

ಮಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ-೨

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮಮಂಡಲ. ೩-೦೯ ಸೂಕ್ತಗಳು
ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ
ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಸಹಿತ

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮುರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೨

RIG - VEDA

ಸಾ ಯೆ ಣಿ ಭಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೨

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೩-೧೯

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

Asthana Mahavidwan

H. P. VENKATA RAO,

Editor.

Printed at

Sri Chamundeswari Electric Press,

CLOCK TOWER SQUARE,

MYSORE.

1949

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂತಪಯಃಸಾರಾಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ
 ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
 ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್, ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು,

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು:

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

1. ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್,

ಸಹಾಯಕವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

2. ಅಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಚಾರ್ಯರು, ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾನ್.
3. ಅಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾಪಂಡಿತರು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| N. ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಋಗ್ವೇದಘನಪಾಠಿಗಳು.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟೆವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರುತವಿದ್ವಾನ್
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟೆವಳ್ಳಿ ದೇವರಭಟ್ಟರು, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನಪಂಡಿತರು.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, M.A.,
Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| M. S. ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M.A., B.T. ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಅರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀಭಂಡಾರ.
10. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಕೃಷ್ಣ ನಾರಾಯಣ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್
Govt. Oriental Research Institute, Mysore

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿಸ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ನೇದನಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವಂಸರೊಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಸಹಿತವೂ ಆದ ಋಗ್ವೇದದ ಮೊದಲ ನೆಯ ಭಾಗವು ಮುಗಿದು ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಾಯಿತು. ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಮುದ್ರಣಸೌಲಭ್ಯವು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಅನಿವಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಇಷ್ಟು ಸಾವಕಾಶವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೬೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ೧ ಅಧ್ಯಾಯ ಮಾತ್ರ ಮುಗಿದಿರುವುದು. ಉಳಿದ ೬೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಅದಷ್ಟು ಜಾಗ್ರತೆ ಮುಗಿಸ ಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಲಾಷೆ ಇದೆ. ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ೩-೪ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಬಹುದೆಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಇದೆ. ಗ್ರಾಹಕರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೂ ಸುಮಾರು ೫೦೦ ಪೇಜಿನ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಲೋಚನೆ ಇರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದ ಕ್ರಯವೂ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳೂ ಬೇಗಬೇಗ ವಾಚಕರ ಹಸ್ತಗತ ವಾಗುವವು.

ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಆರ್ಥಾನುವಾದವು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವೆವು. ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದ ಆರ್ಥಾನುವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾರೂ, ಯಾವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಆರ್ಥಾನುವಾದ ವನ್ನು ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯ ವನ್ನೂ ಸಹ ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ನಿಂತುಹೋಗಿರುವುದು ಬಹು ವಿಷಾದಕರವು. ಇಂತಹ ಮಹೋ ದ್ಯಮವನ್ನು ಎಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟಬಂದರೂ ಧೈರ್ಯಗಡೆದೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಜ್ಞನರೂ, ಹಿತೈಷಿ ಗಳೂ ಅಭಿನಂದನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪತ್ರವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದೂ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರೂ ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದರಾಸಕ್ತಿಗಳೂ ನಮಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕರಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಪ್ರಕೃತ ವೆನಿಸಲಾರದು. ಸಾಧಾರಣ ಜನರು ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಜನರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಭಾವಾರ್ಥ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಓದುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಜ್ಞಾನವಿರುವವರು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನೂ ಓದಬಹುದು. ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವವರು, ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನೂ, ವ್ಯಾಕರಣ ಭಾಗವನ್ನೂ ಸಹ ಓದಿದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯವೆಲ್ಲವೂ ಮನದಟ್ಟಾಗುವುದು. ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರು ನೆವು. ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದು. ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ, ಪೂರ್ವೀಕಹಾಸಗಳನ್ನೂ, ಇತರ ವೇದಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ವೇದಾರ್ಥವಿಮರ್ಶೆಯು ಅತಿಗಹನವಾದುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮಸ್ತರೂ ಒಪ್ಪುವರು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಸಾಧಾರಣಜನರೂ, ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲ ಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲು ಹಿಂಜರಿಯುವರು. ಆದರೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡದೆ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳುಂಟು. ವೇದಗಳು—ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯು—ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದರಿಂದ ಆದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯೂ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ೩೦೦೦ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವಿನಿರಣೆಯ ನೋಟಗೊಂಡ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥವನ್ನು ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದಿಷ್ಟೇ ವೇದಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯಲು ದ್ಯುಕ್ತರಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಂಡಿತರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ವೇದದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ವಿಧವಾದ (ಎಂದರೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಏರ್ಪಡುವ) ಅರ್ಥವಿನಿರಣೆಯು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ನುಸಾರವಾಗಿರುವುದೇ ಎಂಬುದು ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಾದವಿವಾದಗಳೂ, ವಿಮರ್ಶೆಗಳೂ, ಚರ್ಚೆಗಳೂ ನಡೆದರೂ ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವುದೂ ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿರಪಡುವ ಸಂಭವವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೇದಗಳಿಗೆ ಋಗ್ವೇದವು ತಳಹದಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ವೇದಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳ ನಿರುಕ್ತವು ಮೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಕ್ಕಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾತ್ರನಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರು ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪೈತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು.

ವಿರೋಧಿನಾಮ ಸಂ|| ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಬ|| ಸಪ್ತಮೀ ಶುಕ್ರವಾರ

17-6-1949

ಅನುವಾದಕ

ದೊ. ಪಿ. ನಂಕಟರಾವ್

ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೩-೧೯

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೩. ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ—

ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅನುವಾಕಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ.	2
ವೇದವಿಭಾಗಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಋಷಿಕ್ರಮ, ದೇವತಾಕ್ರಮ, ಭಂದಃಕ್ರಮವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳು.	3
ಮಂಡಲಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ರಮ.	4
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳ ವಿವರಣೆಯು.	6
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	7
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	9
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಚಯ	11
ಇಂದ್ರಶಬ್ದನಿವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ.	33
ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ.	49
ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬ ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿವರಣೆಯು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದ ಯಜುರ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಕಥನವು.	60
ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ, ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದದ ನಿವೃತ್ತಿ, ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	68
ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ.	73

೪. ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.	86
-------------------	----

ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.

87

ವೃತ್ರಾಸುರನ ವೃತ್ತಾಂತ.

123

ಜ. ಅ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು.

136

ಸೋಮಯಾಗದ ಸಪ್ತಪ್ರಬೇಧಗಳು.

136

ಅಭಿಶ್ಲವಷಳಹ, ಪೃಷ್ಠಷಳಹ ಎಂಬ ಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ.

137

ತೃಚ, ಸ್ತೋಮ, ವಿಷ್ವತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ.

137

ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳು.

138

ತ್ರಿವೃತ್‌ಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

140

ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

142

ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

144

ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

146

ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

146

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

147

ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

147

ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

148

ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆ.

148

ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮಾವಾಹ.

149

ಮಹಾವ್ರತ ವಿವರಣೆ.

150

ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ.

151

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರವಾಡುವ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆ

172

ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪ್ರಾಸಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ.

188

ಁ. ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮ.

202

ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.	203
ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ದೈವತಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರ, ಆಶೀರ್ವಂತ್ರ, ಶಪಥ, ಅಭಿಶಾಪ, ಕಷ್ಟಿದ್ವಾವ, ಪರಿದೇವನಾ, ನಿಂದಾ, ಪ್ರಶಂಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳು-	205
ದೈವತಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳ ವಿವರಣೆ.	205
ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಕೃತ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅನುವಾದವು.	206
ಪಣಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು.	228
೭. ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ.	257
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.	258
ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	259
ಪಂಚಕ್ಷಿತಿ, ಪಂಚಜನ, ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆ.	296
೮. ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ.	302
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.	303
ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	304
೯. ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಧಸಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.	342
ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	343
೧೦. ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ವಿವರಣೆ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು. ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	382

೧೧. ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಥನ್ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

448

ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ವೃತ್ತಾಂತ.

465

೧೨. ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

484

೧೩. ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಆ ಗಹಿ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ-ಆಪ್ರಿಸೂಕ್ತ

525

ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು.

526

ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

527

ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ.

557

ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ.

561

ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವೀಃ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ.

563

ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ.

571

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ.

580

೧೪. ಐಭಿರಗ್ನೇ ಎಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

584

೧೫. ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಎಂಬ ಹದಿನೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

626

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ.

652

೧೬. ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಎಂಬ ಹದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

672

೧೭. ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಂ ಎಂಬ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

708

ಸಂಸ್ತವಿಕಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

710

೧೮. ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

746

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ.

749

ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ.

768

ಸದಸಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ.

771

೧೯. ಪ್ರೇತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಇತ್ಯಾದಿ.

783

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ.—ಅಥರ್ವವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಆಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಥ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಆ. ಸೂ.—ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ.—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ.—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಆ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗೋಪ್ಯನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವನಿಮಾಂಸಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂತ್ರಿಕಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ. ಸ್ಮೃ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ನಾ. ಸಂ.—ನಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
 ನಾ. ಪು.—ನಾಯುವುರಾಣ
 ನಿ. ಪು.—ನಿಷ್ಕುವುರಾಣ
 ನೇ. ಸೂ.—ನೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಾಢ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ಯಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತನುಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೨

ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರನ ನಿಶ್ಚಾಸರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವಾಗಿಯೂ, ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುಸಾದವಿವರಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತಾಂಶಗಳಿಂದಲೂ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬರೆಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ, ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯನ್ನೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕೆಯನ್ನೂ, ಸಂಹಿತಾಭಾಗದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಿಾಳೇ ಪುರೋಹಿತಂ ಮತ್ತು ವಾಯವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶತ ಎಂಬ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಈ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦೮ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲಾ ದೃಷ್ಟೃಗಳಾದ (ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ) ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿರುವರು. ಈ ೧೦೮ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಹತ್ತು ಮಂಡಲಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಮಂಡಲವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅನುವಾಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅನುವಾಕ

ಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೧೯೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ೨೪ ಅನುವಾಕಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ಅದರ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಅನುವಾಕ	ಸೂಕ್ತ ಸಂಖ್ಯೆ	ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳು
೧ ನೆಯ ಅನುವಾಕ—	೧— ೩ ಸೂಕ್ತಗಳು.	೩ ಒಟ್ಟು ೩೦ ಋಕ್ಕುಗಳು
೨ ,,	೪— ೭ ,,	೪ ೪೦
೩ ,,	೮— ೧೧ ,,	೪ ೪೦
೪ ,,	೧೨— ೧೭ ,,	೬ ೬೬
೫ ,,	೧೮— ೨೩ ,,	೬ ೭೭
೬ ,,	೨೪— ೩೦ ,,	೭ ೯೭
೭ ,,	೩೧— ೩೫ ,,	೫ ೭೧
೮ ,,	೩೬— ೪೩ ,,	೮ ೯೬
೯ ,,	೪೪— ೫೦ ,,	೭ ೮೨
೧೦ ,,	೫೧— ೫೭ ,,	೭ ೭೨
೧೧ ,,	೫೮— ೬೪ ,,	೭ ೭೪
೧೨ ,,	೬೫— ೭೩ ,,	೯ ೯೧
೧೩ ,,	೭೪— ೮೪ ,,	೧೧ ೯೮
೧೪ ,,	೮೫— ೯೩ ,,	೯ ೧೦೬
೧೫ ,,	೯೪— ೧೦೫ ,,	೧೨ ೧೨೫
೧೬ ,,	೧೦೬— ೧೧೫ ,,	೧೦ ೧೦೭
೧೭ ,,	೧೧೬— ೧೨೦ ,,	೫ ೮೩
೧೮ ,,	೧೨೧— ೧೨೬ ,,	೬ ೭೦
೧೯ ,,	೧೨೭— ೧೩೩ ,,	೭ ೬೦
೨೦ ,,	೧೩೪— ೧೩೯ ,,	೬ ೪೦
೨೧ ,,	೧೪೦— ೧೫೬ ,,	೧೭ ೧೧೯
೨೨ ,,	೧೫೭— ೧೬೪ ,,	೮ ೧೨೩
೨೩ ,,	೧೬೫— ೧೭೯ ,,	೧೫ ೧೨೪
೨೪ ,,	೧೮೦— ೧೯೧ ,,	೧೨ ೧೧೫
ಒಟ್ಟು ೨೪	೧೯೧	೨೦೦೬

ಇಷ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಋಷಿಗಳೂ (ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು) ಸಹ ಅನೇಕರಿದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವಸಿಷ್ಠ, ವಾಮದೇವ,

ಗೋತಮ, ಭರದ್ವಾಜ ಮುಂತಾದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೂ, ಅವರ ವಂಶದವರೂ, ಅವರ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ ಇದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ಅವರು ರಚಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತ, ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ, ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧. ಪೇಜು 191-205) ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಇಷ್ಟು ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಗ್ವೇದದ ೧೦೨೮ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.—

೧. ಋಷಿಕ್ರಮ—ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಮುಖ್ಯ ಋಷಿಯೂ ಅವನ ವಂಶಸ್ಥರೂ ರಚಿಸಿದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಭಾಗ ಅಥವಾ ಮಂಡಲವನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಋಗ್ವೇದದ ೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭, ೮ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳು (ಒಟ್ಟು ೭ ಮಂಡಲಗಳು) ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೨. ದೇವತಾಕ್ರಮ.—ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಮ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪು ಒಂದು, ಇಂದ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪು ಮತ್ತೊಂದು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಕ್ರಮವು ಋಗ್ವೇದದ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಪೇವಮಾನಃ ಸೋಮಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ. ಋಷಿಗಳೂ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇವೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಕ್ರಮವು.

೩. ಛಂದಃಕ್ರಮ.—ಒಂದೇ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು) ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದೇ ಈ ಕ್ರಮವು. ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ಗುಂಪು ನ್ನಾಗಿಯೂ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿಯೂ, ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಾತಿಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ಕ್ರಮ. ಈ ಕ್ರಮವು ಅಷ್ಟು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿಲ್ಲ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಒಂದನೆಯ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸೇರದಿರುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಮಂಡಲವನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದೂ ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಈ ಕ್ರಮವು ೧ ಮತ್ತು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ೧ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂದು ನೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇರಬಹುದು) ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಂತೆ ಇದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಿಂದ ೧೦೨ ಮಂತ್ರಗಳವರೆಗೆ ಮಧುಚೈಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಎಂಬುವರೂ ೧೧೧ ರಿಂದ ೨೫೩ ರವರೆಗೆ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ಎಂಬುವರೂ ೨೫೪ ರಿಂದ ೩೫೦ ರವರೆಗೆ ಅಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಶ್ಯೇಘಃ ಎಂಬುವರೂ ಋಷಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಶತರ್ಚಿನರೆಂದು (ನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಋಷಿಗಳೆಂದು) ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು.

೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳೂ (ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳು) ಸಪ್ತರ್ಷಿ ಕುಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಮತ್ತು ಸೇರದಿರುವ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ, ಕ್ಷುದ್ರ

ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದೇವತೆಗಳೂ ರಾತ್ರಿ, ಶ್ರದ್ಧಾ ಮುಂತಾದ ಆಚೇತನವಸ್ತುಗಳ ಸ್ತುತಿಯೂ ಸೇರಿರುವುವು. ಇಂತಹ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವುವು.

ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ಬೇಕಾದರೂ ಋಕ್ಕುಗಳಿರಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಗಣನೆ. ವೇದದ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೂ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಋಷಿ, ದೇವತೆ, ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಆಮೇಲೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಒಂದೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಇರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ ಇರಬಹುದು. ೧, ೯, ಮತ್ತು ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲ ಹೊರತಾಗಿ ಬಾಕಿ ಮಂಡಲಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಗುಂಪಿನ ಋಷಿಗಳಿರುವರು.

ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಮವು ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿನೊದಲು ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು, ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇರುವುವು. ಮತ್ತು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ ೩, ೪, ೫, ೬, ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತಗಳು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಿಕ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇರುವುವು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಇಂದ್ರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ಅವುಗಳೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮಗಳಿಗೊಳಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬರುವುವು. ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ, ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೂ, ಬೇರೆಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುವು. ಇಂತಹ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವುವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಮೇಲೆ ಆ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಬೇರೆ ಋಷಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ೧ ನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಪವನಾನಃಸೋಮಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ನೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಕ್ರಮವೂ, ಸೂಕ್ತಗಳ ಪರಿಮಾಣವೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿರಬಹುದು. ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿರಬಹುದು. ನೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದ ೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರುಮೂರು ಮಂತ್ರಕ್ಕೊಬ್ಬರಂತೆ ವಾಯು, ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ಎಂದು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಅದೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೬ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಮೂರಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆ. ಬಾಕಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಂತೆ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಇಂದ್ರ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಮರುತ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಮರುತ್ತುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು. ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ (ಆತ್ರವಿಶೇಷಃ ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿಶ್ವೇ

ದೇವೈಸ್ಸಹಿತೋ ಅಗ್ನಿದೇವತಾ) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು, ಸರಸ್ವತೀ, ಇಳಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರು. ಇದೇರೀತಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ದೇವತೆ.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಪವನಾನಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇಂದು ದೇವತಾಕವಾದವು. ಒಟ್ಟು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗವು ಇಂದ್ರನಪರವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಾದಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿವೆ. ಅನಂತರ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು.

ಈ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳು ಹೊರತು, ಉಳಿದ ಎಂಟು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂಟನೆಯ ದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲವಷ್ಟೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಪವನಾನಸೋಮದೇವತೆಯೇ ಈ ಮಂಡಲದ ದೇವತೆ. ಇತರ ಮಂಡಲಗಳಂತೆ ಋಷಿಗಳು ಒಂದೇ ಗುಂಪಿನವರಲ್ಲ. ಇತರ ಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಋಷಿಗಳೂ ನಾನಾಗುಂಪಿನವರು. ದೇವತೆಗಳೂ ಅನೇಕರು.

ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—ಮೊದಲನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ ೩ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧-೨ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (೧ನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಈ ಅನುವಾಕದ ಕೊನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ಅಶ್ವಿನಾಯೆಜ್ವರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

ಅರ್ಥಾನುವಾದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವೆವು—

ಅಶ್ವಿನೀತಿ ದ್ವಾದಶಚೀಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತತ್ರಾಶ್ವಿನಸ್ತೃಚಃ ಪ್ರಾತರ
ನುನಾಕಸ್ಯಾಶ್ವಿನೀ ಕೃತಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಅಥಾ-
ಶ್ವಿನ ಏಷೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ರೋಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ವ-
ರೀರಿಷಃ || ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅಥವಾ ೪ ತೃಚಗಳಿರುವವು. ತೃಚವೆಂದರೆ ೩ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಮುದಾಯವೆಂದರ್ಥವು. ೧ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೧-೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ, ೨ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೪-೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಇಂದ್ರನೂ, ೩ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೭-೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ೪ ನೆಯ ತೃಚಕ್ಕೆ (೧೦-೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ,) ಸರಸ್ವತಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವರು.

ಅಗ್ನಿಷ್ಠೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧ ಪೇ. 667-669) ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಠೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಮರಸ ತೆಗೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋತ್ರ, ಶಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ,

ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಕಿಲಕಿಲಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಗಳೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವು ಅಗ್ನೀಯಕ್ರತು (ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಉಷಸ್ಯಕ್ರತು, ಅಶ್ವಿನಕ್ರತು ಎಂದು ಮೂರುಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಠುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿಃ ಎಂಬ ಏಳುವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರಬೇಕು.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನಾನಂತರ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುವುದು. ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾವಾಣ) ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು. ಈ ಕರ್ಮವು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸ ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರ (ಮಂತ್ರ)ಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರೆ ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ (ಸಾಮಗಾನ) ಅರ್ಹವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಈ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾನಮಾಡುವನು. ಅವನು ಒಂದೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು (ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಪಠಿಸುವನು. ಶಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ಗಾನ ಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಪಠಿಸುವ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವೂ ಅವನ ಕಡೆಯವರಾದ ಹೋತೃಕರು ಎಂದರೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸುವ ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

೧. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು	ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು
೧. ಬಹಿಷ್ವರಮಾನಸ್ತೋತ್ರ	೧. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ
೨. ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳು	೨. ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರ (ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು)
೩. ,,	೩. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಗಳು
೪. ,,	೪. ,,
೫. ,,	೫. ,,

(ಈ ಎರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಗಾನಮಾಡುವನು) (ಈ ಮೂರು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವಿನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವರು).

೨. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು	ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು
೬. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಾಸಂಸ್ತೋತ್ರ	೬. ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರ
೭. ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ	೭. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ (ಈ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು)
೮. ,,	೮. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ
೯. ,,	೯. ,,
೧೦. ,,	೧೦. ,,
(ಈ ಐದನ್ನೂ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಗಾನಮಾಡುವನು)	(ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಹೋತ್ಯವಿನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಮೈತ್ರಾ, ವರುಣಾದಿಗಳು ಪಠಿಸುವರು)

೩. ತೃತೀಯಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳು	ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು
೧೧. ಅರ್ಭವ ಅಥವಾ ತೃತೀಯಸವನಾಸಂಸ್ತೋತ್ರ	೧೧. ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ
೧೨. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಸಾಮ(ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಯ)	೧೨. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ
(ಈ ಎರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಗಾನಮಾಡುವನು)	(ಈ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು)

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಷ್ಟೈಃ ಸ್ತುವತೇ—ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಅಷ್ಟಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ) ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು ; ಪೃಷ್ಠೈಃ ಸ್ತುವತೇ—ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು ; ಪ್ರಉಗಂ ಶಂಸತಿ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ) ಪಠಿಸುವನು ; ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಶಂಸತಿ—ಹೋತ್ಯವು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) ಪಠಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನ ಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ಯವು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು, ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಿಶೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದರ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕಿನ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗ ವನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈಗ ಮೂರನೆಯದಾದ ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕು ಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳ ಕ್ರಮವು ಈರೀತಿ ಇದೆ—ವಾಯು, ಇಂದ್ರನಾಯೂ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ, ಅಶ್ವಿನೌ, ಇಂದ್ರೇ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಏಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಗೂ ತೃಚಿವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ

ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಾಯುವನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಆರುವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳನ್ನೂ, ಏಳರಿಂದ ಒಂಭತ್ತವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನೂ, ಮುಂದಿನ ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಆರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಏಳರಿಂದ ಒಂಭತ್ತವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವರನ್ನೂ ಒಂಭತ್ತರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಏಳು ತೃತಿ (ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು) ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳು ದೇವತೆಗಳ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾದ ಪ್ರಥಮಶಸ್ತ್ರವನ್ನು (ಉದಾತ್ತವು ಅಜ್ಞಸೋತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ) ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ಈ ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವು.

ಈ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹೋಕ್ತಂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧) ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೋತ್ರಮಗ್ರೇ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ (ಆಶ್ವ.ಸೂ. ೫-೧೦) ಎಂಬ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು—ವಾಯೋ ವಾಯವ್ಯೈಂದ್ರವಾಯವನ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಸ್ತೃಚಾಃ ಅಶ್ವಿನಾ ದ್ವಾದಶಾಶ್ವಿನೈಂದ್ರವೈಶ್ವದೇವಸಾರಸ್ವತಾಸ್ತೃಚಾಃ ಸಪ್ತೇತಾಃ ಪ್ರಥಮಾದೇವತಾಃ ಎಂದರೆ ವಾಯವಾಯೋಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಂತೆ ವಾಯು, ಇಂದ್ರವಾಯೋ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಶ್ವಿನಾಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವಿನಾ, ಇಂದ್ರಃ, ವಿಶ್ವದೇವಾಃ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಏಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಥಮದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೫, ೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

ಋಷಿಃ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ।

ದೇವತಾ— ೧-೩ ಅಶ್ವಿನೌ । ೪-೬ ಇಂದ್ರಃ ॥ ೭-೯ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ॥

೧೦-೧೨ ಸರಸ್ವತೀ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಶ್ವಿನೌ ಯಜ್ಞರೀರಿಷೋ ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಶುಭಸ್ವತೀ ।
ಪುರುಭುಜಾ ಚನಸ್ಸತಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಶ್ವಿನೌ । ಯಜ್ಞರೀಃ । ಇಷಃ । ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಇತಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ।
ಶುಭಃ । ಪತೀ ಇತಿ ।
ಪುರುಭುಜಾ । ಚನಸ್ಸತಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಾಮಿಷೋ ಹರ್ವಿಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನಿ ಚನಸ್ಸತಂ । ಇಚ್ಛತಂ । ಭುಂಜಾ-
ಥಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಯದ್ಯಪಿ ಚನಃಶಬ್ದೋಽನ್ಯವಾಚೀ ತಥಾಪೀಷ ಇತ್ಯನೇನ ಸಹ ನಾಸ್ತಿ ಪುನರುಕ್ತಿ-
ಬೋಧಃ । ಇಚ್ಛಾಮುಪಲಕ್ಷಯಿತುಂ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ । ವಕ್ತವ್ಯಮುವಾಚಿ । ಸಮೂಲಕಾಷಂ
ಕಷತೀತ್ಯಾದೌ ಯಥಾ ಪುನರುಕ್ತಭಾವಸ್ತದ್ವತ್ । ಕೀದೃಶೀರಿಷಃ । ಯಜ್ಞರೀಃ । ಯಾಗನಿಷ್ಪಾದಿಕಾಃ ।
ಕೀದೃಶಾವಶ್ವಿನೌ । ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ । ಹರ್ವಿಕ್ಷಣಾನ್ಯ ದ್ರವದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಧಾವದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಪಾಣಿಭ್ಯಾಮುಪೇತೌ ।
ಶುಭಸ್ವತೀ । ಶೋಭನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪಾಲಕೌ । ಪುರುಭುಜಾ । ವಿಸ್ತೀರ್ಣಭುಜೌ ಬಹುಭೋಜಿನೌ

ವಾ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇತಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಕನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಗೀಃ | ಯಾಗಕರಣಾನಾಮಸ್ಯ-
 ನಾನಾಮಸಿಶ್ವಿನೇತಿತಿವತ್ ಸ್ವನ್ಯಾಸಾರೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ಸುಯೋಜೋರ್ಜ್ವನಿತ್ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೩ |
 ಇತಿ ಜ್ವನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವನೋ ರ ಚ | ಸಾ. ೪-೧-೨ | ಇತಿ ಜ್ವೇಷ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ರೇಫಾದೇಶಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯತ್ರಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಥಿತಾವಿತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ವಾತುಸ್ವರ ಏನಾವಶಿಷ್ಯತೇ | ಇಷಃಶಬ್ದೇ
 ಶಸೋಽನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ದ್ರವಂತೌ ಧಾವಂತೌ ಪಾಣೇ ಯಯೋಸ್ತಯೋಃ
 ಸಂಜೋಧನಂ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಇತಿ | ತಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಪುನರಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತೋಽ
 ಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಇಷ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಗವದ್ಭಾವೇನ
 ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವ್ಯತಾವ್ಯಧಾ | ಋ. ೧-೨-೮ | ಇತಿವದಿಸಾದಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ತತ್ರ ಸಾಮಾನಾಥಿ-
 ಕರಣ್ಯೇನ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯಾತ್ | ಇಹ ತ್ವಿಷೋ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಇತ್ಯನಯೋಃ ಸರಸ್ವತಿಶತುದ್ರಿಪದವದೇ-
 ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಶುಭ ಇತಿ ಶುಭ ಶುಂಭ ದೀಪ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಭಾವೇ
 ಕ್ವಿಬಂತಸ್ಯ ಷಷ್ಠೀಕವಚನಂ | ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರ | ಸಾ. ೮-೩-೫೩ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಂ |
 ತಸ್ಯ ಪತೀ ಇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಶಃ ಸರಾಂಗವದ್ಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಪುನರಾಷ್ಟ-
 ಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ತಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವೇ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವ-
 ಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವೇನ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದೇಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ನನು
 ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವ್ಯತಾವ್ಯಧಾವಿತಿವನ್ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಥಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧೇನ
 ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಪದಂ ಹಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮಿತಿ ಯುಕ್ತಸ್ತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನ-
 ವತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದ್ರವತ್ಪಾಣೇಪದಂ ತು ನ ತಥೇತಿ ನೈಷನ್ಯಾತ್ | ಪುರುಭುಜಾ | ಪುರೂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ
 ಭುಜೌ ಯಯೋಸ್ತಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ಪುರು ಬಹು
 ಭುಂಜಾತೇ ಇತಿ ನಾ | ಚನಸ್ಯತಮಿತ್ಯತ್ರ ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವತ್ | ಉ. ೪-೧೯ | ಇತಿ ಚಾಯ್ವ
 ಪೂಜಾನಿಶಾನುನಯೋರಿತ್ಯಸ್ಯಾಸುಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಕಾರಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವೇ ಚಾನುಕೃಷ್ಟೇ ನುಡಾಗಮೇ ಚ |
 ಉ. ೪-೧೯೬ | ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವರ್ಲಿ | ಸಾ. ೬-೧-೬೬ | ಇತಿ ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚನಶಬ್ದೋಽನ್ಯ-
 ನಾನುಸು ಪತಿತಃ | ತದಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತೀತಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೮ | ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ |
 ಸಾ. ೩-೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುತ್ವಾಲೋಚ್ಛಿದ್ಯಮದ್ವಿವಚನಂ | ಕೃಚಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಶಸ್ಯೇಕಾದೇಶೇ ಕೃತ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಸಾ. ೮-೨-೫ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಪಾರ್ಥ-
 ಖ್ಯಾತಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾ-
 ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾತ್ಪದಾದಿತ್ವಾದ್ವಾ ತದಪ್ರಾಪ್ತೇಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಶುಭಸ್ವತೀ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳ (ಯಜ್ಞ-
 ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ) ಪಾಲಕರು : | ಪುರುಭುಜಾ—ನಿಮ್ಮ ಬಾಹುಗಳು ಉದ್ಭವಾಗಿವೆ, ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗಿವೆ
 ಅಥವಾ ನೀವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡತಕ್ಕವರು | ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ—(ಹವಿಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ) ಕೈಗಳನ್ನು ಚಾಚಿ
 ಕೊಂಡು ಓಡಿ ಬರುವವರು | (ಇಂತಹ ನೀವು) ಯಜ್ಞಗೀಃ—ಯಾಗ ಸಂಬಂಧವಾದ | ಇಷಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನ
 ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಚನಸ್ಯತಂ—ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವಿ. (ಭಕ್ಷಿಸಿ)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ನೀವು ಆಜಾನುಬಾಹುಗಳು, ನಿಮ್ಮ ಭುಜಗಳು ಬಹುದೊಡ್ಡವಾಗಿವೆ ಅಥವಾ ನೀವು ಬಹುವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವವರು. ಅದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಅನ್ನವನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಕೈಗಳನ್ನು ನೀಡಿಕೊಂಡು ಬೇಗ ಬಂದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ.

English Translation.

O Asvins, you are cherishers of good deeds, your arms are long (or you are great eaters). You desire the sacrificial food with outstretched hands.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರು. ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಪೋಧನೆಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ತಿಳಿದು ತಾನೂ ಗಂಡುಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಅವಳಿದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೆಲವುಕಾಲ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವು ಬಹುಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇವರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಹೊಗಳುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ “ಅಶ್ವಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ” ಎಂದರೆ ಈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಋಜ್ರಾಶ್ವನೆಂಬುವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ವನದಲ್ಲಿ ಮೇಕೆಗಳನ್ನು ಮೇಯಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವೃಕ (ತೋಳ) ರೂಪದಿಂದ ಬರಲು ಅವರಿಗೆ ನೂರು ಮೇಕೆಗಳನ್ನು ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ಇವನ ತಂದೆಯು ಮಹಾಕೋಪದಿಂದ ಮಗನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೀಳಿಸಿ ಕುರುಡನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ಬಳಿಕ ಋಜ್ರಾಶ್ವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಇವನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರೆಂದೂ ಈ ಮಂಡಲದ ೧೧೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಪರಾಕ್ರಮಗಳೂ ಸಾಹಸಗಳೂ ೧೧೩-೧೨೦ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಕವಿ, ಹೋತೃ, ಗೃಹಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ, ಶತಕ್ರತು, ವೃತ್ರಘ್ನ ಪುರುಹೂತ ಚಿತ್ರಭಾನು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಅಶ್ವಿನೀ

ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾಸತ್ಯ, ಶುಭಸ್ವತೀ, ನರಾ, ಪುರುಭುಜಾ, ರಥೆ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇಂಥಹ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಗ ನಮಗೆ ತೋರುವ ಅಥವಾ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೇ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರೆಂದು ಈಗ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ಅವಯವಾರ್ಥ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ನಾವು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಸಮಂಜಸವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಆರೀತಿಯಾಗಿತ್ತೇ ಎಂಬುವುದು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅರ್ಥವು ಈಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಅರ್ಥವು ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವಿನಾ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ

ಅಶ್ವಿನಾ, ಅಶ್ವಿನಾ, ಅಶ್ವಿನಾ ; ಅಶ್ವಿನೌ, ಅಶ್ವಿನೌ, ಅಶ್ವಿನೌ

ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾದ್ದರಿಂದ, ಎರಡನೆಯದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ಈ ಎರಡು ವಿಧಶಬ್ದಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯದಾದ ಮಧ್ಯದಾದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಾನುವಾಚಕ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆದರೂ ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅಶ್ವಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಅಶ್ವೀ ತೌ ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಸವಾರನಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ರಥದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಸಂಬೋಧಿಸುವುದಾದರೂ ಹೊರತು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಸವಾರನಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ (ಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ) ಇದ್ದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನಾ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೌ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅಶ್ವಿನಾ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೌ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳೂ ದ್ವಿವಚನಗಳು. ಇವು ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದ ಭಾಸನುಸಾರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು.

ಯಜ್ಞರೀಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಸ್ವಾತರ್ಯುಜಂ ನಾಸತ್ಯಾಧಿ ತಿಷ್ಠಥಃ ಸ್ವಾತರ್ಯಾವಾಣಂ ಮಧುವಾಹನಂ ರಥಂ |

ವಿಶೋ ಯೇನ ಗಚ್ಛಥೋ ಯಜ್ವರೀರ್ನರಾ ಕೀರೇಶ್ಚಿದ್ಯೇಜ್ಞಂ ಹೋತೃಮಂತಮಶ್ವಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿದೆ. ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಇಷಃ—ಇಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಸ್ವರವೂ ಕೂಡ ಇಷಃ, ಇಷಃ ಎಂದು ಅದ್ಭುತಾತ್ಮವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋಗ್ರದಾತ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ—ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನವಾದ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ರಥೇನ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿರಶ್ವೈಃ ||

ಧೀಜವನಾ ನಾಸತ್ಯಾ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೩೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ—ಕೈಗಳನ್ನು ನೀಡಿಕೊಂಡು ಅಥವಾ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಹೋಗುವುದಾದರೂ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿರಶ್ವೈಃ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ (ಕುದುರೆಗಳಿಂದ) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪಾಣಿಶಬ್ದವನ್ನು ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳು (ಖುರ) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶುಭಸ್ವತೀ—ಶುಭಃ ಪತೀ ಎಂಬ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶುಭಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ “ಉದಕೇಶ್ವರಾ” ಎಂದರೆ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಉದಕಾಧಿಪತಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಶುಭಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಎಂದು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಐಶ್ವರ್ಯಾಧಿಪತಿಗಳು (Lords of prosperity) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Grassman, Ludwig, Geldner, Monier Williams, Griffith ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶುಭ ಶುಂಭ ದೀಪ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುಪಾಠದ ಪ್ರಕಾರ Lords of Splendour ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ದ್ವಿನಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧-೩-೧; ೧-೩೪-೬; ೧-೪೭-೫; ೧-೧೨೦-೬; ೫-೭೫-೮; ೮-೫-೧೧; ೮-೨೨-೪; ೮-೮೭-೫; ೧೦-೪೦-೪; ೧೦-೪೦-೧೨; ೧೦-೪೦-೧೩; ೧೦-೮೫-೧೫; ೧೦-೧೩೧-೪; ೮-೫೯-೩; ೮-೫೯-೫; ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವರುಣರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶುಭಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಶವಸ್ವತೀ ದನುಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಶುಭಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭ ಎಂದರೆ ಶೋಭೆ, ಪ್ರಕಾಶ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ಇನ್ನೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವು ಸಮಾಸ ಪದಗಳ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸದಸ್ಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೫,)

ಗೋಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೯-೨,)

ದಂಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨ : ೮-೩೧-೫ ; ೧೦-೧೦-೫ ; ೧೦-೬೮-೨ ; ೧೦-೮೫-೩೨ ; ೧೦-೯೫-೧೨ ; ೧೦-೧೬೨-೪)

ನೃಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೭-೧ ; ೭-೭೧-೪)

ಮದಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೬-೬೯-೩)

ವನಸ್ಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೮)

ಶಚೀಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೭-೫)

ಸತ್ಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೫-೨ ; ೬-೬೦-೬ ; ೧೦-೬೫-೨)

ಸಿಂಧುಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೪-೨)

ಸ್ವಪತೀ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೯-೨)

ಪುರುಭುಜಾ—ಇದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವು. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧ ; ೧-೧೧೬-೧೩ ; ೧-೧೧೬-೧೪ ; ೫-೪೯-೧ ; ೫-೭೩-೧ ; ೬-೬೩-೫ ; ೬-೬೩-೮ ; ೮-೮-೧೭ ; ೮-೧೦-೬ ; ೮-೮೬-೩ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಿಯೂ ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮವಿರುವ ನಾಮವಾಚಕಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಂಜೋಧನೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅದೇರಿತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಜೋಹವೀನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಕರಾ ನಾಂ ಮಹೇ ಯಾಮನ್ನುರುಭುಜಾ ಪುರಂಧಿಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೩)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಭುಜಾ ಎಂದರೆ ಬಹುನಾಂ ಸಾಲಿಕಾ—ಅನೇಕರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರು.

ಉತೋ ಕನಿಂ ಪುರುಭುಜಾ ಯುವಂ ಹ ಕೃಪಮಾಣಮಕೃಣುತಂ ವಿಚಿಕ್ಷೇ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೪)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಭುಜಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹಾಬಾಹೌ, ಪ್ರಭೂತಹಸ್ತೌ ಮಹಾಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಆ ನಾಂ ನರಾ ಪುರುಭುಜಾ ವ್ಯತ್ಯಾಂ ದಿವೇ ದಿನೇ ಚಿದಶ್ವಿನಾ ಸಖೀಯನ್

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೯-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ಭುಂಜಾತಾ ಎಂದರೆ ಬಹುವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವವರು.

ಯದ್ವಾ ಪುರಾ ಪುರುಭುಜಾ ಯದಂತರಿಕ್ಷ ಆ ಗತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೩-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಭೋಕ್ತಾರೌ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಭುಜಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥಿ ಶ್ರಿಯೇ ದುಹಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಥಂ ತಸ್ಯಾ ಪುರುಭುಜಾ ಶತೋತಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೫)

ಪುರು ಹಿ ನಾಂ ಪುರುಭುಜಾ ದೇಷ್ಟಂ ಧೇನುಂ ನ ಇಷಂ ಪಿನ್ನತಮಸಕ್ತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೮)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬಹುಪಾಲಕೌ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಆ ನೋ ಗಂತಂ ರಿತಾದಸೇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಪುರುಭುಜಾ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೧೭)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹುಲಸ್ಯ ಹವಿಸೋ ಭೋಕ್ತಾರೌ ” ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯದಂತರಿಕ್ಷೇ ಸತಥಃ ಪುರುಭುಜಾ ಯದ್ವೇನೋ ರೋದಸೇ ಅನು ! (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೬)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹೂನಾಂ ಪಾಲಕೌ ” ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಯುನಂ ಹಿ ಸ್ಮಾ ಪುರುಭುಜೇಮನೋಧತುಂ ವಿಷ್ಣುಪ್ವೇ ದಧಧುರ್ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೬-೩)

ಇಲ್ಲಿ “ ಬಹೂನಾಂ ಧನಾದಿದಾನೇನ ಭೋಜಯಿತಾರೌ ” ಮತ್ತು “ ಬಹೂನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿ-
ತಾರೌ ” ಎಂದರೆ “ ಅನೇಕರಿಗೆ ಧನಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಮೂಲಕ ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಭಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ” ಮತ್ತು “ ತಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ” ಎಂದು ಎರಡು
ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಚಿನ್ಮಯತಂ—ಈ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು “ ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ ” ಎಂದಿರುವು
ದಾದರೂ, ಇಷಕಿ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು, ಚಿನ್ಮಯತಂ—ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ನ
ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ,
ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರಿತಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಪಠನವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ
ಪಾಠಕನೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ “ ಸಮೂಲಕಾಷಂ ಕಷತಿ ” ಎಂಬ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ
ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ವೇದವಾಕ್ಯವಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಪುನರುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವೇದದ ಲ್ಲಿಯೇ
ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಾವು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ —

ಯೋ ಅಶ್ವಾನಾಂ ಯೋ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿರ್ವಶೀ ಯೇ ಆರಿತಃ ಕರ್ಮಣಿಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಥಿರಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೪)

ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ ತಯೋರಿತ್ಯೋಮಮುಶ್ಮಸಿ |
ತಾ ಸೋಮಂ ಸೋಮಸಾತಮಾ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೪)

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತುರಸ್ಯ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸನರಸ್ಯ ಪ್ರ ಯಂಸತ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೮)

ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿರುವ “ಗವಾಂ ಗೋಪತಿಃ” “ಸೋಮಂ ಸೋಮಸಾತಮಾ” “ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸಃ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪುನರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

|| ಅಥ ತೈತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ||

ಅಶ್ವಿನಾ, ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಪಿತಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು. ಯಜ್ಞರೀಃ—ಯಜ್ಞರೀಃ—ಯಾಗ ನಿಷ್ಪಾದನ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಇಷಃ = ಅನ್ನಗಳನ್ನು
ಜನಸ್ಯತಂ = ಇಚ್ಛಿಸಿರಿ, ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಯದ್ಯಸಿ ಯಾಗನಿಷ್ಪಾದನದಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗುವುದೇ
ವಿನಾ ಕರ್ತೃವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೂ, ಅಸಿಶ್ಚಿನತ್ತಿ ಕತ್ತಿಯು ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛೇದನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿಯು
ಕರಣವಾದರೂ, ಕತ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರಃಕರಾ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-
೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸುಯಜೋರ್ಜ್ವನಿಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೩) ಷುಷ್ಣಾ ಅಭಿಷವೇ ಯಜ
ದೇವವೂಷಾದೌ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜ್ವನಿಷ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯ
ಯವು ಬರುವುದು, ನಂತರ ವನೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ವನ್ನಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿ
ಕದಮುಂದೆ ಜೋಷ್ ಬರುವುದು. ರೇಫವೂ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೆಜ್ವನ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಜೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಯೆಜ್ವರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ವನಿಷ್
ಜೋಪು ಗಳೆರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ
ಬರಲು ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಸ್ಸು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿ
ಪತಿಕಸ್ವರನಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ದ್ರವತ್ವಾಣೀ-ಪ್ರವಂತೌ = ಧಾನಂತೌ ಸಾಣೀ ಯಯೋಸೌ, ತಯೋಸ್ತಂ
ಜೋಫನಂ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ದ್ರವತ್ವಾಣೀ ಎಂಬುದು ಎರಡನೇಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಆಷ್ಟಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಷಃ
ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸುಬಾನ್ಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ
ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾವೃಥೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಗತತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆಂದರೆ
ಅದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ಸುಬಾನ್ಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ
ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾವೃಥೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದದ್ವಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ
ರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇಷಃದ್ರವತ್ವಾಣೀ ಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಪದ

ಗಳಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಷಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಶುಭ ಶುಂಭ ದೀಪ್ತ ಎಂದು ಪರಿತವಾದ ಶುಭಧಾತುವು ಸಂಪದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ಭಾವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೇಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಯೇಕವಚನವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಶುಭಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಷಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರಪೃಷ್ಠಪಾರ ಪದೇಸಯ-ಸ್ಪೋಷೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಪತಿಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶಬಂದರೆ ಶುಭಸ್ಪತೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪತೀ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಾಹುಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ನರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವೆಂದು ಆಮಂತ್ರಿತದಂತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು. ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸದಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ಆದರೆ ಮಿತ್ರಾನರುಣಾವೃತಾವೃಥಾಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೇ ಎಂದಿರುವುದು ಮಿತ್ರಾನರುಣಾ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವೆಂದು ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಷಾಸ್ತ್ರವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು. ಪುರು ನಿಕ್ಷೇಪವಾದ ಭುಜೌ ಬಾಹುಗಳು ಯಾರಿಗೆ ಇವೆಯೋ ಅವರು ಪುರುಭುಜೌ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಂಬೋಧನದ್ವಿವಚನಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಡಾ ಆದೇಶಬರುವುದು, ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಷಾಸ್ತ್ರವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರಬರುವುದು. ಪುರು-ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭುಂಜಾತೇ-ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಭುಜೌ ಎಂದಾಗಲೀ ವೃತ್ತತ್ತಿಹೇಳಬಹುದು. ಚನ ಸ್ಯತಂ = ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವತ್ (ಉ. ಸೂ. ೮-೬೩೯) ಚಾಯ್ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬೋಧಿತವಾಗುವಾಗ ಅಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಟ್ ಆಗುವುದು ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾಯ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಸುನ್ನಿನ ಆದಿಗೆ ನುಡಾಗಮವೂ, ಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬಂದಮೇಲೆ ಚಯ್‌ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಆಶ್ ವರ್ಣಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಪದಾಂತಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಚನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. (ನಿರ. ೬-೧೬) ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಚನಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ವ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವರು. ಚನಃ ಅತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ಅನ್ವವನ್ನು ತನಗೆ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಅತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಇಷ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗಿಯೂ, ಇಷ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಕರ್ತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸುಬಂತದಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು, ಕೃಚ್ಚು ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ.

ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಚನೇಸ್ಯತಂ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಛು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಇದರಮುಂದೆ ಬರುವ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಶಘ್ನು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಕೃಚ್ಛಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಶಘ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ, ಅತೋಗುಣೇ ಎಂದು ವಿಹಿತಪರರೂಪ ದಿಂದ ಅಕಾರವೊಂದೇ ಏಕಾದೇಶಬರುವುದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ತಂ ಎಂಬುದು ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ತೌಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ವಾಗುವುದು. ಇದು ತಿಜಂತವಾದರೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಬರುವು ದಿಲ್ಲ. ಪುರಭುಜಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ಆಮಂತ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಜಂತವಾದ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾಪಾದಿಯಾಗುವುದು ಅನುದಾತ್ತ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾ ದಾದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವಿನಾ ಪುರುದಂಸಸಾ ನರಾ ಶವೀರಯಾ ಧಿಯಾ ||

ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ವನತಂ ಗಿರಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವಿನಾ | ಪುರುದಂಸಸಾ | ನರಾ | ಶವೀರಯಾ | ಧಿಯಾ ||

ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ | ವನತಂ | ಗಿರಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನಾ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುನಾಂ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ ಸ್ತುತೀರ್ಧಿಯಾದರಯುಕ್ತಯಾ ಬುಧ್ಧ್ಯಾ ವನತಂ | ಸಂಭಜತಂ | ಸ್ವೀಕುರುತಂ | ಕೀಡೃಶಾವಶ್ವಿನೌ | ಪುರುದಂಸಸಾ ಬಹುಕರ್ಮಾಣೌ | ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ದಂಸ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ನರಾ ನೇತಾರೌ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ಧಾಷ್ಣ್ಯ- ಯುಕ್ತೌ ಬುದ್ಧಿಮಂತೌ ನಾ | ಕೀಡೃಶ್ಯಾ ಧಿಯಾ | ಶವೀರಯಾ ಗತಿಯುಕ್ತಯಾ | ಆಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರ- ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಶ್ವಿನೇತ್ಯಾದ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಚತುಷ್ಟಯಸ್ಯ ಷಾಷ್ಠಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾ- ದಿತ್ಯಾನ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಪುರುದಂಸಸೇತ್ಯಪಿ ಹಿ ಪಾದಾದಿರೇನಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯ-

ಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ | ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವ ಚನತ್ವೇನಾಸ್ಯ ನಿಶೇಷವಚನತ್ವೇನ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಅತ್ತಿಶಬ್ದವತ್ಪುರು-
ಪಂಸಸಃ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಪ್ಯಶ್ಚಿನೋರೇವ ರೂಢ್ಯಾ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನತಯಾ ಸಾಮಾನ್ಯಶಬ್ದತ್ವಾತ್ ಸಾಮಾನ್ಯ-
ವಚನಂ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಥಾಪ್ತರಸ್ಯ ನಿಶೇಷವಚನತ್ವಾವಗಮಾತ್ | ಉಭಯೋಃ ಸಾಮಾ-
ನ್ಯವಚನತ್ವೇ ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನ ಪಾನರುಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಹಾಪ್ರಯೋಗ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ಗುಣವಿಶೇಷಸಂಕೀರ್ತನ-
ವತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನೇಕನಾಮವಿಶೇಷಸಂಬಂಧಸಂಕೀರ್ತನಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತುತ್ಯುಪಯೋಗೇನ ಸಪ್ರಯೋಜನತ್ವಾನ್ನಿಷ್ಟ-
ಯೋಜನಪ್ರನರ್ವಚನಸ್ಯೈವ ಪುನರುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅತ್ತಿಪುರುದಂಸಃಶಬ್ದಯೋರೇಕಾರ್ಥವೃತ್ತಿತ್ವೇಽಪಿ
ಪರ್ಯಾಯತ್ವಾದೇವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದಾಭಾವೇನಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾದಪಿ ನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವ-
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಭಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಾಮೇವ ಹ್ಯೇಕಸ್ಥಿನ್ನರ್ಥೇ ವೃತ್ತಿಃ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ || ಅತ್ತಿ-
ಶಬ್ದಸ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧೋ ನಿಮಿತ್ತಂ ಪುರುದಂಸಃಶಬ್ದಸ್ಯ ತು ಬಹುಕರ್ಮಸಂಬಂಧ ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೇದ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ತದ್ಧಿ ದ್ವಯಂ ವೃತ್ಪ್ರತಿಮಾತ್ರನಿಮಿತ್ತಂ ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ | ವೃತ್ಪ್ರತಿಮಿಮಿತ್ತ-
ಭೇದಮಾತ್ರೇಣಾಪಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾಭಿಧಾನೇ ವೃಕ್ಷಮಹೀರುಹಶಬ್ದಯೋರಪಿ ತಥಾತ್ಮಪ್ರಸಂಗಃ |
ಅತ ಏವ ಹೀಡೇ ರಂತೇದಿತೇ ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಿಯೇ ಪ್ರೇಯಸಿ ಮಹಿ ವಿಶ್ರುತಿ | ಏತಾನಿ ತೇ ಅಘ್ನಿಯೇ
ನಾಮಾನಿ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮ | ಇತ್ಯತ್ರ ಸಹಸ್ರತಮೀಪ್ರಕರಣೋಪಯೋಗಿತ್ವೇನೇಡಾದಿಶಬ್ದಾನಾ-
ಮೇತಾನಿ ತೇ ಅಘ್ನಿಯೇ ನಾಮಾನೀತಿ ವಚನೇನ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಸ್ಯನೇಕವಿಶಿಷ್ಟನಾಮಸಂಬಂಧ
ವಿಬಂಧನಸ್ತುತ್ಯರ್ಥತ್ವೇನೈವ ಸಹಪ್ರಯೋಗಃ | ಸ್ತುತ್ಯುಪಯೋಗೇನೈವ ವೃತ್ಪ್ರತಿಮಿಮಿತ್ತಭೇದವಿವಕ್ಷಾ-
ಯಾಮಸಿ ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾದೇವ ನಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ನಿಶೇಧಾಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಂ
ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಾತ್ಸರ್ವೇಷಾಂ ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ತದ್ವತ್ಪ್ರಕೃತೇಽಪಿ | ಕೌ ಶ್ಲಾ ಸ್ಥಾ ಕಟಿಪಟಿ ಶೌಟಿಭ್ಯ ಈರಣ | ಉ. ೪-೩೦ | ಇತ್ಯತ ಈರನ್ನಿ-
ತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲವಚನಾದನ್ಯತ್ರಾಪೀತ್ಯನೇನ ಶು ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರೀರನ್ವತ್ಯಯೇ ಕೃತೇ ಸತಿ
ನಿತ್ವಾಚ್ಛೀವೀರಯಾಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಧಿಯೇತ್ಯತ್ರ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ವನತ-
ಮಿತ್ಯತ್ರ ಶಹಃ ಸಿತ್ತಾಲ್ಪೋಣ್ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಚ ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತಿ
ಧಾತೂದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವ-
ತ್ವೇನ ಪಾದಾದಿತ್ವಾತ್ | ಗಿರಃ | ಸುಪೋನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪುರುದಂಸಸಾ—ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತರಾದ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ, | ನರಾ—
ಜನರಿಗೆ ಮುಖಂಡರಾದ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ, | ಧಿಷ್ಣಾ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ | ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ
ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, (ನೀವು) | ಶನೀರಯಾ—ಆಪ್ರತಿಹತವಾದ, ತಡೆಯಿಲ್ಲದ | ಧಿಯಾ—ಅದರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ |
ಗಿರಃ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ವನತಂ—ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡು-
ವವರು; ಜನರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು, ಮಹಾಬುದ್ಧಿವಂತರು ಅಥವಾ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು. ಇಂತಹ ನೀವು
ಆಪ್ರತಿಹತವಾದ ನಿಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ.

English Translation.

O Aswins, performers of mighty deeds, leaders of men, endowed with fortitude, accept our praises with unaverted (loving) mind.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುತೃಪಾದಿಸುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಪದಗಳೂ ಬಹಳ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ಮತ್ತು ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಊಹಿಸಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ರಚಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವೇದಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾಣಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಮೊದಲಾದವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಅನೇಕ ವೇದಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವನ್ನು ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾಷೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರೇ ಹೊರತು ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಭಾಷೆಯು ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವಯವಾರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ನಾವು ವೇದಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏನೋ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದರೂ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಋಷಿಗಳು ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ (ಅವಯವಾರ್ಥ) ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಹಸದಮಾತೇ ಸರಿ.

ಪುರುದಂಸಸಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತವಾಗಿಯೂ ಋ.ಸಂ. ೬-೬೩-೧೦ ಮತ್ತು ೭-೯-೫ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಋ. ಸಂ. ೭-೭೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪದವು ಸಂಜೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲದೆ, ಈ ಪದದ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಾದ ಪುರುದಂಸಂ ಮತ್ತು ಪುರುದುಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೩ ಮತ್ತು ೭-೭೩-೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಈ ಶಬ್ದವು ಪುರು, ದಂಸ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪುರು ಎಂದರೆ ಬಹು, ಬಹಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಭುಜಾ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ದಂಸಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಚಕಗಳಾದ ೨೬ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಕೆಲಸವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪುರುದಂಸಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಕರ್ಮಾಣಾ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ವೆಂಕಟಮಾಧವರು. ಅಶ್ವರ್ಯಭೂತವಿವಿಧಕರ್ಮಾಣಾ—ಇವರ ಕೆಲಸಗಳು ಅಶ್ವಾಶ್ವರೈಕರಗಳಾಗಿರುವವು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತನು “ಅದ್ಭುತ ಅಥವಾ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುವವರು” ಎಂದೂ Grassman, Ludwing ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ “ಅಶ್ವರೈಕರನಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು” ಎಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ೧೧೨, ೧೧೬, ೧೧೭, ೧೧೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರುವುದು.

ನರಾ—ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇತಾರ್—ಮುಖಂಡರು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು ಎಂದೂ, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಮನುಷ್ಯಾಕೃತಿಯಿಂದಿರುವವರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Wilson expresses Sayana's meaning by “guides.” Whitney rendes ‘narah’ with manly and Stevenson with “who assumes the human form” and Geldner in his Der Rigveda, gives several meanings of this word. ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸಾಧುವೆಂದು ಕಾಣುವುದು. ಆದರೂ ನರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಶವೀರಯಾ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ “ಅಶ್ವಿನಾವಶ್ವಾವಶ್ಯೇಷಾ ಯಾತಂ ಶವೀರಯಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೧೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು ಶು ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರೀರನ್ನೈತ್ಯಯೇ ಕೃತೇಸತಿ ಗತಿಯುಕ್ತಯಾ, ಅಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದವು ಶವೀರಾ ಎಂಬ ಆಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಧಿಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿರುವರು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಶು ಎಂದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಕ್ಷಿಪ್ರಗತ್ಯಾ ಎಂದು ಚತುರ್ಥ್ಯೇವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಶು ಇತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರೇನಾಮ | ಈರ ಗತಾ | ಕ್ಷಿಪ್ರೇವಿಾರಣಂ ಗಮನಂ ಶವೀರಂ | ಅಥವಾ ಶವ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ಪರಬಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಣಮಪನೋದಃ ಶವೀರಃ | ತೇನ ಯಾ ಯಾತಃ ಗಚ್ಛತಃ ತಾ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಾ ಪರಬಲಾಪನೋದೇಗಾಮಿನಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಆನವಗ್ರಹಾತ್ ಪದಸ್ಯ ಯಾಶಬ್ದೋ ವಿಭಕ್ತೇರಾದೇತೋ, ನ ಯಾತೇ ರೂಪಂ | ಶವೀರಶಬ್ದಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ಕೃತ್ಯಸಾಧನಃ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಾ ಪರಬಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಯಿತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶವತೇರ್ವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಶವೀರಶಬ್ದಃ | ಯಜ್ಞಾನ್ ಶತ್ರುನ್ ನಾ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದರೆ,—ಶು ಎಂದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರ, ಬೇಗನೆ. ಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ಯಾಸ್ಕರ ನಿಘಂಟು ೨-೧೫) ಈರ ಗಮನ. ಕ್ಷಿಪ್ರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವರು ; ಅಥವಾ ಶವ ಎಂದರೆ ಬಲವು. ಶವಸ್ ಶಬ್ದವು ಬಲಸೂಚಕವಾದ ೨೮ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು (ನಿಘಂಟು ೨-೯) ಪರಬಲವನ್ನು ಅಥವಾ ಶತ್ರುಬಲವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಹೋಗುವವರು ಅಥವಾ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಹೋಗುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಶವೀರಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಶಬ್ದವೆಂದೂ ಅಶ್ವಿನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ

ಹೇಳುವರು. ನೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಶವೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ Strong, Mighty, Powerful ಬಲವಾದ, ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಧಿಯಾ—ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಅದರಯುಕ್ತೆಯಾ ಬುದ್ಧಾಭಿ, ಅದರ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೈಕವಚನದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರೂ ಧಿಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು, ಯೋಚನೆ, ಲಕ್ಷ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವನತಂ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಸಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಧಿಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಧಿಷ್ಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವರು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧಿಯಾ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಧಿಷ್ಣಾ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ಸಾಯಣರು) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾನ್ವ್ಯಯುಕ್ತಾ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಮಂತಾ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—“ಧಿಷಣೇತಿ ವಾಚ್ಛಾಮು | ತಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಃ ಧಿಷ್ಣಾಃ | ಅಪತ್ಯೇ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಅಥವಾ ಧೀರಿತಿಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು | ಸ್ವೈ ವೇಷ್ಪನೇ | ಧೀಃ ವೇಷ್ಪಯಿತ್ರೀ ಸರ್ವಾರ್ಥಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥಃ ಯಯೋಸ್ತಾ ಧಿಷ್ಣಾಃ | ಧಿಷ್ಣಾವೇನ ಧಿಷ್ಣಾತಿ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಜ್ಞಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||” ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯನ ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಧೀಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಸ್ವೈಯುಕ್ತರಾದವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರು, ಸರ್ವಾರ್ಥ ಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥರು, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳು, ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲರೂ ಪಂಡಿತರು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. Grassman renders it “free giving, willingly giving, willingly helping” Geldner renders it “wise”; Ludwig—“praiseworthy” ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಜಾಲವು ಈ ಶಬ್ದವು ಧೀಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಿಷ್ಣಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “Those that kindle the thoughts” ಮನಸ್ಸನ್ನು (ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು) ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨; ೧-೧೮೨-೧ ಮತ್ತು ೨; ೨-೪೧-೯ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೪; ೧-೧೧೭-೧೯; ೧-೧೮೧-೩; ೪-೬೩-೬; ೭-೫-೧೪; ೭-೨೬-೧೨ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವನತಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨; ೭-೯೪-೨ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೯ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಗಿರಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧೫೦ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಷಷ್ಠೈಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಪದವು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ವಿನಾ, ಪುರುದಂಸಸಾ, ನರಾ, ಧಿಷ್ಣಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಆಮಂತ್ರಿಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಸಾಷ್ಟನಾದ ಆಮಂತ್ರಿಸಾಧ್ಯದಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಎಲ್ಲವೂ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುದಂಸಸಾ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ಆಮಂತ್ರಿಸಂಜ್ಞೆ ಸಹ ಮೊದಲನೆಯ ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿಸಂಜ್ಞೆ, ಆಮಂತ್ರಿಸಂಜ್ಞೆ ಪೂರ್ವಮನಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿಸಂಜ್ಞೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಎರಡನೆಯದು ವಿಶೇಷವಚನವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, 'ನಾಮಂತ್ರೀ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ | (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುವುದು, ತಥಾಚ ಎರಡನೆಯದು ಪಾದಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುದಂಸಸಾ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ, ಅದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವೇ ಆಗುವುದು. ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು, ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವು ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಪರಪದವು ವಿಶೇಷವಚನವಾಗಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಎರಡೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನವಾದರೆ ಪರಮಾಶಬ್ದವಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಶಬ್ದಾನಾಂ ಸಹಪ್ರಯೋಗೋ ನಾಸ್ತಿ ಅಂದರೆ ಪರಮಾಶಬ್ದವನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು, ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ, ಎರಡನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವೆಂದು ಒಪ್ಪಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ (ಘಟಃ, ಕಲಶಃ ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಅಲ್ಲಿ ಸಹ ಪ್ರಯೋಗ ನಿಷೇಧವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನೇಕ ನಾಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ ಸ್ತುತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವತ್ತಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಪರಮಾಶಬ್ದಾನಾಂ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಲ್ಲದೆ, ನಾಮಂತ್ರೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವೆಂದರೆ, ಭಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಮೇಕಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ವೃತ್ತಿಸ್ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಶ್ವಿನಾ, ಪುರುದಂಸಸಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಶಬ್ದಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದಕಾರಣ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಲಕ್ಷಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮಂತ್ರೀ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಪ್ರತೀಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅಶ್ವಿನಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಪುರುದಂಸಸಾಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಮಾತ್ರ ನಿಮಿತ್ತವೇ ವಿನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಭೇದಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸಾಮಾ ನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ವೃಕ್ಷ, ಮಹೀರುಹಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾ ನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿ

ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ' ಇಡೇರಂತೇದ್ರದಿತೇ ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಿಯೇ ಪ್ರೇಯಸಿ ಮಹಿ ವಿಶ್ವತ್ಯೇತಾನಿತೇ ಅಷ್ಟಿಯೇ ನಾಮಾನಿ ' (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರತಮಾಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗತಕ್ಕ ' ಇಡೇ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಎತಾನಿ ತೇ ಅಷ್ಟಿಯೇ ನಾಮಾನಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ್ವಾಯಶಬ್ದಗಳಾದಾಗ್ಯೂ, ಅನೇಕ ನಾಮಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾಗಿ ಸಪ್ರಯೋಜನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿರುವುವು. ಸ್ತುತಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ವೃತ್ಯತ್ತಿಭೇದಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೂ ಪರ್ವಾಯಶಬ್ದ ವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ' ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬರುವು ದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ' ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯ ಮಾನವದ್ಭಾವಬರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾಪದಗಳಿಗೂ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

' ಬಹುಲವಚನಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ' ಇಲ್ಲಿ ' ಕೃತ್ವಾ ಪ್ತಾಕಟಿಪಟಶೌಟಿಭ್ಯ ಈರನ್ ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೩೦) ಇದ ರಿಂದ ಈರನ್ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲು, ಬೇರೆಧಾತುಗಳಮೇಲೂ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲವಾಗಿಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಶುಧಾತು (ಶು.ಗತೌ) ವಿನ ಮೇಲೆ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ, ಶುವು ಈರ ಎಂದಿರುವುದು ಗುಣಾದೇಶಳು ಬಂದು ' ಶವೀರ ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಶವೀರಯಾ ಶಬ್ದ. ಧಿಯಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿ ಭಕ್ತಿ :—(ಪಾ. ಸು. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ' ವನತಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ, ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ, ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನವಾದ ' ತಂ ' ಎಂಬುದು ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರಿಂದ ' ತಾಸ್ಯನುತೇತ್- ' ಇತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರ ದಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತವನ್ (ವನಸಣಸಂಭಕ್ತೌ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ, ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ' ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಧಿಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ವನತಂ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗದೆಯೂ, ಪಾದಾದಿಗತವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರಲು ಪ್ರಾತಿಪದಕಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಸ್ರಾ ಯುನಾಕವಃ ಸುತಾ ನಾಸತ್ಯಾ ನೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಆ ಯಾತಂ ರುದ್ರವರ್ತನೀ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಸ್ರಾ | ಯುನಾಕವಃ | ಸುತಾಃ | ನಾಸತ್ಯಾ | ನೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ||

ಆ | ಯಾತಂ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಇತಿ ರುದ್ರವರ್ತನೀ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರಾಶ್ವಿನೇತ್ಯನುವರ್ತತೇ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾನಾ ಯಾತಂ | ಅಸ್ತಿಸ್ತಮರ್ಣ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ | ಕಿಮು-
ರ್ಭಮಿತಿ ತದ್ವಚ್ಯತೇ | ಸುತಾ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ಸೋಮಾ ಅಭಿಷುತಾಃ | ತಾನ್ ಸ್ವೀಕರ್ತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
ಕೇದೃಶಾನಶ್ವಿನೌ | ದಸ್ರಾ ದಸ್ರೌ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ | ಯದ್ವಾ | ದೇವವೈದ್ಯತ್ವೇನ
ರೋಗಾಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ | ಅಶ್ವಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ | ಐ.ಬ್ರಾ. ೧-೧೮ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ |
ನಾಸತ್ಯಾ | ಅಸತ್ಯಮನ್ಯತಭಾಷಣಂ | ತದ್ರಹಿತೌ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸತ್ಯಾವೇನ ನಾಸತ್ಯಾವಿತ್ಯಾರ್ಥ-
ವಾಭಃ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಹಣಃ | ನಿ. ೬-೧೩ | ಇತಿ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ರುದ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ
ರೋಧನಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ | ಯದರೋದೀತ್ತದ್ವಪ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಮಿತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ | ತದ್ಯದ್ರೋ-
ದಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಾ ಇತಿ ನಾಜಸನೇಯಿನಃ | ರುದ್ರಾಣಾಂ ಶತ್ರುರೋಧನಕಾರಿಣಾಂ ಶೂರಭಟಾನಾಂ
ವರ್ತನಿರ್ಮಾರ್ಗೋ ಧಾಟೀರೂಪೋ ಯಯೋಸ್ತೌ ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ಯಥಾ ಶೂರಾ ಧಾಟೀಮುಖೇನ
ಶತ್ರುಂ ರೋದಯಂತಿ ತದ್ವದೇತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯುನಾಕವ ಇತ್ಯಭಿಷುತಸೋಮಾನಾಂ ವಿಶೇಷಣಂ |
ವಸತೀವರೀಭೀರೇಕಧನಾಭಿಶ್ಚಾದ್ಭಿಮಿಶ್ರಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಾನಿ ಮೂಲೈರ್ವರ್ಜಿ-
ತಾನಿ ಬರ್ಹೀಂಷ್ಯಾಸ್ತರಣರೂಪಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಭರತಾ
ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ವಿಜ್ಞಾಮಸು ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಇತಿ | ತದಾನೀಂ ತೈತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಋತ್ವಿಗ್ವಿ-
ರಭಿಷುತಾ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ || ದಸ್ರಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯುನಾಕವಃ | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ |
ಯುವಂತಿ ಮಿಶ್ರೀಭವಂತಿ ವಸತೀವರೀಪ್ರಭೃತಿಭಿಃ ಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯೈರಿತಿ ಯುನಾಕವಃ | ಕಟಿಕುಷ್ಯಾದಿ-
ಷ್ಟಗಣಿತಸ್ಯಾಸಿ ಯೋತೇರ್ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ | ಉ. ೩-೭೭ | ಕಾಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ತೇನ ಗುಣಾ-
ಭಾವಾದುವಚಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ನ ವಿಷ್ಯತೇಃ ಸತ್ಯಮನಯೋರಿತಿ ನಾಸತ್ಯಾ |
ನಭ್ರಾಣ್ನಾಪಾನ್ನವೇದಾ ನಾಸತ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ || ಪಾ. ೬-೩-೭೫ | ಪ್ರಕೃತಿವದ್ಭಾವಾನ್ನ ಇತೋ ನಲೋಪಾ-
ಭಾವಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವೇನಾನಿಘಾತಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಂ ಮೂಲೈ-
ರ್ವರ್ಜಿತಂ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ಬಹುಪ್ರೀತೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸಂಗೇ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಆ ಇತ್ಯೇತೋಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ | ಫಿ. ೪-೧೩ |
ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ರುದ್ರವರ್ತನೀ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ನಾಸತ್ಯಾ—ಅನ್ಯತಭಾಷಣರಹಿತ
ರಾದ (ಸುಳ್ಳನ್ನಾಡದಿರುವ) | ರುದ್ರವರ್ತನೀ—ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾದ ಯೋಧರ ಮಾರ್ಗಾನುವರ್ತಿಗಳಾದ
(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ), | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಮೂಲವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿರುವ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲಿನ
ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ | ಯುನಾಕವಃ—ಮಿಶ್ರವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಥವಾ ನೀವು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ | ಸುತಾಃ—
ಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಯಾತಂ—(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ
ನಾನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ) ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು, ಅಥವಾ ನೀವು ದೇವವೈದ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು. ಅಸತ್ಯವನ್ನಾಡುವವರಲ್ಲ; ಯಾವಾಗಲೂ ವೀರರ ಮಾರ್ಗಾನುಸರಣೆಯನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ನಿಮಗಾಗಿ ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಬರ್ಹಿಸ್ಸಿನ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation

O Aswins, destroyers of enemies (or of diseases) shorn of untruth—who wander on the path of heroes, come to the mixed libations of Soma juice pressed and placed on lopped Kusa-grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದಸ್ರಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಆದರೂ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂಕಿತನಾಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಅವಯವಾರ್ಥ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ-ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಇವರು ದೇವವೈದ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು, ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಶತ್ರುನಾಶಕರೆಂದೂ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಸುಂದರಾಕಾರವುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ವೆಂಕಟ ಮಾಧವರು, ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯ (ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ) ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಉವ್ವಟಿ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರೆಂಬವರು ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೫೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು. Grassman ಎಂಬುವರು Wonder-workers ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬುವರು Wonderful ಎಂದೂ Monier Williams ಎಂಬುವರು accomplishing wonderful deeds ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ರೀತಿಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇತರಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇದೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ Ludwig ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಮಂ. ಸಂ. ೧-೩-೩ ; ೧-೧೩೯-೩ ; ೬-೯-೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ wonderful ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಎಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೧೭ ; ೮-೫-೨ ; ೮-೫-೧೧ ; ೮-೮-೧ ; ೮-೨೨-೧೭ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ wonder-workers ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆ ಸಗುವವರು ಎಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೪೬-೨ ; ೧-೪೭-೩ ; ೧-೪೭-೬ ; ೧-೧೧೨-೨೪ ; ೧-೧೧೬-೧೦ ; ೧-೧೧೭-೫ ; ೧-೧೧೭-೨೧ ; ೧-೧೧೮-೩ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ beneficent ಉದಾರಿ ಅಥವಾ ಉಪಕಾರಮಾಡುವವರೆಂದೂ,

ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೬ ; ೧-೧೧೭-೨೦ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ good-looking ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾಗಿರುವರೆಂದೂ

ಋ. ಸಂ. ೭-೬೯-೩ ; ೮-೮೭-೫ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ destroyers ಶತ್ರು ಅಥವಾ ರೋಗನಾಶಕರೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇದರಂತೆ Geldner ಪಂಡಿತರು master worker, able, dexterous, possessing Supernatural strength ಎಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. Langlois ಮತ್ತು Griffith ಎಂಬವರೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ದೆಸ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದೆಸ್ ದರ್ಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯ ಅಥವಾ ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಯುವಾಕವಃ-ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಿತವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮಿಶ್ರಿತದ್ರವ್ಯವೆಂದರೆ, ಹಸುವಿನ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳು. ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ ೧. ಪೇಜು ೬೭೪-೬೭೬) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು-ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಂತೇ ಇತಿ ಯುವಾಕವಃ | ಯುಷ್ಮತ್ಪಾನಕಾಮಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ನೀವು ಪಾನಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೆಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ಉವ್ವಟ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರು ತಮ್ಮ ವಾಚಸನೀಯಸಂಹಿತೆಯ ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೫೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೩ ; ೧-೧೨೦-೯ ; ೩-೫೮-೯ ; ೩-೬೦-೩ ; ೭-೬೭-೪ ; ೭-೬೮-೧ ; ೭-೬೮-೭ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಎಂದರೆ ಯುವಾಕುಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನ ಎಂದರೆ ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಯುವಾಕು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೭ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಯುವಾಕವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಯುವಾಶಬ್ದವು ಯುಷ್ಮದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ-

ಯುವಾನೀತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೨) || ಯುವಾದತ್ತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೧೨)

ಯುವಾಯವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೬). ಯುವಾಯುಜಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೫)

ಯುವಾವತೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧).

ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲಿನ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಯುಷ್ಮಾನೀತಃ

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೧) ಯುಷ್ಮಾದತ್ತಸ್ಯ (ಮ. ಸಂ. ೫-೫೪-೧೩ ; ೮-೪೭-೬) ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವವು.

ಸುತಾಃ—ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ (Pressed out, extracted) ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾವಾಣ) ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವಾಗ, ಆ ರೀತಿ ತೆಗೆಯುವ ರಸಕ್ಕೆ ಸುತ ಎಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುತ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನೆಂದರ್ಥವು.

ನಾಸತ್ಯಾ—ಇದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಅಸ್ಯತ್ಯಮನ್ಯತಭಾಷಣಂ ತದ್ರಹಿತೌ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ, ಯಾಸ್ತುರ—ಸತ್ಯಾವೇನ ನಾಸತ್ಯಾವಿತ್ಯಾರ್ಥವಾಭಃ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮಾಣವಚನಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲರ ಅಭಿಮತವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೩ ; ೧-೧೪-೫ ನೊದಲಾದ ಗ್ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಮ. ಸಂ. ೧-೩೮-೧ ; ೮-೭-೨೦ ; ೮-೭-೨೧ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮ. ಸಂ. ೧-೪೦-೭ ರಲ್ಲಿಯೂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨-೩ ; ೩-೫೯-೯ ; ೧೦-೬೧-೧೫ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. -ವೃಕ್ತಾನಿ ಮೂಲ್ಯೈರ್ವರ್ಜಿತಾನಿ ಬರ್ಹೀಂಷ್ಯಾಸ್ತರಣರೂಪಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಮತ್ತು ಯದ್ವಾ ಭರತಾ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಸ್ಪೃತ್ವಿಜ್ಞಾನಮಸು ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಇತಿ | ತದಾನೀಂ ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಋತ್ವಿಗ್ವಿರಭಿಷುತಾ ಇತ್ಯೆನ್ವಯಃ ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಮೂಲವನ್ನು (ಬೇರಿನ ಭಾಗವನ್ನು) ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಂಟು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋತ್ವಿಜನಿಂದ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸಗಳು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವು. ನೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಶಬ್ದವು ಸೋಮಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಯಣರು ಈ ಕುಶಾಸ್ತರಣವನ್ನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕುಶಾಸ್ತರಣವು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಯಜ್ಞಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿವಿಸರಣವು ಹೋಮದ್ರವ್ಯ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸಾಧುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು—ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಆಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಛಿನ್ನದರ್ಭಾಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ Wilson 'placed on lopped grass' ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬುವರು—'having the barhis cut' ಎಂದೂ Geldner ಪಂಡಿತರು—'having the Barhis placed around' ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಪದಗಳ

ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬದಲಾವಣೆಯಿಲ್ಲ. Grassman ಎಂಬುವರು—'of one who has spread the Sacrificial grass—Monier Williams ಎಂಬುವರು—'one who has gathered and spread the Sacrificial grass' ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಬೆಯನ್ನು ಹರಡುವ ಪುರುಷ (ಋತ್ವಿಕ್) ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೬-೬೮-೧; ೮-೩೬-೧ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿ ವೃತ್ತಬರಹವು ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸಿದಾರೆ.

ರುದ್ರವರ್ತನೀ—ಈ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩; ೮-೨೨-೧; ೧೦-೩೯-೧೧ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೪ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು—

ಅಯಾತಂ ರುದ್ರವರ್ತನೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩)

ಯಮುತ್ಸಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಆ ಸೂರ್ಯಾಯೈ ತಸ್ಥತುಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧)

ಯಮುತ್ಸಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಪುರೋರಥಂ ಕೃಣುಥಃ ಪತ್ನ್ಯಾ ಸಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೧೧)

ತಾನಿದ್ವೋಷಾ ತಾ ಉಷಸಿ ಶುಭಸ್ವತೀ ತಾ ಯಾಮುನ್ರುದ್ರವರ್ತನೀ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೪)

ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ಇರಬೇಕೆಂದೂ ಅದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದೇ ಎಂಬುದು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ರೀತಿ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವರು—ಸೋಽರೋದೀದ್ಯದರೋದೀತ್ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧) ಅಳುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ರೋದನಮಾಡುವುದರಿಂದ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವನ್ನು ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವೀರನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ವೀರರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವರು ಅಥವಾ ವೀರರ ಮಾರ್ಗಮುಖಾಂತರವರು ಎಂದರ್ಥವು. Grassman ಸಂಕಿತನು ರುದ್ರಪ್ರಕಾಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾರ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ Brilliant ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವನು. ಇದರಂತೆ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಯಿರುವುದು. ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ವಭಾವವು ಕೋಪದಿಂದ ಕೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ರುದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಎಂದರೆ ಆ ರುದ್ರದೇವನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುನಾಶಕರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರಬಹುದೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವು ಸಹಜವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಸ್ರಾ, ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನದ್ವಿವಚನಾಂತ, ಔಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಇತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಬರುವುದು. ಯುವನ್ರಿ-ಮಿಶ್ರೀಭವನ್ರಿ ಇತಿ ಮಿಶ್ರವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು, ಯುವಾಕನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವು. ಯು (ಯುಮಿಶ್ರಣೇ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕಟಿಕುಷ್ಪಾದಿಷು ಕಾಕುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೫೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಯುಧಾತು ವಿಗೆ ಪಾಠವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಾಕುಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಕಕಾರವು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಯು+ಆಕು ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ಲಿತಿಚ' ಎಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ. 'ಆಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂಯೋರಿಯಜ್ಞವಜೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜೌ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುವಾಕನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವು. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅಸತ್ಯಂ ಅನಯೋಃ (ಇವರಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸುಳ್ಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ನಜಾ ನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಲೋಪೋ ನಜಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಜಾ ನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, 'ನಭ್ರಾಣ್ಣ ಪಾನ್ವ ವೇದಾ ನಾಸತ್ಯಾ ನಮುಚಿನಕುಲ ನಖ ನವುಂಸಕ ನಕ್ಷತ್ರ ನಾಕೇಷುಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಇವುಗಳ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು ವೃಕ್ತಂ=ಮೂಲೈರ್ವರ್ಜಿತಂ, ಬರ್ಹಿಃ ಆಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಸೋಮಗಳಿಗಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬುಡವುಳ್ಳ ದರ್ಭೆಯು ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ, ಆ ಸೋಮಗಳಿಗೆ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಎನ್ನುವರು. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವೃಕ್ತಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರಲು ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಅಭಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದು ಬಾಕಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದು. ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಇಲ್ಲಿ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸುತಾ ಇಮೇ ತ್ವಾಯವಃ |

ಅಣ್ವೇಭಿಸ್ತನಾ ವೂತಾಸಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಇತಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ | ಸುತಾಃ |

ಇಮೇ | ತ್ವಾಯವಃ ||

ಅಣ್ವೇಭಿಃ | ತನಾ | ವೂತಾಸಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಚಿತ್ರದೀಪ್ತೇ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಸ್ಥಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಾ ಯಾಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಸುತಾ ಅಭಿ-
 ಸುತಾ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸ್ತಾಯವಸ್ತಾಂ ಕಾನುಯಮಾನಾ ವರ್ತಂತೇ | ಅಣ್ವೇಭಿಃ | ಅಗ್ರವ
 ಇತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ಟಂಗುಲಿನಾಮಸ್ತುಣ್ಯ ಇತಿ ಸಹಿತಂ | ಋತ್ವಿಜಾಮಂಗುಲಿಭಿಃ ಸುತಾ
 ಇತ್ಯನ್ವಯಃ | ಕಿಂಚ | ಏತೇ ಸೋಮಾಸ್ತಾನಾ ನಿತ್ಯಂ ಪೂತಾಸಃ ಪೂತಾ ಶುದ್ಧಾ ದಶಾಪವಿತ್ರೇಣ ಬಹುಧಾ
 ಶೋಧಿತತ್ವಾತ್ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ತೋ ಬಹುಧಾ ನಿರ್ವಕ್ತಿ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತಿತಿ ವೇರಾಂ
 ದದಾತಿತಿ ನೇರಾಂ ದಧಾತಿತಿ ನೇರಾಂ ದಾರಯತಿತಿ ವೇರಾಂ ಧಾರಯತಿತಿ ವೇಂದವೇ ದ್ರವತಿತಿ
 ವೇಂದೌ ರಮತ ಇತಿ ವೇಂದ್ವೇ ಭೂತಾನೀತಿ ನಾ ತದ್ಯದೇನಂ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸಮೈಂಧಂಸ್ತದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರತ್ವ-
 ಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತ ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಂಯಣ ಇದಂ ದರ್ಶನಾದಿತ್ಯಾಪಮುನೈವ ಇದಂತೇರ್ವೈಶ್ವರ್ಯ-
 ಕರ್ಮಣ ಇಷ್ಟೋತ್ರಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ನಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ನಾದರಯಿತಾ ಚ ಯೇಜ್ಞನಾಂ | ನಿ. ೧೦-೮ |
 ಇತಿ | ಅಸ್ಮಾಯಮರ್ಥಃ | ದ್ವೌ ವಿದಾರಣ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮನ್ನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ತನ್ನಿಷ್ಪಾದಕಜಲ-
 ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ದೈವಾತಿ ಮೇಘಂ ವಿದೀರ್ಣಂ ಕರೋತಿತಿಂದ್ರಃ | ಡುದಾಚಾಃ ಧಾನ ಇತಿ ಧಾತುಃ -
 ಇರಾಮನ್ನಂ ವೃಷ್ಟಿನಿಷ್ಪಾದನೇನ ದದಾತಿತಿಂದ್ರಃ ಧಾಚಾಃ ಪೋಷಣಾರ್ಥಃ | ಇರಾಮನ್ನಂ ತೃಪ್ತಿ-
 ಕಾರಣಂ ಸಸ್ಯಂ ದಧಾತಿ ಜಲಪ್ರದಾನೇನ ಪುಷ್ಪಾತಿತಿಂದ್ರಃ | ಇರಾಮುತ್ಪಾದಯಿತುಂ ಕರ್ಷಕಮುಖೇನ
 ಭೂಮಿಂ ವಿದಾರಯತಿತಿಂದ್ರಃ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪೋಷಣಮುಖೇನೇರಾಂ ಧಾರಯತಿ ವಿನಾಶರಾಹಿತ್ಯೇನ
 ಸ್ಥಾಪಯತಿತಿಂದ್ರಃ | ಇಂದುಃ ಸೋಮೋ ವಲ್ಲೀರಸಃ | ತದರ್ಥಂ ಯಾಗಭೂಮೌ ದ್ರವತಿ ಧಾವತಿ-
 ತೀಂದ್ರಃ | ಇಂದೌ ಯಥೋಕ್ತೇ ಸೋಮೇ ರಮತೇ ಕ್ರೀಡತೀಂದ್ರಃ | ಇಂಧೋ ದೀಪ್ತಾನಿತಿ
 ಧಾತುಃ | ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣಿದೇಹಾನಿಂದ್ರೇ ಜೀವಜೈತನ್ಯರೂಪೇಣಾಂತಃ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೀಪಯತಿತಿಂದ್ರಃ |
 ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತೈ ನಾಜಸನೇಯಿನ ಅಮನಂತಿ | ಇಂದೋ ಹ ವೈ ನಾನೈಷ ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇ-
 ಽಕ್ಷನ್ನರುಷಃ | ತಂ ನಾ ಏತಮಿಂಧಂ ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ |
 ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ್ವಿಷಃ ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೬-೧೦-೨ | ಇತಿ | ತದ್ಯದಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರ-
 ನಾಕೈಂ | ತತ್ತತ್ರೇಂದ್ರವಿಷಯೇ ನಿರ್ವಚನಮುಚ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇನಂ ಪರ-
 ಮಾತ್ಮರೂಪಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪಾಣೈರ್ವಾಕ್ಯೈಸ್ತುರಾದೀಂದ್ರಿಯೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿನಾಯುಭಿಶ್ಚ ಸಹಿತಂ
 ಸಮೈಂಧಂಸ್ತುಪಾಸಕಾ ಧ್ಯಾನೇನ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಕಾಶಿತವಂತಸ್ತತ್ಪ್ರಾತ್ಯಾತ್ಮಾರಣಾದಿಂದ್ರನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ -
 ಅಸ್ಥಿನ್ನಷ್ಟ ಇದ್ಯತೇ ದೀಪ್ಯತ ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ವೃತ್ತತಿಃ | ಅಗ್ರಾಯಣನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿಬಂಕರಣಾ-
 ದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪೇಣೇದಂ ಜಗತ್ಕರೋತಿ | ಔಸ |
 ಮನ್ಯವನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿಬಂದರ್ಶನಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಹ | ಇದಮಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷೈಮುಚ್ಯತೇ |
 ವೀವೇಕೇನ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಾಪರೋಕ್ಷೈಣ ಸತ್ಯತಿ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತೈರಣ್ಯಕಾಂಡೇ ಸಮಾನಾ
 ಯತೇ'ಸ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತಮಮಸತ್ಯದಿದೇನುದರ್ಶಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋ ನಾನೋ-
 ದಂದ್ರೋ ಹ ವೈ ನಾಮ ತಮಿಂದ್ರಂ ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ
 ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಐ. ಅ. ೨-೪-೩ | ಇತಿ | ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಜಗ-
 ದ್ರೂಪತ್ವಂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ | ತದ್ಯೋಗಾದಿಂದ್ರಃ | ಅನೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಶ್ರೂಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ

ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಋಗ್ವೇ. ೬-೪೭-೧೮ | ಇತಿ ಇನಶಬ್ದಸ್ಯೇತ್ವರನಾಚಕಸ್ಯಾ ಕಾರಲೋಪೇ ಸತಿ ನಕಾರಾಂತಮಿನ್ನಿತಿ ಪದಂ ಭವತಿ | ದ್ವೈ ಭಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ ಚ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ದಾರಯಿತ್ವಾ ಭೀಷಯಿತೇತೀಂದ್ರಃ | ದ್ವೈಗತಾವಿತಿ ಧಾತುಃ | ಶತ್ರುಣಾಂ ದ್ರಾವಯಿತ್ವಾ ಪಲಾಯನಂ ಪ್ರಾಪಯಿತೇತೀಂದ್ರಃ | ಯಜ್ಞನಾಂ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನಾನಾಮಾದರಯಿತಾ ಭಯಸ್ಯ ಪರಿಹರ್ತಾ | ಏವಮೇತಾನಿ ನಿರ್ವಚನಾನಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾನೀತಿ | ಇಂದ್ರೇತ್ಯತ್ರಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆ ಇತ್ಯತ್ರ ನಿಪಾತತ್ವೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಚಿತ್ರಭಾನೋ | ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ತ್ವಾಮಿಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾತ್ಪಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೯೮ | ಇತಿ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೦ | ಇತಿ ಕೃಜಂತಾದುಪ್ರತ್ಯಯಃ ತ್ವತ್ಯಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ ಸಾ. ೭-೨-೮೬ | ಇತ್ಯವಿಭಕ್ತಾನವಿ ಹಲಾದೌ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮೌ ಉಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಣುಶಬ್ದಃ ಸೌಪ್ತವಾಚಕಸ್ತದ್ಯೋಗಾತ್ಪ್ರಕೃತೇಽಂಗುಲೀಷು ವರ್ತತೇ | ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ | ಸಾ. ೪-೧-೪೪ || ಇತಿ ಜೋಷಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಜೋನಿ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತನಾ ಇತ್ಯಯಂ ನಿಪಾತೋ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥೇ ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪೂತಾಸಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಆ ಯೋಹಿ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ) ಬಾ | ತ್ವಾಯವಃ—ನೀನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ (ಅಥವಾ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ) | ಇಮೇ ಸುತಾಃ—(ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ತೆಗೆದ) ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಅಣ್ವೇಭಿಃ—(ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳ) ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ ದಶಾವಪಿತ್ರವೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ) ತನಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪೂತಾಸಃ—ಶೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ; ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ (ಅಥವಾ ನಿನಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವರು. ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

Come hither, O Indra, of wonderful splendour ; these libations of soma juice, ever pure, expressed by the fingers of the priests are desirous of you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಯೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಯುಗಳೂ ಐಂದ್ರಸ್ತೃಚಿಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚವು, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು.

ಇಂದ್ರ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವ ನಿರುಕ್ತ ವನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದಾರೆ—“ ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತೀತಿ ನೇರಾಂ ದದಾತೀತಿ ನೇರಾಂ ದೇಧಾತೀತಿ ನೇರಾಂ ದಾರಯತೀತಿ ನೇರಾಂ ಧಾರಯತೀತಿ ನೇಂದನೇ ದ್ರವತೀತಿ ನೇಂದೌ ರಮತ ಇತಿ ನೇಂಭೇ ಭೂತಾನೀತಿ ವಾ ತದ್ಯದೇನೆಂ ಸ್ತಾಪ್ತೈಃ ಸೆನ್ಮೃಂಧಂಸ್ತದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತ ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾ- ಯಣ ಇದಂದರ್ಶನಾದಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವ ಇಂದತೇವೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಣ ಇಚ್ಛಾತ್ರಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ನಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ನಾದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ | ಇತಿ | ನಿ. ೧೦-೮ || ” ಇದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಅವರೇ ಮಾಡಿದಾರೆ.

- (1) ದೈವಾಧಾರಣ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮುನ್ನ ಮುದ್ರಿಶ್ಯ ತನ್ನಿಷ್ವಾದಕಜಲಸಿದ್ಧರ್ಥಂ ದೈವಾತಿ ಮೇಘಂ ವಿದೀರ್ಣಂ ಕರೋತೀತಿಂದ್ರಃ—ದೈವಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀಳು ವುದು, ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇರಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ಓಷಧಿವನ ವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಿಂದ ನಮಗೆ ಲಭಿಸುವುದು. ಆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಬೆಳೆಯ ಬೇಕಾದರೆ ಜಲವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಆ ಜಲಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು (ವಿದ್ಯುತ್, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) ಕತ್ತರಿಸುವವನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.
- (2) ಡುದಾಇೌ ದಾನ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಇರಾಮುನ್ನಂ ವೃಷ್ಟಿನಿಷ್ಪಾದನೇನ ದದಾತೀತಿಂದ್ರಃ || ದಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇರಾಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿ (ಮಳೆಯು) ಮೂಲಕ ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (3) ಧಾಇೌ ಪೋಷಣಾರ್ಥಃ | ಇರಾಮುನ್ನಂ ತೈಸ್ತಿಕಾರಣಂ ಸಸ್ಯಂ ದೇಧಾತಿ ಜಲಪ್ರದಾ- ನೇನ ಪುಷ್ಣಾತೀತಿಂದ್ರಃ || ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೋಷಣೆಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಜಲಪ್ರದಾನದಿಂದ (ಮಳೆಯಿಂದ) ಪೋಷಿಸುವವ ನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಇರಾಮುತ್ಪಾದಯಿತುಂ ಕರ್ಷಕಮುಖೇನ ಭೂಮಿಂ ವಿದಾರಯತೀತಿಂದ್ರಃ | ಆಹಾ ರೋತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳಬೇಕಷ್ಟೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವಾಗ ಅದನ್ನು ನೇಗಲಿನಿಂದ ಸೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳೆಗೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (5) ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪೋಷಣಮುಖೇನೇರಾಂ ಧಾರಯತಿ ವಿನಾಶರಾಹಿತೈಃ ಸ್ಥಾಪಯತೀ- ತೀಂದ್ರಃ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಣೆಮಾಡಿ ಅವುಗಳು ನಾಶವಾಗ ದಂತೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (6) ಇಂದುಃ ಸೋಮೋ ವಲ್ಲೀರಸಃ | ತದರ್ಥಂ ಯಾಗಭೂಮೌ ದ್ರವತಿ ಧಾವತೀತಿಂದ್ರಃ | ಇಂದುವೆಂದರೆ ಸೋಮಲತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸವು. ಯಜ್ಞಭೂಮಿ

ಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಧಾವಿಸಿ (ಬೇಗನೆ ಓಡಿ) ಬರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

- (7) ಇಂದೌ ಯಥೋಕ್ತೇ ಸೋಮೇ ರಮತೇ ಕ್ರೀಡತೀತಿಂದ್ರಃ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮ ರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (8) ಇೌಇಂಧೀ ದೀಪ್ತಾನಿತಿ ಧಾತುಃ | ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣಿದೇಹಾನಿಂಧೀ ಜೀವಜೈತನ್ಯ-ರೂಪೇಣಾಂತಃಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೀಪಯತೀತಿಂದ್ರಃ || ಇಂಧೌ ಧಾತುವಿಗೆ, ಬೆಳಗುವುದು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.
- (9) ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇನಂ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರಾಣೈರ್ವಾಚಕ್ಷು-ರಾದೀಂದ್ರಿಯೈಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿನಾಯುಭಿಶ್ಚ ಸಹಿತಂ ಸಮೈಂಧನ್ಮುಪಾಸಕಾ ಧ್ಯಾನೇನ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಕಾಶಿತವಂತಸ್ತತ್ಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಂದ್ರನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ | ಪರಮಾತ್ಮರೂಪನಾದ ಈ ದೇವನನ್ನು ಉಪಾಸಕರು ವಾಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ವಾಯುಗಳಿಂದಲೂ ಸೇರಿಸಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.
- (10) ಆಗ್ರಾಯೇಣನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿದಂಕರಣಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪೇಣೇದಂ ಜಗತ್ಕರೋತಿ—ಇದಂಕರಣ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ) ಈ ದೇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಆಗ್ರಾಯೇಣನೆಂಬ ಮುನಿಯು ಹೇಳುವನು.
- (11) ಔಪಮನ್ಯವನಾಮಕೋ ಮುನಿರಿಪಂದರ್ಶನಾದಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಹ | ಇದೆ-ಮಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ | ಔಪಮನ್ಯವನೆಂಬ ಮುನಿಯು, ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ವನ್ನೂ ನೋಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಇದಂ ಎಂದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷ್ಯ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸದಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ “ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ” ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು.
- (12) ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಜಗದ್ರೂಪತ್ವಂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ | ತದ್ರೂಪಗಾದಿಂದ್ರಃ | ಇದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ದೇವನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಜಗದ್ರೂಪತ್ವವೆಂಬ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವಿರು

ವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು “ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪೇ ಈಯತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮) ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

- (13) ಇನಶಬ್ದಸ್ಯೇಶ್ವರನಾಚಕಸ್ಯಾಕಾರಲೋಪೇ ಸತಿ ನೆಕಾರಾಂತಮಿನ್ನಿತಿ ಪದಂ ಭವತಿ| ದ್ವೈ ಭಯ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಸ ಚ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ಭೀಷಯಿತೇ ತೀಂದ್ರಃ || ಇನಶಬ್ದವು ಈಶ್ವರನಾಚಕವು. ಈ ಇನ ಶಬ್ದದ ನೆಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಲೋಪವಾದರೆ ಇನ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಲ್ಲುವುದು. ದ್ವೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಯವೆಂದರ್ಥವು. ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಆ ದೇವನು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರ ನೆಂಬ ಹೆಸರು.

- (14) ದ್ರು ಗತಾನಿತಿ ಧಾತುಃ | ಶತ್ರುಣಾಂ ದ್ರಾವಯಿತಾ ಪಲಾಯನಂ ಪ್ರಾಪಯತೇ ತೀಂದ್ರಃ || ದ್ರು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥ ಎಂದರೆ ಹೋಗು, ಓಡಿಹೋಗು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

- (15) ಯೇಜ್ಞನಾಂ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾಯಿನಾಮಾದರಯಿತಾ ಭಯಸ್ಯ ಪರಿಹರ್ತಾ—ತನ್ನನ್ನು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವವರನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಅವರ ಭಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು.

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ಕಂದಪುರಾಣ, ವೆಂಕಟಮಾಧವ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಅಥವಾ ಅಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಪಾರೆ. ಪರಸ್ಪರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಚಿತ್ರಭಾನುಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸವಿತ್ರ, ಮರುತ್ ಬೇವತಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ವಿಭಕ್ತಾಸಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸಿಂದೋರೂರ್ಮಾ ಉ ಸಾಕ ಆ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೬).

ತಂ ತ್ವಾ ಘೃತಸ್ತವೀಮಹೇ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸ್ವದೃಶಂ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೬-೨)

ತಂ ತ್ವಾ ಯಮೋ ಅಚಿಕೇಚ್ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಬಶಾಂತರುಷ್ಯಾದತಿರೋಚಮಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೩)

ಸಮನಂ ಚಿದದಹಶ್ಚಿತ್ರಭಾನೋವ ವ್ರಾಧಂತಮಭಿನದ್ವೈಧಶ್ಚಿತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೯-೧೧)

ಶ್ರೂಯಾ ಆಗ್ನಿಶ್ಚಿತ್ರಭಾನುರ್ಹವಂ ಮೇ ವಿಶ್ವಾಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿರಮೃತೋ ವಿಚೇತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೨)

ಚಿತ್ರಭಾನುರುಷಸಾಂ ಭಾತ್ಯಗ್ರೇಷಾಂ ಗರ್ಭಃ ಪ್ರಸ್ತ ೧ ಆ ವಿನೇಶ | (ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೩)

ಚಿತ್ರಭಾನುಂ ರೋದಸೀ ಅಂತರರ್ವೀ ಸ್ವಾಮತಂ ನಿಶ್ಚತಃ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ | (ಮಂ. ಸಂ. ೭-೧೨-೧)

ಮಂದ್ರಂ ಹೋಕಾರಮೃತ್ವಿಜಂ ಚಿತ್ರಭಾನುಂ ನಿಭಾವಸುಂ | (ಮಂ. ಸಂ. ೮-೪೪-೬)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಭಾನುಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು.

ಅಸ್ಥಾದ್ರಥಂ ಸನಿತಾ ಚಿತ್ರಭಾನುಃ ಕೃಷ್ಣಾ ರಜಾಂಸಿ ತನಿಷೀಂ ದಧಾನಃ | (ಮಂ. ಸಂ. ೧-೩೫-೪)
ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸನಿತೃದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಮಹಿಷಾಸೋ ಮಾಯಿನಶ್ಚಿತ್ರಭಾನವೋ ಗಿರಯೋ ನ ಸ್ವತವಸೋ ರಘುಷ್ಯದಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೬೪-೭)

ಅ ಗಚ್ಛಂತೀಮವಸಾ ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಕಾಮಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ತರ್ಪಯಂತ ಧಾಮಭಿಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೮೫-೧೧)

ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿದೆ.

ಸುತಾಃ—ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸೋಮಾಃ—ಸೋಮರಸಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ತ್ವಾಯೇವ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನವು, ಸುತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಎಂದರೆ ಯುಷ್ಮತ್ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಣ್ವೇಭಿಃ—ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಾಂತಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿನಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಂಗುಲಿ (ಬೆರಳು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಣ್ವೇ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (೨. ೨-೫) ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಸಹ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೆರಳುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಣು ಬಹಳ ಸಣ್ಣದು ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಸಣ್ಣರಂಧ್ರಗಳುಳ್ಳ ಜಾಲರಿಯು (ವಂದರಿಯು) ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಸುವುವಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒರಟುಬಟ್ಟೆಯು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾನಾಣಿ) ಜಜ್ಜಿದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಸುತಾಃ ಎಂದರೆ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ರಸವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಪೂತಾಸಃ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಶೋಧಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಶೋಧಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಕೆಲವರು ಅಣ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು. ಆದರೆ ಅಣ್ವೇ ಶಬ್ದವು ಅಂಗುಲಿನಾಚಕವೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವು.

ತನಾ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದ

ಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ—ತನಾಶಬ್ದೋ ದಶಾಪವಿತ್ರವಚನಃ | ಅಣ್ವೇಭಿರ್ಭಾಪವಿ
ತ್ರೇಣ ಚ ಪೂತಾಃ | ಹಸ್ತೇನ ದಶಾಪವಿತ್ರಮಾದಾಯ ಪೂತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ತನಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾ
ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು (ಜಾಲರಿಯಂತಿರುವ ಸೋಸುವ ಬಟ್ಟೆ). ಅದುದರಿಂದ ಅಣ್ವೇಭಿಸ್ತನಾ ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.
ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ತನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಸೋಮರಸದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾಪವಿತ್ರವೆಂತಲೇ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ
ವಾಗಿ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತೇವೆ.

ವಾರೇಣ ಶಶ್ವತಾ ತನಾ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೬)

ತ್ವಂ ಸೋಮ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ತನಾ ಪುನಾನ ಆಯುಷು | (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೬-೮)

ಪ್ರಸುವಾನೋ ಧಾರಯಾ ತನೇಂದುರ್ಹಿನ್ಯಾನೋ ಅರ್ಷತಿ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೩೪-೧)

ಸಹಸ್ರಧಾರೋ ಯಾತ್ ತನಾ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೫೨-೨)

ಆಯಯೋಸ್ತ್ರೀಶತಂ ತನಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಚ ದದ್ಮಹೇ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೫೮-೪)

ತನಾ ಕೃಣ್ವಂತೋ ಅರ್ವತೇ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೨-೨)

ಜಹಾತಿ ವವ್ರಿಂ ಪಿತುರೇತಿ ನಿಷ್ವತಮುಪಪ್ರುತಂ ಕೃಣುತೇ ನಿರ್ಣಿಜಂ ತನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೧-೨)

ಪಿಬಂತಿ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ತನಾ ಪೂತಸ್ಯ ವರುಣಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೪-೫)

ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತನಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಶಾಪವಿತ್ರವೆಂದು (a fringed filtering cloth) ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ
ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಪೂತಾಸಃ—ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗವು. ಈ ಶಬ್ದ
ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಪೂತಾಃ ಎಂಬ ರೂಪಪ್ರಯೋಗವು
ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೧೦ ; ೯-೨೨-೩ ; ೯-೧೦೧-೧೨ ; ೧೦-೧೮-೨ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ
ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ. ಅದರಿಂದ
ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಎಂಬ
ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪದಾತ್ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ತ್ವಾಂ ಇಚ್ಛತಿ
(ನಿನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಲು ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೦೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ (ಯುಷ್ಮ್, ಅಸ್ಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ) ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ, ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ 'ತ್ವದ್ಯ' ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವದ್ಯನಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿಬಂದರೆ, ಯುಷ್ಮದ ಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ, ವಿಭಕ್ತಿಯು ಹಲಾದಿ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಆ' ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲದ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅ+ಯು, ಸವಣದೀರ್ಘತ್ವಾಯು, ಪ್ರ. ವಿ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಾಯವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು. ಅಣು ಶಬ್ದವು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಸೂಕ್ಷ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಬಿರಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು, ಅದು ಗುಣವಾಚಕವಾದ್ದರಿಂದ ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಉಕಾರಾಂತ ಗುಣವಾಚಕದಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಷ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜೋನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು. ತೇನಾ, ಇದು ನಿತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು, ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು. ಪೂತಾಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೩) ಅವರ್ಣಾಂತಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಜಸ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಪೂತಾಸಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಪೂತಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ಧಿಯೇಷ್ಠಿತೋ ವಿಪ್ರಜೂತಃ ಸುತಾನೇತಃ |

ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವಾಘತಃ || ೫ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ಧಿಯಾ | ಇಷ್ಠಿತಃ | ವಿಪ್ರಜೂತಃ |

ಸುತವತಃ |

ಉಪ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ವಾಘತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮಾ ಯಾಹಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ನೇರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ನಾಘತ ಋತ್ವಿಜೋ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವೇದರೂಪಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯುಪೈತುಂ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ಧಿಯಾಸ್ತದೀಯಯಾ ಪ್ರಜ್ಞ-
ಯೇಷಿತಃ ಸ್ರಾಪ್ತಃ | ಆಸ್ಮದ್ಭಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರೇರಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಪ್ರಜೂತಃ | ಯಥಾ ಯಜಮಾನಭಕ್ತ್ಯಾ
ಪ್ರೇರಿತಸ್ತಥಾನ್ಯೈರಪಿ ವಿಪ್ರೇರ್ಮಧಾನಿಭಿರ್ಮುತ್ಸಿಗ್ಭಿಃ ಪ್ರೇರಿತಃ | ಕೀದೃಶಸ್ಯ ನಾಘತಃ | ಸುತಾವತಃ
ಅಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಸ್ಯ || ಕೇತ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಧೀರಿತಿ ಪಠಿತಂ | ಚತು-
ರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಧಾವಿನಾಮಸು ವಿಪ್ರೋ ಧೀರ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಭರತಾ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಪ್ತ-
ಸ್ಸೃತ್ವಿಜಾನುಸು ನಾಘತ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಇಷಿತ ಇತ್ಯತ್ರೇಷ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಾಮಿಡಾಗಮಃ |
ಅಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ | ಮ. ೩-೧-೩-೭ | ಇತಿಲೇಖ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ ಕ್ತಸ್ಯರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಪ್ರ-
ಜೂತಃ | ಡುವನ್ ಬೀಜತಂತುಸಂತಾನ ಇತಿ ಧಾತೋರ್ಮಜೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಿಪ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ-
೨-೨೮ | ರನ್ವತ್ಯಯಾಂತೋ ವಿಪ್ರಶಬ್ದೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ನಿಪಾತನಾದುಪಧಾಯಾ ಇಕಾರೋ ಲಘೂಸೆಧ-
ಗುಣಾಭಾವಶ್ಚ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತೈಜೂತಃ | ಸ್ರಾಪ್ತಃ | ಜೂ ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುರ್ಗ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಶ್ರುತಃ ಕಿತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧ | ಇತಿಲೇಖ್ಯಾನುಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ-
೩-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುತಾವತಃ | ಛಾಂದಸಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಮತುಪೋಽನು-
ದಾತ್ತತ್ವಾತ್ ಕ್ತಸ್ಯತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ! ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ನಾಘಚ್ಛಬ್ದ ಋತ್ವಿಜಾನುಸು ಪಠಿತಃ ಸ್ಮಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ನೀನು) | ಧಿಯಾ—(ನಮ್ಮ) ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ (ಭಕ್ತಿಯಿಂದ) |
ಇಷಿತಃ—ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ (ಮತ್ತು) ವಿಪ್ರಜೂತಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ (ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ) ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ
ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ಸುತಾವತಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ | ನಾಘತಃ—ಋತ್ವಿಜನ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ವೇದರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಯಾಹಿ—(ನಾವು ಮಾಡು-
ತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬರುವವನಾಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು.
ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜನ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವನು. ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಅದನ್ನು ಪಾನ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಾವು ಮಾಡುವ ವೇದರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಾವು
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

O Indra, you are moved by our devoted prayers and that of learned
men. Come hither to receive our prayers and the soma juice pressed and
prepared for your sake.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧಿಯಾ—ಇದು ಧೀಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದವು “ಕೇತ” ನೊಂದಿಗಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ೧೧ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ವಿನೇಕದಿಂದ, ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಪೌರ್ವಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇಷಿತಃ—ಈ ಶಬ್ದವು “ಇಷ ಗತೌ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರೇರಿತವಾದ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವಿಪ್ರಜೂತಃ—ಇದು ವಿಪ್ರ ಮತ್ತು ಜೂತ ಎಂಬ ಎರಡುಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಮಾಸಪದವು. ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಮೇದಾವಿನಾಮಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಮೇಧಾವಿಗಳು, ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ವಿನೇಚನಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಜೂತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಃ, ಅಭಿಷ್ಟತಃ, ಪ್ರೇರಿತಃ—ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲ. ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ವಿಪ್ರಜೂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಜೂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಾಪ್ತಃ, ಪ್ರೇರಿತ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ.

ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಂ ವೃಷಣಂ ಯಮಿನಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಾವಂತು ಜೂತಯೇ ವಿಶಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೨)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೂತಯೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಎಂದೂ.

ವೀಳುಪತ್ನೈಭಿರಾಶುಹೇಮುಭಿರ್ವಾ ದೇನಾನಾಂ ನಾ ಜೂತಿಭಿಃ ಶಾಶದಾನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೂತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೈಶ್ಚ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಜೂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸೋತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ—

ಅದ್ರಿಜೂತಃ,—ರಥೋ ಹ ನಾಮೃತಜಾ ಅದ್ರಿಜೂತಃ ಸರಿ ದ್ಯಾನಾಪೈಥಿವೀ ಯಾತಿ ಸದ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೮-೮)

ಅದಿತ್ಯಜೂತಃ—ದಧಾನೋ ಗೋಮದಶ್ವವತ್ಸವೀರ್ಯಮಾದಿತ್ಯಜೂತ ಏಧತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೬-೫)

ಇಂದ್ರಜೂತಃ—ಯದಂಗ ತ್ವಾ ಭರತಾಃ ಸಂತರೇಯುರ್ಗವ್ಯನ್ ಗ್ರಾಮ ಇಷಿತ ಇಂದ್ರಜೂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೧೧)

ದೇವಜೂತಃ—ನುಹಾ ಋಷಿದೇವಜಾ ದೇವಜೂತೋಽಸ್ತಭ್ಯಾ ತ್ವಿಂಧುಮರ್ಣವಂ ನೃಚಿಹ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೯ ಮತ್ತು ೪-೧೧-೪ ; ೭-೮೪-೩ ; ೮-೩೧-೩)

ಬಾಹುಜೂತಃ—ಯುಷ್ಮದೇತಿ ಮುಷ್ಠಿಹಾ ಬಾಹುಜೂತೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸದಶ್ವೋ ಮರುತಃ

ಸುನೀರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೫೮-೪)

ನಾತಜೂತಃ—ವಿ ನಾತಜೂತೋ ಅತಸೇಷು ತಿಷ್ಠತೇ ವೃಥಾ ಜುಹೂಭಿಃ ಸೃಣ್ಯಾ ತುವಿಷ್ವಹಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೪ ಮತ್ತು ೧-೬೫-೪ ; ೧೦-೧೭-೧)

ಶೈನಜೂತಃ—ಅಪ್ಸು ದ್ರವ್ಯೋ ನಾವೃಥೇ ಶೈನಜೂತೋ ದುಹ ಈಂ ಪಿತಾ ದುಹ ಈಂ

ಪಿತುರ್ಜಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೮೯-೨)

Ludwig, Williams, Griffith ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ವಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ Sage, wise, skilled in work or rite, skilled in speech, singer, Priest, Worshipper' Sacrificier, Fullfiller, Giver of delight, corageous, Sagacious, Pious, Brahmana ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Prudent or intelligent ಎನೇಕಿ, ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸುತಾನತಃ ಅಥನಾ ಸುತವತಃ—ಸುತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸು (ರಸವನ್ನು) ಹಿಂಡು ಅದುಮು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವು. ಸುತಃ ಸೋಮಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಸುತಾನಾನ್ ತಸ್ಯ ಸುತಾನತಃ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ನಾಘತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉಪ—ಸಮಾಪ, ಹತ್ತಿರ. ಅಥನಾ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಸಮಾಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು —ನಿಘಂಟುವಿನ ೨-೭ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Ludwig, Williams, Griffith ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Sacred Word, Preyer, Stotra, Homage, honour, song, libation, oblation, Praise, adoration, Devotion, Offering, Sacred rite, Food ಎಂದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಸಾಯಣ ಮತ್ತು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

ನಾಘತಃ—ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿ ಮುಂತಾದವರೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೧-೩-೫ ; ೧-೫೮-೭ ; ೧-೮೮-೬ ; ೧-೧೧೦-೪ ; ೩-೨-೧ ; ೩-೩೭-೨ ; ೬-೧೬-೧೩ ; ೭-೩೨-೧ ; ೮-೭೮-೪ ; ೧೦-೬೨-೭ ; ೩-೬೦-೪ ಎಂಬ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಸಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಇಸಿತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩-ವಾ ೭) ಆಗಮಗಳು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಡು ವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರ ವಜ್ರ ವಿಪ್ರ ಕುಬ್ರ ಚುಬ್ರ ಹ್ವರ ಖುರಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರ ಭೇಲ ಶುಕ್ರ ಶಕ್ಲ ಗೌರವನ್ರೇರಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಈ ೧೯ ಶಬ್ದಗಳು ರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನಿಪಾತನವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ವಪ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವೂ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೋಪಧಗುಣವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಿಕೆಯೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದು ನಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ವಿಪ್ರೇಜಾತಃ, ವಿಪ್ರಜಾತಃ, ಜೂ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಪರಿತವಾದ ಧಾತುವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಗತಿ' ಎಂದರ್ಥವು. ಜೂಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಬಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಶ್ರುಕಃಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಶ್ರಿಜ್ಞಾಧಾತು, ಉ, ಋ, ೠ ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಚಧಾತು. ಇವುಗಳಮುಂದಿರುವ ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ನಂತರ ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ತೈತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸುಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಸುತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಸುತವತಃ ಎಂದಿರುವುದು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಸುತಾವತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ವಾಘತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುತ್ವಿಜ್ಞಾಮ ಧೇಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಪಠಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ತೂತುಜಾನ ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ |

ಸುತೇ ದಧಿಷ್ಟ ನಶ್ಚನಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಯಾಹಿ | ತೂತುಜಾನಃ | ಉಪ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಹರಿವಃ |

ಸುತೇ | ದಧಿಷ್ಟ | ನಃ | ಚನಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹರಿಶಬ್ದ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೋರಶ್ವಯೋರ್ನಾಮಧೇಯಂ | ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರೋಹಿತೋಽ-
ಗ್ನೇರಿತಿ ತದೀಯಾಶ್ವನಾಮತ್ವೇನ ಪರಿತತ್ವಾತ್ | ಹೇ ಹರಿವಃ ಅಶ್ವಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯುಪೈ-
ತುನಾ ಯಾಹಿ| ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ| ತೂತುಜಾನಃ ತ್ವರಮಾಣಃ| ಅಗತ್ಯ ಚಾಸ್ಮಿನ್ನತೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಯು-
ಕ್ತೇ ಕರ್ಮಣಿ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಚನೋಽನ್ಯಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಂ ದಧಿಷ್ಟ ಧಾರಯ | ಸ್ವೀಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ತೂತುಜಾನಃ | ತುಜೇರ್ಲಿಟಿ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ| ಪಾ. ೩-೨-೧೦೬ | ಇತಿ ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ತುಜಾದೀನಾಂ
ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ| ಪಾ. ೬-೧-೭ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಪಾ. ೬-೧-೧೮೯ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹರಿವ ಇತ್ಯತ್ರ ಹರಯೋಽಸ್ಯ ಸಂಕ್ರೀತಿ ಮತುಪಿ ಛಂದಸೀರಃ | ಪಾ. ೮-೨-೧೫ |
ಇತಿ ಮಕಾರಸ್ಯ ವತ್ವಂ | ಸಂಬುದ್ಧಾವುಗಿದಚಾಂ | ಪಾ. ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನುಂ | ಸಂಯೋಗಾಂತ-
ಲೋಪೇ | ಪಾ. ೮-೨-೨೩ | ನಕಾರಸ್ಯ ಮತುವಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೮-೩-೧ | ಇತಿ
ರುತ್ವಂ | ಅಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀತ್ಯಸ್ಯ ಹರಿವ ಇತ್ಯನೇನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ವಮರ್ಥಃ ಪದ-
ವಿಧಿರಿತಿ ನಿಯಮಾತ್ಸಬಾಮಂತ್ರಿತಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾಭಾವೇನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಾಭಾವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಸತ್ಯುಪೇತ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ | ದಧಿಷ್ಟೇತ್ಯತ್ರ ದಧಾತೇರ್ಲೋಟಿ ಥಾಸ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಪಾ. ೩-೪-೮೦ |
ಸವಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ | ಪಾ. ೩-೪-೯೧ | ಇತ್ಯೇಕಾರಸ್ಯ ವಾದೇಶಃ | ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ | ಪಾ. ೩-೪-೧೧೭ |
ಇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಯೋಃ ಸತ್ಯೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನ ಶಪಿ | ಪಾ. ೩-೧-೬೮ |
ತಸ್ಯ ಶ್ಲಾ ಚ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ ಪಾ. ೬-೧-೧೦ | ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನೇಡಾಗಮಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೩೫ | ಆತೋ
ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ | ಪಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಚಿನಃ | ಚಾಯತೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ |
ಉ. ೪-೧೯೯ | ಇತ್ಯಸುನಂತಃ | ಚಿಕಾರಾನ್ಮುಡಾಗಮೇ ಯಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹರಿವಃ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ತೂತುಜಾನಃ—ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—(ನಾವು ಮಾಡುವ)
ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಯಾಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | (ಮತ್ತು ಬಂದು) ಸುತೇ—
ಸೋಮಾಭಿಷವಯುಕ್ತವಾದ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ಚಿನಃ—ಹವಿಸ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧಿಷ್ಟ—ಧರಿಸು ಎಂದರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ,
ಮತ್ತು ಈಗ ನಾವು ನಿನಗಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾವು
ಆರಿಸುವ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ (ಬೇಗನೆ) ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

O Indra, come hither quickly with the tawny horses to our prayers and accept our food in this libation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತೊತುಜಾನಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತ್ವರಮಾಣಃ ಎಂದೂ ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಕ್ಷಿಸ್ತಂ (ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Ludwig ಎಂಬುವರು hasty, speedy, exerting ಎಂದೂ Williams ಎಂಬುವರು fleet ಎಂದೂ, Benfey ಎಂಬುವರು exerted ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬುವರು hastened ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಋಕ್ತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ Ludwig ಎಂಬುವರು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ (ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೬-೨೯-೫; ೧೦-೪೪-೧) ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ exerting ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೪-೫ ರಲ್ಲಿ) Urging ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨ ರಲ್ಲಿ) Pushing ಎಂದೂ, (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೧; ೧-೧೨೯-೧ ರಲ್ಲಿ) Prompt ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨; ೧-೬೧-೧೨; ೭-೬೭-೬; ೭-೮೪-೫ ಈ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ) Active, strong ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಹರಿವಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹರಯೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಹರೀ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು

ತಿಷ್ಠಾ ಹರೀ ರಥೇ ಅಯುಜ್ಯ ಮಾನಾ ಯಾಹಿ ನಾಯುರ್ನ ನಿಯತೋ ನೋ ಅಚ್ಛ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೫-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Griffith ಎಂಬುವರು Having a gold colour horse ಎಂದೂ Williams ಎಂಬುವರು provided with the horse named Hari ಎಂದೂ Ludwig, Rosen, Benfey ಎಂಬುವರು Possessed of bey or towny horses ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ವಧಿಷ್ಟ—ಈ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಲೋಪರೂಪವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತೊತುಜಾನಃ, ತುಜ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಟ್ಟರೆ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಲಿಟ್ಟು ಸರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದುದಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಧಾತುವನವಕ್ಕೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು. ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ

ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಬಂದರೆ ತುಜ್ ತುಜ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶ್ಯೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಿಕ್ಕ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. (ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಭಾಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ತುಜ್ ನಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ತು ತುಜ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟಿಃ ಕಾನಜ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಯಿಗೆ ಕಾನಜಾದೇಶ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶಬರುವುದು, ಕಾನಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ಆನ' ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು ತುತುಜ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಭ್ಯಾ ಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ತುಜಾದಿಗಣಪರಿತ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ತೂತುಜಾನಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡಾಗಮದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು. ಹರಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹರಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ನಿಹತಿ (ಕುದುರೆಗಳು ಇವನಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು) ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ 'ತದನ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿನ್ನಿತಿ ಮತುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಇದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇಕಾರ ಅಥವಾ ರೇಫವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದಮುಂದಿರುವ ಮತುಃಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಬರುವುದು, ಹರಿವತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಂಜೋಧನಾ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮತುಃಪ್ಪು ಉಗಿತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗಿಡಚಾಂ ಸ್ವರನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಸ್ವರನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ ನಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಜ್ ಧಾತುವಿಗೂ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮಬಂದರೆ ಹರಿವತ್+ತ್ ಎಂದಿರುವುದು ನಂತರ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಗಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದದಕೊನೆಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬುಧಿ ಲೋಪಾನಂತರ ಕೊನೆಯತ್ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈಗ ಮತುವಸೋರು ಸಂಬುಧ್ಧಾ ಛಂದಸ್ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಮತುಗ್- ವಸು ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ರು ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ರುಆದೇಶವು ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ, ಹರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಆಪ್ತಮಿಕ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು.

ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪರಾಂಗ ವದ್ವಾವು. ಇದು ಪದವಿಧಿಯಾದಕಾರಣ ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನನು ಸರಿಸಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ ಎಂಬವು ಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ತಮಿಕಾಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಏವಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಎಂಬುದರ ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾತ್ತದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಉಪ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಧಾಜಾಧಾತು (ಡುಧಾಜಾಧಾರಣ ಪೋಷಣಯೋಃ) ವಿನ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಥಾಸ್ ಬಂದರೆ ಧಾ+ಥಾಸ್ ಇದ್ದರೆ ಥಾಸ್ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೮-೮೦) ಟಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ

ವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಧಾಸ್‌ಗೆ ಸೇ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶಬಂದರೆ, ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧), ಸಕಾರ ವಕಾರಗಳಮುಂದಿರುವ ಲೋಟ್ಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ- ಆಮ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಧಾ+ಸ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಕೃ ಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರಲಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಬಂದರೆ, ಈ ಶಪ್‌ಗೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲಃ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಃ ಬಂದರೆ ಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲಃ ಬಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಧಾ - ಧಾ+ಸ್ವಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಜಶ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ದ ಧಾ+ಸ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ' ಅರ್ಥ ಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಗೆ ಇಡಾಗಮಮಾಡಿದರೆ ದಧಾ+ಇಸ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಕಿತ್ತುಚಿತ್ತು ಆದ ಅಜಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅಥವಾ ಇಡಾಗಮ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ' ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವಬಂದರೆ ದಧಿಷ್ಟ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚಾಯತೇ ರನ್ನೇಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೩೯) ಅನ್ನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ಚಾಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಃ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಟ್ ಆಗಮವೂ ಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಃ ನುಟ್ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ಚಯ್‌ನ ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪಬಂದರೆ ಚನಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ವರ್ಗವು ಮುಗಿದುದು

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೀಧೃತೋ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಆ ಗತ |

ದಾಶ್ವಾಂಸೋ ದಾಶುಷಃ ಸುತಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಓಮಾಸಃ | ಚರ್ಷಣೀಧೃತಃ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಆ | ಗತ ||

ದಾಶ್ವಾಂಸಃ | ದಾಶುಷಃ | ಸುತಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಏತನ್ನಾಮಕಾ ದೇವವಿಶೇಷಾ ದಾಶುಷೋ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೋ ಯಜ-
ನಾನಸ್ಯ ಸುತಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರತ್ಯಾ ಗತ | ಅಗಚ್ಛತ | ತೇ ಚ ದೇವಾ ಓಮಾಸೋ ರಕ್ಷಕಾಃ
ಚರ್ಷಣೇಧೃತೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಧಾರಕಾ ದಾಶ್ವಾಂಸಃ ಫಲಸ್ಯ ದಾತಾರಃ ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷು
ಪಂಚವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ಧಃ ಪಠಿತಃ | ಅಶ್ವಿನಾವಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕತ್ರಂಶ-
ತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ದೇವವಿಶೇಷನಾಮಸು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಏತಾವ್ಯುಚಂ ಯಾಸ್ಯ
ಏವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾನ್ | ಅನಿತಾರೋ ವಾವನೀಯಾ ವಾ ಮನುಷ್ಯಧೃತಃ ಸರ್ವೇ ಚ ದೇವಾ ಇಹಾ-
ಗಚ್ಛತ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ ತದೇತದೇಕಮೇವ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ
ದಶತಯಾಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ನು ಕಿಂಚಿದ್ಭವದ್ಭವತಂ ತದ್ವೈಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇವ
ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ನಿ. ೧೨-೪೦ | ಇತಿ | ಅತ್ರ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯ ಇತಿ
ಯಾಸ್ಯ ಸ್ಯ ಮತಂ | ದೇವವಿಶೇಷಸ್ಯೈವಾಸಾಧಾರಣಂ ಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣೇರ್ಮತಂ | ಅನಂತೀ-
ತ್ಯೋಮಾಸೋ ದೇವಾಃ | ಮನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವನಿಸಿವಿಸಿಶುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೧-೧೪೩ | ಇತಿ ಮನ್ವ-
ತ್ಯಯಃ | ಜ್ವರತ್ಪರಸ್ತವ್ಯವಿಮವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೨೦ | ಇತ್ಯೂಹ | ಮನಃ ಕಿತ್ವೇಽಪಿ
ಬಾಹುಲಕತ್ವಾದ್ಗುಣಃ | ಆಜ್ಞಸೇರಸುಹ | ಪಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತಿ ಜಸೇರಸುಗಾಗಮಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ತಾನ್ಸೃಷ್ಟಿದಾನಾದಿನಾ ಧಾರಯಂತೀತಿ ಚರ್ಷಣೇಧೃತೋ
ದೇವಾಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಸ್ಯ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ |
ಪಾ. ೮-೧-೭೪ | ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾದಪಾದಾದಿತ್ವೇನ ನಿಘಾತಃ | ನನ್ನತ ಏವ ವಿದ್ಯಮಾನ-
ವತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರಬಾಹುಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವೇನೈಕಪದೇಭಾವಾತ್ಪದಾದಪರತ್ವೇನ ಕಥಂ ನಿಘಾತ ಇತಿ
ಚೇನ್ನ | ವತ್ಪರಣಂ ಸ್ವಾತ್ರಯಮಪಿ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಮ. ೮-೧-೭೨ | ಇತಿ ನಚನಾತ್ಪದಭೇದ-
ಪ್ರಯುಕ್ತಸ್ಯ ನಿಘಾತಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಪತ್ತೇಃ | ಏಕಪದ್ಯೇಽಪ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜ-
ಮಿತಿ ಸುತರಾನೇವ ನಿಘಾತೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಇತ್ಥಮೇವ ತರ್ಹಿ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಶುಭಸ್ತುತಿ ಇತ್ಯೇತಾಪಿ
ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವೇನೈಕಪದ್ಯಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಶೇಷನಿಘಾತಪ್ರಸಂಗ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ತತ್ರ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಸ್ಯ
ಪರೇಣಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವೇನ ಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ | ಇಹ ಪುನ-
ರ್ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಮಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಸ್ಯ ನೀಷೇಧಾತ್ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯಾ-
ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ಪರಾಂಗವತ್ತ್ವಂ ಸ್ವೀಕೃತಮಿತಿ ವೈಷಮ್ಯಂ || ವಿಶ್ವೇ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಗಣದೇವತಾವಚನಶ್ಚಾತ್ರ ವಿಶ್ವಶಬ್ದೋ ನ ಸರ್ವಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯ ಇತಿ ವಿಶೇಷಪರತಯಾ
ಸಾಮಾನ್ಯವಚನತ್ವಾದೋಮಾಸ ಇತ್ಯನೇನ ನ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಂ | ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ಹಿ
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪಾದಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಮಿತ್ರವರುಣಾವೃತಾವೃಧಾವಿತ್ಯಾದಾವಿನಾತ್ರಾಪ್ಯಾಮಂತ್ರಿ-
ತಾದ್ಯುದಾತ್ತತಾ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿಶ್ವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ ದೇವಾಸ ಇತಿ | ದೀವ್ಯಂತೀತಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರಕಾಶ-
ವಂತಃ | ನನ್ನವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿರ್ಬಲೀಯಸೀ | ಪರಿ. ೯೮ | ಇತಿ ರೂಢ ಏವಾರ್ಥೋ
ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಗ್ರಾಹ್ಯೋ ನ ಯಾಗಿಕಃ | ಯಾಗಿಕತ್ವೇ ಹ್ಯವಯವಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವ್ಯವಧಾನೇನ
ಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ವಿಕ್ರಿಸ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ತು ನ ವಿಕ್ಷೇಪ ಇತಿ ಚೇನ್ನ | ಸಮುದಾಯ-

ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ ಹಿ ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಪರತಯಾ ವಿಶೇಷವಚನೇತ್ಯಾಭಾವಾದ್ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ
ಬಹುವಚನಮಿತ್ಯನೇನಾನಿಷಿದ್ಧತ್ವಾದ್ವಿಶ್ವೇ ಇತ್ಯಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಶುಭಸ್ಮತೀ ಇತಿ ಪದವದ್ದೇವಾಸ
ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯಾದ್ಯು ದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ್ವರಾನುಸಾರೇಣ ಚ ರೂಢಿತ್ಯಾಗೇನಾಪಿ ದೇವಶಬ್ದಸ್ಯ ಯೋಗ-
ಸ್ವೀಕಾರೋ ಯುಕ್ತಃ ಏವ | ಆ ಗತ | ಆಗಚ್ಛತ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕಿ ಸತ್ಯನುಡಾ-
ತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಅಜಃ ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದ್ವಿಘಾತಃ | ದಾಶ್ವಾಂಸಃ | ದಾಶ್ಯ ದಾನ
ಇತ್ಯಸ್ಯ ಕ್ವಸೌ ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮಿಥ್ಯಾಂಶ್ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨ | ಇತಿ ನಿಪಾತನಾತ್ಕ್ರಾದಿನಿಯಮ-
ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಡಾಗಮೋ ದ್ವಿವಚನಂ ಚ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩ | ನ ಭವತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಕ್ವಸೋರುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ದಾಶುಷ ಇತ್ಯತ್ರ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಂಪ್ರ-
ಸಾರಣಾಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೪ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪತ್ವಂ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ | ಪಾ. ೪-೩-೫ |
ಇತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಓಮಾಸಃ—ರಕ್ಷಕರಾದ | ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಧಾರಣೆ ಅಥವಾ ಪೋಷಣೆಮಾಡುವ |
ದಾಶ್ವಾಂಸಃ—(ಯಜ್ಞ) ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಹೇ) ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ
ನೀವು ! ದಾಶುಷಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನ | ಸುತಂ—ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು
(ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಗತ—ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರನ್ನು) ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವರು
ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ನೀವು
ಯಜಮಾನನು ನಿಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

O Visve devas, protectors and supporters of men, bestowers of rewards
come to (drink) the libation of Soma juice of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಪಗಳಿಗೆ ವೈಶ್ವದೇವಸ್ತೌಚವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ಪಗಳನ್ನು
ಅಭಿಜಿತ್ ಸವನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ
ದಿನಸ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸೋಮವನ್ನು ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂಬ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮರದಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು
ತೆಗೆಯುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಓಮಾಸಃ—ಸಂಜೋಢನಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕರು, ಸಹಾಯನಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ—ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಶವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೨-೩).

ಯ ಏಕಶ್ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ವಸೂನಾಮಿರಜ್ಯಸಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೯)

ಧರ್ತಾರಾ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭-೨)

ಸೇದು ರಾಜಾಕ್ಷಯತಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಮುರಾನ್ಮ ನೇಮಿಃ ಪರಿ ತಾ ಬಭೂವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೫)

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಇತರರೂ ಮನುಷ್ಯರೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್—ಉಳು, ವ್ಯವಸಾಯನಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೇ ಎಂದರೆ ಉಳುವವರು, ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುವ ಜನರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧುವಾದುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ Man, people, race, stock, tribe ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, hastening, brisk, active ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. Griffith ಎಂಬವರು ಈ ಶಬ್ದವು ಚಿರ್ ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಚರ್ಷಣೇಶಬ್ದವು Living beings ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಋಗ್ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರು ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ Cultivating people ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಮತವು. ಧೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾರಣೆ ಪೋಷಣೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು, ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಆಶ್ವಿನೌ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮೂವತ್ತೊಂದು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಪರಿಶವಾಗಿರುವುದು. ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—**ಅನಿತಾರೋ ವಾವನೀಯಾ ನಾ ಮನುಷ್ಯಧೃತಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಹಾಗಚ್ಛತೆ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ, ತದೇತದೇಕಮೇವ ವೃಶ್ವದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೈಚಂ ಧಶತಯಾಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿ-ಭೃಹುದೈವತಂ ತದ್ವಿಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇನ ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿ** (ನಿ-೧೨-೪೦) ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಯಾಸ್ಕರ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬವರ ಮತವೆಂದು

ಯಾಸ್ಕರೇ ಹೇಳುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗ ಗೃಹ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲವೆಂದೂ ಇವರದೇ ಹದಿಮೂರು ಜನರ ವಿಶೇಷ ಗುಂಪೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

ಅ ಗತೆ—ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನವು. ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದು ಆಗಚ್ಛತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದಾಶ್ವಾಂಸಃ—ದಾಶ್ಯ ದಾನ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಸದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವವರು, ಎಂದರೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾಶ್ವಾತ್ಯ ಪಂಡಿತು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು Donors, distributors, bestowers of riches. ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ದಾಶುಷಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪಷ್ಯೈಕವಚನವು, (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ದಾಶ್ವಾಂಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ವಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅರ್ಥವು Of the distributors (Ludwig, Benfey), of the worshipper (Rosen, Griffith, Williams), of the offerers ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ೬೩ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ೪೧ ಋಕ್ಯುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು—ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಆಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೃಕ್ಷಗಳು, ನದಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಋಕ್ಯುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರೂ ಸೇರಿದಾರೆ.

ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೨೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು, ಆದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು, ಮರುತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಅದೇ ಸಂಹಿತೆಯ ೩೩-೪೫ ರಿಂದ ೪೭ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾರೆ.

ಅಥರ್ವಣವೇದದ ೨೦-೬೨-೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಥರ್ವಣವೇದದಲ್ಲಿವೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಕೌಶೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೪-೧೪, ಗೋಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೧-೨೦ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ

ನಿಂದಲೇ ಸಂಖ್ಯೋಧನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೯-೨೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದೂ. ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೨-೩೭ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿವಾಯುಗಳೆಂದೂ ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೧-೧-೪೨ ರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ. ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೪-೧೩ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಆ. ೫-೧-೬) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೨-೩೯) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಕರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಶಾನಕರು ತಮ್ಮ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೨೨ ರಿಂದ ೧೩೪ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಮತ್ತು ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶಾನಕರ ಮತವೂ ಅದೇರೀತಿ ಇದೆ.

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂನತ್ತೊಂದು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರೆಂಬುದಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಹಿತರಲ್ಲಿ Langlois, Kaegi, Hopkins ಎಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ Wilson, Griffith, Macdonell ಎಂಬವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ, ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅವಂತಿ ಇತಿ ಓಮಾಸಃ ಕಾಪಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಓಮಾಸಃ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಅವಿ ಸಿವಿ ಸಿ ತುಷಿಭ್ಯಃಕಿತ್ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೧) ಆನರಕ್ಷಣಾದೌ, ಪಿವು ತಂತು ಸಂತಾನೇ, ಸಿ ಇೌಬಂಧನೇ, ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್

ಬರಲು, ಜ್ವರ ತ್ವರಸೃಷ್ಟ್ಯವಿಮು ನಾಮುಸೆಧಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಝಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಥವಾ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜ್ವರಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊಠ್, ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಊಠ್‌ಬರಲು ಊ+ಮು ಎಂದಿರುವಾಗ ಮನ್ನಕಿತ್ತಾದರೂ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಾರದಕಾರಣ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸೌಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರಲು ಓಮಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಷಾಷ್ಟ ವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷಣಯಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅವರನ್ನು 'ಧಾರಯನ್ತಿ' (ಮಳೆ ನೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವರು) ಅದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು. ಓಮಾಸಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನ, ಅದರಿಂದ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ (ಬಹು ವಚನಂ), (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೪) ವಿಶೇಷಣವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುವಚನ ವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವ ದ್ಭಾವವು ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಾದಾದಿಯಾಗದಕಾರಣ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತಬರುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ ಎಂಬುದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವು. ಇದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ದಪದವು ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಈಗ ಸುಜಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧೨) ಇದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಬಂದರೆ ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬುದು ಒಂದೇಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಾತ್ಪರತ್ವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಹೇಗೆಬರುವುದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವತಿ ಎಂದು ವತ್ಸರಣವಿರುವುದರಿಂದ (ವತ್ಸರಣಂಸ್ವಾಶ್ರಯಮಪಿಯಥಾಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಮ. ೮-೧-೭೨) ಸ್ವಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವತ್ಸರಣವು) ಎಂಬ ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸ್ವಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪದಭೇದವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಅನುದಾತ್ತವೂ ಬರುವುದು, ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೂ ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ತಬಂದರೆ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದೇನೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಶುಭಸ್ವತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವದಿಂದ ಏಕಪದ್ಯ (ಒಂದೇಪದವಾಗುವಿಕೆ) ವೇರ್ಪಡಲು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ದಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ದಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಾದರೂ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪಾಕ್ಷಿಕನಿಷೇಧಮಾತ್ರ ಬರುವುದು, ಅದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಆಮಂತ್ರಿತವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತೇನೆ, ಅಂತು ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧತದಭಾವಗಳಿಂದ ವೈಷಮ್ಯವಿರುವಿರುವುದು. ವಿಶ್ವೇ, ಪಾದಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್, ಈ ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವಾರ್ಥಕವಾದ (ಎಲ್ಲ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಗಣದೇವತಾನಾ ಚಕವಾದ ಶಬ್ದವು. ಅದರಿಂದ ಇದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು, ಅದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಓಮಾಸಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವು (ಏಕಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವು) ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕ ರಣ್ಯವಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಓಮಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಾದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ 'ಮಿತ್ರಾ ವರುಣಾವೃತಾವೃಧೌ ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಋತಾವೃಧೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಉದಾತ್ತ

ಬರದೇ ಅನುದಾತ್ತಬಂದಿರುವುದೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾತ್ತವು ಬರದೇ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಫ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವ ಬರುವುದು, ಸುಖಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸೇರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಾಗುವ 'ವಿಶ್ವೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಷ್ಠಮಿಕಾನುದಾತ್ತಬರದೇ ಷಾಷ್ಠವಾದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. 'ದೇವಾಸಃ' ಎಂಬುದು 'ವಿಶ್ವೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ದೀವ್ಯಂತೀತಿ ದೇವಾಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು. ಅನಯವಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಸಮುದಾಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿರ್ಬಲೀಯಸೀ (ಪರಿಭಾಷಾ ೮೮) ಅನಯವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಬಲವಾದುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಢವಾದ (ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು (ದೇವತೆಗಳು) ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೇ ವಿನಾ, ಯೌಗಿಕವಾದ (ಅನಯವ ಶಕ್ತಿಸಿದವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು (ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು) ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗದು, ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು 'ವಿಳಂಬಿತ ಧೀಹೇತೋರೇ ವಿಳಂಬಿತ ಧೀಹೇತುರ್ಬಲೀಯಾನ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಯೌಗಿಕಾರ್ಥಸ್ವೀಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನಯವಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಸ್ತುತೀತಿಯು ವಿಳಂಬಿತವಾಗುವುದು, ರೂಢಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನಯವಾರ್ಥವು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ, ಅದಕಾರಣ ಶೀಘ್ರಪ್ರತೀತಿ ಏರ್ಪಡುವುದು, ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಯೋಗಾದ್ವೈತೀರ್ಬಲೀಯಸೀ ಎಂಬ ವಚನವೂ ಹೇಳುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಢ್ಯರ್ಥಸ್ವೀಕಾರವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಸ್ವರಸಾಮಂಜಸ್ಯಕ್ಕಾಗಿ, ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಚನಗಳನ್ನು ಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ರೂಢ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ದೇವಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದೇವಿನಾ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ (ಬಹುವಚನಂ), (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವಪ್ರತೀಕ್ಷೇಫ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವೇ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾವ ಬಂದರೆ ಶುಭಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಪದದಹಾಗೆ ದೇವಾಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವು ಬರಬೇಕಾಗಿಬರುವುದು, ಅದಕಾರಣ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ದೇವಾಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಗಾಗಮ ಬಂದಿರುವುದು. ಅಗತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಗಚ್ಛತ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಜ್ಞ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ತಸ್ಮಿ ಸಾಂತಾಂತಂತಾನುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಅದೇಶಬರುತ್ತೆ. ಕರ್ತರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತೆ. ಅಗತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಠಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. 'ದಾಶ್ವಾಂಸಃ' ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಇಟ್ಟರೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೦-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಲಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೇಡ್ವತಿಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ನಶಾದಿಯಾದಕ್ಕತ್ತಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಕೈ ಸೈ ಭೈ ವು ಸ್ತು ದ್ರು ಶ್ರು ಮೋಃ ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಪ್ರತ್ಯತಿ

ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಇಟ್ ಆಗಮನಿಷೇಧಗಳೂ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಷ್ಟಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರುವುವು. ಬಾಕಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಟ್ ಆಗಮನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯಷ್ಟಕ ಭಿನ್ನವಾದ ದಾಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮಿಾಢ್ಯಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ ಮರ್ಷಿಗಳು ಇಟ್ ಆಗಮವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದನ್ನು ನಿಪಾತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದೇಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾಶ್ವಾನ್ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ನಿಪಾತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ವಸುವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ದಾಶುಷೇ ದಾಶ್ವಸ್ ಎಂಬ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ಏ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ದಾಶ್ವಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಸೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ವಸ್ತಂತನಾಗಿಯೂ ಭಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. (ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದರೆ ಯೆಚಿಭಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೫-೧೮) ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭೦) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅವಧಿಮಾಡಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದಿರುವುದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದರೆ ಇಗ್ಯಣಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವ ಇ, ಉ, ಒ ಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು, ಈ ರೀತಿ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಸೂತ್ರೀತವಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋದಾಹೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಬಂದರೆ ದಾಶ್+ಉ+ಅಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರವಿದ್ದರೆ ಇವೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ದಾಶ್+ಉಸ್+ಏ ಎಂದಾಗುವುದು ಈಗ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಆದೇಶವಾಗಿಬಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಶುಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ದಾಶುಷೇ ಎಂದಾಗುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಪ್ತುರಃ ಸುತಮಾಗಂತ ತೂರ್ಣಯಃ |

ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅಪ್ತುರಃ | ಸುತಂ | ಅ | ಗಂತ | ತೂರ್ಣಯಃ ||

ಉಸ್ರಾ ಇವ | ಸ್ವಸರಾಣಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಏತನ್ನಾಮಕಗಣರೂಪಾ ದೇವವಿಶೇಷಾಃ ಸುತಂ ಸೋಮಮಾ ಗಂತ |
ಆಗಚ್ಛಂತು | ಕೀದೃಶಾಃ | ಅಪ್ತುರಃ | ತತ್ತತ್ಕಾಲೇ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೂರ್ಣಯಃ ತ್ವರಾ
ಯುಕ್ತಾಃ | ಯಜಮಾನಮನುಗ್ರಹೀತುಮಾಲಸ್ಯರಹಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಂ
ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನ ಉಸ್ರಾ ಇತ್ಯಾದಿದ್ಯಷ್ಟಾಂತಃ | ಉಸ್ರಾಃ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯಃ ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಾಲಸ್ಯ
ರಹಿತಾ ಯಥಾ ಸಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಖೇದಯ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚದಶಸು ರಶ್ಮಿನಾಮಸೂಸ್ರಾ
ವಸವ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ವಸ್ತೋರಿತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾದಶಸ್ವಹರ್ನಾಮಸು ಸ್ವಸರಾಣಿ ಘ್ರಂಸೋ ಘರ್ಮ ಇತಿ
ಪಠಿತಂ | ತಚ್ಚ ಪದಂ ಯಾಸ್ಯೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ ಭವಂತಿ ಸ್ವಯಂಸಾರೀಣ್ಯಸಿ ನಾ
ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ಏತಾನಿ ಸಾರಯತಿ | ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೫-೪ |
ಇತಿ || ದೇವಾಸಃ | ಪಚಾದ್ಯಜಂತಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಅಪ್ತುರಃ ತುರ ತ್ವರಣೇ
ಶ್ಲವಿಕರಣೇ | ತುತುರಿತಿ ತ್ವರಯಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಷ್ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪದಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ | ಆ ಗಂತ | ಆಗಚ್ಛಂತಿತ್ಯರ್ಥೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನಂ | ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಸ್ಯ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೧-೪೫ | ಇತಿ ತಬಾದೇಶ್ಲವೀತ್ |
ಪಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಜಿತ್ವಾದನುನಾಸಿಕಲೋಪಾಭಾವಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |
ಇತ್ಯೇವ ಸಂಭ್ರಮ ಇತಿ ಧಾತೋಸ್ತುರಂತ ಇತಿ ತೂರ್ಣಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುನ್ವತ್ತಾ ವಹಿಶ್ರಿಶ್ರುಯು-
ದ್ರುಗ್ಲಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ. ೪-೫೧ | ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಸ್ರಾ
ಇವೇತ್ಯತ್ರೇವೇನ ವಿಭಕ್ತೀಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಪಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸಮಾಸೇ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ ನಿತ್ಯಂ | ಸರತೀತಿ ಸರಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಪಚಾದ್ಯಜ್ | ಸ್ವಃ ಸರೋ ಯೇಷಾಂ
ತಾನಿ ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ | ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಿತಿ ಸ್ವಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪ್ತುರಃ—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರಾದ (ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ) | (ಹೇ) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇ
ದೇವತೆಗಳೇ | (ನೀವು) ಉಸ್ರಾಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ—ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ |
ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ತೂರ್ಣಯಃ—ತ್ವರಯುಕ್ತರಾಗಿ
(ವೇಗವಾಗಿ, ಬೇಗನೆ) | ಆಗಂತ—ಬನ್ನಿರಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರು, ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು. ನಿಮ
ಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ (ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದ
ಕೂಡಲೆ) ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂದುಸೇರುವಂತೆ, ಬೇಗನೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

May Visvedevas, givers of rain, swift in action, come to the libation (of soma juice) as the (sun's) rays (come) to the days.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪ್ತುರಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾಃ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Gloss ಎಂಬುವರು Stepping over an expanse of water, commanding over water, overcoming all difficulty ಎಂದೂ Griffith ಎಂಬುವರು active, pushing, hardworking ಎಂದೂ, Ludwig ಎಂಬುವರು Securer of rains, Active, quick, swift ಎಂದೂ Williams ಎಂಬುವರು shedder of rains ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬುವರು rich in rains ಎಂದೂ Benfey ಎಂಬುವರು worthy, active, diligent ಎಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಅಪ್ತುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು, ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಪವಮಾನಃಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ—ಯೇ ಅಪ್ತುರೋ ದಿನ್ಯಾಸೋ ನ ಗೃಧ್ರಾ ಅಭಿ ಪ್ರಯೋ

ನಾಸತ್ಯಾ ವಹಂತಿ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೪)

ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ—ಯಜ್ಞೇನ ಗಾತುಮಪ್ತುರೋ ವಿವಿದ್ರಿರೇ ಧಿಯೋ ಹಿನ್ಯಾನಾ

ಉಶಿಜೋ ಮನೀಷಿಣಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೫ ಮತ್ತು ೩-೫೧-೨)

ಪವಮಾನಃಸೋಮಃ—ಇಂದ್ರಂ ವರ್ಧಂತೋ ಅಪ್ತುರಃ ಕೃಣ್ವಂತೋ ನಿಶ್ವಮಾರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೩-೫ ; ೯-೬೧-೧೩ ; ೯-೬೩-೨೧ ; ೯-೧೦೮-೭)

ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ—ಅಗ್ನಿಂ ಯಂತುರಮಪ್ತುರಮೃತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ವನುಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೭-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ

ಸುತಂ—ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿತೆಗೆದು ಸೋಸಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರಸವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ತೂರ್ಣಯಃ—ತ್ವರಮಾಣಾಃ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಬೇಗನೆ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲಸ್ಯಮಾಡದೆ ಬೇಗನೆ ಬರುವವರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಹಿತರೂ speedy, diligently, hastily, quickly, swift, quick in work, ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿದಾರೆ.

ಉಸ್ರಾಇವ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಸರಾಣಿ—ಈ ಶಬ್ದವು ರಶ್ಮಿನಾಚಕವಾದ ಹದಿನೈದು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಹಸ್ನಾಚಕವಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ “ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ” ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸ್ಕಂದಪುರಾಣವು ವೆಂಕಟನಾಥನರೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಸಹ, ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ day, cowshed, stall, abode, grazing ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೭; ೨-೧೯-೨; ೨-೩೪-೫; ೩-೬೦-೬ ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾಸಃ, ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪಚಾದಿಯಾದ ದಿವ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮಬರುವುದು. ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ದೇವ ಎಂಬುದು ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಪ್ತುರಃ—ತುರ ತ್ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಶ್ಲು ವಿರಕಣವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಪಃ ತುತುರತಿ = ತ್ವರಯಂತಿ (ನೀರನ್ನು ಆಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುರಿಸುವುವು) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ತುರ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಲ್ಲವೂ ಲುಪ್ತವಾಗುವುವು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಜಸ್ಸನ್ನಿ ಟ್ವರಿ ಅಪ್ತುರಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾತ್ಮಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಬರುವುದು. ಆಗಂತ-ಆಗಚ್ಚಂತು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಥ ಬಂದಿರುವುದು, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶಬರುವುದು. ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಶಪ್ ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದು. ತಕಾರಕ್ಕೆ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ತಪ್, ತನಪ್ ಥನ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಪ್, ಬರುವುದು. ತಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಕಾರ ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಗಾ. ಸೂ. ೧-೨-೯) ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತಕಾರವು ಜಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನ ತಿತನೋತ್ಯಾದಿನಾಮನುನಾಸಿಲೋಪೋಝುಲಿಕಿಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ, ‘ನಶ್ವಾಪ ದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಝಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದೊಳೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಬಂದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ, ‘ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿಸರ ಸವರ್ಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಯಯೇವರ್ಣವು

ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ನಕಾರಬಂದರೆ ಆಗತ್ತೆ ಎಂದು ಆಗುವುದು; ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ತ್ವರಂತೇ ಇತಿ ತೂರ್ಣಯಃ—ವಹಿಶ್ರಿಶ್ಚ ಯುದ್ಧ ಗ್ಲಾಹಾತ್ಪೇರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೪-೯೧) ವಹಪ್ರಾಸಣೇ, ಶ್ರಿ-ಇತ್ಯೇವಾಯಾಂ, ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ, ಯುಮಿಶ್ರಣೇ, ದ್ರುಗತೌ, ಗ್ಲೈವೈವೈ ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ, ಓಹಾಕ್ ಗತೌ, ಇತ್ಯ ರಾಸಂಭ್ರಮೇ ಈ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇತ್ಯ ರಾಸಂಭ್ರಮೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ತ್ವರ್+ನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ಯವ್ಯವಿಮವಾಮುಸೆ ಭಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣ ಸ್ವಮಾನಸದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಬಂದರೆ ತೂರ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತೂರ್ಣಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಸ್ತಾಇವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವೇನೇ (ಸಹನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ) ವಿಭಕ್ತೈಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರೇಕ್ಯತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪ ನಾ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಸರತಿ ಗಚ್ಛತಿ (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಸರಃ ಸೂರ್ಯಃ, ಸೃಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಸ್ವಃ ಸರಃ ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ (ಯಾವುಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವತ್ತೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸರ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಸ್ವಸರಾಣಿ ಅಹಾನಿ, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇಕ್ಯತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ರಿಧಃ ಏಹಿಮಾಯಾಸೋ ಅದ್ರುಹಃ |

ಮೇಧಂ ಜುಷಂತ ವಹ್ನಯಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅಸ್ರಿಧಃ | ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ | ಅದ್ರುಹಃ ||

ಮೇಧಂ | ಜುಷಂತ | ವಹ್ನಯಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸಃ ಏತನ್ನಾಮಕಾ ದೇವನಿಶೇಷಾ ಮೇಧಂ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಂ ಜುಷಂತ | ಸೇವಂತಾಂ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಅಸ್ರಿಧಃ ಕ್ಷಯರಹಿತಾಃ ಶೋಷರಹಿತಾ ನಾ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಪ್ರಜ್ಞಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೌಚೀಕಮಗ್ನಿಮಪ್ನು ಪ್ರವಿಷ್ಟಮೇಹಿ ನಾ ಯಾಸೀರಿತಿ ಯದವೋಚಿನ್ ತದೇನುಕರಣಹೇತುಕೋಽಯಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ವ್ಯಪೇದೇಶ ಏಹಿಮಾಯಾಸ ಇತಿ | ಅದ್ರುಹೋ

ದ್ರೋಹರಹಿತಾಃ ವಹ್ನಯೋ ವೋಧಾರೋ ಧನಾನಾಂ ಪ್ರಾಪಯಿತಾರಃ || ಅಸ್ರಿಧಃ | ಸ್ರಿಧೇಃ ಕ್ಷಯಾ-
ರ್ಥಸ್ಯ ಕೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪಿ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೮-೯ | ನೌಞಾ ಬಹು-
ವ್ರೀಹಿಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನೌಞಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಹಿ-
ಮಾಯಾಸಃ | ಈಹ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ | ಅ ಸಮಂತಾದೀಹತ ಇತ್ಯೇಹಿಃ | ಇನ್ | ಉ. ೪-೧೧೭ | ಇತಿ
ಸರ್ವಧಾತುಸಾಧಾರಣ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಏಹಿಮಾಯಾ ಪ್ರೇಜ್ಞಾ ಯೇಷಾಮಿತಿ
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಅಥನಾ | ಅಜ ಉದಾತ್ತಾದುತ್ಪರಸ್ಯೇಹೀತಿ ಲೋಣ್ಯಧ್ಯ-
ಮೈಕವಚನಸ್ಯ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ಏಹೀತ್ಯೇತತ್ಪದಯುಕ್ತಂ ಮಾ ಯಾಸೀರಿತ್ಯತ್ರ ಮಾಯೇತ್ಯಕ್ಷರದ್ವಯಂ ಯೇಷಾಂ ತ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ |
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಅದ್ರುಹಃ | ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪಿ ಬಹು-
ವ್ರೀಹೌ ನೌಞಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮೇಧಂ | ಮೇಧ್ಯಸಂಗಮೇ ಚ | ಮೇಧ್ಯತೇ
ದೇವೈಃ ಸಂಗಮ್ಯತ ಇತಿ ಮೇಧಂ ಹವಿಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೌಞ್ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಜುಷಂತ
ಸೇವಂತಾಮಿತ್ಯರ್ಥೇ ಛಂದಸಿ | ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ | ಪಾ. ೩-೪-೬ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧೇ ಲಜ್ |
ಯತ ಉಕ್ತರೂಪಾ ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅಕೋ ಜುಷಂತೇತಿ ದ್ರುಹಾದಿಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಸಂಬಂಧಾತ್ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಯನಾಜ್ ಯೋಗೇಹಿ | ಪಾ. ೬-೪-೭೫ | ಇತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ವಹ್ನಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ
ವಹಿಶ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಹಿತಸ್ಯ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಅಸ್ರಿಧಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತರು, ನಾಶರಹಿತರು |
ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ—ಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜ್ಞೆ (ತಿಳಿವಳಿಕೆ) ಯುಳ್ಳವರು |
ಅದ್ರುಹಃ—ದ್ರೋಹರಹಿತರಾದವರು, | ವಹ್ನಯಃ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಧನಾದ್ವೈಶ್ವರ್ಯ
ವನ್ನು) ವಹಿಸತಕ್ಕವರು, ತಂದುಕೊಡುವವರು | (ಇಂತಹ ನೀವು) ಮೇಧಂ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು |
ಜುಷಂತ—ಸೇವಿಸಿರಿ (ಭಕ್ಷಿಸಿರಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ನಾಶರಹಿತರು, ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ
ಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವರು. ನೀವು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ದ್ರೋಹವೆಣಿಸುವವರಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮನ್ನು
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಧನಾದ್ವೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ನಾವು ಕೊಡುವ
ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸಿರಿ.

English Translation.

May the Visve devas, who are immortal, Omniscient, devoid of malice
and bearers (of riches), accept the Sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತಿತ್ವಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಯರಹಿತರು ಅಥವಾ ಶೋಷಣೆರಹಿತರು—not causing drought, or dryness, ಎಂದರ್ಥವಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ವಾತ್ಯರು—Unfailing, undecaying, undrying, undaunted, fearless, friendly, harmless. ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ—ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತೋ ನ್ಯಾಪ್ತಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಎಂದು ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಅಹೀನಮಾಯಾಃ ಅನ್ಯೋನಪ್ರಜ್ಞಾನಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಸೌಚೀಕಮಗ್ನಿಮಪ್ಸು ಪ್ರವಿಷ್ಟಮೇಹಿ ಮಾ ಯಾಸೀರಿತಿ ಯದವೋಚೇನ್ ತದನುಕರಣಹೇತುಕೋಽಯಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ವ್ಯಪದೇಶ ಏಹಿ ಮಾಯಾಸ ಇತಿ—ಸೌಚೀಕನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ಏಹಿ ಮಾ ಯಾಸೀಃ ಎಂದರೆ “ಹೋಗಬೇಡ, ಬಾ” ಎಂದು ಏಹಿಮಾಯಾಸೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಈ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು : ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೫೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಋ. ೧೦-೫೧-೬) ಈ ವಿಷಯವು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ಅಗ್ನೀಃ ಪೂರ್ವೇ ಭ್ರಾತರೋ ಅರ್ಥಮೇತಂ ರಥೀನಾಧ್ವಾನಮನ್ನಾವರೀವುಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ಧಿಯಾ ವರುಣಿ ದೂರಮಾಯಂ ಗೌರೋ ನ ಕ್ಷೇಪ್ನೋರವಿಜೇ ಜ್ಯಾಯಾಃ ||

ಕುರ್ಮಸ್ತ ಅಯುರಜರಂ ಯದಗ್ನೇ ಯಥಾ ಯುಕ್ತೋ ಜಾತವೇದೋ ನ ರಿಷ್ಯಾಃ |

ಅಥಾ ವಹಾಸಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನೋ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಷಃ ಸುಜಾತ ||

ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಮೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತ ಭಾಗಂ |

ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ ||

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |

ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ೩ ಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶತ್ವತಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೬ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು. ಮುಖ್ಯವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಗೆ ಭೂಪತಿ, ಭುವನಪತಿ, ಭೂತಾನಾಂಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂವರು ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು ಅವರೂ ಅಗ್ನಿಯಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ವಜ್ರ ಸದೃಶವಾದ ವಸಟ್ಟಾರ ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಈ ಮೂವರು ಸಹೋದರರೂ ಮೃತರಾದರು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಕಿರಿಯವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಭೀತನಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮೀನುಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ

ತಿಳಿಸಿದವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಭಾಷಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಭಾಷಣೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಎದ್ದು ಬರಬೇಕೆಂದೂ ಹಿಂದಿವಂತೆ ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಹೋದರರು ಮೃತರಾದುದರಿಂದ ತನಗೂ ಅದೇ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವದೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು, ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆದರಬೇಡವೆಂದೂ ನಿನಗೆ ಮರಣದ ಭಯವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವೆಂದೂ ಹೇಳಲು, ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃ ಇಂತೆಂದನು—ಒಳ್ಳೇದು, ಮರಣಭಯವನ್ನು ನನಗೆ ತಪ್ಪಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾ, ಅನುಯಾಜಾ, ಉರ್ಜಸ್ವತ್, ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್, ಅಜ್ಯಭಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನು ಕೇಳಿದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕೃತನಾಗುವಂತೆಯೂ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗುವಂತೆಯೂ ವರವನ್ನಿತ್ತು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಅಗ್ನೇಸ್ತ್ರಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಗ್ಂಸೋ ಭ್ರಾತರ ಆಸನ್ನೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹಂತಃ
ಪ್ರಾಮಿಯಂತ ಸೋಗ್ನಿರಬಿಭೇದಿತ್ಥಂ ನಾನ ಸ್ಯ ಆರ್ತಿಮಾನ್ರಿಷ್ಯತೀತಿ ಸ ನಿಲಾ-
ಯತ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂತಂ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾಬ್ರವೀತ್ತ
ಮಶಸಧ್ನಿಯಾಧಿಯಾ ತ್ವಾ ವಧ್ಯಾಸುಯೋ ಮಾ ಪ್ರಾವೋಚೆ ಇತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮತ್ಸ್ಯಂ
ಧಿಯಾಧಿಯಾ ಘ್ನಂತಿ ಶಸ್ತ್ರೋ ಹಿ ತಮನ್ವವಿಂದಂತಮಬ್ರವನ್ನಪ ನ ಆ ವರ್ತಸ್ಯ
ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹೇತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಹೈ ಯದೇವ ಗೃಹೀತಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ
ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿಸ್ತಂದಾತ್ತನ್ಮೀ ಭ್ರಾತೃಣಾಂ ಭಾಗಧೇಯಮಸದಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವದ್ಯಗೃಹೀತ-
ಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿ ಸ್ತಂದತಿ ತೇಷಾಂ ತದ್ಭಾಗಧೇಯಂ ತಾನೇವ ತೇನ
ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪರಿಧೀನ್ವರಿ ದಧಾತಿ ರಕ್ಷಸಾಮಸಹತ್ಯೈ || (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರು ಮಂದಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಅವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಮೃತರಾಗಲು ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಆ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಿಹೋದನೆಂದು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಮೀನು, ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿತು. ಮೀನಿನ ಈ ಚಾಡಿಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೋಪ ಬಂದು ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಜನರು ಬಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ಈಗಲೂ ಜನರು ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂದು ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವರು. ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು ನಮಗೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು--ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಧಿಮಃ (ರಾಕ್ಷಸರು ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನ ಮಾಡದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಡುವ ದರ್ಭವಿಶೇಷಗಳು.) ಹೊರಗಡೆ ಎಂದರೆ ಈಚೆ ಬೀಳುವ ಅಜ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿಗಳ ಭಾಗವು ನನ್ನ ಸಹೋದರರಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗವಾಗು

ವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ತಾನು ನೀರಿನಿಂದ ಬಂದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಆರೀತಿ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದ—“ಏಹಿ ಮಾ ಯಾಸೀಃ—ಹೋಗಬೇಡ ಬಾ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅನುಕರಣೆಯಿಂದ ಈ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂತೆಂದು ಹಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೆಲವರು ಅಹಿಮಾಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪಾಂತರವೇ ಏಹಿಮಾಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪಗಳಾದ ಅಹಿಮಾಯಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೪), ಅಹಿಮಾಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೫ ; ೧೦-೬೩-೪) ಅಹಿಮಾಯಾಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೭) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು—

Roth—Of many shapes or agile like a serpent, tricky as a serpent.

Williams—Having unsurpassable wisdom.

Griffith—Having Superhuman Power.

Ludwig—Having the wiles of serpents.

ಎಂದು ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

(1) Creative power.

(2) Miraculous power (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೦-೩ ; ೨-೧೭-೫ &c.)

(3) Power of assuming various shapes (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮ ; ೫-೬೩-೬ ; ೬-೨೨-೬ &c.)

(4) Wiles, tactics, tricks (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೦-೭ ; ೬-೧೮-೯ &c.)

(5) Sorcery, witchcraft, magic (ಋ. ಸಂ. ೨-೭೭-೧೬ ; ೮-೨೩-೧೫ ; ೬-೪೫-೯ &c.)

(6) Illusion (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೪-೨)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ wisdom, intelligence ಬುದ್ಧಿ ಕುಶಲತೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರಬಹುದು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ, divine power, creative power, supernatural power ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಾದ ಮಾಯಾ, ಮಾಯಯಾ, ಮಾಯಾಃ, ಮಾಯಾಭಿಃ, ಮಾಯಾಂ, ಮಾಯಾವಾನ್, ಮಾಯಾವಿನಃ, ಮಾಯಾವಿನಂ, ಮಾಯಿನಃ, ಮಾಯಿನಂ, ಮಾಯಿನಾ, ಮಾಯಿನಾಂ, ಮಾಯಿಾ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಅದ್ವೈತಃ—ದ್ವೈತ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು—ದ್ರೋಹರಹಿತರು, not injuring, kindly disposed, without evil, without ill-will, without hostility, Guileless, not deceiving, devoid of malignity ಎಂದಾಗುವುದು. ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಕ್ಷಯ ಅಥವಾ ಶೋಷಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸ್ವಿಧುಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೇಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ನೌ ನೋಂದಿಗೆ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ತ್ರಿತ್ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಬರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೌ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನೌ, ಸುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ತ್ರಿಧೌ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಏಕಮಾಯಾಸಃ—ಆ-ಸುತ್ತಲೂ ಈಹತೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಏಹಃ, ಆ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದಕೂಡಿದ ಈಹಜೇಷ್ವಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಫ (ಉ.ಸೂ. ೨-೫೫೭) ಎಲ್ಲಧಾತುಗಳಿಗೂ ಇಫ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಫ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ, ಏಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸರ ಬರುವುದು. ಏಹಃ ಮಾಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ 'ಯಾರಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಸರ್ವತಃ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅವರು ಏಹಮಾಯಾಸಃ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ' ಏಹಮಾಯಾಸಃ, ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರಬರುವುದು. ಅಥವಾ, ಆಜ್ಞಾನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ 'ಇಣಗತಾ' ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನವಾದ 'ಇಹಿ' ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆ+ಇಹಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಬಂದಮೇಲೆ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾರವು ಏಕಾಪೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಏಹೀತಿ ಪದಯುಕ್ತಂ ಮಾಯಾಸೀಃ' ಇತ್ಯತ್ರ ಮಾಯಾ ಇತ್ಯಕ್ಷರದ್ವಯಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಏಹಮಾಯಾಸಃ) ಏಹಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ 'ಮಾಯಾಸೀಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಾಯಾ ಎಂಬೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿವೆಯೋ ಅವರು ಏಹಿ ಮಾಯಾಸಃ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರಬರುವುದು. ಅದ್ವೈತಃ—ದ್ವೈತ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತು ಸಂಪದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ನೌ ನೋಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ನೌ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮೇಧಂ- ಮೇಧ್ಯಸಂಗಮೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿರುವುದು ಮೇಧ್ಯತೇ ಸಂಗಮ್ಯತೇ ದೇವೈಃ ಇತಿ ಮೇಧಂ, ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಧಂ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಘರ್ಷಾ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಬರುವುದು, ಜುಷಂತ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದ್ವೈತದಿ ಧಾತ್ವರ್ಥಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದಸಿ ಲಾಜಲಜಾಲಿಟಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸೇವತಾಂ, (ಸೇವಿಸಲಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುವುದು ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯವಾಚ್ಯೋಗೇಽಸಿ

(ಉ.ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಆಟ್ ಆಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು ಅಂದರೆ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟ್ ಆಗಮಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಕ್ಷೆಯಃ ಇಲ್ಲಿ ವಹಿತ್ರಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದು. ಅದು ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ |
ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪಾವಕಾ | ನಃ | ಸರಸ್ವತೀ | ವಾಜೇಭಿಃ | ವಾಜಿನೀವತೀ ||
ಯಜ್ಞಂ | ವಷ್ಪು | ಧಿಯಾವಸುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸರಸ್ವತೇ ತೃಚೇ ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟ್ವಾ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಃ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾ | ತಥಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾನಾರಪ್ಯಮಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ಪಂಡೇ ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಸಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ | ಅ. ೨-೮ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಸರಸ್ವತೀ ದೇವೀ ವಾಜೇಭಿರ್ಹವಿರ್ಲಪ್ತಕೈರನ್ನೈರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ | ಯದ್ವಾ | ಯಜಮಾನೇ-
ಭ್ಯೋ ದಾತವ್ಯೈರನ್ನೈರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು | ಕಾಮಯತಾಂ | ಕಾಮ-
ಯಿತ್ವಾ ಚ ನಿರ್ವಹತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾರಣ್ಯಕಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪುತಿ-
ಯದಾಹ ಯಜ್ಞಂ ವಹತ್ವಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ | ಐ. ಅ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶೀ ಸರಸ್ವತೀ | ಪಾವಕಾ ಶೋಧ-
ಯಿತ್ರೀ ವಾಜಿನೀವತ್ಯನ್ನವತ್ಕ್ರಿಯಾವತೀ ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮಪ್ರಾಪ್ಯಧನನಿಮಿತ್ತಭೂತಾ | ವಾಗ್ಗೇವತಾ-
ಯಾಸ್ತಥಾನಿಧಂ ಧನನಿಮಿತ್ತತ್ವಮಾರಣ್ಯಕಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುರಿ-
ತಿ ವಾಗ್ವೈ ಧಿಯಾವಸುಃ | ಐ. ಅ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ | ಶ್ಲೋಕಃ ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚತ್ರಿಂಶತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ದೇವತಾವಿಶೇಷವಾಚಿಷು ಪದೇಷು ಸರಮಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಪಠಿತಂ | ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ತ ಎವಂ ವ್ಯಾ-
ಚಿಷ್ಟೇ | ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತ್ಯನ್ನೈರನ್ನವತೀ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮವಸುಃ | ನಿ. ೧೧-

೨೬ | ಇತಿ || ಪವನಂ ಪಾವಃ ಶುದ್ಧಿಃ | ಪಾವಂ ಕಾಯತೀತಿ ಪಾವಕಾ | ಕೈ ಗೈ ರೈ ಶಬ್ದೇ | ಅತೋಽನು-
ಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೨-೩ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನಾಂತೋದಾತ್ತಾ-
ತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುನಾತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಣ್ವಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ಕಾತ್ಕೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಸಃ | ಪಾ.
೩-೩-೪೪ | ಇತೀತ್ವಸ್ಯಾಭಾವೋಽಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸಂ ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಸರಃಶಬ್ದಃ ಸರ್ತೇರಸು-
ಸಂತತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಮತುಸ್ಜೀವೋಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾಜೇಭಿಃ | ನಾಜಶಬ್ದೋ
ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸ ಹ್ಯವೃತ್ತ್ಯತತ್ವಾದಾಕೃತಿಗಣಃ | ನಾಜೋಽನ್ಯಮಾಸ್ತಿತಿ ನಾಜಿಸ್ಯಃ
ಕ್ರಿಯಾಃ | ಅತ ಇನಿತನಾ | ಪಾ. ೫-೨-೧೧೫ | ಇತೀನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಾಃ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಸಾ
ಸರಸ್ವತೀ ನಾಜಿನೀವತೀ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ಮತುಸ್ಜೀವೋಃ ಪಿತ್ವೇನಾನು-
ದಾತ್ತತ್ವಾದಿನೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞಂ | ಯಜಯಾಚೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ.
೩-೩-೯೦ | ನಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ವಷ್ಟು | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಕಾಂತಿರಭಿ-
ಲಾಷಃ | ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ | ಧಿಯಾವಸುಃ | ಧಿಯಾ ಕರ್ಮಣಾ
ವಸು ಯಸ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದ್ಭವತಿ ಸಾ ಧಿಯಾವಸುಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಛಾಂದಸಸ್ತೃತೀಯಾಯಾ ಅಲುಕ್ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪಾವಕಾ—(ಜನರನ್ನು) ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವ, ಅಥವಾ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ | ನಾಜಿನೀವತೀ—(ಸ್ತೋತ್ರ-
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ) ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳಾದ (ಕೊಡುವವಳಾದ) | ಧಿಯಾವಸುಃ—
ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲಭೂತವಾದ ಧನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾದ ! ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು
(ನಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯು) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು |
ನಾಜೇಭಿಃ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಅನ್ನಗಳಿಗಾಗಿ | ವಷ್ಟು—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ (ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯು-
ವಂತೆ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಜನರನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವಳು ; ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧನೆಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ
ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು ; ಮತ್ತು ಧನರೂಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತಳಾದವಳು. ಇಂತಹ
ಸರಸ್ವತಿಯು ನಾವು ಕೊಡುವ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May Saraswati, the purifier, the bestower of food, recompenser of wor-
ships with wealth, be attracted to our rite by our offer of sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಾರಸ್ವತಸ್ತೃಚಃ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀಸಂಬಂಧವಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಎನಿಸುವವು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಈ ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರು. ಇಂತಹ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೨-೮) ತಥಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಾರಪ್ಸ್ಯಮಾನ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ | (ಆಶ್ವ. ೨-೮)

ಈ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಪುಣ್ಯಾಹವಾಚನ, ನಂದೀಶ್ರಾದ್ಧ, ಉದಕಶಾಂತ್ಯಾಖ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪತ್ನಿಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸರವೆಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಳಿಕ ಮಾರನೆಯದಿನ ಸ್ನಾನಾದಿನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಬಳಿಕ— ಯಾವಜ್ಜೀವಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಯಕ್ಷ್ಮೇ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೆಯೂ ಯಕ್ಷ್ಮೇ ಎಂದೂ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿವಿಹರಣವೆಂಬ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುವ ಅಗ್ನಾನಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಅನ್ವಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಸ್ವಾನ್, ಅಗ್ನಿಭಗೀ ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಏಕಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಗೆ ಚರುವೂ, ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಅಗ್ನಿಭಗೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಅಷ್ಟಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳು. ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುವವು—

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟಾ — ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟಾ ಸಜೋಷಸಾ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ)

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟಾ ಮಹಿ ಧಾಮ (ಯಾಜ್ಞಾ)

ಸರಸ್ವತೀ — ಪಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೦

ಪಾವೀರವೀಕನ್ಯಾ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭

ಸರಸ್ವಾನ್ — ಪೀಪಿವಾಂಸಂ ಸರಸ್ವತಃ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಋ. ಸಂ. ೭-೯೬-೬

ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯೆಸಂ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೨

ಅಗ್ನಿ ಭರ್ಗೀ— ಅಸವಂ ಸವಿತುಃ (ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ) ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೬

ಸ ನೋ ರಾಧಾಂಸ್ಯಾಭರ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೭-೧೫-೧೧

ಎಂದರೆ ಈ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—

ಸಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ ನಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ |

ಯೇಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯದ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ,

ಸಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ ಸರಸ್ವತೀ ವೀರಪತ್ನೀ ಧಿಯಂ ಧಾತ್ |

ಗ್ನಾಭಿರಚ್ಛಿದ್ರಂ ಶರಣಂ ಸಜೋಷಾ ದುರಾಧರ್ಷಂ ಗೃಣತೇ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪಾವಕಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವ ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು ಶುದ್ಧಿಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಪವನಂ ಪಾವಃ ಶುದ್ಧಿಸ್ತಂ ಕಾಯಂತೀತಿ ಪಾವಕಾ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ. ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವವಳು, (ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ) ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾವಕಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ಮರುತ್, ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. —

ಅಗ್ನಿ—ಅಗ್ನೇ ಸಾವಕ ರೋಚಿಷಾ ಮಂದ್ರಯಾ ದೇವ ಜಿಹ್ವಯಾ | (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೬-೧)

ಸ ನಃ ಸಾವಕ ದೀದಿವೋಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾವಹ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೧೦)

ಅಸ್ಯಾ ಜರಾಸೋ ದಮಾ ಮರಿತ್ರಾ ಅರ್ಚಿದ್ಧಾಮಾಸೋ ಅಗ್ನಯಃ ಸಾವಕಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೭)

ಇಂದ್ರ—ಮಿಹಃ ಸಾವಕಾಃ ಪ್ರತತಾ ಅಭೂವನ್ ಸ್ತಸ್ತಿ ನಃ ಸಿಪ್ಸಹಿ ಪಾರಮಾಸಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೨೦)

ಉಷಾಃ—ವ್ಯೂ ವಜ್ರಸ್ಯ ತಮಸೋ ದ್ವಾರೋಚ್ಛಂತೀರವ್ರಂಭುಚಯಃ ಸಾವಕಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೧-೨)

ಅಪಃ—ಸಮುದ್ರಾರ್ಥಾ ಯಾಃ ಶುಚಯಃ ಸಾವಕಾಸ್ತಾ ಅಪೋ ದೇವೀರಿಹ ಮಾಮವಂತು.

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೯-೨)

ಮರುತಃ—ಋತೇನ ಸತ್ಯಮೃತಸಾಪ ಅಯಂಚ್ಛುಚಿಜನ್ಮಾನಃ ಶುಚಯಃ ಸಾವಕಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾವಕಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Purifier, purifying, bright, glittering, pure, sacred, blazing, flaming ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಮತ್ತು ಪುಕಾಶಮಾಡುವುದ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

- (1) ನದೀ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೯ ; ೧-೧೬೪-೫೨ ; ೨-೩೦-೮.
- (2) ನದಿಯ ಹೆಸರು—ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨ ; ೨-೪೧-೬ ; ೩-೨೩-೪ ; ೬-೪೧ ರಲ್ಲಿ ೪, ೭, ೧೦ ೧೧, ೧೩ ನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳು ; ೬-೫೨-೬ ; ೬-೬೧-೨ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೯೫-೧ ಋ ೨ ; ೭-೯೬-೧ ; ೮-೨೧-೧೭ ಋ ೧೮ ; ೧೦-೬೪-೯ ; ೧೦-೬೫-೧೩.
- (3) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು—ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧ ; ೫-೪೬-೨ ; ೬-೪೯-೭ ; ೫-೫೦-೧೨ ; ೧೦-೧೭-೭ ; ೧೦-೩೦-೧೨.
- (4) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ—(ಇಳಾ, ಭಾರತೀ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು)—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೮.
- (5) ವಾಗ್ಧೇವೀ—ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ; ೩-೪-೮ ; ೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೪೨-೧೨ ; ೭-೩೯-೫ ; ೭-೪೦-೩ ; ೯-೬೭-೩೨.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ಯಾರು ಅವಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕನಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ನದಿಯೇ ಓರ್ವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನದಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದು ನದೀ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು? ಆದರೆ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಾವುವು? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮಂಜಸವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ನದಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದೂ (ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ the modern Sarsuti) ಅದನ್ನೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ನಿಷಿದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರು

ವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ವಿನಯಾಂಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಚೇತನೇರ್ಥಬಂಧನಾತ್ (ಜೈ. ಸೂ. ೧-೨-೩೫) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಮಾನಿವ್ಯಪದೇಶಃ (ನೇ. ಸೂ. ೨-೧-೫) ಎಂಬ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಭಾಗ ೧. 380-381 ಪೇಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ). ಆದುದರಿಂದ ನದಿಯೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನದ್ಯಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

- (1) ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ನಾಗಭಿಷ್ಣಾತ್ರೀ, ಶಾರದಾ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣೀ, ಹಂಸವಾಹಿನೀ—ನಾಗಭಿಮಾನದೇವತೆಯೂ, ಶಾರದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳೂ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣಿಯೂ ಹಂಸದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವಳೂ ಆದ ದೇವತಾವಿಶೇಷನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
- (2) ಅಥವಾ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಆದಿತ್ಯರೂಪಳಾಗಿರುವಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉಪಾಧಿಯೆಂದರೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
- (3) ಸರಃ ಶಬ್ದವು ಸೃ—ಸರಿ, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ಅಥವಾ ಸರಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ತೇಜೋರೂಪಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಳಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಅಥವಾ—ಪ್ರಾತರ್ನಾಚಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ, ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಸ್ವಾಪಪರಿತ್ಯಾಗೇನ ಸ್ವೋಚಿತವ್ಯವಹಾರೇಷು ಪ್ರವೃತ್ತೌ ಶಬ್ದಾಯಮಾನತಾಯಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ, ರಾತ್ರೌ ಚ ವಾಚಾಂ ನಿರೋಧಕಾ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ನಿಲಾಯನಿಲೀನತ್ವೇನ ಸುಪ್ಯಮಾನತಯಾ ಶಬ್ದವಿರಾಮಾತ್ | ಏವಂ ಚ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ ನಿವರ್ತಿಕಾ ಏಷ್ಯೇನ ಲೋಕೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ವ್ಯಪದಿಶ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ || ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಮಾತನಾಡುವುದು ನೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ನೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆನಿವರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಾಗ್ವೇದತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

- (5) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಗ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾದಿಗಳು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಷಾರೂಪಿಣಿಯಾಗಿರುವಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಷಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಸೂನೃತಾ, ಸೂನೃತಾವತೀ ಸೂನೃತಾವರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂನೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಇದರಂತೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಶೌನಕರೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ವಿಧ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಈಗ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವು ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. (1) ಈಗ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪಾವಕಾಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು. (2) ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕವಾದ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳು. (3) ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವೆವು —

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕಮಂತ್ರಗಳು. ೧೦, ೧೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ೧೦-೧೧ ನೇಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಗೇವತೆ ಯೆಂದೂ, ೧೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. Griffiths ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ” ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅರ್ಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನದೀ ಅಥವಾ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರನಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಮಹಾಭಾರತ, ಶಲ್ಯಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩) ಈ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನೇ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಊಹಿಸಲನಕಾಶವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಒಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ತಾನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಯೋ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಅದೇ ಹೆಸರಿನ) ಬೇರೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮; ೨-೩೨-೮; ೨-೪೧-೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶುನಹೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬ ಋಷಿಯೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗೃತ್ಸಮದಋಷಿಯು ಅತ್ರಿಋಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. (ಮೈಸೂರು ಗವರ್ನಮೆಂಟು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಂಟಾದ No. 25 ನೇ ಪ್ರವರ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ). ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಐದನೇ ತಲೆಯವನು. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಸಮದಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ಮತ್ತು ೨-೩-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಡಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಎಂದರೆ, ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಓರ್ವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ೧೮ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಾವರೀ ಎಂದರೆ (ಋತ-ನೀರು) ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಒಂದು ನದಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ (ಅದು ಚಿಕ್ಕದು ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ) ಅದನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಸಮದಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ತಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಿಂಚಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರತಪುತ್ರರಾದ ದೇವಶ್ರವಾ ಮತ್ತು ದೇವವಾತರೆಂಬವರು ಋಷಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೋತ್ರ ಪುರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಋಷಿಗಳು ವಿಶಾಮಿತ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಭರತನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ವಿಶಾಮಿತ್ರನು ಏಳನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ರಿಯ ಮರಿ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದೂ ಅದೇಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇವರು ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—

ನಿ ತ್ವಾ ದಧೇ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಳಾಯಾಸ್ತದೇ ಸುದಿನತ್ಯೇ ಆಹ್ನಾಂ |

ದೃಷದ್ವತ್ಯಾಂ ಮಾನುಷಾ ಅಪಯಾಯಾಂ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂ ರೇವದಗ್ನೇ ದಿದೀಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪)

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷದ್ವತೀ ಮತ್ತು ಅಪಯಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ದೃಷದ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರಾಂಗವೆಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang, Chautag, or Chitang) ಅಪಯಾ ಎಂಬುವುದು ಈಗಿನ ಅಪಗಾ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Apaga) ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವೂ ಸಹ (ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತೆಂದು ಈಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ (see Dey's Geographical Dic.) ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಶಾಮಿತ್ರಋಷಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಸಂಬಂಧವಾದವು.

ಈಗ ಭರದ್ವಾಜ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡೋಣ. ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭; ೬-೫೦-೧೨; ೬-೫೨-೬ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಚಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂಬ

ವಿಚಾರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ವಾಯು, ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಋಷಿಯು ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದೇ ಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜರ ಆಶ್ರಮವು ಪ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ (Allahabad) ಇದ್ದಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬೇಕು. ಭರದ್ವಾಜಋಷಿಯ ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ (ಒಟ್ಟು ೧೪ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಸರಸ್ವತೀವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೫ ; ೭-೩೫-೧೧ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೪೦-೩ ; ೭-೯೫ ; ೭-೯೬ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಸಿಷ್ಠನೇ ಋಷಿಯು. ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವು ರಾಜಪುಟಾನಾದಲ್ಲಿರುವ ಆರಾವಳೀಪರ್ವತದ ಅಬು ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟದ (Mount Abu) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳೂ ಕಡೆಯ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವವು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧುಮಾತಾ ಮತ್ತು ಅಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿನಾದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ನದಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದೂ, ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ.

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ವಋಷಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಶೋಭರಿ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಈ ಋಷಿಯು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಆ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಶೌನಕರ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (೬-೫೮ ರಿಂದ ೬೨) ಈ ಚಿತ್ರರಾಜನು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು,

ಪೂಷಾ ವಿಷ್ಣು ಹರ್ವನಂ ಮೇ ಸರಸ್ವತ್ಯವಂತು ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ |

ಅಪೋ ನಾತಃ ಪರ್ವತಾಸೋ ವನಸ್ಪತಿಃ ಶೃಣೋತು ಪೃಥಿವೀ ಹವಂ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೪-೯)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತೀ, ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ (ಏಳು ನದಿಗಳು) ಅಪಃ, ನಾತಃ, ಪರ್ವತಾಸಃ, ವನಸ್ಪತಿಃ ಪೃಥಿವೀ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೯-೬೭-೩೨ ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಋಷಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರ ಎಂಬುವರು ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆ ಅಥವಾ ನದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವ ನದಿಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ

ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಋಷಿಯಾದ ಗಯನೇಂಬುವನು (ಅತ್ರಿಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥ), ಸಿಂಧೂ ಮತ್ತು ಸರಯೂ (Gogra) ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚತಾ ಪರುಷ್ವಾಙ್ಮಿ |
ಅಸಿಕ್ಷಾ ಮರುದ್ವೈಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು, ಗಂಗಾ (the Ganges) ಯಮುನಾ (the Jamna) ಶುತುದ್ರಿ (the Sutlej) ಪರುಷ್ಣಿ (the Ravi) ಅಸಿಕ್ಷಿ (the Chinab) ವಿತಸ್ತಾ (the Jhelam) ಮರುದ್ವೈಧಾ (the United Stream of the Jhelam and Chenab) ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ (the Bias) ಮತ್ತು ಸುಷೋಮಾ (the Indus) ಎಂಬ ನದಿಗಳಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾದ ನದಿಯೆಂದೂ ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿರುವ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ನದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷೇತ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು.

ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೆಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ೧೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಶೌನಕರ ಅನುವಾಕಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಶ್ಲೋಕಸ್ಯಾಸ್ಯ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಾನಿ ದಶ ವೈ ವಿದುಃ |
ನ ಆ ವಹಾಗ್ನ ಆ ವಹಾದ್ಯ ರಾಜಸೀತ್ಯಗ್ನಿನಿ ಚ |
ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸ ಶೋಚಿಷೇ ಜುಷಸ್ವ ವಿಶ್ವತಸ್ತಥಾ |
ಇಮಾಂ ಮೇ ಅದ್ಯ ಮನ್ವಿಮಾ ಯಥರ್ಷಿಪಕ್ಷ ಅಪ್ರಿಯಃ ||
ವಸಿಷ್ಠ ಶುನಕೌ ವಿನಾ ಸಮಿದ್ಧಸರ್ವಪಕ್ಷತಾ |
ಜುಷಸ್ವಾದಿದ್ವಿತೀಯಯಾ ತನೂನಸಾದ್ವಿರೋಧಿತಾ |
ಯಜುಃ ಶ್ರುತೌ ತಥಾಶ್ರುತೇಃ ಸಮಿದ್ಧಸೂಕ್ತಮಧ್ಯತಃ |
ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪಶೋಃ ಸದಾ ಭವೇಯುರದ್ಯ ಮನ್ವಿಮಾಃ |
ಇತೀರಿತಂ ಹಿ ಬಹ್ವಾಚೈರ್ಯಥರ್ಷಿ ನೇತಿ ಸೂತ್ರತಃ ||

ಸಂಖ್ಯೆ.	ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭ.	ಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ತ.	ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆ.	ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿ.
1	ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಅವಹ	೧— ೧೩	೧೨	ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಿಃ
2	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಆವಹ	೧—೧೪೨	೧೩	ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿಘ್ನಿಃ
3	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ	೧—೧೮೮	೧೧	ಅಗಸ್ತೋ ಮೃತೃವರುಣಿಃ
4	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿನಿಹಿತಃ	೨—೩	೧೧	ಗೃತ್ಸಮದಃ

5	ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸಮನಾ	೩—೪	೧೧	ಗಾಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ
6	ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ	೫—೫	೧೧	ವಸುಶ್ರುತ ಆತ್ರೇಯಃ
7	ಜುಷಸ್ತನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ	೭—೨	೧೧	ಮೈತ್ರಾವರುಣಿರ್ವಸಿಷ್ಠಃ
8	ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪತಿಃ	೯—೫	೧೧	ಕಾಶ್ಯಪೋಸಿತೋ ದೇವಲೋ ನಾ
9	ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇಸಮಿಧಂ	೧೦—೭೦	೧೧	ಸುಮಿತ್ರೋ ವಾಧ್ರ್ಯಶ್ವಃ
10	ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯಮನುಷೋ	೧೦—೧೧೦	೧೧	ಜಮದಗ್ನಿಭಾರ್ಗವಃ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧—೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಮಿಕ್ಕ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಈರೀತಿ ಇರುವರು.

೧	ನೆಯ	ಋಕ್ಕು—ಇಧ್ವಃ ಸಮಿದ್ಧೋಽಗ್ನಿರ್ವಾ
೨	,,	ತನೂನಪಾತ್
೩	,,	ಇಳಃ
೪	,,	ಬರ್ಹಿಃ
೫	,,	ದೇವೀದ್ವಾರಃ
೬	,,	ಉಷಾಸಾನಶ್ವಾ
೭	,,	ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ
೮	,,	ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಭಾರತೃಃ
೯	,,	ತ್ವಷ್ಟಾ
೧೦	,,	ವನಸ್ಪತಿಃ
೧೧	,,	ಸ್ವಾಹಾರ್ಯತಯಃ

೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ ೧೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಭಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಸಮಿದ್ಧೋಽಗ್ನಿ) ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಮತ್ತು ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು) ಸ್ವರ್ಗ (ದಿವ) ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿ

ಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಇಳಾದೇವಿಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ (ಜನಗಳಿಗೆ) ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ದೀರ್ಘಾಯುವನ್ನೂ ಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಎಂದು ಈ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿಯರ ಸಂಕೇತವು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಬಹಿರಸ್ತರಣದ (ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳ) ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

- (1) ತಾನ್ಯೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂಮಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ಮಿತ್ರಮದಿತಿ ದಕ್ಷಮಸ್ತೃಧಂ |
ಅರ್ಯಮಣಿಂ ವರುಣಂ ಸೋಮಮಶ್ವಿನಾ ಸರಸ್ವತೀ ನಃ ಸುಭಗಾ ಮಯಸ್ಕರತ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೩)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ವೇದವೆ ಅಥವಾ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ.

- (2) ಸರಸ್ವತಿ ತ್ವಮಸ್ಮಾ ಅನಿಧಿ ಮರುತ್ಪತೀ ಧೃಷತೀ ಜೇಷ್ಠಿ ಶತ್ರುನ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮)

- (3) ಸರಸ್ವತೀ ಶೃಣವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಧಾತಾ ರಯಿಂ ಸಹವೀರಂ ತುರಾಸಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೩)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀ ಎಂದಾಗಲೀ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

- (4) ದಮೂನಸೋ ಅಪಸೋ ಯೇ ಸುಹಸ್ತಾ ವೃಷ್ಣಃ ಪತ್ತೀರ್ನದ್ಯೋ ವಿಭೃತಷ್ಟಾಃ |
ಸರಸ್ವತೀ ಬೃಹದ್ದಿವೋತ ರಾಕಾ ದಶಸ್ಯಂತೀರ್ವರಿವಸ್ಯಂತು ಶುಭ್ರಾಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)

- (5) ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಸರ್ವತಾದಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಞಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧)

- (6) ಉಭಾ ನಾಸತ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ಅಥ ಗ್ನಾಃ ಪೂಷಾ ಭಗಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜುಷಂತ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೨)

ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು. Griffith ಎಂಬುವರು ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸಿಂಧು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನದಿಯೆಂತಲೂ, ೨-೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. K. C. ಚಟ್ಟಪಾಥಾಯ ಎಂಬುವರು ೧-೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅತ್ರಿಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ

ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ರಿ ಅಥವಾ ಅತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಭಾಮನೆಂಬುವನೂ, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ರಿಯೂ. ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅತ್ರಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಪ್ರತಿಕ್ಷತ್ರನೆಂಬುವನೂ ಋಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ (ದಿವಃ) ಮೇಘಮಂಡಲದಿಂದಲೂ (ಪರ್ವತಾದಾ) ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾವಿಸಿರುವರು.

(7) ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಆರ್ಯವಾ ನಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸರಸ್ವತೀ
ಸಜೋಷಸಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧)

(8) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಜಾಂಸಿ ನೋ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ರಾ |
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆಯು.

(9) ಯತ್ಸುರಾಮಂ ವ್ಯಪಿಬಃ ಶಚೀಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ವಾ ಮುಘವನ್ನಭಿಷ್ಣುತ್ |
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೫)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿರುಮಿಂಚಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

(10) ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸಿನೀವಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸರಸ್ವತಿ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೪-೨)
ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬಿಟ್ಟು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಈ ವಿವರಣೆಯು (1) R.D. Oldham in Journal of Asiatic Society Bengal 1886 page 322 (2) C.F. Oldham, Journal of Royal Asiatic Society 1893, page 51 (3) Maps of the Cambridge History of India Vol. I Ancient India (4) Maps of Punjab published by the Surveyor-General of India (5) Ancient India as described by Megasthenes and Arrian ಎಂಬ ಭಾಷಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರ್ಮೂರ್ (Sirmur) ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉದ್ಭವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು (ನೀರು ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳು) ಸೇರಿ ಈ ನದಿಯಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹರಿದಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಜಾತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದ ಮೇಲೆ ದೃಷದ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಆಕೆಯಾ ಎಂಬುದು ದೃಷದ್ವತಿಗೆ ಉಪನದಿಯು. ಆಕಾಲದ ಸರಸ್ವತಿ ಸುು ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆತ್ತು. (ಮರಳುಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕವೇಳೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು.) ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಗೆ ಮಾರ್ಕಂಡಾ (Markand) ಮತ್ತು ಗಗ್ಗರ್ (Ghaggar) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ

ನದಿಗಳು ಸೇರುವುವು. ಬಳಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈಗಿನ ಹಾಕ್ರ (Hakra) ಎಂಬ ಒಣಗಿಹೋಗಿರುವ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದು ಈಗಿನ (Sutlej) ಎಂಬ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೇರವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿರಬಹುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹುದೂರ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿತ್ತು ಮತ್ತು (Rann of Kach) ಎಂಬ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ (Max Muller) ಪಂಡಿತನು ಋ. ಸಂ. ೭-೯೫-೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮರುಳುಕಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲೇ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋಗಿರಬಹುದು (See Muir's Sanskrit Texts Vol. II page 393) ಈರಿತ ನದಿಯು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋದ ವಿಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ (ನನಸರ್ವ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾ ವರ್ಣನೆ) ಮತ್ತು ಮನುಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೧-೨೧) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ನಾಜೀಭಿಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಆಹಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. “ಅನ್ನಂ ವೈ ವಾಜಃ” ಎಂದು ತ್ರೈವೀರ್ಯಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

- (1) Power, strength ಋ.ಸಂ. ೧-೨೭-೮ ; ೧-೧೧೦-೬ ; ೩-೨೫-೩ ; ೪-೨೨-೩ ; ೫-೧೫-೫ ; ೬-೨೫-೧೧. ೪೦.
- (2) Swiftnets (of the steeds) ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೨ ; ೧೦-೩೯-೧೦.
- (3) Combat ; ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೪ ; ೧-೭-೪ ; ೨-೨೩-೧೩ ೪೦.
- (4) Refreshment, food, nourishment ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೮ ; ೬-೨೪-೩ ; ೧೦-೫-೪ ; ೧೦-೯೬-೯ ೪೦.
- (5) Offering, food or drink of offering ಋ.ಸಂ. ೧-೩೬-೨ ; ೩-೧೨-೯ ; ೪-೩-೧೫ ; ೫-೯-೨ ; ೬-೪೫-೨೯ ೪೦.
- (6) Horse ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧ ; ೨-೧-೧೨ ; ೩-೨-೩ ; ೪-೨೯-೧ ೪೦.
- (7) One of the three Rubhus ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೬ ; ೪-೩೩-೩ ; ೭-೪೮-೨ ೪೦.
- (8) All the three Rubhus ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೨ ; ೧೦-೭೪-೧೦ ೪೦.

Grassmann ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಅದು ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾಜಿನೀವತೀ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಮನಾಥ್ ಎಂಬುವರು Bestower of food ಎಂದೂ Benfey ಎಂಬುವರು filled up or rich with offerings ಎಂದೂ Geldner ಎಂಬುವರು rich with reward ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬುವರು provided with food ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬುವರು rich with steed ಎಂದೂ ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು Mounted on a charger ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವರು ವಾಜಿನೀ ಎಂದರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ನದೀತೀರದ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ವಾಜಿನೀವತೀ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ನದಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೧೯) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. (1) ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವುದು (2) ಅಂಗೋಪಾಂಗಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದಲೂ, ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು. ಈ ಎರಡನ್ನೇ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವಸ್ತು—ಈ ಶಬ್ದವು ವಶ ಕಾಂತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲೋಞ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನೇಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿ ನಿರ್ವಹತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಕ್ಷ್ಯಂತಿ ಯದಾಹ ಯಜ್ಞಂ ವಹತ್ವಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ (ಐ. ಅ. ೧-೧-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. Geldner ಮತ್ತು Grassmann ಎಂಬ ಪಂಡಿತರಿನವರೂ desire, wish for, make efforts, carry on to completion ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕಡೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು—
ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮಪ್ರಾಪ್ಯಧನನಿಮಿತ್ತಭೂತಾ | ವಾಗ್ದೇವತಾಯಾಸ್ತಥಾವಿಧಂ ಧನನಿಮಿತ್ತತ್ವಮಾರಣ್ಯಕ-
ಕಾಂಡೇ ಶ್ರುತ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಸ್ತು ಧಿಯಾವಸುರಿತಿ ವಾಗ್ವೈ ಧಿಯಾವಸುಃ—(ಐ. ಅ. ೧-೧-೪)
ಎಂದರೆ ಧಿಯಾವಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತ ಛಾದವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಸ್ತು ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—
ಧಿಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಸು ಯಸ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದ್ಭವತಿ ಸಾ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಯಾವ ದೇವತೆಯಿಂದ ಲಭಿಸುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು Supporter of all by wisdom, recompenser of worship or religious ceremonies, bestower of riches, source of wealth, rich in sense or intellect, one rewarding for devotion excellent-minded ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೦ ; ೧-೫೮-೯ ; ೧೦-೬೦-೫ ; ೧-೬೧-೧೬ ; ೧-೬೨-೧೩ ; ೧-೬೪-೧೫ ; ೩-೩-೨ ಎಂಬ ಎಂಟು ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಾವಂ ಕಾಯತೀತಿ ಪಾವಕಾ, ಕೈ ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಎಂದು ಪಠಿತವಾದ ಕೈಧಾತುವಿಗೆ, ಆದೇಚೆ ಉಪದೇಶೇ
 ೨ಕೀತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏ ಓ ಐ ಔ ಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯ
 ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಆದರೆ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ
 ಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಽನುಸೇಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತವು
 ಉಪಸದವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಕಾರಾಂತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
 ವುದು, ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು, ಅಜಾಡ್ಯತ
 ಪ್ವಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪಾವಕಾ
 ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ವೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರ
 ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಪುನಾತಿ ಪವಿತ್ರನಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು
 ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪೂಜಾ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ಯಚೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ವಲ್ಪತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯುಮೋ
 ರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಅನುನಾಸಿಕಗಳಾದ ಯು ವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ ಆಕ ಆದೇಶಗಳು
 ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೂ+ಆಕ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸರೆ ಪಾವಕ
 ಸ್ತ್ರೀತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ಆದರೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ
 ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಥಾತ್ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೪) ಸುಪ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪರವಾಗಿಲ್ಲದ
 ಟಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಕಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಬರುವುದು
 ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇತ್ಯಬರಬೇಕಾಗಿಬಂದರೆ, ಅದು ಪಾವಕಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ಕಾರದಿತ್ಯಂ ನೇತಿ
 ವಾಚ್ಯಂ ವಾ. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಾಧಾನ
 ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನೂ ಛಂದಸವಾಗಿಯೇ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರಸ್ವತೀ-ಸೃಧಾತುವಿನಮೇಲೆ
 ಅಸುಗಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಸರಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸರ ಆದ್ಯದಾತ್ತಬರುವುದು.
 ಇದರ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಮತುಪ್ ಜಾಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಸೂನ್ಯತಾನಾಂ ಚೇತಂತೀ ಸುಮತೀನಾಂ |

ಯಜ್ಞಂ ದಧೇ ಸರಸ್ವತೀ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಚೋದಯಿತ್ರೀ | ಸೂನ್ಯತಾನಾಂ | ಚೇತಂತೀ | ಸುಮತೀನಾಂ ||

ಯಜ್ಞಂ | ದಧೇ | ಸರಸ್ವತೀ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾ ಸರಸ್ವತೀ ಸೇಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧೇ | ಧಾರಿತವತೀ | ಕೀದೃಶೀ | ಸೂನೃತಾನಾಂ
ಪ್ರಿಯಾಣಾಂ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಾಣಾಂ ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಪ್ರೇರಯಿತ್ರೀ | ಸುಮತೀನಾಂ ಶೋಭನಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾ-
ನಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಮಾಣಾಂ ಚೇತಂತೀ | ತದೀಯಮನುಷ್ಠೇಯಂ ಜ್ಞಾಪಯಂತೀ || ಚೋದಯಿತ್ರೀ |
ಚುಡ ಪ್ರೇರಣೇ | ಣ್ಯಂತಾತ್ಮಚ್ | ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೋಷ್ | ಪಾ. ೪-೧-೫ |
ಇತಿ ಜೋಷ್ | ತಸ್ಯೋದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೪ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸೂನೃತಾನಾಂ | ಊನ ಪರಿಹಾಣ ಇತ್ಯೇತಃ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪಿ ಸುತರಾಮೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನಿತಿ
ಪ್ರಿಯಮುಚ್ಯತೇ | ತಚ್ಚ ತದ್ವತಂ ಸತ್ಯಂ ಚೇತಿ ಸೂನೃತಂ | ಪರಾದಿಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುಕ್ತರ-
ಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚೇತಂತೀ | ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಅತ್ರ ಶವೋ ಜೋಪಶ್ಚ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ
ಶತುಶ್ಚಾದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತ್ವಂತಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸುಮತಿ-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಮತುಪಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ಪಾನಾಮನೃತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೭ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು | ಸೂನೃತಾನಾಂ—ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ
ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಚೋದಯಿತ್ರೀ—ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು | ಸುಮತೀನಾಂ—(ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ ಎಂದರೆ) ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಚೇತಂತೀ—(ಒಳ್ಳೆಯ
ಕರ್ಮಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) ಜ್ಞಾಪಿಸುವವಳು ; (ಇಂತಹ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು) ಯಜ್ಞಂ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ)
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ದಧೇ—ಧರಿಸುವಳು (ನೇರವೇರಿಸುವಳು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತು
ಗಳನ್ನಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು ಅಥವಾ ಸತ್ಯಭಾಷಿಗಳಾದ ಜನರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗು-
ವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು ಮತ್ತು ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಜನರನ್ನು ಸತ್ಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕಮಾಡಿ ಸಹಾಯ
ಮಾಡುವವಳು. ಇಂತಹ ಸರಸ್ವತಿಯು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೇರವೇರುವಂತೆ
ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Saraswati, the inspirer of those who speak only the truth and instruc-
tress of the right-minded has supported the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ, ನೈಶ್ವದೇವ, ಉಪಾಸಂಭರಣ (which
takes place at the new and full moon days) ಏಕಾಷ್ಟಕ (the eighth day after full
moon) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೈಶ್ವದೇವನೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಗೆ
ಬಲಿಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಜೋದಯಿತ್ರೀ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೂಪವು, ಪ್ರೇರಿಸುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಶ್ಚಾತ್ಯರು—Inspire, incite, rouse, stimulate, furnish, quickly, hasten, hurry, stir, agitate, encourage ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಸೊನ್ನತಾನಾಂ—ಸೊನ್ನತಶಬ್ದವು ಉಪಸ್ಥಾನ ಸೂಚಿಸುವ ೧೬ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೯) ಅನ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ೨೮ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಋತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಋತವೆಂದರೆ ನಿಜ, ಸತ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸೊನ್ನತಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೋದದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಯರಿಂದ One delighting in truth, good word, agreeable speech, truth, praise, song, receiving good qualities, joy-giving, glorious deed ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಚೇತಂತೀ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಜೋದಯಿತ್ರೀ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Perceive, conceive, understand, inspire ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸುಮತೀನಾಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ Think, meditate, contemplate, imagine, observe, believe, regard ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು, ಸತ್ಯವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು, right-thinking, right-minded ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಜನರನ್ನು ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವಂತೆಯೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಹ ಒಳ್ಳೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವಳು. ಅದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಸಹ ನಮಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವಳು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜೋದಯಿತ್ರೀ—ಚುದಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷೆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ, ಲಘೂಪಧಃ ಗುಣಬಂದು ಜೋದಿ-ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಚೌ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚೌ ಆಗಮ, ಜೋದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಗುಣವಿ ಬಂದು ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಗೆ ಆಯ್ ಬಂದರೆ ಜೋದಯಿತ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಮನ್ನೆಭ್ಯೋಜೀಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಋಕಾರನಕಾರಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಮುಂದೆ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದೇಶಬಂದು.

ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಎಂತಾಗುವುದು. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಯೋಹಲ್ವಾರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಉದಾತ್ತವರ್ಣದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಗಳು ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವಾಗ ಯವರಲಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣವೂ, ಶಸಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ಯ ಉದಾತ್ತ. ಸೂನೃತಾನಾಂ-ಉನಸರಿಹಾಣೇಧಾವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಉನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸುತರಾಂ ಉನಯತಿ ಅಪ್ರಿಯಂ (ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸುವನು) ಎಂದರ್ಥವಾದಾಗ ಸೂನ್ ಪದವು ಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಋತಂ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಸೂನ್ ಚ ತತ್ ಋತಂ ಚ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಸೂನೃತಂ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಛಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಆದಿಯು ಬಹುಲವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ, ಸೂನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯಸ್ತಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಆಯಸ್ತಯಾದಿಗಣಪರಿಶಿಷ್ಟಗಳು ಛಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಸಂಜ್ಞ ಪದ ಸಂಜ್ಞಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಪದಸಂಜ್ಞ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಕಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೇತಸ್ತೀ-ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್-ಆದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯತಾನಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿತ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ (ಅಕಾರ) ವಿಕರಣವಂದು ಚಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಘುಪದಗುಣ, ಚೇತ್+ಅ+ಅತ್- ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಎರಡು ಆಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪವೆಂದರೆ ಚೇತತ್-ಶತ್ಯವು ಉಗಿತಾದ್ವರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉ ಋ ಇ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಚೇತತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಚ್ಛೇನದ್ಯೋನುಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮) ಅವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಿದಿಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಶೀನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜೀಪ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೇತತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಆಗಮಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಹಲ್ವಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಚೇತಸ್ತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಶಪ್ ಜೀವ್ಯ ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದುಪದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ, ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರ ಬಂದು ಅನುದಾತ್ತ, ಚೇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸುಮತೀನಾಂ=ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ (ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮತಿಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಇದರಮುಂದೆ ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟುಗ ನುಡಾಗಮದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಸುಮತೀನಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಸ್ಯತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರಮುಂದಿರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬ ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮತೀನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ |
ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿ ರಾಜತಿ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹಃ | ಅರ್ಣಃ | ಸರಸ್ವತೀ | ಪ್ರ | ಚೇತಯತಿ | ಕೇತುನಾ ||
ಧಿಯಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿ | ರಾಜತಿ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಿವಿಧಾ ಹಿ ಸರಸ್ವತೀ ವಿಗ್ರಹವದ್ವೇವತಾ ನದೀರೂಪಾ ಚ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾನ್ಮುಗ್ಧ್ಯಾಂ
ವಿಗ್ರಹವತೀ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾ | ಅನಯಾ ತು ನದೀರೂಪಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ತಾದೃಶೀ ಸರಸ್ವತೀ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಪ್ರಭೂತಮುದಕಂ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ
ಜ್ಞಾಪಯತಿ | ಕಿಂಚಿ | ಸ್ವಕೀಯೇನ ದೇವತಾರೂಪೇಣ ವಿಶ್ವಾ ಧಿಯಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯನುಷ್ಠಾತ್ಮಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ
ವಿರಾಜತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪಯತಿ | ಅನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾ ಬುದ್ಧೀಃ ಸರ್ವದೋತ್ಪಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸರಸ್ವತ್ಯಾ ದ್ವಿರೂಪತ್ವಂ ಯಾಸ್ಮೋ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ರ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ವೇವತಾವಚ್ಛ
ವಿಗಮಾ ಭವಂತಿ | ನಿ. ೨-೨೩ | ಇತಿ | ಏಕಶತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾಮಸ್ತುರ್ಣಃ ಕ್ಷೋದ ಇತಿ ಪಠಿತಂ |
ಏತಾನ್ಮಚಿಂ ಯಾಸ್ಮೋ ನ್ಯಾಚಿಷ್ಯ | ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವೇಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿವಿರಾಜತಿ | ನಿ. ೧೧-೨೭ | ಇತಿ ||
ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ | ಮಹದಿತಿ ತಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸಕಾರಃ | ತಸ್ಯ ರುಶ್ವೋತ್ಪಗುಣಾಃ | ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದಿತಿ ಸಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ | ಸಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅರ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಉದಕೇ
ಮುರ್ತಿ ಚ | ಉ. ೪-೧೯೬ | ಇತ್ಯಸುನ್ವತ್ಯಯೋ ನುಡಾಗಮಶ್ಚ | ಕೇತುನಾ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇ-
ಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಕ್ಷಸ್ವತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೬ || ೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು | ಕೇತುನಾ—ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ (ಪ್ರವಹಿಸುವುದು
ರಿಂದ) | ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರನ್ನು | ಪ್ರಚೇತಯತಿ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಳು |
(ಮತ್ತು) ವಿಶ್ವಾ ಧಿಯಃ—(ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಾಸಕ್ತರಾದ) ಸಮಸ್ತ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು (ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು) |
ವಿರಾಜತಿ—ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವಳು ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಬಹು ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವುದು ಮತ್ತು ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದರೆ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಚುರುಕಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು.

English Translation.

Saraswati (river) manifests herself by her acts (flowing) as a mighty river and (in her own form) enlightens peoples's minds.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌತ್ರಾಮಣೀ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಮರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವೇನಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿ ನಿರಾಜತಿ (ನಿ. ೧೧-೨೭). ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀರೂಪವನ್ನೂ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ತತ್ತ್ವ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛೇ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ (ನಿ. ೨-೨೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ೧-೨ ನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದೀರೂಪದಂತೆಯೂ ೩ ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದೇವತಾರೂಪದಂತೆಯೂ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಅರ್ಣಶಬ್ದವು ಉದಕಸೂಚಕವಾದ ೧೦೧ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ಣವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ನದಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಸಿಂಧು ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡನದಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವುದು ಸರಿಯೇ ಎಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಗುಣವನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸುವಾಡಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ, ಅದಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಷಿಯಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದ ಮುಷಿಯು ನೋಡಿರುವ ನದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಬಹುದು. ಮತ್ತು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧು ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡನದಿಗಳನ್ನು ಆ ಮುಷಿಯು ನೋಡಿಲ್ಲದಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಯು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ನೀರಿರುವುದೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಕೇತುನಾ—ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಯಾಸ್ಮರೂ ಕರ್ಮಣಾ ಕೆಲಸದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ನದೀಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಹೇಳುವಾಗ ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಅಗಾಧವಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪ್ರವಾಹ (ರೂಪಕರ್ಮ) ದಿಂದ ಎಂದೂ ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಉದ್ದೀಪನ (ಪ್ರೇರಣೆ)ಗೊಳಿಸುವ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹವು (Saraswati's mighty, endless and impetuous flood) ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು Brightness, banner, flag, activity, wisdom ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜನಾಖ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ

ಎಂದೂ ಯಾಸ್ಕರು ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ನಾ ಎಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಉವ್ವಟ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು.

ಧಿಯೇ:—ಬುದ್ಧಿ, ಅಲೋಚನೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕರ್ಮಾಣಿ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಉವ್ವಟ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರು ಬುದ್ಧಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ Grassman ಎಂಬವರು act of devotion ಎಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಸರೂಪರವರು Devotion, thought ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ವಿರಾಜತಿ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪಯತಿ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು, ಪ್ರೇರಿಸುವಳು, ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ರಾಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನವು ಇದಕ್ಕೆ shine, preside, govern, brighten ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಧಿಯೋ ವಿರಾಜತಿ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸತ್ಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು. ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವವಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಮಹತ್ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಸಕಾರಬರುವುದು, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ, ರುಗೆ ಅತೋರೋರಪ್ಪು ತಾದಪ್ಪುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಆದೇಶ ಮಹ+ಉ ಈಗ ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಮಹೋ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಅರ್ಣಃ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಜಿಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾಡಮಸ್ಯೇಪರೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ (ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಬರುವುದು, ವಕಾರಯಕಾರದ ಹಿಂದಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಬಂದು 'ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ' ಎಂದೇ ಇರುವುದು. ಅರ್ಣಶಬ್ದವು ಋ ಗತೌ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವುದು (ಅರ್ತಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ, ಹೋಗುತ್ತದೆ) ಇತ್ಯರ್ಣಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಋ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಉದಕೇ ನುಹಿಚ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೬) ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನುಡಾಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಋ+ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣದಿಂದ ಋಗೆ ಆರ್ ಬಂದು ಅರ್+ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಅಖಂಡಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫಷಕಾರಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅರ್ಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೇತುನಾ, ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವಿಶ್ವಾಃ- ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದು ॥ ೧೨ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೩ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಪೂರ್ಣವು.

॥ ೬೦ ॥

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರಥಮೇ ಮಂಡಲೇ ದ್ವಿತೀಯಾನುವಾಕೇ ಚಿತ್ತಾರಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸುರೂಪೇತ್ಯಾದಿಕಂ
ದಶರ್ಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಂ ದಶೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತತ್ವಾತ್ | ಪೂರ್ವವನ್ಮಧುಚ್ಛಂದಸೋ
ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ ಚಾನುವೃತ್ತೇಸ್ತೇ ಏವರ್ಷಿ ಚ್ಛಂದಸೀ | ಇಂದ್ರಂ ಪೃಚ್ಛೇತಿ ಚಿತುರ್ಧ್ಯಾಮೃಚಿ ಲಿಂಗದರ್ಶನಾ-
ದಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸ್ವಾತಃಸವನೇ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಾವಾನಾಪಾ-
ರ್ಥಾನಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತ್ಯಾದೀನಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚಾಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾ-
ನೀತಿ ಖಂಡೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಅ. ೭-೫ | ಇತಿ |
ಅದ್ಯಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಔಷ್ಣಿಹತ್ವಚಾಶೀತೌ ಶಸ್ತವ್ಯಾನಿ | ಉಕ್ತಂ ಚ
ಶೌನಕೇನ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಐ. ಅ.
೫-೨-೫ | ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶೇಹನಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನು-
ಮೂತಯ ಇತಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚಃ | ಹೋತ್ರಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ
ದದಿಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ | ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತತ್ವಾತ್ || ಅಗ್ನಿಷ್ಠೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತೇ
ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ತಪ್ತನೈಫಂ | ಅ. ೫-೧೮ |
ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತತ್ವಾತ್ ||

॥ ಅನುವಾದವು ॥

ನಾವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ (ಮು.ಸಂ. ಭಾಗ II, ಪೇಜು ೨ ನೋಡಿ) ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಮೊದಲನೆಯ
ಅನುವಾಕದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಮುಗಿದುವು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗು-
ವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ೪-೭ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ (1) ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ (2) ಅ ತ್ವೇತಾ
ನಿಷೀದತೆ (3) ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ (4) ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗ-
ಳಿರುವುವು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಹಿಂದಿನ
ಸೂಕ್ತಗಳ ಋಷಿಯಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬುವನೇ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಋಷಿಯು- ಈ
ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು ಇಂದ್ರನು. ಮೊದಲು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ-
ವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಂ ಪೃಚ್ಛೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ
೫, ೬, ೯, ೧೦ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ
ದೇವತೆಯು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಪರಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ
ವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಂ

ತ್ತಿದ್ದರೆ ಸೂಕ್ತದ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮ ವೇನೆಂದರೆ—ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಎಂಬ ಹೋತ್ರವಿನ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಸೂತ್ರೀತಂ ಚಾಭಿಷ್ಠವಪೈಷ್ಠಾಹಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ (ಆ. ಸೂ. ೭-೫). ಈ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರುಸೂಕ್ತಗಳು ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಅಭಿಷ್ಠವಪೈಷ್ಠಾಹಾನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಶೌನಕರು ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು—ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿ ಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ (ಐ. ಆ. ೫-೨೫) ಎಂದರೆ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ, ಐಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರವು—ಹೋತ್ರಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ ದದಿಃ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಇತಿ (ಆ. ಸೂ. ೭-೪) ಎಂದರೆ ಮದೇ ಮದೇ ಹಿ ನೋ ದದಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೧-೭) ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನೂ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ (೧-೪-೧) ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ—ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧) ಮತ್ತು ತಪ್ತನೈಥಂ ಸುವೃತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೧-೧) ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತತ್ವಾತ್ (ಆ. ಸೂ. ೫-೧೮) ಎಂದರೆ, ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೭, ೮ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

ಋಷಿಃ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ।

ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಸುದುಘಾಮಿವ ಗೋದುಹೇ ॥

ಜುಹೂಮಸಿ ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ ॥ ೧ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ | ಉತಯೇ | ಸುದುಘಾಮಿನ | ಗೋದುದಹೇ ||
ಜುಹೂಮಸಿ | ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರಮಿಂದ್ರಮೂತಯೇತ್ಯ-
ದ್ರಷ್ಟಾರ್ಥಂ ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜುಹೂಮಸಿ | ಅಹ್ವಯಾಮುಃ | ಅಹ್ವಾನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಗೋದುದಹೇ
ಗೋದುಗರ್ಭಂ ಸುದುಘಾಮಿನ ಸುಷ್ಟು ದೋಗ್ಧೀಂ ಗಾಮಿನ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಗೋಯೋ
ದೋಗ್ಧಾ ತದರ್ಥಂ ತಸ್ಯಾಭಿಮುಖೇನ ದೋಹನೀಯಾಂ ಗಾಮಾಹ್ವಯತಿ ತದ್ವತ್ | ವಸ್ತೋರಿತ್ಯಾದಿಸು
ದ್ವಾದಶಸ್ವಹರ್ನಾಮಸು ದ್ಯವಿದ್ಯವೀತಿ ಪಠಿತಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ | ಕರೋತೀತಿ ಕೃತ್ನಃ | ಕೃಹ-
ನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ತುಃ | ಉ. ೩-೩೦ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ತಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸಮಾಸಾಂತೋ
ದಾತ್ತಃ | ಉತಯೇ | ಅವತೇರ್ಧಾತೋರುದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾನೂತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿ-
ಕೀರ್ತಯತ್ | ಪಾ. ೩-೩-೯೭ | ಇತಿ ಕ್ತಿನೂದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸುದುಘಾಂ | ಸುಷ್ಟು ದುಗ್ಧ ಇತಿ-
ಸುದುಘಾ | ದುಹಃ ಕಬ್ಬಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೭೦ | ಇತಿ ಕಪ್ಪೈತ್ಯಯೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚಿ ಘಕಾರಃ | ಕಿತ್ವಾ-
ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಕಪಃ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸುಶಬ್ದೇನ ಗತಿ-
ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತೃಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತೀವಸಮಾಸೇ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಗಾಂ ದೋಗ್ಧೀತಿ ಗೋಧುಕ್ | ಸತ್ಸಾದ್ವಿಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೬೧ | ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜುಹೂಮಸಿ | ಹೂಯತೇ-
ರ್ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದೋನೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ || ಪಾ- ಪಾ. ೨-೪-೭೬ | ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ
ಚಿ | ಪಾ- ೬-೧-೩೩ | ಇತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಕಾರಣಸ್ಯ ಹೂಯತೇಃ ಪ್ರಾಗೇವ ದ್ವಿರ್ವಚನಾತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಹಲಃ | ಪಾ. ೬-೪-೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ತತಃ ಶ್ಲಾವಿತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೭-೪-೫೯ | ಚುತ್ವಜಶ್ಚೇ | ಪಾ. ೭-೪-೬೨ |
೮-೪-೫೩ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಪಾ. ೭-೧-೪೬ | ಇತೀಕಾರಾಗಮಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಮಕಾರಸ್ಯೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ | ದ್ಯೋಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ |
ಪಾ. ೮-೧-೪ | ಇತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ | ಪಾ. ೮-೧-೨ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಚಿ | ಪಾ.
೮-೧-೩ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗೋದುದಹೇ—ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಸುದುಘಾಮಿನ—ಹಾಲುಕರೆಯುವ (ಅಥವಾ
ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ) ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ—ಒಳ್ಳೆಯ (ಸುಂದರವಾದ) ಕೆಲಸಗಳನ್ನು

ಮಾಡುವ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಊತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ದೈವಿದೈವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಜುಹೂ ಮಸಿ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಂತೆ (ಬರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ) ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಾವು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke the performer of beautiful actions (Indra) day by day for our protection like a good milch-cow for the purpose of milking.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸುರೂಪಕೃತ್ನಂ—ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ—ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದೆ. Griffith ಮತ್ತು Macdonell ಎಂಬವರು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದಾರೆ. Grassmann ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು—“He who knows to perform beautiful things”—ಸುಂದರಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದೂ Ludwig ಪಂಡಿತನು—“Creator of beautiful forms”—ಸುಂದರ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು—“when he assumes his good forms or he who shows himself from his best side”—ತನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ರೂಪಂರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಿಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾನೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವು—“He has become suitable to every form; this true form of his is to be recognised again and again. Indra assumes many forms by virtue of his mysterious power; for, ten hundred horses have been yoked for him”—ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು—

ರೂಪಂರೂಪಂ ಮಘವಾ ಬೋಭವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃಷ್ಣಾನಸ್ತನ್ಮಂಶರಿ ಸ್ವಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ನಿ. ೧೦-೧೭) ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು—

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯಾರ್ಷಂ | ಯಾವಂತಿ ಕಾನಿಚಿದ್ರೂಪಾಣಿ ಮಘವಾ ಇಂದ್ರೋ
ಭವಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಪ್ರತಿಬಂಧೇನ ಬೋಭವೀತಿ ಪುನಃಪುನಃ-
ಭವತೀತಿ | ಕಥಂ? ಮಾಯಾಃ ಕೃಷ್ಣಾನಃ ಇದಂ ಭವಾಮೀದಂ ಭವಾ-
ಮಿತ್ಯೇವಂ “ ತನ್ಮಂ ಶರಿ ಸ್ವಾಂ ” ಸ್ವಾಂ ತನುಂ ತತ್ತದಾಕೃತ್ಯಾನೇಕವಿಧಾಂ
ವಿಕುರ್ವಾಣಃ | ತೇನಾಸುಂವಚಿಂತ್ಯಪ್ರಭಾವತ್ವಾಚ್ಚೈಕೋತಿ ತತ್ತದ್ರೂಪ-
ಮಾನೇಷ್ಟುಂ || ಇತ್ಯಾದಿ

ಎಂದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವನು—

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳಿಸಲು ಎಂದರೆ ಕಾರೋಚಿತವಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಶರೀರಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ಎಂದು. ಶತ್ರುಸಂಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ ಭಕ್ತರ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವಾಗ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಮಾಯಾ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸುಂದರವಾದ ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಋಷಿಯು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರಬಹುದು. ಕೃತ್ಯಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲೋಕಕೃತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು—

ತಂ ತೇ ಮದಂ ಗೃಣೇಮಸಿ ವೃಷಣಂ ಪೃತ್ವೈ ಸಾಸಹಿಂ |

ಉ ಲೋಕಕೃತ್ಯಮದ್ರಿವೋ ಹರಿಶ್ಚಿಯಂ || (ಮ. ಸಂ. ೬-೧೫-೪)

ತಂ ತ್ವಾ ಮದಾಯ ಘೃಷ್ಟಯ ಉ ಲೋಕಕೃತ್ಯವಿಮಮಹೇ |

ತವ ಪ್ರಶಸ್ತಯೋ ಮಹೀಃ || (ಮ. ಸಂ. ೯-೨-೮)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ಪದವು ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ, ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು ಇದರ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಊತಯಃ, ಊತಿಃ, ಊತಿಭಿಃ, ಊತಿಂ ಊತಿಷು ಊತೀ, ಊತೀಃ, ಊತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮಗ್ಗುಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೫-೩) ಊತಿಃ—ಅವನು ಎಂದು ಹೇಳಿ,

ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ ಸುಮ್ನಾಯ ವರ್ತಯಾಮಸಿ | (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೧)

ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಊತಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವನಾಯ, ರಕ್ತಣಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ.

ತ್ರಾತಾರಮಿಂದ್ರಮವಿತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಹವೇಹವೇ ಸುಹವಂ ಶೂರಮಿಂದ್ರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೧)

ಬಾಧತಾಂ ದ್ವೇಷೋ ಅಭಯಂ ಕೃಣೋತು ಸುವೀರ್ಯಸ್ಯ ಪತಯಃ ಸ್ಯಾಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೨)

ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಇಂತಹ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ.

ಸುಡುಘಾಮಿವ ಗೋಡುಹೇ—ಹಾಲಿಗಾಗಿ ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ—ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಥವಾ ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಪಮಾನವು (ಉಪೋಪಮಾ) ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸುವುದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು.

ತಂ ತ್ವಾ ವಯಂ ಸುಡುಘಾಮಿವ ಗೋಡುಹೋ ಜುಹೂಮಸಿ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೨-೪)

ಇಂದ್ರಂ ಧೇನುಂ ಸುಡುಘಾಮನ್ಯಾಮಿಷಮುರುಧಾರಾಮರಂಕೃತಂ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೦)

ಉಪಹ್ವಯೇ ಸುಡುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತದೋಹದೇನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಶತ್ರುಗಳ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದವನೆಂಬ ಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೈವಿದೈವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ. ನಿತ್ಯವೀಶ್ವಯೋರಿತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ (ಪಾ. ೮-೧-೪) ಒಂದು ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿತವಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಉದಾ.—ದಿನೇದಿನೇ, ಅಹರಹಃ, ಮಾಸಿಮಾಸಿ, ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ, ಭರೇಭರೇ ಹನೇಹವೇ, ದಮೇದಮೇ, ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ

ಸುರೂಪ ಕೃಕ್ಕುಂ-ರು ಶಬ್ದೇ-ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಖಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪ ಶಸ್ತ್ರ ಬಾಷ್ಪ ರೂಪ ಸರ್ಪ ತಲ್ಪಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೬-೩೦೮) ಖನು ಅವದಾರಣೇ, ಶೀಲಸಮಾಧೌ, ಶಸುಹಂಸಾಯಾಂ, ಬಾಧ್ಯ ರೋಡನೇ ರುಶಬ್ದೇ, ಪೂವಾಲನಪೂರಣಯೋಃ, ತಲಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕರಣೇ, ಈ ಏಳು ಧಾತುಗಳೆಂದು ಪ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಯವೂ, ಕೆಲವುಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರು+ಪ, ಈಗ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರೂಪ ಎಂದಾಗುವುದು ; ರೂಪ್ಯತೇ ಇತಿ ರೂಪಂ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವು. ಅಂದರೆ ಜನರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ರೂಪ, ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೋಭನಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ—ಸುರೂಪಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸುರೂಪಸ್ಯ ಕೃತ್ವಃ ಎಂದು ನಂತರ ಪಷ್ಠಿಸಮಾಸ. ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕೃತ್ವಃ- 'ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ತ್ವಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೦) ಡುಕೃತ್ ಕರಣೇ-ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಕ್ತ್ವ ಬಂದರೆ-ಕ್ತ್ವ+ನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ತಕಾರವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ತ್ವಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦) ಎಂದು ತಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಧಿಸಿದೆ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಹನ್-ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ್ವ-ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಹತ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ತಕಾರಪಾಠ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಛಂದಸ್ಸವಾಗಿ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೂಪ ಎಂಬೆಡೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ ನಂತರ ಅದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿತಿಷ್ಠನಾಸ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ತ ಬರಲು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ರೂಪ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸುಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ, ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದು ನೆಜ್ಜುಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜುಸು-ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುರೂಪ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳೂ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು- ಕೃತ್ವಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಕ್ವ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ-ಕ್ವತ್ವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಸುರೂಪಸ್ಯ ಕೃತ್ವಃ ಎಂದು ಪಷ್ಠಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ, ಸುರೂಪಕೃತ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸುರೂಪಕೃತ್ವಃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು-ಅನುದಾತ್ತ. ಕೃತ್ವ-ಅನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರ-ಅನು ನೆ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಅದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಏಕಂಚ ಸುರೂಪಕೃತ್ವ ಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವ ನ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ ಮಿಕ್ಕ ಅಚ್ಚುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಊತಯೇ-ಊತಿ ಯೂತಿಜೂತಿ-ಸಾತಿ ಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಮಂತ್ರೇವೈವೇಷಪಚಮಾನವಿಧಭೂನೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತ ಪದವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಊತಿ, ಇತ್ಯಾದಿಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಿನ್ನಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅವು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊತಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅವ ರಕ್ಷಣೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ಯನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊತ್ ಬಂದರೆ ಊತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ವರದಿಂದಲೂ ಬಾಧಬರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ವರನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಾಗಿ ನಿಪಾತನದಿಂದ ತಿ ಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಊ-ಎಂಬುದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಅನು

ಪಾತ್ರ-ಉತ್ತರಬದ್ಧದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದರೆ-ಉತ್ತಿ+ಎ ಈಗ ಘೋರ್ಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩೧೧) ಸಖಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ-ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಘಿ-ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ-ಇಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ಗುಣಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ- ಉತ್ತೇ+ಏ-ಅಯಾದೇ- ಉತ್ತಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಪ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ-ಜೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಗುಣವು ಉದಾತ್ತವಾದ ತಿ-ಯ ಇಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾನದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅಂತು ಉತ್ತಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚು ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತ, ಮೂರನೆಯದು 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು. ಸುದುಘಾಂ:- ಸುಷ್ಪ ದುಗ್ಧೇ (ಚಿನ್ನಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು) ಇತಿ ಸುದುಘಾಂ. ದುಹ ಪ್ರಪೂರ್ಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ದುಹಃಕಪ್ ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೦) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದುಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ದುಹ್ ನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘ್ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದುಹ್+ಅ-ಇದರಿಂದಲೇ ಹಾಗೆ ಘಾದೇಶ ಬಂದರೆ ದುಘ್+ಅ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ದುಹ್ ನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ದುಘ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸನಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದರೆ ಸುದುಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು 'ಸುದುಘಾಮ್' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತಿಯೋಪೇ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಿತತ್ವಂ ಚಿ ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನಪ್ರಕಾರ ಇನಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅದೇಸ್ವರವೇ ಇರುವುದು. ಗೋದುದಾಹೇ:-ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ (ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಗೋಧುಕ್. ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷದ್ವುಹ ದುಹ ಯುಜ ವಿದ ಭಿಡ ಚಿದ ಜಿನೀರಾಜಾನುಪಸರ್ಗೇಽಪಿ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಪದ್ಯಾ ವಿಶರಣ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಪೂಜಾಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿನೋಚನೇ, ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ, ದ್ವುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ದುಹ ಪ್ರಪೂರ್ಣೇ ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ, ಜಿ ಜಯೇ, ಜೀಜಾಪ್ರಾಪಣೇ, ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದಾತ್ತರಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ದುಹೋಮುಃ:- ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಭ್ಯಾದಿ(೧ನೆ) ಗಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮೇಲೆ ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಹ್ವೇ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬರುವ ಶಪ್ (ಅ) ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲ ವು (ಶ್ಲ ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಬರುವ ಲೋಪ) ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು, ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೩) ಪಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಚರಿತ ಶಬ್ದಗಳಿರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು 'ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ

ಕಾರಣವಾದ ಹೈಜ್ಞ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಹು+ಏ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವುದು, ಈಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಅಚ್ಛೇ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಒಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಹು+ಮಸ್ ಆಗುವುದು. 'ಹಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹೂ+ಮಸ್ ಈಗ ಶ್ಲೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲೋ ಬಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದರೆ ಹೂ+ಹೂ+ಮಸ್ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಚ್ಛೇ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಹು+ಹೂ+ಮಸ್ ಕುಹೋತ್ಪ್ಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕವರ್ಗ ಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಝಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಝಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬಂದರೆ ಜು+ಹೂ+ಮಸ್ ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಮಸ್ ಎಂಬುದು ಇಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಾಗಮ ಬಂದರೆ 'ಜಹೂಮಸಿ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ.

ದ್ಯವಿದ್ಯವಿಃ— ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತ ಧಾತು-ಇದರಮುಂದೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಡೋಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಭಟ್ಟೋಜೀದೀಕ್ಷಿತರು ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಗಮೇಡ್ಯೋಃ (ಉ. ಸು. ೨-೨೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹುಲಕಾದ್ಯುತೇರಪಿ ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದ್ಯು ಅಭಿಗಮನೇ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಡೋ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ಭೋಜದೇವನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವನು. ಡ್ಯೋ ಎಂಬುದು ಫಿಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ಯವಿ-ನಿತ್ಯೇನೀ ಪ್ಲಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದರೆ ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ. ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಷಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಷಿತವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಆಮ್ರೇಷಿತಕ್ಕೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ದ್ಯವಿ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಪ ನಃ ಸವನಾ ಗಹಿ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಪಾಃ ಪಿಬ |

ಗೋದಾ ಇದ್ರೇವತೋ ಮದಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಪ | ನಃ | ಸವನಾ | ಅ | ಗಹಿ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸೋಮಃ | ಪಾಃ | ಪಿಬ ||

ಗೋಃ | ದಾಃ | ಇತ್ | ರೇವತಃ | ಮದಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತರಿಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಾತುಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಸವನಾ
 ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ ಪ್ರತ್ಯುಪ ಸಮೀಪ ಅಗಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಪಿಬ |
 ಶೇವತೋ ಧನವತಸ್ತವ ಮದೋ ಹರ್ಷೋ ಗೋದಾ ಇದ್ಗೋಪ್ರದ ಏವ | ತ್ವಯಿ ಹೃಷ್ಯೇ ಸತ್ಯಸ್ಮಾಭಿ-
 ಗಾರ್ವೋ ಲಭ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಪ | ನಿಸಾತತ್ವಾದಾಪ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸವನಾ | ಸೂಯತೇ ಸೋಮ
 ಏಷ್ವಿತಿ ಸವನಾನಿ | ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೭ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಸ್ವಿಲೋಪಶ್ಚ | ಲಿತಿಲಿತಿ
 ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋಃ ಲುಕ್ |
 ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಅತೋ ಹೇಃ |
 ಪಾ. ೬-೪-೧೦೫ | ಇತ್ಯಾಭಾಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೀಯೇ ಲುತಿ ಕರ್ತವ್ಯೇಽಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೨೨ |
 ಇತ್ಯಾಭಾಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೀಯೋ ಮಕಾರಲೋಪೋಽಸಿದ್ಧವದ್ಭವತಿ | ಸೋಮಪಾಃ | ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ
 ನಿಘಾತಃ | ತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇಽಪಿ ಪೂರ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ಪಿಬೇತ್ಯಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ |
 ನ ಚ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ತದಭಾವಾತ್ | ಗಾಂ
 ದದಾತೀತಿ ಗೋದಾಃ | ಕ್ವಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೨-೭೬ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪಂ ಪರಮಸಿ ಸರೂಪಂ ಬುಧಿತ್ಯಾ ಪ್ರತಿಪದ-
 ವಿಧಿತ್ವಾದಾತೋ ಮನಿನ್ತ್ವನಿಬ್ಜನಿಪಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೭೪ | ಇತಿ ನಿಚ್ | ಕ್ವಿಸಿ ಹಿ ಘುವಾಸ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ
 ಪಾ. ೬-೪-೬೬ | ಧಾತೋರಾಕಾರಸ್ಯೇತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ರೇವಾನ್ | ರಯಿಧ-ನಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ |
 ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ವ್ಯಂ ಮತುಪ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೬ | ಇತಿ ಮತುಬುದಾತ್ತಃ | ಛಂದಸೀರಃ | ಪಾ. ೮-೨-೧೫ |
 ಇತಿ ವತ್ತ್ವಂ | ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೧-೩೭-೬ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ
 ಗುಣಶ್ಚ | ಮದಃ | ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ | ಪಾ. ೩-೩-೬೭ | ಇತ್ಯಪ್ | ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸವನಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
 ನಾವು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ |
 ಉಪಾಗಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | (ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು) ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು |
 ಶೇವತಃ—ಧನಾದ್ಯೈಶ್ಚರ್ತಯುಕ್ತನಾದ ನಿನ್ನ | (ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ) ಮದಃ—ಸಂತೋಷವು
 ಗೋದಾಃ—(ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ) ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞ
 ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಿಗೂ ಬಂದು ನಾವು
 ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಹಾಗೆ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ
 ಏಶ್ವರ್ತಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು ನಮಗೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು (ಗೋಸಂಪತ್ತನ್ನು) ಕೊಡುವವನಾಗುವೆ.

English Translation.

O Soma-drinker, come hither to our Sacrifices and Partake of the Soma; you being rich the satisfaction you get from drinking Soma is verily the cause of the gift of cattle.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಪ ಆ ಗಹಿ—ಉಪ-ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ. ಆ ಗಹಿ—ಬಾ, ಬರುವವನಾಗು.

ಸವನಾ—ಸೂಯತೇ ಸೋಮ ಏಷ್ವಿತಿ ಸವನಾನಿ (ಸವನಾ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸವನವೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಸವನತ್ರಯಗಳೆಂದೂ ಅಥವಾ ಸವನಕರ್ಮವಿರುವ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಗೋದಾಃ—ಗಾಂ ದೇವತೀತಿ ಗೋದಾಃ ಗೋಪ್ರದಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಇದರಂತೆ ಸೋಮಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸೋಮಪಾಃ—ದಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೧೭ ಇರುವುವು—

ಅಶ್ವದಾಃ | ಆತ್ಮದಾಃ | ಓಜೋದಾಃ | ಗೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಧನದಾಃ | ಬಲದಾಃ | ಭೂರಿದಾಃ | ವಸ್ತ್ರದಾಃ | ವಾಜದಾಃ | ವಾಸೋದಾಃ | ಸಹೋದಾಃ | ಸಹಸ್ರದಾಃ | ಸುದಾಃ | ಸ್ತಸ್ತಿದಾಃ | ಹಿರಣ್ಯದಾಃ | ಭೂರಿದಾಃ ||

ಇತ್—ಏವ. ಉದಾ-ಇಂದ್ರಃ ಗೋದಾಃ—ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿರುವನು. ಆದರೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರಃ ಗೋದಾ ಇತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇತ್ ಶಬ್ದವು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ರೇವತಃ—ರಯಿರ್ಥನಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ರೇವಾನ್ ತಸ್ಯ ರೇವತಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಧನವುಳ್ಳವನ (ಇಂದ್ರನ) ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉಪ.—ಇದು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿನೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸವನಾ—ಸೂಯತೇ ಸೋಮಃ ಏಷ್ವಿತಿ ಸವನಾನಿ. (ಯಾವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸವನ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಇಲ್ಲಿ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಷ್ಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಪು+ಯು. ಧಾತ್ವಾದೇವಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಯುಮೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಗೆ ಅನ ಬಂದರೆ ಸು+ಅನ, ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಸವನ ಎಂದಿರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶಬಂದರೆ ಸವನ+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂಧು ಸವನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಗಹಿ :—ಗಮ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ವಿನಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಗಮ್+ಸಿ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೭-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತೃಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಿ ಗೆ, ಹಿ, ಬಂದರೆ ಗಮ್+ಹಿ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತೃದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಎಂಬುದು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಗ+ಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ ವಿನ ಅಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಹಿ ಗೆ, ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಸಿದ್ಧವದೆ ತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಈ ಪಾದವು ಮುಗಿಯುವವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಭೀಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ಅಭೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೫) ಎಂಬ ಅಭೀಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬ ಅಭೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಈಗ ಮಕಾರ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲ ಹಿ ಎಂಬುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಮಪಾಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದರೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿರುವ ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ಸೋಮಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅವಿದ್ಯ ಮಾನವದ್ಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಪಾಃ' ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯ ವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸೋಮಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಂ, ದದಾತಿ ಇತಿ ಗೋದಾಃ (ಹಸುವನ್ನು ಕೊಡುವವನು) ಡಾದಾಇದಾನೇ ಎಂಬ 'ದಾ' ಧಾತುವು ಆಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಅತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಅಥವಾ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪದವಿಶೇಷ ವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ವಿಧಿಯು ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಿಧಿಯು. ಹೀಗೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಒಪ್ಪದೇ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಘ್ರಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿಸಾಂಹಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ದಾಪ್, ದೈಪ್ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಳಿದು ದಾ, ಅಥವಾ ಧಾ ರೂಪ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘ್ರಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಅದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ 'ಈ' ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ್ರಸಂಜ್ಞೆ ಕವಾದ 'ದಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಬರೆ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ 'ಈ' ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈತ್ವವು ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಅಲಾಶ್ರಯವಾದ ಕಾರ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನಲ್ಪಿಧಾ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ಹಲಾದಿತ್ವವನ್ನು ತರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಇದು ವಿಧಾಯಕವೆಂದೂ ನಿಯಾಮಕವೆಂದೂ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿರುವುವು. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಿಧಿಯಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕಾರ್ಯವಿಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಅತ್ಯಣೇಟ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತ್ಯಣಹಇಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಾದಿಯೂ ಏತನೂ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಹಿತವಾದ ಇಮಾಗಮವು, ಲಜ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ ನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಾದಿತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರಲಾರದೆಂದು ಶಂಕೆಬರಬಹುದು. ಆದರೂ ಎಲ್ಲಿ ವರ್ಣವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. 'ಗವೇಹಿತಂ' ಎಂದು ನಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಗೋಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಎ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದು, 'ಎಚೋಯನಾಯಾನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಏಚ್ಚಿಗೆ ಆಯಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಅಚ್ ಎಂಬ ವರ್ಣವು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಉಕ್ತವಾದ ಎ ಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗೋ ಶಬ್ದದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಹಲಾದೌಪಿತಿ' ಎಂದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿರುವುದರಿಂದ, 'ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಹಲಾಪಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಇಮಾಗಮ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಗೆ ಲೋಪಬಂದರೂ, 'ಘ್ರಮಾಸ್ಥಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯೂ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಅದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಈತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇನಾಸ್ತಿ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ಈತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ನಿಯಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೋಡುವ, ಸ್ಥಾನಿನತತ್ತ್ವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ರೂಪವು ಯಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವೋ ಅದೇ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯಸಾಧಾರಣವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡುಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮಶರೀರ. ಇದರಿಂದ ಶೋಭನಾಃ ದೃಷದಃ ಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಸಾದಸ್ಯ ಸಃ ಸುದೃಷತ್ಪ್ರಾಸದಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸಂತತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯಸಾಧಾರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಸೋಮರ್ವನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ಇರುವ ಲೋಮ, ಉಷ್ಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಳಿದ ಮನ್ನಂವು, ಅಸಂತವೂ ಸಹ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸು, ದೃಷ್‌ದ್ ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹು ವ್ರೀಹಿ ಬಂದು ಅಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುದೃಷ್‌ದ್ ಎಂಬುದು ಸ್ವತಃ ಅಸಂತವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣವೂ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾಧಾರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ತರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ, ಈತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವಸ್ತುತಃ, ಧ್ಯಾಪ್ಯೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚಿ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಧೀರ್ಧ್ಯಾಯತೇರ್ಧದಾತೇರ್ವಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ 'ಧಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಅಭ್ಯುಪಗತವಾಗಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ, ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು ಏ ವಂಚ, 'ಘುಮಾಸ್ಥಾ-' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ವ ಆದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಘುಮಾಸ್ಥಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈತ್ವಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಏವಂಚ, ಗೋದಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಅದು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲದ ಕಿತ್ತಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಈತ್ವಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಾದರೆ, ಶಂಸ್ಥಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಂಬಾಬಗೋಭೂ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸನ್ಯೇಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಈತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಿಚ್ ಬರುವುದೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಧೀರ್ಧ್ಯಾಯತೇರ್ಧದಾತೇರ್ವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಈತ್ವವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಹಲಿ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಚಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಈತ್ವೇವಕಾರಪ್ರತಿಷೇಧೋವಕ್ತವ್ಯಃ ಘೃತಂ ಘೃತಪಾನಾನ ಇತಿ ಪರ್ಶನಾತ್, ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಕ್ವಿಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಈತ್ವವು ಪ್ರವರಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ವಾರ್ತಿಕ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರಂಭ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಫಲೈಕೈಕ್ಯಾಗಿ ಪಾದಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಜಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ, ಪಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ, ಕ್ವಿಪ್ಪು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದಧಾತೇರ್ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಪೂರ್ವವಾದ ಈತ್ವವೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರಾಭಿಮತವೆಂದು ಒಪ್ಪಿ ಹಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಜಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಪಾದಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಬಾಧಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರೇವಾನ್ (ಹಣವು ಇವನಲ್ಲಿ ಇದೆ) ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತ್ವಮತುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಯಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ರಯಿ+ಮತ್-'ಛಂದಸ್ವೀರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣ ಅಥವಾ ರೇಫದ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಬಂದರೆ ರಯಿ+ಮತ್-ರಯೇರ್ಮತೌಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ೬-೧-ವಾ. ೬) ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಪ್ಪನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಆದ್ಗುಣಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ, ರೇವತ್-ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೇವಾನ್=ಇಲ್ಲಿ ರಯಿಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವಸುಡ್ಭಾಂ ಮತುಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಅಂಶೋದಾತ್ತಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ

ಶಬ್ದ, ನುಟ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಮತ್ತು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಉದಾತ್ತ-
ಮದಃ-‘ಮದೋನುಪಸರ್ಗೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಉಪಸರ್ಗಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ
ಮದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ-‘ಅಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ
ಅನುದಾತ್ತ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಅಥಾ ತೇ ಅಂತಮಾನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಂ |

ಮಾ ನೋ ಅತಿ ಖ್ಯ ಆ ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಥ | ತೇ | ಅಂತಮಾನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮ | ಸುಮತೀನಾಂ ||

ಮಾ | ನಃ | ಅತಿ | ಖ್ಯಃ | ಆ | ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥ ಸೋಮಸಾನಾನಂತರಂ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವಾಂತಮಾನಾಮಂತಿಕತಮಾನಾಮತಿಶಯೇನ
ಸಮೀಪವರ್ತನಾಂ ಸುಮತೀನಾಂ ಶೋಭನಮತಿಯುಕ್ತಾನಾಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ
ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವಿದ್ಯಾಮ | ನಯಂ ತ್ವಾಂ ಜಾನೀಯಾಮ | ಯದ್ವಾ | ಸುಮತೀನಾಂ | ಶೋಭನ-
ಬುದ್ಧೀನಾಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾಣಾಂ ಲಾಭಾರ್ಥಮಿತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಬುದ್ಧಿಲಾಭಾಯ ತ್ವಾಂ
ಸ್ಮರೇಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವಮಪಿ ನೋತಿ ಮಾಖ್ಯಃ | ಅಸ್ಮಾನತಿಕ್ರವ್ಯಾನ್ಯೇಷಾಂ ತ್ವತ್ಸ್ವರೂಪಂ ಮಾ
ಪ್ರಕಥಯೆ | ಕಿಂತ್ವಾ ಗದ್ಯಸ್ಮಾನೇವಾಗಚ್ಛ | ಅಥೇತಿ ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ
ನೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಂತಮಾನಾಂ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಾ ಇತ್ಯತಿಶಾಯೇನೇ ತಮಪ್ | ಪಾ. ೫-೩-೫೫ |
ತಮೇ ತಾದೇಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೪೯-೯ | ಇತಿ ತಾದಿಲೋಪಃ | ಅಂತೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯಂತಿಕಃ ಸಮೀಪಃ |
ಅತ ಇನಿತಸಾವಿತಿ ತನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದೂರೋತ್ಕರ್ಷಸ್ಯ ಹ್ಯವಸಾನಂ ನಾಸ್ತಿ | ಸಾಮೀ-
ಪೋತ್ಕರ್ಷಸ್ಯ ಪುನರ್ಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಮೀಪಃ ಸ ಏವ ತಸ್ಯಾಂತ ಇತ್ಯಂತವತ್ತ್ವಾತ್ಸಮೀಪಮಂತಿಕ-
ಮುಚ್ಯತೇ | ವಿದ್ಯಾಮ | ಷೇತ್ತೇರ್ಲಿಙ್ | ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈವದೇಷಾದಾತ್ಮೋ ಜಾಚ್ಛ | ಪಾ.
೩-೪-೧೦೩ | ಇತಿ ಯಾಸುಡುದಾತ್ತಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾತ್ರಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತಃ | ಸುಮತೀನಾಂ |
ಮತಿಶಬ್ದೇ ಕ್ರಿಸಂತೇಽಪಿ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿಷಭೂನೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೩-೩-೯೩ |

ಇತೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಶೋಭನಾ ಮತಿಯೇಷಾಂ ತೇ ಸುಮತಯ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಷ್ವರಾಪನಾದೇನ ನರ್ಘಸುಭ್ಯಾಢಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶೋಭನಾ ಮತಯಃ ಸುಮತಯಃ
ಇತಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೇಷ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಷ್ವರಾಪನಾದಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಷ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವೇನ | ಅತೋ ಮತುಪಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಾಚ್ಚ ಸುಮತಿಶಬ್ದಾತ್ಪರಸ್ಯ ನಾನೋ ನಾಮನ್ಯ-
ತರಸ್ಯಾಢಿತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಖ್ಯಃ | ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಲುಜಾ ಸಿಸ್ಯಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್ |
ಪಾ. ೩-೧-೫೨ | ಇತಿ ಜ್ಞೇರಜಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ |
ಇತಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೦ | ಇತೀಕಾರಲೋಪೋ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗೌ | ನ ವಾಜಯೋಗೇ | ಪಾ. ೬-೪-೭೪ |
ಇತ್ಯದಭಾವಃ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕಿ ಹೇರ್ಜಾತ್ಪಾದನುದಾತ್ತೋಪ-
ಪೇತೇತಿ ಮಕಾರಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ ಲುಗ್ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಥ—ಸೋಮಪಾನಾನಂತರ | (ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ವಯಂ—ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಂತೆ
ಮಾನಾಂ—ಅತ್ಯಂತ ಸವಿಸಾಸದಲ್ಲಿರುವ | ಸುಮತೀನಾಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ (ವಿನೇಕಿಗಳ ಅಥವಾ
ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರ) ಮನುಷ್ಯರ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು) || ವಿಷ್ಯಾಮ—ನಿನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ (ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣೆ
ಮಾಡುತ್ತೇವೆ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಮರಣೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ) |
(ನೀನು ಸಹ) ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ಅತಿ—ಬಿಟ್ಟು (ಇತರರಿಗೆ) | ಮಾ ಖ್ಯಃ—(ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು) ಹೇಳಬೇಡ |
ಆ ಗಹಿ—(ನಮ್ಮ ಸವಿಸಾಸಕ್ಕೆ) ಬರುವವನಾಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸೋಮಪಾನಾನಂತರ ನಾವು ನಿನ್ನ ಸವಿಸಾಸದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾ (ತಿಳುವಳಿಕೆ) ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ಮರಣೆ
ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವು. ಇಂತಹ ನಮ್ಮ ಸವಿಸಾಸಕ್ಕೆ ನೀನು ಬರಬೇಕು. ಇತರರಿಗೆ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸ
ಬೇಡ ಮತ್ತೂ ಅವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation.

We recognize you in the midst of the right-minded who are nearest to
you ; come to us ; do not reveal yourself to others.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಠಿನವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಲಭವಾದ ಮತ್ತು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ
ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಮುಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾ-
ಹಾರಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸ

ವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮತೀನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮು ಮತ್ತು ಮಾ ನೋ ಅತಿ ಖ್ಯಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಋಕ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದೆಂದೋ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದೋ ಋಷಿಯು ಅವಶ್ಯಕವೂ ಮುಖ್ಯವೂ ಆದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ನಿನ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮೂರು ಋಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಅಥ— ಈ ಶಬ್ದದ ಥಕಾರವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಉದಾ—ಸಚಸ್ವ-ಸಚಸ್ವಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೯) ಶ್ರುಧಿ—ಶ್ರುಧೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧) ಪೃಚ್ಛ—ಪೃಚ್ಛಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೪) ಪಿಬ-ಪಿಬಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ | ಸುಮತೀನಾಂ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. (ಪೇ. 81 ನೋಡಿ) ಮಾ—ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕಶಬ್ದವು. ಬೇಡ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ | ಅತಿ—ವಿನಹ, ಬಿಟ್ಟು ಹೊರತು, Beyond, besides &c.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಥ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುಬಾತ್ತ 'ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು-ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಅಥಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಂತಮಾನಾಂ, ಅಂತಃ ಆಸ್ಯ ಆಸ್ತಿ (ಅವಧಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಇದೆ) ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅತ ಇನಿಲೆನೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಇನಿ, ಲೆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು, ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಲಸ್ಯೇಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಂತ+ಇಕ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪)ತ್ ಮುಂದಿರುವ 'ಅ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಂತಿಕ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ದೂರದ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅವಧಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸದ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕಾದರೋ ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಧಿಯಾಗುವುದು., ಅಂತ (ಅವಧಿ) ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತಿಕ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅತಿಶಯೇನ ಅಂತಿಕಾಃ ಎಂದು ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ವಿನಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅತಿ ಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್ ಬಂದರೆ ಅಂತಿಕ+ತಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಮೇತಾ ದೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೯-ವಾ. ೯) ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಿಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಕ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಅಂತಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಷ್ಟೀ ಬಹುಪಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಮಾನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮು-ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಆದಾದಿಕ ಧಾತು ವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಜ್ ಲಕಾರವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷಾದಾತ್ಪೋಜಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಲಿಜ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ, ಯಾಸುಟ್, ಆಗಮ ಬರುವುದು ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಜಾತ್ಯೂ ಆಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ಉದಾತ್ತ. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ'

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮತೀನಾಂ-ಮತಿಶಬ್ದವು ಕ್ರಿ.ನ್ನಂತವಾದರೂ ನಿತ್ಯರ (ಆದ್ಯದಾತ್ತ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷ ಸಚಿ ಸುನ ವಿದ ಭೂ ವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ವೃಷು ಸೇಚನೇ, ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ಡುಪಚಷ್ಪಾಕೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ವೀ, ಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಪ್ರಜನಕಾನ್ತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು, ರಾದಾನೇ ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿ.ನ್ನನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮತಿ ಎಂದಾಗುವುದು- ಕ್ರಿ.ನ್ನಿನ ಇಕಾರವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ (ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು) ಸುಮತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ನೆಇ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಶೋಭನಾಶ್ಚ ತಾಃ ಮತ ಯಶ್ಚ-(ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯು) ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾತ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹೃಸ್ವವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಆದ ಸುಮತಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬ ಸ್ತೋಬಹುವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಾಮಸ್ಯ ತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಖ್ಯಃ-ಖ್ಯಾಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು ಖ್ಯಾ+ಸಿ ಚ್ಛೇಲುಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಲುಜ್ಞಾ ನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಛಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಛಿ ಬಂದರೆ ಖ್ಯಾ+ಚ್ಛಿ. ಸಿ-ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಚ್ಛಿಗೆ ಆಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಖ್ಯಾ+ಅ. ಸಿ, ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಕಿತ್ತು (ಅಥವಾ) ಜಿತ್ತು ಆದ ಅಜಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕ, ಅಥವಾ ಇಟ್ ಅಗಮ ಇವುಗಳ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಖ್ಯಾ+ಅ+ಸಿ ಇತೆಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಸೆಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುವುದು. ನಮಾಜ್ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಮಾಜ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಯೋಗವಿರುವಾಗ ಆಟ್-ಆಟ್ ಎಂಬ ಅಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ಞತ್ವದುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೦೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಹಿ-ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ಪನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಶಪ್ ಗೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ-ಹಿಯು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋರ್ಯುಲಿಕಿಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹಿ'ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ||೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಪರೇ^೧ಹಿ ವಿಗ್ರಮಸ್ತು^೨ತಮಿಂದ್ರಂ^೩ ಪೃಚ್ಛಾ^೪ ವಿಪಶ್ಚಿ^೫ತಂ |

ಯಸ್ತೇ^೬ ಸಖಿ^೭ಭ್ಯಃ^೮ ಆ ವರಂ^೯ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ^೧ | ಇ^೨ಹಿ | ವಿಗ್ರಂ^೩ | ಆ^೪ಸ್ತುತಂ^೫ | ಇಂದ್ರಂ^೬ | ಪೃಚ್ಛ | ವಿಪಃ^೭ ಚಿತಂ^೮ ||

ಯಃ | ತೇ | ಸಖಿ^೭ಭ್ಯಃ | ಆ | ವರಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರತಿ ಹೋತಾ ಬ್ರೂತೇ | ಹೇ ಯಜಮಾನ ತ್ವಮಿಂದ್ರಂ ಪರೇಹಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ ಗಚ್ಛ | ಗತ್ವಾ ಚ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಹೋತಾರಂ ಮಾಂ ಪೃಚ್ಛ | ಅಸೌ ಹೋತಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ತುತವಾನ್ ಚೇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರಶ್ನಂ ಕುರು | ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯೇ ತವ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಖಿಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗೈಶ್ಚ ವರಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಧನಪುತ್ರಾದಿಕಮಾ ಸಮಂತಾತ್ಮಯಚ್ಛತೀತಿ ಶೇಷಃ | ತಾದೃಶಮಿಂದ್ರಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ಪುನರಪಿ ಕೀದೃಶಂ | ವಿಗ್ರಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಅಸ್ತುತಮಹಿಂಸಿತಂ | ವಿಪ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಧಾವಿನಾನುಸು ವಿಗ್ರವಿಪಶ್ಚಿಚ್ಛಬ್ಧೌ ಸತಿತೌ || ವಿಗ್ರಂ ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ತುತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ಋತ್ವೀಂದ್ರಗ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಖಿಭ್ಯಃ | ಸಮಾನೇಶ್ವರೈಶ್ಚೋದಾತ್ತಃ | ಉ. ೪-೧೩೬ | ಇತಿ ಸಮಾನ ಉಪಪದೇ ಖ್ಯಾತೇರಿಣ್ | ದಿವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಸ್ತಸ್ಯ ಡಿತ್ವಾಽಽಪ್ತಿಲೋಪಶ್ಚ ಪಾ. ೬-೪-೧೪೩ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಯಲೋಪಃ | ಉಪಪದಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ-ಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯುದಕೇಷು | ಪಾ. ೬-೩-೮೪ | ಇತಿ ಸಭಾವಃ | ಅತಃ ಸಖಿಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವ್ರಿಯತ ಇತಿ ವರಃ | ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೫೮ | ಇತ್ಯಪ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದ್ಯಾದ್ಯತುಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜಮಾನನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು—

(ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ ನೀನು) ವಿಗ್ರಂ--ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ ಪರೇಹಿ--ಇಂದ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು | (ಹೋಗಿ) ಅಸ್ತುತಂ--ಶತ್ರುಗಳ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗದ (ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು) ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಪೃಚ್ಛ--ಈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ (ಕೋತೃಪು ನಿನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು) ಕೇಳು | ಯಃ--(ಯಾವ) ಆ ಇಂದ್ರನು | ತೇ--ನಿನ್ನ | ಸಖಿಭ್ಯಃ--ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ | ವರಂ--ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧನಪುತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಆ (ಯಚ್ಛತಿ)--(ಕೊಡುವನು) |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ನೀನು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ (ಮೇಧಾವಿಯಾದ) ಇಂದ್ರನ ಸವಿಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ-ಈ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೇಳು. ಇಂದ್ರನು ಹೋತೃ ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳೆನಿಸಿದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೂ ನಿನಗೂ ಧನ, ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವರಗಳನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವನು.

English Translation

Go (worshipper) to the wise (and) uninjured Indra and ask him of the (fitness of the) learned (priest who recites his praise.) Indra will bestow the best of blessings to your friends (priests).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಗ್ರಂ, ವಿಪಕ್ಷಿತಂ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಮೇಧಾವಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ ೩-೧೫) ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಮೇಧಾವಿ, ವಿವೇಕಿ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಗ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ

ತಾ ವಿಗ್ರಂ ದೈರ್ಘೇ ಜಠರಂ ಪೃಣಿಧ್ಯಾ ಆ ಯತ್ಸದ್ಮ ಸಭೃತಯಃ ಪೃಣಂತಿ || (ಋ. ಸಂ ೬-೬೭-೭) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಪಕ್ಷಿತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೨೩ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸ್ತೃತಂ—ಸ್ತೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸ್ತೃತ ಶಬ್ದದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕರೂಪವು. ನಸ್ತೃತಂ—ಅಸ್ತೃತಂ.

ಸಖಿ ಭ್ಯಃ—ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಋತ್ವಿಜರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಆ ಪ್ಯಾಯಯ ಸಖೀನ್ಸ್ರನ್ಯಾ ಮೇಧಯೇತ್ಯಾಹರ್ತ್ವಿಜೋ ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಸ್ತಾನೇ-

ನಾಪ್ಯಾಯಯತಿ || (ತೈ. ಸಂ ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ತೈತ್ತರೀಯ ಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜೋ ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಜರುಗಳು ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪರಾ—ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರಲು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಹಿ ಶಬ್ದದ ಅನುದಾತ್ತ ಇಕಾರ ದೊಂದಿಗೆ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಏಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನ

ದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ಲಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ನಂತರ ಇದು ಪ-ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಇಹಿ-ಇಣ್ ಗತೌ-ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್-ಇ+ಸಿ. ಸೇರ್ಪಡೆ ಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಹಿಯು-ಅಪಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಾಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞ ಕವಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಕ್ಷಿತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪರಾ-ಎಂಬ ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ-ಮೊದಲನೆಯ ಅನುದಾತ್ತವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪರಾಶಬ್ದದ ಆಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಎರಡನೆಯ ವಿಗ್ರಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ವಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ವಿಗ್ರಮ್-ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗ್ವಾ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಇಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತೇ-ಎಂದು ದೃಶಿಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಂತೆ ಸಕಲ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಈ ದೃಶಿಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಟಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಗ್ವಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಿ-ಗ್ವಾ+ಅ-ಯಣಾ ದೇಶದಿಂದ ಖೂಗೆ ರೇಫ ಬಂದರೆ ವಿಗ್ರ-ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವರಣವಿದ್ದರೂ ದೃಶಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕ್ಲೆಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದೂ ಕ್ಲೇಶಸಾಧ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂಲ ವಿಭುಜಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಿಸಿ ಕಪ್ರಕರಣೇ ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩ ನಾರಿಕ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವು. ಈಗ ಡಿತ್ವರಣವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದೇಹ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ವಿಶೇಷೇಣ ಗೃಣಾತಿ-(ಚಿನ್ನಾ ಗಿ ಹೇಳುವನು) ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ ಮೇಧಾವಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು-ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಅಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವು ನಿಲ್ಲುವುದು, ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ವಿಗ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಗ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ವೃಷಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಗ್ರ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ, ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೃಷಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಕಲ್ಪಗಳು ಗುರುಭೂತಗಳು ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಬಹುದು. ವಿಚಿರ್ ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ

ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಅಂದರೆ ಡಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನಾಡಿ (ಸೇರಿಸಿ)ಕೊಂಡಿರುವುದು ವಿವಿನ್ಯಕ್ತಿ-ಎಂದರೆ ವಿವೇಚನೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ವಿವಿನ್ಯಕ್ತಿ=ಪದಾರ್ಥಾನಾಂ ವಿವೇಕಂ ಕರೋತಿ (ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ವಿಗ್ರಹ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವೀ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಪದಿಕವಾದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು, ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದೆಂದೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಿಗ್ರಶಬ್ದ ನಿತ್ಯವಾದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ, ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ-ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಆಮ್ ವಿಗ್ರ+ಆಮ್. ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಸುಪ್-ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಅನುದಾತ್ಮ ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೃತಶಬ್ದದ ಅ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವು ಬರುವುದು-ಅಸ್ತೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯವೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸಾರ ಬರುವುದು. ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಋಜೈಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರ ವಿಪ್ರ ಕುಬ್ಜ ಚುಬ್ಜಪುರ ಮುರ ಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರ ಭೇಲ ಶುಕ್ರ ಶುಕ್ಲ ಗೌರವನೇರ ಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಸಖಿಭ್ಯಃ-ಸಮಾನೇಖ್ಯಶ್ಲೋದಾತ್ಮಃ (ಉ. ಸೂ ೪-೫೭೬) ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದುಡಿತ್ (ಡ್‌ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ) ಆಗುವುದು, ಉಪಪದವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, ಇಣ್ ಬಂದರೆ ಸಮಾನ ಖ್ಯಾ+ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಡಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಅಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವ ವಿಧಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಟಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಟಿ ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಯಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಉಪಪದವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಉಪಪದವಾದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯುದೇರ್ಕೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಮೂರ್ಧಾದಿಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಆದೇಶಬರುವುದು ಸಖಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಖಿ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ

ಸಮಾನೇಖ್ಯ ಸ್ವಚೋದಾತ್ಮಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪-೫೭೬) ಎಂದು ಉಪದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು, ಯ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದಕ್ಕೆ ಡಿತ್ವವೂ (ಟಿ ಲೋಪವು ಮೊದಲಿನಂತೆ) ಯ ಲೋಪವೂ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾವವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬಂದು ಸಖಿ ಎಂದಾಗುವುದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಖಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವಾಗುವುದು ಸ್ವರಮಂಜರಿಕಾರಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಮಾನ ಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೇದದಲ್ಲಿ

ನಾತ್ರ ಸಖಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವಾಗುವುದು. ವ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ವರಃ ಗೃಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೨) ಗೃಹ, ವೃ, ದೃ, ನಿಶ್ಚಿ, ಗಮ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃ+ಅ-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವರಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ವ-ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ಬ್ರುವಂತು ನೋ ನಿದೋ ನಿರನ್ಯತಶ್ಚಿದಾರತ |
ದಧಾನಾ ಇಂದ್ರ ಇದ್ಧುವಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ಬ್ರುವಂತು | ನಃ | ನಿದಃ | ನಿಃ | ಅನ್ಯತಃ | ಚಿತ್ | ಆರತ ||
ದಧಾನಾಃ | ಇಂದ್ರೇ | ಇತ್ | ದುವಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನ ಋತ್ವಿಜ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತೇ ಬ್ರುವಂತು | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುವಂತು | ಉತಮಸಿ ಚ ಹೇ ನಿದೋ ನಿಂದಿತಾರಃ ಪುರುಷಾ ನಿರಾರತ | ಇತೋ ದೇಶಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತ | ಅನ್ಯತಶ್ಚಿದನ್ಯಸ್ಮಾದಸಿ ದೇಶಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತ | ಕೀದೃಶಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಇಂದ್ರೇ ದುವಃ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ದಧಾನಾಃ ಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಇಚ್ಛಿದ್ಧೋವಧಾರಣೇ | ಸರ್ವದಾ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಕುರ್ವಂತ ಏವ ತಿಷ್ಠಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿಂದಂತೀತಿ ನಿದಃ | ನಿದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಸಿ ನುಮುಭಾವಶ್ಚಾಂಪಸಃ | ಸುಪೋನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಅನುಂತ್ರಿತಕ್ಷೇಪಸಿ ವಾಕ್ಯಾಂತರತ್ವೇನ ಸ್ವನಾಕೈಗತಪದಾನಪ್ಪರತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಮೇವ | ಅನ್ಯತಃ ಲಿತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚಿದಿತ್ಯಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥೇ | ತೇನ ನ ಕೇವಲಮಿತಿಃ | ಇತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾನ್ಯತೋಽಪಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛತೇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಸ ಏಷ ಧಾತ್ವರ್ಥಯೋಃ ಸಂಬಂಧ ಆರತೇತಿ ಲುಜಾ ದ್ಯೋತೃತೇ | ಸ ಹಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರೇ ವಿಧೀಯತೇ | ಆರತ | ಅರ್ತೇಶ್ಚಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಖಿ ಇತಿ ಲೋಡರ್ಥೇ ಲುಜ್ | ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ತಾದೇಶಃ | ಸರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರೈರ್ಗಚ್ಛತ | ಪಾ. ೩-೧-೫೬ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಋದ್ವಲೋಜಾ ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೬ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ಆಡಾಗಮಃ | ದಧಾನಾಃ | ಶಾನಚಿತ್ತಿತ್ವಾತ್ಪ್ರವ್ರಮಂತೋದಾತ್ತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರತ್ವಾದ್ಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುವಃ | ನದ್ವಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರೇ ಇತ್—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ದುವಾಃ—ಸುರಚಾರ್ಯಯನ್ನು (ಸೇವೆಯನ್ನು) | ಪಥಾನಾಃ—ಮಾಡುವ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಋತ್ವಿಜರು) | ಬ್ರುವಂತು—(ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | ನಿದಃ—(ಇಂದ್ರನನ್ನು)ನಿಂದೆಮಾಡುವ ಪುರುಷರು | ಅನೈತತ್ತ್ವಿತ್—ಇಲ್ಲಿಂದಲೂ, ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ | ನಿರಾರತ—ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇವೆಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮ ಋತ್ವಿಜರು (ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿ ಬಂಧುಜನರೂ) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಂದೆಮಾಡುವ ಪುರುಷರು ಇಲ್ಲಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ.

English Translation

Let our (priests and relatives) engaged in the service of Indra, sing his praises. O revilers, depart from (here and) every other place.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು—

(1) Wilson—Let our minsters earnestly performing his worship exclaim,—depart, ye revilers from hence and every other place (where he is adored)

(2) Dr. Sitanath—Let our revilers say--you have estranged yourself from all other (gods) because of your having preference of service only for Indra.

(3) Vedarthayatra—Whether the revilers may say to us that we might indeed be lost to all other gods by serving Indra alone.

ನಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ (ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿರುವ) ಋತ್ವಿಜರೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಋತ್ವಿಜರು ಅಥವಾ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕಿಂತಲೂ ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಜತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಸಮಂಜಸವೂ

ಬುವುದು. ಎಂದರೆ-ನೋ ನಿಧಿಃ—ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ನಿಂದಕರು, ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಂದೆಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಬ್ರುವಂತು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುವಂತು—(ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉತ ಬ್ರುವಂತು ನೋ ನಿಧಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಂದೆಮಾಡುವವರು (ಬೇಕಾದದ್ದನ್ನು) ಹೇಳಲಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದು.

ನಿಧಿಃ—ನಿಧಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ | ನಿಂದಂತೀತಿ ನಿಧಿಃ, ನಿಂದೆಮಾಡುವವರಾದುದರಿಂದ ನಿಧಿಃ ಎಂದು ಸರು.

ಅನ್ಯತಃ—ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತಃ ಬೇರೆಕಡೆಯಿಂದ ಎಂಬ ಶಬ್ದಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ

ಇತಃ ಇಲ್ಲಿಂದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಚಿತ್—ಅಪಿ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತ್—ಎವ. ಎಂದರೆ ಇದು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮವಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಾ, ಸೇವೆ, zeal, favour, preference, homage, zeal for service, gift, present ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಿಂದಂತಿ ಇತಿ (ನಿಂದಿಸುತ್ತಾರೆಂದು) ನಿಧಿಃ, ಇಂದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಂದಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ವ, ಆದರೂ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಇದಿತ್ವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಧಿಸಿರುವ ನುಮಾಗವು ಇದು ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧಿಗಳಿಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಧಿಃ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ-ಇಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಬ್ರುವಂತು ನಃ (ನಮ್ಮವರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯ.) 'ನಿದೋ ನಿರನ್ಯತ ಶ್ಚಿ ದಾರತ' (ಉತ=ಅಥವಾ) (ದೂಷಿಸುವ ಮನುಷ್ಯರೇ ಈ ದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೀವು ಹೊರಟುಹೋಗಿ, ಬೇರೆ ದೇಶವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡಿ) ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ವಾಕ್ಯ-ನಿಧಿಃ ಎಂಬುದು ಅಮಂತ್ರಿತವು. ಆದರೂ ಇದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವವಾಕ್ಯಗತನಾದ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಮಾನವಾಕ್ಯೇನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ನಾವಕ್ತವ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮-ವಾರ್ತೆ ೬) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಅನ್ಯತಃ-ಅನ್ಯಸ್ಮಾತ್=ಅನ್ಯತಃ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಬಂದಿದೆ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಲತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ. ಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಅಪಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇಶದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಈ ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಟು ಬೇರೆ ದೇಶದಿಂದಲೂ ಹೊರಡಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು

ಆರತ, ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಲುಜ್‌ನಿಂದ ತೋರುವುದು. ಈ ಲುಜ್ಜು ಧಾತುಸಂಬಂಧೇಪ್ರತ್ಯಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧) ಎಂಬ ಧಾತುಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತನಾಗಿರುವುದು. ಆರತ-ಋಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್-ಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಕಾಲತ್ರಯ (ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್-ನರ್ದವಾನ) ದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಟ್ಟಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುವುದು ಚ್ಚಿ ಲುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಲುಜ್ಜಿಗೆ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಋ+ಚ್ಚಿ+ಧ. ಧ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಸ್ಥ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಬರುವುದು. ಸರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ವರ್ತಿಭ್ಯಕ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೬) ಸ್ವ-ಶಾಸ್-ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜ್ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಅಜ್ ಬಂದರೆ ಋ+ಅ+ತ. ಋದ್ವೈಶೋಜಾಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಋವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುವಿಗೂ ದ್ವೌ ಧಾತುವಿಗೂ ಅಜ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರ್+ಅ-ತ. ಆಡಜಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂದು ಆಡಾಗಮ ಆಟಿಶ್ವ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಆಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಸ್ವರಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂದು ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಆರತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ದಧಾನಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತು, ದಧಾ ಎಂಬುದು ಅಭ್ಯಸ್ತ, ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಅಭ್ಯಸ್ತನಾನಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ದುವಃ—ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಇಸಂತವಲ್ಲದ ನಿತ್ಯ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುವಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ. || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ವರ್ಗವು ಮುಗಿದುದು

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ನಃ ಸುಭಗಾ ಅರಿವೋಚೇಯುರ್ದಸ್ಮ ಕೃಷ್ಣಯಃ |

ಸ್ಯಾಮೇದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮಣಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ನಃ | ಸು | ಭಗಾನ್ | ಅರಿಃ | ವೋಚೇಯುಃ | ದಸ್ಮ | ಕೃಷ್ಣಯಃ ||

ಸ್ಯಾಮ | ಇತ್ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಶರ್ಮಣಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ಮ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಸಯಿತೇಂದ್ರ ತ್ವದನುಗ್ರಹಾದರಿರುತ ಶತ್ರುವೋಽಪಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್
 ಸುಭಗಾನ್ ಶೋಭನಧನೋಪೇತಾನ್ನೋಚೇಯುಃ | ಉಚ್ಯಾಸುಃ | ಕೃಷ್ಣಯೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಸ್ಮನ್ನಿತ್ರ-
 ಸೂತಾ ವದಂತೀತಿ ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ತತೋ ಧನಸಂಪನ್ನಾ ವಯಮಿಂಧ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮ-
 ಕೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದಲಬ್ಧೇ ಸುಖೇ ಸ್ಯಾಮೇತ್ | ಭವೇಮೈವ | ಮುಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
 ಸನನಾಮಸು ರಯಿಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಭಗ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟು ಪಂಚವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
 ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಕೃಷ್ಣಯ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಉತ || ಏವಮಾದೀನಾಮಂತಃ | ಫಿ. ೪-೧೪ | ಇತ್ಯಂ-
 ಕೋದಾತ್ತಃ | ಸುಭಗಾನ್ | ಭಗಶಬ್ದಸ್ಯ ಕೃತ್ವಾದಿಷ್ಟು ಪಾಠಾನ್ನರ್ಜುಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಂತೋ-
 ದಾತ್ವತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚ || ಪಾ. ೬-೨-೧೧೮ | ಇತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ವತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
 ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ | ಪಾ. ೮-೩-೯ | ಇತಿ ನೆಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಭೋಭಗೋ | ಪಾ. ೮-೩-೧೭ |
 ಇತಿ ಯತ್ವಂ | ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೩-೧೯ | ಇತಿ ಯಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವತ್ತ್ವಾನ್ನ ಪುನಃ
 ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಂ | ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ | ಪಾ. ೮-೩-೩ | ಇತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತಾ | ಅರಿಃ |
 ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಅಚೇ ಇಃ | ಉ. ೪-೧೩೮ | ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ
 ವೋಚೇಯುಃ | ಉಚ್ಯಾಸುಃ | ವಚೇ ಪರಿಭಾಷಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಾಶೀರ್ಲಿಙ್ ರ್ವೀರ್ಜುಸಾದೇಶೇ | ಪಾ.
 ೩-೪-೧೦೮ | ಲಿಙ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ | ಪಾ. ೩-೧-೮೬ | ಇತ್ಯಜ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಚೇ ಉನ್ | ಪಾ. ೭-೪-೨೦ |
 ಇತ್ಯುನಾಗಮಃ | ಗುಣಃ | ಕಿದಾಶಿಷಿ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೪ | ಇತಿ ಯಾಸುಟ್ | ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ |
 ಪಾ. ೩-೪-೧೧೭ | ಇತಿ ಲಿಜಾದೇಶಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಲ್ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೨-೭೯ |
 ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಅತೋ ಯೇಯಃ | ಪಾ. ೭-೨-೮೦ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಪಾ. ೬-೧-೮೭ | ಅಜೋಽ-
 ದುಪದೇಶತ್ಯಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಲಿಜೋಽನುದಾತ್ವತ್ವಂ | ಅಜ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ತೇನ ಸಹೇಕಾರಸ್ಯ ಗುಣ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದಸ್ಮ | ದಸು ಉಪಪ್ರಯ
 ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತೆರ್ಭಾವವಿತಣ್ಣಿರ್ಭಾವದಿಷಿಯುಧೀಂದ್ರದಿಶ್ಯಾಧೂಸೂಭ್ಯೋ ಮಹ ! ಉ. ೧-೧೪೪ | ಪದಾ-
 ತ್ವರತ್ವಾದಾನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕೃಷ್ಣಯಃ | ಕ್ರಿಚ್ಕೌ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೩-೩-೧೭೪ | ಇತಿ
 ಕ್ರಿಚಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮತ್ವಾಚ್ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸ್ಯಾಮು | ಅಸ ಭುನಿ | ತ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ |
 ಪಾ. ೬-೪-೧೧೧ | ಯಾಸುಟ್ ಉದಾತ್ವತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಶರ್ಮಣಿ | ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ |
 ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಶರ್ಮ | ಅಸ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ಪಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ಮನಿನ | ನೇಡ್ವತಿ
 ಕೃತಿ | ಪಾ. ೭-೨-೮ | ಇತಿರೋಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ)ದಸ್ಮ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) | ಅರಿರುತ—ಶತ್ರುಗಳೂ
 ಕೂಡ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಭಗಾನ್—ಧನವಂತರೆಂದು ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರೆಂದು | ವೋಚೇಯುಃ-
 ಹೇಳಲಿ | ಕೃಷ್ಣಯಃ—(ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೇ ನಮ್ಮ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯವಾಗತನ್ನಾಡುವಾಗ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರಾದ)
 ಮನುಷ್ಯರು (ಅರಿತಿ ಹೇಳುವುದೇನಾಶ್ಚರ್ಯವು ?) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ (ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ) |
 ಶರ್ಮಣಿ—ಸುಖದಲ್ಲಿ | ಸ್ಯಾಮೇತ್—ಇದ್ದೇ ಇರುವೆವು |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರೆಂದು ಹೊಗಳುವರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರಾದ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರು ಆರೀತಿ ಹೇಳುವು ದೊಂದಾಶ್ಚರ್ಯವೇ ? ಇದಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನ (ಇಂದ್ರನ) ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾವು ಸುಖವಾಗಿಯೇ ಇರುವೆವು.

English Translation.

Destroyer of foes, let our enemies say we are prosperous ; let men (congratulate us) ; may we ever live in happiness through your (favour).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲಿಕೆ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಎರಡು ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಸುಭಗಾನ್—ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಧನಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಗಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಭಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥವು. **ಸುಭಗಾನ್** ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧನವುಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥವು.

ಅರಿಃ—ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನವು ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾವು ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಶತ್ರುವು (enemy) ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನಗಳು, ನಮಗೆ ಹಿತೈಷಿಗಳಲ್ಲದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರಿಃ-ಶತ್ರುವು ಎಂದು ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ “ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು, ನಮಗೆ ಆಗದವರು” ಎಂದು ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ದಸ್ಮ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶತ್ರುಣಾಮಪಕ್ಷಯಿತಃ ಶತ್ರುಗಳ ವಿನಾಶಕನೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ದಸ್ಮ ಉಪಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೂಪವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ದರ್ಶನೀಯ ಎಂದು ಸುಂದರನಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣರೂ ಕೂಡ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೫, ೧೧, ೧೨ನೆಂದು ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೮-೪ ; ೨-೯-೫ ; ೪-೧೩ ; ೫-೩೧-೭ ; ೬-೧-೧ ; ೬-೧೮-೫ ; ೭-೩-೪ ; ೭-೨೨-೮ ; ೮-೯೨-೧೮ ; ೮-೧೦೩-೭ ; ೧೦-೭-೧ ; ೧೦-೪೩-೨ ; ೧೦-೧೪೭-೫ ಈ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮೇದಂಸ್ ಧಾತುವಿನ ವಿವಿಧರೂಪಗಳಾದ ದಂಸಃ, ದಂಸನಾ, ದಂಸಭಿಃ, ದಂಸನಾಭಿಃ, ದಂಸನೈಃ, ದಂಸಯಃ ದಂಸಸಾ ಪಂಸಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. Geldner ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ master ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಕೃಷ್ಣಯಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೮) ಈ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್ಣ-ಉಳು, ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡುವ ಜನರು, ಉಳುವ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಜನರು ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವು.

ಶರ್ಮಣಿ—ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಗೃಹನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೮) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಗೃಹವೆಂದು ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮಣಿ ಇಂದ್ರನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಡಿರುವರು. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಸುಖನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೧) ಶರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉತ, ಏನಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಏನಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉತ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. **ಸುಭಗಾನ್**—ಭಗಶಬ್ದವು ಕೃತ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಜ್ಜುಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜು ಸುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕೃತ್ವಾದಿಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಕೃತ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ತಗಳಾಗುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. **ಸುಭಗಾನ್** ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನವಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರ ಅಟ್ ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಬರುವುದು, ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಭೋ, ಭಗೋ-ಅಘೋ-ಶಬ್ದಗಳ ಅಥವಾ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ರು ಗೆ ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸುಭಗಾಯ್-ಅರಿಃ, ಲೋಪಶ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ, ಪದದ ಕಡೆಯ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಲ್ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಲೋಪವು ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸುಭಗಾ+ಅರಿಃ ಈಗ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಕಸ್ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂದು ಸರ್ವದೀರ್ಘಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುವಿನ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕಾಕಾರ ಬರುವುದು, ಸುಭಗಾ ಅರಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅರಿಃ-ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಕವಚನ ಬಂದಿರುವುದು ಅಚಿ ಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಅಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋ+ಇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೇದಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. **ವೋಚೇಯುಃ**—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಆಶೀರ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ವಚ್+ರ್ಛಿ ಲಿಜ್ಯಾ ಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ

ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜ್ ಪುತ್ರಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಬಂದರೆ: ವಚ್+ಅ+ಝ-ರೇಜುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೮) ಎಂದು ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಬರುವುದು, ಜುಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭) ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಚವರ್ಗ ಟವರ್ಗಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂದು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ವಚ್+ಅ+ಉಸ್, ವಚಿ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ವ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಉಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ವ+ಉ+ಚ್+ಅ+ಉಸ್, ಆದ್ಗುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭)ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇ-ಉ-ಋಗಳಿದ್ದರೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವೋಚ್+ಅ+ಉಸ್. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಥೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋಜಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷ್‌ನ ಹಿಂದೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು, ಯಾಸ್ ಎಂಬುದು ಕಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಞಿಗೆ ಬಂದ ಯಾಸುಡಾ ಗಮವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾಗುವುದು. ಇದು ವೈಯಾಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು. ಕಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೮) ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಞ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಥೈಪದಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಯಾಸುಟ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಾಸುಟ್ ಬರುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಅಂತು ವೋಚ್+ಯಾಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಭಂದಸ್ಕುಭಯೆಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರ ವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಾಸ್ ಉಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಲಿಜಿಸ್ತಲೋಪೋನಸ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಲಿಜ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಅತೋ ಯೇ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾವಯವವಾದ ಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಬಂದರೆ ವೋಚ್+ಇಯ್+ಉಸ್-ಆದ್ಗುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂದು ಗುಣಬಂದರೆ ವೋಚೇಯುಃ-ಅಜ್ ಎಂಬುದು ಅದುಪದೇಶನಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಜ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತ. ಅಜ್-ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದೊಂದಿಗೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ದಸ್ಮ:—ದಸು ಉಪಕ್ರಯೇ ಣಿಚ್ಚತ್ಯಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಷಿಯುಧೀನ್ದಿಸಿಶ್ಯಾಧೂಸೂಭ್ಯೋಮುಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ 'ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಕೃಷ್ಣಯಃ ಕ್ವಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಚ್ ಕ್ವ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಕ್ವಿಚ್ ಬರುತ್ತೆ, ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸ್ಯಾಮ-ಅಸಭುವಿ, ವಿಧಿ ಲಿಜ್, ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ, ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಯಾಕ್ ಮಸ್-ಲಿಜಿಸ್ತಲೋಪೋನಸ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಧಾತ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಶ್ನ-ಅಸ್ ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಸ್ಯಾಮ ಎಂದಾಗು.

ವುದು. ಯಾಸುಟ್ಟು ಉದಾತ್ತ. ಸ್ಯಾಮು ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೫) ಎಂದು ನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶರ್ಮಣಿ—ಶ್ಯಾಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಹಿಂಸೆ ದುಃಖಂ(ದುಃಖವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದೆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬಂದರೆ ಶರ್ಮ-ನುನಿ ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಮನಿಸ್ತ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿತ್ಯಾದಿನಾತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾದ್ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು- || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏ॒ಮಾಶು॒ಮಾಶ॒ವೇ॑ ಭರ॒ ಯಜ್ಞ॑ಶ್ರಿಯಂ ನೃ॒ಮಾದ॑ನಂ ।
ಪ॒ತಯ॑ನ್ಮಂದ॒ಯತ್ಸ॑ಖಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಈ॒ಂ | ಆ॒ಶುಂ | ಆ॒ಶವೇ॑ | ಭರ॒ | ಯ॒ಜ್ಞಃ ಶ್ರಿ॑ಯಂ | ನೃ॒ಮಾದ॑ನಂ ||
ಪ॒ತಯ॑ತ್ | ಮ॒ಂದ॒ಯತ್ ಸ॑ಖಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಈಮಿತಿ ನಿಸಾತ ಇದಂಶಬ್ದಾರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ | ಹೇ ಯಜಮಾನಾಶವೇ ಕೃತ್ಸ್ಯಸೋಮಯಾಗ-
ವ್ಯಾಪ್ತಾಯೇಂದ್ರಾಯೇನಾ ಭರ | ಇಮಂ ಸೋಮಮಾಹರ | ಕೀದೃಶಂ ಸೋಮಂ | ಆಶುಂ ಸವನ-
ತ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಂ ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಪದ್ರೂಪಂ ನೃಮಾದನಂ ನೃಣಾಮೃತ್ವಿಗೃಜಮಾನಾನಾಂ
ಹರ್ಷಹೇತುಂ ಪತಯತ್ಪತಯಂತಂ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಂ ಮಂದಯತ್ಸಖಂ | ಯ ಇಂದ್ರೋ
ಮಂದಯತಿ ಯಜಮಾನಾನ್ ಹರ್ಷಯತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇ ಸಖಿಭೂತೋಽಯಂ ಸೋಮಃ | ತತ್ತೀತಿ-
ಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾದ್ವಾ || ಆಶುಂ | ಕೃನಾಸಾಚಿಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಷ್ | ಉ. ೧-೧ |
ಇತ್ಯುಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಆಶವೇ | ಪೂರ್ವನತ್ | ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ
ಮಾದ್ಯಂತೇನೇನೇತಿ ಮಾದನಃ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಿಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೭ | ಇತಿ ಲ್ಯುಟ್ | ತಸಿ
ಲಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಸವದಾತ್ಪದಿತಿ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪತಯತ್ |
ಪತೇರದಂತಸ್ಯ ಚೌರಾದಿಕೋ ಣಿಚ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೫ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೪೨ | ತಸ್ಯ

ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾದುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ ! ಸಾ. ೭-೨-೧೧೬ | ೧-೧-೫೬ | ಲಟಃ ಶತ್ಪಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ
 ಛಂದಸ್ಯುಭಯಭೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ಶಬಭಾವಾದೆದುಪದೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೬ | ಇತಿ ನಿಘಾ-
 ತಾಭಾವೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನೇವ ಭವತಿ | ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ
 ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ | ಪರಿ. ೩೫ | ಇತಿ ಹೇರನಿಟಿ | ಸಾ. ೬-೪-೫೧ | ಇತಿ ಲೋಪಾಭಾವಃ | ಸುಪಾಂ
 ಸುಲುಗಿತೈಮೋಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾ | ಸಾ. ೧-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಲಕ್ಷಣನಿಷೇಧಾದುದಿಗದಚಾಂ |
 ಸಾ. ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನ ನುಮ್ | ಏವಂ ಮಂದಯಚ್ಛಬ್ದೀಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮಂದಯತೀಂದ್ರೇ
 ಸಖಾ | ಸಸ್ತಮೀತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾತ್ಸಮಾಸಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತಿ ಸಸ್ತಮೀಶ್ವರವಾ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ) ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಪದ್ರೂಪವಾದ | ನೈವಾದನಂ—ಋತ್ವಿ-
 ಗ್ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದ ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಪತಯೇತ್—ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವ ಕರ್ಮ-
 ಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ಮಂದಯತ್ಸಖಂ—ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹರ್ಷ-
 ಪಡಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವ | ಈಂ ಆಶುಂ—ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಎಂದರೆ
 ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ! ಆಶವೇ—ಯಜ್ಞವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು
 ವಹಿಸುವ (ಮುಖ್ಯದೇವನಾದ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಆ ಭರ—ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವಿದು—ಎಲೈ
 ಯಜಮಾನನೇ (ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ) ಈಗ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
 ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪತ್ತಿನಿಸಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಳೆಕಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮ-
 ರಸವು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತಜನರಿಗೂ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ; ಕರ್ಮಲೋಪವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ
 ಅದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೋಮರಸವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟು-
 ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು, ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ
 ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಬೇಗನೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ.

English Translation.

Offer to Indra, pervader (of the whole Soma Sacrifice) the Soma juice
 that is present (at the three Savana ceremonies) the wealth of the Sacrifice,
 the Source of joy to men (including priests and worshipper), the favourite of
 Indra who gives happiness to the worshippers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಯಜಮಾನ ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈಂ—ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಈಂ ಎಂದರೆ ಏನಂ ಸೋಮಂ “ಸೋಮರಸವನ್ನು” ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಆಶುಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ “ಬೇಗನೆ, ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ” ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ವಿಶೇಷಣಪದವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. Geldner ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವನು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಆಶು ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ “ನೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಥ, ಚಕ್ರ, ಪಕ್ಷಿ, ದೂತ, ವಾಯು, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದು.

ನೈಮಾದನಂ—ಮದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂತೋಷಪ್ರದವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು—

ತ್ವಂ ಸೋಮ ನೈಮಾದನಃ ಪವಸ್ವ ಚರ್ಷಣೇಸಹೇ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೨೪-೪)

ತ್ವಂ ಸುತೋ ನೈಮಾದನೋ ದಧನ್ವಾನ್ ಮತ್ಸರಿಂತಮಃ | (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೭-೨)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮಾದನ ಶಬ್ದವು ಮದ್-ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು, to rejoice, exhilarate ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಪತಯತ್—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರು ಬಹುವಾಗಿ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಪತಯಂತೆಂ= ಗಂಚೈಂತಂ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಪತಯತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯಾನ್ ಪಾತಯತಿ ಹಿ ಸೋಮಃ--ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸೋಮವು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ accelerating, quickening, inspiring to friends ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆಶುಂ—ಕೈನಾಪಾಜಿ ಮಿಸ್ವದಿಸಾದ್ಯಶೂಭ್ಯಉಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕ್ಯಜ್ಜಾಕರಣೇ, ವಾಗತಿ ಗಂಧನಯೋಃ, ಪಾ ಪಾನೇ-ಜಿ ಅಭಿಭವೇ, ಡು ಮಿಜ್ಜಾಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಸ್ವದ ಆಸ್ವಾದನೇ, ಸಾಧಸಂಸಿದ್ಧಾ ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಜೌತ್ತು ಅಥವಾ ಣೆತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಾಂತ್ಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಆಶು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಆಶವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆ ತಿಳಿಯುವುದು. ಭರ-ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು-ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್-ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಹೃ+ಸಿ. ಸಿಯ ಸ್ಥಾನ

ದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಅದು ಅಸಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ-ಆದೇಶ- ಹೈ+ಹಿ, ಕರ್ಮಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್ ಬರುವುದು- ಇದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತೆ. ಹೈ+ಅ+ಹಿ-ಈಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅಥವಾ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ-ಉ-ಋ-ಲ್ಯ-ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ-ಎಂಬ ಗುಣ ಬರುವಾಗ ಅದು ಉರಣಿಸರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಋಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಣ್ (ಅ-ಇ-ಉ) ವರ್ಣಗಳು ರೇಫಶಿಸ್ತವಾಗಿಯೇ ಬರುವುವು ಇದರಿಂದ ರೇಫಶಿಸ್ತವಾದ ಆಕಾರ ಎಂದು ಆರ್ ಬಂದರೆ ಹರ್+ಅ+ಹಿ-ಈಗ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಹೈಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ-ಗೆ ಲೋಪ-ಹರ್+ಅ=ಹರ, ಈಗ ಹೈಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಭರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುಧಾತ್ವ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ನೇ-ಎಂಬ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾನಾದಾತ್ಮಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಂ-ಯಜಯಾಚಯತನಿಚ್ಛಪ್ರಚ್ಛರಕ್ಷೋನಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಜ್ ಬಂದರೆ ಯಜ್+ನ ಈಗ ಸ್ತೋಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳ ಯೋಗ ಇರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತವರ್ಗದ ಐದನೇ ಅಕ್ಷರವಾದ ನಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗದ ಐದನೇ ಅಕ್ಷರವಾದ ಜಾ ಬರುವುದು. ಯಜ್-ಜಾ-ಜಾಃಯೋಗೇಣ್ಞಃ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಜಾ-ಜಾ ಎರಡೂ ಸೇರಿದರೆ ಯಜ್ಞ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶ್ರೀಶೇನಾಯಾಂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್-ಕ್ವಿಬ್ಲಚಿಪಚ್ಛಯಾತಸ್ತುಕಟಪುಜಾಶ್ರೀಣಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚಿ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಶ್ರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಗ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶ್ರೀಃ-ಎಂದು ಪಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಯಜ್ಞಶ್ರೀಃ ಇದರ ಮುಂದೆ-ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಟ್ಟಾಗ ಯಜ್ಞಶ್ರೀ+ಅಮ್-ಈಗ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭೃನಾಂಯೋರಿಯಜುವಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭)ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ಇ-ಉ. ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ಭ್ರಾಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಅಂಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಯಜ್-ಉ ನಜ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು-ಅಂದರೆ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ-ಇಯಜ್ ಉಕಾರಕ್ಕೆ-ಉನಜ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಬಂದು ಯಜ್ಞಶ್ರಿಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩)ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಮಾದ್ಯಂತೇ ಅನೇನ (ಈ ಸಾಧನದಿಂದ ಹರ್ಷಿಸುವರು) ಇತಿ ಮಾದನಃ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ನೈಮಾದನಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಪತಯತ್-ಪತಗತ್ ಧಾತುವು ಚುರಾದಿ(೧೦ನೇ ಗಣ)ಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸತ್ಯಾಪ, ಪಾಶ, ರೂಪ, ವೀಣಾ, ತೂಲ, ಶ್ಲೋಕ, ಸೇನಾ, ಲೋಮ, ತ್ವಚ, ವರ್ಮ, ವರ್ಣ, ಚೂರ್ಣ, ಚುರಾದಿಭ್ಯೋಣಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬ

ದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಲೋಂತ್ಯಾತ್ಯುರ್ದುಲಸಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೬೫) ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪತ್ ಎಂಬ ಲಿರುವ ಮಧ್ಯದ ಅಕಾರವು ಉಪಧಾ ಆಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೯) ಇತ್ತು ವಾ ಣಿಚ್ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಅಕಾರ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋನಲ್ಪಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೬) ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆ ಆಗುವುದು, ಅಲಾಶ್ರಯ (ವರ್ಣಾಶ್ರಯ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ 'ಅ' ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ, ಅಕಾರವಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆಗ, ತ್ ಎಂಬುದು ಉಪಧೆಯಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಅ ಎಂಬುದು ಉಪಧೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪತಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟಿನ್ನಿ ಟ್ತರೆ ಲಟಿತ್ಯತ್ಯಶಾನೇಚಾ ವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ ಆದರೂ ಭಂದಸ್ಯುಭಯೇಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಕರ್ದರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಾಣಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅದುಪದೇಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ ತಾಸ್ಯನುಧೇ ಪಾತ್ಯೇನ್ನಿ ದದುಪದೇಶಾಲ್ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತನುಹ್ನಿಚೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅರ್ಥಧಾತುಕನೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ-ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿ ಯಾಗಿಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಣಿಚ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಣಿಚ್ಚಯಕ್ಕೆ (ಪತಿ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಆದರೂ ಸರ್ದೇವಿಧಯಚ್ಛಂದಸಿವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ ೩೫) ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಣಿ ಲೋಪವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ-ಪತಿ+ಅತ್-ಗುಣ ಆಯಾ ದೇಶ ಗಳು ಬಂದರೆ ಪತಯತ್-ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಸುಸಾಂಸು ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು, ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೩) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಸು-ಔ-ಜಸ್, ಅಮ್-ಔಟ್-ಎಂಬ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಮ್ ಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ಬಂದರೆ ಉಗಿವಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೦) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯ ಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ ನ ಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೂ ಕಡೆಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ನ ಲುಮಕಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಲುಕ್-ಶ್ಲ-ಲುಪ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯ

ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಉಗಿಡಚಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಮಂದಯತ್' ಶಬ್ದವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವು, ಮಂದಯತಿ ಸಖಾ (ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿರುವುದು) ಸಪ್ತಮಿಾ ಶೌಂಭೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು, 'ಸಪ್ತಮಿಾ' ಎಂದು ವಿಭಾಗವಾಡುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸುಬಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಈ ವಿಭಕ್ತವಾದ 'ಸಪ್ತಮಿಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಬಂದಿರುವುದು. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮಿಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ರಾಜಾ ಹಸ್ತಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಬ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ ಪೀತ್ವಾ ಶತಕ್ರತೋ ಘನೋ ವೃತ್ರಾಣಾಮಭವಃ |
ಪ್ರಾವೋ ವಾಜೀಷು ವಾಜಿನಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಪೀತ್ವಾ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತ ೨ ಕ್ರತೋ | ಘನಃ | ವೃತ್ರಾಣಾಂ |
ಅಭವಃ ||

ಪ್ರ | ಅವಃ | ವಾಜೀಷು | ವಾಜಿನಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಮಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಮಂಶಂ ಪೀತ್ವಾ ವೃತ್ರಾಣಾಂ ವೃತ್ರನಾಮಕಾಸುರಪ್ರಮುಖಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಘನೋಽಭವಃ || ಹಂತಾಭೂಃ | ತತೋ ವಾಜೀಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವಾಜಿನಂ ಸಂಗ್ರಾಮವಂತಂ ಸ್ವಭಕ್ತಂ ಪ್ರಾವಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಿತವಾನಸಿ || ಅಸ್ಯೇತೀದಂಶಜ್ಜೇನ ಪ್ರಯೋಗಸಮಯೇ ಪುರೋದೇಶಸ್ಥಃ ಸೋಮೋ ನಿರ್ದಿಶ್ಯತೇ ನ ತು ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತಃ ಸೋಮಃ ಪರಾಮೃಶ್ಯತೇ | ಅತೋಽನನ್ಯಾದೇಶತ್ಯಾನ್ನಾತ್ರೇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ | ಪಾ. ೨-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಶಾದೇಶಃ | ಅತೋ ನ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಕಿಂತು ತ್ಯದಾ-

ದೈತ್ಯೇ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦೨ | ಹಲಿ ಲೋಪೇ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦೩ | ಅಕಾರಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತ-
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೂಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ನುದ್ಯುಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೭೧ | ಇತಿ ನಿಭಕ್ತಿ-
ರುದಾತ್ತಾ | ಪೀತ್ವಾ | ಪಿಬತೇಃ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯೇ ಘನಾಸ್ಥಾದಿನೇತ್ಯಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ
ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ ಪರಾಮಂತ್ರಿತಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಘನಃ | ಮೂರ್ತೌ ಘನಃ | ಸಾ. ೩-೩-೭೭ | ಇತಿ
ಹಂತೇರ್ಧಾತೋಃ ಕಾಠಿನ್ಯೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಾದಿತ್ವಾದಜಂತಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ |
ವಾಜೇಷು | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಾಜಿನಂ | ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ನೀನು) ಅಸ್ಯ—
ಈ ಸೋಮರಸದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು | ಪೀತ್ವಾ—ಪಾನಮಾಡಿ | ವೃತ್ತಾಣಾಂ—ವೃತ್ತರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ
(ಶತ್ರುಗಳ) | ಘನಃ—ಸಂಹಾರಕನು | ಅಭವಃ—ಅಗು | (ಮತ್ತು) ವಾಜೇಷು—(ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ನಾವು
ಮಾಡುವ ಅನೇಕ) ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಜಿನಂ—ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾದ ನಮ್ಮ ವೀರನನ್ನು)
ಪ್ರಾವಃ—ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುವವನು. ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನಿನಗಾಗಿ
ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ವೃತ್ತರೆಂದು ಹೆಸರಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡು
ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ನಾವು ಹೋರಾಡುವ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನವನಾದ ನಮ್ಮ ಯೋಧನನ್ನು ಶತ್ರುಬಾಧೆಯಿಂದ
ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

O (Indra) performer of many deeds, having drunk of this (Soma), you
have become destroyer of our enemies headed by Vritra and protected our
warrior in battles.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಸೋಮರಸದ, ನಿನಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸದ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಂತಂ
ಎಂಬ ಕದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಈ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ
ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಪಕ್ಷೀನಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಯಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗ

ಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಮುಂ ಸೋಮಂ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಒಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಕ್ರತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಶತಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ hundred, thousand ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಮತ್ತು ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಆ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರು ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರುವನೆಂದೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಬೇರೆ, ಪುರಾಣಾದಿ ಆಧುನಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಬೇರೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಅವನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಎರ್ಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಅಷ್ಟೇಕೆ? ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿರುವಷ್ಟು ಮತ್ತಾವ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರಾಣಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವು ಅಂತಹ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧೀನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ ಶತಕ್ರತುಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ವೃತ್ರಾಣಾಂ—ವೃತ್ರನೆಂಬವನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯನು. ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಮಳೆಯನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟುವನೆಂದೂ, ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವೃತ್ರ ಶಬ್ದವು ಮಳೆಯೆಂಬ ಉಪಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ತತ್ಕೋ ವೃತ್ರಃ | ಮೇಘ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೋಽಸುರ ಇತ್ಯೈತಿ-
ಹಾಸಿಕಾಃ | ಅಸಾಂ ಚ ಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಭಾವಕರ್ಮಣೋ ವರ್ಷಕರ್ಮ
ಜಾಯತೇ | ತತ್ರೋಪಮಾರ್ಥೇನ ಯುದ್ಧವರ್ಣಾ ಭವಂತಿ || (ನಿ. ೨-೧೬)

ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು—ವೃತ್ರನೆಂದರೆ ಯಾರು? ವೃತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮೇಘವೆಂದೂ, ಇತಿಹಾಸಕರ್ತರು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಮಗನಾದ ಓರ್ವ ದೈತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಜಲವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳ (ನೀರು ಮತ್ತು

ಮಿಂಚುಗಳ) ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಳೆಯು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶಿಡಿಲು ಮಿಂಚು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಉಪಮಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಗುಡುಗು, ಶಿಡಿಲು, ಮಿಂಚು ಇವುಗಳ ಆರ್ಭಟದಿಂದಲೂ, ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದಲೂ, ರಭಸವಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವ ನೀರಿನ ಧಾರೆಗಳಿಂದಲೂ, ಉಂಟಾಗುವ ಮಳೆಯು ಕೋಲಾಹಲದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಯುದ್ಧದಂತೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಈ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಗಿರುವ ಮೇಘಗಳೇ ವೃತ್ತನು. ಆಗಾಗ ಧಳಧಳನೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಮಿಂಚೇ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು. ಶಿಡಲಿನ ಭಯಂಕರವಾದ ಧ್ವನಿಯೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಯೋಧರ ಆರ್ಭಟವು. ಈ ಶಿಡುಲುಮಿಂಚುಗಳ ಆರ್ಭಟವು ಮಳೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಮಳೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಾನಂತರ ಇವುಗಳ ಆರ್ಭಟವು ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಮಳೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಹಾ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಕಪ್ಪುಗಿರುವ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದಮೇಲೆ ಅವನು ತಡೆಗಟ್ಟಿದ್ದ ಮಳೆಯು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವುದೆಂದು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಾಸುರರ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣನೆಮಾಡಿರುವುದು. ವೃತ್ತಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮವಾಚಕಗಳಾದ ಮೂನತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೨) ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಭಾಗವತಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತನು ತೃಷ್ಣುಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗನೆಂದೂ ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ವರ್ಣನೆ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಸ್ಯ-ಇದಿ-ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು, ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಗಮ-ಇನ್ದ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ-ಈಗ ಇಂದ್ರೀಃ ಕಮಿರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ.೪-೫೯೬) ಇಂದ್ರಿ-ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ-ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಮಿಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕ್ ಮತ್ತು ಇ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಮ್ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದ್+ಅಮ್=ಇದಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು-ದಶಪಾದೀಕಾರರು ಇಣೋ-ದಮಕ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಣ್ಗತಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ದಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಇದಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಇದಂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವ ಸೋಮವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಸೋಮವು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ವಾದೇಶ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುವಿಕೆ

(ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ಸ್ಯಕಾರ್ಯಾಂತರಂವಿಧಾತುಂವುನರುಸಾದಾನಂ ಅನ್ವಾದೇಶಃ), ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣತಕ್ಕ ಸೋಮವು ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೋದಿಸಿದೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದಾ (ಪಾ. ಸವ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯವಾದ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ಯ' ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೩) ತೈದಾದಿಗಣಪರಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಯೇಕವಚನ ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪಷ್ಮಿಗೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಇದ+ಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಿಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಯ ಎಂದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪುನ್ಮೈದುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಉಠ್, ಇದಮ್, ಪದ್ಮನ್ನೋಮಾಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರುಪದಾದಿಗಳು, ಅಪ್, ಪುಮ್-ರೈ-ದಿವ್-ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಸ್ಮನಾಮಸ್ತಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ. ನಂತರ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸಾ ಸಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಘೂಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿ ಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದು ಪೀತ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪೀತ್ವಾ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣದಿಂದ ಪೀತ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶತಕ್ರತೋ-ಸಂಚಿವಿಂಶತಿತ್ರಿಂಶಚ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ಪಂಚಾಶತ್ಸಪ್ತಶತೈತಿ ನವತಿ ಶತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೫೯) ಈ ರೂಢಿಶಬ್ದಗಳು ನಿಸ್ಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು, ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಶದಶತಃ ಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಶ ಆದೇಶವೂ ಬಂದು ಶತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ-ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಉಣಾದಿಗಳು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ. ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಕೃಜ್ಞಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಜ್ಞಃ ಕತಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೭) ಕೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತುಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತುಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃ+ಅತು-ಯಣಾದೇಶ ಕ್ರತುಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಅನುನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ಘನಃ-ಮೂರ್ತಾ ಘನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೭೭)ಕಾರಿಣ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವಾಗ, ಹನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಘನಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಘನಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಶಾದಿಭ್ಯೋಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ಚತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಚ್ಚತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವಾಜೇಷು-ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿ
ಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವಾಜ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯ
ದಾತ್ತ. ವಾಜನಂ, ವಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಃಪರಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ತ್ವಾ ವಾಜೇಷು ವಾಜಿನಂ ವಾಜಯಾಮಃ ಶತಕ್ರತೋ |
ಧನಾನಾಮಿಂದ್ರ ಸಾತಯೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ತ್ವಾ | ವಾಜೇಷು | ವಾಜಿನಂ | ವಾಜಯಾಮಃ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ
ಶತಕ್ರತೋ ||
ಧನಾನಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಸಾತಯೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಯುಕ್ತ ಯದ್ವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾನಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಧನಾನಾಂ
ಸಾತಯೇ ಸಂಭಜನಾರ್ಥಂ ವಾಜೇಷು ಯುದ್ಧೇಷು ವಾಜಿನಂ ಬಲವಂತಂ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೋಕ್ತ-
ಗುಣಯುಕ್ತಂ ತ್ವಾಂ ವಾಜಯಾಮಃ | ಅನ್ವಂತಂ ಕುರ್ಮಃ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಟೆತ್ತಾರಿಂಶತ್ಸು
ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಸು ಪೌಂಸ್ಯೇ ಮಹಾಧನೇ ವಾಜೇಃಗೃಹ್ಣಿತಿ ಪಠಿತಂ | ಅಷ್ಟಾಪಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವನ್ನ-
ನಾಮಸ್ತಂಭೋ ವಾಜಃ ಪಾಜ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಉರು ತುವೀತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾದಶಸು ಬಹುನಾಮಸು ಶತಂ
ಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಪಠಿತಂ | ಅಪೋಃಷ್ಠ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಕ್ತು ಕ್ರತುರಿತಿ
ಪಠಿತಂ | ಕೇತಃ ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಕ್ರತುರಸುರಿತಿ ಪಠಿತಂ || ತ್ವಾ |
ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ವಾಜೇಷು | ವಾಜ ವ್ರಜ-
ಗತೌ | ವಾಜಯೇತಿ ಗಮಯೇತಿ ಶರೀರನಿರ್ವಾಹಮನೇನೇತಿ ವಾಜೋ ಬಲಮನ್ವಂ ವಾ | ಣ್ಯಂತಾತ್ಕರಣೇ
ಘೋ | ತತ್ರ ಇತ್ಯುರಸ್ಯಾಪವಾದೇ ಕರ್ಷಾತ್ಪತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ತಸ್ಯಾಪ್ಯಪವಾದತ್ವೇನ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾಭ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾಜಯಾಮಃ |
ವಾಜೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಾಜನಾನ್ | ತಂ ಕುರ್ಮ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೇ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬,

೫-೬ | ಇತಿ ಏಚ್ | ಇಷ್ಟವಣೌ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫-೧ | ಇತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನರತೆ ಇಷ್ಟವದ್ಭಾವಾ-
ದ್ವಿನ್ಮತೋರ್ಲೂಕ್ | ಸಾ. ೫-೩-೬೫ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ಲುಕ್ | ಟೀಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೫ | ಇತ್ಯೇಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಏಚ್ಛಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಶವಃ ಸಿತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇ-
ಣಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾಸ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತಃ | ಶತಕ್ರತೋ | ಆಮಂತ್ರಿತ-
ನಿಘಾತಃ | ಧನಾನಾಂ | ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸಾತಯೇ | ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾವೂತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಕ್ಕೆತಿ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ |
ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಧನಾನಾಂ—ಧನಾದಿವ್ಯವ್ಯಗಳ | ಸಾತಯೇ—ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ | ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಜಿನಂ—ಬಲಶಾಲಿಯಾದ | ತಂ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಗುಣಯುಕ್ತನಾದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
ವಾಜಯಾಮಃ—ಅನ್ನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು (ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಪಶುವುತ್ರಧನಾದಿಸಂತಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವು.

English Translation.

O Indra performer of many sacrifices (or one endowed with great wisdom), we offer sacrificial food to you who are powerful in battles, for the acquisition of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಾಜಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ. ವಾಜಯಾಮಃ—ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ
ಕಾರರು ಅನ್ನವಂತಂ ಕುರ್ಮಃ—ಅನ್ನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಾಜಯಾತಿ-
ರರ್ಚಯೇತಿಕರ್ಮಾ, ಸ್ತುತುಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಬಲಿನಂ ಕುರ್ಮಃ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಲಶಾಲಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಜ, ಶತ, ಕ್ರತು, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತ
ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ—

ವಾಜೇ—ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯-೧೯)

ನಾಜಃ—ಅಂಥ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯-೪)

ಶತ—ಉರು ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಬಹುವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩-೧)

ಕ್ರತುಃ—ಅಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧) ಮತ್ತು—

ಕೇತಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩-೧೭)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಾ-ತ್ವಾವೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲರತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿಯೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮತ್ ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ, ನಾ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ವಾ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಅನುದಾತ್ತವು. ನಾಜೇಷು-ವಜ್ರವೇಷು-ಧಾತು ವಾಚಯತಿ-ಗಮಯತಿ ಶರೀರನಿರ್ವಾಹಂ ಅನೇನ (ಶರೀರದ ನಿರ್ವಾಹವನ್ನು ಈ ಸಾಧನದಿಂದ ಹೊಂದಿಸುವನು) ಇತಿ ನಾಜಃ ಅಂದರೆ-ಬಲ-ಆಧವಾ ಅನ್ನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಜ್ರಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಚಿಚ್ಚತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ-ಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತೇ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು, ಕೇರಣಿಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ-ವಾಚ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ಗತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಕರ್ವಾತ್ಪ್ರತೋಘಾಂತಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷಧಾತು, ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಇನೇರತರ ಮುಂದೆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ನಾಜಯಾಮಃ,-ನಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ (ಅನ್ನವು ಅಥವಾ ಬಲವು ಇವನಿಗೆ ಇದೆ) ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರುವುದು, ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಯನಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಮವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅಥವಾ ಮವರ್ಣ ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳು ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಬಂದರೆ ನಾಜನತ್. ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಉಗಿದಚಾಂಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವೂ ಬಂದು ನಾಜನಾನ್ತ್ ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಪುನಿತ್ಯಪ್ಯಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ, ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಜವಾಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು ವಾಜವಂತಂ ಕುರ್ಮಃ (ಅನ್ನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಲವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ತ್ತೇವ) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬ ಮ ೫-೬) ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಕರೋತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಚಿಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಾಜವತ್+ಅಮ್+ಣಿಚ್, ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಣಾನಿಷ್ಠ ವತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫-ಮ-೧) ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು. ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿನೈತೋರ್ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಇಷ್ಯನ್, ಈಯಸುನ್ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿನ-ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂದು ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ಪ್ರವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಲುಕ್ಪ್ರಾಣಿನಿಷ್ಠ ವತ್ ಎಂಬ ಅತಿ ದೇಶದಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವತ್-ಎಂಬ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ವಾಜ+ಇ ಎಂದಿರುವುದು, ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಇಷ್ಯನ್-ಇಮನಿಚ್-ಈಯಸು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗವಯವವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಾಜಿ-ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಡುತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಬಂದರೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ ವಾಜಯ+ಮಸ್, ಆತೋದೀರ್ಘೋ ಯೇಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೧) ಯೇಷಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೃಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ವಾಜಯಾಮಸ್-ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವಾಜಯಾಮಃ ಶವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಮಃ ಎಂಬ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು, ತಾಸ್ಸನುಬಾತ್ತೇತ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾಪಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಅನುದಾತ್ತಸಾಮಾನ್ಯವು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ವಾಜಯಾಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಶತಕ್ರತೋ -ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಧನಾನಾಂ-ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಸಾತಯೇ, ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಂದರೆ ಉಪಿತಯೂಪಿಜೂಪಿಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ತಯಿತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸೂತ ||

ಯೋ ರಾಯೋ ಽವನಿರ್ಮಹಾಸ್ತುಪಾರಃ ಸುನ್ವತಃ ಸಖಾ |

ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ರಾಯಃ | ಅವನಿಃ | ಮಹಾನ್ | ಸುಪಾರಃ | ಸುನ್ವತಃ | ಸಖಾ |
ತಸ್ಮೈ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಾಯತ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರೋ ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯಾವನೀ ರಕ್ಷಕಃ ಸ್ವಾಮೀ ನಾ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ |
ಹೇ ಋತ್ವಿಜಸ್ತತ್ವೀತ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತ | ಕೀದೃಶ ಇಂದ್ರಃ | ಮಹಾನ್ ಗುಣೈರಧಿಕಃ ಸುಪಾರಃ
ಸುಷ್ಮ ಕರ್ಮಣಃ ಪೂರಯಿತಾ ಸುನ್ವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಖಾ ಸಖಿವತ್ಪ್ರಿಯಃ || ರಾಯಃ | ಊಡಿ-
ದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ನುಮ್ಯಭ್ಯ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವನಿಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಪ್ರೀತಿತ್ವಪ್ಪವಗಮ-
ಪ್ರವೇಶಶ್ರವಣಸ್ವಾಮ್ಯರ್ಥಯಾಚನಕ್ರಿಯೇಚ್ಛಾದೀಪ್ಯ ನಾಪ್ತ್ಯಾಲಿಂಗನಹಿಂಸಾದಹನಭಾವವೃದ್ಧಿಷು
ಚೇತ್ಯಸ್ಮಾದರ್ಶಿಸ್ಯಭ್ಯಧ್ಯಧಮ್ಯಮ್ಯಶ್ಯವಿತ್ತ್ವಭ್ಯೋಽನಿಃ | ಉ. ೨-೧೦೩ | ಇತ್ಯನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪಾರಃ | ಸ್ವಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾಣಿಜಂತಾತ್ಕರ್ತರೀತ್ಯನುವೃತ್ತಾ | ಸಾ. ೩-೧-೬೮ |
ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸುನ್ವತಃ | ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ |
ಸಾ. ೬-೧-೧೭೩ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಸಖಾ | ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಕ್ತೋದಾತ್ತಃ | ಉ. ೪-೧೩೬ |
ಇತಿರ್ಣಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಯಲೋಪಃ | ಸಶಬ್ದಸ್ಯ ಚೋದಾತ್ತಃ | ಡಿತ್ತಾಪ್ತಿಲೋಪಃ
ತಸ್ಮೈ | ಅದಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ತ್ಯಜಿತನಿಯಜಿಭ್ಯೋ ಡಿತ್ | ಉ. ೧-೧೩೧ | ಇತಿ ತನೋತೇರದಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಡಿತ್ತಾಪ್ತಿಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ತಚ್ಚಬ್ದ ಉದಾತ್ತಃ | ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ-
ನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿರ್ನಿಭಕ್ತಿರಿತಿ | ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪ್ರಥಮೈಕವಚನೇಽವರ್ಣಾಂತತ್ವಾನ್ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣ | ಸಾ. ೬-೧-೧೮೨ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ |
ಇಂದ್ರಾಯ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋ ರಸ್ತ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕರ್ಮಣಾ
ಯಮಭಿಸ್ತೃತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ | ಸಾ. ೧-೪-೩೨ | ಇತ್ಯತ್ರ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ.
೧-೪-೩೨-೧ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ಗಾನಕ್ರಿಯಯಾ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವೇನ ಚತುರ್ಥೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ—ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ) ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ರಾಯಃ—ಐಶ್ವರ್ಯದ |
ಅವನಿಃ—ಸಂರಕ್ಷಕನೋ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯೋ | ಮಹಾನ್—ಗುಣಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಮಹನೀಯನೆಂದು ಕರೆಯ-
ಲ್ಪಡುವನೋ | ಸುಪಾರಃ—ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪೂರೈಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ |
ಸುನ್ವತಃ—(ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಸಖಾ—
ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೋ | ತಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ (ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ)
ಗಾಯತ—ಸೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರನು ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳ ರಕ್ಷಕನು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯು ; ಮಹಾಗುಣಶಾಲಿಯು, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನ್ಯೂನಾತಿರಕ್ತಗಳಲ್ಲದಂತೆ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವವನು ; ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ತುಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಗಾನಮಾಡಿರಿ.

English Translation

Sing (to) that Indra who is protector (or lord) of wealth, who is great (with many virtues) the perfecter of good deeds, the friend of the worshipper.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಇದೇ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು—

ಯೋ ರಾಯೋಃ ನಸಿರ್ಮಹಾನ್ತಸ್ತಸಾರಃ ಸುನ್ವತಃ ಸಖಾ | ತಮಿಂದ್ರಮಭಿ ಗಾಯತ

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೨-೧೩)

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಮೇಧಾಶಿಫಿಃ ಕಾಣ್ವಿಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಒಂದೆರಡನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತಮಿಂದ್ರಮಭಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು—ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ರಾಯಃ—ಧನದ ಎಂದರ್ಥವು ಅವನಿಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ರಕ್ಷಕಃ-ರಕ್ಷಕನು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರ್ಥವಾಡಿದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಅರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು—“ ಅವನಿಃ | ಪೃಥಿವೀನಾಮೈತತ್ | ಆಶ್ರಯೇತ್ವಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ಇಂದ್ರೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ಯಥಾ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮಾಶ್ರಯೇತ್ಸದ್ವದಾಶ್ರಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ” ಎಂದರೆ ಅವನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಭೂಮಿಯು ಹೇಗೆ ಧನಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಧನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಭೂತನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ರಾಯಃ ಮತ್ತು ಅವನಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಪವೆಂಬುವ ತ್ರಿಮಾತ್ರಾಕಾಲಸೂಚಕವಾದ ೩ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ಮರತಾನುದಾತ್ತ ಚಿಹ್ನೆಗಳೊಡನೆ ಬರೆಯುವುದು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು—ಋಗ್ವೇದೇ ಜಾತ್ಯಸ್ವರಿತಾತ್ಪರಕ್ರೋದಾತ್ತೇ ವಾ ಸ್ವರಿತೇ ವಾ ಸರೇ ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮುಚ್ಚಾರಣೇಯೇ ಇತಿ ಬೋಧಯಿತುಂ ತಾದೃಕಸ್ಥಲೇ ತತ್ಸ್ವರಸ್ಯಾವ್ಯತ್ಯಾದಿಬೋಧನಾಯಾಂಕಾನ್ವಿತಸ್ಯ ಸ್ವರಚಿಹ್ನಾನಿ ಲಿಖ್ಯಂತೇ ಸ ಚ ಕಂಪೆ ಇತಿ ವ್ಯವಹ್ರಿಯತೇ ತತ್ರತ್ಯ ಉಚ್ಚಾರಣವಿಶೇಷೋ ವೈದಿಕೈಃ || ತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಕಂಪಸ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಶೇಷೋಽತ್ರ ಅನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯೈಃ ಶ್ಲೋಕೇನ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ಸ ಇತ್ಥಂ—ಕಂಪೋಽಶೇಷಗ್ರಹೇ ಕ್ವಾಪಿ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ ವಾ ಪುರಾತನೇ | ಪೃಥಕ್ತೇ ಧೃಷ್ಯತಾಯಾಂ ವಾ ಹರಿಣರ್ಕ್ಷಂಹಿತೋದಿತಃ | ಇತಿ | ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು Macdonell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು—**Rayah 3 Avanih;** a peculiar way of marking the accent; the rule is that when on independent **Svarita** immediately preceds an **Udatta** it is accompanied by the sign of the numeral 3 if its vowel is long (and by 1 if it is short e. g. **Apsv 1 Antah;**) the figure being marked with both the **Svarita** and the **Anudatta**.

ಮಹಾನ್ + ಸುಪಾರಃ = ಮಹಾನ್ತುಸಾರಃ ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ಮತ್ತು ಸುಪಾರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವಾಗ ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ನ್ + ಸು = ನ್ + ತ್ + ಸು = ನ್ತು ಎಂದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವೆಂದು ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಋಗ್ವೇದ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯದಲ್ಲಿ (ಋ. ಪ್ರಾ. ೪-೧೫) ಹೇಳಿರುವರು. ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕಷ್ಟವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಸುಪಾರಃ—ತೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು, ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು, ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು “ಕರ್ಮವನ್ನು” ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘Carrying well across (to the other bank)’, leading to Success ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ತಸ್ಮಾದ್ವಾಯ ಗಾಯತೆ—ಈ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೪ ಮತ್ತು ಅಥರ್ವಣ. ೨೦-೬೯-೭ ಈ ಮಕ್ಕುಗಳ ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಯಃ-ತ್ಯಜಿತನಿಯಜಿಭ್ಯೋ ಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ಯಜ ಹಾನೌ, ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ-ಯಜದೇವಪೂಜಾದೌ ಈ ಮೂರುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿ ಅದ ಅಜ್ಗೆ ಶೋಷ. ಯ್ + ಅದ್ = ಯದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಉಣಾದಿಗಳು ಅತ್ಯೈತ್ವನ್ನೆಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಈ ಶಬ್ದದಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ ಗೆ ಆಕಾಪೇಶ ಯ್ + ಅ + ಸು. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಆಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ

ಬಂದು ಒಂದೇ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಯ+ಸು ಈಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಗೆ ರು ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನವಾದ ದ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಆಕಾರ ದ್ ಸ್ಥಾನದ ಅನುದಾತ್ತ ಆಕಾರ ಇನೇರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾನದಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನ್ಯಾಯವಾತ ಸ್ವರಿತವಾಗಬೇಕು. ಅದರೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಃ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ, ಇನ್ನು ಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಯಃ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯದ ಕಾರ್ಯವಾದ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತ್ರೈಪಾದಿಕಕಾರ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಯ+ರಾಯಃ ಎಂದು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ರುತ್ವವೂ ತ್ರೈಪಾದಿಕವೇ ಆದರೂ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ಪನ್ನವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ರೋಃ ಉತ್ಪನ್ನ ಭವತಿ ಎಂದು ಈ ರುವನ್ನೇ ಉಸ್ಥೇಶ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ನಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ಪನ್ನ ಬಂದರೆ ಯ+ಉ+ರಾಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅ+ಉ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅದ್ವೇಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಯೋ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಉಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ಬಂದ ಓಕಾರವು ನೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂ ಚ ಯೋ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು

ರಾಯಃ—ರಾತೇರ್ಧೈಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ರಾ ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಧೈಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಧೈಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಚಿುಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಐ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟೆ ಆದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ರ್+ಐ= ರೈ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಎಕವಚನ ಜಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೈ+ಅಸಿ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐ ಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ. ರಾಯಸ್, ಸ್ಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ರಾಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ರಾ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಅದರೆ ಊಡಿಹಂ ಪದಾಡ್ಯವು ನೈದ್ಯಭೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ದನಾಮ ಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಯಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ರಾಯಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಅವನಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ರಾಯಸ್+ಅವನಿ. ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ. ಇದು ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದರೂ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತೋರೋರಪ್ತುತಾದೆಪ್ಲುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರು ಗೆ ಉ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಗಳೆರಡರ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ರು ಗೆ ಉ ಆದೇಶ. ರಾಯಃ+ಉ+ಅವನಿಃ ಈ ಉಕಾರ ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರು

ವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ವ್ಯಂಜನಮನುದಾತ್ತಂ ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ರಾಯ+ಉ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರ. ಈ ಓಕಾರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತಾಕಾರ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತ ಉಕಾರ ಇವೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವದಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ರಾಯೋ+ಅವನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ರೂಪವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಓ+ಅ ಎರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಓಕಾರ ಒಂದೇ ಬರುವುದು. ಇದು ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತ ಉಭಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಧರ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರಿತವು ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಏಕಾದೇಶ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಈಗ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸ್ವರಿತೋವಾನುದಾತ್ತೇ ಪದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. ಈ ಸ್ವರಿತವು ಜಾತ್ಯಸ್ವರಿತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಿದ್ದರೆ ಸ್ವರಿತಾವಯವಗಳಾದ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆಗುವುದು ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನ್ನೂ ತೋರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದು ವರ್ಣದಿಂದ ಉದಾತ್ತವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಆವೃತ್ತವಾದ ವರ್ಣದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಆಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಅಂಕಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವರು. ಅದನ್ನು ವೈದಿಕರು ಕಂಪ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಕಂಪವು ಇಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ೩ ಎಂಬ ಅಂಕಿಯನ್ನು ಯೋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಂಕಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅವನಿ:- ಅವ-ರಕ್ಷಣ ಗತಿಸ್ಪೀತಿ ತೃಪ್ತ್ಯವಗಮಪ್ರವೇಶಶ್ರವಣಸ್ವಾಮ್ಯರ್ಥಯಾಚನಕ್ರಿಯೇಚ್ಛಾದೀಪ್ತ್ಯನಾಪ್ತ್ಯಾಲಿಂಗನಹಂಸಾದಾನಭಾವವೃದ್ಧಿಷು ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರ್ತಿ ಸೃ ದೃ ಧ ಮ್ಯಮ್ಯ ಶ್ಯ ವೀತ್ಯಭ್ಯೋನಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೦) ಋಗತೌ-ಸೃಗತೌ-ಧೃಗೌ ಧಾರಣೇ-ಧಮಿ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರೋಕ್ತ ಧಾತು, ಅವಗತೌ, ಅಶಭೋಜನೇ ಅವರಕ್ಷಣೇ-ತ್ವಾಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಎಂಬೀ ಎಂಟುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಧಾತುವಿಗೆ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅವನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ-ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಸುಪಾರಃ-ಸ್ಯಾಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಛಿಚ್ಛತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತಿಚ್ಛಿಚಿತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪಾರಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದರ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚಾದಿಗಣಸೂತವಾದ ಪಾರಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಣೇರ ನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿರೋಪ ಬಂದರೆ ಪಾರ-ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸುಸ್ತತಃ-ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮನನ್ನು

ಹೊಂದದ ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು-ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುನ್ವತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಪಷ್ವೇಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಖಾ-ಸಮಾನೇಖ್ಯಶ್ಲೋ ಪಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದೋಪಪದಕ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ-ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸಾದೇಶ ಇವು ಬರುವುವು-ಇದರ ವಿನರಣೆಯು ಈನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ತಸ್ಮೈ-ತ್ಯಜಿತನಿಯ ಜಿಭ್ಯೋಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ಯಜ್-ತನ್-ಯಜ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತನ್+ಅದ್-ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಃ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ-ತ್+ಅದ್ =ತದ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರಬಂಧ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಅದರ ಮೇಲೆ-ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಅಕಾರಾದೇಶ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ-ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ' ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಜಕೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃಸ್ಮೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೪) ಹ್ರಸ್ವಾ ಕಾರಾಂತಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಟಿಗೆ ಸ್ಮೈ ಬರುವುದು-ತಸ್ಮೈ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಸ್ಮೈ-ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿನಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತವಿಂಬಹವಚನ-ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ತೈಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ-ತತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನ ಗೋತ್ಸನ್ನಾವರ್ಣರಾಡಜ್ಞ್ಯು ಜ್ಞ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಂದ್ರಾಯ-ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು-ಋಜೇಂದ್ರಾಗ್ರ ವಜ್ರ ವಿಸ್ತ ಕುಬ್ರ ಜುಬ್ರ ಪ್ಷುರಖುರ ಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರಭೇಲ ಶುಕ್ರಶುಕ್ಲ ಗೌರವನೈರ ಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ-ಕರ್ಮಣಾ ಯನುಭಿಷ್ಠೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ಮವ್ಯಂ (ಪಾ. ಮ. ೧-೪-೩೨) ಕ್ರಿಯೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದು-ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಇಂದ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಚತುರ್ಥೀಸಂಪ್ರದಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೩) ಅನಭಿಹಿತಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. || ೧೦ ||

೪ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೪ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೂ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೪ನೆಯ ವರ್ಗವೂ ಮುಗಿದುದು.

|| ಓಂ ||

ಐ ದ ನೆಯ ಸೂ ಕ್ತ ವು.

ಅ ತ್ವೀತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ದಶರ್ಚಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಂ ದಶೇತ್ಯನುವೃತ್ತಾನಾ ತು
ಯುಂಜಂತೀತ್ಯೇವಮನುಕ್ರಾಂತತ್ವಾತ್ | ಋಷಿಚೈಂದೋದೇವತಾನಿನಿಯೋಗಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ |
ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಅತಿರಾತ್ರೇ ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯೇ ನೈತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯೋಽಯಂ
ತೃತೀಃ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡ ಅ ತ್ವೇತಾ ನಿ ಸೀದತ | ಅ. ೬-೪ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು.

ಅ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಮಂಡಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು
ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ
ಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇರುವವು. ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತ
ದಂತೆಯೇ ಇರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು—ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ
ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ ಎಂದು
ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕಾನುವಾದದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ,
ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠ, ಮಹಾವ್ರತ, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗದ
ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ, ಸ್ತೋಮ, ವಿಷ್ವತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪಾರಿಭಾಷಿಕಶಬ್ದ
ಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ವಿನಿಯೋಗದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಈ
ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ
ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ
ಕ್ರಮವನ್ನೂ ನಾವು ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಮುದ್ರಿಸಲಿರುವ ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ
ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ (ಸಂಗ್ರಹ
ರೂಪವಾಗಿ) ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ, ಮೋಡತೀ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಅಪ್ಸೋರಾತ್ಮ, ಮು,
ವಾಜಸೇಯ ಎಂಬ ಏಳು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ (ಭಾಗ. ೧. ಪೇಜು ೮೬೭) ಹೇಳಿರು
ವೆವು. ಈ ಏಳು ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೇ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ
ರುವುದು. ಉಳಿದ ಆರು ಯಾಗಗಳು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವವು.

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ, ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ—ಈ ಯಾಗಗಳು ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಷಳಹ (ಆರುದಿನಗಳ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಷಳಹಯಾಗವೆಂದರೆ ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗವಿಶೇಷವು. ಷಡಹಸೋಮಯಾಗವು ಅಭಿಪ್ಲವ, ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಉಭಯತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಳಹಃ, ಅಂತರತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಳಹಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ, ಆರುದಿನಗಳ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆಯೂ ಉಳಿದ ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು, ಐದು, ಆರು ಈ ದಿನಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಉಕ್ತ್ಯವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಂತೆಯೂ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಾಗದ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮರೂಪಜ್ಯೋತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಆರು ದಿನಗಳ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಂತೆಯೂ ಉಳಿದ ಎರಡು, ಮೂರು, ಐದು, ಆರನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ್ಯಯಾಗದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಂತೆಯೂ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಾಗದ ಮಧ್ಯದ ದಿನವು ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನವು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅಂತರತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಮದಿನಗಳು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಥಮ, ತೃತೀಯ, ಪಂಚಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಲ್ಲಿ (ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಉದ್ಗಾತೃಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ರಥಂತರವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ರಥಂತರಪೃಷ್ಠಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಷಷ್ಠದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ಬೃಹತ್ಪೃಷ್ಠ ದಿನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂರನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪೃಷ್ಠ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವೈರೂಪ, ವೈರಾಜ, ಶಾಕ್ವರಥೈವತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷಸಾಮಮಂತ್ರಗಳು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತ್ವೇವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ | ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾ ಋಚಾಂ
ಸಂಖ್ಯಾ ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತ ಇತಿ ||

ತೃಚನೆಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಯನ್ನು ಒಂದಾನರ್ತಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಚವನ್ನು ಅನೇಕ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬಹುದು. ಉದಾ.— ಒಂದು ತೃಚದಲ್ಲಿ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಯುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು,

೧, ೨, ೩; ೩, ೨, ೧; ೧, ೩, ೨; ೨, ೧, ೩; ೨, ೩, ೧; ೩, ೧, ೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದಲೂ.

೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕ ಆವೃತ್ತಿ
ಗಳಿಂದಲೂ,

ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೃಚನೇಂಬ ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಅಥವಾ ೧, ೨, ೩, ೩, ೩
ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಮೂರಾದರೆ
ಒಂದು ವಿಷ್ವುತಿಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋಮಕ್ಕೂ ಇಂತಹ ವಿಷ್ವುತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ
ಅನೇಕವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕಿನ ತೃಚನನ್ನು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧ
ವಿಧವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪಠಿಸುವುದೇ ಸ್ತೋಮವೆನಿಸುವುದು. ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ, ಸಪ್ತದಶಃ,
ಏಕವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಣವಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಃ ಎಂದು
ಒಂಭತ್ತುವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಿರುವುವು. ತ್ರಿವೃತ್ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ತೃಚನನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ
ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮದ
ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಒಟ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೯ ಆಗುವುದು. ಪಂಚದಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ
ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮದ ಹೆಸರಿಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಎಂದರೆ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೫ ಋಕ್ಕುಗಳೂ
ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇರುವುವು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದುದರಿಂದ
ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ
ಒಂದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕ್ಲೃಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ
ಋಕ್ಕುಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮಗಳ ವಿಷ್ವುತಿಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

(೧)	ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮ—ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೯ ಋಕ್ಕುಗಳು.		
(೨)	ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ	೧೫	೨೨
(೩)	ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ	೧೭	೨೨
(೪)	ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮ	೨೧	೨೨
(೫)	ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮ	೨೭	೨೨
(೬)	ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ	೩೩	೨೨
(೭)	ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ	೪೫	೨೨
(೮)	ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮ	೪೫	೨೨
(೯)	ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮ	೪೮	೨೨

ಈ ರೀತಿ ೯ ಸ್ತೋಮಗಳ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು
ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ವುತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದರೆ ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮ

ದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂ ದೊಂದು ವಿಷ್ಣುತಿಯ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಗೂ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿರು
ವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲ, ೨೭ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗುವವು.
ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋಮಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳ
ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

I ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತಿನೀ (೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

II ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು
ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ದಶಸಪ್ತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೩) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ
(೪) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ಮಾ
ಎಂದು ಏಳು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IV ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಿಃ (೪) ಸೂರ್ವಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು
ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

V ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VI ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಸಮತ್ಯಂಶಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ (೪) ಪ್ರತ್ಯವ
ರೋಹಿಣೀ (೫) ಅಂತಿಮಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VII ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಷ್ಣುತಿ ಇರುವುದು.

VIII ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನಿರ್ಮಾಧ್ಯಾ (೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IX ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವವು.

ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆಯು.

ಈಗ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳ ಮತ್ತು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಸಹಿತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಮುಂದೆ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋಮಗಳ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಯತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೃಚದ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು (ಮಾತ್ರ) ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿಃ |

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿಃ |

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪರಾಚೀಭಿರುದ್ಯತೀ ತ್ರಿವೃತ್ತೋ ವಿಷ್ವತಿರಿತಿ |

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ತೃಚದ ಮೂರು ಋಕ್ಗಳನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುವನು ಎಂದು. ಪರಾಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಎಂದು. ಅದುದರಿಂದ ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಪರಾಚೀಭಿಃ ಎಂದೂ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಗಳನ್ನೂ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು —

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ ೧, ೨, ೩ ,,

ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಋಕ್ಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಿದರೆ ಇದು ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಕ್ರಮವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಆತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಗಳು ಒಂದು ತೃಚವು. ಅದನ್ನು ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀವಿಷ್ವತಿಯ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪಠಿಸಿದರೆ—

(೧) ಆತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ..... || ೧ ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಷಾಂ..... || ೨ ||

(೩) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಅಭುವತ್.... || ೩ ||

ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಪರ್ಯಾಯವಾಗುವುದು. ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಾಗುವುದು.

ಇದೇ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಕ್ರಮವು—

ದ್ವಿತೀಯಾ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ವಿಷ್ಣುತಿಃ | ಅವರ್ತನೀಯತ್ವಚಿಹ್ನಾನ್ಯತ್ವರೂಪೇಣ

ಸಕೃತ್ಪಾಲೇ ಪ್ರಥಮಾಃ ಪರ್ಯಾಯಃ ||

ತಥೈವ ಪುನಃ ಪಾಲೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ||

ತಥೈವ ಪುನಃ ಪಾಲೇ ತೃತೀಯಃ ಪರ್ಯಾಯಃ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡನೆಯ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಿಂದ ಮೊದಲಿನವರೆಗೆ ಪ್ರತಿಲೋಮಕ್ರಮ ದಿಂದ ಎಂದರೆ ೩, ೨, ೧ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಿಂದ ತೃತೀಯದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧

ಉದಾಹರಣೆ—

(೧) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ || ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ || ೨ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ || ೧ ,,

ಈ ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಉದ್ಯತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು.

ಈಗ ಇದೇ ತ್ರಿವೃತ್‌ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ವಿಷ್ಣುತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು.

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪೆರಾಜೀಭಿಃ || ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ

ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ ||

ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥ-

ಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ || ಇತಿ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಪೆರಾಜೀಭಿಃ || ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ

ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವೇದದ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬ

ದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ—

(೧) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ..... || ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ..... || ೨ ,,

(೩) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್.... || ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸಾ

ಪ್ರಥಮಾ, ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ || || ದ್ವಿತೀಯ

ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯದ ಮಧ್ಯದ (೨ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊನೆಯ (೩ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು

ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮೊದಲನೆಯ (೧ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ಇದರ ಕ್ರಮವು ೨, ೩, ೧, ಉದಾ—

(೧) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ.....|| ೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್.|| ೩ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ.....|| ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ತಿಸೃಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಯೋತ್ತಮಾ ಸಾ ಪ್ರಥಮಾ, ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ, ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸೋತ್ತಮಾ|| ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ (೩ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೂ, ಮೊದಲ (೧ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯದ (೨ ನೆಯ) ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು, ಇದರ ಕ್ರಮವು ೩, ೧, ೨, ಉದಾ—

(೧) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್....|| ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ..... || ೧ ,,

(೩) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ..... || ೨ ,,

ಇದು ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯವು. ಈ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಸೇರಿ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ತಮದ ಕುಲಾಯನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಾಗುವುದು.

ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ವಿವರಣೆಯು.

ಈ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ೭ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೬ನೆಯ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಸ್ತೋಮದ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುತಿಯು ೩ ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೂ ೧೫ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಿಭ್ಯೋ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ ||

ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃಚದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ ಕ್ರಮವು—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ಉದಾ—

(೧) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕು ||

(೨) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ,,

(೩) ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತ || ೧ ,,

(೪) ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ || ೨ ,,

(೫) ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ || ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಭೋಗ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ||
ಎರಡನೆಯ ಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು
ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ
ಕ್ರಮವು. ೧, ೨, ೩, ೪, ೫, ಉದಾ—

(೧)	ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ	೧	ನೆಯ ಋಕ್ಕು
(೨)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೩)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೪)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೫)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ ೩		,,

ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿ—ಪಂಚಭೋಗ ಹಿಂಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ||
ಮೂರನೆಯ ಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ
ಋಕ್ಕನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ, ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ
ಕ್ರಮವು ೧, ೨, ೩, ೪, ೫, ಉದಾ—

(೧)	ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿಷೀದತೆ	೧	ನೆಯ ಋಕ್ಕು
(೨)	ಪುರೂತಮಂ ಪುರೂಣಾಂ	೨	,,
(೩)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ ೩		,,
(೪)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ ೩		,,
(೫)	ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆಭುವತ್ ೩		,,

ಈ ಮೂರು ಪರ್ವಾಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದ ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಕ್ರಮವು.
ಇದರಂತೆ ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ವಿಷ್ಣುತೀಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾ-
ವಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ವಿಷ್ಣುತೀಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಪರ್ವಾಯ
ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಯ ರೀತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವು ಈಗಿತಿ ಇದೆ—

I ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮಕ್ಕೆ—

- (೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತಿನೀ (೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂದು
ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವು.

(೧) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ—

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ—೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

(೨) ಪರಿವರ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ ,,

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೨, ೧ ,,

ಈ ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿರುವುವು. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

(೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೨, ೩, ೧ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೩, ೧, ೨ ,,

II ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ
ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

(೧) ಒಂದನೆಯ ಪಂಚಪಂಚನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

ಇದು ಪಂಚಪಂಚನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯ ಪಠನಕ್ರಮವು.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯತೀಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

(೩) ಮೂರನೆಯ ಉದ್ಯತೀದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯ ಕ್ರಮವು—

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,

ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ,,

ಇವು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದ ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳ ಕ್ರಮವು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ—

(೧) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ದ್ವಿತೀಯಾ

(೩) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೪) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ

(೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ಮಾ ಎಂದು ಏಳು

ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವು—

- (೧) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ . ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೨) ದಶಸಪ್ತಾನಾಮಿಕಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೩) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೪) ಸಪ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೫) ಅನಾಮಿಕಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩ ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೬) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,
- (೭) ಭಸ್ಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ,
 ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ—೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ,,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ,,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ—೧, ೨, ೩, ೩, ೩, ,,

IV ಏಕವಿಂಶತ್ತೋಮಃ---

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠತೀ (೪) ಸೂರ್ವಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩	ನೆಯ ಪುಕ್ತುಗಳು
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

(೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩,	"
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

(೩) ಪರಿಷ್ಠತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

(೪) ಸೂರ್ವಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

V ತ್ರಿವಿಂಶತ್ತೋಮಃ---

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೩,	"
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

(೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩,	"
ದ್ವಿತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,	"
ತೃತೀಯಪರ್ವಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,	"

VIII ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ತಿಂಶಸ್ತೋಮಃ---

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನಿರ್ಮಧ್ಯಾ (೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೨, ೩,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧,
 ೨, ೩, ೩, ೩,

(೨) ನಿರ್ಮಧ್ಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೩,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,
 ೩, ೩, ೩, ೩,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧,
 ೨, ೩, ೩, ೩,

(೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೨, ೩,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,
 ೩, ೩, ೩, ೩,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೨,
 ೩, ೩, ೩,

IX ಅಷ್ಟಾಚತುರ್ವಿಂಶತ್ತಿಂಶಸ್ತೋಮಃ-

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು

(೧) ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೩, ೩, ೩, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,
 ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,
 ೩, ೩, ೩, ೩, ೩,
 ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧,
 ೨, ೨, ೨, ೩, ೩, ೩,

(೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ ಎಂಬ ವಿಷ್ವತಿಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,

೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨

”

ದ್ವಿತೀಯ ಪರ್ಯಾಯ---೧, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨, ೨,

೨, ೨, ೨, ೨, ೨,

”

ತೃತೀಯ ಪರ್ಯಾಯ---೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧, ೧,

೧, ೧, ೨, ೨, ೨, ೨,

”

ಸ್ತೋಮಗಳು, ಅವುಗಳ ವಿಷ್ವತಿಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವೊಂದೆ ಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ತಾಂತ್ರಿಕಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮವು ಪ್ರಾತಸ್ಥವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅಭಿಷ್ಠವ ಷಡಹ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಥವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಅವುಗಳ ಜತೆಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಸ್ತೋಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಯ ಗಾನಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃಮೊದಲಾದ ಪವರು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಮನಾಗುವಂತೆ ಕೆಲವು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಜರು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಕ್ಲಾಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಉದ್ಗಾತೃ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಕರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅಷ್ಟೇಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಮೈತ್ರಾವರುಣಾದಿಗಳು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಕ್ಲಾಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿ ಎಂದೂ ಅದರಂತೆ ಕ್ಲಾಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಆವಾಪೆ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಪ್ರಸಕ್ತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಆವಾಪಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳ ಪಠನೆಗಾಗಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ಯು-ಮೂತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು (ಮ. ಸಂ. ೧-೪ ರಿಂದ ಮ. ಸಂ. ೧-೯ರ ವರೆಗಿನ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಆವಾಪಕಕ್ಕಾಗಿ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದಲ್ಲ. ಉದ್ಗಾತೃ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಕರು ಎಷ್ಟು ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರೋ ಅಷ್ಟೇ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು (ಸುರೂಪಕೃತ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟೇ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು. ಈ ರೀತಿ ಆವಾಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು —

ನಿತ್ಯಾಧಿಕಂ ಸ್ತೋಮಕರಣಾತ್ಪಂಚ ಸಪ್ತದಶೇ ನನೈಕಮಿಂಶೇ ದ್ವಾದಶ ಚತು-

ರ್ವಿಂಶೇ ಪಂಚದಶ ತ್ರಿಣವ ಏಕನಿಂಶತಿಂ ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶೇ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಂ ಚತು-

ಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶೇ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಮಷ್ಟಾಚಿತ್ವಾರಿಂಶೇ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆವಾಪವು ಎಂದರೆ ಅಧಿಕಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆಗಳ ಪಠನೆಯು ಐದು

ಋಕ್ಕುಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಆನಾಸವು ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ; ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ; ತ್ವಿಣವಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳು ; ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು ; ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ; ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಋಕ್ಕುಗಳು, ' ಎಂದು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ— “ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಚ್ಚಂಸಿನಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಸ್ತೋಮ ವೃದ್ಧಾನಾವಾಪಾರ್ಥಾನಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯ ಇತ್ಯಾದೀನಿ ಪಟಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಂ, ಆತ್ಮೇತಾ, ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಏಕಾಹೋತಿರಾತ್ರ ಆದೌ ಪ್ರಾಯಶ್ಚೇಯ ಏಷೋಂತ್ಯ ಉದಯನೀಯೋ ವ್ಯಕ್ತೋ ಮಧ್ಯೇಹೀನೇಷು ವೈಶ್ವಾನರ ಎಷ ಏವ ತಾವಂತರೇಣ ವ್ಯೂಳ್ಯೋ ದಶರಾತ್ರ ಏಷಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸತ್ಪಾಣಾಂ ತತ್ಪ್ರಾಪಾಪಸ್ಥಾನಮೂರ್ಧ್ವಂ ದಶರಾತ್ರಾದೇಕಾಹಾರ್ಥೇ ಮಹಾವ್ರತಂ ಪ್ರಾಗೈಶರಾತ್ರಾದಿತರೇಷಾಮಹ್ನಾಂ ದ್ವೈಹಾರ್ಥೇ ಗೋಆಯುಷೀ ತ್ರೈಹಾರ್ಥೇ ತ್ರಿಕದ್ವೈಕಾ ಅಭಿಪ್ಲವ-ತ್ಯಹಂ ಪೂರ್ವಂ ತ್ರಿಕದ್ವೈಕಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಚತುರಹಾರ್ಥೇ ತ್ರಿಕದ್ವೈಕಾ ಮಹಾವ್ರತಂ ಚ ಪಂಚಾಹಾರ್ಥೇಭಿಪ್ಲವಸಂಚಾಹ ಉತ್ತಮಸ್ಯ ತು ಪಷ್ಯಾತ್ಪ್ರತೀಯಂ ಸವನಂ ಪಳೇಹಾರ್ಥೇಭಿಪ್ಲವಃ ಪಳೇಹ ಏವಂ-ನ್ಯಾಯಾ ಅನಾಪಾ ಪಳಹಾಂತಾಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪೂರ್ಣಃ ಪೂರ್ಣಶ್ಚ ಪಳೇಹ-ಸ್ತಂತ್ರತಾಮೇವ ಗಚ್ಛತೀತಿ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಹಾವ್ರತವೆಂದರೆ— ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನೇ ಹದಿಮೂರು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಒಂದುದಿನವ ಮಾಡುವರು. ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಸೋಮಯಾಗವು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುದಿನ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಯಾಗವು ಹದಿಮೂರುದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದು- ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವು. ಅತಿರಾತ್ರಯಾಗದಂತಿರುವುದು. ಅತಿರಾತ್ರಯಾಗವೆಂದರೆ— ಸಪ್ತಸೋಮಯಾಗಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವು. ಮಧ್ಯದ ಹತ್ತುದಿನಗಳಿಗೆ ವ್ಯುಳ್ಳವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯಬೇಕಾದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಗೋಆಯುಷೀ ಎಂಬ ಎರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನವಾದಮೇಲೆ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದೊಳಗಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಹದಿನೈದುದಿನಗಳ ಯಾಗವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡರ ಜತೆಗೆ

ಶ್ರಿಕದ್ರುಕವೆಂಬ ಮೂರುದಿನಗಳ ಯಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಶ್ರಿಕದ್ರುಕವೆಂದರೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹವೆಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಗದ ಮೊದಲಮೂರು ದಿನಗಳು. ಹದಿನಾರುದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಶ್ರಿಕದ್ರುಕ ಮತ್ತು ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹದಿನೇಳು ದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹದ ಮೊದಲ ಐದು ದಿನಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹದಿನೆಂಟುದಿನಗಳ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹದ ಆರುದಿನಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಇದ ಶಂತಿಯೇ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಗಣನೆಮಾಡಬೇಕು. ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಭಾಗ (Original Sacrifice)	ವಿಕೃತಿಯಾಗವು ಮತ್ತು ದಿನಸಂಖ್ಯೆ (Altered Sacrifice)
ಸೋಮಯಾಗ....	ದ್ವಾದಶಾಹಸೋಮಯಾಗ (೧೨-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಮಹಾವ್ರತ=	ತ್ರಯೋದಶಾಹ (೧೩-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಗೋಆಯುಷೀ=	ಚತುರ್ದಶಾಹ (೧೪-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಶ್ರಿಕದ್ರುಕ (ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹದ ಮೊದಲ ಮೂರು ದಿನಗಳು) =	ಪಂಚದಶಾಹ (೧೫-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಶ್ರಿಕದ್ರುಕ+ಮಹಾವ್ರತ=	ಷೋಡಶಾಹ (ಅಥವಾ ಷೋಡಶೀ ೧೬ ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಐದು ದಿನಗಳು =	ಸಪ್ತದಶಾಹ (೧೭-ದಿನಗಳು)
ಸೋಮಯಾಗ+ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹಪೂರ್ತಿ ಎಂದರೆ ಆರು ದಿನಗಳು =	ಅಷ್ಟಾದಶಾಹ (೧೮-ದಿನಗಳು)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾಹ, ತ್ರಯೋದಶಾಹ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದ್ವಾದಶರಾತ್ರಿ, ತ್ರಯೋದಶರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಸೂಕ್ತ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹ, ಪೃಷ್ಠವಷಡಹ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಮಹಾವ್ರತ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ತೋಮ, ವಿಷ್ಕುತಿ, ಪರ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ವಾಚಕರ ಅವಗಾಹನೆಗಾಗಿ ಇದುವರೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಗ್ರಂಥ ವಿಶ್ವರಭಯದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಕಟ್ಟಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಾನುವಾದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈಗ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೯, ೧೦ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

॥ ಋಷಿ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆ ತ್ವೇತಾ ನಿ ಸೀದತೇಂದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ |
ಸಖಾಯಃ ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ | ತು | ಆ | ಇತ | ನಿ | ಸೀದತ | ಇಂದ್ರಂ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಗಾಯತ ||
ಸಖಾಯಃ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ತುಶಬ್ದಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ | ದ್ವಾಭ್ಯಾನ್ವಾರ್ಜಭ್ಯಾಮನ್ವೇತುಮಿತಿಶಬ್ದೋಽಭ್ಯಸನೀಯಃ |
ಹೇ ಸಖಾಯ ಋತ್ವಿಜಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಸ್ಥಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛತಾಗಚ್ಛತ | ಆದರಾರ್ಥೋಽಭ್ಯಾಸಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ
ವಿಷೀದತ | ಉಪನಿಶತ | ಉಪವಿಶ್ಯ ಚೇಂದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುತ |
ಕೀದೃಶಾಃ ಸಖಾಯಃ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ತ್ರಿವೃತ್ತಂಚದಶಾವಿಸ್ತೋಮಾನಸ್ಥಿನ್ನರ್ಮಣಿ ವಹಂತಿ
ಪ್ರಾಪಯಂತೀತಿ || ಆ ತು ಆ ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ಇತ | ಇಹ್ ಗತೌ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ |
ಪಾ. ೬-೩-೧೩೫ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನಿ | ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ಸೀದತ |
ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾಮ್ನಾದಾನ್ದ್ಯಶೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭-೩-೭೮ | ಸದೇಃ ಸೀದಾದೇಶಃ | ಸದೇರಪ್ರತೇಃ |

ಪಾ. ೮-೩-೬೬ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವತ್ಸಂ | ಅಭಿ | ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮಿತಿ ವಚನಾತ್ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹುಸ್ಯಧ್ಯಕ್ರಿತ್ವುಭಾಯಾವಾಪದಿಯಕ್ರೀಣೀಭ್ಯೋ
ನುನ್ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಇತಿ ಸೌತೇರ್ಮನ್ವತ್ಯಯಾಂತಃ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ |
ಸ್ತೋಮಂ ವಹಂತೀತಿ ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ | ವಹಿಹಾಧಾಙ್ಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ | ಉ. ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯೇಸು-
ಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ತತ್ರ ಣಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರತ ಉಪಧಾಯಾಃ | ಪಾ. ೭-೨-೧೧೬ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ |
ಕೃಮುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ |
ಉ. ೪-೨೨೬ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕಸೂತ್ರಾತ್ಸಮಾಸ ಆದ್ಯದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋಮವಾಹಸಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊಗಳುವ | (ಹೇ)
ಸಖಾಯಃ—ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ (ಮಿತ್ರಜರೆ) | ತು—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಅ ಅ ಇತ—ಬನ್ನಿ ಬನ್ನಿ (ಬಂದು)
ನಿ ಸೀದತ—ಕೂತುಕೊಳ್ಳಿರಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ—ಸೋತ್ರಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನ
ಮಾಡಿರಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮಿತ್ರಜರೇ, ನೀವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವರಾ
ಮದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬೇಗನೆ ಬನ್ನಿ. ಬಂದು ನಿಮ್ಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡಿಸೋಮ (ಸ್ತೋತ್ರ) ಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ.

English Translation.

O friends, (priests), come hither quickly offering praises; sit down and
sing repeatedly the praises of Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅ-ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆದರದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಆಹಾನಿ | ಗೃಧ್ರಾಃ | ಪರಿ | ಆ | ವಃ | ಆ | ಅಗುಃ | ಇಮಾಂ | ಧಿಯಂ | ವಾರ್ಕಾರ್ಯಾಂ |
ಚ | ದೇವೀಂ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೮೮-೪)

ವಾಯೋ ಇತಿ | ಆ | ಚಂದ್ರೇಣ | ರಾಧಸಾ | ಆ | ಗತಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ರಾಧಸಾ | ಆ |
ಗತಂ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೪)

ಋತವಾನಃ | ಪ್ರತಿಚಕ್ಷ್ಮಿ | ಅನ್ಯತಾ | ಪುನಃ | ಅ | ಅತಃ | ಅ | ತಸ್ಯಃ | ಕವಯಃ | ಮಹಃ |
ಪಥಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೭)

ಅ | ಯಾಹಿ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಅತಿ | ಚರ್ಷಣೀಃ | ಅ | ಅರ್ಯಃ | ಆಶಿಷಃ | ಉಪ | ನಃ |
ಹರಿದ್ರಾಂ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೪೩-೨)

ಅ | ತು | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ವೃತ್ರಹನ್ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅರ್ಧಂ | ಅ | ಗಹಿ || (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೧)
ಅ | ಗ್ರಾವ್ಯಭಿಃ | ಅಹರ್ನೈಭಿಃ | ಅಕ್ಷುತಭಿಃ | ವರಿಷ್ಠಂ | ವಹ್ರಂ | ಅ | ಜಿಘತ್ಸಿ | ಮಾಯಸಿ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—“ ಅ ಅ ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗಭ್ಯಾಸಾತ್ ತತ್ಸಂಬಂಧಿನ್ ಇತೇತ್ಯೇತಸ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸಃ | ಅಖ್ಯಾತಾಭ್ಯಾಸೇ ಚ ಲೋಕೇ ಗಮ್ಯತಾಂ ಗಮ್ಯತಾಮಿತ್ಯಾದೌ ಅವಶ್ಯಕರ್ತವ್ಯತಾ ಪ್ರತೀಯತೇ | ಏವಮತ್ರಾಪಿ ಹಿಪ್ರಮೇತ | ಹಿಪ್ರಮವಶ್ಯಮಾಗಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ” ಎಂದರೆ ಅ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿದರೆ, ಎಂದರೆ ಗಮ್ಯತಾಂ ಗಮ್ಯತಾಂ ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಬೇಗನೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬಂದೇ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಷವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವುದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ತು-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ, ಖಂಡಿತವಾಗಿ, ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ, ಬೇಗನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ-ಈ ಪಾದವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಂತಮಾ ವೋ ಅಂಧಸ ಇಂದ್ರಮಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಖಾಯಃ—ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಜರು, ಉದ್ಗಾತೃ ಮುಂತಾದವರು. ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಸ್ತೋಮನಾಹಸಃ—ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವರು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವಂತೆ ಅವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ-ತು-ಆ, ಈ ಮೂರೂ ನಿಪಾತನಾದ್ದರಿಂದ ನಿಸಾತಾ ಆಮೈದಾತ್ತಾಃ (ಫಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಇತ-ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ-ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಟೀಲಂಜ್ಯತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲಂಜ್ಯದ್ಭಾವ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿ ಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ಇದರಿಂದ ಥಸಿ

త-అదేశ, మధ్యದಲ್ಲಿ వికరణ, రహ-అదక్కే లుక్-త-ఎంబుదు అపిత్తాద సార్వభౌమక ఆదకారణ సార్వభౌమకమపిత్ (పాసూ ౧-౨-౪) ఎంబుదరింద జుత్తగువుదు. శ్చితిజే (పాసూ ౧-౧-౫) ఎంబుదరింద గుణక్కే నిజేధ. ఇత ఎంబు రూపనాగువుదు. ఇల్లి ధాతూః (పాసూ ౬-౧-౧౬౨) ఎంబుదరింద ధాతు ఇకారక్కే అంతోదాత్తవూ-అద్యుదాత్తశ్చ (పాసూ ౩-౧-౩) ఎంబుదరింద త-ప్రత్యయక్కే అద్యుదాత్తవూ ప్రాప్తనాదరీ సతిశిష్టనాదుదరింద ప్రత్యయ స్వరవు ప్రబలనాద కారణ అదే బంబు అనుదాత్తం వదనోకవజం (పాసూ ౬-౦-౧౫౦) ఎంబు తేజానాదాత్తస్వరదింద ఇ యు అనుదాత్తనాగబేకాయిత. ఆదరీ ఇత ఎంబు తిజంతవదవు అతిజంతనాద వదవ ముందే ఇరువుదరింద తిజ్జతిజ్జిః (పా. సూ. ౮-౧-౨౮) ఎంబుదరింద సర్వానుదాత్త బరువుదు. సంహితాకాలదల్లి పూర్వదల్లిరువ లుదాత్తనాద ఆకారక్కా అనుదాత్తనాద ఇత శబ్దద ఇకారక్కా గుణసంధియింద ఏ ఎంబుదోందే అదేశ బరువుదు. అదు ఏకాదేశ లుదాత్తేనోదాత్తేః (పాసూ ౮-౨-౫) ఎంబుదరింద లుదాత్తవు. త-ప్రత్యయేద ఆకారక్కే ని-ఎంబు లుదాత్తవు పరదల్లిరువుదరింద లుదాత్తస్వరితపేరస్యే సన్నతరః (పాసూ ౧-౨-౪౦) ఎంబుదరింద అనుదాత్తతరవు బరువుదు. సంహితాకాలదల్లి 'ద్యుజోతస్తిజః' (పా. సూ. ౬-౩-౧౩౫) ముక్కినల్లి ఎరడు అచ్చుగళ్ళు తిజంతద ప్రస్థాకారక్కే దిఃఫోబరువుదు- ఎంబుదరింద దిఃఫో బందరీ ఇతా-ఎందాగుత్తి. ఈ మంత్రదల్లి ప్రయుక్తనాగిరువ ఎరడు ఆకారగళూ లుపసర్గగళు. లుపసర్గగళిగే శ్రియాపదదోందిగే అన్వయవన్ను ఖేళబేకు. ఆ శ్రియాపదవు సంభవవిద్దు యోగ్యతేయూ ఇద్దరీ సమీపదల్లిరువుదరింద ప్రకృత వాక్యదల్లిరువుదే ఆగువుదు. ఇల్లి-ఇంతకుదు ఇత ఎంబుదు. ఇదు సకృత్ (ఓందావర్తి) లుచ్చరితనాగదే. ఇద్దరింద ఇదక్కే ఒందే ఆవర్తి అన్వయవు బరువుదు. ఏకేందరీ శబ్దగళిగే విరమ్య వ్యాపారవన్ను ఒప్పువుదిల్లి-అందరీ ఒందుశబ్దవు ఒందు కడి అన్వయిసి విరామవన్ను ఖోందిదమేలే ఆకాంక్ష ఇల్లిదే ఇరువుదరింద మతొందుకడి అన్వయిసలారదు. సకృదుష్కరితః శబ్దః శబ్దః సకృదేవాధో గమయతి ప్రత్యేధోంశబ్దనివేశః ఎంబు న్యాయవూ ఇదే అభిప్రాయవన్ను ఖేళువుదు. అంతు ప్రకృత ఒందావర్తి లుచ్చరిసిరువ ఇత ఎంబుదు ఒందు ఆ ఎంబు లుపసర్గదోడనే అన్వయిసువుదు. ఒందే కాలదల్లి ఎరడు ఆ ఎంబుదోందిగే అన్వయిసలారదు ఇద్దరింద ఒందు ఆకారదోందిగే ఇత ఎంబుదు అన్వయిసిద మేలే అదు నిరాకాంక్షనాదుదరింద ఇన్నోందరొందిగే అన్వయబరువుదిల్లి. ఓగాదరీ ఇన్నోందు ఆ ఎంబుదు అన్వయిసదే ఖోగువుదు. అదర అన్వయక్కా గి యోగ్యనాద శ్రియాపదవన్ను అధ్యాహార నాడికొళ్ళబేకు. అందమేలే స్వతంత్రనాద శ్రియాపదద అధ్యాహార నాడికొండరీ గౌరవ బరువుదు. సమీపద వాక్యదల్లిరువుదక్కే ఆవృత్తియన్ను నాడి సంబంధనన్ను ఖేళదరీ లాఘవ బరువుదు. ఇద్దరింద ప్రకృత వాక్యదల్లిరువ ఇత శబ్దవన్ను ఆవర్తి నాడి ఎరడు ఆకారదోందిగే అన్వయిసువుదు యుక్తనాగిరువుదు ; ఆదుదరిందరీ విరామాంసా శాస్త్రదల్లి సంతేనాతః ప్రణీతనగజ్ఞతాం-సమంగానియజత్త్రైః-సంయజ్ఞ పతిరాశిషా ఎంబుల్లి మూరనేయే వాక్యేదల్లి సం ఎంబు లుపసర్గద అన్వయక్కా గి యోగ్యనాద శ్రియాపదవన్ను అధ్యాహార నాడికొళ్ళబేకు ఎందు పూర్వపక్షవన్ను నాడి మోదలనేయ వాక్యదల్లిరువ గజ్ఞతాం ఎంబుదక్కే ఆవృత్తియన్ను నాడి అదన్నే సంబంధిసికొళ్ళబేకేందు సిద్ధాంతవన్ను నాడిరువ. ని-నిపాతవాద్దరింద అద్యుదాత్త.

‘ಸೀದತ-ಸದ್‌ಲ್ಪವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು’ ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದು ಸದ್‌ ಆಗುವುದು. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾತ್ಮಾ-ಮ್ನಾದಾಣ್ ಶೈರ್ತಿರ್ತೀಶದಸದಾಂಪಿಬಜಿಘ್ರಧಮತಿಷ್ಮಮಾನಯಚ್ಚಿಪಶ್ಯಚ್ಚಿಧಾಶೀಯೇ ಸೀದಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೪) ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಸದ್‌ (ಷಡ್ವ-ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದ-ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುವುದು. ನಿ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದಾಗ್ಯಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸದಿರಪ್ರತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿಭಿನ್ನವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಸದ್‌ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ‘ನಿಷೀದತ’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಸೀಯ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟವಾದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರವು ಪ್ರಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ನಿಂತು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಸೀಯ ಈಕಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತ ಎಂಬುದು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾ ಸ್ಯ ನು ದಾ ತ್ತಾ ನ್ನಿ ದ ದು ಪ ದೇ ಶಾ ಳ್ಲ ಸಾ ವ್ಫ ಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತಮುಹ್ನಿಜಿಶೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ತುಪ್ತಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದತ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೀಯ ಈ ಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಈ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದ-ತ ಎರಡಕ್ಕೂ ‘ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾನುದಾತ್ತಾನಾಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೬೯) ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಏಕಶ್ರುತಿ (ಪ್ರಚಯ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ ಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ತ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಮಂದಿರುವ ಇಂತ್ರಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಏ ಆಗುವುದು. ಈ ಏ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಈ ಏಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರ. ಮೂರನೆಯದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಉದಾತ್ತ. ಇಂದ್ರಂ-‘ಇದಿಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ’ ಧಾತು ಇದರಮುಂದೆ ಔಷಾದಿಕ ರನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಇಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ ಆಗಮಬಂದರೆ ಇನ್ದ್ರ ಎಂದಾಗುವು. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಇನ್ದ್ರಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಅಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದು ಉದಾತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನು ಇದು ಅನುದಾತ್ತ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಎರಡು ಆಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಕಾರ ಬರುವುದು. ಇದು ಅನುದಾತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಅಭಿ-ಉ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ತುಭೀತ್ಯಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲೋಕೇ ಷೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸು. ೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋ ಅಭಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ-

ಪ್ರ-ಇದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಉಪಸರ್ಗವಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಗಾಯತ “ಗೈ ಶಬ್ದೇ” ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಗೈ+ಅ+ತ. ಈಗ ಏಜೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಗೆ ಆಯ್ ಆ ದೇಶ ಗಾಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ ಅನುದಾತ್ತ ಶಪ್ ಓತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ತ ಎಂಬ ಲ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುವಿಕರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಂತು ಗಾಯತ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೂ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಗಾ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತ. ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ವರ್ಣಗಳೆರಡೂ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ. ಸ್ತೋಮನಾಹಸಃ- ಅರ್ತಿ ಸ್ತುಸುಹುಸ್ಯಧೃಕ್ಪ್ರಿಕ್ಷು ಭಾ ಯಾನಾಸದಿಯಕ್ಷಿ ನೀಭ್ಯೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು (ಷ್ವಇಸ್ತುತೌ) ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ- ಸ್ತೋಮವೆಂದಾಗುವುದು ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋಮಂವಹಂತೀತಿ (ತ್ರಿವೃತ್ ಪೊದಲಾದ ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸುವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ವಹಿ ಹಾ ಧಾ ಇತ್ಯುತ್ಪಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಛಿ ತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋಮನಾಹಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಗತಿಕಾರಕಗಳು ಉಪಪದ ವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು ಎಂಬ ಔಪಾಧಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಸಮಾಸವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುರೂತಮುಂ ಪುರೂಣಾಮಿಶಾನ್ತಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮೇ ಸಚಾ ಸುತೇ || ೨ ||

|| ಸದವಾಃ ||

ಪುರುಷತಮಂ | ಪುರುಷಾಣಾಂ | ಈಶಾನಂ | ನಾರ್ಯಾಣಾಂ ||
ಇಂದ್ರಂ | ಸೋಮೇ | ಸಚಾ | ಸುತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಖಾಯೋಽಭಿಪ್ರೇಗಾಯತೇತಿ ಸದದ್ವಯಮತ್ರಾನುವರ್ತತೇ | ಹೇ ಸಖಾಯ ಯತ್ಪಿಜಃ ಸಚಾ
ಯೋಯಂ ಸರ್ವೈಃ ಸಹ | ಯದ್ವಾ | ಸಚಾ ಪರಸ್ಪರಸಮನಾಯೇನ ಸುತೇಽಭಿಷತೇ ಸೋಮೇ
ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಸತೀಂದ್ರಮಭಿಪ್ರಗಾಯತ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಪುರುತಮಂ | ಪುರುಷೈರಾಹ್ವತೃಂಸ್ತ-
ಮಯತಿ ಗ್ಲಾಸಯತೀತಿ ಪುರುತಮಃ | ಪುರುಷಾಣಾಂ ಬಹೂನಾಂ ನಾರ್ಯಾಣಾಂ ವರಣೀಯಾನಾಂ
ಧನಾನಾಮಿಶಾನಂ ಸ್ಯಾಮಿಸಂ || ಪುರುತಮಂ | ತಮು ಗ್ಲಾನ ಇತಿ ಧಾತೋರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಣಿರ್ಧಾತ್ವ-
ಚಾದ್ಯಚಿ ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತೇಽಸಿ ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರಾದಿಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲ-
ಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಧ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರುಷಾಣಾಂ | ಸ್ಯಾ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ
ಪ್ರೋಭಿದಿವ್ಯಧಿಗೃಧಿಧೃಷಿದ್ವಿತಿಭ್ಯಃ | ಉ. ೧-೨೪ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಿನೀಧೇ | ಪಾ.
೧-೧-೫ | ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಪಾ. ೨-೧-೧೦೨ | ಇತ್ಯುಕಾರಃ | ಉರಣ್ ರಪರಃ | ಪಾ. ೧-೧-೫೦.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ಪುರುಶಬ್ದಃ | ಅತೋ ಮತುಸಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಪುರುಶಬ್ದಾ-
ತ್ಪರಸ್ಯ ನಾಮೋ ನಾನುನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೭ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಶಾನಂ | ಈಶ
ಐಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತೋರನುದಾತ್ತೇತ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯ ಶಾನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ-
ರ್ಯಾಣಾಂ | ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾನಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಯಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೪ | ಕೃಬ್ಜಿಧೌ ಹಿ ವೃಜ್ಞ
ಏವ ಗ್ರಹಣಂ ನ ವೃಜಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೯-೧ | ತಿತ್ವರಿತಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೪೫ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಿತಂ
ಬಾಧಿತ್ವಾ ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೪ | ಇತಿ ಣ್ಯದಂತಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯತೋಽನಾವಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯತ್ರ ತು ಣ್ಯತೋ ಗ್ರಹಣಂ ನ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ಧ್ವನುಬಂಧ-
ಕತ್ವಾತ್ | ಏಕಾನುಬಂಧಗ್ರಹಣೇ ನ ಧ್ವನುಬಂಧಕಸ್ಯೇತಿ ನಿಯಮಾತ್ | ಸಚಾ | ಷಚಿ ಸಮನಾಯೇ
ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೪ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೪-೯ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ |
ತೃತೀಯೈಕವಚನಂ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ವಂದಸಿ ನಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ | ಪರಿ. ೩೫ |
ಇತಿ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಸೂತ್ರಂ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಸಚೇತ್ಯಸ್ಯ ನಿಸಾತತ್ವಪಕ್ಷೇ ಸ್ವಪ್ಪ-
ಮಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ತ್ವತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಚಾ—(ಎಲ್ಲರೂ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಗೃಹಮಾನರಾದಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ) ಸೇರಿ ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಮಿಶ್ರಿತ
ವಾಗಿ | ಸೋಮೇ-ಸೋಮರಸವು | ಸುತೇ-ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲಾಗಿ (ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ) | (ಹೇ ಸಖಾಯ;—

ಎಲೈ ಸ್ನೇಹಿತರೇ! ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಜನರೇ! | ಪುರುತಮಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ | ಪುರುಷಾಂ—ಬಹಳವಾದ |
ನಾರ್ಯಾಣಾಂ—ಧನಾಧೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ | ಈಶಾನಂ—ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | (ಅಭಿ ಪ್ರ
ಗಾಯತ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಗೃಹಮಾನಾದಿ ಸ್ನೇಹಿತರೇ! ನೀವು ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ
ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಶತ್ರುಸಂಹಾರಕನೂ, ಅಪಾರವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ

English Translation.

O friends (preists), when soma is pressed sing along with others (or in
a body) Indra, the subduer of many foes and the lord of many riches.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಗಲಿ, ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ
ಸಹಾಯಕ-ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವನ್ನೂ ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ
ಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದು
ಮರೆದು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಪುರುತಮಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ಶತ್ರುನನ್ನು ದಮನಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.
ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು-“ ಪುರುತಮಂ | ಪುರುತಮೋ ಬಹುನಾಮ | ತಮು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ | ಬಹುಭಿ
ರ್ಯೋಽಭಿಕಾಂಕ್ಷ್ಯತೇ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯತೇ ಯಾಚ್ಯತೇ ಸ ಪುರುತಮಸ್ತಂ ಪುರುತಮಂ ” ಎಂದರೆ, ಪುರು ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹು, ಅನೇಕ ಎಂದರ್ಥವು. ತಮು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು, ಯಾಚಿಸು, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನೇಕರಿಗೆ ಇಷ್ಟನಾದ, ಬೇಕಾ
ದವನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರುವರು.

ಸಚಾ—ಸಹಿತವಾಗಿ, ಒಟ್ಟಾಗಿ, ಕಲಿತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೧-೫-೨ ;
೧-೬-೨ ; ೧-೯-೩ ; ೧-೧೦-೪ ; ೧-೪೦-೧ ; ೧-೫೦-೧೧ ನೊದಲಾದ ಲಘು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುರುತಮಂ—ತಮು ಗ್ಲಾನೇ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಚಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ
ಪಂದಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಪ್ತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸಚಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ
ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯೋ
ದಾತ್ವ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ಪರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ

ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂಪದಿಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುರೂಷಾಂ ಪ್ತೌ ಭಿದಿ ವೃಥಿ ಗೃಥಿ ಧೃಷಿಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಸ್ವಾವಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ, ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ವೃಥ ತಾಡನೇ, ಗೃಥು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಜಾ ಧೃಷಾಪ್ರಾಗ್ಲೈಃ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕು- ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕ್ ಗೆ 'ಲಶಕ್ಷತದ್ಧಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ತದ್ಧಿತಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಲಕಾರ ಶಕಾರ ಕವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸ್ವ+ಉ-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕ್ರಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಓಷ್ಯ ವರ್ಣದ ಅಂದರೆ ಉಕಾರ ಪವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಋಕಾರವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಉತ್ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಉತ್ ನ ತ್ ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಉರಣ್ನರಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಋಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಗಳು ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಉ-ಬಂದರೆ ಪುರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ವಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ನಾಮನ್ಯ ತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಈಶಾನಂ—ಈಶ ಐಶ್ವರೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟುತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಈಶಾನಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಶಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತು- ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ಚಿಗೆ ತಾಸ್ಯಸುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ವಾರ್ಯಾಣಾಂ-ವೃಜಿ ಸಂಭಕ್ತೌ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋಹಲೋಕ ಖ್ಯೋತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣ್ಯೋತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯೋತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದರೆ ಪಿತಿಸ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರದೈಜುಷ್ಯಕೈಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೯) ಇಣ್-ಷ್ಠುಜ್-ಶಾಸು-ವೃ-ದೃ ಜುಷ್ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕೈಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಬ್ಬಿಧಾವೃಜ್ಗ್ರಹಣಂ (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೧೦೯) ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ವೃಜ್ವರಣೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವೃಜಿ ಸಂಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಜಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೈಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿತ್ಸ್ರರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡವನ್ನವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂಣ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಣ್ಯೋತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಈ ಧಾತುಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾರ್ಯ ಎಂಬ ಣ್ಯದಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ ಈಡವನ್ನ ಎಂದು ಅತ್ಯನೇ ಪದಧಾತುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವೃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾದ ವೃಜಿಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು ಣ್ಯೋತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ತಕಾಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಯೆತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಯೆ ಎಂದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯೆತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದು ಯೆತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಅದರ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಆದ್ಯದಾತ್ತಬರಲಿ ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಅದರೆ ಯೆತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಕಾನುಬಂಧಕ (ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಒಂದು ವರ್ಣವನ್ನು

ಹೊಂದಿರುವುದು) ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದ್ವ್ಯನುಬಂಧಕ (ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು.) ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾನುಬಂಧಗ್ರಹಣೇ ನ ದ್ವ್ಯನುಬಂಧಕಸ್ಯ-ಏಕಾನುಬಂಧಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯನುಬಂಧಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ತನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಚಾ-ಫಚ ಸಮನಾಯೇ ಎಂಬ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುವುದು ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಸಚಾವಂಬುದು ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ಏಕಲ್ಪಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಗಳಿಗೂ ವಿಧಿವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬, ೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಚಾ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ||೩||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ನೋ ಯೋಗ ಆ ಭುವತ್ ರಾಯೇ ಸ ಪುರಂಧ್ಯಾಂ |
ಗಮದ್ವಾಜೇಭಿರಾ ಸ ನಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘಾ | ನಃ | ಯೋಗೇ | ಆ | ಭುವತ್ | ಸಃ | ರಾಯೇ | ಸಃ |
ಪುರಂಧ್ಯಾಂ ||
ಗಮತ್ | ವಾಜೇಭಿಃ | ಆ | ಸಃ | ನಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಘಾತಬ್ಧೋಽವಧಾರಣಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ ಸರ್ವಸ್ತಚ್ಛಬ್ದಿಃ ಸಂಬಂಧತೇ | ಸ ಘ ಸ ಏವೇಂದ್ರಕಪೂರ್ವಮಂತ್ರೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಯೋಗೇ ಪೂರ್ವಮಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಪುರುಷಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಬಂಧ ಆ ಭುವತ್ | ಅಭವತು | ಪುರುಷಾರ್ಥಂ ಸಾಧಯತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಏವ ರಾಯೇ ಧನಾರ್ಥಮಾಭುವತ್ | ಅಭವತು | ಸ ಏವ ಪುರಂಧ್ಯಾಂ ಯೋಷಿತ್ಯಾ ಭುವತ್ | ಯದ್ವಾ ಬಹುನಿಧಾಯಾಂ ಬುದ್ಧಾವಾ ಭುವತ್ | ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುಧೀಃ | ನಿ. ೬-೧೩ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ಸ ಏವ ವಾಜೇಭಿರ್ದೇಯೈರನ್ನೈಃ.

ಸಹ ನೋಸ್ಮಾನಾ ಗಮತ್ | ಆಗಚ್ಛತು || ಘ | ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾ-
ಯಾಮೃಚಿ ತುನುಘಮಕ್ಷುತಜ್ಞತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯೋಗೇ |
ಘಇಯೋ ಇಂತಾ ದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಭುವತ್ | ಭೂಯಾತ್ | ಭವತೇರಾರ್ಥೀರ್ಜಾ ಪರತೋ ಲಿಜ್ಯಾ-
ಶಿಷ್ಯಜಾತ್ಯಜ್ಞತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ಯೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದುವಜಾದೇಶಃ | ಕೇದಾಶಿಷೀತಿ ಯಾಸುಣ್ಣ
ಭವತ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾತ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಉಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುನ್ಮು-
ದ್ಯುಭ್ಯ ಇತಿ ರಾಯ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಪುರಂಧ್ಯಾಂ | ಪುರಂಧಿಃ ಪುರುಧೀಃ | ಪೈಷೋ-
ವರಾದಿತ್ವಾತ್ ಪಾ. ೬-೩-೧೦೯ | ಉಕಾರಸ್ಯಾಮಾದೇಶ ಈಕಾರಸ್ಯ ದ್ರಸ್ತೃತ್ವ | ಆದ್ಯದಾತ್ಮಪ್ರಕರಣೇ
ವಿವೋದಾಸಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾಸಂ | ಪಾ. ೬-೨-೯೧-೧ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಥವಾ
ಪುರಂ ಶರೀರಂ ಧೀಯತೇತ್ಯಸ್ಯಾಮಿತಿ ಕರ್ಮಜ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೯೩ | ಇತಿ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಅಲುಕ್‌ಛಾಂದಸಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತಿ ಪುರುತಬ್ಬ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ |
ಪಾ. ೬-೨-೪೨ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗಮತ್ | ಗಮೇರ್ಲೇಟಿಸ್ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ |
ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷ್ಟೀತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಲೇಟೋಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾ-
ಗಮಃ | ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ | ಮ. ೩-೧-೩-೨ | ಇತಿ ತಸ್ಯಾನುದಾತ್ಮತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ವಾಚೇಭಿಃ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ ಘ—ಆ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಯೋಗೇ—ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ | ಆ ಭುವತ್—(ಅನುಕೂಲವಾಗಿ) ಇರಲಿ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ರಾಯೇ—ಧನ
ವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ | (ಆ ಭುವತ್—ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಲಿ) | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಪುರಂಧ್ಯಾಂ—
ಯುವತಿಯರನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಿಚಾರ-
ದಲ್ಲಿಯೂ | (ಆ ಭುವತ್—ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಲಿ) | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನೇ | ವಾಚೇಭಿಃ—ಅನ್ನ ದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಂದ
ನಃ—ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ | ಆ ಗಮತ್—ಬರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವ್ರಾಪ್ತಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ (ಪತ್ನಿಯರಿಗಾಗಿ ಅನುಕೂಲರಾದ) ಯುವತಿಯರು
ಅಥವಾ ಕಾಲೋಚಿತವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನಾವು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸಬೇಕಾದರೆ ಆ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ
ಅನುಕೂಲನಾಗಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಈ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು
ಸಾಧ್ಯವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನೇ ನಮ್ಮ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು)
ಕೊಡುವವನಾಗಲಿ.

English Translation

May he be to us for the attainment of our Objects; may he be to us for
the acquirement of riches; may he be to us for the acquisition of young
women or manifold knowledge; may he come to us with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘ—ಎವ, ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು- ಈ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರವಾಗಿರುವುದು.

ಯೋಗೇ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧ ಸ್ವಾಮಿಯು “ಯೋಗಃ ಉದ್ಯೋಗಃ, ಉತ್ಸಾಹಃ ಅಲ್ಪಬಲಾಭೋ ವಾ” ಎಂದರೆ ಉದ್ಯೋಗ, ಉತ್ಸಾಹ, ಇದುವರಿಗೆ ಪಡೆಯದೇ ಇರುವ ಇಷ್ಟವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಪುರಂಧ್ರಾಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯುವತಿಯರೆಂದೂ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಪುರಂಧ್ರಿಯೋಷೇತ್ಯಾದಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ತೈ.ಬ್ರ.) ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ನೆಂಕಟನಾಥವರು ಬುದ್ಧಿ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Hillebrandt ಪಂಡಿತನು ಈ ಪುರಂಧ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ Active, Zealous, fertile, munificent, generous ಎಂಬುವು ಕೆಲವು. ಋ.ಸಂ. ೫-೪೨-೫; ೬-೪೯-೧೪; ೬-೨೧-೯; ೭-೩೬-೮; ೭-೩೯-೪; ೧೦-೮೫-೩೬ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪುಲೈಶ್ವರ್ಯ ಅಥವಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆ Personified as a goddess of abundance and liberality ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಚಿನುಘ ಮಕ್ಷುತಜ್ಞ ಕುಕ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಮಗ್ನೇದದಲ್ಲಿ ತು ನು ಘ ಮಕ್ಷು ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಜಾತ್ತಾದ ತಕಾರ ತು ತ್ರ ಉರುಷ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಯೋಗೇ—ಘಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಯೋಗೇ ಎಂಬುದು ಅದ್ವಯದಾತ್ಮ. ಭುವತ್—ಇದಕ್ಕೆ ಭೂಯಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಿಜ್ಯುಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯೋರಿಯಬುವಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶಬರುವುದು. ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಂ (ಪರಿಭಾ ೯೨-೨) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅನಿತ್ಯವಾದುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ನುತದಂತೆ ಕ್ರಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲೀ-ವೈಯ್ಯಾಕರಣರ ಸಕ್ಷದಂತೆ ಯಾಸುಟ್ಟರಸ್ಮಿಪದೇಷಾದಾತ್ಮೋಜಿಚ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩)

ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲೀ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾ ಸುಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಭುವತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜ ತಿಜ್ಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದು. ರಾಯೇ ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ರೈಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಡಿದಂಸದಾದ್ಯಪ್ತುಂರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುರಂಧೀ ಪುರು=ಬಹುವಿಧವಾದ ಧೀಃ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳಪುರುಧೀಶಬ್ದದಿಂದ ಆಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಾ ಥೋಪದಿಷ್ಟಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಸೃಷೋದರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಪದಗಳು ಶಿಷ್ಟೋಚ್ಚರಿತಕ್ರಮ ವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾಧುಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರವಾಚಿ. ಪ್ರಕಾರ ಎಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಲೋಪಾಗಮಾದೇಶಾದಿರಿಹಿತತ್ವೇನ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ವಿನಕ್ಷೇವನಾಡಬೇಕು. ಪುರುಧೀಶಬ್ದದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆ ದೇಶವೂ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ತೃಪ್ತಿಸಿದ್ಧವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶಿಷ್ಟರು ಪುರಂಧಿ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂರೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವು ಬರುವುವು ಪುರಂಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇದಿವೋ ದಾಸಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೧-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ದಿವೋದಾಸಾ ದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದ್ಯದಾತ್ತಪ್ರಕರಣಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಅಂದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಪುರಂ ಶರೀರಂ ಧೀಯತೇ ಆಸ್ಯಾಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಕರ್ಮವಾಚಕವದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘುಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ (ಧಾ-ಧಾ) ಮುಂದೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಪುರಂಧಾ+ಇ ಇಲ್ಲಿರುವ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಉಕ್ಕು ಇದು ಛಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುರ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಕುರುಗಾರ್ಹಪತೆ ರಿಕ್ತಗುರ್ವಸೂತಜರತ್ಯಲ್ಲಿಲ ದೃಢರೂಪಾ, ಸಾರೇವಡವಾತ್ಪ್ರತಿಲಿಕೆದ್ರೂಃ, ಪಣ್ಯಕಂಬಲೋದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಈ ಏಳು ಸಮಾಸಗಳ, ಮತ್ತು ದಾಸೀಭಾರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಸೀಭಾರಾದಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಪುರಂಧಿ ಎಂಬ ಸಮಾಸಪದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಗಮತ್—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಟ್ಟರೆ ಲೇಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್ ಬರುವುದು, ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ ಬರುವುದು. ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪೇಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೬) ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ಜನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಲೇಟ್ಟಿಗೆ ಅಟ್ ಅಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುವು ಅವು ಸಿತ್ತಾಗುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಗಮ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೩-೭) ಆಗಮಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಗಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಪ್ರವ ಉದಾತ್ತವೇ ಇರುವುದು. ನಾಜೇಭಿಃ--ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ||೩||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥೇ ನ ವೃಣ್ಣತೇ ಹರೀ ಸಮತ್ಸು ಶತ್ರುವಃ |
ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ | ಸಂಸ್ಥೇ | ನ | ವೃಣ್ಣತೇ | ಹರೀ ಇತಿ | ಸಮತ್ಸು | ಶತ್ರುವಃ ||
ತಸ್ಮೈ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಾಯತ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸಮತ್ಸು ಯುದ್ಧೇಷು ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥೇ ರಥೇ ಯುಕ್ತಾ ಹರೀ ದ್ವಾವಶ್ಚ ಶತ್ರುವೋ
ನ ವೃಣ್ಣತೇ ನ ಸಂಭಜಂತೇ | ರಥಮಶ್ವಾ ಚ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪಲಾಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ
ತತ್ಸಂತೋಷಾರ್ಥಂ ಹೇ ಋತ್ವಿಜೋ ಗಾಯತ | ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸು
ಸಂಗ್ರಾಮಾನಾಮಸು ಸಮತ್ಸು ಸಮರಣ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಸಂಸ್ಥೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಸಂಸ್ಥೋ ರಥಃ |
ಅತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೬ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃಣ್ಣತೇ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸತಿ ತಿಷ್ಠಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತಮನೈತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ | ಸಾ.
೬-೧-೧೫೮-೯ | ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ವ್ಯತ್ನಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಸಂಚಮಿ-
ನಿದೇಶೇಽಪಿ | ಸಾ. ೧-೧-೬೭ | ಅತ್ರ ವ್ಯವಹಿತೇಽಪಿ ಕಾರ್ಯಮಿಷ್ಟತೇ | ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ
ಅಶ್ವಾ | ಇನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಹೃಷಿಷಿರುಹಿವೃತಿವಿಜ್ಞದಿಶೀರ್ತಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೧೮ | ಇತೀನ್ದ್ರತ್ಯಯಃ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮತ್ಸು | ಸಂಪೂರ್ವಾದತ್ತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಶತ್ರುವಃ ಶತಿಃ ಸಾತ್ರೋ ಧಾತು-
ಪೂರ್ವಾರ್ಥಃ | ರುಶತಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ರುನ್ | ಉ. ೪-೧೦೩ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಸ್ಮೈ | ಸಾವೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೃದಾತ್ತಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ತಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಶತ್ರುವಃ—ಶತ್ರುಗಳು | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ (ಇಂದ್ರನ) | ಸಂಸ್ಥೇ—
ರಥದಲ್ಲಿ (ಹೂಡಿರುವ) | ಹರೀ—ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ನ ವೃಣ್ಣತೇ—ಹೊಂದಲಾರರೋ | ತಸ್ಮೈ—
ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಗಾಯತ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿರಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳು ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲಸಮರ್ಥರೋ ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

English Translation

Sing in honour of that Indra whose pair of towny horses the enemies do not approach in battles.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ (indirectly) ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವಾಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಧಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದೆಂತು? ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೇ ಶತ್ರುಗಳು ಪಲಾಯನಮಾಡುವುದೆಂದು ಎಂದರೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋಗುವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂಸ್ಥೇ—ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಸಂಸ್ಥೋ ರಥಃ | ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಥ ಎಂದರೆ ರಥವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಸಂಸ್ಥೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮ-ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಶಬ್ದ ಸೂಚಕವಾದ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ರಥವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಹರೀ—ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ ಅಶ್ವೌ | ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಹರೀ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಹರಿಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕುದುರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ tawny or bay horse ಹರಿತವರ್ಣದ ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಶಬ್ದವು ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಮತ್ಸು—ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯). ಈ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೩; ೧-೭೦-೬; ೧-೧೩೦-೮; ೧-೧೭೩-೭; ೧-೧೭-೩; ೩-೩೦-೨೨; ೪-೨೦-೧; ೪-೨೪-೬; ೪-೩೮-೪; ೫-೩೩-೪; ೬-೧೮-೬; ೬-೨೫-೯ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅದೆ ಭಕ್ಷಣೇ | ಸಂಭಕ್ಷಯಾತ್ಸು ರಸ್ವರಂ ಯೋದ್ಯಮ ಮಹತಿ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರವೃತ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಅದೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಟರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕಡಿದಾಡಿ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮತ್ಸು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ fight, battle, contest, especially battle where confused voices of men, and din of weapons are heard ಎಂಬ ಅರ್ಥವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಂಸ್ಥೇ-ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ (ಜಿನ್ನಾಗಿರುವುದು ಎಂದು) ಸಂಸ್ಥಃ ರಥ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪ ಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಸ್ಥಾ (ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತಶ್ಲೋಕಪರ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಉಪ ಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ, ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರತ್ಯತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವೃಣ್ವತೇ-ವೃಜ್ವರಣೇ ಸ್ವಾದಿ, ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮವು ಬಹುವಚನ ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಸ್ವಾದಿಗಣಸೂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಚು ವಿಕರಣ ಬರುವುದು ವೃ+ನು+ಝ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಅಕಾರವನ್ನು ಏಕ ವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಝ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ವೃ+ನು+ಅತ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಹುಶ್ಚುನೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹುಧಾತುವಿಗೂ, ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗದ ಅವಯವ ವಾದ ಉಕಾರವು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಯಣ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ಆದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟಿರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿ-ಗೆ ಏ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ತವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಬಂದರೆ ಋವರ್ಣಾನ್ ಸ್ಯಣಿತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ (೮-೪-೧ ವಾ ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬಂದುವೃಣ್ವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನೋದಲು ಧಾತುಸ್ವರವೂ ನಂತರ ಝಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೂ ನಂತರ ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೂ ಬರುವುದು ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರ ಬಲೀಯಸ್ತ್ವಂ ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫-೭-೧೧) ಕೆಲವು ಸ್ವರಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಲೆ ಏಕಿತವಾದ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಶ್ಚು ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ಚುಗೆ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಪನ್ನವಾದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ, ವಿಕರಣ' ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದೇ ವಿನಾ ವಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಣ್ವತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. 'ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರ ಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶವು ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದೊಂದಿಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಆಗಲಿ ಅಪವಾದವೇ ಆಗಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಬಾಧವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಔಪಗವತ್ವಂ ಎಂಬುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ. ಉಪಗು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರ ಮುಂದೆ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದತ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ವಿಧಾಯಕ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರೈಕವಾಕ್ಯತಾಪನ್ನವಾದ 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ' ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಣ್ಗೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ

ವಿಧಾಯಕ 'ಅದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದು, 'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾಪಕಸಿದ್ಧವಾದ ವಚನ. ಹೇಗೆಂದರೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಲಸ್ಮಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಧಿ ಇದ್ದರೂ ಅಂತರಂಗವಾಗಿ ಯೂ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಲಸ್ಮಾನಿಕ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಈಗ 'ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರೋಬಲಿಯಾನ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಉದಾತ್ತವು ಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ವಿಧಾಯಕ ವಿಧಿವಾಕ್ಯೈಕತಾಪನ್ನವಾದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ 'ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಂ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ತಾಸ್ ಎಂಬುದು ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತವು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಸ್ಯತಾಸೀ ಲ್ಯಲುಟೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಧಾತುಕೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದ ಲ್ಯಲುಟ್ಟು ಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಯತಾಸಿಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಬಂದು ನಂತರ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಬರುವುದು ಈಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥಜ್ಞಾಪಕತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ವಾಚನಿಕ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವೃಣ್ತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಣ್ತೇ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಯಚ್ಚಬ್ಧಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಈಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಪೂಜನವು ಪೂಜಿತಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಜನಾತ್ ಇತ್ಯುಕ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಪ್ರಶಸ್ತ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಅನಂತರ್ಯನಿಬಂಧನವಾದುದು ಅನಂತರವಾದ ಅಂದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣ ಎಂದಾಯಿತು. ಪಂಚಮಾನಿದೇಶದಿಂದಲೇ ಅನಂತರ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವು ಥರಿಂದ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿದೇಶೇಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಈ ವಚನದಿಂದ ಪಂಚಮಾನಿದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅನಂತರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸು ವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರ್ಯಾರ್ಥಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಣ್ತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹರತಃ ರಥಂ (ತೇರನ್ನು ಎಳೆಯುವುದು) ಇತಿ ಹರೀ, ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು. ಹೃಪಿಸಿರುಹಿವೃತಿವಿದಿಚಿದಿಕೀರ್ತಿಭೃಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೪-೫-೫೮) ಹೃಷಾ ಪಿಷ್ಠಲ್ಯಸಂಚಾರ್ಥನೇ ರುಹಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ-ವೃತುವರ್ತನೇ-ವಿಡಸತ್ತಾಯಾಂ ಕೃತಸಂಶಬ್ದನೇ

ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಇನ್ ಬಂದನಂತರ ಗುಣ ಬಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ-ಸಮತ್ಯು-ಸಂಪೂರ್ವಕವಾದ ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶತ್ವವಃ—ಶತಿ ಧಾತುವು ಸೌತ್ರವಾದುದು-ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂಸೆ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ-ರುಶತಿಭ್ಯಾಂಕ್ತುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶತ್ರು ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಜಕಾರ ಸಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಶತ್ರು+ಅಸ್ ಜಸಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ ಉ ಋ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರು ಶಬ್ದದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಶತ್ರು(ಅಸ್-ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪ್ ಆದೇಶ ಸ್ಗೆ ರೇಫಾದೇಶಬಂದು ವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ಶತ್ರುವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ -ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ರು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ತ ಅಸ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಓಕಾರ ಸ್ಥಾನದ್ವಾದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಶತ್ರುವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಎರಡು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ತಸ್ಮೈ—ತನುವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ತ್ಯಜಿತನಿಯತಿಭ್ಯೋಡಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೯) ತ್ವಾ ದ್ವಾ ಭ ಸೋಽದಿಃ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಃ ಪದವು ಬರುವುದು ತ್ಯಜ ಹಾಸೌ-ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ-ಯಜ ದೇವ ಪೂಜಾದೌ ಈ ಮೂರುಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಡಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತನ್+ಅದ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ತ್+ಅದ್= ತದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವಾದ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿ ಗಣದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ದ್ ಗೆ ಆ-ಆದೇಶ. ತ+ಅ+ಏ, ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣ ವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಅ-ಏ-ಓ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ವರ್ಣಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದ ವರ್ಣವು ಒಂದೇ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ತ+ಏ ಸರ್ವನಾಮ್ಃ ಸ್ಮೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪)ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ಮೈ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದ ರಿಂದ ಜೀಗೆ ಸ್ಮೈ ಬಂದರೆ ತಸ್ಮೈ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ ತದ್ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಪನ್ನ ಎನ್ನುವರು. ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಲವರು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಗಳು ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುವು ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುವುಗಳೆಲ್ಲ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನು

ದಾತ್ತ. ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಅನುದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ 'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತ್ರತೀಯಾ ದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾನ ವಿಕಾಚ್ಯ ನಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ತೇಷು ರೂಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ+ಸು-ಎಂದು ಸು ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಾಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಾಚ್ಯನಾದ ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಕವಚನ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ತ+ಸು ಎಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ನೆಗೋತ್ಸವ್ ಸಾವರ್ನಾರಾಡ್ಜ್ಯು-ಜ್ಯು ದ್ವೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋ ಶಬ್ದ ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ರಾಟ್ ಅಜ್ ಕ್ರಾಜ್ ಕೃತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಸಹ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಕಾರ ವ್ಯಂಜನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ತಸ್ಮೈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ ಉದಾತ್ತ ಸ್ಮೈ ಅನುದಾತ್ತ. ಪದವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಯ ಶಬ್ದದ ಇ-ಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ' ಏ ಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ತಸ್ಮಾಯ್+ಇಂದ್ರಾಯ 'ಲೋಪಃಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅಶ್ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪದಾಂತವಾದ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ ಗೆ ಲೋಪ. 'ಪೂಸ್ತತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂದು ಈ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತ ವರ್ಣವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸುತಪಾನ್ವೇ ಸುತಾ ಇಮೇ ಶುಚಯೋ ಯಂತಿ ವೀತಯೇ |

ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸುತಃ ಪಾನ್ವೇ | ಸುತಾಃ | ಇಮೇ | ಶುಚಯಃ | ಯಂತಿ | ವೀತಯೇ ||

ಸೋಮಾಸಃ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ೫ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋಸ್ತಿಸ್ತಮುಫಣಿ ಸಂಸಾದಿತಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಸಾನ್ನೇಭಿಷುತಸ್ಯ
 ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನಕರ್ತೇ | ಸಸ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ | ತಸ್ಯ ಸಾತುರ್ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಯಂತಿ |
 ತಮೇವ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಸುತಾ ಅಭಿಷುತಾಃ ಶುಚಿಯೋ ದಶಾಪವಿತ್ರೇಣ
 ಶೋಧಿತತ್ವಾಚ್ಛುದ್ಧಾ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ | ಅವನೀಯಮಾನಂ ದಧ್ಯಾಶೀರ್ದೋಷಘಾತಕಂ ಯೇಪಾಂ ಸೋ-
 ಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ || ಸುತಸಾನ್ನೇ | ಸುತಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸುತಪಾನಾ | ವನಿಸಃ ಪಿತ್ತಾದ್ಧಾತುಸ್ಸರ
 ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ದ್ವಿತೀಯೋಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಸರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಕೈದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಸರತ್ವಂ |
 ಶುಚಿಯಃ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಇನ್ನಿತೈನುವೃತ್ತಾವಿಗುಪಧಾತ್ಮಿಕ್ | ಉ. ೪-೧೧೯ | ಇತೀನ್ | ಕಿತ್ತಾ-
 ಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೀತಯೇ | ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನಖಾದನೇ-
 ಷ್ವಿತೈಸ್ತಾನ್ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತೇಃ ಸಾ. ೩-೩-೯೬ | ಇತಿ ಕ್ವಿನ್ಯುದಾತ್ತೇಃ |
 ಸೋಮಾಸಃ | ಪುಷ್ಪಾ ಅಭಿಷವೇ | ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸುಹುಸ್ಯಧೃಕ್ಪೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಮನ್ |
 ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಸಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಗಾಗಮಃ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ | ದಧಾತಿ
 ಪುಷ್ಪಾತಿತಿ ದಧಿ | ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಅದ್ವಗಮಹನಜನಃ ಕಿನ್ಸಾ ಲಿಟ್ ಚ |
 ಸಾ. ೩-೨-೧೭೧ | ಇತಿ ಕಿನ್ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿಭರ್ವಃ | ಕಿತ್ತಾದಾಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಶೃಣಾತಿ ಹಿಂಸಿ ಸೋಮೇವನೀಯಮಾನಂ ಸತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಾಭಾ-
 ವಿಕಂ ರಸಮೃಜೀಷತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತಂ ನೀರಸಂ ದೋಷಂ ನೇತ್ಯಾಶೀಃ | ಕ್ವಿಪ್ಯಾತ ಇದ್ಧಾತೋಃ | ಸಾ.
 ೭-೧-೧೦೦ | ಇತೀತ್ವಂ ರಸರತ್ವಂ ಚ | ದಧ್ಯೇನಾಶೀರ್ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |
 ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಸರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುತಾಃ—ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ, ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದಿರುವ | ಶುಚಿಯಃ—ದಶಾಪವಿತ್ರದಿಂದ
 ಶೋಧಿಸಿ ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವ | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಿ ಎಂದರೆ ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—
 ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಸುತಸಾನ್ನೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವೀತಯೇ—ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ
 ಅಥವಾ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಯಂತಿ—ಹೋಗಿಸೇರುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ದಶಾಪವಿತ್ರದಿಂದ ಶೋಧಿಸಿ, ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ
 ಈ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೋಮ
 ರಸಗಳು ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುವವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಇಂತಹ ಸೋಮರಸವು
 ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಪಾನಮಾಡುವನು.

English Translation

These extracted pure Soma-juices, mixed with (or made harmless by) curds go to Soma drinker (Indra) for his drink.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಈ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು.

ವೀತೆಯೇ—ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೨೧ರಲ್ಲಿಯೂ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೩-೧೭-೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೭ ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ (ಶು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೧-೧೫ ಮತ್ತು ೨೨-೧೩ರಲ್ಲಿ ತರ್ಪಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಬಹು ವಚನರೂಪಗಳೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅವನೀಯಮಾವಂ ದಧ್ಯಾಶೀರ್ದೋಷಘಾತಕಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಮೊಸರನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು (ರುಚಿಗಾಗಿ) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಾವು ಈ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು 676 ರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು—

(೧) ಇಮ ಆಯಾತಮಿಂದವಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಸುತಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೨)

(೨) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯ ನಾಯವೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೧-೭)

(೩) ಇಮ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುನ್ವೀರೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೨-೪)

(೪) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಸತ್ತಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೨-೩)

(೫) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯೇ ವಜ್ರಿಣೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೩-೧೫)

(೬) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಸಶ್ವಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೧-೧೨)

ಈ ದಧ್ಯಾಶಿರಶಬ್ದವಲ್ಲದೆ ಗನಾಶಿರ, ಯನಾಶಿರ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ—

(೧) ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಆ ಗಹ್ಯಾಶೀರ್ವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧)

ಈ ಋಕ್ಯುನಲ್ಲಿ ಅಶೀರ್ವಂತಃ ಸೋಮಾಸಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಆಶಿರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನಾದರೂ ಬೆರೆಸಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೨) ಶತಂ ನಾ ಯಃ ಶುಚೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ನಾ ಸಮಾಶಿರಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಶಿರಾಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

(೩) ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಗೋಶ್ರೀತಾ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ ಸೋಮಸೋ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ |

ಆ ರಾಜಾನಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾಸ್ಮತ್ಪ್ರ ಗಂತಮುಪ ನಃ ||

ಇಮೇ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಗನಾಶಿರಃ ಸೋಮಾಃ ಶುಕ್ರಾ ಗನಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶ್ರೀತಾಃ ಎಂದರೆ ಗನಾಂ ಪಯೋಭಿರ್ಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಋಕ್ಯುನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಗನಾಶಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

(೪) ಶುಚಿರಸಿ ಪುರುನಿಃಷ್ಠಾಃ ಕ್ಷೇರೈರ್ಮಧ್ಯತ ಆಶೀರ್ತಃ | ದಧ್ನಾ ಮಂದಿಷ್ಠಃ ಶೂರಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯)

ಇಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಮತ್ತು ಮೊಸರು ಎರಡನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎರಡು ರಸಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ ಎರಡು ವಿಧವೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) ಸಂ ಶುಕ್ರಾಸಃ ಶುಚೀಯಃ ಸಂ ಗನಾಶಿರಃ ಸೋಮಾ ಇಂದ್ರಮಮಂದಿಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫೨-೧೦)

ಇಲ್ಲಿ ಗವಾಶಿರ ಎಂದರೆ ಹಾಲುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೬) ಅಥಾ ನಿಯತ್ಸ ಉಭಯಸ್ಯ ನಃ ಪಿಬ ಶುಚಿಂ ಸೋಮಂ ಗವಾಶಿರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೧೦)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗವಾಶಿರವೆಂಬ ಹಾಲುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

(೭) ಯತ್ತೇ ಸೋಮ ಗವಾಶಿರೋ ಯವಾಶಿರೋ ಭಜಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೯)

(೮) ಇಮಮಿಂದ್ರ ಗವಾಶಿರಂ ಯವಾಶಿರಂ ಚ ನಃ ಪಿಬ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೨-೭)

ಇಲ್ಲಿ ಗವಾಶಿರ ಮತ್ತು ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

(೯) ಇಂದೋರಿಂದ್ರೋ ಯವಾಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೪)

(೧೦) ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷು ಮಹಿಷೋ ಯವಾಶಿರಂ ತುನಿಶುಷ್ಕಸ್ತೃಪತ್ಸೋಮಮಪಿಬದ್ವಿಷ್ಟನಾ
ಸುತಂ ಯಥಾವಶತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಯವಾಶಿರ ಎಂದರೆ ಹಿಟ್ಟುಮಿಶ್ರವಾದ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೧) ಅಶ್ವನೇಧಸ್ಯ ದಾನಾಃ ಸೋಮಾ ಇವ ತ್ರ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೭-೫)

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರವಾಡಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೨) ಸಾಧೋಃ ಪಿಬ ಪ್ರತಿಕಾಮಂ ಯಥಾ ತೇ ರಸಾಶಿರಃ ಸ್ವೇಧಮಂ ಸೋಮಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಶಿರ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಮೊಸರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮವೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುತಪಾನ್ನೇ—ಸುತಂ ಪಿಬತೀತಿ-ಸುತಪಾನಾ (ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯುವವನು) 'ಆತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಪಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದಾಗ 'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮಕತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಶುಚಯಃ-ಶುಚಿ ದೀಪ್ತ 'ಇಗುಪಧಾತ್ಮಿಕ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಇನ್ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಇಗು ಪದವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಬರುವುದು, ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶುಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಬರುತ್ತಿ.

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ವೀತಯೇ — ವೀಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಪ್ರಜನಕಾನ್ತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಮಂತ್ರೇವ್ಯಷೇಷಪಚಮನವಿದಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷೀ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವೂ ಬರುವುದು. ಸೋಮಾಸಃ-ಷು ಇೌ ಅಭಿಷವೇ 'ಆರ್ತಿ ಸ್ತುಸಹುಸ್ಯಧೃಕ್ಷಿಕ್ಷುಭಾಯಾವಾಪದಿಯಕ್ಷಿ ನೀಭ್ಯೋ ಮನ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟುಗ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ದಧಿ (ಪುಷ್ಣಿ ಕೊಡುವುದು) 'ಅಪ್ಯಗಮಹನ ಜನೇಕಿಕಿನಾಲಿಟ್ಟ' (ಪಾ. ಸವ. ೩-೨-೧೭೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾಂತ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು, ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಿ-ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರ್ಮಾಯದಿಂದ ಬರುವುವು ಅವು ಲಿಟ್ಟ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ಆಗುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಲಿಟ್ಟ್ರದ್ಭಾವಾತಿದೇಶದಿಂದ 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬರುವುವು. ಆಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ-ಧಾತು-ಶೃಣಾತಿ ಹಿನಸ್ತಿ (ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿ, ಸುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಅದರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು. ಅಥವಾ ನೀರಸತ್ವದೋಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು.) ಎಂದು ವೃತ್ತಿತ್ತಿಯಾದಾಗ ಆಶೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವಾಗ 'ಖೋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಖೋಕಾರಾಂತ ಧಾತುಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾ ದೇಶಬರುವುದು ಎಂದು ಇಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ 'ಉರಣ್ಣಪರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಧ್ಯೇವ ಆಶೀಃ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು- || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸದ್ಯೋ ವೃದ್ಧೋ ಅಜಾಯಧಾಃ |

ಇಂದ್ರ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತೋ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಸುತಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ | ಸದ್ಯಃ | ವೃದ್ಧಃ | ಅಜಾಯಧಾಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ | ಸುಕ್ರತೋ ಇತಿ ಸುಕ್ರತೋ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಕ್ರತೋ ಕೋಭನಕರ್ಮನ್ ಕೋಭನಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ
ಸೋಮಸ್ಯ ಸೀತಯೇ ಸಾನಾಥಂ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ದೇವೇಷು ಜ್ಯೈಷ್ಠತ್ವಾರ್ಥಂ ಚ ಸದ್ಯಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ
ಕ್ಷಣೇ ವೃದ್ಧೋಜಾಯಥಾಃ | ಅಭಿವೃದ್ಧೋತ್ಸಾಹೇನ ಯುಕ್ತೋಭೂಃ || ಸೀತಯೇ | ಸಾ ಸಾನ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ಲಾಘಾಪಾಪೇಸೋ ಭಾವೇ | ಪಾ. ೩-೩-೯೫ | ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ | ಘುಮಾಸ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ.
೬-೪-೬೬ | ಈತ್ವಂ | ಕಸ್ಯ ನಿತ್ವೇಷಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗತಮುದಾತ್ತ
ಪದಮತ್ರಾಪಿ ವಾ ಯೋಜನೀಯಂ | ಸದ್ಯಃ | ಸದ್ಯಃ ಪರುಶ್ವರಾರೀತಿ ಸೂತ್ರೇಣ | ಪಾ. ೫-೩-೨೨ |
ಸಮಾನೇಹನೀತ್ಯರ್ಥೇ ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವೋ ದೃಶ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋ-
ದಾತ್ತಃ | ವೃದ್ಧಃ | ವೃದ್ಧು ವೃದ್ಧಾ | ಉದಿತೋ ವಾ | ಪಾ. ೭-೨-೫೩ | ಇತಿ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಿ
ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ | ಪಾ. ೭-೨-೧೫ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಿಹ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತಃ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ | ಜ್ಯೈಷ್ಠಸ್ಯ ಭಾವೋ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಂ | ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ
ಕರ್ಮಣಿ ಚ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೪ | ಇತಿ ಷ್ಯಞ್ | ಇತಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಸುಕ್ರತೋ—ಉತ್ತಮ ಅಥವಾ ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ, ಅಥವಾ ಉತ್ತಮನಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ |
ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸುತಸ್ಯ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸದ (ರಸವನ್ನು) |
ಸೀತಯೇ—ಸಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದ
ಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಸದ್ಯಃ—ಈ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ | ವೃದ್ಧಃ—ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಆಜಾ-
ಯೆಥಾಃ—ಅಗಿರುವೆ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಾಹಸಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಬಹು ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ
ಇಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯುತ್ಸಾಹಯುಕ್ತನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೋಮ
ಪಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುವೆ.

English Translation.

(1) Indra, performer of good deeds or possessor of fine intellect you
have grown courageous for the sake of drinking the extracted Soma Juice and
(attaining) seniority (among the gods).

॥ నిరీక్షణవిషయముగలు ॥

వృద్ధ :—ఈ శబ్దಕ್ಕೆ భాష్యకారరు అభివృద్ధినిచ్చి తాదాశీన యుక్తిః యేజ్ఞాత్రిరువ అథవా యేజ్ఞాద యుక్తినిచ్చి తాదాశీన యుక్తిః మూర్తిమయో, “ సరివృద్ధః ప్రతిబంధ-కాపనయనసమర్థః, శరీరేణ చ వియోగేణ చ సరివృద్ధః ” అందరి ప్రతిబంధక అథవా తేంద్రులను మోలగలదినువుదక్కాని వియోగేత్యు హదిందలూ శరీర ప్రమాణదిందలూ దోషదాని బిళిద ఎందూ, వేంకటనాథనరు ప్రవృద్ధశరీరః—దోష శరీరవృత్తననాగి ఎందూ అర్థనూది రునరు ఈ విజారదల్లి ఈ ముక్కుగళన్న ఇల్లి యుదాహరణేగాని యేళుబుదు.

(౧) అశాల్మీన శవసా శూశువాంసం సద్యశ్చి ద్యో నాన్యధే ఆసామి ।

(మ. సం. ౬-౧౯-౨)

(౨) ఏనా జజ్ఞానం సహసే ఆసామి నాన్యధానం రాధసే చి త్పుతాయ ॥

(మ. ౬-౨౦-౩)

ఈ ఎరడు ముక్కుగళల్లియూ ఇంద్రును దోష ఆకారవృత్తననాగి బిళిదనేందు యేళుబు. ఇదల్లిదే నావు హిందీయే మ. సం. ౧-౮-౧ నేయే ముక్కినల్లి యేళుదంతే ఇంద్రును తన్న మాయాశక్తియింద సమయోజితనాగి అనేక విధనాద రూపగళన్న ఆకారగళన్న ధరిసలు సమర్థనేందు వినరిసరు వుదరింద (మ. సం. భాగ ౨. పేజు 89-90) ఇల్లియూ అదరింతే భావిసబేకు.

జ్యేష్ఠాయ—శ్రీశ్మత్ర, యేజ్ఞాగారిగే, యుక్తమస్థాన, ఎందరి మనుష్యరల్లియూ దేవతే గళల్లియూ ఇంతకు యుక్తమస్థాన పృష్ఠగాని ఎందు. అదరి సోమపానదింద ఇంద్రునిగే శ్రీశ్మతే యుంబాగువుదే? సోమపానకే పూర్వదల్లి ఇంద్రునిగే శ్రీశ్మతే ఇరలిల్లనే ఎందరి, ఇంద్రునిగే దేవతేగళల్లి శ్రీశ్మతే ఇద్దే ఇద్దితు. సోమపానదింద ఆదు యేజ్ఞా వికసితవాయుతు. ఆ కాలదల్లి సోమపాన మూడువుదు శ్రీశ్మతేయ యేగ్గురుతాగిత్తు. ఈగలూ సక నావు నూతన దంపతిగళన్న అరీవాద నూడువాగ వరన విషయనాగి, ‘భర్తా తే సోమపా నిత్యం భవేద్ధర్మ-పరాయణః’ ఎందు యేళువుదు రూఢియూది. కృష్ణయజుర్వేద తృత్తిరియ బ్రాహ్మణదల్లి ఇంద్రున శ్రీశ్మతేయ విషయనాగి ప్రకారంతరనాగి హిగే యేళుబు—

ఇంద్రో నా అకామయత । జ్యేష్ఠం దేవానామభిజయేయమితి । స ఐత-మింద్రాయ జ్యేష్ఠాయై ప్రరూడాతమేకాదశకపాలం నిరవశన్మహావ్రిహిణాం । తతో నై స జ్యేష్ఠం దేవానామభిజయేత్ (త్యే. బ్రా. ౩-౧-౩).

ఎందరి ఇంద్రును దేవతేగళల్లి శ్రీశ్మతేయన్న సడీయవుదక్కాని జ్యేష్ఠానక్షత్రవన్నదీరిసి వ్రిహియింద సిద్ధపడిసిద ఏకాదశకపాలవన్న యేజ్ఞానూది అదరింద దేవతేగళల్లి శ్రీశ్మతేయన్న సడీదనేందు యేళువుదు.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವನ್—ಯುಷ್ ಧಾತುವು ಸೌತ್ರವಾದುದು. ಅಂದರೆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬ ಧಾತು ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ. ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇ-ಕ್ ಎರಡೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮದ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು. ಯುಷ್+ಮದ್=ಯುಷ್ಮದ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರವು ಲೋಪಿಸಿ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮದ್+ಸ್ ಜೇಪ್ರಥಮ-ಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೨) ಜೇ-ಪ್ರಥಮಯೋಃ-ಅಮ್ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿಭಾಗ. ಪ್ರಥಮಾಚ ಪ್ರಥಮಾಚ ಪ್ರಥಮೇ ತಯೋಃ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೂ, ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ಗ್ರಹಣವು ಯುಕ್ತವೇ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಾದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಆರು ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಉಳಿದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಥಮಾಪದದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂಜಿಸೋಶ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜೇ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ಅಂತು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ (೭-೧-೨೨) ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ, ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ಸ್ಗೆ ಅಮ್ ಅದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್, ತ್ವಾಹೌಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೪) ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಾಹೌ-ಸೌ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೧) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬರುವುದು. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಇದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಂತು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಯುಷ್ಮ್ ಅಸ್ಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ-ಅಹ, ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ತ್ವ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅಹ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಅ-ವ-ಓಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ ಒಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ+ಅಹ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷೇ-ಲೋಪಃ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ. 'ಅಪ್ಪನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತೌ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶೇಷೇ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ಶೇಷ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಹಿಂದೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ಪ್ರಥಮಾ ಯಾಶ್ಚದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಂ (೭-೨-೮೮) ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ 'ಯೋಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷೇ ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕವಚ

ಆತ್ಮ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥ.

ಶೇಷೇ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿಭವಂತಿ ಅಂದರೆ ಕಾರಕಗಳು ವಕ್ತೃಗಳ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾನ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಸ್ತವಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಾದ ಅಧಿಕರಣ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಸ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶೇಷಸ್ಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಏನಂಚ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಕರ್ಯಂತಭಾಗಕ್ಕೆಂತಲೂ ಶೇಷವಾದುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥ. ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಅರ್ಥದಂತೆ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ತ್ವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಅರ್ಥರೀತ್ಯಾ ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ತ್ವ+ಅಮ್=ತ್ವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮು ವರ್ಣದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಫಿಷೋಂತಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಉದಾತ್ತ, ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಯು ವರ್ಣದ ಉಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಎಂಬ ಸುಪಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಅನುದಾತ್ತ. ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಂದ ತ್ವ ಅದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ತ್ವ+ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇ-ನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವ+ಅಮ್ ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಉದಾತ್ತ ವಾದ ಅದ್‌ಗೆ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉದಾತ್ತವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅನು ದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸುತಸ್ಯ—ಸುಜ್ಞ ಅಭಿಪ್ರೇಯ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಮತ್ತೂ ಕ್ತವತು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಈಗ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸು+ತ= ಸುತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಪಕ್ಷಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುತ+ಜನ್ ಟಾಜಾಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು (ಅಂಗದ) ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾ-ಜಸಿ-ಜನ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ್-ಆತ್-ಸ್ಯ ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್‌ಗೆ ಸ್ಯ-ಅದೇಶ ಬಂದು ಸುತಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಸುತಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜನ್‌ನ ಸ್ಥಾನ

ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸ್ಯ ವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಕೊನೆಯ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾದ ತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಾ ಗಾ ಸಾ ಪಚೋಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೫) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾಜಹಾತಿಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬] ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳು ಎಂದರೆ ದಾ-ಧಾ ನೋದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಗಾ-ಪಾ ಜಹಾತಿ ಸಾ-ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಬಂದು ಪೀತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನನಿವಿಭೂವೀರಾಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸ್ಥಾ ಗಾಸಾಪಚೋಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಕರ್ಷಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವರ್ಣಿಸಿಯಾದರೂ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಇದರಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೀತಿ+ಜೀ ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭) ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇ ಅಥವಾ ಉ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಘಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದರೆ ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೋರ್ಜೀತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೧) ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಪೀತೇ+ಜೀ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಪೀತೇ+ಏ= ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೀತಯ್+ಏ= ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಯು ಸುಪ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಿ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದೆ. ಇಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಸುಪ್ ನ ಏ ಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಪೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈಕಾರವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಹೀಗೆ ಪೀತಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣ ಅನುದಾತ್ತ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತ ಮೂರನೆಯದು ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು.

ಸದ್ಯಃ—ಸದ್ಯಃ ಪರುಪ್ಪರಾರ್ಥಿಷಮಃ ಪರೇದ್ಯೈವ್ಯದ್ಯೈ ಪೂರ್ವೈದ್ಯೈರನೈದ್ಯೈರನೈತರೇದ್ಯೈರಿತೇ-ರೇದ್ಯೈರಪರೇದ್ಯೈರಧರೇದ್ಯೈರುಭಯೇದ್ಯೈರುತ್ತರೇದ್ಯೈಃ (ಪೂ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಇವುನಿಖಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವೋದ್ಯಶ್ಚಾಹನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಅಹರ್ವೃತ್ತಿಯಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸಮಾನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ಯೌಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು, ಸಮಾನೇ ಅಹನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸದ್ಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ವೃದ್ಧಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೃಧ್+ತ. ಅರ್ಥಧಾತು ಕಸ್ಯೇದ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೦೫) ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಹ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು.

ಧಾಸ್ಯ. ಸ್ವಗೇ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಜಾಯಧಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರಿತ, ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಅ ಗಳು ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಜೈಷ್ಠ್ಯಾಯ—ಜೈಷ್ಠ್ಯಸ್ಯ ಭಾವಃ ಜೈಷ್ಠ್ಯಂ ಗುಣವಚನ ಬಾಹ್ಯಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚ (ಪಾ-ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಷಷ್ಠ್ಯಂತಗಳಾದ ಗುಣೋಪಸರ್ಜನ ದ್ರವ್ಯವಾಚಗಳ ಮುಂದೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಗಳಾದ ಬಾಹ್ಯಣಾದಿ ಗಣಪತಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಜ್ಞ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತಾದ್ವರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ತ್ವಾ ವಿಶಂತ್ವಾಶವಃ ಸೋಮಾಸ ಇಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |

ಶಂ ತೇ ಸಂತು ಪ್ರಚೇತಸೇ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆ | ತ್ವಾ | ವಿಶಂತ್ವು | ಆಶವಃ | ಸೋಮಾಸಃ | ಇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣಃ ||

ಶಂ | ತೇ | ಸಂತು | ಪ್ರಚೇತಸೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಾಸಃ ಸೋಮಾ ಆ ವಿಶಂತ್ವು | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರವಿಶಂತ್ವು | ಕೀದೃಶಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಆಶವಃ ಸವನತ್ರಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತ್ಯೋರ್ವಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮಂತಃ | ಕೀದೃಶೇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣೋ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸಂಭಜನೀಯ ದೇವವಿಶೇಷ | ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ನಿ. ೬-೧೪ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ತಥಾವಿಧ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಪ್ರಚೇತಸೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನಾಯ ಶಂ ಸುಖರೂಪಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸಂತು || ಗಿರ್ವಣಃ | ಗೃಣಂತೀತಿ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಗ್ನೌ ಶಬ್ದೇ | ಕ್ವಿಪ್ಯಾತ ಇದ್ಭಾತೋಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೦ | ಇತಿತ್ವಂ ರಘರತ್ವಂ ಚ | ಗೀರ್ಭಿರ್ವನ್ಯತೇ ಸೇವ್ಯತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸಂಭಕ್ತಿಃ ಸೇವಾ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನಾ | ಉ. ೪-೧೮೮ | ಇತ್ಯಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರಚೇತಸೇ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಿರ್ವಣಃ—ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ | ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಆಶವಃ—(ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿ ರೂಪಗಳಾದ ಯಾಗಗಳ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ) ಬಳಸಲ್ಪಡುವ | ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮರಸಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಆ ವಿಶಂತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ (ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಲಿ) | (ಮತ್ತು ಆ ಸೋಮರಸಗಳು) ತೇ—ನಿನಗೆ | ಪ್ರಚೇತಸೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಶಂ—ಸುಖರೂಪವಾಗಿ | ಸಂತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು; ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗೆ ಸೇರಲಿ ಮತ್ತು ನೀನು ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation

O Indra, you are the object of our praises; may these pervading soma juices enter you (thereby) making you happy; may the soma juices help you to attain superior intelligence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮರಸಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸೇಮರಸವನ್ನು ನೀನು ಪಾನಮಾಡು ಅದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದರ್ಥವು. ಆಶವಃ—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಾಭಿಷವಣವೇ ಮುಖ್ಯಾಂಗಭೂತವಾದುದು. ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ ಸುಖವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ—ಇದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸಾತಾ ಆಯ್ಕೆದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯುದಾತ್ತ.

ತ್ವಾ—ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂಮದಿಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್, ಜೀಪ್ರೇಥಮಯೋರಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ಗೆ ಪುನಃ ಅಮ್ ಆದೇಶ ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿತ್ವಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಅಮ್, ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಕ್ಷಿಣನಾಗ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ದ್ವಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು.

ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್-ಅಕಾರಾದೇಶ ತ್ವ+ಅ+ಅ+ಅಮ್, ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತ್ವ+ಅ+ಅಮ್ ಅಕಸ್ಯವರ್ಣದೀರ್ಘಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಾನಂತರ ಪೂರ್ವರೂಪ ತ್ವಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಈ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತ್ವಾಮಾದ್ವೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೮-೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳೂ ದ್ವೀತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಾಂತಗಳೂ ಆದ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ-ಮಾ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತ ಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಂ ಎಂಬ ದ್ವೀತ್ವೀಯೈಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ಧಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ತ್ವಾ ಎಂಬುದು ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ವಿಶನ್ತು.—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು-ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಸಂಜ್ಞಿಕವಾದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಋ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ರ್ಋಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಋಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ, ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ವಿಶ್+ಅ+ಅನ್ತಿ ಏರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಲೋಟ್ಟಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ವಪಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಶ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ ಅಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನು ದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಆಶವಃ.—ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃವಾಪಾಜಿ ಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶಿಭ್ಯ ಉಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ-ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ-ವಾ ಪಾನೇ, ವಾ ರಕ್ಷಣೇ ಜಿ ಅಭಿಭವೇ ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಸ್ವದ ಆಸ್ವಾದನೇ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಶ್+ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಅಂದರೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಆಶು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರ ಅತೋ+ಅಮ್ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ=ಆಶವಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಆಶವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ವಮನೈತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟ ವಾದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಕಾರವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರವೂ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿನ ಅವಾದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಆಮ್ ಸುಪ್ಪದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಶವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಪರವಾಗುತ್ತೆ.

ಗೃಣಂತೀತಿಗಿರಃ—(ಸ್ತುತಿಗಳು) ಗೃಣಜ್ಞೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಋತ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಉರುಣ್ ಪಠಃ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ರ ಪರಿಣಾಗಿ

ಬರುವುದು- ಗೀರ್ಭಿರ್ವ್ಯಾತೇ ಸೇವ್ಯತೇ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಗಿರ್ವಣಾಃ—ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವನಪಣಸಂಭಕ್ತ. ಸಂಭಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸೇವೆ. ಗಿರ್ ಶಬ್ದೋಪಪಾದಕವಾದ ವನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ.೧೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಗಿರ್ವನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾತ್ಮಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೪) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ರೇಫಪಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ (ಅಟ್-ಕವರ್ಗ-ಪವರ್ಗಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ) ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ-ಗೆ ಣಕಾರ-ಸ್‌ಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಗಿರ್ವಣಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಂಜಯಜ್ಞಾ ಎಂಬುವರು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ವನು ಯಾಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತು ಇದೆ. ಗೀಃ ಶಬ್ದೋಪಪಾದಕವಾದ ಈ ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಗೀರ್+ವನ್+ಇ+ಅಸುನ್. ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ವಾನ್ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಆಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಘಟಾದಯೋಮಿತಃ (ಗ. ಸೂ.) ಘಟಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಮಿತ್ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು. ಗೀರ್ ಶಬ್ದದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು. ಗಿರ್ವನಸ್ ಣತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬರುವುವು.

ಯಾಸ್ಮರು ' ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ ' (ನಿರು ೬-೧೪) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿ ರುವರು. ಇವರಿಗೂ ಣಿಜಂತವಾದ ವನು ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಅಭಿಮತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳುವರು.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂಬುವರು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೀ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವನ್ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ತ. ಗಿರ್ವಣಸ್ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಅಂತೋದಾ ತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾಕ್ಯುತ್ ಎಂದು ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಲಘಾವಂತೇ ದ್ವಯೋಶ್ಚ ಬಹ್ವವೋಗುರುಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೨-೪೨) ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಲಘುವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಅಚ್ಚು ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಗುರು ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುರುವರ್ಣವಾದ ಗಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ದೀರ್ಘ ವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ, ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಗುರುವರ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಣಿ ಜಾತ ವಾದವನು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತು ಗಿರ್ವಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಗಿರ್ವಣಾ ಎಂಬುದು ಅಮಂತ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದಾತ್ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಸಃ ಎಂಬುದರ ಆ ಎಂಬ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳೂ ಪ್ರಚಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು-

ಪ್ರಚೀತಸೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಮಾ ಅವೀವೃಧ್ನಾ ಮುಕ್ತಾ ಶತಕ್ರತೋ |

ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ವಾಂ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ತ್ವಾಂ | ಉಕ್ತಾ | ಶತಕ್ರತೋ

ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ ||

ತ್ವಾಂ | ವರ್ಧಂತು | ನಃ | ಗಿರಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಸ್ಥಯಪ್ರಜ್ಞಾ ವೇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಮಾಃ ಸಾಮಗಾನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯವೀವೃಧನ್ | ವರ್ಧಿತವಂತಿ | ತಥಾ ಬಹ್ವೃಚಾನಾಮುಕ್ತಾ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ತ್ವಾಮವೀವೃಧನ್ | ಯಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವಮಾಸೀತ್ತ ಸ್ಮಾದಿದಾನೀಮಸಿ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾಂ ವರ್ಧಂತು | ವರ್ಧಯಂತು | ಅತಿವೃದ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತು || ಸ್ತೋಮಾಃ | ಮನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತಾಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಣ್ಯಂತಾತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬ | ಲುಜಾ ಚೇಜಾ | ಪಾ. ೩-೧-೪೮ | ಉರ್ಯತ್ | ಪಾ. ೭-೪-೭ | ಇತಿ ವೃಧೇರುಪಧಾಯಾ ಋಕಾರಸ್ಯ ಋಕಾರವಿಧಾನಾದಂತರಂಗೋಽಸಿ ಗುಣೋ ಬಾಧ್ಯತೇ | ದ್ವಿಭಾವ | ಪಾ. ೬-೧-೧೧ | ಹಲಾದಿಶೇಷ | ಪಾ. ೭-೪-೬೦ | ಸನ್ನದ್ಭಾವ | ಪಾ. ೭-೪-೯೩ | ಇತ್ಯೇ | ಪಾ. ೭-೪-೭೯ | ದೀರ್ಘತ್ವೇ | ಪಾ. ೭-೪-೯೪ | ಅಡಾಗಮಾಃ | ಪಾ. ೬-೪-೭೧ | ಉಕ್ತಾ | ಉಕ್ತಾನಿ | ಸಾತ್ಯತಃ ದಿನಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಭೃಷ್ಟಕ್ | ಉ. ೨ ೭ | ಇತಿ ವಚೇಷ್ಠಕ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶೇಷಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೧-೭೦ | ಇತಿ ಶಿಲೋಪೋ ನಲೋಪಶ್ಚ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತುರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಸಾನುರ್ಭಾದಾಮಂತ್ರಿತಪರಸ್ಯಾಪಿ ನ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಇತಿ ನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವರ್ಧಂತು | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾದ್ವೃಧೇವ್ಯಕ್ತಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕ ಸಾಹಸ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿದ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸ್ತೋಮಾಃ—(ಉದ್ಗಾತೃ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಗಾನಮಾಡುವ) ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು

ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವೀವೃಧನ್—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿರುವವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವವು | (ಮತ್ತು) ಉಕ್ತಾ—(ಹೋತೃವರ್ಗದವರು ಪಠಿಸುವ) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ಅವೀವೃಧನ್-ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವವು) | (ಈಗ) ನಃ—ನಮ್ಮ ಎಂದರೆ ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವರ್ಧಂತು—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ (ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹುಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿದವನು ಅಥವಾ ನೀನು ಬಹುಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯು; ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ನಿನ್ನನ್ನು ತ್ರಿವೃದ್ಧಿಸ್ತೋಮಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವರು. ಆದರಂತೆಯೇ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದಂತಾಯಿತು. ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನ್ನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ.

English Translation.

(O Indra) performer of many deeds or one endowed with great wisdom, the chants of stomas have magnified you; (so also) the hymns of sastras have magnified you; (similarly) may our praises magnify you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ— ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು—

- (೧) ಅಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರೋ ಯತೋ ಜಾಯತ ಉಕ್ಥ್ಯಃ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೦-೬)
- (೨) ಇಮಾ ಉತ್ವಾ ಪುರುಷಸೋ ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತು ಯಾ ಮಮ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೩)
- (೩) ಪ್ರ ಪಾಂ ಸ್ತೋಮಾಃ ಸುವೃಕ್ತಯೋ ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತೃತ್ತಿನಾ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨೨)
- (೪) ಇಂದ್ರಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರ ಇಂದ್ರಂ ಸುತಾಸ ಇಂದವಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೧೬)
- (೫) ತ್ರಿಕದ್ವುಕೇಷು ಚೇತನಂ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮುತ್ಕತ |
ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ ಸದಾವೃಧಂ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೧೮)
- (೬) ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಮನೀಷಿಣಸ್ತ್ವಾಂ ಹಿಂಸಂತಿ ಚಿತ್ತಿಭಿಃ |
ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೧೯)

(೭) ಉತ ತ್ವಾ ಧೀತಯೋ ಮನು ಗಿರೋ ವರ್ಧಂತ ವಿಶ್ವಹಾ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೨೨)

(೮) ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರೋ ವತ್ಸಂ ಸಂ ಶಶ್ವತೀರಿವ |

ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹೃದಂ ಸನಿಃ || (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದವು ತ್ವಾಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಸಬದ್ಧವೂ, ಪ್ರಾಧಾರ್ಥಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವು ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕೂಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಾಂ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪದಗಳು ಮಾತ್ರ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುವು. ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಸರಣಿಯು ಪ್ರಾಥಶ್ಚೈಲಿಯ ಹೆಗ್ಗುರುತೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಶೈಲಿಯು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವೆವು.

ಪ್ರಾತರಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾತರಿದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ ಸಾತ್ರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪ್ರಾತರಶ್ವಿನಾ |

ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ ಪ್ರಾತಃ ಸೋಮಮುತ ರುದ್ರಂ ಹುನೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೧-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಹಂ ದಾಂ ಗೃಣಿತೇ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ವಸ್ತವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಕೃಣವಂ ಮಹ್ಯಂ ವರ್ಧನಂ |

ಅಹಂ ಭುವಂ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೋದಿತಾಯಜ್ವನಃ ಸಾಕ್ಷಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ನರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ಕಿರುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇವೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಿಂ ನಾಜಂಭರಂ ದದಾತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚಿರತ್ಸಮಂಜನ್ನಗ್ನಿರ್ನಾರೀಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಭವತಾಮವೋಭಿಃ ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ರಾತಹವ್ಯಾ |

ಶಮಿಂದ್ರಾ ಸೋಮಾ ಸುವಿತಾಯ ಶಂ ಯೋಃ ಶಂ ನ ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣಾ ನಾಜಸಾತೌ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೫-೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಂ ಮತ್ತು ಶಂ ನಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಸಬದ್ಧವಾದ ಪ್ರಾಥಶ್ಚೈಲಿಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

ನುಡಾತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹ ಆಗುವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅಡಾಮ ಬರುವುದು. ಅವಿವೃಧ್+ಇ+ಅ+ಝ ಇಗೆ (ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ) ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಝಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಗಾಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಪ್ರತ್ಯಯಾನುವಾದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೦) ಜಃತ್ವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಸಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವು ಪೂರ್ವತ್ವಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಿವೃಧನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಕ್ತಾ—ಉಕ್ತಾನಿ= ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥವು—ವಚಿಪರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಾತ್ಯ ತುದಿವಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಚ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ.ಸೂ.೨-೧೬-೪) ಈ ಧಾತುಗಳಮುಂದೆ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಬಂದರೆ ವಚಿಸ್ವಪಿಯುಜಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಜೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಉಕ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಕ್ತ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಇದರಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಚತ್ಯಸೋಶ್ಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಶಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಶಿ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲಂತ ಅಥವಾ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗುವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗುವ ಬಂದರೆ ಉಕ್ತನ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುಧ್ಛಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಸಂಬುಧ್ಧಿ ಭಿನ್ನಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಉಕ್ತನ್+ಇ ಇಲ್ಲಿ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಗೆ ಲೋಪ ಉಕ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಉಕ್ತಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಇರುವುದು. ಅದರೂ ಉಕ್ತಾ ಎಂಬುದು ಅವಿವೃಧನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೇವಿನಾ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುಬಾನಂತ್ರಿತೇ ೬ ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂವೆಯೇ ಉಪಾಧಿಸಿರುವೆವು ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾನಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಡಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃಧು ವರ್ಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿ. ಆದರೂ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತಣಿಚ್ಛತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಧು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವೃತ್ಯಯಾದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಬರುವುದು, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ಧನು ಎಂದಾಗುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಕ್ಷಿ¹ತೋ²ತಿಃ ಸನೇ³ದಿ⁴ಮಂ⁵ ವಾಜ⁶ಮಿ⁷ಂದ್ರಃ⁸ ಸಹ⁹ಸ್ಪ್ರಿ¹⁰ಣಂ¹¹ |
ಯ¹²ಸ್ಪ್ರಿ¹³ನ್ವಿ¹⁴ಶ್ವಾ¹⁵ನಿ¹⁶ ಪೌಂ¹⁷ಸ್ಯಾ¹⁸ || ೯ ||

|| ಪಾಠಃ ||

ಅಕ್ಷಿ¹ತಃ² ಊ³ತಿಃ | ಸನೇ⁴ತ್ | ಇ⁵ಮಂ | ವಾ⁶ಜಂ | ಇ⁷ಂದ್ರಃ | ಸಹ⁸ಸ್ಪ್ರಿ⁹ಣಂ ||
ಯ¹⁰ಸ್ಪ್ರಿ¹¹ನ್ | ವಿ¹²ಶ್ವಾ¹³ನಿ | ಪೌಂ¹⁴ಸ್ಯಾ¹⁵ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಇಮಂ ವಾಜಂ ಸೋಮರೂಪಮನ್ನಂ ಸನೇತ್ | ಸಂಭಜೇತ್ | ಕೀದೃಶ ಇಂದ್ರಃ |
ಅಕ್ಷಿತೋತಿರಹಿಸಿತರಕ್ಷಣಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ರಕ್ಷಾಂ ನ ವಿಮುಂಚತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ ವಾಜಂ |
ಸಹಸ್ಪ್ರಿಣಂ ಪ್ರಕೃತೌ ವಿಕೃತಿಷು ಚ ಪ್ರವರ್ತಮಾನತ್ವೇನ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಂ | ಯಸ್ಪ್ರಿನ್ವಾಜೇ
ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಪುಂಸ್ತ್ವಾನಿ ಬಲಾನಿ ವರ್ತಂತೇ ತಾದೃಶಂ ವಾಜಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಾಸ್ತಯಃ ||
ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ | ನನು ಕ್ಷಿಪ್ತಯೇ ಇತ್ಯಯಂ ಧಾತುರಕರ್ಮಕಃ | ತಸ್ಯ ಚ ಕರ್ಮಾಭಾವಾದಧಿಕರಣೇ
ಭಾವೇ ಕರ್ತೃವಾ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತದಿಹ ಯದಿ ಕರ್ತರ್ಯಧಿಕರಣೇ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾ
ತಯೋರರ್ಥಯೋರ್ಭೃತ್ಯಯಸ್ಯಾನಿಧಾನಾತ್ಕ್ವಿಯ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ | ಪಾ. ೬-೪-೫ | ನಿಷ್ಕಾಯಾ-
ಮಣ್ಯದರ್ಥೇ | ಪಾ. ೬-೬-೭ | ಇತಿ ದೀರ್ಘೋಣ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ |
ಪಾ. ೮-೨-೪೬ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವೇನ ಕ್ಷೀಣೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ ನ ತ್ವಕ್ಷಿತೇತಿ | ಅಥ ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ |
ಪಾ. ೩-೩-೧೧೪ | ಇತಿ ಭಾವಪರಃ ಕ್ವಿಪತಬ್ದೋ ಗೃಹ್ಯತೇ | ತದಾ ತಸ್ಯ ಣ್ಯದರ್ಥತ್ವೇನಾಣ್ಯದರ್ಥ ಇತಿ
ನಿಷೇಧಾದ್ವೀರ್ಘನತ್ವಯೋರಭಾವಾತ್ಕ್ವಿಪಮಿತಿ ಸಿದ್ಧ್ಯತಿ | ತದಾ ತು ನಪುಂಸತ್ಪುರುಷಃ ಪ್ರಕೃತೇನ
ನಾನ್ವೇತೀತಿ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ವಿಪಮತ್ರೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಣ್ಯೇವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ನಪುಂಸುಭ್ಯಾಂ |
ಪಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುಕ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಪುನರೂತಿಶಬ್ದೇನ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಸ್ವರಸ್ತಿಪ್ತೇದಿತ್ಯಭಿಮತಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಸಿದ್ಧ್ಯೇದಿತಿ | ಸತ್ಯಂ | ಅತಃ
ಏವಾತ್ರ ಕ್ವಿಧಾತುರಂತರ್ಭಾವವಿತಣಿಚ್ಛೋ ಗೃಹ್ಯತೇ | ತೇನ ಸಕರ್ಮಕತ್ವಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯೇಷಾ ನಿಷ್ಕಾ | ತತಃ

ಶ್ಲಾಘ್ಯಾರ್ಥ ಇತಿ ನಿವೇದ್ಯಾದ್ವೀರ್ಣೋ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವಂ ಚ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತಥಾ ಚ ನೇಷಾತ್ಪುರುಷೇ ನ
ಕ್ಷಿತಾಕ್ಷಿತಾಪ್ರಯಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ಚಾನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ನೇಷಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುನ-
ರೂತಿಸದೇನ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ ಸ್ಥಾಪ್ಯತೀತಿ ನ ಕೋಽಪಿ ದೋಷಃ | ರಿ ಕ್ಷಿ ಚಿರಿ ಜಿರಿ ದಾಶ-
ದ್ರು ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಧಾ. ೨೭, ೨೮-೩೩ | ಇತಿ ಕ್ಷಿಣೋತೇರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ |
ತಥಾ ಚಾಹಿಂಸಿತೋತಿರಿತ್ಯರ್ಥ ಉಕ್ತಕ್ರಮೇಣ ಸ್ವರಃ ಸಿದ್ಧತೀತಿ ನ ದೋಷಃ | ಸನೇತ್ | ವನ ಷಣಿ-
ಸಂಧಕ್ತ | ಭೌವಾದಿಕಃ | ವಾಜಂ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಃ | ರನೋ ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾ-
ದಾತ್ತಃ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಸಹಸ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಆತ ಇನಿಠನೌ ಸಾ. ೫-೨-೧೦೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ |
ವಿಶೇಃ ಕ್ವನಿ | ಉ. ೧-೧೫೧ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ-
ದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದ್ಗಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೪ | ಇತಿ ಷ್ಯಾ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಡಾದೇಶಃ | ನನು ಸ್ತ್ರೀ-
ಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನ ಇಸ್ಸ ಇತ್ಯಾ ಭವನಾತ್ | ಸಾ. ೪-೧-೮೭ | ಇತ್ಯನೇನ ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ
ಖ್ಯಾ | ಸಾ. ೫-೨-೧ | ಇತ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಂತೇಷ್ಟಪತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥೇಷು ನೇಷಾಸ್ತು ಇತ್ಯೋರ್ವಿಧಾನಾದ್ಯಥಾ
ಪುಂಸೋಃಪತ್ಯಂ ಪೌಂಸ್ಯಃ ಪುಂಸ ಆಗತಃ ಪೌಂಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ತದ್ವತ್ಪುಂಸೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವೇತ್ಯಸ್ತಿ-
ನ್ನಪ್ಯರ್ಥೇ ಷ್ಯಾಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತ್ಯೇವ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಕಥಮುಚ್ಯತೇ ಪೌಂಸ್ಯಾನೀತಿ |
ಉಚ್ಯತೇ | ಆ ಚ ತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೦ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೇ ತ್ವಾದಿತ್ಯವಧಿನಿರ್ದೇಶಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ತ್ವಃ |
ಸಾ. ೫-೧-೧೩೬ | ಇತ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಂತೈರಿಮನಿಜಾದಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯೈಃ ಸಹ ತ್ವತಲೋಃ ಸಮಾನೇಶಃ | ಏವಂ
ತತ್ತ್ವೇ ವ ಚ ಶಬ್ದಾನ್ಮೇಷಾಸ್ತು ಇತ್ಯೋರಪಿ ಷ್ಯಾಾದಿಭಿಃ ಸಮಾನೇಶ ಏವ | ನ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಕ್ಷಿಕೋತಿಃ—ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವವರಿಗೆ
ರಕ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಯೆಸ್ಥಿನ್—ಯಾವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅಥವಾ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ
ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಬಲಶಕ್ತಿಗಳಿರುವವೋ ಅತಂಹ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿರೂಪ
ಗಳಾದ ಅನೇಕ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ | ಇಮಂ ವಾಜಂ—ಸೋಮರೂಪವಾದ (ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ
ರೂಪವಾದ) ಈ ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನೇತ್—ಹೊಂದಲಿ ||

೩ ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಅವನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನನ್ನು
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ ಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾವಿರಾರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾ-
ದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿವರ್ಧಕಗಳಾದ ಸೋಮ, ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ಅನ್ನ
ವನ್ನು ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಇಂದ್ರನು
ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ

English Translation

May Indra who grants unperishable aid accept this food (in the form of soma) in which exist all manly strength and which we offer in thousands of sacrifices.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿರುವರು, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅವರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೂ ಅನುವಾದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ—

ಅಕ್ಷಿತಾ ಅನ್ಯೇನಾಹಿಂಸಿತಾ ಅಕ್ಷೀಣಾ ವಾ ಊತಿಃ ಸಾಲನಂ ಯಸ್ಯ ಸೋಮೋಕ್ತಿ
ತೋತಿಃ | ಸನೇತ್ ಸಂಭಜತು | ಇಮಂ ನಾಜಂ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಇಂದ್ರಃ ಸಹ-
ಸ್ರಿಣಂ ಯೋದ್ಧ್ಯ ಸಹಸ್ರಯುಕ್ತಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾಯ
ಸನ್ನಿಹಿತೋ ಭವತ್ಸಿತಥ್ಯಃ | ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಕಿಂ ಉಚ್ಯತೇ |
(ಯಸ್ಮಿನ್) ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ | ಸೌಂಸ್ಥ್ಯಾ | ಬಲನಾಮೃತತ್ | ಹಸ್ತೈಶ್ಚ-
ರಥಸದಾತಿಲಕ್ಷಣಾನಿ ಬಲಾನಿ | ಅಥವಾ ನಾಜ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಇದಮಸ್ಮ-
ದೀಯಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಸಂಭಜೇತ್ ಪಿಬೇತ್ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತುತಿಸಹಸ್ರ-
ಯುಕ್ತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಬಲಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಲಕ್ಷಣಾನಿ | ನಾಜಃ ಪೀತಃ
ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನಿ ಜನಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ
ಸೌಂಸ್ಥ್ಯೇತಿ ಇಂದ್ರವಿಶೇಷಣಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ದ್ರೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಬಲಾನಿ ಯಃ
ಸರ್ವೈರ್ಬಲೈರ್ಬಲವಾನ್ ಯೋ ಮಹಾಬಲ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಯು ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನು ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಭೆರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಗೆ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬರಲಿ. ಈ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಸ್ತೈರ್ವರಥಪದಾತಿಗಳೆಂಬ ಚತುರಂಗ ಬಲವು ಇರುವುದು. ಇಂತಹ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಲಹಲಿ, ಅಥವಾ, ಸಮಸ್ತ ಬಲಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಈ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತಪ್ಪದೆ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ—ಅಹಿಂಸಿತರಕ್ಷಣಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ರಕ್ಷಾಂ ನ ನಿಮುಂಚತೀತ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತ್ಯಜಿಸುವವನಲ್ಲ. ಇವನು ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಯು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು

ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವಿದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ—

ಅಚ್ಯುತೋ ಮಘನಾ ನೃಭ್ಯ ಉಕ್ಥೈರ್ಯುಕ್ತೋ ರಾಜಾ ಗಿರಾಮುಕ್ತೋತಿತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೪-೧)

ಜನೀಯಂತೋ ಜನಿದಾಮುಕ್ತೋತಿಮಾ ಚಾವ್ಯಯಾನೋವತೇ ನ ಕೋಶಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೧೬)

ಸತ್ರಾಜಿತೋ ಧನಸಾ ಅಕ್ತಿಕೋತಯೋ ವಾಜಯಂತೋ ರಥಾ ಇವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮.೩-೧೫)

ವಾಜಂ—ಅನ್ ಅಥವಾ ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ)

ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ವಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ವಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಇಥವಾ ಸಾವಿರಾರು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಭಟರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯುದ್ಧವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

ಯೆಸ್ಮಿನ್ನಿಶ್ವಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ--ಸಮಸ್ತ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವ. ವಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಬಲ, ಪುಷ್ಟಿ, ಉತ್ಸಾಹ ನೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹಸ್ತಶ್ವಾದಿಬಲಗಳು ಅಥವಾ ಪೌರುಷೇಯ, ಪರಾಕ್ರಮ ಧೈರ್ಯ ನೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸಮಸ್ತಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಕ್ತಿಕೋತಿತಿ-ಕ್ಷಿ-ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದಾದರೆ, ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ವೀತ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) (ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ, ನಿಷ್ಕಾ ಎಂದರೆ ಕ್ತು ಕ್ತವತೂನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೬) ಕ್ತು. ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಿಷ್ಕಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ತು ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು) ಣ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಲ್ಲದ ಕ್ತು ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರನಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕರ್ತ್ರ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಣ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಲ್ಲದಕಾರಣ ಕರ್ತ್ರಾಧಿಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಕ್ಷಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೭) ದೀರ್ಘವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಕ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತು ಕ್ತವತುಗಳ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ್ವೀ+ನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಣ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ್ವೀಣ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ನೞ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಅಕ್ಷೀಣ

ಎಂದಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಅಕ್ಷಿತಂ ಎಂದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ನಪುಂಸಕೇಭಾವೇಕ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲಸಾಮಾನ್ಯ ತೋರುವಾಗ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥವು ಷಟ್ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವಾದ ರಿಂದ ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಬಾರದ ಮೇಲೆ ಕ್ಷಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕ್ಷಿತಂ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಊತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಅನನ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಜ್ಞಾನೊಂದಿಗೆ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿ ನಜ್ಞಾ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಅಕ್ಷಿತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಊತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಣಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತು ಅಕ್ಷಿತೋತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸದೇ ಹೋಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಕರ್ತೃ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿತ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ಈಗ ಉಪಪಾದಿತವಾದ ಅಂಶವು ಸತ್ಯವಾದದೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಷಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆವು. ಇದು ಸಕ ರ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈಗ ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ನಂತರ ನತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಕ್ಷಿತಾ-ಅಕ್ಷಿತಾ ಎಂದು ನಜ್ಞಾ ತುತ್ವಗುಣ ಸಮಾಸ ಅಕ್ಷಿತಾ-ಅಕ್ಷಯಿತಾ (ಕ್ಷಯಿಸದೇ ಇರುವ) ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ನಜ್ಞಾಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಊತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬಂದರೂ, ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯೂ ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ರಿಕ್ಷಿ ಚಿರಿ ಜಿರಿ ದಾಶ ದೃ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ಎಂಬ ಸ್ವಾದಿಗಣಪತಿತವಾದ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಹಿಂಸಿತವಾದ ಊತಿ (ರಕ್ಷಣ) ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ನಜ್ಞಾಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ರೂಪಾಸಿದ್ಧಿ ವಿವಕ್ಷಿತ ಸ್ವರಾಸಿದ್ಧಿ ರೂಪದೋಷಗಳಿಲ್ಲವು.

ಸನೇತ್-ವನೇಷಣಸಂಭಕ್ತೌ—ಪಣಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತೃದೇಶಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರಬಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಸನ ಎಂದಿರುವುದು. ಸನ ಧಾತುವು ಭ್ವಾದಿ (೧ನೇ ಗಣ) ಯಲ್ಲಿ ಪತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಲಿಜ್ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯಾಸು ಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷಾದಾತ್ಪೋಜಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಗದು. ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗದು. ಕರ್ದರಿಶಪಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣಬರುವುದು. ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಗಣರಡಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ. ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಸನ್ನೇತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ವ್ಯವಾಹರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಾಹರನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರಃ—ಇದಿಪರಮೈಶ್ವರೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇದಿತೋನು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಸಹಸ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ (ಸಹಸ್ರವು ಇವನಲ್ಲಿ ಇದೆ) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅತೆ ಇನಿಠನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಟ್ಟು ಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಸಹಸ್ರಿಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವಾನಿ-ವಿಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪ್ರಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿ ವಿಶ್ವಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಗುಣೋಪಸರ್ಜನದ್ರವ್ಯವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಣಪರಿಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಯು ಅಕೃತಿ ಗಣನಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಪುಂಸ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ತದ್ವಿತ್ತೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಜಾತ್ಯ ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ವಿತ್ತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದದ ಅಚ್ ಸಮುದಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಪೌಂಸ್+ಯ ಇವರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನೌಸ್ತಯೋ ಭವನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೭) ಇಲ್ಲಿ ಭವನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭವನಪದಘಟಿತಸೂತ್ರಾತ್ (ಭವನ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸೂತ್ರ) ಎಂದರ್ಥ. ಆ ಸೂತ್ರವು ಧಾನ್ಯಾನಾಂಭವನೇಕ್ಷೇತ್ರೈಖಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧) ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾನ್ಯಾನಾಂಭವನೇ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನೌಸ್ತಯೋ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪುಂಸಃ ಅಸತ್ಯಂ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು 'ಪೌಂಸ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುಂಸಃ ಆಗತಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ ತತೆ ಆಗತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು 'ಪೌಂಸ್ವಃ' ಎಂದೇ ಆಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಂಸಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗಲೂ ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕೃಣ್ಣಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ 'ಪೌಂಸ್ವಾನ್' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಡಾ ಅದೇಶ ಬಂದರೂ 'ಪೌಂಸ್ವಾ' ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಪೌಂಸ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು. ಆಚಿತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೦) ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತೃತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆರ್ಜ್ ಗೆ ಮರ್ಯಾದೆ ಅವಧಿ ಎಂದರ್ಥ. ತ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ವ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸೂತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೃತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಆಚಿತ್ವಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೃತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ತ್ವ ತಲೌಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತೃತಲೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತ್ವತಲೌ ಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಈ ಅಧಿಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಈ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಇಮುನಿಜ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಇಮುನಿಜ್ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ವಿಧೇಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಶಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌ ಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಂತಾಕಾಂಕ್ಷವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧೇಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅತಃಪ್ರಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೫) ಇತ್ಯಾದಿಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಗ್ವೀವ್ಯತೋಽಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೩) ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಧಿಕಾರಬೋಧಕವಾದ ಆಚಿತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಧಿನಿರ್ದೇಶಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಇಮುನಿಜಾದಿಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌಗಳಿಗೆ ಸಮಾವೇಶ ಬರುವುದು. ಇದು ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತೃತಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತಲೌಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುವು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾದಿ ಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌಗಳು ಬರಲಾರವು. ಈ ಆಚಿತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿದ್ದರೆ ಗುಣವಚನ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾದಿಭ್ಯಃ ಭಾವೇ ಕೃಣ್ಣಣಿಚಿ ಸ್ವರ್ಗ ಭವತಿ ತ್ವತಲೌ ಚಿ ಭವತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗುಣವಚನಾ ದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತಲೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಇದು ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಯೋಜನ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಜನಗಳೂ ಆತ್ಮಾತ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡಿದರೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಚ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ನರ್ಜಾಸ್ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವಿಲ್ಲ ನರ್ಜಾಸ್ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಶವೇಶ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದು. ಪೌಂಸ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಾಧು ವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಾ ನೋ ಮರ್ತಾ ಅಭಿ ದ್ರುಹಂತನೂನಾಮಿಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |
ಈಶಾನೋ ಯವಯಾ ವಧಂ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಾ | ನಃ | ಮರ್ತಾಃ | ಅಭಿ | ದ್ರುಹನ್ | ತನೂನಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಗಿರ್ವಣಃ ||
 ಈಶಾನಃ | ಯವಯ | ವಧಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗಿರ್ವಣ ಇಂದ್ರ ಮರ್ತಾ ವಿರೋಧಿನೋ ಮನುಷ್ಯಾ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ತನೂನಾಂ
 ಶರೀರಾಣಾಂ ಮಾಭಿ ದ್ರುಹನ್ | ಅಭಿತೋ ದ್ರೋಹಂ ಮಾ ಕುರ್ಯುಃ | ಈಶಾನಃ ಸಮರ್ಥಸ್ತ್ವಂ
 ವಧಂ ನೈರಿಭಿಃ ಸಂಸಾದ್ಯಮಾನಂ ಯವಯ | ಅಸ್ಮತ್ತಃ ಪೃಥಕ್ಕುರು | ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚ-
 ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮನುಷ್ಯನಾಮಸು ಮರ್ತಾ ವ್ರಾತಾ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಮರ್ತಾಃ | ಅಸಿಹಸಿಮೃಗಿ-
 ಕ್ಷಾಮಿದಮಿಲೂಪೂರ್ವಾಧಾರ್ವಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೩-೮೬ | ಇತಿ ತನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ಅಭಿ |
 ಏವಮಾದೀನಾಮಂತಃ | ಫಿ. ೪-೧೪ | ದ್ರುಹನ್ | ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ |
 ಪಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ | ಪಾ. ೩-೩-೧೬೧ | ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ಝಿ | ಪಾ. ೩-೪-೭೮ |
 ರೋಂಽತಃ | ಪಾ. ೭-೧-೩ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು | ಪಾ. ೩-೪-೯೭ | ಇತೀಕಾರ-
 ಲೋಪಃ | ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ | ಪಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ತಿಜೋ ಜುತ್ವಾಲ್ಪಘಾ-
 ಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಪಾ. ೧-೧-೫ | ತನೂನಾಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಇಂದ್ರ ಗಿರ್ವಣಃ |
 ಗತಂ | ಈಶಾನಃ | ಧಾತೋರನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ-
 ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯವಯ | ಯೌತೇರ್ಣಿಜಿ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿರ್ನ ಕ್ರಿಯತೇ |
 ಅಥವಾ ಯೌತೀತಿ ಯವಃ | ಪಜಾದ್ಯಚ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಯವಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥೇ ತತ್ಕರೋತಿ-
 ತದಾಚಿವ್ಯೇ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬, ೫-೬ | ಇತಿ ಣಿಚ್ | ಇಷ್ವವದ್ಭಾವಾಪ್ತಿಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೫೫-೧ |
 ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ವೈದ್ವೈಭಾವಃ | ಪಾ. ೧-೧-೫೬ | ವಧಂ | ಹನಶ್ಚ ವಧಃ | ಪಾ. ೩-೩-೭೬ | ಇತಿ
 ಭಾವೇಽಪ್ | ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟಃ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನಾಂತೋದಾತ್ತೋ ವಧಾದೇಶಃ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ-
 ಸ್ವರೇಣಾಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಿರ್ವಣಃ—ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಮರ್ತಾಃ—(ನಮ್ಮ
 ವಿರೋಧಿಗಳಾದ) ಮನುಷ್ಯರು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ತನೂನಾಂ—ಶರೀರಗಳಿಗೆ | ಮಾ ಅಭಿ ದ್ರುಹನ್—ಕೆಡಕ
 ನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ | ಈಶಾನಃ—ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ (ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ) ನೀನು | ವಧಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ
 ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ) ಬಾಧೆಯನ್ನು | ಯವಯ—ತಪ್ಪಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಕೆಡಕನ್ನು (ಹಿಂಸೆಯನ್ನು) ಮಾಡದಿರಲಿ. ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನೀನು ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು.

English Translation.

O Indra, adorable by praises, let not mortals do injury to our persons; you are powerful, keep away our destruction (by enemies)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮರ್ತಾಃ—ಮನುಷ್ಯಾಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರ್ತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ.೭-೩) ಇಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರಲೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನು ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಮರ್ತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯವಯೇ—ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಯವಯಾ ಎಂದು ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು

ವಧಂ—ಮರಣ, ನಾಶ, ಕೆಡಕು ಎಂದರ್ಥವು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ವಧವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ—

ಅರ್ಚನ್ನತ್ರ ಮರುತಃ ಸಸ್ಮಿನ್ನಾಜೌ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಮದೆನ್ನನು ತ್ವಾ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ ಯದ್ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ ವಧೇನ ನಿ ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಪ್ರತ್ಯಾನಂ ಜಘಂಥ ||

(ಋ- ಸಂ. ೧-೫೩-೧೫)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಧೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹನನಸಾಧನೇನ ವಜ್ರೇಣ—ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಸಾಧನಭೂತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಿರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮರ್ತಾಃ (ಅಸಿ) ಹಸಿ ವ್ಯಗ್ರೀಣಾಮಿ ದಮಿ ಲೂಪೂಧುರ್ವಿಭ್ಯಸ್ತನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) (ಅಸಗತಿದೀಪ್ತಾದಾನೇ) ಹಸೇ ಹಸನೇ, ಮೃಜ್ವಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ಗ್ವಾನಿಗರಣೇ, ಇಣ್ಗತೌ, ವಾಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಅಮಗತ್ಯಾದಿಷು—ದಮು ಉಪಶಮೇ ಲೂಜ್ ಭೇದನೇ ಪೂಜ್ ಪವನೇ, ಧುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಈ ಧಾತು

ಗಳ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಮರ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಅಭಿ—ವಿನಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ.

ದ್ರುಹನ್—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ವಿಧ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇತುಹೇತುಮದ್ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಝಿ ಬರುವುದು. ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಝೋನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ ಇತ್ಯಲ್ಯೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೇಟ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ಜನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮುಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿತೌಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ ಎಂಬುದು ಜಿತೌದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತನೂನಾಂ—ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ಆಮಂತ್ರಿತ, ಆದರೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಹಿಂದಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪುನ್ವತ್ತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತನೂನಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರ ಇದು (ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೪) ರಲ್ಲಿಯೂ ಗಿರ್ದಣಃ—ಇದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಶಾನಃ—ಈಶ ಐಶ್ವರೈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಈಶಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ಚ ಅನುದಾತ್ಮ. ಈಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯವಯಾ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಚೋಽಷ್ಟತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ.

ಅಸಿತ್ಯವಾದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣ ಆವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯವಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಯೌತೀತಿ ಯವಃ ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯತ್ತಿನಾಡಿದರೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಸಚಾ-
ದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣೀನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಚಾದಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಚ್ಚುತ್ಯಯ, ಯವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯವಂಕರೋತಿ ಎಂದು ಏವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತತ್ಕರೋತಿತದಾಚೆಷ್ಟೇ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೬, ೫-೬] ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಾವಿಷ್ಯವತ್ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಸ್ಯ [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫-೧] ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಟೀಃ [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫] ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಅಂದರೆ ನಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪ್ಪನಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚಃಪರಸ್ಮಿ-
ನ್ಸೂರ್ವವಿಧೌ [ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭] ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚುತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯವಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ವಧಂ—ಹನಶ್ಚವಧಃ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬] ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಹನ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹನ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ವಧ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹನ್ ಗೆ ವಧ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ವಧ+ಅ ಎಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪] ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಧ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಹನ ಧಾತುವು ಧಾತೋಃ [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨] ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಧ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಸ್ಥಾನವದಾದೇಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ಮತ. ಅಂತು ವಧ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆತೋ ಲೋಪಃ [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮] ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧] ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. || ೧೦ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಒಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ವರ್ಗವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅನಂತರ

ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುರೂಪೇತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪದ್ಯೇಷು ತೃತೀಯಸ್ಯ ಯುಂಜಂತೀತಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ
ಯುಷಿಚ್ಛಂದೋದೈವತಾನಿ ವಿನಿಯೋಗಶ್ಚೇತ್ಯೇತೇ ಪೂರ್ವವದವಗಂತವ್ಯಾಃ | ದಶರ್ಚೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತ
ಅದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೋತ್ರಂತಿಮಾ ಚೇತ್ಯೇತಾತ್ವತಸ್ತು ಏಂಪ್ರಾಃ | ಅದರ್ಚೇತ್ಯೇತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಮಾರಭ್ಯ ಷಡ್ವಚೋ
ಮಾರುತ್ಯಃ | ತಾಸು ಮಧ್ಯೇ ವೀಳು ಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇತ್ಯೇತೇ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಮಾರುತ್ಯೌ ಸತ್ಯಾವೈಂದ್ರಾಃ
ವಪಿ ಭವತಃ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಮನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮುಕ್ತಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಂ ದಶೈಂದ್ರಮಾ ತು
ಯುಂಜಂತ್ಯಾದರ್ಚೇತ್ಯೇತಾಃ ಷಣ್ಮಾರುತ್ಯೋ ವೀಳುಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇತ್ಯೈಂದ್ರೋ ಚೇತಿ || ಏತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ
ಯುಂಜಂತೀತ್ಯಸೌ ತೃಚಸ್ತೃತೀಯೇ ರಾತ್ರಿಪರ್ಯಾಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನೋನುರೂಪಃ | ತಥಾ
ಚಾತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ತವಸ್ತರಂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ
ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರೀತಂ ||

ಆನುನಾದವು-ಅಭಿಷ್ಠಪಷಡಪವಂಬ ಯಾಗದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ
ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋಮಾನಾಪಾರ್ಥವಾಗಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇ ಎಂದು ನೊದಲಾದ ಆರು
ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (87 ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ) ಹೇಳಿ
ರುನವು. ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಎಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ
ಯದಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.
ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೊದಲಿನ ಮೂರೂ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಒಂದು ಋಕ್ಕು
ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿರುವವು. ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಎಂದು ನೊದಲಾದ
ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಒಂಭತ್ತರವರೆಗಿನ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾ ಪರವಾಗಿರುವವು. ಈ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ವಭಿಃ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕು, ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಷ್ಟಸೇ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕು
ಇವೆರಡೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಈ ವಿಷಯವು—“ ಸುರೂಪ
ಕೃತ್ನುಂ ದಶೈಂದ್ರಮಾ ತು ಯುಂಜಂತ್ಯಾದರ್ಚೇತ್ಯೇತಾಃ ಷಣ್ಮಾರುತ್ಯೋ ವೀಳು ಚಿದಿಂದ್ರೇಣೇ
ತ್ಯೈಂದ್ರೋ ಚೇತಿ ” ಎಂದರೆ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅತ್ವೇತಾ
ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ನೊದಲ ಮೂರು ಮತ್ತು
ಕೊನೆಯಋಕ್ಕು ಇವಿಷ್ಟೂ ಇಂದ್ರದೇವತೆಯ ಪರವಾದವು. ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಅತಃಪರಿ
ಜ್ಞಾನ್ನಾಗಹಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನವರೆಗೂ ಆಗುವ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾಪರವಾದವು. ಆದರೆ ಈ ಆರು
ಋಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ವಭಿಃ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಷ್ಟಸೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕು
ಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರ ಹತ್ತು ಮರುತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು ” ಎಂದು ಸರ್ವಾನು
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ನೊದಲ ಮೂರು ಋಕ್ಕು
ಗಳು ಅತಿರಾತ್ರದ ಮೂರನೆಯ ರಾತ್ರಿ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡ
ಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಥಾ ಚಾತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ತವ
ಸ್ತರಂ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಇತಿ ಸೂಕ್ರೀತಂ (ಅಶ್ವ- ಸೂ. ೬-೪) ಎಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೬

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೧-೧೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ||

|| ಋಷಿ—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧-೩ ಇಂದ್ರಃ || ೪, ೬, ೮, ೯, ಮರುತಃ ||

|| ೫, ೭ ಮರುತ ಇಂದ್ರಶ್ಚ || ೧೦. ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಯುಂಜಂತಿ | ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ | ಚರಂತಂ | ಪರಿ | ತಸ್ಥುಷಃ ||

ರೋಚಂತೇ | ರೋಚನಾ | ದಿವಿ || ೧ ||

|| ಸದಸಾಕಃ ||

ಯುಂಜಂತಿ | ಬ್ರಧ್ನಂ | ಅರುಷಂ | ಚರಂತಂ | ಪರಿ | ತಸ್ಥುಷಃ ||

ರೋಚಂತೇ | ರೋಚನಾ | ದಿವಿ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತಃ | ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ಚಾಗ್ನಿನಾಯ್ವಾದಿತ್ಯನಕ್ಷತ್ರರೂಪೇ-
ಣಾವಸ್ಥಾನಾದುಪಪದ್ಯತೇ | ಬ್ರಧ್ನಮಾದಿತ್ಯರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಂ ಅರುಷಂ ಹಿಂಸಕರಹಿತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣಾವ-
ಸ್ಥಿತಂ ಚರಂತಂ ವಾಯುರೂಪೇಣ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಸರಂತಮಿಂದ್ರಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ ಪರಿತೋವಸ್ಥಿತಾ
ಲೋಕತ್ರಯವರ್ತಿನಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಯುಂಜಂತಿ | ಸ್ವಕೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ದೇವತಾತ್ಮನೇ ಸಂಬಂಧಂ
ಕುರ್ವಂತಿ | ತಸ್ಯೈವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷಭೂತಾನಿ ರೋಚನಾ ರೋಚನಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದಿವಿ ದ್ಯು-
ಲೋಕೇ ರೋಚಂತೇ | ಪ್ರಕಾಶಂತೇ | ಅಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯೋಕ್ತಾರ್ಥಪರತ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರೇ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮಿತ್ಯಾದ | ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಧ್ನಃ | ಆದಿತ್ಯಮೇವಾಸ್ಮೈ
ಯುನಕ್ತಿ | ಅರುಷಮಿತ್ಯಾದ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರುಷಃ | ಅಗ್ನಿಮೇವಾಸ್ಮೈ ಯುನಕ್ತಿ | ಚರಂತಮಿತ್ಯಾದ |
ವಾಯುರ್ವೈ ಚರನ್ | ವಾಯುಮೇವಾಸ್ಮೈ ಯುನಕ್ತಿ | ಪರಿ ತಸ್ಥುಷ ಇತ್ಯಾದ | ಇಮೇ ವೈ
ಲೋಕಾಃ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ | ಇಮಾನೇವಾಸ್ಮೈ ಲೋಕಾನ್ಯುನಕ್ತಿ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವೀತ್ಯಾದ |

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವೈ ರೋಚನಾ ದಿವಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣೈವಾಸ್ತೈ ರೋಚಯತಿ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೧ | ಇತಿ |
 ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮಹನ್ನಾಮಸು ಮಹೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಅದಿತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಮಹತ್ತ್ವಾ-
 ದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ || ಯುಂಜಂತಿ | ಅಂತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಂ | ಪ್ರಾತಿಸದಿ-
 ಕಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರುಷಂ | ಉಷ ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ | ರೋಷಂತೀತಿ ರುಷಾ ಹಿಂಸಕಾಃ |
 ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೫ | ಇತಿ ಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನ ಸಂತಿ
 ರುಷಾ ಯಸ್ಯಾಸಾವರುಷಃ ನ ಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅನಿ
 ಪೂರ್ವಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೭ | ಇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೮-೨-೫ |
 ಇತ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಚರಂತಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುತಸ್ವರೇಣ ಧಾತು
 ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಸ್ತು ಷಃ | ತಿಷ್ಠತೇರ್ಲಿಟಃ | ಕ್ವಸುರಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೭ | ವಸ್ವೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಂ
 ಪಾ. ೭-೨-೬೭ | ಇತಿ ಟಮಂತರಂಗಮಪಿ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಶ್ರಯಂ ಚ
 ಬಲೀಯಃ | ಮ. ೬-೧-೧೭-೨ | ಇತಿ ಶಸಿ ಪರತೋ ಭತ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೧-೪-೧೮ | ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
 ಪಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ ವಸೋಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ಮತ್ವಂ | ರೋಚಂತೇ | ತಿಜೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಶಪಃ
 ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ರೋಚನಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ತ್ವ ಹಲಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೪೯ |
 ಇತಿ ಯುಜ್ | ಯುವೋರನಾಕೌ | ಪಾ. ೭-೧-೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಂ |
 ದಿವಿ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ | ಶಸ್ತು ಷಃ—(ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಇರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ||
 ಬ್ರಹ್ಮಂ—ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ | ಅರುಷಂ—ಹಿಂಸಕರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದಿರುವ | ಚರಂತಂ—
 ವಾಯು ರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಯುಂಜಂತಿ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ
 ಮುಖ್ಯ ವೇನತೆಯಂತೆ ಭಾವಿಸಿ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು | (ಆ ಇಂದ್ರನ ವಿಶೇಷ ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪಗ
 ಳಾದ) ರೋಚನಾ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) | ರೋಚಂತೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನು. ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರ ಇವುಗಳ
 ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ
 ಸದಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾಯುರೂಪದಿಂದಲೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು
 ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮೂರುಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವ
 ಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ದೇವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರವಾದ ಗೌರವವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ
 ಕೊಂಡಿರುವರು.

English Translation

Those who are standing around (i.e. living beings inhabiting the three worlds) associate with (Indra) the mighty (in the form of the sun) the non-injuring (in the form of fire) the moving (in the form of wind) the lights (or stars special incarnations of that same Indra) shine in the sky.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ಭಾವಾರ್ಥ, ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರವು ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ) ಹೇಳಿರುವ ಅನುವಾದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೇದಾರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಮ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—

ತದ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಸ್ವಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ವೈವತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ||
ಯತ್ಕಾಮ ಋಷೀರ್ಯಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಸ್ತುತೀಂ ಪ್ರಯುಂ-
ಕ್ತೇ ತದ್ವೈವತಃ ಸ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ || ತಾನ್ವಿವಿಧಾ ಋಚಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರ-
ತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಶ್ಚ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಭಿ-
ರ್ಯುಜ್ಯಂತೇ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಶ್ಚಾಖ್ಯಾತಸ್ಯ || ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಮಧ್ಯಮ-
ಪುರುಷೋಪಯೋಗಾಸ್ತುಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ || ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೈಃ ಉತ್ತ-
ಮಪುರುಷಯೋಗಾ ಅಹಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ || ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-
ಕೃತಾಶ್ಚ ಮಂತ್ರಾ ಭೂಯಿಷ್ಯಾ ಅಲ್ಪಶ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಃ ||

(ನಿರುಕ್ತ-ದೈವತಕಾಂಡ. ಅಧ್ಯಾಯ ೭-ಬಂಡ ೧-೨)

ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೈವತಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರ, ಆಶೀರ್ವಂತ್ರ, ಶಪಥ, ಅಭಿಶಾಪ, ಕಶ್ಚಿದ್ಭಾವ, ಪರಿದೇವನಾ, ನಿಂದಾ, ಪ್ರಶಂಸಾ ಎಂದು ಆನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ದೈವತಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರ, ಸ್ತುತಿಯೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮಂತ್ರ, ಆಶೀರ್ವಂತ್ರ=ಆಶೀರ್ವಾದ, ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಹಾರೈಸುವ ಮಂತ್ರ. ಶಪಥ=ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ಅಭಿಶಾಪ=ಕೆಟ್ಟಹಾರೈಕೆ, ಕಶ್ಚಿದ್ಭಾವ=ಒಂದು ವಿಷಯ ಅಥವಾ ತತ್ತ್ವದ ವಿವರಣೆ, ಪರಿದೇವನಾ-ವ್ಯಸನ. ನಿಂದಾ=ನಿಂದೆಯು, ಪ್ರಶಂಸಾ-ಯೋಗುವಿಕೆಯು, ದಾನಸ್ತುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ದೈವತವೆಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಪರೋಕ್ಷಕೃತವೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು ಎದುರಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷನಾಮಪದಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ (Third person both in subject and predicate) ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ನೀನು ನಿನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷರಬ್ಧಿಗಳಿಂದ (Second person) ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೆಂದರೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ (First person) ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮೂರುವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ವಲ್ಪಮಾತ್ರವಿರುವವು ಎಂದು.

ಈಕ್ರಮದಂತೆ ಪ್ರಸಕ್ತನಾದ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ದೈವತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತವೆಂಬ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅದನ್ನು ನುಸರಿಸಿಯೇ ಅರ್ಥವಾಡಿರುವರು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ—

ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ನಾ ಅದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಃ | ಅದಿತ್ಯಮೇವಾಸ್ಮೈ-
ಯುನಕ್ತಿ | ಅರುಷಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರುಷಃ | ಅಗ್ನಿಮೇವಾಸ್ಮೈ ಯುನಕ್ತಿ |
ಚರಂತಮಿತ್ಯಾಹ | ವಾಯುರ್ವೈ ಚರನ್ | ವಾಯುಮೇವಾಸ್ಮೈ ಯುನಕ್ತಿ | ಪರಿ-
ತಸ್ಥುಷ ಇತ್ಯಾಹ | ಇಮೇ ವೈ ಲೋಕಾಃ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ | ಇಮಾನೇವಾಸ್ಮೈ -
ಲೋಕಾನ್ ಯುನಕ್ತಿ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವೀತ್ಯಾಹ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವೈ-
ರೋಚನಾ ದಿವಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯೇವಾಸ್ಮೈ ರೋಚಯತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪)

ಎಂದಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯ, ಅರುಷ = ಅಗ್ನಿ, ಚರಂತ = ವಾಯು, ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ರೋಚನಾ = ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವಹಾಗಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ—

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯಂ—

ಯೋಗಃ ಸಂಬಂಧಃ | ಯುಂಜಂತಿ ಸಂಬಂಧಯಂತಿ | ಕೇನ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸ್ತುತಿ-
ಭಿರ್ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ | ಕೇ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸ್ತೋತಾರಃ | ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚ | ಬ್ರಹ್ಮಂ ಮಹ-
ನ್ನಾಮೃತತ್ | ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರಂ | ಅರುಷಂ | ರುಶದೀರ್ವೈಶ್ವಃ | ರುಶದ್ವಿ-
ತ್ಸಾರುಶತೀತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ | ತಸ್ಯ ನಾ ರೋಚತೇರ್ವಾ ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣ ಆಜ್ಞ-
ಪೂರ್ವಸ್ಯೇದಂ ರೂಪಂ | ಆಜಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಅರುಶಂ ಆರೋಚಮಾನಂ ನಾ |
ದೀಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅರುಷತ್ಯಾಯತೀತಿ | ಗತಿಕರ್ಮಸು ಸಾಧಾದಿರುಷತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥ-
ಸ್ಯಾರುಷಶಬ್ದೋ ಗಂತ್ಯವಚನಃ | ಶತ್ರುನ್ ಯಜ್ಞಾನ್ ವಾ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ |
ಚರಂತಂ ಪರಿ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ | ಯತ್ರ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ
ತತ್ರೈನಂ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚ ಸ್ತುತಂತಿ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ, ಯುಂ-
ಜಂತೀತಿ ಯುಜಿಃ ಶುದ್ಧೋಪಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸೋಪಸರ್ಗಾರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ |
ಸ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧೌ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಷ್ಟಾರಶ್ಚೈನಂ ನಿಯುಂಜತೇ | ಮಹಾಂತಂ ದೀಪ್ತಂ
ಚೇಂದ್ರಂ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ, ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ ತತ್ರೈನಂ ಮನುಷ್ಯಾ
ಇದಮಿದಂ ಚ ನಃ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಂ ಯಾಚಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ರಥೋತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ-
ತ್ ಯುಜ್ಯಮಾನಃ ನೇಂದ್ರಂ ಯುಂಜಂತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರಥಂ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ

ಚಿ ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಂ | ಕೇ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಾರಥಯೋ ಮಾತಲಿ-
ಪ್ರಭೃತಯಃ ಅನ್ಯೇಸ್ಯ ರಥಂ ಯುಂಜಂತಿ ಸ ನಃ ಸ್ವಯಂ ಯುನಕ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ-
ದಿಗುಣಃ ಯುಂಜಂತಿ ನ ಕಿಂಚಿದಿತಿ | ಏವಂ ಗುಣಕೀರ್ತನಾದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಯಂ ಸ್ತುತಿಃ |
ಕಿಂಚಿ ತಸ್ಥುಷಃ ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ | ತಸ್ಥುಷ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದೇಶಾತ್
ಪ್ರಭಾವೇನೇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ | ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಮಾಣೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವೇನ
ರೋಚಂತೇ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ರೋಚನಾ ದೀಪ್ತಿ ಸ್ವಭಾವಕಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋ-
ಕೇ | ಕಥಂಪುನರಿಂದ್ರಪ್ರಭಾವೇನ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ಉಚ್ಯತೇ | ವಕ್ಷ್ಯತೇ-
“ ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ವಿವಿ ” ಇತಿ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವಶ್ಚ ಸುಷುಮ್ನೋ ನಾಮ ರಶ್ಮಿಃ ತತ್ಸಂಬಂಧಾಚ್ಚೇಂದ್ರಮಾ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚ ದೀಪ್ಯಂತೇ | ಅಥನಾ ಯುಜಿರುತ್ಸರ್ವಾರ್ಥೇ | ಅಂತರ್ಹಿತಾ-
ರ್ಥಶ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಉದ್ಯೋಜಯಂತ್ಯುತ್ಸಾಹಯಂತಿ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಾಣಿ ಬ್ರಹ್ಮಮ-
ರುಷಂ ಚೇಂದ್ರಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಂ | ಉಚ್ಯತೇ | ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ |
ಪರಿಶಬ್ದೋ ಲಕ್ಷಣೇ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಃ ತಸ್ಥುಷ ಇತ್ಯನೇನ ಚ ಸಂಬಂಧತೇ |
ತಸ್ಥಿವಃಶಬ್ದಃ ಸ್ಥಾವರವಚನಃ | ಗಚ್ಛಂತಂ ಸ್ಥಾವರಾಣಿ ಪ್ರತಿ | ಸ್ಥಾವರಗ್ರಹಣಂ
ಜಾತ್ರ ಜಂಗಮಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಂ | ಸೋಮಸಾನಾಯಾಸುರಯುಧಲೋ-
ಲುಪತಯಾ ಜಂಗಮಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕಂ ಕೃತ್ಸ್ನಂ (ಜನಂ, ಜಗತ್) ಪರಿಭ್ರಮಂತಮಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇ ಉದ್ಯೋಜಯಂತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ |
ಏಕನಾಕೃತಾಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಯತ್ರ ಚೈವಾನ್ವಧ್ಯಾಹಾರ್ಯಾ | ಆದಿತ್ಯರತ್ನಯೋ
ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ ತೇ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಯೋ ಹಿ ಪ್ರಾವೃಡಾರಂಭೇ
ರಸದಾತಾರಃ | ತೇ ರಸಾನರ್ಪಯಂತಃ ಉದ್ಯೋಜಯಂತೀಂದ್ರಂ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಣಿ |
ಏತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ವರ್ಥೇ ರಶ್ಮಿವಿಷಯತ್ವಾತ್ ರೋಚನೇತ್ಯೇ ತತ್ ಪದಮೂಷ್ಠಾಂತ-
ನ್ಯಾಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ಸ್ವರಾಂತಮಂತೋ ನೈಷ ಪದಕಾರಾಭಿಪ್ರಾಯಃ |
ಜ್ಯೋತಿಷ್ವಾಪೇಕ್ಷಂ ವಾ ರಶ್ಮೀನಾಂ ನ ಪುಂಸಕತ್ವಂ | ಅಧ್ವರ್ಯವಸ್ತಾದಿತ್ಯ-
ದೇವತಾಮೃಚಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಕಥಂ | ಏತೇಷಾಂ ಹಿ ವಿನಿಯೋಜನೇನಿ-
ಯುಕ್ತಶ್ಚಾಶ್ವೋನಯಾದಿತ್ಯರೂಪೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಕಥಮವಗಮ್ಯತೇ | ಶ್ರುತೇಃ |
ಏವಂ ಹಿ ಶ್ರುತಿರ್ಭವತಿ--ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತ್ಯೋ
ಬ್ರಹ್ಮಃ | ಅರುಷೋಮುಮೇವಾಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಂ ಯುನಕ್ತಿ | ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ
ಸಮಷ್ಟೈಶ್ಚ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯದೇವತೇಯಮಿತಿ | ತನ್ನ | ತತ್ರಾಪಿ ವಿನಿಯೋಗ-
ವಶಾನ್ವಿಯುಜ್ಯಮಾನೋಶ್ವೋ ಬ್ರಹ್ಮೋರುಷಶ್ಚೋಚ್ಯತೇ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ತು
ಶ್ರುತಿಃ | ಅಪಿ ಚ ಯದಿ ಶ್ರುತಿಬಲಾತ್ ತತ್ರಾದಿತ್ಯೋ ದೇವತಾ, ತಥಾ
ನಾಮ ಇಹ ತ್ವೇಂದ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಸಮಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮಾರುಷಯೋಶ್ಚೇಂದ್ರೇನಿ-
ಸಂಭವಾತ್ | ಪರಸ್ಯಾಂ ಚರ್ಚ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದೇನಾನುನಾದಾತ್ | ತೇನೇಹಾದಿಷ್ಟಸ್ಯ
ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶಾತ್ ತಸ್ಯಾಶ್ಚರ್ಚೋ ಹರಿಸಂಬಂಧಾದ್ಯೈಂದ್ರತಾಯಾ ಅಸಂದಿಗ್ಧ-
ತ್ವಾದ್ಯೈಂದ್ರತ್ವಮೇವಾಸ್ಯಾ ಋಚ ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು :—ಯೋಗವೆಂದರೆ ಸಂಬಂಧವು. ಆದುದರಿಂದ ಯುಂಜಂತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಜನರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸಮರ್ಪಣೆಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ ಜನರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಮಹತ್, ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಮಹತ್, ಬ್ರಹ್ಮ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೩-೫). ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಿಂದ್ರಂ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡವನಾದ, ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅರುಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ರುಶತಿಧಾತುವಿಗೆ ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅರುಷಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ರುಶದ್ವತ್ಯಾ ರುಶತೀಶ್ವೇತ್ಯಾಗಾದಾಯೈಗು ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ರುಶತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ರುಶತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ). ಇದಲ್ಲದೆ ಆರುಷತ್ಯಾಯತೀತಿ ಗತಿಕರ್ಮಸು ಪಾಠಾದರುಷತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯಾರುಷತಜ್ಞೋ ಗಂತ್ಯವಚಿನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರ ಅರುಷತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅರುಷಂ ಎಂದರೆ ಗಂತಾರಂ, (ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ) ಹೋಗುವವನೆಂದರ್ಥವು. ಚಿರಂತಂ—ಸಮಸ್ತಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಹೋಗುವವನು. ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಹೋಗಿ ಆರಾಧಿಸುವರೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚಿರಂತಂ ಎಂದರೆ ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರು ತಮತಮಗೆ ಇಂತಿತಹ ಅಭೀಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚಿರಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೊಡ್ಡದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ರಥವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತಲಿಯೇ ನೊದಲಾದ ಇಂದ್ರನ ಸಾರಥಿಗಳು ಇಂತಹ ರಥವನ್ನು ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದರೆ (ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ) ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿರುವುವು. ತಸ್ತುಷಃ ಎಂದು ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಭಾವೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಪರಿ ತಸ್ತುಷಃ ಪ್ರಭಾವೇನ ರೋಚಂತೇ ರೋಚೇನಾ ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಕಣಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುವು ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರೋಚೇನಾ-ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ದಿವಿ-ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೋಚಂತೇ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವು ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ಧಿವಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೩) ಮಂತ್ರವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭಾವವಾದ ಸುಷುಮ್ನ ಎಂಬ ರಶ್ಮಿಸಂಬಂಧದಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ನಕ್ಷತ್ರ

ಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುವು ಅಥವಾ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುಂಜಂತಿ ಎಂದರೆ ಉತ್ಸಾಹ ಗೊಳಿಸುವವು. ಹೇಗೆ? ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ ಎಂದರೆ ತಸ್ಥುಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ಥಾವರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದಲ್ಲದೆ ಜಂಗಮವಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸುವನೆಂದರ್ಥವು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಋತ್ವಿಜರು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಆದಿತ್ಯದೇವತಾಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು)—ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂವಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತೋ ಬ್ರಧ್ನಃ | ಅರುಷೋಽಮುಮೇವಾಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಂ ಯುನಕ್ತಿ ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಸ್ತ್ಯೈ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಧ್ನವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ರಿಂದಲೂ ಇದನ್ನು ಆದಿತ್ಯದೇವತೆಯ ಪರವಾದ ಋಕ್ಕೆಂದು ಹೇಳುವವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಧ್ನವೆಂದರೆ ಅಶ್ವವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು (ನಿ. ೨-೨೭). ಆದುದರಿಂದ ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ವಾಗಿಯೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದೂ ಆದ ಕುದುರೆಯನ್ನು (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟುವರು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಮವಾಗಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇನ್ನು ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ—ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಂ | ಯುಂಜಂತಿ ಮಹಾಂತವಗಾರೋಚಮಾನಂ ದಿವಿ ಚರಂತಂ ತಸ್ಥಿವಾಂಸೋ ದೇವಾ ನಾ ಲೋಕಾ ನಾ ರೋಚಂತೇ | ರೋಚನಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಇಂಪ್ರತೇಜಸಾ ಸಂಧುಕ್ಷಿತಾನ್ಯಹತ್ವೇಽಪಿ ಪ್ರಸಾರಣಮನ್ಯತ್ಪ್ರಾಪಿ ದೃಷ್ಟಂ || ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಸ್ತುತಿಸ್ತಾನಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರು ವರು. ತಸ್ಥಿವಾಂಸಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ಲೋಕಗಳೂ ಎಂದೂ, ರೋಚನಾ ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂದ್ರನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಗಲು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಆ ತೇಜಸ್ಸು (ಅಥವಾ ಸಾನುರ್ಧ್ಯವು, ಶಕ್ತಿಯು) ಸರ್ವತ್ರ ನ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಧ್ನಮರುಷಂ ಎಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತನಾದ ಋಕ್ಕು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಾಮ. ಸಂ. ೧೪೬೮; ಅಥರ್ವ. ಸಂ. ೨೦-೨೬-೪; ೨೦-೪೭-೧೦; ೨೦-೬೯-೯; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂ. (ಶು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೨೩-೫; ತೈ.ಸಂ. (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ಸಂ.) ೭-೪-೨೦-೧; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂ. ೩-೧೬-೩; ಕೌಶೀತಕಿ ಆರಣ್ಯಕ ೪-೯; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಯಾವ ದೇವತಾಪರನಾದುದು ಎಂಬುದು ವಿನಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂತಹ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ದೃಢಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು.

ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧-೩, ಮತ್ತು ೧೦ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೆಂದೂ ೪, ೬, ೮, ೯ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾಕವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ೫ ಮತ್ತು ೭ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇವೆಯೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಂಗಿರಸರು ಪ್ರತಿಪಾದಿತ ರಾಗಿರುವರೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಂಗಿರಸ್ತಮ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆಂದು Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಬಹು ಭಾಗವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಿತು.

ಈ ಸೂಕ್ತವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುವ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಡಾ|| ಸೀತಾನಾಥ ಪ್ರಧಾನ್ ಎಂಬುವರ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

It is the twilight of the early dawn ; the stars are still shining. The singers yoke the sun-horse and at the same time Indra's two horses ; It is the same sun who was born (at the time after the bursting open of the rock with the dawns. The patriarchs, Angirases have since regularised the sun-rise and sun-set ; they who had then found out the concealed cows with the help of Indra and had then invoked Indra may the sun now appear with Indra ! Indra joins in the song of the host of the devout singers. Thence come hither o wanderer; or from the bright realm of heaven. For him do our eulogies combinedly strive. We pray to Indra, for reward from here or from heaven, from the earthy or from the aerial region.

ಮಾಕ್ಸ್‌ಮುಲ್ಲರ್ ಪಂಡಿತನು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವನು—

Those who stand around him while he moves on, harness the bright-red (steed) ; the lights in heaven shine forth. ಈ ಭಾಷಾಂತರವು ಮೂಲವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬಿಡದೆ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು.

ಇದರಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವೆವು—

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪರಿ ತಸ್ಥುಷಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಜನರು | ಅರುಷಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ (spirited) | ಚರಂತೆಂ—ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ | ಬ್ರಧ್ನಂ—ಕುದುರೆಯನ್ನು | ಯುಂಜಂತಿ—(ರಥಕ್ಕೆ) ಹೊಡುವರು | (ಅ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ರೋಚನಾ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು | ದಿನಿ—ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ರೋಚಂತೆ — ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯನು ಈಗತಾನೆ ಉದಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಜನರು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಚಲಿಸಲು ಹಾತೊರೆಯುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು (ರಥಕ್ಕೆ) ಹೂಡುವರು. ಈಗ ತಾನೆ ಬೆಳಕು ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ರಥವೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಥವೋ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ರಥವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಇಂದ್ರನ ರಥವಾದರೆ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದಿರಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನ ರಥವಾದರೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಏಳೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾ (ಋ. ಸಾ. ೧-೧೬೪-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಕುದುರೆಯಿಂದರೂ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಆಶ್ವಗಳ ಹೆಸರು ಸಿದ್ಧಿಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಆನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಇನ್ನು ೪, ೬, ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಿರುವ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡೋಣ—ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ನುಭಿರ್ಗುಹಾ ಚಿದಿಂದ್ರ ವಹ್ನಿಭಿಃ | ಅವಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾ ಅನು ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಸುರರು ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ದುರ್ಗಮವಾದ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ದುರ್ಗವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರ (ಮರುತ್ಯುಗಳ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸರ) ಸಹಾಯದಿಂದ ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರೆಂದರೆ ಸಾಯಣ, ಸ್ಕಂದಪುರಾಣ, ವೆಂಕಟನಾಥನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ Max Muller, Macdonell ಮುಂತಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರು—ಅರುಜತ್ನುಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಿರಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಏಕೆಂದರೆ

ವೀಳು ಚಿದ್ವೃಷ್ಟಾ ಪಿತರೋ ನ ಉಕ್ತೈರದ್ರಿಂ ರುಜನ್ಸಂಗಿರಸೋ ರವೇಣ |

ಚಕ್ರುರ್ಧಿವೋ ಬೃಹತೋ ಗಾತುಮಸ್ತೇ ಅಹಃ ಸ್ವರ್ವಿದಮಃ ಕೇತುಮುಸ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಣಿಯೆಂಬ ದೈತ್ಯನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಅಂಗಿರಸರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಅಂಗಿರಸರನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮರುತ್ಸಂ ಬಂಧನಾದ ಋಕ್ಯುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂಗಿರಸ ಸರವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದೆಂದು Oldenberg ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಮತವು. ಅಂತೂ ಈ ವಿಷಯವೂ ವಿನಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಜ್ವನ್ತಿ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಇದುರುಧಾದಿ ಧಾತುನಾದ್ದರಿಂದ ಶಮ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಮ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಶಮ್ ಮಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಿಡಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಮಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆಗಮವು ಕಡೆಯ ಅಜ್ಞಾಣದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಯು ವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಬರುವುದು. ಯುನಜ್+ಝಿ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಶಮೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುನಜ್+ಅನ್ತಿ. ಈಗ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯರೂಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ರ್ಘಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ ಅನುಸ್ವಾ ರಸ್ಯಯಯಿಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವೂ ಬರುವುದು. ಯುಜ್ವನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಪದಾಂತದ್ವಿವರ್ಚನೇ ವರೇಯಲೋಪ ಸ್ವರಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರದೀರ್ಘಜಶ್ಚರ್ದಿಧಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಶಮೋರಲ್ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಆಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಕ್ಷಿವೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಚ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಯುಜ್ವನ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮಂ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅರುಷಂ—ಉಷರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ರುಷಧಾತುವು ಇಗುಪಧವಾದ್ದರಿಂದ ಇಗುಪಧ- ಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣವು ಇ, ಉ, ಋ, ೠ, ಆಗಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾಪ್ರೀ ಕ್ಕಾ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ರೋಪನೀತಿರುಷಾಃ ಹಿಂಸಕರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ನ ಸನ್ತಿ ರುಷಾಃ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ನೆಜ್ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅರುಷಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಮಿ- ಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಅ ಇ ಉ ಋ ೠ ಗಳಿಗೆ ಅಮ್ನಿನ ಅ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಅರುಷಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಮ್ನಿನ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ- ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೫) ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಚರಂತೆ—ಶಪ್ ವಿಕರಣವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದ-
ಮುಸದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಚರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ತಸ್ಯುಷಃ—ಸ್ಯಾ (ಷ್ಠಾಗತಿಸಿವೃತ್ತಾ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಸ್ ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಲಿಟ್ಟಿ-
ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯೇಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಶರ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದಿರುವ ಖಯ್ ವರ್ಣವು ಉಳಿಯುವುದು (ಮಿಕ್ಕ
ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇಚಿಕೇಚಿಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ತಸ್ಯಾ+ನಸ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-
ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ನಂತರ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಭ ಸಂಜ್ಞಕ
ವಾದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ)
ವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ
ವಸ್ತೇಕಾಚಾಡ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತು, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು
ಘ ಸ್ಲ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ
ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ
ಮೊದಲೇ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಂ ಚ ಕಾರ್ಯಂ ಬಲವತ್ (ಪಾ. ಮ. ೬-೧-೧೭-೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪ್ರಯೋಜಕಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಂತರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ
ಬರುವುದು. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವವೂ, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳೂ ಬರುವುವು. ತಸ್ಯುಷಃ
ಎಂದು ಆಗುವುದು. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ರೋಚೆನ್ನೇ—ತಜ್ಜಿ-ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.
ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರೋಚೆನಾ—ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯವೂ ಅಕರ್ಮ
ಕವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಚ್ ಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಯುನೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಆನ್
ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದಿವಿ ಊಡಿದಂ ಪದಾಡ್ಯಪ್ಪುಮ್ಪೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು
ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುಂಜಂತ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಾ ಹರೀ ವಿಪಕ್ಷಸಾ ರಥೇ |

ಶೋಣಾ ದ್ಯುಷ್ಣಾ ನೃನಾಹಸಾ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯುಂಜಂತಿ | ಅಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಹರೀ ಇತಿ | ನಿ ಸಪ್ತಸಾ | ರಥೇ ||

ಶೋಣಾ | ಧೃಷ್ಟಾ ಇತಿ | ನೃ ವಾಹಸಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯ ಬ್ರಧ್ನಾದಿಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿಮೂರ್ತಿಭಿಸ್ತತ್ರ ತತ್ರಾವಸ್ಥಿತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ರಥೇ ಹರೀ ಏತನ್ನಾಮಾನಾ ದ್ವಾವಶ್ವಾ ಸಾರಥಯೋ ಯುಂಜಂತಿ | ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೋರಶ್ವಯೋರ್ಹರಿ-
ನಾಮತ್ವಂ ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರೋಹಿತೋಗ್ನೇಃ | ನೈ. ೧-೧೫ | ಇತಿ ಪರಿತತ್ಪಾತ್ | ಕೀದೃಶೌ ಹರೀ |
ಕಾಮ್ಯಾ ಕಾಮಯಿತವ್ಯಾ ವಿಸಪ್ತಸಾ | ವಿವಿಧೇ ಪಪ್ತಸೀ ರಥಸ್ಯ ಸಾಶ್ವಾರ್ಥ ಯಯೋರಶ್ವಯೋಸ್ತೌ
ವಿಸಪ್ತಸೌ | ರಥಸ್ಯ ದ್ವಯೋಃ ಸಾರ್ಥಯೋರ್ಯೋಜಿತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶೋಣಾ ರಕ್ತವರ್ಣೌ ಧೃಷ್ಟಾ
ಪ್ರಗಲ್ಭಾ ನೃವಾಹಸಾ ನೃಣಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂನುದ್ರತತ್ಪ್ರಾರಥಿಪ್ರಮುಖಾಣಾಂ ನೋಡಾರೌ || ಅಸ್ಯ
ಬ್ರಧ್ನಮಿತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಪರಾಮರ್ಶಾದಿದೇವೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ | ಸಾ. ೨-೪-೨೨ |
ಇತ್ಯೇಶ್ | ಶಿತ್ವಾತ್ ಸಾ ೧-೧-೫೫ | ಸರ್ವಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ತೈವೇತಿ ಸರ್ವಾ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಕಮು ಕಾಂತೌ | ಕಮೇರ್ಣಿಜ್ | ಸಾ. ೩-೧-೨೦ | ಕಾಮಯತೇರಚೋ-
ಯೇತ್ | ಸಾ. ೩-೧-೯೭ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತಾಪನಾದತ್ವೇನ ಯತೋಽನಾಮಃ | ಸಾ. ೬-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ಹರತೋ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ | ಹೃಷೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೪-೧೦೮ | ಇನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಸಪ್ತಸಾ | ಪಚಿವಚಿಭ್ಯಾಂ ಸುಹಿ ಚ | ಉ. ೪-೨೧೯ |
ಇತಿ ಪಚೇರಸುನ್ ಸುಡಾಗಮಶ್ಚ | ವಿಭಿನ್ನೇ ಪಪ್ತಸೀ ಸಾಶ್ವಾರ್ಥ ಯಯೋಸ್ತೌ | ವಿಶಬ್ದೋ ನಿಸಾತ-
ತ್ವಾದುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ರಥೇ |
ರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ರಮು ಪ್ರೀಡಾಯಾಂ | ಹನಿಕುಷೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ | ಉ. ೨-೨ | ಇತಿ
ಕ್ಲನ್ | ಶಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ಸ್ವರೇಣಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶೋಣಾ | ಶೋಣ್ಯ ವರ್ಣಗತ್ಯೋಃ | ಗಮನಕರಣತ್ವಾತ್ಕರಣೇ ಘೞ್ | ಇತ್ಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ಧೃಷ್ಟಾ | ಇತ್ಯಾದ್ಯು ಸ್ವಾಗಲ್ಭ್ಯೇ | ತ್ರಸಿಗೃಧಿಭ್ಯಷ್ಠಿಪೇಃ
ಕ್ಯುಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೪೦ | ಶಿತ್ವಾದ್ಯುಗ್ಗಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನೃವಾಹಸಾ | ನೃನ್ವದತ ಇತಿ
ವಹೇರ್ವಹಿಹಾಧಾಞ್ ಭೃಶ್ಚಂದಸಿ | ಉ. ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಷದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ವದ್ಧಿಃ | ನಿತ್ವಾದಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಸಾರಥಿನೊದಲಾದವರು) ಅಸ್ಯ—(ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆದಿತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದಿಕನಾದ) ಇಂದ್ರನ |
ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ (ರಥಕ್ಕೆ) | ಕಾಮ್ಯಾ—(ಇಂದ್ರನಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಶೋಣಾ—

ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿರುವ | ಧೃಷ್ಟಾ — ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತನಾದ | ನೃನಾಹಸಾ— (ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದಿರುವ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸಾರಥಿಯನ್ನು) ವಹಿಸುವ | ವಿಸ್ವೇತಸಾ—ರಥದ ಎಡಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿತನಾದ | ಹರೀ—ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ಯುಂಜಂತಿ —ಹೊಡುವರು (ಕಟ್ಟುವರು)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸಾರಥಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಅವನ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಎಡಬಲಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಡುವರು. ಆ ಕುದುರೆಗಳು ಕೆಂಪುವರ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ ಉತ್ಸಾಹಭರಿತವಾಗಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರನ್ನು(ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರ, ಸಾರಥಿ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು, ಹೊರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವರು.

English Translation.

They are harnessing to his (Indra's) chariot, one on each side, his favourite pair of bay coloured horses, high-spirited and able to carry their brave lord.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಯುಂಜಂತಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಾ ಎಂಬ ಪಾದವು ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ ೨೦-೧೬-೨; ವೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೯-೬-೩ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೯-೪ ರಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿ-ಶೋಣಾ ಧೃಷ್ಟಾ ನೃನಾಹಸೇತಾಹ | ಆಹೋ ರಾತ್ರೇ ವೈ ನೃನಾಹಸಾ || ಎಂದರೆ ನೃನಾಹಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆಂಬ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಹೆಚ್ಚು ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಇಷ್ಟವಾದ, ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ, favourite.

ಹರೀ—ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಸ್ವೇತಸಾ—ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಎಂದರೆ ಎಡಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳು.

ರಥೇ—ರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ರಮುಕ್ರೇಡಾಯಾಂ-ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶೋಣಾ—ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ crimson, bright, bay or chestnut.

ಧೃಷ್ಟಾ — ಉತ್ಸಾಹಭರಿತನಾದ, fiery, high-spirited.

ನೃನಾಹಸಾ-ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಹೊರುವ ಅಥವಾ ಎಳೆಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ.

ಕಾಮ್ಯಾ, ಹರೀ, ವಿಸ್ವೇತಸಾ, ಶೋಣಾ, ಧೃಷ್ಟಾ, ನೃನಾಹಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದಗಳು ಹರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ಯ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ನೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರಾಮರ್ಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಮೋನ್ವಾದೇಶಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಅಶ್ ಆದೇಶವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಆದೇಶ ಅಥವಾ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶ ಇವು ಎಲ್ಲದರ (ಸ್ಥಾನಸಮ್ಮತ ಪದಬೋಧ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಬರುವುದು. ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಕಮು ಕಾಂತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಮೇರ್ಣಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೦) ಕಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮಿ. ಇದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಆಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕೇರಸಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿತ್ಸರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ

ಹರತಃ ರಥಂ ಎಂದು ವೃತ್ತಪ್ರತ್ಯಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಹೃ ಪಿ ಷಿ-(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ವಿಪಕ್ಷಸಾ ಪಚಿವಚಿಭ್ಯಾಂಸುಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಡುಪಚಿಷ್ ಪಾಕೇ-ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚ್ಛಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು. ಪಚ್ಛ+ಸಸ್ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಸ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ ಎಂದಿರುವುದು ವಿಭಿನ್ನೇ ಪಕ್ಷಸೀ ಪಾಶ್ವರ್ಯಯೋಸ್ತಾ (ರಥದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರತಕ್ಕವು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ವಿಪಕ್ಷಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿ ಎಂಬುದು ನಿಶಾತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಪಕ್ಷಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಇದರಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ

ರಥೇ ರಮನ್ತೇ ಅಸ್ತಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ, ರಮುಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಹನಿಕುಷಿ ನೀ ರಮಿಕಾತಿಭ್ಯಃಕ್ಥನ್, (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಕ್ಥ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ, ನಿತ್ಸರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಶೋಣಾ—ಕುದುರೆಗಳು ಗಮನಕ್ಕೆ ಕರಣವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶೋಣ್ಯ ವರ್ಣಗತ್ತೋಃ ಎಂಬ ಶೋಣ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಂತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಡಾ ದೇಶ.

ಧೃಷ್ಣಾ ಇಾಧೃಷಾಪ್ರಾಗಲ್ಪೇ. ತ್ರಸಿಗೃಧಿಧೃಸಿಃ ಕ್ಷಿಪೇಃಕ್ನು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೈವಾಹಸಾ—ನ್ಯಾನ್-ವಹತಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ವಹಿಹಾಧಾಇಂಭೃಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಛಿತ್ತಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂವೆ ಅಸುಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಡಾದೇಶ. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ, ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ವನ್ನಕೇತವೇ ವೇಶೋ ಮರ್ಯಾ ಅಪೇಶಸೇ |
ಸಮುಷ್ಧಿರಜಾಯಧಾಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕೇತುಂ | ಕೃಣ್ವನ್ | ಅಕೇತವೇ | ವೇಶಃ | ಮರ್ಯಾಃ | ಅಪೇಶಸೇ |
ಸಂ | ಉಷ್ಠತ್ ಭಿಃ | ಅಜಾಯಧಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮರ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ಇದಮಾಶ್ವರ್ಯಂ ಪಶ್ಯತೇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಕಿಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅದಿತ್ಯರೂಪೋಯಮಿಂದ್ರ ಉಷ್ಧಿದಾರ್ಹಕೈಃ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಪ್ರತಿದಿನಮುಷಃಕಾಲ್ಪೇನಾ ಸಂಭೂಯಾಜಾಯಧಾಃ | ಉದಪದ್ಯತ | ಅಥನಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯವಾಸ್ತಮಯೇ ಮರಣಮುಪಚರ್ಯ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹುವಚನಂ ಕೃತ್ವಾ ಸಂಬೋಧನಂ ಕ್ರಿಯತೇ | ಹೇ ಮರ್ಯಾ ಪ್ರತಿದಿನಂ ತ್ವಮಾಜಾಯಧಾ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಕೇತವೇ ರಾತ್ರಾ ನಿದ್ರಾಭಿಭೂತತ್ವೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನರಹಿತಾಯಾ

ಪ್ರಾಣಿನೇ ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣಿನ್ | ಪ್ರಾತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಪೇಶಸೇ ರಾತ್ರಾವಂಧಕಾರಾವೃತ್ತೇ
 ತ್ವೇನಾನಭಿವ್ಯಕ್ತತ್ವಾದ್ವಿಪರಹಿತಾಯ ಸದಾರ್ಥಾಯ ಪ್ರಾತರಂಧಕಾರನಿವಾರಣೇನ ಪೇಶೋ ರೂಪೇ
 ಮಭಿವ್ಯಜ್ಯಮಾನಂ ಕುರ್ವನ್ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮಾ ಪಿಂತಶೇಃ | ನಿ. ೮-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತಃ |
 ಅಕೇತನೇಪೇಶಸ ಇತಿ ಚತುರ್ಥಾ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟೃವ್ಯಾ || ಕೇತುಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ಕೃಣ್ಣಿನ್
 ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಲಟಃ ಶತ್ರಾದೇಶಃ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ | ಸಾ. ೭-೧-೫೮ | ಇತಿ
 ನುಮಾಗಮುಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ | ಸಾ. ೩-೧-೮೦ | ಇತ್ಯುಪ್ಪತ್ಯಯಃ |
 ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೪೮ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ |
 ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಲಘುಸಪಥಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಸಾ. ೭-೪-೮೬ | ಅಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕೇತನೇ | ಬಹುವ್ರೀದೌ ನೌಘ್ಸುಭ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯುತ್ಪರ-
 ಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೇಶಃ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ | ಫಿ. ೨-೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಮಯಾರ್ಃ |
 ಭಂದಸಿ ನಿಷ್ಪರ್ಕೇತ್ಯಾದೌ | ಸಾ. ೩-೧-೧೨೩ | ನಿಪ್ರಿಯತೇರ್ನಿಪಾತಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ |
 ಸಾ. ೮-೧-೧೯ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಅಪೇಶಸೇ | ನೌಘ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯು-
 ತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಉಷದ್ಭಿಃ | ಉಷ ಪ್ಲುಷ ದಾಹೇ |
 ಜ್ವಲದ್ಭಿಃ ರಕ್ತಿಭಿಃ | ಲಟಃ ಶತ್ರಾದೇಶೇ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ |
 ಸಾ. ೧-೨-೪ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಜಃತ್ವಾಲ್ಲಘುಸಪಥಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಶಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ
 ಉಪರಿ ಶತುರದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ | ಅಜಾ-
 ಯಥಾಃ | ಅಜಾಯತೇತ್ಯರ್ಥೇ ಪುರುಷವ್ಯತ್ಯಯೇ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಮಯಾರ್ಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ (ಈ ಅಶ್ವಯವನ್ನು ನೋಡಿ) | ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ
 (ಇಂದ್ರನು) ಉಷದ್ಭಿಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅಕೇತನೇ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆ
 ಯಿಲ್ಲದವರಿಗೆ | ಕೇತುಂ—(ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡಾಗ) ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ | ಅಪೇಶಸೇ—(ರಾತ್ರಿಕಾಲ
 ದಲ್ಲಿ) ಕತ್ತಲೆದಿಶೆಯಿಂದ ಯಾವ ಆಕಾರರೂಪಗಳನ್ನೂ ನೋಡಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದವರಿಗೆ ಬೆಳಗಾದಮೇಲೆ |
 ಪೇಶಃ—(ವಸ್ತುಗಳ) ಆಯಾ ರೂಪಗಳನ್ನು (ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) | ಕೃಣ್ಣಿನ್—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ |
 ಸಂ ಅಜಾಯಥಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವನು ||

ಅಥವಾ

ಮಯಾರ್ಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯನೇ (ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನಾರ್ಥ) | (ತ್ವಂ-ನೀನು) | ಉಷದ್ಭಿಃ
 ಸಮಜಾಯಥಾಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಾವಶದಿಂದ ಮೃತನಂತೆ ಪ್ರಜ್ಞಾರಹಿತ
 ನಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೇತನಯುಕ್ತನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವೆ ಎಂದರೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅಸ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಲೂ
 ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವೆ. ನೀನು ಅಸ್ತಮಾನನಾದಾಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರಾಭಿಭೂತರಾಗುವುದು.

ರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಲ್ಲದವರಾಗಿರುವರು ಮತ್ತು ಕತ್ತಲೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರವನ್ನೂ ಸಹ ನೋಡಲಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವರು. ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರು. ಅದುದರಿಂದ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಮೈಮರೆತಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನೀನೇ ಕೊಡುತ್ತಿರುವೆ.

English Translation

O mortals, (look at this wonder). Indra (in the form of Aditya) rises every day at dawn giving sense to the senseless (while in sleep) and form to the formless.

or O mortal, having been dead (asleep) at the setting of the sun you are born ever with morning rays.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೧೭). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೩-೯-೪) ಕೇತುವೆಂದರೆ ಧ್ವಜವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ — ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣನ್ನ ಕೇತವ ಇತಿ ಧ್ವಜಂ ಪ್ರತಿಮುಂಚತಿ ಧ್ವಜಸ್ಥಾಪನೆಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಕೇತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧ್ವಜವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ನವ-ಗ್ರಹಾರಾಧನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕೇತುಗ್ರಹವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇತುಗ್ರಹವಿಷಯವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ಹೆಸರಿನ ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಗ್ರಹಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳ ವಿಚಾರವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹೆಸರು ಸಹ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹೆಸರೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಪೂರ್ಣವೂ ಅಮಾನಾಸ್ಯಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ನವಗ್ರಹಗಳ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಗ್ರಹಯಜ್ಞವು ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಈಚೆಗೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತೆಂದೂ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ವೇಶಃ—ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಪಿಂಶತೇ (ನಿ. ೮-೧೧) ವೇಶವೆಂದರೆ ರೂಪವು. ಅಪೇಶಸೇ-ರೂಪವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ.

ಮರ್ಯಾಃ—ಮನುಷ್ಯರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಜಾಯಧಾಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಮಧ್ಯಮವುರೂಪೈಕವಚನವಾಗಿರುವುದು. ಮರ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕರ್ತೃವೆಂದು

ಭಾವಿಸಿದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಏಕವಚನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಮರ್ಯ ಎಂಬ ಏಕವಚನರೂಪವನ್ನು ಮರ್ಯಾ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಪ್ರತಿಕೂಲಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮರ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಂದೆ ಅಪೇಶಸೇ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಾ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಮುಂದಿನ ಪದದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಸಂಧಿಯಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮರ್ಯಾಃ ಎಂದು ವಿಸರ್ಗಾಂತ್ಯವಾದ ಬಹುವಚನಪದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಜನರನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವರು. ಮರ್ಯ ಎಂಬ ಏಕವಚನಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತ್ವಂ ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೇತುಮ್—ಫಿಪಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೇತುಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಕೃಣ್ಣನ್—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಕೃವಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟೈನಿಟ್ಟರೆ ಲಟಶ್ಚತ್ಯಶಾನ್ ಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು (ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ) ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ನುಮ್ ಆಗಮವು ಮಿಡಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಶತ್ಯ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸನಾದವಾದ ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚಿ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿನ್ವಿ-ಕ್ಯಣ್ವಿ ಇವುಗಳ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಪ್ವಿ ಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉ ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದರೆ ಕೃನ+ಉ+ಅತ್ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಅರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು- ಕೃನ್+ಉ+ಅತ್ ಈಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಕ್ ಎಂಬ ಆಗಮವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಇಕ್ಕಿಗೂ, ಲಘುವರ್ಣೋಪಧಕವಾದ ಅಂಗದ ಇಕ್ಕಿಗೂ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಚಿಃಪರಸ್ಮಿನ್ನೂರ್ವಿಧೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಉಪಧಾಗುಣವು ಬರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಧೆಗೂ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ವರ್ಣವೈವಿಧ್ಯ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಯೇನನಾವ್ಯವ್ಯವಧಾನಂ ತೇನ ವ್ಯವಹಿತೇಪಿ, ವಚನಪ್ರಮಾಣಾತ್ ನಾವ್ಯವಧಾನಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವರ್ಜನೀಯವಾದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ವಚನಬಲದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಏಕಮಾತ್ರ ವರ್ಣ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ

ಬಂದರೂ ಅನೇಕ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದವು ಬಂದನೇಲೆ ನಕಾರ ಅಕಾರ ಎರಡರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃನು+ಅತ್ ಬಂದಿರುವಾಗ ಶತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕ್ಲಿತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಇಕೋಯೇಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕೃನ್ವತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ವವು ಅದುವದೇಶಾತ್ವರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಶತ್ವ ವಿನ ಅಕಾರವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂಪಾಚ್ಯಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಕೃಣ್ವತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದೇಚಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಧೀಘೌ ತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ. ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಣ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಕೇತವೇ—ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ನೆಜ್‌ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ವೇಶಃ—ನೆಜ್‌ಷಯಸ್ಯಾಸಂತಸ್ಯ (ಗಾ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಮರಾಃ—ಭಂದಸಿನಿಷ್ಟಕೈದೇವಹೂಯಪ್ರಣೇಯೋನ್ನೀಯೋಚ್ಚಿಷ್ಯಮರ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥ-ಯೇಖನ್ಯಖಾನ್ಯದೇವಯಜಾಪ್ಯಚ್ಚೈಪ್ರತೀಷೀವ್ಯಬ್ರಹ್ಮವಾದ್ಯಭಾವ್ಯಸಾನ್ಯೋಪಚಾಯ್ಯಪೃಡಾನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃಣಿ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆಮಂತ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ವೇಶಃ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮರಾಃ ಎಂಬುದ ರೊಂದಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವೇಶಸೇ—ನೆಜ್‌ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಮ್—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಉಷದ್ವಿಃ—ಉಷವ್ಲುಷದಾಹೇ ಧಾತು. ಉಷಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಶತ್ವ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್‌ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೃತ್ಯಯ ದಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣವೇ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು ಜಾತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಲಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಶ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅದರಿ ಮುಂದಿರುವ ಶತ್ವವು ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತ, ವಿಕರ-

ಣದ ಅಕಾರ, ಶತ್ಯನಿನ್ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅಜಾಯಥಾಃ—ಅಜಾಯತ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಂದಿರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನು ಪುನರ್ಗರ್ಭತ್ವಮೇರಿರೇ |
ದಧಾನಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಯಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆತ್ | ಅಹ | ಸ್ವಧಾಂ | ಅನು | ಪುನಃ | ಗರ್ಭತ್ವಂ | ಆ ಈರಿರೇ |
ದಧಾನಾಃ | ನಾಮ | ಯಜ್ಞಯಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರಾಸ್ತಿ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶೇಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿತಸ್ತು ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನ್ವಿತಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈವಸ ಇತ್ಯೇಕಾ | ಅಯಂ ತೃಚಃ ಷಳಹ- ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸಂಜ್ಞಕಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟೇತಿ ಖಂಡೇ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೈವಸ ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮನ್ವಿತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ | ಅ. ೭-೨ | ಇತಿ | ಯದ್ಯಪ್ಯೇತದ್ವೈದ್ರಂ ಸೂಕ್ತಂ ತಥಾಸ್ಯಾದಹೇತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಸು ಮರುತೋ ವರ್ಣ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಾಯೇಣೈಂದ್ರೇ ಮರುತ ಇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿ- ಕಾಯಾಮುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅನು. ೨-೨೨ || ಅದಿತ್ಯಯಮಾನಂತರ್ಯಾರ್ಥೋ ನಿಸಾತಃ | ಅಹೇತ್ಯವಧಾರ- ಣಾರ್ಥಃ | ಆದಹ ವರ್ಷತೋರನಂತರಮೇವ | ಸ್ವಧಾಮನು | ಇತಃ ಸರಂ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣಮನ್ನ- ಮುದಕಂ ವಾನುಲಕ್ಷ್ಯ ಮರುತೋ ದೇನಾ ಗರ್ಭತ್ವಮೇರಿರೇ | ಮೇಘಮಧ್ಯೇ ಜಲಸ್ಯ ಗರ್ಭಾಕಾರಂ ಪ್ರೇರಿತವಂತಃ | ಜಲಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ ಪರ್ಜನ್ಯಂ ಪ್ರೇರಿತವಂತಃ | ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರಮೇವಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ಪುನಃಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ | ಕೀದೃಶಾ ಮರುತಃ | ಯಜ್ಞಯಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ನಾಮ ದಧಾನಾ ಧಾರಯಂತಃ | ಸಪ್ತಸು ಗಣೇಷು ಮರುತಾನಿದೃಜ್ಞಾನ್ಯಾದೃಜ್ಞೇತ್ಯಾದೀನಿ ಯಜ್ಞಯೋ- ಗ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನ್ಯನ್ಯತ್ರಮ್ನಾತಾನಿ | ಅಂಥ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಪ್ಪಾನಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವನ್ನನಾಮಸೂರ್ಕ್ ರಸಃ

ಸ್ವಧೇತಿ ಪಠಿತಂ | ಅರ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕಶತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾಮಸು ತೇಜಃ ಸ್ವಧಾಪ್ರರಮಿತಿ ಪಠಿತಂ ||
 ಅದಹ ನಿಸಾತಾನಾದ್ಯುದಾತ್ತಾ | ಸ್ವಧಾಂ | ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿತಿ | ಸ್ವಧಾ | ಆತೋ-
 ನುಸಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೨-೩ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅನುಪುನಃಶಬ್ದಾ ನಿಸಾತಾನಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತಾ | ಗರ್ಭಸ್ಯ ಭಾವೋ ಗರ್ಭತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಏರಿರೇ | ಅಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾದೀರ
 ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದನುದಾತ್ತೇತಃ ಪರಸ್ಯ ಲಿಟೋ ಯುಸ್ಯ ಇರೇಚ್ | ಪಾ. ೩-೪-೮೧ | ಚಿತ್ತಾದಂತೋ-
 ದಾತ್ತಃ | ಸಹ ಸುಸಾ | ಪಾ. ೨-೧-೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಸುಪೇತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದಾಚಾ ಸಹ ತಿಜಃ ಸಮಾ-
 ಸೇಪಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ | ಪಾ. ೬-೧-೨೨೩ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋನ್ಯಚ್ಚಃ |
 ಪಾ. ೩-೧-೩೬ | ಇತ್ಯಾಮ್ ನ ಭವತಿ ಮಂತ್ರತ್ವಾತ್ | ಅಹಶಬ್ದಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ತುಸತ್ಯಪ್ರತ್ಯ-
 ತಾಹ್ಯಃ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಪಾ. ೮-೧-೩೯ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ದಧಾನಾಃ | ಶಾನಚ್ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾ-
 ತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೮೯ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಮರ್ಪತಿ
 ಯಜ್ಞಿಯಂ | ಯಜ್ಞರ್ಪಿಗ್ವ್ಯಾಂ ಘಬುಜಾ | ಪಾ. ೫-೧-೭೧ | ಇತಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಯುನೇಯಾ-
 ನೀಯಿಯಃ ಫಢಬುಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ | ಪಾ. ೭-೧-೨ | ಇತೀಯಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
 ಕೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅತ್ ಅಹ—(ವರ್ಷಾಕಾಲವು ಕಳೆದ) ನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ | ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ |
 ನಾಮ—ಹೆಸರನ್ನು | ದಧಾನಾಃ—ಧರಿಸಿರುವ (ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು) | ಸ್ವಧಾಂ ಅನು—
 (ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾಗಿರುವ ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಉದಕವನ್ನೂ (ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ)
 ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ (ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಾದಂತೆ ಈಗಲೂ ಸಹ) | ಗರ್ಭತ್ವಂ—(ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಲವು
 ಗರ್ಭಾಕಾರದಂತೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರುವಂತೆ) ಉದಕವು ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರುವುದನ್ನು | ಏರಿರೇ—
 ಪ್ರೇರಿಸಿದರು (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರ್ಷಾಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ
 ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಜನರಿಗೆ ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ
 ಈಗಲೂ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದ ಅಂಗವಾಗಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಲವು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಗರ್ಭರೂಪ
 ದಿಂದಿರುವಂತೆ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದರು.

English Translation.

Thereafter (the Maruts) who bear the names invoked in sacrificial rites,
 having seen the rain about to be engendered instigated him to resume his
 embryo condition (in the clouds)

ವಿರಿರೇ—ಆಂತರ್ಭಾವಿತಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವೂ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತೂ ಅವ 'ಈಗ ಗತಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಝಗೆ ಲಿಟಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇರಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೧) ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ-ತ-ಝ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏ-ಇ-ಚ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಈರಿರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಹ ಸುಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಇಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವರು, ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಂಬಂತವು ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಸುಂಬಂತಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾದ ಈರಿರೇ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರಖಂಡದಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು ಆ+ಈ ಗಳಿಗೆ ಗುಣಬಂದರೆ ಏರಿರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದ ಮೇಲೆಯೂ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಈರ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋನ್ಯಚ್ಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೬) ಲಿಟ್ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಜಾದಿಯೂ ಗುರುವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ ಋಚ್ಛತಿಭಿನ್ನವೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಮ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಕಾಸ್ಮತ್ಯಯಾದಾಮಮಂತ್ರೇಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೫) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಂತ್ರೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಇದು ಮಂತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತುಪತ್ಯಸತ್ಯತಾಹೈಃಪೂಜಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೯) ಪೂಜೆ ತೋರುವಾಗ ಈ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅಹ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈರಿರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಧಾನಾಃ—ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ಲವಿಕರಣ ಬಂದು ಶ್ಲ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ದಧಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು.

ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯರ್ತ್ವಿಗ್ಯಾಂ ಘಖಿಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಯಜ್ಞ ಮುತ್ವಿಕ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಘ ಖಿಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಆಯನೇಯಾನೀಯಾಯಃ ಘ ಥ ಖ ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಥ ಖ ಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಯನ್ ಏಯ್ ಈನ್ ಈಯ್ ಇಯ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೀಳು ಚಿದಾರುಜತ್ನುಭಿರ್ಗುಹಾ ಚಿದಿಂದ್ರ ವಹ್ನಿಭಿಃ |

ಅವಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾ ಅನು || ೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ವೀಳು | ಚಿತ್ | ಆರುಜತ್ನುಃ | ಭಿಃ | ಗುಹಾ | ಚಿತ್ | ಇಂದ್ರ | ವಹ್ನಿಭಿಃ ||
ಅವಿಂದಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಃ | ಅನು || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿದುಪಾಖ್ಯಾನಂ | ಪಣಿಭಿರ್ದೇವಲೋಕಾದ್ಗಾವೋಽಸಹೃತಾ ಅಂಧಕಾರೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಾಃ
ತಾಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಾಜಯದಿತಿ | ಏತಚ್ಚಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಂ ಸೂಚಿತಂ | ಪಣಿಭಿರಸುಶೈ-
ರ್ನಿಗೂಳ್ವಾ ಗಾ ಅನ್ವೇಷ್ಯಂ ಸರಮಾಂ ದೇವಶುನೀಮಿಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾಮಯುಗ್ಮಿಃ ಸಣಿಯೋ ಮಿತ್ರೀ-
ಯಂತಃ ಪ್ರೋಚುಃ | ಅನು. ಋಗ್ವೇ. ೧೦-೧೦೮ | ಇತಿ | ಮಂತ್ರಾಂತರೇ ಚ ದೃಷ್ಟಾಂತತಯಾ ಸೂಚಿತಂ |
ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೩೨-೧೧ | ಇತಿ | ತದೇತದುಪಾಖ್ಯಾನಮುಭಿಪ್ರೇತೋ-
ಚ್ಯತೇ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೀಳು ಜಿದ್ವೈಧಮಸಿ ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನಮಾರುಜತ್ನುಭಿರ್ಭಂಜದ್ವಿವಹ್ನಿಭಿರ್ವೋ-
ಢ್ಯಭಿರನ್ಯತ್ರ ನೇತುಂ ಸಮರ್ಥೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಸ್ತ್ವಂ ಗುಹಾ ಚಿತ್ ಗುಹಾಯಾಮಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತಾ
ಉಸ್ರಿಯಾ ಗಾ ಅನ್ವವಿಂದಃ | ಅನ್ವಿಷ್ಯ ಲಬ್ಧವಾನಸಿ | ಓಜಃ ಪಾಜ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟವ್ಯಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಬಲಸಾಮಸು ದಕ್ಷೋ ವೀಳು ಚ್ಯಾತ್ನಮಿತಿ ಪಠಿತಂ | ನವಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಗೋಸಾಮಸ್ವಘ್ನೋಸ್ತ್ರೋ-
ಸ್ರಿಯೇತಿ ಪಠಿತಂ || ವೀಳು || ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಚಿತ್ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ |
ರುಜೋ ಭಂಗ ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕಃ ಕತ್ನುಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠತಯಃ | ಚಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ
ಸವಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗುಹಾ | ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚ |
ಫಿ. ೨-೧೫ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಹ್ನಿಭಿಃ | ವಹಿಸ್ತ್ರಿಶ್ರುಯುದ್ಗ್ರಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ. ೪-೫೧ |
ಇತಿ ವಹೇರ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಅವಿಂದಃ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಂ | ಪಾ. ೭-೧-೫೯ |
ಇತಿ ನುಮಾಗಮುಃ | ಉರ್ಜಲರ್ಜಲ್ಯರ್ಜಸ್ವದುದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೬-೪-೭೧ | ವಸಂತೀತ್ಯುಸ್ರಿಯಾಃ | ವಸೇಃ
ಕರ್ತರಿ ರಿಯಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸತ್ವಾಭಾವಶ್ಚ ಬಾಹುಲಕಾಮೋಹನೀಯಃ | ಉಕ್ತಂ ಹಿ | ಯನ್ನ ಪದಾರ್ಥ-
ವಿಶೇಷಸಮುತ್ಥಂ ಪ್ರತ್ಯಯತಃ ಪ್ರಕೃತೇಶ್ಚ ತದೂಹ್ಯಮಿತಿ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ ||೧೧||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ-ನೀನು) | ವೀಳು ಚಿತ್-ದೃಢವಾದ ಅಥವಾ ಬಲವಾದ
ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸಹ | ಆರುಜತ್ನುಭಿಃ-ಒಡೆದುಹಾಕಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ವಹ್ನಿಭಿಃ—ವಹಿಸುವ
(ಹೊರುವ) ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತಗಳಿಂದ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ) | ಗುಹಾ ಚಿತ್—(ಪಣಿನಾ-
ಮಕಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆಪಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು) ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ | ಉಸ್ರಿಯಾಃ-ಗೋವುಗಳನ್ನು (ಹಕುಗಳನ್ನು
ಅನು ಅವಿಂದಃ—ಹುಡುಕಿ ತಂದಿರುವೆ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಗಳು. ಎಂತಹ ಬಲವಾದ ಪರ್ವತಾದಿ ದುರ್ಗಮ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಒಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು, ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಂತಹ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ (ಪಣಿ ಎಂಬ ದೈತ್ಯರು ಅಪಹರಿಸಿ) ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದಿರುವೆ.

English Translation.

Associated with the conveying Maruts, the traversers of places difficult of access, O Indra, you have found out the cows hidden in the cave.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಪಣಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿ (ದೇವಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿ) ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆ ಶುನಿಯು ಪಣಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ಪರ್ವತ ಗುಹೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ತಂದನೆಂದು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪುಗ್ಗೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಗೂ ಪಣಿಗಳೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪು. ೧-೩೨-೧೧ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಣೀನೇವ ಗಾವಃ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ವೀಳು—ಓಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಬಲಸೂಚಕವಾದ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಃ, ವೀಳು, ಜ್ಯೋತ್ಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ. ೩-೯). ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ, ಭದ್ರವಾದ, ದೃಢವಾದ, ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚಿತ್—ಎಂದರೆ ಏನು. ಅವಧಾರಣಾರ್ಥವು.

ಅರುಜತ್ನುಭಿಃ—ಭಂಜದ್ವಿಃ ಎಂದರೆ ಒಡೆದುಹಾಕಲು, ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ.

ವಹ್ನಿಭಿಃ—ವೋಡ್ವಭಿಃ ವಹಿಸುವ ಅಥವಾ ಹೊರುವ.

ಗುಹಾ—ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ, ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ಏಕಾಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಭದ್ರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ “ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ” ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. “ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹ್ಯಂ ಗೋಳ್ಲಂ” (ಪು. ಸಂ. ೨-೧೧-೫) ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಸ್ರಿಯಾಃ—ಅಘ್ನಾಃ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಗೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೀಳು—ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ತೋದಾತ್ತ. ಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದ-
ಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಆರುಜತ್ನಭಿಃ—ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ರುಜೋ ಭಂಗೇ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ
ಕುತ್ನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋ-
ದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಜ್ ನೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ಮೈತ್ (೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಡಾ ಆದೇಶ. ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೩೮) ಗ್ರಾಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ಗುಹಾ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ವಹ್ನಿಭಿಃ—ವಹಿಸ್ತ್ರಿಯುದ್ರುಗ್ಲಾಹಾತ್ವರಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಉ, ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಈ ಧಾತುಗಳ
ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಹ್ನಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅವಿಂದಃ—ವಿಧ್ವಂಸ ಲಾಭೇ—ತುದಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್
ತುದಾಧಿಭ್ಯಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯)
ಮುಚಾದಿಯಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದರೆ
ಏನ್ ದ್+ಅ+ಸ್ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಜ್ ಕ್ಷಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ರುತ್ನ
ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅವಿನ್ದಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಃ—ವಸನ್ನೀತಿ ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ವಸಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಿಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ
ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನೀಘ್ನೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಈ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ
ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಷತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಾವವೂ ಸಹ ಉಣಾದಿಯೋ ಬಹುಲಂ (೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ನಾಮಚ ಧಾತುಜಮಾಹ-ನಿರುಕ್ತೇ ವ್ಯಾಕರಣೇ ಶಕ-
ತಿಸ್ಯ ಚಿತೋಕಂ ಯನ್ನ ವಿಶೇಷಪದಾರ್ಥಸಮುತ್ಥಂ ಪ್ರತ್ಯಯತಃ ಪ್ರಕೃತೇಶತದೂಹ್ಯಂ || (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೩-೧-ಮ ೧) ನಾಮಪದವೂ ಸಹ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು, ಶಾಕ
ಟಾಯನರೂಸಹ ಶಾಕಾಟಾಯನವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ (ಧಾತುಜಂ ನಾಮ) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದುದು
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪದಂ ಅರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಯಸ್ಯ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯತ್ತೇನ ಸಃ ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಎಂದು
ಅರ್ಥ. ಪದಾರ್ಥಃ ವಿಶೇಷಶ್ಚಾಸೌ ಪದಾರ್ಥಶ್ಚ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಗುಣವಾದ
ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೂ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು
ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಗುಣವಾದ ರಿಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-

ವನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು. ಉಸ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವಯಂತೋ ಯಥಾ ಮತಿಮಚ್ಛ ವಿದದ್ವಸುಂ ಗಿರಃ |
ಮಹಾಮನೂಷತ ಶ್ರುತಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೇವಯಂತಃ | ಯಥಾ | ಮತಿಂ | ಅಚ್ಛ | ವಿದತ್ವಸುಂ | ಗಿರಃ ||
ಮಹಾಂ | ಅನೂಷತ | ಶ್ರುತಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವಯಂತೋ ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಾನೇವಾನಿಚ್ಛಂತೋ ಗಿರಃ ಸ್ತೋತಾರ ಋತ್ವಿಜೋ ಮಹಾಂ ಪ್ರೌಢಂ ಮರುದ್ಗಣಮಚ್ಛ ಪ್ರಾಪ್ತುಮನೂಷತ | ಸ್ತುತವಂತಃ | ಕೀದೃಶಂ ಮರುದ್ಗಣಂ | ವಿದದ್ವಸುಂ | ವೇದಯದ್ವಿಃ ಸ್ವಮಹಿಮಪ್ರಖ್ಯಾಪಕೈರ್ವಸುಭಿರ್ಧನೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಶ್ರುತಂ ನಿಖ್ಯಾತಂ | ಮರುದ್ಗಣಸ್ಯ ದ್ವಿವ್ಯಾಂತಃ | ಯಥಾ ಮತಿಂ | ಮಂತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಯಥಾ ಸ್ತುತವಂತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವಯಂತಃ | ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಪಾ. ೩-೧-೮ || ಕೃಚಿ ಚಿ | ಪಾ. ೭-೪-೩೩ | ಇತಿ-ತ್ವಮಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨೫ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚಿ ನ ಭವತಿ | ನ ಚ್ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-೩೫ | ಇತ್ಯನೇನ ಕೃಚಿ ಯತ್ರಾಪ್ತವಿಗಾತ್ವಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ವಾ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಯದ್ಯಪಿತ್ವಮೇವ ಪ್ರಕೃತಂ ತಥಾಪಿ ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯಾಪಿ ದೀರ್ಘತ್ವಸ್ಯ ಸ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಅಶ್ವಾಯಂತ ಇತ್ಯಾದಾವಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೭-೪-೩೭ | ಇತ್ಯಾತ್ಮವಿಧಾನಾದಿತಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ | ಕೃಜಂತಾಚ್ಛತ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃಚ್ಚಿತ್ತ್ವಾಚ್ಚಿತ್ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಃ | ಸಿಕ್ತೋನ ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾನುದಾತ್ತತ್ವ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯಥಾ | ಪ್ರಕಾರವಚಿನೇ ಥಾಲ್ | ಪಾ. ೫-೩-೨೩ | ಲಿತಿ | ವಾ. ೬-೧-೧೯೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪೂರ್ವಮುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮತಿಂ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಸಚಮನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೩-೯೬ | ಕ್ರಿನ್ಮದಾತ್ತಃ | ಮತಿ-

ಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನಪರೋಽಪ್ಯುಪಚಾರಾಜ್ಞಾತರೀಂದ್ರೇ ವರ್ತತೇ | ಅಥನಾ ಪದಾಂತರೇ ವಿಶೇಷ್ಯಾನು-
ಸಾದಾನಾದಿಂದ್ರಸೈಷಾ ಸಂಜ್ಞಾ | ತತಶ್ಚ ತ್ರಿಚಕ್ತೌ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೩-೧೭೪ | ಇತಿ
ಮನ್ಯತೇಃ ಕರ್ತರಿ ಕ್ರಿಚ್ | ತಸ್ಯೋಪದೇಶೇನುದಾತ್ತತ್ವಾದಿಹ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦ | ಚಿತ್ತಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚ್ಛ | ಅಧ್ಯಾಹೃತಗಚ್ಛತ್ಯರ್ಥಯೋಗಾದಚ್ಛ ಗತ್ಯರ್ಥವದೇಷು | ಸಾ. ೧-೪-೭೯ |
ಇತಿ ಗತಿಸಂಜ್ಞಯಾ ಸಹ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞಯಾ ಅಸಿ ಸಮಾನೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೧-೪-೭೦ | ನಿಸಾತಾ
ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ಫಿ. ೪-೧೨ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದದ್ವಸುಂ | ವಿದ ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾ-
ವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಿದಂತ್ಯಾದಾರ್ಯಾತಿಶಯವತ್ತಯಾ ಜ್ಞಾನಯಂತಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ
ಯಂ ಸ ವಿದದ್ವಸುಃ | ವಿದೇಃ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯೇವಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ | ಸಾ. ೨-೪-೭೨ | ಇತಿ ಶಪೋ
ಲುಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಶತುರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಶ್ಚೇನ ತದೇವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಗಿರಃ | ಗೃಣಾತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ಯೌತ ಇದ್ವಾತೋಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೦೦ -
ಇತೀತ್ವಂ ರಪರತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಹಾಂ | ಮಹಾಂತಂ | ನಕಾರತಕಾರಯೋ-
ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನೂಷತ | ಣು ಸ್ತುತಾ | ವೃತ್ಯಯೇನಾ||
ತ್ವನೇಪದಂ | ಲುಣಾ ರ್ಘುಷ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೭-೧-೫ | ಸಿಚಿ ಕುಟಾದಿತ್ವೇನ | ಸಾ. ೧-೨-೧ | ಜಿತ್ವಾ-
ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಇಡಭಾವ ಉಕಾರದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸಂ | ನಿಘಾತಃ | ಶ್ರುತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |

|| ಪ್ರತಿಸಮಾರ್ಥ ||

ದೇವಯಂತೇಃ—(ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಾಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಮತಿಂ-ಬುದ್ಧಿಪ್ರದನಾದ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಯಥಾ-ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಸ್ತುತಿ
ಸುವರೋ ಹಾಗೆ) | ವಿದದ್ವಸುಂ-ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ತರಾದ |
ಶ್ರುತಂ-ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ || ಮಹಾಂ-ದೊಡ್ಡವರಾದ, (ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ
ವನ್ನು) | ಅಚ್ಛ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ | ಅನೂಷತ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಋತ್ವಿಗಾದಿ ಜನರು ಬುದ್ಧಿಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ
ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೇಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರೋ ಅದರಂತೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾ
ಡುವರು. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥರು ;
ಮಹನೀಯರು ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

English Translation.

The reciters of praises praise the mighty (troop of Maruts) who are
celebrated and conscious of the power of bestowing wealth, just as they praise
the counsellor (Indra),

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದ-ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲು ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ದೇವಯಂತಃ--ದೇವಾನಾಂ ಮರುತಃ ಇಚ್ಛಂತೋ ದೇವಯಂತಃ--ಎಂದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಮತಿಂ--ಮಂತಾರಮಿಂದ್ರಂ ಯಥಾ ಸ್ತುವಂತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮತಿಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನಪರೋನ-ಪುನಃಚಾರಾಜ್ಞಾತೀಂದ್ರೇ ವರ್ತತೇ | ಅಥವಾ ಪದಾಂತರೇ ವಿಶೇಷ್ಯಾನುಪಾದಾನಾದಿಂದ್ರಸ್ಯೈಷಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಮತಿಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿಯಾದರೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯತೇ ಸ್ತೂಯತೇ ಸಾವಿತಿ ಮತಿರಿಂದ್ರಃ | ಜ್ಞಾತಾ ನಾ ಮತಿರ್ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಯಥಾ ಸರ್ವಸ್ತುತ್ಯಮಿಂದ್ರಂ ವಿದ್ವಾಂಸಂ ನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದ್ವತ್--ಎಂದರೆ ಮನ್ಯತೇ-ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮತಿಃ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು, ವಿದ್ವಾಂಸನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಎಂತಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಸ್ತುತ್ಯನೂ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಆದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ಇರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಚ್ಛ--ಪ್ರಾಪ್ತುಂ, ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹೃತಗಚ್ಛತ್ಯರ್ಥಯೋಗಾದಚ್ಛ ಗತ್ಯರ್ಥವದೇಷು ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ (ಪಾ.ಸೂ ೧-೪-೬೯) ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಂಹತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರೆ ಋಕ್ವೇದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತನಾದಾಗ ದೀರ್ಘಸ್ವರಾಂತವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ವಿದದ್ವಸುಂ--ವಿದ ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ವಿದಂತೈದಾರ್ಯಾತಿಶಯವತ್ತಯಾ ಜ್ಞಾನಯಂತಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ಯಂ ಸ ವಿದದ್ವಸುಃ--ವಿದ ಧಾತುಪಿ ಜ್ಞಾನ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂದರ್ಥವು. ತಮ್ಮ ಔದಾರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊಂದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವಿದತೇರ್ಲಾಭಾರ್ಥಸ್ಯ ವಿದಚ್ಛಿಬ್ಧಃ | ಲಬ್ಧಧನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಗಿರಃ--ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಗಿರಃ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು.

ಮಹಾಂ--ಮಹಾಂತಂ, ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನಕಾರ ತಕಾರಲೋಪವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಯಂತ್ರಃ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮಗೆ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ್ರಾತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೮) ಸುಪಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇತದನ್ತಸ್ಯ-ಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿ. ೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸನಾನೇ ಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ನಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಘಟಕತ್ವೇನ ಶ್ರುತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಘಟಕತ್ವೇನಾನುಸಂಧಾನಂ ಅನುವೃತ್ತ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಕರ್ಮಕಾರಕಾತ್ ಎಂದುಅರ್ಥ. ಇಷಿಧಾತುವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಷಿಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು, ಆತ್ಮಕಶಬ್ದ ಸ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ತಾದರ್ಥ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿನಿವೃತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ತನಗಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ವ ಪದದಿಂದ ಏಷಿತ್ವವು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವನು ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮಕಾರಕವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಯದಿಷ್ಯತೇ ಕರ್ಮಕಾರಕಂ ತದ್ವೃತ್ತೇಃ ಸುಬಂತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂಕೃಚ್ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು, ದೇವಯಂತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವರು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವಾನ್ ಎಂಬುದು ಇಷು ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಚಕ. ಅದರಮುಂದೆ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಸನ್‌ಕೃಚ್‌ಕಾನ್ಯಾ ಚ್‌ಕೃಚ್‌ಕೃಷೋಽಧಾಚಾರ್ ಕ್ವಿಬ್ವಿಜ್ಯಜಾ ತಥಾ | ಯಗಾಯಕುಯಜಾಣಿಜಾಚೇತಿತ್ವಾದಿವಾಪಿಸಾನಾದಯಃ || ಎಂದು ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಶಸ್‌ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ದೇವಯಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕೃಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರವೂ, ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲದ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಆದರೂ ನೆಛಂದೆಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈತ್ವದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಈತ್ವವೂ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಅನಂತ ರಸ್ಯವಿಧಿರ್ವಾಭವತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೋನಾ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ತನಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವ ಇತ್ವಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಬರುವುದು, ವ್ಯವಹಿತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾಽತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಶ್ವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ ಎಂದು ವಿನಿವೃತ್ತಿದಾಗ ಅಶ್ವಾಯಂತ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಶ್ವ+ಯಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಾ ಎಂದು ದೀರ್ಘಶ್ರವಣವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾಽತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಅಶ್ವ ಅಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ

ಆತ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆಕಾರಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಕೃಚಿಚ್ ಎಂಬುದು ಅನಂತರಸ್ಯ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆತ್ಮಾಯ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಆತ್ಮ ವಿಧಿಯು ತನ್ನ ಸಾರ್ಥಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ 'ನಭಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಈತ್ಯ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧಕವಾಗುವುದು. ಈಗ ಈ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಅಶ್ವಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈತ್ಯ ದೀರ್ಘಗಳೆರಡೂ ದೇವಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶವೂ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುವು. ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಶತ್ಯವು ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನು-ದಾತ್ತ, ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು, ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಯಥಾ—ಪ್ರಕಾರವಚನೇಥಾಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩೩) ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದಕವಾದ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾರ ಎನ್ನುವರು ತದುಕ್ತಂ—ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯಭೇದಕೋವಿಶೇಷಃ ಪಕಾರ ಇತಿ ಪ್ರಕಾರ ವೃತ್ತಿಯಾದ ಕಿಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಮುಂದೆ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಮತಿಂ—'ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷ ಪಚ ಮನ ವಿದ ಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಪ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ಮತಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯನಾದ ಇಂಪ್ರನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಉಪಾತ್ರವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತಿ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ (ಸಂಕೇತ) ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ರೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮನಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ.

ಅಚ್ಚ—ಅಚ್ಚ ಗತ್ಯರ್ಥವದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬೯) ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತು. ನದ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಅಚ್ಚ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾನ್ನಿ ಸಾತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೬) ಅಧಿರೀಶ್ವರೇಸೂತ್ರಪರಂತ (೧-೪-೯೭) ನಿಸಾತಾಃ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸಾತಾಃ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ಚ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ನಿಸಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾ ನಿಸಾತ

ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವಿಲ್ಲ. ಸಮಾವೇಶವೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯು ದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ನಿಸಾತಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದು.

ವಿದದ್ವಸುಮ್—ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ 'ವಿದಜ್ಞಾನೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲಟಿಶ್ಚತ್ಯಶಾನೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಬರುವುದು. ನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿದತ್-ವಿದತೀ-ವಿದನ್ತಿ, ಎಂದು ಆಗುವುದು. ವಿದನ್ತಿ=ಔದಾರ್ಯಾತಿಶಯ-ವತ್ತಯಾಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ವಸೂನಿ-ಧನಾನಿ ಯಂಸಃ=ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ-ಯಾನ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಔದಾರ್ಯಾತಿಶಯ ಶಾಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಪಡಿಸತಕ್ಕ ಧನಗಳು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳು ವಿದದ್ವಸುಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುವು. ವಿದ ಧಾತುವಿನ-ಮುಂದೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಂ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದುಪದೇಶಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಶತ್ಯವು ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಿರಃ—ಗೃಣಂತಿ=ಸ್ತುವಂತಿ ಇತಿ ಗಿರಃ=ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರು. ಎಂದರ್ಥ. ಗೃ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಋತೇ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಅಂಗ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇತ್ಯವು ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗಿರ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಗಿರಃ-ಗಿರ್ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಹಾಮ್—ಮಹಾನ್ತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮಹಾನ್ತಮ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರ ತಕಾರಗಳಿಗೆ ಛಾಂದಸ ವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಉದಾತ್ತ.

ಅನೂಷತ್—ಋ ಸ್ತುತೌ-ಈ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಪ್ರೀಪದಿ. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಅದೇಶ. ಝಗೆ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಅಕಾರ ಭಿನ್ನವಾದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಝಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್-ಆದೇಶ "ಜ್ಞ ಲುಜಾ" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಜ್ಞಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞೇಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚೂ ಬರುವುದು. ಋ+ಸ್+ಇಚ್ಚಾತ ಗಾಜ್ಞುಟಾದಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. --೨-೧) ಗಾಜ್ ಅದೇಶ ಕ್ವಿಂತಲೂ, ಕುಟಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಕ್ವಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಾತ್ತು ಣಿತ್ತು ಅಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಜಾತ್ತಾಗು ವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚು ಕುಟಾದಿಯಾದ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೩) ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತ್ವಾದಿಯು

ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ ಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣು ಧಾತುವಿನ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಬರುವುದು. ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜ-
ಲ್ಪಜ್ಜ್ಜುಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂದು ವಿಹಿತನಾದ ಇಡಾಗಮು ಬರದೆ ಇರುವುದೂ, ನು ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ-
ಬರುವುದೂ ಸಹ ಛಾಂದಸವು. ತಿಜ್ಜತಿಜ್ಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಶ್ರುತೇಂ—ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಕ್ಷಸೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ಅಭಿಭ್ಯಷಾ ||
ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಣ | ಸಂ | ಹಿ | ದೃಕ್ಷಸೇ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ | ಅಭಿಭ್ಯಷಾ ||
ಮಂದೂ ಇತಿ | ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುದ್ಗಣ ತ್ವಮಿಂದ್ರೇಣ ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನಃ ಸಂ ದೃಕ್ಷಸೇ ಹಿ | ಸಮ್ಯಗ್ವ್ಯ-
ತ್ಯೇಥಾಃ ಖಲು | ಅವಶ್ಯಮಸ್ಮಾಭಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೇನೇಂದ್ರೇಣ | ಅಭಿಭ್ಯಷಾ ಭೀತಿ-
ರಹಿತೇನ | ಕೀದೃಶಾವಿಂದ್ರಮರುದ್ಗಣೌ | ಮಂದೂ ನಿತ್ಯಪ್ರಮುದಿತೌ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ ತುಲ್ಯದೀಪ್ತೀ-
ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ವ್ಯಕ್ತವಧದಶಾಯಾಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವೃತ್ತಶ್ಚಾಸೇನಾಪಸಾರಿತಾಃ |
ತದಾನೀಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರಸಂಬಂಧಿಸಕಲಸೇನಾಜಯಾರ್ಥಂ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಂಗಮೋಭೂತ್ | ಸೋಯ-
ಮರ್ಥೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾತ್ | ಋಗ್ವೇ. ೮-೯೬-೭ | ಇತಿ ಮಂತ್ರೇ ಸಂಗೃಹೀತ ಇಂದ್ರೋ ವೈ
ವೃತ್ರಂ ಹನಿಷ್ಯನ್ | ಐ. ಬ್ರ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಸಂಜಿತಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದಃ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ-
ವಂತಂ ಮರುದ್ಗಣಂ ನಾಭಿಧತ್ತೇ | ತದಾನೀಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬೋಧನಂ ಬಹಿರೇವಾಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಂ |
ತಥಾ ಚೇಯಮ್ನಗ್ಯಾಸ್ತೇನ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂದೃಶ್ಯಸೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಅಭಿಭ್ಯಷಾ
ಗಣೇನ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಣೂ ಯುನಾಂ ಸ್ಥೋಮಿ ನಾ ಮಂದೂನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇ-
ತೇನ ನಾಮ್ಯಾತಂ | ನಿ. ೪-೧೨ | ಇತಿ || ಸಂ ದೃಕ್ಷಸೇ | ಸಂಪತ್ಯೇಥಾಃ | ದೃಶೇಶ್ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ |
ಪಾ. ೧-೩-೨೯-೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ದೃಶೇರ್ಲಿಙ್ಗರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಪಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ

ಲೇಖ್ | ಧಾಸಃ ಸೇ | ಸಾ. ೩-೪-೮೦ | ಲೇಖೋಽದಾಹಿ | ಸಾ. ೩-೪-೯೪ | ಇತ್ಯದಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬ-
ಹುಲಂ ಲೇಟಿ | ಸಾ. ೩-೧-೩೪ | ಇತಿ ಸಿಪ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ಗುಣಾಭಾವಃ |
ವ್ರಶ್ವಾದಿನಾ ಪಕ್ಷಂ | ಸಾ. ೮-೨-೩೬ | ಪಕ್ಷೋಃ ಈ ಸಿ | ಸಾ. ೮-೨-೪೧ | ಇತಿ ಕಕ್ಷಂ | ಅದೇಶ-
ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ | ಸಾ. ೫-೩-೫೯ | ಇತಿ ಸಿಪಃ ಪಕ್ಷಂ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಿಪಃ ಪರಸ್ಪಾಚ್ಚೈವ ಸಿ ಭವತಿ |
ಸಾ. ೨-೪-೭೩ | ಸಿಸಾ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ಸಾ. ೭-೩-೭೮ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು-
ದಾತ್ತಕ್ಷಂ | ಉತ್ತರಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತಕ್ಷಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಹಿಶಬ್ಬಯೋ-
ಗಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಹಿ ಚ | ಸಾ. ೮-೧-೩೪ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ |
ಗಮೇಃ ಸಂಪೂರ್ವಾಚ್ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ | ಸಾ. ೩-೪-೬ | ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಸಮೋ
ಗಮ್ಯಚ್ಚಿಭ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೧-೩-೨೯ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದವಿಧಾನಾಲ್ಲಿಟಃ ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೬ |
ದ್ವಿಭಾವಃ | ಸಾ. ೬-೧-೮ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಸಾ. ೭-೪-೬೦ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಚುಕ್ಷಂ ಸಾ. ೭-೪-೬೨ |
ಗಮಹನೇತ್ಯುಪಧಾಲೋಪಃ | ಸಾ. ೬-೪-೯೮ | ಕಾನಚಿತ್ತಿತ್ವಾ ದಂತೋದಾತ್ತಕ್ಷಂ | ಗತಿಸಮಾಸೇ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಷಂ | ಅಬಿಭ್ಯಷಾ | ಘಾಭೀ ಭಯೇ | ಪೂರ್ವವಲ್ಲಿಟ್ | ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ
ಪರಸ್ಮೈಪದಂ || ಸಾ. ೧-೩-೭೮ | ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ | ಕ್ಲಸುಕ್ಷ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೭ | ಇತಿ ಲಿಟಃ
ಕ್ಲಸುರಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತಜತ್ವೇ | ಸಾ. ೭-೪-೫೯ಃ
೮-೪-೫೪ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೧೩ | ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಡ್ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ವಸಾಂ | ಸಾ. ೭-೨-೬೭ |
ಇತಿ ನಿಯಮಾನಿವರ್ತತೇ | ನೌ ಸಮಾಸೇ ತೃತೀಯೈಕವಚನೇ ಚತ್ವಾದ್ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಸಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಇತಿ ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವ-
ರೂಪಕ್ಷಂ | ಶಾಸಿಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ | ಸಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ಪಕ್ಷಂ | ಇಯಜಾದೇಶಂ ಬಾಧಿತ್ವೈರನೇಕಾ-
ಜೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೪-೮೨ | ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರಕ್ಷಂ | ಪೂರ್ವೇಣ ಸದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೋಕಾರಸ್ಯೈಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ
ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮನ್ಯಪರೇ | ಸಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ |
ಮಂದೂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ | ಸಾ. ೭-
೧-೫೮ | ಇತಿ ನುಮಾಗಮಃ | ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಖರುಶಂಕುಸೀಯುನೀಲಂಗುಲಿಗು | ಉ. ೧-೩೭ |
ಇತ್ಯತ್ರಾವಿಭಕ್ತಿ ಕನಿದೇಶಾದ್ಧಂತೇರ್ಹಿಗುರಿತವದ್ಧಾತ್ವಂತರಾದಪಿ ಕುರಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ದ್ವಿವಚನಮೌ | ಸಾ. ೪-೧-೨ | ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೨ |
ತೃತೀಯೈಕವಚನೇ ಚೇತ್ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ |
ಸಮಾನಂ ವಚೋಽ ಯಯೋರಿತಿ ವಾ ಯಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ದ್ವಿವಚನೇ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾ-
ದಿನಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಸಮಾನಪದಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತಕ್ಷಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರೇಣ ತದೇವಾವಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇಮರುದ್ಧಣ-ಓ ಮರುದ್ಧಣವೇ, ಎಂದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೇ) | (ನೀವು) |
ಅಬಿಭ್ಯಷಾ-ಭಯರಹಿತನಾದ | ಇಂದ್ರೇಣ-ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ-ಹೋಗುತ್ತಿರುವಂತೆ |
ಸಂ ಹಿ ದೈತ್ಯಸೇ-ಕಾಣಲ್ಪಡುವಿರಿ | (ನೀವಿಬ್ಬರೂ) ಮಂದೂ---ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ |
ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ.-ಸಮಾನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ (ಇರುವಿರಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಭಯಂಕರನಾದ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷಭರಿತರಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ವರ್ಚಸ್ಸು, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸಮನಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೂ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಾದ ನೀವೂ ಇಬ್ಬರೂ ವರ್ಚಸ್ವಿಗಳು, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರು.

English Translation.

You are seen, O Maruts, marching forth together with Indra who is not frightened; (both) rejoicing and of equal splendour.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಭಯಂಕರವಾದ ಉಚ್ಛಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನೊಡನಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಯಾವ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು. ಈ ವಿಷಯವು (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೬-೭) ನೇಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು (ಐ. ಬ್ರಾ ೩-೨೦) ರಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರ್ಯೇ ಸಖಾಯಃ |

ಮರುದ್ವಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತೌರ್ಭೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಸೃತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೬-೭).

ಇದರ್ಥ ಅರ್ಥವು---ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನ ಭಯಂಕರವಾದ ನಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೆದರಿ ನಿನ್ನ ಸಮೀಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋದರು. ಆದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಿನಗೆ ಸ್ನೇಹವಾಗಲಿ. (ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ) ನೀನು ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯಶೀಲನಾಗುವೆ.--
“Before the snorting of Vritra, all the gods, your comrades beating a hasty retreat abandoned you. Let your friendship be, O Indra, with the Maruts; then you will conquer all battles.” ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೂ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೂ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಂದ್ರೇಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಮರುದ್ವಿರಿಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪ-

ಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಆಗ ಇಂದ್ರೇಣ ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತರೂ, ಭಯರ-
ಹಿತರೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಕಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂದೈಶ್ಯಸೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯುಷಾ ಗಣೇನ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಟೂ ಯುನಾಂ ಸ್ಥೋತ್ರಪಿ ಮಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ || ಇದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು---ಮಂದೂ, ಸಮಾನ ವರ್ಚಸಾ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪದಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಇಂದ್ರಮರತ್ತುಗಳಿಗಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೇಣ ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳೂ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆಗ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು--“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತರೂ, ಭಯರಹಿತರೂ (ನಿನಗೆ) ಸಮಾನ ತೇಜಸ್ವಿಗಳೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು ” ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಇದೇರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಂದೈಶ್ಯಸೇ—ಸಂಪತ್ಯೇಥಾಃ ಎಂದರ್ಥ ಲಿಙ್ಗಾರ್ಥೇಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೈಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸನೋಗಮೃಚ್ಛಿಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರಿಶ್ಚದೈಶ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದಿರುವ ಮು. ಶ್ರು ದೈಶ್ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಥಾಸ್ ಬರುವುದು. ಥಾಸಸ್ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೯) ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಥಾಸ್‌ಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾಸ್‌ಗೆ ಸೇ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಗೆ ಆಡಾಗಮ. ದೈಶ್+ಅಸೇ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಲೇಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸ್+ಅಸೇ—ಈಗ ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದು ಲಘು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾ ೯-೩-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅನಿತ್ಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ತಸ್ಯ ಜ ಮೃಜಯೇಜರಾಜ ಭ್ರಾಜಚ್ಚೈಶಾಂ ಷೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬). ರ್ಘಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವ್ರಶ್ಚಾದಿ ಏಳು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಛಾಂತ ಸಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಷಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಂತವಾದ ದೈಶ್ ಧಾತುವಿನ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ ಎಂಬ ರ್ಘಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರ ಬರುವುದು. ದೈಶ್+ಸ್+ಅಸೇ—ಷಡೋಃ-

ಕೇಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು. ದ್ಯಕ್+ಸ್ ಅಸೇ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೯) ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಆದೇಶರೂಪವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಗ್ವಿಧಾಯಕವಾದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ, ಸಪ್ಪಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ದ್ಯಕ್+ಸ್+ಅ+ಅಸೇ ಶಪ್ ಬಂದರೂ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾಮ್ನಾದಾಣ್ ದೃಶ್ಯರ್ಥಿಸರ್ಥಿಶಬ್ದ- ಸದಾಂ ಪಿಬಚಿಪ್ಪುಧಮತಿಷ್ಠಮನಯಚ್ಚಪಶ್ಯಚ್ಚೈಧಾಶೀಯಸೀದಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದದ್ಯಶ್ ಗೆಪಶ್ಯಾದೇಶವು ಸಿಪ್ಪಿನಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವ ಕಾರಣ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತಪರಕತ್ವವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಅಸೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ದೃಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ದೃಕ್ಷಸೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧೦೩೪) ಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದೃಕ್ಷಸೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಂಜಗ್ಮಾನಃ--ಸಂ. ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಗಮ್+ಲ್ಯಗತೌ' ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಛಂದ- ಸಿ ಲುಜ್+ಲಜ್+ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾತೃರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಕಾಲತ್ರಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುವುದು. ಸಮೋಗ ಮ್ಯಾಚ್ಚಿಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಸಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದ ಗಮ್ ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟಿಕಾನೆಜ್ಜಾ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಕಾನಚ್ ಲಿಟಿಧಾತೋ- ರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಗಮ್+ಗಮಃ ಆನ ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಶೇಷ ಬರುವುದು. ಶೇಷ ಎಂದರೆ ಸ್ವಸ್ವಜಾತೀಯೇತರನಿವೃತ್ತಿ ಪೂರ್ವಕಸ್ವಾವಸ್ಥಾನಂ ಏವಂಚ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದಿಯಗ್ಗೆ ಶೇಷಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಹಲ್ವೇನಸಜಾತೀಯವೂಗ್ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತ ಇತರವೂ ಆದ ಮ್ಗೆ ನಿ ವೃತ್ತಿಯು ಅರ್ಥಾತ್ ಏರ್ಪಡುವುದು ಗ+ಗಮ್+ಆನ ಕುಹೋಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨೨) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕವರ್ಗ ಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದ ಮೂರನೇ ವರ್ಣವಾದ ಗ್ ಗೆ ಚವರ್ಗದ ಮೂರನೇವರ್ಣವಾದ ಜ್ ಬರುವುದು. ಜ+ಗಮ್+ಆನ ಗಮಹನಜನ ಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ವಿತ್ವನಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮಾದಿಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜ+ಗಮ್+ಆನ= ಜಗ್ಮಾನ. ಸಂ-ಸೇರಿದರೆ ಸಂಜಗ್ಮಾನ. ಕಾನಚ್ಚ ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಕುಗತಿ- ಸ್ಪಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂನೋದಿಗೆ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ— ಇಾಭೀ ಭಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿಪರಸ್ತ್ರೋಪದಮ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿರುತ್ತ ಹೀನವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ್ತ್ರೋಪದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಸ್ತ್ರೋಪದ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇರ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ವ. ಬಿ+ಭೀ+ವಸ್ ಕೃ ಸ್ಯ ಭೃ ವ್ಯ ಸ್ತುದ್ರಾಶ್ಚ ವೋಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಇಣ್ಣೀಷೇಧವೇ ಆಗಲಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಇಣ್ಣೀಷೇಧವೇ ಆಗಲಿ ಎಷ್ಟು ಇಣ್ಣೀಷೇಧವಿರುವುದೋ ಅದು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೃ ಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ಣೀಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಕ್ರಾದಿನಿಯನಾದ ಆಕಾರ. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಸೇರದೇ ಇರುವ ಭೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ (ನಸ್ಗೆ) ಇಡಾಗಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದರೂ ವಸ್ತೇಕಾಚಾಧ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದ್ವಿತ್ವಬಂದನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯನಾದ ಧಾತು, ಆದಂತ ಧಾತು, ಘಸ್ಥಾಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಬಿ ಭೀ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿ ಭೀವಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಞಾನೋದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಬಿಭೀವಸ್+ಆ. ಈಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಾಗೆ ಉಕಾರವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಉ+ಆಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬಂದರೆ ಬಿಭೀ+ಉಸ್+ಆ. ಅಜಿಶ್ಚುಧಾತುಭೃವಾಂಯೋರಿಯಂಜ್ವನಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇಯಜಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಆಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತ್ವನಯವಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಯಾವ ಇಕಾರವಿವೇಯೋ ಆ ಇಕಾರವನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಬಿಭೀ+ಉಸ್+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈಕಾರವು ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲ ಅಂದವೇಲೆ ಧಾತ್ವನಯವಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವು ಸುತರಾಂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಭೀ ಎಂಬುದು. ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯನಾದ ಅಂಗ ಅಬಿಭೀ ಎಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯ ಬರುವುದು ಅಬಿಭೀಯ್+ಉಸ್+ಆ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೫-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾಭಾವದ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಧಿರಯಂ=ಅಂದರೆ-ಶಾಸ್ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರವು ಆದೇಶರೂಪವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ, ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ ಧಾತುವಿಗೆ

ಗೃಹಣನೇ ವಿನಾ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗೃಹಣವಿಲ್ಲ. ಇಕ್ ಶ್ವಿಸೌಧಾತುನಿದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೨೦) ಎಂಬುದೂ ಇಲ್ಲಿ ನಸಿ ಎಂದು ಇಕಾ ನಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಧಾತುವೆಂದೇ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಮಾಘನಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಷಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಷತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ತುತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ+ಅಬಿಭ್ಯಾಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಜಿಃಪದಾನ್ತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓಗಳ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಸಾಧನುಪ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪದವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಋಕ್ಪದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು.

ಮನ್ಮೂ—ಮದಿಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುಪ್ಪ ಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಮದಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿ-ತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಖರು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೀಯು ನೀಲಜ್ಞಲಿಗು (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೬) ಈ ಐದು ಶಬ್ದಗಳು ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸ್ಪೃಡುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿ ನಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಹನ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹಿಗು ಆಗುವಂತೆ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಮದಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಮೃಗಯ್ವಾದಯೇಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೭) ಮೃಗಯ್ವಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಕಂಡು: ಸೀಲುಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವಂತೆ ಮದಿಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮನ್ಮೂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿವಚನವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮನ್ಮೂ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಪುಥ ಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ, ' ಅಕ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾಽವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರ ಪದವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ—ದ್ವಿವಚನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಂ ವರ್ಚಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದೂ, ತೃತೀಯಾ ಏಕ ವಚನ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಂ ವರ್ಚಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ-ದ್ವಿವಚನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರದೇಶ. ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನವದ್ಯೈರಭಿದ್ಯುಭಿರ್ಮುಖಃ ಸಹಸ್ವನರ್ಚತಿ |

ಗಣೈರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮೈಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನವದ್ಯೈಃ | ಅಭಿದ್ಯೈಃ ಭಿಃ | ಮುಖಃ | ಸಹಸ್ವತ್ | ಅರ್ಚತಿ ||

ಗಣೈಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಕಾಮೈಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮುಖಃ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋಽಯಂ ಯಜ್ಞೋಽನವದ್ಯೈರ್ದೋಷರಹಿತೈರಭಿದ್ಯೈಭಿದ್ಯುಲೋಕ-
ಮಭಿಗತೈಃ ಕಾಮೈಃ ಫಲಪ್ರದತ್ತೇನ ಕಾನುಯಿತವೈರ್ಗಣೈರ್ಮರುತ್ಸಮೂಹೈಃ ಸಹಿತಮಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರಂ
ಸಹಸ್ವದ್ಯುಲೋಪೇತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾರ್ಚತಿ | ಪೂಜಯತಿ | ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಮರುತ ಇಂದ್ರಂ
ಜಾತಿಶಯೇನ ಪ್ರೀಣಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಚದಶಸು ಯಜ್ಞನಾಮಸು ಮಖೋ-
ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಸತಿತಂ | ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸರ್ವಾರ್ಚಕರ್ಮಸ್ವರ್ಚತಿ ಗಾಯತೀತಿ ಸತಿತಂ || ನ ವಿದ್ಯತೇ-
ವದ್ಯಂ ಯೇಷಾಂ ತೇಽನವದ್ಯಾಃ | ನ ಭಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಭಿಗತಾ ದೌ-
ರ್ವೈಸ್ತೇಭಿದ್ಯವಃ | ತೈರಭಿದ್ಯೈಃ | ಅಭಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ತಿಷ್ಠತೇ | ಮುಖಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ | ಸಹೋ ಬಲಮುನ್ನಿನ್ನರ್ಚನ-
ಕರ್ಮಣ್ಯಸ್ತೀತಿ ಸಹಸ್ವತ್ | ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ವೇ | ಪಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಯಾ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ
ಬಾಧಿತತ್ವಾಶ್ಚಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ಪಾಭಾವಃ | ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಯನಾದಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೮-೨-೯ |
ಇತಿ ಮತುಪೋ ಮಸ್ಯ ವತ್ಸಂ | ಸಹಸ್ರಶಬ್ದೋ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮತುಪಃ
ಪಿತೃತ್ವ ಏವ ತಿಷ್ಠತೇ | ಕಾಮೈಃ | ಕಮೇರ್ಣಿಬ್ | ಪಾ. ೩-೧-೩೦ | ಅಕ ಉಪಧಾಯಾಃ | ಪಾ-
೭-೨-೧೦೬ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಜನೀ ಜ್ಞಾನ್ ಕ್ಷಸು ರಂಜೋಮಂತಾಶ್ಚ | ಧಾ. ೧೯, ೬೩-೬೭ | ಇತ್ಯಮಂ-
ತತ್ವೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಮಿತ್ತ್ವಸ್ಯ ನ ಕಮ್ಯಮಿ ಚಮಾಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಧಾ. ೧೯-೬೯ | ಮಿತಾಂ
ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೬-೪-೯೨ | ಇತ್ಯುಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಣ್ಯಂತಾದಚೋ ಯತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೯೭ |
ಣಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೫೧ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೮೫ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋಽನಾವಃ |
ಪಾ. ೬-೧-೨೧೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮುಖಃ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ) ಯಜ್ಞವು | ಅನವದ್ಯೈಃ—ದೋಷರಹಿತವಾದ | ಅಭಿ-
ದ್ಯೈಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರವರ್ತಕರಾದ | ಕಾಮೈಃ—ಫಲಪ್ರೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ | ಗಣೈಃ—ಮರುತ್ಗಳ
ಗಳಿಂದ (ಸಹಿತನಾದ) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸಹಸ್ವತ್—ಬಲಶಾಲಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವಕ್ಕಾಗಿ |
ಅರ್ಚತಿ—ಪೂಜಿಸಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ಗಣಗಳು ದೋಷರಹಿತರಾದವರು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಮರ್ಥರಾದವರು. ಇಷ್ಟ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಜನರು ಇವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಬಲಶಾಲಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

This sacrifice is performed in adoration of Indra so as to make him powerful, along with the irreproachable, heavenward-tending and amiable bands (of the Maruts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಅವನು ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರೀತನಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿರಬಹುದು. ಮರುದ್ಗಣಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅನವದ್ಯೈಃ, ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ, ಕಾಮ್ಯೈಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಮುಖಃ—ಯಜ್ಞ ನೋದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞನಾಮಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಃ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ (ನಿ. ೩-೧೯)-

ಆರ್ಚತಿ—ಆರ್ಚತಿ- ಗಾಯತಿ ನೋದಲಾದ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಆರ್ಚತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಚತಿಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅನವದ್ಯೈಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅವದ್ಯಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತೈಃ (ದೋಷವಿಲ್ಲದವರು) ನೌಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ—ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌಃ ಯೈಸ್ತೇ ತೈಃ ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ-ದ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟಿ. ಅಭಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಮುಖಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಹಸ್ವತಃ—ಸಹಃ ಬಲಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಆರ್ಚನಕರ್ಮಣಿ ಅಸ್ತೀತಿ (ಈ ಆರ್ಚನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಬಲವಿರುವುದು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿತ್ವಿತಿಮತುಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದು

ರಿಂದ ಸಹಸ್ರ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತಸೌಮತ್ವರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ವರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಂತ ಸಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು- ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬುದರ ಸ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮದುಸಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋ-ವೋಃಯವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಸಹಸ್ರ ಶಬ್ದವು ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾಸಿಸಂತಸ್ಥೆ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಮತುಪ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ಮ ಸುಸ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವಕಾರಣ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಕಾಮ್ಯೈಃ—‘ಕರ್ಮೇರ್ಣಿಜ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಕಮು ಕಾನ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥಬಲ್ಲಿ ಣಿಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೬೬) ಜಾತ್ವಾ ವಾ ಣಿತ್ವ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಕಾಮಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಜನೀಜ್ಞಾಷ್ ಕ್ಷಸುರಜ್ಞೀಷಮನ್ತಾಶ್ಚ (ಭಾಷ್ಯ. ಗ. ಸೂ.) ಜನೀಪ್ರಾದುರ್ಭಾದೇ-ಜ್ಞಾಷ್ ವಯೋಹಾನ್, ಕ್ಷಸು ಹ್ವರಣದೀಪ್ತೀಃ (ಈ ಮೂರು ದಿವಾದಿ ಧಾತುಗಳು) ರಜ್ಜು ರಾಗೇ (ದಿವಾದಿ ಭಾದಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.) ಅಮಂತ-ಅಮ್ತನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕವು. ಕಮ್-ಗಮ್ ನೊದಲಾದುವು ಮಿತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಮ್ ಎಂಬುದು ಮಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ನೆಕಮ್ಯಮಿಚೇಮಾಂ (ಭಾಷ್ಯ. ಗ. ಸೂ.) ಅಮನ್ತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವ ಮಿತ್ಸವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಿತ್ವ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಮಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಚೋರಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬರುವುದು, ಕಾಮಿ ‘ಯೇಣೇರನಿಟಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೧) ಅನಿಡಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಕಾಮ್ಯ-ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯೈಃ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತಃ ಪರಿಜ್ಞನ್ನಾ ಗಹಿ ದಿವೋ ವಾ ರೋಚನಾದಧಿ |
ಸಮಸ್ತಿನೈಜತೇ ಗಿರಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತಃ | ಪರಿ ಜ್ಞನ್ | ಆ | ಗಹಿ | ದಿವಃ | ನಾ | ರೋಚನಾತ್ | ಅಧಿ ||
ಸಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಋಂಜತೇ | ಗಿರಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ನಿನ್ಮರುದ್ಗಣ ಅತೋಽಸ್ಥಾನ್ಮರುದ್ಗಣಸ್ಥಾನಾದಂತರಿಕ್ಷಾದಾ ಗಹಿ |
ಅಸ್ಮಿನ್ಮರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ದಿವೋ ನಾ | ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ರೋಚನಾದಧಿ | ದೀಪ್ಯಮಾನಾ.
ದಾದಿತ್ಯಮಂಡಲಾದ್ವಾ ಸಮಾಗಚ್ಛ | ಅಸ್ಮದೀಯಕರ್ಮಕಾಲೇ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ತಿಷ್ಠಸಿ ತತಃ ಸರ್ವಸ್ತಾ-
ದಾಗಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಮರ್ಥಮಾಗಮನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ಮಿನ್ಮರ್ಮಣಿ ವರ್ತಮಾನ ಋತ್ವಿಗ್ಗಿರಃ
ಸ್ತುತೀಃ ಸಮಂಜತೇ | ಸಮ್ಯತ್ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ನಿ. ೬-೨೧ | ಇತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಏತಾಃ ಸ್ತುತೀಃ ಶ್ರೋತುಮಾಗಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪ್ಯೃತ್ವಿಜಾ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾ-
ನತ್ವಾದ್ಋಂಜತಿಧಾತೋರುತ್ತಮಪುರುಷೇಣ ಭವಿತವ್ಯಂ ತಥಾಪಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತತ್ವೇನ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ಪ್ರಥಮ-
ಪುರುಷಪ್ರಯೋಗಃ | ಪರೋಕ್ಷಕೃತಲಕ್ಷಣಂ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಅಹ | ತಾಸ್ಮಿನ್ಮಿಧಾ ಋಚಿಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೃತ್ವ | ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮನಿಭಕ್ತಿಭಿಯುಜ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಥಮ-
ಪುರುಷೈಶ್ಚಾಖ್ಯಾತಸ್ಯ | ನಿ. ೭-೧ | ಇತಿ || ಅತಃ | ಸಂಚಿಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಸಾ ೫-೨-೭ | ಏತದೋಽತ್ |
ಸಾ. ೫-೩-೫ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪ್ರವರ್ತದೇಶಃ | ಸಾ. ೧-೧-೫೫ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಪರಿಜ್ಞನ್ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ಮನಿನ್ |
ಅಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಗಹಿ | ಗಮೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೨-೪-೭೩ |
ಇತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ದೇರ್ಚಿತ್ವಾತ್ | ಸಾ. ೩-೪-೮೭ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೩೭ |
ಮಲೋಪಃ | ಅತೋ ಹೇಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೫ | ಇತಿ ಹಿಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ಮರ್ಮಣ್ಯೇಽಸಿದ್ಧ-
ವದತ್ರಾ ಭಾತ್ | ಸಾ. ೬-೪-೨೨ | ಇತಿ ಮಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವೇನಾನಕಾರಂತತ್ವಾತ್ | ದಿವಃ | ಊದಿದೇ
ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ | ಚಾದಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ | ಫಿ. ೪-೧೬ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ |
ರೋಚನಾತ್ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ವಂ ಹೃದಾದೇಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೪೯ | ಇತಿ ಯುಚ್ |
ಯುಪೋರನಾಕೌ | ಸಾ. ೭-೧-೧ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಚಿದಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಧಿ | ಅಧಿಪರೀ ಅನ-
ರ್ಥಕೌ | ಸಾ. ೧-೪-೯೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯತ್ವೇನ ಸಹ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಮಾವೇಶಾ-
ನ್ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುಧಾತ್ತಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಪರಿಜ್ಞನ್ನಿತ್ಯಾದಿಷ್ಠಸ್ಯೈವಾನಾದೇಶಾದಿದೇ-
ಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಽಶನ್ಮದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ | ಸಾ. ೨-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಶ್ ಅನುದಾತ್ತಃ ಶಿತ್ವಾತ್ಪ್ರವರ್ತ-
ದೇಶಃ | ನಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ | ಸಾ. ೩-೧-೪ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಋಂಜತೇ | ಋಜಿ ಭೃಜೀ ಭರ್ಜನೇ | ಸಮಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಯೋಗಾತ್ಪ್ರಸಾಧನೇ ವರ್ತನೇ | ನಿಘಾತಃ |
ಗಿರಃ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಪರಿಜ್ಞನ್—ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮರುದ್ಗಣ (ವೇ) ಗಳೇ, ಅತಃ—ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಲಾಗಲಿ | ದಿವೋ ನಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ರೋಚನಾತ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್—ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ | ಅಧಿ ಆ ಗಹಿ—ಬನ್ನಿರಿ | (ಮತ್ತುಮುಟ್ಟಿಜನು) ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಸಮಂಜತೇ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಾಧನಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ಗೇವತೆಗಳೇ- ನೀವು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕವರು- ನಾವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ- ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲಾದರೂ ಬನ್ನಿ- ನೀವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಬನ್ನಿ- ಈಗ ಮುಟ್ಟಿಜನು (ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಯಂದಮುಷಿಯು) ನಿಮ್ಮ ಅಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

English Translation.

O pervader-on-all-sides, come hither from the regions (of the Maruts) or from the sky or from the radiant solar sphere. For in the rite (the priest) fully recites your praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಿಜ್ಞನ್—ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ. ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಬೀಸುತ್ತಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ದಿವೋ ನಾ ರೋಚನಾತ್—ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಿಂದಾಗಲಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ ರೋಚನಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಿವೆ; ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಬೇಕಾದರೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರೋಚನಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಅಧಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ಗಹಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮಂಜತೇ--ಮಂಜತಿ: ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮ (ನಿ. ೬-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುಟ್ಟಿಜನು ಈ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಯಂದಮುಷಿಯೇ ಆಗಿ

ದ್ವರೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎದುರಿಗೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲದೆ) ಸ್ತುತಿಸಿರುವರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ- ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡದೆ ಅವರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಪರೋಕ್ಷಕೃತ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುವವು. ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷ-ಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪೇಜು ೨೦೫) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಃ ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್, (೫-೭-೩) ದ್ವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಕಿಂ ಸರ್ವ-ನಾಮ ಬಹುಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತದ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹನಾಡಿದಾಗ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸುಪೊಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಏತದ್ ಜಸ್ ತಸಿಲ್ ಎಂಬುದರ ಜಸ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಏತದೋನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಏತದಃ ಎಂದೂ ಅನ್ ಎಂದೂ ಎರಡಾಗಿ ಭಾಗ ಮಾಡುವರು- ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದಿಯಾದ ವಾ-ಫಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೀಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ ಇತ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವವು ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೀಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಏತದ್+ತಸಿಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಎರಡನೆಯದರಿಂದ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಸರವು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನ್‌ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್ಸರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಅನೇಕಾಲ್ ಆದೇಶವೂ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಸಂಪೂರ್ಣಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತದ್ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ ಬರುವುದು. ಅನ್+ತಸಿಲ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೭) ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವುದು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅನ್ ಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಲ್‌ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಆತಸ್ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಏತದೋನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಏತದೋನ್ ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಅಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ರಮವು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ. ಈ ಪಾಠವನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ಏತದೋನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಶಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ಪರಿಜ್ಞನ್—ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿಸ್ ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್ ವಿಚ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಧಾತುವಿನಮುಂದೆ

ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಜಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩) ರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಜ್ಞ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಗಹಿ—ಗಮ್ಯಗತಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ಪನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಸೇರ್ಪಿಸಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಪಿತ್ತೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಗೆ ಹಿ ಬಂದರೆ ಗಮ್+ಹಿ. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿಕ್ಚಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೭) ಝಲಾದಿಯಾಗಿಕ್ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಧಾತುಗಳು ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ವನ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾ ರಂಭಿಸಿ ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವ ಪಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ (ಪೂರ್ತಾ) ಅಭೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೀ ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಭೀಯಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆಗ ಗಮ್ ಎಂಬುದು ಮ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಾಂತದಂತೆ ಆಗುವುದೇ ವಿನಾ ಅಕಾರಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಅತಃಪರವಾದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. (ಅತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ವಾ-ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರೋಚಿನಾತ್—ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅಕರ್ಮಕವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ರುಚ್+ಯು ಎಂದಿರುವುದು. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಅನುನಾಸಿಕಗಳಾದ ಯು ವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ, ಅಕ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ. ರುಚ್+ಅನ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದರೆ ರೋಚನ. ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಚಿನಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಚಿತಸ್ಸಪ್ರಕೃತೇರ್ಬದ್ವಕಜರ್ಛಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩ ವಾ. ೧) ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯದ ಅಂತ್ಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಭಾಷಾಸುಪೋಬಹುಚ್ ಪುರಸ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈತದೂನಃ ಪಟುಃ ಬಹುಪಟುಃ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಆವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ಪ್ರಾಕ್ಟೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭೧) ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಬರುವ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಟಿಯ ಹಿಂದೆ ಬರುವುದು. ಅನ್ಯಕೇ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೇ ಇದ್ದರೆ ತೋರಿಸಿರುವ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು. ರೋಚನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಧಿ—ಅಧಿಪರೀ ಅನರ್ಥಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೯೩) ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ಇರುವ ಅಧಿ, ಪರಿ ಇವುಗಳು ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಸಂಜ್ಞೆಯೊಂದಿಗೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಸಿತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಮಿನ್—ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ತೈದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವ ಮುಂದೆ ಗುಣ (ಅ, ಏ, ಓ) ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವೂ ಬಂದರೆ ಇದ+ಜಾ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಿನ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯಂ ವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನರುಪಾದಾನಮನ್ವಾದೇಶಃ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಇದೇನೋನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾ-ತ್ತೈಸ್ತೃತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಅದೇಶವು ಶಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಜಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜಿಸಿಜ್ಯೋಃಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಅಕಾರಾಂತ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಪಂಚಮಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಜಿಸ್ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಜಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಿನ್ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಿನ್ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ಥಿನ್ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು.

ಋಷ್ಜ್ವತೇ—ಋಜಿ ಭೃಜೀ ಭರ್ಜನೇ. ಋಜಿಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಅನುಸ್ವಾರ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಪರಸವರ್ಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಗಳು ಬಂದರೆ ಋಷ್ಜ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋಷ್ಜ್ವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಧಾತ್ವರ್ಥೋಬಲಾದನ್ಯತ್ರನೀಯತೇ | ಪ್ರಹಾರಾಹಾರಸಂಹಾರವಿಹಾರಪರಿಹಾರವತ್ ಹಲಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹರಣವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೂ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಪ್ರಹಾರ ಪೆಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಅಹಾರ, ತಿನ್ನ ತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಸಂಹಾರ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂದೂ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ವಿಹಾರ, ಆಡುವಿಕೆ ಎಂದೂ ಪರಿ ಶೇರಿದರೆ ಪರಿಹಾರ ಬಿಡುಗಡೆ

ಎಂದೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ತೋರುವುವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಕ್ಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗ ಬಲದಿಂದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಭರ್ಜನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋಜಿ ಧಾತುವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಋಜಿಧಾತುವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಗಿರಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇತೋ ನಾ ಸಾತಿಮಾಮಹೇ ದಿವೋ ನಾ ಪಾರ್ಥಿವಾದಧಿ |
ಇಂದ್ರಂ ಮಹೋ ನಾ ರಜಸಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇತಃ | ನಾ | ಸಾತಿಂ | ಈಮಹೇ | ದಿವಃ | ನಾ | ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ | ಅಧಿ ||
ಇಂದ್ರಂ | ಮಹಃ | ನಾ | ರಜಸಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಜಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಧನದಾನಮಧೀಮಹೇ | ಅಧಿಕೈನ ಯಾಚಾಮಹೇ | ಕಸ್ಮಾ-
ಲ್ಲೋಕಾದಿತಿ ತದ್ಭುತೇ | ಇತೋಽಸ್ಮಾದಭಿದೃಶ್ಯಮಾನಾತ್ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ಪ್ರಥಿವೀಲೋಕಾದ್ವಾ ದಿವೋ
ನಾ ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ವಾ ಮಹೋ ಮಹತಃ ಪ್ರಥಾದ್ರಜಸೋ ನಾ ಪಶ್ಯಾದೀನಾಂ ರಂಜಕಾದಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕಾದ್ವಾ | ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ಯತಃಕುತಶ್ಚಿದಾನೀಯಾಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಸಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸಸ್ತದಶಸು ಯಾಚ್ಞಾಕರ್ಮಸ್ವೀಮಹೇ ಯಾಮೀತಿ ಪಠಿತಂ || ಇತಃ | ಇತಃ | ಇದಂಶಬ್ದಾತ್ಪಂಚ
ಮಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಇದಮು ಇಶ್ | ಸಾ. ೫-೩-೩ | ಇತೀಶ್ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪರ್ವಾದೇಶಃ | ಅತ್ರೋಡಿಡಮಿತ್ಯ-
ಸ್ಯಾವಕಾಶಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೧ | ಅಭ್ಯಾಂ ಏಭಿಃ | ಲಿತಿತ್ಯಸ್ಯಾವಕಾಶಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೯೩ | ಪಚನಂ
ಪಾಚಕಃ | ಉಭಾವಸಿ ನಿತ್ಯಾ | ತತ್ರ ಪರತ್ವಾದ್ವಿಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ | ಸಾ. ೧-೪-೨ | ಇತಿ
ಲಿತಿತೀಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಶ್ಚಾತ್ತಸೇಃ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ | ಸಾ. ೫-೩-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಸಂ-
ಜ್ಞಕತ್ವಾದೂಡಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತೀರುಚ್ಯಮಾನಮುದಾತ್ತತ್ವಂ ಭವತಿ | ಸಕೃ-
ದ್ಗತೌ ವಿಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧೇ ಯದ್ವಾಧಿತಂ ತದ್ವಾಧಿತಮೇವ | ಪರಿ. ೪೦ | ಇತ್ಯೂಡಿಡಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪುನರಪ್ರವೃತ್ತಿ-
ರೇವೇತಿ ಚೇನ್ನ | ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧೇನ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಂ ಚೇತಿ ಸ್ವೀಕಾರಾತ್ | ನನ್ನೇವಂ
ಯತಸ್ತತ ಇತ್ಯಾದಾವಸಿ ಪರೇಣ ಲಿತ್ಸರ್ವೇಣ ಬಾಧಿತಮಸಿ ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ತಸಿಲ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ

ಸ್ಯಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಯತ್ತಚ್ಛಬ್ದಯೋಃ ಸಾವವರ್ಣಾಂತತ್ವೇ ನ ಗೋತ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೨೨ |
ನಿಷೇಧಾತ್ | ನ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಂ ಚೇತ್ಯೇತತ್ಸಾರ್ವತ್ರಿಕಂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧೇನ ಕ್ವಚಿದೇವ
ತದಾಶ್ರಯಣಾದಿತಿ | ಸಾತಿಂ | ಷಣು ದಾನೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಸಾ. ೬-೧-೬೪ | ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ |
ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ವಲೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೪೨ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯಾತ್ವಂ | ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ |
ಸಾ. ೭-೨-೯ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದಿಣ್ಣಿ ಭವತಿ | ನಿತ್ಸರೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತ್ತಿಯುತಿ-
ಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೯೭ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಮಹೇ |
ಈಜ್ ಗತೌ | ಶೃಣೋಽಸಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಅಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ಜಾತ್ವಾತ್ವಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇ-
ನ್ನಿದದುಪದೇಶಾತ್ | ಸಾ. ೬-೧-೧೨೬ | ಇತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ತಿಷ್ಠತೇ |
ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಚೆವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಉತ್ತ-
ರನಾಕೈಯೋರಸಿ ಹಿ ವಾಶಬ್ದಯೋಗಾದನ್ಯಥಾ ವಾಕ್ಯಾಪರಿಪೂರ್ಣೇಸ್ತಿಚ್ಚಿಭಕ್ತೇರವಶ್ಯಮುಧ್ಯಾಹಾರಾತ್ತ-
ದಸೇಷ್ಟಯೈಷಾ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜತಿಚ್ಚಿರಿತಿ | ದಿವಃ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸಾರ್ಥಿನಾತ್ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥತ ಇತಿ ಪೃಥಿನೀ | ಪ್ರಥೇಃ ಸಿವನ್ಸಂಪ್ರಸಾತಣಂ ಚ | ಉ. ೧-
೧೫೦ | ಇತಿ ಸಿವನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಿದ್ಧಿರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೧-೪೧ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತಃ | ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತಾದಿಃ ಪೃಥಿನೀಶಬ್ದಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿಕಾರ ಇತ್ಯರ್ಥ ಓರಜಾತ್ಯ-
ನುವೃತ್ತಾವನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೩-೧೪೦ | ಇತ್ಯೌಷ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತೀಕಾ-
ರಲೋಪಃ | ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೭ | ಇತ್ಯಾದಿವೃದ್ಧಿಃ | ರಪರತ್ವಂ | ಸಾ. ೧-೧-೫೦ |
ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಧಿ | ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಂ | ರನ್ವತ್ಯಯಾಂತ
ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮಹಃ | ಮಹತ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಕಾರತಕಾರಯೋರ್ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಜಸಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ವಯಂ-ನಾವು) ಇಂದ್ರಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಇತಃ ಸಾರ್ಥಿನಾದ್ವಾ—(ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ)
ಈ ಪೃಥಿವೀಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ದಿವೋ ವಾ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ಮಹಃ—ದೊಡ್ಡದಾದ | ರಜ-
ಸೋ ವಾ (ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ) ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ | ಸಾತಿಂ—ಧನವತ್ತಾಪ್ತಿಗಾಗಿ |
ಅಧೀಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದಲಾಗಲಿ,
ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಿಂದಾಗಲಿ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We pray to Indra for riches either from this earth, heaven, or from the
vast intermediate region.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಾತಿಂ—ಷಣು ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನ, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರೆ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವು ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು.

ಈಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು, ಯಾಚನೆ ಮಾಡುವೆವು. ಈಮಹೇ, ಯಾಮಿ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮವಾಚಕ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಾತ್—ಪೃಥಿವೀವಿಕಾರಃ ಪಾರ್ಥಿವಃ ತಸ್ಮಾತ್-ಪೃಥಿವೀವಿಕಾರವಾದ ಎಂದರೆ ಭೂಲೋಕ ವೆಂದರ್ಥವು.

ರಜಸಃ — ಪಕ್ಷಾದೀನಾಂ ರಂಜಕಾತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾತ್ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಎಂದರೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ, ಮುಖ್ಯ ಸಂಚಾರಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇತಃ—ಪಂಚಮಂತ್ಯವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಿಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫.೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಂಚಮಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್+ತಸಿಲ್ ಇದಮಿಇಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩) ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸೈರ್ವ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಇ+ತಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಇತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯೈವೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಊಲ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ-ಇದಮ್ ಶಬ್ದ-ಪದ್ವ-ನೋಮಾಸ್ ಹಲನ್ವಿತಸನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರು ಪದಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಅಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿನ್ ಶಬ್ದಗಳು ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಂತ್ರಿಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಊಡಿದಂ. ಪದಾದ್ಯೈವೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬರದೇ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪಚನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪಾಚಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿತ್ವಂ ನಿತ್ಯತ್ವಂ' ಅಂದರೆ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡಿದರೂ, ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಇದೆಯೋ ಅದು ನಿತ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಊಡಿದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಊಡಿದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ನಿತ್ಯಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಒಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗು

ವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿದರೆ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಅನ್ಯತ್ರ ಚರಿತಾರ್ಥಯೋಶಾಸ್ತ್ರಯೋಃ ಏಕತ್ರ ಯುಗಪತ್ಸಮಾನೇಶಃ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ, ಪರಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವಪರಶಾಸ್ತ್ರ ಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಇಂತಹ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧವು ಇರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವೆವು. ಇಂತಹ ವಿಪ್ರತಿ ಷೇಧವಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೋ ಅದೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂಕಾರ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರವಾದ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ನಂತರ, ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ದಿಕ್ಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯ ಯಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಊಡಿದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಸಕೃದ್ಗತೌ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನಯದ್ವಾಧಂ ತದ್ಬಾಧಿತಮೇವ (ಪರಿಭಾಷಾ+೪೦) ಎಂದರೆ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಬಾಧಿತವಾದುದೇ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ, ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮೇವ—ಎಂದು ಅವಧಾರಣೆಯನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆಮಾಡಿದರೆ ಸಕೃದ್ಗತೌಪರಿಭಾಷೆಯು ಸಿದ್ಧವಾಗು ವುದು. ಈಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧಿತವಾದ 'ಊಡಿದಮ್' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾನ್ವಿದ್ಧಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ವಿಪ್ರತಿಷೇಧ ವಿದ್ವಾಂಸ ಪರಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು, ಎಂದು 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಿರುಗಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಪರಿಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದ್ದರೆ ಅದೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು, ಬಾಧಿತ ವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ದ್ವಾರ (ಉಪಾಯ) ವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅರ್ಥ. ಈ ವಚನದಿಂದ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, 'ಊಡಿದಮ್' ಎಂಬುದು ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. 'ಸಕೃದ್ಗತೌ' ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗ, ಈ ಎರಡು ಪರಿಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕ ಭಾವವಿಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯಾ ನುರೋಧವಾಗಿ ಎರಡೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧದಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಸಂಗ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯೇ ವ್ಯವ ಸ್ಥಾಪಕವಾದುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಯತಃ, ತತಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿ ದೆಯೋ (ಒಂದೇ ಅಚ್ಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ) ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತ್ವತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗು ವುದು ಎಂಬುದೂ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದರೆ ಪರವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾವೇ ಕಾಚಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು, ಆದರೂ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾನ್ವಿದ್ಧಂ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿರು ಗಿಯೂ 'ಸಾವೇಕಾಚಃ' ಎಂಬುದು ಬಂದು ಯತಃ, ತತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯತ್, ತತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅಕಾರಾಂತವಾಂತ

ವಾಗಿರುವವು ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣರಾಡಜ್ಜು ಜ್ಞು ಧೈಃ' ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ (ಷಾಸ್ತ್ರೀಕವಾದ) ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಿರುವುದರಿಂದ, 'ಸಾವೇಕಾಚಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಸಿ ಲ್ಗೆ, ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕದ್ಗತೌ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾಸಕ್ತವಾಗುವುದು 'ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಸಿದ್ಧಂ' ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮೇನ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇದು ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ನ್ಯಾಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗ ಬಾಧಿತವಾದ 'ಸಾವೇಕಾಚ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಯತಃ, ತತಃ, ಇವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳೇ.

ಸಾತಿಮ್—ಷಣು ದಾನೇ, 'ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ' ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಈರಿತಿ ಷಕಾರನಿವೃತ್ತವಾದರೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ನ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದ, ಣಕಾರವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ನಕಾರವೇ ಇರುವುದು. ಏವಂಚ ಸನ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು. ಜನಸನಖನಾಂಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು ಅದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ+ಅ+ತಿ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಸಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಿ, ತು, ತ್ರೆ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇ ಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈ ಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ಇಷ್ಠಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಊತಿ ಯೂತಿ ಜೂತಿ ಸಾತಿ ಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಕ್ರಿನ್ಮಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ—ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ಯನ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಗ್ವಿಧಾಯಕವಾದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ನಿಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಜ್ ಧಾತುವು ಜಿತಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ದಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಮಹೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೫) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಒಂದು ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸಂಶಯಬರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇತಃ ಪಾರ್ಥಿವಾತ್ ಲೋಕಾದ್ವಾ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಅಧಿ ಈಮಹೇ, ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ದಿವೋ ವಾ ಅಧಿ ಈಮಹೇ ರಜಸಃ (ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾದ್ವಾ) ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾತಿಂ ಅಧಿ ಈಮಹೇ ಎಂದು ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳು ಇರುವುವು. ಎರಡು ಮೂರನೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈಮಹೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈಮಹೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ್ದರಿಂದ, ' ಚನಾ ಯೋಗೇ. ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೇಬರುವುದು- ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ' ಈಮಹೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವಃ, ' ಊಡಿದಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪಾರ್ಥಿವಾತ್—ಪ್ರಥಮೇ ಇತಿ ಪೃಥಿವೀ—ಪ್ರಥ ಪೃಥ್ವಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥೇಷಿವನ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚೆ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಪ್ರಥಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಷಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವ್ಯಾಪ್ತವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪೃಥ್+ಇವ್ ಎಂದಿರುವಾಗ. ಇದರಿಂದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಬಂದರೆ ಪೃಥ್+ನಿವ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೌರಾಧಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಸಿತ್ತಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆಯೂ, ಗೌರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಜೋಷ್ ಬರುವುದು. ಅವಯವೇ ಅಚರಿತಾರ್ಥಂ ಲಿಂಗಂ ಸಮುದಾಯೋಪಕಾರಕಂಭವತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಿತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಿತ್ತವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಜೋಷ್ ಎಂಬಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂದರೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಅಂತು ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅನುದಾತ್ತಾದೇಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೪೦) ಇಲ್ಲಿ ಓರಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಅಜ್ ಅಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸತ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಇವುಗಳ ಅವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ+ಜಸ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಯಸ್ಯೇತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ತದ್ಧಿತಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾನಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಇತ್ತು ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಚ್ ಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಆದಿಭೂತವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೆ ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರ ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಿಬರುವುದು. ಪಾರ್ಥಿವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇನ್ನಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ಣಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ, ಮತ್ತು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಧಿ—ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರಂ—ಋಜ್ವೇಂದ್ರಾಗ್ರ-(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರ ತಕಾರ (ಅತ್) ಗಳಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಸಾವೇ-

ಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ರಜಸಃ—ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿ ಸಂತಸ್ಯಃ-(ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೧೦ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ~~ಎಂಟನೆಯ~~ ವರ್ಗವು ಸಮಾಪ್ತವು.

12.

|| ಓಂ ||

ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ದಶರ್ಚಂ ಯತ್ಸೂಕ್ತಂ ತತ್ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ಥಂ
ಋಷಿಚ್ಛಂದೋದೇವತಾ ವಿನಿಯೋಗಶ್ಚ ಪೂರ್ವವತ್ | ನಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಚ್ಯುತೇ | ಮಹಾವ್ರತೇ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಶಿರೋ
ಗಾಯತ್ರಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನಃ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೧ | ಇತಿ ತಥಾ ಚತುರ್ವಿಂಶೇಹನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ
ಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಇತಿ ಷಳಹಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಕೇತೃಪಕ್ರಮ್ಯಾ
ಯಾಹಿ ಸುಷುಮಾ ಹಿ ತ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ | ಆ. ೭-೨ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತತ್ವಾತ್ | ಅತಿರಾತ್ರೇ
ಪ್ರಥಮೇ ಪರ್ಯಾಯೇಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರೇಯಮೇವ ತೃಜೋಽನುರೂಪಃ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಾಯ
ಮದ್ವನೇ ಸುತಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ | ಆ. ೬-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮೂತಯೇ
ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ (ಕೊನೆಯ) ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು
ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಇದರ ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ವಿನಿಯೋಗವೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಆದರೆ
ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು-ಶಿರೋಗಾಯತ್ರಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನಃ ಎಂದು
ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ) ಹೇಳಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮ-

ಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜನು ಪಳಹಸ್ತೋತ್ರಿಯವೆಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರಮಿ-
ದ್ಗಾಧಿನ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು—ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟೇತ್ಯುಪೇಕ್ರಮ್ಯಾಯಾಹಿ
ಸುಷುಮಾ ಹಿ ತ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್ ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ಸು. ೭-೨) ಹೇಳಿರು-
ವುದು. ಎಂದರೆ, ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆ ಯಾಹಿ ಸುಷು-
ಮಾಹಿತೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೭-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧)
ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪಳಹಸ್ತೋತ್ರಿಯವೆಂಬ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು
ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ-ಇಂದ್ರಾಯ ಮದ್ವನೇ ಸುತಮಿಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್ (ಆ. ೭-೪) ಎಂದರೆ
ಇಂದ್ರಾಯ ಮದ್ವನೇ ಸುತಂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೧೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹತ್
ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೩, ೧೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ||

|| ಋಷಿ:—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ: ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ: ||

|| ಛಂದ:—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ||

ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಧಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರಮರ್ಕೇಭಿರರ್ಕಣಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ವಾಣೀರನೂಷತ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠ: ||

ಇಂದ್ರಂ | ಇತ್ | ಗಾಧಿನಃ | ಬೃಹತ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಅರ್ಕೇಭಿಃ | ಅರ್ಕಣಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ವಾಣೀಃ | ಅನೂಷತ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಾಥಿನೋ ಗೀಯಮಾನಸಾಮಯುಕ್ತಾ ಉದ್ಗಾತಾರ ಇಂದ್ರಮಿದಿಂದ್ರಮೇವ ಬೃಹತ್
ತ್ವಾಮಿದ್ಧಿ ಹವಾಮಹೇ | ಋಗ್ವೇ ೬-೪೬-೧ | ಇತ್ಯಸ್ಯಾವ್ಯಚ್ಯುತ್ವನ್ನೇನ ಬೃಹನ್ನಾಮಕೇನ ಸಾವ್ನಾ-
ನೂಷತ | ಸ್ತುತವಂತಃ | ಅರ್ಕಿಣೋಽರ್ಚನಹೇತುಮಂತ್ರೋಪೇತಾ ಹೋತಾರೋಽರ್ಕೇಭಿರ್ಯಗ್ರಾಸ್ಯೈ-
ಮಂತ್ರೈರಿದ್ರಮೇವಾನೂಷತ | ಯೇ ತ್ವನಶಿಷ್ಟಾ ಅಧ್ವರ್ಯವಸ್ತೇ ನಾಣೇರ್ವಾಗ್ನಿಯೇಜಾರೂಪಾ-
ಭಿರಿದ್ರಮೇವಾನೂಷತ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಂತ್ರಪರತ್ವಂ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತಂ | ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ
ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ | ನಿ, ೫-೪ | ಇತಿ | ಶ್ಲೋಕ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶತ್ಸು ವಾಜ್ಞಾನಮಸು
ವಾಶೀ ನಾಣೇತಿ ಪಠಿತಂ || ಗಾಥಿನಃ | ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ | ಉ. ೨-೪ | ಇತಿ ಗಾಯತ್ರೇಸ್ಥಂತ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗಾಥಿನಃ | ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೫-
೨-೧೧೬ | ಇತೀನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸ ಚ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಃ | ಬೃಹತ್ | ಬೃಹತಾ |
ತ್ವತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಲುಕ್ | ಪೃಷದ್ಬೃಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ವವಚ್ಚ | ಉ. ೨. ೮೪ |
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಅರ್ಕೇಭಿಃ | ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಅರ್ಚ್ಯತೆ ಏಭಿರಿತ್ಯರ್ಕಾ
ಮಂತ್ರಾಃ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೮ | ಇತಿ ಘಃ | ಚೆಜೋಃ ಕು
ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಪಾ. ೭-೩-೫೨ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ |
ಪಾ. ೭-೧-೧೦ | ಇತಿ ಭಿಷ ಐಸಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನಭೂತಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ
ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ | ನಾಣೇಃ | ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದಿಘೌರ್ವಜ್ಜಸಿ
ಚ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೫ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘನಿಷೇಧಸ್ಯ ನಾ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೬ | ಇತಿ
ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅನೂಷತ | ಋ ಸ್ತುತಾ | ಣೋ ನಃ | ಪಾ. ೬-
೧-೬೫ | ಇತಿ ನತ್ವಂ | ಲುಜಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫ | ಸಿಚಿ
ಇಡಭಾವ ಉಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ ಛಂದಸಂ | ಧಾತೋಃ ಕುಟಾದಿತ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೧-೨-೧ | ಸಿಚೋ
ಜುತ್ವೇನ | ಪಾ. ೧-೧-೫ | ಗುಣಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಾಥಿನಃ--ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತೃವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಯಕರು | ಇಂದ್ರ-
ಮಿತ್--ಇಂದ್ರನನ್ನೇ | ಬೃಹತ್--ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರದಿಂದ ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು
ಎಂದರೆ ಗಾನಮಾಡುವರು || ಅರ್ಕಿಣಃ--ಅರ್ಚನ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಅಹ್ವಾನಮಂತ್ರವನ್ನು) ಪಠಿಸುವ ಹೋತ್ರ
ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು | ಇಂದ್ರಂ--ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅರ್ಕೇಭಿಃ--ಋತ್ವಂತ್ರಗಳಿಂದ | (ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡುವರು) | (ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು) ಇಂದ್ರಂ--ಇಂದ್ರನನ್ನು | ನಾಣೇಃ--ನಾಕ್ಯ
ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | (ಅನೂಷತ--ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು
ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತೃ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಯಕರು ತಮ್ಮ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ (ಈ ಮಂತ್ರವು

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೬-೪೬-೧ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು) ಮಂತ್ರದಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವರು ; ಹೋತೃವರ್ಗದವರು ತಮ್ಮ ಋಗ್ವೇದದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ; ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಋಗ್ಯಜುಸಾಮವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರು.

English Translation

The chanters (of the Sama hymns) praise only Indra with (a Saman called) Brihat ; the recetirs of mantras (Rics) praise Indra with the Ric-Verses ; (and the remaning priest Adhvaryus) praise Indra with prose-like Sentences (of Yajus).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾನುಗಳೆಂಬ ವೇದಗಳ ಹೆಸರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬೃಹತ್, ಅರ್ಕೇಭಿಃ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮವೇದ, ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಎಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಋಗ್ವೇದವೇ ಇತರ ವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂತಲೂ ಆದುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈಚಿನ ವೇದಗಳಾದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಾದವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಋಗ್ವೇದದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೯) ಯಜುಸ್ಸಾನುಶಬ್ದಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಮವೇದದ ಬಹುಭಾಗಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಭವವೇನೂ ಆಲ್ಲ. ಮತ್ತೂ ಯಜುರ್ವೇದವು ಋಗ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನದೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾದ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ಈಗಿನ ಯಜುರ್ವೇದವು ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಆಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತಹ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮ, ವಿಧಾನಗಳೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಈಗಿನ ಯಜುರ್ವೇದವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮುಖ್ಯ ಋತ್ವಿಜನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಭಂದೋಬದ್ಧವಲ್ಲದ ಯಜುರ್ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾನು ವೇದಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಹಾಗಿಲ್ಲ.

ಗಾಥಿನಃ—ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗಾಥಿನಃ—ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಗಾಥಾ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಈ ಗಾಥೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಗಾಥಿನಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಬೃಹತ್—ಬೃಹತ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮಮಂತ್ರವಿರುವುದು ಇದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ತ್ವಾಮಿದ್ಧಿ ಹವಾಮಹೇ ಸಾತಾ ವಾಜಸ್ಯ ಕಾರವಃ |

ತ್ವಾಂ ವೃತ್ರೇಷ್ಟಿಂದ್ರ ಸತ್ವತಿಂ ನರಸ್ತಾಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ತವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೧)

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ೨೩೪; ಲಂಞ; ಅಥರ್ವವೇದ ೨೦-೯೮-೧; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ (ಶು. ಯಜುರ್ವೇದ) ೨೭-೩೭; ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ (ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೪-೧೪-೩; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೭-೨-೬ ನೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಬೃಹತ್ಸಾಮವು ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದರ ವಿಪರಣೆ ಇದೆ.

ಅರ್ಕೇಭಿಃ—ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ (ನಿ. ೫-೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅರ್ಚ-ಪೂಜಾಯಾಂ—ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಕಃ= ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನಭೂತಾ ಮಂತ್ರಾ ಯೇಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ—ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಅರ್ಕಗಳಿಂದ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು.

ವಾಣೀಃ—ಶ್ಲೋಕಃ, ಧಾರಾ ನೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಜ್ಞಮಸೂಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಣೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩) ಇಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ—ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅನೂಷತ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಉಜ್‌ರೂಪವು. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಧಾತುವಿನಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾಥಿನಃ—ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೧) ಉಷ ದಾಹೇ, ಕುಷ ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ, ಋ ಗತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಬರುವುದು. ಗೈ+ಥನ್ ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಶಕಾರೇತ್ಯಂಜಾಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏ ಓ ಐ ಔ ಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೈನ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಗಾಥ ನಿತ್ವದಿಂದ ಗಾಥ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸನ್ತಿ ಇತಿ ಗಾಥಿನಃ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ.

೫-೨-೧೧೬) ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ-ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಸ್ಯೇ ತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತ ಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಬೃಹತ್—ಬೃಹತಾ ಎಂದರ್ಥ. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ-ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠಾಪ್ಪಹನ್ಮಹಜ್ಜಗ-ಚ್ಚೈವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೧) ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇವು ನಿಪಾತಿಪಲ್ಪಡುವುವು. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದವು ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕೇಭಿಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಅರ್ಚ್ಯಂತೇ ಏಭಿರಿತಿ ಅರ್ಕಾಃ—ಮಂತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಪುಂಸಿಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಾತ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣ ವಾ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಾಯಶಃ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘ ಗೆ ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಅರ್ಚ+ಅ ಚಿಜೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ (ಕವರ್ಗ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ ಗೆ ಕ್ ಬಂದರೆ ಅರ್ಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರ್ಯುಲ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ ಬಂದರೆ ಅರ್ಕೇಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಏಷಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಅತಃಪಠಿತನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಿಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಾಣೀಃ—ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತ. ವಾಣೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ವಾಣೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅಗ್ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞ ಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ಚತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಯದ್ಯಪಿ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ವಾಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸು ಇಚ್ಚ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಎಂದು ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವ-
ಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ವಾಣೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.
ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿರುವುದು.

ಅನೂಷತ್—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಷೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತುವಿನ ಆನಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ನು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲುಜ್ಜನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ
ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಅಕಾರವನ್ನುಳಿದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದ
ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಝ ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶ ನು+ಅತ ಚಿ ಲುಜ್ಜ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೀಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚ್ಚ ಬರುವುದು. ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ
ಇಡಾಗಮ ಬರದೇ ಇರುವುದೂ ನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದೂ ಛಾಂದಸ. ಋ ಧಾತುವು ಕುಟಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ಗಾಜ್ಜುಟಾದಿಭ್ಯೋಽನ್ವಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಿತಾಗುವುದು
ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ಇದ್ಧರ್ಯೋಃ ಸಚಾ ಸಂಮಿಶ್ಲ ಆ ವಚೋಯುಜಾ |
ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇ ಹಿರಣ್ಯಯಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಹರ್ಯೋಃ | ಸಚಾ | ಸಂಮಿಶ್ಲಃ | ಆ | ವಚಃ | ಯುಜಾ |
ಇಂದ್ರಃ | ವಜ್ರೇ | ಹಿರಣ್ಯಯಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರ ಏವ ಹರ್ಯೋರ್ಹರಿನಾಮಕಯೋರಶ್ವಯೋಃ ಸಚಾ ಸಹ ಯುಗಪದಾ
ಸಂಮಿಶ್ಲಃ ಸರ್ವತಃ ಸಮ್ಯಗ್ಮಿಶ್ರಯಿತಾ | ಕೀದೃಶಯೋರ್ಹರ್ಯೋಃ | ವಚೋಯುಜಾ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ
ವಚನಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸುಶಿಕ್ಷಿತಯೋರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇ ವಜ್ರ-

ಯುಕ್ತೋ ಹಿರಣ್ಯಯೋ ಹಿರಣ್ಯಮಯಃ | ಸರ್ವಾಭರಣಭೂಷಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಹರ್ಯೋಃ | ಹರತೆ ಇತಿ ಹರೀ | ಇನ್ | ನಿತ್ವಾದ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಃ | ಸಚಾ ಸಹೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ನಿ. ೫-೫ | ಸಂಮಿಶ್ಲಃ | ಮಿಶ್ರಣಂ ಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಯತೇರ್ಘ್ಯಾಃ | ಪಾ. ೩-೩-೧೮ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಲತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಚೋ-ಯುಜಾ | ವಚಸಾ ಯುಜ್ಯೇತೇ ಇತಿ ವಚೋಯುಜಾ | ತಯೋಃ | ಪಷ್ಕೀದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಯುಜ್ಯತಬ್ದೋ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಜ್ರೀ | ವಜ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಅತ ಇನಿಠನೌ | ಪಾ. ೫. ೨-೧೧೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹಿರಣ್ಯಯಃ | ಋತ್ವ್ಯನಾಸ್ತ್ವ್ಯನಾಸ್ತ್ವ್ಯನಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಯಯಾನಿ ಚ್ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೭೫ | ಇತಿ ಹಿರಣ್ಯಮಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಕಾರಲೋಪೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಅಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವೇಣಾನುದಾತ್ತೇನ ಸಹೈಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಂಮಿಶ್ಲಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ | ಇಂದ್ರ ಇತ್-ಇಂದ್ರನೇ | ವಚೋಯುಜಾ-ಇಂದ್ರನ ವಚನಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವ | ಹರ್ಯೋಃ—ಹರೀ ಎಂಬ (ಇಂದ್ರನ) ಕುದುರೆಗಳಿಂದ | ಸಚಾ—ಸಹಿತವಾಗಿ | ಅ (ಯೌತಿ)—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವನು ; | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ; | ಹಿರಣ್ಯಯಃ—ಹಿರಣ್ಯನು ಎಂದರೆ ಸುವರ್ಣಾಭರಣಭೂಷಿತನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವನು. ಅವನ ವಚನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವವು. ಇಂತಹ ಕುದುರೆಗಳು ಕಟ್ಟಿದ (ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವನು. ಆ ಇಂದ್ರನು ಚೆನ್ನದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು.

English Translation.

Indra, the good mixer of all things comes verily with his horses that are harnessed at his word ; Indra, the richly-decorated (with gold), the wielder of the thunderbolt.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಚಾ—ಸಹ, ಕೂಡಿ, ಸಹಿತವಾಗಿ.

ಸಂಮಿಶ್ಲಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಸಂಮಿಶ್ಲಃ ಸರ್ವತಃ ಸಮ್ಯಗ್ಮಿಶ್ರಯಿತಾ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿ Wilson ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿ

ತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Blender, mixer, mixing oneself very much with, attached to, ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆವಯವಾರ್ಥವು—ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಣಂ ಮಿಶ್ರಃ | ಮಿಶ್ರಯತೇರ್ಘಾ | ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸಂಮಿಶ್ರಃ | ಲತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಯಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಂಮಿಶ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಎಂದರೆ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಅಥವಾ ಸಹಿತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ರಯಿಭಿಃ ಸಮೋಕಸಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾಸ್ತವಿಷೀಭಿರ್ವಿರಹಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸಂಮಿಶ್ರಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಸಂಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವಿರುವ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ಯಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಹರ್ಯೋರ್ಯಃ ಸುತೇ ಸಚಾ ವಜ್ರೀ ರಥೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೩-೪)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ನ ಪದಗಳೂ ಅರ್ಥವೂ ವಿಶೇಷ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವವು.

ಪ್ರಭಂಗೀ ಶೂರೋ ಮಘನಾ ತುನೀಮಘಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ನೀರ್ಯಾಯ ಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೧-೧೮)

ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಅರುಷೋ ಭವ ಸೂಪಸ್ಥಾಭಿರ್ನ ಧೇನುಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೨೧)

ಮಂದ್ರೋ ಹೋತಾ ಸ ಜುಹ್ವಾ ಯಜಿಷ್ಠಃ ಸಂಮಿಶ್ಲೋ ಅಗ್ನಿರಾ ಜಿಘೃತಿ ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೪)

ಮಂದ್ರಾಃ ಸುಜಿಹ್ವಾಃ ಸ್ವರಿತಾರ ಆಸಭಿಃ ಸಂಮಿಶ್ಲಾ ಇಂದ್ರೇ ಮರುತಃ ಪರಿಷ್ವಭಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೧೧)

ಯಜ್ಞೈಃ ಸಂಮಿಶ್ಲಾಃ ಪೃಷ್ಠತೀರ್ಭಿರ್ಘ್ವಿಭಿರ್ಯಾಮಾಚ್ಛಾಭ್ರಾಸೋ ಅಂಜಿಷು ಪ್ರಿಯಾ ಉತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೨)

ಪ್ರ ಯಂತು ನಾಜಾಸ್ತವಿಷೀಭಿರಗ್ನಯಃ ಶುಭೇ ಸಂಮಿಶ್ಲಾಃ ಪೃಷ್ಠತೀರಯುಕ್ಷತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೪)

ಯಾಮಂ ಯೇಷಾಃ ಶುಭಾ ಶೋಭಿಷಾಃ ಶ್ರಿಯಾ ಸಂಮಿಶ್ಲಾ ಓಜೋಭಿರುಗ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೬ (೩))

ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇರುವ ಸಂಮಿಶ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತ ಸಹಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ವಚೋಯುಜಾ—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಚನಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸುಶಿಕ್ಷಿತಯೋರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾತನಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಬರುವವು

ಎಂದರೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪಳುಗಿದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದರ್ಥವು. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ವಾತ್ಯ ಸಂಠಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ horses which harness themselves ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಕುದುರೆಗಳು ತಾವೇ ಹೇಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದಲಾದ ವರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವವು? ಇದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ-ಇಂದ್ರನ ಮಾನಂತೆ, ಅಥವಾ ಅಜ್ಞೆಯಂತೆ (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವಜ್ರೇ-ವಜ್ರಮುಷ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಜ್ರೇ-ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವು ವಜ್ರಾಯುಧ (Thunderbolt) ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇದರ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.—

ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ ಮಯಿ ದೇವಾಸೋವ್ಯಜನ್ನಪಿ ಕ್ರತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ “ ದೇವತೆಲ್ಲಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟುವು ನನಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು ” ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿದಾನೆ—

ಹಿರಣ್ಯಯಃ—ಹಿರಣ್ಮಯಃ—ಸುವರ್ಣಮಯ ಎಂದರೆ ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಎಂದು. ಹಿರಣ್ಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹಿರಣ್ಮಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಆಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.— ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಸವಿತಾ ರಥೇನ ನೊದಲಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಋಕ್ಯುಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹಯೋಃ—ಹರತಃ ರಥಮಿತಿ ಹರೀ ತಯೋಃ | ಹೃಪಿಷಿರುಹಿವೃತಿವಿದಿಚಿದಿಕೀರ್ತಿಭೃಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಗುಣ ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪರ್ಯಾಯೋಚನೆಯಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಸಚಾ-ಸಹ—(ನಿರುಕ್ತ ೫-೫) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಪಠಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಹ-ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸಂ ಮಿಶ್ನಃ—ಮಿಶ್ರಸಂಪರ್ಕೇ ಎಂಬುದು ಚೂರಾದಿ (೧೦ನೇ ಗಣದ) ಧಾತು, ಅದ್ದರಿಂದ-ಚೂರಾದಿ ಭ್ಯೋಣಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮) ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ, ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ ಎಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥವು ಇಬ್ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾದ ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾವ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇಂತಹ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ ಬಂದರೆ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ ಮಿಶ್ರ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ ಮೊಂದಿಗೆ ಸನ್ಯಕ್ ಮಿಶ್ರಣಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ಛಾಂವಸ

ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸಂಮಿಶ್ರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಮಿಶ್ರಯಿತಾ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವಚೋಯುಜಾ, ವಚಸಾ ಯುಜ್ಯೇತೇ ಇತಿ ವಚೋಯುಜಾ, (ಇಂದ್ರನ ವಚನಮಾತ್ರದಿಂದ ಎಳೆಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ರಥದಲ್ಲಿ ತಾನಾಗಿಯೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವು) ತಯೋಃ, ಸಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ-ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಯುಜ್ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯಂತ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ಸಿಲ್ಲುವುದು. ವಜ್ರೀ-ವಜ್ರಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ, ವಜ್ರೀ. ಅತ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫). ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ-ಶನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಜ್ರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ಅಥವಾ ತದ್ವಿತಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಸರ್ವ ನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಸಂಬುಧ್ವಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ವಜ್ರೀನ್+ಸು ಈಗ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ, ದೀರ್ಘವಾದ ಜಾ, ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ ಸುತಿಸಿರೂಪವಾದ ಅಪೃತ್ತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಪೃತ್ತವಿಕಾ-ಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೧) ಒಂದೇ ಒಂದು ವರ್ಣರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃತ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಏಕಶ್ಚಾನ್ ಅಲ್ ಚ ಏಕಾಲ್ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ) ಸು ಎಂಬುದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಾನಂತರ ಅದು ಅಪೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭೂತಪೂರ್ವಗತಿಯಿಂದ ಸುರೂಪವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಅದು ವಜ್ರೀನ್ ಎಂಬ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ನೆ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವಜ್ರೀ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಹಿರಣ್ಮಯಃ—ಹರಗತಿಕಾಂತೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಹದ್ಯತೇಃ ಕನ್ಯನ್ ಹಿರಚ್ (ಉ. ಸು. ೫-೭೨೨) ಹರ್ಮಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. 'ಹರ್ಮ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಹಿರಚ್' ಎಂಬ ಅದೇಶಬರುವುದು. ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ ಅದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬಂದರೆ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಹಿರಣ್ಮಪಾಣಿಮೂತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಮ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿರಣ್ಮಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಡ್ವೈತಯೋರ್ಭಾಷಾಯಾಮ ಭಕ್ಷ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೪೩) ಭಕ್ಷ್ಯ ಆಚ್ಛಾದನ ಎಂಬ ಅರ್ಥತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ವಿಕಾರ, ಅವಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹಿರಣ್ಮಮಯ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಋತ್ಯನಾಸ್ತ್ಯನಾಸ್ತ್ಯಮಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಮಯಾನಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೭೫) ಋತು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವಾಗ ಮತ್ತು ನಾಸ್ತು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶವೂ, ಮಧು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶವೂ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಮಯಟ್ಟಿನ ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು, ಹಿರಣ್ಯಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಹಿರಣ್ಯ+ಅಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಆದಿಯ ಅಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಶೇಷ ನಿಘಾತದಿಂದ ಹಿರಣ್ಯ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಹಿರಣ್ಯಯಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿ, ರ, ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತ, ಣ್ಯ ಉದಾತ್ತ, ಯಃ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಮಕಾರ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಬರುವುದು ವಿವಕ್ಷಿತ ಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವದ ತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಶಬ್ದ ಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಕೃತ್ಸು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಭಿನ್ನವಾದ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದು ಭಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅಂಗವೃತ್ತೇಪುನರ್ವತ್ತಾವವಿಧಿಃ (ಪಾರಿಭಾ. ೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಬಂದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಂಗಾಧಿಕಾರಸರಿತನಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಸರಿತನಾದ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮನರ್ಣ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಲಾರದು. ಶಬ್ದ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಯಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಲೋಪವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯದ್ಧಿವಿ ||

ವಿ ಗೋಭಿರದ್ರಿಮೈರಯತ್ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ದೀರ್ಘಾಯ | ಚಕ್ಷಸೇ | ಆ | ಸೂರ್ಯಂ | ರೋಹಯತ್ | ದಿವಿ |
ವಿ | ಗೋಭಿಃ | ಅದ್ರಿಂ | ಐರಯತ್ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ದೀರ್ಘಾಯ ಪ್ರಾಥಾಯ ನಿರಂತರಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ ದರ್ಶನಾಯ ದಿವಿ
ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೂರ್ಯಮಾ ರೋಹಯತ್ | ಪುರಾ ವೃತ್ತಾಸುರೇಣ ಜಗತಿಯದಾಸಾತಿತಂ ತಮಸ್ತನ್ನಿ-
ವಾರಣೇನ ಪ್ರಾಣೇನಾಂ ದೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಾದಿತ್ಯಂ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚ ಸೂರ್ಯೇ
ಗೋಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯರಶ್ಮಿಭಿರದ್ರಿಂ ಪರ್ವತಪ್ರಮುಖಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ವೈರಯತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ
ದರ್ಶನಾರ್ಥಂ ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ಪ್ರಕಾಶಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ ಇಂದ್ರ ಏವ ಗೋಭಿರ್ಜಲ್ಪಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೂತೈರದ್ರಿಂ ಮೇಘಂ ವೈರಯತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ಪಂಚದಶಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ರಶ್ಮಿನಾ-
ಮಸು ಖೇದಯಃ ಕಿರಣಾ ಗಾವ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ತ್ರಿಂಶತ್ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಘಾನಾಮಸ್ತದ್ರಿಗ್ರಾಂವೇತಿ
ಪಠಿತಂ || ದೀರ್ಘಾಯ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಚಕ್ಷಸೇ | ಚಕ್ಷೇಃ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ-
ಸುನ್ | ಉ. ೪-೧೮೮ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಪ್ರಾಚೀದೇಶಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಸೂರ್ಯಂ | ಸುವತಿ ಪ್ರೇರಯತೀತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಷೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ರಾಜಸೂ-
ಯಸೂರ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೧-೧೧೪ | ಕೃಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಶ್ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಕೃಪಃ
ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ರೋಹಯತ್ | ರುಹೇ-
ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಜ್ಞ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ | ಪಾ. ೬-೪-೭೫ | ಇತ್ಯಡಭಾವೋ ನಿಘಾತಶ್ಚ |
ದಿವಿ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದ್ರಿಂ | ಅದಿಶದಿಭೂತುಭಿಃ ಕ್ರಿನ್ | ಉ. ೪-೬೫ |
ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ಅದಂತಿ ಪಶವಸ್ತ್ವಣಾದಿಕಮತ್ರೇತ್ಯದ್ರಿಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಐರಯತ್ |
ಈರ ಗತೌ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಜ್ಞ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ದೀರ್ಘಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ—ನಿರಂತರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದರ್ಶನಮಾ-
ಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ) | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ
(ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಆ ರೋಹಯತ್—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (ಎರಿಸಿದನು) | (ಆ ಸೂರ್ಯನು) ಗೋಭಿಃ—ತನ್ನ ಕಿರಣ-
ಗಳಿಂದ | ಅದ್ರಿಂ—ಪರ್ವತವನ್ನು (ಎಂದರೆ ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು) | ವಿ ಐರಯತ್—
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ಅಥವಾ

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಗೋಭಿಃ—ವೃಷ್ಟಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಭೂತವಾದ ಉವಕಗಳಿಂದ | ಅದ್ರಿಂ—
ಮೇಘವನ್ನು | ಪಿ ಐರಯೇತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂದೆ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ಆವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು
ಸಂಹರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಳಯಕಾಲದವರೆಗೂ ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ)
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ ಪರ್ವತಕಾನನಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ
ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಜನರಿಗೆ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಸಸ್ಯರೂಪವಾದ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಜಲ
ದಿಂದ ಮಳೆಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು.

English Translation

Indra established the sun in the heaven to render all things visible. He
illuminated the mountain (i. e. the world) with his rays or Indra charged the
clouds with water.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ವೃತ್ರಾಸುರನು ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಂಧಕಾರಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಜನರೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಬೆಳಕಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ
ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲಸಮರ್ಥರಾದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು
ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕುಂಟಾಗುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು. ಇದನ್ನನು-
ಸರಿಸಿ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ದೀರ್ಘಾಯ—ನಿರಂತರಾಯ, ಪ್ರಲಯಪರ್ಯಂತಂ—ಯಾವಾಗಲೂ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದವರೆಗೂ-
ಜಗತ್ತು ಇರುವವರೆಗೂ.

ಚಕ್ಷುಸೇ—ದರ್ಶನ, ಬೆಳಕು ಪ್ರಕಾಶ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೂರ್ಯನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೆಳಕಾಗಲಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವೇ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ
ಜಗತ್ಸತ್ಪತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧) ಸೂರ್ಯನೇ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಮಭೂತ
(ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪ ಎಂದರೆ ದೇಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ) ನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಗೋಭಿರದ್ರಿಮೈರಯತ್—ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಮೊದಲು ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಕವಿಯು ವರ್ಣನೆಮಾಡಿ ರಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವನ್ನು ಜಲಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಗೋಭಿಃ—ಕಿರಣಗಳಿಂದ, ಜಲದಿಂದ. ಖೇದಯಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ರಶ್ಮಿನಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿರಣಾಃ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

ಅದ್ರಿಃ—ಪರ್ವತ, ಮೇಘ. ಅದ್ರಿಃ ಗ್ರಾನಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೀರ್ಘಾಯ—ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ದೀರ್ಘಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚಕ್ಷುಸೇ—ಚಕ್ಷುರ್ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂಶಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೭೨) ಚಕ್ಷುರ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಬಹುಲವಾಗಿ ಶಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಚಕ್ಸ್ + ಅಸ್ + ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜಃಖ್ಯಾಇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷುರ್ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಇ ಅದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಶಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಿಜ್ಶಿತ್ತಾರ್ಥಧಾತುಕಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುವುದು ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಇ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಸೂರ್ಯಂ—ಸುವತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ (ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ರಾಜಸೂಯ, ಸೂರ್ಯ, ಮೃಷೋದ್ಯ, ರುಚ್ಯ, ಕುಸ್ಯ, ಕೃಷ್ಣಪಚ್ಯಾವ್ಯಧ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಈ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಎಂಬುದು ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸೂರ್ಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರುಡಾಗಮವನ್ನೂ ನಿಪಾತನಸಿದ್ಧವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಥವಾ ಸ್ಯಗತೌ ಧಾತು ಸರತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಆಕಾಶೇ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದರೆ ಸ್ಯ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಸ್ಯಧಾತು ವಿಗೆ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುರ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಹಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫಾಂತ ವಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಇಕ್ಕೆಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುಷಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಷಾತ್ತ ಧಾತುಸ್ತರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರೋಹಯತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನಿಟ್ಟು ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಡುವುದು ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಮಾಜಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಅಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲ ವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ದಿವಿ--ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅದ್ರಿಂ—ಅದಿಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಅದಭಕ್ತೇ, ಶದ್ವೃಶಾತನೇ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಶುಭಶೋಭಾರ್ಥೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ ನ್ ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬರುವುವು. ಅದನ್ರಿ ಪಶವಸ್ತ್ಯು ಣಾದಿಕಮತ್ರ ಇತಿ (ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳು ಹಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಿನ್ನುವುವು) ಅದ್ರಿಃ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಐರಯತ್—ಈರ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಐರಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ವಾಜೇಷು ನೋಽವ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಚ |

ಉಗ್ರ ಉಗ್ರಾಭಿರೂತಿಭಿಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ವಾಜೇಷು | ನಃ | ಅವ | ಸಹಸ್ರ ಪ್ರಧನೇಷು | ಚ ||

ಉಗ್ರಃ | ಉಗ್ರಾಭಿಃ | ಊತಿಃ ಭಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಉಗ್ರಃ ಶತ್ರುಭಿರಪ್ರಧೃಷ್ಯಸ್ತು ಮುಗ್ರಾಭಿರಪ್ರಧೃಷ್ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಸ್ಮದ್ವಿಷಯ- ರಕ್ಷಾಭಿರ್ವಾಜೇಷು ಯುದ್ಧೇಷು ನೋಽಸ್ಮಾನವ | ರಕ್ಷ | ತಥಾ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಚ | ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾ- ಕಗಜಾಶ್ವಾದಿಲಾಭಯುಕ್ತೇಷು ಮಹಾಯುದ್ಧೇಷ್ವಪಿ ರಕ್ಷ || ವಾಜೇಷು | ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ | ಸಾ. ೬-

೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೋವ | ನಸಃ ಸಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ನೋತ್ಪನ್ನೋಷು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಸಾದ. ಮಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವೋ ನ ಭವತಿ | ಅವ್ಯಪರ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೧೫ | ಅವ | ಅವ ರಕ್ಷಣೇ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಚಾನೇತ್ಯಧ್ಯಾಹೃತಾಂ ಕ್ರಿಯಾಮಪೇಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ ಶ್ರೂಯಮಾಣಾಯಾ ಅನೇತಿ ಕ್ರಿಯಾಯಾಶ್ಚ ವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಪಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಘಾತನಿಷೇಧಃ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತಥಾಪಿ ವಾಜೇಷ್ಟಿತ್ಯತ್ರ ಚಕಾರಸ್ಯ ಲುಪ್ತತ್ವಾಚ್ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ | ಪಾ. ೮-೧-೬೩ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದತ್ರ ನಿಘಾತಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಃ ಕರ್ದಮಾದೀನಾಂ ಚ | ಫಿ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಃ | ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ವಾಜೇಷು | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉಗ್ರಃ | ಉಚಿ ಸಮವಾಯೇ | ಚಸ್ಯ ಗಃ | ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇತಿ ರನ್ | ವೃತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಊತಿಭಿಃ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ಉಗ್ರಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಜಯಿಸಲಸಾಧ್ಯನು || (ಇಂತಹ ನೀನು) ಉಗ್ರಾಭಿಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯನಾದ | ಊತಿಭಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು—ಅಪರಮಿತವಾದ ಗಜಾಶ್ವಧನಾದಿಗಳು ದೊರೆಯುವ ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅವ—ರಕ್ಷಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಪ್ರಧೃಷ್ಯನು- ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರರು. ಇಂತಹ ನೀನು ಅಸದೃಶವಾದ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ಸಹಾಯಗಳಿಂದ) ನಾವು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಗಜಾಶ್ವಧನಾದಿಗಳ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

O Indra, you are invincible; protect us with insuperable aids in battles where thousand-fold spoils are gained.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು—ಪ್ರಧನ ಅಥವಾ ಮಹಾಧನ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧವು (ಮಹಾಧನಶಬ್ದವು ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ—ನಿ. ೩-೯.) ಈಶುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಜೇಷು ಎಂಬ ಯುದ್ಧವಾಚಕವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಪ್ರಧನೇಷು ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧನೇಷು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅವಯವಾರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದರಂತೆ

ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಆಯುಧ, ಧನ ಕನಕವಾಹನಾದಿ ಸಮಸ್ತಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಗೆದ್ದವರ ವಶವಾಗುವುದು ಸಹಜವಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಸಾವಿರಾರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವರ ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಮಗೆ ತಕ್ಕ ಸಹಾಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ನಮಗೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಭಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಲಾಗಿರುವುದು.

ಉಗ್ರಿಃ—ಅಪ್ರದ್ಯಷ್ಟ, ಅಜೇಯ, ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯ, ಪರಾಕ್ರಮಿ, ಕ್ರೂರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು,

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾಜೇ—ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತದಾತ್. ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಜ ಎಂಬುದನ್ನು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ನೋಽವ—ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯ ಚೈಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ವಸ್ ನಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಾನ್ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಬರುವುದು. ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ನರ್+ಅವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋ ರೋರಪ್ಲು ತಾದಪ್ಲು ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಅಪ್ಲು ತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ಲುತಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಉ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ನ+ಉ+ಅವ ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ನೋ+ಅವ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎ ಓ ಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಪರೇ ಎಂದಿರುವುದು. ವಕಾರ ಅಥವಾ ಯಕಾರ ಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಋಕ್ಪಾದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎ ಓ ಕಾರಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವು ಎಂಬುದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ನೋ+ಅವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಓಕಾರವು ವಕಾರಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ನೋಽವ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅವ—ಅವರಕ್ತಣೇ ಧಾತು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಾಜೇಷು ನೋಽವ ಎಂದೂ ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಚ ನೋಽವ ಎಂದೂ ಎರಡುವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುವು. ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾದ ಅವ ಎಂಬ ತಿಜಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತಿಜಂತವು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚವಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಇವು

ಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಚಾದಿಲೋಪೇವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ ನಾ ಹ ಅಹ ಏವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂಧಿದ್ದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸ (ಉಚ್ಚರಿಸ)ದೇ ಇರುವಿಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರವಾಜೇಷುನೋವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಾದಿ ಲೋಪವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧವಿಕಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರೆ ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಬರುವುದು—ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು—ಕರ್ದಮಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೫೯) ಈಗಣ ಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಮೊದಲನೆಯದು ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ. ಸಹಸ್ರಪ್ರಥನೇಷು ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಉಗ್ರಃ — ಉಚಿಸಮನಾಯೇಧಾತು, ಯಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಿಪ್ರಕುಬ್ರಚುಬ್ರಹ್ಮರ ಮುರ-ಭದ್ರೋಗ್ರ ಭೇರಭೇಲ ಶುಕ್ರ ಶುಕ್ಲ ಗೌರವನೇರ ಮಾಲಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಈ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ ಎಂದು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉಗ್ರಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಊತಿಭಿಃ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕ್ತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ವಯಂ ಮಹಾಧನ ಇಂದ್ರಮರ್ಭೇ ಹವಾಮಹೇ |

ಯುಜಂ ವೃತ್ರೇಷು ವಜ್ರಿಣಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ವಯಂ | ಮಹಾಧನೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಅರ್ಭೇ | ಹವಾಮಹೇ ||

ಯುಜಂ | ವೃತ್ರೇಷು | ವಜ್ರಿಣಂ || ೫ ||

ವಯಮನುಷ್ಠಾತಾರೋ ಮಹಾಧನೇ ಪ್ರಭೂತಧನನಿಮಿತ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಹನಾಮಹೇ | ಅಹ್ವ-
ಯಾಮಃ | ಅರ್ಭೇರ್ಭಕೇ ಸ್ವಲ್ಪೇಽಪಿ ಧನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತೀಂದ್ರಂ ಹನಾಮಹೇ | ಕೀದೃಶ-
ಮಿಂದ್ರಂ | ಯುಜಂ ಸಹಕಾರಿಣಂ ಸಮಾಹಿತಂ ನಾ ವೃತ್ರೇಷು ಶತ್ರುಷು ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಷು
ಪ್ರಾಪ್ತೇಷು ತನ್ನಿವಾರಣಾಯ ವಜ್ರಿಣಂ ವಜ್ರೋಪೇತಂ || ಮಹಾಧನಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾ-
ಮಸು ಪರಿತಸ್ತಥಾಪಿ ಮಹದ್ಧನಮತ್ರ ಸಂಗ್ರಾಮ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವೇ ಸತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧೇರ್ನಾತ್ರ
ತದ್ಗೃಹೀತಂ | ಮಹಾಧನೇ ಮಹಚ್ಛ ತದ್ಧನಂ ಚೇತಿ ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಭೇ | ಅರ್ತಿ-
ಗ್ನಾಭ್ಯಾಂ ಭನ್ | ಉ. ೩-೧೫೨ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹನಾಮಹೇ | ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ
ಶಬ್ದೇ ಚ | ಇತ್ಯಾತ್ಮತ್ವಭಿಪ್ರಾಯೇ | ಪಾ. ೧-೩-೭೨ | ಅತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಸ್ಥಾನೇ ಮಹಿರ್ |
ಪಾ. ೩-೪-೭೮ | ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ | ಪಾ. ೩-೪-೭೯ | ಇತಿ ಟೀರೇತ್ಯಂ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಪಾ.
೩-೧-೬೮ | ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೭-೧-೩೨ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೧-೩೪ |
ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಾವಾದೇಶೌ | ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ
ಯೇಷಾ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೧ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜುತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಯುಜಂ | ಯುಜ ಸಮಾ-
ಧಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ಕ್ವಿಪ್ | ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ | ಪಾ. ೭-೧-೭೧ | ಇತಿ ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ಸ ಹಿ ಯುಜೇರಿತಿ
ನಿರ್ದೇಶಾದಿಕಾರರಹಿತಸ್ಯ ನ ಭವತಿ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮತಾಸನಮಿತಿ ನಾ ಯುಜಿಯೋಗ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ
ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ವೃತ್ರೇಷು | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ವರ್ತಂತ ಇತಿ ವೃತ್ರಾಣಿ ಶತ್ರು
ಕುಲಾನಿ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ತೃತ್ಯಯಃ | ಉ. ೨-೧೩ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ವಜ್ರಿಣಂ | ಅತ ಇನಿತನಾವಿತಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ || ೧೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—ನಾವು | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಮಹಾಧನೇ—ವಿಪುಲವಾದ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ
ಹನಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು (ಕರೆಯುವೆವು) | ಅರ್ಭಕೇ—ಸ್ವಲ್ಪ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾದರೂ | ಇಂದ್ರಂ—
ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಹವಾಮಹೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.) | ಯುಜಂ—ನಮಗೆ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ (ಮತ್ತು) |
ವೃತ್ರೇಷು—(ನಮ್ಮ ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಗಳಾದ) ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರ ನಿಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ | ವಜ್ರಿಣಂ—
ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | (ಇಂದ್ರಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹನಾಮಹೇ-ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಧನ ಬೇಕಾಗಲಿ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇಕಾಗಲಿ ನಾವು ಆ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ
ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಉಪ-
ಯೋಗಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

English Translation.

We invoke Indra for great wealth ; Indra for (even) little wealth ; Indra
as our ally and wielder of the thunderbolt against enemies

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಿಂತಲೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಭಾಷ್ಯಂ—ಮಹಾಧನೇ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಮಹತಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಇಂದ್ರ ಮೇವ ಅರ್ಭೇ | ಅಲ್ಪನಾಮೈತತ್ | ಅಲ್ಪೇ | ಕ್ವ | ಪೂರ್ವತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಸಂಗ್ರಾಮ ಏವ | ಹವಾಮಹೇ ಆಹ್ವಯಾಮುಃ | ಯುಜಂ ಯುಜ್ಯತೇಸಾವಿತಿ ಯುಕ್ ಸಹಾಯಃ ತಂ | ವೃತ್ತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮವೃತ್ತಿರಿಕ್ಷೇಷ್ಟಪಿ ಚ ಶತ್ರುಷು ಇಂದ್ರಮೇವ ಸಮಾಹ್ವಯಾಮುಃ ವಜ್ರಿಣಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಾಧನವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧವು, ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥವು. ಅರ್ಭೇ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪವಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ ಯುದ್ಧವು | ಅದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ಸಣ್ಣದಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಲಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ವಜ್ರಯುಧಧರನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು,

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮಹಾಧನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಊತಯೇ= ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಿಣಂ= ವಜ್ರಯುಧೋಪೇತನಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರಕ್ಷಣಾಧಿಗಳನ್ನೂ ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾಧನೇ—ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಸ್ಕರು ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ) ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಧನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಹಿಸಿರುವರು. ಆದರೂ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಮಹತ್‌ಧನಂ ಅತ್ರಸಂಗ್ರಾಮೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಚ್ಛ ತತ್ ಧನಂ ಚ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆವು. ಈಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಸಮಾಸದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅನ್ಮಹತಸ್ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ-ಜಾತೀಯದೇಶೀಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದಿದೆ.

ಅರ್ಭೇ—ಅರ್ತಿಗ್ನಾಭ್ಯಾಂಭನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನ. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಈ ಧಾತುವು ಇಾತ್ಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತಞಾತಃಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು

ವಯಮನುಷ್ಯಾತಾರೋ ಮಹಾಧನೇ ಪ್ರಭೂತಧನನಿಮಿತ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಆಹ್ವ-
ಯಾಮಃ | ಅರ್ಭೇರ್ಭಕೇ ಸ್ವಲ್ಪೇಽಪಿ ಧನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತೀಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಕೀದೃಶ-
ಮಿಂದ್ರಂ | ಯುಜಂ ಸಹಕಾರಿಣಂ ಸಮಾಹಿತಂ ನಾ ವೃತ್ರೇಷು ಶತ್ರುಷು ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಷು
ಪ್ರಾಪ್ತೇಷು ತನ್ನಿವಾರಣಾಯ ವಜ್ರಿಣಂ ವಜ್ರೋಪೇತಂ || ಮಹಾಧನಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾ-
ಮಸು ಪರಿತಸ್ತಥಾಪಿ ಮಹದ್ಧನಮತ್ರ ಸಂಗ್ರಾಮ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವೇ ಸತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧೇರ್ನಾತ್ರ
ತದ್ಗೃಹೀತಂ | ಮಹಾಧನೇ ಮಹಚ್ಛ ತದ್ಧನಂ ಚೇತಿ ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಭೇ | ಅರ್ತಿ-
ಗೃಭ್ಯಾಂ ಭನ್ | ಉ. ೩-೧೫೨ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ
ಶಬ್ದೇ ಚ | ಇತ್ಯಾತ್ಮತ್ವತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯೇ | ಪಾ. ೧-೩-೭೨ | ಆತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಸ್ಥಾನೇ ಮಹಿಜ್ |
ಪಾ. ೩-೪-೭೮ | ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ | ಪಾ. ೩-೪-೭೯ | ಇತಿ ಟೀರೇತ್ಯಂ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಪಾ.
೩-೧-೭೮ | ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೭-೧-೩೨ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೧-೩೪ |
ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಾನಾದೇಶೌ | ಆತೋ ದೀರ್ಘೋ
ಯೇಷಾ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೧ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜುತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಯುಜಂ | ಯುಜ ಸಮಾ-
ಧಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ಕ್ವಿಪ್ | ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ | ಪಾ. ೭-೧-೭೧ | ಇತಿ ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ಸ ಹಿ ಯುಜೇರಿತಿ
ನಿರ್ದೇಶಾದಿಕಾರರಹಿತಸ್ಯ ನ ಭವತಿ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ನಾ ಯುಜೀರ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ
ನುಮ್ ನ ಭವತಿ | ವೃತ್ರೇಷು | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ವರ್ತಂತ ಇತಿ ವೃತ್ತಾಣಿ ಶತ್ರು
ಕುಲಾನಿ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ತೈಶ್ಯಯಃ | ಉ. ೨-೧೩ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ವಜ್ರಿಣಂ | ಆತ ಇನಿತನಾವಿತಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ || ೧೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—ನಾವು | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಮಹಾಧನೇ—ವಿಪುಲವಾದ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ
ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು (ಕರೆಯುವೆವು) | ಅರ್ಭಕೇ—ಸ್ವಲ್ಪ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾದರೂ | ಇಂದ್ರಂ—
ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಹವಾಮಹೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.) | ಯುಜಂ—ನಮಗೆ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ (ಮತ್ತು) |
ವೃತ್ರೇಷು—(ನಮ್ಮ ಧನಲಾಭವಿರೋಧಿಗಳಾದ) ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರ ನಿಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ | ವಜ್ರಿಣಂ—
ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | (ಇಂದ್ರಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹವಾಮಹೇ-ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಧನ ಬೇಕಾಗಲಿ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇಕಾಗಲಿ ನಾವು ಆ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ
ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಉಪ-
ಯೋಗಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

English Translation.

We invoke Indra for great wealth ; Indra for (even) little wealth ; Indra
as our ally and wielder of the thunderbolt against enemies

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಿಂತಲೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಭಾಷ್ಯಂ—ಮಹಾಧನೇ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೈತತ್ | ಮಹತಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಇಂದ್ರ ಮೇವ ಅರ್ಭೇ | ಅಲ್ಪನಾಮೈತತ್ | ಅಲ್ಪೇ | ಕ್ವ | ಪೂರ್ವತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಸಂಗ್ರಾಮ ಏವ | ಹವಾಮಹೇ ಆಹ್ವಯಾಮಃ | ಯುಜಂ ಯುಜ್ಯತೇಸಾವಿತಿ ಯುಕ್ ಸಹಾಯಃ ತಂ | ವೈಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಗ್ರಾಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇಷ್ಟಪಿ ಚ ಶತ್ರುಷು ಇಂದ್ರಮೇವ ಸಮಾಹ್ವಯಾಮಃ ವಜ್ರಿಣಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಾಧನವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧವು, ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥವು. ಅರ್ಭೇ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪವಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ ಯುದ್ಧವು | ಅದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ಸಣ್ಣದಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಲಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ವಜ್ರಯುಧಧರನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮಹಾಧನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉತಯೇ= ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಿಣಂ= ವಜ್ರಾಯುಧೋಪೇತನಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರಕ್ಷಣಾಧಿಗಳನ್ನೂ ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾಧನೇ—ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಸ್ಮರು ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ) ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಧನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಆದರೂ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಮಹತ್‌ಧನಂ ಆತ್ಮಸಂಗ್ರಾಮೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಚ್ಛ ತತ್ ಧನಂ ಚ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ ದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆವು. ಈಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಸಮಾಸದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಹತಸ್ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ-ಜಾತೀಯದೇಶೀಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದಿದೆ.

ಅರ್ಭೇ—ಅರ್ತಿಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂಭನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಈ ಧಾತುವು ಜಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತಜಾತಃಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು

ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವಂತೇತ್ತು ಅಥವಾ ಇಾತ್ತು ಆದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಸದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ಯೇಇ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಲಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್-ತಿಸ್‌ತೆಸ್‌ಝಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ಟಿತೇಆತ್ಮ-ನೇಪದಾಸಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಟಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆತ್ಮನೇ ಸದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿ ಗೆ ಎ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಬರುವುದು ಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕರ್ತೃರಿತಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್‌ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಹ್ಯೇ ಅ+ಮಹೇ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹ್ಯೇಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹ್ಯೇಇ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬಂದರೆ ಹು+ಎ+ಅ+ಮಹೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಅಜ್ಞರ್ಣ ವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಅ+ಮಹೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ಏಚೋ-ಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ ಬಂದರೆ ಹಪ್+ಅ+ಮಹೇ ಅತೋ-ದಿಘೋಯೇಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಯೇಷಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಸ್ಥಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹೇ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹನಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ-

ಯುಜಂ - ಯುಜಸಮಾಧೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲನ್ತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕಇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಅಪೃಕ್ತವಾದ (ಒಂದೇ ವರ್ಣಾತ್ಮಕಪ್ರತ್ಯಯವಾದ) ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಂತುಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಯುಜ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೧) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶೇರದೇ ಇರುವ ಯುಜ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುಜೇಃ ಎಂದು ಇಕಾರವಿರುವ ಯುಜ ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯುಜಿರ್‌ಯೋಗೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಇಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯುಜಸಮಾಧೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಜಿರ್‌ಯೋಗೇ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೯೩-೨) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ ಎಂಬ ನುಮ್ ಆಗಮವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾದರೂ ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಾರಣಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತೇಷು-ವೃತುವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ವರಂತೇ ಇತಿ (ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿ ಇರುವರು) ವೃತ್ರಾಣಿ-ಶತ್ರುಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಾಯಿತೆಇಚ್ಛಾ ವಚ್ಛಾ ಶಕಿಪ್ಪಿಸಿಪ್ಪುದಿಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಸಿವನ್ದ್ಯುನ್ನಿಶ್ಚಿತವ್ಯ-

ತೃಜಿನೀಪದಮದಿಮುದಿ ಖದಿ ಭಿದಿ ಭಿದಿ ಮನ್ನಿ ಚನ್ನಿ ದಹಿ ದಸಿ ದಂಭಿ ವಸಿ ವಾಶಿ ಶೀರ್ಜ್ ಹಸಿ ಸಿಧಿ ಶುಭಿ
ಯೋರಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಸ್ವಾಯಿವ್ಯದ್ಧಾ ತಚ್ಚಾ ಸಂಕೋಚನೇ ವಚ್ಚಾ ಪ್ರಲಂಭನೇ ಶಕ್ಲ ಶಕ್ಲಾ
ಕ್ಷಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ ಹುದಿರ್ ಸಂಪೇಷಣೇ ಸೃಷ್ಟೃಗತೌ ತೃಪಪ್ರೀಣನೇ ದೃಪ ಹರ್ಷಮೋಚನಯೋಃ ವದಿ ಅಭಿ
ವಾದನಸ್ತತ್ಯೋಃ ಉನ್ನೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಶ್ವಿತಾವರ್ಣೇ ವೃತುವರ್ತನೇ ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಷೇಷಾ
ಪ್ರಾಪಣೇ ಪದಗತೌ ಮದೀಹರ್ಷೇ ಮುದಹರ್ಷೇ ಖಿದದೈನ್ಯೇ ಛಿದರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ ಭಿದಿರ್ ವಿದಾ-
ರಣೇ ಮದಿಸ್ತೌ ಚದಿ ಅಹ್ಲಾದನೇ ದಹಭಸ್ವೀಕರಣೇ ದಸುಉಪಕ್ಷೇಪೇ ದಮ್ಬುದಮ್ಬನೇ ವಸನಿವಾಸೇ
ವಾಶ್ಯಶಬ್ದೇ ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಹಸಿಹಸನೇ ಸಿಧಗತ್ಯಾಂ ಶುಭದೀಪ್ತೌ ಈ ೩೨ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ರಕ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃತುವರ್ತನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ರಕ್ ಬಂದರೆ ವೃತ್+ರ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತವಿಂಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತೇಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತ ವೃತ್ತಶಬ್ದ.

ವಜ್ರಿಣಿಂ—ಅತಃನಿರನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ
ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನೋ ವೃಷನ್ನಮುಂ ಚರುಂ ಸತ್ರಾದಾವನ್ನಪಾ ವೃಧಿ |

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ವೃಷನ್ | ಅಮುಂ | ಚರುಂ | ಸತ್ರಾದಾವನ್ | ಅಪ | ವೃಧಿ ||

ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಪ್ರತಿ ಸ್ಕುತಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸತ್ರಾದಾವನ್ ಅಸ್ಮದಭೀಷ್ಟಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಫಲಾನಾಂ ಸಹ ಪ್ರದಾತಃ ಅತೋ
ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿನಿಷ್ಯತ್ಯರ್ಥಂ ಹೇ ವೃಷನ್ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದೇಂದ್ರ ನೋಽಸ್ಮದರ್ಥಮಮುಂ ದೃಶ್ಯಮಾಸಂ ಚರುಂ
ಮೇಘಮಸಾ ವೃಧಿ | ಉದ್ಧಾಟಯ | ತಥೈವಾಸ್ಮಭ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥಮಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ ಪ್ರತಿಶಬ್ದರಹಿತಃ |
ಯದ್ಯದಸ್ಮಾಭಿಯಾಚ್ಯತೇ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ನೇತಿ ಪ್ರತಿಶಬ್ದಂ ನೋಚ್ಚಾರಯತಿ | ಅತೋಽಸ್ಮದ್ವಿಷಯೇ
ಕದಾಚಿದಪ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಲಿತಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಯಾಸ್ಮ ಅಹ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠತೋಽ

ಪ್ರತಿಷ್ಠಲಿತೋ ವಾ! ನಿ. ೬-೧೬ | ಇತಿ || ವೃಷನ್ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅಮುಂ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ತು |
 ದೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಚರುಂ | ಚರತೀತಿ ಚರುಃ | ಭೃಮೃಶೀತ್ಯಚರಿತ್ಸರಿತನಿಧನಿಮಿಸ್ವಿಭ್ಯ ಉಃ -
 ಉ. ೧-೭ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸತ್ರಾದಾವನ್ | ಸತ್ರಾಶಬ್ದಃ
 ಸಹಾರ್ಥೇ | ಅಭಿಮತಫಲಜಾತಂ ಸಕಲಂ ಸಹ ದದಾತೀತಿ ಸತ್ರಾದಾನಾ | ಅತೋಮನಿನಾ ಕ್ವನಿಬ್ಬನಿ-
 ಪತ್ತ್ | ಪಾ. ೩-೨-೭೪ | ಇತಿ ವನಿಪ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ |
 ಅಪ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೬ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ನಿಸಾತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವೃಧಿ | ವೃಜ್ಞ
 ವರಣೇ | ಲೋಟಃ ಸಿಪ್ | ತಸ್ಯ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೮೭ | ಇತಿ ಹಿಃ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಪಾ.
 ೩-೧-೭೩ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಶ್ರುಶೃಣುಪ್ಪೃಕ್ವೃವ್ಯಭ್ಯತ್ವಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೨ |
 ಇತಿಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿಘಾತಃ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಚ್ಚಿಬ್ಬಾ-
 ದ್ಯುಸೋ ಭ್ಯಂ | ಪಾ. ೭-೧-೩೦ | ಇತಿ ಭ್ಯಮಾದೇಶಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೭-೨-೯೦ | ಇತಿ ದಕಾರಿ
 ಲೋಪಃ | ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೩ | ಇತ್ಯೇವಂ ನ ಭವತಿ | ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃ-
 ತ್ತಾವಧಿನಿರ್ಗಮಿತಸ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಮ. ೭-೧-೩೦ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣ ಸ್ತೋತ್ರಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಭ್ಯಸೋಭ್ಯ-
 ಮಿತ್ಯಭ್ಯಮಾದೇಶಪಕ್ಷೇ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಮಪರ್ಯಂತ ಶೇಷಸ್ಯಾನ್ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ತದೋದಾತ್ತ
 ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಭ್ಯಮಾದೇಶಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬೧ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಕೇನಚಿದಪ್ರತಿ-
 ಶಬ್ದಿತಃ | ಕುಜ್ ಶಬ್ದೇ | ನಿಷ್ಪಾ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೨ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತೇಃ | ಪ್ರಾಕ್ಕ್ರ-
 ಯೋಗಃ | ಪಾರಸ್ಕರಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಗಮಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫೭ | ಸುಷಾಮಾದೇರಾಕೃತಿಗಣ-
 ತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಗಮಃ | ಪಾ. ೪-೩-೯೮ | ನರ್ಜಾಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸತ್ರಾದಾವನ್—ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವವನಾದ | (ಆದಕಾರಣದಿಂದಲೇ) |
 ವೃಷನ್—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಃ (ತ್ವಂ)—ಇಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಅಮುಂ--ನಮ್ಮ
 ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ | ಚರುಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಅಪಾವೃಧಿ—ಮಳೆಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು | (ನಿಕೆಂದರೆ
 ನೀನು) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗಾಗಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ವಿಮುಖನಾಗಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ
 ಈಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಮಳೆಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ನೀನು ಯಾವಾ
 ಗಲೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದವನಲ್ಲ.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷನ್—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದ, ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ. ವೃಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವೃಷಭ,
 ಹೋರಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಪೌರುಷಯುಕ್ತವಾದ ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ
 ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಚೆರುಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರತೀತಿ ಚರುಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಚರುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದ್ವಿಃ ನೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಚರುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೧)

ಸತ್ರಾದಾವನ್—ಸತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಎಂದರೆ ಸಕಲವನ್ನು ಸಹ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಟ್ ನೊದಲಾದ ಆರು ಸತ್ಯನಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ರಾದಾವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ (ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು) ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಪೆ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪಕಾರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠತಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠತೋಽಪ್ರತಿ ಸ್ಥಲಿತೋ ವಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಂದರೆ (ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು) ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಲ್ಲದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪದ, ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷನ್—ಅಮಂತ್ರತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಮುನ್ ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಚರುಂ—ಚರತೀತಿ ಚರುಃ ಭೃ ಮೃ ಶೀತ್ಲ ಚರಿತ್ಸರಿ ತನಿ ಧನಿ ಮಿ ಮಸ್ತಿ ಭೃ ಉಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಚರಗತಿ ಭಕ್ಷಣಯೋಃ ತ್ಸರಚ್ಚದ್ವಗತೌ ತನುವಿಷ್ವಾರೇ ಧನಧಾನ್ಯೇ ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಟುಮಸ್ತೋಶುದ್ಧೌ ಈಧಾತು ಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಚರು ಎಂದಾ ಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚರುಂ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸತ್ರಾದಾವನ್—ಸತ್ರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹ (ಒಟ್ಟಿಗೆ=ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಸತ್ರಾ (ಅಭಿಮತಫಲ ಜಾತಂ ಸಕಲಂಸಹ) ಇಷ್ಟವಾದ ಫಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದದಾತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಇತಿ ಸತ್ರಾದಾವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸತ್ರಾಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ದಾಧಾತುವಿಗೆ ಆತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್ಬನಿಪೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಪೆ—ನಿಪಾತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ನಿಪಾತಾಅದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ವೃಧಿ—ವೃಜ್ ವರಣೇ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಆದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಸಿಪ್ ವೃ+ಸಿ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ವಾದಿಗಣಪರಿತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ಚ ಏಕರಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಲುಕ್

ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಶ್ವ ಶ್ವ ಣು ಸ್ವ ಕೃ ವ್ಯಾ ಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿ ಆದೇಶ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತು. ಆದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದೂ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭ್ಯಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಭ್ಯಸೋ ಭ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಭ್ಯಸ್ಸಿಗೆ ಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಮಾದೇಶ ಬಂದರೆ, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಮ್ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಅಷ್ಟನ ಆನಿಭಕ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಾ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶೇಷೇ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಅತ್ವ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮ+ಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವನಿಧಿರ್ನಿಷ್ಕಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೦) ಅಂಗಾಧಿಕಾರಪರಿತವಾದ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಪರಿನಿಷ್ಕಿತವಾದರೆ ತಿರುಗಿ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಪರಿತವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಪರಿನಿಷ್ಕಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬ ಅಂಗಾಧಿಕಾರಪರಿತವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೨) ಯಜಾದಿಯಾದ ಸುಬ್ಧಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಸ್ಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಮ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಮ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಮೊದಲನೇ ಆಕಾರವು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಥವಾ ಭಸೋಭ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೦) ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಭ್ಯಸ್ಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅಭ್ಯಮಾದೇಶಬಂದರೆ ಅಸ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನಃ ಅಧಿಕರಣತ್ವ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಸಪ್ತಮಾ. ಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮು ಪಠ್ಯಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮ+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಏತ್ವಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಮ್‌ನ ಅನುದಾತ್ತಾಕಾರಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ಉದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ಪರ ಪಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಭ್ಯಮ್‌ನ ಆದಿಯ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಛೇದಮಾಡಿದಾಗ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನೊದಲು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಸ್ಮ+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಏತ್ಯ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ಈಗಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಮ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ಕೇನಚಿದಪ್ರತಿಶಬ್ದಿತಃ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರತಕ್ಕವನು. ಕುಜ್‌ಶಬ್ದೇ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ-ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕು+ತ, ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿಸುವುದು, ಪ್ರತಿಕು+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಾರಸ್ಕರಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವಾಗ ಪಾರಸ್ಕರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸುಡಾಗಮವುಳ್ಳವು ಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪಾರಸ್ಕರಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾ ಗನು ಬಂದರೆ ಪ್ರತಿ+ಸ್ಮು+ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಈ ಗಣದ ಶಬ್ದಗಳ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು. ಇದೂ ಅಕೃತಿಗಣ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ. ನಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಎಂದು ನರ್ಜ್ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು ||೬||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತುಂಜೇತುಂಜೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣಃ |
ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತುಂಜೇಽ ತುಂಜೇ | ಯೇ | ಉತ್ ತರೇ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ವಜ್ರಿಣಃ ||
ನ | ವಿಂಧೇ | ಅಸ್ಯ | ಸುಽ ಸ್ಪುತಿಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಲದಾತರಿ ದೇವಾಂತರೇ ಯೇ ಸೋಮಾಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷಾ ಉತ್ತರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾಃ ಸಂತಿ ತೈಃ ಸ್ತೋಮೈಃ ಸರ್ವೈರಪಿ ವಜ್ರಿಣೋ ವಜ್ರಯುಕ್ತಸ್ಯಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಂ ನ ವಿಂಧೇ | ನ ವಿಂದಾಮಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಯಂತಗುಣಬಾಹು-
ಲ್ಯೇನ ದೇವಾಂತರೇಷೂತ್ತಮತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ಯಪಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ನ ಪರ್ಯಾಪ್ತಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏಕಾಮೃಚಂ

ಯೋಸ್ಯ ಏವಂ ವ್ಯಾಚ್ಛೇಃ ತುಂಜಸ್ತುಂಜತೇರ್ದಾನಕರ್ಮಣಃ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ-
 ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿಂದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇಃ | ನಿ. ೬-೧೮ | ಇತಿ || ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ |
 ತುಂಜತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಣ್ಯುಕ್ತಂ | ತತಃ ಕರ್ತರಿ ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ | ಪಾ. ೮-೧-೪ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಸರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ | ಪಾ.
 ೮-೧-೨ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞಾ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೧-೩ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ದಾತರಿ ದಾತರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿರುಕ್ತೇ ತು ದಾನೇ ದಾನ ಇತ್ಯರ್ಥತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ಉತ್ತರೇ ತ್ವಾ
 ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ | ಭಾನೇ ಋದೋರಸಃ | ಪಾ. ೩-೩-೫೭ | ಉಚ್ಛಬ್ದ ಉತ್ಪಷ್ಟವಚನಃ | ಉತ್ಪಷ್ಟ-
 ಸ್ತರೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ಉಚ್ಛಬ್ದೋ ನಿಸಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹು-
 ವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅರ್ತಿಹಸ್ತಸ್ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಸ್ತೋಮ-
 ಶಬ್ದೋ ಮನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಂಧೇ | ವಿಧ್ವಲಾಭೇ | ಲಟ್ | ಸ್ವರಿತೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇ-
 ಸದಂ | ಉತ್ತಮೈಕವಚನಮಿಟ್ | ಪಾ. ೩-೪-೭೮ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಪಾ. ೩-೧-೭೭ | ಶೇ ಮುಚಾ-
 ದೀನಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಪಾ. ೭-೧-೫೯ | ದಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಕಾರಃ | ಅಸ್ಯ | ಪ್ರಕೃತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ
 ಸರಾಮಾರ್ಥದನ್ವಾದೇಶ ಇದಮೋಶ್ | ಪಾ. ೨-೪-೩೨ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪ್ರವಾದೇಶೋನುದಾತ್ತಃ |
 ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಸ್ಪುಜ್ಞ್ ಸ್ತುತೌ | ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೪ | ಇತಿ ಸತ್ವಂ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನಃ |
 ಪಾ. ೩-೩-೯೪ | ಇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನಃ | ಸ್ತಿತ್ಯುದಾತ್ತೇನೋಪಸರ್ಗೇಣ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಪಾ. ೨-೨-೧೮ |
 ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರಸೋತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸತ್ವಂ | ಪಾ. ೮-೩-೬೫ | ಅತ್ರಾವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ-
 ತ್ವೇನ ಸೋಃ ಪ್ರಾಪ್ತಮುದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩೯ | ಇತ್ಯು-
 ತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಧಾತೋರುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪನಾದತ್ವೇನ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತಾ -
 ಪಾ. ೬-೨-೫೦ | ಇತ್ಯನಂತರಸ್ಯ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯ ಸೋರೇವೋದಾತ್ತತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತತ್ತು ಮನ್ |
 ಕ್ತಿವ್ಯಾಖ್ಯಾನಶಯಿನಾಸನಸ್ಥಾನಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ | ಪಾ. ೬-೨-೧೫೧ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ-
 ತ್ವೇನ ಬಾಧ್ಯತೇ | ತಥಾ ಚ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪುತೀ ಹುನೇ | ಋಗ್ವೇ. ೨-೩೨-೪ | ವೃಷ್ಟೇ ಚೋದಸ್ತ
 ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಋಗ್ವೇ. ೮-೭೫-೬ | ಯಾಸ್ತೇ ರಾಕೇ ಸುಮತಯಃ | ಋಗ್ವೇ. ೨-೩೨-೫ | ಇತ್ಯಾದಾ-
 ವಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮಿತ್ಯಾಹುಃ | ಯಥಾ ತು ಮನ್ಕ್ತಿನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ ತಥೈವ ತನ್ನ ಘಟತ
 ಇತಿ ಲಪ್ತೇ | ತತ್ರ ಹಿ ಕಾರಕಾದ್ವತ್ವಶ್ರುತಯೋರೇವಾಶಿಷಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೮ | ಇತ್ಯತಃ ಕಾರಕಾ-
 ದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಸಾಣಿನಿಕೃತಿತ್ಯಾದಾನೇವ ಮನ್ಕ್ತಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಾರಕಾದಿತ್ಯೇವ
 ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತಿ ಚ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹೃತಂ | ಸ್ಯಾದೇತತ್ | ಸ್ತಾಯತೇನಯೇತಿ ಸ್ತುತಿರಿತಿ ಕ್ತಿನಾ
 ಕರಣಭೂತಿರ್ಗಭಿಧೀಯತೇ | ಸುಶಬ್ದೇನ ಚ ಕರಣಮೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ನ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ
 ಸುಷ್ಪುತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಸುಶಬ್ದಃ ಕಾರಕಸರ ಏವ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿತ್ಯಾದೌ ತು ಪ್ರಶಬ್ದೋ
 ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ವಿಶೇಷಣಮೇವೇತಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ನ | ಏವಂ ಸತಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾ-
 ಯೋಗಾಭಾವಾದುಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ | ಪಾ. ೧-೪-೫೯ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾ ನ
 ಸ್ಯಾತ್ | ತಥಾ ಚೋಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರಸೋತಿಸುವತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ನನು ಕ್ತಿನಾ ಕರಣ-
 ಮಭಿಧೀಯತೇ | ಕ್ರಿಯಾಸಾಧನಂ ಚ ಕರಣಂ | ತಥಾ ಚ ಕರಣವಿಶೇಷಣಸ್ಯಾಪಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಕರಣಾಂತ-
 ರ್ಗತಕ್ರಿಯಾಯೋಗಾದುಪಸರ್ಗತಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ನ | ತಥಾ ಸತಿ ಯತ್ಕ್ರಿಯಾಯುಕ್ತಾಸ್ತಂ ಪ್ರತ್ಯುಪ-

ಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಕಾ ಇತಿ ಕರೋತ್ಯರ್ಥಮೇವ ಪ್ರತಿ ಸೋರುಪಸರ್ಗತಾ ನ ತು ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥಂ ಪ್ರತೀತ್ಯಸ್ಯ
ಷತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾದೇವ | ನನು ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರೈವ ತತ್ಕರಣಸ್ಯ ಸುಶಬ್ದೋ ವಿಶೇಷಣಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ಯಾ ಹಿ ಶೋಭನಾ ಸ್ತುತಿಸ್ತತ್ಕರಣಮಪಿ ಶೋಭನಮೇವೇತಿ | ಏವಂ ಚ ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥಸಂಬಂಧಾತ್ತಂ
ಪ್ರತ್ಯುಪಸರ್ಗತ್ವೇನ ಷತ್ವಮಪಿ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತದ್ವಾರಾ ಕರಣವಿಶೇಷಣತ್ವಾತ್ ಕಾರಕವಚನೋಪಾಸಿ
ಸುಶಬ್ದೋ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ವೃತ್ತವಿರೋಧೇನೈವ ಮನ್‌ಕ್ರಿನಾದಿಸೂತ್ರಸ್ಯ ಸುಷ್ಪ್ತಿಶಬ್ದೋ ವಿಷಯೋ
ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಭಾವೇ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹೃತೇತಿ | ನ ತತ್ರ ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಕರಣ
ಪರತ್ವಂ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನುದಾಹರಣೋಪಿ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರವಿಶೇಷಣತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಾ ನ ತದ್ವಾರಾ
ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಣತಾಪೀತಿ ತತ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ಸುಷ್ಪ್ತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಪುನಃ ಕ್ರಿನಭಿ-
ಭೇಯಕರಣಸರ್ಯಂತಂ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಇತ್ಯುದಾಹರಣತ್ವೇನ ನ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣತೇತಿ | ನ |
ಕಿಮತ್ರಸುಶಬ್ದಃ ಶ್ರುತ್ಯೈವ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಭಯವಿಶೇಷಣಪರಃ | ಉತ ಶ್ರುತ್ಯೈಕಂ ವಿಶಿನಷ್ಟಿ
ಅರ್ಥಾದಿತರದಿತಿ | ಯದಾಪ್ಯುಭಯಪರತ್ವಂ ತದಾಪಿ ಕಿಂ ಯೋಗಪದ್ಯೇನ ಉತ ಕ್ರಮೇಣೇತಿ | ಅದ್ಯೇ
ಪ್ರತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ ವಿಶೇಷಣಪದಾವೃತ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರಸಂಗಃ | ದ್ವಿತೀಯೇ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಾಸಾತಃ ನ ಚ
ಶಬ್ದಬುದ್ಧಿಕರ್ಮಣಾಂ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಃ ಕಸ್ಯಚಿದ್ವ್ಯಪ್ಪ ಇಷ್ಟೋ ನಾ | ಅತೋ ನ ಶ್ರುತ್ಯೋ-
ಭಯಪರತ್ವಂ | ಅಭೈಕತ್ರ ಶ್ರುತ್ಯಾ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ | ಅಪರತ್ರ ತ್ವರ್ಥಾದಿತಿ | ತತ್ರ ಧಾತ್ವರ್ಥಸಂಬಂಧ-
ಸ್ಯಾರ್ಥಿಕತ್ವೇ ಷತ್ವಾಸಿದ್ಧಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧಸ್ಯಾರ್ಥಿಕತ್ವೇ ಮನ್‌ಕ್ರಿನಿತ್ಯಾದಿಸ್ವರಾಸಿದ್ಧಿಃ |
ಅರ್ಥಿಕೇನಾಪಿ ಕಾರಕಸಂಬಂಧೇನೋದಾಹರಣತ್ವಾಭಿಧಾನೇ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿರಿತ್ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣಂ
ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಶ್ರುತ್ಯಾ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರಸಂಬಂಧಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಾತ್ಕರಣಸಂಬಂಧಃ ಕೇನ ನಾರ-
ಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತ ಇತ್ಯೇಷಾ ದಿಕ್ | ಅತ ಇಹ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಮಾತ್ರಸಂಬಂಧಪರತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇಣ ಸ್ವರಃ
ಸಿದ್ಧ್ಯತು ಷತ್ವಂ ತು ಛಾಂದಸಮಸ್ತು | ಶೋಭನಾ ಸ್ತುತಿಯೇಸ್ಯಾಮಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿರ್ನಾ ಭವತು |
ಏವಂ ಚ ನರ್ಘಸುಭಾಷ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೭೨ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಅಥನಾ ಸುಷ್ಪ್ತಿ
ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಸುಷ್ಪ್ತತಯ ಇತಿ ಕರಣಭೂತಾ ಋಚಃ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯಂತೇ | ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ತಾ ಚ
ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೩- -೧೭೪ | ಇತಿ ಕ್ರಿಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸತಿ ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ನ ಚ ಕರಣೇಭೂತಾನಾಮೃಚಾಂ ಕರ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಕ್ರಿಚಾ ಕಥಮುಭಿಧಾನಮಿತಿ ನಾಚ್ಯಂ | ಕಾಷ್ಠಾನ್
ಪಚಂತೀತಿವತ್ತಾಸಾಮಪಿ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಯಾ ಕರಣತ್ವೋಪಪತ್ತೀರಿತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತುಂಜೇ ತುಂಜೇ—(ಫಲವನ್ನು) ಕೊಡುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ಮಾಡುವ) | ಉತ್ತರೇ—ಉತ್ಕೃ-
ಷ್ಟವಾದ | ಯೇ ಸ್ತೋಮಾಃ—ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳುಂಟೋ (ಅವುಗಳಿಂದ) | ವಜ್ರಿಣಃ—ನಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳ |
ಅಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ (ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) | ಸುಷ್ಪ್ತಿಯಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ನ ವಿಂಧೇ-
ಹೊಂದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಅನೇಕ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು
ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧೋಪೇತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ

ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಉತ್ತಮವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬೇಕಾಗುವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation.

Whatever praise-hymns are excellent for rewarding (other deity) I cannot find (even with these hymns) a hymn good enough to Lard Indra, the wielder of thunderbolt.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತುಂಜೇತುಂಜೇ—ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈರೀತಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—ತುಂಜಸ್ತುಂಜತೇರ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿಂದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇಃ | ಎಂದರೆ ತುಂಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡುವುದು, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ತುಂಜೇತುಂಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ಎಂದರೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ತುಂಜೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ತುಂಜೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಇತರ (ಇಂದ್ರನ ಹೊರತು ಇತರ) ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವು ಸಾಲದು, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರಬೇಕು. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಇವು ಸಾಕು, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೂ ಅಷ್ಟು ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಇವಕ್ಕೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉತ್ತರೇ—ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಉತ್+ತರೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿರುವವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವರು—ಉತ್ತರೇ | ತೈಸ್ತವನತರಣಯೋಃ | ಭಾವೇ ಋದೋರಸ್ | ಸಾ. ೩-೩-೫೭ | ಉಚ್ಚೈಬ್ಧ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಚನಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ತರೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ || ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ. ಅದುದರಿಂದ ಉತ್+ತರ ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (more excellent) ಎಂದರ್ಥವು,

ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಅಥವಾ ಸುಸ್ತುತಿಂ—ಸ್ತುತೀತೇನಯೇತಿ ಸ್ತುತಿಃ | ಸುಶಬ್ದೇನ ಕರಣಮೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ನ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪು ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಸುಷ್ಪುತಯೇ ಇತಿ ಕರಣಭೂತಾ ಋಚಿಃ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ || ಎಂದು ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಎಂದು, ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುಚ್ಛಾತಿತುಚ್ಛಾತಿ—ತುಚ್ಛಾಸ್ತುಚ್ಛಾತೇರ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ (ನಿರು. ೬-೧೭-೧೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ತುಚ್ಛಾಧಾತುವು ದಾನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಪಚಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತುಚ್ಛಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಚಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ತುಚ್ಛಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯವೀಷ್ಟಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ತುಚ್ಛಾತಿತುಚ್ಛಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಸ್ಯಸರಮಾಮ್ನೇಡಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ಭಾಗವು ಆಮ್ನೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಆಮ್ನೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಆಮ್ನೇಡಿತವು ಎಂದರೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದು ಅನು ದಾತ್ತ. ದಾತರಿ ದಾತರಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಫಲಕೊಡತಕ್ಕವನಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದಾನೇ ದಾನೇ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ತಾವ ನ್ನಾತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉತ್ತರೇ—ತ್ಯಾಸ್ತ ವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಖೊದೋರಸ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಖೂವರ್ಣಾಂತ ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥ ಕರ್ತ್ರಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಃ ತರಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಉತ್ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರೇಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಆದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು— (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದವು ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ವಿಂಧೇ—ವಿಧ್ಯು ಲಾಭೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಜಾತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಸ್ತಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ತಿಸ್ತೇತ್ಸು ರ್ಫಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ವಿದ್+ಇ ತುದಾದಿಭ್ಯಃತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಕರ್ತ್ರರ್ಥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುದಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿವರಣ ಬಂದರೆ ವಿದ್+ಅ+ಇ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೯) ಶವಿಕರಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮುಚಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮು ಬಂದರೆ ವಿದ್+ಅ+ಇ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ಆದ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ವಿನೈ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಶ್ರುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಇದಂ ಶಬ್ದ ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಾಗುವುದು. ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ಯುತೀಯಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿಮ್—ಸ್ವಪ್ನಾಸ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಕಾರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಟಕಾರ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಸ್ತು ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನಿ. ಸು ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸನ್ನೋತಿಸುವತಿಸ್ಪೃತಿಸ್ತೋಭತಿ-ಸ್ಥಾಸೇನಯೇ ಸೇಧಸಿಚಿ ಸಂಜಸ್ವಜ್ಞಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸ್ವನಾಷ್ಟ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಸಕಾರ ಟವರ್ಗಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ ಟವರ್ಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ತುತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ — (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಸು ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿ ಕಾರಕ ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾದ ತಾದೌಚಿನಿತಿಕ್ಯತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆಗಿರುವ ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಲಿದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕು. 'ಅದರೂ ಮನ್‌ಕ್ತಿನಿ' ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಶಯನಾಸನಸ್ಥಾನ ಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೧) ತತ್ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದೌಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತಸ್ವರವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪ್ತೀಹುವೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪ್ತೀ ಎಂಬುದೂ ವೃಷ್ಟೇಚೋದಸ್ತುಸುಷ್ಪ್ತಿನಿಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೫-೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿ ಎಂಬುದೂ ಯಾಸ್ತೇ ರಾಕೇಸುಮತಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಮತಿನಿ ಎಂಬುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ತತ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು.

ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಮನ್‌ಕ್ತಿನಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾರಕಾದ್ವತ್ತಶ್ರುತಯೋರೇವಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುತ್ಪತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಕದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಮನ್ತಂತಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗು ವುವು ಎಂದು ಮನ್‌ಕ್ತಿನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪಾಣಿನಿಕೃತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಕಾರಕದ ಮುಂದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣೆ. ಕಾರಕಾದಿತ್ಯೇವ, ಪ್ರಕೃತಿಃ, ಪ್ರಹೃತಿಃ, (ಕಾ. ೬-೨-೧೫೧) ಎಂದು ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಷ್ಪ್ತಿನಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದು ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನ್‌ಕ್ತಿನಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಿ ಹೋಗಬಹುದೋ? ನೋಡುವ. ಸ್ತೂಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಿಃ (ಕರಣಭೂತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವಾದುದು

ವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು) ಸ್ತುತಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಕರಣವಾದ ಋಕ್ಕು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಷ್ಟುತಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಕಪರವೇ ಆಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಶಬ್ದವು ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಏವಂಚ ಅದು ಕಾರಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣವಾಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರಕಾತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಸಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾಃಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪.೫೯) ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರನೋತಿಸುವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರಲಾರದು. ಆದರೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕರಣ ಎಂದರ್ಥ. ಕರಣವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಾಧನವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಾಗ್ಯೂ ಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯತ್ಕಿಯಾಯುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಾದಯಸ್ತಂಪತ್ಯೇವ ಗತ್ಯೂಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಕಾಃ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವುವೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಕೃಜ್ಞಾಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದರೂ ಸ್ತುಜ್ಞಾಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರಲಾರದು. ಆದರೆ ಸುಶಬ್ದವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಕ್ರಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲವು. ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಸ್ತುತಿಯು ಶೋಭನವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಕರಣವೂ ಶೋಭನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸ್ತುಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಸುಶಬ್ದವು ಕಾರಕವೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಸುಷ್ಟುತಿಶಬ್ದವು ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಬ್ದವು ಕಾರಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೇ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಪ್ರಶಬ್ದವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಧಾತ್ವರ್ಥದ್ವಾರಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವಿಕೆಯು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಸುಷ್ಟುತಿ ಎಂಬಲ್ಲಾದರೋ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಕರಣಪರ್ಮಂತರವೂ ಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾಹರಣವೇ ಆಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯದಾಹರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಇದೂಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವೋ ? ಅಥವಾ ಶಾಬ್ದವಾಗಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವೋ ? ಯಾವಾಗ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು ವಿವಕ್ಷಿತವೋ ಆಗಲೂ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದೋ ಅಥವಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದೋ ? ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಇದೆಯೋ ಅಷ್ಟಾವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷಣ ಪದಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಕ್ರಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವು

ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾನ್ವಯ ಪಠ್ಯಂತ ಕಾಯುತಿರಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾನ್ವಯ ಪಠ್ಯಂತಕಾಯುತಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ಬುಧ್ಯರ್ಥಕಗಳಿಗೆ ಈ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಯಾರೂ ನೋಡಿಲ್ಲ. ಯಾರೂ ಒಪ್ಪುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಒಂದರಲ್ಲಿ ಶಾಬ್ದವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಿಕವಾದ ಕಾರಕಸಂಬಂಧಮಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಪತಿಶಬ್ದವು ಉದಾಹರಣವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಹೃತಿಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣವಾಗಲಾರದು, ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಾಬ್ದವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯೋಪಾತ್ರಧಾತ್ವರ್ಥಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಿಕವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಯಾರುತಾನೇ ಶಕ್ತರುದಾರು? ಯಾರೂ ಶಕ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣವಾಗಲಾರದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಿಕಕಾರಕ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಿಂದ ಸುಷ್ಪತಿಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ ಪಕ್ಷವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರಲಿ. ಅಥವಾ ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯಸ್ಯಾಂ ಎಂದು ಬಹುಪ್ರೇಹಿಸಮಾಸವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿನಷ್ಟಿಸೋಣ. ಆಗ ನೆಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪ ಸ್ತುನಸ್ತೀತಿ ಸುಷ್ಪತಯಃ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸೋತ್ರಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ತಾಚಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ಚತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಕರ್ತೃರಿಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಇದು ಸೋತ್ರಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು (ಶಂಕೆ ಬರುವುದು) ಹೇಳಿದರೆ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಪಚಂತಿ (ಸೌದೆಗಳು ಅಡಿಗೆಮಾಡುವುವು) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠವು ಪಚನೆಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾಷ್ಠದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿನಷ್ಟಮಾಡಿ ಸ್ವತಂತ್ರಃಕರ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೪) ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ವಿನಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವು ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವರೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕರಣಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೂ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕರಣವೆವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವ್ಯಷಾ ಯುಧೇವ ವಂಸಗಃ ಕೃಷ್ಣೀರಿಯತ್ಯೋಜಸಾ |

ಈಶಾನೋ ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೃಷಾ | ಯೂಥಾಽ ಇವ | ವಂಸಗಃ | ಕೃಷ್ಣೀಃ | ಇಯರ್ತಿ | ಓಜಸಾ |
ಈಶಾನಃ | ಅಪ್ರತಿಽ ಸ್ಕುತಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತೇಂದ್ರ ಓಜಸಾ ಸ್ವಕೀಯಬಲೇನಾನುಗ್ರಹಿತುಂ ಕೃಷ್ಣೀಮನು-
ಷ್ಯಾನಿಯರ್ತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಕೀದೃಶ ಇಂದ್ರಃ | ಈಶಾನಃ ಸಮರ್ಥೋಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಪ್ರತಿಶಬ್ದರಹಿತಃ |
ಯಾಚ್ಯಮಾನಂ ನ ಪರಿಹರತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಂಸಗೋ ವನನೀಯಗತಿವ್ಯವಭೋ-
ಯೂಥೇವ ಗೋಯೂಥಾನಿ ಯಥಾ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವತ್ || ವೃಷಾ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿಧನ್ನಿರಾಜಿನ್ಯು-
ಪ್ರತಿದಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ವರ್ಷತೇಃ ಕನಿನ್ಯುತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವಾಡ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾನ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಯೂಥಾ ಇವ | ಯುವಂತಿ ಮಿಸ್ರೀಭವಂತೀತಿ ಯೂಥಾನಿ | ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ |
ತಿಥಪ್ಯಷ್ಠಗೂಢಯೂಥಪ್ರೋಢಾಃ | ಉ. ೨-೧೨ || ಇತಿ ಭಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ನಿಪಾತ-
ನಾದ್ವಿಘ್ನಾತ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಶೇಷಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಸಾ. ೬-೧-೭೦ | ಇತಿ
ಲುಕ್ | ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತಲೋಪಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ
ಸಮಾಸೇಽಪಿ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ವಂಸಗಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದಭಿಮತರೂಪಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಃ | ಸಾ.
೬-೩-೧೦೯ | ಕರ್ಷಂತೀತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ | ಕ್ತಿಚ್ಚಕ್ತಾ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ತಿಚ್ | ಚಿತ್ವಾದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಇಯರ್ತಿ | ಋ ಸ್ಯ ಗತೌ | ತಿಸ್ | ಶಪಃ ಶ್ಲಾಃ ಶ್ಲಾಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ |
ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋದರದತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷೌ | ಸಾ. ೭-೪-೬೬-೬೦ | ಅರ್ತಿಪಿಸತ್ಯೋಽಶ್ಚ ಸಾ. ೭-೪-೭೭ | ಇತ್ಯ-
ಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ | ಸಾ. ೬-೪-೭೮ | ಇತೀಯಜಾದೇಶಃ | ಅಂಗಸ್ಯ ಗುಣೋ-
ರಪರತ್ವಂ | ಓಜಸಾ | ಉಜ್ವೀರ್ಬಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಬಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಲಘುಸಧಗುಣಃ | ಸಾ. ೭-೩-೮೬ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ವ್ಯದಾತ್ತಃ | ಈಶಾನಃ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ
ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾನು-
ದಾತ್ತೇತ್ವಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ | ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದಿತಃ |
ಕು ಶಬ್ದೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ಸಾರಸ್ವರಾದಿತ್ವಾತ್ಪದಾಗಮಃ | ಸುಷಾಮಾದಿತ್ವಾತ್ಪದಂ | ನೌಸಮಾಸಃ
ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ | ಈಶಾನಃ—ಸಮರ್ಥನಾದ | ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ತನಗೆ ಎದುರಿಸುವ
(ಇಂದ್ರನು) | ವಂಸಗಃ—(ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡಿಗೆ ನಾಯಕನಾದ) ವೃಷಭವು | ಯೂಥೇವ—ತನ್ನ (ಗೋವುಗಳ)
ಮಂದೆಯ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ | ಕೃಷ್ಣೀಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಓಜಸಾ—ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ |
ಇಯರ್ತಿ—ಹೊಂದುವನು (ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವನು).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನು ; ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು ; ತನಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲದವನು, ಅಪ್ರತಿಹತನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಮುಖಂಡನೆನಿಸಿದ ಹೋರಿಯು ತನ್ನ ಹಿಂಡಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು (ಬರುವನು).

English Translation

Indra, granter of all desires, the lord unopposed and the mighty approaches men with his strength like a bull walking towards his herds.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು, ಅವನ ಮಾತಿಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಇರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಜನರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ ತನ್ನ ಹಿಂಡಿನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ಒಂದು ವೃಷಭವು ತನ್ನ ಹಿಂಡನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಷಾ--ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ--ವರ್ಷಿತಾ ಎಂದರೆ ಮಳೆಕರೆಯುವವನು. ಎಂದರೆ ಜನರ ಇಷ್ಟಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆಯುವವನು, ಇಷ್ಟಪ್ರದನು.

ಯೋಧೇವ--ಇಲ್ಲಿ ಯೋಧಾಃಇವ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದದೊಡನೆ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಲೋಪಃ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮುಖ್ಯಪದದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಬಾಧಕವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಯೋಧಾ, ಇವ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿರುವುದೋ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸೇರಿದ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಉದಾ.--ಅಗ್ನೇರಿವ (ಅಗ್ನೇಃಇವ); ಅಜೇವ (ಅಜಾಃಇವ); ಅಂಜಸೇವ (ಅಂಜಸಾಃಇವ); ಅಪ್ರಶಸ್ತಾ ಇವ (ಅಪ್ರಶಸ್ತಾಃಇವ); ಅಭ್ಯಮಿವ (ಅಭ್ಯಂಇವ); ಅಮೃತಾದಿವ (ಅಮೃತಾತ್ಇವ) ಇತ್ಯಾದಿ. ಯೋಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಯುನಂತಿ ಮಿಶ್ರಣವಂತೀತಿ ಯೋಧಾನಿ. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ನಿ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಧಾ ಎಂದಿರುವುದು.

ವಂಸಗಃ--ವನನೀಯಗತಿವೃಷಭಃ ಹಿಂಡಿಗೆ ನಾಯಕ, ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ; leader, protector.

ಕೃಷ್ಣೀಃ--ಕರ್ಷಂತೀತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ (ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೇಗಿಲಿನಿಂದ ಸೀಳಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತು) ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡುವವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು.

ಈಶಾನಃ--ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು ; ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದತಃ | ತು ಶಬ್ದೇ | ಕರ್ಮಣಿಕ್ತಃ || ಎಂದರೆ ಕು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದನಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರತಿಶಬ್ದತಃ ಎಂದರೆ ಅವನ ಮಾತಿಗೆ ಎದುರಿಲ್ಲದ, ಪ್ರತಿಶಬ್ದದ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಷಾ—ಕರ್ಣಿಯು ವೃಷಿತಕ್ಷರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿದಿವಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಯುಮಿಶ್ರಣೇ ವೃಷಾ ಸೇಚನೇ-ತಕ್ಷೂತನೂಕರಣೇ-ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತ-ಧನ್ವಿಗತೌ-ದ್ಯುಅಭಿಗಮನೇ ದಿವುಕ್ರೇಷಾದೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯೂಥಾ ಇವ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ತಿಥಸ್ಯೈಷ್ಯಗೂಢಯೂಢಪೋಥಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ನಿಪಾತನಿಂದಲೇ ಯೂಢ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು. ಯೂಥಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಚತ್ಯಸೋಶ್ಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಶಿಗೇ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಿಗೇ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಲೋಪೋನ್ಮೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಲುಕ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಇವೇನ ಸಮಾಸಃ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪ ವಾ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೂ ಅದೇ ಸ್ವರನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಂಸಗಃ—ಪೃಷೋಽಪರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೯) ವಂಸಗ ಎಂಬ ವಿವಕ್ಷಿತ ರೂಪವೂ ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಕೃಷ್ಣೀಃ—ಕರ್ಷಣ್ವೀರಿತಿ ಕೃಷ್ಣಯಃ ತಾಃ | ಕ್ವಿಚ್ಛೌಚಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಇಯತಿರ್—ಋಸ್ಯಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಸ್ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ನಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಶ್ಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಋ-ಋ= ತಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಕಾರವು ಉರಣ್ರುಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಆರ್ ಋ-ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಸಕ್ಷಾಶ್ರಯಣವಾದಿ ಅಭ್ಯಾಸಸಾಮಾನ್ಯದ ಆದಿವ್ಯಂಜನ ನಿಲ್ಲುವದು. ಮಿಕ್ತವ್ಯಂಜನವು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಅಷ್ಟಾಧಾಯಾ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವೋಽಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅದಿಶೇಷಃ (೭-೪-೫೯) ಎಂದು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡ

ನೆಯದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಹಲ್ ವ್ಯಂಜನ ವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮೂರನೆಯದಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಹಲ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅರ್ತಿಪಿಪೆ-ತೋರ್ಣಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಶ್ಲ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋ-ಸ್ವ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಇ+ಋ+ತಿ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಸವರ್ಣವಲ್ಲದ ಸ್ವರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಇ-ಉ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಯರ್ಜ ಉವಜ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಇಯ್+ಋ+ತಿ ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಇಯರ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅರ್ತಿಪಿಪೆತೋರ್ಣಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಬಾಲಮನೋರಮಾಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇಷು ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವೋ ನಾಸ್ತಿ (ಪರಿಭಾ ೬೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಅರ್ತಿಪಿಪೆತೋರ್ಣಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಯರ್ತಿ-ತಿಪ್ಶವ್ | ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ದ್ವಿವರ್ಜನಂ | ಉರದಿತ್ಯತ್ವಂ | ಇತ್ಯಂ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ ಇತಿ ಇಯಜ್ | ಗುಣರಪರತ್ವೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಭಾಷ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಓಜಸಾ ಉಬ್ಜ ಆರ್ಜವೇ. ಧಾತು. ಉಬ್ಜೇ (ಬರ್ಲೇ) ಬಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೭೩೧) ಬಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಹಿತವಾಗುವಾಗ ಉಬ್ಜಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಉಜ್+ಅಸ್ ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಎಂದರೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ ಓಜಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಈಶಾನಃ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್+ಅದಕ್ಕೆ ಲಟಶ್ಚತ್ಯಶಾನಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಜಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈಶಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ಚಿಗೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ—ಪ್ರತಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಪಾರಸ್ಕರಾದೀನಿ ಚೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಪಾರಸ್ಕರಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ. ಆಕೃತ್ಯಾ ಅವಯವವಿಶೇಷೇಣ ಗಣ್ಯತೇ ಪರಿಗಣ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ ಅವಯವಸನ್ನಿವೇಶನವನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರತಿಷ್ಕುತ ಎಂಬುದು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಸುಷಾಮಾದಿಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣ. ಇದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ, ನ ಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ, ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ ಎಂದು ನರ್ಜ್ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ಶ್ರುಲ್ಯಾರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರಬರುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಏಕಶ್ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ವಸೂನಾಮಿರಜ್ಯತಿ |

ಇಂದ್ರಃ ಪಂಚಕ್ಷೀತೀನಾಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಏಕಃ | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ | ವಸೂನಾಂ | ಇರಜ್ಯತಿ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಪಂಚ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಮೇಕ ಏವ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಿರಜ್ಯತಿ ಈಷ್ಟೇ ತಥಾ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಮಿರಜ್ಯತಿ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪಂಚ ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನಾಂ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ನಿವಾಸಾರ್ಹಾಣಾಂ ವರ್ಣಾನಾಮನುಗ್ರಹಿತೇತಿ ಶೇಷಃ || ಏಕಃ | ಇನ್ ಗತಾ | ಇನ್ ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತೀನುರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್ | ಉ. ೩-೪೩ | ಇತಿ ಕನ್ | ಬಾಹುಲಕಾತ್ಕಲೋಪಾಭಾವಃ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಸೂನಾಂ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಶ್ವಸೃಸ್ನಿಹಿತ್ರಪೃಸಿವಸಿಹನಿಕ್ಲಿದಿಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೧ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಇರಜ್ಯತಿ | ಕಂಡ್ವಾದಿಷ್ಟಿರಜ್ ಈಷ್ಯಾಯಾಂ | ಅತ್ಯುಪ್ರಯೋಧಃ | ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ | ಪಾ. ೩-೧-೨೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಪಂಚ ಪಚಿ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣೇ | ಪಂಚೇಶ್ವೇತಿ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ | ವಸೂನಾಂ—ಧನಗಳಿಗೂ ಇರಜ್ಯತಿ—ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನೋ | (ಸ) ಇಂದ್ರಃ ಏಕಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರವೇ | ಪಂಚ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—(ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯ ಶೂದ್ರ ನಿಷಾದರೆಂಬ) ಐದು ವಿಧ ಪಂಗಡದ ಜನಗಳಿಗೆ (ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನು) ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ, ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಮಾತ್ರವೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿರುವ ಐದು ಪಂಗಡದ ಜನಗಳಿಗೂ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

That Indra who alone rules over men, over riches (favours) the five classes of men (tribes).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅನು-
ಗ್ರಹೀತಾ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಯಗಳನ್ನೂ
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದು. ಈಗ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ
ಅನುಗ್ರಹೀತಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ, ಒಬ್ಬನು ಮಾತ್ರವೇ, ಇತರರಿಗೆ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, ಜನರಿಗೆ; Folk, people, race ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಸೂನಾಂ—ಧನಗಳಿಗೆ, ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ.

ಇರಜ್ಯತಿ—ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಸ್ವಾಮಿಯು ಆಗಿರುವನು. ಮಂ. ಸಂ. ೮.೪೬-೧೬ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿ-
ರಜ್ಯಂತಂ ವಸೂನಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನು
ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವನು to order, to rule over
ಎಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಂಚೇ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—ಕ್ಷೀತಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾಃ ನರಾಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯ
ವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೭). ಪಂಚೇ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಎಂದರೆ ಪಂಚ ಜನಾನಾಂ
ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನಾಂ ಎಂದೂ, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕ್ಷೀತೀನಾಂ
ಮನುಷ್ಯಜಾತೀನಾಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯೇತಾಸಾಂ ಎಂದೂ ವೆಂಕಟಮಾಧವರು—
ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಂಚಾನಾಂ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ನಿವಸತಾಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತಿ
ಪಂಚೇತ್ವಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ
ಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ, ನಿಷಾದ ಎಂಬ ಐದು ಜಾತಿಯ
ಜನರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ನಿಷಾದರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದಿರುವ ಮತ್ತು
ಮೃಗಗಳ ಬೇಟೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುವ ಜನರೆಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಗೊಂಡರು,

ಕೋಲರು, ಭಿಲ್ಲರು ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರು ಮಧ್ಯಪ್ರಾಂತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈಗಲೂ ಬಹು ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಪಂಚ ಜನಾಃ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇವೆ—

ತದದ್ಯ ನಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾ ಅಭಿ ದೇನಾ ಅಸಾಮ |

ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಯಾಸಃ ಪಂಚ ಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೪)

ಪಂಚ ಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಂತಾಂ ಗೋಜಾತಾ ಉತಯೇ ಯಜ್ಞಯಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೫)

ಸದ್ಭಕ್ತಿದ್ಯುಃ ಶವಸಾ ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೩)

ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಜನಾಃ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ(೩) ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು—

ಪಂಚ ಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ಯಂ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ

ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ | ಚತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾ ನಿಷಾದಃ ಪಂಚಮ

ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | ನಿಷಾದಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನಿಷದನೋ ಭವತಿ ನಿಷಣ್ಣಮಸ್ಮಿನ್

ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ, ಪಂಚಜನರೆಂದರೆ, ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದು ವಿಧ ಜನರೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣದವರೂ ನಿಷಾದ ಎಂಬ ಬೇಡರ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜನರೂ ಸೇರಿ ಐದು ವಿಧ ಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯು ಮುಂತಾದವರ ಮತವು. (ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಅನುಮೋದಿಸಿರುವರು). ನಿಷಾದರೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವರು ಅಥವಾ ಇವರಲ್ಲಿ ಪಾಪವು ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಿಷಾದರೆಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಂಗಡಗಳು (tribes) ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕವಿಯು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಂಚ ಕ್ಷಿತ್ರೀಣಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಹೇಗಾದರೂ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವಿದ್ದಿತೆಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏಕಃ—ಇಹ್ ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತಿಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೨೩) ಇಹ್ ಗತೌ, ಇಾಭೀ ಭಯೇ, ಕೈ ಶಬ್ದೇ, ಪಾ ಪಾನೇ, ಶಲ ಗತೌ, ಆತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಮರ್ಚ ಶಬ್ದೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇ+ಕ. ಋಗ್ವೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಲ ಶಕ್ವತದ್ವಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ಏಕೆ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಚರ್ಷಣಿ ಎಂಬುದು ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಹ್ರಸ್ವನೈವ್ಯಾಪೋನುಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ, ಸದ್ಯಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಆಮ್‌ಗೆ ನುಟಾ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ನಾಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ನಾಮ್ ಪರಸಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತ ವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರಸಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಹ್ರಸ್ವವಿರುವುದೋ ಅದನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಆಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ವಸೂನಾಂ—ಶ್ವಸ್ತೃಸ್ಥಿಹಿತಪ್ಯಸಿವಸಿಹನಿಕ್ಲಿಧಿಬನ್ಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಶ್ವ ಹಿಂಸಾ-ಯಾಂ, ಸ್ತೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸ್ಥಿಹ ಉಪತಾಪೇ, ತ್ರಪೂಷ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಪ್ಲೇಪಣೇ, ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಕ್ಲಿದೂ ಆದ್ವೀಭಾವೇ, ಬಂಧ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಇರಜ್ಯತಿ—ಇರಜ್ ಈಷ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಕಂಡ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇರಜ್‌ಧಾತುವು ಐತ್ಯರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಕಂಡ್ವಾ-ವಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭). ಈ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಯಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನ ತಿಪ್ ಬಂದರೆ ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇರಜ್ಯತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಪಂಚ—ಪಚಿ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣೇ. ಪಚ್ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದರೆ ಪಚ್ಚ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಚೀಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಸಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಂಚನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಪಚ್ಚೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪ, ಪಂಚ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪ್ರೀತೀನಾಂ—ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರೀತಿಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾಂತ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರಿ ಹವಾಮಹೇ ಜನೇಭ್ಯಃ ||

ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ವಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪರಿ | ಹವಾಮಹೇ | ಜನೇಭ್ಯಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ತು | ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನಂ ಶಂಸಿಷ್ಯನ್ನಿಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರೀತಿ ಜುಹುಯಾತ್ | ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯಾ
ಸ್ತುವತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಬಣ್ಮಹಾ ಅಸಿ ಸೂರ್ಯೇತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರಿ | ಅ. ೬-೫ |
ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ || ಚತುರ್ವಿಂಶೇಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರೀ-
ತ್ಯಾರಂಭನೇಯಾ | ಚತುರ್ವಿಂಶ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಋಜುನೀತೀ ನೋ ವರುಣ ಇಂದ್ರಂ ವೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರಿ
ಅ. ೭-೨ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ ||

ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಜನೇಭ್ಯಃ ಪರಿ ಉಪರ್ಯವಸ್ಥಿತನಿಂದ್ರಂ
ವೋ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಃ | ಅತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕೇವಲೋ-
ಸಾಧಾರಣೋಽಸ್ತು | ಇತರೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಿಕಮನುಗ್ರಹಮಸ್ಮಾಸು ಕರೋತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರಂ | ರಸ್ತ್ರ-
ತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಃ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ
ವಸ್ತುಸೌ | ಸಾ. ೮-೧-೨೧ | ಇತಿ ವಸ್ | ವಿಶ್ವತಃ | ಲಿತಿಲಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೂರ್ವಮುದಾತ್ತಂ | ಪರಿ |
ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವರ್ಧ್ಯರ್ಥೇ | ಸಾ. ೮-೩-೫೦ | ಇತಿ
ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ವೇಷಾಃ ಶಸಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರ-
ಪೂರ್ವತ್ವೇ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಜನೇಭ್ಯಃ | ಜನ್ಯಂತ ಇತಿ ಜನಾಃ | ಜನಯತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಘಜ್ಞಾ |
ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೩-೩೫ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಭಾವಃ ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೨-೯೦ | ಇತ್ಯಂತಲೋಪಪಕ್ಷೇ
ಸಾಮಾ ಅಕಂ | ಸಾ. ೭-೧-೩೩ | ಇತ್ಯಾಕಾರೇಣೈಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ಟಲೋಪಪಕ್ಷ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ-
ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೇವಲಃ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ || ೧೪ || || ೨ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದ ಜನರೇ, ವಿಶ್ವತಃ ಜನೇಭ್ಯಃ—ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗಿಂತಲೂ | ಪರಿ—
ಹೆಚ್ಚಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಃ—ನಿಮಿವಾಗಿ (ನಿಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ) | ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನ
ಮಾಡುವೆವು | (ಆ ಇಂದ್ರನು) ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಕೇವಲಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವನಾಗಿ
(ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗಿ) | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರೇ, ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತಜನರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದವನು
ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ (ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ)
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಮುಖ್ಯನುಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದವನಾಗಿರಲಿ.

English Translation.

We imoke for you Indra (who is) above all men. May he be exclusively
onr own.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಸಾಮವೇದ ೧೬೨೦ ; ಅಥರ್ವವೇದ ೨೦-೩೯-೧ ; ೨೦-೭೦-೧೬ ; ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ
೧-೬-೧೨-೧ ; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೧-೪ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನೊಡನೆ
ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮೋಕ್ತವಾದ ನವಗ್ರಹಾರಾಧನೆ
ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸಂದರ್ಭ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಂ—ಇದಿಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರ (ಉ ಸೂ. ೨-೧೨೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವಃ—ಅನುದಾತ್ತಂಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು
ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ಸೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವವುಗಳೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವುಗಳೂ
ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳೂ ಆದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಸ್
ನಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪೆಇನ್ಯಾಸ್ತಿಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲಿನ ಪೂರ್ವವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ಪರಿ—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ವಿಶ್ವತಃ ಪರಿ ಈ ಎರಡರ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚವ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಉಪರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವತಸ್ಪರಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹನಾಮಹೇ—ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶಪ್. ಹೈ+ಅ+ಮಹಿಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಸಂಪ್ರಸಾರ-ಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಗುಣಾವಾದೇಶದೀರ್ಘಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಹನಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜನೇಭ್ಯಃ ಜನ್ಯಂತೇ (ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ) ಇತಿ ಜನಾಃ, ಜನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಘಜ್ ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ. ಣಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜನಿವ-ಭ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೫) ಚಿಣ್, ಇಾತ್ತು ಣಿತ್ತು ಆದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜನ್ ವರ್ಧಾ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಇನ್ನಾತ್ಯಾದಿ-ರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್,

ಅಸ್ಮಾಕಮ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಬಹುವಚನ ಆಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮ ಅಕಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಾಮ್ಗೆ ಅಕಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಮ್ ಆದೇಶವು ಆಮ್‌ನ್ನೇ ಸಾಮ್ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬರುವುದು; ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಸ್ಮ+ಅಕಮ್. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ಪ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ || ೧೦ ||

ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತೃತೀಯೇನುನಾಕೇ ಚಿತ್ವಾರಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ತ್ವಂಪ್ರ ಸಾನಸಿಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಶರ್ಚಂ
ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ಸುಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪು ಪಂಚಮಂ | ಋಷ್ಯಾದಯಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ | ವಿಶೇಷ-
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಔಷ್ಣಿಹತ್ಯಚಾತೀತಾನೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತ್ಯಾದಿಕೇ ದ್ವೇ
ಸೂಕ್ತೇ | ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ ಔಷ್ಣಿಹೀ ತೃಚಾತೀತಿತಿ ಖಂಡೇ ಶೌನಕೇನ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು-
ಮೂತಯ ಇತಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೫ || ಇತಿ || ಆತಿರಾತ್ರೇ
ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯೇಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತು ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾ-
ಥಿನೋ ಬೃಹದೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ || ದರ್ಶಯಾಗ ಇಂದ್ರಯಾಜಿನಃ ಸಾಂನಾಯ್ಯಸ್ಯಾನು-
ನಾಕೈಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಮಿತಿ | ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಖಂಡ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಪ್ರ-
ಸಸಾಹಿಷೇ ಪುರುಹೂತ ಶತ್ರುನ್ | ಅ. ೧-೬ | ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗು-
ವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಐದನೆಯದು.
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ. ಇದರ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು—ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಎಂಭತ್ತು ಔಷ್ಣಿಹತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ
ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಐದನೆಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕ ೫) ಔಷ್ಣಿಹೀ ತೃಚಾತೀತಿತಿ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ತಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು.
ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸುರೂಪಕೃತ್ಸು ಮೂತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ,
ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಔಷ್ಣಿಹತ್ಯಚಾತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಐ. ಅ. ೫-೨-೫). ಇದಲ್ಲದೆ ಆತಿರಾತ್ರಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕ
ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೬-೪) ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾಥಿನೋ ಬೃಹದೇಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ದರ್ಶಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಯಾಜಿಗಳು (ಯಜಮಾನರು) ಸಾಂನಾಯ್ಯಾನುವಾಕ
ಪಠನೆಗಾಗಿ ಏಂದ್ರಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು
ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೧-೬) ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏಂದ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಪ್ರಸಸಾಹಿಷೇ
ಪುರುಹೂತ ಶತ್ರುನ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ-
ಕ್ರಮವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೩ ॥ ಸೂಕ್ತ—೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ—೧೫, ೧೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿದ್ದು ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೦ ॥

॥ ಋಷಿ:—ಮಧುಚ್ಯಂದಾ ನೈಶಾಮಿತ್ರ: ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ: ॥

॥ ಛಂದ:—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ॥

ಏಂಸ್ರ ಸಾನಸಿಂ ರಯಿಂ ಸಜಿತ್ವಾನಂ ಸದಾಸಹಂ ॥

ವರ್ಷಿಷ್ಯಮೂತಯೇ ಭರ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠ: ॥

ಆ | ಇಂದ್ರ | ಸಾನಸಿಂ | ರಯಿಂ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ | ಸದಾಸಹಂ ॥

ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ | ಮೂತಯೇ | ಭರ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮೂತಯೇಽಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ರಯಿಂ ಧನಮಾ ಭರ | ಆಹರ | ಕೀದೃಶಂ ರಯಿಂ -
ಸಾನಸಿಂ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಸಜಿತ್ವಾನಂ ಸಮಾನತತ್ಪ್ರಜಯಶೀಲಂ | ಧನೇನ ಹಿ ಶೂರಾನ್ಯೃತ್ಯಾನ್ನೇ
ಪಾದ್ಯ ಶತೃವೋ ಜೀಯಂತೇ | ಸದಾಸಹಂ ಸರ್ವದಾ ಶತ್ರುಣಾಮುಭಿವಹೇತುಂ ವರ್ಷಿಷ್ಯಂ ಅತಿಶ-
ಯೇನ ವೃದ್ಧಂ | ಪ್ರಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಸಾನಸಿಂ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಸಿಪ್ರತ್ಯಯೋ

ವೃದ್ಧಿರಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ಸಾನಸಿಧರ್ಞಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೪-೧೦೭ | ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ರಯಿಂ | ಪ್ರಾತಿ |
 ಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ | ಸಮಾನಾನರೀಜ್ಜೀತುಂ ಶೀಲಮಸ್ಯ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ-
 ದ್ವತ್ಯಂತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ಕ್ವನಿಪ್ | ಉಪಪದಸಮಾಸಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಚೈಂದ್ರಸ್ಯಮೂರ್ಧಪ್ರ-
 ಭೃತ್ಯುಪಕೇಷು | ಸಾ. ೬-೩-೪೪ | ಇತಿ ಸಮಾನಸ್ಯ ಸಭಾವಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಧಾತು-
 ಸ್ವರ ವಿವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವರ್ಷಿಷ್ಠಂ | ವೃದ್ಧಶಬ್ದಾದಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠ ನೌ | ಸಾ. ೫-೩-೫೫ | ಇತಿವ್ಯಾ-
 ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೭ | ವೃದ್ಧಶಬ್ದಸ್ಯ ವರ್ಷಾದೇಶಃ | ಇಷ್ಟನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉತಯೇ | ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತ್ತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ರಿನ್ಮದಾತ್ಮೋ-
 ನಿಸಾತೀತಃ | ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಭಕಾರಃ | ತೇ-
 ಪ್ರಾಗ್ಗಾತೋಃ | ಸಾ. ೧-೪-೮೦ | ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಪ್ರಾಕೃತ್ಯೋಕ್ತವ್ಯಸ್ಯಾಜೋ ವ್ಯವಹಿತಾತ್ಮ |
 ಸಾ. ೧-೪-೮೨ | ಇತಿ ಛಂದಸಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಉತಯೇ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಸಾನಸಿಂ—ಅನುಭವಿಸಲು-
 ಯೋಗ್ಯನಾದ | ಸಜಿತ್ವಾನಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಹಾಯಕನಾದ | ಸದಾಸಹಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಸರಾ-
 ಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ | ವರ್ಷಿಷ್ಠಂ—ವಿಪುಲವಾದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಆ ಭರ—ತಂದುಕೊಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಹಳವಾದ ಧನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡು. ಆ ಧನದಿಂದ
 ನಾವು ಸುಖಾನುಭವವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು; ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಶೂರರಾದ ಯೋಧರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಯುದ್ಧ
 ದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು; ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧನವಿದ್ದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಬಹುದು. ಈ
 ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಧನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

O Indra, bring for our protection riches, most abundant, enjoyable, the
 source of victory and ever defeating our foes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಾನಸಿಂ—ಸಂಭವನೀಯಂ—ಸುಖಾನುಭವಸಾಧನವಾದ, enjoyable.

ಸಜಿತ್ವಾನಂ—ಧನೇನ ಹಿ ಶೂರಾನ್ ಭೈತ್ಯಾನ್ ಸಂಪಾದ್ಯ ಶತ್ರುವೋ ಜೀಯಂತೇ ಎಂದರೆ ಧನ-
 ಸಹಾಯದಿಂದ ವೀರಯೋಧರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ-
 ಮಾಡಿರುವರು.

ರಯಿಂ—ಧನ. ಧನವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸುಖಸಾಧನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ದ್ರವ್ಯ, ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳು, ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳು, ಗೋವು ಮುಂತಾದ ಪಶುಗಳು, ಗೃಹಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಾನಸಿಮ್—ವನಪಣ ಸಂಭಕ್ತ, ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಾನಸಿ (ಧರ್ಣಿಸಿ) ವರ್ಣಿಸಿ ಹರ್ಣಿಸಿ ತಣ್ಣಿಲಾಂಕುಶ ಚೆನ್ನಾಲೇಲ್ವಲ ಹೆಲ್ವಲ ಧಿಷ್ಟಲಶಲ್ಯಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಈಗ ಕಾಮಾದೀ ಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಧರ್ಣಿಸಿ' ಎಂಬುದು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ದಶಪಾದೀ ಪಾಠವನ್ನ ನುಸರಿಸಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಣಿಸಿಯು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ರಯಿಂ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಜಿತ್ವಾನಮ್—ಸಮಾನಾನ್ ಅರೀನ್ ಜೇತುಂಶೀಲಮಸ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿಕ್ವೇತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ವತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗನು. ಉಪಪದ ಸಮಾಸ ಸಮಾನ ಜಿತ್ವನ್ ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನೈಛತ್ಯದರ್ಕೇಷು. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶಬರುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವರ್ಷಿಷ್ಯಮ್—ಅತಿಶಾಯಿನೇತಮಬಿಷ್ಣುನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರಸ್ಥಿರೋರು ಬಹುಲಗುರುವೃದ್ಧತ್ವಪ್ರದೀರ್ಭವ್ಯ ನ್ನಾರಕಾಣಾಂ ಪ್ರಸ್ಥಸ್ಥ ವರ್ಬಂಹಿ ಗರ್ವರ್ಷಿತ್ರೇತ್ಯಾಘಿ ಬೃಂದಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಇಷ್ಯನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾದಾಪ್ಯದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಷ್ ಆದೇಶ, ನಿತಸ್ವಿ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ಊತಯೇ-ಊತಿಯೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಭರ—ಹೃ ಇೌ ಹರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೨-ವಾ-೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಕಾರ ಬಂದರೆ ಭರ ಎಂದಾಗುವುದು. ತೇಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮೦) ಗತ್ಯಸಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದರೂ ಅಜ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಿತಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿ ಯೇನ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ನಿ ವೃತ್ರಾ ರುಣಧಾಮಹೈ ||
ತ್ವೋತಾಸೋ ನ್ಯರ್ವತಾ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿ | ಯೇನ | ಮುಷ್ಟಿ | ಹತ್ಯಯಾ | ನಿ | ವೃತ್ರಾ | ರುಣಧಾಮಹೈ ||
ತ್ವಾ | ಲೂತಾಸಃ | ನಿ | ಅರ್ವತಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇನ ಧನೇನ ಸಂಪಾದಿತಾನಾಂ ಭಟಾನಾಂ ನಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ನಿತರಾಂ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರೇಣ ವೃ-
ತ್ರಾ ಶತ್ರುನ್ನಿ ರುಣಾಧಾಮಹೈ ನಿರುದ್ಧಾ ನೈರನಾಮ ತಾದೃಶಂ ಧನಮಾಹರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವೋತಾಸಸ್ತಯಾ
ರಕ್ಷಿತಾ ವಯಮರ್ವತಾಸ್ಮದೀಯೇನಾಶ್ವೇನ ನಿ ರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯನುಷಂಗಃ | ಪದಾತಿಯುದ್ಧೇನಾಶ್ವ-
ಯುದ್ಧೇನ ಚ ಶತ್ರುನ್ನಿನಾಶಯಾನೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ | ಹನಸ್ತ ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೮ | ಇತಿಸು-
ಬಂತಲುಪದೇ ಕೃಪ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ || ಪಾ. ೬-೨-೧೯೯ | ಇತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣೇನ ತ್ರಿಚಿಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಕಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಾಭಿಧಾನಾತ್ | ಪಾ. ೬-೨-೧೯೯-೧ | ಅಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿ | ಅಖ್ಯಾತಸಂಬಂಧಸ್ಯಾಪಿ
ನೇರುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ವೇತಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ವೃತ್ರಾ | ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೧-೭೦
ಇತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ನಲೋಪಃ | ರುಣಧಾಮಹೈ | ಅರ್ಹಸಂಯೋಗೇನ ಸಿತ್ತಾತ್ | ಪಾ. ೩-೪-೯೨ .
ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೧೧ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ಸಿತ್ತಾದೇವ ಚಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಾನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇನ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ವಮ ಏವೋದಾತ್ತತ್ವಂ ತಿಷ್ಯತೇ | ನನು ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ |
ನ | ದ್ವೇ ಹೃತ್ರ ತಿಜ್ಜಿಭಕ್ತೀ | ನಿವಿಡಯಾ ಮುಷ್ಠ್ಯಾ ನಿರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯತ್ರ ಶ್ರುತ್ಯೇಕಾ | ಅರ್ವತಾ |
ನಿರುಣಧಾಮಹಾ ಇತ್ಯತ್ರಾನುಷಕ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ | ತಯೋಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಶ್ಚ ಕಾರೋ ಲುಪ್ಯತೇ |
ತೇನ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ | ಪಾ. ೮-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮೇಯಂ ತಿಜ್ಜಿಭಕ್ತೀರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ |
ಯಥಾ ನಾತ್ಮನಾ ತೈಸ್ಯತಿ ನಾನ್ಯಸ್ಮೈ ದದಾತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೪.೩ | ಇತ್ಯತ್ರ ಹಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಸ್ಯ
ಚಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯತೀತಿ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜಿಭಕ್ತೀರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ ದದಾತೀತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ತು ನಿಹ-
ನ್ಯತ ಏನ | ನನು ತತ್ರ ದ್ವೇ ತಿಜ್ಜಿಭಕ್ತೀ ಶ್ರೂಯೇತೇ | ಇಹ ಪುನರೇಕೈವ ಶ್ರುತಾ | ಸೈವೋತ್ತರ-
ತ್ರಾನುಷಜ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಭಾವಾತ್ಪ್ರಥಮಿಯಂ ಪ್ರಥಮಾ | ನ | ಅನುಷಂಗ-

ಲಬ್ಧ್ವಿತ್ತೀಯಾಸೇಕ್ಷಮಸಿ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಮುಪಜೀವ್ಯ ನಿಘಾತನಿಷೇಧದರ್ಶನಾತ್ | ಪುರೋಡಾಶಂ ಚಾಧಿ-
ಶ್ರಯತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಚ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೩ | ಪ್ರೋಕ್ಷಣೀಶ್ವಾಸಾದಯತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಚ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೪ |
ಇತ್ಯತ್ರ ಹ್ಯಧಿಶ್ರಯತ್ಯಾಸಾದಯತೀತ್ಯಾಖ್ಯಾತಯೋಃ ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯೈಶ್ಚಯಶ್ರುತಯೋರುತ್ತರವಾಕ್ಯ-
ದ್ವಯೇನುಪಗಮಪೇಕ್ಷೈವ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಸ್ವೀಕಾರೇಣ ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ
ನಿಘಾತನಿಷೇಧೋ ದೃಷ್ಟ ಇತಿ | ತ್ವಯೋತಾ ರಕ್ಷಿತಾಸ್ತೋತಾಸಃ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ |
ಸಾ. ೭-೨-೯೮ | ಇತಿ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶೇ ದಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅವತೇರ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಮಿಡ-
ಭಾವಶ್ಚ | ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವ್ಯವಿಮನಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೨೦ | ಇತ್ಯೂಟ್ | ಏತೈಃ ಧತ್ಯೂಟ್ಸು |
ಸಾ. ೬-೧-೫೯ | ಇತಿ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತ್ವತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ. ೬-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತ ಓಕಾರಃ |
ಅರ್ವತಾ | ಅರ್ವತಿ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ವಾ | ಅರ್ವ ಗತೌ | ಅನೈಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ವನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ನೇಡ್ವತಿ ಕೃತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೮ | ಇತಿರೀಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಲೋಪೋ ವೈರ್ವಲಿ | ಸಾ. ೬-೧-೬೬ | ಇತಿ
ವಕಾರಲೋಪಃ | ಅರ್ವಣಿಸ್ತ್ರಸಾವನೇಶಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨೭ | ಇತಿ ತಕಾರಃ | ವನಿಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದ್ಧಾತು-
ಸ್ತುರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇನ—ಯಾವ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯುದ್ಧಭಟರ | ನಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ—
ವಿಶೇಷವಾದ ಮುಷ್ಟಿ ಪ್ರಹಾರದಿಂದ | ನೃತ್ಯಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ನಿ ರುಣಿಧಾಮಹೈ—(ಮುಂದೆನುಗ್ಗಿ ಬರದಂತೆ)
ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆವೋ | ತ್ವೋತಾಸಃ—ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ) ರಕ್ಷಿತರಾದ ನಾವು | ಅರ್ವತಾ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದಲೂ
ನಿ (ರುಣಿಧಾಮಹೈ)—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆದುನಿಲ್ಲಿಸುವೆವೋ (ಅಂತಹ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಕೊಡುವ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಯುದ್ಧಭಟರ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರ
ಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಭಟರು ಕೈ ಕೈ ಕಲೆತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ
ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗಿ ಬರದಂತೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ನಮಗೆ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು
ಇದ್ದೇ ಇದೆ.

English Translation.

By which we repel our enemies crushing them down with our fists or
with our horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯೇನ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ಪದ
ಗಳೊಡನೆ ಅನ್ವಯನಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧನಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಯೇನ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಧನಸಹಾಯದಾದ ಲಬ್ಧರಾದ ಭಟರ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಭಟರು ಕೈ ಕೈ ಕಲೆತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು ಸ್ವಭಾವವಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ಎಂದರೆ ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದೂ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ರಮಗಳಿಂದಲೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಯದಂತೆ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯ ದಿಂದ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ—ಹನಸ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಉಪಸರ್ಗಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪ ಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಹತ್+ಯ, ಮುಷ್ಪಾ ಹನನಂ, ಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಪ್ರಕರಣೇತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಕುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೧೯೯-ವಾ. ೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ನಿ—ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ತಿಜಂತದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಆದರೂ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಾ—ವೃತ್ತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಿ ಬರುವುದು. ಶೇಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ನೆಪುಂಸಕಸ್ಯಝುಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೨) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝುಲಂತವಾದ ಅಥವಾ ಅಜಂತವಾದ ನೆಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನುಮಾಗಮದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನೆಲೋಪಸಂಪ್ರಾತಿಪದಿ ಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದು.

ರುಣಧಾಮಹೈ—ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಲೋಹ ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ ಬಂದರೆ, ರುಧ್+ಮಹಿ ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಇಗೆ ಏಕಾರ, ಏತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಲೋಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮವುರುಷದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಐ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಐ—ಆದೇಶವು ಏಗೆ ಬರು ವುದು, ಮಹೈ ಎಂದಾಗುವುದು. ರುಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಶ್ಚಮ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ರುನಧ್+ಮಹೈ ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಲೋಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮವುರುಷಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಅದು ಪಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದು, ರುನಧ್+ಅಮಹೈ ಈಗ ಶ್ಚಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಶ್ಚಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಮ ಧಾತು ಇವು ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪವು, ಅಮಹೈ ಎಂಬ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ಜುತಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಜುತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪದದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪೧) ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ ನುನ್ಯನಾಯೇಽಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಅಮಹೈ ಎಂಬುದು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಸ್ಥಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶ್ವನ್ನಿನ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ರುಣಧಾನುಹೈ ಎಂಬುದು ತಿಜಂತವಾದ್ದರಿಂದ ತಿಜಂತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಿಜಂತ ಪದಗಳಿರುವುವು. ಯೇನ ನಿಮುಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ ವೃತ್ತಾ ನಿರುಣಧಾನುಹೈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದು ಒಂದು, ತೋತಾಸಃ ಅರ್ವತಾ ನಿರುಣಧಾನುಹೈ ಎಂದು ಅನುಷತ್ತವಾದುದು ಮತ್ತೊಂದು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಮುಚ್ಚಯ ವನ್ನು ಹೇಳುವ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಲೋಪೇವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಲೋಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಯೋಗ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾಕ್ಷಕ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—ನಾತ್ಮನಾ ತೈಷ್ಯತಿ ನಾನ್ಯಸ್ಯೈ ದದಾತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೪-೩) ಇಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದ ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ತೈಷ್ಯತಿ' ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದದಾತಿ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ತಿಜಂತವಾದರೋ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೈಷ್ಯತಿ, ದದಾತಿ, ಎಂದು ಎರಡು ತಿಜಂತಪದಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಾದರೋ ರುಣಧಾನುಹೈ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಒಂದೇ ಇರುವುದು. ಇದೇ ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಎರಡನೆಯದಾದ ತಿಜಂತವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ತಿಜಂತವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಥಮ ತಿಜಂತವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಚೆನಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಲು ಉಪಾತ್ತವಾದ ತಿಜಂತ ದ್ವಯವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ, ಒಂದು ತಿಜಂತ ಶ್ರುತವಾಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೇ ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ (ಅನುಷತ್ತ) ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡ ತಿಜಂತವನ್ನೇಕ್ಷಿಸಿ ಉಪಾತ್ತವಾದ ತಿಜಂತವು ಪ್ರಥಮವಾಗುವುದರಿಂದ, ಚನಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬಂದೇಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪುರೋಡಾಶಂಚಾಧಿತ್ರಯತ್ಯಾ ಜ್ಯಂಚಿ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೩-೪) ಪ್ರೋಕ್ಷಣೇಶ್ವಾಸಾದಯತ್ಯಾ ಜ್ಯಂಚಿ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೯-೪) ಎಂಬೀ ಎರಡು ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿತ್ರಯತಿ, ಆಸಾದಯತಿ, ಎಂಬ ತಿಜಂತಗಳು ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಿಗೇ ಅಜ್ಯಂಚಿ ಎಂಬ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಆದರೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡ ತಿಜಂತವನ್ನೇಕ್ಷಿಸಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ತಿಜಂತವು ಪ್ರಥಮವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಚೆನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತನಿಷೇಧವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಕ್ಷಿಕಾನುದಾತ್ತನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ವಯೋ ಊತಾಃ ತೋತಾಸಃ (ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು) ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳ ಸುಬ್ಬಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಸ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್ + ಊತ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಮು ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು ತ್ವದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪವಿರುವುದು. ಊತಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾ ಗಮನವೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ವರತ್ವರಸ್ಯವ್ಯವಿನುನಾಮುಷಧಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಉತ್ ಬರುವುದು. ತ್ವ+ಉತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏತೈಧತ್ಯೂತ್ ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೯) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಏಕಾರಾದಿಯಾದ ಏತಿ ಏಧತಿ ಧಾತುಗಳೂ ಉತ್ ಎಂಬುದೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೈತೀಯಾಕರ್ನುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ತ್ವ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ತ್ವ+ಉತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಧ್ವಂಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಓಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅರ್ವತಾ—ಅರ್ವ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭೋಃಪಿಡ್ವಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨.೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ನೇಡ್ವತಿಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಡಾಗವ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ವ್+ವನ್ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ವಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅರ್+ವನ್ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೈತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅರ್ವಣಸ್ತಸಾವನೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದರೆ ನಜ್ಞಾನ ಮುಂದಿಲ್ಲದ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತೈ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಅರ್ವತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನಿವು ಪಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮೊದಲಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ತ್ವೋತಾಸ ಆ ವಯಂ ವಜ್ರಂ ಘನಾ ದದೀಮಹಿ |
ಜಯೇಮು ಸಂ ಯುಧಿ ಸ್ಪೃಧಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ತ್ವಾಃ ಲೋತಾಸಃ | ಆ | ವಯಂ | ವಜ್ರಂ | ಘನಾ | ದದೀಮಹಿ ||
ಜಯೇಮು | ಸಂ | ಯುಧಿ | ಸ್ಪೃಧಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೋತಾಸಸ್ತ್ವಯೋ ಪಾಲಿತಾ ವಯಂ ಘನಾ ಘನಂ ಶತ್ರುಪ್ರಹರಣಾಯಾತ್ಯಂತಃ
 ದೃಢಂ ವಜ್ರಮಾಯುಧಮಾ ದದೀಮಹಿ | ಸ್ವೀಕುರ್ಮಃ | ತೇನ ಚ ವಜ್ರೇಣ ಯುಧಿ ಯುದ್ಧೇ ಸ್ಪೃಧಃ
 ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಾಂ ಚೈತ್ರೋನ್ಮಂ ಜಯೇಮ || ತೋತಾಸಃ | ಉಕ್ತಂ | ವಜ್ರಂ | ವಜ್ರ ವ್ರಜ ಗತಾ |
 ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರಸ್ತ್ರೈಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಃ | ಘನಾ | ಘನಃ ಕಾಠಿನ್ಯಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥ
 ಅದಿತ್ವಾದಿಚ್ಛಾ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೭ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ದದೀಮಹಿ
 ಡುದಾಇ ದಾನೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಕ್ರಿಯಾಫಲಸ್ಯ ಕರ್ತೃಗಾಮಿತ್ವಾತ್ಸ್ಮರಿತಇತಃ |
 ಸಾ. ೧-೩-೭೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದೋತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಂ ಮಹಿಜ್ | ಜುಹೋತ್ಯಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪಃ ಶ್ಲಃ
 ಸಾ. ೨-೪-೭೫ | ಶ್ಲಾ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦ ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೭-೨-೭೯ |
 ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಶ್ಲಾಭೈಸ್ತಯೋರಾತಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಜಯೇಮ | ಶಪಃ
 ಪಿತ್ವಾದಿನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭಂದಸಿ ಪರೇಽಪಿ |
 ಸಾ. ೧-೪-೭೦ | ಇತಿ ಸಮಃ ಪರಃ ಪ್ರಯೋಗಃ | ಯುಧಿ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ | ಸಂಪದಾದಿತ್ಯಾ-
 ದ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾ. ೩-೩-೧೦೪-೯ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಪರ್ಧಂತ ಇತಿ
 ಸ್ಪೃಧಃ | ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ | ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾ. ೩-೨-೭೬ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ರೇಘಸ್ಯ
 ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೃಕಾರಃ | ಅಕಾರಲೋಪಶ್ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೋತಾಸಃ—ನಿನ್ನಿಂದ ಪಾಲಿತರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು |
 ಘನಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಅತ್ಯಂತ ದೃಢವಾದ | ವಜ್ರಂ—ಆಯುಧವನ್ನು | ಅ ದದೀಮಹಿ
 —ಸ್ವೀಕರಿಸುವೆವು | (ಆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) ಯುಧಿ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಸ್ಪೃಧಃ—ನಮ್ಮೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವ
 ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಂ ಜಯೇಮ—ಜಯಿಸುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾದ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹು ದೃಢವಾದ
 ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವೆವು.

English Translation.

Protected by you, O Indra, we possess a ponderous weapon (thunderbolt)
 wherewith we may entirely conquer our enemies in a battle.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಅತಿ ಕಠಿಣವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರಾದ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವು. ಅಥವಾ ವಜ್ರಂ ಆ ದದೀಮಹಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂ ಜಯೇಮು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವೆವು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು.

ಘನಾ—ಘನಂ ಎಂದರೆ ಕಠಿಣವಾದ, ಬಹುಭಾರವಾದ Hard, firm ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೋತಾಸಃ—ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರವೃಜಗತೌ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ವಜ್ರಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬ ನಿಪಾತನಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.

ಘನಾ—ಘನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರಿನ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಘನಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಸಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಚಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಘನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್‌ಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ.

ದದೀಮಹಿ—ಡುಡಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವಿಧಿನ್ ಮಂತ್ರೇಣಾಮಂತ್ರೇಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರತ್ಯಪ್ರಾರ್ಥನೇಷುಲಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್‌ಬರುವುದು. ಲಿಜ್ಜ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಖಲೇಕವೋತಾಯುಗಸತ್ವತನ್ತಿ ಪಾರಿವಾಳಗಳು ಹೊಲಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನುಗ್ಗುವುವು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಶಿಪ್‌ತಸ್‌ಝುಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹದಿ ನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾದರೆ ದಾಜ್ ಧಾತುವು ಜಾತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಜಾತಃಕರ್ತ್ರಭಿ ಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತೇತ್ಯನಾದ ಧಾತು ಇಕಾರೇತ್ಯಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ತೇಜಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೦೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಆತ್ಮನೇ ಪದಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾದರೆ, ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಅಸ್ಮದ್ಯುತ್ಪಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೦೭) ತಿಜರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಉತ್ತಮಪುರುಷಾರ್ಥಗತಬಹುತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿ ದಾಗ ಬುಹುಷು ಬಹುವಚನಂ ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪೨೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹು ವಚನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ದಾ+ಮಹಿ ಕರ್ಮಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕರ್ತ್ರಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಶಪ್ ವಿಕಣ ಬಂದರೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಶ್ಚ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ಬಂದರೆ ಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ದಾದಾ+ಮಹಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ದದಾ+ಮಹಿ, ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಆತ್ಮನೇಕಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್ಜಿಗೆ ಸೀಯುಟ್ (ಸೀಯ್) ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟ್ ಬಂದರೆ ದದಾ+ಸೀಯ್+ಮಹಿ. ಈಗ ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದದಾ+ಈಯ್ ಮಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋಪೋರ್ದಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ವಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ದದಾ+ಈಮಹಿ ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ ಆಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭೇ ಆಭ್ಯಸ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಆಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ದದೀಮಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಪದದ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಜಯೇಮು—ಜಿಜಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪರಸ್ಥೈಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ, ಜಿ+ಮಸ ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಜಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏ ಆದೇಶ. ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಜಯ+ಮ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಥೈಪದೇನೂದಾತ್ತೋಜಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ. ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೭-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪೋಪೋರ್ದಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಜಯ+ಇಮು ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ- ಜಯೇಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ತು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮು ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಏಕಾರವು ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಏಮು ಎಂಬ ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತ. ಜಕಾರ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದಿರುವ ಏ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ವಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮು ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯ. ಆದರೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತ ಪರಸ್ಯ ಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರವಾಗುವುದು.

ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆದರೂ ಭಂದಸಿ ಪರೇಕ್ಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯುಧಿ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಕಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ಪಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನವು ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸ್ವೃಧಃ—ಸ್ವೃಧಂತೇ ಇತಿ ಸ್ವೃಧಃ, ಸ್ವೃಧಸಂಘರ್ಷೇ ಧಾತು, ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಋಕಾರವೂ ಸ್ವ ಎಂಬ ಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವೃಧಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಯಂ ಶೂರೇಭಿರಸ್ತೃಭಿರಿಂದ್ರ ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ವಯಂ ||

ಸಾಸಹ್ಯಾಮ ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಯಂ | ಶೂರೇಭಿಃ | ಅಸ್ತೃಃ ಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ವಯಂ ||

ಸಾಸಹ್ಯಾಮ | ಪೃತನ್ಯತಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಶೂರೇಭಿಃ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತೈರಸ್ತೃಭಿರಾಯುಧಾನಾಂ ಪ್ರೇಕ್ಷೇ-
ಸ್ತೃಭಿರ್ಭಟ್ಟಿಃ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತಾದೃಶಾ ಭಟಸಹಿತಾ ವಯಂ ಯುಜಾ
ಸಹಾಯಭೂತೇನ ತ್ವಯಾ ಪೃತನ್ಯತಃ ಸೇನಾಮಿಚ್ಛತಃ ಶತ್ರುನ್ನಾಸಹ್ಯಾಮ | ಅತಿಶಯೇನಾಭಿಭವೇಮ ||
ಶೂರೇಭಿಃ | ಶು ಶ್ರು ಗತಾ | ಕೃನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಉ. ೨-೨೫ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ |
ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೈಸೋ ನಿಷಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಬಹುವಚನೇ
ಝಲೈದಿತ್ಯೇವಂ | ಸಹಯೋಗೇ ತೃತೀಯಾಬಲಾದ್ವಯಮಿತ್ಯಸ್ತತ್ಪದಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರಾಚ್ಚ | ವಯಂ
ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹೀತಿ ಗಮ್ಯಂ | ವಿನಾಪಿ ಸಹಶಬ್ದೇನ ವೃದ್ಧೋ ಯೂನಾ | ಪಾ. ೧-೨-೬೫ | ಇತಿ
ನಿಸಾತನಾದಿತಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ | ಪಾ. ೨-೩-೧೯ | ಅಸ್ತೃಭಿಃ | ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರೇಕ್ಷೇಪಣಶೀಲೈಃ | ತದ್ಧರ್ಮಭಿಸ್ತತ್ಸಾ-
ಧುಕಾರಿಭಿರ್ವಾ | ಅಸು ಪ್ರೇಪಣೇ | ತೃನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೩೫ | ಇತಿ ತಾಚ್ಛೀಲಾಭಾದಿಷು ತೃನ್ | ನಿತ್ವಾ-

ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೪೫ | ಇತಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನಾದಯಂ ಸಕ್ಷ ಇಡಭಾವಃ |
 ತ್ವಯಾ | ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ | ಉ. ೧-೧೩೮ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಭಾವಃ | ಯುಷ್ಯದಃ ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ತೈತೀಯೈಕವಚನಂ ಟಾ | ಸಾ. ೪-೧-೨ | ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ |
 ಸಾ. ೭-೨-೯೭ | ಇತಿ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಗುಣೇ | ಸಾ. ೬-೧-೯೭ | ಇತಿ ಪರ-
 ರೂಪತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯುಜಾ | ಅಂಚುಯುಜಿಕ್ರುಂಚಾಂ
 ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೫೯ | ಇತಿ ಕ್ವಿನ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾಸಹ್ಯಾಮು | ಭೃಶಂ
 ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಹೇಮಹಿ | ಪಹ ಮರ್ಷಣೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ
 ಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿಹಾರೇ ಯಜ್ | ಸಾ. ೩-೧-೨೨ | ಯಜೋಽಪಿ ಚ | ಸಾ. ೨-೪-೭೪ | ಇತಿ ಲುಕ್
 ಸನ್ಯಜೋಃ | ಸಾ. ೬-೧-೯ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಸಾ. ೭-೪-೬೦ | ದೀರ್ಘೋಽಕಿತ್ಸಃ |
 ಸಾ. ೭-೪-೮೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಮದಾದಿವಚ್ಛೇ
 ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮಿತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೋತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಂ ಮಸ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಅದಾದಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಪುಕ್ |
 ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ | ಸಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತ್ಯಂತ್ಯಸಕಾರಲೋಪಃ | ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋ
 ಜಾಚ್ಛ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೩ | ಇತಿ ಯಾಸುಟ್ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ
 ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾದ್ಯಾಸುಟ್ ಏವೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಶಿಷ್ಟತೇ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ |
 ಪೃತನ್ಯತಃ | ಯೋದ್ಧಂ ಪೃತನಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಃ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚಿತಿ ಕೃಚ್ | ಸನಾದ್ಯಂತಾ
 ಧಾತವಃ | ಸಾ. ೩-೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸುವೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ | ಸಾ |
 ೨-೪-೭೧ | ಇತಿ ಸುವೋ ಲುಕ್ | ಕೃಚಿ ಚ | ಸಾ. ೭-೪-೩೩ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಕನ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯರ್ಚಿ
 ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೪-೩೯ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪೃತನ್ಯಧಾತುಶ್ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಉಪರಿ
 ಲಟಃ ಶತ್ರಾದೇಶಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣೋ-
 ದಾತ್ತೇನ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಪೃತನ್ಯಚ್ಛಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶಸಃ ಸುಪ್ತ-
 ರೇಣಾನುದಾತ್ತಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ | ಸಾ. ೬-೧-೧೭೩ |
 ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—ನಾವು | ಶೂರೇಭಿಃ—ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತರಾದ | ಅಸ್ತೃಭಿಃ—ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಹೊಡೆ
 ದಾಡುವ ಯುದ್ಧಭಟರಿಂದ (ಸಹಿತರಾಗಿರುವವು) | ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಯಂ—ನಾವು ||
 ಯುಜಾ—ನಮಗೆ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ | ತ್ವಯಾ—ನಿನ್ನಿಂದ ಕೂಡಿ | ಪೃತನ್ಯತಃ—ಸೇನಾಯುಕ್ತರಾದ
 ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಾಸಹ್ಯಾಮು—ಗೆಲ್ಲುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ ಆಯುಧಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ಮತ್ತು ಶೂರರಾದ ಯುದ್ಧಭಟರೆ
 ಸಹಾಯವೂ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ಸೇನಾಸಹಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು
 ಜಯಿಸುವೆವು.

English Translation

With the help of the brave missile throwing heroes and with you as our comrade we will overcome our assailants.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತ್ರಾಭಿಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಶೀಲೈಃ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಎಸೆಯುವವರು.

ಸಾಸಹ್ಯಾಮ್—ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಜಯಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳುಂಟಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಗೆಲ್ಲುವೆವು. ಭಂದಸ್ತಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಹಾರವು ಸಂಹಿತಾವಾರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಪೃತನ್ಯತಃ—ಪೃತನಾ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯು. ಪೃತನಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಸೇನೆಯಿಂದ ಸಹಿತರಾದ (ಶತ್ರುಗಳು) ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶೂರೇಭಿಃ—ಶುಶ್ರುಗತೌ ಧಾತು. ಶುಸಿ ಚಿ ಮೀನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ (ಬು. ಸೂ. ೨-೧೦೩) ಶುಗತೌ ಷಿಞ್ ಬಂಧನೇ, ಚಿಞ್‌ಚಯನೇ, ಡುಮಿಞ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಬಂದರೆ ಶು+ರ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಶೂರ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು-ಶೂರ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅತೋಭಿಸಣಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ರ್ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪದದಲ್ಲಿ ದ್ವರೆ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎತ್ತ ಬಂದರೆ ರುತ್ವವಿವರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಶೂರೇಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಹಯುಕ್ತೇ ಅಪ್ರಧಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೯) ಸಹ (ಒಂದಿಗೆ) ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಧಾನೀಭೂತ ಅರ್ಥಪ್ರತೀಪಾದಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೂರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಯಾವುವೂ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವೃದ್ಧೋಯೂನಾ ತಲ್ಲಕ್ಷಣಶ್ಚೇದೇವ ವಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೬೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೂನಾ ಎಂದು ಸಹ ಯೋಗೇ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ನ್ಯಾಜಾರ್ಯರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅವುಗಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹಯುಕ್ತೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಸಹಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಬಲದಿಂದಲೂ, ವಯಂ ಎಂಬ ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದ ಸಮಾಭಿ

ವ್ಯಾಹಾರದಿಂದಲೂ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹಿ, ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಗಮ್ಯವಾಗುವುದು 'ವಯಂ ಶೂರೇಭಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ 'ವಯಂ ಶೂರೇಭಿಃ ಸಂಯುಜ್ಯೇಮಹಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದು.

ಅಸ್ತೃಭಿಃ— 'ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ತೃನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೇಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅಸ್ತೃನ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಭಿಸ್ತೃತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ನಲೋಪಾದಿಗಳು ಬಂದು ಅಸ್ತೃಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣವೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು, ಶಾಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣವೇ ಧರ್ಮವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರು (ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಶೀಲೈಃ ತದ್ಧರ್ಮಿಭಿಃ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಭಿರ್ನಾ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು) ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೫) ರಥಾ, ನಶ್, ತೃಪ್, ಮ್ರಿಹ್, ಮುಹ್, ಷ್ಲುಹ್' ಷ್ಲಿಹ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಹ್ ಆಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಷ್ಲಿಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ವೃತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ರಥಾದಿಯು ಮುಗಿಯುವುದು. ನಂತರ 'ಶಮು ಉಪಶಮೇ' ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಶಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು. ನಂತರ ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುಧಾತುವು ರಥಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ, ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃಪ್ರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತೃನ್ ತೃಚ್ ಶಂಸಿಕ್ಷದಾದಿಭ್ಯಸ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚಾನಿಹಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೧) ಸಂಜ್ಞೆತೋರುವಾಗ ಶಂಸು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕ್ಷದಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ತೃನ್ ತೃಚ್‌ಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಂಸುಸ್ತುತಾ ಧಾತು, ಕ್ಷದ ಶಕಲೀಕರಣೇ ಭಕ್ಷಣೇಚ ಇದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಟ್ಟಾದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛೇಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ತಚ್ಛೇಲಾದ್ಯರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ನಿಯಮೇನ ಆವೇಕ್ಷಿತವಾದರೆ ಇಡಭಾವವು ಛಾಂದಸ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅಂದರೆ 'ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡ್ವಿಧಿಯೂ ಛಾಂದಸಿನಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾವ.

ತ್ವಯಾ—ಯುಷ್ಮಸಿಭ್ಯಾಂಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರ ಧಾತು. ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಸ್ವಾಜಸಮೌಟ್ ಭಿಷ್ವಾಭ್ಯಾಂಭ್ಯಸ್ ಜೀಭ್ಯಾಂಭ್ಯಸ್ ಜಿಸಿಭ್ಯಾಂಭ್ಯಸ್ ಜಿಸೋಸಾಮ್ ಜ್ಯೋಸ್ಸಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೭) ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮತ್ಸ್ಮಚ್ಚಬ್ಬಗಳ ಮಸಂಕುತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಅ ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದಾಂತವಲ್ಲದ ಅಪ್ರಸ್ತಾಕಾರವ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣ (ಅ ಎ ಓ) ಗಳಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ತ್ವದ್+ಅ. ಈ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ

ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೬) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯುಜಾ--ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್ಸೌಗ್ಧಿಗುಷ್ಟಿಗಂಜ್ಞಯುಜಿಕ್ರುಂಜ್ಞಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೌವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸಾಸಹ್ಯಮು--ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಹಿಸುವೆವು, ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಹಿಸುವೆವು ಎಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥ. ಸಹನುರ್ವಣೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಲ ಹಲಾದೇಶಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿಹಾರೇಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಅಥವಾ ಭೃಶಾರ್ಥದ್ವ್ಯೋತಿತವಾಗುವಾಗ ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬರುವುದು. ಯಜೋಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ = ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸನ್ಯಜೋಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಮತ್ತು ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮೊದಲನೇ ಏಕಾಚ್ಯಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಅಜಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯನಾದ ಏಕಾಚ್ಯಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಸಹ್ ಸಹ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಸಹ್ ಎಂಬುದರ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸಹ್ ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಕಿತ್ತಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಸಾಸಹ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಲಿಜ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಕ-ರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಅದಾದಿವಚ್ಛದ್ವೈಷ್ಯವ್ಯಂ ಯಜ್ಜಿಗಂತವು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿಯೂ ಅದಾದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯುಜ್ ಲುಗಂತದ ಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಬಹುವಚನ ಮನ್ ಬರುವುದು ಕರ್ರಿಶತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶತ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಯಂಜಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಜಾತ್ತಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ತಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋಜಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಡಾಗಮ. ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ಟಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾಸಹ್ಯಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ಟಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೃತನೈತಃ--ಯೋದ್ಧುಂ ಸೃತನಾಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತನುಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಸುಪಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೃತನಾಮ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ಕೃಚ್ ಬರುವುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಆಮ್ ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಪೃತನಾ+ಯ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯರ್ಚಿಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೯) ಕೃಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕವಿ, ಅಧ್ವರ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೃತನ್ಯ. ಇದು ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪೃತನ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಟಿನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಲಟ್ಟಿತ್ಯಶಾನಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಶಪ್ಪು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪೃತನ್ಯ+ಅ+ಆತ್ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೃತನ್ಯತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದು ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಅನ್ನೋದಾತ್ತಾದುತ್ತರ-ಪದಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮನಿತ್ಯಸಮಾಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹಾ ಇಂದ್ರಃ ಪರಶ್ಚ ನು ಮಹಿತ್ವಮಸ್ತು ವಜ್ರಿಣೇ |

ದ್ಯೌರ್ನ ಪ್ರಥಿನಾ ಶವಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹಾನ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಪರಃ | ಚ | ನು | ಮಹಿತ್ವಂ | ಅಸ್ತು | ವಜ್ರಿಣೇ ||

ದ್ಯೌಃ | ನ | ಪ್ರಥಿನಾ | ಶವಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಶರೀರೇಣ ಪ್ರಾಥಃ ಪರಶ್ಚ ಗುಣೈರುತ್ಪನ್ನೋಽಪಿ | ನು ಕಿಂಚಿ
ವಜ್ರಿಣೇ ವಜ್ರಯುಕ್ತಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಮಹಿತ್ವಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ದ್ವಿವಿಧಮಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವದಾಸ್ತು |
ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಮೇತತ್ | ಕಿಂಚಿ | ದ್ಯೌರ್ನ ದ್ಯುಲೋಕ ಇವ ಶವೋ ಬಲ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸೇನಾರೂಪಂ ಪ್ರಥಿನಾ ಪ್ರಥಿಮ್ನಾ ಪೃಥುತ್ವೇನ ಯುಜ್ಯತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯಥಾ ದ್ಯುಲೋಕಃ
ಪ್ರಭೂತ ಏವಮಸ್ಯ ಸೇನಾ ಪ್ರಭೂತಾ | ನುಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಸು ನು ಮಕ್ಷಿಸ್ತಿತಿ ಪಠಿತ-
ಸ್ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ತಸ್ಯಾನ್ವಯಾಭಾವಾನಿಸ್ತಾತತ್ವೇನಾನೇಕಾರ್ಥತ್ವಸಂಭವಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೋಽತ್ರ
ಗೃಹೀತಃ | ನುಶಬ್ದೋ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿಸೇಧಾರ್ಥ ಏವ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ತು ಪ್ರತಿಸೇಧಾರ್ಥ ಉಪಮಾ-
ನಾರ್ಥಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಃ | ಯೇನ ಪದೇನಾನ್ವೀಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿಸೇಧಾರ್ಥ
ಉಪರಿಷ್ವಾತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ ಉಪಮಾರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಉದಾಹರತಿ | ಉಭಯಮನ್ವಧ್ಯಾಯಂ
ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತೇತಿ ಪ್ರತಿಸೇಧಾರ್ಥೀಯಃ ಪುರಸ್ತಾದುಪಾಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯೇತ್ರತಿಸೇಧತಿ |
ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಮಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೀಯ ಉಪರಿಷ್ವಾದುಪಾಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯೇನೋಪಮಿ-
ಮಿತೇ | ನಿ. ೧-೪ | ಇತಿ | ಅತ್ರೋಪಮೇಯವಾಚಿನೋ ದ್ಯುಶಬ್ದಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾದುಪಮಾರ್ಥಃ
ಸ್ವೀಕೃತಃ | ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಬಲನಾಮಸ್ತೋಜಃ ಸಾಜಃ ಶವ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಮಹಾನಿತಿ
ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ | ಸಾ. ೮-೩-೯ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ
ನಿತ್ಯಂ | ಸಾ. ೮-೩-೩ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಭೋಭಗೋಅಘೋಅಪೂರ್ವಸ್ಯ
ಯೋಽತಿ | ಸಾ. ೮-೧೨ | ಇತಿ ಯಕಾರಃ | ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೮-೩-೧೯ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ |
ಸಾ. ೮-೨-೧ | ಸ್ವರಸಂಧಿನಿ ಭವತಿ | ಮಹೇರಿನ್ | ಉ. ೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯೌಣಾದಿಕ ಇನ್ | ಮಹೇ-
ರ್ಭಾವೋ ಮಹಿತ್ವಂ | ತ್ವ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಜ್ರಿಣೇ | ಇಕಾರಃ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ದ್ಯೌಃ | ದ್ಯೋಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಗೋತೋ
ಣಿತ್ | ಸಾ. ೭-೧-೯೦ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಣಿತ್ತ್ವಾದಚೋ ಇತ್ಯತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೧೧೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿರಾಂತ-
ರತನ್ಯಾದುದಾತ್ತವ ಭವತಿ | ಪ್ರಥಿನಾ | ಪ್ರಥಿಮ್ನಾ | ಪೃಥೋರ್ಭಾವ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಪೃಥಾದಿಭ್ಯ
ಇಮನಿಜ್ಞಾ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೨ | ಇತಿಮನಿಜ್ಞ | ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೬೧ |
ಇತಿ ಋಕಾರಸ್ಯ ರಭಾವಃ | ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃಸು | ಸಾ. ೬-೪-೧೫೪ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಟೀಃ | ಸಾ.
೬-೪-೧೫೫ | ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರಥಿಮನ್ಯಬ್ದಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ತೃತೀಯೈಕವಚನೇ ಭತ್ವಾ-
ದಲ್ಲೋಪೋಽನಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೩೪ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಛಾಂದಸೋ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ಅನು-
ದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶವಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇ-
ತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಮಹಾನ್—ದೊಡ್ಡವನು | ಪರಶ್ಚ—ಗುಣಗಳಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು | ನು—
ಮತ್ತು | ವಜ್ರಿಣೇ—ವಜ್ರಯುಧಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಮಹಿತ್ವಂ—(ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ) ಗುಣಾಧಿಕ್ಯವು |
ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ (ಇರಲಿ) | (ಏಕಂದರೆ) ಶವಃ—ಇಂದ್ರನ (ಸೇನಾರೂಪವಾದ) ಬಲವು | ದ್ಯೌರ್ನ—ಸ್ವರ್ಗ
ಲೋಕದಂತೆ | ಪ್ರಥಿನಾ—ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು (ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು) ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರನು ಶರೀರದಲ್ಲಿ (ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ) ಮಾತ್ರವೇ ದೊಡ್ಡವನಲ್ಲ, ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಇಂತಹ ಗುಣಾಧಿಕೃತನು ವಜ್ರಾಯುಧೋಪೇತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಸಲ್ಲುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಸೇನಾರೂಪವಾದ ಬಲವು (ಆರ್ಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ ಎಂದರೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಂತೆ (ಆಕಾಶದಂತೆ) ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು.

English Translation

Great is Indra and Supreme. May greatness be ever for the wielder of the thunderbolt; May his strength (of the army) be ever vast as the heavens.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನು--ನುಶಬ್ದೋ ಯದ್ಯಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಸು ಪರಿತಸ್ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ತಸ್ಯಾನ್ವಯಾಭಾವಾನ್ನಿಪಾತತ್ವೇನಾ-
ನೇಕಾರ್ಥತ್ವಸಂಭವಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೋಽತ್ರ ಗೃಹೀತಃ--ಎಂದರೆ ನುಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರ (ಶೀಘ್ರ) ಮೊದಲಾದ
ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ
ವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಎಂದರೆ
ಮತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಮಹಿತ್ವಮಸ್ತು ವತ್ರಿಣೇ--ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳು ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನ
ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿ ಎಂದು ಕವಿಯು ಹೇಳಿರುವುದು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ
ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾಗಿರುವುದು.

ದ್ಯೌಃ--ದ್ಯೌಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು. ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ
ಕಾಣುವವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸಾರಿಸಿರುವುದೆಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವುದು.
ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಕವಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ)ದ
ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

ನ--ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ (ನ=ಇಲ್ಲ)
ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ತು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಉಪಮಾನಾರ್ಥಶ್ಲೇಷಿ ದ್ವಿವಿಧಃ--ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಮತ್ತು
ಉಪಮಾನಾರ್ಥ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ನ ಎಂದರೆ ಇವ, ದೌರ್ನ=ಆಕಾಶ
ದಂತೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ
ವುಂಟು. ಯೇನ ಸದೇನಾನ್ನೀಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ಉಪರಿಷ್ಠಾ-
ತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ ಉಪಮಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ
ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕನೆಂದೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದದ

ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಪದದ ಮುಂದೆ ನ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥವಾಚಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಉದಾಹರಣೆ—

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅನು ವ್ಯಚೋ ನ ಸಿಂಧವೋ ರಜಸೋ ಅಂತಮಾನತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧೪)

ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಸಿಂಧವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು.

ನ ಸ ಸಖಾ ಯೋ ನ ದದಾತಿ ಸಖ್ಯೇ ಸಚಾಭುವೇ ಸಚಮಾನಾಯ ಸಿತ್ವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೭-೪)

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಖಾ ಮತ್ತು ದದಾತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ನ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವು.

ಮಾ ವೋ ಮೃಗೋ ನ ಯವಸೇ ಜರಿತಾ ಭೂದಜೋಷ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೮-೫)

ವಾಶ್ರೇವ ವಿದ್ಯುನ್ಮಿಮಾತಿ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತಾ ಸಿಷಿಕ್ತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೮-೮)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮೃಗಃ ಮತ್ತು ವತ್ಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅನಂತರ (ಮುಂದೆ) ಇರುವುದರಿಂದ ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದು.

ಶವಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಕವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಓಷಃ ಪಾಜ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶವಃ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾನ್—ಈ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರ-ಅಟ್ಟ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣ ಇವುಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಆ ಅಟ್ಟ್ರನ ಹಿಂದಿರುವ ದಾಗಿಯೂ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿರುವದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಹಾ+ರು+ಇಂದ್ರ ಅತೋಃಟಿಸಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿರುವ ರು ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿಬರುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ, ಮಹಾ+ರು+ಇಂದ್ರ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಭೋ, ಭಗೋ ಅಘೋ, ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಅಶ್ವರ್ಣ ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯಾವೇಶ ಬರುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಹಾಯ್ ಇಂದ್ರಃ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವರ್ಣ ಪದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವುವದು ಎಂಬುದು

ರಿಂದಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮಹಾ ಇಂದ್ರಃ. ಈಗ ಅದ್ಗುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ, ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣಸಂಧಿಯು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವದು. ಅದರೂ ಪೂರ್ವತ್ಪಾದಿಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಸಪಾದಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ (ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯ ೧ ಪಾದ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ (ಮೂರು ಪಾದದಲ್ಲಿ) ತ್ರಿಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವು (ಶಾಸ್ತ್ರ) ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತ ವಾದ ಅದ್ಗುಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೋಪಶಾಸ್ತ್ರಕಲ್ಯಾಣ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಯಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವದು. ಅದಕಾರಣ ಸ್ವರಸಂಧಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೫೫೭) ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶೆಷ್ಯಭಾವಸ್ತುತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಹಿತ್ವಂ ಎಂದಾಗುವದು. ತ್ವ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವದು.

ವಜ್ರಿಣೇ—ವಜ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಜ್ರೀ ತಸ್ಮೈ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅತೇನಿಶನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯೋ ಶಬ್ದವು 'ಫಿಷಃ' (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ಯೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಗೋತೋಣಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಗೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವದು. ಇಲ್ಲಿ ಓತೋಣಿಧಿತಿವಾಚ್ಯಮ್ ಎಂದ್ಯ ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದು. ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಛಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಗೋತೋಣಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋತಃ ಎಂಬುದನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಓತಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಓತೋಣಿತ್ ಎಂನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ದ್ಯೋಶಬ್ದವು ಓಕಾರಾಂತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಸುವು ಛಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವದು ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತ್ತು ಛಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನೇಂದ್ರರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಅನೇಕವಾದ ಅದೇಶಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೆ ಸ್ಥಾನ, ಅರ್ಥ, ಗುಣ, ಪ್ರಮಾಣ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದ ಅದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಉದಾತ್ತಗುಣಕವಾದ ಓಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಔಕಾರ ಬರುವುದು, ದ್ಯೌಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪ್ರಥಿನಾ—ಪ್ರಥಿಮ್ನಾ ಎಂದರ್ಥ. ಪೃಥೋರ್ಭಾವಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಪೃಥ್ವಾದಿಗಣಸೂತ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕಷ್ಠಾಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಋತೋಹಲಾ-ದೇರ್ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೧) ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಜ್ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಲಘುವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥು+ಇಮನ್, ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಜ್ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರು

ವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪ್ರಥಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯಚಿ ಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಅಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನ ಯಾದ್ಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಅನ್ ಎಂಬುದರ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಲೋಪ, ಛಾಂದಸ, ಏವಂಚ ಪ್ರಥಿನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಮನಿಚ್ ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮನ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೋ ಆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಶವಃ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾ ನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಇಸನ್ನವಲ್ಲದ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಮೋಹೇ ವಾ ಯ ಆಶತ ನರಸ್ತೋಕಸ್ಯ ಸನಿತೌ |
ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಾ ಧಿಯಾಯವಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ ೨ ಹಿಹೇ | ವಾ | ಯೇ | ಆಶತ | ನರಃ | ತೋಕಸ್ಯ | ಸನಿತೌ ||
ವಿಪ್ರಾಸಃ | ವಾ | ಧಿಯಾಯವಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ನರಃ ಪುರುಷಾಃ ಸಮೋಹೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತೋಕಸ್ಯಾಪತ್ಯಸ್ಯ ಸನಿತೌ ವಾ ಲಾಭೇ ವಾಶತ | ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಃ | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುತೃಣಿ ಶೇಷಃ | ವಾ ಅಥವಾ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ಧಿಯಾಯವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಕಾನಾಃ ಸಂತ ಆಶತ ತೇ ಸರ್ವೇ ಲಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಾಹಾರಃ | ರಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಟ್ಟತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸಂಗ್ರಾಮಾನಾಮಸು ಸಮೋಹೇ ಸಮಿಥ ಇತಿ ಪಠಿತಂ | ಪಂಚದಶಸ್ವಪತ್ಯನಾಮಸು ತುಕ್

ತೋಕಮಿತಿ ಪರಿತಂ || ಸಮೋಹೇ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾ
ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ | ಅಶತ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಛಾಂದಸಶ್ಲೋಕಪಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ |
ಪಾ. ೬-೪-೨೨ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನರಃ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ತರಃ | ಸನಿತಾ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ
ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇಷ್ವಗ್ರಹಾದೀನಾಮಿತಿ ವಚನಾತ್ | ಪಾ. ೭-೨-೯-೧ | ನಿಗೃಹೀತಿನಿಪತಿರಿತಿವದಿಡಾ-
ಗಮಃ | ವಿಪ್ರಾಸಃ | ಋಜೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಸ್ತೃತಬೋ ರಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಧಿಯಾ-
ಯವಃ ! ಧಿ ಧಾರಣೇ | ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇವಬುದ್ಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಮನಯೇತಿ ಧಿಯಾ
ಪ್ರಜ್ಞಾ | ತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಕ್ಯಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೨-೧೭೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಅತೋ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ ನರಃ—ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು (ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರೋ ಅವರು) | ಸಮೋಹೇ-
ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ (ಜಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೂ) | ನಾ-ಅಥವಾ (ಮತ್ತು) | ತೋಕಸ್ಯ-ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನದ | ಸನಿತಾ-
ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಅಶತ-ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವರು | ನಾ-ಅಥವಾ | ವಿಪ್ರಾಸಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು |
ಧಿಯಾಯವಃ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ (ಸಹ) ಅಶತ-ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
ಹೊಂದುವರು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನೂ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನಗಳನ್ನೂ ಬಯಸುವರೋ
ಅವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿವಂತ
ರಾದವರೂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪೇಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವರು.

English Translation.

Whatever men have recourse to Indra, in battle or for the acquirement
of offspring, and the wise who are desirous of understanding (obtain their
desires).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದಾದರೂ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾ-
ಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು
ಅಪಾರವಾಗಿರುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ
ಜನರು ತಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯ, ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವರು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ
ರೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಮೋಹೇ—ರಣ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮೋಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯).

ತೋಕಸ್ಯ—ತುಕ್ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಸತ್ಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೨)

ಅಶತ-ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾ ದಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು.

ನರಃ—ಮುಕಾರಾಂತನ್ಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಉಪ ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ನರಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು.

ವಿಸ್ತಾಸಃ=ವಿಸ್ತಾಃ ಎಂಬುದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಯೋಗವು.

ಧಿಯಾಯನಃ—ಧಿ ಧಾರಣೇ | ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇವಬುಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಮನಃ ಯೇತಿ ಧಿಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ | ತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಧಿಯಾಯನಃ || ಧಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧರಿಸು ಅಥವಾ ತಿಳಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೇಳಿದ ಅಥವಾ ನೋಡಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಧಿಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ವುಂಟಾಗಿರುವುದು. ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಿಗೆ ಧಿಯಾಯನಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮೋಹೇ—ಫಿಷಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು ವಾ ಚಾದಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಅಶತ-ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಚ್ಲಿ ಲುಜ್ಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ಜಿ ನ ಹಿಂದೆ ಚ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಅಡಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಇವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸತಿತಿಷ್ಠಸ್ವರವಾದ್ದರಿಂದ ಇದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಧಾತ್ವಕಾರವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಆಟಿಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಆಟ್ ಗೆ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಲುಜ್ಜಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಝ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಶತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನರಃ—ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸನಿತೌ—ಸನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ

ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕವೆಂದು ಬರುವುದು. ಅದರೂ ತಿತುಶ್ರೇಷ್ಠಗ್ರಹಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯, ಭಾ.ವಾ. ೧) ಗ್ರಹಾದಿಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತಿ ತು ತ್ರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಹಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣ. ಈ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಗೃಹೀತಿಃ, ನಿಪರಿತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಪ್ರಾಸಃ—ಋಜ್ರೇನ್ದ್ರಾಗ್ರವಿಪ್ರ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಪ್ರ ಶಬ್ದವು ರಸ್ತೆ, ಪ್ರಯಾಣವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ನಿತ್ಯವರ ಬಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು.

ಧಿಯಾಯವಃ—ಧಿ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಧೀಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇ ಅನಬುದ್ಧ್ಯತೇ ಶ್ರುತಮರ್ಥಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಅನಯಾ ಇತಿ ಧಿಯಾ= ಪ್ರಜ್ಞಾ. ಯಾವುದರಿಂದ ಕೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಧರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಧಿಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಧಿಯಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಎಂದು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಸುಪ್ತಾತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಯಾಚ್ಚೈಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃಚ್, ಕೃಷ್, ಕೃಜ್ ಕಂಡ್ವಾದಿಯಕ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತಚ್ಚೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕದ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಧಿಯಾಯು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಿಯಾಯವಃ ಎಂದಾಗುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಃ ಕುಪ್ತಃ ಸೋಮಪಾತಮಃ ಸಮುದ್ರ ಇವ ಪಿನ್ವತೇ |

ಉರ್ವೀರಾವೋ ನ ಕಾಕುದಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಕುಪ್ತಃ | ಸೋಮಃ ಪಾತಮಃ | ಸಮುದ್ರಃ ಇವ | ಪಿನ್ವತೇ ||

ಉರ್ವೀಃ | ಆಪಃ | ನ | ಕಾಕುದಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿರಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೋದರಸ್ತದೇಶಃ ಸೋಮಪಾತಮೋಽತಿಶಯೇನ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾ
ಸ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸಮುದ್ರ ಇವ ಪಿನ್ವತೇ | ವರ್ಧತೇ | ಸೇಚನಾರ್ಥೋ ಧಾತುರಾಚಿತ್ಯೇನ ವೃದ್ಧಿಂ ಲಕ್ಷಯತಿ |
ಕಾಕುದೋ ಮುಖಸಂಬಂಧಿನ್ಯ ಉರ್ವೀರ್ಬಹ್ಯ್ಯ ಅಪೋ ನ ಜಲಾನೀವ | ಜಿಹ್ವಾಸಂಬಂಧಮಾಸ್ಯೋ-
ದಕಂ ಯಥಾ ಕದಾಚಿದಪಿ ನ ಶುಷ್ಯತಿ ತಥೇಂದ್ರಸ್ಯ ಕುಕ್ಷಿಃ ಸೋಮಪೂರಿತೋ ನ ಶುಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ಲೋಕ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶತ್ಪು ನಾಜ್ಞಾನುಸು ಕಾಕುಜ್ಜಿಹ್ವೇತಿ ಪಠಿತಂ ತಥಾಪ್ಯುದಕ
ಸಂಬಂಧಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮತ್ರ ಕಾಕುಚ್ಛೇದಿನ ಮುಖಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸಂಬಂಧನಾಚಿನಸ್ತದ್ವಿತ್ಯಾತ್ರ
ಖಾಂದಸೋ ಲೋಪೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ || ಸೋಮಪಾತಮಃ | ಸೋಮಂ ಪಿಬತೀತಿ ಸೋಮಪಾಃ | ಅಕಾರೋ
ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಕೈದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ವಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಪಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಪಿನ್ವತೇ | ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ | ಇದಿತೋ
ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮಾಗಮಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ
ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಉರ್ವೀಃ | ಉರುಶಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ |
ಪಾ. ೪-೧-೪೪ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೪ |
ಇತೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಜಸಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯೇಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ಆಸಃ |
ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ | ಕಾಕುದಃ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ ಕುಕ್ಷಿಃ—ಇಂದ್ರನ ಯಾವ ಉದರವು | ಸೋಮಪಾತಮಃ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದೋ
(ಆ ಉದರವು) | ಸಮುದ್ರ ಇವ-ಸಮುದ್ರದಂತೆ | ಪಿನ್ವತೇ-ಉಬ್ಬಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು | (ಮತ್ತು) ಕಾಕುದಃ—
ಮುಖಸಂಬಂಧವಾದ (ಎಂದರೆ ಬಾಯಿಯೊಳಗೆ ಇರುವ ನಾಲಗೆಯು) ಉರ್ವೀಃ—ಬಹಳವಾದ | ಅಪೋ ನ—
ನೀರಿನಂತೆ (ಯಾವಾಗಲೂ ಒಣಗದೆ ವದ್ದೆಯಾಗಿರುವುದು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಉದರವು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ
ಉಬ್ಬಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾಲಗೆಯು ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ವದ್ದೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಅದ್ವೀಭೂತ
ವಾಗಿರುವುದು.

English Translation

The belly of Indra which drinks soma-juice most abundantly swells
like ocean and like the ample fluids of the palate.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಉತ್ತೇಜ್ಜೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಬಹಳವಾಗಿ (ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವನು. ಅದರಿಂದ ಅವನ ಹೊಟ್ಟೆಯು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಉಬ್ಬುವುದು. ಮತ್ತು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಗಾಗ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನ ನಾಲಿಗೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮದಿಂದ ವದ್ವಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಮನುಷ್ಯರ ಬಾಯಿಯ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಜನುಗುತ್ತಿರುವ ದ್ರವದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ವದ್ವಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಉದರವೂ ಸಹ ಅತಿಶಯ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಆರ್ದ್ರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಎಂದಿಗೂ ಒಣಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾಕುತಃ—ಕಕುತ್ ಎಂದರೆ ತಾಲು palāke ಅದರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಶ್ಲೋಕ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಛಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಕುತ್ ಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲಿಗೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ನಾಲಿಗೆಯು, ಮುಖವು (ಬಾಯಿಯು) ಯಾವಾಗಲೂ ಒದ್ದೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು ಸಕಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆ ಉಪಮಾನವನ್ನೇ ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾಕುತಂ ತಾಲ್ವಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ (ನಿ. ೫-೨೬) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರ್ವತತಿಖರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಬರುತ್ತಿರುವ ಝರಿಗಳು ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ವದ್ವಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸೋಮಪಾತಮಃ—ಸೋಮಂ ವಿಹತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪಾಃ. ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್ಬನಿಪತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪಾ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಸೋಮಪಾ, ಶಬ್ದವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯನೇತಮಬಿಷ್ಣುನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮವ್ವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಸಮುದ್ರೇ—ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇನೇನೇನಿಭಕ್ತೃಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪, ಮ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವೂ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಪಿನ್ವತೇ—ಪಿವಿ-ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋಮುಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತ ಬರುವುದು. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಗೆ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ಏಕರಣ ಬಂದರೆ ಪಿನ್ವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತೇ ಎಂಬುದು ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತ್ಯಾಸ್ಸನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದೇ

ಮುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವಸದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿದೇಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉರ್ವೀಃ—ಉರು ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಉಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಗುಣವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು. ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉರ್ವೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್ವಾರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯ, ವ, ರ, ಲ ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣವೂ, ಶಸಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಉರ್ವೀಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉರ್ವೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಈಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಆಪಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಕಾಕುದೇಃ—ಕಾಕುತ್ ಜಿಹ್ವಾ (ನಿರು. ೧-೧೧-೨೮) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಲೋಕಃ' ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಪಠಿತವಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಯ ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಕುತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಜಲರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಕುತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಖವು ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗುವುದು. ಭೂಮನಿಂದಾಪ್ರಶಂಸಾಸು ನಿತ್ಯಯೋಗೇತಿಶಾಯನೇ ಸಂಬಂಧೇಽಸ್ತಿವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭವಂತಿ ಮತುಷಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪ ಮುಖ) ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಕಾಕುದಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಖಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕಾಕುದಃ—ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನೃತಾ ವಿರಪ್ಪೀ ಗೋಮೃತೀ ಮುಹೀ |

ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ ನ ದಾಶುಷೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏವ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಸೂನೃತಾ | ವಿರಪ್ಪೀ | ಗೋಮೃತೀ | ಮುಹೀ ||

ಪಕ್ವಾ | ಶಾಖಾ | ನ | ದಾಶುಷೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಗತೇಷೂಕ್ಘೇಷು ತೈತೀಯಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸಿನ ಏವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯ-
ತೇತ್ಯನುರೂಪಸ್ತುಚಿಃ | ಏಹ್ಯೂಷು ಬ್ರವಾಣ ತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಂಸಿನ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ
ಏವಾ ಹ್ಯಸಿ ವೀರಯುರೇವಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ | ಅ. ೭-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪಾ ನಾಗ್ಧಾಶುಷೇ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ
ತದರ್ಥಮೇವಾ ಹಿ ಏವಂ ಖಲು | ಅನಂತರಪದವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಗುಣೋಪೇತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೀ |
ವಿರಪ್ಪೀ ವಿವಿಧರಪಣೋಪೇತನಾಕ್ಯಯುಕ್ತಾ | ಬಹುವಿಧೋಪಚಾರವಾದಿನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಗೋಮುತೀ
ಬಹ್ವೀಭಿರ್ಗೋಭಿರುಪೇತಾ | ಗೋಪ್ರದೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏವ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಪೂಜ್ಯಾ | ಯಥೋಕ್ತ-
ವಾಚೋ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಕ್ವಾ ಶಾಖಾ ನ | ಯಥಾ ಬಹುಭಿಃ ಸಕ್ವೈಃ ಫಲೈರುಪೇತಾ ಪನಸವೃಕ್ಷಾದಿ-
ಶಾಖಾ ಪ್ರೀತಿಹೇತುಸ್ತದ್ವತ್ | ಯದ್ಯಪಿ ಮಹನ್ನಾಮಸು ವ್ರಾಧನ್ ವಿರಪ್ಪೀತಿ ಸತಿತಂ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ
ಮಹೀತ್ಯನೇನ ಪುನರುಕ್ತಿಪ್ರಸಂಗಾದನಯವಾರ್ಥೋ ಗೃಹೀತಃ || ಏವ ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಹಿ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಯ |
ಪ್ರಕೃತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸರಾಮರ್ಶಾದಿನೋನ್ಮಾದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿನಾಶಾದೇಶೋನುದಾತ್ತ ಇತಿ ಸರ್ವಾನು-
ದಾತ್ತಃ | ಸೂನ್ಯತಾ | ಉನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಸುತರಾಮೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ | ಸಾ ಚಾಸಾವೃತಾ
ಸತ್ಯಾ ಚೇತಿ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯಾ ನಾಕ್ | ಸರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುಕ್ತಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ವಿರಪ್ಪೀ | ವಿಚಿತ್ರಂ ರಪಣಂ ವಿರಪ್ | ರಪ ಲಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ |
ತದೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ ವಿರಪ್ಯಾನಿ ನಾಕ್ಯಾನಿ | ತಾನಿ ಯಸ್ಯಾಂ ನಾಚಿ ಸಂತಿ ಸಾ ನಾಗ್ಧಿರಪ್ಪೀನೀ | ಅತ
ಇನಿತನಾವಿತಿೇನಿಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಅನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜುಪ್ |
ಪಾ. ೪-೧-೫ | ಇತಿ ಜುಪ್ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಗಾವೋಸ್ಯಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗೋಮುತೀ |
ಮತುಬ್ಜೀಪೌ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಮಹೀ | ಮಹತೀ | ಉಗಿತಶ್ಚ |
ಪಾ. ೪-೧-೬ | ಇತಿ ಜುಪ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಶತುರನುನೋ ನದೃಜಾದೀ ಇತ್ಯತ್ರ
ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚ್ಛಿಬ್ಧಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸಕ್ವಾ | ಡುಪಚೇಷ್ ಸಾಕೇ | ನಿಷ್ಕಾ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೨ | ಇತಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಚೋ ವಃ | ಪಾ.
೮-೨-೫೨ | ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಚೋಃ ಕುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೩೦ | ಇತಿ ಕುತ್ಸಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಟಾಸಾ ಸಹ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶಾಖಾ |
ಶಾಖ್ಯ ಶಾಖ್ಯ ನ್ಯಾಪ್ತಾ | ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾ-
ಬ್ಜ್ವಿಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಾಶುಷೇ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ದಾಶ್ವನ್ಸಾಹ್ವಾನೀಧ್ವಾಂಶ್ಚ | ಪಾ.
೬-೧-೧೨ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾತ್ಮಸಾವಿಡಭಾವೋ ದ್ವಿವಚನಾಭಾವಶ್ಚ | ಚತುರ್ಥೇಕವಚನೇ ಯಚಿ ಭಂ |
ಪಾ. ೧-೪-೧೮ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೧ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
ವಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೩-೬೦ | ಇತಿ ಸತ್ವಂ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಸೂನ್ಯತಾ—ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ (ವಾಕ್ಯವು) | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನೆ
ರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಪಕ್ಷಾ—ಪಕ್ಷಫಲೋಪೇತವಾದ | ಶಾಖಾ ನ—ಕೊಂಬೆಯಂತೆ | ನಿರಪ್ಪೀ—ಬಹು
ವಿಧ (ಇಷ್ಟಪ್ರದವೂ) | ಗೋಮತೀ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ | ಮಹೀ ಎನಾ ಹಿ—ಪೂಜ್ಯವೂ
(ಆಗಿಯೇ ಇರುವುದು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಾತು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆಲ್ಲದೆ ಆ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಪಕ್ಷಫಲಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕೊಂಬೆಯಂತೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನ ಬಹುವಿಧ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದು. ಇಂದ್ರನ ಮಾತು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂಜ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಗೌರವಾರ್ಹವು. ಅದು ಎಂದಿಗೂ ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಭಿಪ್ರವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಪಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೭-೮) ಏಹ್ಯಾಷು ಬ್ರವಾಣಿ ತೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇಪಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಏವಾಹ್ಯಸಿ ವೀರಯುಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೨೨) ಮತ್ತು ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ಸೂನ್ಯತಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವವರಿಗೆ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಅವನಮಾತು ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದು, ಅದು ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಕ್ಷವಾದ ಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಜಗಿಯುತ್ತಿರುವ ವೃಕ್ಷದ ಕೊಂಬೆಯು ಜನರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೋ ಇಂದ್ರನ ಮಾತೂ ಹಾಗೆಯೇ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ವಾಕ್ಯವು ಪೂಜ್ಯವೂ ಗೌರವಾರ್ಹವೂ ಆದುದು. ಅದು ಎಂದಿಗೂ ಸುಳ್ಳಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂನ್ಯತಾ—ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಸುತರಾಮೂನಯೈತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ | ಸಾ ಚಾಸಾ ವೃತಾ ಸತ್ಯಾ ಚೇತಿ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯಾ ನಾಕ್ | ಊನಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಪ್ರಿಯ ಎಂದವೆ ಕೆಡಕನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಋತ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವು ಆದುದರಿಂದ ಸೂನ್ಯತಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಿಯವಲ್ಲದೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ನಿರಪ್ಪೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಕಾಮಧುಕ್ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಸೂನ್ಯತಾ ಗರ್ಜಿತಲಕ್ಷಣಾ ನಾಕ್ | ಗೋಮತೀ

ಅಪೋತ್ರೈತ್ಯ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ || ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು, ಉದಕ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಸೊನ್ನತಾ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜನೆಯುಕ್ತವಾದ ವಾಕ್ ಅಥವಾ ಶಬ್ದವೆಂದು. ಅದುದರಿಂದ ಸೊನ್ನತಾ ಗೋಮತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾದ ಉದಕಗಳು ಎಂದರೆ ಮೇಘಗರ್ಜನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ

ವಿರಪ್ಪೀ—ವಿವಿಧರಸಣೋಪೇತವಾಕ್ಯಯುತಾ | ಬಹುವಿಧೋಪಚಾರನಾದಿನೀ | ರಸ ಲಸೆ ಪ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ವಿಚಿತ್ರಂ ರಸಣಂ ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ಅಸ್ತೀತಿ ಸಾ ವಿರಪ್ಪೀ || ರಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದ ಮಾಡು, ಮಾತನಾಡು ಎಂದರ್ಥವು, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿರಸಣ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರಪ್ಪೀ ಎಂದರೆ ಬಹುವಿಧವಾದ ಉಪಚಾರಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಬಹುವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥವು. ವಿರಪ್ಪೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್, ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ವೇನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಏವ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಗೋಮತೀ—ಬಹ್ವೀಭಿರ್ಗೋಭಿರುಪೇತಾ | ಗೋಪ್ರದೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಗೋವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ—ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ವಾ ಶಾಖಾ ಎಂದರೆ ಪಕ್ವವಾದ ಶಾಖೆಯೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ಪಕ್ವಫಲಗಳಿಂದ ಜಗಿಯುತ್ತಿರುವ ಶಾಖೆಯೆಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಫಲಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂದರೆ ಇವ ಎಂದು ಉಪಮಾನಾರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏವ—ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಏವಾದಿಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧-೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಹಿ—ನಿಪಾತಾಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ನಿಪಾತಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಯ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಇದಮೋನ್ನಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದ್ವೇರುವಾಗ ಅನ್ನಾದೇಶವಿಷಯಕವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು. ಅಶ್ ಅದೇಶವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುವುದು ಅನುದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩೭೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಂತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸೂನ್ಯತಾ—ಉನಪರಿಹಾಣೇ ಧಾತು. ಸುತರಾಂ ಉನಯತಿ ಅಪ್ರಿಯಂ, ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ (ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ) ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಇತಿ, ಸೂನ್, ಋತಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂನ್ ಚ ಸಾ ಋತಾ ಚ, ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವ ಮಾತು, ಪೆರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಲಂಚಾಕ್ರಾಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕ್ಲಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಪದವಾದ ಸಕ್ಲಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಬಹುಲವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಯದ್ಯಪಿ ಏರ್ಪಡುವುದು. ವಿಭಾಷೋತ್ಪ್ರಚ್ಛೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಣವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಬಹೂನರ್ಥಾನ್ ಲಾತಿ ಇತಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬಹುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾರ್ತಿಕ ಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು 'ಪರಾದಿಶ್ಚ ಪರಾಂತಶ್ಚ ಪೂರ್ವಾಂತಶ್ಚಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಪೂರ್ವಾದಯಶ್ಚ ದೃಶ್ಯಂತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂಯತಃ || ಎಂಬುದೇ ವಾರ್ತಿಕವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕ್ಲ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಈ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಸೂನ್ಯತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ವಿರಪ್ತೀ—ವಿಚಿತ್ರಂ ರಹಣಂ ವಿರಪ್ ರಪ, ಲಪ. ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ರಪ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ವಾ ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದು. ವಿರಪ್= ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತು, ವಿರಪ್ ಏಷಾಂವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಿರಪ್ಪಾನಿ, ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತುಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳು; ವಿರಪ್ಯಗಳು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ವಾಕ್ಯನಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರಪ್ಪಿನೇ ಎನ್ನುವರು. ವಿರಪ್ಪಾನಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಆತೇನಿತನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಇನ್, ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಯ+ಇನ್, ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಈಕಾರ ಅಥವಾ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಿರಪ್ಯ+ಇನ್= ವಿರಪ್ಪಿನ್ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಋದಂತ ಅಥವಾ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋನೀಪ್ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಪಿನ್+ಈ. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಅಕಸ್ಸವರ್ಣೇದೀರ್ಘಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿರಪ್ಪೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಇ+ಈಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಗೋಮುತೀ—ಗಾವಃ ಅಸ್ಯಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಪ್ತೃಪ್ತಿಸ್ಥಿನ್ನಿತಿಮತುಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್, ಮತುಪ್, ಜಾಪ್, ಎರಡೂ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಮಹೀ—ಮಹತೀ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿತಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು, ಜಾಪ್ವು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಶತುರನುನೋನದ್ವಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩-೧) ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ನದೀಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುವುದು. ಮಹತ್ ಎಂಬುದರ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು.

ಪಕ್ಕಾ—ಡುಪಚಿಷ್ ಸಾಕೇ, ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಚೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೨) ಪಚ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಚೋಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಝಲ್ಲಿನ ಹಿಂದಿರುವ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಕವರ್ಗಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪಕ್ವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಜಾದ್ಯತಪ್ಪಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ) ಅಜಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆಯೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಸ್ಯವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಪಕ್ಕಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಶಾಖಾ—ಶಾಖ್ಯ ಶಾಖ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತು ಶಾಖ್ಯಧಾತುವು ಪಚಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ನನ್ನಿಗೈಹಿಪಚಾ-ದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿಸ್ಯಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣನಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಶಾಖ ಎಂಬುದು ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಟಾಪ್ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನೇನ್ತರ ತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮೀಡ್ವಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂದು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದಾಶ್ಯದಾನೇ ಎಂಬಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಇಡಾಗಮ ದ್ವಿತ್ವಗಳು ಬರುವುವಿಲ್ಲ. ದಾಶ್ವಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ದಾಶ್ವಸ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯೆಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕವಾದ ಯಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಶ್ವಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ವಸೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ವ್ ಗೆ ಉಕಾರ

ಬರುವುದು. ನಂತರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ದಾಶುಸ್+ಏ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆದೇಶರೂಪವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಪತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ದಾಶುಷೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಾಸಿ ವಸಿ ಘಸೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ ನಿವಾಸೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೇ ಗ್ರಹಣ. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೬-೭) ನಿರೂಪಿಸಿರುವೆವು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಏನಾ ಹಿ ತೇ ನಿಭೂತಯ ಊತಯ ಇಂದ್ರ ಮಾವತೇ ||

ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್ತಂತಿ ದಾಶುಷೇ || ೯ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಏನ | ಹಿ | ತೇ | ನಿಭೂತಯಃ | ಊತಯಃ | ಇಂದ್ರ | ಮಾವತೇ ||

ಸದ್ಯಃ | ಚಿತ್ | ಸಂತಿ | ದಾಶುಷೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ನಿಭೂತಯ ಐಶ್ವರ್ಯವಿಶೇಷಾ ಏನಾ ಹಿ ಏವಂ ವಿಧಾಃ ಖಲು | ಕಿಂ ವಿಧಾ ಇತಿ ತಮಚ್ಯತೇ | ಮಾವತೇ ಮತ್ಸದೃಶಾಯ ದಾಶುಷೇ ಹವಿರ್ವತ್ಸವತೇ ಯಜಮಾನಾಯೋತ-ಯಸ್ತದೀಯರಕ್ಷಾರೂಪಾಃ ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್ತಂತಿ | ಯದಾ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಿತಂ ತದೈವ ಭವಂತಿ || ಮಾವತೇ | ಮತ್ಸದೃಶಾಯ | ವತುಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೫-೨-೩೯-೧ | ಇತ್ಯೆಸ್ಮಚ್ಛದ್ವದ್ವತುಸ್ | ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೯೮ ಇತಿ ಮಾದೇಶಃ | ಅದ್ ಶಬ್ದೇನ ಸಹಾತೋ ಗುಣೇ | ಪಾ. ೬-೧-೯೭ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ದೃಗ್ವೃಶ ವತುಷು | ಪಾ. ೬-೩-೮೯ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾನಾ ಸರ್ವನಾಂನುಃ | ಪಾ. ೬-೩-೯೧ | ಇತಿ ದಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವತುಪಃ ಪಿತ್ತಾತ್ತಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸದ್ಯಃ | ಸಮಾನೇ ದ್ಯವೀತ್ಯರ್ಥೇ

ಸದ್ಯಃ ಸರುತ್ವರಾರ್ಯೈಷಮಃ | ಸಾ. ೫-೩-೨೨ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಪಾತಿತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಿತ್ | ಚಾದಯೋಽನುದಾಕ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತೇಃ | ಸಂತಿ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟಃ ಸ್ಥಾನೇ
ಯಿ | ರೋಂತಃ | ಸಾ. ೭-೧-೩ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪೆ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಿಜಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ | ಸಾ. ೧-೧-೬೨ | ಇತಿ ಶಬಕಾರಮಾತ್ರಿತ್ಯ ಲಸಾರ್ವ-
ಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ವರ್ಣಾತ್ರಯವಿಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ | ಪರಿ. ೨೧ | ಇತಿ
ನಿಷೇಧಾತ್ | ದಾತುಷೇ | ಗತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವಿಭೂತಯಃ—ಐಶ್ವರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು | ಏವಾ
ಹಿ—ಈ ವಿಧವಾಗಿರುವವು | (ಎಂದರೆ) ಮಾವತೇ—ನನ್ನಂತಿರುವ | ದಾತುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜ
ಮಾನನಿಗೆ (ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಗಳು) ಊತಯಃ—ರಕ್ಷಣಾರೂಪವಾಗಿ | ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್ಸಂತಿ—ತಕ್ಷಣವೇ ಆಗಿರುವವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಅರ್ಪಿಸುವ ನನ್ನಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಅಥವಾ ನನಗೆ) ನೀನು
ಕೊಡುವ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಆ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ನಾವು
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಒದಗುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯೇ ನಿನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯ
ವಿಶೇಷವು.

English Translation.

Verily, Indra, your glories are at all times (at once) the protectors of
every such worshipper as I am.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮಂತವರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸುವೆ. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿ
ಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಣವೇ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು ದೊರೆಯುವುದು. ಇದಲ್ಲವೇ
ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು? ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏವ—ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಏವಾ ಎಂದು ವಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮಾವತೇ—ಮತ್ಸದೃಶಾಯ—ನನಗೆ ಸಮಾನನಾದ, ನನ್ನಂತಿರುವ.

ಸದ್ಯಶ್ಚಿತ್—ತಕ್ಷಣವೇ, ಕೂಡಲೇ, ಆಗಲೇ, ಸಾವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾವತೇ—ಮತ್ಸದೃಶಾಯ ನನಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾ-
ಹೇವತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೀಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ
ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೩೯-೧) ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದು. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ
ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯೇ' ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ಪರಿಸರಿಸಿಕೊಂಡು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ.
ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೇದದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು ಎಂದು ಭಾವ. ಇದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವತುಪ್ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮದ್+ವತುಪ್, ಪ್ರತ್ಯೇ-
ಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್
ಶಬ್ದಗಳ ಮು ಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಮ್ ಅಸ್ಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು
ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮು ಆದೇಶಬಂದು ಮು+ಅದ್+ವತುಪ್. ಈಗ ಅತೋಗುಣೇ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಮದ್+ವತುಪ್ ಆಸ್ತರನಾನ್ಯಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ಇಲ್ಲಿ ದೈಗ್ಧ್ಯಶವತುಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.
ದೈಕ್, ದೈಶ, ವತು ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರು-
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮು+ಅ+ವತ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಅಕಸ್ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘ, ಮಾವತ್, ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಛೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು
ಟ್ಟರೆ ಮಾವತೇ ಎಂದಾಗುವುದು ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಜಃ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದಲೂ
ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಮಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ
ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸದ್ಯಃ—ಸಮಾನೇ ಅಹನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದಾಗ ಸದ್ಯಃ ಪೆರುತ್ಪರಾರ್ಥ್ಯಷಮಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೫-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವೂ ಅಹವೃತ್ತಿಯಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಸಮಾನ ಶಬ್ದದ
ಮುಂದೆ ದ್ಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಮಾನಸ್ಯ
ಸಭಾವೋ ದ್ಯಸ್ ಚಾಹನಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಸದ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚಿತ್—ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಸನ್ನಿ—ಅಸ್ಮಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೈಪದ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನ
ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೋದಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩) ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಝ್ ಗೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಮಿ+ಅನ್ತಿ ಕರ್ದರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ
ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರೈಭೈತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರು-
ವುದು. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವನ್, ಅಸ್ಮಿ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸನ್ನಿ
ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ತಿ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಪ್ರತ್ಯಯದ

ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ವಿಕರಣವಾದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದದುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಅನ್ತಿ ಗೆ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದು. ನೆಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಉಮತ್ತಾದಶಬ್ದ (ಲುಕ್, ಶ್ಲು, ಲು) ವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೆ ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರವು ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಕಾರ್ಯ, ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಅದು ಪದೇಶನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಪದೇಶವೆಂದರೆ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹದು ಶಪ್ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಶಸ್ಪಿನ ಅಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುದಾತ್ಮವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಈಗ ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇನಾಸ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪರಿ. ಭಾ. ೨೧) ವರ್ಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅದು ಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಾತುಷೇ—ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏವಾಹ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮ್ರ್ಯಾ ಸ್ತೋಮ ಉಕ್ಥಂ ಚ ಶಂಸ್ಯಾ ||
ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏವ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಕಾಮ್ರ್ಯಾ | ಸ್ತೋಮಃ | ಉಕ್ಥಂ | ಚ | ಶಂಸ್ಯಾ ||
ಇಂದ್ರಾಯ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತೋಮಃ ಸಾಮಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಮುಕ್ಥಂ ಚರ್ಕ್ಷಾಧ್ಯಂ ಶಸ್ತ್ರಮಪ್ಯೇನಾಹ್ಯೇತೇ ಉಭೇ ಏವಂವಿಧೇ ಖಲು | ಕಿಂವಿಧೇ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಕಾಮ್ರ್ಯಾ ಕಾಮಯಿತವ್ಯೇ ಶಂಸ್ಯಾ ಯತ್ಪಿಗ್ನಿಃ ಶಂಸನೀಯೇ | ಕಿಮರ್ಥಂ ಶಂಸನಿಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ || ಏವಾ ದ್ಯಸ್ಯ | ವ್ಯವಹಿತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ | ಕಾಮ್ಯಾ | ಕಮೇರ್ವೇಜಂ-
ತಾದಜೋ ಯತ್ | ಸಾ. ೩-೧-೯೭ | ಜೇರನಿಟಿ | ಸಾ. ೬-೪-೫೦ | ಇತಿ ಬಿಲೋಪಃ | ತಿಕ್ಷ್ಣರಿತಮಿತಿ
ಸ್ವರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋನಾವಃ | ಸಾ. ೬-೧-೨೦೩ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಃ |
ಸ್ತೋಮಃ | ಅರ್ತಿಪ್ರಸ್ತಾವ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೩೯ | ಮನ್ತ್ರತ್ವಯಃ ಉಕ್ತಂ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ |
ಸಾತ್ಯತುದಿವಚಿರಿಚಿಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ | ಉ. ೨-೭ | ಇತಿ ಭಕ್ | ಕಿತ್ವಾತ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವ-
ಗುಣಾಭಾವಾ | ಶಂಸ್ಯಾ | ಶನ್ಸು ಸ್ತುತಾ | ಣ್ಯಂತಾದೇಶೋ ಯತ್ | ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪೋ ಡಾದೇಶಃ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚರೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಥವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯೋಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ ಸೋಮಪೀತಿ-
ರಿಂದ್ರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ (ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) | ಸ್ತೋಮಃ—ಸಾಮಗಾನರೂಪ
ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ | ಉಕ್ತಂ ಚ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವೂ (ಈ ಎರಡು ವಿಧವೂ) |
ಕಾಮ್ಯಾ ಏವ ಹಿ—ಇಷ್ಟಪ್ರದವಾದವುಗಳೇ ಆಗಿರುವವು | ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಪೀತಯೇ-
ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಶಂಸ್ಯಾ—ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಋತ್ವಿಜರು ಅಶ್ವಾನವಾಡುವ ಸಾಮಗಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳೂ, ಋತ್ವಂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧಕ್ಷೇತ್ರಗಳೂ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು.

English Translation.

Verily his chanted and recited praises are to be desired and repeated to
Indra, that he may drink the Soma-juice.

|| ಏತೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತೋಮಃ | ಉಕ್ತಂ—ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಹಾಡಲ್ಪಡುವ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳು.
ಉಕ್ತಂ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗಾನದಂತಲ್ಲದೆ (ರಾಗವಿಲ್ಲದೆ) ಸುಮ್ಮನೆ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏವಾ, ಹಿ, ಅಸ್ಯ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ
ರುವುದು.

ಕಾಮ್ಯಾ—ಕಮುಕಾನ್ತಾ ಧಾತು, ಕಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛೆ. ಕಮೇರ್ವಿಚ್ಛಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೦) ಕಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಚೋಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಛೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೫) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಿಜ್ ಲೋಪವರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿಜ್ ಲೋಪ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನಿಷ್ಕಾಚಿದ್ವೈಜನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವೈಚ್ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ನಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ತದಂತವಾದ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶ.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸುದುಸ್ಯಧೃಕ್ಪಿಷುಭಾಯಾ ವಾ ಪದಿಯಕ್ಷಿನೀಭೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ವಜಾ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಸ್ತೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಕ್ಲಮ್—ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು ಪಾ, ತ್ವಾ, ತುದಿ, ವಚಿ, ರಿಚಿ, ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್, ಅದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವೀಯಚಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ =ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಚ್+ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಥ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಉಕ್ಲ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಶಂಸ್ಯಾ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಯಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಛೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿ ಲೋಪ. ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಛಿ ಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾ ಅದೇಶ. ಶಂಸ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸೋಮಪೀತಯೇ, ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ, ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ತತ್ಪುರುಷಮಾಡಿದರೆ ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯೈ ಸಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ ಸೋಮಪಾನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹು-ವೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು ||೧೦||

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಇಂದ್ರೇಹೀತ್ಯಾದಿಕಂ ದಶರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಷಷ್ಠಂ | ಋಷ್ಯಾದ-
ಯಸ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವವತ್ | ವಿಶೇಷಸ್ವತೀರಾತ್ರೇ ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯೇಽಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ ಇಂದ್ರೇಹೀತ್ಯ-
ಸುರೂಪಸ್ತೃಚಃ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡ ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥ ಇಂದ್ರೇಹಿ
ಮತ್ಸ್ಯಂಥಸಃ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ |

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರೇಹಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇದು ಸುರೂಪ
ಕೃತ್ನು ಎಂದು ನೋದಲಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು. ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ.
ವಿಶೇಷವಿನ್ಯೋಗವು—ಅತಿರಾತ್ರಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಹೋತ್ವವರ್ಗದ
ಋತ್ವಿಜನು ಇಂದ್ರೇಹಿ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಸಯವು—ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾಯಾಣಾಂ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಥಸಃ (ಋ. ಸಂ.
೧-೯-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅತಿರಾತ್ರಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ) ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ. ಸೂ. ೬-೪).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೩, ೧೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಜಿ ೧-೧೦ ||

|| ಋಷಿ—ಮಧುಚಂದ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರಿ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಂಥಸೋ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ |
ಮಹಾ ಅಭಿಷ್ಟಿರೋಜಸಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ಆ | ಇಹಿ | ಮತ್ಸಿ | ಅಂಧಸಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ ||
ಮಹಾನ್ | ಅಭಿಷ್ಟಿಃ | ಓಜಸಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಏಹಿ | ಅಸ್ಥಿನ್ಯನ್ಮಾಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈಃ ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ
ಸೋಮರಸರೂಪೈರಂಧ್ರಸೋಂಧೋಭಿರನ್ನೈರ್ಮತ್ಸಿ | ಮಾದ್ಯ | ಹೃಷ್ವೋ ಭವ | ತತ ಉರ್ಧ್ವಮೋ-
ಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಹಾನ್ಯೂತ್ಪಾಭಿಷ್ಟಿಃ ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾ ಭವೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾ-
ಕೇಷು ಬಲಾನಾಮಸ್ತೋಜಃ ಸಾಜ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಆ ಇಹಿ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಪಾ. ೬-೧-೮೭ | ಇಂದ್ರ
ಏಹಿ | ಯೋ ಹ್ಯುಭಯೋಃ | ಸ್ಥಾನೇ ಲಭತೇಽಸಾವನ್ಯತರವ್ಯಸದೇಶಮಿತ್ಯಾಜ್ಯಾಜ್ಯೋರೇಕಾದೇಶಸ್ಯಾಜ್
ವ್ಯಸದೇಶಾದೋಮಾಜ್ಯೋಕ್ತ | ಪಾ. ೬-೧-೯೫ | ಇತಿ ಪರರೂಪಂ | ಮತ್ಸಿ | ಮಾದ್ಯ | ಮದೀ ಹರ್ಷ-
ಗ್ಲಪನೆಯೋಃ | ಲೋಟಃ ಸಿಪ್ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಂತ ಇತಿ ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಃ | ಪಾ.
೬-೪-೮೭ | ನ ಭವತಿ | ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ | ಪಾ. ೩-೧-೬೯ | ಇತಿ ಶ್ಯನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಶ್ಯನೋ ಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ | ಪಾ. ೧-೧-೬೩ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಪ್ರತೀತೀಧಾಚ್ಛಮಾ-
ಮಷ್ಟಾನಾಂ ದೀರ್ಘಃ ಶ್ಯನಿ | ಪಾ. ೭-೨೪ | ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘೋ ನ ಭವತಿ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ತಾ-
ಗ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಅಂಧಸಃ | ಅದೇರ್ನುಮ್ ಧತ್ವ | ಉ. ೪-೨೦೫ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಅಶಿಪುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೧-೧೫೧ | ಕ್ವನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಸಾದೇಶೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ನ ಭವತಿ |
ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ | ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಪೃಣಂತಿ ಪೂರಯಂತೀತಿ ಸೋಮಸರ್ವಾಣಃ ಸೋಮ-
ರಸಾಃ | ಪ್ಸಾ ಸಾಲಸ್ಪೂರಣಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ವಸಿಪ್ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ |
ವನಿಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಉಪಪದಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಪುನಃ ಸ ಏವ
ಭವತಿ | ಅಭಿಷ್ಟಿರಭಿಗಂತಾ | ಇಷ ಗತೌ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಷೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೩-೯೬ | ಕ್ಷಿನ್ನುದಾತ್ತಃ |
ಸ ಹಿ ಭಾವಪರೋಽಪಿ ಭವಿತಾರಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ಕ್ಷಿತ್ವಾಲ್ಲಭೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕ-
ಸೇಷು | ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೯ | ಇತಿರಾಗಮೋ ನ ಭವತಿ | ಅಭಿಶಬ್ದಸ್ಯೇಕಾರ ಏವನಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ
ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೧-೯೪-೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಓಜಸಾ | ಉಚ್ಚೇರಬಲೋಪೇಕ್ಷ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಏಹಿ—(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ) ಬಾ |
(ಏವಂ) ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ಸೋಮಸರ್ವಭಿಃ—ಸೋಮರಸರೂಪನಾದ | ಅಂಧಸಃ—ಅನ್ಯಗಳಿಂದ

(ಅಹಾರಗಳಿಂದ) | ಮತ್ಸಿ—ತೃಪ್ತನಾಗು | (ಅನಂತರ) ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಮಹಾನ್—ಅಧಿಕನಾಗಿ |
ಅಭಿಷ್ಠಿಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಪರಾಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಅಧಿಕನಾಗಿ ಬಲಗೊಂಡು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸು.

English Translation

Come, O Indra, and regale yourself with Soma-libations and with all viands and mighty in strength be victorious (over your enemies).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮತ್ಸಿ—ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲ ಪನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ರೂಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕ ವಚನವು. ಸೌತೋಷಪಡು, ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಂಧಸಃ—ಅಂಧಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಅಂಧಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ—ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಪೈಣಂತಿ ಪೂರಯಂತೀತಿ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಿಃ ಸೋಮರಸಾಃ—ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಈ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು ; ಸೋಮಮಯಾನಿ ಪರ್ವಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಿಃ ದೇವಾಃ | ಯೋ ಹಿ ಯದಾಹಾರೋ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ತನ್ಮಯಾನಿ ಪರ್ವಾಣಿ ಭವಂತಿ | ಸೋಮಾಹಾರಾಶ್ಚ ದೇವಾಃ || ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ (ಹೇ) ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ ಏಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

ಅಭಿಷ್ಠಿಃ—ಅಭಿಗಂತಾ—ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪರಾಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವವನು.

ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲವಾಚಕ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯)

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಆ ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದ್ವೈಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ, ಡ್ಯಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಂತಾದಿವಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಘಟಿತಸಮುದಾಯ ಎಂದೂ ಪರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಘಟಿತಸಮುದಾಯ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ವರ್ಣಗಳು ಎರಡು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ, ಪರವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಬ್ದದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಬರುವುವೋ (ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪಸರ್ಗ ಆಜ್ಞೆ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು) ಅವು ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥ. ಈಗ ಏಕಾದೇಶ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞೆ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿತ್ತು. ಏಕಾದೇಶಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ಭಾವದಿಂದ ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ವ್ಯವಹಾರವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು “ಯೋಹ್ಯುಭಯೋಃಸ್ಥಾನೇ, ಲಭತೇಸಾವನ್ಯತರತೋವ್ಯಪದೇಶಮ್” ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂದ್ರ+ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಜ್ಞೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಮಾಜೋಲ್ಪ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೫) ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಓಮ್, ಆಜ್ಞೆ ಇವು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಇಂದ್ರೇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮತ್ಸಿ—ಮಾಧ್ಯ=ಹೃಷ್ವನಾಗು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮದೀಹರ್ಷಗ್ಲಪನೆಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟು ಆದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಸಿ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಲೋಟೈನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಪಿತ್ತೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಶಮಾಮಷ್ಟಾನಾದೀರ್ಘಃಶ್ಯನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೪) ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಮು ಧಾತು ಮೊದಲಾಗಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಆಚ್ಛಿ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ನ ಉಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಉ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದವನ್ನು ಲುಕ್, ಶ್ಲ್ಯ, ಲುಪ್ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಮ್ ಎಂಬ ಅಂಗವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಶ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಸ್ವರನಿಲ್ಲುವುದು. ಮದ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಮತ್ಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅನ್ದಸಃ ಅದೇರ್ನುಮ್ ಧೌಚಿ(ಉ.ಸೂ. ೪-೬೪೫) ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ನಕಾರಾಗಮವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಭಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಅದ

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಬಂದರೆ ಅನ್ದಸ್. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನ್ದಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಅಶೂಪ್ತುಷ್ಠಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿನಿಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಅಶೂನ್ಯಾಪ್ತೌ ಪುಷ್ಪೇಹನಾದೌ, ಲಟಿಬಾಲ್ಯೇ, ಕಣಿನಿಮಿಲನೇ, ಖಟಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಿಶ್+ಕ್ವನ್=ವ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ವಿಶ್ವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಆದೇಶವು ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ—ಲತಾರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಪೃಣನ್ತಿ ಪೂರಯನ್ತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪರ್ವಾಣಃ ಸೋಮರಸಾಃ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮಪರ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಸೋಮರಸವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ಠಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದ್ಧ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಠಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಠಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗುಣವು ಉರಬ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಸೋಮಪರ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸೋಮಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಉಪಪದಮತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ತಿಜಂತಭಿನ್ನ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಲೋಪೇಸ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸೋಮಪರ್ವಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಭಿಷ್ಠಿಃ—ಅಭಿಗನ್ತಾ, ಇಷಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿದ-ಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ವೃಷ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ತಿನ್ ಬರುವುದು, ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಭವಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇ, ಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈ ಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಿ+ಇಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಮನ್ನಾದಿಷುಪರರೂಪಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿ+ಇಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಅಭಿಷ್+ತಿ ಷ್ವನಾಷ್ಟ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಷ್ವತ್ವಸಂಧಿಯಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಭಿಷ್ಠಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಭಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ಓಜಸಾ—ಉಬ್ಜೇರ್ಬಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಬ್ಜಆರ್ಜವೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿನ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದರೆ ಓಜಸ್ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಓಜಸಾ. ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಮೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ ಮಂದಿಮಿಂದ್ರಾಯ ಮಂದಿನೇ |
ಚಕ್ರಿಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ಚಕ್ರಯೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಈಂ | ಏನಂ | ಸೃಜತ | ಸುತೇ | ಮಂದಿಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಮಂದಿನೇ ||
ಚಕ್ರಿಂ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಚಕ್ರಯೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಈಮಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಸಾದಪೂರಣಾಯ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ | ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯವಃ ಸುತೇಽಭಿಷುತೇ ಚಮಸಸ್ಥೇ ಸೋಮ ಏನಂ ಸೋಮಮಿಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಮಾಸೃಜತ | ಪುನರಭ್ಯುನ್ನಯತ | ಶುಕ್ರಾ-ಮಂಥಿಚಮಸಗಣೇ ಪುನರಭ್ಯುನ್ನಯನಮಾಪಸ್ತಂಭೇನೋಕ್ತಂ | ಹೋತ್ರಕಾಣಾಂ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯವಃ ಸಕೃತ್ಸಕೃದ್ಧೃತ್ವಾ ಶುಕ್ರಸ್ಯಾಭ್ಯುನ್ನೀಯೋಪಾವರ್ತಧ್ವನಿತಿ | ಅಪ. ೧೨-೨೩-೪ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶಮೇನಂ-ಮಂದಿಂ ಹರ್ಷಹೇತುಂ ಚಕ್ರಿಂ ಸಾಧುಕರಣಶೀಲಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ಮಂದಿನೇ ಹರ್ಷ-ಯುಕ್ತಾಯ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಕ್ರಯೇ ಕೃತವತೇ | ಸರ್ವಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾದನಶೀಲಾಯೇ | ತೈರ್ಥಃ | ಈಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಾದಪೂರಣಾರ್ಥತ್ವಂ ಯಾಸ್ಮಿ ಅಹ | ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇರ್ಥೇಽಮಿತಾ-ಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಅಗಚ್ಛಂತಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿ-ದ್ವಿತಿ | ನಿ- ೧-೯ | ಇತಿ | ಅಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಅನ್ಯೈರೇವ ಪದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತೇರ್ಥೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋರಾಹಿತೈನ ಪರಿಮಿತಾ | ಕ್ಷರರಹಿತೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿನಾಕೈಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋ-ಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಸಾದಪೂರಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮಾಮಿತ್ಯಾದಯ ಇತಿ | ಈಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದ-ಸ್ಯಾನರ್ಥಕಾಯೈತಾವ್ವಚಮುದಾಜಹಾರ | ಏನೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಅಸೃಜತೈನಂ ಸುತೇ | ನಿ- ೧-೧೦ | ಇತಿ || ಏನಂ | ಇದನೋ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಟಾಃ ಸ್ವೇನಃ | ಪಾ. ೨-೪-೩೪ ||

ಇತ್ಯೇನಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಸೃಜತ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನೈಷಾಮಸಿ
 ದೃಶ್ಯತೇ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೭ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಮಂದಿಂ | ಪ್ರಮೋದಹೇತುಂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದ-
 ಮದಸ್ತಪ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಇದಿತೋ ನುಮ್ | ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಮಂದಮಾನಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತ
 ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಹೇತುಮತಿ ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೨೬ | ಇತಿ ಣಿಚ್ | ಣ್ಯಂತಸ್ಯಾಜಂತತ್ವಾದಚೇ ಇಃ | ಉ-
 ೪-೧೩೮ | ಇತೀಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಷೇರನಿಟೇತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ .
 ಮಂದಿನೇ | ಮಂದೇಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಚತುರ್ಥ್ಯೈಕವಚನೇಽನಪುಂಸಕಸ್ಯಾಪಿ | ಪಾ. ೭-೧-೭೩ | ವೃತ್ಯು-
 ಯೇನ ನುಮಾಗಮಃ | ಚಕ್ರಿಂ | ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ | ಅದೃಗಮಹನಜನಃ ಕಿಕ್ಕಿನಾ ಲಿಟ್ ಚ-
 ಪಾ. ೩-೨-೧೭೧ | ಇತಿ ತಚ್ಛೀಲತದ್ಧರ್ಮತತ್ಪಾಧುಕಾರಿಷು ಕರ್ತೃಷು ಕಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾ-
 ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿವರ್ಚನಂ | ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ | ಪಾ. ೧-೧-೫೯ | ಇತಿ
 ಯಣಾದೇಶಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಶಬ್ದೋ ದ್ವಿರುಚ್ಯತೇ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋರತ್ವರಪರತ್ವಶ್ಚ ತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಾಃ |
 ಕಿನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಯ ಚಕ್ರಯ
 ಇತಿ ಕೃದಂತೇನ ಯೋಗೇಽಸಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ | ಪಾ. ೨-೩-೬೫ | ಇತಿ ಷ್ಞೀ ನ ಭವತಿ |
 ಕಿಕ್ಕಿನಾ ಲಿಟ್ ಚೇತಿ ಕಿನೋ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವೇನ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಕಾಮಲರ್ಥತ್ವನಾಂ | ಪಾ. ೨-೩-೬೯ |
 ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯವಃ—ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ,) ಸುತೇ—ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಿ
 ಪಿಪ್ಪ ಪಡಿಸಿರಲಾಗಿ | ಮಂದಿನೇ—ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾದ | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ | ಚಕ್ರಯೇ—
 ಮಾಡುವವನಾದ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಮಂದಿಂ—ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಚಕ್ರಿಂ-
 ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದ | ಏನಂ—ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಆ ಸೃಜತ—ಅರ್ಪಿಸಿರಿ
 (ಕೊಡಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಈಗ ಸೋಮರಸವು ಲತೆಯಿಂದ ಹಿಂಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯ
 ವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಸೋಮರಸವು ಪಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡು
 ವುದು ; ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು ; ಇಂತಹ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹರ್ಷ
 ಯುಕ್ತನೂ, ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation.

The soma being extracted, present this exhilarating and efficacious draught to the rejoicing Indra, the accomplisher of all things.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಂ—ಈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಪಾದವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಕರೂ ಸಹ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧-೯) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು--

ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇರ್ಧಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ಸದ-
ಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿದ್ಧಿಮಿತಿ || (ನಿ. ೧-೯)
ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು---

ಅನ್ಯೋರೇವ ಪದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತೇರ್ಧೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯು-
ಕ್ತಾಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋರಾಹಿತೈನ ಸರಿಮಿತಾಕ್ಷರರಹಿತೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವಾಕ್ಯೇಷು
ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದೃಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪಾದಪೂರ-
ಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮಾಮಿತ್ಯಾದಯ ಇತಿ | ಈಮಿತೈಸ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಯಾನರ್ಥಕ್ಯಾಯೈತಾಮೃಚಮುದಾ-
ಜಹಾರ | ಏನೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಆಸೃಜತೈನಂ ಸುತೇ ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ—ಈಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಪಾದಪೂರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಛಂದೋಬದ್ಧವಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಂ ವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಕ್ಯಪೂರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದರಂತೆ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ಲಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಏನೇನಂ ಸೃಜತ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಛಂದೋನಿಯಮ ಪ್ರಕಾರ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು—

ಕ್ರಿಯಾನಾಚಿಕಮಾಖ್ಯಾತಮುಪಸರ್ಗೇ ವಿಶೇಷಕೃತ್ |

ಸತ್ತ್ವಾಭಿಧಾಯಿಕಂ ನಾಮು ನಿಸಾತಃ ಪಾದಪೂರಣಃ | ಇತಿ ||

ಕಮಾಮಿದ್ಧಿಮಿತಿ || ಏತೇ ಚತ್ವಾರಃ ಕಂ, ಈಂ ಇತ್, ಉ ಇತಿ || ಎಂದರೆ ಕಂ, ಈಂ ಇತ್, ಉ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು (ನಿಪಾತಗಳು) ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಕ್ಲಪ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪೂರೆಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇವ, ನ- ಚಿತ್, ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇವ, ನ, ಚಿತ್, ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಸಹಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಸೃಜತ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ತಕಾರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮುಂದಿಂ—ಪ್ರಮೋದಹೇತುಂ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುಷ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಷು || ಈ ಶಬ್ದವು ಮದಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವು. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಟುವ, ಹರ್ಷಪ್ರದವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮುಂದಿನೇ—ಮುಂದಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಇದು ಚತುರ್ಥೈಕವಚನವು.

ಚಕ್ರಿಂ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಯೇ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಡುಕ್ಯುಗಳೊಳಗಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏನಮ್—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಇದಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾಹಿಸ್ತೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಿತಿ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಓಸ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಇದಮ್ ಏತದ್, ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏನ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಏನ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಏನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾಹಿಸ್ತೇನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತೇ ಸ್ತೃತೀಯಾದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಏನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಏನಮ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸೃಜತ—ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಸೃಜತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮುನ್ನಿಮ್—ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ, ಮದಿಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುಷ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು, ಮದಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾ ಗಮ ಬರುವುದು ಮನ್ದ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಮನ್ದಮಾನಂ ಪ್ರಯುಜ್ಞತೇ, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ತತ್‌ಪ್ರಯೋಜಕೋಹೇತುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೫) ಕರ್ತೃವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನು, ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ, ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ, ಇಂತಹ ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆವುಳ್ಳವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅಂದರೆ ಪ್ರೇಷಣಾ, ಅನುಮತಿ, ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಪ್ರೇಷಣಾ ಅಂದರೆ ಆಜ್ಞೆ. ಸಮಾನವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಿತ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಪ್ರವರ್ತನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯೇಷಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನುಮತಿ, ಎಂದರೆ ರಾಜಾದಿಗಳ ಸಂಮತಿ, ಉಪದೇಶ ಎಂದರೆ ರೋಗಿಗೆ ಹಿತಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಔಷಧಿ ಸೇವನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮನ್ದ+ಇ. ಈಗ ಇದು ಅಜಂತವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಚಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮದ್+ಇ+ಇ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೮) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಮನ್ನಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮನ್ನಿನೇ—ಮನ್ನಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಂದಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮನ್ನಿ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೩) ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ ಉ ಋ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ (ನಕಾರಾಗಮ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಮಂದಿನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿನೇ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ಆದರೂ ಭಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು.

ಚಕ್ರಿಮ್—ಡುಕ್ಯ ಇೌಕ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಈ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅದ್ವೈಗಮಹನಃಕಿಕಿನಾಲಿಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು, ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತು, ಗಮ್, ಹನ್ ಈ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಿ, ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಂತೆಯೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಕೃ+ಇ ಎಂದಿರುವುದು ಈಗ ದ್ವಿತ್ವನೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜ್ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದರ ಪೂರ್ವದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಇ ಎಂಬುದು ಲಿಟ್ಟ ಎಂಬ ಅತಿರೇಶದಿಂದ ಲಿಟ್ಟಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಲಿಟಿಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡುವಾಗ ಇಕೋಽಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಕೃ ಕೃ+ಇ ಎಂದಾದಾಗ ಎರಡನೇ ಕೃವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ರೇಫ ಬರುವುದು. ದ್ವಿವಚನೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿನಿಷ್ಕವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವೃತ್ತಿಕಾರಾದಿಗಳು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಕೌರ್+ಇ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಋಕಾರೂಪವಾದ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ರೇಫವು ಸ್ಥಾನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಮಾಡುವಾಗ ಋಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅಂದರೆ ಕೃಗೆ ಲಿಟಿಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಕೃಕೌರ್+ಇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಫಲಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನೇಚಿತಿ ಯಣಾದೇಶಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿನಿವದ್ಭಾವಾತ್ ಕೃಶಬ್ದೋದ್ವಿರುಚ್ಯತೇ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಕಾರಾದೇಶವು ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರ ರೇಫ ಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕೌರ್+ಕೌರ್+ಇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಂಜನವಾದ ರ್ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಕ+ಕೌರ್+ಇ ಕುಹೋಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು.

ವಿಶ್ವಾನಿ—ವಿಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೂನ್ಯಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚಕ್ರಯೇ ಎಂಬ ಕೃದಂತದ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಾನ್ಯತರ ವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿಕಿನಾಲಿಟ್ಟು ಎಂದು ಲಿಡ್ವನದ್ವಾವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಕಾರದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತ್ಯನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಲ ಉ ಉಕ ಅವ್ಯಯ ನಿಷ್ಠಾ, ಖಲರ್ಥ, ತ್ಯನ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿದ್ವಿತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮತ್ಸ್ಯಾ ಸುಶಿಪ್ರ ಮಂದಿಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ |

ಸಚ್ಚಿಷು ಸವನೇಷ್ವಾ || ೨ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಮತ್ಸ್ಯಾ | ಸುಶಿಪ್ರ | ಮಂದಿಭಿಃ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ||

ಸಚಾ | ಏಷು | ಸವನೇಷು | ಆ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸುಶಿಪ್ರ ಹೇ ಶೋಭನಹನೋ ಶೋಭನನಾಸಿಕ ವಾ | ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ನಿ. ೬-೧೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಂದಿಭಿರ್ಹರ್ಷಹೇತುಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಮತ್ಸ್ಯೈಃ | ಹೃಷ್ಣೋ ಭವ | ಹೇ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯಯುಕ್ತ | ಸರ್ವೈರ್ಯಜ-ನಾಸೈಃ ಪೂಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೇಂದ್ರ ತ್ವಮೇಷು ಯಾಗಗತೇಷು ತ್ರಿಷು ಸವನೇಷು ಸಚಾ ದೇವೈ-ರನ್ಯೈಃ ಸಹಾ ಗಚ್ಛೇತಿ ಶೇಷಃ || ಮದಿ ಸ್ತುತೀತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಟ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ಕೃತ್ವೇದಿತೋ

ಋಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ಋಮ್ ನ ಭವತಿ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಸ್ತಾನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದಮಹದೇಶಾತ್ |
ಪಾ. ೬-೧-೧೮೬ | ಇತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದ್ವೈಚೋಽ-
ತಸ್ತೌಜಃ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩೫ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುಶಿಪ್ರೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಮಂದಿಭಿಃ | ಗತ-
ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ಮನ್ವತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಭಿಸ ಏಸಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ | ನಿಘಾತಃ | ಸಚಾ | ಉಕ್ತಂ | ಏಷು | ಊಡಿದ-
ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಸುಶಿಪ್ರ—ಸುಂದರವಾದ ಗಲ್ಲವುಳ್ಳ (ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವುಳ್ಳ) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಮಂದಿಭಿಃ—
ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—(ನಾವು ಮಾಡುವ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಮತ್ಸೇ—ಸಂತೋ-
ಷಪಡು (ಹರ್ಷವುಳ್ಳವನಾಗು) | (ಹೇ) ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ—ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ
ಸಮಸ್ತ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | (ತ್ವಂ-ನೀನು) ಏಷು ಸವನೇಷು—(ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ,
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ) ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸಚಾ—(ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ)
ಸಹಿತನಾಗಿ | ಅ (ಗಚ್ಛ)—ಬರುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಗಲ್ಲವು ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವು ಬಹು ಮನೋಹರವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ
ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು; ಸಮಸ್ತ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಂದಲೂ
ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡಗೂಡಿ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯ
ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸವನವೆಂದರೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ
ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು) ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು-

English Translation

O Indra, with the handsome chin (or nose) be pleased with these pleas-
ing praises; you who are honoured by all men come to these rites (with the
gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮತ್ಸೇ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ತ್ವೇ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಸುಶಿಪ್ರ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—ಸುಶಿಪ್ರಮೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ನಾಚೇ ಸುಶಿಪ್ರ ಗೋಮತಿ
(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೮) ಇತ್ಯೇನಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ನಾ | ಹನುಹರ್ಷಂತೇಃ |

ನಾಸಿಕಾ ನಸತೇಃ | ವಿಷ್ವಸ್ತು ಶಿಪ್ರೇ ವಿಸ್ವಜಸ್ತು ಧೇನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦) ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || (ನಿ. ೬-೧೭) ಎಂದು ಶಿಪ್ರವೆಂದರೆ ಹನೂ (ಗಲ್ಲ) ಅಥವಾ ನಾಸಿಕೇ (ಮೂಗು) ಎಂದರ್ಥವಾದಿ ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಶಿಪ್ರೇ-ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ತೇ ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತೇ ಸ ಶಿಪ್ರಃ || ಎಂದರೆ ಶಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹನು ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವೆಂದರ್ಥವು. ಅವುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವನಿಗೆ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—

ಶಿಪ್ರಿನ್ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ ಶಚೀವಸ್ತವ ದಂಸನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೨)

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಕರೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

ಸುಶಿಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦ ; ೩-೩೨-೩ ; ೩-೫೦-೨ ; ೫-೨೨-೪ ; ೫-೩೬-೫ ; ೬-೪೬-೫ ; ೭-೨೪-೪ ; ೮-೨೧-೮ ; ೮-೬೯-೧೬ ; ೮-೯೩-೧೨ ; ೮-೯೯-೭ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದದ ಬೇರೆ ವಚನ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪಗಳಾದ ಸುಶಿಪ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೫ ; ೩-೩೦-೩ ; ೨-೧೨-೬ ; ೮-೬೬-೪ ; ೧೦-೯೬-೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಶಿಪ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೭-೩೭-೧ರಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಶಿಪ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೮-೩೨-೪ ; ೮-೬೬-೨ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ—ಸರ್ವಮನುಷ್ಯಯುಕ್ತ | ಸರ್ವೈರ್ಯಜಮಾನೈಃ ಪೂಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ, ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ (ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ) ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಶ್ಯತಿರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಿ ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೩ ; ೫-೩೮-೧ ; ೮-೨೩-೨ ; ೯-೬೬-೧ ; ೧೦-೫೦-೪ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೩-೧೦ ರಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೯ ; ೨-೩೧-೩ ; ೫-೬-೩ ; ೫-೨೩-೪ ; ೬-೨-೨ ; ೯-೧-೨ ; ೧೦-೮೩-೪ ; ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೪ ; ೩-೨೧-೫ ; ೫-೧೪-೬ ; ೬-೪೪-೪ ; ೮-೫೩-೬ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಆ—ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗಚ್ಛ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದ ವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮತ್ಸೇ—ಮದಿಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತುಷ್ಣ ಕಾಂತಿಗತಿಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಥಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮದ್+ಥಾಸ್ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದರೂ ಆಗಮ. ಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಮ್ (ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್) (ಪರಿ. ಭಾ. ೯೩-೨) ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವು ಎಂದು

ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದಿಶೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಧಾಸೇಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸ್ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇ ಬರುವುದು. ಸೆನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಸ್‌ನ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲೋಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ, ಆನ್ ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಅದೇಶಬಂದರೆ ಮದ್+ಸ್ವ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಮತ್ಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮದಿ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದದುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಸ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮದ್ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದ್ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತದ ಕೊನೆಯ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಮತ್ಸ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸುಶಿಪ್ರ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮನ್ನಿಭಿಃ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಸ್ತೋನೇಭಿಃ—ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಚಿರ್ಷಣೇ—ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸಚಾ—೫ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಏಷು—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಊಡಿವಮ್‌ಪದಾದ್ಯ-ಫ್ಲುನ್ವೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯಗ್ರಮಿಂದ್ರ ತೇ ಗಿರಃ ಪ್ರತಿ ತ್ವಾಮುದೇಹಾಸತ |

ಅಜೋಷಾ ವೃಷಭಂ ಪತಿಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸೃಗ್ರಂ | ಇಂದ್ರ | ತೇ | ಗಿರಃ | ಪ್ರತಿ | ತ್ವಾಂ | ಉತ್ | ಅಹಾಸತ ||
ಅಜೋಷಾಃ | ವೃಷಭಂ | ಪತಿಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ಗಿರಸ್ತ್ವದೀಯಾಃ ಸ್ತುತೀರಸೃಗ್ರಂ | ಸೃಷ್ಟವಾನಸ್ಮಿ | ತಾಶ್ಚ ಗಿರಃ ಸ್ವರ್ಗೇವ-
ಸ್ಥಿತಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತ್ಯುದಹಾಸತ | ಉದ್ಗತ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ | ಶಾದ್ಯಶೀರ್ಗಿರಸ್ತ್ವಮಜೋಷಾಃ | ಸೇವಿತ-
ವಾನಸಿ | ಕೀದೃಶಂ ತ್ವಾಂ | ವೃಷಭಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ ಪತಿಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾರಂ ಯಜ-
ಮಾನಾನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ನಾ | ಪಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ | ನಿ. ೪-೨೬ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತ-
ತ್ವಾತ್ || ಅಸೃಗ್ರಂ | ಅಸೃಜಂ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ಲಜೋ ಮಿಹ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ | ಪಾ. ೩-೧-೭೭ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೧-೮ | ಇತ್ಯೇತ್ರ ವಿಕರಣಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಃ | ಜಕಾರಸ್ಯ ಗಕಾರಃ | ಲುಜ್-
ಲಜಲ್ಯಜ್ಜ್ವಡುದಾತ್ತೇ ಇತ್ಯೇಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಪತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಗಿರಃ |
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಅಹಾಸತ | ಓಹಾಜ್ ಗತಾ | ಲುಜ್ | ರ್ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫ | ಚ್ಲೇಃ
ಸಿಜ್ | ಪಾ. ೩-೧-೪೪ | ಅಡಾಗನೋ ನಿಘಾತಶ್ಚ | ಅಜೋಷಾಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಲಜ-
ಸ್ಥಾಸ್ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಛಂದಸ್ತುಭಯಥಾ | ಪಾ. ೩-೪-೧೧೭ | ಇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ
ಜಿತ್ವಾಭಾವಾಲ್ಲಘುಪಥಗುಣಾಃ | ಥಾಸಸ್ಥಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಅಡಾಗಮಃ |
ಪತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾದುದಾತ್ತಃ | ಶಿಷ್ಯತೇ | ವೃಷಭಂ | ಪೃಷು ಪೃಷು ಮೃಷು ಸೇಚಿನೇ | ಅಭಿಜಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ-
ವೃಷಿವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೧೨೩ | ಇತ್ಯೇಭಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಚಿತ್ವಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪತಿಂ | ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಪಾತೇರ್ಡತಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಡಿತ್ವಾಷ್ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ-ಅಥವಾ ನಿನಗಾಗಿ (ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ) | ಗಿರಃ—
ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಅಸೃಗ್ರಂ—(ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವೆನು) ರಚಿಸಿರುವೆನು | (ಆ ಸ್ತುತಿಗಳು) ವೃಷಭಂ—
ಕಾಮಗಳೆಂಬ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ | ಪತಿಂ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವ | ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ—(ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ) ನಿನ್ನನ್ನು (ಕುರಿತು) | ಉದಹಾಸತ—(ಮೇಲೆ) ಹೋಗಿ ಮುಟ್ಟಲಿ |
(ಮತ್ತು ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಅಜೋಷಾಃ—ಪ್ರೀತನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಗಾನಮಾಡಿರುವೆನು.
ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ, ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ನಿನ್ನನ್ನು
ಸೇರಿ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

O Indra, I have (composed) praises in your honour; may these praises reach you (in heaven) the showerer of blessings, and the protector of your worshippers and you are pleased with their praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ಯಗ್ರಂ—ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವೆನು ಎಂದರೆ ರಚಿಸಿರುವೆನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉತ್ ಅಹಾಸತ—ಉತ್ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವು ಮೇಲೆ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯು ಉದಹಾಸತ—ಮೇಲಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅಜೋಷಾಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನೀನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪತಿಂ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾರಂ, ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ವಾ ಎಂದರೆ ಪಾ-ಎಂಬ ಧಾತು ವಿಗೆ ಪಾನಮಾಡು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪತಿಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ (ನಿ. ೪-೨-೬) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಪತಿಂ ಎಂದರೆ husband (ಗಂಡ) ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಪತಿಂ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ಯಗ್ರಮ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಿವ್ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಬರುವುದು. ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಸೃಜ್+ಅ+ಅಮ್ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ೭-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಟ್ ಆಗಮ. ಸೃಜ್+ರ+ಅಮ್ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ. ಸೃಗ್+ರ+ಅಮ್ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಪ್ಲೇಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತನಾದ ಅಟ್ ಆಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದು ಅಸ್ಯಗ್+ರ+ಅಮ್ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಅಸ್ಯಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಅಟ್ ಆಗಮದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಿರಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಹಾಸತ—ಓಹಾಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ.

ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಚ್ಚಿಲುಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಚಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೇಃಸಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಅಡಾಗಮ. ಅಹಾಸತ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಿ: (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಜೋಷಾ:—ಜುಷೀಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಥಾಸ್. ತುದಾದಿಭ್ಯತ್ಯ: ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಈ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದು ಜುತ್ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಗಂತೆ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭,೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದು. ಥಾಸ್ ನ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಜೋಷ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಸ್ಸವರ್ಣೇದೀರ್ಘಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಜೋಷಾಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಡಾಗಮ. ಆಗಮದ ಉದಾತ್ತವು ಸತಿಶಿಷ್ಟ ವಾದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಅಜೋಷಾಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಜೋಷಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಷಭಮ್-ಋಷಿ ವೃಷಿಭ್ಯಾಂಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೩) ಕ್ವಾ, ಶ್ವಾ, ಶಲಿ, ಕಲಿ, ಗದಿಭ್ಯಾಲ್ಪ ಭಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೨) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಋಷಿ, ವೃಷಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಭಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಭಚ್ ಬಂದರೆ ವೃಷ್+ಅಭ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವೃಷಭ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬,೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸತಿಮ್—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಾತೇರ್ಡತಿ (ಉ. ಸೂ. ೯-೪೯೭) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ ವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾ+ಅತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ವು. ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಆಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ಚೋದಯ ಚಿತ್ರಮರ್ವಾಗ್ರಾದ್ ಇಂದ್ರ ವರೇಣ್ಯಂ ||
ಅಸದಿತ್ತೇ ವಿಭು ಪ್ರಭು || ೫ ||

English Translation.

Place before us, O Indra, precious and different kinds of riches, for you have riches enough and more than enough.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಂ ಚೋದಯೇ—ಧನವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದರೆ ಧನವು ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಚಿತ್ರಂ—ವಿಧನಿಧನಾದ, ಎಂದರೆ ಧನದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯ, ಗೋವುಗಳು, ಪಶುಗಳು, ಗೃಹ, ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ವಾಕ್—ಎದುರಿಗೆ, ನಮ್ಮ ಎದುರಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಲಭಿಸುವಂತೆ ನಮಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆ ಯುವಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ರಾಧಃ—ಮಘಂ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಃ ರಾಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ರಾಧಃ ಎಂದರೆ ಧನವು.

ವರೇಣ್ಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಬಹು ಬೆಲೆಬಾಳುವ.

ಅಸತ್ ಇತ್—ಇತ್ ಎಂದರೆ ಏನು ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಧನವಿರುವ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಭು, ಪ್ರಭು—ಭೋಗಾಯ ಯಾವತ್ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ ತಾವದ್ವಿಭುಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಎಂದರೆ ಭೋಗಸಾಧನೆಗೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಎಂದು ವಿಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಭುವೆಂದರೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಧನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು-ಪ್ರಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ, ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಚೋದಯೇ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿಚ್ಚ್ರತ್ಯಯ. ಛಿಜಂತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಚುದ್+ಇ+ಅ+ಸಿ, ಛಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಚೋದೇ+ಅ+ಸಿ. ಏಗೆ ಆಯಾದೇಶ, ಸೇರ್ಹೈಸಿಚ್ಚೆ (ವಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಚೋದಯ+ಹಿ ಆತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್, ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ರಾಧಃ 'ರಾಧ್ನುವನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿರಾಧಃ ಧನಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಯ.

ವರೇಣ್ಯಮ್—ವೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವೃಜ್ ಏಣ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೮) ವೃಜ್ ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ವರೇಣ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ವೃಷಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಯ.

ಅಸತ್—ಅಸಭುವಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಆದೇಶ, ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಲೇಟೋಡಾಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಗೆ ಅಡಾಗಮ ಅಸ್+ಅತ್=ಅಸತ್, ಎಂದಾಗುವುದು ಶಪ್ ಎಂಬ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಅದ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ಯಃ (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮವು ಅನುದಾತ್ಯ. ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಯ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿಭು-ವಿಭವತೀತಿ ವಿಭು. ವಿಪ್ರಸಂಭ್ಯೋಡ್ವಸಂಜ್ಞಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೦) ಭುವಃ ಸಂಜ್ಞಾ ನೈರಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೯) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಭುವಃ, ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುವುದು. ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ವಿ, ಪ್ರ, ಸಂ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭೂಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿ, ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೂ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೦-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಭೂ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಎಂಚೆ ವಿಭು ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭು ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭು, ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಬರುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾನ್ತು ತತ್ರ ಚೋದ್ರಯೇಂದ್ರ ರಾಯೇ ರಭಸ್ವತಃ ||

ತುವಿದ್ಯುನ್ತು ಯಶಸ್ವತಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸು | ತತ್ರ | ಚೋದಯ | ಇಂದ್ರ | ರಾಯೇ | ರಭಸ್ವತಃ ||

ತುನಿದ್ಯುನ್ನು | ಯಶಸ್ವತಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ತುನಿದ್ಯುನ್ನು ಪ್ರಭೂತಧನೇಂದ್ರ ರಾಯೇ ಧನಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಮಾನ್ ತತ್ರ ಕರ್ಮಣಿ ಸು ಚೋದಯ | ಸುಷ್ವ ಪ್ರೇರಯ | ಕೀದೃಶಾನಸ್ಮಾನ್ | ರಭಸ್ವತ ಉದ್ಯೋಗವತೋ ಯಶಸ್ವತಃ ಕೀರ್ತಿಮತಃ || ತತ್ರ ತಚ್ಛಬ್ದಾತ್ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್ | ಸಾ. ೫-೩-೧೦ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವರ್ತಮ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ರಾಯೇ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಭಸ್ವತಃ | ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ | ರಾಭಸ್ಯಂ ಕಾರೋಪಕ್ರಮಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮತುಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೭ | ಇತಿ ನ ಪದತ್ವಂ ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ | ಸಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ | ಅ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ | ಸಾ. ೧-೪-೧ | ಇತಿ ನಿಯಮಾತ್ ತುನಿದ್ಯುನ್ನು | ತುನಿ ಬುಹು ದ್ಯುನ್ನುಂ ಧನಂ ಯಸ್ಯ | ಷಾಷ್ಠಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಶಸ್ವತಃ | ಯಶೋ ಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಅಸ್ಮಾಯಾಮೇಧಾಸ್ರಜೋ ವಿನಿಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೧ | ಇತಿ ವಿನಿನಾ ನ ಬಾಧ್ಯತೇ ಮತುಪಃ ಸರ್ವತ್ರ ಸಮುಚ್ಚೇಯಾತ್ | ಯಶಸ್ಯಬ್ದೋ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮತುಪಃ ಪಿತ್ವಾತ್ ನವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತುನಿದ್ಯುನ್ನು—ಬಹುಧನೋಪೇತನಾದ | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ರಭಸ್ವತಃ—ಉದ್ಯೋಗಶೀಲರಾದ (ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ) | ಯಶಸ್ವತಃ—ಕೀರ್ತಿಭಾಜನರಾದ | ಅಸ್ಮಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ರಾಯೇ-ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ | ತತ್ರ—ಅ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಸು ಚೋದಯ—(ಚಿನ್ನಾಗಿ) ಪ್ರೇರಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹುಧನಯುಕ್ತನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಅದಾದ ರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿವಂತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗು.

English Translation.

Indra, you are very rich ; encourage us in this rite for the acquirement of wealth, for we are diligent and renowned.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ಮಾನ್+ಸು=ಅಸ್ಮಾನ್ತು. ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಸಕಾರವು ಬಂದರೆ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ನಕಾರಸಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತು ಎಂದು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಸ ಗಾ ಅವಿಂದತ್ಸೋ ಅವಿಂದದಶ್ವಾನ್ತು ಓಷಧೀಃ ಸೋ ಅಪಃ ಸವನಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೫)

ಕವಿರ್ಗೀರ್ಭಿಃ ಕಾಮ್ಯೇನಾ ಕವಿಃ ಸನ್ನೋಮುಃ ಪವಿತ್ರಮತ್ಯೇತಿ ರೇಭನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ರಭಸ್ವತಃ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ | ರಾಭಸ್ಯಂ ಕಾರ್ಯೋಪಕ್ರಮಃ || ರಭ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಾಭಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ರಾಭಸ್ಯವೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯೋಪಕ್ರಮ, ಉದ್ಯೋಗಶೀಲತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ರಭಸ್ವತಃ—ರಭಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ.

ತುವಿದ್ಯುಮ್ನ-ಪ್ರಭೂತಧನ | ತುವಿ ಎಂದರೆ ಬಹು. ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂದರೆ ಧನವು. ಅದುದರಿಂದ ತುವಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಬಹುಧನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಶಸ್ವತಃ—ಯಶೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಯಶಸ್ವಾನ್, ತಾನ್ || ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ರಭಸ್ವತಃ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ವತಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತ್ರ—ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ದ್ವಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನುಳಿದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಕಿಮ್, ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳು, ಬಹು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್+ಜ್ಞ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಗೇ ಲುಕ್ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ಆತೋಗುಣೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತತ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಯಶಸ್ವತಃ—ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿರಾಗಿ ಮತಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಇವು ರಭಸ್ವತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬರುವುವು. ಯಶಸ್ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ, ಅಸ್ಮಮಾಯಾ ಮೇಧಾಸ್ರಜೋವಿನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಅಸಂತಪಾದ ಶಬ್ದ, ಮಾಯಾ, ಮೇಧಾ, ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಶೇಷವಿಹಿತ ವಾದ ವೀ, ವಿಧಿಯಿಂದ ಮತುಪ್ ವಿಧಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣ ಬಾಧಃ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರ ದಿಂದ ಬಾಧವು ಉಂಟು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧ ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕೆಗೆ ಆವಕಾಶ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಕೇಶವದ್ವ್ಯಾಜನೈತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏವಂಚ ಸ್ಮಾಯಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೀ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು, ವಿನ್ವಿಧಿಯು ವಿಕ

ಉಪಾದ್ಧರಿಂದ ವಿನಃ ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿನಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏಕಗೋಪೂರ್ವಾಟ್ ಇತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿವಿಚ್ಛೇದ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ತಸಾಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವೀ ಯಶಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ಪು ಸಹ ಬರುವುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮತುಪಸ್ಪರ್ಶತ್ರ ಸಮುಚ್ಚಯಾತ್ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ತತ್ತ್ವಜೋಧಿನೀಕಾರರು ಅಸ್ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯೋಚ್ಚಾಲುಜನ್ಯ ತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಸರ್ವತ್ರ ಸಮುಚ್ಚೀಯತೆ ಏವ ಎಂದಿರುವರು. ಕೇಶಾದ್ವೈ-ಸ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಛಂದಸೀವನಿಸೌಚಿ, ಛಂದಸೀ ವನಿಸೌ ಚಿ ವಕ್ತವ್ಯಾ ವಶ್ಚ ಮತುಪ್ಚಿ ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರಸಂಬಂಧಾ ನ್ಮತುಬಸಿ ಭವತೀತಿ ಮತ್ಪಾಹ ವಶ್ಚ ಮತುಪ್ಪೇತಿ ಎಂದು ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಶಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಶಸ್ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಚ್ಚಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಶಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ಗೋಮದಿಂದ್ರ ವಾಜವದಸ್ಮೇ ಪೃಥು ಶ್ರವೋ ಬೃಹತ್ ||
ವಿಶ್ವಾಯುರ್ಧೇಹ್ಯಕ್ಷಿತಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಗೋಮದಿ | ಇಂದ್ರ | ವಾಜವದ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಪೃಥು |
ಶ್ರವಃ | ಬೃಹತ್ ||
ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ಧೇಹಿ | ಅಕ್ಷಿತಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶ್ರವೋ ಧನಮಸ್ಮೇ ಸಂ ಧೇಹಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ಕೀದೃಶಂ ಶ್ರವಃ | ಗೋಮುತ್ ಬಹ್ವೀಭಿರ್ಗೋಭಿರುಪೇತಂ ವಾಜವತ್ ಪ್ರಭೂತೇನಾನ್ನೇನೋಪೇತಂ ಪೃಥು ಪರಿಮಾಣೇನಾಧಿಕಂ ಬೃಹತ್ ಗುಣೈರಧಿಕಂ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಕೃತ್ಸಾಯುಷ್ಯಕಾರಣಂ ಅಕ್ಷಿತಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ಗೋಮುತ್ | ವಾಜವತ್ | ಉಭಯತ್ರ ಮತುಪೋಃನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ | ವಾಜಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿರಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಬ್ಜಾಚ್ಚ ತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶೇ ಅದೇಶಃ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪನ್ನವಾದೇಶಃ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಷ್ವಿಲೋಪ ಇತಿ ಪಕ್ಷೇ | ಪಾ. ೭-೨-೯೦ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತ್ಯಲೋಪಪಕ್ಷೇಽಂತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಥು | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥಿಮದಿಭ್ರಸ್ವಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೧-೨೯ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೃಕಾರಃ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಕೋಃ ಕಿತ್ವಾನ್ಮ ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಶ್ರಾಯತ ಇತಿ ಶ್ರವೋ ಧನಂ | ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಬೃಹತ್ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ದನೇ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಕ್ವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ತಸ್ಯ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಕ್ಷಿತಂ | ಕ್ಷಿಪ್ರಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತರ್ಹೀತಂ ಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪೂರ್ವಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ | ತೇನ ಸ್ಯದರ್ಥತ್ವಾನ್ನಿಷ್ಕಾಯಾಮಣ್ಯದರ್ಥೇ | ಪಾ. ೭-೪-೭೦ | ಇತಿ ನ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅತ ಏವ ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ | ಪಾ. ೮-೨-೪೭ | ಇತಿ ನ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವಂ | ನರ್ಘಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ)ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಪೃಥು—ಬಹಳವಾದ | ಬೃಹತ್—ಗುಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ | ಗೋಮುತ್—ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ (ಗೋರೂಪವಾದ) | ವಾಜವತ್—ಅನ್ನಸಹಿತವಾದ (ಅನ್ನರೂಪವಾದ, ಆಹಾರರೂಪವಾದ) | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ | ಅಕ್ಷಿತಂ—ನಾಶರಹಿತವಾದ | ಶ್ರವಃ—ಧನವನ್ನು | ಧೇಹಿ—ಕೊಡುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು. ಆ ಧನವು ಉತ್ತಮವಾಗಿಯೂ ಗೋವುಗಳು ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ನಾಹಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕಲ್ಲದೆ ನಾವು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿಯೂ, ನಾಶರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು.

English Translation

Grant us, Indra, wealth beyond measure or calculation, inexhaustible the source of cattle, of food, of all life.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋಮತಃ—ಬಹ್ವೇಭಿರ್ಗೋಭಿರುಪೇತಂ | ಅಥವಾ ಗಾವೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಂತಿ ತತ್, ಗೋಮತಃ ಬಹುವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರೆ ಗೋರೂಪವಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಎಂದರ್ಥವು.

ನಾಜವತಃ—ಅನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ.

ಅಸ್ಮೇ—ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಶ್ರವಃ—ಮಘಂ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಃ ಶಬ್ದವು ಸರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). **ಬೃಹತ್**—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಸಾರಯುಕ್ತವಾದ, ಗುಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಕೃತ್ಸ್ನಾಯುಷ್ಯಕಾರಣಂ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲಗವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಲು ಸಾಧನಭೂತವಾದ ದ್ರವ್ಯವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ **ವಿಶ್ವಾಯುಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು **ಶ್ರವಃ** (ಧನವು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ **ವಿಶ್ವಾಯುಃ**—ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು, ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸುವುದನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯಪದವನ್ನಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೇರೀತಿ ಇರುವುದು.

ಅಕ್ಷಿತಂ—ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಎಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ, inexhaustible ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೋಮತಃ, ನಾಜವತಃ —ಗೌಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಗೋಮತಃ. ನಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ನಾಜವತಃ, ಈ ಎರಡು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ನಾಜ ಶಬ್ದವು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನ ಭ್ಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ-ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ ಗೆ ಲಶಕ್ಕೆತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ. ಶೇ ಎಂಬುದು ಶಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ಯಸ್ ಎಂಬುದರ ಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂಶೋದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಟಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ಅದ್ ಗೆ ಲೋಪ. ಈಗ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿಯತ್ರೋ

ದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇ-
ಲೋಪಃ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ-
ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು
ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಪೃಥು ಪ್ರಥಪ್ರಖ್ಯಾನೇ— ಧಾತು. ಪ್ರಥಿಮದಿಭ್ರಸ್ವಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ (ಉ.
ಸೂ. ೧-೨೮) ಪ್ರಥಪ್ರಖ್ಯಾನೇ, ಮೃದಮದರ್ಧನೇ, ಭ್ರಸ್ವಪಾಕೇ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬರುವುದು. ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ, ಭ್ರಸ್ವಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರು-
ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಪೃ+
ಥ್+ಉ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಪೃಥು ಎಂದಾಗು-
ವುದು. ಕು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಃ—ಶ್ರೂಯತೇ ಇತಿ ಶ್ರವಃ, ಧನ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ
ಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ. ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ಆವ್ ಆದೇಶ ಶ್ರವಸ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವ-
ನೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಅಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ
ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು, ಶ್ರವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು
ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಬೃಹತ್—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ವಿಶ್ವಂ ಆಯುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಧನೇ ತತ್ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಅಶೂಪ್ರುಷಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯)
ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.
ಬಹುಪ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಿಶ್ವ+ಆಯುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ
ಬಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅಕ್ಷಿತಂ—ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತಣಿಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ
ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ಮಾರ್ಥವು ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಯಾನುಣ್ಯವರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೪-೬೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಣಾದರ್ಥೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘ ಬರದೇ ಇರುವು-
ದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಜ್ ನೊಂದಿಗೆ ನಜ್ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹದ್ಧ್ಯುನ್ನಂ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ |

ಇಂದ್ರ ತಾ ರಥಿನೀರಿಷಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಧೇಹಿ | ಶ್ರವಃ | ಬೃಹತ್ | ಧ್ಯುನ್ನಂ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ ||

ಇಂದ್ರ | ತಾಃ | ರಥಿನೀಃ | ಇಷಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಬೃಹಚ್ಚೈವೋ ಮಹತೀಂ ಕೀರ್ತಿಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ತಥಾ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಮತಿಶಯೇನ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾದಾನೋಪೇತಂ ಧ್ಯುನ್ನಂ ಧನಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ | ತಥಾ ತಾ ವ್ರೀಹಿಯವಾದಿರೂಪೇಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ರಥಿನೀರ್ಬಹುರಥೋಪೇತಾ ಇಷೋಽನ್ಯಾನ್ಯಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ || ಅಸ್ಮೇ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶೇ ಅದೇಶಃ | ಧೇಹಿ | ಘ್ನೋರೇದ್ವಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೧೯ ಇತ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ | ಶ್ರಾಯತ ಇತಿ ಶ್ರವಃ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸಹಸ್ರಂ ಸುನುತೇ ದದಾತೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಷಣು ದಾನೇ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಹ | ಪಾ. ೩-೨-೬೭ | ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೪೧ | ಇತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪುನಃ ಕೈದುತ್ರರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ರಥಾ ಅಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ರಥಿನ್ಯ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೋಪ್ | ಪಾ. ೪-೧-೫ | ಸ ಚ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಃ | ಇಷೋ ಯೌಗಿಕತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ರೂಢತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಏಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಬೃಹತ್—ಬಹಳವಾದ | ಶ್ರವಃ—ಕೀರ್ತಿ ಯನ್ನೂ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ—ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ (ಅತಿಶಯವಾದ) | ಧ್ಯುನ್ನಂ—ಧನ ವನ್ನೂ | ರಥಿನೀಃ—ರಥ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತರಲ್ಪಡುವ | ತಾಃ—ವ್ರೀಹಿ, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯರೂಪ ದಿಂದಿರುವ | ಇಷಃ—ಅನ್ನವನ್ನೂ | ಧೇಹಿ—ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನು ನಮಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಧನವನ್ನೂ, ಗಾಡಿಗಳ (ರಥಗಳ) ತುಂಬ ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಕೊಡು.

English Translation

O Indra, grant us great fame, and wealth acquired in a thousand ways and those (articles) of food (which are brought from the field) in carts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇದೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ತೊಡಕುಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಶ್ರವಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಂ ರೇಕ್ಷಾಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಆಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯) ಉತ ಸ್ತ್ರೀನಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೮-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಶ್ರವಶ್ಚಾಪಿ ಪಶುಮಚ್ಚ ಯೋಥಂ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಚ ಯೋಥಂ ಧನಂ ಚ ಯೋಥಂ ಚೇತಿ ವಾ—ಎಂದರೆ ಶ್ರವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸೆ (ಕೀರ್ತಿ) ಅಥವಾ ಧನವೆಂದೂ, (ನಿ. ೪-೨೪) ಅಮನ್ಮನ್ಮೋಮಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಂಸಾಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಎಂದೂ (ನಿ. ೯-೧೧). ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಮಂದಮಾನಾಯ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೦-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹಚ್ಛ ಶ್ರವಣೀಯಂ ಯಶಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ (ನಿ. ೧೧-೧೦) ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂಬ ಧನವಾಚಕಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ—ಸಹಸ್ರಂ ಸನುತೇ ದದಾತೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಸಃ ಡಾ ನೇ | ಎಂದರೆ ಸಹಸ್ರಾತಮಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ, ಬಹಳವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ತಾಃ—ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತಚ್ಛಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು.

ರಥಿನೀಃ—ರಥಾ ಆಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ರಥಿನೀಃ—ರಥಸಂಬಂಧವಾದ, ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತರುವಷ್ಟು ಎಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ತಲೆಯಮೇಲೆ ಹೊತ್ತುತರುವ ಧಾನ್ಯವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಜನರು ಹೊರುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವೆಂದರೆ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾದ ಧಾನ್ಯವು.

ಇಷಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯನಾದ ಆಹಾರ ಅಥವಾ ಧಾನ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ರಥಿನೀಃ ಎಂಬ ಇದರ ವಿಶೇಷಣಪದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇ ಆದೇಶ.

ಧೇಹಿ—ಡುಧಾ ಇತ್ಯಾಂ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುವ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು (ಲೋಪ). ಶ್ಲಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾ ಧಾ+ಹಿ ಘ್ನಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪತ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೯) ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತು, ಅಸ್ಮ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಏತ್ವ ಬರುವುದು, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಧಾ ಗೆ ಲೋಪ. ಎರಡನೆಯದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಧೇಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಶ್ರವಃ—ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಂ—ಸಹಸ್ರಂ ಸನುತೇ ದದಾತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ, ಪಠದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಡ್ವನೋರನುನಾ-ಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೫) ವಿಟ್ ವನ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅತಿಶಯೇನ ಸಹಸ್ರಾಃ ಎಂದು ವಿನಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಮನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರಥಿನೀಃ—ರಥಾಃ ಆಸಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ರಥಿನ್ಯಃ ಅತಇನಿಶನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಥಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ರಥಿನ್ ಎಂಬುದು ನಕಾರಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಋಕಾರಾಂತ, ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಇಷಃ—ಯೌಗಿಕ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಇ ಉದಾತ್ತ. ರೂಢವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಸೋರಿಂದ್ರಂ ವಸುಪತಿಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಗೃಣಂತ ಋಗ್ಮಿಯಂ ||
ಹೋಮ ಗಂತಾರಮೂತಯೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಸೋಃ | ಇಂದ್ರಂ | ವಸುಃ ಪತಿಂ | ಗೀಃ ಭಿಃ | ಗೃಣಂತಃ | ಋಗ್ಮಿಯಂ ||
ಹೋಮ | ಗಂತಾರಂ | ಉತಯೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಸೋರ್ವಸುನೋಽಸ್ಮದೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯೋತಯೇ ರಕ್ಷಾರ್ಥಮಿಂದ್ರಂ ಹೋಮ | ವಯಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿರ್ಗೃಣಂತಃ ಸ್ತುವಂತಃ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ವಸುಪತಿಂ ಧನಸಾಲಕಂ ಋಗ್ಮಿಯಂ ಋಚಾಂ ಮಾತಾರಂ ಗಂತಾರಂ ಯಾಗದೇಶೇ ಗಮನಶೀಲಂ ||
ವಸೋಃ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಶ್ವಾಸ್ವಸ್ನಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೧-೧೧ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವಸುಪತಿಂ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪತ್ಯಾವೈತ್ವರ್ಯೇ | ಸಾ. ೬-೨-೧೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣಂತಃ | ಗ್ಞಾ ಶಬ್ದೇ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ | ಶ್ನಾ | ಸಾ. ೩-೧-೮೧ | ಶತುಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿದಿತಿ ಜಾ-ತ್ವಾತ್ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಶತುರಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಗ್ಮಿಯಂ | ಋಚೋ ಮಿಮಾತ ಇತ್ಯೈಗ್ಮೀಃ | ತನ್ಮಗ್ಮಿಯಂ | ವಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಘಮಾಸ್ವೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೬೬ | ಈತ್ವಂ | ಚಕಾರಸ್ಯ ಚೋಃ ಕುಃ | ರ್ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ | ಸಾ. ೮-೨-೩೯ | ಇತಿ ಜಶ್ತ್ವಂ | ಗಕಾರಃ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚೇನೋಚಿ ಶ್ನುಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೪-೨೭ | ಇಯಂಜಾದೇಶಃ | ಏರನೇಕಾಚೇ ಇತಿ ಯಂಜಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೬-೪-೮೨ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನ ಭವತಿ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಹೋಮ | ಆಹ್ವಯಾಮಃ | ಹೋಮ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಲಟಃ | ತಸ್ಯಾಸ್ಮದೋ ಬಹುತ್ವೇನಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಿಪ್ | ಇಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಕಾರಃ | ಶವೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೧-೩೪ | ಇತಿ ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಃ | ಧಾತೋಃ | ಸಾ. ೬-೧-೧೬೨ | ಇತ್ಯೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಮಿಪಃ ಪಿತ್ವರೇಣಾಋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗಂತಾರಂ | ಗಮ್ನ ಸೃಷ್ಟೇ ಗತೌ | ತಾಜ್ಜೀಲೈ ತ್ಯನ್ | ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉತಯೇ | ಉತಯೋತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ರಿನ್ಮದಾತ್ಮೋ ನಿಸಾತಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವಸೋಃ—(ನಮ್ಮ) ಧನದ | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ವಸುಪತಿಂ—ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ಋಗ್ಮಿಯಂ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ | ಗಂತಾರಂ—ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ (ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹೋಗುವವನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಗೀರ್ಭೀಃ—ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಗೃಣಂತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾ | ಹೋಮ—ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ; ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು ; ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಧನದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

English Translation

Praising with songs we invoke Indra, the lord of riches, who deserves to be praised and who goes (to protect his worshipper).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಸುಪತಿಂ—ವಸು ಎಂದರೆ ಧನ, ಪತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಅಧಿಪತಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಸೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ವಸುಪತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವವು. ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ (ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ) ಶಬ್ದಸಮೂಹವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಅದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷ ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲರೂ ಅದನ್ನು ಬಳಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ನಿಯಮಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾಷಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ಭಾಷೆಯೇ ಹೊರತು ಭಾಷೆಗೆ ಮೂಲ ವ್ಯಾಕರಣವಲ್ಲ. ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಸಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—

ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾನೋ ಅಸ್ಮೇ ತಮಾ ಪೈಣ ವಸುಪತೇ ವಸೂನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೧೯)

ಅ ತೂ ಭರ ಮಾಕಿರೇತತ್ಪರಿಷ್ಕಾದ್ವಿದ್ವಾ ಹಿತ್ವಾ ವಸುಪತಿಂ ವಸೂನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೬-೯)

ಸತ್ಯಾಭಿವೋ ವಸುಪತಿರ್ವಸೂನಾಂ ದತ್ತೇ ನಿಶ್ವಾ ಅಧಿಥಾ ಇಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಸುಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಋಗ್ವಿಯಂ—ಋಚೋ ಮಿಮಾತ ಇತ್ಯೃಗ್ವೀಃ | ಋಚಾಂ ಮಾತರಂ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಆಳೆ ಯಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಯು—ಋಗ್ವಿಯಂ | ಋಚ ಸ್ತುತೌ | ಅರ್ಚನಾ ಋಕ್ | ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ತದ್ವಂತಂ ಸ್ತುತಿಯೋಗ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ—ಋಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಋಗ್ವಿಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವೆಂಕಟನಾಥವರು ಋಗರ್ಹಂ ಎಂದರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನಾದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಹೋಮ—ಆಹ್ವಯಾಮಃ, ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆವು, ಕರೆಯುವೆವು. ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ ರೂಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನವು. ಇದರ ರೂಪನಿಷತ್ತಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

ಗಂತಾರಂ—ಋಕಾರಾಂತ ಗಂತ್ಯಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನವು. ಹೋಗುವವನು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಯಾಗದೇಶೇ ಗಮನತೀಲಂ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಸೋಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಶ್ವ ಸ್ವ ಸ್ಥಿತಿ ತ್ರೈವ್ಯಸಿ ವಸಿ ಹನಿ ಕ್ಲಿ ದಿ ಬಂಧಿ ಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಸ್ವ ಶಬ್ದೋಪಸಾರಯೋಃ, ಸ್ಥಿ ಹ ಉಪತಾಪೇ ತ್ರಪೂಷ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ, ವಸ ನಿವಾಸೇ- ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ, ಕ್ಲಿದೂ ಆದ್ರಿಭಾವೇ, ಬಂಧ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಆದು ನಿಶ್ಚಿತ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಸು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿಶ್ಚಿತದಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾತ್.

ವಸುಪತಿಂ—ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಭಿಶ್ಚ ತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಗೃಣಂತಃ—ಗೃಣಂತೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಪ್ರತ್ಯಯಾನ ಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವ ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಗ್ನಾ+ನಾ+ಅತ್ ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪವನೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗ್ನಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಸಿತ್ತಾದ (ಪಿತೃಲ್ಲದ) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಆಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗ್ನಾ-ನ್ ಅತ್ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ಸಂ ವಾಚ್ಯಂ (ನಾತೀಕ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಗೃಣತ್, ಇದರಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಗೃಣಂತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಋಗ್ಮಿಯಮ್—ಋಚಃ ಮಿವಾತೇ ಇತಿ ಋಗ್ಮೀಃ, ತಂ ಋಗ್ಮಿಯಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇಚ್, ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಚ್ ಶಬ್ದೇಪಸದಕವಾದ ಮಾ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರ, ಇಕಾರ ಪಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜೆ ಲೋಪ. ಋಚ್+ಮಾ+ವ್. ಘಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾ ಜಹಾತಿ ಸಾಂದಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಆದೇಶ ಋಚ್+ಮಿ-ವ್. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಏಕವರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ ಗೆ ಲೋಪ, ಯದ್ಯಪಿ ಪರನಿ ಮಿತ್ತಕವಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವು ಅಂತರಂಗ, ಈತ್ಯವು ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವೇ ಮೊದಲು ಬರಬೇಕು. ಅದು ಮೊದಲು ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿನದಾದೇಶೋಽನಲ್ಪಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲಾತ್ರಯಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವರ್ಣಾತ್ರಯೋನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೨೧) ಅಲಾತ್ರಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಲಾದಿಕಿದಾರ್ಥಧಾತುಕ ಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಛಾಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದಾಗ್ಯೂ ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ, ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ, ಛಾಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಪಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦. ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗವು. ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಝಲಾಂ ಝಲೋಽನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜತ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಋಗ್ಮೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಚಿ ಶ್ವಾ ಧಾತು ಭ್ರವಾಂಯೋರಿಯಜುವಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಅಜಾದಿ

ಪ್ರತ್ಯಯ ಋದಕ್ಷಿರುವಾಗ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಇವರ್ಣ ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಭ್ರೂಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಉವಜ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಇವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇಯಜ್, ಉವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉವಜ್ ಎಂದು ವಿಭಾಗ, ಅಜಿಶ್ವ ಧಾತು ಭುವಾಂ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಒಂದರೆ, ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೂ, ಇವರ್ಣೋವರ್ಣಾಂತ ಧಾತ್ವಂತಾಂಗಕ್ಕೂ, ಭ್ರೂಶಬ್ದಾಂತಾಂಗಕ್ಕೂ ಇಯಜ್ ಉವಜ್ ಆದೇಶಗಳು ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಋಗ್ಮಿಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಏರನೇಕಾಚೋಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಧಾತ್ವವಯವ ಮಾತ್ರಾರಬ್ಧ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಯಾವ ಇಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ವೇವಿಧಯತ್ನಂದೇವಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞೇಧಿಯೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾಕ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಹೋಮು—ಆಹ್ವಯಾಮುಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ 'ಹೋಮ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರೀಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಣಂತಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವಾದ ವಯಂ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃಪದವಾಗುವುದು, ಅದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನವಾದ ಮಸ್ ಆದೇಶಬರುವುದು ಉಚಿತ. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಮಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆಕಾರ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಭಂದೇವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಹೋಮು ಝಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ' ಬಹುಲಂ ಭಂದೇವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ=ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ+ಏಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ ಹು+ಮು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕೆಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಹೋಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಓಕಾರವು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಮಿಪ್ನು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ.

ಗನತ್ತಾರಂ—ಗಮ್ನು ಸೃಷ್ಟೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಛೇಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಊತಯೇ—ಇಲ್ಲಿ ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತವಾಗಿರುವುದು. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ಸುತೇಸುತೇ ನ್ಯೋಕಸೇ ಬೃಹದ್ಬೃಹತ ವದರಿಃ ||

ಇಂದ್ರಾಯ ಶ್ಲೂಷಮುರ್ಚತಿ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಸುತೇ¹ಸುತೇ | ನಿ²ಓಕಸೇ | ಬೃಹತ್ | ಬೃಹತೇ | ಆ | ಇತ್ | ಅರಿಃ ||
 ಇಂದ್ರಾಯ | ಶೂಷಂ | ಅರ್ಚತಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆಕಾರ ಇಚ್ಛಬ್ಧಶ್ಚ ಸಾದಪೂರಣೌ | ಯದ್ವಾ | ವ್ಯಾಪ್ತಿವಚನ ಆಕಾರಃ | ಅಜಾಞಪದಾರ್ಥೇ-
 ಭಿವ್ಯಾಪ್ತೌ | ಅಮ. ೩-೪-೩೨ | ಇತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ | ಇಚ್ಛಬ್ದೋಽಸಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಇಯತಿ ಗಚ್ಛತ್ಯನು-
 ವ್ಯೇಯಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರಿಯರ್ಜಮಾನಃ | ಏದರಿಃ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಯಜಮಾನ ಇಂದ್ರಾಯ
 ಸುತೇ ಸುತ ಇಂದ್ರಾರ್ಥಮಭಿಷುತೇ ತತ್ತತ್ಪೋನೇ ಶೂಷಂ ಬಲಮರ್ಚತಿ ಸ್ತೌತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಾ-
 ಕ್ರಮಂ ಪ್ರಶಂಸತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ ಶೂಷಂ | ಬೃಹತ್ ಪ್ರೌಢಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ನ್ಯೋ-
 ಕಸೇ ನಿಯತಸ್ಥಾನಾಯ ಬೃಹತೇ ಪ್ರೌಢಾಯ || ಸುತೇ ಸುತೇ | ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೇ | ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ನೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇಡಿತ್-
 ಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾನ್ವೇಡಿತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತಂ ಚ | ಪಾ. ೮-೧-೩ | ಇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ್ಯೋಕಸೇ |
 ನಿಯತನೋಕೋ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮೈ | ನಿಶಬ್ದೋ ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಯಣಾ-
 ದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯೋಕಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ |
 ಬೃಹತೇ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತ್ಯಜಾದಿನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಅರಿಃ | ಋ ಗತೌ | ಅಚಿ ಇಃ | ಉ. ೪-೧೩೮ | ಇತೀಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯ-
 ಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಋಜೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
 ಶೂಷಂ | ಪ್ರೌತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಅರ್ಚತಿ | ನಿಘಾತಸ್ವರಃ || ೧೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರಿಃ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು | ನ್ಯೋಕಸೇ—ತನ್ನ ನಿಯತ
 ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ | ಬೃಹತೇ—ಪ್ರೌಢನಾದ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ |
 ಸುತೇಸುತೇ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿಸವನದಲ್ಲಿಯೂ | ಬೃಹತ್—ಹೆಚ್ಚಾದ |
 ಶೂಷಂ—(ಇಂದ್ರನ) ಬಲವನ್ನು (ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು) | ಆ ಅರ್ಚತಿ ಇತ್—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ
 ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅತಿಶಯವಾದುದು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
 ಯಜಮಾನನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಮೂರು
 ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವನು.

English Translation.

The sacrificer glorifies the vast prowess of Indra, the mighty, the dweller in his permanent abode in every rite where soma is prepared.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು ಎಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ “ ನಾನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆನು ” ಎಂಬ ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರಯೋಗಾರ್ಥವನ್ನು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಕವಿಯು ಹೇಳಿರುವನು.

ಸುತೇ ಸುತೇ—ಪ್ರತಿವನದಲ್ಲಿಯೂ. ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಭರೇಭರೇ, ಹವೇಹವೇ, ಅಹರಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಸುತೇ-ಸುತೇ** ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿವನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಸ್ತುತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೈಕಸೇ—ನಿಃಕಸೇ. ಇಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಓಕಾಃ ಎಂಬ ಸಕಾರಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಪಾತಸ್ಥಾನ, ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸಮಾಡುವ ಸ್ವಸ್ಥಾನ, permanent dwelling, abode etc., ಎಂದರ್ಥವು. ದಿವಾಕಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಂತೆ ನಿಃಕಸೇ=ನೈಕಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬುವುದು ನಿಪಾತ (ಉಪಸರ್ಗ). ಇದಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ನೈಕಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಯತಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆ ಇತ್—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಅಥವಾ ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಬೃಹತೇ—ಮಹತೇ, ಮಹತಃ ಶರೀರೇಣ ವೀರ್ಯೇಣ ನಾ ಎಂದರೆ ಶರೀರದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರಿಃ—ಋ ಗತೌ | ಇಯರ್ತಿ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯನುಷ್ಠೇಯಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರಿಯೇಜಮಾನಃ | ಋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೋಗು, ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದರೆ ಮಾಡುವನು, ಯಜಮಾನನು, ಎಂದರ್ಥವು.

ಶೂಷಂ—ಬಲವು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ಓಜಃ ಪಾಜಃ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೂಷಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ(ನಿ. ೩-೯). ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು, ಪರಾಕ್ರಮವು, ಮಹಿಮೆಯು ಇತ್ಯಾದಿ. ಶೂಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ—

ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ ಶವಸಾನಾಯ ಶೂಷಮಾಂಗೂಷಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಅಂಗಿರಸ್ವತ್.

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೧)

ಇಮಂ ಮಹೇ ವಿದಧ್ಯಾಯ ಶೂಷಂ ಶಶ್ವತ್ಕೃತ್ಯ ಈಡ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಜಭುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧)

ಉಪ ವ ಏಷೇ ವಂದ್ಯೇಭಿಃ ಶೂಷೈಃ ಪ್ರ ಯೆಹ್ವೀ ದಿವಶ್ಚಿತಯದ್ವಿರಕ್ಯೇಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೬)

ಅ ಯಂ ಪೃಣಂತಿ ಹರಿಭಿರ್ನ ಧೇನವ ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಂ ಹರಿವಂತಮರ್ಚತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ.

ಅರ್ಚತಿ—ಅರ್ಚತಿ, ಗಾಯತಿ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಚತ್ಯರ್ಥವಾಚಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಅರ್ಚತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಯತಿ, ನೌತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು, ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುತೇಸುತೇ—ಪುಷ್ ಅಭಿವನೇ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಸುತೇ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ, ಸುತೇ ಸುತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಸುತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಸರಮಾನೋಡಿತಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರ ಎರಡನೆಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಮೋಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮೋಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ವ.ಸೂ. ೮-೧-೩) ಅಮೋಡಿತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೋಕಸೇ—ನಿಯತಂ ಓಕಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೋಕಃ ತಸ್ಮೈ ನೋಕಸೇ. ನಿ, ಎಂಬುದು ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಕೋಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಈ ಉದಾತ್ತ ಇಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಓಕಾರವು ಉದಾರಿತ್ತಯೋರ್ಯಣಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ಣರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಬರುವುದು.

ಬೃಹತೇ—ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩-೧) ಬೃಹತ್, ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಬೃಹತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬ ಆಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಪಿ ವರ್ಮನಾನೇ. ಪೃಷನ್ಮಹದ್ಬೃಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೪೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶತ್ವವಚ್ಚ ಎಂದು ಅತಿದೇಶವಿರು

ವುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅದರೂ, ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕವು ಅವಶ್ಯಕವು, ಶತ್ಯವದ್ಭಾವದಿಂದ ನದ್ಯಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದ್ಯಜಾದಿಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮಶರೀರ. ಇದರಿಂದ ಪೃಷತ್, ಜಗತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಅರಿ:—ಋಗತೌ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಅಚೇಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರಾಯ-ಋಜೈರಂದ್ರಾಗ್ರ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಶ್ಚಿತ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಅದಿವರ್ಣವಾದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಶೂಷಮ್—ಫಿಷಃ—(ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅರ್ಚತಿ—ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೧೦ ||

ಇತಿ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಮಾಪ್ತಮ್.

|| ಓಂ ||

ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಗಾಯಂತೀತಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಛಂದೋವಿಶೇಷಶ್ಚೈವಮನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಗಾಯಂತಿ ದ್ವಾದಶಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ವಿತಿ | ತುಹಿಹವೇತ್ಯಾದಿಪರಿಭಾಷಾಯಾಂ | ಅನು ೧೨-೩ | ತುಶಬ್ದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತ-ದ್ವಯೇ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ಯ ಚಾನುಷ್ಟುಭತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಋಷಿದೇವತೇ ಪೂರ್ವವತ್ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯೋಕ್ತೈಷು ತೃತೀಯಸವನೇಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯ ಗಾಯಂತೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರೀಯಸ್ತೃಚಃ | ಏಹ್ಯಾಷ್ಟಿತಿ ಖಂಡೇ ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀಣ ಆ ತ್ವಾ ಗಿರೋ ರಥೀರಿವ | ಅ. ೭-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಮತ್ತು ಛಂದೋ ವಿಶೇಷವು ಗಾಯಂತಿ ದ್ವಾದಶಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ವಿತಿ ಎಂದು ಸೂಕ್ತಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅನು. ೧೨-೩) ಇಲ್ಲಿ ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತ ಇವೆರಡರ ಛಂದಸ್ಸೂ ಸಹ ಅನುಷ್ಟುಪ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿ ಮತ್ತು ದೇವತೆಯು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ವಿನಿಯೋಗವು—ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಮುತ್ಸಿಜನು ಗಾಯಂತಿ ಎಂಬ ತೃತೀಯ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಹ್ಯೂಷು ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಅ. ಸೂ. ೭-೮) ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧; ಸಾಮ ೩೪೨; ೧೩೪೪) ಮತ್ತು ಆ ತ್ವಾ ಗಿರೋ ರಥೀರಿವ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೫-೧; ಸಾಮ ೩೪೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೧೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೩ || ಸೂಕ್ತ—೧೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೧೯, ೨೦ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ||

|| ಋಷಿ:—ಮಧುಚ್ಛಂದಾ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ: ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ: ||

|| ಛಂದ:—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ||

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಾ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠ: ||

ಗಾಯಂತಿ | ತ್ವಾ | ಗಾಯತ್ರಿಣಃ | ಅರ್ಚಂತಿ | ಅರ್ಕಂ | ಅರ್ಕಿಣಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ತ್ವಾ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ | ಉತ್ | ವಂಶಂ ಇವ |

ಯೇಮಿರೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹುಕರ್ಮಸ್ವಹುಪ್ರಜ್ಞ ನೇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಗಾಯತ್ರಿಣ ಉದ್ವಾತಾರೋ ಗಾಯಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ | ಅರ್ಕಿಣೋರ್ಚನಹೇತುಮಂತ್ರಯುಕ್ತಾ ಹೋತಾರೋರ್ಕಮರ್ಚನೀಯಮಿಂದ್ರಮರ್ಚಂತಿ | ಶಕ್ತಗತೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಭೃತಯ ಇತರೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತ್ವಾಮುದ್ಯೇಮಿರೇ | ಉನ್ನತಿಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಿ | ಶತ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಂಶಮಿವ | ಯಥಾ ವಂಶಾಗ್ರೇ

ನೃತ್ಯಂತಃ ಶಿಲ್ಪಿನಃ ಸೌಧಂ ವಂಶಮುತ್ಪನ್ನಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯಥಾ ನಾ ಸನ್ಮಾರ್ಗವರ್ತಿನಃ ಸ್ವಕೀಯಂ
 ಕುಲಮುನ್ನತಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ತದ್ವತ್ | ಏತಾಮೃಚಂ ಯಾಸ್ತು ಏವಂ ವ್ಯಾಚಿಷ್ಯ | ಗಾಯಂತ್ರಿ ತ್ವಾ
 ಗಾಯಂತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚಂತಿ ತೇಷು ಕರ್ಮಕರ್ತೃಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿಸ್ತಾಃ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ |
 ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛಿದ್ಧಯತ ಇತಿ ನಾ | ನಿ. ೫-೫ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಂ ಚ ಬಹುಧಾ ವ್ಯಾ-
 ಚಿಷ್ಯೇ | ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತ್ಯ-
 ಕರ್ಮಮುನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನ್ಯರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸ ವೃತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ | ನಿ. ೫-೪ | ಇತಿ ||
 ಗಾಯಂತ್ರಿ | ಶಪ್ತಿಜಾ | ಪಿತೃಪುತ್ರಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಛಾನುದಾತ್ತಾ | ಧಾತುರುದಾತ್ತಃ | ಗಾಯಂತ್ರಿ-
 ಣಃ | ಗಾಯಂತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಮುದ್ಗಾತ್ಮಣಾಮಸ್ತಿ ತೇ | ಅತ ಇನತನಾ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ
 ಉದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಚಂತಿ | ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಶಪ್ತಿಜಾವನುದಾತ್ತಾ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ
 ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ಅರ್ಕಂ | ಅರ್ಚಂತೇಭಿರಿತ್ಯರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾಃ | ತೈರರ್ಚನೀಯತಯಾ ತ-
 ದಾತ್ಮಕ ಇಂದ್ರೋಽಸಿ ಲಕ್ಷಣಯಾರ್ಕಃ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ | ಸಾ. ೩-೩-೧೦೮ |
 ಇತಿ ಕರಣೇ ಘಃ | ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಸಾ. ೭-೩-೫೨ | ಇತಿ ಚಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕಕಾರಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಣೋ ಹೋತಾರಃ | ಏಕಾಕ್ಷ |
 ರಾತ್ವತೋ ಜಾತೇಃ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಚ ನ ತಾ ಸ್ಮೃತಾ | ಸಾ. ೫-೨-೧೦೫-೨ | ಇತಿ ಕೃದಂತಾದಿನಿತನಾ ಯ-
 ದ್ಯಪಿ ಪ್ರತಿಸಿದ್ಧಾ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಯಾದಿನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ -
 ಸ್ತಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶತಕ್ರತೋ | ನಿಘಾತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನಾದೇಶೇ ಲೋಪಃ
 ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ | ಸಾ. ೮-೩-೧೯ | ಇತಿ ವಕಾರಲೋಪಃ | ವಂಶಶಬ್ದಃ ಸ್ತಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
 ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಸಾ. ೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ಯೇಮಿರೇ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಬಹಳವಾದ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಸಗುವ ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯಾದ
 ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಗಾಯಂತ್ರಿಣಃ—ಸಾಮವೇದಗಾನ ಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿ-
 ಜರು | ಗಾಯಂತ್ರಿ—ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು | ಅರ್ಕಿಣಃ—
 ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು | ಅರ್ಕಂ—ಪೂಜಿಸಲು ಅಥವಾ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅರ್ಚಂತಿ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿಯಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಂಶ-
 ಮಿವ-ಬೊಂಬಿನಂತೆ | ಉತ್ ಯೇಮಿರೇ—ಮೇಲಕ್ಕೇರುತ್ತವರು (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಗಳುವರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹು ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಬಹು ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾ-
 ಲಿಯು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ

ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ ಹೊಗಳುವರು ; ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ನೊದಲಾದಿದೆಯಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿನ್ನನ್ನು ಬೊಂಬನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಿ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವರು (ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುವರು).

English Translation.

O Indra, with many daring deeds or great knowledge, the chanters of the Sama sing about you, the reciters of the Riks praise you who are worthy of praise, and the (priests called) Brahmanas raise you aloft like a bamboo pole.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೧೨-೨ ; ಸಾಮ. ೩೪೨ ; ೧೩೪೪ ; ನಿ. ೫-೫ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧ನೇ ಋಕ್ತನ ಅರ್ಥ ವನ್ನೇ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುವುದು. ಈ ಋಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಎಂದರೆ ೧ ಮತ್ತು ೨ನೇ ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿದ್ದರೂ ಮೂರದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಉದ್ಗಾತೃ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತ್ವಿಗ್ವಿಗ್ಧವರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನಿರುವನು. ಇವನು ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಕ್ರಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಇವನು ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ ಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಜವಾಬ್ದಾರನಾಗಿರುವನು. ಈ ವಿಧ ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಋತ್ವಿಜರೆಂದೂ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ವಂಶಮಿವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ತೊಡಕಾಗಿಯೇ ಇರು ವುದು. ವಂಶವೆಂದರೆ ಬಿದಿರು, ಬೊಂಬು ಎಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವು. ಬೊಂಬನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ (ಅಥವಾ ಎತ್ತಿ ನೆಡುವಂತೆ?) ಎಂಬ ಉಪಮಾನವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬೊಂಬನ್ನು ಎತ್ತುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಎತ್ತುವರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವರು, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು ಎಂದು ಕವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಲ, ಗೋತ್ರ ಮನೆತನ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಸತ್ಯ ಮಾರ್ಗಚರಣೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ಕುಲದ ಗೌರವ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸು ವಂತೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಮುದ್ಗಾತ್ಯಾಣಾಮಸ್ತಿ ತೇ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು ಅಥವಾ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಬ್ಬಿಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು.

ಅರ್ಚಂತಿ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ—ಅರ್ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡು ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ಕಂ—ಅರ್ಚಂತೈಭಿರೈತ್ಯರ್ಕಾಃ ಮಂತ್ರಾಃ || ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಂ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಕಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ಅರ್ಕಃ || ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚತಿ ||

ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ ||

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ ||

ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ||

ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ದೇವಃ—ತಾವತ್ಸರ್ವ ಏವಾರ್ಕ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಯತ್-ಯಸ್ಮಾತ್ ಏನಂ-ದೇವಂ ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ—ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಯಾರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ದೇವನು. ಎಂದರೆ ಭಕ್ತರು ಪೂಜಿಸುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ (ದೇವತೆಗೆ) ಅರ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ-ಯತ್-ಯಸ್ಮಾತ್, ಅನೇನ-ಮಂತ್ರೇಣ, ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಸ್ಮಾದರ್ಕಃ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಇದರಿಂದ (ಅರ್ಕದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಿಂದ) ದೇವತೆಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತಿ—ತದ್ಧಿ ಅರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ, ಯೋ ಹಿ ಪೂಜ್ಯಃ ತಸ್ಯಾನ್ನಮಸಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ವಿಶೇಷೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪೂಜಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯತೇ, ಪೂಜ್ಯಂ ಚ ಸರ್ವಸ್ಮೈವಾನ್ನಂ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನ್ನವು (ಅಹಾರವು) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆದರಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಯ ಏಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಸಂವೃತ್ತಃ ಹಿ ಸಂಗತಃ ಸಂವ್ಯಾಪ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ಕಟುಕಭಾವೇನ ಭವತಿ—ಇನ್ನು ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅರ್ಕ

ವೃಕ್ಷವೆಂದರೆ ಎಕ್ಕದಗಿಡವೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಇದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಇದನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಹಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಟುಕಿನ್ನಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಮರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯ ತ್ರಿಣಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಂಶಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವರು—

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚಂತಿ ತೇರ್ಕಮರ್ಕಿಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತಾ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛ್ರಾಯತ ಇತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೫-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ—ಸ್ತುವಂತಿ ತ್ವಾಂ ಸಾಮಗಾಃ ಸಾಮಭಿಃ | ಅರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ—ವೂಜಯಂತಿ ತ್ವಾಂ ಮುಗ್ಧಃ ಹೋತಾರೋ ಮಂತ್ರಿಣಃ | ಏವಮನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಸರ್ವ ಏತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಯಾಜ್ಞೇ ಕರ್ಮಣಿ ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ಯೇಮಿವ ಯೇಮಿರೇ-ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ ಯಜ್ಞೇಷು ತಪೈವ ಮಹಿಮಾನಂ ವರ್ಧಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನೇ ಶಯಿತ ಇವಾಸ್ತೇ, ವನನಾಚ್ಛ್ರಾಯತ ಇತಿ ನಾ ಸಂಭಜನಾದ್ವಾ ವಲ್ಲಿಭಿಃ || ಏವಮತ್ರ ದೇವಃ ಅರ್ಕಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಕಶಬ್ದನಾಚ್ಯತ್ಯೇ ಅರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ ಇತ್ಯೇಷ ಏವ ನಿಗಮಃ | ಅರ್ಕಿಣೋ ಏ ಮಂತ್ರಿಣ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಾಃ | ವೃಕ್ಷಸ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವ | ತೇನ ನಿಗಮಸ್ತದಭಿಧಾಯಕೋ ನೈವಾಸ್ತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣದವರೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಮೊದಲಾದ ಮುತ್ರಿಜರೂ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛ್ರಾಯತ ಇತಿ ನಾ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಬಿದಿರು ಮೇಳೆಗಳು ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಿಕ್ಕುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಬ್ಬಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಚನಾರ್ಹೇತುಮಂತ್ರಯುಕ್ತಾ ಹೋತಾರಃ | ಅರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ ಹೋತಾರಃ || ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಮುಕ್ತು) ಮಂತ್ರನೆಂಬ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಅರ್ಕಿಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಮುತ್ರಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಂಬ ಮುತ್ರಿಜನೇ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು.

ವಂಶಮಿವ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯೂ ಯಾಸ್ಮರ ಅರ್ಥಾನುವಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾಯಂತ್ರಿ—ಗೈಶಬ್ದೇ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋನಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ, ಶಪ್‌ವಿಕರಣ, ಶಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಗೆ ಆಕಾರಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತೋಯಾವಾ ಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ, ಗಾಯಂತ್ರಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನ್ತಿ ಎಂಬ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತಾನ್ವಿದದುಪದೇಶಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಗಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಗಾಯಂತ್ರಿಣಃ—ಗಾಯತ್ರ ಎಂದು ಸಾಮಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಯೇಷಾಂ ಉದ್ಗಾತ್ಯಾಣಾಂ ಅಸ್ತಿ ತೇ (ಯಾವ ಉದ್ಗಾತ್ಯಗಳಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವಿದೆಯೋ ಅವರು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಆತಇನಿರನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಗಾಯಂತ್ರಿಣಃ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಅರ್ಚಂತ್ರಿ—ಅರ್ಚಪೂಜಾಯಾಂ, ಭೃದಿಯಲ್ಲಿರುವ (೧ನೇ ಗಣ) ಧಾತು, ಶಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸು. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಕಮ್—ಅರ್ಚಂತ್ರಿ ಏಭಿಃ ಇತಿ, ಅರ್ಕಾಃ, ಮಂತ್ರಾಃ (ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಯೋ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಕಗಳು ಎನ್ನುವರು) ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅರ್ಕಪದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಪುಂಸಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂಘ್ರಃ ಪ್ರಾಚೀಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩೧೧೨) ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಿತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳಮುಂದೆ ಕರಣ, ಅಭಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಚ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅರ್ಚ್ ಆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಘಿತ್ತು (ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ)ಆದ್ದರಿಂದ ಚೆಜೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಿತ್ವತ್ಯಯ, ಣ್ಯಿತ್ವತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕವರ್ಗ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಬಂದರೆ ಅರ್ಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಮಂತ್ರಾಃ ಏಷಾಂ ಸನ್ನೀತೈರ್ಕಿಣಃ, ಹೋತ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಆತಇನಿರನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಯದ್ಯಸಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದವು ಕ್ಲದಂತ. ಅದರಿಂದ ಏಕಾಕ್ಷ ರಾತ್ಯತೋಜಾತೇಸ್ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂಚನ ತಾಸ್ಮೈತಾ (ಪಾ. ಮ. ೫-೨-೧೧೫-೧) ಏಕಾಕ್ಷರ ರಬ್ಬ, ಕೃದಂತ ರಬ್ಬ, ಜಾತಿವಾಚಕ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇನಿ ರನ್‌ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬ ಮಾಹಿತಿ.

ಭಾಷ್ಯವಚನದಂತೆ ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಪ್ರಾತಿಪದಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಶತಕ್ರತೋ—ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಉ-ಗ-ಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಗೆ ಅವ್ ಆದೇಶ. ನಂತರ ಲೋಪಶ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುವುದರಿಂದ ವ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಂಶಮಿವ—ವಂಶಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಇವ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯೇಮಿರೇ—ಯಮುಉಪರಮೇ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಅತ್ಮನೇಪದಿ ಪ್ರ-ಪು-ಬಹುವಚನ ರ್ಛು. ಲಿಟಸ್ತರ್ಛು ಯೋರೇ ಶಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸದ. ೩-೯-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಯಮ್, ಯಮ್ ಇರೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತಃ ಏಕ ಹಲ್ಮಧ್ಯೇನಾದೇ ಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧-೨೦) ಕಿತ್ತಾದಲಿಟ್ಟು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತಾದೇಶಾದ್ಯವಯವಕ ಭಿನ್ನಾಂಗ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ತವೂ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಯೇಮಿರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಮ ಉಪರಮೇ ಎಂಬಧಾತುವು ಭಾವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೃಪದವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹದ್ಭೂರ್ಯಸ್ಪೃಷ್ಠ ಕರ್ತ್ವಂ |

ತದಿಂದ್ರೋ ಅರ್ಥಂ ಚೇತತಿ ಯೂಥೇನ ವೃಷ್ಟಿರೇಜತಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಸಾನೋಃ | ಸಾನುಂ | ಆ | ಅರುಹತ್ | ಭೂರಿ | ಅಸ್ಪೃಷ್ಠ | ಕರ್ತ್ವಂ ||

ತತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಅರ್ಥಂ | ಚೇತತಿ | ಯೂಥೇನ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ಏಜತಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದಾ ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹತ್ ಯಜಮಾನಃ ಸೋಮವಲ್ಲಿಸಮಿದಾದ್ಯಾಹರಣಾಯೈ-
ಕಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವತಭಾಗಾದಸರಂ ಪರ್ವತಭಾಗಮಾರೂಢವಾನ್ | ತಥಾ ಭೂರಿಪ್ರಭೂತಂ ಕರ್ತೃಂ ಕರ್ಮ
ಸೋಮಯಾಗರೂಪಮಸ್ತೃಷ್ಠ ಸ್ತೃಷ್ಠವಾನ್ | ಉಪಕ್ರಾಂತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ತದಾನೀಮಿಂದ್ರೋಽರ್ಥಂ-
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಚೇತತಿ | ಜಾನಾತಿ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಚ ವೃಷ್ಟಿಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಸನ್
ಯೋಥೇನ ಮರುದ್ಗಣೇನ ಸಹೈಜತಿ | ಕಂಪತೇ | ಸ್ತೃಷ್ಠಾನಾದ್ಯಜ್ಞಭೂಮಿಮಾಗಂತುಮುದ್ಯುಜ್ಞ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸಾನೋಃ | ಪಣು ದಾನೇ | ಸನೋತಿ ದದಾತಿ ನಿವಸತಾಮವಕಾಶಮಿತಿ ಸಾನುಃ | ದ್ವ್ಯಸನಿ-
ಜನಿಚರಿಚೆಟಿರಹಿಭ್ಯೋಽಞಾಣ್ | ಉ. ೧-೩ | ಣಿತ್ವಾದುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ | ಇತಿತ್ವಾದುದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ-
ಚ | ಅರುಹತ್ | ರುಹೇರ್ಲಜ್ಜಾ ತಿಸಿ ಶಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ | ಪರಿ ೯೩-೧ | ಇತಿ ಲ-
ಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲ್ಯಜ್ಞಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾತ್ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನಿಸಾ-
ತ್ಯರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ | ಪಾ. ಉ. ೧-೩೦ | ನಿಷೇಧಾನ್ನಿ ಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಭೂರಿ | ಅದಿಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ
ಕ್ರೀನ್ | ಉ. ೪-೬೫ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದುದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ತೃಷ್ಠ | ಸ್ತೃಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶ-
ನಯೋಃ | ಸ್ತುರಿತಞಾತ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಜಃ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನಂ ತ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀ-
ತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಶ್ವಾದಿಪತ್ವಷ್ಟತ್ವೇ | ಪಾ. ಉ. ೨-೩೬ ; ಉ. ೪-೪೧ | ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲ್ಯಜ್ಞಕ್ಷ್ವಡು-
ದಾತ್ತ ಇತ್ಯಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅನುಷಂಗೇಣ ಯಚ್ಚೈವಯೋಗಾನ್ನಿ ಘಾತಾಭಾವಃ
ಕರ್ತೃಂ | ಡುಕ್ಯೇಞ ಕರಣೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ | ಪಾ. ೩-೨-೭೫ | ಇತಿ ನಿಚ್ | ಗುಣೋ
ರಪರತ್ವಂ | ವಿಚಃ ಸರ್ವಾಪಹಾರೀ ಲೋಪಃ | ಕರೋ ಭಾವಃ ಕರ್ತೃಂ | ಅರ್ಥಂ | ಅರ್ತೇರುಷಿಕುಷಿಗಾ-
ರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ | ಉ. ೨-೪ | ನಿತ್ವಾದುದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಯೋಥೇನ | ತಥಪೃಷ್ಠಗೂಢಯೋಥಪೋಥಾಃ |
ಉ. ೨-೧೨ | ಇತಿ ಛಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸೃವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ |
ಉ. ೪-೪೯ | ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಏಜತಿ
ಏಜ್ಯ ಕಂಪನೇ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | (ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಲತಾ ಮತ್ತು ಸಮಿತ್ಸಂಗ್ರಹಣಾರ್ಥವಾಗಿ)
ಸಾನೋಃ—ಒಂದು ಗಿರಿಶಿಖರದಿಂದ | ಸಾನುಂ—ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಖರವನ್ನು | ಆ ಅರುಹತ್—ಹತ್ತುವನೋ |
(ಮತ್ತು) ಭೂರಿ—ಬಹಳವಾದ | ಕರ್ತೃಂ—(ಸೋಮಯಾಗರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮವನ್ನು | ಅಸ್ತೃಷ್ಠ—ಪ್ರಾರಂಭ
ಮಾಡಿದನೋ | ತತ್—ಅಗ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅರ್ಥಂ—ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟವನ್ನು | ಚೇತತಿ—
ತಿಳಿಯುವನು | (ತಿಳಿದಬಳಿಕ) ವೃಷ್ಟಿಃ—ಕಾಮವೃಷ್ಟಿ ಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಯೋಥೇನ—ಮರುದ್ಗಣಸಹಿತ
ನಾಗಿ | ಏಜತಿ—(ತನ್ನ ನಿವಾಸದಿಂದ ಕದಲಿ ಎಂದರೆ ಹೊರಟು) ಯಜಮಾನನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರಲು ಉದ್ಯುಕ್ತ
ನಾಗುವನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನೂ ತರುವು
ದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುದಿಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಗೆ

ಹೋಗುತ್ತಾ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದು ಯಜ್ಞಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿ ತರಾದ ಮರುದ್ಗಣಗಳೊಡಗೂಡಿ ತನ್ನ ಸ್ಪೃಶ್ವಾನದಿಂದ ಹೊರಟುಬರುವನು.

English Translation.

When Indra the showerer of blessings knows the object of the worshipper who has wandered from one ridge of the mountain to the other in quest of soma plant and who has just begun the sacrifice, he (Indra) approaches the sacrificial place with the troop of (Maruts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಸಾನೋಃ ಸಾನುಮಾರುಹತ್—ಬೆಟ್ಟದ ಒಂದು ತುದಿಯಿಂದ (ಶಿಖರ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ) ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಯನ್ನು ಏರುವನು ಎಂದರೆ, ಯಾರು ಏರುವನು ಮತ್ತು ಎತಕ್ಕಾಗಿ ಏರುವನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸಮಿದಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನೂ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಯೂಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂಡು ಸಮೂಹ, ಗಣ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಮೂಹ ಎಂದು ಮರುತ್ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ವೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಷಿತಾ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನು, ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಮರುದ್ಗಣಗಳೊಡನೆ ಬರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದಾದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವೃಷ್ಟಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಮನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯಲ್ಲದ ಇತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ಗಣಗಳ ಸಹಾಯವು ಅವಶ್ಯಕವೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಯೂಥೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ಗಣದಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಕವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ವಸುಸಮೂಹೇನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದೊಪನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

ಯತ್, ತತ್—ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಯಜ್ಞಬೃಹತ್ಯಜ್ಞಗಳ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿವಚನಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯದಾ ತದಾ ಯಾವಾಗ, ಆಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸಾನೋಃ, ಸಾನುಂ—ಗಿರಿಶಿಖರ ಅಥವಾ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು. ಸೋಮಲತೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಮೈದಾನದ ಸಮಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಗಿಂತಲೂ ಬೆಟ್ಟದ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ರಸವು ದೊರೆ

ಯುವುದರಿಂದಲೂ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸ್ಪಷ್ಟ—ಸ್ವಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ || ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಉಪಕ್ರಮ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಕರ್ತೃಂ—ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ. ಅಪಃ ಅಪ್ಪಃ ನೋದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲ ಕರ್ತೃಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೨).

ವೃಷ್ಟಿಃ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಅಥವಾ ವರ್ಷಿತಾ || ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನು, ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ವೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇಂದ್ರನಪರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏಜತಿ—ಏಜ್ಯ ಕಂಪನೆ, ಏಜ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಂಪಿಸುವುದು, ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ೨ ಲ್ಲಿ ಏಜತಿ-ಚಲಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಾನೋಃ—ಪಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಸನೋತಿ = ದದಾತಿ ನಿವಸತಾಂ ಅವಕಾಶಂ ಇತಿ ಸಾನುಃ (ವಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಸನೋತಿ = ಕೊಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾನು=ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ) ದ್ವಾಸನಿ ಜನಿ ಚೇರಿಚೇಟಿ (ರಹಿ) ಭ್ಯೋಚುಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩) ದ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ, ಪಣುದಾನೇ, ಜನಜನನೇ ಚರಗತೌ, ಚಟಿಭೇದನೇ (ರಹತ್ಯಾಗೇ) ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಚುಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪)** ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸಕಾರ ನಿವೃತ್ತಿ ಯಾದರೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಣಕಾರಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿ. **ಅತಃಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬)** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸಾನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ **ಇಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭)** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅರುಹತ್-ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಚ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಅದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಕರ್ಮರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾಷಾ ೯೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಪೂರ್ವಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂ ಪಥಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಪ್ಲೇಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಸಿಲ್ಲುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಪಾತ್ಯರ್ಥೈದಿಹಂತ ಕುಪಿನ್ಯೇಚ್ಚೇಚ್ಚಣಿಕ್ ಚ್ಚಿದ್ಯತ್ರಯುಕ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಯತ್-ಯದಿ, ಹಸ್ತ, ಕುಮಿತ್, ನೇತ್ ಚೇತ್ ಚಣ್ ಕಚ್ಚಿತ್, ಯತ್ರ ಈ ನಿಪಾತಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೂರಿ ಅದಿಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ, ಶದ್ವಶಾತನೇ ಭೂಶ-
ತ್ತಾಯಾಂ, ಶುಭ ಶುಮ್ಭ ಶೋಭಾರ್ಥೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭೂಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಭೂರಿ--ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ. ಅದರಿಂದ ಭೂರಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ವೈದಾತ್ಮವಾಗುವುದು.

ಅಸ್ತಷ್ಟ--ಸ್ತಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ, ಧಾತು. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತು. ಅದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಜಾತಃ
ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆಸೇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತೇತ್ತು
ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅತ್ಯನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
ವುದು. ಸ್ತಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತ ಬರುವುದು.
ಸ್ತಶ....ತ, ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು.
ವ್ರಶ್ಚ ಭಸ್ತಸ್ಯ ಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಭಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಷ್ವನಾಷ್ಟುಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವತ್ವ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ಞಿಡುದಾತ್ಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಆಡಾಗಮ, ಆಗಮಕ್ಕೆ ಬಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅಕರ್ಷಿಸಿಕೊಂಡ
ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯರ್ಯದ್ಯದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಧಾತ್ತಕ್ಕೆ
ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು.

ಕರ್ತೃಮ್--'ಚುಕೃ' ಕರಣೇ, ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಗುಣ. ಉರಣ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ
ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪಬರುವುದು, ಕರ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕರೋಭಾವಃ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತಸ್ಯ ಭಾವ
ಸ್ತೌತಲೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಕರ್ತೃಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅರ್ಥಮ್--'ಮುಗತೌ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ಥಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧೬೧)
ಉಷದಾಹೇ, ಕುಷನಿಷ್ಕರ್ಷೇ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಮುಗತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ ರಪರತ್ವ ಅರ್ಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮ.

ಯೋಧೇನ--ತಿತ ಪೃಷ್ಠ ಗೂಢಯೋಧಪ್ರೋತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥನ್
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಪೃಷ್ಠಿಃ--ಸೃವೃಷಣ್ಯಾಂ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೬) ಸೃಗತೌ, ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ
ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಾ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ
ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ.

ಏಜತಿ ಏಜ್ಯ ಕಂಪನೇ, ದಾತು ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಧಾತ್ಮ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ಷಾ ಹಿ ಕೇಶಿನಾ ಹರೀ ವೃಷಣಾ ಕಕ್ಷ್ಯಪ್ರಾ |
ಅಥಾ ನ ಇಂದ್ರ ಸೋಮಸಾ ಗಿರಾಮುಪಶ್ರುತಿಂ ಚರ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ಷಾ | ಹಿ | ಕೇಶಿನಾ | ಹರೀ | ಇತಿ | ವೃಷಣಾ | ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಪ್ರಾ ||
ಅಥ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಸಾಃ | ಗಿರಾಂ | ಉಪಶ್ರುತಿಂ | ಚರ ||೩||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಸಾಃ ಸೋಮಸಾನಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಹರೀ ತ್ವದಿಯಾವಶ್ಚ ಯುಕ್ಷಾ ಹಿ | ಸರ್ವಥಾ ಸಂಯೋಜಯ | ಅಥಾನಂತರಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ಗಿರಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಮುಪಶ್ರುತಿಂ ಸಮೀಪೇ ಶ್ರು-
ವಣಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಚರ | ತತ್ಪ್ರದೇಶಂ ಗಚ್ಛ | ಕೇದ್ಯಶ್ಚ ಹರೀ | ಕೇಶಿನಾ ಸ್ತಂಧಪ್ರದೇಶೇ ಲಂಬಮಾನ-
ಕೇಶಯುಕ್ತಾ ವೃಷಣಾ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾ ಯುವಾನಾಂ ಕಕ್ಷ್ಯಪ್ರಾ | ಅಶ್ವಸ್ಯೋದರಬಂಧನರಜ್ಜುಃ ಕಕ್ಷ್ಯಾ
ತಸ್ಯಾಃ ಪೂರಕಾ | ಪುಷ್ಪಾಂಗಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯುಕ್ಷಾ | ಶ್ವಮೋ ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸತ ಶಿಷ್ಯತ್ವೇನ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೇಶಿನಾ | ಪ್ರಶಸ್ತಾಃ
ಕೇಶಾ ಅನಯೋಃ ಸಂತೀತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಾದಿನಾ ದ್ವಿ-
ವಚನಸ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ವೃಷಣಾ | ಪೃಷು ವೃಷು ಮೃಷು ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯು-
ಪ್ರತಿದಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ಕನಿನ್ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಾ ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ
ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೬-೪-೯ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಪಪ್ತೇ ದೀರ್ಘಾರ್ಥವಃ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ಕಕ್ಷ್ಯಪ್ರಾ |
ಕಕ್ಷ್ಯಯೋರ್ಭವಂ ಕಕ್ಷ್ಯಂ ಸೂತ್ರಂ | ತತ್ಪ್ರಾತಃ ಪೂರಯತಃ ಪುಷ್ಪತ್ವಾದಿತಿ ಕಕ್ಷ್ಯಪ್ರಾ | ಪ್ರಾ ಪೂರ-
ಣೇ | ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೨-೩ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಕಾರಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅಥ | ನಿಸಾತಸ್ಯೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ನಃ ಅನುದಾತ್ತಂ
ಸರ್ವಮಸಾದಾದಾವಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತುಸೌ | ಪಾ. ೮-೧-೨೧ | ಇತಿ ನಸಾದೇಶೋಽನು-
ದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರ ಸೋಮಸಾ | ಉಭಾವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಾ | ಗಿರಾಂ | ಸಾವೇಕಾಚಿ-
ಸ್ತುತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿರಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಉಪಶಬ್ದೋ ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶ್ರುತಿಶಬ್ದೇನ
ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಸ್ತಾಪ್ತೇ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತಾ | ಪಾ. ೬-೨-೫೦ |
ಇತಿ ತುವರ್ಜಿತತಾದಿಸರತ್ವಾದ್ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಚರ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಕೇಶಿನಾ—ಕೇಸರ ಯುಕ್ತವಾದ (ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೂದಲುಗಳುಳ್ಳ) | ವೃಷಣಾ—ಸೇಚನಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಾಯದಿಂದಿರುವ | ಕಪ್ಲೈಸ್ರಾ—ಕಪ್ಲೈಯಲ್ಲಿ (ಉದರದಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಪುಷ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ | ಹರೀ—ನಿನ್ನ (ಎರಡು) ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ಯುಕ್ಷಾ ಹಿ (ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟು | ಅಥ—ಅನಂತರ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಗಿರಾಂ--ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ | ಉಪಶ್ರುತಿಂ—ಶ್ರವಣಾರ್ಥವಾಗಿ (ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಸಮೀಪಕ್ಕೆ | ಚರ—ಬರುವವನಾಗು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಕೇಸರಯುಕ್ತವಾದವು, ಯೌವನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಉದರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಪುಷ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವುಗಳು. ಇಂತಹ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವವನಾಗು.

English Translation.

Indra, drinker of soma, harness your pair of long-maned youthful and well-conditioned horses and then come to hear our praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುಕ್ಷಾ--ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯದ ಅಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಜಯೆ-ಸೇರಿಸು, ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟು, ಹೂಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಕೇಶಿನಾ—ಸ್ಕಂಧಪ್ರದೇಶೇ ಲಂಬಮಾನಕೇಶಯುಕ್ತಾ, ಪ್ರಲಂಬಕೇಸರೌ ಎಂದರೆ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೇಸರಗಳುಳ್ಳ, long-maned.

ವೃಷಣಾ—ರೇತಸ್ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾ | ರೇತಸ್ಸೇಚನಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯದ, ಯೌವನದೊಡೆಯಲ್ಲಿರುವ-

ಕಪ್ಲೈಸ್ರಾ—ಕಪ್ಲೈಸ್ರಾ ಅಶ್ವಸ್ಯೋದರಬಂಧನರಜ್ಜುಃ ಕಪ್ಲೈಃ | ತಸ್ಯಾಃ ಪೂರಕೌ | ಪುಷ್ಪಾಂಗಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಕಪ್ಲೈ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದರ ಉದರದ ಸುತ್ತಲೂ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವು. ಆ ಹಗ್ಗವು ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ (filling out their girth) ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾತಃ, ಇದು ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು, ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವು,

ಗಿರಾಂ—ಗೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಿತಿಬಹುವಚನವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಗಳು, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಿರಃ ಗಿರಾಂ, ಗೀರ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಃ ಗಿರಾಂ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರತಿಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಪಶ್ರುತಂ—ಸಮೀಪೇ ಶ್ರವಣಮುದ್ದಿಶ್ಯ | ಶ್ರುತೇಃ ಸಮೀಪಂ | ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಚೇರ—ಆಗಚ್ಛ, ಬರುವವನಾಗು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಕ್ತ್ವ—ಯುಜಿರ್ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಉಭಯಪದಿ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಅತ್ಮನೇ ಸದ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಧಾತ್. ಧಾಸಸ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸ್ವಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ, ಯುಜ್+ಸ್ವ, ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ (ಋ. ಸಂ. ಅ. ೧, ಸೂ. ೯. ಮಂ. ೧) ರಲ್ಲಿ ಮತ್ಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ನಿಗೆ ಲುಕ್‌ನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವಮ್‌ಗೂ ಲುಕ್‌ನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಈ ಅಂಶವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಬಹುಲಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ, ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ, ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೌಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಕೇಶಿನಾ—ಪ್ರಶಸ್ತಾಃ ಕೇಶಾಃ ಅನಯೋಸ್ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತ ಇನಿತನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕೇಶ+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯೈಸ್ತೇತಿಚಿ (೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕೇಶಿನ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವೃಷಣಾ—ವೃಷು, ವೃಷು, ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವೃಷಿ ತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿಧಿವಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ವಾ ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗೆಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯) ಸಂಬಂಧಿಯನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ

ಅಚ್ಚಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ.

ಕಕ್ಷ್ಯಪ್ರಾ--ಕಕ್ಷಯೋಃ ಭವಂ ಕಕ್ಷಮ್. ಕುದುರೆಯ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. ಅದನ್ನು ಪ್ರಾತಃ ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತುಂಬಿಸುವುವು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಕಕ್ಷ್ಯಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಪ್ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಅಥ--ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ.

ನಃ-ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ಸುಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲದವುಗಳೂ ಆದ ಪಕ್ಷೀಚತುರ್ಥಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ವಸ್, ನಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ಧ ಪಕ್ಷೀ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಆದೇಶಬರುವುದು.

ಇನ್ದ್ರ, ಸೋಮಪಾಃ ಇವೆರಡೂ ಆಮಂತ್ರಿತಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಗಿರಾಮ್—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತಾಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು (ಅಚ್ಚನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಿರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಉಪ--ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತ. ಅದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕಾದಾಚಿನಿತಿಕ್ಯತ್ಯತೌ (೬-೨-೫೦) ತು ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ ಎಂಬ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಚಿರ--ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏ॒ಹಿ ಸ್ತೋ॒ಮಾ ಅ॒ಭಿ ಸ್ವ॒ರಾಭಿ ಗೃ॒ಣೀ॒ಹ್ಯಾ ರು॒ವ |

ಬ್ರ॒ಹ್ಮ ಚ॑ ನೋ॒ ವಸೋ॑ ಸಚೇ॒ಂದ್ರ ಯ॒ಜ್ಞಂ ಚ॑ ವರ್ಧಯ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಇ॒ಹಿ | ಸ್ತೋ॒ಮಾನ್ | ಅ॒ಭಿ | ಸ್ವ॒ರ | ಅ॒ಭಿ | ಗೃ॒ಣೀ॒ಹಿ | ಆ | ರು॒ವ ||

ಬ್ರ॒ಹ್ಮ | ಚ | ನಃ | ವ॒ಸೋ ಇತಿ | ಸಚಾ | ಇಂದ್ರ | ಯ॒ಜ್ಞಂ | ಚ |

ವರ್ಧಯ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಯತ್ರ ಶ್ರೋತೋ ನ ಸೂತ್ರತಃ | ಸ್ಮಾರ್ತಂ ತತ್ರ ವಿಜಾನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿ-
ಧಾನಾದಿಸೂತ್ರತಃ || ಏಹಿ ಸ್ತೋಮಾನಿತ್ಯಗೇಷಾ ಸೂತ್ರೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ನ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಸಾಧಾ-
ರಣವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಾದೌ ಸರ್ವತ್ರಾನುಸಂಭೇದಯಃ ||

ಹೇ ವಸೋ ನಿವಾಸಕಾರಣಭೂತೇಂದ್ರ ಏಹಿ | ಅಸ್ತಿಸ್ತುಮಾಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಸ್ತೋ-
ಮಾನುದ್ಗಾತ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯಭಿ ಸ್ವರ | ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ತಥಾ-
ಧ್ಯರ್ಯವಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಗೃಣೀಹಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ತಥಾ ಹೋತೃಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣ್ಯಲಕ್ಷ್ಯ ರುವ |
ಶಬ್ದಂ ಕುರು | ಪರಿತೋಷೇಣ ಸರ್ವಾನ್ಯತ್ವಿಜಃ ಪ್ರಶಂಸೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತಃ ಉಧ್ಯಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ಜಾನ್ಮಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಚಾನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಕರ್ಮ ಚ ಸಚಾ ಸಹ ವರ್ಧಯ | ಸಾಂಗತ್ಯಸಂಪಾದನೇನ
ಯಜ್ಞಂ ವರ್ಧಯಿತ್ವಾ ತತ್ಪಲಮನ್ಮಂ ಚ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಕುರು | ಅಂಧ ಇತ್ಯಾಹಿಷ್ಟವ್ಯಾನಿಂತತ್ಮನ್ನಾನಾಮಸು
ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಜ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಇಹಿ | ಇಹ್ ಗತಾ | ಸೇಹಿಃ | ಹೇರಸಿತ್ತೇನ ಜಿತ್ವಾದ್ವಿಜಾಭಾವಃ |
ನಿಘಾತಃ | ಅಜಾ ಸಹ ಗುಣ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಅತಿ-
ಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉತ್ತರಪದೇನ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘಾ-
ದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ | ಭೋಭಗೋಅಘೋ
ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶೀತಿ ಯತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ವತ್ವಾತ್ಸರಸಂ-
ಧಿರ್ನ ಭವತಿ | ಅಭಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸ್ವರ | ಸ್ವ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ |
ನಿಘಾತಃ | ಅಭಿ | ಗತಂ | ಗೃಣೀಹಿ | ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಛೇತಿ ಹಿಃ | ಕ್ರಾಧಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ |
ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೩ | ಇತೀತ್ವಂ | ಪಾದೀನಾಂ ದ್ರಸ್ತಃ | ಪಾ. ೭-೩-೮೦ | ಇತ್ಯುಕಾರಸ್ಯ
ಋಕಾರಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೮-೪-೧-೧ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |

ರುವ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಳ್ಳೆ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ಯೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದು-
ವಜಾದೇಶಃ | ಆತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮ | ತೃಹಿ ವೃಹಿ ವೃದ್ಧಿ |
ಮನಿನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ವೃಂದೇರಮ್ ನ ಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೪೫ | ಇತಿ ಮನಿನ್ | ತತ್ಸಂಸಿಯೋಗೇನ
ನಲೋಪಃ | ಆಮಾಗಮಶ್ಚ | ಮಿದಚೋಽತ್ಯಾತ್ಪರಃ | ಪಾ. ೧-೧-೪೭ | ಇತ್ಯೇಕಾರಾತ್ಪರಃ | ಯೇಷಾ-
ದೇಶಃ | ಮನಿನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ವಸೋ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಯಜಯಾ-
ಚೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೩-೯೦ | ನಜ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವರ್ಧಯ | ನಿಘಾತಃ | ಆತ್ಮ ಚಿಕಾರದ್ವಯ-
ಶ್ರವಣಾದಿಯಮೇವ ತಿರ್ಜವಿಭಕ್ತಿಃ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯೇವನುಷಜ್ಯತೇ | ಅತೋಽನುಷಕ್ತ್ಯವ ಪ್ರಥಮಾ
ನ ಶ್ರುತೇತ್ಯಶ್ರುತಾಯಾಶ್ಚ ವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಪಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಘಾತನಿಷೇಧೋ ನ ಭವತಿ ||

|| ಸ್ತುತಿಸಾರ್ಥ ||

ವಸೋ--ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ (ಅಥವಾ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ) | (ಹೇ) ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ! ಆ ಇಹಿ--(ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಾ | (ಬಂದು) ಸ್ತೋವಾನ್--ಉದ್ಗಾತೃ
ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವ ಅಥವಾ ಗಾನಮಾಡುವ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಅಭಿ
ಸ್ತುರ--(ಗಮನವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ) ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಮೆಚ್ಚು) | ಮತ್ತು) ಅಭಿಗೃಣೇಹಿ--(ಆಧ್ಯಯನವು
ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ) ಪ್ರಶಂಸಿಸು | (ಮತ್ತು) ರುವ--ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನಿನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸು | (ಇನಂತರ) ನಃ--ನಮಗೆ | ಬ್ರಹ್ಮ ಚ--ಅನ್ನವನ್ನೂ
(ಆಹಾರವನ್ನೂ) | ಯಜ್ಞಂ ಚ--ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ | ಸಚಾ--ಸಹಿತನಾಗಿ ಎಂದರೆ ನೀನು
ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು | ವರ್ಧಯ-ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗುವಂತೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಅದರ
ಫಲಭೂತವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನೀನೇ ನಮಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ
ಅವುಗಳಿಗೆ ನೀನೇ ಕಾರಣಭೂತನು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟಗೆ ಎಂದರೆ
ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸಾಮರೂಪಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜ
ರನ್ನೂ, ಆಧ್ಯಯನವನ್ನೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರನ್ನೂ ಅವರವರು
ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಶಬ್ದ
ಮೂಲಕ ಸೂಚಿಸು. ಬಳಿಕ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಬೆಳೆದು ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನಮಗೆಅನ್ನಾದ್ಯಾ-
ಹಾರಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation

Come hither, O good Indra, applaud our prayers, praise them, receive
them approvingly. O Indra, bless our sacrifice and bestow upon us abundant
food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗದ ವಿಷಯವಾಗಿ--

ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಯತ್ರ ಶ್ರೌತೋ ನ ಸೂತ್ರತಃ |

ಸ್ಮಾರ್ತಂ ತತ್ರ ವಿಜಾನೀಯಾದ್ವಿಧಿಧಾನಾದಿಸೂತ್ರತಃ ||

ಎಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ನುಸರಿಸಿ—ಯಾವುದಾದರೂ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಋಗ್ವಿಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ, ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಏಹಿ ಸ್ತೋಮಾನ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವು ಹೇಳದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹ್ಮಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಾಧಾರಣ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರ, ಗೃಣೇಹಿ, ರುವ ಎಂಬ ಮೂರು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿರುವುವು. ಸ್ವರ-ಸ್ವ ಶಬ್ದೋ-ಪತಾಪಯೋಃ | ಗೃಣೇಹಿ-ಗೃಶಬ್ದೇ | ರುವ-ರು ಶಬ್ದೇ | ಎಂದು ಧಾತುಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂದು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿ-ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡು, ಶಬ್ದದ ಮೂಲಕ (ಅಥವಾ ವಾತನಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ) ನಿನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸ ಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಪಸೋ-ನಿವಾಸಕಾರಣಭೂತೇಂದ್ರ, ನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ವಸೋ | ಶತಪಥೇ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ವಸುಶಬ್ದಾತ್ಯಾತಿಶಯಿತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ “ಯದ್ವೈನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತೇನ ವಸಿಷ್ಠ” ಇತಿ ಪ್ರಶಸ್ತತಮೇನ ವಚನೇನ ಶ್ರೇಷ್ಠಶಬ್ದೇನಾರ್ಥವಿವರಣದ-ರ್ಶನಾತ್ ವಸುಶಬ್ದಃ ಪ್ರಶಸ್ತನಾಮು || ಎಂದರೆ ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರು ವರು. ಅಥವಾ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ವಸೋ ಎಂದರೆ ಧನಸಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಅಂಥ, ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) ಆಹಾರಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗಾದರೂ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಅನ್ನಂ ಕಸ್ಮಾದಾನತಂ ಭೂತೇ-ಭ್ಯೋಽತ್ರೇರ್ವಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಹ್ಯೇತತ್ ನತಂ ಪ್ರಹ್ನೀಭೂತಂ ಭವತಿ ಭೋಜನಾಯ ಭೂತಾನಾಂ | ಅತ್ರೇರ್ವಾ | ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದ್ಭುತೇತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತ ಇತಿ ಎಂದು ಉಪನಿಷ-ದ್ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಸಚಾ—ಸಹಿತವಾಗಿ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಉಪಯೋಗವೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಹಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನೀನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ವರ್ಧಯ—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು, ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸು, ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು. ಈ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ತ್ವಂ ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಧಂತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ವರ್ಧಯ—ಅನ್ನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞಂ ಚ ವರ್ಧಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಹಿ—ಇಹಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಹಿಯು ಅಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೬-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಏಹಿ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಆ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಸ್ತೋಮಾನ್-ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು--(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರು ಆದೇಶಬರುವುದು. ಆದರೆ ಆ ನಕಾರ ಅಡ್ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋಮಾರ್+ಅಭಿ ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ರು ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋಮಾ ಭೋಭಘೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಅಶ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭೋ- ಭಗೋ-ಅಘೋ ಮತ್ತು ಅವರ್ಣ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ್ ಆದೇಶ. ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕವಾದ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತೋಮಾ+ಅಭಿ ಈಗ ಅಕಸ್ಯವರ್ಣೇದೀರ್ಘಃ,

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಾಶ್ವಾಸದ್ವಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ೮+೨ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಕಾರವಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣಸ್ವರ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಭಿ-ವಿನಾದೀನಾಮುನ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸ್ವರ—ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತ, ಅನು ದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅಭಿ—ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಗೃಣೀಹಿ—' ಗೃ ಶಬ್ದೇ, ಧಾತು ' ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ ' ಹಿ, ಅದೇಶ ' ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಘೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದದೇ ಇರುವ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು. ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು, ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದರೆ ಗೃನೀ+ಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಪ್ವಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಾಶ್ವಾಸದೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಗೃ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಗೃ+ನೀಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಸ್ಸಮಾನಸದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂಣತ್ವೇ ಋಕಾರ ಗ್ರಹಣಂ, ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕ. ರಷಾಭ್ಯಾಂಣತ್ವೇ ಋಕಾರಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಸ್ಸಮಾನಸದೇ ಋಕಾರಾ ಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್, ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಾರ್ತಿಕಕ್ಕೆ ವಿನರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾಚ್ಚ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ, ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರು ವುದು. ಈ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಯವಗ್ರಹಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋತಃ ಎಂದೂ ಭಂದಸ್ಯವಗ್ರಹಾತ್ ಎಂದೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೂತ್ರವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು. ಋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಭಂದಸ್ಯವ- ಗ್ರಹಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ಇಲ್ಲಿ ಋತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾ ರಾಂತನಾದ ಅವಗ್ರಹದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಋತಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಬರುವುದು. ಗೃಣೀಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರುವ—ರು ಶಬ್ದೇ, ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮ. ಪು. ಏ ಸಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ. (ಆದಾದಿ ಎರಡನೇಗಣ) ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಲುಕ್ಯ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ, ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು ರು+ಅ+ಹಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರವು ದಿಲ್ಲ. ಅಜಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರೂನಾಂಯೋರಿಯಜ್ಜುವಣೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ರುವ+ಅಹಿ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಉಕ್ ಬರುವುದು ರುವ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಬ್ರಹ್ಮ-ಬ್ರಹ್ಮ, ಬೃಹಿವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಬೃಹಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂದಿರುವುದು, ಈಗ ಬೃಹೇರ-ಮ್ ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೩-೫೮೫) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ನುಮಾಗದಿಂದ ಬಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋ ಮನಿನ್ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಬೃನ್ ಹ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಮಾಗಮವು ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಯಾವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಮಿತ್ತಾದ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವರೋ ಆ ಸಮುದಾಯದ ಅಚ್ ಸಮುದಾಯಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕೊನೆಯ ಆಚ್ಚೋ ಆದರ ಮುಂದೆ ಆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಮಕಾರೇ ತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆಗಮವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಬೃವಿನ ಮುಂದೆ ಅಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಬೃ-ಅಹ್+ಮನ್ ಇಕೋಯಣಿಚಿ (ಜಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬೃಂಹೇನೋಚ್ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೮೫) ಎಂದು ಸೂತ್ರಪಾಠವನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಾಡಿರುವರು. ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನುಮಾಗದಿಂದ ಬಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಬೃನ್+ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಋಗೆಯಣ್ ಬಂದು ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ವಸೋಃ—ಅಮಂತಿತ್ಯಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಯಜ್ಞಮ್—ಯಜಯಾಚಯತ ವಿಚ್ಛಿಪ್ರಚ್ಛಿರಕ್ಷೋನಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ ನ ಸ್ತೋಶ್ಚನಾಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ತವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ನ್ ಗೆ ಚವರ್ಗ ಐದನೆಯದಾದ ಜ್ ಬರುವುದು.

ವರ್ಧಯೇ—ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಚವರ್ಧಯ, ಯಜ್ಞಂ ಚವರ್ಧಯ ಎಂದು ಎರಡು ಚಕಾರವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಚ ವರ್ಧಯ, ಯಜ್ಞಂ ಚ ವರ್ಧಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿ ಶ್ರುತವಾದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿ ಅಶ್ರುತವಾದ ವರ್ಧಯ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮ ತಿಜ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ವರ್ಧನಂ ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ |
ಶಕ್ರೋ ಯಥಾ ಸುತೇಷು ಣೋ ರಾರಣತ್ಸಖ್ಯೇಷು ಚ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಥಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಶಂಸ್ಯಂ | ವರ್ಧನಂ | ಪುರುನಿಃ ಸಿಧೇ |
ಶಕ್ರಃ | ಯಥಾ | ಸುತೇಷು | ನಃ | ರರಣತ್ | ಸಖ್ಯೇಷು | ಚ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಗತೋಕ್ಥೇಷ್ವಚ್ಛವಾಕಸ್ಯ ತೃತೀಯಸವನ ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯ-
ಮಿತ್ಯನುರೂಪಸ್ತೃಚಿಃ | ಏಹ್ಯಾ ಸ್ವಿತಿ ಬಂಡ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅನೀವೃಧನ್ನು ಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ |
ಅ. ೨-೮ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ವರ್ಧನಂ ವೃದ್ಧಿಸಾಧನಮುಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಶಂಸ-
ನೀಯಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ ಬಹೂನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಷೇಧಕಾರಿಣೇ | ಶಕ್ರ
ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮದೀಯೇಷು ಸುತೇಷು ಪುತ್ರೇಷು ಸಖ್ಯೇಷು ಚ ಸಖಿತ್ವೇಷ್ವಪಿ ಯಥಾ ಯೇನ
ಪ್ರಕಾರೇಣ ರಾರಣತ್ ಅತಿಶಯೇನ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ಯಾತ್ತಥಾ ಶಂಸ್ಯಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ಅಸ್ಮ
ದೀಯೇನ ಶಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿತುಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪುತ್ರಾನಸ್ಮತ್ಸಖ್ಯಾನಿ ಚ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಶಂಸತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಉಕ್ಥಂ | ವಚೇಸ್ಥಕ್ವತ್ಯಯ ಉಕ್ತಃ | ಉ. ೨-೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಶಂಸ್ಯಂ | ಶನ್ಸ ಸ್ತುತಾ | ಣ್ಯಂತಾ-
ದಚೋ ಯತ್ | ಣೇರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ತಿತ್ಸರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ವರ್ಧನಂ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೭ | ಇತಿ ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಲಿತಿತಿ
ಪ್ರತ್ಯಯಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ | ಬಹೂನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಷೇಧಕಾಯ | ಸಿಧ
ಗತ್ಯಾಂ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಅತ್ರ ನಿರಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ನಿಶಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಾಕ್ರಿಯೋಗಃ |
ಕ್ವಿಜ್ಞೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕ್ವಿಪಃ ಸರ್ವಾಪಹಾರೀ ಲೋಪಃ | ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ | ಪಾ. ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ
ಸಮಾಸಃ | ನಿಸಃ ಸಕಾರೇಣೇಣೋ ವ್ಯವಧಾನಂ ಛಾಂದಸತ್ವಾದನಾದ್ಯತೋಪಸರ್ಗಾತ್ಸನ್ನೋತೀತ್ಯಾ-
ದಿನಾ | ಪಾ. ೮-೩-೬೫ | ಧಾತುಸಕಾರಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ನಿಸಃ ಸಕಾರಸ್ಯ ಷ್ವನಾ ಷ್ವಃ | ಪಾ. ೮-೪-೪೦ |
ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಪುರುಶಬ್ದೇನ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಟ್ಯಂತೇನ ಸಮಾಸಃ | ಸಿಧೋ ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ |

ನಿಷ್ಪಿಧ ಇತಿ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ
ಗ್ರಹಣಾತ್ಪುನಃ ಕಾರಕಸಮಾಸೇಽಪಿ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ | ಶಕ್ನೋತೀತಿ ಶಕ್ರಃ | ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿತಕೀ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೨-೧೩ | ರಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯಥಾ | ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್ | ಸಾ. ೫-೩-೨೩ |
ಲಿತ್ವರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸುತೇಷು | ಕ್ರಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ |
ನಸೋ ನಕಾರಸ್ಯ ನಶ್ಚ ಧಾತುಸ್ಥೋರುಷುಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೮-೪-೨೭ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಏತ್ಯಂ | ರಾರ-
ಣಾತ್ | ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ | ಸಾ. ೩-೧-೨೨ | ಇತಿ ಯಜ್ | ಯಜೋಽಚಿ ಚ |
ಸಾ. ೨-೪-೭೪ | ಇತಿ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ | ಸಾ. ೬-೧-೯ | ದ್ವಿಭಾವೋ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ |
ದೀರ್ಘೋಽಕೀತಃ | ಸಾ. ೭-೪-೮೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ |
ಸಾ. ೩-೧-೩೨ | ಇತಿ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಸಾ. ೩-೪-೭ | ಇತಿ ಹೇತುಹೇತುಮ-
ದ್ಭಾವಲಕ್ಷಣೇ | ಸಾ. ೩-೩-೧೫೬ | ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಅತ್ರ ಹಿಂದ್ರಕರ್ತೃಕಂ ರಾರಣನಮುಕ್ತಶಂಸ-
ನಸ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇ ಹೇತುಃ | ಲೇಟ್ ಸ್ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷ್ಟಿತೀಕಾರಲೋಪಃ |
ಲೇಟೋಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ತಸ್ಯ ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಮದಾದಿನಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ-
ಮಿತ್ಯದಾದಿದ್ಭಾವಾದದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಲುಗ್ಗುಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ನಿಷಿಧ್ಯತೇ | ಶಪೋಃ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತೋರಂತೋದಾತ್ತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಪಾ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ತತ್ರ
ಪರತೋ ವಿಧೀಯಮಾನಮುಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ
ನಿಘಾತಃ | ಅತ್ರ ಯಥಾಶಬ್ದಯೋಗೇನ ಯಾವದ್ಯಥಾಭ್ಯಾಂ | ಸಾ ೮-೧-೩೬ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಚಿವಾ-
ಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ ವಾತ್ರ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಅತ್ರ ಹ್ಯುತ್ತರನಾಕೈ ಸಖ್ಯೇಷು ಚೇತಿ ಚಾನು-
ಕೃಷ್ಯವಿಭಕ್ತ್ಯವೇಕ್ಷಯೇಯಂ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜವಿಭಕ್ತಿಃ | ಸಖ್ಯೇಷು | ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಖ್ಯಾನಿ |
ತೇಷು | ಕರ್ಮಣಿ ಚೇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸಖ್ಯಯೇಃ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೬ | ಇತಿ ಸಖಿಶಬ್ದಾದ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಶತ್ರ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೮ | ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ—ಆನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ಇಂದ್ರಾಯೆ—ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ |
ವರ್ಧನಂ—ವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ | ಉಕ್ಥಂ—ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರವು |
ಶಂಸ್ಯಂ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಸುತ್ತಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು | ಯಥಾ—(ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ) ಹಾಗೆ ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರ
ದಿಂದ | ಶಕ್ರಃ—ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸುತೇಷು—ಪುತ್ರರಲ್ಲಿಯೂ | ಸಖ್ಯೇಷು ಚ—
ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವವರಲ್ಲಿಯೂ | ರಾರಣಾತ್—ಶಬ್ದಮೂಲಕ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಆನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾವು ಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಬೇಕು.
ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು, ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರ
ರಲ್ಲಿಯೂ, ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತರಾದಿಯಾದ ಹಿತೈಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನು.

English Translation

An agreeable hymn is to be sung to Indra, the destroyer of many enemies, so that the mighty Indra may speak with kindness to our sons and to our friends.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಭಿಷ್ಠವಪಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಉಕ್ಥಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು (ಮೂರು ಋಕ್ವನ್ನು) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಏಹ್ಯಾಷು ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ.ಸೂ. ೭-೮) ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅನೀವೃಥನ್ನು ಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವರ್ಧನಂ—ವೃದ್ಧಿ ಸಾಧನಂ—ವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವೃಥ ಧಾತು ವಿನ ಅರ್ಥವು—ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡು, ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಧನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧೇ—ಬಹೂನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಷೇಧಕಾರಿಣೇ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರು = ಬಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಶತ್ರುಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶಕ್ರಃ—ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಬಲವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನೆಂಬರ್ಥವು ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ಯಥಾ—ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ತಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಶಕ್ರೋ ಯಥಾ ರಾರಣತ್ಸಖ್ಯೇಷು ಚಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಉಕ್ಥಮಿಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಕ್ಯವು.

ರಾರಣತ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ರಣ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಪುತ್ರರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ನೇಹಿತರಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು (approve) ಸೂಚಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುತೇಷು—ಸುತಶಬ್ದದ ನಾನಾ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ “ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ” ಎಂಬರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಸುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಶಬ್ದವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರ ನು ಮೋಚಾ ಸುತೇಷು ವಾಂ ವೀರ್ಯಾ ೩ ಯಾನಿ ಚಕ್ರಧುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೯-೧)

ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಕ್ಥಮ್—ವಚಪರಿಭಾಷಣೇ, ಧಾತು. ಸಾತ್ತ್ವ ತುದಿ ವಚಿ ರಿಚಿ ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾಂಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರ, ಉಕ್ಥಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಶಂಸ್ಯಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಂಸ್+ಇ—ಅಚೋ-ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಂಸ್+ಇ+ಯ. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಶಂಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿತ್ವೇರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವರ್ಧನಮ್—ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩೧೧೭) ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಗೆ ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಚ್ಚು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪುರುನಿಷ್ಠಿಧೇ—ಬಕು ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಸಿಫಗತ್ಯಾಂ, ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಇಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ 'ನಿಸ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ, ನಿಸ್+ಸಿಧ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಸ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಸಿಧ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದರೂ, ಇದು ಭಂದಸ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಅನಾದರಿಸಿ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತಿ, ಸುವತಿ, ಸ್ಯತಿ, ಸ್ತೋಭತಿ, ಸ್ಥಾ, ಸೇನಯಿ, ಸೇಧ, ಸಿಚಿ, ಸಚಿ, ಸ್ವಂಜಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಸೇಧೇಸ್ಸಾಡಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುವುದು. ಅಪದಾಂತಸ್ಯಮೂರ್ಧನ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೫) ಇಣ್ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೭) ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ

ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬರುವುವು. ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರೋಪಯುಕ್ತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ತನಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತಯಾ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬೋಧನನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೋಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಭವದೋಷ ಬರುವಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದಕಾರಣ ಅಪಠಾಂತವ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಮಂಡೂಕಾನುವೃತ್ತಿ ಪರಿಕ್ಲೇಶ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಇಣಃ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಬಂದರೆ 'ಇಣ್ಣಂತಾದುಪಸರ್ಗಾರ್ಥ' ಇಣ್ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುನೋತ್ಯಾದಿಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುನೋತ್ಯಾದಿಗಳು ನಿ. ಅಭಿ ಮೊದಲಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ಸತ್ಯ ಬರುವುದು. ನಿಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುನೋತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯ ಬರಲಾರದು. ಉದಾದರಣೆ ನಿಷ್ಪುಣೋತಿ, ನಿಷ್ಪೇಧತಿ, ನಿಃಸಿಂಚತಿ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥ ಸತ್ಯೇ ನಿಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮನಿಣಂತತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫-೧) ಎಂಬ ವಚನವು ಹುಟ್ಟಿತು. ನಂತರ ನಮಾ ವರ್ಣಾತ್ರಯತ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆ ವಚನಕ್ಕೆ ಅಕರ್ತವ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು, ಇಣ್ಣು ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ, ಸಕಾರವು ಸುನೋತ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಗ ನಿಷ್ಪುಣೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸಕಾರವು ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಮಧ್ಯೇ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಅದರೂ ನುಮ್ನಿಸರ್ಜನೀಯಶರ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೨) ನುಮಾಗಮ, ಶ, ಸ, ಸ ವಿಸರ್ಗ ಇವುಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಸತ್ಯ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಸತ್ಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಸತ್ಯಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತತ್ರ ಶರ್ವ್ಯವಾಯೇ ಇತ್ಯೇವಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ ಸಿಧೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಶರ್ವ್ಯವಾಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ (ತಡೆಇಲ್ಲದೆ) ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸಸ್ಸಕಾರೇಣ ಇಣೋ ವ್ಯವಧಾನಂ ಛಾಂದ ಸತ್ತಾದನಾದ್ಯತ್ಯ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವು ಅನಾದ್ಯತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ವೃಥಾ ಪ್ರಯಾಸವೆಂದು ತೋರುವುದು. ನಿಸ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಿಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪುನಾಷ್ಟುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಪುತ್ವ ಬಂದು ಸಕಾರ ಬರುವುದು ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದೊಂದಿಗೆ ಪುರೂಷಾಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮಣಿಸ್ತ್ಯಂತವಾದ ಪದವು ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವು ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಕೃದಂತ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕವೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚರಮಾವಯವಕವೂ ಆದ ಸಮುದಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕ-ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾವಯವಕತ್ವಂ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವಂ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಧ್

ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಧ್ಧ+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪ್ಪವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿಧ್ಧ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಿಧ್ಧ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇನ್ನು ಕರ್ಮಷಷ್ಯಂತ ಪುರುಷಬ್ಧ ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದರೂ, ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲಿಲ್ಲ ಕ್ವಿಪ್‌ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೇ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿಧ್ಧ ಎಂಬುದು ಕ್ವಿಬಂತರೂಪ ಕೃದಂತವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಂದೇಹ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾಷಾ ೨೨) ಕೃತ್ವ, ತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ಅನ್ಯತರಧರ್ಮ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃತ್ತಿಗೂ (ಗತಿಪೂರ್ವಕಕ್ಕೂ) ಕಾರಕಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ, ಕೃತ್ತರೂಪ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪರಿಭಾಷೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಈಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗುವುದು. ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿ, ಕಾರಕ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವೂ ಗತಿ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕೃದಂತವೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಗತಿಪೂರ್ವಕ ಕೃದಂತ ನಿಷ್ಪಿಧ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಪುರುನಿಷ್ಪಿಧ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯದ ಏಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ರೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಶಕ್ರಃ—ಸ್ಥಾಯಿತಜ್ಞಾ ವಜ್ಞಾಶಕಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕ್ಲಶಕ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯಥಾ—ಪ್ರಕಾರವಚನೇಥಾಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸುತೇಷು—ಸುಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ನಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಎಂಬ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ತುಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ನಸ್ ಆದೇಶ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಶ್ಚ ಧಾತುಸ್ಥೋರುಷುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೭) ವೇದದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕನಿಮಿತ್ತ- ಉರು ಶಬ್ದ ಸು ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ

ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುತೇಷು ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದು, ಸುತೇಷುಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣವೆಂದು ಶೇಖರಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸುಇತಿಕ್ಯತಷತ್ಸಸ್ಯಸುಷ್ಠೋನುಕರಣಂ (ಶೇ. ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೨೭) ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಗೃ(ಗ್ರ) ಹೇಷುನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವರು. ಸುಬೋಧಿನೀಕಾರರೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರೂ ಕಾಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಭೀಷುಣಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಿತ್ತಿರುವರು. ಹೀಗೆಹೇಳುವ ಸ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯತದಲ್ಲಿ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಚಿಂತನೀಯವು.

ರಾರಣತ್—ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಹಲಾಬೇಃಕ್ರಿಯಾ-ಸಮಭಿಹಾರೇಯಂಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಗೆ ಲುಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ ರಣ್ ಎಂಬುದು ಯಂಜಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ 'ರಣ್ ರಣ್' ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಲಾದೀಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀರ್ಘೋಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ರಾರಣ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಂಜಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಸನಾ-ದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಹೇತು ಹೇತುಮಧ್ಯವನೂ ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳೂ ಲಿಜರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಹೇತುಹೇತುಮಧ್ಯವನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಕರ್ತೃಕನಾದ ರಾರಣನವು ಉಕ್ತ ಸಾಮಶಂಸನದ ಕರ್ತವ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಗಿರುವುದು. ಲೇಟ್ಗೆ ತಿಪ್ ಇತತ್ತ್ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಯ ಇಗೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಅಟ್ ಆಗುವ ರಾರಣ್+ಅತ್. ಕರ್ಮರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಕಪ್ ಬರುವುದು. ರಾರಣ್+ಅ+ಅತ್, 'ಚರ್ಕರಿತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್, ಆದಾದಿವಚ್ಚದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಗಂತವು ಆದಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ತು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾರಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಈಶಪ್ ವಿಕರಣದಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ರಾರಣ್ ಧಾತುವಿಗೂ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡ್ವಿನ್ನನಾದ ಯಾವ ಅಚ್ಚಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಆಜಾದಿಯಾದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬಕಾರ ಆಗಮಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಆತೋ ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಶಕ್ರೋಯಥಾ' ಎಂದು ಯಥಾ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವದ್ಯಥಾಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೬) ಯಾವತ್-ಯಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯೇಷು ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾರಣತ್ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಅನುಕೃಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆ ಅನುಕೃಷ್ಟವಾದ ತಿಜಂತವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯೋಪಾತ್ತವಾದ ರಾರಣತ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚವಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ, ವಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಖ್ಯೇಷು—ಸಖ್ಯುಃ ಕರ್ಮಣಿ ಸಖ್ಯಾನಿ. ತೇಷು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಖಿಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕ ಸ್ವಸ್ಥಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಖಿ+ಯ ಯಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕಾ ಸೆರ್ವಸ್ಥಾನೇಯಾದ್ಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಯಸ್ಯೇ-ತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಈಕಾರ ತದ್ಧಿತಗಳು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಇವರ್ಣಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯೇಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಖ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮಿತ್ಸಖಿತ್ವ ಈನುಹೇ ತಂ ರಾಯೇ ತಂ ಸುವೀರ್ಯೇ ||

ಸ ಶಕ್ರ ಉತ ನಃ ಶಕ್ರದಿಂದ್ರೋ ವಸು ದಯಮಾನಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಇತ್ | ಸಖಿತ್ವೇ | ಈನುಹೇ | ತಂ | ರಾಯೇ | ತಂ | ಸುವೀರ್ಯೇ ||
ಸಃ | ಶಕ್ರಃ | ಉತ | ನಃ | ಶಕ್ರತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ವಸು | ದಯಮಾನಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಖಿತ್ವೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ತಮಿತ್ತಮೇನೇಂದ್ರಮಿಾಮಹೇ | ಪ್ರಾಪ್ನುಮಃ | ತಥಾ ರಾಯೇ ಧನಾರ್ಥಂ ತಮಿಾಮಹೇ | ತಥಾ ಸುವೀರ್ಯೇ ಶೋಭನಸಾಮರ್ಥ್ಯನಿಮಿತ್ತಂ ತಮಿಾಮಹೇ | ಉತಾಸಿ ಚಿ ಶಕ್ರಃ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ತುಭ್ಯಂ ವಸು ಧನಂ ದಯಮಾನಃ ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ ಶಕ್ರತ್ |

ಅಸ್ಮದೀಯರಕ್ಷಣೇ ಶಕ್ನೋಽಭೂತ್ | ಸಪ್ತದಶಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮಸ್ವೀಮಹೇ ಯಾಮೀತಿ ಸತಿತಂ |
ತದನುಸಾರೇಣೇಂದ್ರಂ ಯಾಚಾಮಹ ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ || ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಖಿತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತು-
ತಲೌ | ಸಾ- ೫-೧-೧೧೯ | ಇತಿ ತ್ವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಈಮಹೇ | ಈಜ್ ಗತೌ |
ಜಾತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಸಾ. ೧-೩-೧೨ | ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶ್ಯನೋ ಲುಕ್ |
ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ರಾಯೇ | ಊಡದಮಿತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುವೀರ್ಯೇ | ಶೋಭನಂ
ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುವೀರ್ಯಃ ಭವಿತ್ಯನಾಚಿನಾನೇನ ಭಾವೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸುವೀರ್ಯತ್ವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ
ಬಹುವ್ರೀಹಾವಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವೀರವೀರ್ಯೇ ಚ | ಸಾ. ೬-೨-೧೨೦ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಶಕ್ನೋತಿತಿ ಶಕ್ರಃ | ಸ್ನಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿಶಕೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಶಕತ್ | ಶಕ್ಲ್ಯ-
ಶಕ್ತೌ | ಧಾತುಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರೇ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಿಞ್ ಲಿಟಃ | ಸಾ- ೩-೪-೬ | ಇತಿ ಲುಜ್ | ಯತಃ
ಶಕ್ನೋತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಮಹ ಇತಿ ಧಾತುಸಂಬಂಧಃ | ಲುಜಸ್ತಿಪ್ | ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ವಾದಿತಃ ಪರಸ್ಕೃ-
ಪದೇಷು | ಸಾ. ೩-೧-೫೫ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪-೭೫ | ಇತ್ಯುಡಾಗ್
ಮಾಭಾವಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಸು | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವಸೇರುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉ- ೧-೧೧ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಯಮಾನಃ | ದಯ ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣಹಿಂಸಾದಾನೇಷು | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾ-
ದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಿಟಃ ಶಾನೇಜಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೨೪ | ಶಪಃ | ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾನೇಚ್ಚಿತ್
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾದುಪದೇಶಾಚ್ಚಪ ಉತ್ತರತ್ವೇನ ಪರತ್ವಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾದನುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ || ೧೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ನಾವು) ಸಖಿತ್ವೇ—ಸ್ನೇಹಕ್ಕಾಗಿ | ತಮಿತ್—ಅವನನ್ನೇ (ಇಂದ್ರನನ್ನೇ) ಈಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿ
ಸುವೇವು | ರಾಯೇ—ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ | ತಂ—ಅವನನ್ನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು) (ಈಮಹೇ—ಯಾಚಿಸುವೆವು) |
ಸುವೀರ್ಯೇ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕಾಗಿ | ತಂ—ಅವನನ್ನು (ಈಮಹೇ—ಯಾಚಿಸುವೆವು) | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಶಕ್ರಃ—ಬಲಶಾಲಿಯಾದ | ಸ ಇಂದ್ರಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ವಸು—ಧನವನ್ನು |
ದಯಮಾನಃ—ಕೊಡುವವನಾಗಿ | ಶಕತ್—ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಸ್ನೇಹಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಯಾಚಿಸು
ವೆವು (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು). ಆ ಇಂದ್ರನು ಬಲಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

To him (Indra) alone we pray for friendship, to him for wealth, to him
for great valour. For he, the powerful Indra conferring wealth is able to pro-
tect us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಮಹೇ--ಈಮಹೇ, ಯಾಮಿ, ಮನ್ಮಹೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಈಮಹೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುವೀರ್ಯೇ--ಸು=ಒಳ್ಳೆಯ, ಹೆಚ್ಚಾದ; ವೀರ್ಯ = ಪರಾಕ್ರಮ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. Great valour, great power ಇತ್ಯಾದಿ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಖಿತ್ವೇ-ಸಖ್ಯುಃ ಭಾವಃ ಸಖಿತ್ವಂ, ತಸ್ಮಿನ್. 'ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತತ್ಪ್ರತೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧ ೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಈಮಹೇ-- 'ಈಜ್ ಗತೌ' ಧಾತು. ಧಾತುವು ಜಾತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಜಾತಆತ್ಮನೇ ಪದಂ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಲಟ್ ಉ. ಪು. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಬರುವುದು. ಈ+ಮಹಿ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುವುದು. 'ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ರಾಯೇ--ಊಷಿದಮ್ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ.

ಸುವೀರ್ಯೇ--ತೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುವೀರ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಭವಿತ್ಯವಾಚಿಯಾದ ಸುವೀರ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥವು ಲಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸುವೀರ್ಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುವೀರ್ಯತ್ವೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವೀರವೀರ್ಯಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು. ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವೀರ, ವೀರ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ವೀರ್ಯಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು

ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕ್ರಃ--ಶಕ್ಲ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಾಯಿತೆಜ್ಜಿವೆಜ್ಜಿ ಶಕಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬರುವುದು. ಶಕತ್--ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಧಾತುಸಂಬಂಧೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಬರುವುದು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಮರ್ಥನಾಗುವನೋ ಅದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಯತಶ್ಯಕ್ನೋತಿ ಅತಸ್ತಮಾಮಹೇ ಎಂದು ಧಾತುಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಲು. ಜ್ಞಗೆ ತಿವ್. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ.

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸು^೧ವಿವೃ^೨ತಂ | ಸು^೩ನಿ^೪ಃ ಅಜ^೫ಂ | ಇಂದ್ರ^೬ | ತ್ವಾ^೭ದಾ^೮ತಂ | ಇತ್^೯ | ಯಶಃ^{೧೦} ||
ಗವಾಂ^{೧೧} | ಅಪ^{೧೨} | ವ್ರಜಂ^{೧೩} | ವೃ^{೧೪}ಧಿ | ಕೃ^{೧೫}ಣು^{೧೬}ಷ್ಟ | ರಾ^{೧೭}ಧಃ | ಅದ್ರಿ^{೧೮}ವಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯಶೋನ್ನಂ ಕರ್ಮಫಲಭೂತಂ ಸುವಿವೃತಂ ಸುಷ್ಟು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸೃತಂ ಸುನಿ-
ರಜಂ ಸುಖೇನ ನಿಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂ ತ್ವಾದಾತಮಿತ್ತ್ಯಯಾ ಶೋಧಿತಂ ಚ ಸಂಪನ್ನಮಿತಿ ಶೇಷಃ
ಇತಃ ಪರಂ ಕ್ಷೀರಾದಿರಸಲಾಭಾರ್ಥಂ ಗವಾಂ ವ್ರಜಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಮಪಿ ವೃಧಿ | ಅಪವೃತಮುದ್ಭಾಟಿತ
ದ್ವಾರಂ ಕುರು | ಹೇ ಅದ್ರಿವಃ ಪರ್ವತೋಪಲಕ್ಷಿತವಜ್ರಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ರಾಧೋ ಧನಂ ಕೃಣುಷ್ಟ | ಸಂ-
ಪಾದಯ || ಸುವಿವೃತಂ | ವೃಜ್ ವರಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ |
ವಿವೃತಮಿತ್ಯತ್ರ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಕರ್ಮನಾಚಿನಿ ಕ್ತಾಂತೇ ಪರತೋ ಗತಿರನಂತರಃ |
ಪಾ. ೬-೨-೪೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ | ೬-೨-೧೯೯ | ಇತ್ಯು-
ಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಪುನಃ ಸುಶಬ್ದೇನ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ನನು ವೃತಮಿತ್ಯೇವ ಕೃದಂತಂ ನ ತು ವಿವೃತಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ನಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತ-
ದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ | ಪರಿ. ೨೩ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ಸುವಿವೃತಮಿತ್ಯತ್ರ ಚ ಸಮಾಸೇ ವೃತಮಿತ್ಯೇತಾ-
ವನ್ಮಾತ್ರಂ ನೋತ್ತರಪದಂ ಕಿಂತು ವಿವೃತಮಿತಿ | ತತ್ಕಥಂ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಮಿತಿ ಚೇತ್
ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷಾಪದಾದೇನ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ |
ಪರಿ. ೨೮ | ಇತ್ಯನೇನ ವಿವೃತಮಿತ್ಯಪ್ಯಾಪಿ ಕೃದಂತವ್ಯಪದೇಶೋಪಪತ್ತೇಃ | ನನು ವಿವೃತಮಿತ್ಯಸ್ಯ
ಯಥಾ ಕೃದಂತವ್ಯಪದೇಶಃ | ಏವಂ ಕ್ತಾಂತವ್ಯಪದೇಶೋಽಪ್ಯಸ್ತಿ ತಯೈವ ಪರಿಭಾಷಯಾ | ತಥಾ ಚ
ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಾಂತ ಉತ್ತರಪದೇ ಪರತೋ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
ನ ಚಾತ್ರಾಪಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯೇವಂ ನಾಸ್ತಿ ವಿಸ್ತಾರಃ | ತಥಾ ಹಿ ಸತಿ ಸುವಿವೃತಮಿತ್ಯತ್ರ ವಿವೃ-
ತಮಿತ್ಯೇವೋತ್ತರಪದಮಿತಿ ತದಾದಿರಿಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿವೃತಮಿತಿ ಸಮಾಸೇ ಯದ್ವಾಪ್ಯು-
ಕಾರಃ ಪದಾದಿರ್ಭವತಿ ತಥಾಪಿ ಸುವಿವೃತಮಿತಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವೇನ ಬಲೀಯಸ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ-
ವೋತ್ತರಪದಾದಾವಿಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತಸ್ವರೇಣ ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ಗತಿರನಂತರ ಇತ್ಯತ್ರಾನು-
ವೃತ್ತೇಃ ಕ್ತುಗ್ರಹಣೇ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತೇ | ತದಾತ್ರಯಣೇ ವ್ಯವಹಿತಗತಾವಪಿ ಪ್ರಕೃ-
ತಿಸ್ವರೇ ಸತ್ಯನಂತರಗ್ರಹಣಮನರ್ಥಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅನೇನೈವ ಚಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣಾನಂತರಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಪ್ರ-
ಯೋಜನಮಭ್ಯುದ್ಧೃತಮಿತ್ಯತ್ರ ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯಾಭಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಾ ಭೂದಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹೃತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಿ-
ವೃತಮಿತ್ಯುಕಾರ ಏವೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಸ್ಥಿತಂ | ಸುನಿರಜಂ | ಅನಾಯಾಸೇನ ನಿರವಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ |

ಅಜ ಗತಿಪ್ರೇಷಣಯೋಃ | ಸುನಿಸೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಗಃ | ಈಷದ್ವಿಃಸುಷು ಕೃಚ್ಛಾ-
 ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ | ಪಾ. ೩-೩-೧೨೬ | ನ ಚಾತ್ರ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ನಿಸಾ ವ್ಯವಧಾನಂ ಶಂಕನೀಯಂ |
 ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಹ್ಯುಪಪದಮಾತ್ರಂ ಖಲೋ ನಿಮಿತ್ತಂ ನಾನಂತರ್ಯಂ | ಅತ ಏವ ಸುಪರಿಹರಂ ದುಷ್ಪರಿ-
 ಹರಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯೋಗಾ ಇತಿ | ಪೂರ್ವವದ್ಗತಿಸಮಾಸೇ ಲೀತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಮುದಾತ್ತ-
 ಮಿತಿ ಧಾತ್ವಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ನಿಸಾ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪುನಃ
 ಸುಶಬ್ದೇನ ಸಮಾಸೇ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಕೃದುತ್ತರಪದ
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತ್ವಾದಾತಂ | ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಂ | ದೈವ್ ಶೋಧನೇ |
 ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ | ಪಾ. ೬-೧-೪೫ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸತ್ಯಪಿ ಹಿ ಪಕಾರೇ ನಾನುಬಂಧಕೃತಮನೇ-
 ಜಂತತ್ವಂ || ಪರಿ. ೭ || ಇತ್ಯೇಜಂತ ಏವಾಯಂ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ದಾಧಾ ಘ್ರದಾಸ | ಪಾ-
 ೧-೧-೨೦ | ಇತ್ಯತ್ರಾದಾಬಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇನ ಘುಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಅಭಾನಾದ್ಬೋ ದದ್ವೋಃ | ಪಾ. ೭-೪-೪೬ |
 ಇತಿ ದದಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ನನು ದಾಸ ಲವನ ಇತಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ದಾಪಸ್ತತ್ರಾದಾಬಿತಿ
 ನಿಷೇಧಃ | ನ ಪುನರ್ಲಾಕ್ಷಣಿಕಸ್ಯ ದೈವಃ | ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಂ
 ನ ತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕಸ್ಯ | ಪರಿ ೧೦೫ | ಇತಿ ನಿಯಮಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಗಾಮಾದಾಗ್ರಹಣೇಷ್ವನಿಶೇಷಃ | ಪರಿ
 ೧೦೬ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವಾತ್ | ಯುಷ್ಮಚ್ಚಿಬ್ಬಾತ್ಪ್ರತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ ||
 ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ | ಪಾ. ೭-೨-೯೭ | ಇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರ
 ರೂಪತ್ವಂ | ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಟೀರಿತ್ಯದ್ಬಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪ ಋದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
 ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೨-೧-೩೨ | ಇತಿ ತೃತೀಯಾಸಮಾಸಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ
 ಪಾ. ೬-೩-೧೪ | ಇತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಅಪ್ಯಲುಕ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತೃತೀಯಾ
 ಕರ್ಮಣಿ | ಪಾ. ೬-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯಶಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಅಶೇ-
 ಯುರ್ಟ್ವ | ಉ. ೪. ೧೯೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಧಾತೋರ್ಯುಡಾಗಮಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾ-
 ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗವಾಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ | ನ ಗೋಶ್ವ
 ನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ನಿಷಿದ್ಧತೇ | ವೃಧಿ | ವೃಷಾ ವರಣೇ | ಶ್ರುಶೃಣುಪ್ಸೃಕ್ವೃವ್ಯಭೃಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೨ |
 ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶೋರಸಿ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ | ಕೃಣುಷ್ವ | ಕೃವಿ |
 ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇ ಪದಂ | ಲೋಟಿಸ್ಥಾಸ್ | ೩-೪-೭೮ |
 ಧಾಸಃ ಸೇ | ಪಾ. ೩-೪-೮೦ | ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾನೌ | ಪಾ. ೩-೪-೯೧ | ಕರ್ತರಿ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ |
 ಪಾ. ೩-೧-೬೮ | ಧಿನ್ನಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ್ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೮೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾ-
 ರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೪-೪೮ | ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ಯೂರ್ವವಿಧೌ |
 ಪಾ. ೧-೧-೫೭ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಪಘೂಪದಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಅತ್ರ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರ
 ಬಲೀಯಸ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಮಸಿ ವಿಕರಣಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ತಿಜ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯಾ-
 ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಾಧಃ | ಅಸುನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅದ್ರಿವಃ | ಅದ್ರಿವಜ್ರಂ | ತದ-
 ಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸ್ | ಛಂದಸೀರಃ | ಪಾ. ೮-೨-೧೫ | ಇತಿ ವತ್ವಂ | ಸಂಬುದ್ಧಾವುಗಿದಚಾಂ | ಪಾ.
 ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ನುಮ್ | ಹಲ್ ಜ್ಯಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪೌ | ಪಾ. ೬-೧-೬೮ | ಮತುವಸೋ ರುಃ
 ಸಂಬುದ್ಧಾ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೮-೩-೧ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸುವಿವೃತಂ—ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ | ಸುನಿರಜಂ—ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ | ಯಶಃ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು) | ತ್ವಾದಾತಂ ಇತ್—ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿಕೊಡುವವನಾಗು | (ಹೇ) ಅದ್ರಿವಃ—ಎಲೈ ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಗವಾಂ—ಗೋವುಗಳ | ವೃಜಂ—ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು | ಅಪ ವೃಧಿ—ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆ (ದು ನಮಗೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡು) | ರಾಧಃ—ಧನವನ್ನು | ಕೃಣುಷ್ವ—(ನಮಗೆ) ದೊರಕಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಮಗೆ ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನವು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ಆ ಅನ್ನವು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ನಮಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುವಂತಿರಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ತೆರೆದು ನಮಗೆ ಬಹಳವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡು.

English Translation

O Indra, the food is rendered abundant everywhere and easily obtainable; O wielder of thunderbolt, throw open, then the cow-fold and give us wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುವಿವೃತಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—“ ಸುಷ್ಪ್ತ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸೃತಂ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ” ಎಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ಸುಷ್ಪ್ತ ಲೋಕೇ ಪ್ರಕಾಶಂ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ” ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. Wilson ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ rendered everywhere abundant ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾನೆ.

ಸುನಿರಜಂ—ಸುಖೇನ ನಿಶ್ಶೇಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಶಕ್ಯಂ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸುನಿರಜಂ | ನಿರಿ ಶೈಷ ನೀಶೈತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಸುನಿಕ್ಷೇಪಂ | ಯತ್ರ ಯತ್ರ ವಿನಿಯೋಕ್ತು ಮಿಷ್ಯತೇ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ ಸುವಿನಿಯೋಜಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುವ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ತ್ವಾದಾತಂ—ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಂ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ತ್ವಯಾ ದತ್ತಂ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದೈವ ಶೋಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತು

ಎನ ಆದೇ ಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಸೂತ್ರಪ್ರಕಾರ ದೈವ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ “ನಿನ್ನಿಂದ ಶೋಧನೆ ಮಾಡಿ ವಿಶದಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು” ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರಕಾರ ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂದರೆ ತ್ವಯಾ ದತ್ತಂ—ನಿನ್ನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟು ಎಂದಾಗುವುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಋ. ಸಂ. ೩-೪೦-೬ ; ೫-೭-೧೦ ; ೫-೩೯-೧ರಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ವಾದತ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೧೮ ರಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ವಾದತ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೨ ರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತವಾಗಿದೆ. (ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ).

ಯಶಃ—ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ, ಮೊದಲಾದ ಇತ್ಯಂತೆಂತು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಶಬ್ದವು ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವು.

ಅಪ ವೃಥಿ—ಉದ್ಘಾಟಿತದ್ವಾರಂ ಕುರು—ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆ throw open the door (of cow-fold).

ವ್ರಜಂ—ಗೋಷ್ಯಂ ಅಥವಾ ಗವಾಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ cow fold.

ಇಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ವ್ರಜ ಮತ್ತು ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೇಘ ವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೧) ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಸಮೂಹವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅಮೂಲಕ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವುದು. Wilson ಪಂಡಿತನೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಸಯ ದಲ್ಲಿ—the text is literally rendered: the meaning being that Indra as the sender of rain should fertilize the fields, and by providing abundant pasturage enable the cattle to yield store of milk ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದಾನೆ.

ಅದ್ರಿವಃ—ಅದ್ರಿವರ್ಜಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ || ಅದ್ರಿ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವು. ಆದುದರಿಂದ ಅದ್ರಿ ವಾನ್ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧಧರನು ಎಂದರ್ಥವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಯೆಂದರೆ ಪರ್ವತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸರ್ವತೋಮುಖವಜ್ರಾಯುಕ್ತ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅದ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ ಹೆಸರು (ನಿ. ೨-೨೧) ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಕರು—

ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ |

ರಾಧಸ್ತನ್ನೋ ವಿದದ್ವಸ ಉಭಯಾಹಸ್ರಾ ಭರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಅದ್ರಿವನ್ | ಅದ್ರಿರಾದ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನ (ಹೇ ಅದ್ರಿವಃ-ವಜ್ರಿನ್) ಎಂದೂ ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವಯಾ ನಸ್ತದ್ವಾತವ್ಯಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅದ್ರಿವನ್ ಮತ್ತು ತ್ವಾದಾತಂ ಎಂಬ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಯಾಸ್ಕರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಣೆಯೇ ಸರಿಗ್ರಾಹ್ಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುವಿವೃತಮ್ 'ವೃಣ್'ವರಣೇ'ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಕುಗತಿಸ್ತಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ವಿವೃತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತಮ್ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವೃತ ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಗತಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಪಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪೆರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಪದವಾದ ವೃತ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯಾದ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ತಿರುಗಿಯೂ ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋ.... (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬಂದು ಅ ಋಕಾರವೇ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ವಿವೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಬಂದಾಗ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್' ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ? ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಸುಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ ೨೩) ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವ, ತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ಅನ್ಯತರ ಧರ್ಮ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ, 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವ್ಯಾಪ್ಯವಾದ ಕೃತ್ವಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಆ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕ ಕ್ತ ಎಂಬ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಚರಮಾವಯವಕವಾದ ವೃತ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದು. ಕೃದಂತವಾದ ವೃತ ಎಂಬುದು ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲ. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿವೃತ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರಲಾರದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಆದರೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ ೨೮) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಪವಾದವಾದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯಾನ್ಯತರ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು. ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ವಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿಪೂರ್ವಕವೂ ಕಾರಕಪೂರ್ವಕವೂ ಕೃದಂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿ ಎಂಬ ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ವೃತ ಅಂದರೆ ವಿವೃತ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವೇ ಆಯಿತು. ಅದು ಸು ಎಂಬ ಗತಿಯ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಹಾಗಾದರೆ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅದೇ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದಲೇ ಕ್ತಾಂತವೂ ಆಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ವಧರ್ಮಪುರ

ಸ್ವಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವುದು. ಗತಿರನಂತರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೫) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ವವ್ಯಾಪ್ತ ಕೃತ್ವಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗತಿರನಂತರಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕತ್ತಾಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್' ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಗತಿರನಂತರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವೃತ ಎಂಬ ಕತ್ತಾಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸು ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬುಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಪರಾದಿಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಸರಪದವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಆದಿಯಾದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿವೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಋಕಾರವು ಪದಾದಿಯಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವಕಾರಣ ಬಲೀಯಸ್ಸಾಗುವುದರಿಂದ ಆಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಅನಂತರಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪುರ್ಯೋಜನವನ್ನು ತೋರುವಾಗ, 'ಅಭ್ಯುದ್ಧೃತಮ್' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಅಭಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಬಾರದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಉದ್ಭೂತ ಎಂಬುದು ಕತ್ತಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಭಿ ಎಂಬುದು ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅನಂತರಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗದೇ ಹೋದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಹೈತ ಎಂಬುದು ಕತ್ತಾಂತವಾಗುವುದೇ ವಿನಃ ಉದ್ಭೂತ ಎಂಬುದು ಕತ್ತಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ ಎಂಬ ಅನಂತರ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಅಭಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಂತರಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರ ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಸುವಿವೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದು ಕತ್ತಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಗತಿರನಂತರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, 'ಗತಿಕಾರಕೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿವೃತ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿವೃತಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಋಕಾರವೇ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಮಹಾವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ.

ಸುನಿರಜಮ್—ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ನಿಶ್ಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಜಗತಿ ಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸು, ನಿಸ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಈಷದ್ವೈ-ಸ್ವಸ್ತುಕೃಚ್ಛಾಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷುಖಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥಕವಾದ ದುರ್,

ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಕ್ಕಚ್ಛಾರ್ಥಕವಾದ ಈಷತ್, ಸು ಎಂಬಿವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಜಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಖಕಾರ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಸುನಿಸ್+ಅಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಸು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ವಿನಾ ಸುಶಬ್ದಾನಂತರ್ಯವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲವು. ಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ ನಿಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆರೀತಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶ ವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸುಪರಿಹರಂ, ದುಷ್ಟರಿಹರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡಾವರ್ಮಿ ಗತಿ ಸಮಾಸ. ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ನಿಸ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಗತಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪುನಃ ಸು ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೂ, ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ ೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರಜ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬಂದು ಆ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಶೇಷ ನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕವು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತ್ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ತ್ವಾದಾತಂ—ತ್ವಯಾ ಶೋಧನೇನ ವಿಶದೀಕೃತಮ್—ನಿನ್ನಿಂದ ಶೋಧನ ಮಾಡುವಿಕೆಯಿಂದ ವಿಶದೀಕೃತವಾದುದು. ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಧಾತು. ಆದೇಚಿ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೈವ ಎಂಬುದರ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಧಾತುವು ದೈವ್ ಎಂದು ಪಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ದೈವ ಎಂದು ಏಜಂತವಾಗಿ ಉಪದೇಶವಾಗಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ನಾನುಬಂಧಕೃತ ಮನೇಜಂತತ್ವಂ (ಪರಿಭಾ ೬) ಅನುಬಂಧ (ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಏಜ್ಜುತಿಚರ ಮಾವಯವಕತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ. ಅನುಬಂಧೇನ ಕೃತಮ್—ಅನುಬಂಧಕೃತಂ ಎಂದು ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ, ಏಜ್ಜಾಸಾವಂತಶ್ಚ ಏಜಂತಃ-ತಸ್ಯಾಭಾವಃ ಅನೇಜಂತಃ-ತಸ್ಯಾಭಾವಃ ಅನೇಜಂತತ್ವಂ. ಹೀಗೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗರ್ಭ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತವು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನುಬಂಧಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವಧ್ವಾನ ಬೋಧನ ಮೂಲಕವೋ ಏಚ್ಚಿನ ಚರಮಾವಯವತ್ವಾ (ಕೊನೆಯವರ್ಣವಾಗುವಿಕೆ)ರೋಪ ಮೂಲಕವೋ ಉಪದಿಶ್ಯಮಾನವಾಗಿರುವ ದೈವ್‌ನಲ್ಲಿ ಏಜಂತತ್ವಬುದ್ಧಿ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಏಜ್ ಗತ ಚರಮಾವಯವತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುವ ಪಕಾರಾನುಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಣಾಭಾವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶಿಷ್ಟಾಭಾವವಿಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಏಜಂತತ್ವಾಭಾವಕ್ಕೆ ಅಭಾವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ

ದೈವ್ ಎಂಬುದು ಏಜಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದು- ನಂತರ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨.೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣೀಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ದಾ+ತ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ದಾ ಎಂಬುದು ದಾರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ದಾಪ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ದಾಧಾಘ್ನದಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ದಾಪ್ ಲವನೇ ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಾ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಧಾ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಾಪ್ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿಂ ದ ದಾಪ್ ಲವನೇ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವೇ ವಿನಾ ದೈವ್ ಶೋಧನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೈವ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ದಾಪ್ ರೂಪಕ್ಕೆ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾಗುವುದು. ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಲಕ್ಷಣ ಎಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರ. ದೈವಿನಲ್ಲಿ 'ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೀಶಿತಿ' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬಂದು ದಾಪ್ ರೂಪ ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವು. ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮ್ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ದಾಪ್ ಗೆ ಪರ್ಯದಾಸ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ದೈವ್ ನಿಂದ ಆಗಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ದಾಪ್ ಗೆ ಪರ್ಯದಾಸ ಬರಲಾರದು ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಗಾಮಾದಾಗ್ರಹಣೇಷ್ಟವಿಶೇಷಃ (ಪರಿ. ೧೦೬) ಗಾ, ಮಾ-ದಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆದರಿಸದೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದು ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾದುದು. ಇದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಅಂದರೆ ದೈವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅದ ದಾ ರೂಪಕ್ಕೂ ಅದಾ ಪ್ ಎಂಬ ಪರ್ಯದಾಸ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಘ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ದೋಷದೋಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೬) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ದಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಘ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಘ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ದದ್ವೋಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ದತ್, ದದ್, ದಘ್ ದಘ್ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೂ ಮೊದಲಿನ ಮೂರರಲ್ಲಿ ದೋಷವಿರುವುದರಿಂದ ದಘ್ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗವೇ ಯುಕ್ತವು. ತಾಂತೇ ದೀರ್ಘತ್ವಾಘೋಷೋ ದೋಷೋದಾಂತೇ ನಿಷ್ಕಾನತ್ಯಂ | ಧಾಂತೇದೋಷೋಧತ್ವಾಘ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾತ್ ಧಾಂತೋಗ್ರಾಹ್ಯಃ || ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದಘ್ ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವೆವು. ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತ್ಯತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ, ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಿನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಟಾ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ ಯುಷ್ಮದ್+ಆ. ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯೭) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪರೈತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿತ್ವ, ಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ, ತ್ವ+ಅದ್+ಆ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ತ್ವದ್+ಆ. ಯಚಿಭಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಟೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ತ್ವಾ ದಾತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯುಷ್ಮದಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಡಾದೇಶ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಟಿಲೋಪ ಬಂದು ಅದ್ ನ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಕರ್ತೃಕರಣೇಕೈತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೨) ಕರ್ತೃಕರಣಾನ್ಯತರಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತವು ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ, ದಾತ ಎಂಬ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ರೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ತ್ವಾ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ತತ್ಪುರುಷೇಕೈತಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯಶಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಅಶೇಯುರ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೬೩೦) ಅಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಡಾಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಯಶಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಯಶಸ್ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಯಶಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸರ. ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ಗವಾಮ್—ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಗೋಲ್ವನ್ ಸಾವನರ್ಣರಾಡಜ್‌ಕ್ರುಜ್. ಕೃದ್ಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ವೃಧಿ—ವೃಜ್‌ವರಣೇ, ಧಾತು- ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಂ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಶ್ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಶುಶ್ವಣು ಪ್ಲುಕ್ವೈವೈಶ್ವಂಧಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿ ಆದೇಶ ವೃಧಿ. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತಾದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದು, ಅದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿಚಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ಕೃಣುಷ್ವ—ಕೃದಿಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ, ಧಾತು, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್. ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಅಂತ್ಯದ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ. ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಂಜ್ಞಿಕ ಧಾನ್ ಧಾಸಸ್ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ.

೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಕೃನ್‌ವ್-ಸೇ ಸನಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂದು ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಕೃನ್‌ವ್+ಸ್ತ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿವಿ, ಕೃವಿ, ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಶಪ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು. ಕೃನ್ ಅ+ಉ-ಸ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳೂ ಭ್ವಾದಿ (೧ನೇ ಗಣ)ಯಲ್ಲಿರುವವು. ಅದರೆ ವೋಷ ದೇವರು ಈ ಎರಡೂ ತನಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದು ಅನವಶ್ಯಕ- ಅಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಿದರೆ ಸಾಕು. ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ- ಕೃನ್+ಉ+ಸ್ತ. ಈಗ ಕೃನ್ ಎಂಬುದು ಲಘೂಪಧ ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ನೂರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರಸ್ಥಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದದೂ ಅದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚು ಅಕಾರ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಕೃನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ ರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದುದೂ, ಅ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಲೋಪರೂಪವಾದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು ಈಗ ವಕಾರೋಪಧವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಲಘೂಪಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕೃನ್+ಉ+ಸ್ತ 'ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾನವಯವನಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, ಕೃಣುಷ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ—ವಿಕರಣಾತಿರಿಕ್ತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದು ಇಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಅದರೂ ಅದು ಬಲವಾದುದಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕವು ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ರಾಧಃ—ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ರಾಧಃ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಅದ್ರಿವಃ—ಅದ್ರಿ ಎಂದರೆ ವಜ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅದ್ರಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿಮತುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಬರುವುದು. ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಅದ್ರಿ+ವತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನಕ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ. ನುಮಾಗಮವು 'ಮಿದಚೀಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕಾರ ಅಂತ್ಯಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು.

ಅದ್ರಿವನ್ ತ್+ಸು ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯ ಸೃಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ರಾ- ಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿ- ಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತುವಸೋರುಸಂಬುಧ್ಛಾ ಛಂ- ದಸಿ (ಪಾ. ೮-೩-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅಥವಾ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದ್ರಿವರ್ ಎಂದಾಗುವುದು- ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಖರ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಅವಸಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ||೭||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಋಘಾಯಮಾಣಮಿನ್ವತಃ |
ಜೇಷಃ ಸ್ವರ್ವತೀರಪಃ ಸಂ ಗಾ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧೂನುಹಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ತ್ವಾ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ಋಘಾಯಮಾಣಂ | ಇನ್ವತಃ |
ಜೇಷಃ | ಸ್ವಃ & ವತೀಃ | ಅಪಃ | ಸಂ | ಗಾಃ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಧೂನುಹಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಋಘಾಯಮಾಣಂ ಶತ್ರುವಧಂಕುರ್ವಾಣಂ ತ್ವಾಂ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ದ್ಯಾನಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ತ್ವದೀಯಂ ಮಹಿಮಾನಂ ನಹೀನ್ವತಃ | ನ್ಯಾಪ್ತಂ ನ ಸಮರ್ಥೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದ್ಯ-
ಶಸ್ತ್ವಂ ಸ್ವರ್ವತೋಃ ಸ್ವಲೋಕಯುಕ್ತಾ ಅಪೋ ವೃಷ್ಟಿರೂಪಾ ಜೇಷಃ | ಜಯೇಃ | ಪ್ರೇರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಪಾಂ ಸ್ವರ್ಗಸಂಬಂಧಶ್ಚಾನ್ಯತ್ರ ದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಚ್ಯಾವಯತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-೪-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತಂ |
ಕಿಂಚಿ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದನ್ನಸಂಪತ್ತೇರಾರ್ಥಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪ್ರೇರಾದಿರಸಪ್ರದಾ ಗಾಃ ಸಂ ಧೂನುಹಿ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರೇರಯ || ನಹಿ | ನಇತೋ ಹಿಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪಾ | ಪಾ. ೨-೧-೪ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ |
ಸಮಾಸತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವಾ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ತ್ವಾನೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ |
ಪಾ. ೮-೧-೨೩ | ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ರೋದಸೀ | ರುದೇರಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಗಿತತ್ವ |

ಪಾ. ೪-೧-೬ | ಇತಿ ಜೀರ್ಣಂ | ಉಭೇ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶ್ಯಾ ಸಹೈಕಾದೇಶ
 ಉದಾತ್ತಃ | ಋಷಾಯಮಾಣಂ | ನೈಂದಂತೀತ್ಯುಘಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಷ್ಟಂತ ಇತಿ ವಿಚ್ |
 ದೃತಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ವಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಣಾರ್ಥತ್ವಾನ್ನ ಕಾರಲೋಪೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚ ಘಕಾರಃ | ಅನ್ಯಘಾ
 ಋಘಾ ಭವತೀತ್ಯಭೂತತದ್ವಾನೇ ಲೋಹತಾದಿಡಾಜ್ಞುಃ ಕೃಷ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩ | ಇತಿ ಕೃಷ್ಣತ್ಯಯೋ
 ಭವತಿ | ಸ ಹ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ | ಲೋಪಶ್ಚ ಹಲಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಕಾರಲೋಪಶ್ಚ |
 ನಾ ಕೃಷಃ | ಪಾ. ೧-೩-೯೦ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಶಪೋಽದುಪದೇಶಾತ್ಪರಾಚ್ಛಾ-
 ನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
 ಏಕಾದೇಶಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇನ್ವತಃ | ಇನಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ |
 ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಲಡಾದೇಶಸ್ಯ ತಸಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
 ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಜೀಷಃ | ಜೀಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ
 ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನಂ ಸಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷ್ವಿತಿಹಾರ-
 ಲೋಪಃ | ಕರ್ತರಿ ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪನಾದಃ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೇತಿ ಸಿಪ್ | ಅಡಾಗಮಸ್ಯಾನುದಾತ್ತ-
 ತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸ್ವರಾಸಾಮಸ್ತೀತಿ ಸರ್ವತ್ಯಃ | ನೈಜಸ್ವರಾ ಸ್ವರಿತಾ | ಫಿ. ೪-೬ | ಇತಿ
 ಸ್ವರಶಬ್ದಃ ಸ್ವರಿತಃ | ಮತುಬ್ಜೀಪೌ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತಾ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮು-
 ನುದಾತ್ತಾನಾಂ | ಪಾ. ೧-೨-೩೯ | ಇತ್ಯೇಕಶ್ರುತಿಃ | ಸ್ವರಿತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಪಃ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾ-
 ದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧೂನುಹಿ | ಧೂಜಾ ಕಂಪನೇ | ಲೋಟ್ | ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಚ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ
 ಶ್ಚುಃ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೧೬ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಲುಕಶ್ಚಾಂದಸ-
 ತ್ವಾದಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಋಷಾಯಮಾಣಂ—ಶತ್ರುವಧೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) |
 ಉಭೇ ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು | ನಹಿ ಇನ್ವತಃ—ಹೊಂದಲಸಮರ್ಥಗಳಾಗಿರುವವು | (ಅಂತಹ
 ನೀನು) ಸ್ವರ್ಗತೀಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ | ಅಪಃ—ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು | ಜೀಷಃ—ಜಯಿಸು
 (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಕವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು, | (ಅನಂತರ) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—
 ನಮಗೆ | ಗಾಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಸಂ ಧೂನುಹಿ—ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶತ್ರುಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು
 ಹಿಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದು (ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು). ಈಗ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕ
 ವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಗೋವು
 ಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು.

English Translation.

Heaven and earth are unable to hold you (your exploits) the destroyer of your enemies ; command the waters of heaven (so that they may fall upon earth as rain) and send us cows.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ, ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳು ಅಥವಾ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳು. ಸ್ವರ್ಗೇ ಪುರಂಧೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩.೨೧)

ಋಷಾಯಮಾಣಂ—ನ್ಯಾನ್ ಹಂತೀತ್ಯೃಷಾ | ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವ.

ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು.

ಇನ್ದತಃ—ಇವಿ ನ್ಯಾಪ್ತಾ | ವ್ಯಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಅಪಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೂ ಹಿಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಜೇಷ್ಠಃ—ಗೆಲ್ಲವಿ, ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಯು ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ, ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ವರ್ವತೀಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ. ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷರಿಂದ (ಅಕಾಶದಿಂದ) ಬೀಳುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನೀರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಏತದ್ವಾ ಆಸಾಂ ನಾಮಧೇಯಂ ಗುಹ್ಯಂ ಯದಾಧಾನಾ ಮಾಂದಾಸು ತೇ ಶುಕ್ರ ಶುಕ್ರಮಾ ಧೂನೋಮೀತ್ಯಾಹಾಸಾನೋವ ನಾಮಧೇಯೇನ ಗುಹ್ಯೇನ ದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಮವ ರುಂಧೇ ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಶುಕ್ರೇಣ ಗೃಹ್ಣಾಮೀತ್ಯಾಹೈತದ್ವಾ ಅಹೋ ರೂಪಂ ಯದ್ರಾತ್ರಿಸ್ನೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಈಶತೇಷ್ವ ಏವ ರೂಪೇಣ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿದಿವೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಚ್ಯಾವಯತ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ನುಗ್ರಾ ಅಚುಚ್ಯವುರಿತ್ಯಾಹ ಯಥಾಯಜುರೇವೈತತ್ ||

ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಧೂನುಹಿ—ಧೂಂ ಕಂಪನೇ | ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಂಪಿಸು, ಚಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ, ಪ್ರೇರಿಸು, ಕಳುಹಿಸು, ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಇತರರೂ ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನೆಹಿ-ಸಹಸುಸಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ಗೆಗೆ ಹಿ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತ್ವಾ-ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅನ್ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಅನ್‌ಗೆ ಜೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜೇ ಎಂಬ ದಕ್ಕೂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್‌ಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಆತ್ಮಯತ್ವಗಳಿಗೆ ಸಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದರೆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ 'ಯೋಚಿ' ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೭) ಏಕತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿ ಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಮು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅಮ್+ಅಮ್ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುವುದು. ತ್ವ+ಅ+ಅ+ಅಮ್ ಅತೋ- ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಅಕಸ್ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ತ್ವಾ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತ್ವಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ತ್ವಾಮಾದ್ವಿತೀಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಪದಸ್ಯ+ಪದಾತ್, ಅನುದಾತ್ತಂಸರ್ವ- ಮಸಾದಾದಾ (೮-೧-೧೪) ಇವುಗಳು ಅಧಿಕೃತಗಳಾಗುವವು. ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ವುಗಳೂ ಆದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ ಮಾ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ವಾದ ತ್ವಾ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ರೋದಸೀ-ರುದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಘೂಪಧ ಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ರೋದಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯು ದಾತ್ತ. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇದಿತ್ತು, ರೋದಸ್ ಎಂಬುದು ಉಗಿದಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ಜೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಉಭೇ-ಉಭೆ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉಭ+ಆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಉಭಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರ. ದ್ವಿ- ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಔಜ ಆಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಆಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಔಕಾರ ರೂಪ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ, ಔಟ) ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೀ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ

ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಈ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಉಭಾ+ಈ. ಈ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ+ಈ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವೂ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಋಘಾಯಮಾಣಮ್—ನ್ಯೂ ಹಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನ್ಯೂನ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನೈ+ಶಸ್-ಹನ್-ವಿಚ್. ವಿಚ್ ನ ವರ್ಣಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಲೋಪ ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಗೆ ಲೋಪ, 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದು ವಿಧ್ಯಂತಲೋಪಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ (ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ) ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೈನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಋಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಘಾ ಋಘಾ ಭವತಿ ಎಂದು ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಲೋಹಿತಾದಿಡಾಜ್ಞುಃಕೃಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಲೋಹಿತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಭವತಿ - ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಹಿತಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವಾದಕಾರಣ ಋಘನ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕೃಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಕಾರಸಕಾರಗಳು ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಋಘನ್+ಯ 'ಭೃಶಾದಿಭ್ಯೋ ಭುವ್ಯಚ್ಛೇಲೋಪಶ್ಚ ಹಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಶ್ಚ ಹಲಃ' ಎಂಬುದು 'ಲೋಹಿತಾದಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃಷ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೮-೩೫) ಕೃತ್ಸ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಇವುಗಳನ್ನುಳಿದು ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಅದ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಋಘಾಯ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಲಟ್ಟಿಗೆ ನಾಕೃಷಃ (ಪಾ. ಸು. ೧-೩-೯೦) ಕೃಷಂತದ ಮುಂದೆ ಪರಸ್ಕೈಪದವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಟಶ್ಚತ್ಯಶಾನಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ವಿಕರಣ ಶವ್ ಬರುವುದು ಋಘಾಯ+ಅ+ಆನ, ಶವ್ಫು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶವ್ಫು ಅದಂತವಾದ ಉಪದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುವಾದ ಶಾನಚ್ಚು ಸಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಕೃಷ್‌ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಋಘಾಯ+ಆನ. ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಗಾಗಮ-ಋಘಾಯಮಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಋಘಾಯಮಾಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವೃತ್ತಿಕಾರಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದಿರುವುದು. ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಹಿತಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಅಜಂತಶಬ್ದಗಳೇ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕೃತಿಗಣವಾದರೂ ಅಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಬರುವುದೇ ವಿನ ಹಲಂತದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಲೋಹಿತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಾಯಂ

ಹಲಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ' ಕೃಷ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಪರಿತಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೋಪಪಾದಿಸದೋ ನ ಭವತಿ, ತಸ್ಯವಾರ್ತಿಕಕಾರೇಣ ದೂಷಿತತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಕೈಯಟಕ್ಕೆ ನಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅಪರಿತೇತಿ ಎಂಬ ಪ್ರತೀಕದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋತಕಾರರು, ತೇನ ಚರ್ಮಾಯತಿ, ಚರ್ಮಾಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವೃತ್ತಾದ್ಯುಕ್ತಮಸಂಗತಮ್ ' ನಾಯಂ ಹಲಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ಇತಿ ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತೇರಿತಿ ಬೋಧ್ಯಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಲೋಹಿತಡಾಷ್ಟ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಚನಂ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಪಾಠಮಾಡಿ ಆದಿಗ್ರಹಣವನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಕೌಮುದೀಕಾರರೂ ಅತ್ರಾ ಚ್ವೇರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾಭೂತತಥ್ವಾವನಿಷಯತ್ವಂ ಲಬ್ಧಂ, ತಚ್ಚ ಲೋಹಿತ ಶಬ್ದಸ್ಯೈವವಿಶೇಷಣಂ, ನತು ಡಾಚೋಽಸಂಭವಾತ್, ನಾಪ್ಯಾದಿಗ್ರಹಾಣಾಂ, ತಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್- ತಥಾಚ ವಾರ್ತಿಕಂ, ಲೋಹಿತಡಾಷ್ಟ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಚನಂ, ಭೃಶಾದಿಷ್ಟಿತರಾಣೇತಿ ಎಂದು ಆದಿ ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ' ಋಘ್ನ ' ಎಂಬ ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ಣ ವರ್ಣನೆಯು ಭಾಷ್ಯ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ' ನಾಯಂನಾಂತಾದ್ವಿಧೀಯತೇ ' ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಂತಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಿಷೇಧವೂ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವು. ಋಘೇವ ಆಚರತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕರ್ತುಃಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಉಪನಾನವಾಚ ಕವೂ ಕರ್ತೃವಾಚಕವೂ ಆದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋಘ್ನ+ಸು+ಯ. ಕೃಜ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾ ದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ' ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿ ಕಯೋಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವನಯವನಾದ ಸುಗೆ ಲೋಪ ಋಘ್ನ+ಯ ನಃಕೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೫) ಕೃಜ್ ಕೃಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತವೇ ಪದವಾಗುವುದು, ಬಾಕಿಯವು ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನೆ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಲೋಪ. ನೆಲೋಪಃ ಸುಪ್ಸರಸಂಜ್ಞಾ ತುಗ್ವಿಧಿಷುಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಸುಬ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೃತಿತುಗ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ನೆಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನೆಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ' ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಋಘಾಯ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಕೃಜ್ಜು ಜುತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ.

ಇನ್ದತಃ—ಇವಿನ್ಯಾವತ್ತೆ, ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ತಸ್. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಇನ್ದತಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಇನ್ದತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ತು ಪಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತೋಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ಥಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಅಂಗಾಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾ

ಗುವುದು. ಅಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯ ಎಂದರೆ ಅನುಕೂಲ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಅನುಕೂಲ್ಯ ತೋರುವಾಗ ಹಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೇಷಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್—ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸಿಪ್ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಂತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಜಿ+ಸ್+ಸ್ ಲೇಟೋಡಾಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಜಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಜೇಷಸ್ ಪ್ರಥಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪತ್ವ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಜೇಷಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಗಮವು ಅನುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಮಾತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸ್ವರ್ವತೀಃ—ಸ್ವಃ ಆಸಾಮಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೈಸ್ತಿ ನಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್. ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದವು ರೇಫಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದವು ಅದುಪಧವಾದ್ದ ರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಯವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ವಕಾರ ಸ್ವರ್ದತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಬಂದರೆ ಸ್ವರ್ದತೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್, ಜೀವ್ ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನೈಜ್ ಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ನೈಜ್, ಸ್ವರ್ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವರಿತಗಳಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಗಳಿಗೆ ಏಕಶ್ರುತಿ (ಪ್ರಚಯ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತಗಳು ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವವು. ಸ್ವರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಪಃ—ಉಡಿಬಮ್ ಸದಾದ್ಯಪ್ತಮ್ ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಧೂನುಹಿ ಧೂಞ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಧೂ+ಹಿ ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಧೂನುಹಿ. ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ ಸಂಯೋಗ- ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸರ್ದೇವಿಧ- ಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಧೂನುಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು ||೮||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ನೂ ಚಿದ್ಧಧಿಷ್ಟ ಮೇ ಗಿರಃ |
ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮಿಮಂ ಮಮ ಕೃಷ್ಣಾ ಯುಜಶ್ಚಿದಂತರಂ ||೯||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಶ್ರುತ್ ಕರ್ಣ | ಶ್ರುಧಿ | ಹವಂ | ನು | ಚಿತ್ | ದಧಿಷ್ಟ | ಮೇ | ಗಿರಃ ||
ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಂ | ಇಮಂ | ಮಮ | ಕೃಷ್ಣ | ಯುಜಃ | ಚಿತ್ |
ಅಂತರಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ ಸರ್ವತಃ ಶ್ರೋತಾರೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಗಿಂದ್ರ ಹವಮಸ್ಮದೀಯಮಾ-
ಹ್ವಾನಂ ನು ಪ್ತುಂ ಶ್ರುಧಿ | ಶೃಣು | ಮೇ ಮಮ ಹೋತುರ್ಗಿರಶ್ಚಿತ್ಸುತೀರಸಿ ದಧಿಷ್ಟ | ಚಿತ್ತೇ ಧಾ-
ರಯ | ಕಿಂಚಿ ಮಮ ಮದೀಯಮಿಮಂ ಸೋಮಂ ಸೋಮತ್ರೂಪಂ ವಾಕ್ಸಮೂಹಂ ಯುಜಶ್ಚಿತ್ಸು-
ಕೀಯಸಖ್ಯುರಹ್ಯಂತರಂ ಕೃಷ್ಣ | ಅಸನ್ನಂ ಕುರು | ಯಥಾ ವಚನಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಮನ್ಯಸೇ ತದ್ವದ-
ಸ್ಮದೀಯಸುತಿಷ್ಟಸಿ ಪ್ರೀತಿಂ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಆಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ | ಆ ಸಮಂತಾಚ್ಛುಣುತ
ಇತ್ಯಾಶ್ರುತ್ | ಕ್ಷಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ಸಾ. ೬-೧-೭೧ | ತಾದೃಶೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ |
ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ರುಧೀ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಲೋಟೋ ಹಿಃ | ಶ್ರುವಃ
ಶೃ ಚಿ | ಸಾ. ೩-೧-೭೪ | ಇತಿ ವಿಹಿತಶ್ಲೋಕಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟತ್ವಾ-
ಚ್ಛುಭಾವೋಽಪಿ ನಿವರ್ತತೇ | ಶ್ರು ಶೃಣುಷ್ವಾಕೃವ್ಯಭೃತ್ಪಂದಸಿ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೨ | ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ
ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ | ಸಾ. ೮-೧-೭೨ | ಇತ್ಯವಿದ್ಯ-
ಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಸದಾದಪರತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜ್ಞ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮಸಿ
ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಹವಂ | ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚಿ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯನ್ಯಮಿತ್ತಿಕೇ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಕೃತೇ ಪಶ್ಚಾದುಕಾರಾಂತತ್ವೇನ ಋದೋರಪ್ | ಸಾ. ೩-೩-೫೭ | ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಆಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ಧಾತುಸ್ವರಃ | ನು | ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ ತುನುಘಮಪ್ಪುತಜ್ಞುತ್ಪೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಸಾ-
೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಚಿತ್ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ದಧಿಷ್ಟ | ದಧಾತೇಲೋಟ್ | ಧಾಸಃ ಸೇ |
ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾನೌ | ಸಾ. ೩-೪-೯೦ | ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಾದಿ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯರ್ಥೇತ್ಯಾ-
ರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವೀಕಾರಾದಿಡಾಗಮಃ | ಅಕಾರಲೋಪಃ | ನಿಘಾತಃ | ಮಮ | ತವಮನೌ ಜಸಿ |

ಪಾ. ೭-೨-೯೬ | ಇತ್ಯನೇನ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ಮಮಾದೇಶಃ | ಸ್ತುತಿಸದಿಕಸ್ತುರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ
ಸ್ತುಪ್ತೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರ್ಜಸಿ | ಪಾ- ೭-೧-೨೧೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಕೃಷ್ಣ | ಡುಕೈರ್ ಕರಣೇ
ಲೋಟ್ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾನೌ | ಶವೋ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾ-
ತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಯುಜಃ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅಂತರಂ | ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಕಿವಿಗಳಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
ಹವಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದನ್ನು) | ನು—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಶ್ರುಧಿ—
ಕೇಳು | ಮೇ—(ಹೋತೃವಾದ) ನನ್ನ | ಗಿರಶ್ಚಿತ್—(ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ | ದಧಿಷ್ಠ—
ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸು | (ಮತ್ತು) ಮಮ—ನನ್ನ (ಎಂದರೆ ನಾನು ಮಾಡುವ) | ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ—ಈ ಸ್ತೋತ-
ವನ್ನು | ಅಂತರಂ ಯುಜಶ್ಚಿತ್ ಕೃಷ್ಣ—ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಿಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸು ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕಿವಿಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರು-
ವವು. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಮಾಡುವ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದನ್ನು) ಬೇಗನೆ ಕೇಳು;
ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆನಪಿಡು; ಮತ್ತು ನಾನು ಮಾಡುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪ-
ವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯವಾದವುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸು.

English Translation.

O Indra, whose ears hear all things, listen quickly to my invocation;
hold my praises (in four heart); keep near this my hymn as it were the words
of a friend.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಶೃಣುತ ಇತ್ಯಾಶ್ರುತ್ | ತಾದ್ಯಶ್ಚ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ |
ಸರ್ವತಃ ಶ್ರೋತಾರೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ತಾದ್ಯಗಿಂದ್ರ—ಅಶ್ರುತ್ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ಸ್ಥಳಗ-
ಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೇಳುವ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಕರ್ಣಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ ಅಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಾವು ಮಾಡುವ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರುಧಿ, ನು, ಕೃಷ್ಣ—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ದಧಿಷ್ಠ ಮೇ ಗಿರಃ—ನಮ್ಮ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸು ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಗಮನವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ ಅದನ್ನು ಮರೆಯದಂತೆ ಜ್ಞಾಪಕದ ಲ್ಲಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯುಜಶ್ಚಿದಂತರಂ—ಸ್ನೇಹಿತರ ಮಾತಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಖ್ಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣಿ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ (ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ) ಶೃಣುತ (ಕೇಳಿ) ಇತಿ ಆಶ್ರುತ್—ಆಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ—ಆಶ್ರು ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಸಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಬರುವುದು. ಆಶ್ರುತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಶ್ರುತೌ ಕರ್ಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣಃ ತಸ್ಯ ಸಂಬುಧಿಃ, ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ, ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಶ್ರುಧೀ—ಶ್ರುಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಠ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ, ಶ್ರು+ಹಿ. ಶ್ರುವಃಶೃಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶ್ರುಗೆ ಶೃ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಶಬ್ದಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ನು ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಹೀಗೆ ವಿಕರಣ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿವೃತ್ತವಾದರೆ ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾದ ಶೃ ಅದೇಶವೂ ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟಾನಾಮನೃತರಾಪಾಯೇ ಉಭಯೋರಪ್ಯಪಾಯಃ (ಪರಿ. ೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶ್ರು ಶೃಣು ಪ್ಲೋಕ್ಯವೃಚ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಅದೇಶ. ಶ್ರುಧಿ ಇಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಎಂಬ ಪದದಮುಂದೆ ಶ್ರುಧಿ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತ ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂಪೂರ್ವ-ಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಪದಾತ್ಪರತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮಹಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಶ್ರುಧೀ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹವಮ್—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾಂಗ ಬರುವುದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ=ಹು ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉವರ್ಣಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಖೋದೋರಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ ಆನಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಹವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅಮಿಪೂರ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹವಮ್ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ನು—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಚಿ ತು, ನು, ಘ, ಮಕ್ಷು ತಜ್, ಕು, ತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ನೂ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಚಿತ್—ಇದು ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ದಧಿಷ್ಟ—ಡು ಧಾಜ್ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಯೋಃ. ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಥಾಸ್, ಥಾಸ್ಗೆ ಥಾಸಸ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ, ಸವಾಭ್ಯಾಂವಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಕರ್ಮರಿತಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು. ಶ್ಲು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾ ಧಾ+ಸ್ತ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಛಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚೇರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೮೪) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಝಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜತ್ತವೂ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚತ್ವವೂ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ. ದ ಧಾ+ಸ್ತ. ಈಗ ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ದಧಾ+ಇಸ್ತ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವ ಎಂಬುದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ದಧಿಷ್ಟ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಮಮು—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ಮದ್+ಜಸ್ ತವ-ಮಮೌಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಕರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವ ಮಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಮ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಮಮ+ಅದ್+ಅಸ್. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಮ+

ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ, ಮಮದ್+ಅ ಆ ಯುಷ್ಠದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂಜಸೋಽತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಯುಷ್ಠದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಅಶ್ಚ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ತಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು. ಮಮದ್+ಅ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ, ಮಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮಮ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಮಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಮ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಾಜಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಮಾಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಹಸ್ಯ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗವ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾ, ಜಸಿ, ಜಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ್ ಆತ್, ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್-ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಸ್ಯಾದೇಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅತ್ ವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯೋಚಿ (೭-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಯತ್ಯ ವಾರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಅಶಾವಿಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅತ್ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಶಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಠದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಯತ್ಯವಾರಣೆಯಿಂದ ಅತ್ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶಾವಿಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಯ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅಶ್ ವಿಧಿಯು ಅವವಾದವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶಾದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೆ ಯೇನನಾಪ್ರಾಪ್ತೇಯೋವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ಭವತಿ (ಪರಿಭಾ. ೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು ಮಮದ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ ಕಾರಣ ಸ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಬರುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ಸ್ಯ ಆದೇಶವನ್ನು ಅಶ್ ವಿಧಿಯು ಬಾಧಿಸಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾದೇಶ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಠದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂಜಸೋಽತ್ ಎಂಬುದೂ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವವಿಧಿಃ (ಪರಿ. ೯೨) ಒಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶಾದೇಶ ಬಂದನಂತರ ಸ್ಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು, ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವವಿಧಿಃ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರೀಯಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರೀಯಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಂಗ ಶಬ್ದವು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬಂದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಕೆಲವರು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಅರ್ಥವು ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೧೬೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವು. ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ-ಕೆನುರ್ಥಂ ಜ್ಯಾತ್ವರಸ್ಯೇಯಸ ಅತ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಕೃತಸ್ತೋನುವರ್ತೇತ ಕಾ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ಜ್ಯಾಯಾನ್ | ಅಕೃದ್ಯಕಾರ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಯಜ್ಯಾತ್ವರಸ್ಯೇಯಸ ಆತ್ಮಂ ಶಾಸ್ತಿತಜ್ಞಾಪಯತ್ಯಾಚಾರ್ಯೋ ಭವತ್ಯೇಷಾ ಪರಿಭಾಷಾ ಅಜ್ಞವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವವಿಧಿಃ ಇತಿ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರಲಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮವಿಧಿ

ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವು. ಏವಂಚ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕಕಾರ್ಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಯು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರು-
ದ್ಧವು. ಆದರೂ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದರೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಂಜಸೋಶ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಅಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ ಅಶ್ ಎಂದು ಪರರೂಪದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಆಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೇಷಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.
ಆಕಾರರೂಪವಾದ ಅಶ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಶ್ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇದರಿಂದ
ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು
ವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಕೃಷ್ಣ—ಡುಕೃಷ್ಣ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಧಾಸಾದೇಶ, ಧಾಸ್‌ಗೆ ಧಾಸಸ್ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-
೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಇದರ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾನೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶ. ಕೃ-ಸ್ತ-ಶಪ್‌ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ತನಾದಿಕೃಷ್ಣಭ್ಯುಃ (ಪಾ. ೩-೧-೭೯) ಎಂದು
ಬರುವ ಉ-ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದ
ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯುಜಃ—ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ನಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭ-
ಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಂತರಮ್—ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲರುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿದ್ವಾ ಹಿ ತ್ವಾ ವೃಷಂತಮಂ ವಾಜೇಷು ಹವನಶ್ರುತಂ |
ವೃಷಂತಮಸ್ಯ ಹೂಮಹ ಲೂತಿಂ ಸಹಸ್ತಸಾತಮಾಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿದ್ವಾ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ವೃಷನ್ ತಮಂ | ವಾಜೇಷು | ಹವನ ಶ್ರುತಂ ||
ವೃಷನ್ ತಮಸ್ಯ | ಹೂಮಹೇ | ಲೂತಿಂ | ಸಹಸ್ತ ಸಾತಮಾಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ವಿದ್ಮ | ಜಾನೀಮಃ | ಕೇದ್ಯಶಂ ತ್ವಾಂ | ವೃಷಂತಮಂ ಕಾಮಾನಾಮತಿಶ-
ಯೇನ ವರ್ಷಿತಾರಂ ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಹವನಶ್ರುತಂ ಅಸ್ಮದೀಯಸ್ಯಾಹ್ವಾನಸ್ಯ ಶ್ರೋತಾರಂ |
ವೃಷಂತಮನುಸ್ಯಾತಿಶಯೇನ ಕಾಮಾದೀನಾಂ ವರ್ಷಿತುಸ್ತವೋತಿಂ ರಕ್ಷಾಮಸ್ಮದ್ವಿಷಯಾಮುದ್ವಿಶ್ಯ ಹೂ-
ಮಹೇ | ತ್ವಾಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ಕೇದ್ಯಶೀಮೂತಿಂ | ಸಹಸ್ರಠಾತಮಾಮತಿಶಯೇನ ಧನಸಹಸ್ರಾಣಾಂ
ದಾತ್ರೀಂ || ವಿದ್ಮ | ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ | ಸಾ- ೩-೪-೨೩ | ಇತಿ ಮಸೋ ವಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಧ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ವೃಷಂತಮಂ | ವೃಷು ವೃಷು
ಮೃಷು ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯು ವೃಷಿತಕ್ಷರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿದಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೬ | ಇತಿ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾ-
ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾತ್ಪ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಯಸ್ಮಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ | ಸಾ- ೧-೪-೨೦ |
ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಪದತ್ಯಾಭಾವಾನ್ನಲೋಪಾಭಾವಃ | ಸಾ ೪-೨-೭ | ವಾಜೇಷು | ವಾಜಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿ-
ರಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹವನಶ್ರುತಂ | ಹೂ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲ್ಯುಟಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ಹವನಂ ಶೃಣೋತೀತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತುಗಾಗಮಃ | ವೃಷಂತಮಸ್ಯ | ಉಕ್ತಂ | ಹೂಮಹೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀ-
ತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಪ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಊತಿಂ | ಊತಿಯೂತಿ-
ತ್ಯಾದಿನಾಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ | ಸಹಸ್ರಂ ಸನೋತೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ | ಷಣ್ಣು ದಾನೇ |
ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ | ಸಾ. ೩-೨-೬೭ | ವಿದ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ | ಸಾ. ೬-೪-೪೧ | ಇ-
ತ್ಯಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವೃಷಂತಮಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ)
ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನನ್ನಾಗಿಯೂ | ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಹವನಶ್ರುತಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳುವವನ
ನ್ನಾಗಿಯೂ | ವಿದ್ಮ—ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ | ಹಿ-ಏಕೆಂದರೆ | ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—(ಕಾಮಾರ್ಥಗಳ) ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ
ನಿನ್ನ | ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ—ಸಾವಿರಾರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ನೀನು ಕೊಡುವ | ಊತಿಂ—ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಥವಾ
ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಹೂಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೆಂದೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು
(ಮೊರೆಯನ್ನು) ಕೇಳುವವನೆಂದೂ ನಾವು ಬಲ್ಲೆವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ನಿನ್ನ
ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವೆವು.

English Translation.

O Indra, we know you, the rainer of blessings, the hearer of our call in
battles; we invoke the thousand-fold protection of you, the showerer of
bounties.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇದೆ. ವಿಶೇಷ ತೊಡಕುಗಳಾಗಲಿ, ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ.

ವಿದ್ವ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಷಂತಮಂ, ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಹವನಶ್ರುತಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳುವ, ನಮ್ಮ ಮೊರೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುವ.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಂ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೯ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ನೋಡಿ).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿದ್ವ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮನ್. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವಿದೋ ಲಟೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಲಟ್ಟಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ತಿಪ್ ನೋದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, ಥಲ್, ಅಥುಸ್, ಅಣಲ್, ವ, ಮ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಮನ್ ಗೆ ಮ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ವಿದ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧ್ಯೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚುಳ್ಳ ತಿಜಂತದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿದ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಷಂತಮಮ್—ಪೃಷು, ವೃಷು, ಮೃಷು ಸೇಚನೇ, ಧಾತು. ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಯುಪ್ರತಿಷ್ಠಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿಧಿವಃ (ಉ. ಘಾ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ ಇನ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬರುವವು. ಅನ್ ಉಳಿಯುವುದು ವೃಷ+ಅನ್-ವೃಷನ್. ಇದು ನಿತ್ಸರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮಪ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅಯಸ್ತಯಾದೀನಿಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ನೆಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾ-ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಹವನಶ್ರುತಮ್—ಹ್ವೇಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬಂದು ಹ್ವೇ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹ್ವಸ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಹು+ಅನ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ ಹವನ. ಹವನಂ ಶೃಣೋತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಹವನ ಶಬ್ದೋಪಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ವತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಹವನಶ್ರುತ್, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹವನಶ್ರುತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಷಂತಮಸ್ಯ—ವೃಷಂತಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಏಕವಚನಾಂತ ವೃಷಂತಮಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹೂಮಹೇ—ಹೈಇಃ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಹೈ+ಮಹೇ ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೪) ಹ್ರಸ್ವಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಮಹೇ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾಮಯವಾದ ಹಲ್ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹೂಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಊತಿಂ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕ್ರೇತಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಮ್—ಸಹಸ್ರಂ ಸುನೋತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಸಾಃ. ಸಣುದಾನೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದೋಪಪಾದಕವಾದ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ-ವಿಡ್ವ-ನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ವಿಟ್ವನ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮಪ್ಪು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಹಸ್ರಸಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಸಾತಮ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಜಾಡ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟಾಪ್ಪು ಅನುದಾತ್ತ. ಆಂತರ್ಯತಮದಿಂದ ಟಾಪಿನೋದಿಗೆ ಬರುವ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘವೂ ಅನುದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಹಸ್ರಸಾತಮಾಮ್ || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತೂ ನ ಇಂಽರೃ ಕೌಶಿಕ ಮಂದಸಾನಃ ಸುತಂ ಪಿಬ |
ನವ್ಯಮಾಯುಃ ಪ್ರ ಸೂ ತಿರ ಕೃಧೀ ಸಹಸ್ರಸಾಮ್ಯಷಿಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತು | ನಃ | ಇಂಽರೃ | ಕೌಶಿಕ | ಮಂದಸಾನಃ | ಸುತಂ | ಪಿಬ ||
ನವ್ಯಂ | ಆಯುಃ | ಪ್ರ | ಸು | ತಿರ | ಕೃಧಿ | ಸಹಸ್ರ ಸಾಂ | ಯುಷಿಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂಽರೃ ತು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನೃತ್ಯಾ ಗಚ್ಛೇತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಕೌಶಿಕ ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಪು-
ತ್ರೇಂದ್ರ ಮಂದಸಾನೋ ಹೃಷ್ಟೋ ಭೂತ್ವಾ ಸುತಮಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಯದ್ಯಪಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ
ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ತಥಾಪಿ ತದ್ರೂಪೇಣೇಂದ್ರಸ್ಯೈವೋತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ಕುಶಿಕಪುತ್ರತ್ವಮನಿರುದ್ಧಂ | ಆಯಂ
ವೃತ್ತಾಂತೋಽನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮುಕ್ತಃ | ಕುಶಿಕಸ್ತೃಷೀರಥಿರಿಂದ್ರತುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛನ್ನೃಹ-
ಚರ್ಯಂ ಚಕಾರ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರ ಏವ ಗಾಥೀ ಪುತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ | ಅನು. ಋಗ್ವೇ ೩-೧ | ಇತಿ | ಹೇ ಇಂಽರೃ
ನವ್ಯಂ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪರಮಾಯುರ್ಜೀವಿತಂ ಪ್ರ ಸೂ ತಿರ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ
ಸುಷ್ಪ ವರ್ಧಯ | ತತೋ ನಾಂ ಸಹಸ್ರಸಾಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಲಾಭೋಪೇತವ್ಯಷಿಮತೀಂದ್ರಯದ್ರ-
ವ್ವಾರಂ ಕೃಧಿ | ಕುರು || ತು | ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ ತುನುಘನುಹ್ವತಜ್ಞುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಮಿತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ನಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ | ಇಂಽರೃ | ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕೌಶಿಕ |
ನಿಘಾತಃ | ಮಂದಸಾನಃ | ಹೃಷ್ಯನ್ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ತಸ್ವಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಅಸಾನಜಿತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾವೃಂಜಿವೃಧಿಮಂದಿಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೨-೮೭ | ಇತ್ಯಸಾನಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ತಾದಂತೋ-
ದಾತ್ತಃ | ಸುತಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನವ್ಯಂ | ಋ ಸ್ತುತೌ | ಅಚೋ ಯತ್ | ಗುಣಃ | ವಾಂತೋ
ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಸಾ. ೬-೧-೭೯ | ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಯುಃ |
ಉಸಿನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾನೇತೇರ್ಣಿಚ್ಛ | ಉ. ೨-೧೧೯ | ಇತ್ಯುಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ತಾದ್ವೃದ್ಧಾಯಾದೇಶಃ |
ನಿತ್ತಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸು | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿರ | ತರತೇವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ಶಃ | ಋತ ಇದ್ವಾತೋಃ | ಸಾ. ೭-೧-೧೦೦ | ಇತೀತ್ವಂ | ಆತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ಕೃಧಿ |
ಕುಕೃಞ್ ಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶ್ರು ಶೃಣುಪ್ಪೃಕೃವೃಭೃತ್ಪಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಧಿ-
ರಾದೇಶಃ | ಸಹಸ್ರಸಾಂ | ಉಕ್ತಂ | ಯುಷಿಂ | ಯುಷೀ ಗತ್ | ಇನ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾನಿಗುಪಧಾತ್ವಿಚ್ಛ |
ಕಿತ್ತಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿತ್ತಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ--ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ | ನಃ--ನಮ್ಮ (ಸವಿಸಾಕೈ) | ಆ (ಗಚ್ಛ)---ಬಾ | (ಹೇ) ಕಾಶಿಕ--ಎಲೈ ಕುಶಿಕಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | (ನೀನು) ಮುಂದೆಸಾನಃ--ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಸುತಂ--ಹುಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ--ಕುಡಿ | (ನನಗೆ) ನವ್ಯಂ--ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಬೇಕಾದ) | ಆಯುಃ--ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರ ಸು ತಿರ--ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು | (ನನ್ನನ್ನು) ಸಹಸ್ರಸಾಂ--ಸಾವಿರಾರು ಅಭಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ | ಋಷಿಂ--ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ | ಕೃಧಿ-ಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬೇಗ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪಾನಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು (ಸಾಧಾರಣ) ಋಷಿಯಾಗಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Come quickly, Indra, son of Kusika, and drink the soma libation with delight; prolong the life which we merit and make me a Rishi abundantly endowed with thousands of benefits.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತು, ಸು, ಕೃಧಿ--ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಗಳು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿವೆ.

ಆ--ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರವಿದೆ ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗಚ್ಛ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ಕಾಶಿಕ--ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುಶಿಕಪುತ್ರನೆಂದು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ--

ಕುಶಿಕಸ್ತೌಷೀರಥಿರಿಂದ್ರತುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛನ್ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರ ಏವ ಗಾಥೀ ಪೂತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ ||

(ಮ. ಅನು. ೩-೧)

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ--

ಅತ್ರ ಚೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಇಷೀರಥಪುತ್ರಃ ಕುಶಿಕೋ ನಾಮ ರಾಜಾ ಪುತ್ರಮಿಂದ್ರತುಲ್ಯಂ ಕಾಮಯಮಾನೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯ ಗಾಥೀ ನಾಮೇಂದ್ರ ಏವ ಸ್ವಯಂ ಪುತ್ರೋ ಜಾತ ಇತಿ ||

ವೆಂಕಟಮಾಧವರು--

ಪುತ್ರಮಿಂದ್ರಸಮಮಿಚ್ಛನ್ ಕುಶಿಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚಚಾರ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಮೇವ
ಪುತ್ರೋಽಭೂತ್ | ಸಾಸ್ಯ ಕೌಶಿಕತಾ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಇಷೀರಥನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಕುಶಿಕನೆಂಬ ಪುತ್ರ
ನಿದ್ದನು. ಅವನು ತನಗೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿ-
ದ್ದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಗಾಧಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಾನೇ ಅವನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ
ಋಷಿಯು ಗಾಧಿರಾಜನ ಮಗನು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದ ಋಷಿಯು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ
ವಂಶೋದ್ಭವನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕುಶಿಕವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೌಶಿಕನೆಂದು
ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು.

ನವ್ಯಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ಋ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿ ನವ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಸರ್ವೈದೇವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪರಂ—ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ
ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವರೂ ಅಪೇ-
ಕ್ಷಿಸುವ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಎಂದರ್ಥವು. ಬಹಳಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ
ಇದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನವಂ—ಹೊಸದಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥ
ವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ನವ್ಯಂ ಆಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯವು, ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ
ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಆಯುಸ್ಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬಹುಕಾಲ
ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡು, ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು, prolong our life ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಹಸ್ರಸಾಂ—ಸಾವಿರಾರು ಲಾಭಗಳು, ಪ್ರಯೋಜನಗಳು, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು.

ಋಷಿಂ-ಋಷೀ ಗತೌ—ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಋಷಿಯೆಂದರೆ
ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು, ಅಥವಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯದ್ರಷ್ಟಾರಂ—
ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮಹಾಪುರುಷನು ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯು. ತನಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು
ಕೊಟ್ಟು ಉತ್ತಮ ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಕ್ರಿಯಾಪದ
ವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತು—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಚಿತುನ್ನು ಘಕ್ರೂತಙ್ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩)
ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಇದು ಉದಾತ್ತ.

ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಸ್ಯವಸ್ತುಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತವಾದ ವಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದು, ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರ—ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಕೌಶಿಕ—ಇದೂ ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮಂದಸಾನಃ—ಹೃಷ್ಯನ್ (ಸಂತೋಷಿಸುವನಾಗಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಮದಿ ಸ್ತುತಿ ಮೋದ ಮದ ಸ್ತುತ್ಯ ಕಾಂತಿಗತಿಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಋಜ್ವಾ ವೃಧಿಮನ್ನಿಸಹಿಭ್ಯಃಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೪) ಭಂದಸ್ಯ ಸಾನಚ್ ಶುಜ್ವಾಭ್ಯಾಂ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಾನಚ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಋಜಿ ಭರ್ಜನೇ ವೃಧು ವೃದೌ, ಮದಿಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತುತ್ಯಕಾಂತಿಗತಿಷು, ಪಹರ್ಷಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಲಮಃ ನೋರಮೆಯಲ್ಲಿ ಋಜಿಗತೌ ಮದೀಹರ್ಷೇ ಧಾತುಗಳು ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಋಜಿಗತೌ ಎಂದು ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ಋಜಿಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮದೀಹರ್ಷೇ ಎಂಬದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅದು ಇದಿತ್ತ ಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿ ಎಂಬ ನಿರ್ದೇಶವು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಲೇಖಕಶೋಧಕ ದೋಷದಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಸುತಮ್—ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನವ್ಯಮ್-ಋ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ಷೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಅಜೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೬) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ನು+ಯ. ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತು ಕಯೋಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ನೋ+ಯ ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗ ಆನ್, ಆನ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆನ್ ಆದೇಶ. ನವ್ಯ. ಯತೋನ್ ನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು- ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ನವ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆಯುಃ—ಏತೇರ್ಣಿಚ್ಛ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೫) ಜನೇರುಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಿಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಹಿಪ್ತವಸಿಯಜಿತನಿಧನಿತಸಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದೂ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಣಿತ್ತೂ, ನಿತ್ತೂ ಸಹ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಇಣ್

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇ+ಉಸ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ಧರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಇಗೆ ಏ ಬರುವುದು. ಏಚೋಷ್ಣಾನಾ-ಯೋವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಯುಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಆಯುಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ಧರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸು—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ತಿರ—ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭಾದಿಯಲ್ಲಿ(೧ನೇಗಣ)ರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ ಆದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ತ್ವಾ+ಹಿ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶ, ಎಂಬುದು ಅಪಿತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತಾಗುವುದು, ಕ್ವಿತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಖೋತೇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಖೋಕಾರಾಂತ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಇತ್ವವು ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೊನೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಖೋಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಅದು ಉರಣ್ವಿಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫ ಶಿರಸ್ಸು ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತಿರ+ಅ+ಹಿ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಆದಂತಾಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ತಿರ ಎಂದಾಗುವುದು,

ಕೃಧಿ—ಡುಕ್ಯಾ ಕರಣೇ, ಧಾತು ಲೋಟ. ಆದಕ್ಕೆ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕೃ+ಹಿ ಶಪ್ ವಿಕ ರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ರುತ್ಯಣುಪ್ಪಾಕೃತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (೬-೪.೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಕೃಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಸಾಮ್—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಋಷಿಮ್—ಋಷೀ ಗತೌ ಧಾತು ಇಗುಪಧಾತ್ವಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇಗುಪಧವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಕಿತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಬರು ವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತಾದ್ಧರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ನಿತ್ಯಾದ್ಧರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಋಷಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇಮಾ ಭವಂತು ವಿಶ್ವತಃ |
ವೃದ್ಧಾಯುಮನು ವೃದ್ಧಯೋ ಜುಷ್ವಾ ಭವಂತು ಜುಷ್ವಯಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಪರಿ | ತ್ವಾ | ಗಿರ್ವಣಃ | ಗಿರಃ | ಇಮಾಃ | ಭವಂತು | ವಿಶ್ವತಃ |
ವೃದ್ಧಃ | ಆಯುಃ | ಅನು | ವೃದ್ಧಯಃ | ಜುಷ್ವಾಃ | ಭವಂತು | ಜುಷ್ವಯಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರವರ್ಗೇ ಪರಿ ತ್ವೇತ್ಯಭಿಷ್ಪಯಾತ್ | ಸ್ತೌಷ್ವೋದಕಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ
ಗಿರೋಽಧಿ ದ್ವಯೋರಧಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚಃ | ಅ- ೪-೬ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ | ತಥಾ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನೇ
ಸೇಯಂ ಪರಿಧಾನೀಯಾ | ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಪ್ರವರ್ತಯಂತೀತಿ ಖಂಡೇ ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇತಿ
ಪರಿಧಾತ್ಯಾತ್ | ಅ- ೪-೯ | ಇತಿ ಸೂತ್ರತಂ | ತಥಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ | ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇತ್ಯುತ್ಪ-
ಮಯಾ ಪರಿಧಾತಿ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೯ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಗಿರ್ವಣೋಽಸ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿಭಾಗಿಂದ್ರ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವೇಷು ಕರ್ಮಸು ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಾ
ಇಮಾ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾ ತ್ವಾಂ ಪರಿ ಭವಂತು | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತು | ಕೀದೃ-
ಶ್ಯೋ ಗಿರಃ | ವೃದ್ಧಾಯುಮನು ಪ್ರವೃದ್ಧೇನಾಯುಷ್ಯೇಣೋಪೇತಂ ತ್ವಾಮನುಸೃತ್ಯ ವೃದ್ಧಯೋ ವರ್ಧ-
ಮಾನಾಃ | ಕಿಂಚೈತಾ ಗಿರೋ ಜುಷ್ವಾಸ್ತಯಾ ಸೇವಿತಾಃ ಸತ್ಯೋ ಜುಷ್ವಯೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರೀತಿಹೇತವೋ
ಭವಂತು || ಗಿರ್ವಣಃ | ಗೀರ್ಭಿರ್ವನೃತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋ-
ಸುನ್ | ಗಿರ ಉಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯೆ-
ಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃದ್ಧಾಯುಃ | ವೃದ್ಧ ವೃದ್ಧಾ | ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉದಿತೋ ನಾ. |
ಪಾ. ೭-೨-೫೬ | ಇತೀಟಃ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ | ಪಾ. ೭-೨-೧೫ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾ-
ಯಾಮಿಡಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಇಣ್ ಗತಾ | ಛಂದಸೀಣಃ | ಉ.೧-೨ | ಇತ್ಯೌಣ್ | ಣಿತ್ವಾದ್ಯು-
ದ್ಧಿಃ | ಆಯಾದೇಶಶ್ಚ | ವೃದ್ಧಮಾಯುರ್ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃದ್ಧಯಃ
ವೃದ್ಧೇಃ ಕ್ರಿನಿ ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷಾ ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೯ | ಇತೀಡಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ
ಜುಷ್ವಾಃ | ಶ್ವಿದಿತೋ ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ | ಪಾ. ೭-೨-೨೪ | ಇತೀಡಭಾವಃ | ಜುಷ್ವಾರ್ಪಿತೇ ಇತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾ ನಿತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜುಷ್ವಯಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವ-
ನಯೋಃ ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇತೀಡಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಃ || ೨೦ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಹೇ) ಗಿರ್ವಣಿ--ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಆರ್ಹನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಿಶ್ವತಃ--ಎಲ್ಲೆ
ಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುವ | ಇಮಾ ಗಿರಃ--ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ
ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು | ತ್ವಾ--ನಿನ್ನನ್ನು | ಪರಿ ಭವಂತು--ಎಲ್ಲೆಡೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದು ಸೇರಲಿ | ವೃದ್ಧಾಯುಂ--
ದೀರ್ಘಾಯಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅನು--ಅನುಸರಿಸುವ | ವೃದ್ಧಯಃ--ಪ್ರವರ್ಧಮಾನನಾದ | ಜುಷ್ವಾಃ--
ನಿನ್ನಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ವಾಕ್ಯಗಳು) | ಜುಷ್ವಯಃ--ನಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿ |
ಭವಂತು--ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು
ಸುತ್ತಲೂ ಬಂದು ಸೇರಿ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟು
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ ಮತ್ತು ಈ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿನಗೆ
ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಮಗೂ ಅದರಿಂದ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗಲಿ.

English Translation-

O deserver of praise, may these our praises be on all occasions around
you (accepted by you); may they increase your power, O long-lived, and being
agreeable to you, may they become our enjoyments.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು ಬಹಳ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.
ಮುಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಗಿರ್ವಣಿ--ಗೀರ್ಭಿರ್ವನ್ಯತ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ವನ ಷಣಿ ಸಂಭವಾ|| ಅಸ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿಭಾಕ್||
ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಶ್ವತಃ--ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ.

ವೃದ್ಧಾಯುಂ--ಪ್ರವೃದ್ಧೇನಾಯುಷ್ಯೇಣೋಪೇತಂ--ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವ (ವೃದ್ಧಿ
ಯಾಗುತ್ತಿರುವ) ಆಯುಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನು, ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವವನು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ವೃದ್ಧಾನ್ ಶತ್ಯನ್ ಅತಿಗಂತಾರಂ--ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ಅನು-ಅನುಸೃತ್ಯ, ಪ್ರಾಪ್ಯ--ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ನಿನಗೆ ಸೇರಿ ಎಂದರೆ ನಿನಗೆ
ಕೇಳಿಸಿ.

ವೃದ್ಧಯಃ—ವರ್ಧಮಾನಾಃ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ, ಬಹಳವಾದ.

ಜುಷ್ವಾಃ, ಜುಷ್ವಯಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಜುಷೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಸು, ಸೇವಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಿರ್ವಣಃ—ಗೀರ್ಭಿಃ ವನ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಗೃತಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತ- ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ ಅದು ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ವನಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರ- ತ್ಯಯ. ಗಿರ್+ಭಿಸ್+ವನಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಇರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಗಿರ್ ಎಂಬುದು ಪದ ಆದ್ದರಿಂದ ವೋರೂಪಧಾಯಾದೀರ್ಘ ಇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರೇಫಾಂತವಕಾರಾಂತಧಾತುಗಳ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ (ಉಪಾಂತ್ಯವಾದ) ಇಕ್ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗಿರ್ ನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ದೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಧಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿರ್ವನಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಜೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಗಿರ್ವಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಅನುಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ವಿಶ್ವತಃ—ತಸಿಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ವೃದ್ಧಾಯುಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಧ್+ತ ವೃಧ್ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉದಿತೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೯) ಉದಿತ್ತಾದ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿ ರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವರೋ ಅದರಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ವೃಧ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಷಸ್ತಫೋ ಧೋಽಧಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಧಾ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಝಷ್‌ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಷ್‌ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು. ವೃಧ್+ಧ ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಝಶ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧ

ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸೀಣಃ (ಉ.ಸೂ. ೧-೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಇ+ಉ. ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚೋಽಞ್ಞಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇಾತ್ತ್ವ ಛಿತ್ತ್ವ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಾದ ಅಜಂತನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬಂದರೆ ಏ+ಉ ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಯು ಎಂದಾಗುವುದು. ವೃದ್ಧಂ ಆಯುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವೃದ್ಧಾಯುಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸನಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವೃದ್ಧಯಃ—ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ತಿ, ತು, ತ್ರ ತಥ, ಸಿಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇ, ಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧತ್ತ ಜತ್ತ್ವಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಬರುವುವು. ವೃದ್ಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಾತ್ತ್ವಾ-ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತ್. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜುಷ್ಠಾಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ವೀದಿತೋನಿಷ್ಠಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೪) ಶ್ವಿ ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯಂಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೦) ಜುಷ್ಠಾ-ರ್ಪಿತೇಚಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೯) ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುಷ್ಠಾರ್ಪಿತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜುಷ್ಠ ಅರ್ಪಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅದ್ಯದಾತ್ತ್ಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ್ ಬರುವುದು.

ಜುಷ್ಠಯಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ತ್.... (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಷ್ವನಾಷ್ವಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವತ್ತ್ವ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ, ಜುಷ್ಠ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತ್. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜುಷ್ಠಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೧೨ ||

|| ಇತಿ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು
ಮುಗಿದುದು.

॥ ೬೦ ॥

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

— ೧೩೫ —

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಮಧುಚ್ಛಂದಸಃ ಪುತ್ರೋ ಜೇತ್ವನಾಮಕ ಋಷಿಃ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಇಂದ್ರಮಷ್ಟಾ ಜೇತಾ ಮಾಧುಚ್ಛಂದಸ ಇತಿ | ಛಂದಸ್ತ್ವಾನುಷ್ಟುಭಮಿತಿ ಪೂರ್ವ-
ಸೂಕ್ತೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾನುವರ್ತತೇ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ ಕೃ-
ತ್ನ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಊರೂ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಶೌನಕೇನ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧ-
ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಟುಭಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಮರ್ಧರ್ಚಂ ಶಸ್ತ್ರೋತ್ತರೇಣಾರ್ಧರ್ಚೇನೋತ್ತರಸ್ಯಾಃ
ಪೂರ್ವಮರ್ಧರ್ಚಂ ವ್ಯತಿಷಜತಿ ಸಾಧ್ಯಃ ಸಾದಾನನುಷ್ಟುಪ್ಯಾರಂ ಪ್ರಾಗುತ್ತಮಾಯಾಃ | ಐ. ಅ. ೫-೩-೧ |
ಇತಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಪ್ರಥಮಾರಣ್ಯಕೇ ಪಠ್ಯತೇ ಪ್ರವೋ ಮಹ ಇತಿ ಖಂಡೇ | ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀ-
ವೃದ್ಧನ್ನಿತಿ ಸದಾನುಷಂಗಾಃ | ಐ. ಅ. ೧-೫-೨ | ಇತಿ | ತಥಾ ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ಸಂಚಮೇದನಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ
ಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ನಿತ್ಯನುರೂಪಸ್ತುಚಃ | ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ
ಉಪ ನೋ ಹರಿಭಿಃ ಸುತಮಿಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ | ಅ ೩-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯ ವೃತ್ತನಾದ ಜೇತಾ ಎಂಬುವನು
ಋಷಿಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಮಷ್ಟಾ ಜೇತಾ ಮಾಧುಚ್ಛಂದಸ ಇತಿ ಎಂದರೆ ಎಂಟು ಋಕ್ಕು
ಗಳುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಧುಚ್ಛಂದವೃತ್ತನಾದ ಜೇತಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಛಂದಸ್ಸು ಅನುಷ್ಟುಬಿಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ವಿನಿಯೋಗವೇ
ನೆಂದರೆ—ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಠಿಸ
ಬೇಕು ಎಂದು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಊರೂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಶೌನಕರು ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
ದಲ್ಲಿ (ಐ. ಹ. ೫-೨-೧) ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಟುಭಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋ
ಗಕ್ರಮವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇದರ ವಿಸರಣೆರೂಪವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅದೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಐ. ಅ. ೧-೫-೨)
ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠಯಾಗದ ಐದನೇ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಸ್ತೋಮಾವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಉಪ ನೋ ಹರಿಭಿಃ ಸುತ-
ಮಿಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೧

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೩ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೧ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೧ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೮ ॥

॥ ಋಷಿ:—ಜೇತಾ ಮಾಧುಚ್ಛಂದಸ: ॥

॥ ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ: ॥

॥ ಛಂದ:—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಾ ಅವೀವೃಧನ್ ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ ಗಿರಃ ॥

ರಥೀತಮಂ ರಥೀನಾಂ ವಾಜಾನಾಂ ಸತ್ಪತಿಂ ಪತಿಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸದಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರಂ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ | ಗಿರಃ ॥

ರಥೀತಮಂ | ರಥೀನಾಂ | ವಾಜಾನಾಂ | ಸತ್ ಪತಿಂ | ಪತಿಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವಿಶ್ವಾಃ ಸರ್ವಾ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ ಸ್ತುತಯ ಇಂದ್ರಮವೀವೃಧನ್ | ವರ್ಧಿತವತ್ಯಃ | ಕೀ-
 ದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ ಸಮುದ್ರವದ್ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಂ ರಥೀನಾಂ ರಥಯುಕ್ತಾನಾಂ ಯೋದ್ಧಾ-
 ನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ರಥೀತಮಂ ಅತಿಶಯೇನ ರಥಯುಕ್ತಂ ವಾಜಾನಾಮನ್ನಾನಾಂ ಪತಿಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ಸತ್ಪತಿಂ
 ಸತಾಂ ಸನ್ಮಾರ್ಗವರ್ತಿನಾಂ ಪಾಲಕಂ || ವಿಶ್ವಾಃ | ವಿಶೇಃ ಕ್ವನ್ | ನಿತ್ಸರ್ವಃ | ಅವೀವೃಧನ್ | ವೃದ್ಧೀ-
 ರ್ಣ ಚಿಜ್ಜುರ್ಯದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೪-೮ | ಇತ್ಯೈಕಾರಸ್ಯ ಋಕಾರವಿಧಾನಾಲ್ಲ-
 ಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ನಿಘಾತಸ್ವರಃ | ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಂ | ವ್ಯಚೇರಸುನ್ | ಗಾಜ್ಜುಟಾದಿಭ್ಯೋಃ-
 ಇನ್ಯಾನ್ವಿತ್ | ಪಾ. ೧-೨-೧ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಜಿತ್ವಸ್ಯ ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ | ಪಾ. ೧-೨-೧-೧ |

ಇತ್ಯಸಿನಿಷೇಧಾದ್ಗ್ರಹೀತ್ಯಾದಿನಾ ಜಾತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ. ೬-೧.೧೬ | ನ ಭವತಿ ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಿ ಇವ ವ್ಯಚೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ರಥೀತಮಂ ರಥೀನಾಂ ರಥಶಬ್ದಾದ್ವತ್ಸನ್ನಸ್ಯೇನಶ್ಚಾಂದಸಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ | ವಾಚಾನಾಂ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸತ್ವತಿಂ | ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವಯೇ | ಪಾ. ೬-೨.೧೨ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದ-ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಾಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಗಿರಃ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ಸಮುದ್ರ-ವ್ಯಚಿಸಂ—ಸಮುದ್ರದಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ರಥೀನಾಂ—ರಥಯುಕ್ತರಾದ ಯುದ್ಧಭಟರ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) | ರಥೀತಮಂ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ರಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ | ವಾಚಾನಾಂ—ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ | ಸತ್ವತಿಂ—ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ಸತ್ವತಿಂ—ಸಜ್ಜನರ ರಕ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅವೀವೃಧನ್—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು ; ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ವೀರಭಟರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ; ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು ; ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವವು.

English Translation

All our praises have glorified Indra who is as great as the ocean, who is the best charioteer of all charioteers, the lord of food, the protector of the virtuous.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅವೀವೃಧನ್—ವೃಧ್ ಧಾತುವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡು ಸ್ತುತಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಿರಃ ಇಂದ್ರಂ ಅವೀವೃಧನ್ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವವು, ಹೊಗಳಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಿಸಂ—ಸಮುದ್ರದಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ. ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಬಹುವ್ರೀಹೌವಾ ಗಿಯೂ, ಆಗಾಧವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಋಷಿಯು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಮುದ್ರದ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ರಥೀತಮಂ, ರಥೀನಾಂ—ಮಗ್ಗೀದದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ವಸೋರಿಂದ್ರಂ ವಸುಪತಿಂ; ಸೋಮಸಾ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸತ್ಪತಿಂ—ಸತಾಂ ಪತಿಂ ಪಾಲಕಂ—ಸಜ್ಜನರ ಸಂರಕ್ಷಕನು, ಪಾಲಕನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಾಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪ್ರಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವನ್. ಇದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅವೀವೃಧ್—ವೃಧು ವರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಜಂತಾಲ್ಪುಜ್. ಲುಜ್ಜಿಗೆ ಪ್ರಥಮವುರೂಪ ಒಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಆದೇಶ, ಝಕಾರಕ್ಕೆ ರೋನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ ಆದೇಶ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪ. ಆನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚ್ಛಿ ಲುಜ್ಞಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚ್ಛಿ ಬರ್ಪುವುದು. ವೃಧ್+ಇ+ಚ್ಛಿ+ಆನ್ ಚಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ಪ್ರಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಕರ್ತೃರ್ಧವಾದ ಲುಜ್ಞ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣ್ಯಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಸ್ಪ್ರ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಚ್ಛಿಗೆ ಚ-ಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜ್ ಬಂದರೆ ವೃಧ್+ಇ+ಆ+ಆನ್. ಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ವೃಧ್ ವೃಧ್+ಇ+ಆ+ಆನ್ ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರರೇಫಗಳಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮) ಉ ಋಫತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಜಾನ್ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಣಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಂಗದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಋಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರವನ್ನೇ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಧ್+ಇ+ಆ+ಆನ್ ಸನ್ವಲ್ಪಘನಿಚಿಜ್ ಪರೇನ್-ಗ್ಲೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲ್ಯಜ್ಞ್ವೇಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಅವೀ ವೃಧ್+ಇ+ಆ+ಆನ್ ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಅವೀವೃಧ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತುದಾತ್ತ.

ಸಮುದ್ರವ್ಯಚಸಮ್—ವ್ಯಚಿ ವಾಚೀಕರಣೇ ಧಾತು. ಸರಸ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಚೀಃಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ (ಕಾ. ವಾ. ೧-೨-೧-೧)

ಆಸ್ಮ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ವ್ಯಚ ಧಾತುವು ಕುಟಾದಿಯಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವ್ಯಚ್+ಅಸ್ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಸ್ಮನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವ್ಯಚ್ ಎಂಬುದು ಕುಟಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಜ್ ಕುಟಾದಿ-ಭ್ಯೋಽಞ್ ಸ್ಥಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಗಾಜ್ ಕುಟಾದಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಞ್ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜೊತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿವಿಚಿತ್-ವೃತ್ತತಿಪೃಚ್ಛತಿಭೃಷ್ಟತೀನಾಂ ಜಾತಿ ಚ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರಸ್ಯ ವ್ಯಚ ಇವ ವ್ಯಚಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ-ಸದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರಥೀತಮಮ್—ರಥಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥೀ. ಅತ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಶಯಿತಃ ರಥೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಅತಿಶಾಯಿನೀತಮಬಿಷ್ವನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಥಿನ್+ಸುತಮ. ಸುಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ರಥಿಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ರಥೀತಮ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಥೀತಮಮ್, ತಮಮ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಸ್ಥಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇನ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ರಥೀನಾಂ—ರಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ರಥೀನಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಆಮ್ ಸುಪ್ಪದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಸ್ವರಿತ.

ವಾಜಾನಾಂ—ವೃಷಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಸತ್ಪತಿಮ್—ಸತ್ಯಾನ್ಯೈಶ್ವರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸತಾಂ ಪತಿಃ, ಸತ್ಪತಿಃ ಎಂದು ಪಷ್ಠೀತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಖ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ನಾಜಿನೋ ಮಾ ಭೇಮ ಶವಸಸ್ತತೇ |
ತ್ವಾಮಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮೋ ಜೇತಾರಮಪರಾಜಿತಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಖ್ಯೇ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ನಾಜಿನಃ | ಮಾ | ಭೇಮ | ಶವಸಃ | ಪತೇ ||
ತ್ವಾಂ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ನೋನುಮಃ | ಜೇತಾರಂ | ಅಪರಾಜಿತಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶವಸಸ್ತತೇ ಬಲಸ್ಯ ಪಾಲಕೇಂದ್ರ ತೇ ಶವ ಸಖ್ಯೇನುಗ್ರಹಪ್ರಯುಕ್ತೇ ಸಖ್ಯತೇ ವರ್ತ-
ಮಾನಾ ವಯಂ ನಾಜಿನೋನ್ನವಂತೋ ಭೂತ್ವಾ ಮಾ ಭೇಮ | ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ಭೀತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಮಾ-
ಭೂನು | ಅತಸ್ತಾಮುಭಯಹೇತುಮಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುಮಃ | ಕೀದೃಶಂ
ತ್ವಾಂ | ಜೇತಾರಂ ಯುದ್ಧೇಷು ಜಯಶೀಲಂ ಅಪರಾಜಿತಂ ಕ್ವಾಪಿ ಪರಾಜಯರಹಿತಂ || ಸಖ್ಯೇ ಸಖ್ಯುಃ
ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೬ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಾಜಿನಃ | ನಾಜೋನ್ನಮೇಷಾ-
ಮಸ್ತೀಸಿ ನಾಜಿನಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಭೇಮ | ಇತಿಭೀ ಭಯೇ | ಲುಜುತ್ತಮಬಹುವಚನಂ ಮಸ್ |
ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ | ಪಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ | ಛಂದಸ್ಯುಭ-
ಯಥೇತಿ ತಿಜ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜಾತ್ವಾಭಾವಾದ್ಗುಣಃ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ | ಪಾ. ೬-೪-೭೪ | ಇತ್ಯ-
ಡಾಗಮಪ್ರತೀಷೇಧಃ | ಶವಸಸ್ತತೇ | ಶವಸಃ ಪಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರಪೃಷ್ಠಪಾರಪದಪಯಸ್ಪೋಷೇಷು | ಪಾ.
೮-೩-೫೩ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸತ್ತ್ವಂ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನ | ಪಾ.
೨-೧-೨ | ಪದದ್ವಯನಿಘಾತಃ | ನೋನುಮಃ | ಣು ಸ್ತುತಾ | ನೋ ನಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೫ | ಇತಿ ನತ್ತ್ವಂ
ಯಜೋ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನ್ಯಜೋರಿತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಕೋಃ | ಪಾ. ೭-೪-
೮೨ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಟೋ ಮಸ್ | ಅದಾದಿವದ್ಭಾ-
ವಾಚ್ಯಪೋ ಲುಕ್ | ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಸಿ ನೋಪದೇಶಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೪-೧೪ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ಋತ್ವಂ | ಜೇತಾರಂ | ಜಿ ಜಯೇ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿಷು ತೃನ್ | ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭ |
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪರಾಜಿತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ನೌ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶವಸಸ್ಪರ್ಶೇ—ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಮಹಾಶಕ್ತಿನಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ! ತೇ—ನಿನ್ನೆ ! ಸಖ್ಯೇ—ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ನೇಹಭಾವದಲ್ಲಿ (ಇರುವ ನಾವು) | ವಾಜಿನಃ—ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿ(ರುವುದರಿಂದ) ಮಾ ಭೇಮು — (ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಹೆದರುವುದಿಲ್ಲ | (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಜೇತಾರಂ—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವ | ಅಪರಾಜಿತಂ—(ಯಾವಾಗಲೂ) ಸೋಲದಿರುವ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ! ಅಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ—ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರೆ ಮಹಾ ಬಲವುಳ್ಳವನು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವ ನಮಗೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹೆದರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನೀನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಗೆಲ್ಲುವೆ. ನಿನ್ನಿಗೆ ಸೋಲಿಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು.

English Translation.

O Indra, lord of strength, supported by your friendship, we have no fear but glorify you the conqueror and the unconquered.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಖ್ಯೇ—ಅನುಗ್ರಾಹಕಯುಕ್ತೇ ಸಖಿತ್ವೇ—ಅನುಗ್ರಹಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ನೇಹಭಾವವು, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು. ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ಭಯವಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಅಭಾವವಿಲ್ಲ. ನೀನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲುವವನೇ ಹೊರತು ಸೋಲುವವನಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಪದಗಳಾಗಲಿ, ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೊಡಕಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಖ್ಯೇ—ಸಖಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ವಾಜಿನಃ—ವಾಜ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ವಾಜಃ ಏಷಾಂ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅತಃ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಭೇಮ--ಇಾಭೀಭಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹು ವಚನ ಮಸ್. ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಚ್ಚೆ ಲುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಮ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಂದಸ್ಯುಭಯಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಕ್ವಿಜಾತಿಚ್ಚೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದು. ಭೇಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಮಾಭೇಮ, ಎಂದು ಮಾಜ್ ಯೋವಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ನಮಾಜ್‌ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂದು ಅಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶವಸಸ್ಪತೇ--ಶವಸ್ ಶಬ್ದ ಸಕಾರಾಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶವಸ್+ಅಸ್= ಶವಸಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಶವಸಃ--ಇದರ ಮುಂದೆ ಪತಿಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃಪತಿ, ಪುತ್ರ, ಪೃಷ್ಠ, ಪಾರ, ಪದ, ಪಯೋಸ್ಪೋಷೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಪತಿ ನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶವಸಸ್ಪತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪತೇ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶವಸಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸುಬಾಸಂತ್ರಿತೇಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಹಿಂದಿನ ಪದವು ಪರಪದವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಶವಃ ಎಂಬುದು ಪತೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಏಕದೇಶದಂತೆ ಆಗಿ ಆಮಂತ್ರಿತವೇ ಆಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ನೋನುಮಃ--ಋಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ನೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಾರೇಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಯಜೋಚಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ನುನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣೋಯಜ್ಞಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಯಜಾನ್ತಿಯೂ ಯಜ್‌ಲುಕ್ಯನ್ತಿಯೂ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಗ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ನೋನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನೋನು ಎಂಬುದು ಯಜಂತ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸನಾಡ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್-ನೋನು+ಮಸ್-ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಾದಾದಿವಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅದಾದಿಯಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿ ಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ಕರೀತಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಂತ ಎಂದರ್ಥ. ಮಸ್ಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ನೋನುಮಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಇದ್ದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿಣೋಪದೇಶಸ್ಯ

(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೪) ಸಮಾಸ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಸಮಾಸ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಸಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಣೋಪದೇಶವಾದ ಧಾತುವಿನ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರ ಬರುವುದು. ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಪಾಣಿನಿ ಪತಂಜಲಿ ವರರುಚಿಗಳ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣೆ. ಆ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಣಕಾರವನ್ನು ಯಾವ ಧಾತುವು ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅದು ಣೋಪದೇಶ.

ಜೇತಾರಂ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಜ್ಜೀಲ. ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಪಾಠುಕಾರೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಗೆ ಗುಣ. ಜೇತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನ್ನಾತ್ಯಾದಿನಿ ತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಜೇತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತ ಜೇತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನುಟ್ಟರೆ ಮತೋಜಃಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಕಾರವು ಉರಣ್ಣಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಪ್ರಕಾರ ರೇಫಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಜೇತರ್+ಅಮ್. ಅಪ್ ತೈನ್ ತೈಜ್ ಸ್ವಸ್ಯ ನಸ್ತೌ ತ್ವಷ್ಟೌ ಪ್ತೈ ಹೋತ್ಯ ಪೋತ್ಯ ಪ್ರಶಾಸ್ತೌಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುಧಿಯನ್ನು ಳದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಜೇತಾರಮ್

ಅಪರಾಜಿತಮ್-ನಪರಾಜಿತಃ=ಅಪರಾಜಿತಃ, ತಂ, ಅಪರಾಜಿತಂ. ನ ಇನ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪೋನಇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನ ಇನ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪೂರ್ವೀರಿಂದ್ರಸ್ಯ ರಾತಯೋ ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತ್ಯೂತಯಃ |

ಯದೀ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತಃ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯೋ ಮಂಹತೇ ಮುಘಂ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪೂರ್ವೀಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ರಾತಯಃ | ನ | ವಿ | ದಸ್ಯಂತಿ | ಉತಯಃ ||

ಯದಿ | ವಾಜಸ್ಯ | ಗೋಮತಃ | ಸ್ತೋತೃಭ್ಯಃ | ಮಂಹತೇ | ಮುಘಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಜ಼ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಾತಯೋ ಧನದಾನಾನಿ ಪೂರ್ವೀರನಾದಿಕಾಲಸಿದ್ಧಾಃ ಪ್ರಭೂತಾ
ವಾ| ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಯಷ್ಟುಭ್ಯೋ ಧನದಾನಮೇವ ಸ್ವಭಾವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಏವಂ ಸತೀದಾನೀಂತ-
ನೋಽಪಿ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗೈಶ್ಚ ಗೋಮತೋ ಗೋಸಹಿತಸ್ಯ ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಸ-
ರ್ವಾರ್ಯಪ್ತಂ ಮುಘಂ ಧನಂ ಯದಿ ಮುಂಹತೇ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪೇಣ ದದಾತಿ ತದಾನೀಮೂತಯೋ ಬಹುಧನ
ದಾನಪೂರ್ವಕಾಣೇಂದ್ರಸ್ಯಾಸ್ಮದ್ವಿಷಯಾಣಿ ರಕ್ಷಣಾನಿ ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ನೋಪಕ್ಷೇಪಯಂತೇ |
ಮುಘಂ ರೇಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಪ್ತವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಧನನಾಮಸು ಮುಘಶಬ್ದಃ ಸ್ಥಿತಃ | ದಾತಿ ದಾಶ-
ತೀತ್ಯಾದಿಷು ದಶಸು ದಾನಕರ್ಮಸು ಮುಂಹತ ಇತಿ ಸ್ಥಿತಂ || ಪೂರ್ವೀಃ | ಪುರುಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೂತೋ
ಗುಣವಾಚನಾದಿತಿ ಜೀರ್ಣ | ಆದ್ಯಸ್ಯೋಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘಶ್ಚಂದಸಃ | ಜಸಿ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೇತಿ ನಿಷೇಧಂ
ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಾ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೦೬ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಜೀರ್ಣಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಾತಯಃ | ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚಮನವಿದಭೂನೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೩-೩-೯೬ |
ಇತಿ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಸ್ಯಂತಿ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ | ಶ್ಯನ್ | ನಿಘಾತಃ | ಉ-
ತಯಃ | ಉತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನುದಾತ್ತಃ | ಯದಿ | ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯಃ | ಸ್ವೃಚ್ಛ್ವಾ ಸ್ತುತೌ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ತೃಚಿತ್ವಾ
ದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮುಂಹತೇ ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ತಿಜ್ಜ-
ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ನಿಸಾತ್ಯಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯಃ ೩—(ಯಜಮಾನನು) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ | ಗೋಮತಃ—
ಗೋಸಹಿತವಾದ | ವಾಜಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಬದಲಾಗಿ) | ಮುಘಂ—ಧನವನ್ನು | ಯದಿ ಮುಂಹತೇ—ದಕ್ಷಿಣಾ
ರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ರಾತಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನಾದಿಗಳು | ಉತಯಃ—
ರಕ್ಷಣೆಗಳು | ಪೂರ್ವೀಃ—ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವುದಾದರೂ | ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ—ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ, ಗೋವುಗಳನ್ನೂ
ಅನ್ನವನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ
ಎಷ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಈಗ ಧನರಕ್ಷಣೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಮ್ಮಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

The former liberalities of Indra and his protection will not be wanting
to him who presents wealth, food, and cattle to the reciters of the hymns.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ಎಷ್ಟೋಸಾರಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಆದರೂ ಆ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಧನ, ಅನ್ನ ಗೋವು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ನಾಭ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ, ಧನವನ್ನೂ, ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟೇ ಕೊಡುವನು. ಹಿಂದೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಈಗ ಮತ್ತೆ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪೂರ್ವೀಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಃ ಪೂರ್ವೀಃ—ಹಿಂದಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ, ಪುರು= ಬಹು, ಪೂರ್ವೀಃ= ಬಹುಃ—ಬಹಳವಾದ, ಪ್ರಭೂತವಾದ, ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾತಯಃ—ದಾತಿ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ದಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ರಾತಯಃ ಎಂದರೆ ದಾನವು, ಪ್ರದಾನ, ಕೊಡುವಿಕೆಯು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ನ ವಿ ದಸ್ಯಂತಿ—ನೋಪಕ್ಷೇಯಂತೇ | ಪ್ರೀಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಂಹತೇ—ದಾತಿ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ದಾನಕರ್ಮವಾಚಕಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಹತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೧೯).

ಮಘಂ—ಮಘಂ, ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಘಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಘಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯)

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೂರ್ವೀಃ—ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉದಂತವಾದ ಗುಣವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಜೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಷ್ ಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೀಶದಿಂದ ವಕಾರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪೂರ್ವೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಞ್ಜಸಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದರೂ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಾ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದು.

ರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಉದಾತ್ತ.

ರಾತಯಃ—ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯಷೇಷಪಚಮನನಿಬಿಭೂನೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉದಾತ್ತ.

ದಸ್ಯನ್ರಿ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ, ಧಾತು ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ರ್ಛಿ ಅದೇಶ. ರ್ಛುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಅದೇಶ. ದಿನಾ ದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಊತಯಃ—ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಯದಿ—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಸ್ತೋತೃಭ್ಯಃ—ಸ್ತೌಞ್ ಸ್ತೌತೌ ಧಾತು. ಧಾತಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣ್ಛಲ್ತೃಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಂಹತೇ—ಮಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಲಟ್ ಆತ್ಮನೇಸದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನ ತ ಅದೇಶ. ಟಿತಅತ್ಮನೇಸದಾನಾಂಟೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯಝಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಮಂಹತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಘ್ಞು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ತೇ ಎಂಬುದು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಯದಿಹನ್ತ ಕುನಿನ್ನೇಚ್ಛೇ ಚ್ಛಿಣ್ ಕಚ್ಛಿದ್ಯತ್ರಯುಕ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುವಾ ಕವಿರಮಿತೌಜಾ ಅಜಾಯತ |

ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣೋ ಧರ್ತಾ ವಜ್ರೀ ಪುರುಷ್ಪುತಃ ||೪||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪುರಾಂ | ಭಿಂದುಃ | ಯುವಾ | ಕವಿಃ | ಅಮಿತಃ | ಓಜಾಃ | ಅಜಾಯತ ||

ಇಂದ್ರಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಕರ್ಮಣಃ | ಧರ್ತಾ | ವಜ್ರೀ | ಪುರುಃ | ಸ್ಪುತಃ || ೪ ||

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯೋಕ್ತೇಷು ತೃತೀಯಸವನೇಚ್ಛಾನಾಕಸ್ಯ ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುವಾ ಕನಿ-
ರಿತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತುಚಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಏಹ್ಯಾ ಸ್ವಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಪುರಾಂ ಭಿಂದುರ್ಯುವಾ-
ಕವಿವರ್ಣನಾ ಹ್ಯಸಿ ರಾಧಸೇ | ಅ- ೭-೮ | ಇತಿ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರ ಉಚ್ಯಮಾನಗುಣಯುಕ್ತೋಜಾಯತ | ಸಂಪನ್ನಃ | ಕೀದ್ರಗುಣಕ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ |
ಪುರಾಮಸುರಪುರಾಣಾಂ ಭಿಂದುರ್ಭೇತ್ತಾ ಯುನಾ ಕದಾಚಿದಸಿ ವಲೀಪಲಿತಾದಿನಾರ್ಥಕರಹಿತಃ ಕನಿ-
ಮೇಧಾವೀ ಅಮಿತಾಜಾಃ ಪ್ರಭೂತಬಲಃ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕೃತ್ಸಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದೇರ್ಧರ್ತಾ
ಪೋಷಕಃ ವಜ್ರೀ ಯಜಮಾನರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಸರ್ವದಾ ವಜ್ರಯುಕ್ತಃ ಪುರುಷ್ವತೋ ಬಹುನಿಧೇ ತತ್ತ-
ತ್ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ತುತಃ || ಭಿಂದುಃ | ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ | ಕುರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಗೃಹ್ಯಧಿಷ್ಠಿತ್ಯಿಭ್ಯಃ |
ಉ. ೧-೨೪ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ರಾಧಾ-
ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ಸಾ. ೩-೧-೭೮ | ಮಿತ್ವಾದಂತ್ಯಾದಚಃ ಪರೋ ಭವತಿ | ಸಾ. ೧-೧-೪೭ | ಶ್ವಸೋರ-
ಲೋಪಃ | ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣಾ | ಸಾ. ೮-೪-೫೮ | ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ | ಸಾ. ೧-೧-೫೭ |
ಇತಿ ಸ್ವಾಪ್ರಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಸ್ಯ ನ ಪದಾಂತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೧-೧-೫೮ | ನಿಷೇಧಃ | ಯುನಾ | ಯೌ
ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿದ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಃ | ಉ. ೧-೧೫೭ | ಇತಿ ಕನಿನ್ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಕನಿಃ | ಕು ಶಬ್ದೇ | ಅಚ ಇಃ | ಉ. ೪-೧೩೮ | ಇತಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
ಅಮಿತಾಜಾಃ | ಅಮಿತಶಬ್ದಸ್ಯಾನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಅಶಿಪುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೫೧ | ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ವಾದಾ-
ದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಕರ್ಮಣಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ವರಃ | ಧರ್ತಾ | ತ್ರಚ್ |
ಚಿತ್ತಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ವಜ್ರೀ | ಮತ್ಪ್ರಥೀಯ ಇನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪುರುಷ್ವತಃ | ಸ್ತುತಸ್ಯೋ-
ಮಯೋಶ್ವಂದಸಿ | ಸಾ. ೮-೩-೧೦೫ | ಇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಬಹುಷು ಪ್ರದೇಶೇಷು ಸ್ತುತಃ | ಥಾಥಘಾಕ್ತಾ-
ಜಬಿತ್ರಕಾಣಾಂ | ಸಾ. ೭-೨-೧೪೪ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ತೃತೀಯಾಸಮಾಸೇ ಹಿ ಥಾಥಾದಿಸ್ವರಾಪನಾ-
ದಸ್ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಾ. ೭-೨-೪೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಈ ಇಂದ್ರನು | ಪುರಾಂ—ಶತ್ರುನಗರಗಳ | ಭಿಂದುಃ—ಭಂಜಕನು (ಮುರಿದುಹಾಕು-
ವವನು) | ಯುನಾ—ಮುಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ ವಾರ್ಧಕೈವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಯೌವನವಿಶಿಷ್ಟ-
ಯಿರುವವನು | ಕನಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯು (ಬುದ್ಧಿವಂತನು) | ಅಮಿತಾಜಾಃ—ಮಹಾ ಸರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯು |
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ—ಸಮಸ್ತನಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದಿ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಕರ್ಮಗಳ | ಧರ್ತಾ-ಪೋಷಕನು |
ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಾಯುಧಧರನು | ಪುರುಷ್ವತಃ—ಬಹು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿ
ಸಲ್ಲವವನು | (ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ) ಅಜಾಯತ—ಸಂಪನ್ನನಾಗಿರುವನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುವವು. ಈ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡು-
ವವನು. ಇವನಿಗೆ ಮುಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಯೌವನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವನು, ಬಹಳ

ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ಮಹಾ ಬಲಶಾಲಿಯು, ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವನು. ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವರು.

English Translation.

Indra is the destroyer of (enemies') cities, he is ever young, wise, of unbounded strength, the sustainer of pious acts, the wielder of thunderbolt and praised by many.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಉಕ್ತವೆಂಬ ವಿಶೇಷ ದಿನದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾವಾಕನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುರಾಣ ಭಿಂದುರ್ಯವಾಕವಿಃ ಎಂಬ ತೃತೀಯ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರ ಪಠನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಹ್ಯಾ ಸ್ವಿತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಭಿಂದುರ್ಯವಾಕವಿಃ ಮತ್ತು ವೃಷಾ ಹ್ಯಸಿರಾಧಸೇ ಎಂಬ ತೃತೀಯ ಸ್ತೋತ್ರ ಪಠನದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಭಿಂದುಃ—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ—ಸೀಳುವವನು, ನಾಶಮಾಡುವವನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರು ಪಟ್ಟಣಗಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯುನಾ—ಯೌವನದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನು, ದೇಹಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕುಗ್ಗಿ ವಾರ್ಧಕ್ಯವು ಬರದಂತೆ ಯೌವನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವನು. ಯುನಾ ಮತ್ತು ಕವಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಅಜಾಯತೆ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು, ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ—ಇಂತಹ ಗುಣ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಇರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ವಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದೇಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರರೂಪವಾದ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭಿನ್ನಃ—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ಕಂ ಭಿದಿ, ವೃಧಿ, ಗೃಧಿ, ಧೃಷಿ, ದೃಶಿಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಕೌರ್ಭೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ, ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ವ್ಯಥತಾಡನೇ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಇಾಧ್ಯಪಾ-
ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ
ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಭಿದ್+ಉ ಛಂದಸ್ಸುಭಯೇಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಎಂಬುದು
ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಕರ್ತ್ರ
ರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುಧಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಚಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶ್ಚಮ್ ಬರುವುದು. ಶ್ಚಮ್ ಮಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಂತಸ್ಪರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಭಿನದ್+ಉ ಶ್ಚಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು
ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಅನ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಭಿನ್ ದ್+ಉ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಶ್ಚಾ ಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಝಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ
ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೮)
ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ
ವರ್ಣ ಬರುವುದು. ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ದಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣಗಳು ಯದ್ಯಪಿ ಐದು ಇರುವುವು. ಆದರೂ
ಅನುಸ್ವಾರವು ನಾಸಿಕಾ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪರಸವರ್ಣವಾದ ನಕಾರವೇ
ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಿಃಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವ-
ವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಂಡುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಆದೇಶವು
ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ. ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾ
ತುಕ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಆ ಅಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ, ನಕಾರರೂಪಸ್ಥಾನಿದ್ವಾರವಾಗಿ
ಸ್ಥಾನಿಭೂತ ಅಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಣತಕ್ಕದ್ದಾಗುವ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡುವಾಗಲೂ
ಅ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವು
ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಪರ ಸವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ನಪದಾಂತ ದ್ವಿರ್ದಚನ-
ವರೇ, ಯಲೋಪ, ಸ್ವರ, ಸವರ್ಣಾನಸ್ವಾರ, ದೀರ್ಘ, ಜಶ್ಚ, ರ್ವಿಧಿಷು (೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ
ವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಪದಕ್ಕೆ ಚರಮಾವಯವತ್ವ ಸಂಪಾದಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ
ದ್ವಿವರ್ಜನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಆದೇಶವು
ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ
ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು. ಭಿನ್ದಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಯುನಾ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವ್ಯಸಿತಕ್ಷಿರಾಜಿ-
ಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿಧಿವಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂದು ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು ಆದ್ದ
ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಕವಿಃ—ಕು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಚೇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಅಜಂತವಾದ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕು+ಇ ಗುಣ ಆನಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಕವಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಮಿತೌಜಾಃ—ನಮಿತಂ ಅಮಿತಂ | ಅಮಿತಂ ಓಜಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಮಿತೌಜಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಮಿತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದರೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿಶ್ವತಃ—ಅಶೂಪ್ರುಷಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಬರುವುದು

ಕರ್ಮಣಃ—ಡುಕ್ಯ ಇ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣ ರಪರನಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕರ್ಮನ್ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸ್ವರ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ನಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಕರ್ಮಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಧರ್ತಾ—ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ರಪರತ್ವ ಬಂದರೆ ಧರ್ತ್ಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ಮ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧರ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಜ್ರೀ. ಅತಃಪನಿಶನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪುರುಷ್ವತಃ—ಪ್ತ್ಯ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ತ್ಯಭಿದಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ರಪರನಾಗಿ ಬರುವುದು ಪುರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ತ್ಯಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಟಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಪುರುಷು ಸ್ತುತಃ ಎಂದು ಸಪ್ತಮೀತತ್ಪುರುಷ. ಬಹುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸುಪೋಧಾತು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಪುರುಷ್ವತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಸ್ತುತಸೋಮಯೋ-ತ್ಯಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೫) ಸ್ತುತ ಸೋಮಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ ಕವರ್ಗ ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಪ್ತ್ಯನಾಪ್ತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ, ಪುರುಷ್ವತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಧಾಥ-ಘಜ್ ಕ್ರಾಜಬಿತ್ರಕಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಗತಿಕಾರಕಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥ ಅಥ ಘಜ್ ಕ್ತ, ಅಚ್ ಅಪ್ ಇತ್ಯ ಕ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪುರುಃ ಸ್ತುತಃ ಎಂದು ತ್ಯತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸನಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ಯತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮವಾಚಕಕ್ತಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತ್ಯತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತಮೀತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ವಲಸ್ಯ ಗೋಮತೋಽಪಾವರದ್ರಿವೋ ಬಿಲಂ |
ತ್ವಾಂ ದೇವಾ ಅಭಿಭ್ಯುಷಸ್ತುಜ್ಯಮಾನಾಸ ಅವಿಷುಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ವಲಸ್ಯ | ಗೋಽಮತಃ | ಅಪ | ಅವಃ | ಅದ್ರಿಽವಃ | ಬಿಲಂ ||
ತ್ವಾಂ | ದೇವಾಃ | ಅಭಿಭ್ಯುಷಃ | ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ | ಅವಿಷುಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಲನಾಮಕಃ ಕಶ್ಚಿದಸುರೋ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೀರ್ಗಾ ಅಪಹೃತ್ಯ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ವಿಲೇ ಗೋಪಿತ-
ನಾನ್ | ತದಾನೀಮಿಂದಸ್ತದ್ವಿಲಂ ಸ್ವಸ್ಯೈನೇನ ಸಮಾವೃತ್ಯ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಲಾದ್ಗಾ ನಿಃಸಾರಯಾಮಾಸ | ತದಿ-
ದಮುಪಾಖ್ಯಾನಮಿಂದ್ರೋ ವಲಸ್ಯ ಬಿಲಮಪ್ನೋತ | ತೈ- ಸಂ ೨-೧-೫-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು
ಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತದೇತದ್ಧೃಧಿ ನಿಧಾಯಾಯಂ ಮಂತ್ರಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ಹೇ ಅದ್ರಿ-
ವೋ ವಜ್ರಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಗೋಮತೋ ವಲಸ್ಯ ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ವಲನಾಮಕಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಸಂ-
ಬಂಧಿ ಬಿಲಮಪಾವಃ | ಸ್ವಸ್ಯೈನೈಮುಖೇನಾಪಾವೃತನಾನಸಿ | ತದಾನೀಂ ತುಜ್ಯಮಾನಾಸೋ ವಲೇನ ಹಿಂ-
ಸ್ಯಮಾನಾ ದೇವಾ ಅಭಿಭ್ಯುಷಸ್ತದ್ವಿಯರಕ್ಷಯಾ ವಲಾದಭೀತಾಃ ಸಂತಸ್ತಮಾವಿಷುಃ | ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ ||
ಅಪ | ನಿಪಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅವಃ | ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಲಙ್ | ಸಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ | ಸ್ವಾ-
ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ರುಃ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ ಹಲ್ವಾದಿಲೋಪಃ | ವಿಸರ್ಜ-
ನೀಯಃ ಅಡಾಗಮಃ | ಅದ್ರಿವಃ | ಅದ್ರಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಸಂಬೋಧನ
ಉಗಿದಜಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಹಲ್ವಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಾ | ಮತುವಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಛಂದಸಿ
ಪಾ- ೮-೩-೧ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಬಿಲಂ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಭಿಭ್ಯುಷಃ |
ಇತಿಭೀ ಭಯೇ | ಲಿಟ್ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಜಶ್ಚ | ಕ್ವಸುಶ್ಚೇತಿ ಲಿಟಃ | ಕ್ವಸುರಾದೇಶಃ
ಕ್ವಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಟ್ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾನ್ನಿವರ್ತತೇ | ಜಸಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾ-
ನೇಽಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಭತ್ವಾದ್ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಕಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿನಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ
ಷತ್ವಂ | ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೨೨ | ಪ್ರಾಪ್ತಮಿಯಜಾದೇಶಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಏರನೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ಯೆಣಾದೇಶಃ | ನೌಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ | ತುಜೇ-
ಹಿಂಸಾರ್ಥಾತ್ಪರಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟಃ | ಸ್ಥಾನೇ ಶಾನಚ್ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ | ಪಾ. ೩-೧-೬೨ |

ಇತಿ ಯೇಕಃ | ತಸ್ಮಾದದುವದೇಶಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಕ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಿಷುಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು | ಅಸ್ಮಾದ್ಗತ್ಯರ್ಥಾಲ್ಲುಜೋ ರ್ವಿಃ | ತಸ್ಯ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿ-
ವಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೯ | ಇತಿ ಜುಸ್ | ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮಃ | ಅಡಜಾದೀನಾಂ | ಸಾ. ೬-೪-೭೨ |
ಇತ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಹೆ) ಆದ್ರಿವಃ—ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಗೋಮತಃ—
ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ (ಅಪಹರಿಸಿರುವ) | ವಲಸ್ಯ—ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ | ಬಿಲಂ—ಗುಹೆಯನ್ನು |
ಅಪ ಅವಃ—ನಿನ್ನ ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನುಗ್ಗಿ ತೆಗೆದಿರುವೆ | (ಆಗ) ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ—ವಲನೆಂಬ ಅಸುರ
ನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಅಬಿಭ್ಯುಷಃ—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ನಿರ್ಭೀತರಾಗಿ ಎಂದರೆ
ಬಲಾಸುರನಿಗೆ ಹೆದರದೆ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವಿಷುಃ—ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪ
ಹರಿಸಿ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಗುಹೆಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯದಿಂದ
ಮುತ್ತಿ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆದು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವೆ. ಬಲಾಸುರನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿನ್ನ
ರಕ್ಷಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಹೆದರದೆ ನಿನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು,

English Translation.

O wielder of the thunderbolt, you opened the cave of Vala, who had
concealed the cattle (cows) and the gods whom he had oppressed no longer
feared when they had obtained your protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು (legend) ಹೇಳಿರು
ವರು—ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆಗ
ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಗುಹೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಆ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು
ಎಂದು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೧-೧ ರಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವಲಸ್ಯ ಬಿಲಮಪಾರ್ಣೋತ್ಸ್ರ ಯ ಉತ್ತಮಃ ಪಶುರಾಸೀತ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಪ್ರತಿ
ಸಂಗೃಹ್ಯೋದಕೈದತ್ತಗ್ಂ ಸಹಸ್ರಂ ಪಶವೋನೊದಾಯನ್ತ ಉನ್ನತೋಽಭವದ್ಯಃ

ಪಶುಕಾಮಃ ಸ್ಯಾತ್ಸ ಏತನ್ಮೈಂದ್ರಮುನ್ನತಮಾ ಲಭೇತೇಂದ್ರಮೇವ ಸ್ವೇನ ಭಾಗ-
ಧೇಯೇನೋಪ ಧಾವತಿ ಸ ಏನಾಸ್ಮೈ ಪಶೂನ್ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಪಶುಮಾನೇವ ಭವತ್ಯು-
ನ್ನತೋ ಭವತಿ ||

ಈ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದ ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ವಲನ ವಿಷಯವು ಮಂ. ೧-೬೨-೪ ; ೨-೧೧-೨೦ ; ೨-೧೪-೩ ; ೨-೧೫-೨ ; ೨-೧೨-೩ ; ೨-೨೪-೩ ; ೩-೩೦-೧೦ ; ೩-೩೪-೧೦ ; ೪-೫೦-೫ ; ೬-೧೨-೫ ; ೬-೩೯-೨ ; ೮-೧೪-೭ ; ೮-೨೪-೩೦ ; ೧೦-೬೨-೨ ; ೧೦-೬೭-೬ ; ೧೦-೬೮-೫ ; ೧೦-೬೮-೬ ; ೧೦-೬೮-೯ ; ೧೦-೬೮-೧೦ ; ೧೦-೧೩೮-೧ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಲನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಪಣಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಇವರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಮಂ. ೧-೨-೬ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು ೨೨ ನೋಡಿ) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಸುರರ ವಿಚಾರವು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ವಲ ಎಂದರೆ ಮೇಘ, ಗೋ ಎಂದರೆ ಉದಕ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮೇಘಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ತಡೆದಿದ್ದ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು ತುಜ್ಯಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವರಮಾಣಾಃ ಎಂದೂ ಅವಿಷುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಗತವಂತಃ ಎಂದೂ, ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಮರುತಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಗಾಳಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಗನೆ ಬೀಳುವಂತಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಗೋಮತಃ—ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾವ ಗೋವುಗಳೆಂದರೆ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳೆಂದು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಬಿಲಂ—ಗುಹೆ, ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಇರುವ ಪೊಟ್ಟರೆ (cave) ಇತ್ಯಾದಿ.

ತುಜ್ಯಮಾನಾಃ—ಬಲೇನ ಹಿಂಸ್ಯಮಾನಾಃ-ಬಲಾಸುರನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ಅವಿಷುಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು || ಹೊಂದಿರುವರು, ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪ—ಇದು ನಿಸಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅವಃ—ವೃಷ್ಣಿ ವರಣೇ, ಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೈ ಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುವ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಂತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ, ಲೋಪ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೦) ಜಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತ ಪರಸ್ಕೈಪದಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಕೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಕೈಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ಜನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವೃ+ಸ್ ಈಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದು. ಉರಣ್ ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವರ್+ಸ್ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಪ್ರ-ತಿಶ್ಯಪೃಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಲುಜ್ಲಜ್ಲಲ್ಪ. ಜ್ಹ್ವಡುದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ಅವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅದ್ರಿವಃ-ಅದ್ರಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್. ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಸಂಜೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಅದ್ರಿವತ್+ಸು ಉಗಿದಜಾಂ ಸದ್ವನಾ-ಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಅದ್ರಿವನ್ ತ್+ಸು. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವು ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಲೋಪಃ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತುವಸೋರುಸಂಬು-ದ್ಧಾಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅದ್ರಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಬಿಲಮ್-ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಬಿಭ್ಯುಷಃ—ಜಾಭೀಭಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಲಿಟ್ರಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಭೀ+ಭೀ+ಲಿಟ್. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಭೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇರ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚ ಅಂದರೆ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ, ಬಿಭೀ+ಲಿಟ್. ಶೇಷಾತ್ಪರರಿಪರಸ್ಕೈಪದೇಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಕೈಪದ. ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ರಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶ. ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಈಗ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಭೀ+ವಸ್, ವಸ್ ಎಂಬುದು ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾಚೀಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾದುದೂ ಅನುದಾತ್ತವೂ ಅದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಭೇಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಅಜ್ಜವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಊದ್ವಾದಂತೈರ್ಯಾತಿರುಷ್ಟು ಶೀರ್ಜಸ್ಸು ನುಷ್ಟುಶ್ಶಿಡೀರ್ಜ-ಶ್ಶಿಭಿಃ | ವೃಜ್ ವೃಜ್ ಭಾಂಚಿ ವಿನೈಕಾಚೀಃ ಜನ್ತೇಷನಿತಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ || ಅಂದರೆ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಊಕಾರಾಂತ, ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಯು, ರು, ಕ್ಷೈ, ಶೀರ್ಜ್, ಸ್ತು, ನು, ಕ್ಷು, ಶ್ಶಿ, ಡೀರ್ಜ್, ಶ್ರಿ, ವೃಜ್, ವೃಜ್ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಾಕಿ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಭೇಧಾತುವು ಅಜಂತ, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ವಾದ ವಸ್ಗೆ ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೃ ಸೃ ಭೃ ವೃ ಸ್ತು ದ್ರು ಸ್ತು ಶ್ಚ ಮೋಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಕೃ ಸೃ ಭೃ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಏಕಾಚೀ ಉಪದೇಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ವೃ ವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ ಏಕಾಚೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವೃ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಉಗಂತವೂ ಆಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುಕೇಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಶ್ರೀರ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಉಗಂತವೂ ಆಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಗಿತ್ತು ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಿಸರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾದಿಗ್ರಹಣವು ವೃದ್ಧವಾಗುವುದು, ವೃದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯಭವತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಕವಾಗುವುದು. ಏಕಾಚೀ-ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷ ಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ. ಶ್ರುಕೇಕಿತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೂ ಇದು ನಿಯಮಕ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೃ ಸೃ ಭೃ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆನಾತ್ರ ಬರುವುವು. ಕ್ರಾದ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮಕ. ಸ್ತು ದ್ರು ಸ್ತು ಶ್ಚ ಇವು ನಾಲ್ಕೂ ಉಕಾರಾಂತಧಾತುಗಳು. ಋತೋಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೩) ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಯಮಿತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ನಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದು. ಋಕಾರಾಂತಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಾದ ಸ್ತು ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಥಲ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬರದೇ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವಮಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಬರುವ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸ್ತು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಣವು ಅವಶ್ಯಕವು ಈರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ

ವಿಧಾಯಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಧಿನಿಯಮಸಂಭವೇ ವಿಧಿರೇವ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯ ವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ತು ವೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ವಿಧಾಯಕ ಗಳೇ ಆಗುವವು. ಏನಂಚ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಭೀ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಎಂಬ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಢ ಬರದೇ ಹೋಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು ವಸ್ತೇ- ಕಾಜಾಡ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತುಗಳು. ಅದಂತಧಾತುಗಳು, ಘಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಗೆ ಇಡಾ- ಗಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವಸ್ ಎಂಬುದು ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೇಡ್ವತೀಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕ್ರಾದಿನಿಯ- ಮದಿಂದ ವಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಡಾಗಮವಿಧಾನವು ನಿಯಮ ಕ್ಯಾಗಿ. ಆ ನಿಯಮವೇನೆಂದರೆ, ವಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನಾನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯ. ಅದಂತ ಧಾತು ಗಳು ಘಸ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಬಾಕಿಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಾಮಾಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದ ಬಿ ಭೀ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಭೀವಸ್ ಇದರಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಬೇಕು. ಅದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಬಿಭೀವಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ವಸೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬರುವುದು ಬಿಭೀ+ಉಸ್+ಅಸ್ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚಿತ್ಸುಧಾತು- ಭೃನಾಂಯೋರಿಯಜುವಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏರನೇಕಾಚೋಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಬರುವುದು ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ನ ಬಿಭ್ಯಷಃ ಅಬಿಭ್ಯಷಃ ಎಂದು ನೞಾಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ—ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಶ್ಚತ್ವಶಾನಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಭಾವಕರ್ಮಾನ್ಯತರಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಬಂದರೆ ತುಜ್+ಯ+ಅನ. ಯಕ್ಕು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಗಾಗಮ. ತುಜ್ಯಮಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ಸನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಯಕ್ ಅದಂತವಾದ ಉಪದೇಶ. ಅದರಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಾನಚ್ಚತ್ವಯದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಜಸ್ಸು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅದೇ ಉದಾತ್ತ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಿಷುಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸುವೆವು. ಗತ್ಯರ್ಥ

ವಾದ ಅವಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಝ ಆದೇಶ. ಚ್ಲಿ ಲುಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಲೇಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಅವ್+ಸ್+ಝ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೯) ಸಿಚ್ ಅಭ್ಯಸ್ತ ವಿದ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಾತ್ಯಂಬಧಿಯಾದ ಝಗೆ ಜುಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಅವ್+ಸ್+ಉಸ್. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಅಡಜಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಆಟಿಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಆವಿಸುಸ್. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅವಿಷುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜ-ತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತವಾಹಂ ಶೂರ ರಾತಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂ ಸಿಂಧುಮಾವದನ್ ||
ಉಪಾತಿಷ್ಯಂತ ಗಿರ್ವಣೋ ವಿದುಷ್ಟೇ ತಸ್ಯ ಕಾರವಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತವ | ಅಹಂ | ಶೂರ | ರಾತಿ | ಭಿಃ | ಪ್ರತಿ | ಆಯಂ | ಸಿಂಧುಂ | ಆ | ವದನ್
ಉಪ | ಅತಿಷ್ಯಂತ | ಗಿರ್ವಣಃ | ವಿದುಃ | ತೇ | ತಸ್ಯ | ಕಾರವಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶೂರ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಶಾಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತವ ರಾತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಸು ತ್ವದೀಯೈರ್ಧನದಾನ್ಯೈ-
ರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರಹಂ ಹೋತಾ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂ | ತ್ವಾಂ ಪುನರಾಗತೋಽಸ್ಮಿ | ಪುರಾ ಬಹುಷು ಕರ್ಮಸು
ತ್ವತ್ತೋ ಧನಸ್ಯ ಲಬ್ಧತ್ವಾದಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣಿ ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಸಿಂಧುಂ ಸ್ಯಂದೆ
ಮಾನಂ ಸೋಮಮಾವದನ್ ಸರ್ವತಃ ಕಥಯನ್ | ಅಸ್ಮಿನ್ನೋಮಯಾಗೇ ತ್ವದೀಯಾಂ ಧನದಾನಕೀರ್ತಿಂ
ಪ್ರಕಟಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಗಿರ್ವಣೋ ಗೀರ್ಭಿರ್ವನನೀಯೇಂದ್ರ ಕಾರವಃ ಕರ್ತಾರ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾಃ
ಉಪಾತಿಷ್ಯಂತ | ಪುರಾ ಧನಲಾಭಾರ್ಥಂ ತ್ವಾಮುಪಸ್ಥಿತವಂತಃ | ಉಪಸ್ಥಾಯ ಚ ತಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯಾಧಾ-
ಯೋಪೇತಸ್ಯ ತೇ ತವ ಧನದಾನಂ ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ | ಗಿರ್ವಣಶ್ಚಬ್ಧಂ ಯಾಸ್ಯ ಇತ್ಥಂ ನಿಬ್ರೂತೇ |

ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ನಿ. ೬-೧೪ | ಇತಿ | ರೇಭೋ ಜರಿತೇತ್ಯಾದಿಷು
 ತ್ರಯೋದಶಸು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಸು ಕಾರುಶಬ್ದಃ ಪರಿತಃ || ತವ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ರಾತಿಭಿಃ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಿನ್ನದಾತ್ತಃ | ಆಯಂ | ಇಣೋ ಲಜ್ | ತಸ್ಯ ಸಮಿ-
 ಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೧ | ಇತ್ಯಮಾದೇಶಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ-ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ |
 ಅಡಾಗಮಃ | ವೃದ್ಧ್ಯಾಯಾದೇಶಾ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಸಿಂಧುಂ | ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ | ನಿ-
 ದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೨ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯೋ ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ |
 ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಅವದನ್ | ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಶಪಃ ಸಿತ್ವಾದನುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇಣ ಧಾತುಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಜಾ ಸಹ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ |
 ಪಾ. ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅತಿಷ್ಠಂತ ಉಪಾಂತಂತ್ರಕರಣೇ |
 ಪಾ. ೧-೩-೨೫ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಗಿರ್ವಣಃ | ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಅಸುನ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇ-
 ತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಟಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಿದೋ
 ಲಟೋ ವಾ | ಪಾ. ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ರ್ಘೀರುಸ್ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಯುಷ್ಮ-
 ತ್ತತ್ವತಕ್ಷುಃಷ್ವಂತಃಪಾದಂ | ಪಾ. ೮-೩-೧೦೩ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಷ್ವನಾ ಷ್ವರಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ ತಕಾರಸ್ಯ ಷ್ವ-
 ತ್ವಂ | ತಸ್ಯ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನವವರ್ಣೇತಿ ನಿಷಿಧ್ಯತೇ |
 ಕಾರವಃ | ಕೃವಾಸಾಜೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧- | ಉಣ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಶೂರ—(ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ) ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತವ—ನಿನ್ನ |
 ರಾತಿಭಿಃ—ಧನಪ್ರದಾನಗಳಿಂದ | (ನಾನು) ಸಿಂಧುಂ ಅವದನ್—(ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು
 ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಪ್ರತಿ ಆಯಂ—(ನಿನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ) ಮತ್ತೆ ಬಂದಿರುವೆನು | (ಹೇ) ಗಿರ್ವಣಃ—
 ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಕಾರವಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜ
 ಮಾನಾದಿ ಜನರು | ಉಪಾತಿಷ್ಠಂತ—ನಿನ್ನ ಸಮೀಪವನ್ನೈದಿರುವರು (ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವರು |
 (ಮತ್ತು) ತೇ—ನಿನ್ನ (ಧನಪ್ರದಾನವನ್ನು) | ವಿದುಃ—ತಿಳಿಯುವರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಶೂರನೇ, ನೀನು ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಜನಗೊಂಡು ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ
 ಸೋಮರಸದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬಂದಿರುವೆನು; ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ
 ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿ ಜನರೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಉದಾರತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ
 ಸಮೀಪವನ್ನೈದಿರುವರು.

English Translation

O Hero, attracted by your bounties, I again come praising the Soma
 libation to be offered to you; the performers of the rite approach you who are
 worthy of praise, for they have known your liberalities.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿಂಧುಂ ಆ ವದನ್—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿಂಧುಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಜನುಗುತ್ತಿರುವ, ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ರಸವು ಜನುಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಹೊರಟು ಬರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ವದನ್ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಹರ್ಷೋತ್ಕರ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಪ ಅತಿಷ್ಠಂತೆ—ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಇರುವೆವು, ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವೆವು. approach you ; ಎಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು.

ವಿದುಃ ತೇ—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಜತೆಗೆ ಧನದಾನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದುಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಕಾರವಃ—ಕರ್ತಾರಃ, ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನುಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡುವವರು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತವ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ತನೀ ಏಕವಚನ ಜಸ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತವ ಮಮೌಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರೈತವಾದ ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತವ ಅದೇಶ ತವ+ಅದ್-ಜಸ್ರ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭), ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತವದ್-ಜಸ್ರ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ವ್ಯಾಂಜಸೋಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ರಗೆ ಅಶ್ ಅದೇಶ. ತವದ್+ಅ ಶೇಷೇ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ, ತವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ತವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ತರ ಬರುವುದು.

ರಾತಿಭಿಃ—ರಾ ಆದಾನೇ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಮನ್ತ್ರೇ ವೃಷೇಷ ಪಚಿ ಮನ ವಿದ ಭೂ ವಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತ.

ಆಯಮ್—ಇಣ್ಗತೌ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಸ್ಯ ಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಜಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್ರ್-ಥಸ್ರ್-ಥ-ಮಿಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್-ತ-ಅಮ್ ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಮ್, ಅದೇಶ, ಇ+ಅಮ್ ಕರ್ಮರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್-ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಆಡಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ಅಟಿಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦).

ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಆಯಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ

ಸಿನ್ಧುಮ್—ಸ್ಯನ್ದಾ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಸ್ಯನ್ದೇಃಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಧಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೧) ಧ್ಯಾನೇ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ಯನ್ದಾ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಸಿನ್ಧು ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರ ಅದ್ಭುತದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನೇ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸಿನ್ಧುಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆ ವದನ್—ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ವದ್+ಅ+ಆತ್. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಅದುಪದೇಶ. ಅದ್ದ ರಿಂದ ಆದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದದುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ವದತ್ ಎಂಬುದ ರೊಂದಿಗೆ ಆಜ್ಗೆ ಕುಗತಿಸ್ತಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಅವದತ್. ಕೃದುತ್ಪರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರಗಳೇ ನಿಲ್ಲುವುವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಚಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಅಗಮ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಲೋಪವು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಕಾರಣ ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವದನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅತಿಷ್ಠಂತೆ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾನ್ಮಂತ್ರಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೫) ಉಪ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಕರಣಾರ್ಥಕ ವಾದ ಸ್ಥಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಸ್ಥಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ಜನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಝ ಬರುತ್ತೆ. ಕರ್ಮಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಸ್ಥಾ-ಆ-ಝ ಸಾಘೃಧ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಷ್ಠ ಅದೇಶ. ಝಗೆ ಝೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನ್ತ್ ಅದೇಶ. ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲ್ಯಜ್‌ಕ್ಷೌಡದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ಅತಿಷ್ಠ+ಅ+ಆನ್ತ್ ಅತೋಗುಣೇ (೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಾವರಿ ಪರರೂಪ. ಅತಿಷ್ಠಂತೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಗಿರ್ದಣಃ-ಗ್ಗೌಶಬ್ದೇ, ಕ್ವಿಪ್. ಋತಇದ್ಧಾತೋಃ (೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಪರಪರತ್ವ ಗರ್. ಗೀರ್ಭಃ ವನ್ಯತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ವನಷಣಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಅಸುಃ ಗಿರ್ದನಸ್, ಸಂಜೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕ

ವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಾಜ್ಯಾಭ್ಯಾಸಃ-ಸುಲೋಪ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಇತ್ಯುಕ್ತಗಳು ಬಂದರೆ ಗಿರ್ದಿಣಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಮಂತ್ರಿತ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಅದಾದಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ರ್ಛಿ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿ-ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವಿದೋಲಟೋವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಟೈನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಒಂಭತ್ತಕ್ಕೂ ಕ್ರಮ ನಾಗಿ ಣಲ್ ನೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛಿಗೆ ಉಸ್ ಬರುವುದು. ವಿದುಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ವಿದುಃ—ಇದು ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಪಾದಾದಿಮಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದುಃ+ತೇ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಸಃ (ಪಾ. ಸೂ.೮-೩-೩೪) ಖರ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ವಿದುಸ್+ತೇ. ಈಗ ಯುಷ್ಮತ್ತತತಸ್ತುಷ್ವಂತಃ ಸಾದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೩)ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ಬದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶಗಳು ತತ್-ತತಸ್ತು ಇವುಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿದುಷ್+ತೇ. ಷ್ವನಾಷ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ವತ್ರ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬರುವುದು. ವಿದುಷ್ವೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಸ್ಯ—ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಸ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸೌಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಷಷ್ಠೀಕವಚನ ಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೆಗೋಶ್ಯನನ್ನವರ್ಣರಾಜ್ಯುಚ್ಛ್ರದ್ವೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋಶಬ್ಧ ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ರಾಟ್-ಅಜ್-ಕ್ರುಜ್-ಕೃತ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮತುಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಥಿತಾ (೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತನೇ ಆಗುವುದು.

ಕಾರವಃ—ಕೃನಾಸಾಜಿಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ, ವಾ ಗತಿಗಂಧನೆಯೋಃ ಸಾ ಸಾನೇ, ಜಿ ಅಭಿಭವೇ, ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಪ್ತೇಪಣೇ, ಸ್ವದ ಅಸ್ವಾದನೇ, ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ, ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು, ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಾರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾಯಾಭಿರಿಂದ್ರ ಮಾಯಿನಂ ತ್ವಂ ಶುಷ್ಣಮವಾತಿರಃ |

ವಿದುಷ್ವೇ ತಸ್ಯ ಮೇಧಿರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯುತ್ತಿರ || ೭ ||

|| ಸದಸಾಕಃ ||

ಮಾಯಾಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ಮಾಯಿನಂ | ತ್ವಂ | ಶುಷ್ಣಂ | ಅವ | ಅತಿರಃ ||
 ವಿದುಃ | ತೇ | ತಸ್ಯ | ಮೇಧಿರಾಃ | ತೇಷಾಂ | ಶ್ರವಾಂಸಿ | ಉತ್ | ತಿರ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಾಯಿನಂ ನಾನಾವಿಧಕಪಟೋಪೇತಂ ಶುಷ್ಣಂ ಭೂತಾನಾಂ ಶೋಷಣಹೇ-
 ತುಮೇತನ್ನಾಮಕಮಸುರಂ ಮಾಯಾಭಿಸ್ತತ್ಪ್ರತಿ ಕೂಲ್ಯಃ ಕಪಟವಿಕೇಷೈಃ | ಯದ್ವಾ | ತದ್ವಧೋಪಾಯ-
 ಗೋಚರಪ್ರಜ್ಞಾಭಿಃ | ಅನಾತಿರಃ | ಹಿಂಸಿತವಾನಸಿ | ಏತಚ್ಚ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರಃ ಶುಷ್ಣಂ ಜ-
 ಘಾನ | ನಿ. ೩-೧೧ | ಇತಿ | ಶುಷ್ಣಂ ಸಿಪ್ತಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೦೩-೮ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೇ ಚಾಯಮ-
 ಫೋಽ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಃ | ಮೇಧಿರಾ ಮೇಧಾವಂತೋಽನುಷ್ಠಾತಾರಸ್ತಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯ ತೇ ತವ ಮಹಿಮಾನಂ
 ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಜಾನತಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಮಾಣಾಂ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯನ್ನಾನ್ಯುತಿರ | ವರ್ಧಯ | ಕೇತಃ
 ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಿವೈಕಾದಶಸು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಸು ಮಾಯಾ ವಯುನಮಿತಿ ಪಠಿತಂ | ಶ್ರವಃಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯೋ
 ನಿರ್ವಕ್ತು | ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ಸತಃ | ನಿ. ೧೦-೩ | ಇತಿ || ಮಾಯಾಭಿಃ | ಮಾಜ್ ಮಾನೆ
 ಮಾಚ್ಛಾಸಸಿಸೂಚ್ಯೋ ಯಃ | ಉ. ೪-೧೦೯ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಾಯಿನಂ |
 ಮಾಯಾಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮಾಯಾ | ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿತ್ವಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೫-೨-೧೧೬ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
 ಶುಷ್ಣಂ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾದ್ನಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ತೃಷಿಶುಷಿರಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಚ |
 ಉ. ೩-೧೨ | ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅತಿರಃ | ತರತೇರ್ಲಙ್ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ |
 ತಸ್ಯ ಜಃತ್ವೇನ ಗುಣಾಭಾವಾದ್ಯತ ಇದ್ಧಾತೋರಿತೀತ್ಯಂ ರಪರತ್ವಂ | ವಿದುಷ್ವೇ ತಸ್ಯ | ಗತಮಂತ್ರೇ ಗತಂ |
 ಮೇಧಿರಾಃ | ಮಿದ್ಧ ಮೇಧ್ಯ ಮೇಧಾಹಿಂಸನಯೋಃ | ಔಣಾದಿಕ ಇರನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
 ಶ್ರವಾಂಸಿ | ನಬ್ಬಿಷಯತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮಾಯಿನಂ—ನಾನಾವಿಧ ಕಪಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ-
 ರುವ | ಶುಷ್ಣಂ—ಜನರನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಆಸುರನನ್ನು | ಮಾಯಾಭಿಃ—ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ
 ವಾದ ಕಪಟೋಪಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೇ | ಅವ ಅತಿರಃ—ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿರುವೆ |
 ತೇ—ಆಂತಹ ನಿನ್ನ (ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) | ಮೇಧಿರಾಃ—ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳಾದ ಜನರು | ವಿದುಃ—ತಿಳಿಯುವರು |
 ತೇಷಾಂ—ಅವರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ | ಶ್ರವಾಂಸಿ—
 ಅನ್ನಗಳನ್ನು (ಅನ್ನಾ ದ್ಯಾ ಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು) | ಉತ್ ತಿರ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನು ಬಹಳ ಕಪಟಿಯು. ಅಂತಹ ಕಪಟಸ್ವಭಾವದ ಅಸುರನನ್ನು ಕಪಟೋಪಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಕೊಂದಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು ತಿಳಿಯುವರು. ಅವರಿಗೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡು.

English Translation.

O Indra, you killed the wily Sushna by your stratagems; the wise men have known this your greatness; bestow upon them abundant food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾಯಾಭಿಃ, ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕಪಟವಿಶೇಷ, ತಂತ್ರ ಉಪಾಯ, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ wile, stratagem, etc., ಮಾಯಾ ಶಬ್ದದ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಒಂದೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮಘನಾ ಬೋಭವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃಣ್ವಾನಸ್ತನ್ಮಂ ೧ ಪರಿ ಸ್ವಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮)

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಕೇತಃ, ಕೇತುಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ತಿಳುವಳಿಕೆ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ಉಪಾಯ, ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಆಗುವವು. ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ತು ಮಹರ್ಷಿಯು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾ ಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾನುಪೋ ಯತ್ತೂರ್ಣಶ್ಚ ರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ,

ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಧೀಯತೇ ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏನ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಮುಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯನುಸಂ ಚರತೇ ತ್ವರಮಾಣಃ (ನಿ. ೭-೨೭).

ಎಂದು ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು—

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯಲೋಹಿತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜ್ಞಿಯಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷಮು
ರೂಪೇ ತೇ ಅಹನೀ ಕರ್ಮ ದ್ಯೌರಿವ ಚಾಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯವಸ್ಯನ್ನವನ್
ಭಾಜನವತೀ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ದತ್ತಿರಸ್ತು || (ನಿ. ೧೨-೧೭)

ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶುಷ್ಣಂ—ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನು. ಶುಷ್ಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯)
ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಋಕ್ಯುಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ.

ಶುಷ್ಣಂ ಸಿಪ್ತಂ ಕುಯವಂ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರ ಯದಾವಧೀರ್ವಿ ಪುರಃ ಶಂಬರಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೮)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರಾಸುರನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಾಗ ಶುಷ್ಣ, ಸಿಪ್ತ, ಕುಯವ, ವೃತ್ರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉಗ್ರೋ ಯಯಿಂ ನಿರಪಃ ಸ್ತೋತಸಾಸ್ಯಜದ್ವಿ ಶುಷ್ಣಸ್ಯ ದೃಂಹಿತಾ ಐರಯತ್ಪುರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೧)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಣಾಸುರನ ಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಋಕ್ಯುಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶುಷ್ಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಷಯಿತ್ವ ಎಂದರೆ ಒಣಗಿಸುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸದೆ ಭೂಮಿಯು ಬಾಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ನಿಯದ್ವೈಣಪ್ತಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಣಸ್ಯ ಚಿದ್ವ್ರಂದಿನೋ ರೋರುವದ್ವನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಶುಷ್ಣಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯಿತ್ವಃ ಎಂದು ಶುಷ್ಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಷಯಿತ್ವಃ ಎಂದರೆ ಒಣಗಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು (ನಿ-೫-೧೬) ಮತ್ತು—

ನ್ಯಾವಿಧ್ಯದಿಲೀವಿಶಸ್ಯ ದೈಷ್ಟಾ ನಿ ಶೃಂಗಿಣಮಭಿನಚ್ಛುಷ್ಣಮಿಂದ್ರಃ ||

ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿರವಿಧ್ಯದಿಲಾಬಿಲಶಯಸ್ಯ ದೈಷ್ಟಾನಿ ವ್ಯಭಿನಚ್ಛುಂಗಿಣಂ ಶುಷ್ಣಮಿಂದ್ರಃ ಎಂದರೆ ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದ ಮೇಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸದೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಣಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಹರಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು (ನಿ. ೬-೨೦).

ಅವ ಅತಿರಃ—ಹಂಸಿತನಾನಸಿ. ಹಂಸಮಾಡಿದೆ, ಪ್ರಹರಿಸಿದೆ, ಕೊಂದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿದುಃ ತೇ—ನಿನ್ನ ಅಥವಾ ನಿನ್ನನ್ನೂ ಬಲ್ಲರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೇಧಿರಾಃ—ಮೇಧಾವಂತಃ ಪುರುಷಾಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದವರು, ವಿವೇಕಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶ್ರವಾಂಸಿ—ಅನ್ನಗಳು, ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು. ಅಸಪ್ರಾಣಾಸಃ ಶವಸಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩೭-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಯಸ್ಯರು ಶ್ರವಶ್ಯಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ ಶ್ರೋತ್ರಯತ ಇತಿ ಸತಃ ಎಂದು ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೩)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾಯಾಭಿಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ಮಾಚ್ಛಾಸಸಿ (ಸೂ. ಭ್ಯೋಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೯) ಮಾಜ್ ಮಾನೇ, ಭೋ ಭೇದನೇ, ಷಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಬಂದರೆ ಮಾಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಅಜಾದ್ಯತಸ್ವಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಾಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶವು, ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭಿನ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರೀತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರೀತ.

ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿದರೆ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಣಸೂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಶನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕ ವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮಾಯಿನಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಶುಷ್ಣಂ—ಶುಷ್ಣೋಷಣೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಚಿಚ್ಚ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃಸಿಶುಸಿರಿಸಿಭ್ಯಃ ಕಿಚ್ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೨) ಇೌತ್ಯಪಿಸಾಸಾಯಾಂ, ಶುಷ್ಣ ಶೋಷಣೇ ರಸ-ಶಬ್ದೇ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ನಿತ್ತಾ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶುಷ್ಣ+ನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೋಪಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾಗಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಶುಷ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅತಿರಃ—ತ್ಯಸ್ಲವನತರಣಿಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಮುಂದೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಶಪ್. ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶವಿಕರಣ ತ್ಯ+ಅಸ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮುಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ರತ್ಯಯವು ಜುತ್ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಖೂತಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯವೂ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ರೇಫ ಶಿರಸ್ಕವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲ್ಪಜ್‌ಕ್ಷೇಡುದಾತ್ತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಅತಿರಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ವಿದುಷ್ಟೇ ತಸ್ಯ—ಈ ಮೂರು ಪದಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಇಷ್ಟೇ ವಿಶೇಷ.

ಮೇಧಿರಾಃ—ಮಿಥ್ಯಮೇಧ್ಯ ಮೇಧಾ ಹಿಂಸನಯೋಃ ಧಾತು-ಮಿಥ್ಯಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕ ವಾದ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯವರ ಬರುವುದು.

ಶ್ರವಾಂಸಿ—ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನ್ವಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಮಿಶಾನನೋಜಸಾಭಿ ಸ್ತೋಮಾ ಅನೂಷತ |

ಸಹಸ್ರಂ ಯಸ್ಯ ರಾತಯ ಉತ ವಾ ಸಂತಿ ಭೂಯಸೀಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಈಶಾನಂ | ಓಜಸಾ | ಅಭಿ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅನೂಷತ ||

ಸಹಸ್ರಂ | ಯಸ್ಯ | ರಾತಯಃ | ಉತ | ವಾ | ಸಂತಿ | ಭೂಯಸೀಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ತೋಮಾಃ ಸ್ತೋತಾರ ಋತ್ವಿಜ ಓಜಸಾ ಬಲೇನೇಶಾನಂ ಜಗತೋ ನಿಯಾಮಕಮಿಂದ್ರಮಭ್ಯನೂಷತ | ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ರಾತಯೋ ಧನದಾನಾನಿ ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೋಪೇತಾನಿ ಸಂತಿ | ಉತ ವಾಥವಾ ಭೂಯಸೀಃ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅಪ್ಯಧಿಕಾಃ ಸಂತಿ | ತಮಿಂದ್ರಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಾನ್ವಯಃ || ಇಂದ್ರಂ | ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತೇಃ | ಈಶಾನಂ | ಲಟಃ ಶಾನಜ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಧಾತೋರನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾತ್ಯಾನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ ಶಾನಚೋನುದಾತ್ತೇತ್ಯಂ | ಓಜಸಾ | ನಬ್ಜಿಷಯತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತೇಃ | ಸ್ತೋಮಾಃ | ಅರ್ತಿ ಸ್ತುಸ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತೇಃ | ಅನೂಷತ | ಋ ಸ್ತುತೌ | ಣೋ ನಃ | ಲುಜ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ರುಃ | ತಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫ | ಚ್ಲೇಃ ಸಿಜ್ | ಅಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಕುಟಾದಿತ್ವೇನ ಸಿ-

ಚೋ ಜಾತ್ವಾದ್ಗಣಾಭಾವಃ | ಇಡಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಚ | ಅಡಾಗಮಃ | ಸಹಸ್ರಂ | ಕರ್ದ-
ಮಾದೀನಾಂ ಚ | ಫಿ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರಮುದಾತ್ತಂ | ರಾತಯಃ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಕ್ರಿನ್ವದಾತ್ತಃ | ಉತ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರಃ | ನಾ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಸಂತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ವತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಸ ಹಿ ವ್ಯವ-
ಹಿತೇಽಪಿ ಭವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ | ಭೂಯಸೀಃ | ಸಹಸ್ರಾದತಿಶಯೇನ ಬಹ್ವ್ಯೋ ಭೂಯಸ್ಯಃ | ಅತ್ರ ವಿಭ-
ಕ್ತವ್ಯಸ್ಯ ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂನಿಧಿಬಲಾದುಪೇಷದತ್ವಪ್ರತೀತೇರ್ದ್ವಿವಚನನಿಭಜ್ಯೋಪೇಷದೇ ತರಬೀಯಸುನಾ |
ಪಾ. ೫-೩-೫೭ | ಇತಿ ಬಹುಶಬ್ದಾದೀಯಸುನ್ | ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚಿ ಬಹೋಃ | ಪಾ. ೬-೪-
೧೫೮ | ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರಕೃತೇರ್ಭೂ ಇತ್ಯಾದೇಶತ್ವ | ಈಯಸುನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಗಿತಕ್ಷೇತಿ ಜೋಸ್ || ೨೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ರಾತಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನಗಳು | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲಿನಷ್ಟು |
ಉತ ನಾ—ಅಥವಾ | ಭೂಯಸೀಃ—ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ | ಸಂತಿ—ಇರುವವೋ (ಅಂತಹ) | ಈಶಾನಂ—
ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸ್ತೋಮಾಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರು |
ಓಜಸಾ—ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಇರುವಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ | ಅಭಿ ಅನೂಷತೆ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಋತ್ವಿಜರೇ ನೊದಲಾದ ಜನರು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ
ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

English Translation.

The reciters of Sacred hymns praise with all their might Indra, the ruler of the world whose bounties are counted by thousands or even more.

ಈಶಾನಂ—ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಅಧಿಪತಿ, The ruler of the world.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಓಜಸಾ—ಬಲೇನ, ಬಲದಿಂದ, ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಇರುವಷ್ಟು. ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ತೋಮಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ತೋತಾರೋ ಋತ್ವಿಜಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ
ಋತ್ವಿಜರು ಎಂಥ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತೋಮಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ
ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದಾಗ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿ, ಬಹಳವಾಗಿ,

ಭೂಯಸೀಃ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಎಣಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ
ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಂ—ಋಜೇಂದ್ರಾಗ್ರ-(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿತ್ಯಾದ್ವರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಈಶಾನಂ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದು ಅನುದಾತ್ಯೇತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಲಟ್ಟಿಗೆ ಲಟಶ್ಚತ್ಯಶಾನಚೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಈಶ್+ಆನ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂದು ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್.

ಓಜಸಾ—ಸಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸನ್ನಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಸೋಮಾಃ—ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದ್ವರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಅನೂಷತ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಲುಜ್ಜಿ ಲುಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಚೇಸ್ವಿಚ್ (೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮವುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮವುರುಷಬಹುವಚನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಝ ವೇ ಬರುವುದು. ಝಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶ. ನುಸ್+ಆತ ಈಧಾತುವು ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಜ್ಞುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಇಷ್ಟಾನ್ವಿತ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚು ಜಿತ್ತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಛಾಂದಸ. ಆಡಾಗಮ. ಅನೂಷತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಂ—ಕರ್ದಮಾದೀನಾಂಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೫೯) ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ.

ರಾತಯಃ—ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಸಚಮನವಿವಿಧಭೂವಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಉತ—ಪ್ರಾತಿಕದಿಕಸ್ವರಬರುವುದು. ನಾ-ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್.

ಸನ್ತಿ—ಅಸಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ರ್ಞಿ ಅನಾದೇಶ. ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ನಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸನ್ತಿ. ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪೂಜನಾತ್ಯೂಜತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತ್ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೂಯಸೀಃ—ಸಹಸ್ರಾದಪಿ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹ್ವ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿವನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇತ ರಬೀಯಸುನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ದ್ವ್ಯರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಬ್ದ, ವಿಭಕ್ತವ್ಯವಾಚಕಶಬ್ದ ಇವು ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಎರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅತಿಶಯ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕವೂ, ವಿಭಾಗಪ್ರ- ಯೋಜಕಧರ್ಮವಾಚಕವೂ ಆದ ಸುಬಂತ ತಿಜಂತಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಉಪಪದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿತ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ. ತತ್ಪ್ರೋ- ಪಪದಂಸಪ್ತನಿಾಸ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೨) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದು ಸಂಭವಿಸುವುದೇ ವಿನಾ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಿಭಕ್ತ ವ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೂ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವಶ್ಯಕ, ತದ್ಧಿತವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನವಶ್ಯಕ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಧನಧಾನ್ಯಗಳು ಇರುವುವು ಅಥವಾ ಸಹಸ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಧನವಿರುವುದು ಎಂದು ಉತ್ತರಾರ್ಥಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ವಿಭಕ್ತವ್ಯವಾದ ಸಹಸ್ರವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಬಹು+ಈಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹೋರ್ಲೋಪೋಭೂಚಿ ಬಹೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೮) ಬಹುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಇಮ-ನಿಚ್ ಈಯಸು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಬಹುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಲೋಪವು ಆದೇಶ ಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೪) ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವನ್ನಚ್ಚ ರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಅದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಭೂ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಭೂಯಸ್. ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಭೂಯಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಭೂಯಸ್ ಎಂಬುದು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಭೂಯಸ್+ಜೀಪ್ ಜೀಕಾರಕ್ಕೆ ಲ ಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲನ್ತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧- ೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩- ೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೮ ||

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚತುರ್ಥಾನುವಾಕೇ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ಪ್ರಥ-
ಮಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಕಣ್ವಪುತ್ರೋ ಮೇಧಾತಿಥಿರ್ಯುಷಿಃ | ಅಪನಾದಾಭಾನಾದನುವರ್ತಮಾನಂ ಪ್ರಾಗ್ವಿರಣ್ಯ-
ಸ್ತುಪಾದಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಗಾಯತ್ರಮೇವ ಛಂದಃ | ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕತ್ವಂ ವಿಸ್ವಷ್ಟಂ | ಅತ ಏನಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ |
ಅಗ್ನಿಂ ದ್ವಾದಶ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವ ಅಗ್ನೇಯಮಗ್ನಿನೇತಿ ಸಾದೋ ದ್ವೈಗ್ನಿದೈವತೋ ನಿರ್ಮಾಢ್ಯ
ಅಹವನೀಯಶ್ಚೇತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಅಗ್ನೇಯೇ ಕ್ರತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಯಗ್ನಿಂ
ದೂತಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಥೈತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರ್ವಿವಾಸಕಾಲ ಇತಿ ಖಂಡೇಗ್ನಿಮೀಳೇಗ್ನಿಂ ದೂತಂ |
ಅ. ೪. ೧೩. | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ || ತಥಾ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇಽಹನೀದಮೇವ ಸೂಕ್ತಮಾಜ್ಯ-
ಶಸ್ತ್ರಂ | ಪೃಷ್ಠ್ಯಸ್ಯಾಭಿಷ್ಠನೇನೋಕ್ತೇ ಅಹನೀ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯೇ |
ಅ. ೨. ೧೦ | ಇತಿ || ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಸಾಮಿಧೇನೀಷ್ಯಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತ್ಯೇಕಾ ನಮಃ ಪ್ರವಕ್ತೃ
ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಈಳೇನ್ಯೋ ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರೋಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ || ಅ. ೧-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ
ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕಿನ
ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕಣ್ವಪುತ್ರನಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಯು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಛಂದಸ್ಸು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು
ಈ ವಿಷಯವು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯ ಅಗ್ನಿಂ ದ್ವಾದಶ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.
ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನೇಯ ಕ್ರತುವಿನ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೈತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರ್ವಿವಾಸಕಾಲೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಅ. ೪-೧೩) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು
ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹಕ್ರತುವಿನ ಎರಡನೇ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು.
ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರದ ೨-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯೇ ಎಂದು ಪೃಷ್ಠ್ಯಸ್ಯಾಭಿಷ್ಠನೇ-
ನೋಕ್ತೇ ಅಹನೀ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಿಧೇನೀ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಮಃ ಪ್ರವಕ್ತೃ ಎಂಬ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ೧-೨ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈಳೇನ್ಯೋ-
ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರೋಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೨

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೨ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೨, ೨೩॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಋಷಿ:—೧-೧೨ ಮೇಧಾತಿಥಿ: ಕಾಣ್ಕಿ: ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿ: | ೬-ಅಗ್ನಿನಿರ್ಮಲೋಽಗ್ನಿರಾಹವನೀಯಶ್ಚ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೀಮಹೇ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ |

ಅಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸುಕ್ರತುಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನಿಂ | ದೂತಂ | ವೃಣೀಮಹೇ | ಹೋತಾರಂ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ॥

ಅಸ್ಯ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ | ಸುಕ್ರತುಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಗ್ನೇರ್ದೂತತ್ವಮೇತನ್ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾವ್ಯಾಯತೇ | ಅಗ್ನಿ-
ರ್ದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸೀದುಶನಾಃ ಕಾವ್ಯೋಽಸುರಾಣಾಂ | ತೈ- ಸಂ. ೨. ೫. ೮. ೫ | ಇತಿ | ತಾದೃಶಂ
ದೇವದೂತಮಗ್ನಿಮಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣಿ ವೃಣೀಮಹೇ | ಸಂಭಜಾಮಃ | ಕೀದೃಶಂ | ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾ-
ಮಾಹ್ವತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ಸರ್ವಧನೋಪೇತಂ ಅಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿಷ್ಪಾದಕತ್ವೇನ
ಸುಕ್ರತುಂ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾ || ಮಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟವ್ಯವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು
ಧನನಾಮಸು ವೇದಸೃಬ್ಧಃ ಪಠಿತಃ || ಹೋತಾರಂ | ಹೈರ್ವಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾ-
ದಿಷು ತೈನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಗುಣಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ |
ವಿಶ್ವವೇದಸಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ | ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೬. ೨. ೧೦೬. | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ಊಡಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಕ್ರತುಂ | ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೬.
೨. ೧೧೮ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ದೂತಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾದ | ದೋತಾರಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರೆ-
ತರುವ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—ಸಮಸ್ತ ಧನಯುಕ್ತನಾದ | ಅಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ | ಸುಕ್ರತುಂ—ಕರ್ಮ-
ಕರ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಈ ಯಜ್ಞವಿಧಾನವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ದೇವತೆಯನ್ನು |
(ನಾವು) ವೃಣೀಮಹೇ—ಅರಿಸಿ ಅಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆವು (ಕರೆಯುವೆವು.)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾಗಿರುವನು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ
ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕರೆತರುವನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವವನು.
ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಅರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವೆವು
(ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು.)

English Translation

We select (invoke) Agni, the messenger of Gods, their invoker, the
possessor of riches, the perfecter of this rite or the highly wise.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ೧೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದವರೆವಿಗೂ ಕಣ್ವಪುತ್ರನಾದ ಮೇಧಾತೀಥಿಯು
ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ವಿವರಿಸಿದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ತೊಡಕುಗಳಿಲ್ಲದೆ
ವಿಶೇಷ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುಲಭಶೈಲಿಯ
ಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತಿರುವವು. ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯು ಬಹು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಕೆಲ
ವರ ಶೈಲಿಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರ
ವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಅನಂತರ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೂ
ಇರುವವು. ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೩೬-೫೦ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ೮ ನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತ
ಗಳಿಗೂ ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೀ-
ಮಹೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೨-೫-೮-೫; ೫-೫-೬-೧; ತೈ. ಬ್ರಾ ೩-೫-೨-೩; ಸಾಮವೇದ
೧-೩; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೦-೨ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ

ದೂತಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದೂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಅಸೀ-
ದುಶನಾಃ ಕಾವ್ಯೋಽಸುರಾಣಾಂ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೫-೮-೫) ಎಂಬ ಯಜುರ್ವೇದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.
ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನು, ಕವಿಪುತ್ರನಾದ ಉಶನಸ್ ಎಂಬುವನು ಅಸುರರ ದೂತನು ಎಂದು

ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಪರೋಕ್ಷಂ ವಾ ಅನ್ಯೇ ದೇವಾಃ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲದ) ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾವು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವ ನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ವ್ಯರ್ಣೇಮಹೇ—ವರಣಮಾಡುವೆವು. ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆವು. Select, Choose ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—ಸರ್ವಧನೋಪೇತಂ ಸಮಸ್ತಧನಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದ ಅಗ್ನಿ ಮೀಳೇ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ರತ್ನಧಾತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಮಃ ಘ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಸ್ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು (೨-೩-೯) ಅದುದರಿಂದ ವೇದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸುಕ್ರತುಂ—ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಅಥವಾ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವೆನಿಸುವ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸುವ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಕ್ರತುಶಬ್ದವು ಅಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಕೇತಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ತೃನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಚ್ಚೇಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ, ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋತೃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ತ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಅರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತಿಜ್ಞಶಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ತಿಪ್ತಸ್ಯಾ ಮೊದಲಾದ ೧೮ ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಶಕಾರವನ್ನು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅರ್ಥಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ತಿಜ್ಞಶಿತ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಳಿದು ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ ಶಿತ್ಸೂ ಅಲ್ಲ. ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹು ಎಂಬ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರಬರುವುದು ಹೋತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾನಿಕವಚನ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಋತೋಜಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಹೋತರ್+ಅಮ್ ಅಪ್ ತೈನ್ ತೈಚ್ (ಪಾ. ೭-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಹೋತಾರಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೋತೈ ಎಂಬುದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವಿಶ್ವನೇದಸಂ—ವಿಶ್ವಂ ನೇದಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಂ ವಿಶ್ವನೇದಸಂ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾ-ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೬) ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುನಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಾದ ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಕ್ಷೇಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಬುಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಊಡಿದಂ ಪದಾಭ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ಯ ನಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸುಕ್ರತುಂ—ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೪) ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ರತ್ವಾದಿ ಗಣಸಹಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ರತು ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ ಹವೀಮಭಿಃ ಸದಾ ಹವಂತ ವಿಶ್ವತಿಂ |

ಹವ್ಯವಾಹಂ ಪುರುಪ್ರಿಯಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂಽ ಅಗ್ನಿಂ | ಹವೀನುಽ ಭಿಃ | ಸದಾ | ಹವಂತ | ವಿಶ್ವತಿಂ ||

ಹವ್ಯಽ ವಾಹಂ | ಪುರುಽ ಪ್ರಿಯಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯಪ್ಯಗ್ನಿಃ ಸ್ವರೂಪೇಣೈಕ ಏವ ತಥಾಸಿ ಪ್ರಯೋಗಭೇದಾದಾಹವನೀಯಾದಿಸ್ಥಾನಭೇದಾ-ತ್ಪಾವಕಾದಿವಿಶೇಷಣಭೇದಾದ್ವಾ ಬಹುವಿಧತ್ವಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಗ್ನಿಮಿತಿ ವೀಕ್ಷ್ಯಾ | ತಂ ಹವೀಮಭಿರಾ-ಹ್ವಾನಕಿರಣೈರ್ಮುಕ್ತೈಃ ಸದಾ ಹವಂತ | ನಿರಂತರಮನುಷ್ಠಾತಾರ ಆಹ್ವಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಂ | ವಿಶ್ವತಿಂ

ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾಣಾಂ ಹೋತ್ರಾದೀನಾಂ ಪಾಲಕಂ ಹವ್ಯನಾಹಂ ಯಜಮಾನಸಮರ್ಪಿತಸ್ಯ ಹವಿಷೋ
 ದೇವಾನ್ಪ್ರತಿ ವೋಧಾರಂ | ಅತ ಏವ ಪುರುಪ್ರಿಯಂ ಬಹೂನಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ವದಂ || ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ | ನಿತ್ಯ-
 ವೀಕ್ಷಯೋರಿತಿ ವೀಕ್ಷಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇಷಿತಮಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯಾನ್ವೇಷಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾ-
 ಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯನುದಾತ್ತಂ | ಹವೀಮಭಿಃ | ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಆಹ್ವಾನಕರಣ-
 ಭೂತೇಷು ಮಂತ್ರೇಷು ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಸ್ವಾತಂತ್ರಾತ್ಯತ್ಯವಿವಕ್ಷಯಾನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ
 ಕರ್ತರಿ ಮನಿನ್ | ತಸ್ಯ ಛಾಂದಸ ಈಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಧಾತೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
 ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಾನಾದೇಶಾ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸದಾ ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ |
 ಪಾ. ೫. ೩. ೧೫ | ಸರ್ವಶಬ್ದಾದ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ | ಪಾ. ೫. ೩. ೬ | ಇತಿ
 ಸಭಾವಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವಂತ | ಹ್ವೇಜೋ ಲಟ್ | ಝಸ್ಯಾಂತಾದೇಶಃ | ಟೀರೇತ್ವಾ-
 ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಶಸಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವತಿಂ |
 ಸತ್ಯಾನ್ವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪರ ಪದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವ್ಯನಾಹಂ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ವಹಶ್ಚ | ಪಾ. ೩. ೨. ೬೪ | ಇತಿ ಷ್ಟೈಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ಕೃದುತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುರುಪ್ರಿಯಂ | ಪುರೂಣಾಂ ಪ್ರಿಯಂ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವತಿಂ—ಯಜಮಾನ ಹೋತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ಪಾಲಕನಾದ) | ಹವ್ಯ-
 ನಾಹಂ—ಯಜಮಾನನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವ | ಪುರುಪ್ರಿಯಂ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ
 ಪ್ರೀತಿಕಾತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ—(ಆಹವನೀಯಾದಿ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಪ್ರತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಹವೀ-
 ಮಭಿಃ—ಆಹ್ವಾನಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಹವಂತ—
 (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾತೃಗಳು) ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಆಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ
 ಯಾಗಿ ತೋರುವನು. ಯಜಮಾನನಿಂದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪಾಲಕನು; ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ
 ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನು, ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯನಾದವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞ
 ಮಾಡುವ ಜನರು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಹ್ವಾನಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವರು.

English Translation.

They (offerers of oblations) constantly invoke Agni and Agni again,
 the lord of men, the bearer of offerings, the beloved of many.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ || ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಆಹವನೀಯ, ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಶ್ವತಿಂ—ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪತಿಂ, ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಥವಾ ಜನರ ಆಧಿಪತಿಯು, ಸ್ವಾಮಿಯು, Ruler of men, progeny.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿಂ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ನಿತ್ಯ-ವೀಪ್ಸೆ, ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಏನು ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾನಾಂತರಾಂಕ್ಷಿ ವಿಧೇಯಾಕಾಂಕ್ಷಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ಯದ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಪದಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೬) ಎಂದು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ದ್ವೇ, ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸಂಖ್ಯೇಯಾಕಾಂಕ್ಷಿ (ಎಣಿಕೆಗೆ ವಿಷಯವಾದುದು) ಬಂದರೆ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದೇ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಭೀಕ್ಷ್ಯ ಎಂದರೆ ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ವೀಪ್ಸಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆ. ಆದರೆ ಶಾಬ್ದಬೋಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತೋರುವುದು. ಇತ್ಯಂಚ ಪೌನಃಪುನ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇವು ತೋರುವಾಗ ಪದದ ಸಂಪೂರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಐಾಗ ಅಗ್ನಿಮ್ ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಬರುವುವು. ಅಗ್ನಿಮ್ ಅಗ್ನಿಮ್. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪೌನಃಪುನ್ಯ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮ, ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೆ ಬರುವ ದ್ವಿವಚನವು ತಿಜಂತಕ್ಕೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕವಾದಕೃದಂತಕ್ಕೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಎರಡನೆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾ-ತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಹವೀಮುಖಿಃ—ಹ್ವೇಇತ್ಯರ್ಥಾಯಾಂಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ವೇಭೋಸಿದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಹವನದಲ್ಲಿ ಕರಣಗಳಾಗಿರುವುವು ಆದರೂ ವಿವಕ್ಷಾತಃಕಾರಕಾಣಿಭವಂತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ಥಾಲೀಪಚಿತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗತವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಕರ್ತೃದಲ್ಲಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಹ್ವೇ+ಮನ್- ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಹ್ವೇ+ಈಮನ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಹವೀಮನ್ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸೆರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಹವೀಮಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹವೀಮಭಿನ್ ಎಂಬುದು ಸಿತ್ತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಸದಾ—ಸರೈಕಾನ್ಯಕೀಯತ್ತದಕಾಲೇದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೫) ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುಗಳೂ ಸಪ್ತ ಮ್ಯಂತಗಳೂ ಆದ ಸರ್ವ, ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್- ಯದಾ, ತದ್. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸರ್ವ+ದಾ ಈಗ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋನ್ಯತರಶ್ಯಾಂದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬) ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷವಾದ ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸದಾ ಎಂದಾಗುವುದು- ಸರ್ವ ಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸದಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗ ಬೇಕು. ಅದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಹವಂತ—ಹ್ವೇಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಝ ಆದೇಶ ರೋಂಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ ಟಿತಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಏತ್ಯವು ಬರದೇ ಇರುವಿಕೆಯು ಛಾಂದಸವು. ವಿಕರಣ ಶವ್ ಹ್ವೇ-ಅ+ಅನ್ತ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಹವಂತ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮ.

ವಿಶ್ವತೀಮ್—ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಪತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಹವ್ಯನಾಹಂ—ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವ್ಯನಾಹಃ ತಮ್. ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವಹಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹವ್ಯ+ಅಮ್+ವಹ್+ಛೈ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅಲಾಕಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹವ್ಯ+ಅಮ್ ವಹ್+ಛೈ ಎಂದು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಕೃದಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್.ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಖಂಡಶಃ ಲೋಪಃ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಹವ್ಯನಾಹ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏಕವಚನ ಅಮ್. ಹವ್ಯನಾಹಮ್.

ಪುರುಪ್ರಿಯಮ್—ಪುರುಣಾಂ ಪ್ರಿಯಸ್ತಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ವಸ್ತೀತತ್ಪುರುಷ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾವಹ ಜಜ್ಞಾನೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ |
ಅಸಿ ಹೋತಾ ನ ಈಡ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ | ಜಜ್ಞಾನಃ | ವೃಕ್ತಃ ಬರ್ಹಿಷೇ ||
ಅಸಿ | ಹೋತಾ | ನಃ | ಈಡ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಜಃಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜಜ್ಞಾನೋಽರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನಸ್ತ್ವಂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಆಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಛಿನ್ನೇನ ಬರ್ಹಿಷಾ ಯುಕ್ತಾಯ ತಂ ಯಜಮಾನಮನುಗ್ರಹೀತುಮಿಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಹನಿರ್ಭುಜೋ ದೇವಾನಾವಹ | ಸೋಽಸ್ತದರ್ಥಂ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ತ್ವಮಿಾಡ್ಯಃ ಸ್ತುತೋಽಸಿ || ದೇವಾನಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಭಾವಃ | ಜಜ್ಞಾನಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ಗಮಹನೇತ್ಯುಪಧಾಲೋಪಃ | ದ್ವಿವಚನೇಽಚಿ | ಪಾ. ೧-೧-೫೯ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ವಿವಚನಂ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ ಓವ್ರಶ್ಚಾಭೇದನೇ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿರ್ಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ವೃಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಯಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಯೇನ ನಾ ಯುತ್ವಿಜಾ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಅಸಿ | ಆಸ್ತೇಃ ಸಿಪ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ | ಪಾ. ೨-೪-೫೦ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಹೋತಾ | ಹ್ವಯತೇಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿಪು ತ್ಯನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಈಡ್ಯಃ | ಈಡಸ್ತುತಾ | ಋಹಲೋಽಣ್ಯತ್ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೪ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಈಡವಂದವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೧೪ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜಜ್ಞಾನಃ—ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ನೀನು) | ವೃಕ್ತ-ಬರ್ಹಿಷೇ—ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ನಃ—ನಮಗಾಗಿ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಬರುವ ನೀನು | ಈಡ್ಯಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲರ್ಹನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇರುವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು (ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ನೀನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವೆ.

English Translation

Agni, when born, bring hither the gods for him who has prepared their seats with the clipped sacred grass ; you are their invoker for us and are to be adored.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಜಜ್ಞಾ ನಃ—ಹುಟ್ಟಿದ, ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, born. ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ--ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಉಜ್ಜಿ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.

ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷೇ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೇನೆ. ಬರ್ಹಿ ಎಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯು. ಇಂತಹ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾನ್—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರವೂ ಅಡ್ವರ್ಣವೂ ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದೂ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ದೇವಾರ್ ಇ ಅತೋಽಟಿಸಿತ್ಯಮ್ (೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ರುವಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುವುದು. ಇ ಎಂಬುದು ಅಡ್ವರ್ಣ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ದೇವಾರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರ್-ಎಂಬ ರು ಇರುವುದು. ಆ ರುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ಆಕಾರವಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಂದರೆ ದೇವಾರ್ ಇ ರ್ ಗೆ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ಪ. ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜಜ್ಞಾ ನಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಃ-ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ

ಕೃತ್ಯನೇಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಳಿದು ಆಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಜ್‌ಗ್‌+ಆನ. ದ್ವಿವಚನೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜ್ಜರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಅದೇಶವು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ, ಅಟಿಧಾ-ತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಗ್‌ ಜನ್ ಆನ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವನಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ತವರ್ಗಪಂಚಮಾಕ್ಷರವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗ ಪಂಚಮಾಕ್ಷರ ಇಕಾರ, ಜಜ್ಞಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ಸ್ಮರ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷೇ—ಓ ವ್ರಶ್ವಾ ಛೇದನೇ ಧಾತು. ಊದಿತ್ತು. ಸ್ವರತಿಸೂರತಿ ಸೂಯತಿ ಧೂಜಾದಿತೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಊದಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಾಗ ಯಸ್ಯವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ವ್ರಶ್ವ+ತ ಓದಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪) ಓಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ವ್ರಶ್ವ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿ ವಷ್ಟಿ ವಿಚಿತಿ ವೃಶ್ಚತಿ ವೃಚ್ಚತಿ ಭೃಜ್ಜತೀನಾಂ ಜಾತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ವ್ರಶ್ವ+ನ ಸ್ಕೋಸ್ತಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನೈಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಸಂಯೋಗವು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದರೂ ಆ ಸಂಯೋಗದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಓದಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನಿಷ್ಕಾದೇಶವಾದ ನತ್ವವು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗವು ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ ಆಗುವುದು. ನಕಾರಜಾವನುಸ್ವಾರ ಪಂಚಮೌ ಝಲಿಧಾತುಷು ಸಕಾರಜಶ್ಚಕಾರಶ್ಚೇಷಾಟ್ಟವರ್ಗ ಸ್ವವರ್ಗಜಃ ಅಂದರೆ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವದ್ವರ್ಗೀಯ ಪಂಚಮಾಕ್ಷರಗಳೂ ಸಹ ನಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಚಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶಕಾರವು ಸಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಸಕಾರದ ಯೋಗವಿದ್ದು ಟವರ್ಗವಿದ್ದರೆ ಅದು ತವರ್ಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವ್ರಶ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶಕಾರ ಸಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂದರೆ ವ್ರಸ್ ಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ಕೋಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವತ್ವ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸಂಯೋಗಾದಿ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ಬಂದ ಶಕಾರವು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಸಕಾರವು ಸಿಗುವುದು. ಏವಂಚ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವೃಚ್‌+ನ ಚೋಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೮-೨-೩೦) ಝಲ್ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ಯಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಜ್ಜ ಸ್ವಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾ-ಜಚ್ಚಶಾಂಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂದು ವ್ರಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ನಿಷ್ಠಾದೇಶಃಷತ್ಪಸ್ವರಪ್ರತ್ಯಯೇಡ್ವಿಧಿಷುಸಿದ್ಧೋವಾಚ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬ ವಾ. ೬) ಎಂದು ಸತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನಿಷ್ಠಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ಮಾಧವೀಯ ಧಾತು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಪುಂಭಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಆ ಣತ್ವನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ನೃನಮನ ಶಬ್ದಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿ ಕೊಂಡೂ ಅಝ್ಞಾಪ್ತಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬಂಬರೆ ವೃಕ್ಷಃ ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಓದಿತಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ನಿಷ್ಠಾನತ್ವವೂ ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಜ್ಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂದುವಿಹಿತವಾದ ಸತ್ವವೂ ಸಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಏವಂಚ ವೃಚ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ವೃಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ವೃಕ್ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವೃಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಃ ಯಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ, ಎಂದಾಗಲೀ ವೃಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಃಯೇನ ಋತ್ವಿಜಾ, ಎಂದಾಗಲೀ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ ಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿವ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಸಕಾಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಾ—ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಛೇಲ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ- ಗುಣ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಈಡ್ಯಃ—ಈಡಸ್ತೌ ಧಾತು. ಋಹಲೋಞ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡ-ವಸ್ತವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂಞ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಉಶತೋ ವಿ ಬೋಧಯ ಯದಗ್ನೇ ಯಾಸಿ ದೂತ್ಯಂ |
ದೇವೈರಾ ಸತ್ನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ | ಉಶತಃ | ವಿ | ಬೋಧಯ | ಯತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಯಾಸಿ | ದೂತ್ಯಂ |
ದೇವೈಃ | ಆ | ಸತ್ನಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ಧೂತಂ ಯಾಸಿ ದೇವಾನಾಂ ದೂತಕರ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ ತ-
ಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದುಶತೋ ಹವಿಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಂಸ್ತಾನ್ ದೇವಾನ್ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ವಿ ಬೋಧಯ |
ವಿಬೋಧ್ಯ ಚ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನರ್ಮಣಿ ತೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹ ಆ ಸತ್ನಿ | ಆಸೀದ | ಆಗತ್ಯೋಪವಿಶ || ತಾನ್ |
ವೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಭಾವಃ |
ಉಶತಃ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಗೃಹಿಜ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಾಸಿ | ಯದ್ವತ್ಪ್ರಾಪ್ನೋಷ್ಯ-
ಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದೂತಸ್ಯ ಭಾಗಃ ಕರ್ಮ ವಾ ದೂತ್ಯಂ | ದೂತಸ್ಯ ಭಾಗಕರ್ಮಣೇ | ಪಾ-
೪-೪-೧೨೦ | ಇತಿ ಯತ್ | ತಸ್ಯ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಾಪವಾದತ್ವೇನ ಯತೋಽನಾವ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನಿವರ್ತತೇ | ಅತಸ್ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇವ ಭವತಿ | ಶೇಷ-
ನಿಘಾತಃ | ಸತ್ನಿ | ಸೀದಸಿ | ಷದಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಲಟಃ ಸಿಪಿ ಶಪೋ ಬಹುಲಂ ಛಂ-
ದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ಪುಷ್ಪೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ- ೨-
೩-೨೮ | ಸೀದಾದೇಶೋ ನ ಭವತಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ವೃಹ ವೃಹಿ ವೃದ್ಧಾ | ವೃಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೨-
೧೧೦ | ಇತೀಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ದೂತ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತ
ಭಾವವನ್ನು | ಯಾಸಿ—ಹೊಂದಿರುವೆಯೋ (ಆಕಾರಣದಿಂದ) ಉಶತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ತಾನ್—ಆ ದೇವ
ತೆಗಳನ್ನು | ವಿಬೋಧಯ—ಎಚ್ಚರಿಸು (ಪ್ರೇರಿಸು) | (ಅನಂತರ) ದೇವೈಃ—ಆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ |
ಬರ್ಹಿಷಿ—ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ಸತ್ನಿ—ಕುಳಿತುಕೋ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನು. ಆದುದರಿಂದ (ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆವೇಷಿ ಸುವ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಅವರೊಡನೆ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುತೋ ||

English Translation

O Agni, as you go as messenger of Gods, awaken them desirous of oblations ; sit down with them on the sacred grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತುದಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಆಜ್ಯಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಇಂತಹ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಪದ್ಧತಿಯೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾನ್—ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಆತೋಽಟಿಸಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅನು ನಾಸಿಕವಾದ ಅಕಾರ ಭೋಭಗೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ನ ಲೋಪಶ್ಯಾಕಲ್ಯಾಣ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ. ತಾ ಉಶತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಉಶತಃ--ವಶ ಕಾನ್ತಾ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಲಟಶ್ಚತ್ವೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವೈ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್ ಗ್ರಹಿಜ್ಞಾವಯಿ ವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಶತ್ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಶತುರನುಮೋನ- ದೈಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯಾಸಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು ಲಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿಯೆಚ್ಚಬ್ಬವಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೂತೃಮ್—ದೂತಸ್ಯ ಭಾವಃ, ಕರ್ಮ ವಾ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಭಾಗ ಎಂದರೆ ಅಂಶ. ಕರ್ಮ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾ. ಭಾಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನಾನ್ತ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾನ್ತ. ದೂತಸ್ಯಭಾಗಕರ್ಮಣೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೨೦) ದೂತಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕ ವಸ್ತುಂತದ ಮುಂದೆ ಭಾಗ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ದೂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯೇಕೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು ಸರ್ದೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಅನುಧಾತ್ತಂ ಸದಮೇಕವರ್ಜಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ದೂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಧಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸತ್ವಿ—ಸೀದಸಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪದ್ಧವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸದ್+ಸಿ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ... (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಖರಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವರ್. ಸರ್ವಾನುಧಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಬೃಹ ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು, ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬೃಹಿಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್-ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. (೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ನುಮಾಗಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಬೃಹ್+ ಇಸ್ ಲಘೂಫಠಗುಣ, ರಪರತ್ವ. ಬರ್ಹಿಷ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸತ್ತವ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠರಿಷತೋ ದಹ ||

ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಘೃತಾಹವನ | ದೀದಿವಃ | ಪ್ರತಿ | ಸ್ಥ | ರಿಷತಃ | ದಹ ||

ಅಗ್ನೇ | ತ್ವಂ | ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಘೃತಾಹವನ ಘೃತೇನಾಹೂಯಮಾನ ದೀದಿವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರಕ್ಷಸ್ವಿನೋ
ರಕ್ಷೋಯುಕ್ತಾನ್ ರಿಷತೋ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಶತ್ರುಂಸ್ತತ್ಯಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರತಿಕೂಲಾನ್ವಹ ಸ್ವ | ಸರ್ವಥಾ ಭಸ್ಮೀ-
ಕುರು || ಘೃತೇನಾಹೂಯೇತ್ಯೇಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಪುಟ್ | ಅತ್ರ ಜುಹೋ-
ತೇರವಿವಕ್ಷಿತಕರ್ಮತ್ವೇನಾಕರ್ಮಕತ್ವಾದ್ಧ್ಯುತಸ್ಯ ಕರಣತ್ವಮೇವ ನ ತು ಕರ್ಮತ್ವಂ | ಅತೋ ನೈಷಾ
ತ್ವತೀಯಾ ಚ ಹೋಶ್ಚಂದಸಿ | ಸಾ. ೨-೩-೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ತ್ವತೀಯಾ | ಕಿಂತು ಕರ್ತೃಕರಣಯೋ-
ಸ್ತೃತೀಯಾ | ಸಾ. ೨-೩-೧೮ | ಇತಿ ಕರಣನಾಚಿನೈವ | ಅತಃ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಂ | ಸಾ.
೨-೧-೩೨ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಾಸನಾದೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಾವಸ್ಥಾಯಾನೇವ ಕೃತೇ ಸತಿ ಸಶ್ಚಾದ್ವಿಭಕ್ತಾವುತ್ಪನ್ನಾಯಾಮಾಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ದೀದಿವಃ | ದೀವ್ಯತೇರ್ಲಿಃ | ಕ್ವಸುಃ | ತಸ್ಯ ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ಭಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದಿಡಭಾವಃ | ದ್ವಿರ್ವ-
ಚನಂ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಉತ್ತರವಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವ್ಯೋವರ್ಲೀತಿ ಲೋಪಃ | ಕ್ವಸುಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾ-
ಭಾವಃ | ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೧-೭ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಸಂಬುದ್ಧಾ
ವುಗದಜಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಸಾ. ೭-೨-೨೩ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪೇ ನಕಾ-
ರಸ್ಯ ಮತುಮಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಛಂದಸೀತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಗಃ | ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದಾಮಾಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ |
ನನು ಪೂರ್ವಾಮಾಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾದಾದಿತ್ವೇನ ನ ನಿಘಾತೋಪಪತ್ತಿಃ | ನ ಚ ನಾಮಂ-
ತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ | ಸಾ. ೭-೧-೭೩ | ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಉಭಯೋರಗ್ನಿಪದವಿಶೇಷಣತ್ವೇನ ವಿಶೇಷವಚನತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವ ಸರಸ್ವರಮನನ್ವಯೇನಾಸಾಮಾನ್ಯಾ-
ತ್ವಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ || ಸಾ. ೨-೧-೧ | ಇತಿ ಚ ನಿಯಮಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವೋ ಯೇನ್ಯ-
ಕಪದ್ಯೇನ ನಿಘಾತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತ ಏವ ಹೀಡೇ ರಂತೇಽದಿತೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯಾದಾ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮ |
ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಗಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮಿತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ಅತ್ರ ದೀದಿವ ಇತಿ ನಾಗ್ನಿಪದಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ ಕಿಂತು
ಘೃತಾಹವನಪದಸ್ಯೈವ ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಂ | ಘೃತಾಹವನ ಇತಿ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ | ವಿಶಿ-
ಷ್ಟಸ್ಯ ತು ಸಶ್ಚಾದ್ಗ್ನಿವಿಶೇಷಣತಾ | ತತ್ರ ದೀದಿವಃ ಪದಂ ಪ್ರತಿ ಘೃತಾಹವನಪದಸ್ಯ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವಾನ್ನಾ-
ಮಾಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾನ್ನಿಘಾತೋಪಪತ್ತಿಃ | ಅತ ಏವ ಸರಸ್ವರ-
ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಾಮಾಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವೇ ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾಪಿ
ಸ್ವರೋಪಪತ್ತಿರಿತಿ | ಇಡೇ ರಂತ ಇತ್ಯಾದಾ ತು ನೈವಂ ಸರಸ್ವರಾನ್ವಯ ಇತಿ ನೈಷಮ್ಯಂ | ರಿಷತಃ |
ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾ ಇತಿ ಭಾವಾದಿಕಸ್ಯ ಲಿಟಃ | ಶತ್ರುದೇಶೇ ಶಸಿ ಛಾಂದಸೋ ಗುಣಾಭಾವಃ |
ತೌದಾದಿಕಸ್ಯ ವಾ ರುಶ ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಛಾಂದಸಂ ಷತ್ವಂ | ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶಸ್ಯ ಜಾತ್ಯಾದ್ಯು-
ಣಾಭಾವಃ | ರಕ್ಷಸ್ಯಬ್ಧದಸ್ಮಾಯಾನೇಧಾಸ್ಯಜೋ ವಿನಿಃ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೧ | ಇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ
ವಿನಿಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಫ||

ಘೃತಾಹವನ-ಘೃತ (ತುಪ್ಪ) ವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹವನಮಾಡಲ್ಪಡುವ
ದೀದಿವಃ-ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಅಗ್ನೇ-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ-ನೀನು | ರಕ್ಷಸ್ವಿನಃ-ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ
ಸಹಿತರಾದ | ರಿಷತಃ-ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ | ಪ್ರತಿ-ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದವರನ್ನು | ದೇಹ ಸ್ತು-ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಭಸ್ಮಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗ ಘೃತದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವೆವು. ಆದರಿಂದ ನೀನು ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ರಾಕ್ಷಸರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರೂ ಆದ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮಮಾಡು.

English Translation

Resplendent Agni, invoked by oblations of clarified butter burn down our adversaries defended by evil spirits (Rakshas)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘೃತಾಹವನ, ದೀದಿವಃ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಮತ್ತು ಆರೀತಿ ಮಾಡುವ ಘೃತಹೋಮದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ದೀದಿವಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘೃತಾಹವನ—ಘೃತೇನ ಹೂಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೭) ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಗುಣ, ಅನಾದೇಶ, ಹವನ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾದರೂ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಕರ್ಮವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೃತ ಎಂಬುದು ಹುಧಾತೂಪಾತ್ಮಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಕರ್ಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮವಲ್ಲದುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಚ ಹೋತ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೩) ಹುಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತ ಕರ್ಮವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಚಕಾರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೮) ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಅಥವಾ ಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತೃತೀಯೆಯು ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಘೃತೇನ ಎಂಬುದು ಕರಣತೃತೀಯಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ಹವನ ಎಂಬ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩) ಕರ್ತೃಕರಣಾನ್ಯತರಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಂಬತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಘೃತಹವನ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋ.... (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದ

ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಏಜ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂ ಬುದ್ಧೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೯) ಏಕಂತ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗವ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಬುದ್ಧ್ಯವ ಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಈಗ ಘೃತಹವನ ಎಂಬುದು ಅಮಂತ್ರಿತ ವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ದೀದಿವಃ—ದಿವುಕ್ರೇಡಾವಿಜಗೀಷಾವ್ಯವಹಾರದ್ಯುತಿ ಮೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾನ್ತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವ್+ವಸ್, ಈಗ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಭ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಏಕಾಜ್ಯವಾದಧಾತು ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು ಘಸ್ಟ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ದಿವ್. ದಿವ್+ವಸ್. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ತುಜಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ. ತುಜಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಸಿ ನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ದೀದಿವ್+ವಸ್. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀದಿವಸ್. ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ದೀದಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತು, ನಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಷ್ಟಾ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ದೀದಿ ವನಸ್+ಸು. ಹಲ್‌ಜ್ಞಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ದೀದಿವನ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಮತುವಕೋರು ಸಂಬುದ್ಧಾ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಹಿಂವೆ ಇರುವ ಮತುವ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಕುಪ್ರತ್ಯ ಯಾಂತಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖರವಸಾ ನೆಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ದೀದಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದತ್ತ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬುದೂ ಅಮಂತ್ರಿತ, ದೀದಿವಃ ಎಂಬುದೂ ಅಮಂತ್ರಿತ, ಮೊದಲನೆಯ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೭) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನದಂತೆ ಆಗುವುದು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಧಾವ. ಇದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಎರಡನೇ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು, ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನ ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷವಾಚಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸಮಾನಾಧಿ

ಕರಣವಿಶೇಷಣವಾಚಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವ ದ್ಭಾವ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನ ಇವೆರಡೂ ವಿಶೇಷ ವಚನಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದಕಾರಣ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುವು. ಅಮಂತ್ರಿತಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯದಿಂದ ಅರ್ಥಬೋಧಕತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇಕರಾಂಗವ ತ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಮಂತ್ರಿತದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸುಬಂತವು ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅಂದರೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತದ ಏಕದೇಶದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃಪದವಿಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವದಿಂದ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪದ ವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪಾಷ್ಠವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೃ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂದೂಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಇಡೀರನ್ನೇದಿತೇಸರಸ್ವತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೂ ಪಾಷ್ಠ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬಂದಿರು ವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕೇ ಏನೂ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಅವತರಿಸಬಹುದು. ಈ ಶಂಕೆಗೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಘೃತಾಹವನಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದೇ ವಿವಕ್ಷಿಸುವುವು. ಅನಂತರ ದೀದಿವಃ ಘೃತಾಹವನ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅಗ್ನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಈಗ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಘೃತಾ ಹವನ ಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿ ಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಪದಾತ್ಪರತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೀದಿವಃ ಘೃತಾಹವನ ಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇಕರಾಂಗವತ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವೂ ಬರುವುದು. ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಘೃತಾಹವನ ದೀದಿವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಒಂದೇ ಪದದಂತೆ ಆಗುವುದ ರಿಂದ ಅರಣೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬಂದು ಘೃ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ ವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದೀದಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಪಪನ್ನ ವಾಗುವುದು. ಇಡೀರನ್ನೇದಿತೇಸರಸ್ವತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೬-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಪಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ

ಆದ್ಯದಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಘೃತಾಹವನದೀದಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೇರನ್ನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯಸತ್ತ್ವ ತದಭಾವರೂಪವಾದ ವೈಷಮ್ಯವು ಇರುವುದು.

ರಿಷತಃ—ರುಷ ರಿಷ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ ಧಾತು. ಇದು ಭ್ವಾದಿಯ (೧ನೇ ಗಣ) ಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯಶಾನಚ್ಛಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶಪ್ ಬರುವುದು. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಷ್+ಅ+ಅತ್ ಆತೋ-ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎರಡು ಅಕಾರಗಳಿಗೂ ಪರರೂಪ. ರಿಷತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ರುಶ-ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದು ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತುದಾ-ದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಪಿತು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದು ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಷಕಾರವು ಛಾಂದಸ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬರುವುದು. ಪರರೂಪ ರಿಷತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲೂ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ರಿಷತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಏರ್ಪಡುವುದು.

ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ—ರಕ್ಷಸ್ ಶಬ್ದವು ಅಸಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಮಾಯಾಮೇಧಾಸ್ರಜೋವಿನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಅಸನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾಯಾ ಮೇಧಾ ಸ್ರಜ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್, ರಕ್ಷಸ್ತಿನಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ರ ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿಯುರ್ವಾ ।

ಹವ್ಯವಾಡ್ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿನಾ । ಅಗ್ನಿಃ । ಸಂ । ಇಧ್ಯತೇ । ಕವಿಃ । ಗೃಹ ಪತಿಃ । ಯುರ್ವಾ ।

ಹವ್ಯಃ ವಾಟ್ । ಜುಹುಃ ಆಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಮಂಥನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತ ಇತ್ಯೇಷಾನುವಚನೀಯಾ | ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ
ಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ | ಅ- ೨-೧೬ | ಇತಿ ||
ಏವೈವಾಗ್ನಿಮತ ಇತ್ಯಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇಗ್ನಾ ವಗ್ನಿಪ್ರಣಯಾನ ಇತ್ಯುಪ-
ಕ್ರಮ್ಯ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಯದ್ವೋ ವಯಂ ಪ್ರಮಿನಾಮ ವ್ರತಾನ್ಯಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ | ಅ- ೩-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅಗ್ನಿರಾಹವನೀಯಾಖ್ಯಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಕ್ಷಿಸ್ಯಮಾಣೇನಾಗ್ನಿನಾ ನಿರ್ಮಾಭೇನ ಪ್ರಣೇತೇನ ವಾ ಸಹ ಸ-
ಮಿಧ್ಯತೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ದೀಪ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶೋಗ್ನಿಃ | ಕವಿರ್ಮೇಧಾವೀ ಗೃಹಪತಿಯೇಜಮಾನಗೃಹಸ್ಯ
ಪಾಲಕೋ ಯುವಾ ನಿತ್ಯತರುಣೋ ಹವ್ಯವಾಟ್ ಹವಿಷೋ ವೋಧಾ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯೋ ಜುಹೂರೂಪೇಣ
ಮುಖೇನ ಯುಕ್ತಃ || ಗೃಹಪತಿಃ | ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯುವಾ |
ಯು ಮಿತ್ರಣೇ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿದಿವ ಇತಿ ಕನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹ-
ವ್ಯಂ ವಹತೀತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್ | ವಹಶ್ವೇತಿ ಣ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಣ್ವಿತ್ಯಾದುಪಧಾವೃದ್ಧಿಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪ-
ಪದಾತ್ಪದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ | ಹೂಯತೇನಯೇತಿ ಜುಹೂಃ | ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚ
ಉ- ೨-೬೦ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗಾದ್ವೀರ್ಣಃ | ಶ್ಲವದ್ವಾವಾದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಚುತ್ವಜಶ್ವೇ |
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಜುಹೂರಾಸ್ಯಂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ-
ತ್ವೇನ ಸ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಶೇಷನಿಘಾತಃ | ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನು-
ದಾತ್ತಸ್ಯ | ಪಾ- ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ || ೨೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಃ—ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಗ್ನಿನಾ—ಆರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಿದ
ಅಗ್ನಿಯಿಂದ | ಸಂ ಇಧ್ಯತೇ—ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | (ಇಂತಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯು)
ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯು, ವಿವೇಕಿಯು | ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದ ಪಾಲಕನು | ಯುವಾ—ನಿತ್ಯ
ತರುಣನು | ಹವ್ಯವಾಟ್—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು | ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ—ಜುಹೂರೂಪವಾದ
ಮುಖವುಳ್ಳವನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯು
ಬಹಳ ಮೇಧಾವಿಯು, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹರಕ್ಷಕನು, ನಿತ್ಯತರುಣನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು. ಜುಹೂ ಎಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸಾಧನವೇ ಇವನ ಮುಖವು.

English Translation

Agni is kindled by Agni, the ever young and wise, the gaurdian of the dwelling (of the Sacrificer) the bearer of offerings, whose mouth is the sacri-ficial spoon.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಗ್ನಿನಾ, ಅಗ್ನಿಃ— ಒಂದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಯೆಂಬ ಮರದ ತುಂಡನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವರೆಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಬೇಕು. ಬೇರೆ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮೊದಲೇ ಹೊತ್ತಿಸಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವಿಧೋಗಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು-ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷಿತ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೬) ಮತ್ತು ತ್ವಂ ಹೃಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯೆ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾವಗ್ನಿ ಪ್ರಾಣಯನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯದ್ವೋ ವಯಂ ಪ್ರಮಿನಾಮ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಕವಿಃ— ಮೇಧಾವಿ, ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ವಿವೇಕಿಯು, The wise etc.

ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜಮಾನಗೃಹಸ್ಥ ಪಾಲಕಃ—ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವನು. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಗ್ನಾಧಾನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವವನು. ಈ ರೀತಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜೀವಮಾನ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದು ಅವನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗೃಹಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಬಂದಿರಬಹುದು. **ಗೃಹಪತಿಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೬ ; ೧-೩೬-೫ ; ೧-೬೦-೪ ; ೨-೧-೨ ; ೪-೯-೪ ; ೬-೧೫-೧೩ ; ೬-೪೮-೮ ; ೭-೧೬-೫ ; ೮-೬೦-೧೯ ; ೧೦-೧೨೨-೧ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, **ಗೃಹಪತಿಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೪-೧೧-೫ ; ೫-೮-೧ ; ೫-೮-೨ ; ೬-೧೬-೪೨ ; ೬-೫೩-೨ ; ೬-೧೧-೧೦-೧೧೮-೬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, **ಗೃಹಪತೇ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ೬-೧೫-೧೯ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಯುವಾ—ನಿತ್ಯತರುಣನು, ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸು. ಆಜ್ಞ, ಸಮಿತ್ತು ನೋವಲಾದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯುವಾ—ತರುಣನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಹವ್ಯವಾಟ್—ಹವ್ಯಂ ವಹತೀತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಹವ್ಯವಾಟ್ ಎಂದರೆ ಹವ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ—ಜುಹೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟಿನಂತಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯು. ಈ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಸಾಧನವನ್ನು ಮಾಡುವಕ್ರಮ, ಅದರ ಆಕಾರಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳು, ಅದನ್ನು ಯಾವ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಮುಂತಾದ ಕ್ರಮಗಳು ಶುಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಜುಹೂವನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ತುಂಬಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೋಕುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ-ಮುಖದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯುಳ್ಳವನು, ಜುಹೂ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯರೂಪವಾದ ಬಾಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗೃಹಪತಿಃ—ಪತ್ಯಾನ್ವೈಶ್ವರ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ತಪ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಎಂಬುದು ಗೇಹೇಕಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧ ೪೪) ಗೇಹವು (ಮನೆಯು) ಕರ್ತೃವಾದಾಗ ಗೃಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೃಹಿಜಾವಯಿ...., (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಗೃಹಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಗೃಹಾಗ್ರಹಣೇ ಧಾತುವು ಭಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗುಪಥಸಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೂ ಗೃಹ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಗೃಹಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪತ್ಯಾನ್ವೈಶ್ವರ್ಯೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಯುವಾ — ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಃ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಯುವನ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಭ ನಲೋಪಗಳು ಬಂದು ಯುವಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಹವ್ಯವಾಟ್—ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್-ಹವ್ಯಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಹತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೬೪) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು, ಈ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃಪ್ರವಾಗುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು ಎಂದು ಶೇಖರಕಾರರು ನಿದೇಶಿಸಿರುವರು, ಪ್ರತ್ಯ

ಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಅತೆಲುಪೆಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಇಷ್ಟೆ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪವಿರುವುದು, ಹವ್ಯವಾಹ್-ಎಂದಾಗುವುದು. ವಾಹ್-ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಬದನೇಲೆಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹೋಡಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಥವಾ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕಾರ ಬಂದರೆ ಹವ್ಯವಾಹ್. ಝಲಾಂಜಶೋಽನ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ತ ಬಂದು ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ ಬರುವುದು. ವಾವಸಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಹವ್ಯವಾಹ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ—ಹೂಯತೇಽನೇನ ಇತಿ ಜುಹೂಃ ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೨) ಹು ದಾ-ಸಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹು ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶ್ಲವ-ದ್ಭಾವವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಹು+ಕ್ವಿಪ್ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಹೂ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲವಿನಂತೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಹೋಶ್ಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಕವರ್ಗಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರ ಬರುವುದು. ಘೋಷಸಂವಾದವಾದ ಮಹಾಪ್ರಾಣಸ್ರಯತ್ನಕವಾದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಝಕಾರ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸೇಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ತ ಬಂದು ಜಕಾರ ಬರುವುದು. ಜುಹೂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಜುಹೂಃ ಆಸ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ನಾಡಿದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಚಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರನನ್ನು ಳಿದ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕೋಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಅಂದರೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು. ಈಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋ-ಣಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯ ಳಿ ಲ ವ ಗಳು ಬರುವುವೋ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾ-ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕವಿಮಗ್ನಿಮುಪ ಸ್ತುಹಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಮಧ್ವರೇ |

ದೇವಮಮಿವಚಾತನಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕವಿಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಉಪ | ಸ್ತುತಿ | ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಂ | ಅಧ್ವರೇ |

ದೇವಂ | ಅಮಿವಾಚಾತನಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸ್ತೋತ್ರಸಂಘ ಅಧ್ವರೇ ಕೃತಾವಗ್ನಿಮುಪಸ್ತುತಿ | ಉಪೇತ್ಯ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರು | ಕೇದ್ಯಶಂ | ಕವಿಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಂ ಸತ್ಯವದನರೂಪೇಣ ಧರ್ಮೇಣೋಪೇತಂ ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಅಮಿವಾಚಾತನಮಮಿವಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ರೋಗಾಣಾಂ ನಾ ಘಾತಕಂ || ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ | ಧರ್ಮಾದನಿಚ್ ಕೇವಲಾತ್ | ಪಾ. ೫-೪-೧೨೪ | ಇತ್ಯನಿಚ್ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ಅಂತಃಪದೇನ ಸತ್ಯ ಸಮಾಸತ್ವಾಭಿಧಾನಾದ್ಭವುಪ್ರೀದೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಶೇಷ ನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಮಿವಶಬ್ದೋಽಮರೋಗ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಶೇವಾಯಹೂಚಿಹ್ಯಾಗ್ರೀವಾಸ್ವಾಮಿವಾಃ | ಉ. ೧-೧೫ | ಇತಿ ವಸ್ತುತ್ವಯ ಈಡಾಗಮೇ ಚ ನಿಪಾತಿತಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಚತೇ ಚದೇ ಯಾಚಿನೇ ಚೇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಿಂಸಾರ್ಥಾತ್ | ಚಿಂತಾನ್ಮಂದ್ಯಾದಿತ್ವಾತ್ ಲ್ಯುಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧ | ಷೇರನಿಟೇತಿ ಷೇಲೋಪಃ | ಲಿತಿತಿ ಧಾತೋರಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚ ಸ್ವರೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಚಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಃ | ನ ಪದಾಂತದ್ವಿವರ್ತನೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಪಾ. ೧-೧-೫೮ | ಅಮಿವಾನಾಂ ಚಾತನ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುತ್ಸಿಜಾದಿ ಜನರೇ) ಕವಿಂ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ | ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಂ—ಸತ್ಯ, ಧರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾದ | ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ಅಮಿವಾಚಾತನಂ—ಶತ್ರು ಸಂಹಾರಕನಾದ ಅಥವಾ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಧ್ವರೇ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ತುತಿ—ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮುತ್ಸಿರಾದಿಜನರೇ, ನೀವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಮೇಧಾವಿಯು, ಸತ್ಯಧರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪನು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವೇ ಇವನ ಧರ್ಮವು (ನಡವಳಿಕೆಯು), ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ರೋಗಾದ್ಯುಪದ್ರವಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ.

English Translation

Praise, in the sacrifice, Agni, the wise, the observer of truth, the radiant, the remover of disease.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಋತ್ವಿಗ್ವನರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಿಂ—ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮೋ ಯಸ್ಯ | ಸತ್ಯವೇ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವದನ-
ರೂಪೇಣ ಧರ್ಮೋಣೋಪೇತಂ—ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುವ ಸ್ವಭಾವದವನು

ಅಮಿವಚಾತನಂ—ಅಮಿವಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ರೋಗಾಣಾಂ ವಾ ಘಾತಕಂ—
ಶತ್ರುಗಳ ಅಥವಾ ರೋಗಗಳ ನಾಶಕನು ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ—

ವಿಪ್ರಃ ಸ ಉಚ್ಯತೇ ಭಿಷಗ್ರಕ್ಷೋಹಾಮಿವಚಾತನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೬)

ಅಪ ಇದ್ವಾ ಉ ಭೀಷಜೀರಾಪೋ ಅಮಿವಚಾತನೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೭-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಿಷಕ್ ರಕ್ಷೋಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು, ರೋಗಗಳನ್ನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭೀಷಜೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೋಗನಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೋಗನಿವಾರಕನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಿಂ—ಸತ್ಯಂ ಧರ್ಮಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಧರ್ಮಾ-
ದನಿಚ್ ಕೇವಲಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨೪) ಕೇವಲವಾದ ಪೂರ್ವಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಧರ್ಮ
ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಆ ಧರ್ಮಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ ಮುಂದೆ ಅನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ
ಅಂತಾವಯವವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕೇವಲ ಎಂದರೆ ಉತ್ತರಪದಾತಿರಿಕ್ತ ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾ-
ಹಾರಶೂನ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಚ್ ಬಂದರೆ ಸತ್ಯಧರ್ಮ+ಅನ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧರ್ಮಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್ಯಧರ್ಮನ್ ಎಂದಾ
ಗುವುದು. ಅನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾಸಾಂತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಂತಾ
ವಯವವಾಗಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಬಿಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ
ದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಮಿವಚಾತನಂ—ಅಮಿವ ಶಬ್ದವು ಅಮ ರೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶೇವಯಹ್ಯ
ಚಿಹ್ವಾಗ್ರೀವಾಪ್ತಾವಿವಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಈ ಶಬ್ದಗಳು ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪ

ಡುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೀರ್ಷ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶೇವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಣ್‌ಶೀರ್ಷ್ಯಾಂ ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಬಂದು ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಯಕ್ಷಃ ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್‌ಬಂದರೆ ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗದಿಂದ ಯಾಗೆ ಹುಕ್ ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ಹ್ರಸ್ವವೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಯಕ್ಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿಹಂತಿ ಅನಯಾ ಇತಿ ಜಿಹ್ವಾ. ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಬಂದರೆ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶವೂ ಗುಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಗಿರನ್ತಿ ಅನಯಾ ಇತಿ ಗ್ರೀವಾ. ಗ್ನಾ ನಿಗರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಈಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಗ್ನಾ+ಈವ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ರೀವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಪ್ಲ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಬಂದರೆ ಆಪ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆಮಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು ಅವಿವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಚಾತನೀಚ ಚತೇಚದೇ ಯಾಚನೇಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಃಸುಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಚಾತ್+ಇ ನಂದಿಗ್ರಹಿಸಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಣಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಚಾತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಣಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಜ್ವರ್ಣಕ್ಕೆಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಅದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ನೆಪದಾಂತದ್ವಿರ್ದಿಚನವರೇಯಲೋಪಸ್ವರಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರದೀರ್ಘಜತ್ವದ್ವಿಧಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಿವಾನಾಂ ಚಾತನಃ ಎಂದು ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವು ನಿಲ್ಲುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಮಾನ್ಮುಗ್ಧೇ ಹವಿಷ್ವತಿದ್ವಾರ್ತಂ ದೇವ ಸಪರ್ಯತಿ ||

ತಸ್ಯ ಸ್ಮ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭವ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ತ್ವಾಂ | ಅಗ್ನೇ | ಹವಿಃ | ಪತಿಃ | ದೂತಂ | ದೇವ | ಸರ್ಪಯತಿ ||

ತಸ್ಯ | ಸ್ಮ | ಪ್ರ | ಅವಿತಾ | ಭವ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದೇವ ಯೋ ಹವಿಷ್ಠತಿಯೇಜಮಾನೋ ದೇವದೂತಂ ತ್ವಾಂ ಸರ್ಪಯತಿ ಪರಿ-
ಜರತಿ ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭವ ಸ್ಮ | ಅವಶ್ಯಂ ರಕ್ಷಕೋ ಭವ || ಹೂಯತ ಇತಿ ಹವಿಃ |
ಅರ್ಚಿತುರ್ಜೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೧೦೯ | ಇಸಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಹವಿಷಃ ಪತಿರ್ಹ-
ವಿಷ್ಠತಿಃ | ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಯ ಸ್ಮ | ಪಾ. ೮-೩-೪೫ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಪರಶಬ್ದಾತ್ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ | ಪಾ- ೩-೧-೨೭ | ಇತಿ ಯಕ್ |
ಧಾತುಪ್ರಕರಣಾದ್ಗುಣಪ್ರತೀಷೇಧಾದ್ಯರ್ಥಾದ್ಯಕಃ ಕಿತ್ತ್ವಾಚ್ಚ ಸಪರಶಬ್ದಸ್ಯ ಧಾತುತ್ವಾತ್ತೋ ವಿಹಿತಸ್ಯ
ಯಕ ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇ ಸತ್ಯತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವ ಇತ್ಯಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ-
ಯಾಂ ತಿಪ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ತಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಯಕಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವ-
ರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶಸ್ಯ ಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜ್ಜ-
ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತೀಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ— ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಅಗ್ನೇ — ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹವಿಷ್ಠತಿಃ — ನಿನಗೆ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ದೂತಂ—ದೇವದೂತನಾದ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸರ್ಪಯತಿ
ಪೂಜಿಸುವನೋ (ಆರಾಧಿಸುವನೋ) | ತಸ್ಯ—ಆ ಯಜಮಾನನ | ಪ್ರಾವಿತಾ—ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭವ ಸ್ಮ-
ಆಗು (ಇರು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ದೇವದೂತ
ನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವನು. ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನೀನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

Be the protector, O Agni of the master (offerer) of sacrificial food, who
worships you O God, as his messenger.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹವಿಷ್ಯತಿ:—ಹವಿಷ: ಪತಿ:—ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನು, offerer of oblations.

ಪ್ರಾವಿತಾ—ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಕನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹವಿಷ್ಯತಿ:—ಹೂಯತೇ ಇತಿ ಹವಿ:—ಅರ್ಚಿ ಶುಚಿ ಹು ಸೈಪಿ ಭಾದಿ ಭರ್ಧಿಭ್ಯ ಇಸಿ: (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಅರ್ಚಿ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಶುಚಿ ಶೋಕೇ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸೈಪ್ಲಗತೌ, ಭದಿ ಆಪವಾರಣೇ ಣಿಜನ್ತ. ಭರ್ಧ ವಮನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹು+ಇಸ್. ಗುಣ ಅವಾದೇಶ, ಹವಿಸ್. ಪ್ರ. ಏ. ವಚನದಲ್ಲಿ ಹವಿ: ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಹವಿಷ: ಪತಿ: ಎಂದು ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಷವಿ:ಪತಿ: ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ನಿತ್ಯಂಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಇಸ್ ಉಸ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಷತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಹಿಂದಿರುವ ಇಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದು. ಹವಿಷ್ಯತಿ: ಎಂದಾಗುವುದು. ಪತ್ಯಾನ್ವೈತ್ಯರೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಸಸರ್ಯತಿ—ಸಪರ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಕಣ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ-ಯಕ್ (ವಾ. ೩-೧-೨೭) ಕಣ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪರ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬರುವುದು. ಕಂಡ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವುವು. ಈ ಅಂಶವು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಧಾತುಪ್ರಕರಣಾಧಾತು: ಕಸ್ಯಚಾಸಂಜನಾದಸಿ |

ಅಹಚಾಯಮಿಮಂ ದೀರ್ಘಂ ಮನ್ಯೇ ಧಾತುರ್ವಿಭಾಷಿತ: || (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೨೭) ಧಾತು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತುವಾಗುವುದು. ಕಣ್ವಾದಿಯು ಧಾತು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಕ್ಸಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಗುಣನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ಕಿತ್ಕರಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಿತ್ಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಧಾತುವೆಂದೇ ಒಪ್ಪಿದರೆ ಕಂಡಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕೃತ್ಪೂರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಕಂಡಾ ಎಂದು ದೀರ್ಘಪಾಠವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಪಾಕ್ಷಿಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರದೇ ಇರುವಾಗ ಯಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೀರ್ಘ ಶ್ರವಣಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘಪಾಠವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಂಡಾದಿಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಅಂದರೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಅದಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷವು. ಪ್ರಕೃತ

ದಲ್ಲಿ ಸಪರಶಬ್ದವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇದರ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪರಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಸಪರಶ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಪು.ವ.ತಿಪ್. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಸಪರ್ಯ+ಅ+ತಿ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರಶಬ್ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ. ಸಪರ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ಪಿನ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಏಕಾದೇಶನಾಗಿ ಬಂದ ಅಕಾರವೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ತಿ ಯ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯೇ ಹವಿಷ್ಮಾ ಆವಿನಾಸತಿ |
ತಸ್ಮೈ ಪಾವಕ ಮೃಳಯ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ದೇವ ವೀತಯೇ | ಹವಿಷ್ಮಾನ್ | ಆ ವಿನಾಸತಿ ||
ತಸ್ಮೈ | ಪಾವಕ | ಮೃಳಯ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಹವನೀಯಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಸಂಸರ್ಗೇ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಇಷ್ಟಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯೇ ಕುನಿತ್ಸು ನೋ ಗವಿಷ್ಯಯೇ || ೮. ೩-೧೩ | ಇತಿ ||

ಹವಿಷ್ಮಾನ್ ಹವಿಯುಕೊೞ್ತ ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ದೇವವೀತಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಹೇತುಯಾಗಾರ್ಥಮಗ್ನಿ ಮಾವಿನಾಸತಿ ಅಗ್ನೇಃ ಸಮೀಪೇ ವಿಶೇಷೇಣಾಗತ್ಯ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಕರೋತಿ ಹೇ ಪಾವಕಾಗ್ನೇ ತಸ್ಮೈ ಮೃಳಯ | ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಸುಖಯ || ದೇವವೀತಯೇ | ನೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶ-

ಸೇವಾಧನೇಷ್ಟಿತ್ಯಸ್ಮಾದಶನಾರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಸ್ | ದೇವಾನಾಂ ವೀತಿಯೌಸ್ತಿನ್ಯಾಗೇ ಸ ದೇವವೀತಿಃ | ಬಹು-
ಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿರ್ವತ್ತ್ವಂ | ಹವಿಷ್ಮಾನ್ | ನಬ್ಜಿಷಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತಿ | ಸರ್ಯುದಾಸಾಧ್ವನಿಃ
ಶಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮತುಷಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಿವಾಸತಿ | ನಾ ಗತಿ-
ಗಂಧನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದೇರ್ಚಾವಿಶೇಣ್ಯಾರ್ಥಾದಾಗಮಯಿತುಮಿಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥೇ ಸನ್ | ಅಹ್ವಾನೇಚ್ಛಾ ಪ-
ರಿಚೆಯಾರ್ಯಾಂ ಪರ್ಯವಸ್ಯತೀತಿ ವಿನಾಸತಿಶಬ್ದಃ ಪರಿಚೆಯಾರ್ಥೇ ನಿಘಂಟೌ ಪತಿತಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ |
ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಸನ್ಯತಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೯ | ಇತೀತ್ಯಂ | ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ತಿಜ್ಜ ಚೋದಾತ್ತವತಿ |
ಪಾ. ೭-೧-೭೧ | ಇತ್ಯಾಜೋ ನಿಘಾತಃ | ಸಹ ಸುಸಾ | ಪಾ. ೨-೧-೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಸಹೇತಿ ಯೋಗವಿಭಾ-
ಗಾದಾಜಸ್ತಿಜಾ ಸಹ ಸಮಾಸೇ ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರ-
ಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಸ್ಮೈ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೧-೪-೩೨-೧ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರದಾನೇ
ಚತುರ್ಥೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹವಿಷ್ಮಾನ್—ಹವಿಯುಕ್ತನಾದ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ದೇವವೀತಯೇ—ದೇವ-
ತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಗ್ನಿಂ--ಅಗ್ನಿ ಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅವಿವಾಸತಿ--ಸಮಾಪವಸ್ಥೆಯಿ-
ಸೇವಿಸುವನೋ | ತಸ್ಮೈ--ಆ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | (ಹೇ) ಪಾವಕ--ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮೃಳಯೆ-ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು. ನಿನ್ನ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿ-
ಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡುವನು. ಅಂತಹ
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

Be merciful, O purifier, to the man who, presenting oblations for the
gratification of gods, approaches Agni.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಹವನೀಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು
ಸಮಾಪಿಸುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ
ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ

(ಅ. ೩-೧೩) ಅಥಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಇಷ್ಟಯೆ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ--ಯೋ ಅಗ್ನಿಂ ದೇವವೀತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೯) ಮತ್ತು ಕುವಿತ್ಸು ನೋ ಗವಿಷ್ಟಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೫-೧೧) ಎಂಬ ಶುಕ್ತಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ದೇವವೀತಯೇ—ದೇವಾನಾಂ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಹೇತುಯಾಗಾರ್ಥಂ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಅಗ್ನಿ ಹೊರತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷರಾದ ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನೆಂದು ಭಾವವು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ- ದೇವಾನ್ ಪ್ರತಿ ಗಮನಾಯೆ, ದೇವಾನಾಂ ವೋಃ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಾಯ | ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನ ಪರವಾಗಿ ದೂತನಾಗಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಹವಿಷ್ಮಾನ್—ಹವಿರ್ಯುಕ್ತಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ತನ್ನೊಡನೆ ತಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅವಿನಾಸತಿ—ಸಮೀಪೇ ವಿಶೇಷೇಣಾಗತ್ಯ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಕರೋತಿ || ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡುವನು. Approaches you for presenting oblations.

ಪಾವಕ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು, ಪವಿತ್ರನು, purifier ಅಥವಾ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು, Resplendent. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಮೃಳಯೇ—ಸುಖಯೇ, ಸುಖಮುತ್ಪಾದಯ. ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವವೀತಯೇ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾನ್ತ್ಯಶನಖಾದನೇಷು ಧಾತು. ಅಶನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ವೀತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ದೇವಾನಾಂ ವೀತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಯಾಗೇ ಸಃ ದೇವವೀತಿಃ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೭-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಹವಿಃಶಬ್ದವು ಯದ್ಯಪಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು. ಆದರೂ ಇಸಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಅನಿಸಂತಸ್ಯ ಎಂದು ಪರ್ಮದಾಸಮಾಡಿರುವಕಾರಣದಿಂದ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಫಿ. ಸೂ. ೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಹವಿಷ್ಮಾನ್—ಹವಿಃ ಆಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹವಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಿನಾಸತಿ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ—ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣಿಚ್ಛತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಆಗಮಯತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ-ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅಹ್ವಾನೇಚ್ಛೆಯು ಪರಿಚರ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೫-೧೦) ಪರಿಚರ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಾ ಸತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವರು. ವಾ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಸನ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ, ವಿನಾಸ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನಿತಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಾಸ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತದಾತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ವಿನಾಸತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯದ್ವ್ಯಂತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಎಂಬ ಅಜ್ಞಗೆ ತಿಜ್ಞ ಚೋದಾತ್ವವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ವ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ವ ಬರುವುದು. ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಭುತದಾತ್ಮಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ ವಾದುದು. ಸಹ ಸುಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವರು ಇದರಿಂದ ಅಜ್ಞಗೆ ತಿಜಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಈಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಸ್ಮೈ—ಕರ್ಮಣಾ ಯಮುಭಿವೈತಿ ಸಃ ಸಂಪ್ರದಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩೨) ದಾನಕ್ರಿಯಾ ನಿರೂಪಿತ ವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅದು ಕಾರಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಪ್ರ ದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದೇಯದ್ರವ್ಯೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ಮವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ- ೧-೪-೩೨-೧) ಕ್ರಿಯೋದ್ದೇಶ್ಯಭೂತವು ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದಯಧಾತೂಪಸ್ಥಾಪ್ಯವಾದ ಸುಖನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರ-ದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ (೫-೨-೩-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದು.

ಮೃಳಯ-ಮೃಡ ಸುಖನೇ, ಧಾತು—ಚಿಜನ್ತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ಸಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ. ಅತೋರೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಳಕಾರದೇಶ. ಮೃಳಯ ಎಂದಾಗುವುದು || ೯ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ದೀದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | (ಹೇ) ಸಾವಕೆ--ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಃ—
ಇಂತಹ (ನೀನು) | ನಃ—ನಮಗೆ | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ |
ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | (ಅನಂತರ) ನಃ—ನಮ್ಮ (ನಾವು ಮಾಡುವ) | ಯಜ್ಞಂ--ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಹವಿಃ
ಚಿ—ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಸಹ | ಉಸೇ--ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ
ಮಾಡು ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ದೇವೀಪ್ರಮಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ
ವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ
ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅವ
ರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

O Agni, resplendent and purifier, conduct the gods hither to us, to our
sacrifice and to our oblations.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವು-ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸಾವಕೆ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮ
ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವ
ಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ (ಆ. ೨-೧) ಪಾರ್ಣಮಾನೇಷ್ಟಿಪಶುಸೋಮಾ ಉಪದಿಷ್ಟಾ ಎಂದು ನೋದಲಾಗುವ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ ನಃ ಸಾವಕೆ ದೀದಿವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೧೦) ಮತ್ತು ಅಗ್ನೇ ಸಾವಕೆ ರೋಚಿಷಾ (ಋ. ಸಂ.
೫-೨೬-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಹೇಳಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದೀದಿವಃ— ದಿವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಿಜಿಗೀಷಾವ್ಯವಹಾರದ್ಯುತಿನೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾನ್ತಿಗತಿಷು. ಇದರ
ಮುಂದೆ ಭಂದಸಿ ಉಜ್ಲಲಜಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಅದಕ್ಕೆ
ಕ್ಯಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾ
ಸಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ದೀದಿವ್+ವಸ್. ಈಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಡ್ಯಸಾಮ್ ೭-೨-೬೭) ಎಂಬ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೀದಿವಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಉಗಿದಚಾಂ-ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಷಾತೋಃ (ಪಾ. ಸು. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. (೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇದು ವಸ್ತಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುವ-ಸೋರುಸಂಬುದ್ಧಾ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ದೀದಿವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಗ್ನೇ—ಇದು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾ ಇಹ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದೇವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು. ಅದರ ನಕಾರ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟೆ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರ ಅಡ್ವರ್ಣಗಳು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದೂ ದೀರ್ಘಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ದೇವಾರ್+ಇಹ ಈಗ ಅತೋಃಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರು ವಿಗಿತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಕಾರ ಬಂದರೆ ದೇವಾ ರ್+ಇಹ. ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಃಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಭೋಶಬ್ದಪೂರ್ವ ಕವೂ, ಭಗೋಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವೂ, ಅಘೋಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವೂ ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕವೂ ಆದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶವು ಆಶ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಕಾರದ ಮುಂದೆಯೂ ಇಾ ಎಂಬ ಅಶ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆಯೂ ಇರುವ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು. ದೇವಾಯ್ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಕಗಳೂ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ ಆದ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದೇವಾ +ಇಹ. ಈಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದೇ ವಿನಾ ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಹ-ಇದಮೋಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೧) ಇದಮ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್ ಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್ ಜಿ, ಹ, ತದ್ಧಿತಾಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಕೃದಂತ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಸಮಾಸ ಇವುಗಳು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಜಿ ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (೨-೪-೭೧) ಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾ ವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಇದಮಿಇಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩೩) ಪ್ರಾಗ್ಧೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಆದೇಶ. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ತದ್ವಿಶ್ವಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಯಾವ ತದ್ವಿಶ್ವತಾಂತಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಏಕವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾಗುವವೋ ಆ ತದ್ವಿಶ್ವತಾಂತವು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತವಿವಿವಚನ ಜ್ಞಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಪ್ ಸುಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಅಕಾರವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತೇಶ್ವ (ಪಾ. ಪೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನಃ ಸ್ತವಾನ ಆ ಭರ ಗಾಯತ್ರೇಣ ನವೀಯಸಾ |
ರಯಿಂ ವೀರವತೀಮಿಷಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಸ್ತವಾನಃ | ಆ | ಭರ | ಗಾಯತ್ರೇಣ | ನವೀಯಸಾ |
ರಯಿಂ | ವೀರವತೀಂ | ಇಷಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ನವೀಯಸಾ ನವತರೇಣ ಪೂರ್ವಕೈರಪ್ಯಸಂಪಾದಿತೇನ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಗಾಯತ್ರೀ ಚೈಂದ್ರಸ್ಯೇನಾನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ತವಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದರ್ಥಂ ರಯಿಂ ಧನಂ ವೀರವತೀಂ ಶೂರಪುತ್ರಪ್ರಭೃತ್ಯಪತ್ಯಯುಕ್ತಾಮಿಷಮನ್ನಂ ಚಾ ಭರ | ಸಂಪಾದಯ || ಸ್ತವಾನಃ | ಸ್ವಪ್ನಾಸ್ತುತೌ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಸ್ವರಿತ್ಯುತ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಗಭಾವಃ | ಗುಣಾವಾದೇಶ್ | ಅನೇ ಮುಕ್ | ಪಾ. ೨-೨-೮೨ | ಇತಿ ಮುಗ್ಧಭವತ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತ್ಯಾಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದ್ವಿದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾನಚ್ಚಿತ್ತಾದ್ವಿದಂತೋದಾತ್ತಸ್ಯಾದುಪದೇಶಾಚ್ಚಪಃ ಪರತ್ವಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ-

ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ಪಂದಸಿ | ಪಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಗಾಯತ್ರೇಣ | ಗಾ-
ಯತ್ರಾಃ ಸಂಬಂಧಿ ಗಾಯತ್ರಂ | ತಸ್ಯೇದಂ | ಪಾ. ೪-೩-೧೨೦ | ಇತ್ಯಣ್ಣಿತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
ನವೀಯಸಾ | ನವಶಬ್ದಾದಾತಿಶಾಯನಿಕ ಈಯಸುಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವೀರವತೀಂ |
ಮತುಬ್ಜೀವೋಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕಾರಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ,) ಗಾಯತ್ರೇಣ—ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ನವೀಯಸಾ—ಹೊಸ
ದಾದ ಎಂದರೆ ಇದುವರೆಗೆ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಇರುವ (ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ) ಸೂಕ್ತದಿಂದ | ಸ್ತನಾನಃ-
ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ | ಸಃ—(ಅ) ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ವೀರವತೀಂ—ಶೂರರಾದ
ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಇಷುಂ—ಅನ್ನವನ್ನೂ (ಆಹಾರವನ್ನೂ) | ಆ ಭರ—ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಈಗತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ರಚಿಸಿರುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರ
ದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವು. ಹೀಗೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ನೀನು ನಮಗೆ ಧನವನ್ನೂ ಶೂರರಾದ
ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಅನ್ನದ್ರಾಹಾರವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು.

English Translation.

Thus praised by us with our new Gayatra hymn, bring us wealth,
valiant men and food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಆ ಭರ-ಧರಿಸು, ಕೊಡು. ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು
ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸುಪೇಶಸಂ ನಾಜಮಾ ಭರಾ ನಃ ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತೋ ಧಿಯಾನಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ ||

(ಮ. ಸ. ೧-೬೩-೯)

ವಿಶ್ವಾ ಆಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋ ವಿಹತ್ಯಾ ಶತ್ರುಯತಾಮಾ ಭರಾ ಭೋಜನಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪-೫)

ಸುವೀರಂ ರಯಿಮಾ ಭರ ಜಾತನೇದೋ ವಿಚರ್ಷಣೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೬-೨೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಗಾಯತ್ರೀಣಿ— ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀಣಿ ಎಂದರೆ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ನವೀಯಸಾ— ಹೊಸದಾದ, ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ, ಹಿಂದೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈಗಲೇ ಪ್ರಥಮ ವಾರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಥವಾ ಋಕ್ಕನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಆನೇಕಾವರ್ತಿ ಆನೇಕ ಜನರು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಇದೇ ಮೊದಲನೇ ಸಾರಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು.

ವೀರವತೀಂ— ಈ ಶಬ್ದವು ಇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವೀರವತೀಂ ಇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿ, ಭೃತ್ಯರು, ಆಪ್ತರಾದ ಜನರು ಇವರುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಶೂರರಾದ ಜನರನ್ನೂ, ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತವಾನಃ— ಸ್ವರ್ಗಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತೃದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ- ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಬಂದ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ತು ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವರಿತಞ್ಞಾತಃ ಕರ್ತೃಭಿ ಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತೇತ್ತು ಅಥವಾ ಞ್ಞಾತ್ತು ಅದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಞ್ಞಾತ್ತಾದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬಂದರೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಪ್ರತ್ಯಯಶಾನಜಾಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಸ್ತು+ಅ+ಅನ ಅದಿಪ್ರ- ಭೃತಿಭೃತಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಲುಕ್ಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಸ್ತನ+ಅನ. ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಮವಿಧಾಯಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಅನ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಗಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸ್ತವಾನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶವ್ನು ಪಿತ್ತಾದ್ಧ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಕಾರಾಂತೋಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ತಿಗಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದದುಪದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತುವಾದ ಸ್ತುವಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಭರ— ಹೃತ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಗುಣ, ರಪರತ್ವ. ಹರ್+ಅ+ಹಿ.

ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ದಾದೇರ್ಥಾತೋರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೨೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೃಜ್ ಹರಣೇ, ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಹ ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಬಂದರೆ ಭರ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಗಾಯತ್ರೇಣ—ಗಾಯತ್ರಾಃ ಇದಮ್ (ಸಂಬಂಧಿ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯೇದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಇದಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ+ಅ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಗಾಯತ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ತೃತೀಯಾವಿಕವ ಚನ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇದರ ಮುಂದೆ ಇಟ್ಟರೆ ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಪ್ರಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಗೆ ಇನ ಆದೇಶ. ಗುಣ. ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಗಾಯತ್ರೇಣ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನವೀಯಸಾ—ಅತಿಶಾಯನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನನಿಭಜ್ಯೋಪಸಪದೇತರಬೀ ಯಸುನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಈಯಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನವೀಯಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಯಸುಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬಂದು ನವೀಯಸ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ವೀರವತೀಮ್—ವೀರಾಃ ಅಸ್ಯಾಃ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೀರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಮತುಪ್ ಉಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು. ವೀರ ಶಬ್ದವು ಆಕಾರಾಂತ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮದುಪದಾಯಾತ್ವ ಮತೋವೋರ್ಯನಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಮನರ್ಣಾಂತ, ಅವರ್ಣಾಂತ, ಮನರ್ಣೋಪಧ ಅಥವಾ ಅವರ್ಣೋಪಧವಾದ ಯವಾದಿಕ ಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಾತಿರಿಕ್ತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ, ವೀರವತೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್ ಜೀಪ್ ಎರಡೂ ಜಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ವೀರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಫಿಣೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ||೧೧||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಸ್ತಾ ವಿಶ್ವಾಭಿದ್ವೇನಹೂತಿಭಿಃ |

ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಜುಷಸ್ವ ನಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ಶುಕ್ರೇಣ | ಶೋಚಿಷಾ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ | ದೇವಹೂತಿಃ ಭಿಃ ||

ಇಮಂ | ಸ್ತೋಮಂ | ಜುಷಸ್ವ | ನಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ತ್ವದೀಯಶ್ವೇತವರ್ಣದೀಪ್ತ್ಯಾ ವಿಶ್ವಾಭಿದೇವಹೂತಿಭಿಃ ಸ್ತುತ್ಯೈತಸರ್ವದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚ ಯುಕ್ತಸ್ತುಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷಂ ಜುಷಸ್ವ | ಸೇವಸ್ವ || ವಿಶ್ವಶಬ್ದೋ ವಿಶೇಃ ಕ್ಷನಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದೇವಹೂತಿಭಿಃ | ದೇವಶಬ್ದಃ ಪಚಾದ್ಯಜಂತಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯ ಆಹ್ವಾನಾನ್ಯಾಸು ಸ್ತುತಿಷ್ಠಿತಿ ದೇವಹೂತಯಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೂಯಂತೇನೇನೇತಿ ಸ್ತೋಮಃ | ಅರ್ತಿಸ್ತುಸ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೨೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಶುಕ್ರೇಣ—ಶ್ವೇತವರ್ಣೋಪೇತವಾದ | ಶೋಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ದೇವಹೂತಿಭಿಃ—ದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಭೂತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | (ಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು) ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರ ವಿಶೇಷವನ್ನು | ಜುಷಸ್ವ—ಸೇವಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಬೆಳ್ಳಗೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡುವೆವು. ಇಂತಹ ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ತೃಪ್ತನಾಗು (ಸಂತೋಷಪಡು)

English Translation.

Agni. with your bright splendour, be pleased through all our invocations of the gods, with this our praise.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ—ಶುಕ್ಲವರ್ಣೇನ ಕಾಂತ್ಯಾ—ಅಗ್ನಿಯು ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರ ಪ್ರಕಾಶವು ಸೂತ್ತಲೂ ಹರಡುವುದು. ಆ ಬೆಳಕನ್ನು ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. Radiance, bright splendour ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ದೇವಹೂತಭಿಃ—ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯ ಆಹ್ವಾನಾನ್ಯಾಸು ಸ್ತುತಿಷ್ಠಿತಿ ದೇವಹೂತಯಃ | ತ್ವತ್ತ್ವತದೇವತಾಹ್ವಾನಸಾಧನಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಃ || ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ದೇವತಾಹ್ವಾನ ಸಾಧನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜುಷಸ್ವ—ಸೇವಸ್ವ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ—ಸೇವಿಸು ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದಪಡು, ತೃಪ್ತನಾಗು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ಆಶೂ ಪುಷಿ ಲಟಿ ಕಣಿ ಖಟಿ ವಿಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯರದಿವ ವಿಶ್ವಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಟಾಪ್ ಸನರ್ಫ ದೀರ್ಘ, ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದೇವಹೂತಭಿಃ—ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಪೆಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಘೂಪಥ ಗುಣ, ದೇವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಹ್ವೇಜಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಂಸೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ವರಿಂದ ವಚಸ್ವಸಿಯೇಜಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೇಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಹ್ವೇಜಾಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಕಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುವುದು. ಯಜರ್ವಪಿರ್ವಹಶ್ಚೈವ ವಸಿರ್ವೇಜಾ ವೈೇಜಾ ಇತ್ಯಸಿ, ಹ್ವೇಜಾವದಿಃ ಶ್ವಯತಿಶ್ಚೈವ ಯೇಜಾದ್ಯಾಃ ಸ್ಯುರಿಮೇ ನವ ಎಂದು ಯೇಜಾದಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹೂತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೂತಿ ಎಂದರೆ ಕರಿಯುವಿಕೆ. ದೇವಾನಾಂ ಹೂತಯಃ ಆಸು ಸ್ತುತಿಷು ಸನ್ನೀತಿ ದೇವಹೂತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸವಾಸ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವು ಯಾವ ಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ ಆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ದೇವಹೂತಯಃ, ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸ್ತೋಮಂ—ಅರಿ, ಸ್ತು, ಸು, ಹು, ಸೈ, ಘ್ನ- ಕ್ಷಿ, ಪ್ಲು, ಭಾ, ಯಾ, ನಾ, ಪದಿ, ಯಕ್ಷಿ ನೀ ಭೋಮನ್, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಸ್ತೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ-ಆದ್ವರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ||೧೨||

—

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ದ್ವಾದಶಚರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಮಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ಕಾಣ್ವೋ ಮೇಧಾ-
ತಿಥೀರ್ಯುಷಿಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ಛಂದಃ | ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾಃ ಸಮಿದ್ಧತನೂನಪಾದಾದಿಕಾ
ದ್ವಾದಶ ದೇವತಾಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮೃತ್ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯುಷಿಂ ಛಂದಶ್ಚಾನುವೃತ್ತಿಬಲಾತ್ಪ್ರದ್ಧವ-
ತ್ಪ್ರತ್ಯೈ ದೇವತಾ ಉದಾಹೃತಾಃ | ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತೀಧ್ಮಃ ಸಮಿದ್ಧೋ ವಾಗ್ನಿಸ್ತನೂನಪಾನ್ನರಾಶಂಸ
ಇಳೋ ಬರ್ಹಿದೇವೀದ್ವಾರ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರ-
ಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ವನಸ್ಪತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ದೇವತಾ ಏತದಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಮಿತಿ ||
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಪಶ್ಚಾ ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಆ ವಹೇತಿ ಕಾಣ್ವಮಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ | ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಇತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥರ್ಷಿ ವಾ | ಅ. ೩. ೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಸುಸಮಿದ್ಧ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ತಿನ ಸೂಕ್ತವು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದನ್ನು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ
ಕಾಣ್ವಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು. ಪ್ರತಿ ಋಕ್ತೆಗೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಂತೆ ಸಮಿ-
ಧೋಽಗ್ನಿಃ, ತನೂನಪಾತ್ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ದೇವತೆಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ತುಗಳಿಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಇರು-
ವರು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ, ಋಷಿ, ಛಂದಸ್ಸು, ಇವುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—ಸುಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ತೆಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ (೧)
ಇಧ್ಮಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಅಗ್ನಿರ್ವಾ (೨) ತನೂನಪಾತ್ (೩) ನರಾಶಂಸಃ (೪) ಇಳಃ (೫) ಬರ್ಹಿಃ (೬) ದೇವೀ
ದ್ವಾರಃ (೭) ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ (೮) ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ (೯) ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾ
ಭಾರತ್ಯಃ (೧೦) ತ್ವಷ್ಟಾ (೧೧) ವನಸ್ಪತಿಃ (೧೨) ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ
ಇದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು—ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾ-
ದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಣ್ವಋಷಿಸಂಬಂಧ
ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಮಿ-
ಧೋ ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥರ್ಷಿರ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೨) ವಿನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೪, ೨೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಋಷಿ:—೧-೧೨ ಮೇಧಾತಿಥಿ: ಕಾಣ್ವ: ॥

॥ ದೇವತಾ—೧-ಇಧ್ವ: ಸಮಿಧೋ ವಾಗ್ನಿ: | ೨-ತನೂನಪಾತ್ |

೩-ನರಾಶಂಸ: | ೪-ಇಳ: | ೫-ಬರ್ಹಿ: | ೬-ದೇವೀದ್ವಾರ: |

೭-ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ೮-ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಚೇತಸಾ |

೯-ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯ: ಸರಸ್ವತೀಭಾರತ್ಯ: | ೧೦-ತ್ವಷ್ಟಾ |

೧೧-ವನಸ್ಪತಿ: | ೧೨-ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯ: ॥

॥ ಛಂದ:—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ॥

ಸುಸಮಿಧೋ ನ ಆ ವಹ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ಹವಿಷ್ಮತೇ |
ಹೋತಃ ಪಾವಕ ಯಕ್ಷಿ ಚ || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠ: ॥

ಸುಸಮಿಧಃ | ನಃ | ಆ | ವಹ | ದೇವಾನ್ | ಅಗ್ನೇ | ಹವಿಷ್ಮತೇ ||
ಹೋತರಿತಿ | ಪಾವಕ | ಯಕ್ಷಿ | ಚ || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಸಮಿಧನಾಮಕಸ್ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾಯ ಹವಿಷ್ಮತೇ ಯಜಮಾನಾಯ
ತದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ದೇವಾನಾ ವಹ | ಹೇ ಪಾವಕ ಶೋಧಕ ಹೋತರ್ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನೇ ಯಕ್ಷಿ
ಚ | ಯಜ ಚ || ಸುಸಮಿಧಃ | ಸಮಃ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷೇಣತ್ವೇನ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕತ್ವಾತ್ಪಾದಿಸಮಾಸಃ |
ಶೋಭನವಾಚಿನಃ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ತು ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೨-೧-೫೭ | ಇತಿ ಸಮಿಧ-

ಸದೇನ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸಃ | ಸುಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ತುರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಕರ್ಮಧಾರಯೇನಿಷ್ಠಾ |
 ಸಾ- ೬-೨-೪೬ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣತ್ವೇ ಹಿ ಸುಶಬ್ದಸ್ಯ ಗತಿತ್ವಾತ್ಪಾದಿ-
 ಸಮಾಸೇ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಸಮೋ ಯದುದಾತ್ತತ್ವಂ ತದೇವ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ್ಥಾಸ್ಯ-
 ತೀತಿ ಸುಶಬ್ದೋನುದಾತ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ | ಪೂರ್ವವದ್ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕೇ | ಹವಿಷ್ಮತೇ |
 ಹವಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸ್ | ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ | ಸಾ- ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಪದತ್ವಸ್ಯ ಬಾಧಿತತ್ವಾನ್ನ-
 ರುತ್ವಂ | ಹೋತಃಸಾವಕಶಬ್ದಯೋರಾಮಂತ್ರಿತಯೋಃ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗೇವ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯೇ ಪರಸ್ಪರಮಸಾ-
 ಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾಭಾವಾನ್ನ ತನ್ನಿಬಂಧನಮೈಕಸ್ವರ್ಯಂ | ನ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾ-
 ವ್ಯಮಿಕನಿಘಾತೇನೈಕಸ್ವರ್ಯಂ | ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನ-
 ವತ್ತೇನ ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾಭಾವಾತ್ಪಾದಾತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಪರಸ್ಪರಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇಷಿ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷ-
 ಣತ್ವೇ ಸಮಾನಮೇವಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ | ಅತ ಏವಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇಷಿ ನ ಪರಾಂಗ-
 ವದ್ಭಾವ ಇತಿ ನೈಕಸ್ವರ್ಯಸಿದ್ಧಿಃ | ಅತೋ ಹೋತರಿತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ | ಅತಃ ಪುನಾತೀತಿ ಸಾವಕ ಇತ್ಯ-
 ವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಸ್ವೀಕಾರೇಣ ವಿಶೇಷಣತ್ವಾದ್ಧೋತರಿತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂ | ತಚ್ಚ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮಿತಿ ನಾಮಂ-
 ತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದಪಾದಾತಿತ್ವಾಚ್ಚ ದ್ವಿತೀಯಾ-
 ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವ್ಯಮಿಕನಿಘಾತೇನ ವಾ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಶೇಷನಿಘಾತೇನ ವಾ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವ-
 ಸಿದ್ಧಿಃ | ಯಕ್ಷಿ | ಯಜೇಲೋಲೇಃ | ಸಿಪಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವ್ರಶ್ಲಾದಿನಾ ಷತ್ವಂ |
 ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ | ಸಾ- ೮-೨-೪೦ | ಇತಿ ಕತ್ವಂ | ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಶ್ಚಾಂದಸತ್ವಾನ್ನ ಭವತಿ | ಸಿಪಃ
 ಪಿತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸಾವ-
 ಕೇತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವ ತಸ್ಯಾವ್ಯವಧಾಯಿಕತ್ವೇನ
 ಹೋತರಿತ್ಯಪೇಕ್ಷ್ಯ ನಿಘಾತಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಯಕ್ಷಿಪದಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಪೂರ್ವತ್ವೇನಾ
 ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ | ನನು ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ತಸ್ಯ ನಿಷಿದ್ಧಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ |
 ನ ಚ | ಸಾವಕಪದಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಪರತ್ವಾಭಾವಃ | ಯಕ್ಷಿಪದಸ್ಯೈವ ಹಿ
 ಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಸಾವಕಪದಂ ಪೂರ್ವತ್ವಾದವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ | ಹೋತಃಪದಕಾರ್ಯಮವಿದ್ಯ-
 ಮಾನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಂ ಪ್ರತಿ ತು ಪರತ್ವಾದ್ವಿದ್ಯಮಾನವದೇವೇತಿ ಭವತ್ಯೇವ ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾ-
 ನವತ್ತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅತಸ್ತಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾತ್ತದಪೇಕ್ಷಯಾ ಯಕ್ಷೀತ್ಯಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋ-
 ತ್ಯೇವ | ಸತ್ಯಂ | ಅತ್ರಯೇಕ್ಷೀತ್ಯಸ್ಯ ಚಶಬ್ದಪರತ್ವಾಚ್ಚಾದಿಷು ಚ | ೮-೧.೫೮ | ಇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿ-
 ಷೇಧೋ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯದೋಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸುಸಮಿಧಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಸುಸಮಿಧ-
 ನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ) ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಹವಿಷ್ಮತೇ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನು-
 ಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—(ಇಲ್ಲಿಗೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಸಾವಕ—
 ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ | ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಕ್ಷಿ ಚ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರ-
 ವೇರಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸುಸಮಿದ್ಧನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿ ಸಲ್ಲಟ್ಟು ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವ ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಮತ್ತು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation.

Being well lighted, O Agni, invoker and purifier, bring hither the gods to the offerer of our oblations and perform the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತವು. ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಸೂಕ್ತವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ೭೩-೭೪ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಅಥಾತ ಅಪ್ರಿಯಃ | ಅಪ್ರಿಯ ಕಸ್ಮಾದಾಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ನಾ | ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಎಂದರೆ ಅಪ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಸಂತೋಷಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ ಚಿ|| ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ.

ಸುಸಮಿದ್ಧಃ — ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸು= ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಸಂ-ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ಇದ್ದು--ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಲಟ್ಟು ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಲಟ್ಟು ಧಗಧಗನೆ ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ the thoroughly kindled ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪಶುಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸಂಜೋಧನೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲು ಐದು ಋಕ್ಸುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—

ಇಧ್ಮಃ | ತಾಸಾಮಿಧ್ಮಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿಾ ಭವತಿ | ಇಧ್ಮಃಸಮಿಂಧನಾತ್ |ಯಜ್ಞೇಧ್ಮ ಇತಿ ಕಾತ್ಥಕೈಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಐದು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಿದ್ಧಃ ಎಂಬುವುದೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಧ್ಮ (ಕಟ್ಟಿಗೆ fuel) ವೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಮಾಡಲು ಪ್ರಥಮಸಾಧನವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂಬ ಇಧ್ಮವೆಂದು ಕಾತ್ಥಕೈರೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೮-೪).

ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ—ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವವನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವನು.

ಪಾವಕ—ಶೋಧಕ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ, ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ.

ಯೆಷ್ತಿ—ಯಜ್ಞಮಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವೇನೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಸಮಿಧ್ವಃ-- ಇೞಾ ಇನ್ದೀ ದೀವೞೈಃ, ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ, ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಃ ಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೪-೨೪) ಕೆತ್ತು ಅಥವಾ ಜುತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತವೂ ಇದಿತ್ತಾಗದೇ ಇರುವುದೂ ಆದ ಅಂಗದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ನಲೋಪ. ಇಧ್+ತ ರ್ಘುಷಸ್ತುಭೋಧೋಧಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ, ಜಶ್ತ್ವ. ಇದ್ಧ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮ್ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ, ಆದಕ್ಕೆ ಇದ್ಧಃ ಎಂಬುದರಿಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಸ್ಪಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಸು ಎಂಬುದು ಶೋಭನಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಿಧ್ಧ ಎಂಬ ಪದದೊಂದಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಣಂ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಕರ್ಮಧಾರಯೇನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ನಿಷ್ಠಾಂತವಲ್ಲದ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಸು ಶಬ್ದದ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರವು ಉದಾತ್ತಾದನು ದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ, ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಂ ಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದೂ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಸು ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಬರುತ್ತೆ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ತಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದ ನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಸು ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶೋಭನಾರ್ಥಕ ವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಸುಸಮಿಧ್ಧ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದು.

ಸುಶಬ್ದವು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಶೋಭನಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಯೇ: ಕೃತಾದಿಭಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸಮಾಸ ಬಂಧಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಹಾನ್ ವ್ರೀಹ್ಯ, ಪೆರಾಹ್ಯ, ಗೃಷ್ಟೀ, ಷ್ವಾಸ, ಜಾಬಾಲ, ಭಾರ, ಭಾರತ, ಹೈಲಿಹಲ, ರಾರವ, ಪ್ರವೃದ್ವೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೮) ವ್ರೀಹಿ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಹಚ್ಛಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃದ್ವ ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಹಾಪ್ರವೃದ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದುಂದ ಪ್ರವೃದ್ವ ಗ್ರಹಣ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಮಹಾನ್ ವ್ರೀಹಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಪಂಕ್ತಿಗಳು ಹೀಗಿರುವುವು. ಕಿಮರ್ಥಂ ಮಹತಃ ಪ್ರವೃದ್ವತಬ್ಬ ಉತ್ತರಪದೇ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಮುಚ್ಯತೇ? ನ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠೇತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧಮ್? ನ ಸಿದ್ಧತ್ವಿ | ಕಿಂಕಾರ ರಣಮ್? | ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಸಮಾಸ ಇತ್ಯೇವಂ ತತ್ | ಕಿಂ ಪುನಃ ಕಾರಣಂ ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿಸಮಾಸ ಇತ್ಯೇವಂ ತತ್? ಇಹ ಮಾ ಭೂತ್ ಮಹಾನಿರನಿಷ್ಠೋ ದಕ್ಷಿಣಾ ದೀಯತೇ ಎಂದು. ಕೈಯಟದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಣ್ಯಾದಿ ಸಮಾಸ ಇತಿ ಎಂದು ಪ್ರತೀಕಧಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಪರಿಭಾಷಯಾ ಕಾನೇನ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತೋ ಯೇ: ಕರ್ಮಧಾರಾಯಸ್ತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನ್ನಹತ್ವರನೋತ್ತರನೋ ಕೃಷ್ಣಾಃ ಪೂಜ್ಯಮಾನೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಮಹಾಪ್ರವೃದ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸುಸಮಿಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯೋನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೬) ಎಂಬುವುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರೀ ಧಾತುವು ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದೇ ವಿನಾ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣತ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಪಪಾದನೆಯು ಸರಿಯಾಗದು. ಉಪಸರ್ಗ ಬಲದಿಂದ ಈ ಉಪಪಾದನೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ದ್ವಿತೀಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಿಂದಲೇ ಸಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವ ವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅಪವಾದವಾದ ಥಾಥಾದಿಸ್ವರವು ಜಾಗರೂಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸದು. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಅಕೃತಿ ಗಣವು. ಅಲ್ಲಿ ಸುಸಮಿಧ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ—ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆ.

ಹವಿಷ್ಮತೇ—ಹವಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದುವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹವಿಪ್+ಮತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸಾಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಂತಸಾಂತಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧಬರುವುದು | ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಃಪಾವಕ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಆಮಂತ್ರಿತಗಳು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾಪ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದೆಂದೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತರೂಪವಾದ ಏಕಸ್ವರವೇ ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರಲಾರದು. ಇನ್ನು ಹೋತಃ ಪಾವಕ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ತೆರನಾಗುವುದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುವ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯದಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತರೂಪವಾದ ಏಕಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪುನಾತೀತಿ ಪಾವಕಃ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪಾವಕಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವೆಂದೂ, ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವೆಂದೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಎರಡನೆಯ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವೂ ಪಾದಾದಿಗತತ್ವಾಭಾವವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಯಕ್ಷಿ—ಯಜದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಛಾಂದಸವಾದ್ದರಿಂದ ಸೇರ್ಪೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯಜ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ರತ್ತ್ಯ ಭ್ರಸ್ವಸ್ಯಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಛಿಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಷಢೋಕಸ್ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಷಕಾರ ಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಯಕ್ಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಿಪ್ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕಾರಣ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾವಕ ಪದವಿರುವುದು. ಅದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಜಂತನಾದ ಪದಾತ್ಪರತ್ವವು ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣದಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ವ್ಯವಧಾಯಕವಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದಾತ್ಮ ರತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರಲಿ ಎನ್ನು ಬಹುದು. ಆದರೆ ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೇ ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಪೂರ್ವಪದವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವು ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಹೋತಃ, ಪಾವಕ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವಾಗ ಹೋತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದೂ ಪಾವಕಪದವು ಅವಯವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕವೆಂದು ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಾವಕಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಪರತ್ವವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕವೆಂದು ಅನುಕಾಶವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಕ್ಷಿರದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪಾವಕ ಪದ ಪೂರ್ವಪದವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕವೆಂದೂ ಪವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹೋತಃ ಪದವೇ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದು ಪರವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ ಪೂರ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಪ್ರತೀಕವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪಾವಕ ಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಅಮಂತ್ರಿತ ಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಪ್ರತೀಕವೆಂದು ಬರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚಿ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪದಾತ್ಮ ಪರತ್ವವು ಯಕ್ಷಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಇದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿ ಪದದ ಮುಂದೆ ಚ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಷು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೨) ಚಿ, ನಾ, ಹಾ, ಅಹ ಏವ, ಈ ಐದು ಪದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕವೆಂದು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಕ್ಷಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ||೧||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಧುಮಂತಂ ತನೂನಪಾದ್ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ನಃ ಕವೇ |

ಅದ್ಯಾ ಕೃಣುಹಿ ವೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಧುಮಂತಂ | ತನೂನಪಾತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ದೇವೇಷು | ನಃ | ಕವೇ ||

ಅದ್ಯಾ | ಕೃಣುಹಿ | ವೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಕನೇ ಮೇಧಾವಿನ್ ಅಗ್ನೇ ತನೂನಪಾದೇತನ್ನಾಮಕಸ್ತಮದ್ಯಾಸ್ತಿನೀ ನೋಽಸ್ತದೀ-
ಯಂ ಮಧುಮಂತಂ ರಸವಂತಂ ಯಜ್ಞಂ ಹವಿರ್ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ದೇವೇಷು ಕೃಣುಹಿ | ಕುರು |
ಪ್ರಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಧುಮಂತಂ ಫಲಿಸಾಚಿನಮಿನಿಜನಾಂ ಗುಕ್ವಟಿನಾಕಿಧತಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೯ |
ಇತಿ ಮನ್ಯತೇರುಪ್ರತ್ಯಯೋ ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾದಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತೋ ಮಧುಶಬ್ದಃ | ತನೂನಪಾತ್ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅದ್ಯ | ಸದ್ಯಃಪರುದಿತ್ಯಾದಿ-
ನಾಸ್ತಿನ್ಯಾಲ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ದ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಘಾತಿತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ತದ್ಧಿತ-
ಶ್ಚ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿರಿತ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಯಾದವ್ಯಯಾದಾಪ್ನುಪ ಇತ್ಯುಪರಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇ-
ಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೃಣುಹಿ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋ-
ರಿತಿ ನುಮ್ | ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಃ | ಧಿನ್ವಿಕ್ವಣ್ವೋರಚ್ಚೇತಿ ಶಪೋಷಪವಾದೋ ವಿಕರಣ ಉಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವ-
ದ್ಬಾವಾಲ್ಪಘೂಷಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಉತಶ್ಚ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬ |
ಇತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನ ಭವತ್ಯುತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋ ವಾವಚಿನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬-೧ | ಇತಿ ವಚಿ-
ನಾತ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವೀತಯೇ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿಧಭೂವೀರಾ ಉದಾತ್ತ ಇತಿ
ಕ್ರಿನ್ನುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಕನೇ—ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ತನೂನಪಾತ್—ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನೀನು | ಅದ್ಯ—ಈ ದಿನ (ಈಗ) ನಃ—ನಮ್ಮ | ಮಧುಮಂತಂ—ಮಧುವಿನಂತೆ ರುಚಿಕರವಾದ]
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ವೀತಯೇ—ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಕೃಣುಹಿ—ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಅರ್ಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಮೇಧಾವಿಯು. ನಿನಗೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ನೀನು ಈ ದಿನ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸು.

English Translation.

Wise Agni, also called Tanunapat present, this day our well-flavoured sacrifice to the gods that they may feast.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಧುಮಂತಂ—ರಸವಂತಂ ಎಂದರೆ ರುಚಿಕರವಾದ, ಜೇನುತುಪ್ಪದಂತೆ ಸಿಹಿಯಾದ well-flavoured, rich in honey ಎಂದರ್ಥವು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಸೋಮರಸಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಅಶ್ವಿನಾ ಪಿಬತಂ ಮಧು ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವೃತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಮಧು-ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮಂ, ಮಧುರವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ—

ಮಧೋರ್ಧಾರಾಭಿರ್ಜನಯಂತೋ ಅರ್ಕಮಿತ್ತ್ರಿಯಾನಿಂದ್ರಸ್ಯ ತನ್ವಮವೀವೃಧನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಧೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮದಕೇರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಮದವನ್ನು ಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮ ರಸವೆಂದು ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ಋಕ್ವುಗಳು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಧುಮಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸಸಹಿತವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತನೂನಪಾತ್ —ಈ ಶಬ್ದವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿ ದವನು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಒಂದು) ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಮತ್ತೊಂದು) ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು ಮತ್ತು ನಿರು ಕ್ತದಲ್ಲಿ ತುಕ್, ತೋಕಂ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಸತ್ಯನಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ(ನಿ.-೩-೨)ನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಗನು, ಪುತ್ರನು ಎಂದರ್ಥವು. ತನು= ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ನಪಾತ್= ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದ ದೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ—

ತನೂನಪಾತ್—ತನೂನಪಾದಾಜ್ಯಮಿತಿ ಕಾತ್ಥಕೈಃ | ನಸಾದಿತ್ಯನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾಮಧೇಯಂ ನಿರ್ಣತತಮಾ ಭವತಿ | ಗೌರತ್ವ ತನೂರುಚ್ಯತೇ | ತತಾ ಆಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ಪಯಸ್ಯ ಆಜ್ಯಂ ಜಾಯತೇ ||

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ—ಅಪೋಽತ್ರ ತನ್ವ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ತಾಭ್ಯ ಓಷ- ಧಿವನಸ್ವತಯೋ ಜಾಯಂತ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಭ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ ||

(ನಿ. ೮-೫)

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ—ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಕಾತ್ಥಕೈ ಎಂಬುವರು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬದರೇ ಆಜ್ಯ (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ)ವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನೂಃ ಎಂದರೆ ಗೌಃ, ಗೋವು, ನಪಾತ್—

ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆ, ಹುಟ್ಟಿದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ತನೂ-ಗೋವಿನಿಂದ, ನಪಾತ್-ಹುಟ್ಟಿದ ಎಂದರೆ ಉಂಟಾದ ಹಾಲು, ಹಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ತುಪ್ಪವು ಅಥವಾ ಆಜ್ಯವು ಎಂದು ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ--

ತನೂನಪಾತ್ಪ್ರಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ವಾ ಸಮಂಜಸ್ತ್ವದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |

ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮೃಂಧನ್ದೇವತ್ರಾ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ ||

(ಋ. ಸು. ೧೦-೧೧೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಯಾ ಸಹ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತದಂತೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಆಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ತನು-ಎಂದರೆ ನೀರು. ನೀರು ಮಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಬಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ವನಸ್ಪತಿಯಿಂದ (ಅರಣಿ ಎಂಬ ಮರದ ತುಂಡು) ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆಗ್ನಿಗೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಧುಮನೈಮ್—ಫಲಿಪಾಟಿ ನಮಿ ಮನಿ ಜನಾಂ ಗುಕ್ವಟಿ ನಾಕಿಧತಶ್ಚ, (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಫಲ ನಿಷ್ಪತ್ತಾ, ಪಟಿ ಗತಾ, ಣಿಜಂತ, ಣಮ ಪ್ರಹೃತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಫಲ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಕ್ ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಟಿ, ನಾಕಿಧ, ತ ಈ ಆದೇಶಗಳೂ ಬರುವವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಏಕಾಪಿ ಷಷ್ಟೀ ವಿಷಯಭೇದಾದ್ಧಿತ್ಯೇ, ಅಂದರೆ ಷಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ವಿಷಯಭೇದದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಗುಗಾಗಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಫಲಿ ಶಬ್ದಾನ್ವಿತವಾದ ಷಷ್ಟಿಯು ಅವಯವಾರ್ಥಕ ಪಟ್ಟಾದ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಮಿಕ್ಕ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾದ ಷಷ್ಟಿಯು ಸ್ಥಾನಸ್ಥಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಧ ತ ಆದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಜ್ಞ ಇವುಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮನ್+ಉ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಮಧು ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಧುಶಬ್ದವು ಜ್ಞಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಧಾನ್ಯೇ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್, ಎಂಬುದು ಫಲಿಪಾಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ತನೂನಪಾತ್—ಇದು ಅಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅದ್ಯ—ಅಸ್ತಿನ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸದ್ಯಃ ಪರುತ್ವರಾರ್ಯೋಷಮಃ ಪರೇದ್ಯವ್ಯದ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಮೋ೨ತ್ ದ್ಯಶ್ಚ, ಅಂದರೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ಯ ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದಮ್

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಶ್ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇದಮ್+ಜಾ+ದ್ವ, ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಶ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆದ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಅಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಃ ಸ್ಮಾತ್ ನ ಭವಂತಿ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನಾಂತ ವಿಗ್ರಹವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೨) ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಒಡೆದು ಏಕವಚನಮ್, ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಿವಚನಮ್, ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಏಕವಚನವು ಉತ್ಸರ್ಗವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತ್ವ ಬಹುತ್ವ ತೋರಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜ್ಯಂತಾಬಂತಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಧಿಯಿಂದ ದ್ವಿತಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕತ್ವವಿದ್ದರೂ, ಏಕತ್ವವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಏಕವಚನ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ವಿಧಾನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದೇ ಇರುವಾಗ ಏಕವಚನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಏಕವಚನಮ್, ಎಂಬುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕರ್ಮತ್ವಾದ್ಯರ್ಥಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಏಕವಚನವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಏವಂಚ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅವ್ಯಯಗಳ ಮುಂದೆ ಏಕವಚನವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಾಗ ನಿಗಮಕವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವ್ಯಯಾದಾವುಷಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಬರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾಃ ವಿಭಕ್ತಯಃ ಯಸ್ಮಾನ್ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಬಹುವಾಚನಾಂತ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಿಕಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಃ ಸ್ಮಾನ್ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ ಕಿಂತು ಏಕವಚನಾನ್ವೇವೋತ್ಪದ್ಯಂತೇ ಸ ತದ್ಧಿತಾಂತಃ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಕಃ ಭವತಿ ಎಂದು ಫಲಿಸುವುದು. ಏವಂಚ ಯಾವ ತದ್ಧಿತಾಂತದ ಮುಂದೆ ವಚನತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದೋ ಆ ತದ್ಧಿತಾಂತವು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿರ್ಗಲಿತಾರ್ಥ

ಅದ್ಯೇ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಸ್ ಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ವೇಷಾಮುಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದು.

ಕೃಣುಹಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗುವು ಬರುವುದು. ಕೃನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಉ ಎಂಬ ವಿಕರಣವು ಧಿಸ್ತಿಕ್ಕೆಣ್ಣೋ-

ರಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿನ್ವಿ ಕೃಣ್ವಾ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಬ್ದವಯದಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಕೃನ + ಉ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಉತಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛೇದೋನಾ ವಚಿನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಉತಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಹಿ ಲುಕ್ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋವರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಕೃಣುಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಪ್ಪಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ವೀತಯೇ—ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿಧಭೂವಿರಾ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುವುದು. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಮಿಹ ಪ್ರಿಯಮಸ್ತಿನೃಜ್ಞ ಉಪ ಹ್ವಯೇ |
ಮಧುಜಿಹ್ವಂ ಹವಿಷ್ಯತಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ | ಇಹ | ಪ್ರಿಯಂ | ಅಸ್ತಿನ | ಯಜ್ಞೇ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||
ಮಧು ಽ ಜಿಹ್ವಂ | ಹವಿಃ ಽ ಕೃತಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹ ದೇವಯಜನದೇಶೇಃ ಸ್ತಿನೃವರ್ತಮಾನೇ ಯಜ್ಞೇ ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿಮುಪ ಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಪ್ರಿಯಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರೀತಿಹೇತುಂ ಮಧುಜಿಹ್ವಂ ಮಧುರ ಭಾಷಿಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ ಮಾಧುರ್ಯರಸಾಸ್ವಾದಕಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ ವಾ ಹವಿಷ್ಯತಂ ಹವಿಷೋ ನಿಷ್ಪಾದಕಂ || ನರಶಬ್ದೋ ನೃ ನಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಬಂತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದ್ಭಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಂಸಂತ್ಯ- ಸ್ತಿನೃತಿ ಶಂಸಃ | ಹಲಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೨೧ | ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಘೌಘ್ | ನರಾಣಾಂ ಶಂಸ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ

ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಸತ್ | ಪಾ- ೬.೨-೧೪೦ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಭವತಃ | ಅತಃ ಏವ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಸಾಠಾನ್ನರತಬ್ಧಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಇಹ | ಇದನೋ ಹ ಇತಿ ಹಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಮು ಇತಿಶೀಶಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ಪ್ರೀಣಾತೀತಿ ಪ್ರಿಯಃ | ಇಗುಸಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕ ಇತಿ ಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಉಡಿದ- ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹ್ರಿಯೇ | ನಿಘಾತಃ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ | ಮಧುಶಬ್ದಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮ- ತ್ವಮುಕ್ತಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಹವಿಷ್ಯತಂ | ಹವಿಃ ಕರೋತೀತಿ ಹವಿಷ್ಯತ್ | ಕ್ವಿಪಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ತರಪದಸ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಷತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ—ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಿಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುರವಾದ (ಒಳ್ಳೆಯ) ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಮಾಧುರ್ಯರಸವನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವ ಜಿಹ್ವೆಯುಳ್ಳ | ಹವಿಷ್ಯತಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಪಚನ) ಮಾಡುವ | ನರಾಶಂಸಂ—ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ- ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು. ಮಧುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವವನು, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಚನಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವವನು. ಇಂತಹ ನರಾಶಂಸನನ್ನು ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation

I invoke here at this sacrifice Narasamsa, the beloved one, the sweet-tongued, preparer of sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಯು ನರಾಶಂಸನು ಎಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು. ಯಾಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

(೧) ನರಾಶಂಸಃ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ವಕೈಃ | ನರಾ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ ||

(೨) ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

ನರಾಶಂಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (೧) ನರಾಶಂಸವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವು. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನರಾಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನು) ಶಂಸನ (ಸ್ತುತಿ) ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತವು. (೨) ನರರಿಂದ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದ ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು. ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ—ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತ ಇತಿ ನರಾಶಂಸೋಗ್ನಿಃ ತಂ ನರಾಶಂಸಂ || ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪ್ರಿಯಂ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು ಎಂದೂ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುರಭಾಷಿಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ—ಮಧುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳವನು ಮಾಧುರ್ಯರಸಾಸ್ವಾದಕಜಿಹ್ವೋಪೇತಂ—ಮಧುರವಾದ ರಸವನ್ನು (ಹವಿಸ್ಸು, ಆಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ಹೋಮ ದ್ರವ್ಯಗಳು) ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವ ಜಿಹ್ವೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ಮಧುಜಿಹ್ವಃ= ನಿತ್ಯಮೃತ್ವಾ ನಾಂ ಹವಿಷಾಂ ಭಕ್ತಯತಾ, ನಿತ್ಯವೂ ರುಚಿಯಾದ ಅಥವಾ ಮಧುರವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನು; ಅಥವಾ ಜಿಹ್ವೇತಿ ವಾಙ್ಮನು ಮಧ್ವೀ ಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸ ಮಧುಜಿಹ್ವಃ | ಹೋತೃತ್ವಾದ್ಧೈಗ್ನೀರ್ದೇವತಾನಾಂ ಸ್ತಾವಕತ್ವಾದಸ್ತಿ ಮಧುವಾಕ್ತ್ವಂ | ಸುಭಗವಚನ ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಜುಹ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು; ಅದುದರಿಂದ ಮಧುಜಿಹ್ವಃ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತು ಗಳನ್ನಾಡುವವನು. ಕರ್ಣಾ ನಂದವನ್ನು ಟುಮಾಡುವ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಅವರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಧುರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಧುಜಿಹ್ವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. Honey-tongued, sweet-longued ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಹವಿಷ್ಯತಂ—ಹವಿಷೋ ನಿಷ್ಪಾದಂ, ಹವಿಷಾಂ ಕರ್ತಾರಂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವವನು. ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಪಾಕಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. Preparer of sacrificial food.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನರಾಶಂಸಂ—ನ್ಯೌ ನಯೇ ಧಾತು. ಖೊದೋರಪ್ (ವಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಖೊಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನ್ಯೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ನ್ಯೌ+ಅ ಗಣವು

ರೆಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ನರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಶಂಸನ್ನಿ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಂಸಃ ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಂಸ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಶಂಸ ಎಂಬುದು ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ನರಾಣಾಂ ಶಂಸಃ ಎಂದು ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇ-
ಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಥಾಥಫಘಂ ಕ್ತಾಜಬಿತ್ತ್ರಕಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋ-
ದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನರಾಶಂಸಶಬ್ದವು ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಈ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವೋ-
ತ್ತರಪದಗಳು ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಈ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸ ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ನರಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಕೌಮುದೀಕಾರರೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಪಾ-
ತನದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ಕೆಲವರು ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಇಹ ಇದನೋ ಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಜಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ ಇಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು

ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀಣಾತಿ ಇತಿ ಪ್ರಿಯಃ ಇಗುಪಥಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಇಗುಪಥಕ ವಾದ ಧಾತು. ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ, ಪ್ರೀಣಾ ತರ್ಪಣೇ, ಕ್ಷಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ ಈ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರೀಣಾ ತರ್ಪಣೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದ ರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಕ್ಷುಧಾತುಭೃವಾಂಯೋರಿಯಜ್ಜವಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇಯಜ್ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಪ್ರಿಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಅಸ್ಮಿನ್ ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯೈವೈದ್ಯೈದ್ಯಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಹ್ವಯೇ—ಹ್ವೇಣಾ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯು. ಆತ್ಮನೇಪದ ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗೆ ಏಕಾರ. ಕರ್ತರಿಶಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಹ್ವಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಮಧುಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಮಧು ಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಹವಿಷ್ಯತಂ—ಹವಿಃಕರೋತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಹವಿಶ್ಯಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಕೃಷ್ಣಾ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಕೃದಂತವಾದ್ದ ರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಕ್ವಿಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಹವಿಸ್+ಕೃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ವತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಕೃತ್ತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂ- ತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮವು. ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ- ಪರಾಘೋಚನೆಯಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹವಿಸ್+ಕೃತ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಹವಿಃ ಕೃತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಥಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ಹವಿಷ್ಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾ- ದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ ದೇವಾ ಈಳಿತ ಆ ವಹ |
ಅಸಿ ಹೋತಾ ಮನುಹಿತಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ಸುಖತಮೇ | ರಥೇ | ದೇವಾನ್ | ಈಳಿತಃ | ಆ | ವಹ |
ಅಸಿ | ಹೋತಾ | | ಮನುಃ | ಹಿತಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹಿಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಈಳಿತೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ ಸುಖತಮೇತಿಶಯೇನ ಸುಖಹೇತೌ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದ್ರಥೇ ದೇವಾನ್ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ಕರ್ಮಭೂಮಾವಾ ವಹ | ಇಹಿಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವ- ಮತ್ರ ಸೂಚಯಿತುಮಿತಿ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ | ಮನುಹಿತೋ ಮನುನಾ ಮಂತ್ರೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ವಾ ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಣ ಹಿತೋಽತ್ರ ಸ್ಥಾಪಿತಸ್ತ್ವಂ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾಸಿ || ಸುಖ- ತಮೇ | ಸುಖಮಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ತಸ್ಯ ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪೋ ಲುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೨-೯೪-೩ | ಇತಿ ಲುಕ್ | ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖಃ ಸುಖತಮಃ | ತಮಪೋನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತೀಪದಿಕ-

ಸ್ವರಃ | ರಥೇ | ರಮುಕ್ರೇಡಾಯಾಂ | ರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ಹನಿಕುಷೀನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಥನ್ |
 ಉ. ೨-೨ | ಇತಿ ಕ್ಥನ್ | ಏಕಾಚೇ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ | ಸಾ. ೭-೨-೧೦ | ಇತೀರ್ತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
 ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೩೭ | ಮಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಈಳಿತಃ | ಈಡ ಸ್ತುತೌ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಇಡಾಗಮಃ | ತಸ್ಯಾಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದೇವಾನಿತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ರಾತ್ವಂ |
 ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಭಾವಃ | ಭೋಭಗೋ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ರೋರ್ಯತ್ವಂ | ತಸ್ಯ
 ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾದ್ಯುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಆ | ನಿಸಾತತ್ವಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತಃ | ಅಸಿ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟಃ ಸಿಪ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಾಸಸ್ತೋ-
 ಲೋಪಃ ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಹೋತಾ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇತ್ಯನ್ | ಸೌ ಋದುಶನ ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ-
 ೭-೧-೯೪ | ಅನಜ್ | ಋತ್ವಾದಂತಾದೇಶಃ ಅಪ್ತೌನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೧೧ | ಉಪಧಾದೀರ್ಘಃ |
 ಹಲ್ವಾದಿ ಲೋಪನಲೋಪೌ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮನುಹಿತಃ | ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮನುಃ |
 ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ತ್ವಾಸ್ತೌಸ್ನಿಹಿತ್ರಸ್ಯಸಿವಸಿಹನಿಕ್ಲಿಬಿಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೧೦ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ತತ್ರ ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹಿತಃ | ದಧಾತೇರ್ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ |
 ಸಾ. ೭-೪-೪೨ | ಇತಿ ಹಿರಾದೇಶಃ | ಮನುನಾ ಹಿತ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ತೃತೀಯಾಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇ ಸುಪಾಂ
 ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ವಿತ್ಯಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಲುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಇತ್ ಏಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಈಳಿತಃ—ನಮ್ಮಿಂದ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಸುಖತಮೇ-ಅತಿಶಯ ಸೌಖ್ಯಹೇತುವಾದ | ರಥೇ—
 ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು | ಆ ವಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | (ಏಕೆಂದರೆ ನೀನು) ಮನುಹಿತಃ—
 ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗ-
 ಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇರುವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಇತ್ (ಇಳ) ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ
 (ಮನುಷ್ಯರಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ರಥದಲ್ಲಿ
 ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜಮಾನನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ
 ಮಾಡಲು ಹೋತೃವನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವನು.

English Translation

O Agni (called Ila) being praised (by men) conduct the gods hither in
 an easy-moving chariot ; for you are the invoker instituted by men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಸ್ಯರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—ಈಳೆ: | ಈಳೆ ಈಟ್ಟೀಃ ಸ್ತುತಿರ್ಮಾಣಃ ಇಂಧತೇರ್ವಾ || ಈಳೆ: ಅಥವಾ ಈಳಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈಳ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಮಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ | ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖಃ ಸುಖತಮಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖ ಹೇತೌ (ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದ್ರಥೇ) ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಚಲಿಸುವಾಗ ಅಲುಗಾಡದೆ ಇರುವ. ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಮತ್ತನೆಯ ಆಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ, ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಲು ಸುಖಪ್ರದವಾದ, easy-moving chariot ಎಂದರ್ಥವು.

ರಥೇ—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಥಃ | ಸುಖವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿಹರಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈಳಿತಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡುವ praised, adored etc.

ಹೋತಾ—ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವವನು.

ಮನುರ್ಹಿತಃ—ಮನುನಾ ಮಂತ್ರೇಣ, ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ವಾ ಸ್ಥಾಪಿತಃ || ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ನಿಹಿತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನುಷ್ಯೇಷು ನಿಹಿತಃ ಉಪಕಾರಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ) ಇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. Oldenberg ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “Instituted by Manus,” not by men. ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಮಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಸುಖಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋಮತುಪೋ ಲುಗಿಷ್ಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪ ವಾ. ೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಈಗ ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಸುಖಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಾನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್ ಬರುವುದು. ಸುಖತಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮತುಪ್ಪು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ರಥೇ—ರಮನೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ರಮುಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಹೆನಿಕುಷಿ ನಿರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ, ಕುಷ್ ನಿಷ್ಪರ್ಷೇ, ಣೀಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ ಕಾಶ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ಲನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲನ್ ಬಂದರೆ ರಮ್+ಥ, ಈಗ ಥ ಎಂಬ ಅರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ರಮ್ ಧಾತುವನ್ನು ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಪ್ ಲುಪ್ ವಪ್ ಶಪ್ ಸ್ಪಪ್ ಸ್ಯಪಿ ಯಭ್ ರಭ್ ಲಭ್ ಗಮ್ ನಮ್ ಯಮೋ ರಮಿಃ ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಮ್ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವು, ಏಕಾಚ್ಚ ವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚೇ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅನುದಾತ್ತವೂ ಏಕಾಚ್ಚವೂ ಆಗಿರುವುದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಧ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು ನನ್ನರ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಝುಲಿಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ ಝಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವೇ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಥಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಈಳಿತಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅಜ್ಞ ಧ್ಯಸ್ಥ ಡಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವೃಚಾ ಜಗುಃ ಎಂಬ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಳಕಾರ, ಅಥವಾ ದ್ವಯೋಶ್ವಾಸ್ಯಸ್ವರಯೋಃ (ಪ್ರಾ. ಶಾ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಳಕಾರ. ಇಡಾಗಮದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಇಕಾರವು ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ದೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ. ಆತೋಟೀನ್ರಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋನ್ರಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾ ದೇಶ. ಲೋಪಶ್ವಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆ—ಇದು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಅದಿಪ್ರೈಭೃತಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿ

ಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜ್ಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಹೋತಾ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಕ್ಷೇಸ್ತಚ್ಛೇಲತದ್ಧಿರ್ಮತತ್ಪಾ-
ಧುಕಾರಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೪) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈನ್
ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹುಗೆ ಗುಣ. ಹೋತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ
ವಚನಸಂಜ್ಞಕ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋನೇಹಸಾಂಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೪) ಸಂಬುಧಿಭಿನ್ನ
ವಾದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಮವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಉಶನಸ್ ಪುರುದಂಸಸ್, ಅನೇಹಸ್,
ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಬರುವ ಅನಜಾದೇಶವು ಅನೇಕಾಲಲ್ಲದರೂ ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಜಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲಾಗಿದ್ದರೂ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ,
ಹೋತ್ಯಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಹೋತನ್+ಸ್. ಅಪ್+ತೈನ್ ತೈಜ್ ಸ್ವಸ್ತ ನಪ್ತು ನೇಷ್ಟು ತ್ವಷ್ಟು ಕ್ವತ್ವ
ಹೋತ್ಯ ಪೋತ್ಯ ಪ್ರಶಾಸ್ತೃಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪ್+ಶಬ್ದ ತೈನ್+ತ, ತೈಜ್+ಸ್ವಸ್ತ ನೇದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ
ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಹೋತಾನ್+ಸ್. ಹಲ್+ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ಸು ತಿಸ್ಯೈಪ್ಪ ಕ್ತಂಹಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಕ. ನಲೋಪೇಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ. ಹೋತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಮನುಹಿತೇ—ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮನುಃ — ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಶ್ವಾ ಸ್ವಾ
ಸ್ನಿಹಿ ತ್ರಪ್ಯಸಿ ವಸಿ ಹನಿ ಕ್ಲಿವಿ ಬಂಧಿ ಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಶ್ವಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಸ್ವಾ ಶ
ಬ್ಧೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸ್ನಿಹ ಉಪತಾಪೇ. ತ್ರಪೂಷ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ವಸ ನಿವಾನೇ, ಹನ ಹಿಂಸಾ
ಗತ್ಯೋಃ, ಕ್ಲಿದ್ವಾ ಆದ್ರೀಭಾವೇ, ಬಂಧ ಬಂಧನೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.
ಅದು ನಿತ್ ಆಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದನ್ನು
ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.
ನಿತ್ಸರ ಆದ್ಯತ್ವ ಬರುವುದು. ಮನು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹಿತ-ದುಃಖಾಚ್ ಧಾರಣವೋಪಣಯೋಃ,
ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೨)
ತಕಾರಾದಿಯೂ. ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಹಿತ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಮನುನಾ ಹಿತಃ.

ಎಂದು ತೃತೀಯಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಮನು-ಹಿತಸು- ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸು-
ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಆದೇಶ ಮನು+ಸು+ಹಿತ. ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಮನುರ್ಹಿತ. ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ರುವು ಯದ್ಯಪಿ ಸುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪೋ-
ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ
ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯೆತ್ಪಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೂ
ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಥಾಥಘ್ನಾಕ್ತಾಜಬಿತ್ರಿಕಾಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾ
ದರೆ ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ತೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.
ಅಂದರೆ ಮನುಹಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವೇ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗ
ಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.
ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ವರವಾದ
ಉಕಾರವು ಸ್ವರಿತ, ನಂತರ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ವರಗಳು ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವುವು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೃಣೀತ ಬರ್ಹಿರಾನುಷ್ಠೃತಸ್ಯ ಸ್ವಂ ಮನೀಷಿಣಃ |

ಯತ್ರಾನ್ಯತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೃಣೀತ | ಬರ್ಹಿಃ | ಅನುಷ್ಠಕ್ | ಘೃತ ಸ್ಯ ಸ್ವಂ | ಮನೀಷಿಣಃ ||

ಯತ್ರ | ಅನ್ಯತಸ್ಯ | ಚಕ್ಷಣಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನೀಷಿಣೋ ಬುದ್ಧಿಮಂತ ಋತ್ವಿಜೋ ಬರ್ಹಿರ್ದರ್ಭಂ ಸ್ತೃಣೀತ | ನೇದೇರುಸರ್ಯಾ-
 ಚ್ಛಾದಯತ | ಅತ್ರಾಪಿ ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕೋಽಗ್ನಿಃ ಸೂಚ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶಂ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತರಣೀಯಂ | ಅನು-
 ಷಕ್ ಆನುಕ್ರಮೇಣ ಸಕ್ತಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಬಂಧಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ | ಘೃತಪೂರ್ಣಾನಾಂ ಸ್ತುಚಾಂ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಾ
 ಸಾದಿತತ್ವಾಧ್ಯಾತಂ ಪೃಷ್ಠ ಉಪರಿಭಾಗೇ ಯಸ್ಯ ಬರ್ಹಿಷಸ್ತಧ್ಯಾತಪೃಷ್ಠಂ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ಹಿಷ್ಯ-
 ಮೃತಸ್ಯಾಮೃತಸಮಾನಸ್ಯ ಘೃತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ ದರ್ಶನಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಮರಣರಹಿತಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ
 ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ದರ್ಶನಂ ಭವತಿ | ತದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ತೃಣೀತೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಸ್ತೃಣೀತ |
 ಸ್ತೃಣ್ ಇತ್ಯಾಚ್ಛಾದನೇ | ಲೋಣ್ಮಮಧ್ಯಮಪುರುಷಸ್ಯ ಬಹುವಚನಂ | ಲೋಟೋ ಲಬ್ಜತ್ | ಪಾ. ೩-
 ೪-೮೫ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೧ | ಇತಿ ಭಸ್ಯ ತಾದೇಶಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ |
 ಪಾ. ೩-೪-೧೦೩ | ಇತಿತ್ವಂ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೮-೪-೧-೧ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ಪ್ಸಾದೀನಾಂ
 ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೭-೩-೮೦ | ಇತಿ ಧಾತೋರ್ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತು ಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ |
 ಅತಸ್ತೀಜ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬರ್ಹಿಃ | ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪತ್ವ | ಉ. ೨-೧೦೦ | ಇತಿ-
 ಸ್ವತ್ಯಯನಲೋಪಾ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅನುಷಕ್ | ಆ ಸಮಂತಾದನುಷಜತೀತ್ಯಾನುಷಕ್ | ಷಂಜ
 ಸಂಗೇ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನಿದಿತಾಂ | ಪಾ. ೩-೪-೨೪ | ಇತಿ ಲೋಪಃ | ಅ-
 ಜನ್ಯೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಗಃ | ಗತಿಸಮಾಸಃ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪನ್ನೋತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಷತ್ವಂ |
 ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ | ಘೃ ಪುರಣದೀಪ್ತೋಃ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಘೃತಯುಕ್ತಂ
 ಪೃಷ್ಠಮಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮನೀಷಿಣಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅ-
 ಮೃತಸ್ಯ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಮೃತಂ ಮರಣಮಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಮೃತಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ
 ಬಾಧಿತ್ವಾ ನ ಇತ್ಯಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ ಇತೋ ಜರಮರಮಿತ್ರವೃತ್ತಾಃ |
 ಪಾ. ೩-೨-೧೦೬ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಕ್ಷಣಂ | ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ವಾಗಭಿ-
 ವ್ಯಕ್ತಿವಾಚೀ ಧಾತುರಿಹಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ಲ್ಯುಟ್ ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೫ | ಇತಿ ಭಾವೇ
 ಲ್ಯುಟ್ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಚಕ್ಷಿಜಃ ಖ್ಯಾ ಇತ್ | ಪಾ. ೨-೪-೫೪ | ಇತಿ ಖ್ಯಾ-
 ಇಾದೇಶೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಽಸನಯೋಕ್ತ | ಪಾ. ೨-೪-೫೪-೧೦ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಮನೀಷಿಣಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ | ಅನುಷಕ್—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದ
 ನೊಂದು ಸ್ವರ್ಗಮಾಡುವಂತೆ, ಎಂದರೆ ವತ್ತಾಗಿರುವಂತೆಯೂ | ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ—ತುಪ್ಪದಿಂದ (ಅಥವಾ ನೀರಿ
 ನಿಂದ) ಚುಮಿಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನೆನೆದಿರುವುದಾಗಿಯೂ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ | ಅಮೃತಸ್ಯ—ಅಮೃತ
 ಸಮಾನವಾದ ಘೃತದ ಅಥವಾ ಮರಣರಹಿತನಾದ ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ | ಚಕ್ಷಣಂ—ದರ್ಶನವುಂಟಾ
 ಗುವುದೋ ಅಂತಹ | ಬರ್ಹಿಃ—ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕುಶದರ್ಭೆಯನ್ನು | ಸ್ತೃಣೀತ—(ನೇದಿಯ
 ಮೇಲೆ) ಹರಡಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಮುತ್ರಿಜರೇ, ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿರಿ. ಅದನ್ನು ಹರಡುವಾಗ ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿರಬೇಕು. ಘೃತದಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮೆತ್ತಗಿರಬೇಕು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಘೃತವು ಅಥವಾ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಶಲವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿರಿ.

English Translation.

Strew, learned priests, in due order, the sacrificial grass the back (or surface) of which is sprinkled with clarified butter (or water), that we may see the immortal ones thereon.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಬರ್ಹಿಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇನು ಕುಶಲಮಯಂ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ | ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ ಪರಿಚ್ಛೇದನಾತ್ ಲೂನಂ ಹಿ ತದ್ವೈವತಿ | ಬರ್ಹಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕುಶಲವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯು. ಪರಿಬರ್ಹಣವೆಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ದರ್ಭೆಗೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ= ಪ್ರಚ್ಛಿದ್ಯತೇ, ಲೂಯತೇ ಅಥವಾ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ= ಪ್ರಸ್ತೀರ್ಯತೇ || ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಹರಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸ್ತೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ ||

ವ್ಯುಪ್ರಥತೇ ನಿತರಂ ವರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಆದಿತಯೇ ಸ್ಯೋನಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆರೂಪವಾಗಿ—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ
ಬರ್ಹಿಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಹೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ನಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ನಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರ-
ಮಿತಿ ನಾ ವರೀಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ನಾ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಾದಿತಯೇ ಚ
ಸ್ಯೋನಂ | ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯನ್ವೈತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವ-
ತೀತಿ ನಾ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಬಹಿಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಹರಡಿರುವ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು. ಒಂದು-ಅಗ್ನಿಯ ಮುಂದೆ ಅಜ್ಯಪಾತ್ರೈ (ಘೃತಪಾತ್ರೈ) ಸ್ಪೃಕ್ ಇವುಗಳನ್ನಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡುವರು. ಎರಡು-ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ. ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಿಃ ಎಂಬ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಆಸನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಿದ್ಧ, ತನೂನಪಾತ್, ನರಾಶಂಸ, ಇಳ, ಬಹಿಃ. ಈ ಐದೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿವಿಧರೂಪಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರು.

ಅನುಷಕ್—ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಸಕ್ತಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಬಂಧಂ—ದರ್ಭೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಗಲು ವಂತೆ, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಎಂದರೆ ವಿರಳವಾಗದಂತೆ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿರಳವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಾಸಿದಲ್ಲಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿಯೂ ಹರಡಿದಲ್ಲಿ ಆಸನವು ಮೆತ್ತಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತಪೃಷ್ಠಂ—ಘೃ ಪುರಣದೀಪ್ತೋಃ | ಘೃತಯುಕ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಮಸ್ಯೇತಿ | ಘೃತದಿಂದ ಸವರದ ಅಥವಾ ನೆನದ, ಅಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ಚುಮುಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಘೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೪) ಒಣಗಿದ ದರ್ಭೆಯು ಮೃದುವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಚುಮುಕಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಮೃತಂ ಮರಣಂ ಅಸ್ತಿನಿತ್ಯಮೃತಂ | ಮರಣರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಥವಾ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಘೃತವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಚಕ್ಷಣಂ—ಚಕ್ಷಿಣ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು, ಕಾಣಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. **ಅಮೃತಸ್ಯ ಚಕ್ಷಣಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಋಷಿಯ ಆಶಯವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಋಷಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೋತೇ—ಸ್ತೌಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ಕ್ರಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸ್ತೌ+ಥ ಲೋಟೋಲಬ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೫೮) ಲೋಟ್ಟಿಗೆ ಲಜ್ಜಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಮತ್ ಮಿಶಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಐಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್, ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್. ಈ ನಾಲ್ಕು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಅಮ್, ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಾ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವ

ಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಾೃದಿಗಣದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶ್ವಾ, ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ, ಬಂದರೆ ಸ್ವಾ+ನಾ+ತ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯೂ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತೂ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ ಬಂದರೆ ಸ್ವಾ+ನೀ+ತ ಪ್ವಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಸ್ತುಣೀತ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಿ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟ. ಅಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರೂ ಅದು ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ, ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತ, ಎಂಬುದೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಬರ್ಹಿಃ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಇದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೨೬೭) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಲೋಪಗಳು ಒಂದರೆ, ಬೃಹಿ+ಇಸ್, ಲಘೂಪಧಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅನುಷಕ್—ಅ ಸಮನ್ರಾತ್ ಅನುಜುಷತಿ ಇತಿ ಅನುಷಕ್. ಷಜ್ಜುಸಂಗೇ, ಧಾತು. ಧಾತೌದೇಃ ಷಃಸಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨,೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ ಉಪಾಧಾಯಾಃಕ್ವಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಜ್, ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಅ+ಅನು+ಸಜ್ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಮಾಸ. ಅ ಅನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪನ್ನೋತಿಸುವತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಮೋರ್ನವುಂಸಕಾತ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೨೩) ನವುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸು ಅಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಚೋಕಿಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ, ಚವರ್ಗದ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗದ ತೃತೀಯ ಗ ಬರುವುದು. ಝಲಾಂಜಶೋನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ತ್ವ. ವಾನೇಸಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ತ್ವ. ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅನುಷಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಘೃತಪೃಷ್ಠಮ್—ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ರೋಃ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಘೃತಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಘೃತಯುಕ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಅಸ್ಯ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮನೀಷಿಣಃ—ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತಬರುವುದು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಮೃತಂ-ಮರಣಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಮೃತಶಬ್ದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಗಳ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಗಳ್, ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ನೆಗಳೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಗಳ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜರ, ಮರ, ಮಿತ್ರ ಮೃತ, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಚಕ್ಷಣಮ್—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಧಾತು, ಇದು ವಾಕ್ಯನಿ ಆಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳ ತಕ್ಕದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಆಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೫) ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್, ಬರುವುದು. ಲಕಾರಟಕಾರಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲುಪ್ತ ಗಳಾಗುವುವು. ಯು, ಗೆ ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ. ಚಕ್ಸ್+ಅನ, ಅನ ಎಂಬುದು ಅರ್ಧಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಖ್ಯಾಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಅಸನಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪ ವಾ. ೧೦) ಅಸ, ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಷೇಧ ಬರು ವುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯ್ಯಟದಲ್ಲಿ ಆದುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨- ೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಚಕ್ಷಣಃ ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಲ್ಯುಟ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದುದಾತ್ತ ಬಂದು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು, ನಂತರ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಅಕಾರ ಸ್ವರಿತ, ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಕಾರ ಪ್ರಚಯವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ರುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಮೃತಾವ್ಯಧೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚತಃ |

ಅದ್ಯಾ ನೂನಂ ಚ ಯಷ್ಟವೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಮೃತಾವ್ಯಧಃ | ದ್ವಾರಃ | ದೇವೀಃ | ಅಸಶ್ಚತಃ ||

ಅದ್ಯ | ನೂನಂ | ಚ | ಯಷ್ಟವೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಾರೋ ಯಜ್ಞಶಾಲಾದ್ವಾರಾಣಿ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಕಸಾಟೋದ್ವಾಟನೇನ ವಿವ್ರಿಯಂತಾಂ |
ಕೀದೃಶ್ಯಃ | ಋತಾವೃಥ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾ ವರ್ಧಯಿತ್ಯೋ ದೇವೀದ್ಯೋತಮಾನಾ ಅಸ-
ತ್ವತೋಽಸತ್ವಂತ್ಯ ಉದ್ವಾಟನೇನ ಪ್ರವೇಷ್ಯಪುರುಷಸಂಗರಹಿತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಸತ್ವತಃ ಪ್ರವೇಷ್ಯ-
ಪುರುಷರಹಿತಾನ್ಯಜ್ಞಗೃಹಾಂಸ್ತತ್ಪುರುಷಪ್ರವೇಶಾಯ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿನ್ಯ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಿಕಾ ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷ-
ಮೂರ್ತಯೋ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ವಿಶೇಷೇಣ ಸೇವಂತಾಂ | ದ್ವಾರಸೇವಯಾ ತತ್ರ ಪುರುಷಪ್ರವೇಶೇನ ನಾ
ಕಿಂ ಪ್ರಯೋಜನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅದ್ಯಾಸ್ತಿನಿನೇ ನೂನಮವಶ್ಯಂ ಯಷ್ಟವೇ ಯಷ್ಟಂ | ಚಕಾರಾ-
ದ್ವಿನಾಂತರೇಷ್ಟಪೀತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಋತಾವೃಥಃ | ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತೀತ್ಯರ್ಥೇ ವೃಧೇರಂತರ್ಭಾವಿತ-
ಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪ್ರಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಉಪಪದಸಮಾಸಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃಧಿರ್ಭಾತುಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸೇಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ದೇವೀಃ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದೇವಶಬ್ದಾತ್ಪಚಾದ್ಯಜಂತಾತ್ಪಂಯೋಗಾದಾ-
ಖ್ಯಾಯಾಂ | ಸಾ. ೪-೧-೪೮ | ಇತಿ ಜಾ಼ಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತ್ಯಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ
ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಸತ್ವತಃ | ಗ್ಲುನ್ತು ಷಸ್ತು ಗತಾ | ಜಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಚಕಾರಃ | ಲಟಃ ಶತ್ವಾದೇಶಃ | ದ್ವಾರಾಭಾವೇ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸತ್ವಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಯೇಷು ಪ್ರಾಗ್ಗಂ-
ಶಾದಿಷು ತಾನಸತ್ವತಃ | ಅದ್ಯ | ಸದ್ಯಃಪರುದಿತ್ಯಾದಿನಾ ದೃಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿಶಃ | ತದ್ವಿತಶ್ಚಾ-
ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿರಿತ್ಯವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಕತ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನೂನಂ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋ
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಷ್ಟವೇ | ಯಜೇಸ್ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೪-೯ | ತವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವೃಶ್ಚಾದಿನಾ ಷತ್ವಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅದ್ಯ—ಈ ದಿನಸದಲ್ಲಿ (ಈಗಲೇ) | ನೂನಂ—ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ | ಯಷ್ಟವೇ ಚ—(ನಾವು) ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಋತಾವೃಥಃ—ಯಜ್ಞದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ
ಭೂತವಾದ | ದೇವೀಃ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ (ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ) | ಅಸತ್ವತಃ—ಸಂಗರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ
ಇದುವರೆಗೆ ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸದಿರುವ | ದ್ವಾರಃ—ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳು (ಬಾಗಿಲುಗಳು) | ವಿಶ್ರ-
ಯಂತಾಂ—ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ
ಭೂತವಾಗಿರುವವು. ಇದುವರೆಗೆ (ಎಂದರೆ ಈದಿನ) ಈ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ
ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಈಗಲೇ ತಡವಿಲ್ಲದೆ ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ.

English Translation.

Let the divine doors, the promoters of the sacred rite, hitherto unentered be set open ; for certainly to-day the sacrifice is to be performed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನಾದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವೀದ್ವಾರಃ ಎಂದರೆ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳನ್ನು (ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯು—

ದ್ವಾರಃ | ದ್ವಾರೋ ಜವತೇರ್ನಾ ದ್ರವತೇರ್ನಾ ವಾರಯತೇರ್ನಾ ||
ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಒಳಗೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು ಎಂದಿರುವುದು. ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಹೋಮಗೃಹವು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದ ಅದರ ದ್ವಾರಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷ ರೂಪಗಳೆಂದು (ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷಮೂರ್ತಯಃ) ಹೇಳುವರು. The doors of the chamber in which the oblation is offered, said to be personifications of Agni.

ವಿಕ್ರಯಂತಾಂ—ಕಪಾಟೋದ್ಭಾಟನೇನ ವಿಪ್ರಿಯಂತಾಂ | ವಿವೃತಾ ಭವಂತು | ಬಾಗಿಲುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೆರೆಯಲ್ಪಡಲಿ.

ಋತಾವೃಧಃ—ಋತಂ (ಯಜ್ಞಂ) ವರ್ಧಯಂತೀತಿ ಋತಾವೃಧಃ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರೆಯಲು ಸಹಾಯಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ಯಾಗಶಾಲಾಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವೀಃ—ದ್ಯೋತಮಾನಾಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕುಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ದ್ವಾರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಪದವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ದೇವೀದ್ವಾರಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯು ದೇವೀದ್ವಾರಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸಶ್ಚತಃ—ದ್ವಾರಾಭಾವೇ ಸಶ್ಚಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಯೇಷು | ನ ಸಶ್ಚತಃ ಅಸಶ್ಚತಃ—
ಪ್ರವೇಶರಹಿತವಾದ, ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಲ್ಲದ, ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶಿಸುವವರನ್ನು ತಡೆಯುವ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು
ಹೇಳಬಹುದು.

ಅದ್ಯ—ಈಗ, ಈದಿನ, ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಲ. ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನು
ಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ನೂನಂ—ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ, ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ certainly, without fail.

ಚೆ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ
ಶಬ್ದದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ದಿನಾಂತರೇಷ್ಟಪಿ—ಇತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಋತಾವ್ಯಧಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯನ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಚಿತ್ವತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಧ್
ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಉಪಪದಮತಿಜ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಉಪಪದವಾದ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನು.
ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಅನ್ಯೇಷಾಮಾಸಿ ದೈಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ
ಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವೃಧ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾ
ತ್ವೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು
ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತ.

ದೇನೀಃ—ದೇವಶಬ್ದವು ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿಸೇಜಾದಿಭ್ಯೋಲುಣಿ-
ನೈಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಚಿತ್ವ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮)
ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವು ಪುರುಷಸಂಬಂಧದಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲಕವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೆ
ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಾಣ್ ಬರುವುದು. (ಪುರುಷಸಂಬಂಧವು ದಾಂಪತ್ಯರೂಪವಾದುದು. ಅಥವಾ ಜನ
ಜನಕಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಿತವು) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಜಾಣ್, ಬರುವುದು. ದೇವ+ಈ
ಯಸ್ಯೇತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಸಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದು. ಆದರೂ ನಾಥಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೮
ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶ
ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಅಸಶ್ಚ ತಃ—ಗ್ಲು ಇಷ್ಟು ಸಸ್ತ ಗತಾ ಧಾತು. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚಕಾರ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ
ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಲಟಶ್ಚತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಸ್‌ಚ್‌+ಅ+ಅತ್
ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಸಸ್ತತ್. ದ್ವಾರಾಭಾವೇನ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸಶ್ಚಂತೋ ಗಚ್ಛಂತಃ ಯೇಷು
ಪ್ರಾಗ್ವಿಂಶಾದಿಷು, ತಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಪ್ ಬಂದು ಅಸಶ್ಚತಃ ಎಂದಾಗುವುದು-

ಅದ್ಯು—ಸದ್ಯುಃ ಪರುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸ್ಪೃತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾ.
ಅಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ತದ್ವಿತಶ್ಚಾ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರು
ವುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಜಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಅನ್ಯೇಷಾಮಹಿ ದೈಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ನೊನಂ—ಏವಾದೀನಾಮನ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಯೆಷ್ವನೇ—ಯಜದೇವವೂಜಾದೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತುಮುರ್ಥೇಸೇಸೇನೇಸೇ ಅಸೇನ್‌ಕ್ಸೇ
ಕಸೇನಧೈಃ ಅಧೈಃ ಕದೈಃ ಕದೈಃ ಶದೈಃ ಶದೈಃ ತವೈಃ ತವೇಜ್ ತವೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್+ತವೇ ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಶ್ಚಸೃಜ
ಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಚಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಷ್ವನಾಷ್ವಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವತ್ವ ಬಂದು ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬರುವುದು. ಯೆಷ್ವನೇ ಎಂದಾಗುವುದು
ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ಸುಪೇಶಸಾಸ್ತನ್ಯಜ್ಞ ಉಪ ಹ್ವಯೇ |

ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸದೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ | ಸುಪೇಶಸಾ | ಅಸ್ತನ್ | ಯಜ್ಞೇ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||

ಇದಂ | ನಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ಅಸದೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನಕ್ತಶಬ್ದ ಉಷಃಶಬ್ದಶ್ಚ ಲೋಕೇ ಕಾಲವಿಶೇಷವಾಚಿನೌ | ಇಹ ತು ತತ್ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿ ವಹ್ನಿ ಮೂರ್ತಿದ್ವಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ | ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ನಕ್ತೋಷೋ ನಾಮಿಕೇ ವಹ್ನಿಮೂರ್ತೀ ಅಸ್ತಿಸ್ತೌ ವರ್ತಮಾನೇ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣ್ಯುಪ ಹೃಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿದಂ ವೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಬರ್ಹದರ್ಭಮಾಸದೇ | ಅಸತ್ತ್ವಂ | ಪ್ರಾಪ್ತಂ | ಕೀದೃಶ್ | ಸುಪೇಶಸಾ ಶೋಭನ ರೂಪಯುಕ್ತೇ || ನಕ್ತಂ ಚೋಷಾಶ್ಚ ನಕ್ತೋಷಸಾ | ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ ಮಲೋಪ ಉಪಧಾದೀರ್ಭಾಶ್ಚಾಂದಸೌ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ-ಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ಯಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಪೇಶಸಾ | ಶೋಭನಂ ಪೇಶೋ ರೂಪಂ ಯಯೋಸ್ತೇ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ಪೇಶಃಶಬ್ದೋ ನಬ್ಬಿಷಯತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಘ್ನಾಭ್ಯಾ-ಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯಾಪವಾದತ್ವೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೧೯ | ಇತ್ಯು-ತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ತಿಸ್ | ಉಡಿವಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಅಸದೇ | ಷಡ್ವೈ ವಿಶರಣಿ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಅಜ್ಞಿರ್ವಾದಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಪಾ- ೩-೩-೧೦೮. ೯ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇದಂ—ಈ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ | ಬರ್ಹಿಃ—ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯನ್ನು | ಅಸವೇ—ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ನಾವು ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಸುಪೇಶಸಾ—ಶೋಭನ (ಉತ್ತಮವಾದ) ರೂಪಯುಕ್ತರಾದ | ನಕ್ತೋಷಾಸಾ—ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಗಳೆಂಬ (ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಸ್ತಿಸ್ ಯಜ್ಞೇ—ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಉಪ ಹೃಯೇ—ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅಸನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿ ಸುವೆವು. ಈ ಅಸನದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ (ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈಗ ನಡೆಯು ತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

I invoke here at this sacrifice Night and Dawn, the beautifully adorned goddesses, that they may sit down on this our sacrificial grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ಉಷಾಸಾನೆಕ್ತೋಷಾಶ್ಚ ನಕ್ತಾ ಚೋಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ನೆಕ್ತೇತಿ
ರಾತ್ರಿನಾಮಾನಕ್ತಿ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೇನಾಪಿ ನಾ ನಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ||

ನೆಕ್ತೋಷಾಸಾ, ಉಷಾಸಾನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೂ, ಅರ್ಥಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉಷಾಃ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ನೆಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ, ನೆಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುಗಳು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿದೆ ಇರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು. ಆನೆಕ್ತಿ, ಕ್ಲೇದಯೇತಿ ಭೂತಾನಿ ಅವಶ್ಯಾಯೇನ ಇತಿ | ಅಪಿ ನಾನೆಕ್ತಾ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ | ಯಥಾ ಅಹಃ ಸರ್ವಮಭಿವ್ಯಕ್ತರೂಪಂ ಭವತಿ ನ ತಥಾ ರಾತ್ರಿಃ || ಕತ್ತಲೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಯಾವುದೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವವು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಆರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ನೆಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ. ೮-೧೧).

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿರುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರಷ್ಟೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ವಿಭಾವರೀ, ಸೂನರೀ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳು ಉಷೋನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು. (೨-೧೯)
ಮತ್ತು

ಉಷಾಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛೇತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಃ ||

ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ತಮಸ್ಸನ್ನು (ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು) ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಪರಕಾಳವು, ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಾಚ್ಛಿತ್ರಃ ಪ್ರಕೇತೋ ಅಜನಿಷ್ಠ ವಿಭಾ |
ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಸನಾಯಃ ಏನಾ ರಾತ್ರ್ಯುಷಸೇ ಯೋನಿನಾರ್ಯಕಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತವು—

ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಮತ್ | ಚಿತ್ರಂ ಪ್ರಕೇತನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತತ-
ಮಮಜನಿಷ್ಟ್ಯ ನಿಭೂತತಮಂ ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಪ್ರಸವಾಯು ರಾತ್ರಿರಾದಿ-
ತ್ಯಸ್ಯ | ಏವಂ ರಾತ್ರ್ಯುಷಸೇ ಯೋನಿಮರಿಚಿತ್ ಸ್ಥಾನಂ | ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿರಭಿಯುತ
ಏನಾಂ ಗರ್ಭಃ ||

ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬೆಳಕು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಆ ಪ್ರಕಾಶದ ನಿಕೇತನ (ಧ್ವಜದಂತೆ)ದಂತೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ತಲೆದೋರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ಹಗಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಅಸ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಗೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಅವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಯೋನಿಯೆಂದರೆ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಾನವು. ಹಗಲಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲವೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಉಷಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿ, ಕಳೆದನಂತರ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತಲೆದೋರುವ ಪ್ರಕಾಶವು, ಬೆಳಕು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾಷ್ಯಕಾರರೆ (ಸಾಯಣರ) ಅರ್ಥವಿರಣೆಯು--ನಕ್ಷತ್ರಬ್ಧ ಉಷತ್ಯಬ್ಧಶ್ಚ ಲೋಕೇ ಕಾಲವಿಶೇಷವಾ-
ಚಿನೌ | ಇಹ ತು ತತ್ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿವಹ್ನಿ ಮೂರ್ತಿದ್ವಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ | ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ನಕ್ಷೋಷೋ-
ನಾಮಿಕೇ ವಹ್ನಿ ಮೂರ್ತೀ-ಎಂದರೆ ನಕ್ಷ (ರಾತ್ರಿ)ಉಷಃ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲ) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಕ
ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಎಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ
ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಂಬ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಆದುದರಿಂದ ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಅಥವಾ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು
ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿ (ರೂಪಗಳು)ಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸುಪೇಶಸಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರೂಪ ಅಥವಾ ಆಕಾರ
ವುಳ್ಳ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಗಳು ಕಾಲ
ವಿಭಾಗಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ರೂಪವಾಗಲಿ, ಆಕಾರವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ
ಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶ
ಶವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು,
ನಕ್ಷೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಷಕಾರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಸುಪೇಶಸಾ--ನಿರ್ಣಕ್, ವವ್ರಿಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ರೂಪವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೇಶಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೇಶಃ ಎಂದರೆ ರೂಪವು. ಆದುದರಿಂದ ಸುಪೇಶಸಾ-ಶೋಭನರೂಪ-
ಯುಕ್ತೇ --ಶೋಭನರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸುಂದರವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆಸದೇ--ಷಡ್ವ್ಯ ವಿತರಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಕ್ಶೋಷಸಾ-ನಕ್ತಂಚಿ ಉಷಶ್ಚ ನಕ್ಶೋಷಸಾ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಟೆಟ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶಂನ-ಕ್ತಮ್ ಎಂಬುದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಉಷಸ್ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಾಭೂತನಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಹ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು, ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ಯಯೋಸ್ತೇ, ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಪೇಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ, (ಪಿ.ಸೂ. ೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂಧ್ಯಚ್ಛೇಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೂ ದ್ಯಚ್ಛವೂ ಆದ ಉತ್ತರಪದವು ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೇಶ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಅಸ್ತೀನ್ — ಉಡಿದಂ ಸದಾದ್ಯಪ್ಸುಮ್ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಮಾ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಸದೇ—ಷಡ್ವೈ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಂಸದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮. ವಾ. ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಸದ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಆಜ್ ನೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಅಸದ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ವೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಸುಪಾದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಸುಜಿಹ್ವಾ ಉಪ ಹ್ವಯೇ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಕವೀ |
ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಕ್ಷತಾಮಿಮಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾ | ಸು_೨ ಜಿಹ್ವಾ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ | ಹೋತಾರಾ | ದೈವ್ಯಾ | ಕವೀ ಇತಿ ||
ಯಜ್ಞಂ | ನಃ | ಯಕ್ಷತಾಂ | ಇಮಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಚ್ಚಬ್ದೋಽತ್ರ ಸರ್ವನಾಮತ್ಯಾತ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥನಾಚೇ | ತಾ ತೌ ಯಾಜ್ಞಿಕಾನಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ದ್ವಾವ
ಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಯಕ್ಷತಾಂ | ತಾವುಭೌ ಯಜ
ತಾಮನುತಿಷ್ಠತಾಂ | ಕೀದೃಶೌ ಸುಜಿಹ್ವೌ ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋಪೇತೌ | ಪ್ರಿಯವಚನೌ ಶೋಭನಜ್ವಲೌ
ನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೋತಾರೌ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೌ ದೈವ್ಯಾ ದೈವ್ಯಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ | ಅತ ಏವೇಮಾವಗ್ನೀ
ದೈವ್ಯಹೋತೃನಾಮಕೌ | ಕವೀ ಮೇಧಾವಿನೌ || ತಾ ತೌ | ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿ
ತ್ಯಾಕಾರಃ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸುಜಿಹ್ವೌ | ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋ-
ಸ್ತೌ | ನೆಳ್ಳಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಪದೇಕಾದೇಶಸ್ವರಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾ
ಮಾನಾದೇಶಃ | ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಹೋತಾರಾ | ಜುಹೋತೇಸ್ತೌನ್ | ದ್ವಿವ-
ಚನೇ ಋತೋ ಚಿ | ಪಾ. ೭-೩-೧೧೦ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ಅಪ್ತೌನ್ನಿತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ |
ನಿತ್ಯಾದಾದ್ವಿದಾತ್ತಃ | ದೈವ್ಯಾ | ದೇವಾನಾಮಿನೌ | ದೇವಾದ್ಯೌಞೌ | ಪಾ. ೪-೧-೮೫-೩ | ಇತಿ
ಯೌಞ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಇತ್ಯಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವವದಾ-
ಕಾರಃ | ಯಕ್ಷತಾಂ | ಯಜತಾಂ | ಲೋಪಿ ಶಕಿ ಪರತಃ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಿಹ |
ಕುತ್ಪಚೇತ್ಸಪತ್ವಾನಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸುಜಿಹ್ವೌ—ಉತ್ತಮವಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಚನಗಳನ್ನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶೋಭನಜ್ವಾಲೆ
ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ | ಕವೀ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ | ತಾ—ಆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ |
ದೈವ್ಯಾ—ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ | ಹೋತಾರಾ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕರಾದ | (ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—ದೈವ್ಯ
ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಅಗ್ನಿಮೂರ್ತಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು) | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ
ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು | (ಅವರು) ನಃ—ನಮ್ಮ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ | ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—ಈ
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಕ್ಷತಾಂ—ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ (ಅಗ್ನಿರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳಾದ) ಈವರು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯವಚನಗಳನಾ
ಡುವವರು (ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರು) ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು. ಹೋತೃ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದವರು. ಇಂತಹ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು (ಕರೆಯುವೆನು). ಅವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಾವು ಮಾಡು-
ತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ.

English Translation

I invoke those Daivya and Hotara, those two divine hotries who are good-tongued and wise. May they perform this our sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು.—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ||

ಎಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಋನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಞ್ಯೈಃ |

ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿಶಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೭)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು—

ಯಾವೇತಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ | ದೇವೇಷು ಭವೌ ದೇವ್ಯೌ ದೇವಾವೇವ ದೇವ್ಯೌ |
ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏವ ತದ್ಧಿತಃ | ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರೌ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ | ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ
ಹೋತೃವೈತ್ರವರುಣೌ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ | ಹೋತಾರಾ ಹೋತಾರೌ ಆಹ್ವಾತಾರೌ
ದೇವಾನಾಂ ನಾಯ್ವಗ್ನೀ | ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮೌ ಮುಖ್ಯೌ ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರಾ-
ವಪೇಕ್ಷ್ಯ | ಸುನಾಚಾ ಸುನಾಚೌ, ಪ್ರಶಸ್ತನಾಚೌ, ಸುಸ್ತುತೌ | ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ
ಯಜ್ಞನಿರ್ಮಾತಾರೌ ನಿತ್ಯಂ | ಮನುಷಃ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಞ್ಯೈಃ ಯಜನಾಯ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನೌ | ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು | ಕಾರೂ
ಕರ್ತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೋತೃವೈತ್ರವರುಣರೆಂಬ ಮುಖ್ಯಜರು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಆಪ್ರೀತೋಕ್ತಗಳಲ್ಲದೆ—

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ನಾಯುಮ್ಯಭವೋ ಯ ಓಹತೇ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಉಷಸಂ ಸ್ತಸ್ತಯೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೧೦)

ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರೋಹಿತ ಋತಸ್ಯ ಪಂಥಾಮನ್ವೇಮಿ ಸಾಧುಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೩)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೭ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸಾ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೭ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತೌ ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಿಮಾಸಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಞೈಃ, ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರೂ, ಮತ್ತು ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಪ್ರೇರಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪುರೋಹಿತರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳಾದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಇವನ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಮೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-) ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾದೃಷ್ಟಿ-ಗ್ನ್ಯೋ ನಾಚಂ ವಿಭಜತಿ— ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸುಜಿಹ್ವಾ-ಸುಜಿಹ್ವಾ--ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುಜಿಹ್ವಾ | ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋಸೇತಾ, ಪ್ರಿಯವಚನಾ, ಶೋಭನಜಿಹ್ವಾಲೌ ನಾ || ಉತ್ತಮವಾದ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಕ್ಷತಾಂ—ಯಜತಾಂ, ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾ—ತೌ ಎಂದರ್ಥ. ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಟೆಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಸವರ್ಣ-ದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಸುಜಿಹ್ವಾ—ಶೋಭನಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ. ಶೇವ ಯಹ್ವ ಜಿಹ್ವಾ ಗ್ರೀವಾನಿಾನಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಜಿಹ್ವಾ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿರುವುದು. ಲಿಹಂತಿ ಅನಯಾ ಜಿಹ್ವಾ ಇತಿ. ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಗುಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿರುವುದು. ಜಿಹ್ವಾ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜುಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಸುಜಿಹ್ವ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಟೆಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸು-ಜಿಹ್ವ+ಓ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಥ

ಮಯೋಃಪೂರ್ವೇಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಾದಿಚಿ (ಪಾ. ೬-೧-೧೦೪) ಆಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಏವಂಚ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಸುಜಿಹ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿರೂಪ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಔಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸುಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಉಪಶಬ್ದದ ಉಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಚೋಯೇವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಆವ್ ಆದೇಶ. ಸುಜಿಹ್ವಾವ್+ಉಪ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ವಕಾರಲೋಪವು ಆದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೋತಾರಾ—ಹು ದಾನಾದನೆಯೋಃ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃನ್ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋತ್ಯ+ಔ, ಋತೋ ಜಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಗುಣವು ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್ ಸ್ತೃಸ್ತೃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹೋತಾರೌ ಎಂದಾಗುವುದು. ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ. ಹೋತಾರಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೋತ್ಯ ಎಂಬುದು ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ದೈವ್ಯಾ—ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದೇವ ಶಬ್ದವು ಚಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ದೇವಾದ್ಯೈಷಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫ ವಾ. ೩) ದೇವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯೌ ಅೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಯ ಇಮೌ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತೇಷ್ವ-ಜಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಯೈವ್ಯತೀಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೈವ್ಯಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ದೈವ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಕ್ಷತಾಂ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್ ಲೋಟೋಲಬ್ಧತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಧದ್ಭಾವ, ತಸ್ತಸ್ಮಮಿಪಾಂತಾಂತಾಮಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಂ ಆದೇಶ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. ಯಜ್+ಅ+ತಾಂ ಸಿಬ್ಬಯಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಿಪ್ ಬರುವುದು. ಯಜ್+ಸ್ ಅ+ ತಾಂ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ. ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಯಕ್ಷತಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಮಯೋಭುವಃ |

ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತ್ವಸ್ರಿಧಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಳಾ | ಸರಸ್ವತೀ | ಮಹೀ | ತಿಸ್ರಃ | ದೇವೀಃ | ಮಯಃ ೨ ಭುವಃ ||

ಬರ್ಹಿಃ | ಸೀದಂತು | ಅಸ್ರಿಧಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಮಹೀಶಬ್ದೋ ಮಹತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಾಂ ಭಾರತೀವಾಚಿಷ್ಟೇನ್ಯೇಷ್ವಾಪ್ರೀತೋಕ್ತೇಷು ಸದ್ಯಶೇಷಿಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀತ್ಯಾನ್ನಾತತ್ವಾತ್ | ಇಳಾದಿಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯಾ ವಹ್ನಿಮೂರ್ತಯಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಬರ್ಹಿರ್ವೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸೀದಂತು | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತು | ಕೀದೃಶ್ಯಃ | ಮಯೋ-
ಭುವಃ ಸುಖೋತ್ಪಾದಿಕಾ ಅಸ್ರಿಧಃ ಶೋಷೇಣ ಕ್ಷಯೇಣ ವಾ ರಹಿತಾಃ || ಇಳಾ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಛಾಂದ-
ಸಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಕ್ವಿಪ್ | ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಟಾಪಂ ಚಾಸಿ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ದಿಶಾ ನಿಶೇತಿ
ಟಾಪ್ | ಸರಸ್ವತೀ | ಸರೋಸ್ತುನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಆದುವಪ್
ತ್ವಾದ್ಯತ್ವಂ | ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ವೇನ ಪದತ್ವಸ್ಯ ಬಾಧಿತತ್ವಾದೃತ್ವಾದ್ಯಭಾವಃ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ
ಜೋಪ್ | ಮತುಬ್ಜೀಪೌ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಃ | ಮಹೀ | ಮಹತೀಶಬ್ದೇ ತಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ
ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಸ್ರಃ | ತ್ರಿಶಬ್ದಾಜ್ಜಸಿ ತ್ರಿಚ-
ತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತ್ರಿಸ್ಯಚೇತಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೨-೯೯ | ಇತಿ ತಿಸ್ರಾದೇಶಃ | ಅಚಿ ರ ಋತಃ | ಪಾ. ೭-೨-
೧೦೦ | ಇತಿ ರೇಫಾದೇಶಃ | ತಿಸ್ಯಭ್ಯೋ ಜಸಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೬೬ | ಇತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ದೇವೀಃ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೋ ದೇವ್ಯಃ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮಿತಿ ಜೋಪ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಜೇತ್ಯ-
ಕಾರ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಸಿದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೫ |
ಇತಿ ನಿಷಿದ್ಧಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪಕ್ಷೇಽಭ್ಯನುಜ್ಞಾಯತೇ | ಮಯೋಭುವಃ | ವೀರ್ಯಾ
ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸ್ರಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ | ತದ್ಭಾವಯಂತೀತಿ ಮಯೋಭುವಃ | ಅಂತ-
ರ್ಭಾವನಿತ್ಯರ್ಥಾದ್ಯುವಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬರ್ಹಿಃ | ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚೇತಿ-
ಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸೀದಂತು | ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಾದೌ | ಪಾಪೋತ್ಯಾದಿನಾ ಸೀದಾದೇಶಃ |
ಅಸ್ರಿಧಃ | ಸ್ವಿಧೇರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಶೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪಿ ನ ಇಳಾ ಬಹು
ಪ್ರೀಹಿಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನ ಇಳಾ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮಯೋಭುವಃ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಅಸ್ತಿಥಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತರಾದ ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವ | ಇಳಾ—ಇಳಾ ಎಂಬ ದೇವಿಯೂ | ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ದೇವಿಯೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಳಾದ (ಭಾರತೀ ಎಂಬ) ದೇವಿಯೂ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ—ಇಳಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಈ ಮೂರು ಜನ ದೇವತೆಯರು | ಬರ್ಹಿಃ—ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಅಸ್ತರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಯನ್ನು | ಸೀದಂತಃ—ಹೊಂದಲಿ (ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಗ್ನಿ ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪರೂ ದೇವೀಪ್ರಮಾನರೂ ಆದ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಯಾರಿಗೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿ (ಮಹಿ)ಯರೆಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May Ila, Saraswati, Mahi (Bharati), the three comfort-giving and unhurting goddesses sit on the sacrificial grass.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಸ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ||

ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ವಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ |

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ರೋನಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಪಸಃ ಸದಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೮)

ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ | ಭರತೇ ಅದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಭಾ ಇಳಾ ಚ ಮನುಷ್ಯ-

ದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೈಶ್ಚ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸಕ-

ರ್ಮಾಣ ಅಸೀದಂತು ||

ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಎಂದರೆ—

ಭಾರತೀ—ಭರತನೆಂದರೆ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಆದಿತ್ಯನ ದೀಪ್ತಿಗೆ ಭಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾರತಿಯೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು.

ಇಳಾ—ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯು. ಮನುಷ್ಯತ್ ಚೇತಯಂತೀ—ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು, ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವಿಶೇಷವು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಅದುದರಿಂದ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು. (೭೪-೭೫ನೇ ಪೇಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ).

ಮಹೀ—ಮಹೀಶಬ್ದೋ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಾಂ ಭಾರತೀಮಾಚಿಷ್ಟೇನೈಷ್ವಾಪ್ರೀಸೂ-ಕ್ತೇಷು ಸದೃಶೇಷ್ವಿಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀತ್ಯಾಮ್ನಾತತ್ವಾತ್ || ಎಂದರೆ, ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಳಾದ ಭಾರತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ತೋದೇವೀಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂದು ಮೂವರು ದೇವಿಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಅನುಮಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಮಹೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಹೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬೇರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಭಾರತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಹೀಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು.

ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತು—ವೇದ್ಯಾಮಾಸ್ತೀರ್ಣಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತು—ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಅಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಮಹೀ—ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಸರ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ | ಮಹೀ ಮಹತೀ, ತಕಾರ-ಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ|| ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇಡಾ ಎಂದೂ, ಸರಃ ಎಂದರೆ (ಉದಕವು) ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದೂ, ಮಹತೀ ಶಬ್ದದ ತಕಾರವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಲೋಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂದಾಗಿ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಳಾದ (ಭಾರತೀ) ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದು.

ದೇವೀಃ—ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೋ ದೇವ್ಯಃ | ತಾಃ | ಅಥವಾ ದೇವೀಃ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಃ ||
ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದುದರಿಂದ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು.

ಮಯೋಭುವಃ—ನಿಾಜ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸೆ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ | ತದ್ಭಾವ-
ಯಂತೀತಿ ಮಯೋಭುವಃ | ನಿಾಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡು ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು.
ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಸುಖವು. ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಯೋಭುವ ಎಂಬ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿಧಃ—ಸ್ರಿಧೇಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಶೋಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ ನಾ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಶೋಷಣಾ ಕ್ಷಯೇಣ
ವಾ ರಹಿತಾಃ || ಸ್ರಿಧಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡು, ಶೋಷಣೆಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಸಿಧಃ ಎಂದರೆ ಅರಿತಿ
ಇಲ್ಲದಿರುವ, ಶೋಷಣರಹಿತರಾದ, ಕ್ಷಯರಹಿತರಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಳಾ—ಈಡಸ್ತುತಾ ಧಾತು. ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಗೆ ಲೋಪ. ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಯೋಶ್ಚಾಸ್ಯ ಸ್ವರಯೋಃ (ಪ್ರಾ. ಶಾ.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರ. ವಷ್ಪಿಭಾಗು ರಿಂಲ್ಲೋಪಮವಾಪ್ಯೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ | ಆಪಂ ಜೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ನಿಶಾ ದಿಶಾ (ಕೌ. ೨-೪-೮೨) ಭಾಗುರಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಅವ ಅಪಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅವ ಗಾಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಗಾಹಃ ಎಂದೂ ಅಪಿಧಾನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಿಧಾನಂ ಎಂದೂ ಆಗುವುದು. ಶಬ್ದಗಳು ಹಲಂತವಾಗಿ ದ್ವರೆ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು ಎಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಇಳ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಟಾಪ್ ಬರುವುದು ಇಳಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯವು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃ ಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ಗುಣ. ರಪರತ್ವ. ಸರಃ. ಇದು ನಿತ್ಯವಾದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಸರಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಸದಪ್ ಎಂಬುದು ಅದುವದ ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ತಸೌಮತ್ಪರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ಪರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತಪದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸಜುಷೋಃ ರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ರುತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್, ಮತುಪ್ ಜೀಪ್ ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಮಹೀ—ಮಹತೀ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ, ಹಕಾರೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತೋದಾತ್ತ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಿಸ್ಯಃ—ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ತ್ರಿಚತುರೋಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸ್ಯ ಚತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೯) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ತ್ರಿ ಚತುರ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಿಸ್ಯ-ಚತಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಸ್ಯ ಆದೇಶ. ತಿಸ್ಯ+ಅಸ್ ಋತೋಜಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸವಾದ ಅಚಿರಋತೇ (ಪಾ- ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಅಜ್ಜರ್ಣಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತಿಸ್ಯ, ಚತಸ್ಯ ಇವುಗಳ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ತಿಸ್ಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತ. ತ್ರಿಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತಿಸ್ಯ ಆದೇಶ ಶೂನ್ಯ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪವಾದ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಣ್ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತಿಸ್ಯಭ್ಯೋಜಸಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೧೬೬) ತಿಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತ.

ದೇವೀಃ—ದೇವಶಬ್ದವು ಅಚ್ಚುತ್ಯಯಾಂತ. ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಃ ದೇವ್ಯಃ ಪುಂಯೋಗಾದಾ-ಖ್ಯಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ದೇವೀ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ವಾಳಂಧಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಅಭ್ಯನುಜ್ಞೆ ಇರುವಕಾರಣ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದು. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ, ದೇವೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಮಯೋಭುವಃ—ಮಿಾಜ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಕ್ಯಾದಿ ಧಾತು. ಮಿನಾತಿ ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮ್. ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ, ಯಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಯಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮಯಃ ಭಾವಯಂತಿ ಇತಿ ಮಯೋಭುವಃ, ಮಯಶ್ಚಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಭೂಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಮಯೋಭೂ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ಅ ಚಿ ತ್ನು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜ್ ಆದೇಶ. ಮಯಸ್+ಭೂ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ಉತ್ವ ಗುಣಗಳು ಬರುವುವು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಮಯೋಭೂಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಬರ್ಹಿಃ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ. ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಬೃಂಹೇರ್ನೇ ಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸೀದಂತಂ — ಪಠ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಏರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸದ್-ಅ+ಅನ್ತ್. ಸದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಮ್ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಸೀದನ್ತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ರಾನುದಾತ್ತ.

ಅಸ್ತಿದ್ಧಃ—ಸ್ತಿದ್ಧ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಅಥವಾ ಶೋಷಣಾರ್ಥಕ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿ. ಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೦-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ತಿದ್ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅಸ್ತಿದ್ಧಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಜ್ಞಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮುಪ ಹ್ವಯೇ |
ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಹ | ತ್ವಷ್ಟಾರಂ | ಅಗ್ರಿಯಂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ ||
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸ್ತು | ಕೇವಲಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜೇ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯೇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಮಿತಿ | ಶಂ ಯುನಾಕಾಯಾ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ ಸಮು ಯಂತು ನಾಜಾ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ | ಅ. ೧-೧೦ || ಇತಿ ||

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ತ್ವಷ್ಟುನಾಮಕಮಗ್ನಿಮಿಹ ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಹ್ವಯೇ | ಕೀದೃಶಂ | ಅಗ್ನಿಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ
 ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಬಹುವಿಧರೂಪೋಪೇತಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕೇವಲೋಸಾಧರಣೋಸ್ತು | ಇತರಯಜ್ಞ-
 ಮಾನೇಭ್ಯೋಽಸ್ಯ ಧಿಕಮನುಗ್ರಹಂ ಕರೋತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತ್ವಷ್ಟಾರಂ | ತಪ್ತೋ ತ್ವಪ್ತೋ ತನೂಕರಣೇ | ತೃನ್ |
 ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞಾದಿತೋ ನಾ | ಪಾ. ೭-೨-೪೪ | ಇತಿ ಡಭಾವಪೇಕ್ಷೇ ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋ
 ರಂತೇ ಚ | ಪಾ. ೮-೨-೨೯ | ಇತಿ ಕಕಾರಲೋಪಃ | ಸ್ವಪ್ತಂ | ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನೇ ಯತೋ ಜಾಸರ್ವ-
 ನಾಮಸ್ಥಾನಯೋರಿತಿ ಗುಣೇಪ್ತೌನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಃ | ತೃನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತ-
 ತ್ವಂ | ಅಗ್ನಿಯಂ ಅಗ್ರಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಘಚ್ಛಾ ಚ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೭ | ಇತಿ ಘಚ್ಛ | ಆಯನೇಯಾ-
 ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭-೧-೨ | ಘಕಾರಸ್ಯ ಇಯಾದೇಶಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಆಯನಾದಿಷೂಪದೇಶಿ-
 ವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ | ಪಾ. ೭-೧-೨-೧ | ಇತ್ಯುಪದೇಶವದ್ವಾನಾತ್ರೈಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾಃ
 ಧ್ವಚಿತ್ವಿತ್ಯಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ | ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟುತ್ವನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ | ತ್ವಷ್ಟಾ-
 ವೈ ಪಶೂನಾಂ ಮಿಥುನಾನಾಂ ರೂಪಕೃತ್ | ತೈ ಸಂ-೬-೧-೮-೫ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಸ್ಯಾದ್ಯುತಾತ್ತ-
 ತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೦೬ | ಇತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ | ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ | ಉ.೧-೧೩೮ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಮಾನು | ಅತ್ರ ಪರಮುಪಿ ಯೋಜಿ | ಪಾ. ೭-೨-೮೯ |
 ಇತಿ ಯತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ತೈತಿಪದವಿಧಿತ್ವಾಚ್ಚಾನು ಅಕಮಾದೇಶೇ ಕೃತೇ | ಪಾ. ೭-೧-೩೩ |
 ಅನಾದೇಶ ಇತಿ ನಿಷೇಧೇನ | ಪಾ. ೭-೨-೮೬ | ಯತ್ಪಾಭಾವಾಚ್ಛೇಷೇ ಲೋಪೇ ಇತಿ ದಕಾರಲೋಪೇಽಕಾ-
 ರಾಂತತ್ವೇನ ಪಶ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಸುಟಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫೨ | ಸಾಮ ಇತಿ ನಿರ್ದೇಶೇ ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಂತರ್ಭಾವೇನ
 ನಿವೃತ್ತಿಃ | ಏವಮರ್ಥ ಏವ ಹಿ ಸಾಮ ಇತಿ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶಃ | ಕೇವಲಃ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾ-
 ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ಬಹುವಿಧರೂಪಗಳುಳ್ಳ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ—ತ್ವಷ್ಟುನೆಂಬ
 (ಅಗ್ನಿರೂಪ ವಿಶೇಷ) ದೇವತೆಯನ್ನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಉಪೇ ಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡು-
 ವೆನು | (ಆ ತ್ವಷ್ಟುವು) ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ (ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) | ಕೇವಲಃ—ಅಸಾಧಾರಣನಾಗಿ ಎಂದರೆ
 ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪ (ಆಕಾರ) ಗಳುಳ್ಳವನುಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನು. ಇಂತಹ ದೇವತೆಯನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು. ಅವನು ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗಲಿ.

English Translation.

I invoke Twashtir, the foremost and the multi-form here. May he be soley ours.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯೆಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು- ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಶಂ ಯುವಾಕಾಯ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಂತೇ ಪಯಾಂಸಿ ಸಮುಯಂತು ವಾಜಾ ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯೆಂಬ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆಶ್ವ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು—

ತ್ವಷ್ಟಾ | ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಿಷೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣ
ಸ್ತೃಪ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪರೋತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತ್ವಷ್ಟೇತ್ಯಾಹುರ್ಮಧ್ಯಮೇ
ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || (ನಿ. ೮-೧೪)

ಎಂದರೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿರುವವನು ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ?) ಮಾಡುವವನು, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ನೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕ ಪೂಣಿಯು ಹೇಳುವನು.

ತ್ವಷ್ಟುವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ

ಯೇ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ತಮದ್ಯಾ ಹೋತರಿಸಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ತ್ವಷ್ಟುವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪ, ಸೌಂದರ್ಯ ಮುಕ್ತಿ, ವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಕರ್ತನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ನೈ ಪಶೂನಾಂ ಮಿಥುನಾನಾಂ ರೂಪೈಕೃತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೮-೫) ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಾ-
ಮಧಿಸತಿಃ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-) ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ವಿಕರೋತಿ—ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ (ಯಜುರ್ವೇದ) ವಾಕ್ಯಗಳು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಮತ್ತು

ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ ಮಯಿ ದೇವಾಸೋವ್ಯಜನ್ನಸಿ ಕೃತುಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩)

ತ್ವಷ್ಟುವು ನನಗೆ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಯಜ್ಞ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ, ಇತರ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟೃವು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಅರ್ಥವಿನರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಗ್ರಿಯಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠಂ, ಪ್ರಧಾನಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಮುಖ್ಯನು.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟೃತ್ವನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ || ಅನೇಕ ರೂಪಗಳ ಕಾರಣ ಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ—ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯಪಾದವಾದ ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೦ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಇದು ಇಂದ್ರನ ಸರವಾಗಿರುವುದು. ನನುಗೆ ಮುಖ್ಯನುಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಷ್ಟಾರಮ್—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ತ್ವಕ್ಷೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಉದಿತ್ತು ಧಾತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಸೂಯಾಧಿಪೋವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಉಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಡಾಗಮವು ಬರದೇ ಇರುವ ಸ್ಪದದಲ್ಲಿ ತ್ವಕ್+ತ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಅಥವಾ ಝಲ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಆದ ಸಂಯೋಗದ ಆದ್ಯವಯವವಾದ ಸಕಾರ ಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತ್ವಕ್+ತ್ವ ಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ತ್ವಷ್ಟೃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತೋಜಾಸರ್ಮ ನಾಮಸ್ಯಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಛಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತ್ವಷ್ಟರ್+ಅಮ್ ಅಪ್ ತೈನ್ ತೈಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ತ್ವಷ್ಟಾರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ಮರ ದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಅಗ್ರಿಯಮ್—ಘಚ್ಚೌ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಅಗ್ರಾದ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಗ್ರಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಚ್ಚೌ ಛಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಚ್ಚೌ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಘ. ಆಯೇನೇಯಾನೀಯೀಃ ಘ ಛ ಖ ಛ ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಘ ಛ ಖ ಛ ಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಯ್, ಏಯ್, ಈನ್, ಈಯ್, ಇಯ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಗಿ ಇಯ್ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಇಯ್+ಅ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಬರುವ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಾದ ಘ್ ವೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಬರುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಘ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಬಹಿರಂಗಗಳು. ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಂತರಂಗ. ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಆಯನ್ನಾದಿಯಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧) ಪರಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨) ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತಗಳಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಸಮನಂತರವೇ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ಈಗ ಘ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಮೊದಲು ಬರುವುದು ನಂತರ ಘ್ ಗೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು. ಘ್ ಎಂಬುದು ವ್ಯಂಜನ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿಲ್ಲ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶವೂ ಅಂತರತಮ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವರಕವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಅಕ್ರಿಯಮಾಣೇಹ್ಯುಪದೇಶಿತವದ್ಭಾವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಸನ್ನಿಯೋಗೇನಾದ್ಯದತ್ತತ್ವೇ ಕೃತೇ ಅಂತರ್ಮತ ಆದೇಶಾ ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಅಸ್ವರಕಾಃ ಸ್ಯುಃ (೭-೧-೨ ಮುಖಾ) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಿ ಬಂದರೂ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದೇ ಅಚ್ಚಿಗೆ (ಪ್ರಯೋಗ) ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯನ್ನಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಮಸ್ವರಕಾಃಸ್ಯುಃ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ತೆರನಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದರೆ ಗಾತ್ರಗಳಿಗೆ (ಅವಯವಗಳಿಗೆ) ಶೈಥಿಲ್ಯವೂ, ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ನಿಗ್ಧತೆಯೂ, ಕಂಠವಿವರಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದರೂ ಆಗುವುದು. ಆದರೂ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಧರ್ಮವಿದೆ, ಉದಾತ್ತ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಪದದಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಸ್ವರಕಾಣಾಂ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರರಹಿತಗಳಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ, ಅಸ್ವರಕಾಃ — ಇಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಆದೇಶಗಳೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಘ್ ಗೆ ಬರುವ ಇಯ್ ಆದೇಶವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಆಯನ್ನಾದಿಷೂಪದೇಶಿತವದ್ಭವನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆಯನ್ನಾದ್ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಇಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಚಿತ್ಕರಣದಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಬಹಿರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಆದೇಶಗಳು ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಘ್ಚೌಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಿತ್ಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಗ್ರ+ಘ್ ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮ ಬಂದರೂ, ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ ನಂತರ ಘ್ ಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಇಯ್ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಇಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಚಿತ್ಕರಣವು ಚಿತ್ಕರಣವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ವ್ಯರ್ಥಂಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಅಂದರೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ

ಪದವು ತಾನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವಂತೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ವಚನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಅದು ಯಾವುದು? ಎಂದರೆ ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥಾ ಯಾಮಾಯನ್ನಾದಯೋ ಭವಂತಿ, ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉದ್ಯೋತಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧ್ಯಾದೇಶಾನಾಮುತ್ಪತ್ತಿ ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟಕಾರ್ಯಾದಪಿ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಜ್ಞಾಪಯತೇ ಇತಿ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯನಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು, ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಕೃಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ಚಿತ್ಕರಣದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈಗ ಚಿತ್ಕರಣ ವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಆಗ್ರ+ಘೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಗ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ ಬಂದರೆ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಚಿತ್ಕರಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಉಪದೇಶವದ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ನವಾಕ್ಷಚಿಚ್ಚಿತ್ಕರಣಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨-೨) ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರೇ ಹೇಳಿರುವರು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ಮ ವಾಗುವುದು.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ-ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ರೂಪವು. ತ್ವಷ್ಟುಃವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತ್ವಷ್ಟಾನ್ಯೈ ಹಶೂನಾಂ ಮಿಥುನಾನಾಂ ರೂಪ- ಕೃತ್ (ತೈ. ಶ್ರು. ಸಂ. ೬-೧-೮-೫) ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಬೋಧಿಸುವುದು. ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ವಿಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದ ರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧-೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ-ಅಸು ಪ್ತೇಪಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಯುಷ್ಮಸಿಭ್ಯಾಂ ಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಅಸ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠಿಬಹುವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ಮದ್+ಆಮ್ ಈಗ ಯೋಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಸಾಮ ಆಕಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಾಮ್ಗೆ ಆಕಂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಂ ಆದೇಶಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಯೋಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಅದ್ದರಿಂದ ನಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಯತ್ನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಾಮ ಆಕಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೩) ಎಂಬುದು ನೈತ್ಯ, ಅಂದರೆ ಯಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಆಕಂ ಬರುವುದು ಯಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಆಕಂ ಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಆಕಂ ಆದೇಶವು ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿಯಾಗುವುದು. ಅದ

ಕಾರಣ ಅದು ನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಆಕಂ ಆದೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಯೋಚಿ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದು ಬರುವುದು. ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ನಿತ್ಯಸ್ವರವು ಯೋಚಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಪರನಿತ್ಯಾನ್ತರಂಗಾಪನಾದಾನಾಮುತ್ತರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವಾದ ಯತ್ಸವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಆಕಮೇ ಬರುವುದು. ಆಕಂ ಪ್ರತಿಸದೋಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಯತ್ಸಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಬಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮ್ ಇಲ್ಲ. ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವ ನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತನಾಗಿರುವ ಅಮ್‌ಗೆ ಸುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಟ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಸಾಮ್ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಮಾದೇಶ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಯತ್ಸ ಬರುವುದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗವು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಸುಡಾಗಮವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾ ಡದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಮ ಆಕಂ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಕಮಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಆಕಂ ಎಂಬುದು ಅಮ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ ಆಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು ಆ ಸುಡಾಗಮ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವರು. ಸಸುಟ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದರೆ ಸುಟ್ಟಗೂ ಸ್ಥಾನಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಿಯಾಗಿ ಬರುವ ಅದಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಸುಟ್ಟನಿರ್ದೇಶವು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ಕೇವಲಃ—ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರಬರುವುದು. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅವ ಸೃಜಾ ವನಸ್ಪತೇ ದೇವ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಃ |

ಪ್ರ ದಾತುರಸ್ತು ಚೇತನಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅವ | ಸೃಜ | ವನಸ್ಪತೇ | ದೇವ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಹವಿಃ ||

ಪ್ರ | ದಾತುಃ | ಅಸ್ತು | ಚೇತನಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ಏತನ್ನಾಮಾಕಾಂಗೇ ದೇವ ಹವಿರ್ಭುಗ್ನೋ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಹವಿ-
ರವ ಸೃಜ | ಸಮರ್ಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರ ದಾತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೇತನಂ ಪರಲೋಕವಿಷಯಂ ವಿಜ್ಞಾ-
ನಂ ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾದಸ್ತು || ವನಸ್ಪತೇ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ದೇವ | ಸಾಬಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಪಾಷ್ಠಿಕ-
ಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹವಿಃ | ಇಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದಾತುಃ | ದದಾತೇಸ್ತುಚ್ | ಚಿತ
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಜಸಿ ಋತ ಉತ್ | ಸಾ. ೬.೧-೧೧೧ ಇತ್ಯುತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶೋ ರಪರತ್ವಂ ಚ |
ರಾತ್ಸಸ್ಯ | ಸಾ. ೪-೨-೨೪ | ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಏಕಾದೇಶಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಚೇತನಂ | ಚಿತಿ
ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟಿ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಲಿತಿಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮನಾರ್ಪ-
ಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ದೇವನಾದ | ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿಯೇ ಅಥವಾ ವನಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಗ್ನಿಯೇ |
ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಹವಿಃ—ನಾವು (ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿರುವ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅವ ಸೃಜ—ಸಮರ್ಪಿಸು |
ದಾತುಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಚೇತನಂ—(ಪರಲೋಕವಿಷಯವಾದ)
ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನವು | ಅಸ್ತು—(ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಉಂಟಾಗಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ಅಥವಾ ವನಸ್ಪತಿನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸು ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ
ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗಲಿ.

English Translation.

Present, divine Vanaspati, our oblation to the gods, and may true
knowledge be the reward of the giver.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರ ವಿವರಣೆಯು—

ವನಸ್ಪತ ಇತ್ಯೇನಮಾಹ್ಯವ ಹಿ ವನಾನ್ಯಾ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ | ವನಂ
ವನೋತೇಃ || (ನಿ. ೮-೩)

ತತ್ಪ್ರೋ ವನಸ್ಪತಿಃ | ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ವಕೃಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || (ನಿ. ೮-೧೮).

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವನಗಳ ಪಾಲಕನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು. ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ದಾರ್ವಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ವನಸ್ಪತೆ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರಾಜ, ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥವು. ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಮರದ ಕಂಭವೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೃರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾತ್ಯಕೃರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಒಂದು ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ಭೈರ್ಯೇನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩.೮-೧)

ಎಂದರೆ ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ (ಯೂಪಸ್ತಂಭವೇ) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಲೇಪನ ಮಾಡುವರು ಎಂದು ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಸಂಭೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩, ೬, ೧೧ ನೆಯ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವನಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದು ಸಂಭೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಯೂಪವೇ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ—“ವನಸ್ಪತೇ ಶತವಲ್ಯೋ ವಿರೋಹ ಸಹಸ್ರವಲ್ಯಾ ವಿ ವಯಂ ರುಹೇಮು” ಎಂದರೆ, ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ನೂರಾರು ಮತ್ತು ಸಾವಿರಾರು (ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಚಿಗರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ಪತಿಯಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೦ ನೇ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ “ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೋಯ” ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವು.

ದಾತುಃ—ಹವಿಃಪ್ರದಾತುಃ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನ.

ಚೇತನಂ—ಪರಲೋಕವಿಷಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ, ಪರಲೋಕವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಚೇತನಂ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ವಿನೇಕ ಎಂದರ್ಥವು. ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ದಾತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾಪನಂ ದೇವೇಷು ತ್ವಯಾ ನಿವೇದಿತಸ್ಯ-ಯಜಮಾನನ ವಿಷಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನೀನು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಬೇಕು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವನಸ್ಪತೇ-ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ದೇವ—ಎರಡನೇ ಪಾಠದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯) ಎಂಬ ಆರನೇ ಆಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಹವಿಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಧಾತು—ಅರ್ಚಿ ಶುಚಿ ಹು (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ. 'ಅನಿಸನ್ನಸ್ಯ,' ಎಂದು ಪರೈದಾಸವಿರುವುದು. ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧೋಽಯಂ ಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನೞ್ | ಪರೈದಾಸಸ್ತು ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಯತ್ರೋತ್ತರಪದೇನ ನೞ್ || ಇಸಿ ನಭವತಿ ಎಂದು ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ನೞ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ ಬಂದರೆ ಅದು ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ ಎನ್ನಲ್ಪಡುವುದು. ನ, ಇಸ್, ಅನಿಸ್ ಎಂದು ಉತ್ತರಪದವಾದ ಇಸ್ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ನೞ್ಗೆ ಅನ್ವಯ ಬಂದರೆ ಪರೈದಾಸ ಎನ್ನಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಪಾರ, ಅಸಮರ್ಥ ಸಮಾಸಾಶ್ರಯಣ, ವಾಕ್ಯಭೇದ, ಎಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳು ನಿಯಮವಾಗಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರೈದಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲವಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪರೈದಾಸವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು. ಏವಂಚ ಇಸಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ನವುಂಸಕಲಿಂಗಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂದು ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ.ಸೂ. ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಹವಿಸ್ ಎಂಬುದು ಇಸಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಹವಿಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ-

ದಾತುಃ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ ಉತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಿಸಿ, ಜಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳಾದ ಋಕಾರ ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಋ+ಅ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಾತುರ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ರಾತ್ಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗದ ಚರಮವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗಾಂತ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಸಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾವ ವರ್ಣ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಉರ್ಕ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ದಾತುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಚೇತನಂ—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ, ಚಿತ್+ಅನ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಚೇತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ಕೃಣೋತನೇಂದ್ರಾಯ ಯಜ್ಞನೋ ಗೃಹೇ |
ತತ್ರ ದೇವಾ ಉಪ ಹ್ವಯೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಾಹಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಕೃಣೋತನ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಯಜ್ಞನಃ | ಗೃಹೇ ||
ತತ್ರ | ದೇವಾನ್ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದೋ ಹನಿಷ್ಠದಾನಮಾಚೀ ಸನ್ ಏತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿವಿಶೇಷಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ತದಗ್ನಿಸಂ-
ಪಾದಿತಂ ಯಜ್ಞಮಿಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರತುಷ್ಠ್ಯರ್ಥಂ ಯಜ್ಞನೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ ಕೃಣೋ-
ತನ | ಕುರುತ | ತತ್ರ ಯಜ್ಞೇ ದೇವಾನುಪ ಹ್ವಯೇ || ಕೃಣೋತನ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿ
ತ್ವಾನ್ನಮ್ | ಲೋಣ್ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ | ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ |
ಪಾ. ೭-೧-೪೫ | ಇತಿ ಪನಬಾದೇಶಃ | ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿನ್ನಿ ಕೃಣೋತೀರಚ್ಛೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಪ್ತನ್ನಿಯೋಗೇನ
ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾಶೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ಯ-
ಕಾರಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ತನಪಃ ಪಿತ್ತೇನಾಜಾತ್ವಾದುಕಾರಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಇಂದ್ರಾಯ |
ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ | ನಿಶ್ತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಯಜ್ಞನಃ | ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣಾದಾ-
ನೇಷು | ಸುಯೋಜೋರ್ಜ್ವನಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೩ | ಜಸಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಲ್ಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ
ಸಂಯೋಗಾದ್ವಮಂತಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೭ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ವನಿಪಃ ಪಿತ್ತೇನ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಗೃಹೇ | ಗೃಹ ಉಪಾದಾನೇ | ಗೇಹೇ ಕಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೪೪ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ತತ್ರ | ತ್ರಲ್ |
ಲಿಲಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೇವಾ ಉಪೇತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಿಲಿತಿ
ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಾದೇಶಃ | ಭೋಭಗೋ ಇತಿ ಯತ್ವಂ |
ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ || ೨೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ) ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ | ಯಜ್ಞನಃ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜ
ಮಾನನ | ಗೃಹೇ—ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ) ಸ್ವಾಹಾ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ

ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ) | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಕೃಣೋತೇ—ಮಾಡಿ | ತತ್ರ—ಅ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಅಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು (ಕರೆ ಯುವೆನು.)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಯಜಮಾನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ ಪೀಠುತ್ವಾ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿರಿ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

Perform the sacrifice to Indra conveyed through *swaha* in the house of the sacrificer. I invoke the gods thither.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸ್ವಾಹಾ—ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯು—

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಸ್ವಾಹೇತತ್ ಸು ಅಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಾ ನಾಗಾ ಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ | ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತೀತಿ ನಾ ||
ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅವಯವಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

(೧) ಸು ಅಹೇತಿ ನಾ—ಸು=ಜಿನ್ನಾಗಿ ಆಹ = ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೨) ಸ್ವಾ ನಾಗಾಹೇತಿ ನಾ—ಸ್ವಾ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ ವಾಕ್ = ವಾಕ್ಯವು ತಂ ಸ್ವಾ ನಾಗ-ಭ್ಯವದಜ್ಜುಹುಧೀತಿ ತತ್ಸ್ವಾಹಾಕಾರಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ). ಎಂದರೆ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ವೇದಮಂತ್ರವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ತಾನೇ (ಹೋಮ ಮಾಡುವವನು) ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ—ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಂ = ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಹ—ಹೋಮ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೪) ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತೀತಿ ನಾ—ತಾನು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮೂಲಕ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿನಾತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾಮಭವತ್ಪರೋಗಾಃ |

ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತಸ್ಯ ವಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧)

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು— ಈಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ) ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತು ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಹೋತೃವು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಾರ್ಥವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೆಲವು ಅಪ್ರೀತಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾದೇವಿಯು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೃಣೋತನ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಕೃನ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಗೆ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಟೋಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ತಸ್ತಸ್ಥಮಿಸಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಶೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಆದೇಶ. ತಸ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ, ತಪ್, ತನಪ್, ತನ, ಥನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತನಪ್ ಆದೇಶ ಕೃನ್ವಾ+ತನ ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಧ್ವಿನ್ವಿ-ಕೃಣ್ವೋ ರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಧಿನ್ವಾ ಕೃಣ್ವಾ ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಶಬ್ದವುಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಕಾರಾದೇಶ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಕೃನ+ಉ+ತನ. ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕೋಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು

ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಅಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಥಿತ್ಯನ್ವಯವಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತನಪ್ ಪಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿತ್ ಎಂದು ಪರ್ಮದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ, ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣಿತ್ವಂವಕ್ತವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಕೃಣೋತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಇನ್ದ್ರಾಯ—ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರೈ ಧಾತು. ನುಮಾಗಮ. ಋಜ್ರೇನ್ದ್ರಾಗ್ರ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇನ್ದ್ರಾಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ದ್ರ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್.

ಯಜ್ಞನಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಸುಯೇಜೋರ್ಜ್ಜನಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೩) ಪುಷ್ ಆಭಿಷವೇ, ಯಜ ದೇವ ಪೂಜಾದೌ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ವನ್ ಎಂಬುದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯಜ್ಞನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಜ್ಞನ್+ಅಸ್ ಇದಕ್ಕೆ ಯಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಅಂಗಾವಯವವೂ ಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಯಾದ್ಯಜಾದ್ಯನ್ಯತರಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವವರ್ತಿಯೂ ಆದ ಯಾವ ಅನ್ ಇರುವುದೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನ್ ಶಬ್ದದ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ನ ಸಂಯೋಗಾದ್ವಮನ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೭) ವಕಾರಾಂತ ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ವ ಎಂಬ ವಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನ್ ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೃಹೇ—ಗೇಹಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಗೃಹಿಜ್ಯಾವ ಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ ವೃಶ್ಚತಿ ಭೃಜ್ಜತೀನಾಂಜಿತಿಚಿ (ಪಾ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ. ಇಗ್ಯಣಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಯ ವ ರ ಲ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಗೃಹ, ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೃಹೇ ಎಂದು ರೂಪವು. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುವುದು.

ತತ್ರ-ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತತ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂ ತದ ಮುಂದೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತದ್ಧಿತಾನ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ 'ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಪದಿಕಯೋಃ' ಜಾಗಿ ಉಕ್ ಪ್ರಾಗ್ಧಿಲೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಲ್ಲಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ

ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ತ+ಅ+ತ್ರ ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತತ್ರ ಎಂದು ರೂಪ. ಲಿತಿ (೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಲೋ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತ.

ದೇವಾ ಉಪ-ದೇವಶಬ್ದವು ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಚಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩. ೧-೧೩೪) ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್ ದೇವ+ಅಸ್ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ದೇವಾಸ್ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋನಃಪುಂಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ದೇವಾನ್. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪ ಶಬ್ದವು ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘಾದಪಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ, ದೇವಾರ್+ಉಪ ಅತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಕಾರ, ದೇವಾರ್+ಉಪ. ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯತ್ವ ದೇವಾಯ್+ಉಪ ಲೋಪಶ್ಯಾ ಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ+ಉಪ. ಈಗ ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ+ಉಗಳಿಗೆ ಓಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಯ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಯಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅಜ್ಜರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೨ ||

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಐಭಿರಗ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ತೃತೀಯಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ತಚ್ಚ ಸೂಕ್ತಂ ಬಹುದೇವತಾಕಂ | ಅತ ಏನಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಐಭಿರ್ವೈಶ್ವದೇವಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ವ್ಯೂಢದ್ವಾದಶಾಹಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇ ಛಂದೋಮೇ ತೃತೀಯಸವನೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ || ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಅಥ ಛಂದೋಮಾಃ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿರಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೈಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಂ | ಅ. ೮-೯೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ಐಭಿರಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂಕ್ತವು ಬಹುದೇವತಾಕವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು—ವ್ಯೂಢದ್ವಾದಶಾಹಯಾಗದ ಪ್ರಥಮ ಛಂದೋಮದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ

ಸವನದಲ್ಲಿ ನೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಸಫನ ಮಾಡುವಾಗ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಥ ಭಂದೋಮಾಃ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೈಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋಗಿರ ಇತಿ ನೈಶ್ವದೇವಂ—ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿ ಎಂದು ಮೊದಲು ಮಾಡಿ ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋಗಿರ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಭಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆ. ಸೂ. ೮-೯).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೬, ೨೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ (ವಿಶ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹಿತೋಗ್ನಿಃ |

೩- ಇಂದ್ರವಾಯುಬೃಹಸ್ಪತಿಮಿತ್ರಾಗ್ನಿ ಪೂಷಭಗಾದಿ-

ತ್ಯಮರುದ್ಗಣಾಃ | ೧೦-ವಿಶ್ವದೇವಾಗ್ನೀಂದ್ರವಾಯು

ಮಿತ್ರಧಾಮಾನಿ | ೧೧. ಅಗ್ನಿಃ) ॥

॥ ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಐಭಿರಗ್ನೇ ದುವೋ ಗಿರೋ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ದೇವೇಭಿರ್ಯಾಹಿ ಯಕ್ತ್ವಿ ಚ || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ | ಏಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ದುವಃ | ಗಿರಃ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮ ೨ ಪೀತಯೇ ||

ದೇವೇಭಿಃ | ಯಾಹಿ | ಯಕ್ತ್ವಿ | ಚ || ೧ |

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಏಭಿರಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸಂಭಾವಿತ್ವೇವಿಶ್ವೇಭಿದೇವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹ ಸೋಮ
ಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನೋಪೇತಯಾಗಾರ್ಥಂ ದುಮೋಽಸ್ಮದೀಯಾಂ ಪರಿಚರ್ಯಾಂ ಗಿರೋಽಸ್ಮದೀಯಾಃ
ಸ್ತುತೀಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಾ ಯಾಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಯಕ್ಷಿ ಚ | ಆಗತ್ಯ ಯಜ ಚ || ಏಭಿಃ | ಪೂರ್ವನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ
ದೇವಾನಾಮಿದಮಾ ಸರಾಮಶಾರದಿದಮೋಽನ್ಯಾದೇವೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ | ಪಾ. ೨-೪-೩೨ |
ಇತ್ಯಶನುದಾತ್ತಃ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪನ್ನಾದೇಶಃ | ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೧ | ಇತಿ ಭಸ ಐಸಾ-
ದೇಶಾಭಾವಃ | ವಿಭಕ್ತಿರನುದಾತ್ತೈವ | ನ ಚೋಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ತತ್ರಾಂತೋದಾ-
ತ್ತಾದಿತ್ಯಧಿಕಾರಾತ್ | ದುವಃ | ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿನಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ವಿಶ್ವಕಬ್ಜೋ
ವಿಶೇಃ ಕ್ವನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಸ ಐಸ್ ನ ಭವತಿ | ಬಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇತ್ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೩ | ಇತ್ಯೇತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಸೋಮಶಬ್ದೋಽರ್ಥಿಸ್ತು ಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ
ಮನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯಸ್ಮಿನ್ಯಾಗೇ ಸ ಸೋಮಪೀತಿಃ | ತಸ್ಮೈ |
ಶಾದರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ | ದೇವೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಬಹುವಚನೇ
ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇತ್ವಂ | ಯಕ್ಷಿ | ಯಜೇರ್ಲೋಽಟಃ ಸಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವೃಶ್ವಾ
ದಿನಾ ಷತ್ವಂ | ಷಙೋಃ ಕಃ ಸೀತಿ ಕತ್ವಂ | ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಶ್ಚಾಂದಸತ್ವಾನ್ನ ಭವತಿ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ವೇ-
ನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಏಭಿಃ—ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾವಿತರಾದ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—
ಸಮಸ್ತರಾದ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ದುವಃ—ನಾವು ಮಾಡುವ ಶುಶ್ರೂಷೆಯನ್ನೂ | ಗಿರಃ—
ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ |
ಪ್ರತಿ ಆ ಯಾಹಿ—ಬರುವವನಾಗು | ಯಕ್ಷಿ ಚ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಶುಶ್ರೂಷೆಯನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಾ. ಬಂದನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation

Come, Agni with all those gods to receive our adoration and praises
and for drinking soma ; and also perform the sacrifice.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏಭಿಃ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದಮ್ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಾದೇಶವಿರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಇದೇನೋನ್ಯಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶವು ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಅಶ್ ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ದಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಬರುವುದು. ಏ+ಭಿಸ್, ಈಗ ಅತೋಭಿಸೇ ಐಸ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧) ಕಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಇದಮ್, ಅದಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿಸ್ ಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ರ್ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ೨ ಗೆ ೪ ಬಂದರೆ ಏ+ಭಿಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಏಭಿಃ ಎಂದುರೂಪ. ಊಡಿದಮ್ ಪದಾಧ್ಯಪ್ಪುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಇಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಃ, ಎಂದೂ, ಅನ್ಯೋದಾತ್ತಾದುತ್ತರಪದಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾನುನಿತ್ಯಸಮಾಸೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ ಎಂದೂ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಏವಂಚ, ಒಂದೇ ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಆದ ಇದಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್, ಆದೇಶ ಅನುದಾತ್ತ, ಏ. ಯು ಸ್ಥಾನವದ್ಧಾವಂದಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತಸುಸ್ಥಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ದುಮಃ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಪಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪ್ರುಷಿ ಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃಕ್ವೇ (ಉ. ಸೂ. ೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ವಿಶ್ವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ ಗೆ ಐನ್ ಆದೇಶವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವ+ಭಿಸ್, ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾಚ ವಿಶ್ವೇ+ಭಿಸ್, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವೇಭಿಃ.

ಸೋಮಸೀತಯೇ--ಸೋಮಶಬ್ದವು ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹುಸ್ಯಘ್ರಕ್ವಿಕ್ಷುಭಾಯಾವಾಸದಿಯಕ್ವಿನೀಭ್ಯೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸರ ಬಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯಸ್ತುನ್ ಯಾಗೇ ಸಃ ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಚತುರ್ಥೀವಿಧಾನೇ ತದರ್ಥ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೩-೧) ತಸ್ಮೈ ಇದಂ ತದರ್ಥಮ್ ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗತಾ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ತದರ್ಥಸ್ಯಭಾವಃ ತಾದರ್ಥ್ಯಮ್. ಗುಣವಚನಬ್ರಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಸ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅಲ್ಲವೇ? ಆದ್ದರಿಂದ ತದರ್ಥ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರಯೋಜನಕವಾದ ಕಾರಣವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ದಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಪದಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿನಿರ್ವಾಹಕ್ಕಾಗಿ ಕಾರ್ಯಪದದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ದಧಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಲಾರರು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಲಾರದು, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಭೋಜನ ವಿಶಿಷ್ಟ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕಾರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ದಧಿಯು ವಿಶೇಷಣವಾದ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೋಜನವಿಶಿಷ್ಟ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದಧಿಯು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಏನಂಚ ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸಕೃತ್ಯದ್ವಿತೀಯ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯೇನ ಸಂಬಂಧಾಭಿಧಾನಮ್ ಸಮಾಸ, ಕೃದಂತ, ತದ್ವಿತಂತ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತದರ್ಥ ಎಂಬ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಏನಂಚ ತಾದರ್ಥ್ಯ ಎಂದರೆ ತದರ್ಥಸಂಬಂಧಕಾರ್ಯಪ್ರಯೋಜನಕಕಾರಣಸಂಬಂಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ತಥಾಚ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನ್ಯಾಗಮನದಿಂದ ಸೋಮಪಾನೋಪೇತ ಯಾಗವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಪೀತಿಶಬ್ದವು ಕಾರ್ಯವಾಚಕ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಎಂದು ಈವಚನಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಇರುವುದು. ದಾರು ಎಂದರೆ ಮರ. ಮರದಿಂದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಯೂಪ ಕಾರ್ಯ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕುಂಡಲಾಯ ಹಿರಣ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಈ ವಚನಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವಶಬ್ದ ಅಕಾರಾಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿಸ್ಗೆ ಅತೋಭಿಸಂಘಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಅದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಬಹುಲಂಛಂಧಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮೇಲೆ ಭಿಸ್ ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ದೇವೇಭಿಃ

ಯಾಹಿ—ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಯಕ್ತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿವಚನ ಸಿಪ್ ಯಜ್+ಸಿ. ಕೆರ್ರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂದು ಬಂದವಿಕರಣ ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂಧಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ವೃಶ್ಚಭ್ರಸ್ತಸೃಜ ಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಚೈಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಯಜ್+ಸಿ+ಷಃಕಸ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೩) ಸಕಾರ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಯಕ್+ಸಿ ಸೇರ್ಪೆಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಯಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಯಾಹಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತ್ವಾ ಕಣ್ವಾ ಅಹೂಷತ ಗೃಣಂತಿ ವಿಪ್ರ ತೇ ಧಿಯಃ |
ದೇವೇಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತ್ವಾ | ಕಣ್ವಾಃ | ಅಹೂಷತ | ಗೃಣಂತಿ | ವಿಪ್ರ | ತೇ | ಧಿಯಃ |
ದೇವೇಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ನಗ್ನೇ ಕಣ್ವಾ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಾ ಯಜ್ಞನಿಷ್ಪಾದಕಂ ತ್ವಾಮಾಹೂಷತ | ಅಹ್ವಯಂತಿ | ತಥಾ ತೇ ಧಿಯಸ್ತ್ವದೀಯಾನಿ ಕರ್ವಾಣಿ ಗೃಣಂತಿ | ಕಥಯಂತಿ | ತತೋ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದೇವೇಭಿದೇವೈಃ ಸಹಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ವಿಪ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಮೇಧಾವಿನಾಮಸು ಕಣ್ವ ಋಭುರಿತಿ ಪಠಿತಂ || ತ್ವಾ | ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಕಣ್ವಾಃ | ಕಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಅಶಿಪ್ರಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಹೂಷತ | ಹ್ವೇಷ್ವಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಛಂದಸಿ ಲುಙ್ ಲುಙ್ ಲಿಟಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಙ್ | ಇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಝ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತ ಇತ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ | ಏಕಾಚಿ ಇತಿ ಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪಾ. ೭-೨-೧೦ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಹಲಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ | ಛಾಂದಸತ್ವಾದೂಕಾರಸ್ಯ ನೈಗುಣಃ | ಅಡಾಗಮುಃ | ಗೃಣಂತಿ | ಗ್ನ ಶಬ್ದೇ | ಲಿಟ್ | ಝ | ರ್ವೋಽಂತಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಧಾತೋರ್ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೮-೪-೧-೧ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ತಿಜಃ ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಪ್ರ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ತೇ | ಅನುದಾತ್ತಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ತೇಮಯಾನೇಕವಚನಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೧-೨೨ | ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಸ್ತೇ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಛಾಂದಸ ಐಸಭಾವಃ | ಗಹಿ | ಗಮ್ಲಾ ಸ್ಯಪ್ಲೌ ಗತಾ | ಲೋಪಃ ಸಿಪ್ | ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಛ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ಮಕಾರಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ವಿಪ್ರ—ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಕಣ್ವಾಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕಗಳು (ಕಣ್ವ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು) | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಆ ಅಹೂಷತ—(ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | (ಹಾಗೆಯೇ) ತೇ—ನಿನ್ನ | ಧಿಯಃ—ಕೆಲಸಗಳನ್ನು | ಗೃಣಂತಿ—ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಲು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಕಗಳು (ಅಥವಾ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು) ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು.

English Translation.

The Kanwas invoke you, wise Agni, and extol your deeds; come Agni with the gods,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಣ್ವಾಃ--ವಿಪ್ರ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಶಬ್ದವು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಕಣ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿ, ಬುದ್ಧಿವಂತ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಋಷಿಯು ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಾಃ ಎಂದರೆ ಕಣ್ವವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಜಮಾನಋತ್ವಿಗಾದ ಜನರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಸಮಂಜಸ ವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು.

ಧಿಯಃ--ಅಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೀಃ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಧಿಯಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ-ನಿಸಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ-

ತ್ವಾ—ತ್ವಾಮೌದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧.೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕವೂ ಪಾದದ ಅದಿ ಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕವೂ ಆದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಾಂತರಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮ ವಾಗಿ ತ್ವಾ ನಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಾಮ್ ಎಂಬು ದಕ್ಕೆ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ಕಣ್ವಾಃ — ಕಣಶಬ್ದಾರ್ಥ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಶೂನ್ಯಸಿಲಟಿಕಣಿಖಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕಣಭಾಷಾರ್ಥಃ ಕಣ ಗತೌ, ಕಣ ನಿಮಿಲನೇ ಎಂದು ಕಣಧಾತುವು ಮೂರು ಇರುವುದು. ತತ್ಪ್ರಬೋಧಿನ್ಯಾದಿವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ಕಣ ನಿಮಿಲನೇ ಎಂಬ ಚುರಾದಿಧಾತುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅದರೂ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವ ಬರಬಹುದೆಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ವಾಃ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಹೂಷತೆ—ಹೈಇೌ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಧಾತ್ವರ್ಥ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನ) ಈ ಲಕಾರಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೈಇೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಹೈ+ಲ್-ಇಕಾರವು ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತು ಇೌತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಇೌತಃ ಕರ್ತೃಭಿಷ್ಠಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಸ್ವರಿತೇತ್. ಇೌತ್ ಅದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಷದ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಷದ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನವಾದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೈ+ಝ, ಚಿ ಲುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಚ್ಲೇಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಹೈ+ಸ್-ಝ. ಸಿಚ್ ಅರ್ಥಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇ-ಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೈ ಧಾತುವು ಅಜನ್ತ ಉದ್ಭವಂತೈಃ—ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಲ್ಲದೆ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದಕಾರಣದಿಂದ ಏಕಾಚೇ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಹೈಸ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಹು ಏ+ಸ್ ಝ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ+ಏಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು-ಸ್-ಝ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವುಂಟೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಹೂ+ಸ್+ಝ. ಉತಃ, ನಿರುತಂ, ವಿಧೃತಿ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ, ಹೂ+ಸ್. ಅತ್ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ ಪ್ವೇಡು-ದಾತ್ತೈಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಅಹೂಷ+ಅತ್. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಅಹೂಷತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಸರ್ವೇವಿಧಯತ್ಪಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ ೩೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂದು ಸಂಪ್ರಾನುದಾತ್ತ.

ಗೃಣಂತಿ—ಗೃ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವರ್ತಮಾನೇಲಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೩) ವರ್ತಮಾನೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ದ್ಯೋತಕ, ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ.

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬರುವುದು. ಭೂತಭವಿಷ್ಯತೋಃಪ್ರತಿವೃತ್ತಿವೃತ್ತಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಃ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅತೀತಾನಾಗತಭಿನ್ನಕಾಲತ್ವಂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲತ್ವಮ್, ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ಭಿನ್ನವಾದುದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲ, ಎಂದು ಕೆಲವರು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಾರಬ್ಧಾಪರಿಣಮಾಶ್ಚಕ್ರಿಯಾಶ್ಚಯತ್ವಂ ಕಾಲಗತಂ ವರ್ತಮಾನತ್ವಮ್, ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮುಗಿಯದೇ ಇರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಕಾಲ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಎಂದು ಹಲವರು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್ಘಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಗ್ಘಾ+ಲ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಆದೇಶ. ಗ್ಘಾ+ರ್ಛಿ, ರೋದಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛಿಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಗ್ಘಾ+ಅನ್ರಿ ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ. ಗ್ಘಾ+ನಾ+ಅನ್ರಿ ಪ್ಲಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಗ್ಘ ನಾ+ಅನ್ರಿ ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಗ್ಘಾ+ನ್+ಅನ್ರಿ ಋವಣ್ಣಾಚ್ಚೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧- ವಾ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಗೃಣಂತಿ, ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅಹೂಷತ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಪ್ಪಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬಂದು ಅನ್ರಿ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ವಿಪ್ರೇ—ಇದು ಅಮನ್ರಿತ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಪ್ಪಾನದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ತೇ — ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮,) ಪದಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧೧-೭) ಎಂಬಿವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ತೇ ಮಯಾನೇಕವಚನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತೇ ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತೇ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅನುದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು.

ದೇವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಗೆ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗಹಿ—ಗಮ್ನ ಸೃಕ್ಲೃ ಗತೌ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಗಮ್+ಸಿ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೇ ಹಿ ಆದೇಶ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತು, ಕರ್ಮಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ+ಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ರ್ಛಾಲಿಕ್ವಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿದ್ಧವದೇ ಶ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೂ ಇರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಭೀಯ, ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ

ಉಕ್ಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಯು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಹಿಗೆ ಉಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮಿತ್ರಾಗ್ನಿಂ ಪೂಷಣಂ ಭಗಂ |
ಆದಿತ್ಯಾನ್ಮಾರುತಂ ಗಣಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ | ಮಿತ್ರಾ | ಅಗ್ನಿಂ | ಪೂಷಣಂ | ಭಗಂ ||
ಆದಿತ್ಯಾನ್ | ಮಾರುತಂ | ಗಣಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾದಿದೇವಾನಾನ್ಮಾರುತಂ ಮರುತಾಂ ನಾಯೂನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಗಣಂ ಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಕ್ಷೀತಿ ಸದದ್ವಯಮನುವರ್ತತೇ || ಇಂದ್ರಶ್ಚ ನಾಯುಶ್ಚೇಂದ್ರವಾಯೂ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ | ಪಾ. ೬-೩-೨೬ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾನಜಿ ಉಭಯತ್ರ ನಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಪಾ. ೬-೩-೨೬ ೧ ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೧ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೋಭಯಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಸ್ಯ ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದೌ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೨ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮೇವ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ | ತದ್ಭೃಹತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇವತಯೋರಭಿಧೇಯಯೋಃ ಸುಟ್ ತಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೬-೧-೧೫೭ | ಇತಿ ತಲೋಪಃ ಸುಡಾಗಮಶ್ಚ | ಬೃಹಚ್ಛಬ್ದಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ಕೇಚಿದ್ವರ್ಣ ಯಂತೀತಿ ನಾಮನಃ | ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಸಾತೀತಿ ಸತಿಃ | ಪಾತೇರ್ಡತಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾ-ದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ಇತ್ಯುಭಯಸದಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರತ್ವಂ | ಮಿತ್ರಾ | ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ಸುಸಾಂ ಸುಲಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರಾಜಾದೇಶಃ | ಆದಿತ್ಯಾನ್ | ಅದಿತೇರಪತ್ಯಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾಃ | ದಿತೃದಿತ್ಯಾದಿತೃಪತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಣ್ಯಃ | ಪಾ. ೪-೧-೮೫ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಾರುತಂ | ಮರುತಾಂ ವಿಕಾರಃ | ಅನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ಚ | ಪಾ. ೪-೩-೧೪೦ | ಇತ್ಯೇಷಾಃ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾ-ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳನ್ನೂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ—ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನೂ |
ಮಿತ್ರಾ — ಮಿತ್ರನನ್ನೂ | ಅಗ್ನಿಂ — ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಪೂಷಣಂ—ಪೂಷನನ್ನೂ | ಭಗಂ — ಭಗನನ್ನೂ |
ಅದಿತ್ಯಾನ್—ಅದಿತ್ಯರನ್ನೂ | ಮಾರುತಂ ಗಣಂ—ಮರುದ್ಗಣಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | (ಯಕ್ಷ-ಯಜ್ಞಮಾಡು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಮಿತ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಪೂಷಾ, ಭಗ, ಅದಿತ್ಯರು (ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳು) ಮರುದ್ಗಣಗಳು ಇವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡು.

English Translation

Sacrifice to Indra, Vayu, Brihaspati, Mitra, Agni, Pushan, Bhaga, the Adityas. and the hosts of Maruts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನೀ ಯಕ್ಷ--ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಮಾಡು ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ I invoke ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರವಾಯು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಾನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅಹಂ ಹ್ವಯೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚೇಂದ್ರವಾಯೂ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ | ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಒಂದೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಿತ್ರಾ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತ್ಯಾನ್—ಅದಿತೇರಪತ್ಯಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾಃ | ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳು ಅಥವಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾರುತಂ—ಮಾರುತಾಂ ಎಂಬ ಪದವಿಬಹುವಚನದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುವುದು.

ಮಾರುತಂ ಗಣಂ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಏಳು ಮಂದಿ (ಸಪ್ತಮರುತ್ತುಗಳು) ಇರುವರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮರುತ್ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. **ಮಾರುತಂ ಗಣಂ** ಎಂದರೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು, ಸಮೂಹವು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ—ಇಂದ್ರ ವಾಯೂ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಂದ್ರ ವಾಯು, ಶಬ್ದಗಳು ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸ ತಕ್ಕವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯು ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಇಂದ್ರ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೭-೧) ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ವಾಯುಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾ ಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡೂ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ವಾಯು ಶಬ್ದವು ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಈ ಸ್ವರಗಳೇ ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ ನೋತ್ತರಸೆದೇನುನಾದಾತ್ತಾದಾವಸ್ಯಥಿಸೀರುದ್ರ ಪೂಷಮನ್ನಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವಾದ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಸಮಾಸಸ್ಯೆ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಮ್—ಬೃಹತೀ ಎಂದರೆ ವಾಕ್, ಬೃಹತ್ಯಾಃಪತಿಃ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಬೃಹತೀ ಪತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಕ್ಕುಟ್ಯಾದೀನಾಮುಂಡಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೨-೧. ನಾ) ಅಂಡಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕುಕ್ಕುಟೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಬಾದರೆ ಜೀವ್ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. **ಬೃಹತ್+ಪತಿ** ಈಗ ತದ್ವೈ ಹತೋಃಕರಸತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇವತಯೋಸ್ಸುಟ್ ತಲೋಪಶ್ಚ (ಗ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ತದ್, ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕರ ಪತಿ ಎಂಬಿವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದಕಾರ ತಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ, ಕರ, ಪತಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು. ಸುಟ್, ಟಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ **ಆದ್ಯನ್ತುಟಿಕಿತಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು- ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕುಕ್ಕುಟ್ಯಾದೀನಾಮುಂಡಾದಿಷು, ಎಂಬು

ದನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೃಹತಃ ವಾಕ್ಸಮೂಹಸ್ಯ, ಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬೃಹತ್ಯಾಃ ಪತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ವಾಗ್ಗೀ (ವಾಗ್ವೈ) ಬೃಹತೀ, ತಸ್ಯಾ, ಏಷ ಪತಿಃ, ಎಂಬ ಛಂದೋಗಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ವಾಮನರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಪಾತೀತಿ ಪತಿಃ, (ರಕ್ಷಿಸುವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪಾತೇರ್ಡತಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೭) ಪಾರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಪಾ+ ಅತಿ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಪಾ ಶಬ್ದದ (ಟಿಗೆ) ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್+ಅತಿ=ಪತಿ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಸುಯೋಗಸೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತತರಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮಿತ್ರಾ — ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಅಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಆದೇಶ, ಮಿತ್ರ+ಅ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ.

ಆದಿತ್ಯಾನ್—ಅದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಾನಿ ಪುಮಾಂಸಃ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ. ಪತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಣ್ಣಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿಜಯತಿಜಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೪೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಪತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ, ಅದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಪತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸ್ವಷ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್, ಬಂದರೆ ಅದಿತಿ+ಙಸ-ಣ್ಯ ತದ್ಧಿ ತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ಸುಸ್ವಿಗೆ ಲುಕ್, ಅದಿತಿ+ಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮೋದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, ಆದಿತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶನ್, ಪೂರ್ವಸ ವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ತಸ್ಮಾಚ್ಛೋನಃಪುಂಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಿತ್ಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು.

ಮಾರುತಮ್—ಮೃಗೋರುತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯೪) ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಗ್ನಾನಿಗರಣೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೃ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಮೃ+ ಉತ್ ಗುಣರಸರತ್ವ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಆಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮರುತ್ ಶಬ್ದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿ. ಮರುತಾಂ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅನುದಾತ್ತಾದೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸ್ವಷ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ವಿಕಾರ, ಆವ

ಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಷ್ ಬರುವುದು. ಮರುತ್+ಅ ಅದಿ
ವೃದ್ಧಿ, ಮಾರುತ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ ಅದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧, ೧೯೭) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಮಾರುತ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹ ||

ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯಂತ ಇಂದವೋ ಮತ್ಸರಾ ಮಾದಯಿಷ್ವವಃ |
ದ್ರಪ್ಸಾ ಮಧ್ವತ್ವಮೂಷದಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ವಃ | ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಇಂದವಃ | ಮತ್ಸರಾಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವವಃ ||
ದ್ರಪ್ಸಾಃ | ಮಧ್ವಃ | ಚಮೂಃ ಸದಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವಾ ವೋ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮಿಂದವಃ ಸೋಮಾಃ ಪ್ರ ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಪ್ರಕರ್ಷೇ-
ಣ ಸಂಸಾದ್ಯಂತೇ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಮತ್ಸರಾಸ್ತೃಪ್ತಿಕರಾಃ | ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮದಂತೇ ಸ್ತೃಪ್ತಿಕ-
ರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೨-೫ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವ ವೋ ಹರ್ಷಹೇತವೋ ದ್ರಪ್ಸಾ ಬಿಂದುರೂಪಾ ಮ-
ಧ್ವೋ ಮಧುರಾಃ ಚಮೂಷದಶ್ಚ ಮೂಷು ಚಮುಸಾದಿಸಾತ್ರೇಷ್ವವಸ್ಥಿತಾಃ || ಪ್ರ | ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ | ಸಾ.
೧-೪-೮೨ | ಇತಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಭೃಗೋ ಯಕಿ ರಿಜ್ ಶಯಗ್ಲಿಜ್ ಕ್ಷು | ಸಾ.
೭-೪-೨೮ | ಇತಿ ರಿಜಾದೇಶಃ | ಹೃಗೋ ವಾ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭೃಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಭಕಾರಃ | ಇಂದ-
ವಃ | ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ | ಉಂದಂತಿ ಸಾತ್ರಾಣೀತಿ | ನಿದಿತ್ಯನುನ್ವತ್ತಾವಂದೇರಿಚ್ಚಾದೇಃ | ಉ. ೧-೧೩ |
ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇರಿಕಾರಶ್ಚ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಮತ್ಸರಾಃ | ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ | ಚಿದಿತ್ಯನು-
ವೃತ್ತಾ ಕೃಧೂನುದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೭೩ | ಇತಿ ಸರಪ್ರತ್ಯಯಃ ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಸು ಚೇತೀ-
ತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮಾದಯಿಷ್ವವಃ | ಮದೀಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋಃ | ಮದೇ-
ರ್ಣ್ಯಂತಾಣೇಶ್ಚಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೨-೧೩೭ | ಇತಿಷ್ವ ಚ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಕೇಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಯಾಮಂತಾ-
ಲ್ಪಾಯೇತ್ಯಿಷ್ಟುಷು | ಸಾ. ೬-೪-೫೫ | ಇತ್ಯಯಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮಧ್ವಃ | ಮಧು-
ಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಉಕ್ತಃ | ಮಧುಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪುಲ್ಲಿಂಗತ್ವಂ | ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿ-

ತೃ ಇತಿ ಜಸಿ ಚ | ಪಾ. ೭-೩-೧೦೯ | ಇತಿ ಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಚಮೂಷದಃ | ಚಮು ಭಮು ಜಮು
ಝಸು ಅದನೇ | ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ ಚಮ್ವಃ | ಕೃಷಿಚಮಿತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ.೧-೮೨ | ಊಃ | ತತ್ರ ಸೀದಂತೀತಿ ಚಮೂಷದಃ | ಸತ್ಸಾದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೬೧ | ಕ್ವಿಪ್ |
ಸುಷಾಮಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾತ್ ಪತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ | ಮತ್ಸರಾಃ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡ
ತಕ್ಕ | ಮಾದಯಿಷ್ವ ವಃ—ಹರ್ಷದಾಯಕಗಳಾದ | ದ್ರೆಪ್ಸಾಃ—ಬಿಂದುರೂಪಗಳಾದ | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರ
ಗಳಾದ | ಚಮೂಷದಃ—ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ | ಇಂದವಃ—ಸೋಮರಸಗಳು | ಪ್ರಭ್ರಿಯಂತೇ—
ಚನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಲಿವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಮಧುರವಾದ, ನಿಮಗೆ ಹರ್ಷಜನಕವಾಗಿಯೂ,
ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮತ್ತು ಬಿಂದುರೂಪವಾಗಿರುವ ಸೋಮರಸಗಳು ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ.
ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

For you (gods) are poured out these (soma) juices, satisfying, exhilarat-
ing, sweet, falling in drops or standing in the cup.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮತ್ಸರಾಃ-ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಸ್ತೃಪ್ತಿ ಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೨-೫) ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮತ್ಸರ ಎಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು-

ಮಾದಯಿಷ್ವ ವಃ—ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲ ಪನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಹರ್ಷಹೇತುವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ದ್ರೆಪ್ಸಾಃ—ಬಿಂದುರೂಪಾಃ, ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವಾಗ ರಸವು ಜಿನುಗುತ್ತಾ ತೊಟ್ಟು
ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಬಿಂದುರೂಪ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಚಮೂಷದಃ—ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ ಚಮ್ವಃ | ಚಮಸನೆಂಬ ಯಜ್ಞ
ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ. ತಿನ್ನುವ ಅಥವಾ ಪಾನಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮಸ ಎಂದು ಚಮಸಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.
ಇಂತಹ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರೆ--ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಭ್ರಿಯೆನ್ನೇ--ಭೃ ಭರಣೇ ಅಥವಾ ಡುಭೃಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್--ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೩) ಭಾವಾರ್ಥ ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಭು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೃ+ರ್ಭು ಸಾರ್ವಭಾತುಕೇಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂದು ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವ ಭಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಭೃ+ಯ+ರ್ಭು. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ- ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ರೋನಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಭುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ. ಭೃ+ಯ+ಅನ್ತೇ ರಿಜ್ಶಯಗ್ನಿಜ್ಞಷ್ಟು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೪) ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಕ್, ಯಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಭಾತುಕ, ಲಿಜ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹೃಸ್ವಬುಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಜ್ ಆದೇಶ. ಭ್ರಿಯತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯಕ್ ಕಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಭಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರಿಯೆನ್ನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭೃತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೨-೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ, ಭ್ರಿಯೆನ್ನೇ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರವಃ--ಉಂದ್ರೇ ಕ್ಲೆದನೇ ಧಾತು. ಉಂದ್ರಿ ಪಾತ್ರಾಣಿ (ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನೆನೆಸುವುವು) ಇತಿ ಇಂದ್ರವಃ ಉಂದ್ರೇರಿಜ್ಞಾದೇಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨) ಉಂದ್ರೇಕ್ಲೇದನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಉಂದ್ರಿಧಾತುವಿನ ಅದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸರ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಮತ್ಸರಾಃ--ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಚುರಾದಿಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃ ಧೂ ಮದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೫೩) ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ, ಧೂಜ್ ಕಂಪನೇ (ಮದೀ ಹರ್ಷೇ) ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ಕಿತ್ತು ಮತ್ತು ಚಿತ್ತು ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಅರ್ಥಭಾತುಕ- ಆದರೂ ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇಷು, ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಸ್ತುತಿಪೇಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಮಾದಯಿಷ್ಠವಃ--ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಗಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಹೇತುಮತಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣೇಶ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೭) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಣಿಷನ್ತ ವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತಚ್ಚೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟುಜ್ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಇ+ಇಷ್ಟು. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಯಾಮನಾಲ್ಪಾಯ್ವೇನ್ದಿಷ್ಟುಷ್ಠ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೫) ಆಮ್, ಅನ್ತ, ಆಲು.

ಆಯ್ಕೆ, ಇತ್ಯು, ಇಷ್ಟು ಇವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಮದ್+ಅಯ್+ಇಷ್ಟು. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಮಾದಯಿಷ್ಟವಃ. ಚಿತ್ಸವರ ಅನೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಮಧ್ವಃ--ಗುಣೇ ಸೂಕ್ತ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಧು ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭುತವಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಧು ಶಬ್ದವು ಯದ್ಯಪಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇಟ್ಟರೆ ಮಧು+ಜಸ್. ಈಗ ಜಸಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗವ್ರವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅದು ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬೋಧಕ ಪದವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಮೂಷದಃ-ಚಮು ಭಮು, ಜಮು ಝಮು ಅದನೇ, ಧಾತು. ಕೃಷಿಚಮಿತನಿಧನಿಸರ್ಜಿಖರ್ಜಿಭ್ಯ ಊಃ (ಉ.ಸೂ.೧-೮೧) ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಚಮು ಅದನೇ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ಸರ್ಜ ಸರ್ಜನೇ, ಖರ್ಜ ವೃಥನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಊ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಊ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇಷು ಚಮಸೇಷು ತೇ (ಯಾವ ಪ್ರಾಕ್ರೀಗಳಲ್ಲಿ ತಿನ್ನಲಾಗುವುದೋ ಅವು.) ಚಮ್ವಃ ಚಮೂಷು ಸೀದಂತಿ ಇತಿ ಚಮೂಷದಃ ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷದ್ರೂಹ ದುಹಯುಜವಿದಬಿಧಚ್ಚಿದಜಿನೀರಾಜಾ-ಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಪದ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಾದೌ, ಷೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ ಅದಾದಿ-ದ್ವಿಷ ಅಸ್ತ್ರೀತೌ, ದ್ರೂಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ, ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ, ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ-ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ, ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ, ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಛಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ, ಜಿ ಜಯೇ, ಣೇಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಂಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮೂಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಚಮೂಸದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಸುಷಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಮೂ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸುಷಾಮಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣ, ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ಅದು ಅನುದಾತ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಈಳತೇ ತ್ವಾಮವಸ್ಯವಃ ಕಣ್ವಾಸೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಹವಿಸ್ಮಂತೋ ಅರಂಕೃತಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಈಳತೇ | ತ್ವಾಂ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಕಣ್ವಾಸಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ||

ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಅರಂಕೃತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ತ್ವಾಮಿಳತೇ | ಋತ್ವಿಜಃ ಸ್ತುವಂತಿ | ರೀದ್ಯತಾಃ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಅವನಂ ರಕ್ಷಣಂ ತದ್ಧೇತೋನ್ನೇವಾನಿಚ್ಛಂತಃ | ಕಣ್ವಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷ ಆಸ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಛಿನ್ನದರ್ಭಾ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಹವಿಯುಕ್ತಾ ಅರಂಕೃತೋಲಂಕರ್ತಾರಃ || ಈಳತೇ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಅನುದಾತ್ತೇ-
ತ್ತಾಲ್ಲಲೋ ರ್ಭುಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ರ್ಭುಸ್ಯಾದೇಶಃ | ಟೀರೇತ್ವಂ | ತಾಸ್ಯ-
ನುದಾತ್ತೇದಿತ್ಯಾದಿನಾ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅವಸ್ಯವಃ | ಅವಂ-
ತೀತ್ಯನಾ ದೇವಾಃ | ತಾನತಿಶಯೇನೇಚ್ಛಂತಿ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕೃಚಿ ಚ | ಪಾ. ೭-೪-೩೩ | ಇ-
ತೀತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-೩೫ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯೋ
ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ಧಕ್ರವ್ಯಃ | ಮ. ೭-೧-೫೧-೨ | ಇತಿ ಸುಕ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತೋ
ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಣ್ವಾಸಃ | ಕಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಕಣಂತಿ ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋ-
ತ್ರಾದಿಪಾಠೇನೇತಿ ಕಣ್ವಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಅತಿಪ್ರುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಆಜ್ಞಸೇ-
ರಸುಕ್ | ಪಾ. ೭-೧-೫೦ | ಇತ್ಯಸುಕ್ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ವೃಕ್ತಮುಕ್ತಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಹವಿರೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥ ಇತಿ ಭೃತ್ವೇನಾಪದ-
ತ್ವಾನ್ನ ರುತ್ವಂ | ಅರಂಕೃತಃ | ಅಲಂಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರಂಕೃತಃ | ಲ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ತುಕ್ | ಕ-
ಪಿಲಕಾದೀನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಚ್ಛಂದಸೋರ್ವಾ ಲೋ ರತ್ಯಮಾಪದ್ಯತೇ | ಪಾ. ೮-೨-೧೮-೩ | ಇತಿ ಲಕಾರಸ್ಯ
ರೇಫಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಆಗ್ನೇ) ಅವಸ್ಯವಃ—ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳ (ಸಹಾಯವನ್ನು) ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ |
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—(ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ) ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ ದರ್ಭವುಳ್ಳ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ | ಅರಂ-
ಕೃತಃ—ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಆರಿಸುವ | ಕಣ್ವಾಸಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಅಥವಾ ಕಣ್ವಯುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ
ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಈಳತೇ—ಸೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಆಗ್ನೇ, ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸು-
ತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರುವವನು ನೀನೇ ಆದ್ದರಿಂದ
ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನ ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ
ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಯವಿಟ್ಟು ಬಾ.

English Translation.

O Agni, the Kanvas (or the wise priests) desirous of your favour, having spread the sacrificial grass and carrying the oblations and ornaments are praising you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅವಸ್ಯವಾಃ—ಅವನಂ ರಕ್ಷಣಂ ತದ್ವೇತೂನ್ ದೇವಾನಿಚ್ಛಂತಃ | ಅವಂತೀತ್ಯನಾ ದೇವಾಃ ||
ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಾಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಿಗೆ ಅವಸ್ಯವಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕಣ್ವಾಸಃ—ಕಣ್ವಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವು. ಕಣ್ವಾಃ ಎಂಬುದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಯೋಗವು. ಕಣಂತಿ ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಸಾಲೇನೇತಿ ಕಣ್ವಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಮೇಧಾವಿನಃ || ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಧ್ವನಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕಣ್ವಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿನಃ. ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಋತ್ವಿಜನ ಋಷಿಯು ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ವಂಶೀಯರಾದ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿ ಜನರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಕಣ್ವಾಸಃ=ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ ನಾವುಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಣ್ವಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಈ ಶಬ್ದವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ೨೮ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಅರಂಕೃತಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ (ಮು, ಸಂ. ಭಾಗ ೧-೬೭೭ನೇ ಪೇಜನ್ನು ನೋಡಿ.)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಈಳಿತೇ —ಈಡಸ್ತುತೌ-ಆನುದಾತ್ತೇತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಪ್ರ. ಪು. ಬ. ಝ. ಬರುವುದು. ಕರ್ಮಶಬ್ದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಶಬ್ದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೮-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾಕ್. ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾ ನಾಂಟೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂದು ಟಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಈಡತೇ ಡಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್ವಯೋಶ್ವಾಸ್ಯಸ್ವರಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಳಕಾರ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅತೇ ಎಂಬ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಸ್ಯತಿ-ಅವನ್ತಿ ರಕ್ಷನ್ತಿ-ಇತ್ಯವಾಃ=ದೇವಾಃ, ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಾನ್ ಅತಿ. ಶಯೇನ ಇಚ್ಛನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸುಪೆ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ನೆ ಛಂದಸ್ಕಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಛಂದ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈತ್ವದೀರ್ಘಗಳು ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೈಚಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಆಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯೋ ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ಗುಕ್ತವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೧ ಮ. ೨) ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛಿ ತೋರುವಾಗ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೂ ಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಥೆಯ ಕ್ಯಾಚ್ಛನ್ನಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್-ಕೃಚ್-ಕೃಚ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಹಣವು. ಕ್ಯಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಕೃಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬಲದಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಯಕ್ಕೆ ಗೂ ಗ್ರಹಣವು ಉಂಟು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಥೆ+ಉ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅವಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಯನಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕಣ್ವಾಸಃ—ಕಣಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ಧಾತು. ಕಣಂತಿ-ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಪಾಠೇನ (ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವಾಡುವರು) ಇತಿ ಕಣ್ವಾಃ, ಋತ್ವಿಜಃ, ಕಣ್ವಾ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು. ಅತಿವೃಷಿಲಿಟಿಕೆ ಚಿಮಿಟಿವಿಶಿಭ್ಯಃಕ್ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಣಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಗಾಗಮ, ಕಣ್ವಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಸೂ. (೧೨ ಮ ೩)ರಲ್ಲಿ ವೃಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿಕವಾಗಿರುವುದು. ವೃಕ್ತ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವೃಕ್ತಾನಿ ಬರ್ಹಿಷಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು.

ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಃ ಏಷಾಮಸ್ತಿ ಇತಿ ಹವಿಷ್ಮಂತಃ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೫-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಜಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿದಚಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ತಸೌಮತ್ವರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಪ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರಂಕೃತಃ—ಅಲಂಕುರ್ವಂತಿ ಇತಿ ಅರಂಕೃತಃ ಅಲಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಚ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೈಪ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು.

ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತ್ತಿಕ್ವತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಾವಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಪಿಲಕಾದೀನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಭಂದಸೋರ್ವಾ ಲೋ ರತ್ವಮಾಪದ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಪಿಲಕಾದಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲಂಶಬ್ದದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು. ಕಪಿಲಕಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಲಂಶಬ್ದವು ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಲಮೂಲಲಘ್ವಲಮಜ್ಜುಲೀನಾಂ ನಾ ಲೋ ರತ್ವಮಾಪದ್ಯತೇ (ಮುಖ್ಯ ೮-೨-೧೮-೨) ವಾಲ, ಮೂಲ ಲಘು, ಅಲಮ್, ಅಜ್ಜುಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ, ಅಶ್ವವಾಃ, ಅಶ್ವವಾಲಃ, ಮೂರದೇವಃ, ಮೂಲದೇವಃ, ಲಘುಸ್ಯದಃ, ರಘುಸ್ಯದಃ, ಅಲಂಭಕ್ತಾಯ-ಅರಂಭಕ್ತಾಯ, ಸ್ವಂಗುಲಿಃ-ಸ್ವಂಗುರಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಂತರ ಸಂಜ್ಞಾಚ್ಛಂದ-ಸೋರ್ವಾ ಕಪಿಲಕಾದೀನಾಮ್ ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ — ಕಪಿರಕಃ, ಕಪಿಲಕಃ; ತಿಲ್ವಿಲಿಕಮ್-ತಿರ್ಪಿರಿಕಮ್, ಕಲ್ಮಷಮ್-ಕರ್ಮಷಮ್, ರೋಮಾಣಿ-ಲೋಮಾನಿ, ಪಾಂಸುಲಂ - ಪಾಂಸು-ರಂ, ಕರ್ಮ-ಕಲ್ಮ, ಶುಕ್ರಃ-ಶುಕ್ಲಃ-ಎಂದು ಇರುವುದು. ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಕಪಿಲಕಾದಿಷು ವಾರಸ್ಯಲಃ, ಕಪಿಲಕಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ-ವಾಕ್ಯೇನ ಲಸ್ಯರತ್ವಂ ವೋಕ್ತಂ ಅನೇನ ರಸ್ಸಲೋವೇತ್ಯರ್ಥಃ, ಅಂದರೆ ವಾಲಮೂಲ ಎಂಬ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು, ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕೈಯಟಿ ಉದ್ಯೋತಕಾರರ ಪಾಠವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಲಮೂಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಘೃತಸ್ಯೃಷ್ಠಾ ಮನೋಯುಜೋ ಯೇ ತ್ವಾ ವಹಂತಿ ವಹ್ನಯಃ |

ಆ ದೇವಾನೋಮುಪೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಘೃತ ಸ್ಯೃಷ್ಠಾಃ | ಮನಃ ಸ ಯುಜಃ | ಯೇ | ತ್ವಾ | ವಹಂತಿ | ವಹ್ನಯಃ |

ಆ | ದೇವಾನ್ | ಸೋಮ ಸ್ತು ಪೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯೇಶ್ವಾ ರಥೇನ ವಹಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ | ಪುಷ್ಪಾಂ-
ಗತ್ತೇನ ದೀಪ್ತಪೃಷ್ಠಾ ಮನೋಯುಜೋ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಾ ವಹ್ನಯೋ
ವೋಥಾರಃ | ತೈರಶ್ವೈಃ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಯಾಗಾರ್ಥಂ ದೇವಾನಾ ವಹೇತಿ ಶೇಷಃ ||
ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ | ಘೃ ಪ್ತರಣದೀಪ್ತೋಃ | ಘೃತಂ ದೀಪ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ | ಘೃತ-
ಶಬ್ದಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮನಸಾ ಯುಂ-
ಜತ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ | ಋತ್ವಿಗ್ದಧ್ಯಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ತ್ವಾ |
ತ್ವಾನೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಸ್ತಾದೇಶಃ | ವಹಂತಿ | ಶಪ್ತಿಜೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವಹ್ನಯಃ | ನಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ವಹಿಶ್ರಿಯುದ್ರುಗ್ಲಾಹಾತ್ವಾರಿ-
ಭ್ಯೋ ನಿತ್ | ಉ- ೪-೫೧ | ಇತಿ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮಸೀತಯೇ |
ಉಕ್ತಂ | ಸಕಾರೇ ಪರತೋ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಶ್ಚ | ಪಾ- ೮-೩-೩೦ | ಇತಿ ಧುಡಾಗಮಃ |
ಖರಿ ಚ | ಪಾ. ೮-೪-೫೫ | ಇತಿ ಚಿತ್ವಂ | ಚಿಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪಾಷ್ವರಸಾದೇಃ | ಪಾ- ೮-೪-೪೮-೩
೩ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಥಕಾರಃ || ೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ—ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತುಪ್ಪದಂತೆ ನುಣುಪಾದ ಬೆನ್ನುಗಳುಳ್ಳ
ಮನೋಯುಜಃ—ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ (ರಥಕ್ಕೆ) ಸೇರಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ | ವಹ್ನಯಃ—ಹೊರಲು ಶಕ್ತವಾದ |
ಯೇ—ಯಾವ ಕುದುರೆಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಹಂತಿ—ಎಳೆದುಕೊಂಡುಬರುತ್ತವೆಯೋ (ಆ ಕುದುರೆ
ಗಳಿಂದಲೇ) | ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ (ವಹ)—ಕರೆದು
ಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವ ಕುದುರೆ
ಗಳ ಬೆನ್ನುಗಳು ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ
ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ಅವುಗಳು ಹೊರಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆ-
ಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation

By means of horses which have backs as soft and smooth as clarified
butter which harnessing themselves promptly according to your wish, carry
you and the gods hither to drink soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೆಯ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಪೇಜು. 549) ಮಾಡಿದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ವಹ್ನಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು. ತುಪ್ಪದಂತೆ ಮೃದುವಾದ ಅಥವಾ ನಯನಾದ ಬೆನ್ನುಗಳುಳ್ಳ bakes as smooth as clarified butter ಎಂದರ್ಥವು.

ವಹ್ನಯಃ—ವೋಧಾರಃ ಅಶ್ವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ರಥವನ್ನು ಮಹುವುವರಿಂದ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ವಹ್ನಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಮನೋಯುಜಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಮನಸ್ಸುಕಂಠಮಾತ್ರದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದು. ಮನಸಾ ಯುಂಜತ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ ಎಂದು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘೃತಪೃಷ್ಠಾಃ—ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಮಾನವಾದ ನೆಬ್ಬಿಷಮಸ್ಯಾನಿಸ ನ್ರಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಘೃತಾದೀನಾಂಚೆ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೃತಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಘೃಕ್ಷರಣವೀಪ್ರೋಃ, ಧಾತು. ಘೃತಂ = ದೀಪ್ತಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಸದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಮನೋಯುಜಃ—ಮನಸಾ ಯುಜ್ಜತೇ ಇತಿ ಮನೋಯುಜಃ ಯುತ್ವಿಕ್ವದ್ಧೈಕ್ಸಗ್ನಿಗುಷ್ಠಿಗಳ್ಜ್ಞಾ-ಯುಜಿಕ್ವುಗಳ್ಜ್ಞಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಶ್ಚಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯುಜ್ಞಾಧಾತು ವಿನಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಜ್ಞಾ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಆದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ನಿರುಪಪದಾದ್ಯುಜೇಕ್ವಿನ್—ಉಪಪದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯುಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಕೌಮುದೀಕಾರ ಪ್ರಭೃತಿಗಳು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಮತ ದಂತೆ ಸೋಪಪದಕವಾದ ಯುಜ್ಞಾನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ತ್ವಾ-ತ್ವಾಮ್—ಎಂಬ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾಮಾದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ವಹನ್ತಿ—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಲಟ್, ರ್ಛಿ ರ್ಞೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶಪ್, ಅತೋಗುಣೇ, ಪರಮಾಪ, ಶಪ್ತು ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಥಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನ್ತಿ ಯು ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದೇವಸದೇಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತು,

ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಯೇ ತ್ವಾ ವಹನ್ತಿ ವಹ್ನಯಃ, ಎಂದು ಯೇ, ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ವಹನ್ತಿ, ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಅದಕಾರಣ ತಿಜಂತಿಜಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನು ದಾತ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಕಾಷ್ಠಾದಿಭ್ಯ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ, ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು ಇಲ್ಲಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪೂಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಪೂಜಿತವಾಚಕವು ಅನುದಾತ್ತ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜನಾದನುದಾತ್ತಮ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೂ ಪೂಜಿತಗಳು ಸಸಂಬಂಧಿಕಗಳಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ಪೂಜಿತ ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೇಪಿ ನಾನನ್ತರ್ಮಾಪ್ರೀಯತೇ, - ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅನಂತರ್ಮವು ಅಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಪೂಜನಾತ್ ಎಂಬ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಅನಂತರ್ಮಾರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜಿತ ಗ್ರಹಣವಿದ್ದರೆ ಕಮಲಾನಿಕಮಲಾನಿ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಕಮಲನೆಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವಂತೆ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದ ಪೂಜಿತಪದಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಲಬ್ಧವಾದ ಪೂಜಿತ ಪದಗಳೆರಡರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತ ಪೂಜಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಅನಂತರ್ಮರೂಪ ವಾದುದು. ಇತ್ಥಂ ಚ ಅನಂತರ್ಮಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾಪಿತವಚನ ವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಪೂಜನಾತ್ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಂತರ್ಮಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅನಂತರ್ಮವು ಅಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯೇ ತ್ವಾ ವಹನ್ತಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಪದವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬಂದೇಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಹ್ನಯಃ—ವಹಿ ಶ್ರಿ ಶ್ರುಯುದ್ರುಗ್ಲಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇಲ್ಲಿ ವೀಜ್ಯಾ ಜ್ವರಿಭ್ಯೋನಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಃ, ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ವಹ ಪ್ರಾ-ಪಣೇ. ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಂ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಯುಮಿಶ್ರಣೇ ದ್ರು ಗತಾ, ಗ್ವೈಮೈ ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ, ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ, ಇಾತ್ವರಾಸಂಭ್ರಮೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದೇಶಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಹ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಯದಾತ್ತ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ದೇವಾನ್ ಸೋಮಪೀತಯೇ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವು ಇರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ನೆತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೦) ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪದದಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಅದು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದಿಯಾಗಿ ಬರುವುದು. ದೇವಾನ್+ಧ್ ಸೋಮ ಎಂದಾಯ್ತು. ಖರಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಬೋಧ್ಯವಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಖರ್ ಅದ ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧ್ ಎಂಬ ಝಲ್ಲಿಗೆ ಚರ್ ಬರುವುದು. ಚರ್ ಎಂದರೆ ಚ, ಟ, ತ, ಕ, ಪ, ಶ, ಷ, ಸಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ದಂತ

ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಚರ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಬೋಧ್ಯವಾದ ತ್ ಎಂಬುದೇ ಬರುವುದು. ದೇವಾನ್+ತ್+ಸೋಮ ಚೆಯೋದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೮-೪-೪೨-೨) ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಶರ್ ವರ್ಣಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಚಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಎರಡನೇ ವರ್ಣವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ರೂಪ ಶರ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶತ್ ಎಂಬ ಚಯ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ತವರ್ಗದ ಎರಡನೇ ವರ್ಣ ಥ್ ಬರುವುದು ದೇವಾನ್+ಥ್+ಸೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಉಪಪಾದನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದೇವಾನೈಸ್ತೋಮಸೀತಯೇ, ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ||೬||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ಯಜತ್ರಾ ಋತಾವೃಧೋಽಗ್ನೇ ಪತ್ನೀವತಸ್ಕೃಧಿ |
ಮಧ್ವಃ ಸುಜಿಹ್ವ ಪಾಯಯ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾನ್ | ಯಜತ್ರಾನ್ | ಋತೃವೃಧಃ | ಅಗ್ನೇ | ಪತ್ನೀೃವತಃ | ಕೃಧಿ ||
ಮಧ್ವಃ | ಸುೃಜಿಹ್ವ | ಪಾಯಯ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತಾನಿಂದ್ರಾದೀನೈವಾನ್ಯಜತ್ರಾನ್ಯಜನೀಯಾನ್ ಋತಾವೃಧಃ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಾ ವರ್ಧಕಾನ್ ಪತ್ನೀವತಃ ಪತ್ನೀಯುಕ್ತಾನ್ಕೃಧಿ | ಕುರು | ಹೇ ಸುಜಿಹ್ವ | ಶೋಭನಜಿಹ್ವೋಪೇತ ಮಧ್ವೋ ಮಧುರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಭಾಗಂ ದೇವಾನ್ಪಾಯಯ || ಯಜತ್ರಾ | ಅಮಿನಕ್ಷಿಯೆಜಿಬಂಧಿಸತಿ-
ಭ್ಯೋಽತ್ರನ್ | ಉ. ೩-೧೦೫ | ಇತಿ ಯಜೇರತ್ರಸ್ತ್ರೈಯಃ | ಋತಾವೃಧಃ | ವೃಧುವೃದ್ಧಾ | ಅಂತರ್ಭಾ-
ವಿಶಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದ್ವೈತ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃದ್ಧೇ-
ರ್ಭಾತುಸ್ಪರಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ |
ಷಾಷ್ಟಿ ಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪತ್ನೀವತಃ | ಪತ್ನುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ | ಪಾ. ೪-೧-೩೩ | ಇತಿ
ಜೋಪ್ | ಇಕಾರಸ್ಯ ಚ ನೆಕಾರಃ | ತಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ವಂ | ಪತಿಶ-
ಬ್ದೋ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಜೋಮ್ನತುಪೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಸ ಏವ ಪಿಷ್ಯತೇ | ಕೃಧಿ |
ಕೃಷ್ಣೋ ಲೋಟಃ ಸಿಃ | ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಛೇತಿ ಹಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಲುಕ್ | ಶ್ರುತ್ಯಣು-

ಪ್ಲೋಕೃವೃಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ | ಸಾ. ೭-೪-೧೦೨ | ಇತಿ ಹೇರ್ಥಿರಾದೇಶಃ | ಜಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಮಧ್ವಃ | ಉಕ್ತಂ | ಸುಜಿಹ್ವ | ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಃ | ಸಾಯಯೇ | ಸಾಸಾನೇ | ಪಿಬಂತಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತ ಇತಿ ಹೇತುಮತಿ ಚೇತಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಹ್ವಾವ್ಯಾವೇಶಾಂ ಯುಕ್ | ಸಾ. ೭-೩-೩೭ | ಇತಿ ಯುಕ್ | ಪೂರ್ವ-ಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಂ | ಆತ ಏನಾವ್ಯವಧಾಯಕತ್ವಾನ್ಮಧ್ವ ಇತ್ಯಪೇಕ್ಷ್ಯ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಯಜತ್ರಾನ್—ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ | ಪತ್ನೀವತಃ—ಪತ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿದ ತಾನ್—ಆ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಋತಾವೃಥಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಸತ್ಯವನ್ನು) ವೃದ್ಧಿಸಡಿಸುವವರಾಗಿ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು | ಸುಜಿಹ್ವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸಾಯಯೇ—(ಅವರಿಗೆ) ಕುಡಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜಾರ್ಹರು. ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಅವರನ್ನು ಕರೆತಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಸಹಾಯಮಾಡು. ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಸವಿಯಬಲ್ಲ ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕುಡಿಸು.

English Translation.

O sweet tongued Agni, put those adorable gods with their wives here and make them drink of the sweet Soma

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜತ್ರಾನ್—ಯಜನೀಯಾನ್—ಪೂಜಾರ್ಹರು.

ಪತ್ನೀವತಃ—ಪತ್ನಿಯರಿಂದ ಸಹಿತರಾದವರು.

ಋತಾವೃಥಃ—ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವರ್ಧಕಾನ್-ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವರು. ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು.

ಮಧ್ವಃ—ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಗಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜತ್ರಾನ್—ಅಮಿನಕ್ಷೆಯಜಿವಧಿಸತಿಭ್ಯೋಽತ್ರಾನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಅನು ಗತ್ಯಾದಿಷು, ನಕ್ಷ ಗತೌ, ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ, ವಧ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಪತ್ನ್ಯ ಗತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅತ್ರಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅತ್ರಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಯಜತ್ರ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಜತ್ರಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾಪಟಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತೋಽಪಿ ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರ.

ಋತಾವೃಧಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಋತಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾಗಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವೃಧುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂದು ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋತ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಋತಾವೃಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆ ಕೃದುತ್ವರಪದಪಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಗ್ನೇ—ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಪತ್ನೀವತಃ—ಪತ್ನೀನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೩) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಪತಿಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಕಾರದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಪತ್ನಿ ಈಗ ನಾಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾಂತ ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು ಪತ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ವೇದಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯುನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ (೪-೧-೩೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಾಪ್ ಬರುವುದು. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯ ಭೇದದಿಂದ ವಾಕ್ಯಭೇದಾದಿಭೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನವೂ, ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲಾನುಭವವೂ, ಪುರುಷನಿಗೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವು ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹೀಗೆ? ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ ಎಂದು ನಕಾರ ವಿಧಿಯು ಹೇಗೆ ಸರಿಹೋಗುವುದು? ಎಂದರೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೇ ಅಧಿಕಾರವು. ಪುರುಷನಾದಾಗ್ಯೂ ವಿಧುರನಿಗೆ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೈಯ್ಯಟದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಾಶ್ಚ ದಂಪತ್ಯೋಸ್ಸಹಾಧಿಕಾರಾದ್ಯಷ್ಟೇಽಧಿಕಾರಾತ್ಕರ್ತೃತ್ವಲಸಂಬಂಧಾದ್ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗಃ, ಎಂದುನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಮಾಮಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮೊದಲನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶಾತ್ಪಂಚಮೈತಿಶಾಯನಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲೂ ಸ್ವವತೋಸ್ತುವಚನಾದೈಕಕರ್ಮ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಧಿಕಾರವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು 'ಪತಿಶಬ್ದೋಯಮೈಶ್ವರ್ಯ-

ಪಾಚಿ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪತಿಶಬ್ದವು ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆಗ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ ಎಂಬುದು ಸತಿಸಪ್ತಮಿ. ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಿರಲಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ಯಾ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಯಾವ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದೆಯೋ ಆ ಐಶ್ವರ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪತ್ನಿಃ ಏಷಾಂ ಸನ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದೇಷ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರುವುದು. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ. ಪತ್ನೀವತ್ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿಶಬ್ದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಜೀವ್ ಮತುಪ್ ಎರಡೂ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀವತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕೃಧಿ—ಡುಕೃಳ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ತನಾದಿಕೃಳ್ಭ್ಯ ಉಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಉ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ರುತ್ಯಣುಪ್ಪಾಕೃವ್ಯಭ್ಯತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿ ಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತ್. ಕ್ಷಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಕೃಧಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮಧ್ವಃ-೧೩. ಸೂ. ೨ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದು ನೆಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತೀಏಕವಚನ ಜಿಪ್. ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭) ಸಖಿ ಶಬ್ದವನ್ನುಳಿದು ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಇ ಉ ವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೇರ್ಜಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧) ಜಾತ್ತಾದ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾಷಾ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಮಧ್ವಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸುಜಿಹ್ವ-ಆಮನ್ನಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಪಾಯಯ-ಪಾ ಪಾನೇ, ಧಾತು. ಪಿಬಂತಂ ಪ್ರಯುಜ್ಜೀ=(ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನು) ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹೇತುವತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿಚ್ ಶಾಚ್ಚುಸಾಹ್ಯಾನ್ಯಾನೇ ಪಾಯಯಿಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೭) ಶೋ ತನೂಕರಣೇ, ಛೋ ಛೇದನೇ, ಷೋಽನ್ತಕರ್ಮಣಿ, ಹ್ಯೇರ್ಜಾ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ, ವ್ಯೇರ್ಜಾ ಸಂವರಣೇ, ವೇರ್ಜಾ ತಸ್ತುಸಂತಾನೇ, ಪಾ ಪಾನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಗಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ಗೆ ಯುಗಾಗಮ ಪಾಯ+ಇ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಅದಾದಿ ಲುಗ್ವಿಕರಣ, ಪಾಪಾನೇ ಭ್ವಾದಿ ಅಲುಗ್ವಿಕರಣ, ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳು ಯದ್ಯಪಿ ಇರುವುವು. ಲುಗ್ವಿಕರಣಾಲುಗ್ವಿಕರಣಯೋರಲುಗ್ವಿಕರಣಸ್ಯ (ಪರಿಭಾ ೯೩) ಲುಗ್ವಿಕರಣಕ್ಕೂ ಅಲುಗ್ವಿಕರಣಕ್ಕೂ

ಗ್ರಹಣ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅಲುಗ್ಗಿಕರಣಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ರಾದಿಧಾತುವಿಗೇ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು. ಪಾಯಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಪ್ ವಿಕರಣ, ಶಪ್ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ, ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ಪಾಯಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸುಜಿಹ್ವ ಎಂಬ ಅನುಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಮನ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಇದು ವ್ಯವಧಾಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ಯಜತ್ತ್ರಾಯ ಈಡ್ಯಾಸ್ತೇ ತೇ ಪಿಬಂತು ಜಿಹ್ವಯಾ |
ಮಧೋರಗ್ನೇ ವಷಟ್ಕೃತಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಯಜತ್ತ್ರಾಃ | ಯೇ | ಈಡ್ಯಾಃ | ತೇ | ತೇ | ಪಿಬಂತು | ಜಿಹ್ವಯಾ ||
ಮಧೋಃ | ಅಗ್ನೇ | ವಷಟ್ಕೃತಿ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ದೇವಾ ಯಜತ್ತ್ರಾ ಯಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ತಥಾ ಯೇ ದೇವಾ ಈಡ್ಯಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಃ | ತೇ ಸರ್ವೇ
ಪಿ ವಷಟ್ಕೃತಿ ವಷಟ್ಕಾರಕಾಲೇ ವಷಟ್ಕಾರಯುಕ್ತೇ ಯಾಗೇ ನಾ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದೀಯಯಾ ಜಿ-
ಹ್ವಯಾ ಮಧೋರ್ಮಧುರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಪಿಬಂತು || ಯಜತ್ತ್ರಾಃ | ಗತಂ | ಈಡ್ಯಾಃ | ಈಡ-
ಸ್ತುತೌ | ಋಹಲೋರ್ಣೌತ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಣೌತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತ-
ತ್ವಂ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ತೇಶಬ್ದಸ್ಯ ಯುಷ್ಮದಾದೇಶಸ್ಯ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಧೋಃ | ಉಪ್ರತ್ಯ-
ಯಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮುಕ್ತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ವಷಟ್ಕೃತಿ | ಕರೋತೇಃ
ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ವಷಡಿತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಾಗ ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ವಷಡಿತ್ಯಸ್ಯ
ನಿಶಾತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರೋ (ಮತ್ತು ಹಾಗೆಯೇ) | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಈಡ್ಯಾಃ—ಸ್ತುತಿಪಾತ್ರರೋ | ತೇ—ಅವರೆಲ್ಲರೂ | ವಷಟ್ಕೃತಿ—ಯಜ್ಞದ ವಸಟ್ಟರಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಅಹುತಿಪ್ರದಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಸಾಲಿಗೆಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ) | ಮಥೋಃ—ಮಥರವಾದ ಸೋಮರಸಭಾಗವನ್ನು | ಹಿಬಂತು—ಪಾನಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಯಾರು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ವಸಟ್ಟರಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಹುತಿಪ್ರದಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಮಥರವಾದ ಸೋಮರಸಭಾಗವನ್ನು ಕುಡಿಸಲಿ.

English Translation-

O Agni, those gods that deserve to be sacrificed and those that deserve to be praised, may they drink of the sweet soma with your tongue as soon as (the word) Vashat is pronounced

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜನೀಯಾಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರು, ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರು.

ಈಡ್ಯಾಃ—ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹರು, ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹರು.

ವಷಟ್ಕೃತಿ—ವಸಟ್ಟರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಸಟ್ಟರಯುಕ್ತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ವ.ಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತುತಾ-ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ವಷಟ್ಕೃತಿ ಅಥವಾ ವಸಟ್ಟರನೆಂದು ಹೇಳುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜತ್ರಾಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಡ್ಯಾಃ—ಈಡಸ್ತು ತೌ ಧಾತು, ಹಲಂತ. ಯಹಲೋಞ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಬುಕಾರಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಡ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕೆ. ಅದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಡವಸ್ತವ್ಯಕಂಸದುಪಾಂಞ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೧-೨೧೪) ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಈ ಧಾತುಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಶ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ತೇ— ತಚ್ಚಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿಗಣಪತಿತಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಜಸತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭) ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶೀ ಆದೇಶ. ತೀಯು ಆನೇಕಾಲ್ಲಾದ್ಯರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸೇರ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಫಿಷೋನ್ತ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚಬ್ದ ಅನೋದಾತ್ತ. ಪರರೂಪ ಗುಣ ಈ ಎರಡು ಏಕಾದೇಶಗಳು. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ತೇ—ಇದು ಸಷ್ಠೀಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ತನ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಂಪ್ರಾಸುತದಾತ್ತ.

ಮಧೋಃ—ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ಅತಿದೇಶದಿಂದ ನಿತ್ಯಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧು ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೆಂದು ಸೂ. ೧೩.ಮು. ೨ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿವುಲ್ಲಿಂಗ. ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಜಿಸ್ಸನ್ನಿ ಟ್ಟಿರೆ ಘೈ ಶೀಷೋಸಖಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಘೇರ್ಜಾತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಬರುವುದು. ಜಸಿಜಸೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೦) ಎ ಓ ಗಳ ಮುಂದೆ ಜಿಸಿ, ಜಸ್ ಇವು ಗಳ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ರುತ್ವ ವಿವರ್ಗಗಳು

ಅಗ್ನೇ—ಆಷ್ವಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ವಷಟ್ಪ್ರತಿ—ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು. ಕ್ವಿಪ್ನು ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ತೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿ ತಿಕ್ವತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಗೆ ತುಗಾಗಮ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಷಟ್ ಕೃತ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ, ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರಣವಿದೆಯೋ ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಷಟ್ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ನಿಪಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಸಪ್ತವಿಾಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಪ್ರತಿ ಎಂದಾಗುವುದು ||೮||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಕೀಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರೋಚನಾದ್ವಿಶ್ವಾನೈವಾ ಉಷ್ಣರ್ಬುಧಃ |

ವಿಪ್ರೋ ಹೋತೇಹ ವಕ್ಷತಿ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಕೀಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ರೋಚನಾತ್ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ದೇವಾನ್ | ಉಷ್ಃಽಬುಧಃ ||
ವಿಪ್ರಃ | ಹೋತಾ | ಇಹ | ವಕ್ಷತಿ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಪ್ರೋ ಮೇಧಾವೀ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋಽಗ್ನಿರುಷರ್ಬುಧ ಉಷಃಕಾಲೇ ಯಾ-
ಗಮನಾಯ ಪ್ರಬುಧ್ಯಮಾನಾನ್ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾನೋರ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರೋಚನಾತ್ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾದಿಹ
ಕರ್ಮಣ್ಯಾಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ | ಅವಹತು || ಅಕೀಂ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ಸೂರ್ಯಶಬ್ದೋ
ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ- ೩. ೧. ೧೧೪ | ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಕೃಪಃ ಪಿತ್ತಾ
ದ್ವಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ರೋಚನಾತ್ | ರೋಚಮಾನಾತ್ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ
ಹಲಾದೇಃ | ಸಾ. ೩-೨-೧೪೯ | ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಯುಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ವಿಶೇಃ
ಕ್ಷನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಉಷರ್ಬುಧಃ | ಉಷರ್ಬುಧ್ಯಂತ ಇತ್ಯುಷರ್ಬುಧಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್
ಧಾತುಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಿಪ್ರಃ | ಋಜ್ರೇಂದ್ರೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾರನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಹೋತಾ | ಹ್ವಯತೇಸ್ತಾಚ್ಛೀಲೈ ತೃನ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಇಹ | ಇದನೋ ಹ ಇತಿ ಹ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಮು ಇತಿಶಿಶ್ | ಶಿತ್ವಾತ್ಸರ್ವಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವಕ್ಷತಿ | ವಹೇಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ-
ಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ತಸ್ಯ ತಿಪ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಶಪಿ ಪರತಃ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಧತ್ವ-
ಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ತಿಜ್ಜ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಪ್ರಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ (ಮತ್ತು) | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಉಷ-
ರ್ಬುಧಃ—ಯಾಗ ಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಬ್ಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನ್—ಎಲ್ಲ ದೇವತೆ-
ಗಳನ್ನೂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ | ರೋಚನಾತ್—ದಿವ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ | ಇಹ—ಈ
ಕರ್ಮಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) | ಅಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ-ಕರೆತರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಧಾವಿಯು. ಹೋಮಸಂಪಾದಕನು. ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಬರಲು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗ-
ಳನ್ನೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶ-
ರ್ವಲೋಕದಿಂದ ಈ ಯಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲಿ.

English Translation.

the wise invoker of the gods bring hither, from the region of solar
the Devas (all the gods) that awake with the dawn.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆಕೀಂ—ಹಿಕಂ ನುಕಂ ಸುಕಂ ಆಹಿಕಂ ಆಕೀಂ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವಪದ ಸಮಾನ್ವಾಯ ಎಂಬ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಆಕೀಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪದಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ಉಪಸರ್ಗವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಕೀಂ ವಕ್ಷತಿ ಎಂದರೆ ಆ ವಕ್ಷತಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಷರ್ಬುಧಃ—ಉಷಃಕಾಲೇ ಯಾಗಗಮನಾಯ ಪ್ರಬುಧ್ಯಮಾನಾನ್| ಉಷಃ ಬುಧ್ಯಂತ ಇತಿ ಉಷರ್ಬುಧಃ || ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಬ್ಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ಹೋತಾ—ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು,

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆಕೀಮ್—ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ, ರಾಜಸೂಯ, ಸೂರ್ಯ, ಮೃಷೋದ್ಯ, ರುಚ್ಯ, ಕುಸ್ಯ, ಕೃಷ್ಣಪೇಚ್ಯಾಃ-ವ್ಯಥ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಈ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿರುವುದು. ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದಾಗ ಸ್ಯಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು ನಿಪಾತಿಸವಾಗುವುದು. ಅದು ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸುರ್+ಯ. ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಹಲ್ ವರ್ಣಪರವಾಗಿರುವಾಗ ರೇಫಾಂತ ಅಥವಾ ವಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ಅಥವಾ ಸುವತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇರಯತಿ, ಜನರನ್ನು ಉದ್ಯೋಗ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಎಂದು ತುದಾದಿಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃಪ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿಸವಾಗುವುದು, ಸೂರ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಅದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಬಂದು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುವುದು.

ರೋಚನಾತ್—ರುಚಿ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ವೇತ್ತು. ಅನುದಾತ್ವೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅಕರ್ಮಕವೂ ಅನುದಾತ್ವೇತ್ತೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಚ್. ಯುಗೆ ಯುಮೋರನಾಕೌ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಲಘೂಪಥ ಗುಣ. ರೋಚನ. ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವ,

ವಿಶ್ವಾನ್—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಶೂಪುಷಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಉಷರ್ಬುಧಃ—ಉಷಸಿ ಬುಧ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯುಷರ್ಬುಧಃ, ಉಷಸ್ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಬುಧ ಮನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಶಬ್ದದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ವ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪದಾತ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಸ್ವರ ಬಂದು ಆದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಿಪ್ರೇ—ಋತ್ವೇನ್ನಾ ಗ್ರವಿಸ್ತು (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡುಹವ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾಭೂತ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇತ್ಸವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ.

ಹೋತಾ—ಹ್ವೇ ಇ೦ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದರಮುಂದೆ ತ್ಯನ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಚ್ಛೀಲರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯನ್ ಬರುವುದು. ಹ್ವಸ್ವಮ್ ಸಾರಣಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂಘಂದೆಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪)ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ, ಸಾರ್ವಧಾತಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋತ್ಯ. ನಿತ್ಸವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ.

ಇಹ—ಇದೇನೋಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧) ಇದಂ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸೆಪ್ತಮಂತ್ಯದ ಮುಂದೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇದಂ+ಜಿ. ಹ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸ ಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪಾದ ಜಿಗೆ ಲುಕ್. ಇದಮ್ ಇಶ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೩) ಪ್ರಾಗ್ಗಿ-ಶೀಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಂ ಗೆ ಇಶ್. ಅದು ತಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಿತ್ಸರ್ದಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವಕ್ಷತಿ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲಿಜರ್ಥೇಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್ ವಹ್+ತಿ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ವಹ್+ಸ್+ಅ+ತಿ ಹೋಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ. ಷಢೋಃಕಸ್ಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ. ಅದೇಶಪ್ರ-ತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ವಕ್ಷತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರವಾದಾತ್ಮ ಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಗ್ನ ಇಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ |

ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮುಭಿಃ || ೧೦ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧು | ಅಗ್ನೇ | ಇಂದ್ರೇಣ | ವಾಯುನಾ |

ಪಿಬ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ಧಾಮುಃಭಿಃ || ೧೦ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈಃ ಪೂಷಭಗಾದಿಭಿದೇವೈರಿಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭಾರ್ಥಮಭಿಶ್ತೇಜೋಭಿರ್ಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷರೂಪೈಶ್ಚ ಸಹ ಸೋಮ್ಯಂ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿ ಮಧು ಮಧುರಂ ಭಾಗಂ ಪಿಬ || ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಸೋಮಮರ್ಹತಿ ಯ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಮಯೇ ಚ | ಪಾ. ೪-೪-೧೩೮ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸೋಮಸ್ಯ ವಿಕಾರ ಇತ್ಯರ್ಥೇ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಫಲಿಸಾಟಿನಮಿನೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ | ವಾಯುನಾ | ಕೃವಾಪಾಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಉಣ್ | ಅತೋ ಯುಕ್ ಬಿಜ್ಞಿತೋಃ | ಪಾ. ೭-೩-೩೩ | ಇತಿ ಯುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪಿಬ ಪಾ ಪಾನೇ | ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿರಾದೇಶಃ | ಶಪಿ ಪಾಪ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪಿಬಾದೇಶಃ | ಅತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ತಪಃ ಸಿತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಧಾಮುಃಭಿಃ | ಧಾಞ್ | ಅತೋ ಮನಿನ್ನಿತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ಸ್ವರಃ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಪೂಷ, ಭಗ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ | ಇಂದ್ರೇಣ—ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ | ವಾಯುನಾ—ವಾಯುವಿನೊಡನೆಯೂ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮುಃಭಿಃ—ಮಿತ್ರನ ಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷರೂಪಗಳೊಡನೆಯೂ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ | ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ, ವಾಯುವಿನೊಡನೆಯೂ, ಪೂಷ, ಭಗ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋರೂಪಗಳಾದ ಮಿತ್ರನ ಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಹ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

O Agni, drink this sweet soma juice with the Visve devas, Indra, Vayu, and the various forms of Mitra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ರೇ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಬಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ-ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೫-೧೦).

ಪಿಬ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮಭಿಃ—ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ಧಾಮಭಿಸ್ತೇಜೋಮೂರ್ತಿವಿಶೇಷರೂಪೈಶ್ಚ—ಮಿತ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿರೂಪಗಳಿಂದ with various forms of Mitra. ಧಾಮಭಿಃ—ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ, Rays, ಇಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ತೇಜೋಮೂರ್ತಿಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತೋ ಭಿಸವಿಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮ್ಯಂ—ಮಯೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೮) ಸೋಮಮಹರ್ತಿ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಂ, ಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಸೋಮಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಮರ್ಥವಿಭ್ಯಕ್ತೃಂತದ ಮುಂದೆ ಆಗತ, ವಿಕಾರ, ಅವಯವ, ಪ್ರಕೃತವಚನ, ಎಂಬ ಮಯಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚಮಿಯು ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಿ; ವಿಕಾರ, ಅವಯವ, ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿಯು ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಮರ್ಥವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವತ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಸುಬ್ಲಿಕ್, ಸೋಮ+ಯ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಮಧು—ಫಲಿಪಾಟಿನಮಿಮನಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ನಾಯಾನಾ-ಕೃನಾ-ಪಾಜಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಚಿಣ್ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಗಾಗಮ ಬರುವುದು. ಯುಕ್ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಪಾ ಪಾನೇ, ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಸಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಪಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕರ್ಮರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣ ಶಪ್ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಪಿಬ ಆದೇಶ, ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಿಬ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಧಾಮಭಿಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಧಾತು. ಅತೋಮನಿನ್ ಕ್ಷನಿಬ್ಜನಿಪತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬಂದು ಧಾಮನ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹೋತಾ ಮನುಹಿತೋಽಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಸೀದಸಿ |
ಸೇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹೋತಾ | ಮನುಃ ೨ ಹಿತಃ | ಅಗ್ನೇ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಸೀದಸಿ |
ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಯಜ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮನುಹಿತೋ ಮನುಷಾ ಹೋತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ಹಿತಃ ಸಂಪಾದಿತೋ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಯಸ್ತ್ವಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಸೀದಸಿ ತಿಷ್ಠಸಿ ಸ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಮಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ ನಿಷ್ಪಾದಯ || ಮನುಹಿತಃ | ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮನುಃ | ನಿಚ್ಛೇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬ. ಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ | ಉ. ೨-೧೨೨ | ಉಸ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಹಿತಃ | ಧಾತೋ ಧಾತೋ-

ನಿಫಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದಧಾತೇರ್ಹಿರಿತಿ ಹಿರಾದೇಶಃ | ಮನುಷಾ ಹಿತೋ ಮನುರ್ಹಿತಃ | ಕರ್ತೃಕರ-
ಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಮಾಸಃ | ಕೃತ್ಸ್ಮರಾಸವಾದೇನೈತ್ಯತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೀದಸಿ | ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಲಪಃ ಸಿಪ್ | ಶಸಿ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೀ-
ದಾದೇಶಃ | ನಿಘಾತಃ | ಸೇಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಂ | ಸಾ. ೬-
೧-೧೪ || ಇತಿ ಸೋಲೋಪೇ ಗುಣಃ | ಅಧ್ವರಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಷಧ್ವರಃ |
ನ ಇಹ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೋ ಅಧ್ವರಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೇಜಃ ಪದಾಂ-
ತಾದತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೦೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಂ ರೂಪಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದನುಷ್ಠಪರ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿ-
ಭಾವಾನ್ನಿವರ್ತತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, (ಯಾವ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮನುರ್ಹಿತಃ—ಹೋತ್ರಾದಿಮಾನವ
ರಿಂದ ನಿಯಮಿತನಾಗಿಯೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾಗಿಯೂ | ಯಜ್ಞೇಷು—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲಿ | ಸೀದಸಿ—(ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಇರುತ್ತೀಯೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಅಧ್ವರಂ—
ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಜ—ನೆರವೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮೊಡನೆ
ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೊಡನೆ ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತಹ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation.

O Agni, appointed by man as the invoker of the gods you are present
at the sacrifice. Therefore perform this our sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನುರ್ಹಿತಃ—ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮನುಃ | ಮನುಷಾ ಹೋತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಮನುಷ್ಯೇಣ ಹಿತಃ |
ಸಂಪಾದಿತಃ | ಮನುಷ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿರುವ
ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಮನುಹಿಂಪತಃ—ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮನುಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ದಿವಾದಿಧಾತು. ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೮) ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಬಹುಲವಾಗಿ ಉಸ್ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮನ್+ಉಸ್, ಮನುಃ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹಿತಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾ+ತ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ (೭.೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಮನುಷಾ ಹಿತಃ ಮನುಹಿಂಪತಃ ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೯) ಕರ್ತೃಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥತೃತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಧಾಥಘೞ್ಕ್ತಾಜವಿತ್ತಕಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ, ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಕೃತ್ಸ್ವರಾಪವಾದೇನ ಎಂಬ ನೇದಭಾಷ್ಯದ ಮುಂದೆ ಧಾಧಾದಿ ಸೂತ್ರೇಣಾನೋದಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪವಾದೇನ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶೇಖರಕಾರರು ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಯಮಸಿ ಧಾಧಾದಿ ಸ್ವರಾಪವಾದಃ ಅಂದರೆ ಇಬ್ಬೂ ದಾಥಘೞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಎಂದು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಸೀದಸಿ—ಷಢ್ಞ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಸಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸದ್+ಸಿ ಕರ್ತರಿಶಪ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ ಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಸೀದಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಸೇಮಮ್—ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸೋಽಚಿಲೋಪೇಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಲೋಪವು ಬಂದರೇನೇ ಪಾದ ಪೂರಣವಾಗುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಸ್ ಎಂಬುದರ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರುತ್ವ. ಭೋಭಗೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ, ಸಯ್+ಇಮಮ್. ಲೋಪಶತ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ವ. ನಂತರ ಯಲೋಪ ಸ+ಇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಆದ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಲೋಪಶತ್ಯಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಯಲೋಪವು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿ-

ದ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಗುಣವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಯ್ ಇಮಮ್ ಎಂದು ಇರುವುದು. ಈಗ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ+ಇಮಮ್ ಎಂದೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಸೇಮಂನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ ಇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈಗ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವುವು. ಅಂದರೆ ಪಾಠ ಪೂರ್ವಿಗೆ ಸಾಕಾದ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗಿಂತ ೧ ಅಕ್ಷರ ಜಾಸ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದ ಪೂರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವತ್ಯಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು, ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸೇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದ ಪೂರಣೆಯಾಗುವುದು.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಧ್ವರಃ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆ ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಇ- ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ನಸ್+ ಅಧ್ವರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ. ಅತೋ- ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ಪ, ನ+ಉ+ಅಧ್ವರಮ್. ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ನೋ+ಅಧ್ವರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಪದದಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮವ್ಯಪರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳಿಗೆ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳ ಹಿಂದಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೋ ಅಧ್ವರೇ ಎಂದೇ ಇರುವುದು || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹ್ಯರುಷೀ ರಥೇ ಹರಿತೋ ದೇವ ರೋಹಿತಃ |

ತಾಭಿದೇವಾ ಇಹಾ ವಹ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಕ್ತ್ವಾ | ಹಿ | ಅರುಷೀಃ | ರಥೇ | ಹರಿತಃ | ದೇವ | ರೋಹಿತಃ ||

ತಾಭಿಃ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾಗ್ನೇ ರೋಹಿತೋ ರೋಹಿಚ್ಛಬ್ದಾಭಿಧೇಯಾಸ್ತದ್ವೀಯಾ ವಡನಾ ರಥೇ ಯುಕ್ತ್ವ |
ಯೋಜಯ | ಹಿಶಬ್ದಃ ಸಾದಪೂರಣಾರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೀಃ | ಅರುಷೀರ್ಗತಿಮತೀರ್ಹರಿತೋ ಹರ್ತುಂ ರ-
ಥಾರೂಢಾನ್ಪುರುಷಾನ್ನೇತುಂ ಸಮರ್ಥಾಃ | ತಾಭಿರ್ವಡನಾಭಿರಿಹಾಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮರ್ಮಣಿ ದೇವಾನಾ ವಹ || ಯುಕ್ತ್ವ |
ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಲೋಟ್ | ಸ್ವರಿತೇತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಥಾಸಃ ಸೇ | ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ |
ರುಥಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ತಸ್ಯ ಬಾಹುಲಕಾಲ್ಪುಕ್ | ಕೌತ್ವಷತ್ವೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸಂ
ಹಿತಾಯಾಂ ಧ್ಯಚೋತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘ | ಅರುಷೀಃ | ಋ ಗತೌ | ರಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರುಷ್ಯೋ
ವಡನಾಃ | ಋಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ | ಉ. ೪-೭೩ | ಧಾತೋರ್ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತೋಽರುಷಶಬ್ದಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಿಯಾಂ ಛಾಂದಸೋ ಜೂಸ್ | ಶಸಿ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ | ಸಾ.
೬-೧-೧೦೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ರಥೇ | ರಮೇರೌಣಾದಿಕಃ ಕೃನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಹರಿತಃ |
ಹೃಸ್ಯರುಹಿಯುಷಿಭ್ಯ ಇತಿಃ | ಉ. ೧-೯೯ | ಇತಿ ಹರತೇರಿತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
ಣೋದಾತ್ತಃ | ರೋಹಿತಃ | ರುಹೇರಪಿ ತೇನೈವ ಸೂತ್ರೇಣೇತಿಃ | ಇಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ |
ತಾಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಪ್ರಾಪ್ತಮುದಾತ್ತತ್ವಂ ಸಾವವರ್ಣೇತಿ ನಿಷಿಧ್ಯತೇ | ದೇವಾನಿ-
ತ್ಯತ್ರ ಪೂರ್ವವದ್ಪ್ರಾಪ್ತಾನುನಾಸಿಕಾ || ೨೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅರುಷೀಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲ | ಹರಿತಃ—ಎಳೆಯಲು
ಸಮರ್ಥಗಳಾದ | ರೋಹಿತಃ—ರೋಹಿತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ರಥೇ—ರಥಕ್ಕೆ
ಯುಕ್ತ್ವ—ಸೇರಿಸು (ನೋಗಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟು) | ತಾಭಿಃ—ಆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ | ಇಹ—ಈ ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ದೇವಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತಾತ್ಮನು. ರೋಹಿತ್ ಎಂಬ ನಿನ್ನ ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆಗಳು ಬಲಶಾಲಿ
ಗಳು. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲವು. ಕುಳಿತಿರುವವರನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಎಳೆಯಬಲ್ಲವು. ಆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ನಿನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು
ಕೊಂಡುಬಾ.

English Translation.

Agni, harness your twany red mares to your chariot and by means of
them bring the gods hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುಕ್ತ್ವ— ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಅರುಷೀಃ—ಋ ಗತೌ | ರಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರುಷ್ಯೋ ವಡನಾಃ ||

ಋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಶ್ವಗಳು ಗತಿಯುಕ್ತವಾದವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಅರುಷ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು, ಅರುಷೀಃ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಕ್ತ್ವ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್. ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಧಾಸ್. ಧಾಸ್‌ಗೆ ಧಾಸಸ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸಸಾಭ್ಯಾಂನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಮ್ ಏಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯುಜ್+ಸ್ವ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚವರ್ಗದ ತೃತೀಯವರ್ಣವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗದ ತೃತೀಯವರ್ಣ ಗಕಾರ. ಯುಗ್+ಸ್ವ ಖರಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ವಬಂದರೆ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಕ್ತ್ವ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ಅರುಷೀಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಋ ಧಾತುವು ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಋ ಗತಿಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಃ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ. ರೋಽನ್ತೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಋ+ಅ-ಅನ್ತಿ. ಈಗ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಋಚ್ಛಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಋಚ್ಛನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಋ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಋಸ್ಯಗತೌ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ರ್ಛಿ. ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ (೭-೪-೩೫) ಶ್ಲ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಋ+ಋ+ರ್ಛಿ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅರ್ತಿಪಿಸರ್ತೋಽಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುವುದು. ಇರ್+ಋ+ರ್ಛಿ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ರ್ಛಿಯು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಖಂಡವಾದ ಋಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗೆ ಇಯಜಾದೇಶ, ಇಯ್+ಋ+ರ್ಛಿ ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಆದೇಶವು ಝಕಾರಕ್ಕೆ

ಬರುವುದು. ಇಕೋ ಯೇಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುವುದು. ಇಯ್ರತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಮು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ರನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಇಯ್ರತಿ ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚುನ್ತಿ ಗಚ್ಚುನ್ತಿ ಇತಿ ಅರುಷ್ಯಃ ಪಡವಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ಯುಕ್ತವು. ಮಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೩) ಮು ಗತೌ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರುಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ ದೀರ್ಘಪಾಠವು ಇರುವುದು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅರುಷ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಜೀರ್. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ, ಅರುಷೀ ಎಂದಾಯ್ತು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಪ್. ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅರುಷೀಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ರಥೇ—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್. ರಮನ್ನೇ ಅಸ್ತಿಸ್ಥಿತಿ ರಥಃ | ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹರಿತಃ—ಹೃಸ್ಯರುಹಿಯುಷಿಭ್ಯಃ ಇತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯೬) ಹೃಜ್ ಹರಣೇ, ಸ್ಯ ಗತೌ, ರುಹ ಬೀಜ ಜನ್ಮನಿ, ಯುಷ್ ಸೌತ್ರಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೃ+ಇತ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಪರ ಹರಿತ್ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ.

ರೋಹಿತಃ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಧಾತು. ರುಹಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಹೃಸ್ಯ (ಉ. ಸೂ. ೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಹಿತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾಭಿಃ—ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಠಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ತಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾನೇಕಾಚಿಸ್ತ್ಯ-ಶೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ನೆಗೋತ್ಸನ್ನಾವರ್ಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನು-ದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ.

ದೇನಾನ್+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಭಗೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ. ಲೋಪಶ್ಚಕಲ್ಯಾಣ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ. ಪೂರ್ವಕ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಾ ಇಹ ಎಂದಾಗುವುದು || ೧೨ ||

ಹದಿನೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮಿತ್ಯಾದಿಕಸ್ಯ ದ್ವಾದಶರ್ಚಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಚೈಂದಿಸೀ ಪೂರ್ವ-
ವತ್ | ಯದ್ಯಸ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಕೃತ್ಸ್ಮನ್ಮತುದೇವತಾಕಂ ತಥಾಸಿ ಸ್ತತ್ಯಚಮಿಂದ್ರಾದಿದೇವತಾಂತೆ-
ರಾಣಿ ಮಿಲಿತಾನಿ| ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ| ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮೃತವ್ಯಂ ತತ್ರೈಂದ್ರೀ ಮಾರುತೀ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಾಗ್ನೀ-
ಗ್ನೀಯೈಂದ್ರೀ ಮೈತ್ರಾವರುಣೀ ಚತಸ್ರೋ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಆಶ್ವಿನಾಗ್ನೀಯ್ಯ ತುದೇವತಾಃ ಸರ್ವತ್ರೇತಿ||
ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಸ್ಮಾರ್ತೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಅನುವಾಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾದ ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕು
ಗಳೆಲ್ಲಾ ಋತು ದೇವತಾಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಋತುವಿನೊಡನೆ ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಮಿಲಿ-
ತರಾಗಿರುವರು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮೃತವ್ಯಂ ತತ್ರೈಂದ್ರೀ ಮಾರುತೀ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಾಗ್ನೀ-
ಯೈಂದ್ರೀ ಮೈತ್ರಾವರುಣೀ ಚತಸ್ರೋ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಆಶ್ವಿನಾಗ್ನೀಯ್ಯ ತುದೇವತಾಃ ಸರ್ವತ್ರೇತಿ—ಎಂದರೆ ಈ
ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲವೂ ಋತುದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿರುವವು. ಆ ಋತುವಿನೊಡನೆ ಇಂದ್ರ, ಮರುತಃ, ತ್ವಷ್ಟಾ, ಅಗ್ನಿಃ,
ಇಂದ್ರಃ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿಗೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕು
ಗಳಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ, ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಶ್ವಿನಾ,
ಅಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವರು. ವಿನಿಯೋಗವು ಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದು
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೨೮, ೨೯ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೧೨ ॥

॥ ಋಷಿ:—ಮೇಧಾತಿಥಿ: ಕಾಣ್ವ: ॥

॥ ದೇವತಾ— ॥ ಋತನ: ॥ ೧-ಇಂದ್ರ: | ೨-ಮರುತ: |

೩-ತ್ವಷ್ಟಾ | ೪-ಅಗ್ನಿ: | ೫-ಇಂದ್ರ: |

೬-ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ೭-ಗಂಧರ್ವಿಣೋದಾ: |

೧೧-ಆಶ್ವಿನಾ | ೧೨-ಅಗ್ನಿ: |

॥ ಛಂದ:—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಋತುನಾ ತ್ವಾ ವಿಶಂತ್ವಿಂದವಃ |

ಮತ್ಸರಾಸಸ್ತದೋಕಸಃ || ೧ ||

॥ ಪದಪಾಠ: ॥

ಇಂದ್ರ | ಸೋಮಂ | ಪಿಬ | ಋತುನಾ | ಆ | ತ್ವಾ | ವಿಶಂತು | ಇಂದವಃ ||

ಮತ್ಸರಾಸಃ | ತತ್ಸೋಕಸಃ || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಋತುನಾ ಸಹ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಇಂದವಃ ಪೀಯಮಾನಾಃ ಸೋಮಸ್ತಾ-
ತ್ವಾಮಾ ವಿಶಂತು | ಕೀದೃಶಾಃ | ಮತ್ಸರಾಸಸ್ತಪ್ರಿಕರಾಃ ತದೋಕಸಸ್ತನ್ನಿನಾಸಾಃ | ಸರ್ವದಾ ತ್ವದುದ-
ರಸ್ಥಾಯಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರ | ಷಾಸ್ಥಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮಂ | ಅರ್ತಿಸ್ತುಸ್ವಿತ್ಯಾ-

ದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪಿಬ | ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ಋಗ್ವೇ ೧-೧೪-೧೦ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ |
ಅಸ್ಯ ತ್ವಾ ವಿಶಂತ್ಸಿತ್ಯುತ್ಪರನಾಕೃಗತಾಖ್ಯಾತಾರ್ಥೇನ ಸಹ ಸಮುಚ್ಚೇಯಾರ್ಥಶಬ್ದೋ ಲುಪ್ತಃ | ಅತಃ
ಶ್ವಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತೀಯಂ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜುಭಕ್ತಿರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ ವಿಂಶತ್ತಿತಿ | ಚಲೋಪಸಾನ್ಯೋಽಪಿ
ದ್ವಿತೀಯತ್ವಾದ್ವಿಹನ್ಯತ ಏವ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾದ್ಗುಣ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಗುಣಸ್ಯ ಋತ್ಯೇಕಃ | ಪಾ. ೬-೧
೧೨೮ | ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯಮತೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾದಭಾವಃ | ಇಂದವಃ | ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯಂತೇ | ಋಗ್ವೇ
೧-೧೪-೪ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಮತ್ಸರಾಸಃ | ತತ್ಪ್ರವೋಕ್ತಂ | ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಗಿತೃಸುಕ್ | ತದೋಕಸಃ |
ತದೇವಾಕಃ ಸ್ಥಾನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಋತುನಾ ಸಹ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸ
ವನ್ನು | ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು | ಮತ್ಸರಾಸಃ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ | ಇಂದವಃ—ಸೋಮರಸಗಳು |
ತದೋಕಸಃ—ನಿನ್ನ ಉದರವೆಂಬ ಅದೇಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಉದರವನ್ನು)
ಅ ವಿಶಂತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿ. ಅದು ನಿನಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲೇ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತಹುದಾಗಿ ನಿನ್ನ ಉದರವನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ.

English Translation.

Indra, drink with the Ritu (season) the Soma juice; let the satisfying
drops enter your stomach and stay there (as if that were their home).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತದೋಕಸಃ—ತನ್ನಿವಾಸಾಃ | ಸರ್ವದಾ ತ್ವದುದರಸ್ಥಾಯಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೈವೋಕಃ ಸ್ಥಾನಂ
ಯೇಷಾಂ ತೇ ತದೋಕಸಃ || ಎಂದರೆ ಅದೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ನಿನ್ನ ಉದರವೇ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ
ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು. ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಲಿ ಎಂದರೆ ನೀನು ಸರ್ವದಾ
ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರ—ಅಮೃತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಭು
ದಾತ್ತ.

ಸೋಮಮ್—ಆರ್ತಿಸ್ತುಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯವರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಾ ವಿಶನ್ನು ಎಂಬ ಉತ್ತರ ನಾಕೃದಲ್ಲಿರುವ ಆಖ್ಯಾತ (ತಿಜಂತ)ದೊಂದಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಚ ಶಬ್ದವು ಉಪವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ, ವಾ, ಹಾ, ಅಹ, ಏನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ, ವಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡದೇ ಇರುವುದು. ಅರ್ಥಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಚಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯ ಎಂದರ್ಥ. ಅಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ತಿಜಂತಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತೃವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ನಿಯಮವು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡದೇ ಇರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶನ್ನು ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಚ ಲೋಪವು ಸಮಾನವೇ ಆದರೂ ಅದು ಪ್ರಥಮ ತಿಜಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ ಬಂದೇಬರುವುದು. ಪಿಬ+ಮತುನಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಋತ್ಯುಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅ, ಇ, ಉ, ಋ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಮಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು) ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಈ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು.

ಇಂದ್ರವಃ—ಪ್ರ ವೋ ಭಿಯನ್ತ ಇಂದ್ರವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕ್ ಆಗುವುದು ಬರುವುದು.

ತದೋಕಸಃ—ತತ್ ಓಕಃ ಸ್ಥಾನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತದೋಕಸಃ ಯಾವ ಸೋಮಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಉದರವೇ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅವು. ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮರುತಃ ಪಿಬತ ಋತುನಾ ವೋತ್ರಾದ್ಯಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ |

ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಮಾ ಸುದಾನವಃ || ೨ ||

|| ಪದವಾತಃ ||

ಮರುತಃ | ಪಿಬತ | ಋತುನಾ | ಪ್ರೋತ್ರಾತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ಪುನೀತನ ||

ಯೂಯಂ | ಹಿ | ಸ್ಥ | ಸುಽ ದಾನವಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಋತುನಾ ಸಹ ಪ್ರೋತ್ರಾತ್ಪ್ರೋತ್ಯನಾಮಕಸ್ಯ ಋತ್ವಿಜಃ ಸಾತ್ರಾತ್ಪ್ರೋಮಂ ಪಿ-
 ಬತ | ತತೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ | ಶೋಧಯತ | ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾತಾರೋ
 ಮರುತಃ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಯೂಯಂ ಸ್ಥ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಶೋಧಯಿತ್ಯತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತಸ್ಮಾಚ್ಛೋದಯ-
 ತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಪಿಬತ | ಅತ್ರ ತಿಜೋಽದುಪದೇಶಾಚ್ಚಪಃ ಪರತ್ಯಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾ-
 ತುಸ್ವರಃ | ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಪದಾದೇಸರತ್ನಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಪೂರ್ವವತ್ಪ್ರ-
 ಕೃತಿಭಾವಃ | ಪ್ರೋತ್ರಾತ್ | ಪ್ರೋತುಃ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾತ್ರಂ ಪ್ರೋತ್ರಂ | ತಸ್ಯೇದಮಿತ್ಯರ್ಥ | ತದ್ವಿತೇಷ್ವ-
 ಜಾಮಾದೇಃ | ಸಾ- ೨-೨-೧೧೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನ
 ಭವತಿ | ನನ್ನೇವಮಂತ್ಯಸ್ಯ ಋಕಾರಸ್ಯಾಚೋ ಇಷ್ಟತಿ | ಸಾ- ೨-೨-೧೧೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
 ತ್ವಾಷ್ಟ್ಯೋ ಜಾಗತ ಇತ್ಯತ್ರ ಹಿ ವಿಸ್ತೃತಿಷೇಧೇ ಸರಂ ಕಾರ್ಯಂ | ಸಾ- ೧-೪-೨ | ಇತಿ ಪರಯಾದಿವ್ಯ-
 ದ್ವ್ಯಾಂತೋಽಪದಲಕ್ಷಣಾ ವೃದ್ಧಿರ್ಬಾಧ್ಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಇಹ ತು ಪರಸ್ಯಾದಿವ್ಯದ್ವ್ಯಾಂತಸತ್ವೇನ ನಿ-
 ವೃತ್ತತ್ವಾದಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ಯೇನೇತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹ್ಯತ್ರಾಸ್ಯಾದಿವ್ಯದ್ವಿರಾಕಾರಃ ಕ್ರಿಯತಾಂ |
 ತಸ್ಯ ತು ಛಾಂದಸ ಓಕಾರೋ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಪುನೀತನ | ಪೂರ್ಣ ಪವನೇ | ಲೋಟ್ | ಲೋಟೋ ಲ-
 ಜ್ವತ್ | ಸಾ- ೩-೪-೨೫ | ಇತಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವಾತ್ಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ಥನಿಪಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ | ಕ್ರಾಡಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಈ
 ಹಲ್ಯಘೋರಿತೀಕಾರಃ | ತಪ್ತನಪ್ತನಭನಾಶ್ಚೇತಿ ತನಾದೇಶಃ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪ್ರ-
 ತ್ಯಯದ್ವಯಸ್ಯಾಪಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿದಿತಿ ಜಿತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಪೂರ್ವಯೋರಿಕೋರ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಯೂ-
 ಯಂ | ಯುಷ್ಮದಃ | ಪರಸ್ಯ ಜಸೋ ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಂ | ಸಾ- ೨-೧-೨೮ | ಇತ್ಯಮಾದೇಶಃ | ನ ನಿ-
 ಭಕ್ತಾ ತುಸ್ಮಾಃ | ಸಾ- ೧-೩-೪ | ಇತಿ ಮಕಾರಸ್ಯೇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಯೂಯವಯೌ ಜಸಿ | ಸಾ-
 ೨-೨-೯೩ | ಇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯೂಯಾದೇಶಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ | ಅತ್ರ ಯೂಯಾದೇಶಾತ್ಪ್ರಾ-
 ಗೇವಾಂಗತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಷನಿಘಾತಃ | ತತೋ ಯೂಯಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನೇಂ
 ತರತಮಃ | ಸಾ- ೧-೧-೫೦ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ತತ್ರ ಶೇಷೇ ಲೋಪೋಽಂತ್ಯಲೋಪ ಇತಿ ಪಕ್ಷೇ
 ಪೂರ್ವಸರ್ವಾರ್ಥದೀರ್ಘತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಯೋಽಯಮಪಿ ಪೂರ್ವಃ | ಸಾ- ೩-೧-೧೦೭ | ಇತಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿ-
 ಕಾಂತೇನೋದಾತ್ತೇನ ಸಹಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸುಪ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯು-
 ದಾತ್ತಃ | ಟಿಲೋಪಪಕ್ಷೇ ತೂದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಥ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟೋ
 ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರ-
 ಲೋಪಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ವತ್ವಂ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಂಹಿತಾ-

ಯಾನುಸ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಹೇ ಸುದಾನವೋ ಯೋಯಂ ಹಿ ಸ್ಥೇತಿ ವಿವ-
ಕ್ರಿತಂ | ಸುದಾನವಃ | ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ | ಉ. ೩-೩೨ | ಸೋಃ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾ-
ತಃ | ಅತ್ರ ಯೋಯಮಿತ್ಯುದ್ವಿಶ್ಯ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥೇತಿ ನ ವಿಧೀಯತೇ ಯೇನಾನಾಮಂತ್ರಿತತ್ವಾನ್ನಿಘಾ-
ತೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಿಂತು ಸುದಾನವ ಇತಿ ಸಿದ್ಧವದ್ವಾತ್ಯೇನ ಸಂಜೋಧ್ಯ ತೇಷು ತೇಷು ಮಾರುತಸೋ-
ಕ್ತೇಷು ಮರುತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾತ್ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಾದ್ಯಾಯಂ ಸ್ಥೇತಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದೇನ ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ್ಯ ಪು-
ನೀತನೇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಪವನೇ ತೇಷಾಂ ಹೇತುತ್ವಂ ಹಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಪೋತ್ರಾತ್—ಪೋತ್ರ
ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ | ಪಿಬತ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಕುಡಿಯಿರಿ, (ಅನಂತರ) | ಯಜ್ಞಂ—
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಪುನೀತನ—ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಿ | ಸುದಾನವಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ
ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ | ಯೋಯಂ—ನೀವು | ಹಿ ಸ್ಥ—ಮನ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಲ್ಲವೇ ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಮೊದಲು ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಪೋತ್ರವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದು ಅನಂತರ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪವಿತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ. ಎಲೈ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಅಂತಹ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳೆಂದು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು
ನೀವೇ ಆಗಿದ್ದೀರಲ್ಲವೇ ?

English Translation.

O Maruts, drink with Ritu from the Potri's sacrificial cup; consecrate
the sacrifice, for you are great givers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೋತ್ರಾತ್—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಹದಿನಾರು ಜನ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಪೋತ್ರನೆಂಬುವನೂ
ಒಬ್ಬನು. ಇವನು ಸಾಧಾರಣನಾಗಿ ನೇಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವನು. ಇಲ್ಲಿ
ಪೋತ್ರಾತ್ ಪಿಬತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೋತುಃ ಸಂಬಂಧಿಸಾತ್ರಾತ್ ಸೋಮಂ ಪಿಬತ ಎಂದರೆ ಪೋತ್ರನ
ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿನಿರಣಿ ಮಾಡಿರುವರು.

ಸುದಾನವಃ—ಶೋಭನದಾತಾರಃ, ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪ ದಾತಾರಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವವರು ಅಥವಾ ಜಿನ್ನಾಗಿ (ಬಹಳನಾಗಿ) ಕೊಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಿಬತ-ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುನ ಬಹುವಚನ ಥ. ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೫) ಲೋಟಿಗೆ ಲಜ್ಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜಿದ್ವಾವಾತಿದೇಶ ಬರುವುದು. ಆತಿದೇಶ ನಂದರೆ ತದ್ಧರ್ಮಭಾವವತಿ ತದ್ಧರ್ಮಬೋಧಕತ್ವಮ್. ಆ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಲ್ಲಿ ಆಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಿಕೆ, ಇಲ್ಲಿ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜೆಪ್ರರೂಪ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರಲಾ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಜ್ಜೆಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು. ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾನುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಗೆ ತ ಆದೇಶ. ವಿಕರಣ ಶಪ್. ಸಾಘ್ರಾಭ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ಗೆ ಪಿಬಾದೇಶ, ಪಿಬತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಕಾರಾಂತೋಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ ನ ಮುಂದೆ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ಯಧಾತುಕನಾದ ತ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದೆದುಪದೇಶ-ಶಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದ ಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಅನುಂತ್ರಿತವು, ಅಮನ್ರಿತಂಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿಬತ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಗತವೂ ಆಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೋತ್ರಾತ್-ಪೋತುಃ ಇದಮ್ (ಪೋತ್ಯನಿನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪಾತ್ರೆ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯೇದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಸಮರ್ಥಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಯಾವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಪ್ರತ್ಯಯಕಷಷ್ಠ್ಯಂತವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇದಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು. ಅದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪೋತುಃ ಇದಮ್ ಎಂಬಿವು ಎರಡು ಸಮರ್ಥಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕನಾದ ತಸ್ಯೇದಮ್, ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿತವಾದ ಪದ ತಸ್ಯ ಎಂಬುದು. ಅದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಪ್ರತ್ಯಯಕಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪೋತುಃ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಇದಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಬರುವುದು. ಪೋತ್ಯ+ಅಸ್ಮ+ಅ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಪೋತ್ಯ+ಅ. ಈಗ ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಜಾತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚ್ಚಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂ-ದೆಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ-೩೫) ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ವೃದ್ಧಿವಿಧಾಯಕವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಚೋಚ್ಚಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತ್ತು ಣಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜನ್ತವಾದ ಅಚ್ಚಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೋತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಗೋಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗೋತೋಣಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಷ್ಟದ್ವಾವ ಬರುವುದು. ಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ತದ್ಧಿತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚೋಚ್ಚಾತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಪಚ್ ಧಾತುನಿನ ಮುಂದೆ ಣ್ವಲ್

ಆದಕ್ಕೆ ಆಕಾಶೇಶ ದರ್ಶನ+ಆಕ ಇಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಅನ್ಯವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪಾಚಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯು ಸಾವ ಕಾಶವಾಗಿರುವುದು. ಸೌಶ್ರುತಃ-ಸುಶ್ರುತಃ ಆಕತ್ಯಂ ಪುರ್ವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಣ್. ಸುಶ್ರುತ+ಅ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗವು ಅಜನ್ಮವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಚೋಷಾಣಿತಿ (ಪಾ-ಸೂ. ೨-೨-೧೧೫) ಎಂದು ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಧಾವರ್ಣವು ಅಕಾರವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಇವುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುವು. ತ್ವಷ್ಟುಃ ಅಕತ್ಯಂ ಪುರ್ವಾ ತ್ವಷ್ಟುಃ, ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಕತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣ್ ಬಂದು ತ್ವಷ್ಟು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಜಗತ್+ಅ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಪ್ರತಿ-ಷೇಧೇನ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೨) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧವಿದ್ದರೆ ಯಾವುದು ಸರಶಾಸ್ತ್ರವೋ ಅದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂತ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯೇ ಬರುವುದು. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಸಕ್ಕದ್ಗತಾ ವಿಪ್ರತಿ-ಷೇಧೇನ ಯದ್ವಾಧಿಕತಂ ತದ್ವಾಧಿಕತೇನೇವ (ಪರಿಭಾ. ೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅಂತ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪುಷ್ಕರಸಾದಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಪದಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೩೯) ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಸದ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳೆರಡೂ ಬಂದರೆ ಪುಷ್ಕರಸಾದಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪದವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನುಶತಿಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಸದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಠವು ನ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕ್ಕದ್ಗತಾ-ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೇ ವಿನಾ ಪುನಃಪ್ರಸಂಗ, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂತ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಆದಿವೃದ್ಧಿ-ರನ್ಯೋಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಾಧತೇ, ಎಂದು ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಶ್ರಕ್ಯತದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾದ ಆದಿ-ವೃದ್ಧಿಯು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರದ ಮೇಲೆ ಅದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿ. ಪೌತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔ ಕಾರಕ್ಕೆ ಓ ಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಈಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪುನೀತನ-ಪೂರ್ವ ಪನೇ, ಕ್ರಾದಿ ಧಾತು ಲೋಟೆ ಪರಸ್ಕೊಪದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನ ಥ. ಆದೇಶ ಪೂರ್ವ ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ತಸ್ತಸ್ಯ ಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ. ತಪ್ತನಪ್ತನಫನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತನ ಆದೇಶ. ಪೂತನ ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂನಾ+ತನ. ಈಹಲ್ಯ

ಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು ಆದ ಹಲಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಸಹ ಈಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ, ಪೂ+ನೀ+ತನ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು. ಪುನೀತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ನೀ ತನ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿ ಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತನಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಈಕಾರಕ್ಕೂ ನೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಉಕಾರಕ್ಕೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕ-ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯೋಯಮ್—ಯುಷ್ಯಸಿಭ್ಯಾಮದಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೬) ಯುಷ್ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರವಾದ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಮದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯುಷ್ಮದ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಉಣಾದಯೋಽವೃತ್ತೈನ್ನಾನಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾನಿ (ಪರಿಭಾ. ೨೨) ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅವೃತ್ತನ್ನವಾದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗರಹಿತಗಳಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಘಿಷೋಃನೇ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ್. ಜೀಪ್ರೇಫಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್, ಅಮ್ ನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲ್ವನೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಉಪದೇಶದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೪) ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನರ್ಗ ಸಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೂಯನಮೌ ಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೩) ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯೂಯ ವಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯೂಯ ಆದೇಶ, ಯೂಯ+ಅದ್+ಅಮ್, ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಆತ್ಮಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಬಹಿರ್ಭೂತ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಅತೋಗುಣೇ ಪರರೂಪವು ಅನ್ತರ್ಭೂತನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಪರನಾದಾಗ್ಯೂ ಅದು ಮೊದಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್. ಈಗ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವಾದ ಯೂಯ ಆದೇಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಅಂತರಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಅನುದಾತ್ತಂ ಸದನೇಕವರ್ಜಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೪) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ನಂತರ ಸ್ಥಾನೇನ್ರತಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನನುದಾತ್ತವಾದ ಯೂಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಯೂಯ+ಅದ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವಾದ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಆತ್ಮಯತ್ನ ನಿಮಿತ್ತೇತರ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾ

ರ್ಥವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯೂಯಂ+ಅಮ್. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾದೇಶ ದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಶೇಷ ಇತಿ ಸಪ್ತಮಿಸ್ಥಾನತಃ ಅಧಿಕರಣತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ತಥಾಚ ವಿಭ- ಕ್ತಾ ಪರತಃ ಮಸ್ಯನ್ತಾಚ್ಚಿಷ್ಟಸ್ಯ ಅದ್ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಯೂಯಂ+ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉದಾತ್ತ ವಾದ ಅದ್ ಗೆ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಪಕ್ಷದ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯೂಯಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸ್ಥ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಗೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅಸ್+ಥ ಶ್ವಸೋ- ರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಶ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಸ್ಥ ಎಂದಾಗುವುದು. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸ್ವಪ್ನಾಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಸ್ವಪ್ತದಿಂದ ವರ್ತಗದ್ವಿತೀಯವಾದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಟವರ್ಗದ್ವಿತೀಯರಕಾರ ಸ್ವ ಎಂದಾಯ್ತು. ಹಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಸ್ವ ಎಂದು ಹಿ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು.

ಸುದಾನವಃ—ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ, ಭಾ ದೀಪೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ದಾನು ಎಂದಾಗು ವುದು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಇದು ಆಮಂತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸುದಾನವಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಯೂಯಂ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥ ಎಂದು ಯೂಯಂ ಶಬ್ದಬೋಧಿತಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸುದಾನವಃ ಸ್ಥ=ಪ್ರಸಿದ್ಧದಾತ್ಯಗಳಾಗಿ ಎಂದು ದಾತ್ಯತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ವಿಧಿ ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಸುದಾನವಃ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುದಾನವಃ ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಥ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಓ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಾತ್ಯಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಆಯಾಯ ಮಾರುತಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಸುದಾ ನವಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ದಾತ್ಯತ್ವದಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಯೂಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾ ಮಾರುತಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಪುನೀತನ, ಪವಿತ್ರಮಾಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಪವಿತ್ರೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ಬಸಂಗೃಹೀತಗಳಾದಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಗಳಿಗೆ ಹೇತುತ್ವವು ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ಯಜ್ಞಂ ಗೃಣೇಹಿ ನೋ ಗ್ನಾವೋ ನೇಷ್ಟಃ ಪಿಬ ಯತುನಾ |
ತ್ವಂ ಹಿ ರತ್ನಧಾ ಅಸಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ಯಜ್ಞಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ನಃ | ಗ್ನಾವಃ | ನೇಷ್ಟರಿತಿ | ಪಿಬ | ಯತುನಾ ||
ತ್ವಂ | ಹಿ | ರತ್ನಧಾಃ | ಅಸಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗ್ನಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರೀನಾಚೀ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಆಹ | ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಮೇನಾ ಮಾ-
ನಯಂತ್ಯೇನಾ ಗ್ನಾ ಗಚ್ಛಂತ್ಯೇನಾಃ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಇತಿ | ಗ್ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಗ್ನಾನಾನ್ | ನೇಷ್ಟಃ-
ಶಬ್ದೋಽತ್ರ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ದೇವಮಾಹ | ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದೇವಸತ್ರೇ ನೇಷ್ಟಃ ತ್ವೇನ ತ್ವಷ್ಟರ್ವೃತ್ತತ್ವಾತ್ |
ಹೇ ಗ್ನಾವಃ ಪತ್ನೀಯುಕ್ತ ನೇಷ್ಟಃ ತ್ವಷ್ಟಃ | ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಭಿ ಗೃಣೇಹಿ | ಅಭಿತೋ
ದೇನಾನಾಂ ಸಮೀಪೇ ಸ್ತುಹಿ | ಯತುನಾ ಸಹ ತ್ವಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ರತ್ನಧಾ ಅಸಿ
ರತ್ನಾನಾಂ ದಾತಾಸಿ ದಾತಾ ಭವಸಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸೋಮಂ ಪಾತುಮರ್ಹಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಭಿ | ಉಪಸರ್ಗಶ್ವಾ-
ಭಿವರ್ಜಂ | ಫಿ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾದಭೇರಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಲೋಟಿ
ಸಿಪೋ ಹಿಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದೀ ಹಲ್ಯುಘೋರಿತಿತ್ವಂ | ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಜಾತ್ಯಾದ್ಯು-
ಣಾಭಾವಃ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ | ತಿಜ್ಜುತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಗ್ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮತುಪ್ | ವೃತ್ಯ-
ಯೇನ ವತ್ವಂ | ಸಂಬುದ್ಧಾ ಮತುವಸೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವಂ | ವಿಸರ್ಗಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವೇನಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾ-
ತಾಭಾವಾತ್ ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗ್ನಾವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣತಯೋ ವಿಶೇಷವಚನತ್ವಾ-
ನ್ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಾದವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವೇನೋತ್ತರಸ್ಯ ನೇಷ್ಟಃ ಶಬ್ದಸ್ಯ
ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಿಬ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದ್ಯಾತುಸ್ವರಃ | ಪೂರ್ವಯೋರಾಮಂತ್ರಿತಯೋರವಿದ್ಯ-
ಮಾನವತ್ವೇನ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿತಿ ರತ್ನಧಾಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಸ-
ಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಅಸಿ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ವಾದ್ಯಾತುಸ್ವರಃ | ತಿಜ್ಜು-
ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ ಹಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗ್ನಾವಃ—ಪತ್ನೀಯುಕ್ತನಾದ | ನೇಷ್ಟಃ—ಎಲೈ ತ್ವಷ್ಟುವೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಯಜ್ಞಂ--ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅಭಿ ಗೃಣೇಹಿ—(ದೇವತೆಗಳ) ಸಮಾಪದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೊಗಳಿ | ಋತುನಾ—ಋತು ದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಪಿಬ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು | ಹಿ—ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರತ್ನಧಾ—ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದ ರತ್ನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ--ಇರುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ತ್ವಷ್ಟುವೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದ ರತ್ನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಪತ್ನೀಯುಕ್ತನಾಗಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಋತು ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಪಾನಮಾಡು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೊಗಳಿ.

English Translation.

Neshtri, (Twashtri) commend our sacrifice to the gods; drink with Ritu, for you are a giver of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗ್ನಾವಃ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವು. ಗ್ನಾ ಗಂಚ್ಛಂತ್ಯೇನಾಃ (ನಿ. ೩-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವರು. ಗ್ನಾ ಅಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಗ್ನಾವಾನ್ ತಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ | ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಇರುವವನಿಗೆ ಗ್ನಾವಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ಗ್ನಾವಃ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು ನೇಷ್ಟಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ನೇಷ್ಟಃ—ಕೆಲವು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುವು ನೇಷ್ಟುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕನ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ತ್ವಷ್ಟುವನ್ನು ನೇಷ್ಟುಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನೇಷ್ಟುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುದೇವತೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರತ್ನಧಾಃ—ರತ್ನಾನಾಂ ದಾತಾ—ರತ್ನಗಳನ್ನು (ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿ-ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥಾಭಿವರ್ಜಮ್—(ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂದು ಪರ್ಮದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಫಿಷೋನ್ತ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಏವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಠವನ್ನು ಬಹುಜನರು ಒಪ್ಪುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏವಾದೀನಾಮನ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಮಾನೋ ಮರ್ತಾ ಅಭಿದ್ರುಹನ್ (ಮ. ಸೂ. ೬-ಮು ೧೦) ಎಂಬ ಮುಂತ್ರದಲ್ಲೆಯೂ ಏಹಿಸ್ತೋಮಾ ಅಭಿ (ಸೂ. ೧೦-ಮು. ೪) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಗೃಣೇಹಿ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ ಕ್ರಾೃದಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಗೃ+ಹಿ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಏಕರಣ. ಗೃ+ನಾ+ಹಿ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಜಾತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ-ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರದೇಶ. ಗೃ+ನೀ ಹಿ, ಹಿಯು ಜಾತ್ವಾದ್ ರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಈಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಗೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಗೃಣೇಹಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಂದ ಸಂಪಾದಾತ್.

ಗ್ನಾವಃ—ಗ್ನಾಃಪ್ರಿಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತದಸ್ಯಾಪ್ತ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತಿ ಮತುಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಕಾರ ಗ್ನಾವತ್. ಇದರಮುಂದೆ ಸಂಭೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗಿದೇಶಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಗ್ನಾವನ್+ಸ್. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರ ಲೋಪ. ಗ್ನಾವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮತುವಸೋರುಸಂಬುದ್ಧ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮.೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಗ್ನಾವರ್ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಗ್ನಾವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ್ನಾವರ್+ನೇಷ್ವಃ ಎಂದು ಸಂಹಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಶಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೪) ಹಶ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಪಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ರುಗೆ ಉತ್ಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಆದರೆ ಉತ್ಪವು ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದ ಕಾರ್ಯ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ತಕಾರ ಪರವಾಗಿ ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಹಶ್ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉತ್ಪ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಉತ್ಪವು ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯದ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪೋರೋರುತ್ವೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೬ ವಾ) ರುಗೆ ಉತ್ಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುವುದು. ಗ್ನಾವಃ+ಉ+ನೇಷ್ವಃ ಗುಣ, ಗ್ನಾವೋನೇಷ್ವಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಗ್ನಾವಃ-ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಗ್ನಾವಃ ಎಂಬುದು ನೇಷ್ವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನವಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಚನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮನ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದಕಾರಣ ಆಮುನ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿತ ವಾದ ಗ್ನಾನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ನೇಷ್ಟಃ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತವೂ ಪಾದಾದಿ ಗತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಾಷ್ಟ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಶಘ್ನು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಮುನ್ರಿತಗಲಿರಡಕ್ಕೂ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಿಬ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ ಇತಿ ರತ್ನಧಾಃ ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಷ್ಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರ-ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಸಿ-ಅಸ ಭುವಿ ಲಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಆದಿಕ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ತಾಸಸ್ತೋರ್ಲೋಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಘ್ನು ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತೌ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತು ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ನ ಇಕಾರ ಸ್ವರಿತನಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾ ವಹ ಸಾದಯಾ ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು |
ಸರಿ ಭೂಷ ಪಿಬ ಋತುನಾ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ದೇವಾನ್ | ಇಹ | ಆ | ವಹ | ಸಾದಯ | ಯೋನಿಷು | ತ್ರಿಷು ||
ಸರಿ | ಭೂಷ | ಪಿಬ | ಋತುನಾ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದೇವಾನಿಹಾಸ್ಮಿನ್ಮರಣ್ಯಾ ವಹ | ತತೋ ಯೋನಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ತ್ರಿಷು ಸವನೇಷು ಸಾದಯ | ದೇವಾನುಪೇನೇಶಯ | ತತಸ್ತಾನ್ವರಿ ಭೂಷ | ಅಲಂಕುರು | ಋತುನಾ ಸಹ ತ್ವಂ ಸೋಮಂ

ಪಿಬ || ಅಗ್ನೇ ದೇವಾನಿತ್ಯಯಂ ಸಾದೋ ಗತಃ | ಯೋನಿಷು | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ | ವಹಿಶ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ
೪.೫೧ | ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುಕ್ತಃ | ತ್ರಿಷು | ಪರ್ವತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ | ಸಾ. ೬-
೧-೧೭೯ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಪಿಬ ಋತುನಾ |
ಗತೌ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ |
ಅ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ತ್ರಿಷು ಯೋನಿಷು—ಮೂರು (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ (ಸವನಗಳಲ್ಲಿ) |
ಸಾದಯೇ—ಕುಳ್ಳಿರಿಸು | ಪರಿ ಭೂಷ—ಅಲಂಕರಿಸು | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಪಿಬ—(ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು) ಕುಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಅವರನ್ನು ಪ್ರಾತ-
ಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಾನ
ಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸು. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡು. ನೀನೂ ಸಹ ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿ.

English Translation

Agni, bring the gods hither, seat them in three places (or in the three
savanas), decorate them and drink with Ritu.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಾದಯೇ—ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ
ವಾಗಿರುವುದು.

ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು—ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ
ಸವನಗಳು. ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವು. ಈ ಕರ್ಮವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ,
ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ
ಈ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು.

ಪರಿ ಭೂಷ—ಅಲಂಕರಿಸು—ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಭೂಷ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇನಿರಬಹುದೆಂಬ
ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇದೇವಾ ಇಹಾವಹ ಎಂಬೀ ಪಾದಕ್ಕೆ ಗಾನೇ ಸೂಕ್ತ ೩, ಗಂನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾದಯಾ—ಪದ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಣಿಚ್ ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಸಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ವಿಕರಣ ಶಪ್, ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ ಸಾದಯ+ಹಿ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಇಚ್ಚೈತ್ಯಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಹಸ್ವಾನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಂದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘ.

ಯೋನಿಷು—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ. ವಹಿ, ಶ್ರಿ ಶ್ರು, ಯು, ದ್ರು, ಗ್ಲಾ, ತ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯು+ನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯೋನಿಷು ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸವರ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ತ್ರಿಷು—ಷಟ್ ತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋಹಲಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೭೯) ಷ್ಠಾನ್ತಾಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೪) ಪಕಾರಾಂತ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪಟ್ಟಿಂಜ್ಞಕ ತ್ರಿಶಬ್ದ, ಚತುರ್ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಭೂಷ—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ ಭ್ವಾದಿಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಹಿ ಆದೇಶ ವಿಕರಣ ಶಪ್. ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಭೂಷ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸಿಬ ಋತುನಾ—ಇನ್ದ್ರ ಸೋಮಂ ಸಿಬ ಋತುನಾ (ಋ. ಸಂ. ಸೂ. ೧೫-ಋ. ೧) ರಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿನ್ದ್ರ ರಾಧಸಃ ಸಿಬಾ ಸೋಮಮೃತೋರನು |

ತವೇದ್ಧಿ ಸಖ್ಯಮಸ್ತೃತಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್ | ಇಂದ್ರ | ರಾಧಸಃ | ಪಿಬ | ಸೋಮಂ | ಋತೂನ್ | ಅನು ||
ತವ | ಇತ್ | ಹಿ | ಸಖ್ಯಂ | ಅಸ್ತೃತಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಽಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಸಂಬದ್ಧಾದ್ರಾಧಸೋ ಧನಭೂತಾತ್ಪಾತ್ರಾತ್ಸೋಮಂ
ಪಿಬ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ | ಋತೂನನು ಋತುದೇವಾನನುಸೃತ್ಯ | ಋತವೋಽಪಿ ಪಿಬಂತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಿ ಯ-
ಸ್ಮಾತ್ತವೇತ್ತವ ಸಖ್ಯಮಸ್ತೃತಮೃತೂನಾಮನಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭುತುಭಿಃ ಸಹ ಪಾನಂ ಯುಕ್ತಂ || ಬ್ರಾ-
ಹ್ಮಣಾತ್ | ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗೇ ದ್ವಿತೀಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಕಥ್ಯತೇ | ಸ ಚ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ
ಶೇಷನಿಘಾತೇನಾನುದಾತ್ತಾದಿಃ | ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧ್ಯುತ್ಪತ್ಯಶ್ಚಮಸಃ | ಸ ಚ ತಸ್ಮೈವಾವಯವಾನ್ನಿಯತ
ಇತ್ಯವಯವವಿವಕ್ಷಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾದೇರರ್ಜ್ಞಾ | ಪಾ. ೪-೨-೪೪ | ತೇನ ಜಾತಾದ್ಭುತಾದಾತ್ಪಶ್ಚಮಸಸೇ-
ರೋಽತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಃ | ರಾಧಸಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದ್ಭುತಾದಾತ್ಪಶ್ಚಮಸಃ | ಪಿಬ |
ಪಾದಾದಿತ್ವಾದ್ಭುತಾದಾತ್ಪಶ್ಚಂ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಋತೂನ್ ರನ್ನಿತ್ಯತ್ರ ದೀರ್ಘಾ
ದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ | ಪಾ. ೮-೩-೨ |
ಇತ್ಯೋಕಾರಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವಂ | ತವ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಜಸೋಽಶ್ | ಪಾ. ೭-೧-೨೭ | ಶಿತ್ವಾ-
ತ್ಸರ್ವಾದೇಶಃ ತವಮನೌ ಜಸೀತಿ ತವಾದೇಶಃ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಸಖ್ಯಂ |
ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸ್ತೃತಂ | ಸ್ತೃಣಾತೇ-
ರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಕ್ತಃ | ನರ್ಜ್ಞಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ತವೇತ್—ನಿನ್ನದೇ ಆದ | ಸಖ್ಯಂ—
ಸ್ನೇಹವು | ಅಸ್ತೃತಂ—(ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ) ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೋ (ಅತಃ—ಆಕಾರಣದಿಂದ)
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನ | ರಾಧಸಃ — ಬೆಲೆಬಾಳತಕ್ಕ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ |
ಸೋಮಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ—ಕುಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಮತ್ತು ಋತುದೇವತೆಗಳ ಸ್ನೇಹವು ಶಾಶ್ವತವಾಗುದೆಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಬೆಲೆಬಾಳತಕ್ಕ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಋತುದೇವತೆ
ಗಳೊಡನೆ ನೀನೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

Drink the soma juice, Indra, from the cups of priest called Brahmana-chamsi, after Ritu for whom your friendship is uninterrupted (everlasting).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪುತ್ರಿಕೆ.

ರಾಧಸಃ—ಧನಭೂತಾತ್ ಸಾತ್ರಾತ್—ರಾಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವು. ಪಾತ್ರೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಭಾಷಕಾರರು ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ರಾಧಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ, ಅನರ್ಘ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ, costly vessel ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಸ್ತೃತಂ—ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಂ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, uninterrupted ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ನಿಂತುಹೋಗದ, ಶಾಶ್ವತವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್—ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾಪನಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಆಗ್ನೀಧ್ರ, ಪೋತ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ವರು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯವನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಯು ಇಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಿ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೃಂಹೇರಮ್ ನಲೋಪಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ, ಉಪಲಭ್ಯಮಾನವಾದ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರ-ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೃಂಹೇರ್ನೋಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪುಂಸಿಚಿ (ಅಂ. ಸೂ. ೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ, ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಇರುವುದು. ನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಠಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೨) ಎಂಬ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಿಗೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಪ್ರಧಾನರಾದ ಯಾಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸೋಮಪಾನವುಂಟು. ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಚಮಸವು ಚತುರಶ್ರ(ಚಚ್ಚಾಕ)ವಾಗಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳ ಹಿಡಿಗಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು.

ಚತುರಶ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಚಮಸಃ ಹೋತುಸ್ತು ಪರಿಮಂಡಲಃ |

ಪೃಥುಸ್ತು ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತೃತ್ತಿರುದ್ಗಾತುರಸ್ಯತೇ || ೧ ||

ಪ್ರಶಾಸ್ತುರವತಷ್ಟಃ ಸ್ಯಾದುತ್ತಮೋ ಬ್ರಹ್ಮಶಸಿನಃ |
ಪೋತುರಗ್ರೇ ವಿಶಾಖೀ ಸ್ಯಾತ್ ನೇಷ್ಟುಸ್ತು ವಿಗೃಹೀತಕಃ || ೨ ||

ಅಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯ ರಾಣ್ನಾವಾನಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಯ ಮಯೂಖಗಃ |
ಸವ್ಯಾವೃತಸ್ಸದಸ್ಯಃ ಸ್ಯಾದೇತಚ್ಚ ಮಸಲಕ್ಷಣಮ್ || ೩ ||

ದಣ್ಣಾನಾಮೇಷ ಆಕಾರಶ್ಚಮಸಾಶ್ಚತುರಶ್ರಗಾಃ |
ಹೋತುರ್ಬ್ರಹ್ಮಣ ಉದ್ಗಾತುರ್ಯಷ್ಟಶ್ಚಾಸ್ತುಶ್ಚ ಶಂಸಿನಃ || ೪ ||

ಪೋತೃನೇಷ್ಟುಚ್ಛಾವಾಕಾನಾಮಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಯೇತಿ ಚ ಕ್ರಮಃ || ಎಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾತ್ರಾಸಾದನಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯ ದಂಡವು ಉತ್ತಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಗೆ ಅವಯವಿಗೆ ಅವಯವಗಳಂತೆ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅವಯವವೆಂದು ವಿನಕ್ಷೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಹೀಗೆ ವಿನಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಅನುದಾತ್ತಾದೇರಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೪೪) ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾತಪದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕಷ್ಠಾಂತದ ಮುಂದೆ ಅವಯವವಿಕಾರ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅವಯವಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಅವಯವವು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಅವಯವ ಎಂದರೆ ಅವಯವದಂತೆ ನಿಯತವಾದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಚಮಸಪಾತ್ರೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಅರ್ಜಾಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ತಾದ್ಯದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ರಾಧಸಃ—ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯವರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಪಿಬ—ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಮ ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಋತೋರನು—ಋತೂನ್+ಅನು ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಋತೂರ್+ಅನು. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯತೇನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ರುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಊಕಾರವು ಬರುವುದು. ಋತೂಅನು.

ತವ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀಕವಚನ ಜಸ. ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್ವ್ಯಂ ಜಸೋಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಗೆ ಅಶ್ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪಿತ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಯುಷ್ಮದ್+ಅ ತವಮಮಾಜಸ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಜಸ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಪಯುಕ್ತಕ್ಕೆ ತವ ಮಮ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಪಯುಕ್ತಕ್ಕೆ ತವ ಅದೇಶ. ತವ+ಅದ್+ಅ. ಅತೋಗುಣೇ ಹರರೂಪ, ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಜಸ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮ ವಸ್ಯಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಿಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧- ೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದಲೂ, ಶೇಷೇಲೋಪಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ ಘೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಅದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ಸಖ್ಯಮ್—ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸಖ್ಯುಃ (ಪಾ. ಸೂ. (೫-೧-೧೨೬) ಸಖಿ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕ ವಾದ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಛಾಂದೋರ್ಧ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸಖಿ+ಯ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪- ೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಸ್ತೃತಮ್—ಸ್ತೃಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ಸ್ವಾದಿ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೃ, ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತೃ+ತ, ಏಕಾಚಿಉಪದೇಶೇನುದಾ ತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ, ಅಥವಾ ಋತಕ್ಷ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೩) ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಮಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್ ಸಿಚ್‌ಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಗ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಸ್ತೃತಮ್ ಅಸ್ತೃತಮ್, ಎಂದು ನೞ್‌ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥತೃತ್ತೀ ಯಾಸಪ್ತಮ್ಯುಮಾನಾವ್ಯಯದ್ವಿತೀಯಾಕೃತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ- ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವು ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸ್ತೃಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತುವು ಕ್ರ್ಯಾದಿ, ಲಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತೃಣಾತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಸ್ತೃ+ತ ಲಿಜ್ ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೨) ವೞ್ ಧಾತು, ವೞ್ ಧಾತು ಬೋಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಜ್, ಸಿಚ್, ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಡಾ ಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವ ತಕಾ

ರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಸ್ತೌ+ನ ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತೀರ್+ನ, ರಷಾಭ್ಯಾಂನೋಣಿಸ್ಸಮಾನಸದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಸ್ತೀರ್ಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಸ್ತೃತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದಿಧಾತುಕನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುವಂ ದಕ್ಷಂ ಧೃತವ್ರತ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ದೂಳಭಂ |
ಋತುನಾ ಯಜ್ಞಮಾಶಾಢೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುವಂ | ದಕ್ಷಂ | ಧೃತಃ | ವ್ರತಾ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ದುಃ | ದಭಂ ||
ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಆಶಾಢೇ | ಇತಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಧೃತವ್ರತಾ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮಾಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಮಿತ್ರನಾಮಕವರುಣನಾಮಕಾ ದೇ-
ವಾ ಯುವಮುಭಾ ಯುವಾಮೃತುನಾ ಸಹಾಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಾಶಾಢೇ | ವ್ಯಾಪ್ನುಃ | ಕೀದೃಶಂ
ಯಜ್ಞಂ | ದಕ್ಷಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ದೂಳಭಂ ದುರ್ದಹಂ ಶುತ್ರಭಿದ್ಗುಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮಶಕ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಯುವಂ | ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಮಿತ್ಯಮಾದೇಶಃ | ಯುಷಾವಾ ದ್ವಿವಚನೇ | ಪಾ. ೭-
೨-೯೨ | ಇತಿ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುವಾದೇಶಃ | ಶೇಷೇ ಲೋಪ ಇತಿ ಟಿಲೋಪೋಽಂತ್ಯಲೋಪೋ ವಾ
ಅಸಿ ಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಭಾಷಾಯಾಮೇವ ಹ್ಯಾತ್ವಂ | ಟಿಲೋಪಸಪ್ತ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಮ ಉದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತ್ಯಲೋಪಸಪ್ತ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಃ | ದಕ್ಷಂ | ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ | ದಕ್ಷಂತ್ಯನೇನೇತಿ ಕರಣೇ
ಘೃಣ್ | ಏವಂ ಹಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗತ್ವನಿಯಮಃ | ಅನ್ಯಸ್ಯಾನಿಯಮ ಇತಿ ನಪುಂಸಕತ್ವಂ | ಧೃತವ್ರತಾ ಮಿ-
ತ್ರಾವರುಣಾ | ಧೃತಾನಿ ವ್ರತಾನಿ ಯಾಭ್ಯಾಂ ತಾ ಧೃತವ್ರತಾ | ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಉ-
ಚಯತ್ರ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಮಿತ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯಾನಜಾ-
ದೇಶಃ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾ ಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ

ಛಾಂದಸಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ದೂಳಭಂ | ದಹ ಭಸ್ತೀಕರಣೇ | ದುಃಖೇನ ದಹ್ಯತ ಇತಿ ದುರ್ವಹಂ | ಈಷ-
ದ್ಧುಃಸುಷ್ಕಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೩-೩-೧೨೬ | ದುರ್ಯುಪಪದೇಃ ದಗ್ಧೇಃ ಖಲ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಚಹುಲಮಿ-
ತ್ಯುಕಾರಸ್ಯ ಉಕಾರೋ ರೇಫಸ್ಯ ಲೋವೋ ದಕಾರಸ್ಯ ಡಕಾರೋ ಹಕಾರಸ್ಯ ಚ ಭಕಾರಃ | ಲಿತಿಲಿತಿ
ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವಮುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದತ್ವೇನ ಸ ಏಷ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಆಶಾಥೇ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ
ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಂಜ್ ಲಿಟಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಮಾಥಾಂ | ಟೀರೇತ್ವಂ | ಅತ
ಅದೇಃ | ಸಾ. ೩-೪-೨೦ | ಇತ್ಯೆಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ಅಶೋತೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೪-೨೨ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೋ
ನುಡಾಗನೋಽನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ನಿವರ್ತತೇ || ೨೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃತವ್ರತಾ—ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—
ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ದಕ್ಷಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧ
ವಾದ | ದೂಳಭಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ) ದಹಿಸಲು (ನಾಶಮಾಡಲು) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ | ಯಜ್ಞಂ ಆಶಾಥೇ—
ಯಜ್ಞವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವಿರಿ. ನಿಮ್ಮಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ- ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ವಿಘ್ನವನ್ನಂಟು
ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದಯವಿಟ್ಟು ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation.

Mitra and Varuna, propitious to pious acts, be present with Ritu at our
sacrifice, efficacious and undisturbed by foes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧೃತವ್ರತಾ—ಧೃತಕರ್ಮಾಣಾ ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮಾಣಾ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವ, ಎಂದರ್ಥವು. ಧೃತವ್ರತಾ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು
ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಸುತಸಾವಿಮಂ ಸುತಂ ಸೋಮಂ ಸಿಬತಂ ಮಹ್ಯಂ ಧೃತವ್ರತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೬೮-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರಾವರುಣರ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಧೃತವ್ರತಃ ಧೃತವ್ರತಾಃ ಧೃತವ್ರತಾಯ ಧೃತವ್ರತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

ದೊಳಭಂ—ದೊಡ್ಡಭಂ, ಶತ್ರುಭಿರ್ಭಗ್ನಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮಶಕ್ಯಂ || ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ದಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದೊಳಭಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೨೮-೮ ; ೭-೪೬-೪ ರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಳಭಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨ ; ೪-೯-೨ ; ೪-೯-೮ ರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಳಭಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೮ ; ೭-೬೦-೬ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುವಮ್—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಔ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಷ್ಮದ್+ಔ ಯುನಾವಾದ್ವಿವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೨) ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುವ, ಆವ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯುವ ಆದೇಶ, ಪರರೂಪ, ಯುವದ್+ಔ. ಜೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೮) ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜೇಗೂ ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅವು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಗೆ ಅವು ಬರುವುದು. ಯುವದ್+ಅಮ್ ಪ್ರಥಮಾಯೋಶ್ಚದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯೋಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೮) ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಭಾಷಾಯಾಂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮವು ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುವುದು. ಯುವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಟಿಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅವು ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಅಂತ್ಯಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ. ಹೀಗೆ ಪಕ್ಷದ್ವಯದಲ್ಲಿ ಯುವಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದಕ್ಷಮ್—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ ದಕ್ಷನ್ರಿ ಅನೇನ ಇತಿ ದಕ್ಷಮ್. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ದಕ್ಷಃ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ಅನ್ಯ ಸ್ಯಾನಿಯಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಗವಾಗುವುದು.

ಧೃತವ್ರತಾ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಧೃತಾನಿ ವ್ರತಾನಿ ಯಾಭ್ಯಾಂ ತೌ (ಯಾವ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಕರ್ತವ್ಯವು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಅವರು ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಧೃತವ್ರತೌ. ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ, ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದಔಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂದು ಅನರ್ಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ಅದು ಜಾತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಜಾಚ್ಛೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಜಾತ್ಯಾದ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ಲಾಗಿದ್ದರೂ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನರ್ಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ರಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನರ್ಜಾದೇಶ. ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬುದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಧೃತವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು.

ದೂಳಿಭಮ್-ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ ಧಾತು. ದುಃಖೇನ ದಹ್ಯತೇ ಇತಿ ದುರ್ದಹಮ್. ಈಷದ್ಧುಸ್ಸುಷು-ಕೃಚ್ಛಾಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದುರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಷತ್, ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ದಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುವುದು. ಲಕಾರಖಕಾರಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ದುರ್+ದಹ್+ಅ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಎರಡಾಗಿ ಭಾಗಮಾಡಿರುವರು. ವ್ಯತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಭಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದಿವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಭಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳೂ ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಈ ಚಹುಲಗ್ರಹಣದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಸುಪ್ತಿಜುಪಗ್ರಹಲಿಂಗನರಾಣಾಂ ಕಾಲಹಲಚ್ ಸ್ವರಕರ್ತೃಯಂಜಂಚಿ | ವ್ಯತ್ಯಯ ಮಿಚ್ಛೆತಿಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ದೇಷಾಂಸೋಪಿಚಿಸಿದ್ಧೈತಿಬಾಹುಲಕೇನ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮-೫೧ ವಾ. ೧) ಇದರಿಂದ ದುರ್ ದಹ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ದೂಳಿಭ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾಪ್ಯಸ್ಯ ಡಕಾರಸ್ಯ ಛಕಾರಂ ಬಹ್ವಚಾ ಜಗುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರ. ದೂಳಿಭಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಛ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ದುರ್ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಆಶಾಫೇ-ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಛಂದಸಿ ಲುಜಾಲಜಾಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುವುದು. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಶ್-ಅಶ್+ಲಿಟ್. ಲಿಟ್‌ಗೆ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಆಧಾಮ್ ಆದೇಶ. ಟಿತಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್‌ಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಅಶ್-ಅಶ್+ಅಫೇ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸಿಯೋ, ಜಾತಿ ಪಕ್ಷಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೋ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಧಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಅತ ಆದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೦)

ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಆ+ಅಃ+ಅಥೇ, ಅಶ್ಲೋತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ದೀರ್ಘವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಃ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನುಮಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರ ಮನಿತೃಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನಿತೃವಾಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕಸ್ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಆಶಾಫೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಬ್ಬತಿಬ್ಬಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂವಾನುದಾತ್ತ || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸೋ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸೋ ಅಧ್ವರೇ |
ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮೀಳತೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ರವಿಣಃ ೨ ದಾಃ | ದ್ರವಿಣಸಃ | ಗ್ರಾವ ೨ ಹಸ್ತಾಸಃ | ಅಧ್ವರೇ |
ಯಜ್ಞೇಷು | ದೇವಂ | ಈಳತೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಧ್ವರೇಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪೇ ಯಜ್ಞೇಷು ವಿಕೃತಿರೂಪೇಷೂಕ್ಯಾದಿಷು ಚ ದೇವ-
ಮಗ್ನಿಮೀಳತೇ | ಋತ್ವಿಜಃ ಸ್ತುವಂತಿ | ಕೀದೃಶಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ದ್ರವಿಣಸೋ ಧನಾರ್ಥಿನೋ ಗ್ರಾವ-
ಹಸ್ತಾಸೋಭಿಷವಸಾಧನಪಾಷಾಣಧಾರಿಣಃ | ಕೀದೃಶಂ ದೇವಂ | ದ್ರವಿಣೋದಾ ಧನಪ್ರದಂ | ಯದ್ವಾ |
ಧನಪ್ರದೋಗ್ನಿಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ತನೇತಂ ಮಂತ್ರಂ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತಿ | ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ ಯದೇನದಭಿದ್ರವಂತಿ ಬಲಂ ನಾ ಪ್ರವಿಣಾ ಯದೇನೇ-
ನಾಭಿದ್ರವಂತಿ ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸ ಇತ್ಯಾದಿ |
ನಿ. ೮-೧ | ಸೋಽಯಂ ಯಾಸ್ಯೋಕ್ತೋ ನಿರ್ವಚನಪ್ರಪಂಚಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಗ್ರಂಥೇವಗಂತವ್ಯಃ || ದ್ರವಿ-
ಣೋದಾಃ | ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್ | ಉ. ೨ ೫೦ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತೋ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಃ | ತದ್ವದಾತೀತಿ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ರುತ್ನೋತ್ತೇ |
ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದೇವವಿಶೇಷಣತ್ವೇನೈಕವಾಕ್ಯತಾಪಕ್ಷೇ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ಸ್ವಾದೇಶಃ |
ಅಥೇನಾ ದ್ರವಿಣವಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ ದ್ರವಿಣಸ್ಯಂತಿ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯೋ

ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೭.೧.೫೦-೨ | ಇತಿ ಕೃಚಿ ಪರತಃ ಸುಗಾಗಮಃ | ದ್ರವಿಣಸ್ಯತೇಃ
 ಸಂಪದಾದಿತ್ಯಾದ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ತೋ ಲೋಪಃ | ಕ್ವಾ ಲುಪ್ತಂ ನ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭವತಿ | ಮ. ೧.೧.೫೮-೨ |
 ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಾದ್ಯಲೋಪಃ | ಏವಂ ದ್ರವಿಣಸ್ತಬ್ಧೋ ಧನೇಚ್ಛಾವಚನಃ | ದ್ರವಿ-
 ಣೇಚ್ಛಾಂ ದಸ್ಯತಿ ಯಥೇಷ್ಟಧನಪ್ರದಾನೇನೋಪಪ್ತಪಯತೀತ್ಯರ್ಥೇ ದಸು ಉಪಕ್ಷಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತ-
 ಭಾವವಿಶೇಷಾರ್ಥಾಕ್ಷಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಏವಂ ದ್ರವಿಣೋದಶಬ್ದಃ ಸಕಾರಾಂತೋ ಭವತಿ | ತಥಾ ದ್ರವಿಣೋ-
 ದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತೀತಿ ನೈರುಕ್ತೋ ವ್ಯವಹಾರ ಉಪಪದ್ಯತೇ | ನಿ. ೮.೨ | ಅತೋ ದ್ರವಿಣೋದ
 ಸ್ಯಬ್ಧೋ ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯತ್ವೇ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವೇ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೋ
 ಭವತಿ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ವಾಕ್ಯಭೇದಪಕ್ಷೇ ದ್ರವಿಣಸಃ ಸೋಮಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥೇ ಸಕಾರೋಪಪದ-
 ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ತು ನಿಯಮೇನ ಸ್ಥಿತಂ | ಋತ್ವಿಗ್ವಿಶೇಷಣತ್ವೇನೈಕವಾಕ್ಯತ್ವಪಕ್ಷೇ ತು
 ಕೃಜಂತಾಕ್ಷಿಪ್ | ಅತೋ ಲೋಪಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅತ್ರ ತು ಪಕ್ಷೇ ಕೃಚಿತ್ಪ್ರತ್ಯೇನಾಂತೋಪಾ-
 ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗ್ರಾವಯುಕ್ತಾ ಹಸ್ತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ |
 ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಗ್ರಾವಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವ-
 ರತ್ವಂ | ಅಧ್ವರೇ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ | ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ಈಳತೇ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ರ್ಋಸ್ಯಾ-
 ದಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣಸಃ—ಧನಾರ್ಥಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು
 ಸಾಧನವಾದ) ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ | (ಅಥವಾ ದ್ರವಿಣೋದನೆಂಬ
 ಹೆಸರಿನ) | ದೇವಂ—ದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಧ್ವರೇ—ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲೂ |
 ಯಜ್ಞೇಷು — ವಿಕೃತಿರೂಪಗಳಾದ ಉಕ್ಥಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ | ಈಳತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಾರ್ಥಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿ
 ದುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲೂ ವಿಕೃತಿಗಳಾದ ಉಕ್ಥಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸೋಮ
 ರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The priests desirous of wealth, with the soma-pressing stones in their
 hands praise the divine (Agni) Dravinodas who is the giver of riches, in the
 Soma and other sacrifices.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ | ಯದೇನದಭಿದ್ರ-
ವಂತಿ| ಬಲಂ ವಾ ದ್ರವಿಣಂ ಯದೇನೇನಾಭಿದ್ರವಂತಿ| ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ|

(ನಿ. ೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು, ದ್ರವಿಣಂ ದದಾತೀತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ. ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನ, ಬಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ಯಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತ್ವಂ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನೆ ಇತಿ ವಾ ದ್ರವಿಣಸಾನಿನೆ ಇತಿ
ವಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಹಿಬ ತ್ವಿತಿ ವಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮಿಾಳಿತೇ | ಯಾಚಂತಿ
ಸ್ತುವಂತಿ, ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ ||

ಎಂದರೆ ಧನ, ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರು ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಯಿತೆಂದರೆ—ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಃ ದೇವಃ ತಂ ದೇವಂ, ಯಾವ ದೇವನು ಧನದಾತನೋ ಆ ದೇವನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರವಿಣಸಃ—ಎಂದರೆ ಧನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತಾಯಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈಳಿತೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತತ್ಕೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ಟಕಿಃ |

ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ದಾತ್ಯತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನೇನೋ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಯಾರು? ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವ, ಬಲ, ಧನ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನೇ ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕ್ರೌಷ್ಟಕಿ ಎಂಬವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಹ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹ್ಯೇಷ ಪುನರೇತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ |

ಯೋ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಮತ್ತು ಇವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಮು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆಮದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋ ದಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ” ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಥಾಪ್ಯೈತುಯಾಜೇಷು ಪ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರ-
ಸ್ಯೇಂದ್ರಪಾನಮಿತಿ ಭವತಿ || ಅಥಾಪ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸ್ತುತಿ | ಅಥಾಪ್ಯಾಹ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತಿ ||

ಋತುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ದ್ರವಿಣೋದಸರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ- ಇಡೀವೂ ಕ್ರೌಷ್ವಕಿ ಎಂಬುವರ ಮತವು.

ಆಯೇನೋನಾಗ್ನಿ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಅಗ್ನೇಯೇಷ್ಟೇವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರವಿ-
ಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ.

ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು, ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ದಾತ್ಯತಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ವೈಶ್ವರ್ಯಂ ವಿದ್ಯತೇ |
ಯಥೋ “ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಂ ” ಇತಿ ಚಾಹೇತ್ಯಯಮಪ್ಯಗ್ನಿ-
ರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಂ ಸಹಸಃ
ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ||

ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬಲ, ಧನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ (ಬಲವಾಗಿ) ಮಥನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಂ, (ಸಹಸಃ-ಬಲದ, ಪುತ್ರಂ-ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು :-

ದ್ವೈನ್ನಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ಸಹಸಸ್ಪತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |
ಯತಾನಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೭೫-೩)

ಅಗ್ನೇ ನಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |
ಅಸ್ಮೇ ಭೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿಶ್ರವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ, ಸಹಸಃಸೂನು, ಸಹಸೋ ಯಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಡುವವರಾದರೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವನು.

ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು.

ಅಧ್ವರೇ, ಯಜ್ಞೇಷು--ಅಧ್ವರ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಅಧ್ವರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಿರೂಪವಾದ ಉಕ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು. ವಿಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಎಂದರೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಒಂದೆರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—‘ ದ್ರು ದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್ ’ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೮) ದ್ರುಗತೌ, ‘ ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ‘ ಇನನ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ರು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಬಂದರೆ ದ್ರು+ಇನ, ‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ=ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ, ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ ’ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ದ್ರವಿಣ. . ಅಟ್ಕುಪ್ತಾಜ್ಞಾನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ (ಪಾ-ಸೂ. ೮-೪ ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ದ್ರವಿಣ ಎಂದಾಯಿತು, ದ್ರವಿಣಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ದ್ರವಿಣಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಉಪಸದನಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ತ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಕ್ವಿಪಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾರ್ಥ(ಪಾ.ಸೂ.೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ

ಸಕ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಸಕಾರವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ದ್ರವಿಣಸ್+ದಾ ಸಸಜುಷೋರಾಃ, (ಪಾ.ಸೂ.೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ದ್ರವಿಣರ್+ದಾ ಹಶಿಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ವ ದ್ರವಿಣ+ಉ+ದಾ, ಅದ್ಗುಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂದು ಆಗುವುದು, ದಾ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಸದಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂಬುದು ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ಅಥವಾ ದ್ರವಿ-ಣಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಡಿದರೆ ದ್ರವಿಣಸ್ಯಂತಿ, ಎಂದಾಗುವುದು, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಸ ಆತ್ಮನಃಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸನಾದ್ಯಸ್ತಾಧಾತೇವಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಯೋಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಸ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇ-ಭ್ಯೋಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ಭಾ. ೭-೧-೫೧-೨) ಲಾಲಸಾ-ಎಂದರೆ, ಅತಿಶಯೇನ ಅಭ್ಯವಚಿಹೀರ್ಷಾ ಎಂದು ಕೈಯಟಿಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛಾ ಎಂದು ತತ್ಪ್ರಬೋಧಿನೀ, ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛಿ ತೋರಿದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೂ ಸುಗಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸುಕ್ ಆಗಮ. ದ್ರವಿಣಸ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ.ಸೂ.ವಾರ್ತ. ೩-೩-೧೦೮-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ರವಿಣಸ್ಯ+ವ್ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೪-೪೮) ಅರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯೋಸದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ದ್ರವಿಣಸ್ಯಯ್+ವ್—ಈ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಯ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವನಿಧೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ ವದ್ಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೂ ಕ್ವಾ ಲುಪ್ತಂ ನ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಭವತಿ (ಪಾ.ಮ. ೧-೧-೫೮-೨) ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಲೋಪೋವೋವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ವಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಕಾರ ಯಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೇರ-ಪೈಕ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಅಪೈಕ್ತವೆಂದರೆ ಏಕವರ್ಣರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ; ಅಪೈಕ್ತವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಲೋಪ, ಯದ್ಯಪಿ ಪರನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ವೇರಪೈಕ್ತಲೋಪವು ಅಂತರಂಗ, ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ, ವಲಿಲೋಪವು ಬಹಿರಂಗ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮನ್ತರಜ್ಞೀ, (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಿಲೋಪವು ವೇರಪೈಕ್ತಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ನೊದಲು ವೇರಪೈಕ್ತಲೋಪವಂದರೆ ಅಲ್ಪಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ವಲಿಲೋಪವು ಬರದೇಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ವೇರಪೈಕ್ತಲೋಪಾದ್ಯಲಿ ಲೋಪೋಬಲಿಯಾನ್, ಎಂಬುದ ರಿಂದ ನೊದಲು ವಲಿಲೋಪವೇ ಬರುವುದು, ನಂತರ ವೇರಪೈಕ್ತಲೋಪ ಬರುವುದು, ದ್ರವಿಣಸ್, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಧನೇಚ್ಛಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದ್ರವಿಣೇಚ್ಛಾಂ ದಸ್ಯತಿ, ಯಥೇಷ್ಟಧನ ಪ್ರಧಾ

ನೇನ ಉಪಕ್ಷಪಯತಿ, ಅಂದರೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಧನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತೊಲಗಿಸುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾಗ, ಅಂತರ್ಭಾವವಿತಣಿಚ್ಛತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ ಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾಗುವುದು, ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ, (ನಿರು. ೮-೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂಬುದು ದೇವಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವು ಏರ್ಪಡುವುದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಬಂಧು ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ಎಂದಾಗುವುದು, ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ದ್ರವಿಣಸಃ—ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಾಕ್ಯಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸದ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಗಾಗಮ ಬಂಧು ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಂ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ನಿಯತವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬುದು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೃಜಂತದ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಅತೋಲೋಪಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಬರುವುವು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಖರುವುದು. ಅಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದ್ರವಿಣಸೋ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸೋ ಮುತ್ತಿಜಃ, ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೇವಮಾಳತೇ, ಎಂದು ಏಕವಾಕ್ಯತಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ದ್ರವಿಣಸಃ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ, ಮುತ್ತಿಜಃ, ಅಧ್ವರೇ, ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದೇವಮಾಳತೇ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬತು, ಎಂದೂ, ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ ಮುತ್ತಿಜಃ ಅಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಚ ದೇವಮಾಳತೇ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ದ್ರವಿಣಸಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾ ಭವತು ಎಂದೂ ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯತಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು.

ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ—ಗ್ರಾವಯುಕ್ತಾಃ ಹಸ್ತಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಗ್ರಾವಹಸ್ತಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಗಾಗಮ. ಗ್ರಾವಶಬ್ದವು ವೃಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು, ಸಮಾಸಬಂಧಮೇಲೆಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅಧ್ವರೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಧ್ವರಃ, ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೇಜ್‌ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ.—೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಈಳತೇ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಅತ್ಮನೇಪದಂ, (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೧) ಬಂಜುದರಿಂದ ಅತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಲಟ್-ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ ಆದೇಶ. ಟಿತ ಅತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ, ಈಡತೇ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞಸ್ಥಸ್ಯ ಡಕಾರಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಕಾರ ||೭||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದದಾತು ನೋ ವಸೂನಿ ಯಾನಿ ಶೃಣ್ವಿರೇ |

ದೇವೇಷು ತಾ ವನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ರವಿಣಃ ೨ ದಾಃ | ದದಾತು | ನಃ | ವಸೂನಿ | ಯಾನಿ | ಶೃಣ್ವಿರೇ ||

ದೇವೇಷು | ತಾ | ವನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ತುಭ್ಯಂ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ದದಾತು ಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಶೃಣ್ವಿರೇ
ಹವಿರುಪಯುಕ್ತತ್ವೇನ ಶ್ಲೋಕತೇ | ತಾ ತಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಧನಾನಿ ದೇವೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು
ವನಾಮಹೇ | ಸಂಭಜಾಮಃ | ಧನ್ಯೇರ್ಧೇವಾನ್ಯಷ್ಟ್ಯಂ ತಾನಿ ಸ್ವೀಕುರ್ಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ದ್ರವಿಣೋದಾಃ |
ಗತಂ | ವಸೂನಿ | ಶ್ವಾಸ್ತ್ಯಸ್ನಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೧ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಶೃಣ್ವಿರೇ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಝ-
ಇರೇಚ್ | ಪಾ. ೩-೪-೮೧ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನುಃ | ತತ್ಸಂನಿ-
ಯೋಗೇನ ಶೃಭಾವಶ್ಚ | ಉವಜಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ | ಪಾ. ೬-೪-೮೭ | ಇತಿ
ಯಣಾದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತಾ | ಶೇತ್ಸಂ-
ದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೭ | ಇತಿ ನಲೋಪಃ |
ವನಾಮಹೇ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ದೇವನು (ಅಗ್ನಿಯು) | ಯಾನಿ—ಯಾವ ಧನಗಳು | ಶೃಣ್ವಿರೇ—
ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗವೆಯೋ | ತಾ ವಸೂನಿ—ಆ ಧನಗಳನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೆ |
ದದಾತು—ಕೊಡಲಿ | ತಾ—ಆ ಎಲ್ಲ ಧನಗಳನ್ನೂ | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವನಾಮಹೇ—
ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗಾದಿ ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ನಾವು ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವ ಧನವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ದಯಪಾಲಿಸಲಿ.

English Translation

May Dravinodas give us riches that may be heard of ; we ask them towards the service of the gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾನಿ ಶೃಣ್ವಿರೇ—ಯಾವ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿವೆಯೆಂದು ನಾವು ಕೇಳಿರುವೆವೋ ಅಂತಹ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವೇಷು ತಾ ವನಾಮಹೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಸ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಹವಿಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ವಸೂನಿ—ಶ್ವಾಸ್ತೃ, ಸ್ನಿಹಿ, ತ್ರಪ್ಯ, ಸಿ, ವಸಿ, ಹನಿ, ಕ್ಲಿದಿ, ಬನ್ದಿ, ಮನಿಭ್ಯತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗುವುದು. ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಶೃಣ್ವಿರೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛು. ಲಿಟಸ್ತರ್ಛುಯೋರೇಕಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೫-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛುಗೆ ಇರೇಚ್ ಬರುವುದು. ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರುವಶೃಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೃ ಆದೇಶವೂ, ಅದರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ಶೃನು+ಇರೇ. ಈಗ ಇಕೋಯೇಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಚಿಶ್ನು ಧಾತುಭ್ರುವಾಂಯೋರಿಯೇಜುವಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ 'ಹುಶ್ನು ವೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ,' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಹುಧಾತು, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ ಅನೇಕಾ

ಚ್ಯವೂ ಆದ ಅಜ್ಞ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಭಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣತ್ವೆನ್ನಾಚ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧ ವಾ ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಶೃಣ್ವೀರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇರೇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಯದ್ವೈ-ತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತೇಫ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ—ತದ್‌ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದಾಗ ಅದರ ಮುಂದೆ ಶಸ್. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪರರೂಪ ಜಶ್ಯಸೋಶಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ ಶಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್‌ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಶಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಝಲಂತವೂ ಅಜಂತವೂ ಆದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ; ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ತನ್+ಇಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುಧ್ಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ತಾನ್+ಇ. ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಸ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ತಾನಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವನಾಮಹೇ—ವನಃ ಪಠ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್ತಿಜುಪಗ್ರಹ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಗ್ರಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ-ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪರಸ್ಮೈಪದಾತ್ಮನೇಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ವ್ಯತ್ಯಯ ಪದವು ವಿ-ಆತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಇಣ್‌ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಹೋಗುವಿಕೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುವ ಹಾಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ, ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ವನಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈದಿಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಬರುವುದು. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ರುನಿಣೋದಾಃ ಪಿಪೀಷತಿ ಜುಹೋತ ಪ್ರ ಚ ತಿಷ್ಠತ |

ನೇಷ್ವಾದ್ಯತುಭಿರಿಸ್ಯತ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ರವಿಣಃ : ದಾಃ | ಪಿಪೀಷತಿ | ಜುಹೋತ | ಪ್ರ | ಚ | ತಿಷ್ಠತ |

ನೇಷ್ಪಾತ್ | ಋತು : ಭಿಃ | ಇಷ್ಯತ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದೇವ ಋತುಭಿಃ ಸಹ ನೇಷ್ಪಾನ್ಮೇಷ್ಠಸಂಬಂಧಿಸಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಸೀಷತಿ | ಸೋಮಂ ಸಾತುಮಿಚ್ಛತಿ | ತತೋ ಹೇ ಯತ್ಪಿಜ ಇಷ್ಯತ | ಹೋಮಸ್ಥಾನೇ ಗಚ್ಛತ | ಗತ್ವಾ ಚ ಜುಹೋತ | ಹೋಮಂ ಕುರುತ | ಹುತ್ವಾ ಪ್ರ ತಿಷ್ಠತ ಚ | ಹೋಮಸ್ಥಾನಾತ್ಸ್ಥಾನಾಂತರಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಸ್ಥಾನಮಪಿ ಕುರುತ || ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಗತಂ | ಪಿಪೀಷತಿ | ಸಾ ಸಾನೇ | ಸಾತುಮಿಚ್ಛತೀತಿ ಸನ್ | ಛಾಂದಸ ಈಕಾರಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಜುಹೋತ | ಲೋಣ್ಢ್ಯಮಬಹುವಚನಂ | ತಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ವಾವಾತ್ತಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ವೇತಿ ತಜಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದ್ಗುಣಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವನುದಾತ್ತೇ ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೧೯೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಭೀಹೀಭ್ಯ-ಹುಮದಜನಧನದಿರಿದ್ರಾಜಾಗರಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಪಿತಿ | ಸಾ. ೬-೧-೧೯೨ | ಇತ್ಯೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ತಿಷ್ಠತ | ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ | ಲೋಣ್ಢ್ಯಮಬಹುವಚನಸ್ಯ ಥಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ವಾವಾತ್ತಾದೇಶಃ | ಶಸಿ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ತಿಷ್ಠಾದೇಶಃ | ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ವಃ | ಸಾ. ೧-೩-೨೨ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ ನ ಭವತಿ | ತತ್ರಾನುವೃತ್ತಸ್ಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗೃಹಣಸ್ಯಾನಂತರ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ಅತ್ರ ಚಿಶಬ್ದೇನ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಗಾತೋಃ | ಸಾ. ೧-೪-೮೦ | ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗತ್ವೇನ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ವೇತಿ ಛಂದಸಿ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ಅತ್ರ ಚಿಶಬ್ದೋ ಜುಹೋತೇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಹ ಸಮುಚ್ಛೇಯಾರ್ಥಃ | ನ ಪುನರಿಸ್ಯತೇತ್ಯುಕ್ತರೇಣ | ತೇನಾಪ್ರಥಮತ್ವಾಚ್ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ. ೮-೧-೫೯ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಾತ್ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ನೇಷ್ಪಾತ್ | ಪೋತ್ಪಾದ್ಯಜ್ಞಂ ಪುನೀತನ | ಋಗ್ವೇ ೧-೧೫-೨ | ಇತ್ಯೇತ್ರ ಪೋತ್ರಶಬ್ದೇನ ಯದುಕ್ತಂ ತದತ್ರ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಇಷ್ಯತ | ಇಷ ಗತಾ | ಲೋಣ್ಢ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಋತುಭಿಃ—ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ನೇಷ್ಪಾತ್—ನೇಷ್ಠವಿನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ | ಪಿಪೀಷತಿ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಪಾನಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಯತ್ಪಿಕ್ಕುಗಳೇ) | ಇಷ್ಯತ—(ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ) ನಡೆಯಿರಿ. | ಜುಹೋತ—ಹೋಮಮಾಡಿ (ಛನಂತರ) | ಪ್ರತಿಷ್ಠ ಚ—ಹೋಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ತೆರಳಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜ್ಞಕ್ಕುಗಳೇ, ಧನಪ್ರದನಾದ ಮತ್ತು ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೇಷ್ಟ್ರವಿನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮರಸಪಾನಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೋಮ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಹೊರಡಿರಿ.

English Translation

Dravinodas desires to drink with the Ritu's from the cup of Neshtri; hasten, priests, present the oblation and depart.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪಿಸೀಷತಿ—ಪಾ ಪಾನೇ | ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿ | ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನೇಷ್ಟ್ರಾತ್—ನೇಷ್ಟ್ರವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಎಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದು.

ಪಿಸೀಷತಿ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪಾತುಮಿಚ್ಛತಿ, ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸಮಾನ-ಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭) ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು, ಈ ಇಷುಧಾತು ಸಮಾನಕರ್ತೃಕವೂ, ಈ ಇಷುಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ಮವಾಚಕವೂ ಆದ ಯಾನ ವ್ಯಾಪಾರವಿದೆಯೋ ಆ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಇಷು ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃವು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪಾ ಧಾತೃರ್ಥವಾದ ಗಳಬಿಲಾ ಧಸ್ತಂಯೋಗಾನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವು. ಈ ರೀತಿ ಪಾಧಾತೃರ್ಥ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಾಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕತ್ವವು ಇರುವುದು. ಈ ವ್ಯಾಪಾರವು ಇಷು ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ವ್ಯಾಪಾರನಾಚಕವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುವುದು ಪಾ+ಸ, ಸನ್ಯಜೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಪಾ ಪಾ+ಸ, ಹ್ರಸ್ವಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಸನ್ಯತಃ. (ಪಾ ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ, ಪಿಪಾಸತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಈತ್ಯ ಬರುವುದು. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ ಪಿಸೀಷತಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (೮-೧೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಾಸನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಜುಹೋತ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತು, ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧ ಆದೇಶ, ಲೋಟೋ ಲಜ್ಞತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಞದ್ಭಾವವಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ

ತಸ್ತಸ್ಯಮಿಸಾಂ ತಾಂ ತಂ ತಾಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ತಪ್ತನೇ-
 ತ್ಪನೇಛನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ,
 ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-
 ೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹು-ಹು+ತ ಕುಹೋಶ್ಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಘೋಷ, ಸಂವಾರನಾದ
 ಮಹಾಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನ ಕನಾದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಝಕಾರ, ಅಭ್ಯಾಸೇಚೇಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದ
 ರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಜು-ಹು+ತ, ತಬಾದೇಶವು ಸಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ.
 ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿತಿಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧಬರುವು
 ದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಜುಹೋತ ಎಂದಾ
 ಗುವುದು. ತ ಎಂಬ ಲಸ್ಥಾನಿಕನಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ.
 ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತೇಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೦) ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದೀಃ,
 (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಉದಾತ್ತಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ,
 ಅನುದಾತ್ತಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನುದಾತ್ತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಯಾವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ
 ದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗು
 ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಭೀ, ಹ್ರೀ, ಭೃ ಹು ಮದ
 ಜನ ಧನ ದರಿದ್ರಾ ಜಾಗರಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪೂರ್ವಂ ಪಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೨) ಇಾಭೀ ಭಯೇ, ಹ್ರೀ
 ಲಜ್ಜಾಯಾಂ, ಡುಭ್ಯಾಂ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಇದು ದಿವಾದಿ
 ಯಾದರೂ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಶ್ಲ ಬರುವುದು. ಜನ ಜನನೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ದರಿದ್ರಾ ದುರ್ಗತೌ,
 ಜಾಗ್ರ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ. ದರಿದ್ರಾ, ಜಾಗ್ರ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜಪ್ತತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಜಪ್ತ
 ಧಾತು ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಆರು ಧಾತುಗಳೂ ಸಹ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ
 ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ
 ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಭೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಕನಾದ
 ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದ
 ರಿಂದ, ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಓಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಿಷ್ಠತ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಕ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
 ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಪ್ವತ್ವದಿಂದ ಬಂದ ರಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ಥಾ ಎಂದಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮ.
 ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ, ಥ-ಸ್ಥಾ+ಥ ಲೋಟೋಲಬ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಬ್ಜದ್ವಾನ.
 ತಸ್ತಸ್ಯಮಿಸಾಂ ತಾಂತಾಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ, ಕರ್ತರಿಶಪ್
 (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್+ಸ್ಥಾ+ಅ+ತ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಮ್ನಾ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಯಾದಿ
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾಗೆ ತಿಷ್ಠಾದೇಶ ತಿಷ್ಠತ ಎಂದಾಗುವುದು, ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಸಂ
 ಆವ, ಪ್ರ, ವಿ, ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
 ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ
 ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಎಂದು ಪಂಚಮಾ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೭)

ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಸಮಾದಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಧಾತುವಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಚ ತಿಷ್ಠತ ಎಂದು ಮಧ್ಯೇ ಚ ಕಬ್ಬದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರ—ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೇಷಾಂಗ್ಧತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೦) ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಚಶಬ್ದವು ಜುಹೋತ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಚ, ಹೋಮವಾಡಿರಿ, ಹೋಮವಾಡಿ ಸ್ಥಾನಾಂತರಕ್ಕೂ ಹೋಗಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇಷ್ಯತ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ, ಇಷ್ಯತ ಚ ಎಂದು ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಶಬ್ದಾಸ್ತಿತಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ತಿಷ್ಠತ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮತಿಜ್ಞಾಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ ವಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ನೇಷ್ಪಾತ್—ಪೋತ್ರಾದ್ಯೈಜ್ಞಂ ಪುನೀತನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೫-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೋತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಷ್ಯತ—ಇಷ ಗತೌ ದಿವಾದಿ, ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಥ ಆದೇಶ. ಲೋಟೋಲಜ್ಞತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಆದೇಶ ದಿವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಇಷ್ಯತ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ತ್ವಾ ತುರೀಯಮ್ತುಭಿದ್ರವಿಣೋದೋ ಯಜಾಮಹೇ |

ಅಥ ಸ್ಮಾನೋ ದದಿರ್ಭವ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ತ್ವಾ | ತುರೀಯಂ | ಋತು ೨ ಭಿಃ | ದ್ರವಿಣಃ ೨ ದಃ | ಯಜಾಮಹೇ |

ಅಥ | ಸ್ಮ | ನಃ | ದದಿಃ | ಭವ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದ್ರವಿಣೋದೋ ದೇವ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ಯತುಭಿಃ ಸಹ ತ್ವಾಂ ಯಜಾಮಹೇ | ಅಧೇ-
ತ್ಯಯಂ ನಿಪಾತಸ್ತಚ್ಛಬ್ಧಾರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾನ್ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ದದಿರ್ಥನಸ್ಯ ದಾತಾ ಭವ ಸ್ಮ | ಅವಶ್ಯಂ
ಭವ | ತುರೀಯಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಪೂರಣಂ || ತುರೀಯಂ | ಚತುರಶ್ಚಯತಾನಾದ್ಯಪ್ತರಲೋಪಶ್ಚ |
ಸಾ. ೫-೨-೫೧-೧ | ಇತಿ ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಾತ್ಪ್ರಗೇನಾಯನೇಯಾನಿ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ- ೭-೧-೨ | ಈಯಾದೇಶಃ | ಆಯನಾದಿಷೂಪದೇಶವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ |
ಸಾ. ೭-೧-೨-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಕೃತ ಆದೇಶೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ದ್ರವಿಣೋದಃ |
ಉಕ್ತಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಯಜಾಮಹೇ | ಅತ್ರ ಶಪಃ ಪಿತ್ತೇನ ತಿಜಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾದಿದ್ಯಮಾನವವತ್ತ್ವಾದ್ಯದ್ವೈತ್ಯ-
ಯೋಗಾದ್ಯಾ ನ ನಿಘಾತಃ | ವ್ಯವಹಿತಯೋಗೇಽಪಿ ಹಿ ಸ ನಿಷೇಧ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಥ | ಛಾಂದಸೋಽಧ-
ಕಾರಃ | ಸ್ಮ | ಚಾದಿರನುದಾತ್ತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ದದಿಃ | ಡುದಾಞ್-
ದಾನೇ | ಆದ್ಯಗಮಹನಜನಃ ಕಿಂನೌ ಲಿಟ್ ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೧ | ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾ-
ದ್ವಿವರ್ಚನಾದಿ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದ್ರವಿಣೋದಃ—ಎಲೈ ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ಋತುಭಿಃ—
ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ತುರೀಯಂ—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಜಾಮಹೇ—ಪೂಜಿಸು
ತ್ತೇವೋ | ಅಥ—ಆದ್ದರಿಂದ | ನಃ—ನಮಗೆ | ದದಿಃ—ಧನಪ್ರದನಾಗಿ | ಭವ ಸ್ಮ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಆಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ಧನಾಕಾಂಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಋತುದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯವನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು
ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಖಂಡಿತ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಧನಪ್ರದನಾಗು.

English Translation.

Dravinodas, Since we adore you for the fourth time along with the
Ritus ; therefore be a giver (of riches) to us.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತುರೀಯಂ—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ
ಋಕ್ಕುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಇವೆ (೭ ರಿಂದ ೧೦ ವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಆದ್ದರಿಂದ
೧೦ ಇಲ್ಲಿ ತುರೀಯಂ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತುರೀಯಂ—ಚತುರ್ಣಾಂ ಪೂರಣಂ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಚತುರಶ್ವಯತಾನಾದ್ಯಕ್ಷರಲೋಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೧) ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪರ್ವಾಯದಿಂದ ಭ-ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು, ಅಲ್ಲದೆ ನೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚತುರ್+ಭ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೇ ಆದ್ಯಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಅಚ್ ಸಹಿತವಾದ ನೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನ, ವ್ಯಂಜನಸಹಿತವಾದ ಆದಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚು ಎಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಬಾರದು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ 'ನಟಭಾರ್ಯಾವದ್ವ್ಯಂಜನಾಭಿವನ್ತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಸದಿಂದ ಪೂರ್ವಪರಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಸಹಿತವಾದ ಆದಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇರ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಚತುರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತ್ ಗೆ ಲೋಪಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ ಸಹಿತವಾದ ನೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವೆಂದೇ ಆದ್ಯಕ್ಷರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಏವಂಚ ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುರ್+ಭ ಆಯನ್ನಾದಿಷೂಪದೇಶಿವದ್ವಚನಂಸ್ವರಸಿದ್ಧೈರ್ಭಮ್ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೨-೧) ಎಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಆಯೋನೇಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಯಾದೇಶ, ಈ ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಈಯ ಎಂಬುದರ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದ್ರವಿಣೋದಃ—೭ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಃ ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ವಿತ. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮನ್ವಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮನ್ವಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಯಜಾಮಹೇ — ಯಜದೇವಪೂಜಾದೌ, ಲಟ್. ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ ಕರ್ದರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಯಜ್+ಅ+ಮಹಿ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಆತೋದೀರ್ಘೋಯಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀರ್ಘ, ಯಜಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಮಹೇ ಎಂಬ ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ದ್ರವಿಣೋದಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರವು ಆಮನ್ವಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಗತವಾಗುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಪೂಜಾನಾತ್ಪ್ರಾಜಿತ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿದೇಶೇಽಸಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ, ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯತ್ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಿತಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ, ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಧಕಾರ. ನಿಪಾತಾ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸ್ಮ—ಚಾಪಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ದಡಿಃ—ಡುದಾಷ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಆದ್ಯಗಮಹನಃಕಿಕಿನಾಲಿಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೯) ಆಕಾರಾಂತ, ಋಕಾರಾಂತ, ಧಾತುಗಳು ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಿ- ಕಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು- ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಂತೆಯೂ ಆಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಲಿಟ್ಟಿನಂತೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ದ+ದಾ+ಇ ಆತೋಲೋಪ- ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು, ದದಿ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತ್ತ್ವಿನಾ ಪಿಬತಂ ಮಧು ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವ್ರತಾ |

ಋತುನಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತ್ತ್ವಿನಾ | ಪಿಬತಂ | ಮಧು | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಇತಿ ದೀದಿ, ಅಗ್ನೀ | ಶುಚಿ, ವ್ರತಾ ||

ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞ, ವಾಹಸಾ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅತ್ತ್ವಿನಾ ಮಧು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಂ | ದೀದ್ಯಶಾ | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ದ್ಯೋತಮಾನಾದವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಯುಕ್ತಾ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಶುದ್ಧ ಕರ್ಮಾಣಾ ಋತುನಾ ಋತುದೇವತಯಾ ಸಹ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕಾ || ಅತ್ತ್ವಿನಾ | ಸಂಚೋಧನದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲ್ಕ- ಗತ್ಯಾಕಾರಃ | ಅನುಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪಿಬತಂ | ಶಪಃ ಪಿ ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಬಿಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವ-

ಛಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಛಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಮಧು | ಫಲಿಪಾಟೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯೇ-
ಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದೀದ್ಯಗ್ನೀ | ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ
ಭೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ವಿಚ್ | ವೇರಸ್ಯ ಕ್ತಲೋಪಾದ್ವಲಿ ಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನಿತಿ ಪ್ರಥಮವಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ |
ಪಾ. ೬-೧-೬೬, ೬೭ | ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಹಿ ವರ್ಣಾತ್ರಯನಿಧೌ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ |
ಪರಿ ೨೧ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದ್ವಲಿಲೋಪೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಛಾಂದಸಂ ದ್ವಿವಚನಂ | ತುಜಾದಿತ್ಯಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದ್ವಾ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ನಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಾಭಾವಃ | ದೀ-
ದಿರಗ್ನೀರ್ಯೋಸೌ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ಶುಚಿವ್ರತಾ
ಶುಚಿ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸೌ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ದೀದ್ಯಗ್ನಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನತ್ವೇನ ನಾ-
ಮಂತ್ರಿತ ಇತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಾಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾದ್ವೈ-
ಕಸ್ವರ್ಮಂ | ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಯಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ | ವಹಿಹಾಧಾ ಇತ್ಯ-
ಭೃಶ್ಯಂದಸಿ ಉ. ೪-೨೨೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ತತ್ರ ಹಿ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ
ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾನಾಮಪಿ ಭವತಿ | ಉ. ೪-೨೨೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರುಪಸಂ-
ವೃದ್ಧಿಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯತ್ವೋ-
ರ್ವಸ್ಯ ನ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ಆಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ | ಶುಚಿವ್ರತಾ—ಶುದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ | ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರಾದ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಬ್ರಾವಣ್ಯಗುಣ ಆಹವನೀಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ಋತುದೇವತೆಯೊಡಗೂಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀರಿ. ದಯವಿಟ್ಟು ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ.

English Translation.

Aswins, performers of pious acts, accepters of the sacrifice with the Ritus, and accompanied by brilliant Agni, drink the sweet draught.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ | ದೀದಿರಗ್ನಿಯೋಯೋಸ್ತೌ || ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಹ-
ವನೀಮಾದ್ಯಗ್ನಿಯುಕ್ತರು ಎಂದರೆ ಆಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಶುಚಿವ್ರತಾ—ಶುಚಿ ವ್ರತಂ ಯೋಯೋಸ್ತೌ—ಶುದ್ಧಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ, ಇವರು ಮಾಡುವ
ಕರ್ಮಗಳು ಶುದ್ಧವಾದವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯೆಜ್ಞವಾಹಸಾ—ವಹ ಸ್ತಾಪೇಣೇ | ಯೆಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯೆಜ್ಞವಾಹಸೌ | ಯೆಜ್ಞಸ್ಯ
ನಿರ್ವಾಹಕೌ || ಯೆಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸಂಭೋಧನದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್- (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆಕಾರಾದೇಶ, ಆಮುನ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಪಾದಾದಿ
ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಿಬತಂ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಸ್. ಲೋಟೋಲಜ್ಞತ್ (ಪಾ.ಸೂ.
೩-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪ್ರಸಂಗಮಿಸಾಂತಾಂತಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಸ್ ಗೆ ತಂ ಆದೇಶ ಪಾ+ತಂ ಕರ್ತರಿತಸ್ (ಪಾ.ಸೂ ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ— (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಪಿಬ ಆದೇಶ, ಪಿಬ+ಅ+ತಂ,
ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಪಿಬತಂ. ಈ ರೀತಿ ಪಿಬ ಆದೇಶವು ಅದಂತ
ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಿಬ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸುವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಧಾತೋಃ
ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪಿಚೌವಾನಿಪಾತನಾತ್' ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ
ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪಕ್ಷವು. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಆದೇಶವು ಪಿಬ್ ಎಂದು ಬಾಂತ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಧಾತೋಃ (ಪಾ- ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸುಕರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.
ಅಂಗವೃತ್ತೇ ಪುನರ್ವೃತ್ತಾವಿಧಿಃ (ಪರಿಭಾ. ೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶಾನಂತರ ಗುಣವು ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಗುಣಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಪಕ್ಷವೇ 'ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ' ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತಂ ಎಂಬುದು
ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ -(ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಪಿಬ್ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರವು
ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಮಧು-ಮಧುಮಂತಂ ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೨ ರಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಜ್ಞಾಪಿಸುವ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಫಲಿಸಾಟಿ - (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧು ಎಂಬುದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ದೀದ್ಯಗ್ನೀ—ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿನ್, ವನಿನ್, ವಿಜ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವಿಜ್, ದಿನ್+ವ್, ವೇರಪೃಕ್ತಲೋಪಾದ್ವಲಿಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನ್, ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ವಲಿಲೋಪವು ಪ್ರಬಲವಾದುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪೃಕ್ತಲೋಪವು ಅಂತರಂಗವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಮೊದಲು ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವರ್ಣಾಶ್ರಯೇ ನಾಸ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ (ಸರಿಭಾ. ೯೩-೧) ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಲ್ ಸರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪ್ರಥಮ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಥಮ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಪ, ನಂತರ ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ದಿದಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೭)ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿಗೆ ದೀರ್ಘ ದೀದಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ದಿನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಧಾತೋರೇಕಾ ಜೋಹಲಾದೇ ಃಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿಹಾರೇಯಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್, ಯಜೋಚಿಚ್, (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್, ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ದಿನ್‌ದಿನ್. ಹಲಾದಿಶೈಷಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ದಿದಿನ್ ಗುಣೋಯಜ್‌ಲುಕೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಯಜ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಗಂತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿಗೆ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಸರಿಭಾ. ೯೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೬೩) ಕಿತ್ತಲ್ಲದ ಅಜಂತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಜ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್‌ಲುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ದೀದಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮೊದಲಿನಂತೆ ವಿಜ್ ಬಂದರೆ ದೀದಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ದೀದಿಃ ಅಗ್ನಿಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಎಂದು ಬಹು ಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಅಷ್ಟಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು.

ಶುಚಿವ್ರತಾ—ಶುಚಿ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್-(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದೀದ್ಯಗ್ನೀ, ಶುಚಿವ್ರತಾ, ಈ ಎರಡು ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನಾ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ

ವಚನ, ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಅಮಂತ್ರಿತಗಳೂ ಸಹ ವಿಶೇಷವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಚನಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಸ್ತ್ರೀಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಎರಡು ಅಮಂತ್ರಿತಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದನಾದತ್ತವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಅವತರಿಸುವುದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಎಂಬುದನ್ನೇ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುವೆವು. ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು, ಈ ವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಿನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈಗ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನವಾಗುವುದರಿಂದ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ- (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದನಾದತ್ತ ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬೆರಡಕ್ಕೂ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಏವಂ ಚ ದೀದ್ಯಗ್ನೀ ಶುಚಿವ್ರತಾ ಎಂಬಿವು ಒಂದೇ ಪದವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಪ್ತಸೂತ್ರವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀ ಎಂಬ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಅನಂತರ ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಷಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದಿ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ತರಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ.೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತರಿತವಾಗುವುದು. ಸ್ತರಿತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಸ್ತರಿತಾತ್ಮಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವುವು.

ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ-ಯಜ್ಞಂ ವಹತ ಇತಿ ಯಜ್ಞವಾಹಸೌ, ವಹ ಪ್ರಾಪ್ತಗೇ ಧಾತು. ವಹಿಪಾಧಾಚ್. ಭೃಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ವಹ ಪ್ರಾಪ್ತಗೇ, ಓಜಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ, ಡುಧಾಚ್ ಧಾರಣಾಪೋಷಣಯೋಃ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಇತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕೋಪಪದವಾದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಹಿಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರುಪಪದಧಾತುಗ್ರಹಣವಿದ್ದರೂ ಸೋಪಪದಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯಜ್ಞ+ಅಮ್+ಹಾ+ಅಸ್. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯೋಃ (ಪಾ.ಸಪ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಕೃದಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಂಬೋಧನ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಋತುನಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋತುನಾ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದನಾದತ್ತ ಬರುವುದು ||೧೧||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಸಂತ್ಯ ಋತುನಾ ಯಜ್ಞನೀರಸಿ |
ದೇವಾನಾನ್ದೇವಯತೇ ಯಜ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ | ಸಂತ್ಯ | ಋತುನಾ | ಯಜ್ಞನೀರಸಿ | ಅಸಿ ||
ದೇವಾನಾನ್ | ದೇವಯತೇ | ಯಜ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಂತ್ಯ ಫಲಪ್ರದಾಗ್ನಿದೇವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಗೃಹಪತಿಸಂಬಂಧಿನಾ ರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್
ಋತುನಾ ಋತುದೇವೇನ ಸಹ ಯಜ್ಞನೀರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕೋಽಸಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ದೇವಯತೇ
ದೇವವಿಷಯಕಾಮನಾಯುಕ್ತಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ದೇವಾನ್ಯಜ || ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ | ಗೃಹಪತಿನಾ
ಸಂಯುಕ್ತೇ ಇಹಾಃ | ಪಾ. ೪-೪-೯೦ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾದಾವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯಾದಾತ್ಮತ್ವಂ
ಚ | ಗೃಹಪತಿತ್ವಮಿತ್ಯರ್ಥೇ ಸತ್ಯಂತಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೮ | ಇತಿ ಯಕಿ ತ್ವಂತೋ-
ದಾತ್ಮತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಂತ್ಯ | ಸನನೇ ಭವ | ಷಣಿ ದಾನೇ | ಕ್ವಿಚ್ಛಾ ಚೇತಿ ಕ್ವಿಚ್ಛಾ | ನ ಕ್ವಿಚಿ ದೀರ್ಘ-
ತ್ವ | ಪಾ. ೬-೪-೩೯ | ಇತಿ ದೀರ್ಘನಲೋಪಾಭಾವಃ | ಭವೇ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ |
ತತ್ರ ಸಾಧುಃ | ಪಾ. ೪-೪-೯೮ | ಇತಿ ವಾ | ನಿಘಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ ನಯತೀತಿ ಯಜ್ಞನೀರಸಿ ಸತ್ಸಾದ್ವಿಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ದೇವಯತೇ | ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛೀತಿ ದೇವಯನ್ |
ತಸ್ಮೈ | ಕೃಚಿ ಚೇತೀತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಚೈಂದ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ | ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-
೩೭ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನಿಧಾನಾದೀತ್ವನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಸ್ಯಾಪ್ಯೇಷ ನಿಷೇಧ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಶತುರನುಮೋ
ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಕೃಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನು-
ದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣೋಭಯೋಃ ಕೃಚಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇ-
ನೋದಾತ್ಮ ಇತ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಮಾದಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ
ಇತ್ಯುದಾತ್ಮತ್ವಂ || ೨೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಂತ್ಯ—ಫಲಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ(ನೀನು) |ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾ
ಗ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ | ಋತುನಾ—ಋತುದೇವನೊಡನೆ | ಯಜ್ಞನೀಃ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿ |
ಅಸಿ—ಅಗ್ನಿದ್ವೀಯ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ದೇವಯತೇ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋ
ಸ್ವರ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯಜ—ಆರಾಧಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿದೇವನೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ
ಕೂಡಿ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಋತುದೇವತೆಯೊಡನೆ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವಾ
ಗಲೂ ದೇವಯಾಗಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ನೀನು ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸು.

English Translation.

O Agni, giver of rewards, being the lord of the house, and partaker
with Ritu of the sacrifice, perform the sacrifice on behalf of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಂತ್ಯ—ಷಣ್ಮು ದಾನೇ | ಸನನೇ ಭವ || ಷಣ್ಮು ಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ
ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸಂತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಕೊಡುವವನು
ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಅಥವಾ ರತ್ನಧಾತಮಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗ
ಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ಯಜ್ಞನೀಃ—ಯಜ್ಞಂ ನಯತೀತಿ ಯಜ್ಞನೀಃ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕಃ || ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು.

ದೇವಯತೇ—ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ದೇವಯನ್ ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ || ತಾನು
ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಬರಬೇಕೆಂದು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ—ಗೃಹಪತಿನಾ ಸಂಯುಕ್ತೇ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೦) ಗೃಹಪತಿಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂಶಪ್ರತ್ಯಯಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತ್ಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹಪತಿನಾ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇತ್ಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗೃಹಪತಿ+ಟಾ+ಇತ್ಯುಕ್ತ. ಚತುರ್ಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯುಕ್ತ. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ತದ್ವಿತಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಟಾ ಎಂಬ ಸುಪ್‌ಗೆ ಸುಪೋಧಾತು. (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಗೃಹಪತಿ+ಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತರಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ಯುಕ್ತಾದ್ದರಿಂದ ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ಯುಕ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯುಕ್ತಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ಪತ್ಯಂತಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೮) ಪತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು, ಪುರೋಹಿತಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹಪತೇರ್ಭಾವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪತ್ಯಂತವಾದ ಗೃಹಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಂಸ್ತೇ—ಸನನೇ ಭವ=ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ತೌ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಅಶೀರರ್ಥ ಜೋರುವಾಗಲೂ, ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಚ್, ಕ್ತ, ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಬರುತ್ತೆ. ಧಾತ್ವಾದೇಃಪಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಸನ್+ತಿ. ನ ಕ್ರಿಚಿ ದೀರ್ಘತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೯) ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವಾದ ಧಾತುಗಳು ಅಂದರೆ ಅನಿಟ್ಟವಾದ ಧಾತುಗಳು, ವನತಿತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ, ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯಕ್ಷಿಪ್ಪುಲೋಕ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫) ಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಝುಲಿಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ವನ್ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಹ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಕಾರಲೋಪಕ್ಕೂ ನಕ್ತಿಜಿರ್ದೀರ್ಘತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಸನ್ನಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ

ಸನಃಕ್ರಿಚಿ ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬೪-೪೬) ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಅತ್ವವೂ ಸಹ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವನಿರೋಪಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇರಡೂ ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ರಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಸರ್ವವಿನಾಯಂ ಯೋಗಶ್ಚಕೋಽವಕ್ತುಮ್ (ಪಾ. ಮಘಾ. ೬-೪-೪೫) ಈ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕೈಯುಟದಲ್ಲಿ ಸನಃ ಕ್ರಿಚಿ ಇತ್ಯೇವ ಲೋಪಸ್ಯ ಪ್ರಕರಣಾತ್ಸಿದ್ಧತ್ವಾಲ್ಲೋಪಶ್ಚೇತ್ಯಪಿ ನ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ. ಬಹೂನಾಂ ಪದಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಚ್ಚ ಸರ್ವವಿನಾಯಂ ಯೋಗ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಲೋಪಃ, ಚ, ಅಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಬಹುಪದಗಳು ಅನವಶ್ಯಕವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಸರ್ವವಿನಾಯಂ ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಪೂರ್ಣಸೂತ್ರಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಭಾಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಸನಃ ಕ್ರಿಚಿ ಎಂದು ಇಷ್ಟುಮಾತ್ರ ಸೂತ್ರವು ಸಾಕು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನಃಕ್ರಿಚಿ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಅತ್ವನಿರೋಪಗಳು ವಿಕಲ್ಪಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಬರದೇ ಇರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ರಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಸನ್ತ್ಯಾಂ ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪೧-೦) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬಂದರೆ ಸನ್ರಿ+ಜಾ-ಯ ಎಂದಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಸನ್ತ್ಯಾಂಸಾಧುಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ತತ್ರೇಸಾಧುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೫) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ಸಾಧುಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಬಂದರೆ ಸನ್ರಿ+ಜಾ+ಯ. ಎರಡೆಡೆಯಲ್ಲೂ ತದ್ಧಿತಾಂತಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, ಸನ್ತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸನ್ತ್ಯಾಃ, ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸನ್ತ್ಯಾ ಎಂದುರೂಪವು. ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

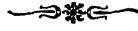
ಯಜ್ಞ ನೀಃ-ಯಜ್ಞಂ ನಯತೀತಿ ಯಜ್ಞ ನೀಃ, ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷದ್ರೂಹದುಹಯುಜವಿವಿಭದಚ್ಚಿದಜಿನೀ - ರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೦) ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಾದೌ, ಸೂಧಾತುವು ಸೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭ - ವಿನೋಚನೇ ಅದಾದಿ, ಸೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ದಿವಾದಿ, ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ತುಡಾದಿ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಚರಿತಾಸಹಚರಿತೆಯೋಸ್ಸಹ ಚರಿತಸ್ಯೈವಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಾದಿಕವಾದ ದ್ವಿಷ್ ಧಾತು ಸಾಹಚರೈವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಾದಿಕವಾದ ಧಾತುವಿಗೇ ಗ್ರಹಣ, ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ, ದ್ರೂಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಮ್, ಶುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ, ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ, ಯುಜ ಸಮಾಧೌ, ವಿದ ಎಂಬುಪರಿಂದ ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಅದಾದಿ, ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ ದಿವಾದಿ, ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ ತುಡಾದಿ, ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವುಂಟು, ವಿದ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಧ್ಯ ಲಾಭೇ ಎಂಬ ತುಡಾದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಛಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ, ಛಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ. ಜಿ ಜಯೇ, ಜಿ ಅಭಿಭವೇ, ಛೇಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ, ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಛೇಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಷೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಪ್ರಾತಿ

ಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ಕ್ವಿಪ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಯಜ್ಞನೀ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ, ಯಜ್ಞನೀಃ ಎಂಟಾಗುವುದು, ನೀ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ದೇವಯೇತೇ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನಗಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸುವನು, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ದೇವಯನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ದೇಗಿಂದರೆ, ಸುಪೆ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕೃಚ್, ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ. ಧಾತ್ವನಯವವಾದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಸುಪೋಧಾತು—(ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ದೇವ+ಯ ಈಗ ಕೃಚಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಈಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನಂತರಸ್ಯ ವಿಧಿರ್ನಾ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ (ಪರಿಭಾ. ೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ನಿಷೇಧವು ಅನಂತರವಾದ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಷೇಧಕವಾಗುವುದು. ಆಗ ಈತ್ವ ಬರದಿದ್ದರೂ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅಪವಾದವಾದುದು. ಅಪವಾದವಾದುದು ಬರದೇ ಹೋದರೆ ಉತ್ಸರ್ಗಪ್ರಕೃತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ, ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಅದಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವಯಾವುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಭಂದಸಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅನಂತರಸ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದರೆ ಅಶ್ವಾಘಾಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಶ್ವ ಅಘ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆತ್ಮವಿಧಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅಶ್ವಾ ಯಂತಃ, ಅಘಾಯವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಕಾರಶ್ರವಣಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನ ಛಂದಸ್ಯ-ಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಈತ್ವ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಂತರಸ್ಯ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಷೇಧಕ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಶ್ವಾಯಂತಃ ಅಘಾಯವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಆಗ ಅಶ್ವಾಘಾಸ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದರ ಈತ್ವ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕವಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಸಹ ನಿಷೇಧಕವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಈಗ ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಶ್ವಾಯಂತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವು. ಅದರಿಂದ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಕೃಚಿಚಿ ಎಂಬುದು ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಕ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದೇವ+ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಯ ಎಂಬುದು ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟಿತ್ಯತ್ಯಶಾನಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶತ್ವ, ದೇವಯ+ಅತ್. ಕರ್ತರಿ ಕಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ದೇವಯ+ಅ+ಅತ್, ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ ರೂಪವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಬರುವುದು ದೇವಯತ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಶವ್ ಪಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅತ್ ಎಂಬ ಶತ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಟ್ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ಧರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಶವ್ ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತೋಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್- (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ಶವ್‌ನ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪರರೂಪೈಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಈ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅತ್ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬರುವ ಅಕಾರವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ. ಏನಂಚ ದೇವಯತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚುತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ ದೇವಯತ್+ಏ, ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ, ಅಜಾದಿ ಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ||೧೨||

ಹದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತ್ಯತಿ ಪಂಚಮಂ ನವರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅನುವ-
ವಿರ್ತತೇ ವಿಶೇಷಾದೇಶಾಭಾವಾದಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ವೈತ್ರಾವರುಣ-
ಸ್ಯೋನ್ನೀಯಮಾನೇ ಸೂಕ್ತಮಾತ್ವಾ ವಹಂತು ಹರಯ ಇತಿ | ತಥಾ ಚ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತೀತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂತ್ರೀತಂ | ಉನ್ನೀಯಮಾನೇಭ್ಯೋಽನ್ಯಾಹಾ ತ್ವಾವಹಂತು | ಅ. ೫-೫. | ಇತಿ || ತಥಾ ಪೋಡತಿಶಸ್ತ್ರ
ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಹರಯ ಇತಿ ತಿಸ್ತಃ | ತಥಾ ಸೂತ್ರೀತಮಥ ಪೋಡತಿಶತಿ ಖಂಡೇ | ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು
ಹರಯ ಇತಿ ತಿಸ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೈಃ | ಅ. ೬-೨. | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇತ್ಯಾ ವಹಂತು ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪುಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು.
ವಿನಿಯೋಗವು—ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈತ್ರಾವರುಣನೊಬ್ಬ ಪುತ್ರೀಜನು ಉನ್ನಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ
ವಹಂತು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತೀತಿ ಎಂಬ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉನ್ನಯನಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾವಹಂತು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ.ಸೂ.೫-೫).
ಇದಲ್ಲದೆ ಪೋಡತೀ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪೋಡತಿಶಸ್ತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾವಹಂತು ಹರಯಃ ಎಂಬ ಗಾಯತ್ರೀ
ಪುಕ್ತಿನ ತೃತೀಯವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೨).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೪ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ —೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೧ ॥ ವರ್ಗ— ೩೦, ೩೧ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೯ ॥

॥ ಋಷಿ:—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಃ ।

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆ ತ್ವಾ ವಹಂತು ಹರಯೋ ವೃಷಣಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ।
ಇಂದ್ರ ತ್ವಾ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ।

ಆ | ತ್ವಾ | ವಹಂತು | ಹರಯಃ | ವೃಷಣಂ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ ॥
ಇಂದ್ರ | ತ್ವಾ | ಸೂರಃ ಚಕ್ಷಸಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೃಷಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಸಾನಾಥಂ
ಹರಯಸ್ವದೀಯಾ ಅಶ್ವಾ ಆ ವಹಂತು | ಅಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಾನಯಂತು | ತಥಾ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸೂರೈಃ
ಮಾನಸ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಾಂ ಮಂತ್ರೈಃ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ ಶೇಷಃ ॥ ಹರಂತೀತಿ ಹರಯಃ |
ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ | ಉ.೪-೧೧೭ | ಇತೀನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇ | ವೃಷಣಂ | ಕನಿಸ್ಸುವೃಷಿತಕ್ಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ | ಕಿತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪೆಧಗುಣಾಭಾವಃ | ವಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೬-೪-೯ | ಇತಿ
ವಿಕಲ್ಪಿತಮುಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಐಭಿರಗ್ನ ಇತ್ಯೆತ್ತೋಕ್ತಂ | ಋಗ್ವೇ ೧-೧೪-೧ .

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ | ಚಕ್ರಿಣಿ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ಚಕ್ಷಿಜಃ ಖ್ಯಾಞ್ | ಪಾ
೨-೪-೫೪ | ಇತಿ ನ ಚವತಿ | ಆನಸೋಃ ಪ್ರತಿವೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯ ಇತಿ ನಿವೇಧಾತ್ | ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ |
ಸ್ಥವತೀತಿ ಸೂರಃ | ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ | ಉ. ೨-೨೪ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾಸಃ |
ವಿತ್ತಾದ್ಯಾದ್ಯುಪಾಂತಃ | ಸೂರನತ್ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪ್ರಕಾಶೋ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ- ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವೃಷಣಿಂ-(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ವರ್ಷಣವಾಡುವ (ಕೊಡುವ) |
ತ್ವಾ-ನಿನ್ನನ್ನು | ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಹರಯಃ-(ನಿನ್ನ) ಕುದುರೆ
ಗಳು | ಆ ವಡಂಕೇ-(ಈ ಕರ್ಮ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರಲಿ | ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ-
ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರು | ತ್ವಾ-ನಿನ್ನನ್ನ (ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ನಿನ್ನನ್ನು ಮಹಾತೇಜಸ್ವಿ
ಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೇ (ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಗೆ ಬಾ.

English Translation

Indra, let your horses bring you, bestower of riches, to drink the Soma-
Juice; May the priests radiant as the Sun, praise you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ:-ಸೂರ್ಯಸಮಾನಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಾಂ ಮಂತ್ರೈ ಪ್ರಕಾಶಯಂತು ||
ಸೂರ್ಯನಂತೆ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹರಯಃ-ಹೃಞ್ ಹರಣೇ, ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ
ಮುಂದೆಯೂ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಹೈ + ಇ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨.೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ ಸರಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಹರಿ

ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಜಸಿಚೆ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೇಳಿತು
ಏಜೋಯನಾಯಾವಾಚೆ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಹರಯಸ್ ರುತ್ವ ವಿಕರ್ಗ, ಹಂ
ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವೃಷಣಿಂ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ಯವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ಯದ್ಯುಪ್ರತಿವಿನಃ
(ಉ.ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ-
ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧವ್ಯಚೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಷನ್, ಎಂಬುದರ
ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೃಷನ್+ಅಮ್. **ನಾಷಪೂರ್ವಸ್ಯನಿಗಮೇ** (ಪಾ. ಸೂ.
೪-೪-೯) ಸಂಬಂಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ
ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಅಜ್ಗೆ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ
ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಯನರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಸ್ಯನಿತ್ವಂವಾಚ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ.
ವಾ. ೮-೪-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ವೃಷಣಮ್, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸೋಮಸೀತಯೇ-ಏಭಿರಗ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು

ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ.ಸೂ.೪-೭೨೮)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸುನ್ ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕಂಶೇಷಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೧೪) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜಃಖ್ಯಾಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಖ್ಯಾಜ್ ಆದೇಶವು ಯದ್ಯಪಿ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆಚರೂ ವರ್ಜನೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೫೪-೧೯)ವರ್ಜನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ
ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಂತರ- **ಅಸನಯೋಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೨-೪-೫೪-೧೦) ಅಸ ಅನ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು
ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಕಾರಣ ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಖ್ಯಾಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ-
ತುದಾದಿಧಾತು. ಸುಪತಿ ಇತಿ ಸೂರಃ, ಜನರನ್ನು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. **ಧಾತೃವೇಷಃ**
ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. **ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃಕ್ರೇನ್** (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨)
ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ, ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ- ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್,
ಈಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರನ್.ಸೂ + ರ, ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೆ (ಪಾ.ಸೂ.೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ,
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ—ಸೂರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯ
ದಾತ್ಮ. ಸೂರವತ್ ಚಕ್ಷಃ ಖ್ಯಾನಂ=ಪ್ರಕಾಶಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ-
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮಾ ಧಾನಾ ಘೃತಸ್ತುಮೋ ಹರೀ ಇಹೋಪ ವಕ್ಷತಃ |
ಇಂದ್ರಂ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮಾಃ | ಧಾನಾಃ | ಘೃತಃ ಸ್ತುಮಃ | ಹರೀ ಇತಿ | ಇಹ | ಉಪ | ವಕ್ಷತಃ H
ಇಂದ್ರಂ | ಸುಖಃ ತಮೇ | ರಥೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹರಿಶಬ್ದ ಇಂದ್ರರಥಸ್ಯ ವೋಧಾರಾವಶ್ಯಾನಾಚೆತ್ಯೇ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಂ | ಹಯೋಃ
ಸ್ಥಾತೇತಿ | ಹರಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ಷೇಂದ್ರೋ ದೇವತಾಂ ಗಮಯತ್ಪ್ರೀತಿ ಚ | ಏತದೇನಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ನಿಘಂಟುಕಾರ
ಅಹ | ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ | ತಾದೃಶೌ ಹರೀ ಇಮಾ ಯೋಗಾರ್ಥಂ ವೇದ್ಯಮಾಸಾದಿತತ್ವೇನ ಪುರೋವರ್ತಿ-
ನೀರ್ಥಾನಾ ಭೃಷ್ಟಯವತಂಡುಲಾನುದ್ವಿತ್ಯ ಸುಖತಮೇ ರಥ ಇಂದ್ರಮವಶ್ಯಾಪ್ಯೇಹಾಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮರಣ್ಯುಪ
ವಕ್ಷತಃ | ವೇದಿಸಮಾಸೇ ವಹತಾಂ | ಕೀದೃಶೀರ್ಧಾನಾಃ | ಘೃತಸ್ತುಮೋಽಲಂಕರಣೋಪಸ್ತರಣಾಭಿಘ್ನಾ-
ರಣೇನ ಘೃತಸ್ರಾವಿಣೀಃ || ಧೀಯಂತ ಇತಿ ಧಾನಾಃ | ಧಾಪ್ಯವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ನಃ | ಉ- ೩-೬ | ಇತಿ
ನಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಘೃತಸ್ತುಮಃ | ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಘೃತಸ್ತುಮಃ | ಕ್ವಿಪಿ ತುಗಭಾವಶ್ಚಾಂಡಸಃ |
ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪಡಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವತ್ವೇನ ಯಣಿಭಾ-
ವಾದುವಜಾದೇಶಃ | ಹರೀ | ಹೃತ್ | ಹರಣೇ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇ | ಪ್ರಗ್ಯ-
ಹೃತ್ಪ್ರಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ವಕ್ಷತಃ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಪ್ಯೇ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಛಿ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮ
ಪುರುಷದ್ವಿವಚನಂ ತಸ್ಮ | ಲೇಛೋಽಡಾತಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ತಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಛೀತಿ ಸಿಪ್ |
ಥತ್ವಕುತ್ವವತ್ಪಾನಿ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಸುಖತಮೇ | ಗತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹರೀ—ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು | ಇಮಾಃ—ಈ (ಯಾಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಸಿದ್ಧ
ಪಡಿಸಿರುವ) | ಘೃತಸ್ತುಮಃ—ಘೃತಸಿಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ತುಪ್ಪದಿಂದ ನೆನೆದಿರುವ | ಧಾನಾಃ—ಯವ, ತಂಡುಲ
ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ | ಸುಖತಮೇ—ಸುಖಕರವಾದ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು (ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು) | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ (ಈ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) | ಉಪ ವಕ್ಷತಃ—
ಕರೆತರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನೆದಿರುವ ಯವ ತಂಡುಲಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳು ಯಜ್ಞಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಲಂಕರಣೋಪಸ್ತರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉದರಿರುವುವು. ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹರಿ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುಖಕರವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲಿ.

English Translation

Let the horses convey Indra in an easy-moving chariot hither where these grains of parched barely steeped in clarified butter are being prepared for the Sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧಾನಾಃ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಯವ ತಂಡುಲಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಸಂಸ್ಕಾರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣ, ಉಪಸ್ತರಣ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯವ ತಂಡುಲಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳುಗಳು ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಉದರಿರುವುವು. ಅವು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವು. ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬರಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತಸ್ತುವಃ—ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಘೃತಸ್ತುವಃ | ತುಪ್ಪದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನೆದಿರುವ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪವು ಜನುಗುತ್ತಿರುವ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧಾನಾಃ—ಧೀಯಂತೇ ಇತಿ ಧಾನಾಃ ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಿಯೋಃ ಧಾತು. ಧಾಪ್ಸ್ವವ-ಸ್ಯೈಜ್ಯತಿಭ್ಯೋನಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮೬) ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಾದೌ, ಪ್ಲ್ಯಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ, ವಸ ನಿವಾಸೇ, ಅಜ ಗತೌ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಧಾನೇ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಠಾಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾನ + ಆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾನಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು, ನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘರೂಪವಾದ ಏಕಾದೇಶವೂ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಧಾನಾಶಬ್ದವು ಆಂತೋದಾತ್ತ.

ಘೃತಸ್ತುವಃ—ಪ್ಲ್ಯಾ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ, ಧಾತು, ಅದಾದಿ. ಘೃತಂ ಸ್ತುವಂತಿ ಇತಿ ಘೃತಸ್ತುವಃ ಘೃತಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ಲ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಲಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಕ್ವಿಪ್, ಕ್ವಿಪ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಧಾತ್ಯಾದೇವ್ಯಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಕೃದಂತ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವನಾದ ಆಮ್ ಎಂಬ ಸುಸ್ಥಿಗೆ ಲುಕ್, ಘೃತಸ್ತು ಎಂದಾಯಿತು, ಈಗ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬ ಹಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ವ ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಛಾಂದಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತೈಮ್ (ಪರಿಭಾ. ೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತು ಎಂಬುದು ಧಾತುನಾದ್ದರಿಂದ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸಪದಾತ್ಯೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩) ಎಂಬ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರದಿಂದ ಆದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಘೃತಸ್ತು ಎಂಬುತರ ಮುಂದೆ ತನ್. ಘೃತಕ್ಕು+ಅಸ್, ಉಕಾರವು ಸ್ತು ಎಂಬ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿತ್ಸಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೩) ಅಜಾದಿ ಸೂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಧಾತ್ವನಯವ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಯಾವ ಸಂಯೋಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಉಕಾರವಿದೆಯೋ ಆ ಉಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತು ವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭ್ರೂನಾಂಯೋರಿಯಾಜ್ಜವಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೯-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉನಜಾದೇಶ, ಘೃತಸ್ತು ನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹರೀ—ಹೃಷ್ ಹರಣೇ, ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ ರಸರತ್ನ, ಇತ್ಯಾನ್ವಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹರಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹರಿ+ಔ, ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಹರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಕಾರವು ಅಂತಾದಿ-ವಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಎಂದು ಪರಾದಿನದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಈಕಾರಾಂತನಾದ ದ್ವಿವಚನವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಇದಕ್ಕೆ ಈದೂದೇ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೧) ಈಕಾರಾಂತ, ಉಕಾರಾಂತ, ಏಕಾರಾಂತ ದ್ವಿವಚನಗಳು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಇಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪುನಃಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿನಿತೈಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೩) ಆಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಮತ್ತು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಇವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ವಭಾವೇನ ನಿರ್ದಿಕಾರಸ್ವರೋಪೇಣ ಭಾವಃ ಭವನಂ ಸ್ಥಿತಿಃ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ, | ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಕ್ಷತಃ—ನಹ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಬರುವುದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್ ವಹ್+ತಸ್ ಲೇಟೋಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ವಹ್+ಅತಸ್, ಕರ್ದರಿ ಶಪ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನುಬಾಧಿಸಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್, ನಹ್+ಸ್+ಅತಸ್. ಹೋಡಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ, ಷಢೋಕಸ್ಥಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ನಕ್ ಸ್+ಅತಸ್, ಅದೇಶ-

ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ವಕ್ಷತಸ್, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ವಕ್ಷತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸುಖತಮೇ—ಅಗ್ನೀ ಸುಖತಮೇ ರಥೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮಹ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಯತ್ಯಧ್ವರೇ |
ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಾತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಯತಿ | ಅಧ್ವರೇ |
ಇಂದ್ರಂ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತಃ ಕರ್ಮಾರಂಭೇ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಇಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಾಃ | ತಥೈವಾಧ್ವರೇ ಸೋಮಯಾಗೇ ಪ್ರಯತಿ ಪ್ರಗಚ್ಛತಿ ಪ್ರಾರಭ್ಯ ವರ್ತಮಾನೇ ಸತಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ತಮಿಂದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ | ತಥಾ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತೌ ವಸರೇ ತೃತೀಯಸವನೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ || ಪ್ರಾತಃ | ಸ್ವರಾದಿಷ್ಠಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ವೇಜೋ ಲಟಿ ಶಪಿ ಪರತೋ ಹ್ವಃ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಭಂದೇಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಾನಾದೇಶಾ | ಪ್ರಯತಿ | ಇಹ ಗತಾ | ಲಟಿಃ ಶತ್ವ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಜಿತ್ವಾದ್ಗುಣಭಾವಃ ಸ್ವಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದ್ಗ್ನಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ | ಪರಿ- ೨೮ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಇತಿ ನಿಯಮಾಭಾವಾತ್ ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಧ್ವರೇ | ಉಕ್ತಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತೆಯೋರ್ಯಾಃ ಸ್ವರಿತೋಃನುದಾತ್ತಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೪ | ಇತ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಪೀತಯೇ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಕ್ವಿನಿ ಛಾಂದಸಮಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಾತಃ—(ಕರ್ಮಪ್ರಾಶಂಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ) ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹನಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಧ್ವರೇ—ಸೋಮಯಾಗವು | ಪ್ರಯೇತಿ—ನಡೆಯುತ್ತಿರಲು (ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ) | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | (ಹನಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ) | (ತಥಾ—ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ) | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ ಪೀತೆಯೇ—ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | (ಹನಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ, ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We invoke Indra at the morning rite, we invoke Indra at the succeeding Sacrifice, we invoke Indra to drink the Soma-Juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲ ಎಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಋಷಿಯ ಆಶಯವು.

ಪ್ರಯೇತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ | ಪ್ರಗಚ್ಛತಿ | ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ನಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾತಃ—ಸ್ವರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಾಗಿರುವುದು.

ಹನಾಮಹೇ—ಹ್ವೇ ಇೌ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ್, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಸದ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್, ಹ್ವೇ+ಮಹಿ, ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಸದಾನಾಂಟೀರೇ

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಕರ್ತೃರಿಶತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಹೈ+ಅ-ಮಹೇ ಹೈಃಸಂ-ಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂಛಂವಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ=ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹು+ಏ+ಅ+ಮಹೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹು+ಅ+ಮಹೇ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಪ್ಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ ಬರುವುದು. ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಹವ+ಮಹೇ. ಅತೋದೀರ್ಘೋಯೇಷ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹವಾನುಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಪ್ರಯತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಅದಾದಿ ಧಾತು, ಇದರ ನುಂದೆ ಲಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಟೈತ್ಯಶಾನ-ಜಾನಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ, ಕರ್ತೃರಿಶತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶಪ್ಗೆ ಅದಿಸ್ತಭೈತಿಭೈಶಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಇ+ಅತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂಬ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿತಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇಕೋ ಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರೂನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಅದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಇಣೋಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಯತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ, ಪ್ರಯತ್ ಸಪ್ತಮೈಕನಚವ ಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಯತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಗತಿ-ಕಾರಕೋಪೇಷದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಯತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾ ಗಮನನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೈಕನಚವ ಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಯತ್, ಆ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯವಯವಕ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಚರಮಾನಯವಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಶತ್ಯವನ್ನು ನಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಪ್ರಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ, ಶತ್ಯವು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಸಿ ಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೨೪) ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಾದ್ಯಾವ್ಯಸ್ಯಶರಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕಕಾರಕಪೂರ್ವಕಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಬೋಧಿ

ಸುವುದು. ಶತುರನುನೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯವ್ಯಾಪ್ಯವಾಪ ಶತ್ಯತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಗೃಹಣವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಕಗಳಿಗೂ ಗೃಹಣ ಬರುವುದು, ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗೃಹಣಸಂಭಾಷೆಯು ಗತಿಕಾರಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಾಂತ ಎಂದರೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾನವಯವಕ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಯತ್ನ ಎಂಬುದೂ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾನವಯವಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಾಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶತುರನನೋ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದು, ಯತ್ ಎಂಬುದು ಶತ್ಯಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಕೃದ್ಗೃಹಣ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರಲು ಯದ್ಯಪಿ ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಉಪಪಾದಿಸಲಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಧ್ವರೇ-ದ್ರವಿಣೋಪಾಃ—(ಮ.ಸಂ.೧-೧೫-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಯತಿ+ಅಧ್ವರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇ ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಕೋಯೋಚಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಥಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಪ್ರಯತ್ಯಧ್ವರೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಾಣಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು, ಪ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಾ+ತಿ ಘುಮಾಸ್ಥಗಾಸಾಜಹಾತಿಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಪೀತಿ, ಎಂದಾಯ್ತು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಆಡ್ಯದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೀತಿ+ಏ ಜಿತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೬) ಐಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲೊಂದು ಇಯಜನವಾದೇಶಾನ್ಯತರತತ್ವಕಸ್ಥಿತ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಯೋಗ್ಯಗಳೂ, ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಭಿನ್ನಗಳೂ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೂ ಆದ ಈದಂತ ಉದಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇ ಉವಚಾಗಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ತಡೆಗಾಂವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷೋಘ್ಯಸ ಖಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಫೇರ್ಪಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ವಿಕಾರ ಪೀತೇ+ಏ, ಏಚೋಯನಾಯಾನೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಃ ||

ಉಪ ನಃ ಸುತಮಾ ಗಹಿ ಹರಿಭಿರಿಂದ್ರ ಕೇಶಿಭಿಃ |

ಸುತೇ ಹಿ ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಉಪ | ನಃ | ಸುತಂ | ಆ | ಗಹಿ | ಹರಿಃ | ಭಿಃ | ಇಂದ್ರ | ಕೇತಿಃ | ಭಿಃ ||
 ಸುತೇ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಹವಾಮಹೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಕೇತಿಭಿಃ ಕೇಸರಯುಕ್ತೈರ್ಹರಿಭಿರಶ್ವೈಸ್ತುಂ ನೋಃಸ್ಮದೀಯಂ ಸುತಮಭಿಷುತಂ
 ಸೋಮಂ ಪ್ರತ್ಯುಪ ಸಮಾಪ ಆ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಸುತೇಽಭಿಷುತೇ ಸೋಮೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಯಸ್ಮಾ
 ತ್ಕಾರಣಾತ್ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ ತ್ವಾಮಾಹ್ವಯಾಮಃ | ತಸ್ಮಾದಾಗಚ್ಛೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಾನ್ತಯಃ || ಗಹಿ |
 ಗನೋರ್ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿತಿ | ಶಪ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಇಷುಗಮಿ-
 ಯಮಾಂ ಭಃ | ಸಾ. ೭-೩-೭೭ | ಇತಿ ಛತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಅನು-
 ವಾತ್ಸೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತಸ್ಮಾದಾಗಚ್ಛೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೨೨ | ಇತ್ಯ-
 ಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನ ಭವತಿ | ಕೇತಿಭಿಃ ಕ್ಲಿಶೇರನ್ ಲೋ ಲೋಪಕ್ | ಉ-೫-೩೩ |
 ಇತ್ಯನ್ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹವಾಮಹೇ | ಹ್ವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದ-
 ಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು ದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಕ್ತ್ವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ-
 ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನ ನಿಘಾತೋ ಹಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸುತೇ—ಸೋಮವು ಸಿದ್ಧವಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
 ಹವಾಮಹೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಕೇತಿಭಿಃ—ಕೇಸರದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಹರಿಭಿಃ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದ
 ಸಹಿತನಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮವನ್ನು (ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಉಪ ಆ
 ಗಹಿ—ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹವಾನ ಮಾಡುವೆವು.
 ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಸರಯುಕ್ತವಾದ ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಿತನಾಗಿ ನಮ್ಮ
 ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಾ.

English Translation

Come Indra to our extracted soma libation by means of your long-
 maned horses. For we invoke you as soon as the soma is prepared.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕೇಶಿಭಿಃ—ಉದ್ಭವಾದ ಕೇಸರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. ಕೇಸರವೆಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಉದ್ಭವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೂದಲುಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಹಿ—ಗಮ್ಲೈ ಗತೌ, ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಪೆ ಸಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೭) ಲೋಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬರುವುದು. ಅದು ಅಪಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ, ಆದೇಶ ಕೆರ್ದರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಗಮ್+ಅ+ಹಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಶಪ್‌ಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನೆಲಮುತಾಂಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂಭಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಮು ಇಛ್ಯಾಯಾಂ, ಗಮ್ಲೈ ಗತೌ, ಯಮ ಉಪರಮೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಛತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದಿ ನಾಮನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋಝಲಿಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕ ಎಂಬುದು ಉಪಪ್ರವೃತ್ತಂತೆ ಇದು ವನತಿ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ, ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ವನತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಭವವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಿರುವುದು. ಸಂಭವ ಎಂದರೆ ಯೋಗ್ಯತೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರ ಎಂದರೆ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಕೃಷ್ಣಃ ಹಂಸಃ, ಇಲ್ಲಿ ಹಂಸವು ಬಿಳುವೇ ವಿನಾ ಕಪ್ಪಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಹಂಸಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಕಾಕಃ, ಇಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಪ್ಪೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಗೆಗೆ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ಪದಾರ್ಥಾನ್ವಯಯೋಗ್ಯತೆಯು ಯದ್ಯಪಿ ಇದೆ, ಆದರೂ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಕಾಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅನವಶ್ಯಕ, ಇದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವನತಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ವಿಶೇಷಣವು ಅನವಶ್ಯಕ. ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾಜಾ ತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಗಳಾದ ಅನುಡಾತ್ತೋಪದೇಶ, ತನೋತ್ಯಾದಿಧಾತು ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗಮ್, ನಮ್, ಯನೋರಮಿಃ ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಪರಿಗಣನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಧಾತುವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, ಗಹಿ+ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಅದಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೀಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಮಾನಾಶ್ರಯವಾದ ಅಭೀಯ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಲುಕ್ಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅಂಗವು ಮಾಂತವಾಗುವುದು, ಅದಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೇಶಿಭಿಃ—ಕೈಶೇರನ್ ಲೋಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭-೧೧) ಕ್ಲಿಶೂ ವಿಬಾಧನೇ, ಈ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಶ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕಾರ ಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಕಿಶ್+ಅ=ವುಗವ್ತ ಲಘೂಪಥಸ್ಯಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಥಗುಣ, ಕೇಶ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತಃಪ್ರವೀಣಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೇಶ+ಇನ್. ಯೇಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಕೇಶಿನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತ್ವತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಭಿಷ್, ಕೇಶಿನ್+ಭಿಷ್. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸದ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇಶಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಕೇಶಿಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮವುರೂಪಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏಕಾರ, ಕರ್ದರಿ ಶಪ್, ಹ್ವೇ+ಅ+ಮಹೇ ಹ್ವಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾಗಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಏಚೋಯವಾಯಾನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಹವ್+ಅ+ಮಹೇ, ಆತೋದೀರ್ಘೋಯೇ ಇಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಹವಾಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಅಡುಪದೇಶವಾದ ಶಪ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮಹೇ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಧಾತುಸ್ವರನೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತ ಸುತೇಹಿ ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಜ್ತತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜನಾತ್ಮಜಿತ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೇಽಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಹಿಚಿ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವು ಹಿಂದೆಯೇ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಮಾ ಗಹ್ಯಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ |

ಗಾರೋ ನ ತೃಷಿತಃ ಪಿಬ || ೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಸ್ತೋಮಂ | ಆ | ಗಹಿ | ಉಪ | ಇದಂ | ಸವನಂ | ಸುತಂ |
ಗೌರಃ | ನ | ತೃಷಿತಃ | ಪಿಬ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ ತ್ವಂ ನೋಃ ಸ್ತೋಮೀಯಮಿಮಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರತ್ಯಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ಆಗಮನೇ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ | ಉಪ ದೇವಯಜನಸಮೀಪೇ ಸುತಮಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಮಿದಾನೀಮನುಷ್ಣೀಯಮಾನಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ವರ್ತತೇ | ತಸ್ಮಾದ್ಗೌರೋ ನ ಗೌರವ್ಯಗ ಇವ ತೃಷಿತಃ ಸನ್ನಿಮಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ || ಸಃ ಇಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಪಾದಪೂರಣಂ | ಪಾ ೬-೧-೧೩೪ | ಇತಿ ಸುಲೋಪಃ | ಗಹಿ | ಗತಂ | ಸವನಂ | ಸೂಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ಮೋಮ ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಪುಟ್ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಡಂತಾತ್ಪ್ರಮಾಃ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಮ. ೭-೧-೩೯ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ವಿತ್ತೀಯಾ | ಅಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಮಿದಂ ಸವನಮಿತಿ ಕರ್ಮಣ್ಯೇವ ವಾ ದ್ವಿತ್ತೀಯಾ | ತದಾ ಸುತಶಬ್ದಾದರ್ಶಾದಿತ್ವಾದಚ್ | ಪಾ. ೫-೨-೧೨೭ | ತೃಷಿತಃ | ಇತ್ಯಪಿ ಪಿಪಾಸಾಯಾಂ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ಪಶ್ಚಾದಿತಿ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ! ಸಃ-(ಅ) ನೀನು | ನಃ-ನಮ್ಮ | ಇಮಂ-ಈ | ಸ್ತೋಮಂ-ಸ್ತುತಿಯನ್ನು (ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಆ ಗಹಿ-ಬಾ | ಉಪ-(ಯಜ್ಞವೇದಿಯು) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ | ಸುತಂ-ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಇದಂ-ಈ (ಈಗ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿರುವ) | ಸವನಂ-ಪ್ರಾತಸ್ಸವನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು (ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ) | ತೃಷಿತಃ-ಬಾಯಾರಿದ | ಗೌರೋ ನ - ಗೌರವಣವುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ | ಪಿಬ-(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಪಾನಮಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಸವನಾಂಗವಾಗಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಬಂದು, ಬಾಯಾರಿದ ಮೃಗವು (ಜಿಂಕೆಯು) ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವಂತೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

O Indra, accept this our praise and come to this our sacrifice of the expressed soma ; drink like a thirsty stag.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೌರೀ—ಗೌರವರ್ಣವಾದ ಜಿಂಕೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನಾರ್ಥಸೂಚಕವು. ಗೌರೋ ನ—ಎಂದರೆ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ.

ತೈಷ್ಠಿಕತೆ—ಬಾಯಾರಿದ. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದ ಮೃಗವು ಆತುರದಿಂದ ನೀರು ಕುಡಿಯುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಾನಮಾಣಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಃ—ಇಮಮ್, ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಽಚಿಲೋಪೇ-ಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಲೋಪ ಬಂದೇ ಪಾದಪೂರಣಿಯಾಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾರ್ಥಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಸ್ ಎಂಬುದರ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಗೆ ಲೋಪ ಸ+ಇಮಮ್ ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕಾರ ಇಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದೂ ಗುಣಸಂಜ್ಞಿಕವೂ ಆದ ಏಕಾರ ಬರುವುದು. ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಂಠ್ಯಾವಹಾವಿಚುಯಶಾಸ್ತ್ರಾಲವ್ಯಾವೋಷ್ಯಜಾವುಷೂ | ಸ್ಯುಮೂರ್ಧನ್ಯಾ ಋಟುರವಾ-ದನ್ಯಾ ಲ್ಯತುಲಸಾಃಸ್ಯುತಾಃ||೧೭||ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೇ ತು ಕುಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ದನ್ತೋಷ್ಠೋ ವಸ್ತ್ರತೋ ಬುಧೈಃ | ಏ ಏ ತು ಕಂಠತಾಲವ್ಯಾವೋ ಔಕಂಠೋಷ್ಯಜಾಸ್ತ್ರತಾ ||೧೮|| ಎಂಬ ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾವಚನದಿಂದ ಅ-ಕಂಠಸ್ಥಾನಿಕ, ಇ-ತಾಲುಸ್ಥಾನಿಕ ಏ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನಿಕ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಽಚಿಲೋಪೇ(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪವು ಬರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಸ್+ಇಮಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಸಜುಷೋ-ರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ವವೂ ಬರುವುದು. ನಂತರ ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಿಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಗುಣಃ, ಎಂದು ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಯ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಸ ಇಮಮ್ ಎಂದೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾದಪೂರಣಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಗಹಿ—ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಸವನಮ್—ಸೂಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸೋಮಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಮೂರ್ಘ ಪ್ರಾಣಪ್ರಸವೇ, ಧಾತು-ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸೂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರಣಾ-ಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್, ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಆದೇಶ ಸೂ+ಅನ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಏತೋಯಾವಾಯಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಸವನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರವು ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-ಸವನ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಕ ಲ್ಯುಡಂತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸತ್ತವಿಾ ಏಕವಚನೇ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು.

ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸುಪಾಂಸು-
ಪೋಭವನ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೩-೧-೩೯-೧) ಸುವೃಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಸುಪ್ಗಳ ಬರುವುವು.
ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಬರುವುದು. ಸವನ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಸವನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸವನೇ ಸುತಂ ಇದಂ ಪಿಬ ಎಂದು
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನೇ, ಪಾವನಾಡು ಎಂದು ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ, ಸುತಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅರ್ತಾದಿಭ್ಯೋಃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುತ+ಅ. ಯೇಸ್ಯೇತಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ
ಲೋಪ. ಸುತಮ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುತಂ ಇದಂ
ಸವನಂ ಪಿಬ, ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿರೂಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ಎಂದು
ಅರ್ಥ. ಸವನ ಎಂಬುದು ಪಾಠಾತ್ಮಕಸ್ಥಾಪ್ಯಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿ-
ತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೯-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಪತ್ತಿಹೇಳಬಹುದು.
ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸವನಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕ್ರಿಯಾಪದ
ವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು.

ತೃಷಿತಿಃ—ಇಾತ್ಯಸ ಸಿವಾಸಾಱಾಂ, ಧಾತು. ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು.
ತೃಷಿತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತ ಬಂದಮೇಲೆ ಬಂಜೆ
ಇಡಾಗಮುವು ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮೇ ಸೋಮಾಸ ಇಂದವಃ ಸುತಾಸೋ ಅಧಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ।

ತಾ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಪಿಬ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮೇ । ಸೋಮಾಸಃ । ಇಂದವಃ । ಸುತಾಸಃ । ಅಧಿ । ಬರ್ಹಿಷಿ ||

ತಾನ್ । ಇಂದ್ರ । ಸಹಸೇ । ಪಿಬ || ೬ ||

|| ಸಾಯಜಃಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದುಶಬ್ದ ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನ ಇತಿ ಧಾತೋರುತ್ಪನ್ನಃ | ಇಂದವಃ ಕ್ಲೇದನಯುಕ್ತಾ ಇಮೇ ವೇದ್ಯಾ-
ಮನಸ್ಥಿತಾಃ ಸೋಮಾಸಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಾತ್ರಗತಾಃ ಸೋಮಾ ಬರ್ಹಿಷಿ ಯಜ್ಞೇಧ್ಯಾಧಿಕೈನ ಸುತಾಸಃ | ಅಭಿ
ಷುತಾಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಬಲಾರ್ಥಂ ತಾನ್ ಸೋಮಾನ್ ಪಿಬ || ಸೋಮಾಸಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಗಿತಿ
ಜಸೋಃ ಸುಗಾಗಮಃ | ಇಂದವಃ | ಉಕ್ತಂ | ಸುತಾಸಃ | ಪೂರ್ವವದಸುಕ್ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪ್ರಕೃ-
ತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾತ್ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ |
ಉ ೨-೧೧೦ | ಇತೀಸ್ | ಹ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ತಾ ಇಂದ್ರೇತ್ಯತ್ರ ದೀರ್ಘಾದತಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿರುತ್ವಂ |
ಯತ್ವಯಲೋಪಾ | ಅನುನಾಸಿಕಃ | ಸಹಸೇ | ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ | ಅನುಸಂತೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುತಾಸಃ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಇಂದವಃ—ದ್ರವಯುಕ್ತವಾದ (ಅಥವಾ ಜಿನುಗುತ್ತಿರುವ) |
ಇಮೇ—ಈ (ವೇದಿಯ ಮೇಲಿರುವ) | ಸೋಮಾಸಃ—(ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಸೋಮರಸಗಳು |
ಬರ್ಹಿಷಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅಧಿ—ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ (ಪವಿತ್ರವಾದ, ವಿಶೇಷವಾಹ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ
ರುವುದು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಹಸೇ—ಬಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ | ತಾ—ಆ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು |
ಪಿಬ—ಪಾನಮಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ವೇದಿಯಮೇಲೆ ನಾನಾ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದುದಲ್ಲ.
ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅದನ್ನು ಬಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಾನ
ಮಾಡು.

English Translation

These dripping Soma juices are effused upon the sacred grass; drink
them Indra, to recruit your strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದವಃ—ಸೋಮಾಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಆ ರಸವು ತೊಟ್ಟುತೊಟ್ಟು
ಗಳಾಗಿ ಜಿನುಗುವುದು. ಆ ರೀತಿ ತೊಟ್ಟುಕುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಇಂದವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.
ಈ ಶಬ್ದವು ಉನ್ನೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

||ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ||

ಸೋಮಾಸಃ—ಸುಷ್ಣ್ ಅಭಿಷನ್ ಧಾತ್ವಾಬೇಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅರಿಸ್ತುಸು- (ಉ. ಸೂ. ೧.೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಸೋಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯುಧಾತ್ವ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಸೋಮ+ಜಸ್=ಸೋಮ+ಅಸ್. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕೆತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಂತಾವಯವನಾಗಿ ಬರುವುದು. ಸೋಮ+ಅಸಸ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸೋಮಾಸಸ್ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು.

ಇಂದ್ರವಃ—ಪ್ರ ವೋ ಭ್ರಿಯೆನ್ತ ಇಂದ್ರವಃ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಸೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸುತಾಸಃ—ಸುಷ್ಣ್ ಧಾತು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತು-ಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ವಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಸುತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್. ನೊದಲಿನಂತೆ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಸುತಾಸಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುತಾಸಸ್ ಅಧಿ. ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸೆಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ಸುತಾಸರ್+ಅಧಿ ಆತೋರೋರಪ್ಪುತಾದಪ್ಪುತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಉತ್ವ, ಆದ್ಯುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಸುತಾಸೋ+ಅಧಿ. ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏ ಓ ಗಳು ಸ್ವರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಆದರೆ ಆ ಸ್ವರವು ನಕಾರ ಯಕಾರ ಪರಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬರ್ಹಿಷಿ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ, ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬೃನ್‌ಹ್, ಇದರ ಮುಂದೆ ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೬) ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃನ್‌ಹ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇಸ್ ಬಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಬೃಹ್+ಇಸ್, ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು. ಉರಣ್ಯ ಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಬರ್‌ಹಿಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ವ, ಸಪ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿಏಕವಚನ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾಂಇಂದ್ರೈ—ಇಲ್ಲಿ ತಾನ್+ಇಂದ್ರೈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽಟಿಸಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ

ರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ. ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಗೆ ಯಾದೇಶ್ಚ ತಾಂಯ್+ಇನ್ ಪ್ರಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಪಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತೂಷಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸಹಸೇ—ಸಹ ಮರ್ಷಣೀ. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಹಸ್, ನಿತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದುದ್ವಾತ್. ಚತುರ್ಥೇ ಏಕವಚನ ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಹಸೇ ಎಂದಾಗುವುದು || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ ತೇ ಸ್ತೋಮೋ ಅಗ್ನಿಯೋ ಹೃದಿಸ್ಪೃಗಸ್ತು ಶಂತಮಃ |

ಅಥಾ ಸೋಮಂ ಸುತಂ ಪಿಬ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ | ತೇ | ಸ್ತೋಮಃ | ಅಗ್ನಿಯಃ | ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ | ಅಸ್ತು | ಶಮ್ತಮಃ |

ಅಥ | ಸೋಮಂ | ಸುತಂ | ಪಿಬ || ೭ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಯಮಸ್ಮಾಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಃ ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರನಿಶೇಷೋಽಗ್ನಿಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸನ್ ತೇ ತವ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ ಮನಸ್ಯಂಗೀಕೃತಃ ಶಂತಮಃ ಸುಖತಮೋಽಸ್ತು | ಅಥ ಸ್ತುತೇರನಂತರಂ ಸುತಮುಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬ || ಅಗ್ನಿಯಃ | ಅಗ್ರಾದಿತ್ಯನುನ್ಯತ್ಪಾ ಘಚ್ಛೌ ಚ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೭ | ಇತಿ ಘಚ್ಛ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಹೃದಿ ಸ್ಪೃಶೀತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ | ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೫೮ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೭-೩-೧೪ | ಇತ್ಯಲುಕ್ | ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೭೨ | ಇತಿ ಶಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಂತಮಃ | ಸುಖಕರದ್ರವ್ಯ-ವಚನೋಽತ್ರ ಶಂಶಬ್ದಃ ತತಸ್ತಮಾಹ | ಅತ್ರ ಸುಖಪ್ರಕರ್ಷಸ್ಯ ಗುಣದ್ವಾರಾ ಗುಣನಿಷ್ಪದ್ರವ್ಯೇ ಸಂಕ್ರಾಂತತ್ವಾದದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ಕನೇತಿಜನ್ಯಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೫-೪-೧೧ | ಆಮ್ ನ ಭವತಿ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷಾಭಾವಾತ್ | ಈದೃಗರ್ಥ ಏನ ಹಿ ಸ ನಿಷೇಧಃ | ಅಥಾ ಸೋಮಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಿಪಾತಸ್ಯೇತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಅಗ್ರಿಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ಅಯಂ—ಈ (ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) | ಸ್ತೋಮಃ—ಸ್ತೋತ್ರವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್—ಹೃದಯವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ (ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಿಯೂ) | ಶಂತಮಃ—ಸುಖಕಾರಕವಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ಅಥ—ಸ್ತುತಿಯು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ | ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಿಬ — ಪಾನಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಹೃದಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನಿನಗೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಬಳಿಕ ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

May this excellent hymn touching you heart be most agreeable to you. Drink, then Indra, the extracted Soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ರಿಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠಃ (ಅಗ್ರೇ ಭವಃ), ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ.

ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್—ಹೃದಿ ಸ್ಪೃಶತೀತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ || ಹೃದಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ, ಹೃದಯವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟುವ, touching your heart, etc., ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಂತಮಃ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾರ್ಥವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ರಿಯಃ—ಘಜ್ಞಾತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಅಗ್ರಾದ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೭) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಗ್ರ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವ್ರಕೃತಿಕ ಸಪ್ತ

ವ್ಯಂತ್ಯದ ಮುಂದೆ ಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಚ್.ಛ-ಯತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಗ್ರೇ ಭವಃ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಘಚ್ ಬರುವುದು. ತದ್ಧಿತಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್. ಆಯೋನೀಯೋನೀಯೋಃ ಫಠ ಖಚಿ ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯೋದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧.೩-೬) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಘ್‌ಗೆ, ಆಯನ್ ಅದೇಶ, ಥ್‌ಗೆ-ವಯ್, ಖ್‌ಗೆ-ಈನ್, 'ಛ್‌ಗೆ-ಈಯ್, ಘ್‌ಗೆ ಇಯ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ್‌ಗೆ ಇಯಾದೇಶ ಆಗ್ರ+ಇಯ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಆಗ್ರಿಯ, ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ರಿಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಅಗ್ರಿಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್--ಹದಿ ಸ್ಪೃಶತಿ ಇತಿ ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್. ಸ್ಪೃಶೋಽನುದೇಕೇಕ್ಷಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೮) ಉದಕಶಬ್ದವನ್ನಳಿದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ತತ್ಪುರುಷೇಕೈತಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೮) ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೃದಿಸ್ಪೃಕ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಕ್ಷಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೨)ಯಾನ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕುತ್ವವು.--ಪ್ರಶ್ನಪ್ರಸ್ತಸ್ಯ ಜಮ್ಯಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜ ಚೈಶಾಂ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಂತಲಕ್ಷಣವಾದ ಷತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುವುದು. ಸ್ಪೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ರ್ಘುಲಾಂಜಶೋವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ವ ಬಂದು ವಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ ಬರುವುದು. ಈಗ ಕ್ಷಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಟವರ್ಗ ತೈತೀಯವರ್ಣಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗತೈತೀಯ ಗಕಾರ, ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ ನಾಶರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬರುವುದು. ಘೃತಸ್ಪೃಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ಪೃಕ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾನಾನಂತರವೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ. ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಅದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಶಂಕಮಃ--ಸುಖಕರನಾದ ದ್ರವ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಂ ಎಂಬ ಪದವು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅತಿಶಯ ತಃಶಮ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅತಿಶಾಯನೇತಮಬಿಷ್ಠನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಸ್ ಬರುವುದು. ಶಮ್+ತಮ ಇಲ್ಲಿ ಸುಖದ ಪ್ರಕರ್ಷ (ಅತಿಶಯ)ವು ಸುಖರೂಪ. ಗುಣದ್ವಾರದಿಂದ ಸುಖರೂಪ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ, ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯಘಾಡಾಮೃದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೮-೧೧) ಕಿಮಶಬ್ದ, ಏದಂತ ಶಬ್ದ, ತಿಜಂತ, ಅವ್ಯಯ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾನ ಘಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಆನು, ಬರುವುದು. ಆದರೆ ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ತೋರುವಾಗ ಈ ಆನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕರ್ಷವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಾದಿ

ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು (ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ, ಇತಿ ನಿಷೇಧ ಉಪಚರಿತಗುಣಕ್ರಿಯಾಗತಪ್ರಕರ್ಷದ್ರವ್ಯವಿಷಯೋ ದ್ರವ್ಯವ್ಯಃ) ಎಂದು ತನುಪ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೈಯಟಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುಖರೂಪ ಗುಣಪ್ರಕರ್ಷದ್ವಾರಾ ಸುಖಾಶ್ರಯದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತರಸ್ತಮಪೌಘಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೨೨) ತರಪ್ ತನುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಘ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಘ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾ ಸೋಮಮ್—ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಮಿತ್ಸವನಂ ಸುತಮಿಂದ್ರೋ ಮದಾಯ ಗಚ್ಛತಿ |
ವೃತ್ತ್ರಹಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೮ ||

|| ಪಠಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಂ | ಇತ್ | ಸವನಂ | ಸುತಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಮದಾಯ | ಗಚ್ಛತಿ ||
ವೃತ್ತ್ರಃ ಹಾ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃತ್ತ್ರಹಾ ಶತ್ರುಘಾತಕ ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಸಾನಾಯ ಮದಾಯ ತತ್ಪಾನ-
ಜನ್ಯಹರ್ಷಾಯ ಚಿ ನಿಶ್ವಮಿತ್ಸವಮಸಿ ಸುತಮಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಂ ಸವನಂ ಸ್ವಾತೇಸವನಾದಿರೂಪಂ
ಕರ್ಮ ಗಚ್ಛತಿ || ವಿಶ್ವಂ | ಅಶಿಪ್ರುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ | ನಿಶ್ವಾದಾದ್ಯುಪಾತ್ತಃ | ಸವನಂ ಸುತಂ |
ಪೂರ್ವವತ್ | ಮದಾಯ | ಮದೋನುಸರ್ಗೇ | ಪಾ. ೩-೨-೬೭ | ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿಶ್ವಾದ್ಯಾಕು-
ಸ್ವರಃ | ಗಚ್ಛತಿ | ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ | ವೃತ್ತ್ರಹಾ | ವೃತ್ತಂ ಹತನಾನ್ | ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವೃತ್ತೇಷು
ಕ್ಷಿಪ್ | ಪಾ. ೩-೨-೮೭ | ಇನ್ದನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿವೃತ್ತಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸೌ ಚಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೨, ೧೩ | ಇತಿ
ಪ್ರತಿಪ್ರಸಾದ್ಯವತಿ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ವೃದ್ಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿ-
ರಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ತತ್ಪುರುಷೇ ವಾ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೬-೨-೪೨ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಹಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ |
ಇಂದ್ರಕ—ಇಂದ್ರನು | ಸೋಮಪಾನೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ | ಮದಾಯೇ—(ಸೋಮ
ಪಾನದಿಂದಾಗುವ) ಹರ್ಷಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಸುತಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನನ್ನಿಧಮಾಡುವ |
ಸವನಂ—(ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ | ಗಚ್ಛತಿ ಇತ್—ಹೋಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಅಥವಾ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ
ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹೋಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ಅದರಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Indra, the killer of Vritra (or of enemies) goes to every ceremony where Soma is prepared that he may drink the Soma and be intoxicated.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃತ್ರಹಾ—ವೃತ್ರಶಬ್ದವು, ಮೇಘ, ಬಲ, ಉದಕ, ವೃತ್ರಾಸುರ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವೃತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೃತ್ರಾಸುರನೆಂದು
ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ವೃತ್ರಹಾ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುನಾಶಕನು ಅಥವಾ ವೃತ್ರಾಸುರಸಂಹಾರ
ಕನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಮದಾಯೇ—ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮದ (ಮತ್ತು) ಅಥವಾ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ, Intoxi-
cation.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಮ್—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅಶೂದ್ರಾಕ್ಷಿ ಲಿಟಿಕಣಿಖಟಿವಿಶಿಷ್ಟಃ ಕ್ವನ್
(ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನಿತ್ಯಸರ ಬಂದು ವಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸವನಂ ಸುತಮ್, ಸೋಮಂ ನಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬-೫)
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವು ವಿವೃತಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಮದಾಯ-ಮದೋಽನುಪೇಸರ್ಗೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದ
ವಾಗಿರುವಾಗ ಮದಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಬರುವುದು ಎಂದು ಮದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ

ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ ಅಂದರೆ ಸಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೈಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ತರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಗಚ್ಛತಿ--ಗನ್ಯು ಗತೌ. ಇಷು ಗಮಿಯಮಾಂಭಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಮ್ ಧಾತು ವಿನಮುಂದೆ ಲಟಃ ತಿಪ್ ಶಪ್ ಬಂದಾಗ ಭಕಾರಾದೀಶ.

ವೃತ್ತಾಹಾ—ವೃತ್ತಂ ಹತವಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ, ಧಾತು. ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವ್ಯ-
ತ್ರೇಷುಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೨೭) ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಭ್ರೂಣ, ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾ
ಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಇಲ್ಲಿ
ಯದ್ಯಸಿ ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೇಶತ್ಯಾರಭ್ಯ
ಮಾಣೋವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯ ಭಸತಿ, ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ
ಕಾತಿಕಾಕಾರರು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಮೊದಲು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು, ನಂತರ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತು,
ನಂತರ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಭೂತೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು ಕ್ವಿಪ್, ವಿಧೇಯವಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ
ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು, ಏನಂಚ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು,
ಹನ್ನೇ ಭೂತೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಹೀಗಿರಲು 'ಯತ ಏವಕಾರಸ್ತತೋನ್ಯತ್ರ ನಿಯಮಃ, ಏವಕಾರವು ಯಾವ ಪದದ
ಮುಂದೆ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು (ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ) ಬರುವುದು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯ
ದಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ನಿಯಮವು ತನಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಏನಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ
ಷ್ಟೇವ ಹನ್ನೇಭೂತೇಕ್ವಿಪ್, ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದು ಹನ್ ಧಾತು
ವಾದ್ದರಿಂದ, ಆ ಧಾತುವಿನ ಉಪಪದಾಂತರನಿವೃತ್ತಿಫಲಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮವಾಗುವುದು, 'ಸ್ತಸಜಾತೀ
ಯೇತರವ್ಯಾಪ್ತಕೃತ್ವಂ ನಿಯಮತ್ವಂ, ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಜೇರೆ ಉಪಪದಯೋಗವಿದ್ದರೆ
ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ : ಪುರುಷಂ
ಹತವಾನ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪುರುಷಹಾ, ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ
ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವರ್ತಮಾನಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಂ ಹನ್ತಿ-ಪುರುಷಂ ಹನಿಷ್ಯತಿ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಕ್ವಿಪ್
ಬಂದೇ ಬರುವುದು, ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಹಾ ಎಂಬುದು ಸಾಧುವೇ ಆಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ
ನಿಯಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಉಪಪದಾಂತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಫಲಕವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.
ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇರೇವ ಭೂತೇ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದು ನಿಯಮವಾದಾಗ ಉಪಪದದ ಕಾಲವಾ
ಚಕವಾದ ಭೂತೇ ಎಂಬೀ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅವಶ್ಯ (ಒಂದೇ) ಆಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಉಪಪದವು
ಮೊದಲು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪದದ ನಿಯಮವೆನ್ನುವರು, ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಈ ಉಪಪದಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ : ವೃತ್ತಂ-
ಜಿತವಾನ್, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ವೃತ್ತಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಜಿತ್ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಲ್ಲ. ವೃತ್ತಂ-
ಜಯತಿ, ವೃತ್ತಂ ಜೇಷ್ಯತಿ, ಎಂದು ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಉಪಪದ

ವಾದ ಹನಧಾತು ವೈತ್ತಿರಿಕ್ತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾವರ್ತಕಾಕಾರವು ಏರ್ಪಡುತ್ತದರಿಂದ, ವೃತ್ತಜಿತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವೇ ಆಗುವುದು, ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ, ಉಪಪದನಿಯಮ ಎಂದು ಎರಡು ನಿಯಮಗಳಾದುವು. ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇ: ಭೂತೇ- ಏವ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರವಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಹನ್ನೇ: -- ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬೀ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಯದ್ಯಪಿ ಅವಶಿಷ್ಟ (ಒಂದೇ) ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯನಿಯಮವಾಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಕಾಲಾತಿರಿಕ್ತಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾವರ್ತಕಾಕಾರವು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹಸ್ತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹನಿಷ್ಯತಿ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಮಾನಕಾಲ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಹಾ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉಪಪದಗಳಿದ್ದರೆ ಭೂತಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಉಪಪದಾಂತರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಪುರುಷಂ ಹಸ್ತಿ, ಹನಿಷ್ಯತಿ ವಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಪುರುಷಹಾ ಎಂದಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಹನ್ನೇ: ಭೂತೇ ಕ್ವಿಬೇವ, ಎಂದು ನಿಯಮವಾದಾಗ ಭೂತೇ ಎಂಬುದು ಇದರ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಯತ ಏವಕಾರ: ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಕಾಲನಿಯಮವಾಗುವುದು. ಈ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹತವಾನ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಕರ್ಮಣಿ ಹನ: (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಘಾತೀ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷು ಎಂದು ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಪದಗಳು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದೇಬರುವುದು, ಪಿತೃವ್ಯಂ ಹತವಾನ್ ಪಿತೃವ್ಯಘಾತೀ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ ಉಪಪದನಿಯಮ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಯಮ ಕಾಲನಿಯಮರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ನಿಯಮ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವೃತ್ತೇಷು ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಾಶಿಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಭಯತೋ ನಿಯಮೋಽಯಮ್ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷ್ಟೇವ | ಕ್ವಿಬೇವ | ಎಂದು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮ, ಕಾಲನಿಯಮಗಳೆರಡೇ ಭಾಷ್ಯಾಭಿಮತವಾದ ನಿಯಮಗಳು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನಿರಬಹುದು ಎಂದು ವಾಚಕರು ಕೇಳಿದೆ ಬಿಡರು. ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರೂಣವೃತ್ತೇಷು ಕ್ವಿಪ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪದವೂ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದು. ಹನ್ ಧಾತುವೂ ಭೂತೇ ಎಂಬ ಕಾಲವಾಚಕವೂ ಸಹ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವು ಪ್ರಕರಣ ದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವವು, ಶ್ರುತಿಲಿಂಗವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಸಮಾಖ್ಯಾನಾಂ ಪಾರದರ್ಬಲ್ಯಮರ್ಥವಿಪ್ರಕ- ಷಾರ್ಥ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಕರಣವು ಬಹು ದುರ್ಬಲವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಬಲಪ್ರಮಾಣೋಪಸ್ಥಾಪಿತಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿಕಾಲಗಳಿಗೆ ಉಪರೋಧವು ನ್ಯಾಯವು, ಶ್ರುತವಾದ ಉಪಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉಪರೋಧವು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲವು ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಏನಂಚ ಈ ನ್ಯಾಯಯುಕ್ತವಾದ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಕಾರರನುತವು ಉಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಕೈಯಟಿಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೂಪಪದವಿಷಯಂ ನಿಯಮದ್ವಯಂ ಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರದ ತೀತಂ ಎಂದು ಹರದತ್ತರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಕಾಲನಿಷಯಂ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ

ಉಪಪದಪದವು ಪ್ರಾಮಾದಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಸರಸ್ವತಿಗಳು (ಭಿಕ್ಷುಗಳು) ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಏನಂಚ ನಿಯಮಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ರಾಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ವೃತ್ರಂ ಹತನಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್-ಕ್ವಿಬಂತನಾದಾಗ ಕೃತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ.೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪ್ರೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲುಕ್- ಕ್ವಿಪಸ್ಸುರ್ದಿಸ್ತಾಪಿಲೋಪಃ. ವೃತ್ರಹನ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ವೃತ್ರಹನ್‌+ಸು, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮). ಸಂಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಲಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರನಾಗಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇನ್‌ಹನ್ ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂಶೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಶಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಆರ್ಯಮನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವುಬರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋವಿಧಿನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದು. ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಆರ್ಯಮನ್ ಏತದಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಶಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಇನ್ನಾದ್ಯಂತಾಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ರಹನ್‌+ಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಿಷು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ದೀರ್ಘ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದರೂ ಸೌಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಆರ್ಯಮನ್, ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ಪ್ರತಿಪ್ರಸವ ಎಂದರೆ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಇನ್, ಹನ್, ಪೂಷಾ ಎಂಬುದು ಫಲತಃ ನಿಷೇಧಕವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೌಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಎಂಬುದು ಫಲತಃ ನಿಷೇಧವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸೌಚೀತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವಾದ್ಭವತಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ರಹನ್‌+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ--(ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ವೃತ್ರಹಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಾ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾಂತರವೂ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಂತಪದಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ಬರುವುದು. ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಂತಗಳು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ವೃಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎನ್ನುವರು. ವಿಭಿರಗ್ನೇದುಮೋಗಿರಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೪-೧)ರಲ್ಲಿ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೃಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಃ ಸೋಮಪೀತಃ ತಸ್ಯೈ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ

ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸೋಮಪೀತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕುರುಗಾರ್ಹಪತರಿಕ್ತಗುರ್ವಸೂತಜರತ್ಯಲ್ಲಿಲ ದೃಢರೂಪಾ ಪಾರೀವಡನಾಶ್ಚೈ-
ತಿಲಕದ್ರೋಃ ಪಣ್ಯಕಂಬಲೋ ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ವ್ಯಧಿಕರಣಬಹುಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸಾಶ್ರಯಣವು ಅಗತಿಕ ಗತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷವು
ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಸೇಮಂ ನಃ ಕಾಮಮಾ ಪೃಣ ಗೋಭಿರಶ್ವೈಃ ಶತಕ್ರತೋ |
ಸ್ತವಾಮ ತ್ವಾ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಕಾಮಂ | ಆ | ಪೃಣ | ಗೋಭಿಃ | ಅಶ್ವೈಃ | ಶತಕ್ರತೋ
ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ ||

ಸ್ತವಾಮ | ತ್ವಾ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಸ ತ್ವಂ ನೋಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮ್ಯಮಾನಂ ಫಲಂ ಗೋಭಿರ-
ಶ್ವೈಶ್ಚ ಸಹಾ ಪೃಣ | ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯ | ವಯಮಸಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಸುಷ್ಮ ಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನಯುಕ್ತಾಃ
ಸಂತಸ್ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಸ್ತವಾಮ || ಸೇಮಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನೋಸ್ಮಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಯಾದಪೂರಣಮಿತಿ
ಸುಲೋಪಃ | ಕಾಮಂ | ಕನೇರ್ಘೃಣಾ ಕರ್ಷಾತ್ಯತೋ ಘೃಣೋಽಂತ ಉದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ |
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದಿಷು ಸಾರಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಣ | ಪೃಣ ಪ್ರೀಣನೇ |
ಲೋಪಃ ಸೇರ್ಘಃ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಯುಣಾಭಾವಃ | ಆತೋಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ |
ಗೋಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನಿಭಕ್ಷೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಧ್ಯತೇ |
ಅಶ್ವೈಃ | ಕ್ವನಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ನ ಸರಾಂಗವದ್ಭಾವಃ | ಸ್ತವಾಮ | ಷ್ವಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ |
ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ | ಲೋಡುತ್ವಮುಬಹುವಚಿನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಲಜ್ಜದಿತಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವಾನಿತ್ಯಂ ಐತಃ |

ಸಾ. ೩-೪-೯೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಆದುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಛ | ಸಾ. ೩-೪-೯೨ | ಇತ್ಯಾದಾಗಮಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾಪನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏನ | ಸ್ವಾಭ್ಯಃ | ಧೈ ಚಿಂತಾಯಾಂ | ಸ್ವಾಭೋ-
ರುಪಸರ್ಗಯೋಃ ಪ್ರಾಕ್ತ್ಯಯೋಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃತ್ಯತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೧೭೮ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ |
ದೃತಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ನಿಧ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಣಾರ್ಥತ್ವಾದತ್ರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಹಲ ಇತಿ
ದೀರ್ಘಃ | ಜಸ್ಯೇರನೇಕಾಚಃ | ಸಾ. ೬-೪-೮೨ | ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರದಿ-
ತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತೇಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾದಿತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ |
ತತ್ರಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ | ಅತ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯೇತಿ
ಸ್ವರಿತತ್ವಮೇವ ಭವತಿ || ೩೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಶತಕೃತೋ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಃ ತ್ವಂ—ಅ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ—ಈ |
ಕಾಮಂ—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಫಲವನ್ನು (ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) | ಗೋಭಿರಶ್ವೈಃ—ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಗಳಿಂದ |
ಆಪ್ತವೃಣಿ—ಪೂರ್ಣಮಾಡು | (ವಯಮಪಿ—ನಾವೂ) | ಸ್ವಾಭ್ಯಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಧ್ಯಾನಶೀಲರಾಗಿ | ತ್ವಾ—
ನಿನ್ನನ್ನು | ಸ್ತುವಾಮು—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಗೋವು, ಆಶ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು
ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು. ನಾವೂ ಸದಾ ಧ್ಯಾನಶೀಲರಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

O Satakratu (Indra) fulfil this our desire by giving us cows and horses.
Profoundly meditating we praise you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋಭಿರಶ್ವೈಃ ಆಪ್ತವೃಣಿ—ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಮಾಡು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಗೋವು
ಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ವಾಭ್ಯಃ—ಧೈ ಚಿಂತಾಯಾಂ | ಸುಷ್ಪ್ತಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನೇಯುಕ್ತಾಃ [ಸಂತತ || ನಿನ್ನನ್ನು
ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಂತಾ ೧ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೇಮಮ್—ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದೋಸ್ತಿಸ್ತಾವನಂ ತೈಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೬) ತೈದಾದಿಗಣಪರಿತನಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸದ್+ಸ್ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, ಸ+ಅ+ಸ್ ಅತೋಗುಣೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಇಷ್ಟು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೇಮಂ ನೆಸ್ತೋಮಮಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸಸ್+ಇಮಮ್. ಸೋಚಿಲೋಪೇಚೇತ್ವಾದಪೂರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಗೆ ಲೋಪ. ಗುಣ- ಸೇಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮಿಕ್ಕ ವಿವರಣೆಯು ಸೇಮಂ ನೆಸ್ತೋಮಮಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು.

ಕಾಮಮ್—ಕಮು ಕಾಂತೌ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಮ್+ಅ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಕಾಮ, ಎಂದಾಯಿತು. ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ತಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುಧಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕರ್ಷಾತ್ಯತೋಘಜ್ಞಾನ್ತ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷಧಾತು ಮತ್ತು ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಘ- ಇತ್ ಬಂದರೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಪರಿತನಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಕಾಮ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುಧಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪೃಣ—ಪೃಣ ಪ್ರೀಣನೇ ತುದಾಯೆಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ; ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ತುದಾದಿಭೃತ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪೃಣ್+ಅ ಹಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಕಾರೇತ್ಸ ಜ್ಞಕವಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಏಕೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಉಕ್ ಬರುತ್ತೆ, ಪೃಣ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪೃಗೆ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಣ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಗೋ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸ್ವರತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದು.

ಗೋಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೈತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಆಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ

ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೋಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭಿಸ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನೆಗೋಶ್ಚನ್ಯಾವವರ್ಣರಾಡಜ್ಞುಜ್ಞುಜ್ಞೈಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೨೨) ಗೋ ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಷ್ಪಿಗೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ್ವ ಎಂಬುದು ಆಶೂಪುಷ್ಪಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಇರುವುದು. ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಶತಕ್ರತೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಕುರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸುಬಾನುಂತ್ರಿತೇಸರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ವಾಪನಿಂದ ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆಷ್ವಮಿಕವಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ತನಾಮು —ಸ್ತುಚ್ಛ ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು, ಧಾತೌದೇಃಷಃಸಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ, ಸ್ತು+ಮಸ, ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ವಾನ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಂಜಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಜಿಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ಮರಶಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅಡುತ್ತಮಸ್ಯಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಗೆ ಆಡಾಗಮ ಸ್ತು+ಅಮ, ತಿಜ್ಜಾದ ಅಮ ಎಂಬುದು ಅಜಾದಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ತುರುಸ್ತು ಶಮ್ಯಮಸ್ಸಾರ್ಥಧಾತುಕೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೯೫) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ ತಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಈಡಾಗುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ಥಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ—ಅದಕ್ಕೆ ಏಜೋಯೇನಾಯೋವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ, ಸ್ತನಾಮು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಧೈ ಚಿನ್ತಾಯಾಮ್, ಧಾತು. ಸು ಆಜ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ, ಅದೇಶ ಉಪದೇಶೇಶೀತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಸು+ಆ.ಧ್ಯಾ, ಯಣಾದೇಶ ಸ್ವಾ+ಧ್ಯಾ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೮) ಭ್ರಾಜಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ವಿಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಅವಯವಶಃ ಲೋಪ, ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬ ದೃತಿಗ್ರಹಣವು ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರಾಪ್ರಾಪ್ತಕಾರ್ಯಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಸ್ವಾಧ್+ಇ+ಆ. ಸಾಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ+ಆ ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸ್ವಾಧಿ, ಲುಪ್ತವಾದ ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಚಿಕೊಂಡು ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಸ್ತದಾದಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯೇಜ್ಞಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೩) ಯಾನ ಪ್ರಕೃತಿ ವೀಕ್ಷನ ಮುಂದೆ ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯವಿಧಾನಾವಧಿಭೂತಪ್ರಕೃತಿ.

ವಿಶೇಷಾದ್ಯನಯನಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಿ ದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸ್ವಾರ್ಥಿ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಸ್ವಾರ್ಥಿ+ಅಸ್. ಈಗ ಅಚಿತ್ಪ್ರಾತು- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಏಕನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಧಾತ್ವನಯನಮಾತ್ರದಿಂದಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯಾವ ಇಕಾರ ವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಧಾತುವು ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜಾದೇಶಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾ ದೇಶ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಎಂಬುದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲ ಅಂದಮೇಲೆ ಧಾತ್ವನಯನಮಾತ್ರದಿಂದಂಟಾದ ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಸುತರಾಂ ಇಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಧಿ, ಎಂಬುದು. ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗ, ಸ್ವಾರ್ಥಿ ಎಂಬುದು. ಅದು ಅನೇಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅದು ಅಲೋಪ್ತೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೊನೆಯ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಸ್ವಾರ್ಥ್ಯಸ್-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಸ್ವಾರ್ಥ್ಯ, ಎಂದಾಗು ವುದು. ಧೀ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಉಪಸರ್ಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸಾನಂತರ, ಗತಿಕಾರ- ಕೋಪಪದಾತ್ಮೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲು ವುದು, ಉದಾತ್ತವಾದ ಈಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದು ಹಲ್+(ವ್ಯಂಜನ) ಪೂರ್ವಕವಾ ಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾತೃಪದಸ್ಯ ಸ್ವರ್ದನಾಮನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ ಎಂಬುದು ಅನುಸೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಉದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ವ್ಯಂಜನಪೂರ್ವಕವೂ ಆದ ಯಾವ ಯಣ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಸರ್ವನಾಮವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉದಾತ್ತಯಣೋ- ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಸುಡನೆಪುಂಸಕಸ್ಯ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೪೩) ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಆಮ್, ಔಟ್ ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯ- ಗಳು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗುವುದು. ಅಸರ್ವ ನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾತ್ತಸ್ವರತಯೋರ್ಯಣಸ್ವರತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ, ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಾವ ಯಣ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ಥಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಜಸ್ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು || ೯ ||

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಿತ್ಯಾದಿಕಂ ನವರ್ಚಂ ಪಷ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ ಏವ ನವತದ್ವಾನುವೃತ್ತಾ-
ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರೈಂದ್ರಾವರುಣಂ ಯುವಾಕು ಪಾದನಿಚೈತಾವಿತಿ | ಅತ್ರ ದೇವತಾ
ವಿಸ್ಪಷ್ಟಾ | ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ತು ಪೂರ್ವವದನುವರ್ತೇತೇ | ಆಯಂ ತು ವಿಶೇಷಃ | ಯುವಾಕು ಹೀತ್ಯಾ-
ದಿಕೇ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಪಾದನಿಚೈನ್ನಾಮಕಚೈಂದೋಯುಕ್ತೇ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಸ್ಮಾರ್ತೋ ಲೈಂಗಿಕೋ
ವಾ ಕಶ್ಚಿದವಗಂತವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದೇ—ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ ಎಂಬುದು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೪-೫ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪಾದನಿಚೈತ್ ಎಂಬ
ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಗಳು. ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ
ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ಆದರೆ ಯುವಾಕು ಹಿ ಶಚೀನಾಂ, ಇಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ರದಾನ್ನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರ
ಪಾದನಿಚೈತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ ಋಕ್ಕುಗಳು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ
ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೪ || ಸೂಕ್ತ—೧೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ —೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ— ೩೨, ೩೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ||

|| ದೇವತಾ— ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ |

|| ಛಂದಃ—೧-೩, ೬-೯, ಗಾಯತ್ರೀ | ೪, ೫, ಪಾದನಿಚೈತ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಂ ಸಮ್ರಾಜೋರವ ಆ ವೈಣೇ |
ತಾ ನೋ ಮೃಳಾತ ಈದ್ಯಶೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ | ಅಹಂ | ಸಂಸರಾಜೋಃ | ಅವಃ | ಆ | ವೃಣೇ ||
ತಾ | ನಃ | ಮೃಳಾತಃ | ಈದೃಶೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಹಮನುಷ್ಯಾತಾ ಸಮ್ರಾಜೋಃ ಸಮೀಚೀನರಾಜ್ಯೋಪೇತಯೋಃ ಸಮ್ಯಗ್ವೀಹ್ಯಮಾನಯೋ-
ರ್ವೇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರ್ದೇವಯೋಃ ಸಂಬಂಧ್ಯವೋ ರಕ್ಷಣಮಾ ವೃಣೇ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯೇ | ತಾ
ತಾ ದೇವಾವೀದೃಶೇ ಏವಂನಿರ್ಭೇದಸ್ಮದೀಯವರಣೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಮೃಳಾತಃ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಬಯತಃ ||
ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋ ರಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ವರುಣಶಬ್ದ ಉಸಸ್ತೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ಉಭೌ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಾ |
ಸಮಾಸೇ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಜಾದೇಶಃ | ಉಭೇ ಯುಗಪದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ದೇವ-
ತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಯುಗಪದಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಮ್ರಾಜೋಃ | ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ | ಸತ್ಸೂ-
ದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಮೋ ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ | ಪಾ. ೮-೩-೨೩ | ಇತ್ಯನುಸ್ವಾರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮೋ
ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಪಾ. ೮-೩-೨೫ | ಇತಿ ಮಕಾರಾದೇಶಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಕರ್ತೃಕ-
ರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ | ಪಾ. ೨-೩-೬೫ | ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಷಷ್ಠೀ | ಅವಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಾದಿಷು | ಭಾವೇಽಸುನ್ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ಟೀಲೋಪೇ ವಿಭ-
ಕ್ತೀರುದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರಃ | ಮೃಳಾತಃ | ಮೃಡ ಸುಖನೇ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟಾ |
ದ್ವಿವಚನಂ ತಪ್ | ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಜ್ಞಾತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣಾ-
ಭಾವಃ | ಈದೃಶೇ | ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಚನೇ ಕಞ್ ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೬೦ | ಇತೀದಂಶಬ್ದ
ಉಪಪದೇ ದೃಶೇಃ ಕಞ್ | ಉಪಪದಸಮಾಸ ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್ವೀ | ಪಾ. ೬-೩-೯೦ | ಇತೀದಮ
ಈಶ್ | ಶಿತ್ವಾತ್ಪರ್ವಾದೇಶಃ | ಕಞಃ ಶಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಜ್ಞಾತ್ವಾದುತ್ಪರಪದಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಪಪದಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಹಂ—(ಯಾಗಕರ್ತೃವಾದ) ನಾನು | ಸಮ್ರಾಜೋಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ
ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ | ಅವಃ—ರಕ್ಷಣೆ
ಯನ್ನು | ಆ ವೃಣೇ—(ನಿಲ್ಲಿದೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ | ತಾ—ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು | ಈದೃಶೇ—
ಈ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ನಿಷಯದಲ್ಲಿ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಮೃಳಾತಃ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಾಗವನ್ನಾರಂಭಿಸಿರುವ ನಾನು ನನ್ನ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಹಾ-
ಶೇಷಸ್ತಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಯುಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನು ಮರಿಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಅವರು ನನ್ನ
ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

I seek the protection of the sovereign rulers Indra and Varuna; may
they both favour us accordingly.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದೂ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.
ಈ ವಿಧವಾದ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ದೇವತಾವ್ಯಂಧ್ಯಗಳನ್ನು) ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ತವಿಕೆ
ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳು—ಆಗ್ನಿಃ, ಸೋಮಃ, ವರುಣಃ, ಪೂಷಾ, ಬೃಹ-
ಸ್ಪತಿಃ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ, ಶರ್ವತಃ, ಕುತ್ಸಃ, ವಿಷ್ಣುಃ, ನಾಯುಃ, ಮಿತ್ರಃ, ರುದ್ರಃ, ವಾತಃ, ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂದು
ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—(ಇಂದ್ರ+ಆಗ್ನಿ)—

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರೋಚಿನಾ ದಿವಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೨-೯).

ಇಂದ್ರಸೋಮಾ—(ಇಂದ್ರ+ಸೋಮ)—

ಇಂದ್ರಸೋಮಾ ಸಮುಘಾತಂಸಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೨).

ಇಂದ್ರವರುಣಾ— (ಇಂದ್ರ+ವರುಣ)—

ಇಂದ್ರವರುಣಾ ಯುವಮಧ್ವರಾಯ ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧).

ಇಂದ್ರಪೂಷಣಾ (ಇಂದ್ರ+ಪೂಷಾ)—

ಇಂದ್ರಪೂಷಣಾ ವಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೭-೧).

ಇಂದ್ರಬೃಹಸ್ಪತೀ (ಇಂದ್ರ+ಬೃಹಸ್ಪತಿ)—

ಇದಂ ನಾಮಾಸ್ಯೇ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಸ್ಪತೀ | (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೯-೧).

ಇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀ (ಇಂದ್ರ+ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ)—

ಅಚ್ಛೇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀ ಹವಿರ್ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೧೨)

ಇಂದ್ರಾಹರ್ವತಾ(ಇಂದ್ರ+ಹರ್ವತಾ)—

ಇಂದ್ರಾಹರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧).

ಇಂದ್ರಾಕುತ್ಸಾ (ಇಂದ್ರ+ಕುತ್ಸಾ)—

ಇಂದ್ರಾಕುತ್ಸಾ ವಹವಾನಾ ರಥೇನ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೧-೯)

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು (ಇಂದ್ರ+ವಿಷ್ಣು)—

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ದೃಂಹಿತಾಃ ಶಂಬರಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೭-೯೯-೫).

ಇಂದ್ರನಾಯೂ (ಇಂದ್ರ+ನಾಯು)—

ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಇಮೇ ಸುತಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪).

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ (ಮಿತ್ರ+ವರುಣ)—

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೬).

ಸೋಮಾಪೂಷಣಾ (ಸೋಮ+ಪೂಷಾ)—

ಸೋಮಾಪೂಷಣಾ ಜನನಾ ರಯಾಣಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೦-೧).

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ (ಸೋಮ+ರುದ್ರ)—

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ ಯೌವಮೇತಾಸ್ಮೈ (ಋ. ಸಂ. ೬-೭೪-೩).

ನಾತಾಪರ್ಜನ್ಯಾ (ನಾತ+ಪರ್ಜನ್ಯ)—

ಧರ್ತಾರೋ ದಿವ ಋಭವಃ ಸುಹಸ್ತಾ ನಾತಾಪರ್ಜನ್ಯಾ ಮಹಿಷಸ್ಯ ತನ್ಯತೋಃ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೦).

ಅಗ್ನೀಷೋಮೌ (ಅಗ್ನಿ+ಸೋಮ)—

ಅಗ್ನೀಷೋಮಾನಿಮಂ ಸು ಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೧).

ಅಗ್ನೀಪರ್ಜನ್ಯಾ (ಅಗ್ನಿ+ಪರ್ಜನ್ಯ).

ಅಗ್ನೀಪರ್ಜನ್ಯಾವತೇಂ ಧಿಯಂ ಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೬).

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು (ಅಗ್ನಿ+ವಿಷ್ಣು)—

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು ಸಜೋಷಸಾ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೭-೧).

ಇಂತಹ ಸಂಸ್ತವ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕು
ಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ--

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾಶುಷೇ ದುರೋಣೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೪).

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೪).

ಮರುತಃ ಪಿಬತ ಋತುನಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೨).

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ+ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ+ವರುಣ, ಮರುತಃ+ಋತು ಎಂಬ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ, ವರುಣಶ್ಚ-ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ, ತಯೋಃ, ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಋಜೈನ್ಯಾಕ್ರೈ.....(ಉ.ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿತ್ತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ಲಾವ್ಯದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ (ಉ.ಸೂ. ೩-೩೩೩) ಕ್ಲಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ, ವೃಜ್ಞಾ ವರಣೇ ದ್ವಾನಿ ದಾರಣೇ ಜೇಜನ್ತ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಜ್ಞಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನನ್, ವೃ+ಉನ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಉರಣ್ಣಿ ಪರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಹರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ವರುನ ಅಘೈಸ್ವಾಜ್ಞಾನುಮ್ವ್ಯವಾಯೋಽಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ವರುಣ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ನಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವತಾ-ದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ದೇವತಾವಾಚಕವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನಜ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದು. ಅನಜ್ ಅದೇಶವು ಜಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಜಾಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ನಲೋಸಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂ-ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಸ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಇಲ್ಲಿ ಉಭೇ ನನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭೇ ಯುಗಪತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಿಗಳಾಗುವುವು. ಏವಂಚ ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ಇದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸಮ್ರಾಜೋಃ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಸುತ್ತೋದ್ವಿಷ.....ಜನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಸಿ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮ್+ರಾಜ್+ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮ್ ಎಂಬುದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮೋಲ್ಯನುಸ್ವಾರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೩) ವ್ಯಂಜನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದೇ ಮೋ-ರಾಜಿಸಮುಕ್ತ್ವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಜ್ಯಧಾತ್ವವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮ್ ಶಬ್ದದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರವೇ ಬರುವುದು, ಸಮ್ರಾಜ್ ಎಂದಿರುವುದು.

ಅವಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣಾದೌ, ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಸ್ರರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಏವಂಚ ಅವಃ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತ, ಈ

ಕೃದಂತದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಕರ್ಮಣೋಃಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುನಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಆಗಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿರುವುದು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೃತ್ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಅವಧಾತು, ಅದರ ಅರ್ಥಭೂತ ವಾದ ಕ್ರಿಯೆ, ಅನಿಷ್ಟವಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತನುಕೂಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ, ಈ ವ್ಯಾಪಾರಾಶ್ರಯತ್ವವು ಇಂದ್ರ ವರುಣರಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಅವಧಾತ್ವಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಭೂತರು, ಈ ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದ ಇಂದ್ರಾ ವರುಣ ಪದದ ಮುಂದೆ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಕಾರಕಾಣಾಂ ಕ್ರಿಯೈವಾನ್ವಯಃ, ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮ್ರಾಜೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು.

ತಾ—ತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್+ಟಿ, ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ, ಡಿತ್ವರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅದ್ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದ, ಆ ಎಂಬ ವಿಭ್ವಕಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು,

ಮೃಳಾತಃ,—ಮೃಡ ಸುಖನೇ ಧಾತು, ಈ ಮೃಡ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಜರ್ಥೇಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಟಿ ಬರುವುದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ತಸ್, ಮೃಡ್+ತಸ್. ಲೇಟೋಡಾಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ಆಗಮವು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯನ್ತುಟಿಕಿತಾ (ಪರಿಭಾ ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಮೃಡ್+ಅತಸ್ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದು ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಜೀತ್ತಾಗುವುದು. ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಪ್ರಗವ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ, ಈಗಲೂ ಅಂತಾದಿವಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ, ಶ ವಿಕರಣ ಪರಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೃಡಾತಃ-ಅಜ್ಞಧ್ಯಸ್ಥ ಡಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವೃಚಾ ಜಗುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಳಕಾರ.

ಈದೃಶೇ—ಇದಮಿವ ಪಶ್ಯತಿ ಇತಿ ಈದೃಶಃ ತಸ್ಮಿನ್. ಈದೃಶೇ, ತೈದಾದಿಷುದೃಶೋಽನಾ ಲೋಚನೇಕೇಚ್ಛಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೦) ತೈದಾದಿಗಣಪತಿವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನಾ ಧರ್ಮವಲ್ಲದ ದೃಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಕಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕ ವಾಗಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ದೃಶ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಉಪಪದವಿವೃತ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಸಮಾಸಾನ ಯವನಾದ ಸುಪ್+ಉಕ್ ಇದಮ್+ದೃಶ, ಇದಂಕಿನೋರೀಶ್+ರೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೦) ದೃಕ್-ದೃಶ, ವತು ಇವು ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವೂ, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೀ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಆದೇಶ, ಅದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪತಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ.

೧-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶನಾಗಿ ಬರುವುದು. ಈದೃಶ ಎಂದಾಯಿತು, ಸಕ್ಷವಿಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಈದೃಶೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕರ್ಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ, ದೃಶ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾನ್ವಿಧಿರ್ನಿತ್ಯಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ದೃಶ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೂ, ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ದೃಶ ಎಂಬುದರ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೇ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈದೃಶೇ, ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ಮ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗಂ॑ತಾರಾ॒ ಹಿ ಸ್ಥೋ॑ನಸೇ॒ ಹವಂ॑ ವಿ॒ಪ್ರಸ್ಯ॑ ಮಾ॒ವತಃ॑ |

ಧ॒ರ್ತಾರಾ॑ ಚ॒ರ್ಷಣೀ॑ನಾಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗಂ॑ತಾರಾ | ಹಿ | ಸ್ಥಃ | ಅ॑ನಸೇ | ಹವಂ॑ | ವಿ॒ಪ್ರಸ್ಯ॑ | ಮಾ॒ವತಃ॑ ||

ಧ॒ರ್ತಾರಾ॑ | ಚ॒ರ್ಷಣೀ॑ನಾಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಅವಸೇವಿತುಮನುಷ್ಯತಾರಂ ರಕ್ಷತುಂ ಮಾವತೋ ಮದ್ವಿಧಸ್ಯ ವಿಪ್ರಸ್ಯ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ್ಷಿಣೋ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಗಂತಾರೌ ಸ್ಥೋ ಹಿ | ಪ್ರಾಪ್ತಿಸೀಲೌ ಭವಥಃ ಖಲು | ಕೀದೃಶಾ |
ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಧರ್ತಾರೌ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಸಂಪಾದನೇನ ಧಾರಯಿತಾರೌ || ಗಂತಾರಾ |
ಸಮೇಸ್ತಾಚ್ಛೀರ್ಯೇ ತ್ವನ್ | ದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾಕಾರಾದೇಶಃ | ಯದ್ವಶೋಜಾ
ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೬ | ಅಪ್ತೌನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತೈನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ಸ್ಥಃ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಜಾಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಂ ಧಸ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸೆ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್
ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅವಸೇ | ಅವ ರಕ್ಷಣೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್ನಿತ್ಯಸೇನ್ | ಪಾ. ೩-೪-೯ |
ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತಃ | ಹವಂ | ಹ್ಯೇಷಾಂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರ-
ಪೂರ್ವತ್ವೇ ಚ ಯೂದೋರಬಿತ್ಯಪ್ | ಗುಣಾನಾದೇಶಾ | ಅಸಃ | ನಿತ್ಯಾದನುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ-
ವಿವ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ಡುವರ್ ಬೀಜತಂತುಸಂತಾನೇ | ಅಸ್ಯ ಯಜ್ರೇಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ರನ್ ನಿಶಾತಿತಃ | ನಿತ್ಯಾ

ದಾಡ್ಯು ದಾತ್ತೇ | ಮಾವತಃ | ವತುಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಂ ಭಂದಸಿ ಸಾಪ್ತಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ |
ಪಾ. ೫-೨-೩೯-೧ | ವತುಪ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋರಸ್ಮದೋ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ಮಾದೇಶಃ |
ಪಾ. ೭-೨-೯೮ | ಆ ಸರ್ವನಾನ್ಮುಃ | ಪಾ. ೬-೩-೯೦ | ಇತಿ ಬಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಸರ್ವರ್ಥೋದೇಶಃ |
ಮತುಸಃ ಪಿತ್ವಾಭನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧರ್ತಾರಾ | ಧೃಞ್
ಧಾರಣೇ | ಋಲ್ಪುಚ್ಛಾ | ಪಾ. ೩-೧-೧೩೩ | ಇತಿ ತೃಚ್ಛಾ | ಏಕಾಚೇ ಉಪದೇಶ ಇತಿಲ್ಪಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಗುಣೋ ರಸರತ್ನಂ | ಅಪ್ತೃನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ತೃಚ್ಛಿತ್ವಾ-
ದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | ಕೃಷೇರಾದೇಶ್ಚಚೇ | ಉ. ೨-೧೦೫ | ಇತ್ಯನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂನಿ
ಯೋಗೇನ ಕಕಾರಸ್ಯ ಚಕಾರಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಛಾಂದಸಮಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅತ ಏವ ನಾನುಸ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ್ರ ಹಿ ಮತುಸಿ ಯೋ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಸ್ತತ
ಉತ್ತರಸ್ಯ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಮಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ — ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ವರುಣರೇ) | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ — ಮನುಷ್ಯರ |
ಧರ್ತಾರಾ — (ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ) ಧಾರಕರಾದ (ನೀವು) | ಅವಸೇ — (ಯಾಗಕರ್ತೃವಿನ) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ |
ಮಾವತಃ — ನನ್ನಂತಹ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ — (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ) ಮುಖ್ಯಜನ | ಹವಂ — ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ಮನ್ನಿಸಿ) |
ಗಂತಾರಾ ಸ್ಥಕಿ ಹಿ — ಬರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಷ್ಟೇ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಮನುಷ್ಯರ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವರು. ಆದುದರಿಂದ
ನನ್ನಂತಹ ಮುಖ್ಯಜನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬರುವ ಸ್ವಭಾವ
ವುಳ್ಳವರು.

English Translation

O Indra and Varuna, you are the protectors of the people and you go
at the call of a minister like me to protect him.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಪ್ರಸ್ಯ — ವಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಮಾವತಃ — ಮುದ್ದಿಧಸ್ಯ | ನನ್ನಂತಹ, ಎಂದರೆ ನನ್ನಂತೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನ
ನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರ್ತಾರಾ — ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ | ಯೋಗಕ್ಷೇಮಸಂಪಾದನೇನ ಧಾರಯಿತಾರಾ | ಮನುಷ್ಯರ
ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಧರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಆದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು, ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ ಧಾರವನ್ನು
ಹೊತ್ತಿರುವವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಣ್ತಾರಾ—ಗಮ್ನು ಗತ್, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಚ್ಚೀಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೈನ್ ಬರುವುದು. ಗಮ್+ತೈ. ನೆತ್ತಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘಾಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಿಯಿಸರಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವೂ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಆದ ನಕಾರ ಬರುವುದು. ಗನ್ತೃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರ. ದ್ವಿ. ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸು-ಲುಕ್-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಗನ್ತೃ+ಅ. ಋತೋ ಜಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಪ್ರಸರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಗನ್ತರ್+ಅ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಋದ್ಯಶೋಜಾಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತು, ದ್ಯಶ್ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಗುಣವು ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋದ್ಯಶೋಜಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣೋಪಪಾದನೆಯು ಪ್ರಾಮಾದಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಸೌತ್ಯನ್ ತೈಜ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ, ಗಣ್ತಾರಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗನ್ತೃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ-ಸ್ಥಿ-ಅಸ-ಭವಿ, ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿನಚನ ಧಸ್, ಅವ್+ಧಸ್ ಕೆರ್ದರಿಶಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭಿತ್ಯಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕನುಹಿತ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಸ್ ಜುತ್ ಆಗುವುದು. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಾನ ಆಗಿ ಲೋಪ, ರುತ್ಯ, ವಿಕರ್ಗ, ಸ್ತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತಿಜಾಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಷ್ಟ ಎಂದು ಹಿಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಿಗೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ, ತಿಜ್ಜಾತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಸೇ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ತುಮರ್ಥೇ ಸೇ, ಸೇನ ಸೇ, ಅಸೇನ್, ಕ್ಸೇ, ಕಸೇನ್, ಅಧ್ಯೈ, ಅಧ್ಯೈನ್, ಕಧ್ಯೈ, ಕಧ್ಯೈನ್, ಶಧ್ಯೈ, ಶಧ್ಯೈನ್ ತನ್ವೈ, ತವೇಜ್, ತವೇನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಅವ್ಯಯ ಕೃತೋಭಾವೇ, ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ತುಮರ್ಥವು ಭಾವ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇನ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವ್+ಅಸೇ=ಅವಸೇ, ಇದು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಹವಮ್--ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು, ಹ್ವಸ್ಯಂಪ್ರಸಾರಣಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಆಂದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಹು ಎಂದಿರುವಾಗ ಋದೋರಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಪೂಕಾರಾಂತ, ಉಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಧಾತು ಗಳ ಮುಂದೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ಏತೋಯ-

ವಾಯಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಹವ ಎಂದಾಯ್ತು. ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾ ದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ವಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆದಕಾರಣ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅನಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೂರ್ವರೂಪ, ಹವಮ್ ಎಂದಾ ಗುವುದು.

ವಿಸ್ತೃಷ್ಯ—ಡುವಪ್ ಬೀಜಸನ್ನಾನೇ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಋಜ್ವೇನ್ನಾಗ್ರ ವಿಪ್ರ-(ಉ.ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಮಾವತಃ—ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇವತುಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೨-೬೯). ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿಸಾದ್ಯತ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೨-೩೯-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸಾದ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಾದ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ಅಸ್ಮದ್+ವತ್, ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದೆಯೋಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೯೮) ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪ್ರತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ-ಮ, ಎಂಬ ಅದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಸ್ಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮ, ಅದೇಶ, ಮ+ಅದ್+ವತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಅತೋ- ಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಮದ್+ವತ್, ಆಸರ್ವನಾನ್ವಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ದೃಕ್, ದೃಶ, ವತ್, ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಮ+ಅ+ವತ್ ಅಕಸ್ಮನರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘ ಮಾವತ್. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ವಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಮಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಧರ್ತಾರಾ—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ, ಧಾತು, ಣ್ವಲ್ ತೈಜೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈಜೌ, ಧೃ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇಃಸುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈಗೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೋಡ್ವ- ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀವೇಧ ಬರುವುದು. ತೈಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧೈಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅದು ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಧರ್ತ್ಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್-(ಪಾ.ಸೂ.೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಧರ್ತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋತೋಜಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಸರತ್ವ, ಅಪ್ತನತ್ವಚ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಧರ್ತಾರಾ. ತೈಜೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ವ ರಿಂದ ಚಿತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಧರ್ತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಚರ್ಷಣೇನಾಮ್—ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕೃಷೇರಾದೇಶ್ಚ ಚಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೬) ಕೃಷ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚವೂ ಬಂದರೆ ಚೃಷ್+ಅನಿ, ಪುಗನ್ತ.

ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ರಹಿತವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷಣಿ, ಅಟ್ಟಿಸ್ವಾಜ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯನಾಯೇಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಚರ್ಷಣಿ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ಕೀಬಹುವಚನ ಆಮ್. ಚರ್ಷಣಿ+ಆಮ್. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ನಾನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩) ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜನ್ತನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಚರ್ಷಣೀನಾಮ್ ಅನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಮ್. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಚರ್ಷಣೀ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೂ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು? ಎಂದರೆ ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಾಮ್ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಚರ್ಷಣಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ರತ್ಯಯ ಇಟ್ಟರೆ, ಅದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ದೀರ್ಘಾಂತವಾದರೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಹುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನುಕಾಮಂ ತರ್ಪಯೇಥಾಮಿಂದ್ರಾವರುಣ ರಾಯ ಆ |
ತಾ ವಾಂ ನೇದಿಷ್ಮಮೀನುಹೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನುಕಾಮಂ | ತರ್ಪಯೇಥಾಂ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ರಾಯಃ | ಆ ||
ತಾ | ವಾಂ | ನೇದಿಷ್ಮಂ | ಈನುಹೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ ಅನುಕಾಮಮಸ್ಮದೀಯಾಭಿಲಾಷಮನು ರಾಯೋ
ಧನಸ್ಯ ಹೃದಾನೇನಾ ತರ್ಪಯೇಥಾಂ | ಸರ್ವತೋಽಸ್ಮಾಂಸ್ತೃಪ್ತಾನ್ ಕುರುತಂ | ವಯಂ ಯದಾ ಯದಾ
ಧನಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತದಾ ತದಾ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾ ವಾಂ ತಾದ್ಯಶ್ಚ ಯುನಾಂ ನೇದಿಷ್ಮ-

ಮತಿಶಯೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಈಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ ಕಾಲನಿಲಂಬಮಂತರೇಣ
 ಧನಂ ದಾತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಪ್ತದಶಸು ಯೋ ಚ್ಛಾಕರ್ಮಸ್ವೀಮಹ ಇತಿ ಪಠಿತಂ || ಅನುಕಾಮಂ |
 ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದನುಕಾಮಂ | ಅಥವಾ ಕಾಮೇ ಕಾಮೇನುಕಾಮಂ | ಅನುರಹ ಪಶ್ಚಾದರ್ಥಃ |
 ಅಥವಾ ನೀಪ್ಪಾಲಕ್ಷಣೇ ಯಥಾರ್ಥಃ | ಯೋಗ್ಯತಾ ವೀಕ್ಷಾ ಪದಾರ್ಥಾನತಿವೃತ್ತಿಃ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಚೇತಿ
 ಚಿತ್ತಾರೋ ಹಿ ಯಥಾರ್ಥಾ ಗೃಹೀತಾಃ | ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨-೧-೬ | ಅವ್ಯಯಾ-
 ಭಾವಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಾಭಾವಶ್ಚ | ಪಾ. ೧-೧-೪೧ | ಇತ್ಯವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಸ್ಯಯಾದಾಪ್ನುಪಃ |
 ಪಾ. ೨-೪-೮೨ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಲುಕ್ಕೋಽಪೇನಾದೋ ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದತೋನು ತ್ವಪಂಚಮ್ಯಾಃ |
 ಪಾ. ೨-೪-೮೩ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಮಾದೇಶಃ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತರ್ಪಯೇಥಾಂ | ತೃಪೇ-
 ಣ್ಯಂತಾಲೋಲೋ ಷೆಚಿಶ್ಚ | ಪಾ. ೧-೩-೭೪ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಮಾಥಾಂ |
 ಟೀರೇತ್ವೇ ಆಮೇತಃ | | ಪಾ. ೩-೪-೯೦ | ಇತ್ಯಾಮಾದೇಶಃ | ಶಪಿ ಸತ್ಯತೋ ಯೇಯಃ | ಪಾ. ೭-೨-೮೦ |
 ಇತ್ವಾಕಾರಸ್ಯೇಯಾದೇಶಃ | ಅದ್ಗುಣೋ ಯೇತೋಪಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನ-
 ಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾಕಾರಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ರಾಯಃ | ಊದಿದ-
 ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಪದಾತ್ಪರತ್ವಾದ್ಯು-
 ಮಿತ್ಯಸ್ಯ ನಾಮಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ನೇದಿಷ್ಯಂ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಂ | ಅತಿಶಾಯನ ಇಷ್ಯನ್ | ಅಂ-
 ತಿಕನಾಥಯೋರ್ನೇದಿಸಾಧೌ | ಪಾ. ೫-೩-೬೩ | ಇತಿ ನೇದಾದೇಶಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಃ | ಇಷ್ಯನೋ
 ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈ ಮಹೇ | ಈರ್ಜ್ ಗತಾ | ಜಾತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಶ್ಯನೋ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರವರುಣರೇ | ಅನುಕಾಮಂ—ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ
 ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ | ರಾಯಃ—ಧನಪ್ರದಾನದಿಂದ | ಅ ತರ್ಪಯೇಥಾಂ—
 (ನಮ್ಮನ್ನು) ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸಿ | ತಾ—ಅಂತಹ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು | ನೇದಿಷ್ಯಂ—ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಸವಾಗಿ
 (ಕಾಲವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದಂತೆ) | ಈಮಹೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ-

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವಂತೆ
 ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಕೂಡಲೇ ನೀವು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, satisfy us with wealth according to our desires.
 We therefore pray you to be nearest to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನುಕಾಮಂ—ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದನುಕಾಮಂ | ಅಥವಾ ಕಾಮೇಕಾಮೇನುಕಾಮಂ | ಅನು-
ರಿಹ ಪಶ್ಚಾದರ್ಥೇ ಅಥವಾ ವೀಸ್ವಾಲಕ್ಷಣೇ ಯಥಾರ್ಥೇ || ಅಸ್ಮದೀಯಮುಭಿಲಾಷಮನು || ನಮ್ಮ
ಇಷ್ಟಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಇಷ್ಟವನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೇದಿಷ್ಯಂ—ಅತಿಶಯೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ಅತಿಶಯೇನಾಂತಿಕಂ | ಅತ್ಯಂತ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವು ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರ
ಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

ಈಮಹೇ—ಈಮಹೇ, ಯಾಮಿ ನೊದಲಾದ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚ್ಛಾಕರ್ಮನಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಈಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಈಮಹೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿ
ಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನುಕಾಮಮ್—ಕಾಮಸ್ಯ ಪಶ್ಚತ್-ಅನುಕಾಮಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ
ಇಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕಾಮೇಕಾಮೇ ಅನುಕಾಮಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ ಅನು ಎಂಬು
ದಕ್ಕೆ ವೀಷೈ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವೀಷೈಯು ಯಥಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಯೋಗ್ಯತೆ, ವೀಷೈ, ಪದಾ
ರ್ಥಾನತಿವೃತ್ತಿ, ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂದು ಯಥಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಲು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ನೊದಲನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನು
ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಪಶ್ಚಾದ್ವಚನವಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಯಥಾರ್ಥನಾಚಕವಾಗುವುದು.
ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಮಾಸ, ಸಮೃದ್ಧಿ, ವೃದ್ಧೈರ್ಥಾಭಾವಾ, ಸಂಪ್ರತಿ, ಶಬ್ದ
ಪ್ರಾಡುರ್ಭಾವ, ಪಶ್ಚಾ, ದೃಢಾ, ನುಪೂರ್ವ್ಯ ಯೋಗಪದ್ಯ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಂಪತ್ತಿ, ಸಾಕಲ್ಯಾಂತವಚಿ-
ನೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೬) ವಿಭಕ್ತಿಶಬ್ದ ನೊದಲುಗೊಂಡು ಅಂತಶಬ್ದ ಪರ್ಮಂತಕ್ಕೆ ಇರುವ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳ
ಳಿಗೂ ದ್ವಂದ್ವ, ಅಂತಾಶ್ಚತೇ ವಚನಾಶ್ಚ ಅನ್ತವಚನಾಃ ತೇಷು ವಿಭಕ್ತೀತ್ಯಾದಿ ಅಂತವಚನೇಷು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ,
ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥನೇ ನೊದಲಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅವ್ಯಯವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ
ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಅವ್ಯಯಾಭಾವವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸಬರುವು
ವುದು. ಅವ್ಯಯಾಭಾವಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೧) ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸವೂ ಸಹ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ
ಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನು
ಕಾಮ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ ಪುತ್ಯಯವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ತಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨)
ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಪ್‌ಗೂ ಸುಪ್ತಿಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ
ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದೇಶೋಮ್ವಹಂಚಿಮ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವೂ, ಅಮಾದೇಶವೂ
ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವ್ಯಯಾಭಾವಾದತಃ ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯ. ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯಾ
ಭಾವದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದು ಅಕಾರಾಂತ

ವಾದ ಅವ್ಯಯಾಭಾವ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸುಬ್ಬಿಭಕ್ತಿಗೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ವಯವೆಂಬುದು ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯಾಭಾವದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಂಚಮಾ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪ್ತಗೇ ಅಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪಂಚಮಾಭಿನ್ನವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಗ ಅವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಅನುಕಾಮ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಅನುಕಾಮಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಸಮಾ ಸದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಕಾಮ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅನು ಕಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕಾದೇಶವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಅನುಕಾಮಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ತರ್ಪಯೇಥಾಮ್—ತೃಪ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋದೇಶುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇತುಸಂಜ್ಞೆ. ದೇತುಮತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್, ಣಿಚಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೪) ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧಾತುನಿನ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಷದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ತೃಪ್+ಇ ಎಂಬ ಣಿಜಸ್ತ ಧಾತುನಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಲೋಟ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಷದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಆಧಾಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ತೃಪ್+ಇ+ಆಧಾಮ್. ಟಿತಆತ್ಮನೇಷದಾನಾಂಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಅಮೇತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೦) ಲೋಟ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕಾ ರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್, ತೃಪ್+ಇ+ಆಧಾಮ್, ಣಿಚ್ಚನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ನಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಪ್ಗೆ ಲಘೂಪದಗುಣ, ಉರಣ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪದ ವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತರ್ಪಿ+ಆಧಾಮ್ ಕರ್ಮರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್, ತರ್ಪಿ+ಅ+ಆಧಾಮ್, ಶಪ್ಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತನಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಚೋಯಿವಾಯೋವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಅಯಾದೇಶ, ತರ್ಪಯ+ಆಧಾಮ್. ಆಧಾಮ್ ಎಂಬುದು ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ತಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅಪೋಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಪ್ರಸ್ತಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಐಕಾರೇತ್ಯಂ ಜ್ಞಾಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ತರ್ಪಯ+ಇಯ್+ಧಾಮ್. ಆದ್ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ ತರ್ಪಯೇಯ+ಧಾಮ್. ವಕಾರ ವಲ್, ಆದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪೋವ್ರೋವ್ರೇವ್ರಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತರ್ಪಯೇಥಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಪೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಇಲ್ಲಿ ಯಾ, ಇಯಃ, ಅಥವಾ ಯಾಸ್ ಇಯಃ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಪದವಿಧಾಗ ಮಾಡುವರು. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸೆಜುಷೋರುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ, ಭೋಭಗೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ವ, ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಾಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಯಾ+ಇಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯ ಲೋಪವು ಆಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಗುಣಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇದು ಮುಷಿ

ಪ್ರಯೋಗವಾದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಷವಾಗಿ ಸಂಧಿ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತು ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಇರಲಿ, ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಾನವಯವವಾದ ಯಾ ಅಥವಾ ಯಾಸ್ ಗೆ ಇಯ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅತೋಯೇಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ತರ್ಪಯ+ಅಥಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾ, ಅಥವಾ ಯಾಸ್, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಾದೇಶೋಪವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಾಮಾದಿಕ ವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ, ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಇದೇ ವಿನರಣೆಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣಯೋರಹಮ್ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭-೧) ರಲ್ಲಿ ಇರುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿನಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ, ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಷ್ಠಸೂತ್ರವಾದ ಅನುನ್ರಿತಸ್ಯಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು, ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು.

ರಾಯೇ—ರೈ ಶಬ್ದವು ಧನವಾಚಕ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತೈಕವಚನ ಜಸ್, ರೈ+ಅಸ್ ಆಯಾದೇಶ, ರುತ್ಯ, ವಿಸರ್ಗ. ಊಡಿವಮ್ ಪದಾಡ್ಯಪ್ಪುಮ್ ರೈದುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ-ತದ್-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ಅತೋಗುಣೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ತಾ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಾಂ—ಇದು ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುವಾಮ್, ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಾಮ್ ಆದೇಶ.

ನೇದಿಷ್ಮಮ್—ಅತಿಶಯೇನ ಅಂತಿಕಮ್, ಎಂದು ವಿಪ್ರಹ. ಅತಿಶಾಯನೇತಮಬಿಷ್ಮನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅನ್ರಿಕ+ಇಷ್ಯ, ಅನ್ರಿಕ ಬಾಧಯೋರ್ನೇದೇ ಸಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೩) ಇಷ್ಮನ್, ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನ್ರಿಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇದ ಆದೇಶವೂ, ಬಾಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನೇದಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನೇದ+ಇಷ್ಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ನೇದಿಷ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಷ್ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೇದಿಷ್ಮ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ, ಧಾತು, ಜಾತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್

ಈ+ಮುಹಿ, ಓತೃತೃದೇವದಾನಾಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಗೆ ಏಕಾರ, ದಿವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧.೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್, ಬಹುಲುಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪.೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಈ ಮಹೇ ಎಂದಾಗುವುದು, ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು " ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಯುನಾಕು ಹಿ ಶಚೀನಾಂ ಯುನಾಕು ಸುಮತೀನಾಂ |
ಭೂಯಾಮ ನಾಜದಾನ್ಮಾಂ || ೪ ||

ಯುನಾಕು | ಹಿ | ಶಚೀನಾಂ | ಯುನಾಕು | ಸುಮತೀನಾಂ |
ಭೂಯಾಮ | ನಾಜದಾನ್ಮಾಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಚ್ಚೇಚೀನಾಮಸ್ಮದೀಯಕರ್ಮಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಸೋಮರೂಪಂ ಹರ್ವಿಯೋ
ನಾಕು ವಸತೀವರ್ಯೇಕಧನಾತ್ಮಕೈರುದಕೈಃ ಪಯಃಸಕ್ತ್ವಾದಿಭ್ರವ್ಯಾಂತರೈಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಿತಂ | ತಥಾ ಸುಮತೀ-
ನಾಂ ಶೋಭನಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾನಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಂ ವಚನಮಸಿ ಯುನಾಕು ನಾನಾನಿದ್ವಿಃ
ಸ್ತುತ್ಯಗುಣೈರ್ಮಿಶ್ರಿತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣೌ ತಥಾನಿಧಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕುರ್ವತೋ-
ರ್ಯುರ್ವರ್ಯೋಃ ಪ್ರಸಾದಾದ್ಧಯಂ ನಾಜದಾನ್ಮಾಮನ್ನಪ್ರದಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮುಖಾ
ಭೂಯಾಮ | ಭವೇಮ | ಅಪ್ರೋಕ್ಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಚೀ
ಶಮಿತಿ ಪರಿತಂ || ಯುನಾಕು | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ | ಕಟಿಕುಷ್ಠಿಭ್ಯಾಂ ಕಾಕುಃ | ಉ. ೩-೨೨ | ಇತ್ಯತ್ರ ಬಾಹು-
ಲಕಾದ್ಯಾತೇರಸಿ ಕಾಕುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವೇನ ಗುಣಾಭಾನಾದುಕಾರಸ್ಯೋವಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ-
ರೇಣ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಕೇಷಾಂಚಿನ್ನತೇ ಶಾಙ್ಗರವಾದಿಃ | ಜೀನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೪-೧-೨೩ | ಇತ್ಯುಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪದಿತ್ಯತ್ರ | ಕಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ವೃತ್ತಿಕ್ಕತೋ-
ಕ್ತಂ | ಸುಮತೀನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಂ | ಋಗ್ವೇ ೧-೪-೩ | ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ | ಭೂಯಾಮ |
ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಉತ್ತಮಬಹುವಚನೇ ನಿತ್ಯಂ ಜಾತ ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಕೈ-
ಪದೇಷಾದಾತ್ಪೋ ಜುಚ್ಛ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೩ | ಇತ್ಯುದಾತ್ತೋ ಯಾಸುಡಾಗಮಃ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಃ-
ಸಂತ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾ-
ಖ್ಯಾಸುಡುದಾತ್ತ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನಾಜದಾನ್ಮಾಂ | ನಾಜಂ ದದಾತೀತಿ ನಾಜದಾನಾನಃ | ಅತೋ ಮನಿ-

ನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ವನಿಸ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದ್ಧಾತುಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ಕೃತುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಸರತ್ವೇನ
ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಮೃಲ್ಲೋಪೋಽನಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೪ | ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ವಿ-
ನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಾಲೋಪೋ ವ್ಯೋವರ್ಲೀತಿ ವಕಾರಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಶಚೀನಾಂ—(ನಾವು ಮಾಡುವ) ಕರ್ಮಗಳ (ಸುಬಂಧಿಯಾದ ಸೋಮ
ರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು) | ಯುನಾಕು—ಪಯಃ ಸಕ್ತಾದ್ವಿ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೋ | ಸುಮಾ
ತೀನಾಂ—ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರ (ಬ್ರಹ್ಮಿಜರ ಸ್ತುತಿಯು) | ಯುನಾಕು—(ಸೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ)
ನಾನಾ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೋ (ಅದರಿಂದ ನಾವು) | ವಾಜದಾನ್ವಾಂ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು)
ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ (ಅಗ್ರಗಣ್ಯರಾಗಿ) | ಭವೇಮು—(ನಾವು ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ)
ಅಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ನಿಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಪಯಃಸಕ್ತವೇ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತ
ವಾದದ್ದು. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಿಜರು ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಉತ್ತಮಗುಣಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಇವೆರಡರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗಿ ನೀವು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ನದಾತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾಗಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಬೇಕು.

English Translation

The mingled libations of our pious rites, the different praises of our
right-minded priests are prepared; may we be included among the givers of
food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯುನಾಕು--ವಸತೀವರ್ಯೇಕಧಾನಾತ್ಮಕೈರುದಕೈಃ ಪಯಃಸಕ್ತಾದ್ವಿದ್ರವ್ಯಾಂತರೈಶ್ಚ ಮಿಶ್ರಿತಂ |
ನೀರು, ಹಾಲು, ಸಕ್ಕ (ಹಿಟ್ಟು) ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡನೆಯ ಆವರ್ತಿ ಬರುವ ಈ ಯುನಾಕು
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋತ್ರಗಳ ಮಿಶ್ರಣ. ಅಥವಾ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ವಿನಿರಣೆ ಮಾಡಿರು
ವರು. ಮತ್ತು—

ಅಶ್ವಿನಾ ಮಧುಷುತೃಮೋ ಯುನಾಕುಃ ಸೋಮಸ್ತುಂ ಪಾತಮಾ ಗತಂ ದುರೋಣೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೮-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಯುವಾಕುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ |
ಯುವಾಕುರ್ವಸತೀವರಿಪ್ರಭೃತಿಭಿರ್ನಿಶ್ಚಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ನಿಮಗೆ
ಬೇಕಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಿಶ್ರಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು—

ತಾ ವಿದ್ವಾಂಸಾ ಹನಾಮುಹೇ ನಾಂ ತಾ ನೋ ವಿದ್ವಾಂಸಾ ಮನ್ಮ ವೋಚೇತಮದ್ಯ |
ಪ್ರಾರ್ಚ್ಯದ್ವಯಮಾನೋ ಯುವಾಕುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೩)

ದುಹೀಯನ್ನಿತ್ರನಿತಯೇ ಯುವಾಕು ರಾಯೇ ಚ ನೋ ಮಿನೀತಂ ವಾಜವತ್ಸೈ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೯)

ಧಾಮಾನಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯುವಾಕುಃ ಸಂ ಯೋ ಯೂಥೇವ ಜನಿಮಾನಿ ಚಿವ್ಯೇ |
(ಋ. ಸಂ. ೨-೬೦-೩)

ಅವೋರ್ವಾಂ ನೂನಮಶ್ವಿನಾ ಯುವಾಕುರ್ಹವೇ ಯದ್ವಾಂ ಸುತೇ ಮಾಧ್ಯೇ
ವಸೂಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೬೭-೪)

ಉತ ತೈಂ ಭುಜ್ಯಮಶ್ವಿನಾ ಸಖಾಯೋ ಮಧ್ಯೇ ಜುಹುರ್ದುರೇವಾಸಃ ಸಮುದ್ರೇ |
ನಿರೀಂ ಸರ್ವದರಾನಾ ಯೋ ಯುವಾಕುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೬೮-೭)

ಈ ಋಕ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯುವಾಕುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯುವಾಂ ಕಾಮಯಮಾನಃ. ನಿಮ್ಮನ್ನು
ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ನಿಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೋ
ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶಬ್ದೇನಾಂ—ಶ್ಲೋಕಃ ಧರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚನಾ ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತ
ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಅಸಃ ಅಸ್ತಃ ಮೊದಲಾದ
ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದೂ
ಅರ್ಥವು. ಕೇತಃ ಕೇತು ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಚೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಶಚೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಶಚೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯ ಕರ್ಮ
ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮಿನ್ ಸಹ—

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿಚಿಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಂ |

ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಭಿ ಚಿವ್ಯೇ ಶಚೀಭಿರ್ಧ್ರಾಜಿರೇಕಸ್ಯ ದದೃಶೇ ನ ರೂಪಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವನೇಕೋ ಅಭಿ ಚಿಷ್ಟೇ ಶಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಸರ್ವನೇಕೋಭಿ-
ವಿಸತ್ಯತಿ ಕರ್ಮಭಿರಾದಿತ್ಯಃ ಎಂದು ಶಚೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೧೨-೨೭)
ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಶಚೀಶಬ್ದದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಿ
ಬಹುದು.

ಸುಮತೀನಾಂ—ಶೋಭನೆಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾನಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ | ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಗ್ಜನರ,
ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರ.

ನಾಜದಾನ್ನಾಂ—ನಾಜಂ ಆನ್ನಂ ದೇದ್ರೀತಿ ನಾಜದಾನಾನಃ ತೇಷಾಂ | ಅನ್ನವನ್ನು ಅಥವಾ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ (ಸಮರ್ಪಿಸುವವರಲ್ಲಿ) ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ವಿಶೇಷ
ತೊಡಕಿಸಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುವಾಕು—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ಧಾತು. ಕಟಿಕುಷಿಭ್ಯಾಂಕಾಕುಃ (ಉ. ಸಾ. ೩-೩೫೭) ಕಟಿ ವರ್ಷಾ
ವರಣಯೋಃ, ಕುಷ ಸಿಷ್ಯರ್ಷೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಾಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ
ಅರ್ಥ. ಕೆಲವರು ಕಠಿ ಕುಷಿಭ್ಯಾಂಕಾಕುಃ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕಠ ಕೃಚ್ಛು-
ಜೀವನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಲದತ್ತರು ಕಟಿಕುಷಿಭ್ಯಾಂ ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟು
ಕೊಂಡು ಕಷ ಶಿಷ ಎಂಬ ದಂಡಪಠಿತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವೆನ್ನುವರು. ಕಷಾಕುಃ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ
ತೋರುವರು. ಕಾಷಾಕುಃ ಕಪಿವಹ್ಯರ್ಕೇ ಎಂಬ ಮೇದಿನೀಕೋಶಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದಿಂತಿರಲಿ. ಇಲ್ಲಿ
ಬಹುಲಗ್ರಾಹದಿಂದ ಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಕಾಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವು ಇತ್
ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯು+ಆಕು ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತು. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವ-
ಜಾದೇಶ್ಯ ಯುವಾಕು. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಯುವಾಕು ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ.

ಶಚೀನಾಮ್—ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಕೇಷಾಂಚಿನ್ಮತೇ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಃ ಜ್ಞಾನಂತಃ. ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ಇತಿ
ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷುಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಇತ್ಯತೋ ವೃತ್ತಿಕ್ಕತೋಕ್ತಮ್. ಶಚೀಶಬ್ದವನ್ನು
ಕೆಲವರು ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಜ್ಞಾನಂ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜ್ಞಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಚೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಜ್ಞಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ಗತಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಎಂದು ಕಾಶಿಕಾ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷು
ಯುಗಪತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಚೀಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸುಮತೀನಾಮ್—ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಮ್ (ಮು. ಸಂ. ೧-೪-೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿ
ರುವುದು.

ಭೂಯಾಮ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಭೂ+ಮಸ್ ನಿತ್ಯಂಜಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಹರಸ್ತ್ರಪದೇಷಾದಾತ್ಮೋ ಜುಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜ್ಗೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ. ಅದು ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತೃಟಿಕಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯನಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಭೂ+ಯಾಮ್ ಲಿಜಸ್ಸಲೋಪೋನನ್ತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಿಜ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಭೂ+ಯಾಮ್ ಕರ್ತೃರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ವಿಕರಣ ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಹಿತವಾದ ಉದಾತ್ತವು ಸತಿಶಿಷ್ಟ. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯೆ. ಸ್ತೋಚಿ (ಪಾ. ಮ. ೬-೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾದ ಕಾರಣ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಾಜದಾನ್ಮಾಮ್—ವಾಜಂ ದದತಿ ಇತಿ ವಾಜದಾವಾನಃ. ವಾಜ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾಇತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆತೋಮನಿನ್ ಕ್ಷನಿಬ್ಬನಿಪೇಶ್ವ(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಬರುವುದು. ವಾಜ+ಅಮ್+ದಾ ವನ್ ಇದು ಕೃದಂತ, ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ, ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಕಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಕಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ಗೆ ಲುಕ್. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ದಾ+ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ವಾಜಂ ಎಂಬುದು ದಾವನ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತದೊಂದಿಗೆ ಉಪಪದಮತಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾಜದಾವನ್+ಅಮ್. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಯಚಿಭಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಯಾಡ್ಯಜಾದಿಪ್ರಾಪ್ತತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವರ್ತಿಯೂ, ಅಂಗಾವಯವವೂ ಆದ ಯಾವ ಅನ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಜದಾವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಾಜದಾವ್+ನ್+ಅಮ್, ಈಗ ನ್ ಎಂಬ ವಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಯದ್ಯಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚಿಪರಸ್ಥಿನ್ಪೂರ್ವನಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಅದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯು ಅಕಾರ, ಅದರ ಹಿಂದೆ ದೃಷ್ಟವಾದುದು ವಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಅ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ, ಆಮ್ ಎಂಬ ಪರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದುದೂ ಆದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿ ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವಕಾರಣ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಜದಾನ್ಮಾಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ರದಾವ್ನಾಂ ವರುಣಃ ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ |
ಕ್ರತುರ್ಭವತ್ಯುಕ್ಥಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಸಹಸ್ರದಾವ್ನಾಂ | ವರುಣಃ | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ ||
ಕ್ರತುಃ | ಭವತಿ | ಉಕ್ಥಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿಂದ್ರಃ ಸಹಸ್ರದಾವ್ನಾಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಥನಪ್ರದಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕ್ರತುರ್ಭವದಾನ-
ಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಭವತಿ | ಪ್ರಭೂತಂ ದೇವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವರುಣಃ ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ ಸ್ತುತ್ಯಾನಾಂ ಮಧ್ಯ
ಉಕ್ಥಃ ಸ್ತುತೋ ಭವತಿ | ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ತುತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವರುಣಃ ಉನಸ್ತುತ್ಯಯೋ ನಿತ್ಯಾದಾ |
ದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ | ಶನ್ಸು ಸ್ತುತೌ | ಋದಲೋರ್ಜ್ಯುತ್ | ತಿಸ್ವರಿತ ಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಈಡವಂದ-
ವ್ಯಕಂಸದುಹಾಂ ಋತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕ್ರತುಃ | ಕೃತಾಃ ಕತುಃ | ಉ. ೧-೭೮ | ಇತಿ ಕತುಃ |
ಕಿತ್ವಾದ್ಭಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಕ್ಥಃ | ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ |
ತೇನ ಸ್ತುತ್ಯುತ್ಥೇನ ತತ್ರ ಭವ ಉಕ್ಥಃ | ಭವೇ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯೇತ್ | ಯೇಸ್ಯೇತಿ
ಲೋಪಃ | ಅತ್ರ ತಿಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇತದ್ವಾಧಿತ್ವಾ ತೀರ್ಥ್ಯಾಯ ಕೂಷ್ಠಾಯೇತ್ಯಾದಿನತ್ ದ್ವಿಜಾತ್ವಾದ್ಯ-
ತೋನಾವ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಾಂತ ಇತಿ ನ ಕ್ರಿಯತೇ |
ನನು ಯೇಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರಗೇವ ತಿಸ್ವರಿತತ್ವಮಸ್ತು ನ ಹಿ ತದಾ ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯೇತದಸ್ತಿ ದ್ವಿ-
ಜಾತ್ವಾಭಾವಾತ್ | ಅತ ಏವ ಹ್ಯೂರ್ವಾಯ ಚ ಸೂರ್ವಾಯ ಚೇತ್ಯಾದೌ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ
ಚ ಸರತ್ವಾನ್ನಿತ್ಯತ್ವಾಚ್ಚ ಯೇಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪೇನ ಪ್ರಥಮತೋ ಭಾವ್ಯಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ | ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ಚ-
ಯಾದ್ವಹಿರಂಗಾದ್ಯೇಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರಾಶ್ಚಯತಯಾಂತರಂಗತ್ವೇನ ತಿಸ್ವರಿತಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯ
ಪ್ರಾಬಲ್ಯಾತ್ | ಅತ ಉರ್ವಾಯೇತ್ಯಾದಿನದುಕ್ಥ್ಯ ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಲಕ್ಷಣತ ಏವ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ |
ಕಿಂ ಛಂದಸ್ಯೇನ | ಯತ್ರ ಹಿ ಲೋಪಮಂತರೇಣೈವ ದ್ವಿಜಾತ್ವಂ ತತ್ರ ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯೇತದ್ಭವತಿ |
ಯಥಾ ಚೇಯಂ ಯೇಯಮಿತಿ | ಲೋಪನಿಬಂಧನದ್ವಿಜಾತ್ವಪ್ರಬೇಶೇಷು ತು ಸ್ವರಿತೇನೈವ ಭವಿತವ್ಯ-
ಮಿತಿ | ಏನಂ ತರ್ಹಿ ತೀರ್ಥ್ಯಾಯ ಕೂಷ್ಠಾಯೇತ್ಯಾದೌ ಯದಾಹ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ತದೇವ ಛಂದಸಮಸ್ತು
ಅಥಾತ್ರ ತು ವರ್ಣಾದಾಂಗಂ ಬಲೀಯಃ | ಸರಿ. ೫೫ | ಇತ್ಯಂತರಂಗತ್ವೇನ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಲೋಪ
ಏವ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತದ್ಧ್ಯುಕ್ಥಃ ಉರ್ವಾಯ ಸೂರ್ವಾಯೇತ್ಯಾದೌ ಚ ಛಂದಸ್ಯಮಸ್ತು | ಸರ್ವಭೈಕತ್ರ
ಛಂದಸ್ಯಾನ್ಮ ಮುಚ್ಯತೇ || ೩೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಅಯಂ) ಇಂದ್ರಃ—(ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ) ಇಂದ್ರನು | ಸಹಸ್ರದಾನ್ನಾಂ—ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ (ಧನವನ್ನು) ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ | ಕ್ರತುಃ—(ಧನ ದಾನದ) ಕರ್ತೃವು | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಶಂಸ್ಯಾನಾಂ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರಲ್ಲಿ | ಉಕ್ಥಃ—(ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ಸ್ತುತ್ಯನು | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ವರುಣನೂ ನಮ್ಮಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿರುವನು.

English Translation

Indra is a giver among the givers of thousands; Varuna is to be praised among those who deserve to be praised.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ, ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರಲ್ಲಿ ವರುಣನೂ ಹೆಸರಾದವರು. ಇವರ ಕಾರ್ಯವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದು ಎಂದು.

ಕ್ರತುಃ—ಅಪಃ ಅಪ್ನಃ—ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಕ್ರತುವೆಂದರೆ ಕರ್ಮವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಇವರು ಮಾಡುವ ಸಾಹಸಕರ್ಮವು ಅಥವಾ ಜನರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕರ್ಮವು.

ಉಕ್ಥಃ—ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ | ತೇನ ಸ್ತುತ್ಯತ್ನೇನ ತತ್ರ ಭವ ಉಕ್ಥಃ | ಉಕ್ಥವೆಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವು. ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವರು ಉಕ್ಥ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸನೀಯವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವರುಣಃ—ಕೃತ್ಯವ್ಯದಾರಿಭ್ಯಃ ಉನನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಿಷ್ಪನ್ನರಿಂದ ಅದ್ಯುಡಾತ್ತ.

ಶಂಖ್ಯಾನಾಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಜ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬರುವುದು. ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಈಡವನ್ನವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂಣ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಂಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಕ್ರತುಃ—ಕೃಜಾಃ ಕತುಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೭) ಡುಕ್ಯಜಾ ಕರಣೇ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯಣಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, ಅಂದರೆ ಬುಗೆ ರೇಫ. ಕ್ರತು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ.

ಉಕ್ಥಿಃ—ಉಕ್ಥ ಅಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರ, ಅಪ್ರಗೀತಮನ್ತ್ರಸಾಧ್ಯಗುಣಿನಿಷ್ಕಗುಣಾಭಿಧಾನಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಎಂದು ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಯಾಜ್ಞಕರು ಹೇಳುವರು. ವರುಣನು ಈ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಏವಂಚ ಉಕ್ಥೇ ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಭವೇಳಂದೆಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸಸ್ತವ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸಸ್ತವ್ಯೇಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್, ಉಕ್ಥ+ಯ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೨) ಈಕಾರ ಅಥವಾ ತದ್ಧಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಕಾಂಗಾನಯವವಾದ ಇಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಉಕ್ಥಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಆದ್ದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ತಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥಿ ಎಂಬ ಯತ್ರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ದ್ವ್ಯಚ್ಚ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಸ್ವರ (ಅಚ್) ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತೀರ್ಥಾಢ್ಯಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ತೀರ್ಥ್ಯ, ಕೂಪ್ಯಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಕೂಪ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌಶಬ್ಧ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ದ್ವ್ಯಚ್ಚ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಬಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ದೇವಿಧಯೇಶ್ವಂದಸಿವಿಕಲ್ಪ್ಯನ್ತೇ (ಪರಿಭಾ, ೩೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಉಕ್ಥ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬ ಸ್ವರಿತವು ಬರಲಿ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳು (ಅಚ್) ಇರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದು ಅಷ್ಟಾಢ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಸ್ರೇತಿಷೇಫೇ-ಪರಂಕಾರ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವಾದ ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪವೇ ಮೊದಲು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ, ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯ ಅಂದರೆ ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗ, ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬ

ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ಬರುವುದು. ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಲೋಪ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಬರುವುದು. ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಬಾಧಕವಾದ ಯತೋನಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧಿತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತಾಕೃತ ಪ್ರಸಂಗಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಸ್ಯ ಚ ಲಕ್ಷಣಾಂತರೇಣ ನಿಮಿತ್ತಂ ವಿಹನ್ಯತೇ-ತದಪ್ಯನಿತ್ಯಮ್ (ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.) ಆದ ಕಾರಣ ನಿತ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಪರವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಬೇಕೇ ಹೊರತು ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಬರಲು ಅಪಕಾಶವಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೂ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಪೇಕ್ಷವಾದ್ದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ, ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಬಹುಪೇಕ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗ. ಪರನಿತ್ಯಾನ್ತರಜ್ಞಾಪನಾದಾನಾಮುತ್ಪರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ, ನಿತ್ಯ ಇವುಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಜ್ಞಮನ್ತರಜ್ಞೀ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರಜ್ಞವಾದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವಾದ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಉಪಸಾರ್ಯಯಚ ಸೂಮಾರ್ಯಯಚ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವೇ ಇರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಕ್ಥ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸ್ವರಿತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವೇನಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಉಕ್ಥ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಲೋಪ ಬರದೇ ಎರಡು ಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯತ್ಪ್ರಯಾಂತವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಜೇಯಂ, ಜೇಯಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯತೋನಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗುವುದು. ಲೋಪ ಬಂದನಂತರ ಎರಡು ಸ್ವರ ಸಿಗುವ (ಪ್ರದೇಶ) ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವೇ ಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ನ್ಯಾಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತೀರ್ಥಾಢ್ಯಯ, ಕೂಪ್ಯಾಯ, ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪಾನಂತರ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ಣಾದಾಜ್ಞಂ ಬಲೀಯಃ (ಪರಿಭಾ. ೫೫) ವರ್ಣನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆಂತಲೂ ಅಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಲವಾದುದು. ಏವಂಚ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಲವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ, ನಂತರ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋನಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯತಾತ್ಮವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಉಕ್ಥ್ಯಃ ಉಮಾರ್ಯಯ ಸೂಮಾರ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಯತೋನಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರ್ವಥಾ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉಕ್ಥಾಢ್ಯಯ, ಸೂಮಾರ್ಯಯ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತೀರ್ಥಾಢ್ಯಯ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಛಾಂದಸವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ತೀರ್ಥಾಢ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ

ಉಕ್ತ್ಯಾಯ, ಸೂರ್ವಾಯ, ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವನ್ನು ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಸರ್ವ
ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಈ ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸತ್ವವನ್ನು ಹೇಳದೆ ತಪ್ಪಿ
ಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಯೋರಿದವಸಾ ವಯಂ ಸನೇಮ ನಿ ಚ ಧೀಮಹಿ ।

ಸ್ಯಾದುತ ಪ್ರರೇಚನಂ ॥ ೬ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಯೋಃ । ಇತ್ । ಅವಸಾ । ವಯಂ । ಸನೇಮ । ನಿ । ಚ । ಧೀಮಹಿ ।

ಸ್ಯಾತ್ । ಉತ । ಪ್ರ ರೇಚನಂ ॥ ೬ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಯೋರಿತ್ಯೋರ್ವೋಕ್ತಯೋರಿಂದ್ರವರುಣಯೋರೇವಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ವಯಮನುಷ್ಯಾ ತಾರಃ
ಸನೇಮ । ಸಂಭಜೇಮ ಧನಮಿತಿ ಶೇಷಃ । ನಿ ಧೀಮಹಿ ಚ । ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧನೇ ಯಾವದಪೇಕ್ಷಿತಂ
ತಾವದ್ಭುಕ್ತ್ವಾ ತತೋಽವಶಿಷ್ಟಂ ಧನಂ ಕ್ವಚಿನ್ನಿಧಿರೂಪೇಣ ಸ್ಥಾಪಯಾಮಾಶ್ಚ । ಉತಾಸಿ ಚ ಪ್ರರೇಚನಂ
ಭುಕ್ತಾನ್ನಿಹಿತಾಚ್ಚ ಪ್ರೇಕರ್ಷೇಣಾಧಿಕಂ ಧನಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಸಂಪದ್ಯತಾಂ || ಅವಸಾ । ಅಸುನ್ ।
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತೇಃ । ವಯಂ । ಯೂಯಂ ಹಿ ಸ್ಯಾ । ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೫-೨ । ಇತ್ಯೇತ್ರ ಯದುಕ್ತಂ
ತದತ್ರ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ । ಸನೇಮ । ಅಶಿಷಿ ಲಿಙ್ । ತಸ್ಯ ಮಸ್ । ನಿತ್ಯಂ ಪಾತ ಇತಿ ಸಕಾರ ಲೋಪಃ ।
ಕಿದಾಶಿಷಿ । ಪಾ. ೩-೪-೧೦೪ । ಇತಿ ಯಾಸುಟ್ । ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪ್ಯಸ್ತೀತಿ
ಲಿಙ್ಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ । ಅತೋ ಯೇಯ ಇತೀಯಾದೇಶಃ । ಲೋಪೋ
ನ್ಯೋರ್ವಲೀತಿ ಯಲೋಪಃ । ಲಿಙ್ಯಾಶಿಷ್ಯಙ್ । ಪಾ. ೩-೧-೪೬ । ಇತ್ಯೆಙ್ । ಅದ್ಗುಣಃ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ
ನಿಘಾತಃ । ಧೀಮಹಿ । ಡುಧಾಙ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ । ಅಶಿಷಿ ಲಿಙ್ಯೋ ಮಹಿಙ್ । ತಸ್ಯ
ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೇ । ತತ್ರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನ ಲಿಙ್ಃ ಸಲೋ-
ಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ । ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿದಿತಿ ಜಾತ್ವಂ ಶಸ್ ಚ । ಬಹುಲಾ ಛಂದಸೀತಿ-
ಜುಹೋತ್ಯಾದೇರಸಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದಾತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ । ಪಾ. ೬-೪-೬೪ ।

ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ನಿಘಾತಃ | ಸನೇಮೋತ್ಯೇಪೇಷ್ವಯಾ ದ್ವಿತೀಯತ್ವಾದತ್ರ ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ
ನ ನಿಷೇಧಃ | ಸ್ಯಾತ್ | ಅಸ್ತೇಃ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಙ್ | ತಿಪ್ | ಇತಕ್ಷೇತೀಕಾರ ಲೋಪಃ |
ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ತೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋ ಜಾಙ್ಗೇತಿ ಯಾಸುಡ್‌ಜಾತ್ವೇ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸ ಇತಿ
ಶವೋ ಲುಕ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಉತ | ಏವಮಾದೀ-
ನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಪ್ರರೇಚಿನಂ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚಿನೇ | ಭಾನೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಯೋರನಾದೇಶಃ |
ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಹದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತಯೋಃ—ಆ ಇಂದ್ರಾ ನರುಣರ | ಅವಸಾ ಇತ್—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದಲೇ | ವಯಂ—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಯ
ಗಳಾದ) ನಾವು | ಸನೇಮ—(ಧನವನ್ನು) ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡೋಣ | ನಿ ಧೀಮಹಿ ಚ—ಶೇಖರಿಸಿಯೂ
ಇಡೋಣ | ಉತ—ಮತ್ತು | (ಅಧನವು) ಪ್ರರೇಚಿನಂ—(ಅನುಭವಿಸಿದ ಮತ್ತು ಶೇಖರಿಸಿದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ)
ಹೆಚ್ಚು ಗುವಂತೆ | ಸ್ಯಾತ್—ಆಗಲಿ.

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ನಾವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ನರುಣರ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಅಪಾರವಾದ ಧನವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಯಥೇಚ್ಛ
ವಾಗಿ ಆ ಧನವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಉಳಿದುದನ್ನು ಶೇಖರಿಸೋಣ ಮತ್ತು ನಾವು ಅನುಭವಿಸಿದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಆ ಧನವು
ಹೆಚ್ಚುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

Through their protection we enjoy riches and heap them up ; still may
we have even a surplus.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಿ ಧೀಮಹಿ—ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡೋಣ, ಕೂಡಿಹಾಕೋಣ lay by.

ಉತ—ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅಧನಾ ಮತ್ತು ಎಂಬ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರರೇಚಿನಂ—ಭುಕ್ತಾನ್ನಿಹಿತಾಚ್ಛ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾಧಿಕಂ ಧನಂ- ನಾವು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನು
ಭವಿಸಿ ಕೂಡಿಹಾಕಿದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಧನವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾ ನರುಣರು ಕೊಡುವ ಧನವು ಅವರ ಅನು
ಗ್ರಹದಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಸಾ—ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ, ಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್, ತೃತೀಯೈಕವಚನಾನ್ತ.

ವಯಮ್—ಯೂಯಂ ಹಿ ಷ್ಮಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೂಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ವಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಯೂಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ. ವಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಕೃತಿ, ಇಷ್ಟೇ ವಿಶೇಷ.

ಸನೇಮ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃಸಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಆರ್ತೀರ್ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್ ಸನ್+ಮಸ್, ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋಜಾಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯನ್ತೃಟಿಕಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಕಿದಾಶಿಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು. ಇದು ಯಾಸುಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿಧಾಯಕ ವಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸನ್+ಯಾಸ್+ಮ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸ್+ಮ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಎರಡೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಆರ್ತೀರ್ಲಿಜ್ ನಾದ ಲಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್. ಸನ್+ಅ+ಯಾ+ಮ ಅತೋಯೋಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ, ಸನ + ಇಯ್ + ಮ ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಗೆ ಲೋಪ, ಆದ್ಯಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಸನೇಮ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏ ಎಂಬ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಧೀಮಹಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಧಾತು. ಆರ್ತೀರ್ಲಿಜ್ ಲಿಜ್. ಲಿಜ್ಸೀಯುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಡಾಗಮ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್, ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಸಹ ಇರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಿಜಸ್ಸಲೋಪೋನನ್ತ್ಯಸ್ಯ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟ್‌ನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವ ಇವು ಬರುವುವು. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪು ಬರುವುದು. ಅದರ ಆದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಜ್ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಯಾದಾಗ್ಯೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಶಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಧಾ+ಈಯ್+ಮಹಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ ಧೀಮಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಜಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಿದೇಶಿಕ ಜಾತ್ವೋಪಪಾದನಕ್ಕೆ ಫಲವಿಲ್ಲ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಇದೂ ಒಂದು ಫಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಜಾತ್ವವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು, ನಿ ಚ ಧೀಮಹಿ, ಎಂದು ಚ ಶಬ್ದಯೋಗವಿದೆ. ಆದರೂ ಸನೇಮ ಎಂಬ ತಿಜ್ಞವು ಮೊದಲು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಧೀಮಹಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯದಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸ್ಯಾತ್-ಅಸ ಭುವಿ, ನಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರತ್ಯಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್, ತಿವ್. ಇತೆಶ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅದು ಜಿತೋ ಅಗುವುದು. ಆಸ್+ಯಾಸ್+ತ್, ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ವಸೋರ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಲಿಜಸ್ವಲೋಪೋನನ್ವೈಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಡಾಗಮದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಏವಂಚ ಸ್ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುಕಾತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉತ—ಏನಾದೀನಾಮನ್ತ್ರಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಪ್ರರೇಚನಮ್—ರಿಚರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು. ಇರಇತ್ಸಂಜ್ಞಾವಾಚ್ಯಾ (ವಾದಿಕ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರ್ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞ ಲೋಪ. ಲ್ಯುಟ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೧೫) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತು, ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ರಚ್+ಅನ ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರೇಚನ, ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಕುಗತಿಸ್ಪಾದಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ ವಾಮಹಂ ಹುವೇ ಚಿತ್ರಾಯ ರಾಧಸೇ ।

ಅಸ್ಮಾನ್ತು ಜಿಗ್ಯುಷಸ್ಕೃತಂ ॥ ೭ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ । ವಾಂ । ಅಹಂ । ಹುವೇ । ಚಿತ್ರಾಯ । ರಾಧಸೇ ॥

ಅಸ್ಮಾನ್ । ಸು । ಜಿಗ್ಯುಷಃ । ಕೃತಂ ॥ ೭ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ನಾಂ ಯುನಾಮುಭಾವಹಂ ಹುವೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ |
 ಕಿಮರ್ಥಂ | ಚಿತ್ರಾಯ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಾಯ ರಾಧಸೇ ಧನಾಯ | ತತ ಅಹುತಾ
 ಯುನಾಮಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಮನ್ ಸು ಜಿಗೃಷಃ | ಶತ್ರುವಿಷಯೇ ಸುಷ್ಠು ಜಯಯುಕ್ತಾನ್ ಕೃತಂ
 ಕುರುತಂ || ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಭೋಧನಸ್ಯಾಕಾರಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ
 ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನರ್ಜ | ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಛಾಂದಸಂ ಹೃಸ್ವತ್ವಂ |
 ಹುವೇ | ಹೂಯತೇರ್ಲುಙ್ಕುತ್ವನ್ಯುಕವಚನಮಿತ್ | ಶಸ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಲುಕ್ | ಹೂ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತ್ವಿ-
 ತ್ಯಾದಿನೋವರ್ಜ | ಸಾ. ೭-೪-೭೭ | ನ ಚ ಹುಶ್ನುವೋರಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೭-೪-೮೭ | ಯಣಾದೇಶಃ |
 ಜುಹೋತೇರೇವ ಹಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಸ್ಯ ತತ್ | ನ ಪುನರಸ್ಯ ಲಾಪ್ತಣಿಕತ್ವಾತ್ | ಇಟಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ
 ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನನಿಘಾತಃ | ರಾಧಸೇ | ಅಸುನ್ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಾನ್ |
 ಶಸಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೮೭ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಶಸೋ ನಃ | ಸಾ. ೭-೧-೨೯ | ಇತಿ ನತ್ವಂ |
 ಜಿಗೃಷಃ | ಜಿ ಜಯೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಶ್ಲೇತಿ ಕ್ವಸುಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ | ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ | ಸಾ-
 ೭-೩-೫೭ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕ್ವಸೋಃ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಸ್ತ-
 ಸ್ಯೇಟೋ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮೇನ ನಿವೃತ್ತಿಃ | ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಂ ಶಸ್ | ಭಸಂಜ್ಞಾ-
 ಯಾಂ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಏರನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಯಣಾ-
 ದೇಶಃ | ಶಾಸಿವಸಿಘಾಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೃತಂ | ಡುಕೃಞ್
 ಕರಣೇ | ಲೋಽಙ್ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವಾತ್ತಮಾದೇಶಃ | ಶವೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
 ಲುಕ್ | ತಿಜ್ಜತಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನಾ | ಅಹಂ—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮ-
 ವಾದ) ನಾನು | ಚಿತ್ರಾಯ—(ವಜ್ರ, ವೈಷ್ಣೋರ್ಯಾದಿ) ನಾನಾ ರೂಪವಾದ | ರಾಧಸೇ—ಧನಕ್ಕೋಸ್ಕರ |
 ಹುವೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ (ಹೀಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀವು) | ಅಸ್ಮಾಕ್—(ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮಗಳಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು |
 ಸು ಜಿಗೃಷಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಜಯಶಾಲಿಗಳನ್ನಾಗಿ | ಕೃತಂ—ಮಾಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ-
 ನೀವು ನಮಗೆ ವಜ್ರವೈಷ್ಣೋರ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ
 ಮಾಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, I invoke you for several kinds of wealth; make us
 victorious (over our enemies).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೩ನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಅ, ಳ ನೆಯ ಋಕ್ಗಳುಳ್ಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಚಿತ್ರಾಯೆ—ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಾಯೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಧನ, ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಆಹಾರ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ನಾನಾವಿಧ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿ ಧನಗಳಿಗಿಂತ ಗೋವು ಗಳು, ಆಹಾರಗಳು, ಶತ್ರುಜಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಜಿಗ್ಯುಷೇ—ಜಿ ಜಯೇ | ಶತ್ರುವಿಷಯೇ ಸುಷ್ವ ಜಯಯುಕ್ತಾನ್ || ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ-ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಸಂಬೋಧನೆಯಿಂದಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ.ಸೂ.೩.೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆನರ್ಜ ಆದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕಾಮುನ್ರಿತಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಷ್ಠವಾದ ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು.

ಹುನೇ—ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಹದಿ, ಲಟ್, ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್. ಹ್ವೇ+ಇ ಕರ್ಮರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಬಹುಲಂಛಂಜಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಬಹುಲಂ ಛಂಜಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವೇರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಇ ಆಚಿಶ್ಚ ಧಾತು. ಭೃವಾಂಯ್ದೀರಿಯೆಬ್ಜುವ ಜೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಪಾದೇಶ. ಹುನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹುಶ್ಚುಪೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಅಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹು ಧಾತು, ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅನೇಕಾಚ್ಚನಾದ ಅಜ್ಞ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಗ

ಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಹುನಿಗೆ ಗ್ರಹಣವೇ ಹೊರತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹುನಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸೂತ್ರ. ಲಕ್ಷಣೇನ ನಿವೃತ್ತಂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಮ್ ಅಂದರೆ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದಕ್ಕೆ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಹುವು, ಹ್ಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸೀ ತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ. ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಹು ಧಾತುವು ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಲ್ಲ. ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಲಕ್ಷಣ-ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಿಯೋಃಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಿಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ (ಸರಿಭಾ. ೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು- ಆದ್ದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹ್ಯೇಞ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಹುಗೆ ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏರನೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಅನೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾದ ಅಂಗಯೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯೇನನಿಧಿಷ್ಟದಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ತಥಾಚ ಹು ಧಾತ್ವಂತವೂ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂತವೂ ಅನೇಕಾಚ್ಯವೂ ಆದ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಆ ಅಂಗದ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏವಂಚ ಹು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗವು ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹುಶ್ನುಪೋಃ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವು. ಉಪಾಯಸ್ಯ ಉಪಾಯಾಂತರಾದೂಷಕತ್ವಮ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೋ ಅನೇಕಾಚ್ಯಗ್ರಹಣಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಕ್ಷದಿಂದಲೋ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸರಿಹೋಗಬಹುದು. ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತಸೆರ್ಮಮಸಾದಾದಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪರ್ಮದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹುನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಜತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಾಧಸೇ—ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಿ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೭೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್. ಇತ್ತಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ನಿತ್ಯಸರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮಾನ್—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಶಸ್ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್. ದ್ವಿತೀಯಾಂಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೭) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಅಸ್ಮ+ಅ+ಅಸ್, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಅಸ್ಮಾ+ಅಸ್ ಶಸೋನ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ನಕಾರಾದೇಶವು ಅಲೋಪ್ತೃಷ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಆದೇಶಪರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸನ್ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಅಸ್ಮಾನ್ ಸಂಯೋಗಾನೈಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೦-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಜಿಗ್ಮುಷಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಅದೇಶ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಿ+ಜಿ+ವಸ್ ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಸನ್, ಲಿಟ್ ಏತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಜಿ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಅಭ್ಯಾಸವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕವರ್ಗ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ, ಜಿ+ಗಿ+ವಸ್, ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ-ಸ್ವೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುರಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಪುನಃ ಕೃಸ್ಯೆಚ್ಚ-ವ್ಯಸ್ತುದ್ವ್ಯಸ್ತುಶ್ಚವೋ ಲಿಟಿ, (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರಯಗಳಾದ ಎಷ್ಟು ಇಚ್ಛೇಷೇಫ-ಗಳಿರುವವೋ ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಕೃಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವುವು. ಕ್ರಾದಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಕ್ರಾದಿಸಿಯಮದಿಂದ ಕ್ರಾದಿ ಯಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಎಂಬ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ವೇಕಾಚಾಧ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೬೩) ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಾನಂತರ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಧಾತು, ಆದಂತಧಾತು, ಘಸ್ತ್ಯ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬರುವುದು. ಜಿಗಿವಸ್ ಎಂಬುದರೆ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು ವಚನ ಶಸ್, ಜಿಗಿವಸ್+ಅಸ್ ಯಚಿಭಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ವಸೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೩೧) ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಭಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ, ಜಿಗಿ+ಉಸ್+ಅಸ್ ಏರನೇಕಾಚೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಯಣಾದೇಶ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಜಿಗ್ಮುಷಃಕೃತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕೇರರ, ತ್ವರತಿ, ಕೃಧಿ, ಕೃತೇಷ್ಟನಿದಿತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೦) ಅದಿತಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೇ ಮೊದಲಾದುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ-ಯದ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಕೃತ ಎಂಬುದು ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಇದನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಾತವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ದೊರೆಯದು. ಕೃತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಕವಾದ ಶಬ್ದ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗಲೂ ಇರುವುದು, ಮುಂದೆ ವಿನಿಶ್ಚಯವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾದಾಗಲೂ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅವಿಶೇಷಾತ್ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವು—ಜಿಗ್ಮುಷಃ : ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಕೃತಮ್—ಡುಕ್ಯ ಇ ಕರಣೇ, ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಧಸ್ ಲೋಟೋ ಲಿಜ್ಜತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜ್ಜದ್ಭವ, ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾನುಃ (ಪಾ.ಸೂ.

೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಸ್‌ಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ, ಕೃತಮ್ ಕರ್ತರಿಶವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಶವ್‌ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತರಿಶವ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸವಾದ ತನಾದಿಕ್ಯುಚ್ಚುಲಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸರ್ದೀನಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಕ್ರಾಂತವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತವಾದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾಂತವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜನ್ತವೆಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿದರೆ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ ನೂ ನು ವ್ರಾಂ ಸಿಷಾಸಂತೀಷು ಧೀಷ್ವಾ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ನು | ನು | ವ್ರಾಂ | ಸಿಷಾಸಂತೀಷು | ಧೀಷು | ಆ ||
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಶರ್ಮ | ಯಚ್ಛತಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಧೀಷ್ವಸ್ಮದೀಯಬುದ್ಧಿಷು ವ್ರಾಂ ಯುವಾಂ ಸಿಷಾಸಂ-
ತೀಷು ಸನಿತುಂ ಸಂಭಕ್ತುಂ ಸನ್ಯುಕ್ ಸೇವಿತುಮಿಚ್ಛಂತೀಷು ತದಾನೀನಾ ಸಮಂತಾದಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ
ಸುಖಂ ನೂ ನು ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ತಪ್ರಂ ಯಚ್ಛತಂ | ದತ್ತಂ | ಪ್ತಪ್ರಂತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಪ್ತಪ್ರನಾನುಸು
ನು ಮಪ್ತಪ್ರತಿ ಪರಿತಂ | ತಸ್ಯ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತಿಬಲಾದತಿಶಯೇ ಲಭ್ಯತೇ || ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಉಕ್ತಂ | ನೂ
ನು | ಯಚಿ ತುನುಘಮಪ್ತಪ್ರಾಪ್ತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ಸಿಷಾಸಂತೀಷು | ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಸನ್ | ದ್ವಿಭಾವೋ
ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಸನ್ಯತ ಇತಿತ್ವಂ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ | ಸನೀವಂತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ.
೭-೨-೪೯ | ವಿಕಲ್ಪಾದಿಡಭಾವಃ | ಜನಸನಮನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ | ಪಾ. ೬-೪-೪೨ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯಾ-
ಕಾರಃ | ಉಪರಿ ಲಟಿಃ ಶತ್ಯ | ಕರ್ತರಿ ಶವ್ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೀಪ್ | ಶವ್‌ಶ್ಚನೋರ್ನಿತ್ಯಂ | ಪಾ.
೭-೧-೮೧ | ಇತಿ ನುಮ್ | ಜೀಪಃ ಶಪಶ್ಚ ಸಿತ್ತ್ವಾಚ್ಛತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ |

ಸಸೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧೀಷು | ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ವತ್ವಂ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯನುಪ್ರತಿಷ್ಠತಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೨-೬ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಯಚ್ಚತಂ | ದಾಣಾ ದಾನೇ |
ಶಸಿ ಪಾಪೋತ್ಯಾದಿನಾ ಯಚ್ಚಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರವರುಣರೇ | ಧೀಷು—(ನಮ್ಮ) ಬುದ್ಧಿಗಳು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ
ಸಿಷ್ಠಾಸಂತೀಷು—ಸೇವಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿರಲು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಆ—ಎಲ್ಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ |
ಶರ್ಮ—ಸುಖವನ್ನು | ನೂ ನು—ಬಹಳ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಯಚ್ಚತಂ—ಕೂಡಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಸದಾ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ
ಮಗ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸತತವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಅದರಿಂದ ನೀವು ಪ್ರಸನ್ನ
ರಾಗಿ ನಮಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ.

English Translation.

Indra and Varuna, quickly bestow happiness upon us, for our minds are
devoted to you both.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೂ ನು—ನು ಮಂಕ್ಷು ಮೊದಲಾದ ಇವತ್ತಾರು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನು ಎಂದರೆ ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಬೇಗನೆ, ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಾಲವಿಳಂಬಮಾಡದೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಛಂದ
ಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ವರು ನು ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ನು ಇತ್ಯೇಷೋನೇಕಕರ್ಮಾ |

ಇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ |

ಅಥಾಪ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಭವತಿ || (ನಿ. ೧-೪)

ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪ
ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ನು ತೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨೪-೩) ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಸ್ಯೇವ ತೇ ಎಂದು.

ಸಿಷಾಸಂತೀಷು ಧೀಷು—ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗಳು ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸಲು ಹಾತೊರೆಯುತ್ತಿರುವವು, ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಯೋಗವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇನ್ನಾಮರುಣಾ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ನೂ ನು—ಋಚಿತುನುಘಮಷ್ಟುತಜ್ಞ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ನುಗೆ ದೀರ್ಘ.

ಸಿಷಾಸಂತೀಷು—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು, ಧಾತೃದೇಶಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಣ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಸನ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್+ಸ. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಸನ್ ಸನ್ + ಸ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ಸನ್‌ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಸಿಸನ್+ಸ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅರ್ಧ ಧಾತುಕ, ಅದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸನೀವನ್ನರ್ಧಭೃಷ್ಟದಮ್ಬುಶ್ರಿಸ್ವಯೋರ್ನುಭರಜ್ಞಪಿಸನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ಇವ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಋಧ, ಭೃಷ್ಟ, ದಮ್ಬು, ಶ್ರಿ, ಸ್ವೃ, ಯು, ಊರ್ಣು, ಭರ, ಜ್ಞಪಿ, ಸನ್, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸನ್‌ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಖನಾಂಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಾತ್ ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಸಿಸಾ+ಸ. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸಿಷಾಸ, ಇದಕ್ಕೆ ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತೇವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಲಟೈತ್ಯಶಾನೇಜಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ, ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಸಿಷಾಸ+ಅ+ಆತ್ ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಾವರ ಪರರೂಪ, ಸಿಷಾಸತ್. ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಸಿಷಾಸತ್ + ಈ, ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೮೧) ಶಪ್ ಶ್ಯನ್ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಆಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಯಾವ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತೀ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವರ್ಣ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರು

ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದು ಮಿದಚೋನ್ಮಾತ್ಸೇರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಸಿಷಾಸನ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಜೀಷ್, ಶಷ್ ಎರಡೂ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ವಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದುಸದೇಶವಾದ ಶಷ್ ಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಷಾಸ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಇದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷಾಸನ್ನೀಷು ಎಂದಾಗುವುದು.

ಧೀಷು—ಧೈಃ ಚಿನ್ತಾಯಾಂ. ಛಾಯಾತೇಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩,೨-೧೨೨) ಧೈಃ ಧಾತು ವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣ=ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಧಿ ಎಂದಾಯ್ತು. ಹಲಃ, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಧೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಧೀ+ಸು ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಪತ್ಯ ಸಾನೇಕಾಚಿಷ್ಟ್ವತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್—ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೭-೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯತವಾಗಿದೆ.

ಯಚ್ಚತಮ್—ದಾಣ್‌ದಾನೇ, ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಥಸ್, ಲೋಟೋಲಜ್ವಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ವದ್ಭಾವ, ತಸ್ಯಸ್ಥನಿಪಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮ್ ಆದೇಶ, ಕರ್ತೃರಿಶವಃ, ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಣ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಚ್ಛ ಆದೇಶ, ಯಚ್ಚತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ವಾಮಶ್ನೋತು ಸುಷ್ಪುತಿರಿಂದ್ರಾವರುಣ ಯಾಂ ಹುವೇ |

ಯಾಮ್ನುಧಾಥೇ ಸಧಸ್ತುತಿಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ವಾಂ | ಅಶ್ನೋತು | ಸು s ಸ್ತುತಿಃ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಯಾಂ | ಹುವೇ |

ಯಾಂ | ಯುಧಾಥೇ ಇತಿ | ಸಧ s ಸ್ತುತಿಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಹೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯಾಮಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಾಕಾಂ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರತಿ ಹುವೇ
ಯುನಾಮುಖಾನಾಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಂಚ ಸಧಸ್ತುತಿಂ ಯುವಯೋರುಭಯೋಃ ಸಾಹಿತ್ಯೇನ ಕ್ರಿಯಮಾ-
ಣಾಯಾಃ ಸ್ತವಕ್ರಿಯಾಯಾ ಯಾಂ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಪ್ರತಿಲಭ್ಯ ಯುಧಾಥೇ ಯುನಾಂ ವರ್ಧಾಭೇ |
ತಾಭ್ಯಶ್ಚ ಸುಷ್ಪುತಿಃ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಹೇತುಭೂತ ಋಕ್ಸಮೂಹೋ ನಾಮುಶ್ನೋತು | ಯುನಾ ನ್ಯಾಪ್ನೋ-
ತು || ಅಶ್ನೋತು | ಅಶಾ ನ್ಯಾಪ್ತ | ಲೋಬೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಿಪ್ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಸುಷ್ಪುತಿಃ |
ನ ನಿಂಭೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೭-೭ | ಇತ್ಯತೋಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ | ಹುವೇ | ಉಕ್ತೇ |
ಅತ್ರ ತು ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ ನ ನಿಘಾತಃ | ಯುಧಾಥೇ | ಋಧು ವೃದ್ಧಾ | ಲಟ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇ-
ಪದಂ | ಮಧ್ಯಮದ್ವಿವಚನೇ ಶ್ವೋರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಕಾರ
ಉದಾತ್ತಃ | ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗಾನ್ ನ ನಿಘಾತಃ | ಸಧಸ್ತುತಿಂ | ಸಹ ಸ್ತುತಿಯಸ್ಥಾಂ ಸುಷ್ಪುತಾ ಸಾ
ಸಧಸ್ತುತಿಃ | ಅತ್ರ ಸುಷ್ಪುತಿರಿತ್ಯಸ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ತೂಯತೇ ಽನಯೇತಿ ಕರಣಸಾಧನ-
ತ್ವೇನ ಋಕ್ಪರತ್ವೇಯಂ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೋ ಭಾವಸಾಧನತಯಾ ಸ್ತವನಕ್ರಿಯಾಪರಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಾವಸಾಧನ-
ತ್ವೇನ ಕ್ರಿಯಾಪರೇಯಂ ಕರಣಸಾಧನತಯಾ ಋಕ್ಪರ ಇತಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನಪದಾರ್ಥಾದಸ್ಯಃ | ಸಹೇ-
ತ್ಯತ್ರ ಹಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಭಕಾರಃ | ಸಹಶಬ್ದ ಏವಮಾದಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವೇನ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೩೩ || || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾವರುಣ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ | ಯಾಂ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಹುವೇ—(ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು) ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೋ | (ಮತ್ತು) ಯಾಂ ಸಧಸ್ತುತಿಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಏಕೇ
ಕರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ಯುಧಾಥೇ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತೀರೋ (ಸಂತೋಷಿಸುತ್ತೀರೋ) |
ಸುಷ್ಪುತಿಃ—(ಅಂತಹ) ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ (ಋಕ್ಸಮೂಹವು) | ನಾಮುಶ್ನೋತು—ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೇ, ನಾವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.
ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನೀವು
ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ.

English Translation

May the earnest praise which I offer to Indra and Varuna reach you both ; and may you fulfil that prayer addressed to you both.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ನೋತು—ನ್ಯಾಪ್ನೋತು—ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಲಿ, ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯ
ವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಋಧಾಥೇ—ಋಧು ವೃದ್ಧಾ | ವರ್ಧೇಥಾಂ || ನೀವು, ನಾವು ಮಾಡಿದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿರಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರಿ, ಅದರಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತರಾಗಿರಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಧಸ್ತುತಿಂ—ಸಹ ಸ್ತುತಿಯೊಕ್ಕಾಂ ಸುಷ್ಪುತೌ ಸಾ ಸಧಸ್ತುತಿಃ || ಇಬ್ಬರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಧಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ಲೋಕೇ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೇ ರೋಟ್ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು, ಅದ್ದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತಜುತಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಯದ್ಯಪಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ವಿಕರಣ.. ಅಶ್+ನು+ತಿ ಗುಣ ಏರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ.

ಸುಷ್ಪುತಿಃ—ನೆ ನಿನ್ನೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾ ವರುಣಾ, ಹುವೇ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತ ೭ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿಯಾದರೋಯದ್ವೈತ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೭೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಋಧಾಥೇ—ಋಧು ವೃದ್ಧಾ ಲಟ್ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನೇ ಆಧಾಮ್. ಪಿತೃತತ್ಮನೇಪದಾನಾಂಟೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಏತ್ವ-ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಋಧಾಥೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅದ್ಯದ್ಯದಾತ್ತೇತ್ಯು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಥೇ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಯಾವೃಧಾಥೇ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧಘಟಿತವಾದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಧಸ್ತುತಿಮ್—ಸಹ ಸ್ತುತಿಯೊಕ್ಕಾಂ ಸುಷ್ಪುತೌ ಸಾ ಸಧಸ್ತುತಿಃ ಎಂದು ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಬಂತ್ಗಳು ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವೆವೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸ್ತುತಿ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇ

ಬೇರೆ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿನಕ್ರಿಸ್ತನಾದ ಸುಷ್ಪತಿಶಬ್ದೋಪಸ್ಥಿತನಾದ ಅರ್ಥವೇ ಬೇರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಸುಷ್ಪತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೂಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಿಃ, ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯನೂಡಿ ಸ್ತೋತ್ರಕರಣವಾದ (ಸಾಧನವಾದ) ಋಕ್ಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಸ್ತುತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತವನಂಸ್ತುತಿಃ ಎಂದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಬಂದು ಸ್ತವನಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಶಬ್ದವು ಭಾವಾರ್ಥ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನುವಾಗಿ ಸ್ತವನ ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸ್ತುತಿ ಶಬ್ದವು ಕರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಋಕ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ಏವಂಚ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾದ ಪದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸುಷ್ಪತಿಪದೋಪಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಸಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರ. ಏವಾದೀನಾಮಸ್ತಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹು ವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರವೂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪಡೆನು (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುವುದು || ೯ ||

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಂಚಮೋಽನುವಾಕೇ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸೋಮಾನಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ನವಚ್ಛಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ತೇವಮನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಸೋಮಾನಮಿತಿ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವತ್ಯಾಶ್ವತುರ್ಥ್ಯಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಾನ್ಯಾಃ ಸಾದಸಸ್ವತ್ಯಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ವಾಂತ್ಯೇತಿ | ಸೂಕ್ತಗತಾ ಅದ್ಯಾಃ ಪಂಚರ್ಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ ದೇವತಾಕಾಃ | ತಾಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸ ಘಾ ನೀರ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯಾಶ್ವತುರ್ಥ್ಯಾ ಋಚೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿರಿಂದ್ರಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚೇತಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವತಾಃ | ತ್ವಂ ತಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯಾಃ ಪಂಚಮ್ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಯಾ ಸಹ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವತಾಃ | ಷಷ್ಠೀಮಾರಭ್ಯ ತಿಸೃಣಾಂ ಸದಸಸ್ವತೀವತಾ | ನರಾಶಂಸಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯಾ ನವಮ್ಯಾಃ ಸದಸಸ್ವತೀರ್ನರಾಶಂಸೋ ವಾ ವಿಕಲ್ಪ್ಯತೇ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಾನಂ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕಿನ ಸೂಕ್ತವೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಋಷಿಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ದೇವತಾವಿಶೇಷವು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. “ಸೋಮಾನಮಿತಿ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವತ್ಯಾಶ್ವತುರ್ಥ್ಯಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಾನ್ಯಾಃ ಸಾದಸಸ್ವತ್ಯಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ವಾಂತ್ಯೇತಿ” ಎಂದರೆ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದ ಸೋಮಾನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಎಂಬುವರೂ, ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ, ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬುವರೂ, ಆದರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸದಸಸ್ವತಿಯೂ, ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ವತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು, ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೆ ಘಾ ವೀರಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಎಂದು ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಿರುವರು. ತ್ವಂ ತಂ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳು. ಅರರಿಂದ ಎಂಬರವರೆಗಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸದಸಸ್ಪತಿಯು ದೇವತೆಯು. ನರಾಶಂಸಂ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದೇವತೆಯು. ವಿನಿಯೋಗವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ||

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೧೮ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ ೩೪, ೩೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧-೯ ||

|| ಋಷಿ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ||

|| ದೇವತಾ— ೧-೩ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ || ೪. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರಿಂದ್ರಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚ |

೫. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದಕ್ಷಿಣಾ ಚ | ೬-೮. ಸದಸಸ್ಪತಿಃ | ೯. ಸದಸ-

ಸ್ಪತಿನರ್ವಾಶಂಸೋ ವಾ ||

ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ |

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔತಿಜಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೋಮಾನಂ | ಸ್ವರಣಂ | ಕೃಣುಹಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತೇ ||

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಯಃ | ಔತಿಜಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಏತನ್ನಾನುಕದೇವ ಸೋಮಾನುಭಿಷವಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ ಮಾನುನುಷಾ-
ತಾರಂ ಸ್ವರಣಂ ದೇವೇಷು ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕೃಣುಹಿ | ಕುರು | ಅತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಕಕ್ಷೀವಂತ-
ಮೇತನ್ನಾನುಕವೃಷಿಂ | ಇವಶಬ್ದೋಽತ್ರಾಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಃ | ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಥಾ ದೇವೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ತದ್ವದಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಸಿರಾಶಿಜ ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರಃ | ತಮಿನೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರ ಯೋಜನಾ | ಕಕ್ಷೀ-
ವತೋಽನುಷಾತ್ಯಷು ಮುನಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾಮ್ನಾಯತೇ | ಏವಂ ವೈ ಪರ ಆಟಾಣಾರಃ
ಕಕ್ಷೀವಾ ಔಶಿಜೋ ನೀತಹವ್ಯಃ ಶ್ರಾಯಸ್ತಪ್ತಸದಸ್ಯುಃ ಪೌರುಕುಪ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಾ ಅಚಿನ್ವತ |
ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೫-೩ | ಇತಿ ಋಗಂತರೇಽಪ್ಯುಪಿತ್ವಕಥನೇನಾನುಷಾತ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಸೂಚ್ಯತೇ | ಅಹಂ
ಕಕ್ಷೀವಾ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿಪ್ರಃ | ಋಗ್ವೇ. ೪-೨೬-೧ | ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದಸ್ಯಾನುಷಾತಾರಂ ಪ್ರತಿ ದೃಷ್ಟಾಂತತ್ವಂ
ಯುಕ್ತಂ | ಸೋಮಯಂ ಮಂತ್ರೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಸೋಮಾನಂ ಸೋತಾರಂ ಪ್ರಕಾಶನ-
ವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಕಕ್ಷೀವಂತಮಿವ ಯ ಔಶಿಜಃ | ಕಕ್ಷೀವಾನ್ಯಕ್ಷ್ಯವಾನಾಶಿಜ ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರ
ಉಶಿಗ್ವಷ್ಟೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣೋಽಪಿ ತ್ವಯಂ ಮನುಷ್ಯಕಷ್ಟ ಏನಾಭಿಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸೋಮಾನಂ
ಸೋತಾರಂ ಮಾ ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ | ನಿ. ೬-೧೦ | ಇತಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾ-
ನನಿತಿ ಸಾದೇನ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಇತಿ ಸಾದೇನ ಸೂಚಿತಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಅನುನಂತಿ |
ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಮಿತ್ಯಾಹ ಸೋಮಸೀಧಮೇವಾನ ರುಂದ್ಧೇ | ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತ ಇತ್ಯಾಹ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮೇವಾನ ರುಂದ್ಧೇ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೪ | ಇತಿ || ಸೋಮಾನಂ | ಸುನೋತಿತಿ | ಷ್ವರ್ಷ
ಅಭಿಷವೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ವಿದ್ಯಂತರೋಪಸಂಗ್ರಹಣಾರ್ಥ
ತ್ವಾನ್ನಿತ್ವೋಽಪಿ ನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಕಿಂತು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ | ಉಂಭಾದಿಷು ವಾ ಸೋಮಾಶಬ್ದೋ
ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬೦ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದಾಹಾರಿಕೋ ವಾ ಮನಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಸ್ವರಣಂ |
ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ | ಸ್ವೃಶಬ್ದೋನತಾಪಯೋಃ | ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೩ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ
ಲ್ಯುಟ್ | ಲಿತಿತ್ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಕೃಣುಹಿ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತೋ ನುಮ್
ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಲೋಟಃ ಸಿಪೋ ಹಿಃ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಧಿನ್ವಿಕ್ವಣ್ವೋರಚ್ಚೇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಾನ್ಯ
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಹೇರ್ಜಾತ್ವಾದುಕಾರಸ್ಯ ನ ಗುಣಃ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋವಾ-
ನಚನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೬-೧ | ಇತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ
ವಚನಾದ್ದೇರೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ವ ನಿಘಾತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಷಷ್ಯಾಃ ಪತಿ-
ಪುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೮-೩-೫೩ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಸುಬಾನುಂತ್ರಿತಪರಾಂಗ-
ವದ್ಭಾವಾತ್ಪದದ್ವಯಸ್ಯಾ ಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ | ಕಕ್ಷೇ ಭವಾ ಕಕ್ಷ್ಯಾಶ್ವೋದರಸಂಬಂಧಿನೀ
ರಜ್ಜುಃ | ಭವೇ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ರಾತ್ಯಯಃ | ಸಾಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥ ಅಸಂದೀವದಕ್ಷೀ-
ವಚ್ಚಕ್ರೀವತ್ಕ್ಷೀವತ್ | ಪಾ. ೮-೨-೧೨ | ಇತ್ಯುಪಿವಿಶೇಷನಾಮ ಕಕ್ಷೀವಚ್ಚಬ್ದೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಛಂದ-
ಸೀರ ಇತಿ ವತ್ಸಂ | ಯಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ತದಾದೇಶೋ ನಿಸಾತಿತ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಮತುಪ್ಸುಪಾ
ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾ ಔಶಿಜಃ | ನಶ ಕಾಂತಾ | ಇಜೀತ್ಯನುನ್ಯತೌ ವಶೇಃ ಕಿಚ್ಚ | ಉ. ೨-೬೧ | ಇತಿಃಜಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಹಿಚ್ಛೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಗುಣಾಭಾವಃ | ಸ
ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ | ಪಾ. ೪-೧-೯೨ | ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ಗೀವೃತೋಽರ್ಹ | ಪಾ. ೪-೧-೮೩ | ಆದಿವೃದ್ಧಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೇ | ಯಃ—ಯಾವ | ಔಶಿಜಃ—ಉಶಿಕ್ವುತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀ ಪಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿ ಇದ್ದನೋ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ—ಅಂತಹ ಕಕ್ಷೀನಾನೆಂಬ ಋಷಿಯಂತೆ | ಸೋಮಾನಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವವನನ್ನು (ಯಜಮಾನನಾದ ನನ್ನನ್ನು) ಸ್ವರಣಂ—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣುಹಿ—ಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಶಿಕ್ವುತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀವಾ ಎಂಬುವನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಾದ ನನ್ನನ್ನೂ, ಆ ಕಕ್ಷೀವಂತನಂತೆ, ಸೋಮಯಾಗ ಕರ್ತೃನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸು.

English Translation

O Brahmanaspati, make (me) who offer Soma juice illustrious among the gods like Kakshivan, the son of Usij.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಯಾರು? ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳೇನು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಯಾಸ್ಕಪುಷ್ಕಿಯ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೦-೧೪) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಧನವೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಸ್ಯ ಪಾತಾ ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಆಹಾರಕ್ಕೆ) ಸ್ವಾಮಿಯು ಅಥವಾ ಅಧಿಕತೆಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಹೇಗೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಧಿಕತೆಯು ಎಂದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರ್ಮಧುಧಾರಮಭಿ ಯಮೋಜಸಾತ್ಯಣತ್ |

ತಮೇವ ವಿಶ್ವೇ ಪಹಿರೇ ಸ್ವದ್ಯತೋ ಬಹುಸಾಕಂ ಸಿಸಿತುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ—

ಅಶನವಂತಮಾಸ್ಯಂತನವಂತಮನಾತಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರ್ಮಧುಧಾರಮಭಿಯಮೋಜಸಾ ಬಲೇನಾಭ್ಯತ್ಯಣತ್ತಮೇವ ಸರ್ವೇ ಪಿಬಂತಿ ರತ್ನಯಃ ಸೂರ್ಯದ್ಯತೋ ಬಹ್ವೇನಂ ಸಹ ಸಿಂಚಂತುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕವಂತಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೩)

ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೇಘಗಳು ಸಮುದ್ರೋದಕವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಆ ಉದಕವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳೂ, ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಾನ್ಯದ್ರಾಹರವೂ ಲಭಿಸುವುದೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಮತ್ತು ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಹೇಳಿರುವರು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಪರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೇ ಎಂದು ಅನೇಕರು ಸಂಶಯಪಡುವರು. ಅಗ್ನಿ ನೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡುವವರಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾನವಾಗಿರುವರು ಎಂದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಪರವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸೋಮಾನಂ—ಅಭಿಷವಸ್ಯ ಕರ್ತಾರಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ (ನನ್ನನ್ನು) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಸ್ವರಣಂ—ದೇವೇಷು ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ | ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ, ಕೀರ್ತಿಯುತನನ್ನಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ, ಔಶಿಜಃ—ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ದೀರ್ಘನುಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು. ಈ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಕಳಿಂಗರಾಜನ ರಾಣಿಯ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದೂ, ಕಳಿಂಗರಾಜನು ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯಸಂಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಆಗ ರಾಜನ ಪತ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಪಡದೆ ಗೂಢವಾಗಿ ತನ್ನ ದಾಸಿಯಾದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲು ಅವಳಿಗೆ ದೀರ್ಘತಮಋಷಿಯಿಂದ ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನೆಂದೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಋಷಿಯು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಈ ಋಷಿಯು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದ್ರಷ್ಟೃವಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ನರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೆಂದು—“ಏವಂ ನೈ ಪರೇ ಅಪ್ಪರಃ ಕಕ್ಷೀವಾ ಔಶಿಜೋ ವೀತಹವ್ಯಃ ಶ್ರಾಯಸ್ತಸದಸ್ಯಃ ಪೌರುಕುತ್ಸಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಾ ಅಚಿನ್ವತ || ” ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು ೫-೬-೫-೨ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಋಷಿಯು ಮಂತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಇವನಂತೆಯೇ ನನ್ನನ್ನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಾನಮ್—ಸುನೋತೀತಿ ಸೋಮಾ ಮುರ್ಘಾ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇವೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೈಶ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ದೈಶ್ಯಗ್ರಹಣವು ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದರೂ ಜ್ಞಾತೃದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯು ದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು ಅಥವಾ ಉಚ್ಛಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಬಹ್ವಚಿಮತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಛಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಛಾದೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಉಣಾಪಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವಥಾ ಸೋಮನ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದುದು, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾನಂ ಎಂದಾಗುವುದು,

ಸ್ವರಣಮ್—ಪ್ರಖ್ಯಾತವನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯೆ ಲ್ಯುಟೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಗುಣ ರಸರತ್ನ, ಲಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವಶಬ್ದದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ, ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ, ಸ್ವರಣಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಕೃಣುಹಿ—ಕೃವಿ ಹಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕೃನ್ವಾ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್‌ಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ, ಕರ್ತೃರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಧಿನ್ವಿಕೃಣೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಏಕರಣವೂ ಇದರ ಸನ್ನಿ ಯೋಗದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೂ ಬರುವುದು. ಕೃನ್+ಉ+ಹಿ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕೃನ್+ಉ+ಹಿ ಈಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನೂರ್ವನಿಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾವೆಂಬುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಯನ್ಸ್ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಜಾತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಹಿಗೇ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಉತತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋವಾವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬುದು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾರ್ಶ್ವಿಕವಾಗಿ ಹಿಗೇ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಸತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಉತ್ಪನ್ನೇ ಸತಿ ಎಂದರ್ಥ, ಶಿಷ್ಟ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವಾಗ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದಮೇಲೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಪ್ರಬಲ. ಆದರೆ ಈ ಅಂಶವು ವಿಕರಣ ವಿಕಸನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉ ಎಂಬ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದರೂ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ—ಬ್ರಹ್ಮಣಃಪತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃಷ್ಣಾಃಸತಿಪುತ್ರೈಸ್ತಪ್ತಪಾರಪದಪಯೋಸ್ಪೋಷೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃಷ್ಣೀವಿಭಕ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುವುದು. ಪತೇ ಎಂಬುದು ಆಮುನಿತ್. ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇಪೆರಾಜ್ಞವತ್ಸರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಮುನಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಕಕ್ಷೀವನೈಮ್—ಕಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಶ್ವಭಾಗ, ಕಕ್ಷೇ ಭವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ಭವೇಛಂಚಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತೀತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಕ್ಷ್ಯಾ+ಮತ್. ಅಸನ್ನೀವ ದಷ್ಟೀವ ಚ್ಚಕ್ರೀವ ತ್ವಕ್ಷೀವ ದ್ರುಮುಣ್ಣಿ ಚ್ಚಮ್ನುಣ್ಣೀತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೨) ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ನಿಪಾತಿಪಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾನ್ತರಾಪ್ರಾಪ್ತಕಾರ್ಯಘಟಿತೋಚ್ಚಾರಣಮ್, ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಕಕ್ಷೀಮತ್ ಈಗ ಛಂದೋಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಫಾಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಕಕ್ಷೀವತ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಅತು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಜ್ಞದ ಉಪಾನ್ತೃವರ್ಣಕ್ಕೂ ಧಾತುವಲ್ಲದ ಆಸನ್ನಾಜ್ಞದ ಉಪಾಂತೃವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಯನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿದೇಚಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಯದ್ಯಪಿ ನುಮಾಗಮವು ಪರವೂ ನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ವಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೊದಲು ದೀರ್ಘ ನಂತರ ನುಮಾಗಮ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ನಪೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬುದು ಋಷಿಯ ಹೆಸರು. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ

ಸಂಪ್ರಸಾರಣವ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೯-೧-೩೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಾಯಾಸ್ತಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೭.೭) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಕರ್ವ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ನೆಚನವನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಗಳು ಅರಂಭಿಸಿರುವರು. ಏನಂಚ ಈ ನೆಚನ ದಿಂದಲೇ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಸನ್ನಿವತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀ-ವತ್ ಎಂಬ ಪಾಠವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವತ್ಸನಿಪಾತನಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವತ್ ಪದಕ್ಕೆ ನಿವೇಶ ಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ವೀರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವರ್ಣಾಂತ ರೇಫಾಂತಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏನಂಚ ರೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರವು ಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಂಡಂತೆ ಪ್ರಯಾಸಪಡಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯ ಕತೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ವ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ವೀರಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತ್ಸೋಪಪಾದನೆಯು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸು ವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಕಕ್ಷೀವತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಗದ-ಚಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬಂದು ಕಕ್ಷೀವನ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಯತ್ಗೆ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಈಕಾರವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾವದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತೃದ್ವಂದಿರಂದಲೂ ಆಮ್ ಸುಪ್ಪದ್ವಂದಿರಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತೈಸುಸ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ವಶ ಕಾನ್ತೌ, ಧಾತು. ಪಣೇರಿಜ್ಯಾದೇಶ್ವವಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಜಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ವಶೇಕಿಚ್ಛೆ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೨೯) ವಶ ಕಾನ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅದು ಕೆತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಶ್+ಇಜಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ- (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೆತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ಲಿತಿಚ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವಕಾರಣ ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಶ್ಗೆ ಲಘೂ ಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಶಿಜ್ ಎಂದಾಯ್ತು. ಉಶಿಜಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುನಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾ-ಪತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೯೨). ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋನ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೮೩) ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರಿಗೆ ಅನ್ ಅಧಿಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರಘಟಕಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತಪದಜನ್ಯೋಪಸ್ಥಿತವಿಷಯಾಭಿನ್ನ ಸಮರ್ಥಾಭಿನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಪ್ರಕೃತಿಕವಷ್ಯನ್ತಾ-ತ್ಸಮರ್ಥಾತ್ ಅಪತ್ಯಂ ಇತ್ಯರ್ಥೇ, ಅಷ್ಟಾ ಭವತಿ, ಸ ಚ ಪರಸ್ವನ್ ಭವತಿ- ಸ ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಕ್ಷುಕಃ, ಸ ಚ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿತ ವಾದ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವವೂ ಪರಿನಿಷ್ಠಿತಗಳೂ ಆದ ಯಾವ ಜೀಬನ್ತ, ಆಬನ್ತ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿವೆ ಯೋ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಷಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಪತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯ

ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುವುದು. ಅದು ತದ್ಧಿತವೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಉಶಿಜ್+ಅ, ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರ, ಔಶಿಜ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ, ಔಶಿಜಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಔಶಿಜ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ರೇವಾನೋ ಅಮಿವಹಾ ವಸುವಿತ್ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ |

ಸ ನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ರೇವಾನ್ | ಯಃ | ಅಮಿವಃ ಹಾ | ವಸುಃ ವಿತ್ | ಪುಷ್ಪಿಃ ವರ್ಧನಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಸಿಷಕ್ತು | ಯಃ | ತುರಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ರೇವಾನ್ಧನನಾನ್ಯತ್ನಾ ಮಿವಹಾ ರೋಗಾಣಾಂ ಹಂತಾ ವಸುವಿದ್ಧನಲಬ್ಧಾ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ ಪುಷ್ಪೇರ್ವರ್ಧಯಿತಾ ಯಶ್ಚ ತುರಸ್ವರೋಪೇತಃ ತೀಘ್ರಫಲದಃ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀರ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸಿಷಕ್ತು | ಸೇವತಾಂ | ಪರಿಗೃಹ್ಯಾನುಗೃಹ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಸಿಷಕ್ತುಶಬ್ದಸ್ಯ ಸೇವಾರ್ಥತ್ವಂ ಯಾಸ್ಯ ಆಹ | ಸಿಷಕ್ತು ಸಚಿತ ಇತಿ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಯಕೌಶಬ್ದಾನಿತಿ ಶೇಷಃ || ರೇವಾನ್ | ರಯಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಸ್ | ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೧-೩೭.೬ | ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ವಂ | ಅದ್ಗುಣಃ | ನನು ವತ್ಸಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಬಹಿರಂಗತ್ವಾಚ್ಚ ಪ್ರಾಗೇವ ಗುಣೇ ಕೃತೆ ಇವರ್ಣಾಭಾವಾನ್ನ ವತ್ವಂ | ನ ಚಾಂತಾದಿವಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೬-೧-೮೫ | ಇತ್ಯಾದಿವದ್ಭಾವೇನೇವರ್ಣಸಂಪಾದನಂ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿಧೌ ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಅನ್ಯಥಾ ಖಟ್ಟುಭಿರಿತ್ಯತ್ರ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸ್ಯಾಂತವದ್ಭಾವೇನ ಅಕಾರತ್ವಾದೇತೋ ಭಿಸ ಏಸ್ | ಪಾ. ೭-೧-೯ | ಇತ್ಯೇಸಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ನಿರವಕಾಶತ್ವೇನ ವತ್ಸಸ್ಯಾನವಕಾಶತ್ವಂ | ಅಗ್ನಿವಾನ್ಮೃದರ್ಭಸ್ತುಂಬಃ | ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಹರಿವಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧೦-೧೦೪.೬ | ಇತ್ಯಾದಾವವಕಾಶಲಾಭಾತ್ ಸತ್ಯಂ | ಅತ್ರ ಗುಣಪ್ರವೃತ್ತೇಃ ಪ್ರಾಗಿಕಾರಾತ್ಪರೋ ಮತುಸ್ | ಕದಾಚಿದಿವರ್ಣಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತುಸಃ

ಪಶ್ಚಾದೇಕಾರಾದೇಶೇನೇವರ್ಣಾಭಾವೇನಾಭಿವೃದ್ಧಿಃ ಭವತಿ ವತ್ಸಮಿತಿ ಭಂದಸೀರ ಇತಿ ಸೂತ್ರಕೃತಾ ವಿನಿಶ್ಚಿತಂ |
 ಅಮುನೈವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಹರಿವ ಇತ್ಯಾದಿಕಮುದಾಹೃತ್ಯಾಹ್ಯಂತೇ ವೃತ್ತಿಕ್ಯತಾ ಆರೇವಾನಿತ್ಯಪ್ರದಾ-
 ಹೃತಂ | ಕಾ. ೮-೨-೧೫ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಧ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರಾರೇಶಬ್ದಾನ್ಮತುಸ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ.
 ೬-೧-೧೭೬-೧ | ಇತ್ಯಾತ್ರಾರೇಶಬ್ದೋ ರೇಶಬ್ದಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಲಕ್ಷಣಂ | ಅತಃ ಏವ ಹಿ ರೇವಾ ಇಂದ್ರೇತ್ಯಾದೌ
 ಮತುಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ದೃಷ್ಟಂ | ಅಥನಾ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಧ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರಾಸಿ ಕದಾಚಿದ್ಧ್ರಸ್ವಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತುಸ
 ಉದಾತ್ತತ್ವಮಿತ್ಯೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಂ | ಏವಂ ಚ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವಯೋಃ ಕೃತಯೋರ್ಗುಣಾ-
 ತ್ಪ್ರಾಘ್ನುಸ್ವಾತ್ಪರೋ ಮತುಸಿತಿ ರೇವಾನಾರೇವಾನಿತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವತ್ರೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ಅಯಮೇವ
 ಸೂತ್ರಕೃತೋಽಭಿಪ್ರಾಯೇ ವಾರ್ತಿಕಕೃತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಇತಿ | ಅವಿವಾಹಾ | ಅಮ ರೋಗ ಇತ್ಯೇತ-
 ಸ್ತಾದ್ವಸ್ತತ್ವಯೇನಾಮಿವಾಶಬ್ದೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ತಂ ಹಂತೀತಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರ-
 ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಸುನಿತ್ | ವಸು ನಿಂದತೀತಿ ವಸುನಿತ್ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಉತ್ತರಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ | ವರ್ಧಯತೇರ್ನಂದ್ಯಾದಿತ್ವಾಲ್ಪ್ಯಃ | ಪಾ- ೩-೧-೧೩೪ | ಲಿತಿತಿ
 ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುಷ್ಪೇರ್ವರ್ಧನ ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಯಾ ಸಮಾಸಃ | ಕೃದುತ್ಪರ-
 ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಿಷಕ್ತು | ಷಚಿ ಸಮನಾಯೇ | ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ |
 ಶ್ಲಾ಼ವಿತಿ ದ್ವಿತ್ವೇ ಹಲಾದಿಶೇಷೇ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೪ | ತುರಃ |
 ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕರಃ | ಕಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು | ರೇವಾನ್—ಧನವುಳ್ಳವನೋ | —ಯಃ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣ
 ಸ್ವತಿಯು | ಅಮೀವಹಾ—ರೋಗಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವನೋ | ವಸುನಿತ್—ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ
 ವನೋ | ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವನೋ | ಯಃ—ಯಾವನು | ತುರಃ—ಬೇಗನೆ
 ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ | ಸಃ—ಆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಿಷಕ್ತು—ಸೇವಿಸಲಿ (ಅನು-
 ಗ್ರಹಿಸಲಿ)

| ಭಾವಾರ್ಥ |

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಮಹಾಧನಾಥ್ಯನು. ಇತರರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನುಂಟು
 ಮಾಡುವವನು. ಬೇಗವಾಗಿ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ-

English Translation

May he (Brahmanaspati) who is wealthy, the healer of disease; the
 acquirer of riches, increaser of nourishments, the prompt bestower of rewards
 be favourable to us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೇವಾನ್—ರಯಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ರೇವಾನ್—ಧನವುಳ್ಳವನು.

ಅನಿವಾಹಾ—ಅಮ ರೋಗಃ ತಂ ಹಂತೀತಿ ಅನಿವಾಹಾ—ರೋಗವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು.

ತುರಃ—ತ್ವರೋಪೇತಃ ಶೀಘ್ರಫಲದಃ—ಬೇಗನೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ತುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವರೋಪೇತಃ ಶೀಘ್ರಯುಕ್ತನು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಬೇಗನೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರೇವಾನ್—ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದಸ್ತಾಸ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತೀತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಗೆ 'ಸುಪೋಧಾತು' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ರಯಿ+ಮತ್, ರಯೇರ್ಮತಾಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೭-೬) ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ದರೂಪ ರ+ಇ+ಮತ್ ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ಅದ್ಗುಣಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ+ಇಗಳಿಗೆ ಎಕಾರ, ರೇ+ವತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ರ+ಇ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂದು ವತ್ಯ ನೊದಲು ಬರುವುದೋ ಅದ್ಗುಣಿಃ ಎಂದು ಗುಣ ನೊದಲು ಬರುವುದೋ ಎಂದರೆ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದು ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದ್ಗುಣಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನೊದಲನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪೂರ್ವತ್ಯ-ಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪರಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂದರೆ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ವತ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೊದಲು ಗುಣ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತ. ಅಲ್ಲದೆ ಘಟಿಕ—ನಿಮಿತ್ತಕಂ ಅನ್ತರಂಗಂ ಎಂದು ಅಂತರಂಗಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ವತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಮಿತ್ತ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವರ್ಣದ್ವಯಮಾತ್ರ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಅನ್ತರಂಗ, ತಾದ್ಯಶವರ್ಣದ್ವಯಘಟಿಕ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ವತ್ಯ ಬಹಿರಂಗ. ಏವಂಚ ಅಸಿದ್ಧಂ-ಬಹಿರಂಗಮನ್ತ ರಚ್ಛೀ (ಪರಿಭಾ. ೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವಾದ ವತ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನೊದಲು ಗುಣ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತ, ಹೀಗೆ ನೊದಲು ಗುಣಬಂದರೆ ರೇ+ಮತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಛಂದಸೀರಃ (೮-೨-೧೫) ಇವರ್ಣಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ರೇಫಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು. ಅನ್ತಾದಿನಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೫) ಏಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವದ ಅಂತದಂತೆಯೂ, ಪರದ ಆದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಾದಿನದ್ವಾವವನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸುವೆವು. 'ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇನಾನ್ತಾದಿನತ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾನ್ತವದ್ವಾವ ಪರಾದಿನದ್ವಾವಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಗುಣರೂಪವಾದ ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಇಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಆದಿಯೂ ಅದೇ, ಆದಿನತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ

ವಿದ್ವಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಇವರ್ಣಾತ್ಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇತ್ಯವು ವರ್ಣಮಾತ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಧರ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ನವಾ ಅತಾದ್ರ್ಯಪ್ಯಾತಿ ದೇಶಾತ್, ನವಾ ವರ್ಣಾಶ್ರಯವಿಧೌಚ ವರ್ಣಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಂತಾದಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ನವಾ ಅತಾದ್ರ್ಯಪ್ಯಾತಿ ದೇಶಾತ್ ತಾದ್ರ್ಯಪ್ಯ ಎಂದರೆ ವರ್ಣವೃತ್ತಿಯಾದ ಧರ್ಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಚನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಪರೂಪವಾದ ವರ್ಣ ವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂತಾದಿವಚ್ಛ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದಿವಚ್ಛ ಎಂಬ ಅತಿದೇಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಖಟ್ಟಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಐಸಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಖಟ್ಟಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಟಾವ್, ಸರ್ವಣನೀರ್ಘ ಖಟ್ಟಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಇದು ಯದ್ಯಪಿ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಲ್ಲ. ಆದರೂ, ಏಕಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವು ಹ್ರಸ್ವನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ಭಾವದಿಂದ ಪೂರ್ವವರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯವು ಏಕಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಹ್ರಸ್ವಾ ವರ್ಣಾಂತದ ಮುಂದೆ ಭಿಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಐಸಾದೇಶವು ಅತೋಭಿಸಐನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಣಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನ್ತಾದಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತರೇ+ಮತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವರ್ಣಾಂತಾತ್ಪರತ್ವವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವತ್ಸ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವತ್ಸವು ಅಸವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಂಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ನಿರವಕಾಶೋವಿಧಿರಸವಾದಃ ಅವಕಾಶಯಾವುಡಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವಿಕೆ. ಅದು ಮೊದಲನೆಯದೇ ಇದ್ದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವತ್ಸಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಗುಣಬಂದರೆ ಹೀಗೆ ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಏವಂಚ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಮೊದಲನೆಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸವಾದವೆನ್ನುವೆವು. ಅಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಎನ್ನುವೆವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವತ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯ ಬರುವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ವತ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಗ್ನಿವಾನ್ಮೈ ದರ್ಭಸ್ತಮ್ಬಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೫) ಉಪಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦೪-೬) ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿವಾನ್, ಹರಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅಸವಾದವಾದ್ದರಿಂದ ವತ್ಸ ಮೊದಲು ಬರುವುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ರೇವಾನ್ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದು ಸತ್ಯವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ರ+ಇ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮತುವು ಇಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದಾಗುವುದು ಏವಂಚ ಕದಾಚಿತ್ ಇ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುವುಗೆ ನಂತರ ಏಕಾರಾಭೇಶ ಬಂದು ಇ ವರ್ಣಾತ್ಪರತ್ವವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹರಿವಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಮೇಲೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆರೇವಾನ್ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆರೇಶಬ್ದಾತ್ ಮತುಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೬-೧-೧೭೬-೧) ಆರೇಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಚನವು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ, ರೇ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಭಾವ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ರೇವಾನ್ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮತುವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಮ್

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಕದಾಚಿತ್ ಹ್ರಸ್ವಾಂತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ
ವಿವಕ್ಷಿತವು ಏವಂಚ ರಯಿಶಬ್ದ ಮುಂದಿರುವಾಗಲೋ ಅಥವಾ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಬಂದ
ನಂತರ ಗುಣ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ರ+ಇ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗಲೋ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ
ಮತುಪ್ ಇರುವುದರಿಂದ ರೇವಾನ್, ಆರೇವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು
ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಇದನ್ನೇ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.
ಆದ್ದರಿಂದ ರೇವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವತ್ಸವೂ ಸ್ವರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಛಂದಸೀರಃ ಇವರ್ಣಾಂತ, ರೇಘಾಂತ ಶಬ್ದ
ಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಈಗ ಅಂದರೆ ಗುಣಾನಂತರ ಇ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ರಯಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್
ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ್ಣಾಂತಾದ್ವಿಹಿತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ವತ್ಸವು ಬರಲು ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಮ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ರೇಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಎಂದೇ ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಣಾದ್ಯರ್ಥವರ್ಣನೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವು.

ಅಮಿಾವಹಾ—ಅಮ ರೋಗೇ, ಧಾತು. ಶೇವಯೇಹ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್
ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ವನ್ ಪುತ್ರಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವವೂ ನಿಷಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಮಿಾವಂ ಹನ್ರಿ,
ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೮) ಉಪಸದಾಂತರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಹನಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಅಮಿಾವಹನ್, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಹನ್
ಆಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತೀತಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ವಸುವಿತ್—ವಸು ವಿಧ್ವತೀತಿ ವಸುವಿತ್, ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧ್ವ ಲಾಭೇ, ಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ನೊದಲಿನಂತೆ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ಪುಷ್ಪಿಂ ವರ್ಧಯತೀತಿ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ ವೃಧುವೃದ್ಧಿ, ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಚ್
ನನ್ನಿ ವಾಶಿ ಮದಿ ದೂಷಿ ಸಾಧಿ ವರ್ಧಿ ಶೋಭಿ ರೋಚಿಭ್ಯೋಣ್ಯನ್ತೇಭ್ಯಸ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್, ಎಂದು ಣ್ಯನ್ತವಾದ
ವೃಧ್ಧಾತುವು ನನ್ದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸನ್ನಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯಾ-
ಣುನ್ಯಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಷೇರನಿಟಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಿ
ಲೋಪ, ಯುಮೋರನಾಕಾ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ, ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರಪರತ್ವ ವರ್ಧನ. ಲಿತಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದು ಉದಾತ್ತ. ಪುಷ್ಪೇಃ ವರ್ಧನಃ ಎಂದು
ಕರ್ಮಣಿಷ್ಠ್ಯಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ, ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಸಿಷಕ್ತು—ಷಚಿ ಸಮನಾಯೇ, ಧಾತ್ವಾದೇಷಃಸಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಲೋಟ್, ತಿಪ್,
ತಿಪ್, ಏರುಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಕರ್ಮರಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್, ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶ್ಲ ಬರುವುದು, ಶ್ಲಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸಚ್ ಸಚ್, ತು, ಹಲಾದೀಶೇಷಃ (ಪಾ.ಸೂ.
೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಮ. ಸಂ. ೨-೪-೭೮) ಅಭ್ಯಾ

ಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಸಕಾರದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಿಸಚ್+ತ, ಚೋಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯ-ಯೋಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಸಿಷಕ್ತು ಎಂದಾಗುವುದು.

ತುರಃ—ತುರ ತ್ವರಣೇ, ಧಾತು. ಇಗುಪಥ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಇಗುಸೆಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಥಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ರದಾಶ್ಚ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದರುವುದು, ತುರಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾನಃ ಶಂಸೋ ಅರರುಷೋ ಧೂರ್ತಿಃ ಪ್ರಣಜ್ಞತ್ಯಸ್ಯ |
ರಕ್ಷಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಾ | ನಃ | ಶಂಸಃ | ಅರರುಷಃ | ಧೂರ್ತಿಃ | ಪ್ರಣಜ್ಞ | ಮತ್ಯಸ್ಯ ||
ರಕ್ಷ | ನಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅರರುಷೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯೋಪದ್ರವಂ ಕರ್ತುಮಸ್ತತ್ಸಮಾಸಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಶತ್ರುರೂಪಸ್ಯ ಮನು-
ಷ್ಯಸ್ಯ ಧೂರ್ತಿಹಿಂಸಕಃ ಶಂಸಃ ಶಂಸನಂ | ಅಧಿಕ್ಷೇಪ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದ್ಯಲೋ ವಾಗ್ವಿಶೇಷೋ ನೋಃ-
ಸ್ಮಾನ್ಮಾ ಪ್ರಣಜ್ಞ | ಮಾ ಸಂಪೃಣಕ್ತು | ಶತ್ರುಣಾ ಪ್ರಯುಕ್ತೋಽಧಿಕ್ಷೇಪಃ ಕದಾಚಿದಸ್ಮಾನ್ಮಾ ಪ್ರಾಪ್ತೋಽಪಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ತದರ್ಥಂ ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ರಕ್ಷ | ಪಾಲಯ || ಮಾ | ನಿಸಾತಃ | ಶಂಸನಂ |
ಶಂಸಃ | ಭಾವೇ ಘೃಣಾ | ಇತಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅರರುಷಃ | ಅರ್ತೇರರುಃ | ಉ- ೪-೭೯ |
ಇತ್ಯಂತರ್ಭಾವಿತಜ್ಞಾರ್ಥಾದ್ಯ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಿರೂಪ | ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಧೂರ್ತಿಃ | ಧೂರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ತಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ
ಕ್ರಿಚ್ | ತಿತುತ್ರ ತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚೇತೀಹಾಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉಪಧಾಯಾಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೦ | ಇತ್ಯುಪ-
ಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಲಿ ಲೋಪಂ ಬಾಧಿತೋಽರಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೯ | ರಾಲೋಪಃ | ಪಾ.

೭-೪-೨೧ | ಇತಿ ವಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರಣಿಕ್ | ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ಲಜಸ್ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಕಲ್ಪಾನ್ವಿಲೋಪಃ | ಕುತ್ವಂ | ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ತಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ |
ಸಾ. ೩-೧-೮೫ | ಇತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಅಕಾರಸ್ಯಾಗಮಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ | ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣಿತ್ಯಾಗೇ
ಅಸಿಹಸಿಮ್ಯುತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೩-೮೬ | ಔಣಾದಿಕಸ್ತನ್ವತ್ಯಯಃ | ಮರ್ತೇಷು ಭವ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಭವೇ
ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯಶೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಕ್ಷ | ರಕ್ಷ ಹಾಲನೇ | ಶಸಃ ಸಿತ್ತಾದ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ಮ ನಿಘಾತಃ | ರಕ್ಷಾಣಃ | ದ್ಯುಚೋಃತಿಸ್ತಿಜ
ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಉಪೇಸರ್ಗಾಬ್ಧಹುಲಂ | ಪಾ. ೮-೪-೨೮ | ಇತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದನುಪಸರ್ಗಾದಪಿ
ನಸೋ ಣತ್ವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ | ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಸುಜಾ-
ಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವದ್ವಾವಾತ್ಪದದ್ವಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರರುಷಃ—ಹಂಸೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬಂದ (ಶತ್ರುರೂಪನಾದ) | ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಮನುಷ್ಯನ |
ಧೂರ್ತಿಃ—ಹಿಂಸಾಕಾರಕವಾದ | ಶಂಸಃ—ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ಪ್ರಾಣಿಕ್—
ಸ್ವರ್ಗೀಯರೇ ಇರಲಿ (ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ) | ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ರಕ್ಷ—ಕಾಪಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವು ಆಡುವ ನಿಂದಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಮಗೇನೂ ತೊಂದರೆಯಾಗ
ದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

May the harmful imprecation of the wicked mortal not reach us ; pro-
tect us, O Brahmanaspati.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಂಸಃ—ಶಂಸನಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯವು, ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತಿಃ ಶಂಸಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಂದಾವಾಕ್ಯ, ಕೆಟ್ಟಮಾತುಗಳು, ಬೈಗಳು, ಕೆಟ್ಟದ್ದಾಗಲೆಂದು ಹಾರೈಸುವ ಮನೋಭಾವದಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಮಾತುಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

ಅರುರುಷಃ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಹಂಸಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನುಷ್ಯನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾ ಪ್ರಣಿಕ್—ಮಾ ಸಂಪ್ಯುಕ್ತ—ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡದಿರಲಿ, not reach us. ಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಚಕವು.

ರಕ್ಷ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾ—ಇದು ನಿಪಾತ, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಶಂಸಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ, ಧಾತು. ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದು ಇೌತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ಇೌತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಶಂಸನಂ ಶಂಸಃ ಎಂದು ನಿಗ್ರಹ.

ಅರುರುಷಃ—ಅರ್ತೇರರುಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೯) ಋ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಗತೌ ಎಂಬ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಚಿತ್ತ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋ+ಅರುಸ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ಅರ್ ಬರುವುದು ಅರ್+ಅರುಸ್ ಅರುಸ್, ಆದ್ಯದಾತ್ತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ವೃಷಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಏವಂಚ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಪಷ್ಠೀಏಕವಚನ ಜಸ್ ಅರುಸ್ + ಅಸ್, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ, ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಖರವಸಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ, ಅರುರುಷಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅರುರುಷಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುವರು.—ರಾ ಆದಾನೇ ಧಾತು- ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಏದೇಶ, ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ರಾ-ರಾ+ವಸ್, ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾ ಎಂಬ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ರಾ ವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ರಾಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಏವಂಚ, ರರಿವಸ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇದಿವಾನ್ ಎಂಬಂತೆ ರರಿವಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ ಬಂದರೆ ವಸೋಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರರಾವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಿತಿವಿಕವಚನವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ನಸ್ ಎಂಬುದು ಉಸ್ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ವಲಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಅರ್ಥ-ಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಅಂತರಂಗವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಲಾದಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಹಿರಂಗಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ನಾಶಸಂಭವನೆ ಇರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಅಕೃತವ್ಯೂಹಾಃ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ (ಪರಿಭಾ. ೫೭) ಬಹಿರಂಗಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರನಿಮಿತ್ತ ವಿನಾಶವು ಸಂಭಾವಿತವಾದರೆ, ಮೊದಲೇ ಅಂತರಂಗಶಾಸ್ತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾನ್ವತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪದಗಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂಬ ಪದಾವದಿಕಾನ್ವಾಖ್ಯಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪದವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿಟ್ಟರೆ, ರರಾವಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೂ ಸಹ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಇಡಾಗಮವು ಯದ್ಯಪಿ ಅನ್ತರಜ್ಞ ಆದರೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪದವಿಶೇಷವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಪ್ರದೋಕ್ಷ ವಿಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಮೊದಲು ಬರುವುದು. ನಂತರ ವಲಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾನ್ವತ್ತಿ ಹೇಳುವರು. ಈಗ ಇಡಾಗಮ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಜಾದಿಯೂ ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಸಂಯೋಗದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಸಿತ್ತಲ್ಲದ ಲಿಟ್ಟು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತೂ ಆದ ಉಸ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ ಬರುವುದು. ಸತ್ವಾದಿಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆ, ಈ ಪರಿಯಾಗಿ ರರುಷಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ನ ರರುಷಃ ಎಂದು ನಜ್ ಮಾಡಿದರೆ ಅರರುಷಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈಗ ತೆತ್ತುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—, (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವಾದ ನಜ್ ನಿಪಾತನಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಇದೇ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ವೃಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಗುರುದ್ವೇಷೋ ಅರರುಷೇದಧನ್ತಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಲ್ಲದೇ ಯೋನೋ ಅಗ್ನೇ ಅರರಿನಾನ್ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೪೭-೪) ಎಂದು ಈ ಪರಿಯಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮನ್ತ್ರಾಂತರಸಂವಾದವೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರರುಷ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಕಾರಾಂತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಂಚಿದ್ಯಾವೀರರುಂ ಶೂರಮರ್ತ್ಯಮ್ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೨೯-೩) ಅಪಾರರುಮದೇವಯ ಜನೋ ಜಹಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೇ ಅರರು ಶಬ್ದವು ಇರುವುದು. ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂಬುದು ಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವಾದರೆ, ಅರರುಷಃ ಸ್ವರನಿರ್ವಹಣ ಪರಿಕೇಶವಿರುವುದು, ಅಲ್ಲದೇ ಪೂರೋಕ್ಷ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅರರು ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ತೇರರುಃ ಎಂದು ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಕಾರಾಂತವೇ. ಅರರುಷಃ ಎಂಬುದು ರಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ವರ್ತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತತರವು.

ಧೂರ್ತಿಃ—ಧುವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ, ಧಾತು, ಕ್ರಿ ಚ್ ಕ್ರಾ ಚಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬ ಕ್ರಿ ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸೇಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯)

ಈ ಹತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧುರ್ವ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಯಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೮) ಧಾತೂಪಾನ್ತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೆ ಆ ರೇಫ ವಕಾರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಇ ಉ ಋ ಌ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಧೂರ್ವ್+ತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ಉಪಧಾಯಾಂಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೧) ಇಲ್ಲಿ ಋತೇ ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಂಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕ : (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಹಲಿಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಸಿಸಿಧಾತೋರುರ್ವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಂಚೆ ಎಂಬುದು ದೀರ್ಘವಿಧಾಯಕವಾಗುವುದು. ಧೂರ್ವ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಚ್ಚೋಶ್ಯಾ ಷನುನಾಸಿಕೇ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಅನುನಾಸಿಕಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಝಲಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ತುಗಾಗ ಮಯುಕ್ತವಾದ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಾದಿ ಯಾದ ಕಿತ್ತ್ವ ಆದ ಕ್ವಿಚ್ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಈ ಊತ್ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ರಾಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಕ್ವಿಪ್ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತುಗಾಗಮಯುಕ್ತನಾದ ಛಕಾರ, ವಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಧೂರ್ವ್+ತಿ=ಧೂರ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪ್ರಣಿಕ್—ಪ್ರಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ರುಧಾದಿ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ರುಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಶ್ಚಮ್ ವಿಕರಣವು ಮಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ವರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಪೃನಚ್+ತ್ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಮ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ವೃ+ಅನ್+ಚ್+ತ್. ಇಕೋಯಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಅಂದರೆ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ. ಪೃನಚ್+ತ್ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್‌ಗೆ ಲೋಪ- ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಪ್ರಣಿಕ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶಮ್‌ಗೆ ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಚಾದಿಲೋಪೇವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ, ವಾ, ಪಾ, ಅ, ಹ, ಏವ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲಿನ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣಿಕ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ--ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಹಸಿವ್ಯಗ್ರೀಷ್ವಾಮಿದಮಿಲಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಭಸ್ಯನ್ (ಉ.ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಹಸೇ ಹಸನೇ, ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ಗ್ವಾ ನಿಗರಣೇ, ಇಣ್ ಗತೌ, ವಾ ಗತಿಗನ್ಧನಯೋಃ, ಅನು ಗತ್ಯಾದಿಷು, ದಮು ಉಸಶಮೇ, ಲೂಜ್ ಛೇದನೇ, ಪೂಜ್ ಪವನೇ, ದುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ಎಂಜೀ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಸಿ ಎಂದು ಒಂದು ಧಾತುವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. ಅದು ಈಗಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೃಧಾತುವಿನಮುಂದೆ ತನ್ ಬಂದರೆ ಮೃ+ತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ....ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ರಸರತ್ನ, ಮರ್ತ್ಯ, ಮರ್ತೇ-ಷು ಭವಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಭವೇ ಛೇದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇ-ತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ರಕ್ಷ-ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ.ಸಿಪ್. ಕರ್ಮರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್, ಶಪ್ ಪಿತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ಪಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಕ್ಷಾಣಃ-ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ. ಉಪಸರ್ಗಾದ್ವಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೮) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಷಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಆರ್ಥ. ನಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಸಿಕಾ ಕಬ್ಬದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಸ್, ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ ನ ಸೌ ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ನಸ್ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ, ಪುಕ್ಕತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ನಸ್ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅದು ರಕ್ಷಾ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಅದು ಉಪಸರ್ಗವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಚಿಹ್ನದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಷಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಣತ್ವ ಬರುವುದು ವಸ್ತುತಃ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಲೇಶಪಟ್ಟು ಣತ್ವವನ್ನು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ನಶ್ವಧಾತುಸ್ಥೋರುಷುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೭) ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಷಕಾರಗಳು, ಉರು ಶಬ್ದ, ಷುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಷತ್ವಬಂದು ನಂತರ ಇರುವ ಷು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಾಸಿಕಾದೇಶ ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಾದೇಶಗಳಾದ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಧಾತು, ಅದರಲ್ಲಿ ಷಕಾರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಷಕಾರಾನ್ಯತರಾಂತಃಪಾತಿ ಷಕಾರದ ಮುಂವೆ ಇರುವ ನಸ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ-ಬಹ್ಮಣಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃಪತಿಪುತ್ರ....(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಪತೇ ಎಂಬುದು ಆಮುಪ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪದವು ಸುಬಾಹುಪ್ರಿತೇಪರಾಂಗವತ್ಸೇರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨)ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಏನಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಮುಪ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುಪ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಕ್ಕೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ವೀರೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ ಯಮಿಂದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ |
ಸೋಮೋ ಹಿನೋತಿ ಮರ್ತ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘ | ವೀರಃ | ನ | ರಿಷ್ಯತಿ | ಯಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತಿಃ ||
ಸೋಮಃ | ಹಿನೋತಿ | ಮರ್ತ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರೋ ದೇವೋ ಯಂ ಮರ್ತ್ಯಂ ಯಕ್ಷಮಾಣಂ ಹಿನೋತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ವರ್ಧಯತಿ ನಾ |
ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರ್ದೇವೋ ಹಿನೋತಿ | ತಥಾ ಸೋಮೋ ಹಿನೋತಿ | ಸ ಘ ಸ ಏವ ಯಜಮಾನೋ
ವೀರೋ ವೀರೈಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನ ರಿಷ್ಯತಿ | ನ ವಿನಶ್ಯತಿ || ಘ | ಚಾದಿರನುದಾಕ್ಷಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ
ತುನುಘಮಕ್ಷುತೆಜ್ಜುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ- ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | ಉಕ್ತಂ |
ಹಿನೋತಿ | ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ತಿಪಃ ಪಿತ್ತಾತ್ ಶ್ವಪ್ರತ್ಯಯೈಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನು | ಯಂ—ಯಾವ | ಮರ್ತ್ಯಂ— (ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ) ಯಜಮಾನ
ನನ್ನು | ಹಿನೋತಿ—(ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ) ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೋ |
ಹಿನೋತಿ—ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸೋಮಃ—(ಹಾಗೆಯೇ) ಸೋಮದೇವತೆಯು | ಹಿನೋತಿ—ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ
ನೆಯೋ | ಸಃ ಘ—ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯನೇ | ವೀರಃ—ವೀರೈದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ—ನಾಶ
ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ಮೂರು
ದೇವತೆಗಳೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರುಗಳ ದಯೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ
ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದಿಗೂ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

That valiant man whom Indra, Brahmanaspati and Soma protect never perishes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಇಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ಸೋಮ ಈ ಮೂರುದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದುವರೋ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವರೋ ಆ ಮನುಷ್ಯನು ವೀರನಾಗಿ ಬಾಳುವನು, ಎಂದಿಗೂ ಅವನು ನಾಶವನ್ನೈದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘ—ಈ ಅಕ್ಷರವು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಯಂ ಮರ್ತಯಂ—ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಸೋಮ ಇವರುಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಇದು ಚಾದಿಗಣವು ಅಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಾದಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಚಿ ತುನುಘಮಕ್ಷುತೇಜಃ ಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಘ ಶಬ್ದದಿಂದ ಘಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರ ರೂಪವಾದ ಘ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಗೆ ಗ್ರಹಣ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಕೃತ್ರಿಮಾಕೃತ್ರಿಮಯೋಃಕೃತ್ರಿಮಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ.) ಕೃತ್ರಿಮ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಕೇತಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಕೃತ್ರಿಮ ಎಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕೃತ್ರಿಮ ಅಕೃತ್ರಿಮ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬಂದರೆ ಕೃತ್ರಿಮಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥ. ತರಪ್ತಮಸೌಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೨) ಎಂದು ತರಪ್ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವಿರುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ತಮಪ್‌ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಚಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಬೇಕು. ಎವಂಚ ತರಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಾದರೆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವು. ತಜ್ಞ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥಗೆ ತಸ್ತಸ್ಮಮಿಸಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಇಂತಹ ಜಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಥಾ ಆದೇಶವಾದ ತಗೆ ಗ್ರಹಣ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಘಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ—ಷಷ್ಠಾಃಪತಿ....(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಹಿನೋತಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ, ಧಾತು. ಲಟ್ ತಿಪ್. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ವಿಕರಣ ಹಿ+ನು+ತಿ. ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶ್ವವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಓಕಾರ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಯು ಜಾತ್ತು. ಕ್ವಿತಿಚಿ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ನುವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಿಗೆ ಇಗ್ಗಕ್ಷಣವಾದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶ್ವ ಪುತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ ಸೋಮ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಮರ್ತ್ಯಂ |
ದಕ್ಷಿಣಾ ಪಾತ್ಸಂಹಸಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ತಂ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಸ್ತೇ | ಸೋಮಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ಮರ್ತ್ಯಂ ||
ದಕ್ಷಿಣಾ | ಪಾತು | ಅಂಹಸಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ ತ್ವಂ ತಂ ಮರ್ತ್ಯಮನುಷ್ಠಾತಾರಂ ಮನುಷ್ಯಮಂಹಸಃ ಪಾಪಾತ್ಪಾಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಸೋಮಃ ಪಾತ್ಸಿಂದ್ರಶ್ಚ ಪಾತು ದಕ್ಷಿಣಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾ ಚ ಪಾತು || ದಕ್ಷಿಣಾ | ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧೌ | ದ್ರುದಕ್ಷಿಣ್ಯಮನಿನ್ || ಉ. ೨-೫೦ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅಂಹಸಃ | ನಬ್ಬಿಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿ- ನಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೩೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ, | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತಂ ಮರ್ತ್ಯಂ—ಆ (ಅನುಷ್ಠಾತೃವಾದ) ಮನುಷ್ಯನನ್ನು | ಅಂಹಸಃ—ಪಾಪದಿಂದ (ರಕ್ಷಿಸು) | ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವತೆಯು | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ—ಇಂದ್ರನೂ | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ದಕ್ಷಿಣಾ—ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ | ಪಾತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೇ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪಾಪಕರ್ಮ ಮಾಡದಂತೆ ನೀನು, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಲ್ಲರೂ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿ.

English Translation

Do you Brahmanaspati, and do you Soma, Indra. and Dakshina protect that man from sin.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ಸೋಮ, ಇಂದ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ದೇವತೆ, ಇವರುಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು.

ದಕ್ಷಿಣಾ—ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ದಕ್ಷಿಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮನುಹರ್ಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು (ನಿ- ೧-೭)—

ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಕರ್ಮಣೋ ವೃಥಂ ಸಮರ್ಥಯತೀತಿ | ಅಪಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾತ್ | ದಿಶಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದಿಗ್ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಃ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ ದಕ್ಷತೇರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣಃ | ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ ||

ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(೧) ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಕರ್ಮಣೋ ವೃಥಂ ಸಮರ್ಥಯತೀತಿ—ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಕ್ಷತೆಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ (ದ್ರವ್ಯವನ್ನು) ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯಯಮಾಡಿದ ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ವಲ್ಪ ಧನವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ (ಫಲರೂಪದಲ್ಲಿ) ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೨) ಅಪಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾತ್—ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಸದಃ, ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯ ಗಳೆಂಬ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ಬಳಸಿ ಬಂದು ಅಂತರ್ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ದಿಶಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದಿಗ್ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಃ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ ದಕ್ಷತೇರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣಃ || ಪ್ರಾಚ್ಯುಖನಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೈಯೆಯು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ) ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಬಲಗೈಯು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಬಲಗೈಯಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತಃ ಎಂದು ದಕ್ಷಿಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

(೪) ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ || ದಾಶತೆಧಾತುವಿಗೆ ದಾನಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಾನಕೊಡುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತವನ್ನು (ಬಲಗೈಯನ್ನು) ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ದಾನಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ದಾನಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಾದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಪಾಶು, ಅಂಹಸಃ—ಅಂಹಃ ಎಂದರೆ ಪಾಪವು. ಪಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದರೆ, ಪಾಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ—ವ್ಯವಹಿತಮನ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನೃತನಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣಾ—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು ದ್ವೈದಕ್ಷಿಣ್ಯಾಮಿನನ್ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೦೮) ದ್ವಿ ಗತೌ, ದಕ್ಷ ವೃಧೌ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ, ದಕ್ಷಿಣ ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ಞ- (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಯಜ್ಞಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. “ದ್ರವಿಣಂ ನ ದ್ವಯೋರ್ವಿತ್ತೇ ಕಾಂಚನೇ ಚ ಪರಾಕ್ರಮೇ | ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷಿಣೋದ್ಭೂತ ಸರಲಚ್ಛಂದವೃತ್ತಿಷು | ಅವಾಮೇ ತ್ರಿಷುಯಜ್ಞಾದಿವಿಧಿದಾನೇ ದಿಶಿಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ” ಎಂದು ಮೇದಿನಿಕೋಶದಲ್ಲಿರುವುದು ಏವಂಚ ಅಜಾದ್ಯತೆಸ್ವಾಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬಂದು ಸೇವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಎಂಬುದು ನಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್. (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಅಂಹಸಃ—ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸೇಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸದಸಸ್ತತಿಮದ್ಭುತಂ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಂ |

ಸನಿಂ ಮೇಧಾಮಯಾಸಿಷಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸದಸಃ | ಸತಿಂ | ಅದ್ಭುತಂ | ಪ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಕಾಮ್ಯಂ ||

ಸನಿಂ | ಮೇಧಾಂ | ಅಯಾಸಿಷಂ || ೬

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನುಪ್ರವಚನೀಯಚರೋಹೋನೇ ಸದಸಸ್ಪತಿಮಿತ್ಯೇಷಾ ನಿನಿಯುಕ್ತಾ | ತಥಾ ಚ ಗೃಹ್ಯೇ
ಮೇಖಲಾನಾಬಧ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸತ್ಯತೇ | ಆಚಾರ್ಯಃ ಸಮನ್ವಾರಭೇ ಜುಹುಯಾತ್ಸದಸಸ್ಪತಿ-
ಮದ್ಭುತಂ | ಅ. ಗೃ. ೧-೨೨-೧೧ | ಇತಿ ||

ಮೇಧಾಂ ಲಬ್ಧಂ ಸದಸಸ್ಪತಿಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವಮಯಾಸಿಷಂ | ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ |
ಕೇದ್ಯಶಂ | ಅದ್ಭುತಮಾತ್ಮರೈಕರಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಸೋಮಸಾನೇ ಸಹಚಾರಿತ್ವಾತ್ ಕಾಮ್ಯಂ
ಕಮನೀಯಂ ಸನಿಂ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ || ಸದಸಃ | ಸ್ವದ್ವೈ ವಿಶರಣಾದೌ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತೃಃ | ಪತಿಂ | ಪಾತೇರ್ಧತಿಃ | ಉ. ೪-೫೭ | ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪ್ರಿಯಂ |
ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿಕರಃ ಕಃ | ಇಯಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಕಾಮ್ಯಂ | ಕಾಮಯತೇರಚೋ
ಯತ್ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಜಿಲೋಪಃ | ಯತೋಽನಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತೃತ್ವಂ | ಸನಿಂ | ಪಣು ದಾನೇ |
ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ | ಅಚಿ ಇರಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಖನಿಕಷ್ಯಂಜ್ಯಸಿವಸಿನಿಧ್ವನಿಗ್ರಂಥಿಚಿರಿಭೃಶ್ಚ | ಉ-
೪. ೧೩೯ | ಇತಿ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಯಾಸಿಷಂ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲುಜ್ | ಮಿಪೋ-
ಽಮಾದೇಶಃ | ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ | ಸಾ. ೭-೨-೭೩ | ಇತಿ ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮಃ | ಧಾತೋಃ
ಸಗಾಗಮಃ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮೇಧಾಂ—ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಲಬ್ಧಂ—ಪಡೆಯಲು | ಅದ್ಭುತಂ—ಅಶ್ಚರ್ಯಕರನಾದ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಕಾಮ್ಯಂ—ಸುಂದರನಾದ | ಸನಿಂ—ಧನವನ್ನು
ಕೊಡುವ | ಸದಸಸ್ಪತಿಂ—ಸದಸಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು | ಅಯಾಸಿಷಂ—ಹೊಂದಿರುವೆನು (ಆಶ್ರಯಿಸಿ
ರುವೆನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ಚರ್ಯಕರನೂ ಎಂದರೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ
ಪಾತ್ರನೂ, ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಸದಸಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮೇಧಾ
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು).

English Translation.

I pray, for wisdom, Sadasaspati, the wonderful, the beloved of Indra,
the desirable, and the giver of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸದಸಸ್ವತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮವಾದ ವಿನಾಹಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರವ ಚನೀಯವೆಂಬ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸದಸಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಖಲಾಮಾಬಧ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಜಾಯಃ ಸಮನ್ವಾರಭೇ ಜುಹುಯಾ-ತ್ವದಸಸ್ವತಿಮದ್ಭುತಂ (ಆ- ಗೃ. ೧-೨೨-೧೧) ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸದಸಸ್ವತಿಂ—ಸದಸಸ್ವತಿಯೆಂಬ ದೇವತೆಯು. ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸದಸಃ ಪತಿಂ—ಸದಸ್ಸಿಗೆ ಅಥವಾ ಸಭೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು—

ಚತಸ್ರಃ ಸಾದಸಸ್ವತ್ಯಾಃ | ಸದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ತಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸದಸಸ್ವತಿಃ |
ಕೋಸೌ | ಅಗ್ನಿಃ | ಕುತ ಏತತ್ | ಅಗ್ನೀಃ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾಧಿಪತಿತ್ವಾತ್ | ಆಸು-
ಚಕ್ಷುಃ ಯಜ್ಞಸಾಧನಹವಿಷ್ಕೃತಿಸಮರ್ಥನಾದ್ಯಗ್ನಿಕರ್ಮದರ್ಶನಾತ್ತದ್ವೇವತ್ಯಾಶ್ಚತಸ್ರ-
ಶ್ಚರ್ಚಃ | ಸದಸಸ್ವತಿಮಗ್ನಿಂ ||

ಈ ಋಕ್ಕು ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಸದಸಸ್ವತಿದೇವತಾಕನಾದವುಗಳು. ಸದಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವು ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸದಸಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಯಾರು? ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಮತ್ತು ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಹವಿಷ್ಕೃತಿ, ಅಗ್ನಿಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸದಸಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವು. ಸದಸಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲದೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯೂ ಈ ಸದಸಸ್ವತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಅದ್ಭುತಂ—ಆಶ್ಚರ್ಯಕರಂ, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ- ಮಹಾಂತಂ—ದೊಡ್ಡ ನಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಕಾಮ್ಯಂ—ಕಾಮನೀಯಂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸುಂದರನಾದ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವು ಕಾಮ್ಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯತಮ್ಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡಲರ್ಹನಾದ ಎಂದಿರುವುದು.

ಸನಿಂ—ಷಣಿ ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನಸ್ಯ ಧಾತಾರಂ ಅಥವಾ ಧನದಾನಂ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸದಸಸ್ವತಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಧನದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸದಸಸ್ವತಿಯನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಆಯಾಸಿಷಂ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿರುವೆನು ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸದಸಸ್ವತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆನು

ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈಮಹೇ ಯಾಮಿ ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಜ್ಞಾಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾ ದಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಯಾಸಿಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಚೇ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುವೆನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸದಸಃ—ಷಡ್ಭ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಸರ್ದಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಆಸುನ್. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ನಕಾರೇ ತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಇವುಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸದಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯು-ದಾತ್ತ, ಸ್ಪೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕನಚನ ಜಸ್ ಬಂದರೆ ಸದಸ್+ಅಸ್, ರುತ್ಸ ವಿಸರ್ಗ, ಸದಸಃ ಇದರ ಮುಂದೆ ಪತಿ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಪಾಃ ಪತಿವುಕ್ತೇ-, (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಪತಿಮ್—ಪಾರ್ಷ್ವಣೇ ಪಾ ತೇರ್ಥತಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೪-೪೯೭) ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚುಟೋ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞ. ತಸ್ಯಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಪಾ+ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವರಣಸಾನುಭ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಟೀಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪಾ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಪ್ರಿಯಮ್—ಪ್ರೀಷ್ಠಾ ತರ್ಪಣೇ, ಧಾತು. ಇ ಉ ಋ ಌ ಗಳನ್ನು ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳು, ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ, ಪ್ರೀಷ್ಠಾ ತರ್ಪಣೇ, ಕ್ಷಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ವತೆದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ, ಪ್ರೀ+ಅ ಆಚಿಶ್ಚುಧಾಧಾತುಭ್ರನಾಂಯೋರಿಯಾಜುವಜಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಿಯ ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನ ಆಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಪೂರ್ದರೂಪ.

ಕಾಮ್ಯಮ್—ಕಮು ಕಾಂತೌ, ಧಾತು. ಕಾನ್ರಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛೆ. ಕನೇರ್ಣಿಜ್ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಜ್, ಕಮ್+ಇ. ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ, ಕಾಮಿ, ಇದು ಅಜಂತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಅಜನ್ತನಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಾಮ್+ಇ+ಯ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ಗೆ ಲೋಪ, ಕಾಮ್ಯ. ತಿತ್ಸೇರಿತಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾನ್ತ.

ಸನಿಮ್—ಷಣ್ಣ ದಾನೇ, ಧಾತ್ವಾದೇಶಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಖನಿಕೆಷ್ಯಜ್ಯಸಿವ ಸಿವನಿಸಿದ್ಧಿನಿಗ್ರನ್ಥಿ ಚಲಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೯) ಅಚೇಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಖನು ಅವ-ದಾರಣೇ, ಕಷ ಹಂಸಾಯಾಂ, ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ, ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ವನ, ಷಣ್ಣ, ಸಂಭಕ್ತೌ, ವನು ಯಾಚನೇ, ಷಣ್ಣ ದಾನೇ, ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ, ಗ್ರನ್ಥ ಬಂಧನೇ, (ಎರಡೂ ಚುರಾದಿ) ಚಲ ಕಂಪನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನ್+ಇ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಅಮ್, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸನಿಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಯಾಸಿಷಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಲುಜ್, ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ಮಿಪ್, ಯಾ+ಮಿ, ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಶ್ಚಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ.೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ, ಯಾ+ಅಮ್ ಜ್ಲಿ ಲುಜಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಲಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಲೇಸ್ವಿಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ, ಲುಜ್+ಲಜ್+ಲ್ಯಜ್+ಕ್ಷಡ್ವಾದಾತ್ಮಕಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಅಯಾ+ಸ್+ಅಮ್, ಯಮರಮನಮಾನಾಂ ಸಕ್ ಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೭೩) ಯಮ, ಧಮ, ನಮ ಧಾತುಗಳು ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮವೂ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಪರಸ್ಪ್ರ ಸದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಲಾಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮವೂ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಟ್ಟು ಬಂದರೆ ಅಯಾಸ್+ಇಸ್+ಅಮ್, ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ಅಯಾಸಿಷಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ತಿಜ್ಜತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮.೧.೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನು ದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಯಸ್ಮಾದ್ಯತೇ ನ ಸಿದ್ಧತಿ ಯಜ್ಞೋ ವಿಪಶ್ಚಿತ್ತಶ್ಚನ |
ಸ ಧೀನಾಂ ಯೋಗಮಿನ್ವತಿ || ೭ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಯಸ್ಮಾತ್ | ಯತೇ | ನ | ಸಿದ್ಧತಿ | ಯಜ್ಞಃ | ವಿಸಃ ೨ ಚಿತಃ | ಚನ ||
ಸಃ | ಧೀನಾಂ | ಯೋಗಂ | ಇನ್ವತಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಜ್ಞೋಽಯಮನುಷ್ಠಾತವ್ಯೋ ವಿಪಶ್ಚಿತ್ತಶ್ಚನ ವಿದುಷೋಽಸಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಸ್ಮಾತ್ಪದ-
ಸಪ್ತದೇವಾದ್ಯತೇ ನ ಸಿದ್ಧತಿ ಸೋಽಯಂ ಸದಸಸ್ಪತಿರ್ದೇವೋ ಧೀನಾಂ ಮನೋನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾ-

ಣಾಮಸ್ಮದ್ಬುದ್ಧೀನಾಮನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಣಾಂ ನಾ ಯೋಗಂ ಸಂಬಂಧಮಿನ್ವತಿ | ನ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಯಜ-
ಮಾನಮನುಗೃಹ್ಯ ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಪಾದಯೇತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ | ಅನ್ಯಾರಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ |
ಸಾ. ೨-೩-೨೯ | ಋತೇಯೋಗಾತ್ಪಂಚಮಾ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ
ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಿದ್ಧ್ಯತಿ | ಸಿದ್ಧಿ ಸಂರಾಧ್ಯಾ | ಶೃಣೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಧೀನಾಂ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯೋಗಂ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಘೃಣೋ ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇನ್ವತಿ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ |
ತಪ್ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಃ— (ನಾವು) ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಯಜ್ಞವು | ವಿಪಶ್ಚಿತಶ್ಚ ನ — ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ
ಯಜಮಾನನಿಗೂ | ಯಸ್ಮಾತ್ ಋತೇ—ಯಾವ ಸದಸಸ್ಪತಿಯ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ | ನ ಸಿದ್ಧ್ಯತಿ—ಸಾಧ್ಯವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲವೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ ಈ ಸದಸಸ್ಪತಿಯು | ಧೀನಾಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಗೂ ಅಥವಾ
ಅನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಗಳಿಗೂ | ಯೋಗಂ—ಸಂಬಂಧವನ್ನು | ಇನ್ವತಿ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ (ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಂತಹ ಪಂಡಿತನಾದ ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಸದಸಸ್ಪತಿಯ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿ
ಸಲಾರನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸದಸಸ್ಪತಿಯೇ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗೂ ನಾವು ಮಾಡಬೇಕಾ
ಗಿರುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಅನುಷ್ಠೇಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು
ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Without whose aid the sacrifice even of the wise does not prosper, he
prompts the pious feelings in our thoughts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚೇನ-ಅಸಿ--ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧೀನಾಂ--ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳಿರುವವು (ನಿ. ೩-೧೩ ಮತ್ತು
ನಿ. ೩-೨) ಆದುದರಿಂದ ಧೀನಾಂ ಯೋಗಮಿನ್ವತಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಕರ್ಮಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವನು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವಂತೆ
ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯಸ್ಮಾತ್—ಇಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತೇ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಾರಾದಿತರ್ತೇದಿ-
ಕ್ವಬ್ಧಾ ಇಹ್ನು ತ್ತರಸೆದಾಜಾಹಿಯುಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨೯). ಅನ್ಯ, ಆರಾತ್, ಇತರ, ಋತೇ, ಪೂರ್ವ ಮೊದ
ಲಾದ ದಿಕ್ಪುಗಳನ್ನು ಬೋಧನೆಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಅಂಚೂತ್ತರಪದಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು
ಆಚ್, ಆಹಿ, ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಏತದರ್ಥಾನ್ವಿತಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ
ಸಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋತೇಶಬ್ದಾರ್ಥಾನ್ವಿತಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಮುಂದೆ
ಸಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಯದ್+ಜ್ ಸ್. ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಆತೋಗುಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಜಿಸಿಜ್ಞೋಃಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನಾ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತ ಸ್ವರನಾಮಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಿಸಿ, ಜಿ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ
ಸ್ಮಾತ್, ಸ್ಮಿನಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಸಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್ ಆದೇಶ, ಯಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಾ-
ವೇಕಾಚೇತ್ಯತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಇಲ್ಲಿ ಸು ಎಂದರೆ ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದು
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು (ಆಚ್ಛನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತೃತೀ
ಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯೇಷು ಎಂದು
ರೂಪ, ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನಷು, ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಯೇ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದ ಏಕಾಚ್ಛ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಚ್ಛಬ್ದದ
ಮುಂದೆಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಯಚ್ಛ-
ಬ್ದವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ನೆಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣಃ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ
ಸುಪ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ.

ಸಿದ್ಧತಿ—ಷಿಧು ಸಂರಾಧೌ, ದಿವಾದಿ. ಧಾತೃದೇಶಃ ಸಃ ಲಟ್ ತಿಪ್. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್, ಸಿದ್ಧತಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯ
ದಾತ್ತ. ಯಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ಯಚ್ಛಬ್ದಘಟಿತವಾದ ಪದದ ಮುಂಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯೆಷ್ಟೃತ್ತಾನ್ವಿತೈಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೀನಾಮ್—ಸಾವೇಕಾಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಯೋಗಮ್—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ, ಧಾತು. ಭಾವೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೇಜೋಃ
ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಣ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವ
ಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಚಕಾರ, ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಆ ವರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ವರ್ಗ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಜಕಾ
ರಕ್ಕೆ ತದ್ವರ್ಗ ತೃತೀಯವಾದ ಗಕಾರ, ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಂತಾದ್ದರಿಂದ ಯೋಗ ಎಂಬುದು
ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಇನ್ವತಿ—ಇವಿ ನ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಇನ್ವತಿ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ॥ ೭ ॥

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆದ್ಯಧ್ನೋತಿ ಹವಿಷ್ಯತಿಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ಕೃಣೋತ್ಯಧ್ವರಂ |
ಹೋತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆತ್ | ಋಧ್ನೋತಿ | ಹವಿಃ ೨ ಕೃತಿಂ | ಪ್ರಾಂಚಂ | ಕೃಣೋತಿ | ಅಧ್ವರಂ ||
ಹೋತ್ರಾ | ದೇವೇಷು | ಗಚ್ಛತಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನಂತರಮೇವ ಹವಿಷ್ಯತಿಂ ಹವಿಃ ಸಂಪಾದನಯುಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಮೃಧ್ನೋತಿ | ಸದ-
ಸಸ್ತರ್ಥೋ ವರ್ಧಯತಿ | ಹವಿರ್ವಾನಾನಂತರಮೇವ ಫಲಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾವಿಧಫಲ-
ಸಿದ್ಧಯೇತ್ಯಧ್ವರಂ ಯಜಮಾನಾನಾನುಷ್ಠಿಯಮಾನಂ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತಮನಿ-
ಷ್ಟೋನ ಸಂಸಮಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಂ ಕೃಣೋತಿ | ಕರೋತಿ | ಹೋತ್ರಾ ಹೂಯಮಾನಾ ದೇವತಾ ತುಷ್ಠಾ
ಸತೀ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಖ್ಯಾಸಯಿತುಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ | ಯದ್ವಾ | ಹೋತ್ರಾ ಸ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿರೂಪಾ
ವಾಕ್ ದೇವಾನ್ಸರಿತೋಷಯಿತುಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ | ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತ್ಯಾದಿಷು ಸಸ್ತಪಂಚಾಶತ್ಸು
ವಾಜ್ಞಾನುಸು ಹೋತ್ರಾ ಗೀರಿತಿ ಪಠಿತಂ || ಹವಿಷ್ಯತಿಂ | ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಪಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಹವಿಷ್ಯತಿಃ | ಬಹುಮೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪ್ರಾಂಚಂ |
ಅನಿಗಂತೋಚಿತಾ ವಸ್ತ್ರತ್ಯಯೇ | ಸಾ. ೬-೨-೫೨ | ಇತಿ ಗತೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಶ್ಚಾದೇಕಾದೇಶ-
ಸ್ವರಃ | ಅಧ್ವರಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ | ನ ಇತ್ಯುಭಯಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಹೂಯತೇತ್ಯುಮಿತಿ ಹೋತ್ರಾ ದೇವತಾ | ಹೂಯಮಾಶ್ರಭಸಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೪-೧೬೭ |
ಇತಿ ತ್ರನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆತ್—ಅನಂತರ | ಹವಿಷ್ಯತಿಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು |
ಋಧ್ನೋತಿ—(ಸದಸಸ್ತುತಿಯು) ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಧ್ವರಂ—(ಯಜಮಾನನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವ)
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಪ್ರಾಂಚಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮುಗಿಯುವಂತೆ | ಕೃಣೋತಿ—
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಹೋತ್ರಾ—ಹೋತೃವಿನಿಂದ (ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯು ತುಷ್ಠನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡಿಸಲು) | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ) | ಗಚ್ಛತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾನೆ
[ಅಥವಾ | ಹೋತ್ತಾ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು) |
ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಗಚ್ಛತಿ—ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ.]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನೇಲೆಯೇ ಸದಸಸ್ಪತಿಯು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರೀಯಸ್ಸು
ನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ- ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು
ನಾವು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿದ ದೇವತೆಯು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಶಂಸೆ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಯಜಮಾನನನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

And then he rewards the presenter of oblations; brings the sacrifice to
its conclusion; our prayer then reaches the gods.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್-ಅಥ, ಅನಂತರ ಎಂದರ್ಥವು. ಯದೇದಯುಕ್ತ ಹರಿತಃ ಸಧಸ್ತಾದಾಪ್ರಾತ್ರೀ ವಾಸಃ
ಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ತೈ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತ
ದಲ್ಲಿ ಅಥ-ಅನಂತರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೪-೧೧).

ಹವಿಸ್ಪೃತಿಂ-ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಸಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಹವಿಸ್ಪೃತಿಃ ||
ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳುವಂತೆ,
ಹವಿಸ್ಪೃತಿಂ ಹವಿಸ್ಕ್ರಿಯಾಂ ಹವೀಂಷಿ ಸಾರತೋ ವೃದ್ಧಾನಿ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಹವಿಸ್ಪೃತಿಯೆಂದರೆ
ಹವಿಃಪ್ರದಾನಕರ್ಮವು. ಅದನ್ನು ಸಾರಭೂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಾಂಚೆಂ—ಪ್ರೇಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತಮವಿಘ್ನೇನ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನೆಂದರ್ಥವು.

ಹೋತ್ತಾ—ಹೂಯಮಾನಾ ದೇವತಾ ಅಥವಾ ಅಸ್ತದೀಯಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್—ಎಂದರೆ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯು ಅಥವಾ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಎಂಬ
ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಂಜ
ಸವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಶ್ಲೋಕಃ ಧಾರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಛಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ತಾ
ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೩) ಹೋತ್ತಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು.

ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ—ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತಾಪರವಾದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ದೇವತೆಯು, ಯಜಮಾನನು ತನ್ನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು, ವಾಕ್ಯಪರವಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದು ಅಥವಾ ಕೇಳಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹವಿಷ್ಯತಿಮ್-ಹವಿಷಃ ಕೃತಿಃ ಸಂಪಾದನಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಃ ಹವಿಷ್ಯತಿಃ | ಯಾವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸಂಪಾದನೆ ಇದೆಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹವಿಷ್ಯತಿ ಎನ್ನುವರು. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಪ್ರಾಜ್ಞಮ್—ಪ್ರ ಅಜ್ಞತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಯತ್ಪ್ರಿಗ್ದೈತ್ಯಕ್—, (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್, ನ್, ಇ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ, ವ್ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯೋ ಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಹಲಂತವಾಗಿಯೂ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲದುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತು ಜುತ್ತು ಅದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಪ್ರ+ಅಚ್+ವ್, ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಚ್+ವ್. ಅನಿಗನ್ನೋಽಜ್ಞತೌವ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೫೨) ನಕಾರ ರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಜ್ಞಧಾತುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಲ್ಲದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, ಪ್ರ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥಾಭಿವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಪ್ರ+ಅಚ್+ವ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು, ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ನೇರಪ್ರಕೃತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನ ಅಮ್, ಪ್ರಾಚ್+ಅಮ್. ಉಗಿಡೆಚಾಂಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನೇರಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+ಅಮ್, ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ವರೈಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ವಯಯಿಪರಸರ್ವಣಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸರ್ವಣ, ಇಕಾರ, ಪ್ರಾಜ್ಞಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇಽಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ ಅಧ್ವರಃ, ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೌಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ನೌ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಹೋತ್ರಾ—ಹೂಯತೇ ಅಸ್ಥಿನ್ನತಿ ಹೋತ್ರಾ ದೇವತಾ. ಹುಯಾಮಾಶ್ರಭಸಿಭ್ಯಸ್ತನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೦೭) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಮಾ ಮಾನೇ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಭಸ ಭರ್ತ್ಸನದೀಪ್ತೋಃ, ಈ

ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್. ಗುಣ, ಹೋತ್ರ ದೇವತಾನಾಚಕನಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಅದ್ದರಿಂದ ಟಾಪ್, ಹೋತ್ರಾ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ ಸುಧೃಷ್ಟಮಮಪಶ್ಯಂ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ |
ದಿವೋ ನ ಸದ್ಮಮುಖಸಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನರಾಶಂಸಂ | ಸು ಽ ಧೃಷ್ಟಮಂ | ಅಪಶ್ಯಂ | ಸಪ್ರಥಃ ಽ ತಮಂ ||
ದಿವಃ | ನ | ಸದ್ಮ ಽ ಮುಖಸಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವನಿರೀಷಂ | ಯದ್ವಾ | ಅವಯವಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ಸದಸಸ್ಪತಿ-
ದೇವತಾಪರೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಂ ಚ ಯಾಸ್ಮೋ ದರ್ಶಯತಿ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾ-
ತ್ಯಕೋ ನರಾ ಅಸ್ತಿನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂರ್ಣಾರ್ಥಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೮-೬ |
ಇತಿ | ಅತ್ರಾಗ್ನಿವತ್ಸದಸಸ್ತೇರಸಿ ನರೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನತ್ವಾನ್ನರಾಶಂಸತ್ವಂ | ಏವಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಹೃದಿ-
ನಿಧಾಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾನ್ಯಯತೇ | ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರೋ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ | ಐ.ಬ್ರಾ. ೬-೨೭ | ಇತಿ |
ಆತೋ ಮನುಷ್ಯೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನೋ ಯಃ ಸದಸಸ್ಪತಿಯೋ ವಾ ನರಾಶಂಸನಾಮಕೋ ದೇವಸ್ತಮಪಶ್ಯಂ |
ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ದೃಷ್ಟವಾಸಸ್ಮಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಸುಧೃಷ್ಟಮಮತ್ಯಾಧಿಕೇನ ಧಾಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತಂ ಸಪ್ರಥಸ್ತ-
ಮಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ಸದ್ಮಮುಖಸಂ ಪ್ರಾಪ್ತತೇಜಸ್ವಂ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದಿವೋ ನ ದ್ಯು-
ಲೋಕಾನಿವ | ಆದಿತ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಭಿರಧಿಷ್ಠಿತಾ ದ್ಯುಲೋಕನಿರೀಷಾ ಯಥಾ ತೇಜಸ್ವಿನಸ್ತದ್ವದಯಂ ನರಾ-
ಶಂಸಸ್ತೇಜಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಸುಧೃಷ್ಟಮಂ | ಶೋಭನಂ ದೃಷ್ಟೋತಿತಿ ಸುಧೃಕ್ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಶ್ | ಅತಿ-
ಶಾಯಿನಿಕೇಶಮಪ್ | ಷಕಾರಸ್ಯ ಜಶ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇನ ಋಕಾರ-
ಉದಾತ್ತಃ | ಅಪಶ್ಯಂ | ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪಶ್ಯಾದೇಶಃ | ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲ್ಪಂಕ್ಷಡುದಾತ್ತಃ | ಸಾ.
೬-೪-೭೦ | ಇತ್ಯೆಟ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ |

ಪ್ರಥನಂ ಪ್ರಥಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸಹ ಪ್ರಥಸಾ ವರ್ತತ ಇತಿ
ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ | ಪಾ. ೨-೨-೨೮ | ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸಃ | ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ |
ಪಾ. ೬-೩-೮೨ | ಇತಿ ಸಾದೇಶಃ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯು-
ತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಲೂಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಸದ್ಮಮುಖಸಂ | ಸೀಡೆ-
ತಿತಿ ಸದ್ಮ | ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಾದೌ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ |
ಸದ್ಮ ಮಹೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಹಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಖಕಾರಃ || ೩೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ನಾನು) ಸುಧೃಷ್ಟಮಂ—ಬಹಳವಾಗಿ ಧಾಷ್ಠ್ಯಯುಕ್ತನಾದೆ | ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ
ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದೆ | ದಿವೋ ನ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ | ಸದ್ಮಮುಖಸಂ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವ |
ನರಾಶಂಸಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಸದಸಸ್ವತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು (ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು) ಆಪಶ್ಯಂ—ನೋಡಿದೆನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಸದಸಸ್ವತಿಯು (ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು) ಬಹಳವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು, ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ನಾದವನು, (ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳಿರುವ) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಂತೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ
ವನು. ಇಂತಹ ಸದಸಸ್ವತಿಯನ್ನು (ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನನ್ನು) ನಾನು ನೋಡಿದೆನು.

English Translation

I have seen Narasamsa the most valiant, the most renowned and
radiant as the heavens.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಯು ಸದಸಸ್ವತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನು. ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸದಸಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು
ಸೂಚಿತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸದಸಸ್ವತಿಯ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ
ಸದಸಸ್ವತಿ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನರಾಶಂಸ
ನೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸದಸ್ವತಿಂ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು) ವಿಶೇಷಣಸದವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ
ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದ
ರಿಂದ ಯಾವ ಬಾಧೆಕೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ನರಾಶಂಸಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿ
ರುವರು.

ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೋ ನರಾ ಅಸ್ತಿನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕ-
ಪೂರ್ಣಾರ್ಥೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೮-೬)

ನರಾಶಂಸವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಕಾತ್ಯಕರ ಮತವು; ನರಾ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ನರಾ
ಶಂಸನೆಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ (ಅಗ್ನಿ) ಎಂದು ಶಾಕಪೂರ್ಣಿಯ ಮತವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಐತ
ರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರಃ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೨೭)
ನರಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರು. ಶಂಸ ಎಂದರೆ ವಾಕ್. ಅದುದರಿಂದ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂದರೆ
ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ನರಾಶಂಸವೆಂಬ
ಶಬ್ದವು, ಸದಸಸ್ವತಿ, ನರಾಶಂಸ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಷರವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿ
ರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪುಟ ೭೦೬ ನೋಡಿ) ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿರುವೆವು.

ಸುಧೃಷ್ಟಮಂ—ಶೋಭನಂ ಧೃಷ್ಟೋತ್ತಿತಿ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪರಾಕ್ರಮ (ಅಥವಾ ನಿಶ್ಚಲತ್ವ)
ವುಳ್ಳವನು.

ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಸಹ ಪ್ರಥಸಾ ವರ್ತತ ಇತಿ, ತೇನ ಸಹ—ಪ್ರಥವೆಂಬ ಧಾತು
ವಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮಾಡು, ಹೊಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ
ಯಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ದಿವೋ ನ—ಸ್ವರ್ಗದಂತೆ. ಈ ಉಪಮಾನವು ಅಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ
ದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು
ಕೊಂಡು ಮುಷಿಯು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದು.

ಸದ್ವಿಮುಖಸಂ—ಇಲ್ಲಿ ಮುಖಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬಕಾರವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಖಸಂ ಎಂದರೆ ಮಹಸಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಸದ್ವಿ ಮಹೋ
ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸದ್ವಿಮುಹಾಃ ಅಥವಾ ಸದ್ವಿಮುಖಾಃ ತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಮನೆಯಂತಿರುವ
ವನು, ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯಿಂಥ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಧೃಷ್ಟಮಮ್—ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ, ಧಾತು, ಸ್ವಾದಿ. ಸು=ಶೋಭನಂ, ಧೃಷ್ಟೋತ್ತಿ ಎಂದು
ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿಲೋಪಃ ಅತಿಶಾ-
ಯೇನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್. ಸುಧೃಷ್+ತಮ
ಝಲಾಂಜಶ್ ರ್ಝಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚ ಬಂದು ಷಕಾರ ಬರದೇ ಇರು
ವಿಕೆಯು ಛಾಂದಸವು. ಷ್ವನಾಷ್ಟುಕಿ (ಪಾ.ಸೂ.೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ದ್ವಿತೀಯಾ
ಏಕವಚನ ಅಮ್, ಅಮಿಪೂರ್ವಕ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸುಧೃಷ್ಟಮ್, ಧೃಷ್ ನ ಬುಕಾರವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ

ಸುಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸಬಂಧಮೇಲೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು, ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅಸಶ್ಯಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಶ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಾದೇಶ, ಕರ್ತರಿಶಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾನ್ಯಾ ದಾಣ್‌ದೃಶ್ಯತ್ವಿ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಪಶ್ಯ ಆದೇಶ, ಪಶ್ಯ+ಅ+ಅಮ್. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಸಶ್ಯಮ್. ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಜ್ ಘ್ನುಡಾದಾತ್ಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಅಹ್ ಆಗಮ. ಇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮ್—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು, ಪ್ರಥನಂ ಪ್ರಥಃ ಸೆರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾನ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಪ್ರಥಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಸಹ ಪ್ರಥಸಾ ವರ್ತತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ, ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ಯುಗ ಪತ್ಯಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾಬೋಧಕವಾದ ಸಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದು. ವೋಶೇಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨). ಉಪಸರ್ಜನಸರ್ವಾವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸ ಎಂದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಏವಂಚ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಘಟಿಕ ಉತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ, ಸಪ್ರಥಸ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಾದಿತ್ವಂಜಿಸಿಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಪ್ರಥಸ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾಗ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಪ್ರಥಸ್ತಮ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ, ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮ್.

ವಿವಃ—ಊಡಿಡೆಮ್‌ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್‌ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ಸದ್ಮಮುಖಸಮ್—ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ, ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಽಸಿದೃಶ್ಯನೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸದ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಯರ ಬಂದು ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಸದ್ಮ-ಮುಹಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸದ್ಮಮುಹಾಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಕಾರ, ಸದ್ಮಮುಖಸ್, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್ ಸದ್ಮಮುಖಸಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೯ ||

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಮಿತಿ ನೆವರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಯುಷಿಜ್ಞೆಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾ
ತ್ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಪ್ರತಿತ್ಯಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಮಿತಿ || ಕಾರೀರೀಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಮಿತ್ಯೇಷಾ ಧಾಯ್ಯಾ | ಕಥಾ
ಚಿ ಸೂತ್ರೀಕಂ | ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟ್ವಿಃ ಕಾರೀರೀ ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಮಿತಿ ಆಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ
ನೆನೋಭಿರಿತಿ ಧಾಯ್ಯೇ | ಅ- ೨-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಎಂಬುವುದು ಈ ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿತ್ಯಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ—
ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಆಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಮರುತ್ಯಗಳು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.
ಕಾರೀರೀಷ್ಟಿಯೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟ್ವಿ ಕಾರೀರೀ
ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಮಿತಿ ಆಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ ನೆನೋಭಿರಿತಿ ಧಾಯ್ಯೇ (ಅ, ೨-೧೩) ಎಂದರೆ
ಕಾರೀರೀ ಎಂದರೆ ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟಿಯು, ಮಳೆಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವೆನಿಸುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿತ್ಯಂ
ಚಾರುಮಧ್ವರಂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೯-೧) ಮತ್ತು ಈಗೇ ಆಗ್ನಿಂ ಸ್ವವಸಂ ನೆನೋಭಿಃ (ಮು. ಸಂ. ೫-೬೦-೧)
ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೨-೧೩) ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೧೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೧ || ವರ್ಗ—೩೬, ೩೭ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ ೧೯ ||

|| ಯುಷಿ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ||

|| ದೇವತಾ —ಆಗ್ನಿ ಮರುತಶ್ಚ ||

|| ಭಂಡಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ |

ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತಿ | ತ್ಯಂ | ಚಾರುಂ | ಅಧ್ವರಂ | ಗೋಪೀಥಾಯ | ಪ್ರ | ಹೂಯಸೇ ||

ಮರುತ್ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತ್ಯಂ ಚೈಬ್ಧಃ ಸರ್ವನಾಮ ತಚ್ಚೈಬ್ಧಪರ್ಯಾಯಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯೋ ಯಜ್ಞಶ್ಚಾರುರಂಗವೈಕ-
ಲ್ಯರಹಿತಸ್ತ್ಯಂ ತಥಾನಿಧಂ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಪ್ರತಿಲಿಖ್ಯ ಗೋಪೀಥಾಯ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ |
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ತ್ಯಂ ಹೂಯಸೇ | ತಸ್ಮಾದಸ್ತಿನೈವಧ್ವರೇ ತ್ಯಂ ಮರುದ್ವಿದೇವನಿಶೇಷೈಃ ಸಹಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ |
ಸೇಯಮ್ನುಗ್ಯಾಸ್ತೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಂ ಪ್ರತಿ ಚಾರುಮಧ್ವರಂ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ
ಸೋಗ್ನೇ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹಾಗಚ್ಛ | ನಿ. ೧೦-೩೬ | ಇತಿ || ಪ್ರತಿ | ನಿಸಾತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತ್ಯಂ |
ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ | ಪಾ- ೭-೨-೧೦೨ | ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ | ಚಾರುಂ | ದ್ವಾಸನಿಜನಿಚೇರೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೧-೩ | ಇುರ್ | ಅತ ಉಪಧಾಯಾ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ಗೋಪೀಥಾಯ |
ನಿಶೀಢಗೋಪೀಥಾವಗಥಾಃ | ಉ. ೨-೯ | ಇತಿ ಧಕ್ರೈತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಪ್ರ | ನಿಸಾತಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಚಾರುಂ—ನೈವಾತಿರಿಕ್ತದೋಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮನೋಹರವಾದ
ಅಥವಾ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ (ಯಾವ ಯಜ್ಞವುಂಟೋ) | ತ್ಯಂ—ಆ | ಅಧ್ವರಂ ಪ್ರತಿ—ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ |
ಗೋಪೀಥಾಯ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಪ್ರ ಹೂಯಸೇ—(ನೀನು) ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವೆ |
(ಆದುದರಿಂದ ನೀನು) | ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುತ್ಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೈವಾತಿರಿಕ್ತದೋಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಉತ್ತಮ
ವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ಮರುದ್ವೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation

O Agni, to every perfect and handsome sacrifice you are invoked to drink
Soma ; come hither, Agni, with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ತೈಂ=ತಂ—ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದವು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತೈಂ ಎಂದಿರುವುದು. ತೈಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇವೆ—
ತೈಂ ಚಿದತ್ರಿಮೃತಜುರಮರ್ಥಮಶ್ವಂ ನ ಯಾತವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೩-೧)

ತೈಂ ಸುಮೇಷಂ ಮಹಯಾ ಸ್ವರ್ವಿದಂ ಶತಂ ಯಸ್ಯ ಸುಭ್ಯಃ ಸಾಕಮೀರತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೨-೧)

ತೈಮೂಷು ನಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾವಾನಂ ತರುತಾರಂ ರಥಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೧)

ಉದು ತೈಂ ಜಾತನೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೈಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಗೋಪೀಥಾಯ—ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಗೋವು, ಉದಕ, ರಶ್ಮಿ, ಸ್ತೋತ್ರ, ಸೋಮ. ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನ ಕಾರರೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೂ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಅಜ್ಜನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಸೋಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ ಎಂದು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರತಿ. — ನಿಪಾತ, ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ | ನಿಪಾತಗಳು ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ತೈಮ್—ತೈದ್ ಎಂದು ಸರ್ವಾದಿಗಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ತೈದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಫಿಷೋನ್ವ ಉದಾತ್ತಃ (ಫಿ.ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ತೈದ್+ಆಮ್ ತೈದಾದೀನಾಮಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ತೈ+ಅ+ಆಮ್. ಅತೋಗುಣೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅ, ಏ, ಓ ಪಳೆದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪರರೂಪ ಒಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಇದು

ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ತ್ಯ+ಅಮ್ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ.೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಈ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವೂ ಏಕಾದೇಶ—, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಚಾರುಮ್—ದ್ವ್ಯಸನಿಜನಿಚರಿಚಟಿಭ್ಯೋಽಞ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩) ದ್ವ್ಯಾ ವಿದಾರಣೇ, ಸಣುದಾನೇ, ಜನ ಜನನೇ, ಚರ ಗತೌ, ಚಟಿ ಭೇದನೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇೌ ಣ್‌ಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲುಪ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಉ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಚರ್+ಉ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಇೌತ್, ಣೌತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಾನ್ತ್ಯಕ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಚಾರು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇೌತ್ಯಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚಾರುಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಗೋಪೀಥಾಯ—ನಿಶೀಥಗೋಪೀಥಾವಗಥಾಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೧೬೬) ನಿಶೀಥ, ಗೋಪೀಥ, ಅವಗಥ ಎಂಬೀ ಮೂರು ಪದಗಳು ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಗೋಪೀಥ ಎಂದರೆ ತೀರ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ನೇದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮಪಾನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರ. ನಿಪಾತಸ್ವರ ಬರುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ದೇವೋ ನ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮಹಸ್ತವ ಕೃತುಂ ಪರಃ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ದೇವಃ | ನ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಮಹಃ | ತವ | ಕೃತುಂ | ಪರಃ ||
ಮರುತ್ ಽ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮಹೋ ಮಹತಸ್ತವ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಕೃತುಂ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಮುಲ್ಲಂಘ್ಯ ಸರೋ ನಹಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೋ ದೇವೋ ನ ಭವತಿ ಖಲು | ತಥಾ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಶ್ಚ ಸರೋ ನ ಭವತಿ | ಯೇ ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತದೀಯಂ ಕೃತುಮನುಷ್ಯಂತಿ ಯೇ ಚ ದೇವಾಸ್ತದೀಯೇ ಕೃತಾವಿಜ್ಯಂತೇ ತ ಏವೋತ್ಕೃಷ್ಟಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ನಹಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋ—

ದಾತ್ತಃ | ದೇವಃ || ಸಚಾಪ್ಯಜಂತಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಮಹಃ | ಮಹತಸ್ತೇಲೋಪಶ್ವಾಂದಸಃ |
ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೩-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತವ | ಯುಷ್ಮದೇ-
ಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃತುಂ | ಕೃಷಾಃ ಕತುಃ | ಉ. ೧-೭೮ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ತ-
ತ್ವಂ | ಗಹಿ | ಗಮ್ನೈ ಸೃಷ್ಟೈ ಗತೌ | ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಘಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ |
ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ರಾ ಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ
ಲುಜ್ಜ ಭವತಿ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಮಹಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ | ತವ—ನಿನ್ನ | ಕೃತುಂ—ಕರ್ಮವಿಶೇಷವನ್ನು
(ಯಜ್ಞವನ್ನು) ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವ | ಪರಃ—ಬೇರೊಬ್ಬನಾದ | ದೇವಃ—ದೇವನು | ನಹಿ—ಇಲ್ಲ | (ಮತ್ತು
ಅಂತಹ) | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಮನುಷ್ಯನೂ ಸಹ | ನ—ಇಲ್ಲ | (ಆದುದರಿಂದ) ಹೇ ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ |
(ನೀನು) ಮರುದ್ಧಿಃ—ಮರುದ್ಧೀವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವು ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಅದನ್ನು
ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲು ಶಕ್ತನಾದ ದೇವನಾಗಲಿ, ಮನುಷ್ಯನಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರು-
ದ್ಧೀವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

Neither god nor man has power over a rite (dedicated) to you who are
great: come hither, Agni, with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹಃ—ಮಹತಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಅಥವಾ ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ, ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ.
ಇಲ್ಲಿ ತಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದು.

ಕೃತುಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ (ನಿ. ೩-೨) ಪ್ರಜ್ಞೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಹಿ—ಏನಾದೀನಾಮನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ

ದೇವಃ—ದಿವು ಕ್ರಿಡಾದೌ ಧಾತು. ಸಚಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆನ್ನಿಗ್ರಹಿಸಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣುಸ್ಯ ಚಿಃ
(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗನ್ತೆ ಲಘೋಪಧಸ್ಯ ಚಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ತಗೆ ಭಾಂದಸನಾಗಿ ಲೋಪ. ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಕ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩, ವಾ. ೧). ಬೃಹನ್ನಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಕ್ಷುಕವರ್ಣಗಳೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಾಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ವತ್ತಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠವೃಹನ್ನಹಚ್ಛಗಚ್ಛತ್ವಚ್ಛೇ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವದ್ಭಾವವಿರುವದರಿಂದ ಶತೌರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಉದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭವು ವಿಫಲವೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಆದರೂ ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭವು ಸಫಲವು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ತವ—ಯುಷ್ಯದೈಸ್ತೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಕ್ರತುಮ್—(ಉ.ಸೂ. ೧-೭೭) ಡುಕ್ಯಜ್ಞಕರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕತು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಲೋಪ, ಕೃ+ಅತು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ, ಅದ್ಯದಾತ್ಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ರತು ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಗಹಿ—ಗವ್ಲು ಸೃಷ್ಟೃ ಗತೌ ಧಾತು ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್, ಸೇರ್ಹ್ಯಸಿಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ, ಗಮ್+ಹಿ, ಕರ್ಮರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಲಿಪ್, ಲುಪ್, ವಪ್, ಸ್ವಪ್, ಸೃಪಿ, ಯೆಭ್, ರಭ್, ಲಭ್, ಗಮ್, ನಮ್, ಯಮೋರಮಿಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಇದು ಅನುದಾತ್ಮ, ತಥಾಚ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶನನಿತಿತನೋತ್ಯಾದಿನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಽಯಾಲಿಕ್ವಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಅಥವಾ ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಝಾಪಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಗಳಾದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವಾದ ಧಾತುಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಗಳಾದ ತನೋತ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳು, ವನಧಾತು ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿರುವ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಗ+ಹಿ ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬ ಅಭೀಯಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಲುಕ್ಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಭೀಯವಾದ ಮಕಾರಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಅತಃಪರತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ಮಹೋ ರಜಸೋ ವಿದುವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಆದ್ರುಹಃ |

ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೩ ||

| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಮಹಃ | ರಜಸಃ | ವಿದುಃ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅದ್ಭುತಃ ||

ಮರುತ್ ಸ ಛಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯೇ ಮರುತೋ ಮಹೋ ರಜಸೋ ಮಹತ ಉದಕಸ್ಯ ವರ್ಷಣಪ್ರಕಾರಂ ವಿದು-
ಸ್ತುರ್ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಕೀದೃಶಾ ಮರುತಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಸಪ್ತವಿಧಗಣೋಪೇತಾಃ | ಸಪ್ತಗ-
ಣಾ ವೈ ಮರುತಃ | ಶ್ಲೋ. ಸಂ- ೨-೨-೧೧-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ದೇವಾಸೋ ದ್ಯೋತಮಾನಾ ಅದ್ಭುತೋ
ದ್ರೋಹರಹಿತಾ ವರ್ಷಣೇನ ಸರ್ವಭೂತೋಪೇಕಾರಿತ್ವಾತ್ | ತಥಾ ಚೋಪರಿಷ್ಠಾದಾಮ್ನಾಯತೇ | ಉದೀ-
ರಯಥಾ ಮರುತಃ ಸಮುದ್ರತೋ ಯೂಯಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ವರ್ಷಯಥಾ ಪುರೀಷಿಣಃ | ಋಗ್ವೇ ೫-೫೫-೫ |
ಇತಿ | ಶಾಖಾಂತರೇಽಪಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮರುತಾಂ ಸೃಷತಯಃ
ಸ್ಥೇತ್ಯಾಹ ಮರುತೋ ವೈ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಈತತ ಇತಿ | ರಜಃಚಬ್ದೋ ಯಾಸ್ಯೇನ ಬಹುಧಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ |
ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತಿಃ ರಜ ಉಚ್ಯತ ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇಽಸ್ಯ-
ಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿ. ೪-೧೯ | ಇತಿ || ರಜಸಃ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ |
ವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದೋ ಲಟೋ ನಾ | ಪಾ. ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ರ್ಝೀರುಸಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವಿಶ್ವೇ | ವಿಶೇಃ ಕ್ವನಂತಸ್ಯ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ದೇವಾಸಃ | ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ | ದೇವಶಬ್ದಃ ಸೇವಾದ್ಯಜಂತಃ | ಚಿತ್ವಾಪಂತೋದಾತ್ಮಃ | ಅದ್ಭುತಃ |
ಸಂಪದಾದಿತ್ವಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿಪಿ ಬಹುನೀಹಾ ನೇಜಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಕರ್ತರಿ ನಾಕ್ಷಿಪ್ |
ತತ್ಪುರುಷೇ ಹ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರೇಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಯತೋ ನೇಜಾ ನ ಗತೀರ್ನ ಚ ಕಾರಕೆ ಇತಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅದ್ಭುತಃ—ದ್ರೋಹರಹಿತರಾದ ಎಂದರೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ವಿಶ್ವೇ—ಸಮಸ್ತರಾದ
ಎಂದರೆ ಸಪ್ತವಿಧಗಣೋಪೇತರಾದ | ಯೇ ದೇವಾಸಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು |
ಮಹಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ | ರಜಸಃ—ಉದಕದ (ವರ್ಷಣಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದನ್ನು) ವಿದುಃ—
ತಿಳಿದಿರುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಆ ಗಹಿ—
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರು, ಸಪ್ತಗಣಗಳೆಂಬ ಏಳು ವಿಧಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು
(ಸಪ್ತಮರುತ್ತುಗಳು) ಯಾರಿಗೂ ದ್ರೋಹವನ್ನೆಸಗುವವರಲ್ಲ, ಉಪಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಮಳೆಯನ್ನು
ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹುಯ್ಯುವುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation

Come, Agni, with the Maruths, who are all divine, and devoid of malignity and who know how to cause the descent of great waters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹೋ ರಜಸಃ—ಮಹತ ಉದಕಸ್ಯ, ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರಿನ (ಮಳೆಯನ್ನು). ರಜಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ರಜಃ | ರಜೋ ರಜತೇರ್ಜ್ಯೋರೀತಿ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂದರೆ, ರಜಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿ (ಪ್ರಕಾಶ), ಉದಕ, ಲೋಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವವು ಎಂದು, ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಕನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದಾರೆ. ವೇದಾರ್ಥ ಯತ್ನಕಾರರು ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ದೇನಾಸಃ—ದೇನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗವು. ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ನಿಶ್ವೇ—ಸಮಸ್ತ ಎಂದರೆ ಏಳು ಗಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸಪ್ತಗಣಾ ನೈ ಮರುತಃ (ತೈ. ಸ. ೨-೨-೧೧-೧) ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಅದ್ವೈಜಃ—ದ್ರೋಹರಹಿತಾಃ, ದ್ರೋಹವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರು ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಉಪಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಉದೀರಯಿಥಾ ಮರುತಃ ಸಮುದ್ರತೋ ಯೋಯಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ವರ್ಷಯಿಥಾ ಪುರೀಷಿಣಃ ||
(ಋ. ಸಂ, ೫-೫೫-೫)

ಮರುತಾಂ ಸೃಷತಯಃ ಸ್ಥೇತ್ಯಾದ ಮರುತೋ ನೈ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಈಶತೇ | (ತೈ. ಬ್ರಾ.)
ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಜಸಃ—ರಜಶ್ಯಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨-೨೩) ಇಸಂತವಲ್ಲದ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರಜಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಪಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಆದೇಶ. ವಿದ್+ರ್ಛಿ ಕರ್ರರಿಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ವಿದೋಲಲೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ

ಬಂದಿರುವ ಲಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಪ್ರೇ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾದ ತಿಬಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, | ಥಲ್, ಅಥುಸ್, ಅ, | ಣಲ್, ವ, ಮ | ಎಂಬೀ ಒಂಭತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧ್ವಿಗೆ ಉಸ್ ಆದೇಶ, ವಿದ್+ಉಸ್, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ, ವಿದುಃ ಎಂದಾಯ್ತು. ಯೇಮಹೋರಜಸೋ ವಿದುಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಸ್ ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ವಿಶ್ವೇ-ಅಶೂಪ್ರಷಿ.....ವಿಶಿಭ್ಯಃಕ್ವನ್ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್.ಪ್ರವೇಶನೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನ ಜಸ್ ಜಸತ್ವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೀ ಆದೇಶ, ಶ್ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ ವಿಶ್ವ+ಈ. ಅದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ.

ದೇವಾಸಃ-ನನ್ನಿಗ್ರಹಿ ಸಚಾದಿಭ್ಯೋಲುಣುಣ್ಯಚಃ (ಪಾ. ಸೂ.೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದೇವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ದೇವ+ಅನ್, ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಆಗಮವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅನ್ತಾನಯವನಾಗಿ ಬರುವುದು. ದೇವ+ಅಸಸ್, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ದೇವಾಸಃ, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ.

ಅದ್ವೈಹಃ--ದ್ವೈಹ-ಜಿಘಾಂಸಾಯಮ್ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ನ ದ್ವೈಹಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ದ್ವೈಹನಾಡುವಿಕೆಯು ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕ್ರತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನೆಜ್ಜಾ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋತಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್, ಅಥವಾ ಕ್ವಿಪ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಉಪಪದಗಳು ಇರುವಾಗಲೂ, ಉಪಪದಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗಲೂ, ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಪ್, ನ+ದ್ವೈಹಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ದ್ವೈಹಃ ದ್ವೈಹಕರ್ತಾರಃ ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ದ್ವೈಹ ಮಾಡುವವರು ಇಲ್ಲವೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ನ ದ್ವೈಹಃ, ಅದ್ವೈಹಃ ದ್ವೈಹಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲದ ಎಂದು ತತ್ಪರುಷವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ತತ್ಪರುಷವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ತತ್ಪರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನ್ಯಾಯೈ ದ್ವಿತೀಯಾಕೃತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ತೃತೀಯಾಂತಪದ, ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ, ಉಪಮಾನವಾಚಕ, ಅವ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ, ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಅವ್ಯಯಪದದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಯೋ ನೆಜ್ಜಾಕುನಿಪಾತಾನಾಮ್, ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಇರುವುದು, ಏನಂಚ ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ನೆಜ್ಜಾ, ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ

ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ, ಅದ್ವಹಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ತತ್ಪರುಷವನ್ನು ನೋಡಿ ದಾಗಲೂ ತತ್ಪರುಷೇ....ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದ ಗತಿಕಾ- ರಕೋಪಸಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯೨) ತತ್ಪರುಷರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕ, ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಉತ್ತರಪದವಾದ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಗತಿಯ ಮುಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲ, ಕಾರಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಜ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೂ ನಜ್ ಉಪಪದವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ರುಹ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತವು ಉಪಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಲು ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ ತತ್ಪರಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯತೋ ನಜ್ ನಗತಿಃ, ನಚಕಾರಕಮ್, ಎಂದು ನಜ್ಗೆ ಗತಿ ಕಾರಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ಪರುಷ ವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಜ್ ಉಪಪದವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ನ್ಯೂನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಉಗ್ರಾ ಅರ್ಕಮಾನ್ಯಚುರನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸ ಓಜಸಾ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಉಗ್ರಾಃ | ಅರ್ಕಂ | ಆನ್ಯಚುಃ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ | ಓಜಸಾ ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತ ಉಗ್ರಾಸ್ತ್ರೀವ್ರಾಃ ಸಂತೋಕ್ತರ್ಕಮುದಕಮಾನ್ಯಚುಃ ಅರ್ಚಿತವಂತಃ | ವರ್ಷಣೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೈರ್ಮರುದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಶೀಘ್ರಶಾ ಮರುತಃ | ಓಜಸಾ ಬಲೇನಾನಾಧ್ಯಷ್ಟಾ- ಸೋಲ್ಪತಿರಸ್ತೃತಾಃ | ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರಬಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅರ್ಕಶಬ್ದಸ್ಯೋದಕವಾಚಿತ್ವಂ ವಾಚಿಸ- ನೇಯಿನ ಆಮನಂತಿ | ಅಪೋ ವಾ ಅರ್ಕಃ | ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೨ | ಇತಿ | ತನ್ನಿರ್ವಚನಂ ಚ ತ

ಏವಾಮನಂತಿ | ಸೋಽರ್ಚನ್ನಚರತ್ತಸ್ಯಾರ್ಚಿತ ಆಪೋಃಜಾಯಂತಾರ್ಚಿತೇ ವೈ ಮೇ ಕಮಭೂದಿತಿ
ತದೇವಾರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ | ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೧ | ಇತಿ | ಜಗತ್ಪ್ರಸ್ಥಾಪ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಉದಕಂ
ಸ್ರಷ್ಟ್ವಮುದ್ಯುಕ್ತೋರ್ಚಿಸ್ ಉದಕಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಮಹಿಮಪ್ರಖ್ಯಾಪನೇನ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪೂಜಯನ್ನ-
ಚರತ್ | ತಥಾ ಪೂಜಯತೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಸಕಾಶಾದುಪಕಮುತ್ಪನ್ನಂ ತದಾನೀಮರ್ಚತೋ
ಮತ್ತಃ ಕಮಭೂದಿತ್ಯವೋಚತ್ | ತೇನೋದಕಸ್ಯಾರ್ಕನಾಮ ನಿಷ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅನ್ಯಚುಃ | ಅರ್ಚ-
ತೇಃ | ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೧-೩೬ | ನಿಸಾತಿತಃ | ಪ್ರಕೃತೈಸ್ತರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋ-
ಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಓಜಸಾ | ಉಬ್ಬೀರ್ಬ-
ಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯೧ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಗ್ರಾಃ— ತೀವ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ | ಓಜಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಾಸಃ—ಅಪ್ರತಿಹತರಾದ |
ಯೇ—ಯಾವ ಮರು ದ್ವೇಷತೆಗಳು | ಅರ್ಕಂ—ಉದಕವನ್ನು | ಅನ್ಯಚುಃ—ವರ್ಷಣಮಾಡಿದರೋ |
(ಆಂತಹ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇಷತೆಗಳೊಡನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅ ಗಹ—ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತು ವೇಗವಾಗಿ
ಬೀಸುತ್ತಾ ಉದಕವನ್ನು ವರ್ಷಣಮಾಡುವ (ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವ) ಮರುದ್ವೇಷತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation.

O Agni, come hither with the Maruts, who are fierce (or blow fiercely)
and send down rain and are unsurpassed in strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಗ್ರಾಃ— ತೀವ್ರಾಃ | ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವ.

ಅರ್ಕಂ—ಉದಕವನ್ನು, ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ತುರು ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಪುಟ ೩೮೪) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂಬ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯ
ಕಾರರು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹ-
ರಿಸಿರುವರು—

ಸೋಽರ್ಚನ್ನಚರತ್ತಸ್ಯಾರ್ಚಿತ ಆಪೋಃಜಾಯಂತಾರ್ಚಿತೇ ವೈ ಮೇ ಕಮಭೂದಿತಿ
ತದೇವಾರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೧)

ಇವರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈರಿತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಉದಕಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಮುದ್ಯುಕ್ತೋರ್ಚನ್ ಉದಕಸತ್ಯ-
ಸಂಕಲ್ಪಮಹಿಮಾಪ್ರಖ್ಯಾಪನೇನ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪೂಜಯನ್ನಚರತ್ | ತಥಾ ಪೂಜ-
ಯತೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಸಕಾಶಾದುದಕಮುತ್ಪನ್ನಂ | ತದಾನೀಮರ್ಚತೋ
ಮತ್ತಃ ಕಮಭೂದಿತ್ಯವೋಚತ್ | ತೇನೋದಕಸ್ಯಾರ್ಕನಾಮ ನಿಷ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಎಂದರೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು (ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೆಶೆಯಿಂದ ಉದಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಇದೇನು? (ಕಂ) ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅರ್ಚನದಿಂದ ಕಂ (ಉದಕ) ಎಂಬುದು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕ ಎಂದು ನೀರಿಗೆ ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನ್ಯಚುಃ—ಅರ್ಚಿತವಂತಃ, ವರ್ಷಜೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ—ಪೂಜೆಮಾಡಿದರು, ಅರ್ಚಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಅರ್ಚನಕರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಉದಕವನ್ನು ವರ್ಷಣಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನಾಥ್ಯಷ್ಟಾಸಃ—ಅತಿರಸ್ತೃತಾಃ, ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರಬಲಾಃ—ತಿರಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವರು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಬಲರಾದವರು, ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನ್ಯಚುಃ—ಅಪಸ್ವ್ಯಧೇಧಾಮಾನ್ಯ ಚುರಾನ್ಯಹುಶ್ಚಿ ಚ್ಯುಷೇತಿತ್ಯಾಚಶ್ಚತಾತ್ರಿತನಾತೀರಾಶೀರ್ತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಸ್ವರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಸ್ವಧಮವುರುಷದ್ವಿವಚನ ಆಧಾಮ್, ಸ್ವರ್ಧ್+ಅಧಾಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಸ್ವರ್ಧ್+ಅಧಾಮ್. ಉತ್ತರಖಂಡದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಋಕಾರ, ರೇಫದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಇವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಸ್ವರ್ಧ್-ಸ್ವರ್ಧ್-ಅಧಾಮ್ ಶಪೂರ್ವಾಶಿಖಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಶ, ವ, ಸ, ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಖಯ್ ವರ್ಣವು ಉಳಿಯುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಲಪ್ತವಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ- ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ವರ್ಧ್ ನಲ್ಲಿ ಪ ಉಳಿಯುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಪಸ್ವರ್ಧ್, ಅಧಾಮ್, ಅಡಾಗಮ, ಶಪ್. ಆತೋಡಿತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಅದ್ಗುಣಃ ಅಪಸ್ವ್ಯಧೇಧಾಮ್ ಅಥವಾ ಅಪ ಎಂದು ವೃಥಕ್ಕದ ಸ್ವರ್ಧಧಾತು ಲಜ್ ಅಧಾಮ್ ಶಪ್ ಆತೋಜಾತಃ ವಲಿ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮಾಭಾವವು ಛಾಂದಸ, ಸ್ವರ್ಧೇತಾಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಚುಃ ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಮ್ ಲಿಟ್, ಝಿ, ಪರಸ್ಮೈ ಪದಾನಾಂಣಲತುಸುಸ್ಯ ಲಭುಸಣಲ್ಪಮಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್, ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಅರ್ಚ್ ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಹಲಾದೀಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯಂಜಗಳಿಗೆ ಜಾತಿಸಕ್ವಾತ್ರಯಣದಿಂದಲೋ, ಯೋಗವಿಭಾಗ ಸಕ್ವಾತ್ರಯಣದಿಂದಲೋ ಲೋಪ, ಅ+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಅತಆದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೦) ಅಭ್ಯಾಸ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅ+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ತೆಸ್ಮಾನ್ನಿಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ದ್ವಿಹಲ್ಪವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ಅ+ನ್+ಅರ್ಚ್+ಉಸ್ ಆನರ್ಚಾಃ, ಎಂದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ.

ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬುಕಾರ, ರೇಫದ ಹಿಂನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅನ್ಯಚುಃ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಚುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಹಧಾತುವಿಗೆ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ, ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ, ಧಾತು, ಲಟ್, ಧಾಸ್, ಧಾಸಸ್ವೇ, ದ್ವಿತ್ವ ಚ್ಯು+ಚ್ಯು+ಸೇ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಪ್ರಸಾರಣಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಸೇಗೆ ಇತಃಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಯ, ಪೂರ್ದರೂಪ, ಚಿಚ್ಯುಷೇ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಯುಷೇ, ತ್ಯಜ ವಯೋಪಾನೌ, ಲಿಟ್, ತಿಪ್, ಣಲ್ ದ್ವಿತ್ವ ತ್ಯಜ್+ತ್ಯಜ್+ಅ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ನಿಪಾತ, ಪೂರ್ದರೂಪ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ತಿತ್ಯಜ+ಅ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ತಿಶ್ಯಾಜ. ಶ್ರೀಞ್ ವಾಕೇ, ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರೀಗೆ ಶ್ರಾ ಆದೇಶ ನಿಪಾತಿತ, ಬಹುವಚನ ಶ್ರಾತಾಃ ಶ್ರಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದುಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ನಿಪಾತಿತ, ಆಪೂರ್ವಕ ವಾದ ಶ್ರೀಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಿರ ಆದೇಶ. ಅಶೀರ್ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವಕವಾದ ಶ್ರೀಞ್ ಧಾತು ವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಿರ್ ಆದೇಶ, ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರದಾಭ್ಯಾಂನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃಪೂರ್ವಸ್ಯಚದಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ನತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತ, ಏವಂಚ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯಚುಃ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ಉಸ್, ಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ಯೆದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಾಧೃಷ್ವಾಸಃ—ನ ಅಧೃಷ್ವಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಓಜಸಾ—ಉಬ್ಜ ಅರ್ಜನೇ, ಉಬ್ಜೇರ್ಬಲೇಬಲೋಪಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬-೩೧) ಉಬ್ಜ ಅರ್ಜನೇ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಬಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಬರುವುದು. ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. ಉಜ್ +ಅಸ್, ಲಘೂಪಧಗುಣ ಓಜಸ್. ನಿತ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ಓಪ್ರತ್ಯಯ, ಓಜಸಾ ಎಂದಾಗುವುದು || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ಶುಭ್ರಾ ಘೋರವರ್ಪಸಃ ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸೋ ರಿಶಾದಸಃ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಶುಭ್ರಾಃ | ಘೋರಃ ವರ್ಪಸಃ | ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸಃ | ರಿಶಾದಸಃ ||
ಮರುತ್ ಃ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತಃ ಶುಭ್ರತ್ವಾದಿಗುಣೋಪೇತಾಸ್ತೈರ್ನುರಂಧ್ರಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಶುಭ್ರಾಃ | ಶೋಭನಾ
ಘೋರರವರ್ಷಃ ಉಗ್ರರೂಪಧರಾಃ ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ ಶೋಭನಧನೋಪೇತಾ ರಿಶಾದಸೋ ಹಿಂಸಕಾನಾಂ
ಭಕ್ಷಕಾಃ | ಮಘಮಿತ್ಯಾದಿಷ್ಟಷ್ಟಾನಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಧನನಾಮಸು ಪ್ಲತ್ರಂ ಭಗ ಇತಿ ಪಠಿತಂ ||
ಶುಭ್ರಾಃ | ಸ್ವಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ಶುಭೇರೌಣಾದಿಕೋ ರಕ್ತೈಶ್ಚಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಘೋರವ-
ರ್ಷಃ | ಘೋರಂ ವರ್ಷೋ ಯೇಷಾಂ ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ | ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ |
ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಿಂದಸಿ | ಸಾ.
೬.೨-೧೦೯ | ಇತ್ಯೇನ ತು ನ ಭವತಿ | ಪ್ಲತ್ರಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾತ್ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ |
ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯರೇಣೋತ್ತರಪದಮಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ |
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ || ೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ಶುಭ್ರಾಃ—ಶುಭ್ರತ್ವಾದಿ
ಗುಣಯುಕ್ತರೋ | ಘೋರರವರ್ಷಃ—ಉಗ್ರರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರೋ | ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ
ಧನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದವರೋ | ರಿಶಾದಸಃ—ಹಿಂಸಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವರೋ (ಧ್ವಂಸಮಾಡು-
ವವರೋ) | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ವಿಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಶುಭ್ರರಾಗಿರುವರು; ಉಗ್ರವಾದ ರೂಪದಿಂದ
(ನೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುತ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ) ಕೂಡಿದವರು; ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳವರು; ಶತ್ರುಹಿಂಸಕರು. ಇಂತಹ
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

O Agni, come with the Maruths who are brilliant, have frightful forms
who are possessors of great wealth and destroyers of the enemies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಭ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಸ್ವಚ್ಛರಾದ, Brilliant, resplendent, (transparent ?)
ಇತ್ಯಾದಿ.

ಘೋರರವರ್ಷಃ—ಘೋರರೂಪಾಃ ದ್ವಯೋಶ್ಚಾನಯೋಃ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಿತ್ವಾತ್ ಕಾಲಭೇ-
ದೇನ ಯೋಜನಾ | ಶೋಭನಾಃ ಕ್ರೀಡಾಕಾಲೇ | ಘೋರರೂಪಾಃ ಸಂಗ್ರಾಮಕಾಲೇ | ಕ್ರೂರವಾದ ಅಥವಾ
ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು, of terrible or frightful forms. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ

ರುವ ಶುಭ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರು ಅಥವಾ ಸೌಮ್ಯಗುಣಯುಕ್ತರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ, ಘೋರವರ್ತನಾಃ—
ಭಯಂಕರರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಡಾಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಸೌಹೃದ್ವಭಾವದವರೂ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಘೋರರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸುವವರೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ—ಮುಘ್ನ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಧನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಂಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರೆವಃ | ಶಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶುಭ್ರಾಃ—ಸ್ವಾಯಿತಷ್ಟು ಶುಭಿಭ್ಯೋರಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶುಭಧಾತುವಿನ
ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಬರುವುದು.

ಘೋರವರ್ತನಾಃ—ವೃಜ್ ಶೀರ್ಷಭ್ಯಾಂರೂಪಸ್ವಾಜ್ಞಯೋಃಪುಟಿಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೦) ವೃಜ್
ಸಂಭಕ್ತಾ, ಶೀರ್ಷ್ ಸ್ವನ್ನೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೂಪ, ಸ್ವಾಜ್ಞ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ವಾಚ್ಯವಾ
ದಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪುಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದು. ವರ್ತನ ಎಂದರೆ ರೂಪ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಘೋರಂ ವರ್ತನಃ
ಯೇಷಾಂ ತೇ ಘೋರವರ್ತನಃ, ಬಹುವ್ರೀಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, ಘೋರಶಬ್ದ ಅನ್ವೋದಾತ್ತ.

ಸುಕ್ಷತ್ರಾಃ—ಸುಕ್ಷತ್ರಂ=ಧನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ಅಜ್ಜನೇರಸುಕ್, ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾ
ದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನೆಜ್ಜಾ'ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುವುದು.
ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದವು ಸು ಶುಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ನೆಜ್ಜಾ'ಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ
ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂಧ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆದ್ಯು-
ದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆದ್ಯು
ದಾತ್ತವಾದ ಧ್ಯಚ್ಚವಾದ ಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಧ್ಯಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಎರಡು
ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದ, ಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂಧ್ಯಚ್-, ಎಂಬುದು ಬರು
ವುದಿಲ್ಲ.

ರಿಶಾದಸಃ-ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, ಧಾತು, ರಿಶನ್ತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ರಿಶಾನ್ ಅದನ್ತಿ-ಭಕ್ಷಯಂತೀತಿ
ರಿಶಾದಸಃ. ರಿಶಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಅದ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಃಸುಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ವರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ
ನಿಲ್ಲುವುದು || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸ ಆಸತೇ |
ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ನಾಕಸ್ಯ | ಅಧಿ | ರೋಚನೇ | ದಿವಿ | ದೇವಾಸಃ | ಆಸತೇ |
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ದುಃಖರಹಿತಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋಪರಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ರೋಚನೇ ದೀಪ್ಯಮಾನೇ ಯೇ ದೇವಾಸಃ ಸ್ವಯಮಪಿ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಆಸತೇ | ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ನಾಕಸ್ಯ | ಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ಯನ್ನಿತ್ಯಾಸ್ತೃಣಾವಕ ಇತಿ ಬಹುಮ್ರೀಹಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾನ್ನಿತ್ಯಾ | ನ ಅಕೋನಾಕ ಇತಿ ಸರ್ವತತ್ಪುರುಷಃ | ನಲೋಪೋ ಸರ್ವಾಃ | ಪಾ. ೬-೩-೭೩ | ಇತಿ ಲೋಪೋ ನ ಭವತಿ | ನಭ್ರಾಣಾಂ ನಪಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೩-೭೩ | ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾತ್ | ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೨-೨ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಥಮತಸ್ತತ್ಪುರುಷಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಹುವ್ರೀಹಾವುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಧಿಶಬ್ದ ಉಪಯೋಗೇ | ಉಪಸರ್ಗಪ್ರತಿರೂಪಕೋ ನಿಪಾತಃ | ರೋಚನೇ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇರಿತಿ ಯುಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿವಿ | ಉದಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೇವಾಸಃ | ಅಜ್ಞಸೇರಸುಗಿತೃಸುಕ್ | ಆಸತೇ | ಆಸ ಉಪನೇಶನೇ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪೇಡಂ | ರುಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಉಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವ್ಯುತ್ಪಯೋಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ ದೇವಾಸಃ—ಯಾವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ನಾಕಸ್ಯ—ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ | ಅಧಿ—ಮೇಲಿರುವ | ರೋಚನೇ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ | ದಿವಿ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಆಸತೇ—(ಕುಳಿತು) ಇರುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ಭಿಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

English Translation.

O Agni, come hither with those divine Maruths who sit in resplendent heaven above the sky.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾಕಸ್ಯ—ನಾಕ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಎಂಬ ಸ್ವರ್ಗವಾಚಕವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಪ್ತೀತ್ಯಸಾವಕಃ ನ ಅಕಃ ನಾಕಃ ಕಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು. ಅದಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಕಃ—ದುಃಖವು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪುನಃ ಅಕಃ (ದುಃಖ)ವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ನಾಕಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಸುಖವಿರುವ ಸ್ಥಾನ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಕಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಹೇಳಿ,

ಅಥ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಕ್ಕೂ ಮೇಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾಕಸ್ಯ—ಕಮ್ ಎಂದರೆ ಸುಖ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಂ, ಸುಖಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ನಲೋಪೋನಜಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಜ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಗೆ ಲೋಪ, ಅಕ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಪದ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದ ಚರಮಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢಿ. ಈಗ ನ-ಅಕಃ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ. ನಭ್ರಾಣ್ಣಾಪ್ತೀತ್ಯನೇದಾನಾಸೆತ್ಯಾನಮುಚಿನಕುಲನಖನಪುಂ-ಸಕನಷ್ಟತ್ರನಾಕೇಷುಪ್ರಕೃತ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸಮಸ್ತ ಪದಗಳ ನಜ್ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪೋನಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಜ್ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿಪಾತಾ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ನ-ಅಕಃ, ನಾಕಃ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ನಕಮ್, ಅಕಮ್ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ ವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಂತರ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅಕಂ ಸುಖಾಭಾವಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಜ್ ಸುಖ್ಯಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಅಕ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅಥ—ಇದು ಉಪರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಉಪಸರ್ಗಪ್ರತಿರೂಪಕವಾದ ನಿಪಾತವಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ, ನಾಕಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರ ಸ್ಪರ್ಶಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಿಕಾರೇಶ

ದಿಂದ ಬಂದ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಈ ಉದಾತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಕ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ವೇ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರೋಚನೇ—ರುಚ ದೀಪ್ತ, ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯು, ಹಲಾದಿಯಾದ ಅಕರ್ಮಕವೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಅನ ಆದೇಶ, ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರೋಚನ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ ರೋಚನೇ.

ದಿವಿ—ಊಡಿಹಮ್ ಪ್ರದಾದ್ಯ ಫುಮ್ ರೈದ್ಯಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ದೇನಾಸಃ—ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ.

ಆಸತೇ—ಆಸ ಉಸೇಶನೇ, ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಅತ್ಮನೇಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಲಟ್, ಪ್ರಥಮವುರುಷಬಹುವಚನ ರ್ಘು. ಕರ್ಮರಿಶಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಿಪ್ರಭೈತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಗೆ ಲುಕ್, ರ್ಘುಗೆ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತೇ (ಪಾ. ೭-೧-೫) ಅಕಾರದ ಇಲ್ಲದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ರ್ಘುಗೆ ಆತ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಆದೇಶ, ಅಸೌ+ಅತ. ಟಿತ ಅತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ, ಆಸತೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಯೇ ಎಂಬ ಯದ್ವೃತ್ತ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ವರ್ತತೇ ಅಸ್ತಿನಿತಿ ನೃತ್ತಮ್ ವರ್ಮನಾಧಿಕರಣ-ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ, ಯದಃ, ನೃತ್ತಮ್. ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಇರುವಿಕೆಗೆ ಅಧಿಕರಣವಾದ ಪದ, ಏವಂಚ ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ವೃತ್ತಾತ್ ಎಂದು ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಚ್ಚಬ್ಧಘಟಿತಪದಾವ್ಯವಹಿತಪರಂ ತಿಜಂತಂ ನಾನುದಾತ್ತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೭) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಅದರೂ ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮ್—, (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೩೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೇಷಿ ನಾನನ್ವರ್ಮಮಿಷ್ಯತೇ, ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧೈ ವ್ಯಸಧಾನವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಸ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ 'ಆತೇ' ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಯ ಕುಂಖಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನ್ ತಿರಃ ಸಮುದ್ರಮರ್ಣವಂ |
ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೭ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಯೇ | ಕುಂಖಯಂತಿ | ಪರ್ವತಾನ್ | ತಿರಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ಅರ್ಣವಂ ||
ಮರುತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತಃ ಪರ್ವತಾನ್ಮೇಘಾನೀಂಖಯಂತಿ ಚಾಲಯಂತಿ ತಥಾರ್ಣವಮುಡ-ಕಯುಕ್ತಂ |
ಸಮುದ್ರಂ ತಿರಃ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ನಿಶ್ಚಲಸ್ಯ ಜಲಸ್ಯ ತರಂಗಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಯೇ ಚಾಲನಂ
ತಿರಸ್ಕಾರಃ | ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ಕುಂಖಯಂತಿ | ಉಖ ಉಖೀತ್ಯಾದಾನೀವಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ |
ಹೇತುಮತಿ ಚೇತಿ ಚಿತ್ | ಇದೀತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ಚಿಜಂತಧಾತೋಶ್ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ಪರ್ವತಾನ್ | ಪೂರ್ವ ಪರ್ವ ಮರ್ವ ಪೂರಣೇ | ಔಜಾದಿಕೋಽತನ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ಭೀವತಿಗಳು | ಪರ್ವತಾನ್—ಮೇಘ-
ಗಳನ್ನು | ಕುಂಖಯಂತಿ—ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ | ಅರ್ಣವಂ—ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸಮುದ್ರಂ—
ಸಮುದ್ರವನ್ನು | ತಿರಃ—ಅಲ್ಲೊಲಕಲ್ಲೊಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ಭಿಃ—ಮರುದ್ಭೀವ-
ತಿಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರುದ್ಭೀವತಿಗಳು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕದಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು; ಆಗಾಧ
ವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಲ್ಲೊಲಕಲ್ಲೊಲ ಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ಮರುದ್ಭೀವ-
ತಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation.

O Agni, come hither with Maruths who scatter the clouds and agitate the sea (with waves).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರ್ವತಾನ್—ಮೇಘಾನ್ | ಅದ್ವಿಃ ನೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೧) ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಗಾಳಿಯು ಎಷ್ಟೇ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬೀಸಿದರೂ ಪರ್ವತವನ್ನು ಕದಲಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ತಿರಃ—ತಿರಸ್ಕೃವಂತಿ—ಇಲ್ಲಿ ಕುರ್ವಂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳು ಏಳುವಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲವನ್ನಾಡುವುದು.

ಅರ್ಣವಂ—ಅರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. (ನಿ. ೨-೨೪). ಅರ್ಣವಂ ಎಂದರೆ ಉದಕವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರವು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಈಜ್ಞಯೇನ್ರಿ—ಉಖಉಖಿ.....ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ದಂಡಕದಲ್ಲಿ ಈಖಿ ಧಾತುವು ಸೇರಿದೆ. ಅದು ಅಧಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಿತ್ಯೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಈನ್‌ಖ್. ನೆಶ್ಚಾ ಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ-ಪೆರಸೇವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಈಜ್ಞ ಎಂದಾಯ್ತು. ಪರ್ಮತಾಃ ಈಜ್ಞನ್ರಿ, ಪರ್ಮತಗಳು ಚಲಿಸುತ್ತವೆ. ಈಜ್ಞತಃ ಪರ್ವತಾನ್ ಪ್ರೇರಯನ್ರಿ ಮರುತಃ, ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಪರ್ಮತಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿ ಸುವುವು ಮರುತ್ತುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇದೆ. ತತ್ರೈಯೋಜಕೋಹೇತುಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೩೫) ತಸ್ಯಪ್ರಯೋಜಕಃ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ | ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಯಾವುದು ಪ್ರೇರಕವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥ. ಏವಂಚ ಈಜ್ಞಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ತೃಗಳಾದ ಪರ್ಮತಗಳ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಯೋಜಕಗತನಾದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಹೇತುಮಾನ್ ಎನ್ನುವರು. ಹೇತುಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿತಿ ಹೇತುಮಾನ್, ಹೇತುನಿಷ್ಠ ಅಧಿಕರಣತಾನಿರೂಪಿತ ಆಧೇಯತಾಶ್ರಯಃ ವ್ಯಾಪಾರಃ | ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪಾರ ಎಂದು ಹೇತುಮಾನ್ ಎಂಬದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಈ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವಾದ ಪ್ರೇಷಣಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. **ಈಜ್ಞ+ಇ,**

ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಈಚ್ಚು ಎಂಬುದು ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್‌ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋನೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಕರ್ತರಿಶವ್ ಈಚ್ಚು+ಅ+ಅನ್ತಿ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ, ಪರರೂಪ ಈಚ್ಚುಯನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶವ್ ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯುಯು ಅದು ಪದೇಶವಾದ ಶವ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದೆದುಪದೇಶಾತ್—, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು.

ಪರ್ಮತಾನ್—(ಪೂರ್ವ) ಸರ್ವ, ಮರ್ವ, ಪೂರ್ಣೇ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ್ಮತಶಬ್ದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ತವಾಗುವುದು ||೭||

|| ಸಂಹಿತಾನಾಕಃ ||

ಆ ಯೇ ತನ್ನಂತಿ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತಿರಃ ಸಮುದ್ರಮೋಜಸಾ |
ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯೇ | ತನ್ನಂತಿ | ರಶ್ಮಿಃ | ಭಿಃ | ತಿರಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ಒಜಸಾ ||
ಮರುತ್ ೩ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸೂರ್ಯಕಿರಣೈಃ ಸಹಾ ತನ್ನಂತಿ ಅಪ್ಪುವಂತಿ | ಆಕಾಶಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ಒಜಸಾ | ಸ್ವಕೀಯಬಲೇನ ಸಮುದ್ರ ತಿರಸ್ಕರ್ವಂತಿ | ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿರಿತ್ಯನ್ವಯಃ || ತನ್ನಂತಿ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಅಟೋ ರೋಂತಃ | ತನಾದಿಕ್ಯ ಇೞ್ ಭೃ ಉಃ | ಪಾ- ೩-೧-೭೯ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತು ಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಿಜ ಏವಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಂ ಉಂದೀ ಕ್ಲೆದನೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಜೀತಿ ರಕ್ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಯೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ರಶ್ಮಿಭಿಃ—ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ | (ಆಕಾಶವನ್ನು) ಆ ತನ್ನಂತಿ—ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವರೋ | (ಮತ್ತು) ಒಜಸಾ—ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ | ಸಮುದ್ರಂ—ಸಮುದ್ರವನ್ನು | ತಿರಃ—ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲ ಮಾಡುವರೋ | (ಅಂತಹ) ಮರುದ್ಭಿಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಕಾಶವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವರೂ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾಡುವವರೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

Eng. Translation

O Agni, come hither with the Marutbs who spread all over the sky with the rays of the Sun and with their strength agitate the ocean.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಆ ತನ್ವಂತಿ—ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲವನ್ನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಗಾಳಿಯೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಅಥವಾ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ಓಜಸಾ—ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಅಲೆಗಳು ಏಳುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತನ್ವಂತಿ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ವರ್ಮಾನೇಲಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಐಹುವಚನ ಧ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರ್ಘೋನ್ನೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಘುಗೆ ಅನ್ತಾ ಆದೇಶ- ತನ್+ಅನ್ತಿ. ತನಾದಿಕ್ಯೌಭ್ಯಃಉಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ತನಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ, ಕೃೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ತನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತನ್+ಉ+ಅನ್ತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಓಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುವಾದ ಧ್ವಿ, ಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯೇಣಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ವಕಾರ ಬರುವುದು, ತನ್ವಂತಿ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಆದರೂ ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ವಮನೈತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ವಿಕರಣಾತಿರಿಕ್ತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಬಲವಾದರೂ, ಉ ವಿಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸತಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರವು ಬಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನ್ತಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುವುದು.

ಸಮುದ್ರಮ್—ಸಂ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಉನ್ನೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ಸ್ವಾಯಿ ತೆಜ್ಜಿವಜ್ಜಿ ಶಕಿಪ್ಪಿಸಿಪ್ಪುದಿಸೈಪಿತ್ಯಪಿವನ್ಮುನ್ನಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅನಿದಿತಾಂಹಲಉಪಧ್ಯಾಯಾಃ ಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಲೋಪ, ಸಮುದ್ರ ಎಂದಾಗುವುದು. ಉದ್ರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ನೋದಾತ್ತ, ಸಮನೋದಿಗೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸೃಜಾಮಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು |
ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ವಾ | ಪೂರ್ವ | ಸೀತಯೇ | ಸೃಜಾಮಿ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧು ||
ಮರುತ್ | ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾಯ ಪಾನಾಯ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನಂ ಮಧುರರಸಮಭಿ ಸೃಜಾಮಿ | ಸರ್ವತಃ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಾತ್ರಾಗಚ್ಛ || ಅಭಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವಾನೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಇತಿ ತ್ವಾದೇಶಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ | ಪೂರ್ವಾ ಚಾಸೌ ಪೀತಿತ್ವ | ಪುಂವತ್ಕರ್ಮಧಾರಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ- ೬-೩-೪೨ | ಪುಂವದ್ಭಾವಃ | ಸೃಜಾಮಿ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ಮಿಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಸೋಮಮಹರ್ತಿ ಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂ-ತೋದಾತ್ತಃ | ಮಧು | ಫಲಿಸಾಟಿನಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೧-೧೯ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇ-ರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನ್ಯದ್ಗತಂ || ೩೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಥವಾ ನಿನಗಾಗಿ | ಪೂರ್ವಹೀತಯೇ—(ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ) ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ ರಸವನ್ನು | ಅಭಿ ಸೃಜಾಮಿ—(ಪಾತ್ರೆಗೆ) ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು | (ನೀನು) ಮರುದ್ವೀ—ಮರುದ್ವೀವತೆಗಳೊಡನೆ | ಆ ಗಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನಿನಗೆ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮ ರಸವನ್ನು ಪಾತ್ರೆಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು. ಆದುದರಿಂದ ಮರುದ್ವೀವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

English Translation

O Agni, I pour out the sweet drink of Soma to you that you may drink first; come hither with the Maruths.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವಹೀತಯೇ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Wilson ಪಂಡಿತನು ೩೫ of old—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಂದು ತಪ್ಪಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಅಭಿ ಸೃಜಾಮಿ—ಸರ್ವತಃ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ—ಪಾತ್ರೆಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು.

ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮಮಾರ್ಹತಿ ಯಃ—ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ, ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ.

ಮಧುರವಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ, ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಎಂದರೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮರಸ

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿ—ಏನಾದೀನಾಮನ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ತ್ವಾ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ತ್ವಾಮ್, ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ತ್ವಾಮ್‌ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ, ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದುವೂ ಆದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವಾ, ನಾ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಸಂವಾನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂವಾನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ, ಆದೇಶ ಬರುವುದು.

ಪೂರ್ವಪೀಠೆಯೇ-- ಪೂರ್ವಾ ಚಾಸೌ ಪೀಠಿಶ್ಚ, ಪೂರ್ವಪೀಠಿಃ, ಪುಂವತ್ಕರ್ಮಧಾರಯಜಾತೀಯದೇಶೀ-
ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೨) ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಪುಂವದ್ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಾದನೂಜ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮು-
ಪೂರಣೇ ಪ್ರಿಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಪುಂವತ್, ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಾದ
ನೂಜ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಣಗುವುತ್ತು. ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಭಾಷಿತಪುಂನಾನ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತೇ
ತತ್, ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಮ್. ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಮಸ್ಯಾಪೀತಿ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಮ್, ಅರ್ಶ ಆದ್ಯಜಂತ, ಯಾವ
ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಉಾಃ ಅಭಾವಃ ಅಥವಾ ನ ಉಾಃ ಅನೂಜ್.
ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಾತ್ ಅನೂಜ್ ಉಾಃಭಾವಃ ಯಸ್ಯಾಸ್ಯಾ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ನಿವಾತನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ
ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಾತ್ ಎಂಬ ಸಮಾಸಾವಯವ ಪಂಚಮಿಗೆ ಲುಗಭಾವವೂ, ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಬರುವ
ಷಟ್ಥಿಗೆ ಲುಕ್ಯೂ ಬಂದಿದೆ. ವ್ಯಧಿಕರಣಸಮಾಸವೂ ಸಹ ನಿವಾತನಿಂದಲೇ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ
ಅಪೂರಣೇ ಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿದೇಶವು ಏಳುವಿಧ ಎಂದು-- ಕಾರ್ಯರೂಪ-
ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರತಾದಾತ್ಮ್ಯಶಬ್ದತಾಃ | ವ್ಯಪದೇಶಶ್ಚ ಸಪ್ರೇತಾನತಿದೇಶಾನ್ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ || ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.
ಸುಬಾಮನ್ವಿತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯತಿದೇಶ, ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಾತಿದೇಶ, ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದೇ
ರೂಪ ಬರುವುದು. ಪುಂವತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಥಾಚ ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸದ ಸ್ತ್ರೀವಾಚ-
ಕೋತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವೃತ್ತಿಯೂ, ಅಥವಾ ಜಾತೀಯತ್ ದೇಶೀಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವ-
ವೃತ್ತಿಯೂ ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ
ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉಾಃಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವಾದ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ರೂಪ ಬರುವುದು ಎಂದು. ಪೂರ್ವಾ+ಪೀಠಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಎಂಬು-
ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ರೂಪ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪೀಠಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ
ಪೀಠೆಯೇ.

ಸೃಜಾಮಿ--ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ, ತುದಾದಿಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಿಪ್, ಸೃಜ್+ಮಿ
ಶಪ್ ಏಕರಣ, ಸೃಜ್+ಅ+ಮಿ ಆತೋದೀರ್ಘೋಽಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ,
ಸೃಜಾಮಿ. ಮಿಪ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಸೋಮ್ಯಮ್--ಸೋಮಮಹರ್ತಿ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೭) ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತವಾದ ಸೋಮ
ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮಮ್ ಎಂಬುದರ
ಮುಂದೆ ಯ, ಸೋಮ+ಅಮ್+ಯ. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾವಯವವಾದ ಅಮ್ಗೆ ಸುಪೋಧಾತು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.
ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸೋಮ್ಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ
ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಧು--ಫಲಿಪಾಟಿನಿಮಿ... (ಉ. ಸೂ. ೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಫಲಿಪಾಟಿ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇೌತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದು

ರಿಂದ ಮಧುಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದ್ಯಾತ್ಮ. ಮಧುಮಂತಂ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೨ ರಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದು || ೯ || ೧೯ || ೩೭ ||

ನೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತಮೋ ಹಾದರ್ಶಂ ನಿನಾರಯನ್ |

ಪುನಾರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯೋದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಸೇರೋತ್ತರನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲ-

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ

ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ

ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಸ್ವಮೃತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಸ್ತುತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

